

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
Филозофски факултет
Историја

Југословенска политичка јавност и СССР 1922-1941.

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор: Проф. др Душко Ковачевић

Кандидат: Драган Петровић

Нови Сад, децембар 2014. године

образец 5а

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

НАЗИВ ФАКУЛТЕТА _Филозофски факултет,
Историја_____

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Монографска документација
Tip zapisa: TZ	Текстуални штампани материјал
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Докторски рад
Ime i prezime autora: AU	Драган Петровић
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Редован професор др Душко Ковачевић
Naslov rada: NR	Југословенска политичка јавност и СССР 1922-1941.
Jezik publikacije: JP	Српски језик, ћирилично писмо
Jezik izvoda: JI	српски
Zemlja publikovanja: ZP	Србија
Uže geografsko područje: UGP	Аутономна покрајина Војводина
Godina: GO	2014.
Izdavač: IZ	Ауторски репринт
Mesto i adresa: MA	Др Зорана Ђинђића бр. 2

Fizički opis rada: FO	(broj poglavlja ocam/ stranica 862 / slika- / grafikona- / reference 1373 / priloga-)
Naučna oblast: NO	Историја
Naučna disciplina: ND	Историја Југославије
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	
UDK	
Čuva se: ČU	Библиотека Филозофског факултета
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	<p>Рад је конципиран у шест временско-тематских поглавља, чему треба додати увод и Закључно разматрање. Након Теоретско-методолошког увода, следи Први део „На прелому“, који садржи две главе: Прву „Образовање СССР“ и другу „Стабилизација бољшевичког режима“. Други део Краљевина СХС и Совјетска Русија, садржи две главе. Прва је „Краљевина СХС“ и друга „Руска емиграција у Краљевини“. Трећи део под насловом „Земља победничког социјализма“, обухвата две главе. Прва је „Тоталитарно друштво“, а друга „Совјетски привредни модел“. Четврти део „Југословенска диктатура“ обухвата две главе: „Суспензија парламентаризма“ и „Југословенско међуратно искуство“. Пети део „У сусрет рату“, такође обухвата две главе: „Велики терор“ и „Совјетско друштво уочи рата“. Најзад Шести део „На путу ка успостављању дипломатских односа“ обухвата главе „Искуство владе Милана Стојадиновића“ и „Југославија и СССР, дипломатски односи и рат“. Закључно разматрање обухвата главе „Образложење и допуна могуће структуре рада“ и „Закључак“.</p> <p>Укупно посматрано у методолошкој</p>

	<p>немогућности да совјетско-југословенске односе у највећем делу међуратног периода анализирамо преко дипломатске грађе имајући у виду да је све до средине 1940. изостало успостављање билатералних дипломатских и трговачких односа две земље, рад је конципиран у правцу третирања југословенске политичке јавности према СССР. На тај начин је аутор, захваљујући и расположивим изворима до којих се могло доћи, имао најзначајније актере-целине југословенске политичке јавности у виду државног врха (Двор и Влада), политичких странака, дипломатије, штампе, стручно-научних кругова. Због повратне спреге анализе предмета рада, укључио је у анализу и обраду доступне совјетске изворе (објављене) за овај период. На тај начин се добила прилично заокружену слика односа југословенске политичке јавности према СССР у међуратном периоду (пре свега српске популације, а у знатно мањој мери и других југословенских области), укључујући и прве године Другог светског рата (ово последње превасходно анализом дипломатске грађе КЈ – избегличке владе у Лондону и преосталих њених дипломатских представништва у свету). Овај рад се у исто време може третирати и као прилично заокружена слика укупних југословенско-совјетских односа, када се пре свега анализира југословенска страна. За комплетнију слику југословенско-совјетских неопходна је темељнија анализа совјетске дипломатске грађе и других совјетских извора, а такође би били врло драгоцени и извори трећих земаља који се односе директно и индиректно на југословенско-совјетске међуратне односе.</p>
<p>Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP</p>	<p>14 март 2010.</p>

Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO	председник: др Душко Ковачевић član: član:

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	
Author: AU	Dragan Peterović
Mentor: MN	Dr Duško Kovačević

Title: TI	serbien
Language of text: LT	
Language of abstract: LA	eng. / srp.
Country of publication: CP	Serbia
Locality of publication: LP	Vojvodina
Publication year: PY	December 2014.
Publisher: PU	
Publication place: PP	Dr Zorana Đinđića, n. 2

Physical description: PD	
Scientific field SF	
Scientific discipline SD	
Subject, Key words SKW	
UC	
Holding data: HD	
Note: N	
Abstract: AB	The paper is divided into six time-thematic chapters, which still needs adding an introduction and Final considerations. After the Theoretical and methodological introduction, there follows Part One "On the turn", which contains two chapters: Chapter I "Education of the USSR" and Chapter II "Stabilization of the

Bolshevik regime." Part Two, i.e. the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and Soviet Russia, contains two chapters. The first one is the "Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes" and the other one is "Russian emigration in the Kingdom." The third part, entitled "The Land of the Victorious Socialism" includes two chapters. The first one is "A Totalitarian Society" and the other "A Soviet Economic Model." The fourth part named "Yugoslav Dictatorship" includes two chapters: "Suspension of Parliamentarism" and "Yugoslav Interwar Experience". The fifth part, "Towards the War," also includes two chapters: "The Great Terror" and "The Soviet Society on the Eve of the War." Finally, the sixth part "On the Way to Establishing Diplomatic Relations" includes chapters "Experience of the Milan Stojadinovic Government " and "Yugoslavia and the USSR, Diplomatic Relations and the War." Final conclusions include chapters "Explanations and Supplements of a Possible Work Structure" and "Conclusion".

Generally speaking, being methodologically unable to analyze Soviet-Yugoslav relations in most of the inter-war period by using existing diplomatic sources, bearing in mind that until mid 1940s establishment of bilateral diplomatic and trade relations between the two countries was missing, this paper is conceptualized in the direction of treating the Yugoslav political public towards the USSR. In this way, also thanking to the available sources which could be used, the author had the most significant actors of the whole Yugoslav political public in the form of the state leadership (the Palace and the Government), political parties, diplomacy, press, professional and scientific circles.

Because of the feedback of the analysis of this paper, the author also included in the analysis the processing of available Soviet sources (the published ones) for this period. In this way, the author obtained a fairly complete picture of the attitude of the Yugoslav public towards the USSR in the interwar period (primarily of the Serbian population, and to a much lesser extent

	<p>of the other Yugoslav areas), including the first years of World War II (the latter primarily by analyzing diplomatic sources of the Kingdom of Yugoslavia - the government in exile in London and its other diplomatic missions in the world). This work at the same time can also be regarded as a fairly rounded picture of the general Yugoslavian-Soviet relations, when the Yugoslavian side is primarily analyzed. For a more complete picture of Yugoslav-Soviet relations a more detailed analysis of the Soviet diplomatic sources and other Soviet sources would be needed, but what would also be very valuable are the sources of third countries relating directly or indirectly to the Yugoslav-Soviet relations between the two wars.</p>
<p>Accepted on Scientific Board on: AS</p>	
<p>Defended: DE</p>	
<p>Thesis Defend Board: DB</p>	<p>president:dr Duško Kovačević member: member:</p>

Југословенска политичка јавност и СССР 1922-1941.

Садржај

- **Теоретско-методолошки увод**, стр. 1
- **Предговор** *Историјски контекст руског утицаја на Балкану*, стр. 12
- **Први део «На прелому»**, стр. 17
- **Глава 1 - Образовање СССР**, стр. 18.
- **Глава 2 - Стабилизација большевичког режима**, стр. 61
- Други део, „Краљевина СХС и Совјетска Русија“** стр. 137
- **Глава 1 – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца**, стр. 137
 - *Деловање Коминтерне према Краљевини СХС*, стр. 232
 - *О Совјетској Русији из југословенских посланстава у средњој и западној Европи*, стр. 259
 - *Анализа писања југословенских гласила о Совјетској Русији*, стр. 265.
- **Глава 2 – Руска емиграција у Краљевини**, стр. 305
- Трећи део «Земља победничког социјализма»**, стр. 315.
- **Глава 1 – Тоталитарно друштво**, стр. 315
- **Глава 2 – Совјетски привредни модел**, стр. 322
- **Четврти део, «Југословенска диктатура»**, стр. 353
- **Глава 1 – Суспензија парламентаризма**, стр. 356
- **Глава 2 – Југословенско међународно искуство (Југославија у међународним односима)**, стр. 360
- **Пети део, «У сусрет рату»**, стр. 437
- **Глава 1 – Велики терор**, стр. 437
- **Глава 2 - Совјетско друштво уочи рата**, стр. 445..
- **Шести део «На путу ка успостављању дипломатских односа»** стр. 462
- **Глава 1 – Искуство владе Милана Стојадиновића**, стр. 462.
- **Глава 2 – Југославија и СССР. Дипломатски односи и рат**, стр. 585

- **Образложење и допуна структуре рада анализом најважнијих актера и области југословенске политичке јавности у перцепцији СССР-а, стр. 783.**
- **Закључно разматрање стр. 828**
- *Југословенска политичка јавност и СССР – закључак истраживања, стр 843*
- **Библиографија стр. 856**

Теоретско методолошки увод

Предмет рада «Југословенска политичка јавност и СССР 1922-1941», је садржан у самом наслову, заправо односом југословенске политичке јавности према совјетској држави у посматраном временском периоду, као и укупним југословенско-совјетским односима.

До приближно краја Првог светског рата, постојали су традиционални односи између царске Русије и двеју независних српских држава Србије и Црне Горе. Русија је приликом свог раста и развоја током Новог века, појачавала своју улогу у међународном окружењу, где је веома важно било њено стратешко опредељење према слободном излазу на топла мора, у првом реду ка Босфору и Дарданелима, што је у знатној мери одредило и њену општу улогу у Источном питању. У оквиру решавања Источног питања, од Турака поробљени хришћански (махом православни) народи Балкана и Блиског истока, управо су се у сарадњи са другим великим силама, а пре свега са Русијом као православном и словенском државом, надали помоћи у ослобађању од политичке доминације Истанбула. Када су у питању конкретно Срби, онда је важно напоменути да је Русија имала и велики културни утицај на српске крајеве, а током XVIII века је било неколико већих српских таласа миграција ка њој. У том правцу и датира вишевековно пријатељство и савезништво Срба и Руса. Као историјски преседан, на крају Првог светског рата долази до формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, која без обзира на доминанту улогу српског фактора у њој по низу показатеља, постаје заправо мултиетничка држава. У царској Русији је дошло до Октобарске револуције и после вишегодишњег грађанског рата, успостављен је СССР, који је, поред изразите доминације руског фактора, заправо вишенационална федерација. СССР је у делу међуратног периода, као једина комунистичка држава у Европи, постао једна врста парије у међународним односима. Централни проблем званичних односа између Краљевине СХС (Југославије) и СССР је идеолошка разлика током читавог посматраног периода којим се рад бави. Ова идеолошка разлика је појачана уверењем најзначајнијег дела политичког вођства Краљевине Југославије (што је имало у највећем и утемељење у стварности током значајног дела међуратног

периода) да Коминтерна и политичко и партијско вођство СССР гради концепцију за рушење постојећег политичког и друштвеног поретка тадашње Југославије и увођења комунизма. Одлучили смо се да дефинишемо на овај начин предмет рада, заправо односе између Краљевине Југославије и СССР посматраног периода, имајући превасходно у виду да ове две међународно признате и независне државе нису у посматраном периоду одржавале међусобне званичне и пуне дипломатске односе, све до уочи самог Другог светског рата. Отуда је са наше стране дошло до избора теме која се може радити на основу расположиве, пре свега домаће архивске грађе и литературе на јужнословенском језичком подручју, те на руском, француском и енглеском језику (којим се у истраживању можемо служити).

Југословенска политичка јавност представља јавно мњење у политичкој делатности које превасходно креира југословенска политичка елита, делом преносе средства јавног информисања и медији у целини, а рецептори, дакле примаоц ових порука је југословенско становништво овог периода. Отуда је било веома важно извршити у раду анализу југословенске јавности – становништва, по слојној припадности, политичком и страначком опредељењу, образованости, по месту становања (урбано, рурално), по југословенским покрајинама и њиховом традиционалном односу према Русији, националној и верској подељености и сл. Када су у питању средства информисања, у првом плану су штампа – књиге, брошуре, новине, часописи, леци, радио, јавни зборови, гласине и др.

Општа хипотеза рада би била: *«Традиционално пријатељски и савезнички српско-руски односи, су у периоду између два светска рата, доживели своје искушење путем формирања вишенационалне Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевине Југославије), односно СССР, а у далеко већој мери су заправо били оптерећени идеолошким супротностима који су постојали између владајућих режима у Београду и Москви, што је битно отежавало односе две независне државе, о чему сведочи податак да практично и нису одржавали у посматраном периоду званичне дипломатске односе на највишем нивоу.»*

Посебне хипотезе би биле.

- Српско – руски односи су били изразито пријатељски, савезнички, културно блиски у читавом периоду Новог века, што је било резултат савезничких

односа Русије, према двама слободним српским државама Србији и Црној Гори, као и српском народу који је тада живео у Аустријској и Отоманској империји, те опште културне блискости двају словенских и православних народа, без обзира на поједине, истина ретке осцилације у спољнополитичким правцима и приоритетима наведених држава.

- Прерастање двају српских држава Србије и Црне Горе, заједно са ослобођеним југословенским областима бивше Аустро-Угарске у новоформирану Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, само по себи није био пресудан фактор за измену спољнополитичке оријентације нове државе, што се посебно односи на традиционалне савезнике, попут руске државе.

- Идеолошке разлике које су настале између Краљевине СХС (Југославије) и СССР, а посебно имајући у виду непомириљиви концепт Коминтерне иза које је стајао државни и партијски врх СССР према југословенској држави, представљали су одлучујућу претњу успостављању традиционалних савезничких односа између владајућих режима у Београду и Москви, током највећег дела међуратног периода.

- Југословенска политичка јавност је представљала важан показатељ односа према СССР, у чему се она битно разликовала, према свом политичком и идеолошком опредељењу, националном и верском изразу, у чему је постојала разлика и по различитим историјским покрајинама.

- Паралелно са постојањем анимозитета из идеолошких разлога владајућих режима у Београду и Москви током међуратног периода, политичка јавност у највећем делу југословенских покрајина је задржала афирмативан став према руском фактору, што се може сагледати и према односу који је заузет према бројним руским белим емигрантима у Југославији.

- Приближавање опасности од нацизма током тридесетих година у Европи, је утицало на извесно смањење дистанце између југословенске званичне политике и званичног СССР.

Значај рада се може посматрати као друштвени и научни. Предмет рада се управо и одабира према значају који може имати та тема у науци и друштву. Рад припада, поред историје Југославије, делом области историје међународних односа пошто на специфичан начин анализира однос југословенске политичке јавности

према СССР, што посебно добија на значају ако имамо у обзир да посматрање дипломатских званичних односа две земље у посматраном периоду није могуће спровести чињеницом да оне тада и нису одржавале пуне дипломатске односе. Русија, односно СССР као држава припада великим светским силама, са посебним историјско културолошким утицајем на Србе и Југословене тако да се рад бави изучавањем ових односа у важном историјском периоду савремене историје између два светска рата. Научни значај би се могао сагледати у попуњавању вакуума који постоји у југословенској и српској историографији, услед недостатка комплексног изучавања односа према СССР управо у овом међуратном периоду, мада су неки радови који дотичу тему рада већ објављени и могу се сматрати корисним за израду тезе.

Циљ рада се може посматрати као друштвени и научни. Друштвени циљ рада би био изражен у оквиру потоњег објављивања резултата истраживања као научне монографије, чиме би се широј јавности скренула пажња на изучавани феномен, који је нарочито значајан за укупну спознају о међународним односима у XX веку, имајући у обзир значај Русије у светским и регионалним односима.

Научни циљ би се могао посматрати вишедимензионално, имајући у виду комплексност истраживања и структуру рада. Тако би највећи део рада, тачније најзначајнији делови 3, 4, 5 и 6 поглавља обухватили научну дескрипцију, као најнижи ниво научног циља. Ту би углавном били презентовани подаци истраживачког рада на примарним и секундарним изворима, као и преношење одређених података из домаће и стране литературе. Међутим, већ само разврставање међуратног времена на периоде, потом класификација медија, анализа структуре становништва и посебно политичке и друштвене елите по политичком и страначком опредељењу, слојевима, националним и професионалним својствима, месту становања, образовању, има за последицу научну класификацију као нешто виши ниво научног циља. Најзад у оним деловима рада, где се покушава дати објашњење одређених феномена, а то се посебно односи на аналитички део наведених поглавља, као и на сам закључак рада, долази се до научног објашњења као још вишег нивоа научног циља. Имјући у виду да овај рад припада према временском хоризонту истраживања и методама које се примењују у

истраживачком поступку, превасходно историјској науци, отуда изостаје као могућност примене научног предвиђања као највишег нивоа научног циља dostижног у друштвеним наукама.

Временски хоризонт рада је одређен периодом 1922-1941, имајући у виду да је тада формиран и постојао СССР поред (од децембра 1918) већ формиране Краљевине СХС (Југославије). У исто време као уводни период у периодизацији предмета рада послужиће време још од 1917. године (приближно) ради суочавања са тим важним годинама формирања СССР, заживљавања институција СХС и формирања односа југословенске политичке јавности према совјетској Русији и комунистичкој идеологији у целини. У овом периоду долазе и прве масовније избеглице – белоградејци у Краљевину СХС, нарочито у српске крајеве, што све утиче на формирање почетних ставова југословенске политичке и друштвене јавности према СССР. У овом периоду, први пут у хиљадугодишњем односу српског (и у мањој мери југословенског фактора) и Русије, долази до диференцијације појмова Русија (царска Русија) и појма «совјетска Русија», потом устаљено на званичан назив «СССР». Док Русија представља махом појам велике пријатељске и сродне државе, светске силе, која је политички и културно кроз историју била савезничка и блиска српским националним интересима и култури, долази после револуције до формирања идеолошке државе – прве земље комунизма у свету, седишта Коминтерне. Оно што је посебно забрињавало и можда кључно одредило однос дела југословенске политичке елите према СССР-у, радило се и о земљи чији државни врх и политичка елита указује (макар само и на почетку двадесетих година и формирања СССР) да је ова земља расадник револуционарне идеологије која ће деловати и према другим државама Европе, које листом имају капиталистички друштвено економски поредак. Са те стране блискост и популарност Русије међу југословенским народима за део политичке елите и јавности представљало је заправо додатну могућност ширења револуционарне идеологије. Овај страх је додатно појачан у следећим годинама када се у једном тренутку поштрава став Коминтерне према југословенском питању и ствара формулација о «Версајској творевини» и «београдском режиму који угњетава мале нације у Југославији». Иако је царска Русија била заправо уз Француску главна

осовина Антанте и као таква учествовала у Првом светском рату, она је због револуције из њега раније изашла и као сила није учествовала међу победницима на мировној конференцији у Версају. Напротив након стране интервенције и завршетка грађанског рата закључно са 1922. годином, СССР је и поред самосталне прокламације у начелу права народа на самоопредељење, ипак суочен са чињеницом о губитку (на различите начине) значајног дела својих најзападних области у Европи. Версајски мир је између осталог створио и више мањих новоформираних држава у Источној Европи, које су у стратешким плановима западних сила имале поред задатка обуздавања новог уздицања Немачке и брану продору утицаја Коминтерне и СССР у дубину европског континента. У том систему савеза (Мала Антанта, Балкански пакт, билатералан пакт Краљевине СХС са Француском и др.) била је и Краљевина Југославија, што је додатно отежавало успостављање односа званичних руководстава две државе (СССР и Краљевине Југославије). У исто време јак левичарски, комунистички и прокомунистички покрет испољен још од првих послератних година у Југославији (пример формирање КПЈ) те више атентата и немира за које се оптужује, а потом забрањује КПЈ додатно су пореметили односе две земље. Истина током следећих година међуратног периода совјетско руководство¹ је изградило званичне међународне односе са европским и светским државама, потискујући улогу СССР као покрета светске револуције, што је помогло извесном побољшавању односа макар дела југословенске политичке јавности према СССР. Даље приближавање се одиграва у периоду настанка фашизма и ревизионистичких (антиверсајских) режима у европским земљама током тридесетих година, када се СССР захваљујући пакту склопљеном са Француском и Чехословачком укључује постепено у антифашистички блок. То се појачава и другим поводима, рецимо грађански рат у Шпанији, где је СССР јасно на страни републиканске владе, против Франковог режима које подржавају силе Осовине. Међутим и у самој Југославији долази до

¹ Совјетско руководство тог времена је персонификовано (али и персонализовано) у победи Стаљинове струје над Троцким – Стаљин је имао девизу да међународни раднички покрет служи интересима совјетске Русије, а Троцки да интереси совјетске Русије су подређени интересима међународног пролетаријата у пракси перманентне светске револуције)

извесних промена и од владе Стојадиновића долази до уочљиве ревизије спољне политике земље, смањењем ослонаца на Француску и веће приближавање (нарочито економско) на Немачку уз смањење дистанце према Италији. Јасно је да су у оквиру југословенске политичке јавности биле велике разлике по низу питања, а посебно у односу према СССР по регијама, потом везано за верско и национално опредељење, класне разлике и сл, што је све предмет изучавања ове тезе.

Просторни хоризонт рада је углавном омеђен на Краљевину СХС (Југославију), односно југословенску политичку јавност. Изузетно се посматра и стање у СССР, као и они међународни догађаји који су релевантни за тему рада, или се макар са њом преламају.

Овај рад припада историјској науци, како по свом предмету истраживања, тако и по методима које се примењују. Област истраживања је савремена историја, односно историја Југославије. Имајући у обзир да се рад бави и односом према СССР он делимично улази у поље истраживања Опште савремене историје. Мањим својим делом рад би се могао подвести и под политичке науке област Међународних односа, предмет истраживања Спољна политика Југославије (за међуратни период). Методе истраживања су преваходно својствене историјским наукама, односно у први план долази до обраде архивске грађе и мањој мери литературе на јужнословенским и страним језицима (руском, француском, енглеском).

Резултати до садашњих истраживања на ову тему су углавном везани за општу проблематику међународног положаја Југославије, потом опште унутрашње политичке сцене као и радови везани за положај руских избеглица – белоградејаца у међуратном периоду у Југославији.

Југословенска политичка јавност и СССР, представља историјски рад који има своју комплексност израде управо у чињеници да две земље (Краљевина СХС, односно Краљевина Југославија и СССР) у највећем делу посматраног периода нису одржавали званичне дипломатске односе. Са једне стране се ради о две традиционално пријатељске земље, пријатељских народа. Званични режим у Краљевини је у сваком случају са пријатељством гледао на руски народ и историјску Русију. Међутим, велики проблем је представљала идеолошка разлика

две земље, пошто је у том периоду СССР био једина социјалистичка држава у Европи (уз Монголију и једина на свету). Страх од „извоза револуције“ била је важна компонента владајућих структура у Југославији да се званични односи две државе не успоставе дипломатским путем, како су то постепено чинила већина тадашњих европских земаља. Краљ Александар је у том правцу рекао да би потенцијална совјетска амбасада у Београду представљала не само подршку сваке опозиције у Краљевини, већ и наставак револуционарне агитације.

Извори за израду рада су разноврсни. Примарни извори су пре свега у оквиру архивске грађе коју смо истраживали у Архиву Југославије за посматрани период. Ту се нарочито истиче фонд дипломатске грађе који садржи дипломатску кореспонденцију министра спољних послова и МИП у целини са дипломатским представништвима КЈ у свету. Нарочито су значајни фонд 370, а то је посланство (од 1940 амбасада) КЈ у Турској (у Анкари раније у Цариграду, а генерални конзулат у Цариграду). Имајући у обзир да је Турска Кемал паше Ататурка имала у посматраном периоду пријатељски однос са Совјетском Русијом (супротно дотадашњем историјском искуству Отоманске империје са царском Русијом), то су контакти југословенских дипломата у овој земљи, како са турским државницима и дипломатама, тако и са дипломатским представницима других земаља, а посебно самим совјетским амбасадорима имали велики значај за разумевање укупних односа и политике Југославије и Совјетске Русије. Приликом успостављања трговинских, а потом и пуних дипломатских односа КЈ и СССР у периоду јесен 1939-лето 1940. пресудну улогу је имала амбасада КЈ у Турској и амбасадор др Илија Шуменковић, а са совјетске стране тамошњи амбасадори Терентијев и после Виноградов.

Важан је и фонд посланства (од 1940. амбасаде) КЈ у Букурешту, где је Румунија као сусед СССР, али и сусед Југославије и савезник Београда у овом периоду (члан Мале антанте и Балканског савеза), имала изузетну важност у сазнавању чињеница и комуникацији са Совјетском Русијом у дводеценијском периоду када Београд и Москва нису одржавали пуне дипломатске односе. Сличну важност је имало и посланство КЈ у Шведској (фонд 382), а значајно мањи посланства и дипломатска представништа КЈ у Варшави, Паризу, Лондону,

Берлину, Швајцарској, Риму, Софији, САД. Значајно већу улогу као извори грађе него што би очекивали од тако удаљених дипломатских представништва КЈ имала су она у Аргентини, Уругвају, Јужноафричкој унији.

Фонд Милан Стојадиновић у Архиву Југославије је имао веома велики значај у нашем истраживању, јер су овде депоновани важни документи, посебно за период када је Стојадиновић био председник владе 1935. до почетка 1939. Из тих докумената сазнајемо однос у оквиру власт и опозиције према Совјетској Русији, међународним односима, комунистичком покрету и утицају Коминтерне. Док је дипломатска грађа напред наведена много значила за разумевање компликованих односа у међународној равни пре свега, као и о „високој политици“ најзначајнијих државника, политичара и странака према Совјетској Русији, укључујући и утицај Коминтерне и позицију југословенских комуниста, то би са друге стране примарна архивска грађа Фонда Милана Стојадиновића и Фонда Пресбироа, поред допунских сазнања за напред наведене области, пружала широк спектар информација за унутрашњу политичку и друштвену сцену у односу према Совјетској Русији, русофилству, большевизму и комунизму. Ту смо посебно могли да пратимо и однос актуелне власти према деловању Коминтерне у окружењу и самој Југославији, организацију и деловање КПЈ и њено повезивање са Москвом. Фонд Руска емиграција је драгоцен за разумевање статуса белоградехске емиграције у Србији и Југославији, о русофилству које је опседало претежно владајуће слојеве, пре свега српске, који су у исто време показивали често жесток антикомунизам и дуго сваку одбојност према совјетској власти и званичној Москви.

Од непроцењивог значаја за наше истраживање је увид у објављену грађу (секундарна грађа) совјетска за овај период, оригиналних докумената министарства иностраних послова СССР (на руском језику) објављена за овај период, која је депонована у Архиву Југославије и коју смо добили на увид (*Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР Государственное издательство политической литературы, Москва, издања од 1956 до 1968. дакле етапно објављивана Томови I до XXI, дакле за период од 1918. до 1938.). Из ове грађе званичних совјетских докумената међународне и посебно интерне

кореспонденције совјетске, могли смо да сазнамо мноштво података о односу совјетске државе и политичара према Југославији, али и повратне информације о односима југословенске политике, политичке и друштвене јавности према СССР и питањима значајним за СССР.

Изузетно је значајна и грађа секундарна, Месечних извештаја МИП КЈ за период 1930.-1937. коју је објавио Архив Југославије. Ту се налази значајан део докумената који се односи на Совјетску Русију у посматраном периоду, посебно о намерама и политици владајућих кругова у Београду, што је утицало да су ове године у раду боље обрађене него ранији периоди. Овоме можемо додати да смо дошли до посуда читаве кореспонденције југословенског посланства КЈ у Москви у периоду 1940-1941. када су успостављени дипломатски односи, а и да је период од јесени 1939. преко кореспонденције на ту тему са амбасадором др Илијом Шуменковићем и његовим свакодневним односом са совјетском амбасадом у Турској, квалитетно осветлио односе две земље. На тај начин су двадесете године покривене са аспекта примарне и секундарне грађе нешто слабије у нашем истраживању него период од 1930 године.

Секундарну архивску грађу смо такође користили у оквиру вишетомне објављене документације Комунистичке интернационале који је објавио Институт за међународни раднички покрет у интервалу од почетка осамдесетих година. Ова документација нам је важна за питање Коминтерне, КПЈ и њиховог односа са југословенским властима, државним уређењем КЈ, односом према опозиционим снагама, нарочито хрватским питањем.

Секундарну архивску грађу смо могли користити и у објављеним документима тог периода – збиркама, Слободана Деспота и Пере Симића о Титу, али и оној руској преведено на српски језик, коју је објавио Рој Медведев о Стаљину и совјетској владајућој гарнитурџи међуратног периода. Ту су и објављене збирке дипломатских извештаја британског посланства у Београду које је објавио историчар Аврамовски, потом двотомна збирка докумената о Титу коју је урадио Дедијер и др.

Стенографске белешке из Народне скупштине Краљевине СХС (Југославије) за читав међуратни период, су такође важан (секундарни) извор нашег

истраживања, везан за политичаре. Овде су нам посебно значајни наступи посланика из Хрватске и Словеније, као и неких других југословенских простора, имајући у виду да одатле нисмо били у могућности да пратимо тако свеобухватно штампу у њеном односу према СССР, као што је то случај са Београдом (Политика, Време и др.).

Када је у питању периодика, обрадили смо све бројеве Политике за међуратни период, део бројева листа Време (за 1922-1923, и за 1934-1938), као и највећи део бројева Српског књижевног гласника, Нове Европе и неких других листова и издања. Сем фрагментарно неких бројева хрватских листова, и у само неколико случајева и словеначких, претежно смо се бавили периодиком тог времена везано за српско етничко подручје. Такође дошло смо у увид и са низом издања руске емиграције тог времена, претежно објављеној у Југославији. Користила нам је анализа штампе коју су уредно спроводили аташеи и дипломатски представници посланстава и амбасада КЈ у европским и светским представништвима која су се односила на СССР, југословенску политику и стање друштва у односу на СССР и руско питање у целини.

Када је у питању литература, она нам није била пресудна ни посебно важна за израду рада, али смо је морали у целини ишчитати и компаративно користити у погледу закључака и анализа, а некад и важнијих података, које су имали у својим радовима за овај период угледни историчари попут Петрановића, Аврамовског, Димића, Глигоријевића, Поповића и др. Нарочито нам је било важно истраживање и радови хрватских и словеначких историчара за овај период, као што су Фердо Чулиновић, Бобан, Јакоб Хоптнер, како због домаће и иностране грађе коју су користили, а тако и због посебне пажње коју су посветили истраживању за међуратни период везана за Хрватску и Словенију, као и самог Мачека, Радића, ХСС и друга важна питања политичког и друштвеног живота, укључујући и однос према СССР, питање комунистичке партије и Коминтерне и др. Радови Мирослава Јовановића о руској емиграцији, као и радови Алексејева о совјетско – југословенским односима за време Другог светског рата, такође смо користили и цитирали у нашем раду. Вишетомна сећања политичара и интелектуалца Драгољуба Јовановића, где су питање односа југословенског јавног мњења према

Совјетској Русији посебно третирана коришћено је врло обимно у нашем раду, у компаративној методи упоређивања закључака до којих смо дошли, али и коришћењу низа значајних информација. Користили смо и историјске радове за овај период и руских аутора, где смо само фрагментарно могли да наиђемо на по неки податак везан за Југославију и који би нам користио у нашем истраживању.

Предговор

Историјски контекст руског утицаја на Балкану

Кијевска Русија је географски била релативно близу Балкана, њене југозападне границе су биле уз ушће Дунава, а широк излаз на Црно море и прихватање византијске цивилизације ју је чинило блиском балканским приликама. Међутим, средином XIII века монголско-татарска најезда на Кијев је померила политички и привредно-културни центар руских земаља на североисток и то управо у периоду када су балканске државе доживеле своју политичку и цивилизацијску ренесансу: Србија у периоду Немањића доживљава дотле невиђени процват, Византија се обнавља под Палеолозима у другој половини XIII века, Бугарска држава и даље егзистира и др. У периоду од друге половине XIV века, па у даље до нешто више од једног века, балканске државе потпадају под власт и доминацију Турака док се управо Русија, оличена у ојачаној Московској кнежевини, потпуно ослобађа монголско-татарског утицаја, постепено уједињује и потом шири ка истоку и југу. Цивилизацијску повезаност Русије са византијско-православном цивилизацијом којој претежно припада дотле Балкан, продужује симболички брак византијске принцезе и руског великог кнеза (цара) – Москва постаје „Трећи Рим“ и тиме добија покровитељство над балканским хришћанима поробљеним од Турака. Реалан проблем током позног средњег века у комуникацији Русије са Балканом, представљао је факат о потпадању Украјине и Белорусије под војно–политичку доминацију Пољске, односно Пољско-Литванске уније. Русија се током XVI и XVII века шири на исток и југ Евроазије, да би тек 1654, уједињењем са источном Украјином и Кијевом, извршила географски продор ка Балкану.

Међутим, још увек Русија нема излаза на прибрежна мора – Црно, па чак ни Азовско, што постаје предмет њених покушаја у следећем веку.²

Покорени балкански хришћани све више у Русији Романових виде свог највећег заштитника и у сваком случају продубљују са њом своје културне односе, често преко православне цркве, трговачким путевима и сл. Током дугачке владавине Петра Великог, Русија покушава да себи трајно обезбеди излаз на Азов када је и упућен апел балканским хришћанима на устанак против Турака 1711. године. Русија успоставља сталне односе са балканским народима, највише са Црном Гором, српским исељеницима из Аустрије у Русију, као и са представницима српског трговачког и војничког слоја ван Турске, а потом и са грчком Хетеријом, румунским кнежевима, представницима бугарске емиграције и сл. У периоду од Петра Великог долази до појачавања руског утицаја на Балкану, нарочито у оквиру решавања Источног питања где је Русија уз Аустрију главни хришћански актер, насупротив Турској која је „болесник на Босфору“.³

За Србе је већ тада био веома значајан утицај Русије, која културно помаже опстанак српског идентитета у односу на католичку Аустрију и Млетачку, као и у односу на турског исламског окупатора. Грци су имали ослонац и на европском западу благодарећи свом географском положају и емиграцији. Наиме, Грчка се није непосредно граничила ни са једном другом небалканском државом, захваљујући својој поморској оријентацији успоставила је значајне контакте са трговачким земљама, а у исто време је имала бројну и утицајну дијаспору у Западној Европи, углавном по великим њеним лукама. Отуда су Грци успели да издејствују код неких великих западних сила посебну заинтересованост за грчко питање, чему је

² О историјском развоју руске државе и њеном односу према Балкану више у: Никола Поповић, Србија и царска Русија, Службени лист СРЈ, Београд, 1995; Драган Петровић, *Русија на почетку XXI века- геополитичка анализа*, Прометеј, Нови Сад и Институт за политичке студије Београд, Нови Сад, 2007, стр. 63-156; Драган Петровић, «Россия и Балканы – историческое наследие и современные отношения, в *Выстраивая добрососедство, Россия на пространствах Европы*, Ассоциация Европейских исследований, Институт Европы, Российской Академии наук, Москва, 2013, стр. 119-132.

³ Видети више у Васиљ Петровић, *Источно питање*, Службени лист СРЈ, Београд 1996; такође и Фјодор Успенски, *Источно питање*, Службени лист СРЈ, Београд, 2000.

посебно допринела хеленска улога у изградњи античког, византијског и свеевропског идентитета. Чак је и Британија са својим посебним гледиштем у односу на Источно питање, изузетно по случају Грчке извесно кориговала свој општи став. Русија је и у односу на Грчку задржала опште смернице своје политике према Балкану, а то је сарадња и помоћ поробљеним балканским хришћанским народима да се избеаве турског ропства. Румунске кнежевине Влашка и Молдавија су са Русијом развиле посебну сарадњу, имајући у виду њихов аутономни положај у оквиру Турског царства, а са друге стране географску блискост са Русијом. У више ратова током XVIII и XIX века Русија је сламала Турску и потискивала из басена Црног мора, а потом и са ширег реона Кавказа и самог Балкана. На самом Балкану Русија није ишла да себи припаја директно од Турске територије, већ је помагала конституисање прво аутономних, а потом и независних хришћанских државица, које су се иначе ослањале на Русију и због расположења свог становништва. Одличан пример су Срби, тачније две независне српске државе Србија и Црна Гора, али и шира осећања српског народа који је надаље остајао да буде поробљен у Турској, па чак делом и на шира осећања Срба и у Хабсбуршкој монархији.

Позиција развоја и ширења руске државне територије током периода од XVI века би могла бити означена као довршење освајања континенталне масе Евроазије, што је завршено до приближно почетка XVIII века, а потом је следио логичан покушај овладавања прибрежним морима која су остала дотле ван поседа руске државе. Русија је своје најзначајније геополитичке продоре према Балкану извојевала у ратовима током XVIII века, када је 1731. изашла на Азов, шездесетих година на Црно море, а седамдесетих је овладала потпуно и Кримом, 1812. Бесарбијом и 1830. дошла до ушћа Дунава. Овome треба додати да је у три деобе Пољске од 1773. до 1794, Русија остварила значајна проширења припајањем западне Украјине, Белорусије и најзад централне Пољске са Варшавом, чему треба додати и друга освајања у истом периоду у којима је добијена Финска, Кавказ и Закавказје на европском правцу, док су у Азији, а привремено и у Северној Америци остварена колосална проширења.

Током XIX века Русија има изразиту континенталну доминацију у Европи као њена водећа сила од Бечког конгреса 1815. године до Кримског рата 1853, али највише Никола I то није умео у најбољој мери да искористи. Велики унутрашњи проблем Русије је постала њена социјална структура, где се са ослобађањем кметова чекало све до 1861. године, а са друге стране постајале су изразите разлике у односу на мањи слој богате и прозападно образоване елите, углавном аристократије и широких слојева народа, претежно сељачких маса, слабо образованих и често сиромашних. Ипак Русија је и након Кримског рата поново успела да се организује, извесно реформише и ојача, па је нарочито после Велике источне кризе 1875-1878. успела да поврати део својих позиција на Балкану и да неповратно уздрма остатке Турског царства, те помогне ослобађање највећег дела дотле поробљених балканских хришћана. Истина за реализацију свог главног циља тог времена излаз на Босфор и Дарданеле, Русија је форсирала Бугарску, што је нарочито код Срба, али делом и других народа Балкана (Грка, Румуна) изазвало извесну подозривост према даљој политици званичног Санкт Петербурга. То је привремено и био мотив за повезивање неких од балканских државица са другим силама, попут Обреновићевске Србије за Аустро-Угарску, али је руски утицај у ширим слојевима народа, а нарочито војно-политичка Антанта Француска-Русија од почетка деведесетих година XIX века, условила потом померање политика већине балканских земаља ка овој осовини. Мајски преврат у Србији 1903. године је делом био мотивисан и овим спољнополитичким опредељењем, док је Црна Гора све време развијала примарно савез и ослонац на Русију као своју главну одредницу.

У Првом светском рату долази до врхунца у вишевековној сарадњи Русије и Срба, али због Октобарске револуције, Русија излази пре краја рата из сукоба и не добија плодове победе Антанте⁴ (она је чак изгубила низ територија због

⁴ Француска је била несумњиви савезник царске Русије, фактички још од почетка деведесетих година XIX века. Међутим, Британија је сходно својој политици у Источном питању и захваљујућим укупним геополитичким противречностима са Русијом, покушавала да је истисне са многих подручја, чак и у време самог трајања Првог светског рата, када су две земље и формално били савезници.

грађанског рата).⁵ Идеолошка промена у СССР довела је дотле да званична Москва (и посебно Коминтерна) друкчије посматра традиционалне односе у свету, па и на Балкану (укључујући и српске просторе).

⁵ О сложеним односима између пре свега Британије и са друге стране Русије, где постоји и међуоднос британско-српски, делом сведочи и депеша југословенског посланика у Буенос Аиресу 10. јула 1930. за Београд у којем преноси наступ италијанског бившег дипломате и опозиционара тадашњем Мусолинијевом фашистичком режиму, који је од доласка фашизма живео у емиграцији др Артура Лабиоле.

Архив Југославије, 385.17-61, Посланство у Буенос Аиресу, депеша од 10. јула 1930. Лабиола је одржао предавање у Буенос Аиресу и имао наступ на радију, где је говорио и о Лондонском уговору 1915. и Далмацији. Он тврди да је пре свега Британија пресудно утицала да се са Италијом потпише Лондонски споразум којим она добија Далмацију од Аустро-Угарске, а не будућа Југославија, иако већину становништва ту чине Хрвати и у мањој мери Срби и веома мали број Италијана. Суштина је да се затварањем утицаја Београда, смањи утицај царске Русије на тај простор, односно „...потискујући Београд, потискује се и Русија...“, објашњавао је Лабриола британску политику пре свега. После тога формирањем СССР и одустајањем од концепта царске Русије на Балкану, друкчије се нешто почиње третирати српско и југословенско питање од стране Лондона, како наводи Лабриола.

Први део «На прелому»

У овом првом делу рада биће анализирана реакција југословенске политичке јавности на грађански рат у Русији, где су након близу две године готово изједначених борби у задњим месецима 1919. бољшевици стекли одлучујућу предност, да би током 1920. године остварили коначну победу над белима и страном интервенцијом. Следи период стабилизације бољшевичког режима на унутрашњем плану и постепено образовање спољнополитичке позиције Совјетске Русије на међународном плану. Југословенска политичка јавност је била вишеструко подељена у свом односу према новој бољшевичкој Русији, где је левица углавном са извесним симпатијама гледала на победу револуције, док са друге стране десница и значајан, вероватно највећи део политичког центра је симпатисао беле. У подручјима српског етничитета, где је традиционално владала русофилија, дошло је до извесних подела у односу на нови режим. Традиционална русофилија је показивана према руским белим избеглицима, афирмативним односом према заједничкој руско-српској историји и надом да ће доћи до извесних промена у Русији према прижељкиваном сценарију. Левица, а нарочито југословенски комунисти су прижељкивали стабилизацију режима у Совјетској Русији, и чак проширивање њеног утицаја по Европи, укључујући и Балкан, а један део изразитих пробољшевичких снага је подстицао револуционарни сценарио и у Југославији. Значајан део умерене левце и симпатизера политичког центра је био релативно неопредељен до краја по питању образовања Совјетске Русије, ослушкивао тамошњи развој ситуације и куда ће земља даље ићи. Велики део интелектуалаца је прижељкивао смиривање друштвеног и политичког врења у Русији, и постепено еволуирање тамошњег бољшевичког режима ка по њиховим схватањима прихватљивијег облика социјализма и умеренијих и равномернијих друштвених прилика.

Глава 1 - Образовање СССР

Овај део је у бити посвећен унутрашњој политичкој ситуацији на простору Русије, стварању СССР и општој слици која је о томе створена у делу европске, и посебно југословенске политичке јавности.

Србија и Црна Гора су у царској Русији имале свог највећег савезника током читаве протекле нововековне историје српског народа. Многи чланови краљевских породица Карађорђевић и Петровић су се школовали у Русији и у исто време многостраним брачним везама били повезани са династијом Романов. Бољшевички државни удар 1917-1918. нанео је властима Краљевине Србије (која се налазила у Грчкој у избеглиштву), велике проблеме. Најважнији српски спољнополитички савезник и традиционални заштитник је упао у вртлог унутрашњих проблема, Револуцију и грађански рат, што је све утицало да се на Русију могло све мање рачунати, и то у тренуцима када су Србија и Црна Гора биле окупиране од Централних сила, а војска и влада у суседној земљи у избеглиштву. Истина српска војска је већ формирала, заједно са савезницима, линију Солунског фронта и још 1916. године успела да поврати Битољ.

За период односа Краљевине Србије са царском Русијом, укључујући и период успостављања нових револуционарних власти бољшевика након октобра 1917, најзначајнија је књига на југословенском језичком подручју Николе Поповића *Србија и Русија 1914-1918*, где је читаво поглавље посвећено тим односима након револуције.⁶ Одавде видимо да је српска влада на челу са Пашићем, доживела Октобарску револуцију као непријатан и нежељен фактор, али је у пракси задржала прагматску комуникацију и са бољшевичким властима, свесна значаја Русије у међународним односима, својој геополитици и интересима. Поповић овде закључује да након саме Револуције и првих пар месеци превирања, када Русија још увек није потписала Брест Литовски споразум, следеће Пашићево опредељење према новим бољшевичким властима: „После изложенога

⁶ Никола Поповић *Србија и Русија 1914-1918*, Институт за савремену историју, Народна књига, Београд, 1977, поглавље седмо „Србија и Совјетска Русија (новембар 1917-1918)“ стр. 429-472.

примећујемо двоструку политику Пашића према Русији. Он одржава везе с бољшевицима и настоји да их искористи, а, с друге стране, подстиче савезнике против њих. Произилази, што је сасвим природно, да, ако је имао да бира између бољшевичке и необољшевичке Русије, онда је био уз другу, али то не значи да прву одбацује поготову не ако је она стварност. Он води двојну руску политику – има добре односе (не квари их) са свргнутим режимом, жели његову рестаурацију, уз помоћ савезника, којима то и даје до знања, а, с друге стране, повезује се с бољшевицима. Он је и с једнима и с другима, па ко надвлада – он је опет с њим.“ У наставку Поповић наводи да је Пашић преко Спалајковића одржавао контакте са новим званичним властима у Русији, конкретно Троцким, а да је у исто време симпатисао белоградејске снаге. Међутим, изласком Русије из сукоба закључивањем Брест Литовског споразума, ситуација се искомпликовала додатно за српску страну, јер су реално изгубили моћну подршку коју су у дугом времену докле имали. Иако се на основу истраживања дипломатске грађе Краљевине Србије од стране Поповића уверавамо да постоји универзална наклоност према Србији у читавом руском корпусу, укључујући и бољшевице, па чак и њихове најистакнутије вође, са друге стране долазак комуниста на власт и излазак Русије из светског сукоба, тешко је погодио српске интересе. У том правцу Поповић закључује да је са одпочињањем Антантине интервенције у Русији, и стварањем белог покрета, српска влада реално симпатисала покушај рестаурације свргнуте власти. Српска влада није желела да се њене трупе присутне на територији Русије користе у интервенцији Антанте и грађанског рата у њој. Српска влада је инсистирала на довлачењу свих расположивих снага одатле на Солунски фронт. Ипак пролећа 1918. године део Допунског батаљона је приликом свог транспорта преко севера Русије задржан, у омеру од око 1200 војника да остане неко време као помоћ Антантиних снага у обезбеђењу лука Архангелска и Мурманска.⁷ Поповић наводи да је српска влада прагматски рачунала и на нове совјетске власти у наставку рата и помоћи српским циљевима, али да је Брест Литовски мировни споразум фактички

⁷ Никола Поповић *Србија и Русија 1914-1918*, Институт за савремену историју, Народна књига, Београд, 1977, стр. 468.

до минимума смањио интересе за одржавње односа са совјетима. „Изразито силазни пут српско-совјетских односа започет формалним изласком Русије из рата, потписивањем мира у Брест-Литовску 3 марта 1918. године. Од тог датума па надаље ти односи су таворили, боље рећи били сведени на минимум. Чини се да су одржавани силом инерције и приљежношћу српског политичког радника и дипломате Р. Јовановића. Српска влада, ишчекујући преокрет у Русији, није опозивала своје дипломате, а совјетској влади није било у интересу да сама кида односе. Тако је то трајало извесно време.“⁸

Српски историчари Љубодраг Димић и Мира Радојевић у својој књизи *Србија у Великом рату 1914-1918*, констатују да је и поред фебруарске револуције и проблема са којима се суочила буржоаско-демократска власт у Русији она и даље била најважнији савезник Србије. „По окончању заседања на Крфу, са донетом Декларацијом упознати су представници савезничких влада, али их она није обавезивала. Од савезничких држава са симпатијама ју је примила једино Русија.“⁹ Међутим до краја 1917. и почетком 1918. године руски утицај је све више опадао у вођењу светског рата на страни Антанте, па Радојевић и Димић у свом делу констатују следеће: „Догађаји у Русији изазивали су изузетно велико неспокојство српске владе. Учествујући у раду међусавезничке конференције у Паризу, Никола Пашић се суочио са чињеницом да савезници од тренутка када је руски утицај

⁸ Никола Поповић *Србија и Русија 1914-1918*, Институт за савремену историју, Народна књига, Београд, 1977, поглавље седмо „Србија и Совјетска Русија (новембар 1917-1918)“ стр. 469.

⁹ Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914-1918*, кратка историја. Српска књижевна задруга, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2014, стр. 254; Љубодраг Димић такође у свом делу *Историја српске државности*, наводи следеће „Од савезничких држава једино је Русија појаву Крфске декларације поздравила са симпатијама“, у Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, Србија и Југославија, САНУ, огранак у Новом Саду; Беседе, издавачка установа православне епархије Бачке; Друштво историчара Јужнобанатског и Сремског округа, Нови Сад, 2001, стр. 17-21.

почео да слаби и ишчезава у решавању међународних питања све мање воде рачуна о Србији и њеним интересима.¹⁰

Крајем 1918. године, по окончању рата, народни комесар иностраних послова бољшевичке Русије, се обратио земљама победницама, укључујући поименице и Србију (Црна Гора се не спомиње у овом акту обраћања победничким земљама).

У сложеним међународним политичким околностима, српска влада у Грчкој се суочила и са притисцима својих савезника да да непосредну подршку страниј војној интервенцији у Русији. Одлука Антанте да војно интервенише против бољшевика у Русији додатно је компликовала позиције српске владе у избеглиштву. Од ње је Антанта у пролеће 1918. захтевала конкретно ратно ангажовање српских војника, пре свега рачунајући на ангажовање Допунског батаљона Добровољачког корпуса СХС, који се тада управо налазио у Русији. Дошло је до одлучног одбијања српске владе, која је у том правцу имала више мотива. Са једне стране, српска војска и влада су се налазиле у егзилу и очајнички су на Солунском фронту заједно са савезницима покушавали да ослободе своју поробљену отаџбину, за шта им је био потребан сваки војник. Начелно није се желело мешање у унутрашње ствари Русије, и посебно се страховало да би то могло да доведе до ситуације да српски војник пуца на руског борца, што се свакако желело избећи.¹¹ О томе говори и документ у оквиру руске објављене грађе за овај период, на који смо наишли, а то је телеграм из Копенхагена опуномоћеног представника народног комесаријата иностраних послова (НКВД) Чичерину од 8.

¹⁰ Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914-1918*, кратка историја. Српска књижевна задруга, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2014, стр. 255; Такође у Ђорђе Станковић, *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*, Задужбина Николе Пашића, Зајечар, 1995, стр. 195

¹¹ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Чигоја штампа, Београд, 2006, стр. 43. Иако је дошло до одлучног одбијања, стицајем околности један српски одред се привремено нашао у ситуацији да обезбеђује пругу код Архангелска.

јануара 1920. У њему се тврди да „...Клемансо против Совјетске Русије подпирује Пољску, Чехословачку, Румунију и Југославију...“.¹²

Са друге стране енергично одбијање српске владе да на било какав начин да подршку војној страниј интервенцији у Русији, не значи да она у исто време није имала своје опредељење у тамошњем грађанском рату. Захваљујући повезаности династије Карађорђевић са династијом Романових, школовању дела истакнутих челника Србије и њене елите у Русији (Александар Карађорђевић је завршио пажевску школу у Петербургу), као и других снажних веза владајућих кругова са царском Русијом, званична политика је током грађанског рата нагињала према белоградејцима. Рачунало се тада да је могућа победа ангибољшевичке коалиције, и рестаурација «старе Русије». У том правцу долази до повлачења посланика Србије из Русије Спалајковића 20. јула 1918. и до потпуног прекида дипломатских односа са совјетским властима марта 1919. године.¹³

Никола Поповић наводи да је дипломата Р. Јовановић остављен у Совјетској Русији током грађанског рата заједно са Ф. Станојевићем и драгоманом Анастасијевићем, док је Спалајковић напустио Петроград и српско посланство оставио под заштитом норвешког посланства. Постојала је и српска војна мисија са Лонткијевићем и П. Пашићем, вицеkonzулом у Тамбову. Наводно је Лењин по Р. Јовановићу, њему изјавио на Четвртном конгресу совјета „...У океану светских грабежљивих тежњи садашњег рата постоји острвце ослободилачког покрета, и то

¹² Документ «Телеграмма из Копенгагена Уполномоченного НКВД РСФСР Народному Комиссару Иностранни Дел РСФСР Г. В. Чичерину 8. I 1920», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР II Том 1. I 1919 – 30 VI 1920., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1950. стр. 320.

¹³ Историчар Богдан Кризман наводи да је приликом формирања Краљевине СХС, Министарство спољних послова новоформиране државе у Београду, дипломатском нотом «обавестило посланства Француске, Велике Британије, Италије, САД, Русије, Грчке и Белгије да је састављена прва заједничка влада и навело персонални састав на челу с председником владе Стојаном Протићем.» у Богдан Кризман, *Вањска политика Југославијске државе 1918-1941*, дипломатско-хисторијски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 14.

острвце јесте Србија“.¹⁴ Р. Јовановић са помоћницима је остао у Петербургу, потом конзулат у Москви и вицеконзулат у Тамбову, и надаље, али је Лонктијевић напустио новембра 1918. Русију као представник војне мисије. Међутим, трећег априла 1919. евакуисани су и преостали дипломатски представници Краљевине Србије (заправо у међувремену је формирана Краљевина СХС) у Совјетској Русији, и то се може сматрати и дефинитивним прекидом одржавања односа званичног Београда са новим властима у Русији.¹⁵

Током грађанског рата Краљевина СХС је у априлу 1919. донела одлуку да призна «Сверуску привремену владу» у Омску која је формирана шест месеци пре тога од легитимно изабраних посланика Уставотворне скупштине. Ову владу на челу са адмиралом Колчаком су од почетка децембра 1918. признали и други најважнији заповедници антибољшевичких армија, попут Јуденича и Деникина. У априлу 1919. у Паризу после састанка Николе Пашића и Сазонова, министра спољних послова владе адмирала Колчака уследило је међусобно признавање влада у Београду и Омску. За дипломатског представника владе Краљевине СХС у Омску постављен је Јован Милинковић, у звању отправника послова, док је са руске стране у Београд био постављен искусни дипломата Василиј Николајевич Штрандтман, који се још од 1912. године налази на служби у дипломатској мисији Русије у Србији. То је остало једино спољнополитичко потпуно признање владе у Омску од стране једне суверене државе.¹⁶

¹⁴ Никола Поповић *Србија и Русија 1914-1918*, Институт за савремену историју, Народна књига, Београд, 1977, стр. 472.

¹⁵ Никола Поповић *Србија и Русија 1914-1918*, Институт за савремену историју, Народна књига, Београд, 1977, поглавље седмо „Србија и Совјетска Русија (новембар 1917-1918)“ стр. 429-472.

¹⁶ Богдан Кризман наводи да је дипломата Милинковић дотле био конзул у Одеси, а да је Сазонов на састанку са Трумбићем у Паризу, када је био у пратњи Штрандтмана, «похвалио рад Милинковића и да је он (Трумбић) стекао дојам да би Сазонов био задовољан кад би Милинковић постао оправник послова у Русији.» До именовања Милинковића је потом дошло од стране званичног Београда у априлу 1919. године. У Богдан Кризман *Вањска политика Југославенске државе 1918-1941*, дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 68; Такође

Историчар Мирослав Јовановић наводи да је В. Н. Штрандтман остао на челу руске мисије и после Колчаковог пораза, тада као представник Деникинове владе, а након његовог напуштања Русије још кратко као представник владе генерала Врангела. Богдан Кризман у вези истог наводи: «Успоставивиши и службене односе с руском реакцијом, влада Краљевства (Краљевине) СХС, по директиви Двора, одржавала је пријатељске односе с њом, пружајући јој подршку. Успркос за себе неповољном развоју догађаја у Русији, службени су врхови у држави устрајали при своме и Александар је указом од 2. септембра 1920. поставио М. Бошковића за изванредног посланика и опуномоћеног министра прве класе у Петрограду, с тим да у Паризу сачека коначну побједу бијеле реакције, како би онда могао преузети своју нову дужност у Русији.»¹⁷ Међутим даљи развој ситуације на терену у Русији током 1920. године, утицао је да су велике западне силе, а пре свега Велика Британија и Француска почеле разматрати могућност успостављања извесних односа са совјетским властима и у том правцу покушале утицати и на власти Краљевине СХС. Током августа месеца Трумбић се и сам сусрео са двојцом представника совјета у Лондону, приликом њихових интензивних дипломатских разговора са британском владом. Међутим, нови председник владе у Београду Миленко Веснић је брзојавом од 26 августа поручио Трумбићу «За Министра иностраних дела г. Трумбића. Примио сам са благодарношћу ваш телеграм бр.Министарски Савет данас решио умолити вас доћи одмах. Надаље до краја овог месеца. Поводом Вашег разговора са пуномоћницима Совјетске Русије, Влада Вас моли не настављати их. Веснић.»¹⁸

Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Чигоја штампа, Београд, 2006, стр. 43-44;

¹⁷ Богдан Кризман *Вањска политика Југославијске државе 1918-1941*, дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 69. цитат.

¹⁸ Богдан Кризман *Вањска политика Југославијске државе 1918-1941*, дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 70. У наставку Кризман додаје да «Сутрадан је Трумбић брзојавио влади да с опуномоћеницима Совјетске Русије није више разговарао. И тако су, готово у заметку, завршили – засигурно на интервенцију регента Александра – први покушаји совјетске владе да успостави какве-такве везе с Краљевином СХС.» - наведено дело стр. 70.

Југословенска влада је одбијала да постави питање репатријације Руса који су били претходно заробљеници аустро-угарске војске и који су се након формирања СХС нашли стицајем околности на територији новоформиране Краљевине. Са друге стране крајем 1920. године од совјетске власти је стигао за Београд захтев да југословенска влада службено затражи репатријацију Југословена из Русије, који су се тамо затекли као заробљеници из Аустро-Угарске. Потом је совјетска страна поново понудила успостављање дипломатских односа две земље, у ком правцу није било позитивног одговора службеног Београда.»¹⁹

Уколико би смо у овом периоду анализирали ставове југословенске политичке јавности према догађајима у Русији, посебну пажњу би морали да обратимо на носиоце власти у Краљевини СХС, а то су круна, владајућа политичка и друштвена елита, а она је у овом времену била поглавито сконцентрисана у Београду и нешто мање у Загребу и неким другим центрима у земљи. Ставове југословенске политичке и шире друштвене јавности о Револуцији, нестанку царске Русије укључујући и саму династију Романових и образовању СССР након грађанског рата и стране интервенције можемо анализирати кроз архивска документа и перодику у Краљевини СХС, мемоарску грађу, чему треба додати и литературу.

О разлозима који су утицали да се српска и југословенска власт тако односи према догађајима у Русији, историчар Мирослав Јовановић каже: „Политику српских власти (како у Србији тако и у Југославији) према ‘руском питању’, одређивала је њихова, мање или више, традиционална проруска политичка оријентација. Наиме, Србија и Црна Гора, кроз читав 19 век, до 1914. године, биле су многоструким везама повезане са царском Русијом као државом, са руским политичким елитама, са руском црквом и културом. Круну вишедеценијских веза два народа (и две политичке елите) представљала је нескривена руска подршка Србији у кључним данима пред избијање Првог светског рата у лето 1914. године. Уследила је многострана ратна сарадња, подршка ратном програму Србије и помоћ

¹⁹ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Чигоја штампа, Београд, 2006, стр. 44. цитат.

српским властима у годинама избеглиштва, након војног слома и окупације земље 1915. године. Осим тога, српски престолонаследник и будући југословенски краљ Александар Карађорђевић био је руски ђак, школовао се у Пажевском корпусу у Петрограду. Најзад, владарске породице Србије и Црне Горе, Карађорђевићи и Петровићи, многостраним брачним везама биле су повезане са династијом Романов. Због тога се лако може разумети зашто је званична српска политика још у периоду свог изгнанства (до ослобођења и проглашења Краљевине СХС), заузела веома конзервативан став у погледу промена у Русији, а нарочито у погледу болшевичког преврата и стрељања царске породице (у јулу 1918. године).»²⁰

Говорећи о ставовима председника владе Србије Николе Пашића према догађајима у Русији, након фебруарске револуције српски историчар Љубодраг Димић каже: «Било је потребно превладати неповољне међународне околности које у наступиле после фебруарске револуције у Русији, сагледати промене које доноси крај царизма и ступање на историјску сцену, крајње *неразумних елемената*, како је Пашић декларисао болшевице...».²¹

Званична политика Београда је прихватила беле емигранте, одбила да призна Совјетску Русију и изразила посебну нетрпељивост према комунистичком покрету у целини, укључујући и комунисте у Краљевини СХС. Истина у првом периоду Комунистичка партија у Краљевини је легално деловала и чак изашла на прве парламентарне изборе са извесним успехом. Углед српских социјалиста био је наглашен у међународним круговима, укључујући и руску левицу, још у периоду пре Првог светског рата. Сам Лењин је имао високо мишљење о српским социјалистима, па је и током свог боравка у Цириху, а потом и у неколико интернационалних скупова у време трајања Светског рата, долазио са њима у

²⁰ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Чигоја штампа, Београд, 2006, стр. 44.

²¹ Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, Србија и Југославија, САНУ, огранак у Новом Саду; Беседе, издавачка установа православне епархије Бачке; Друштво историчара Јужнобанатског и Сремског округа, Нови Сад, 2001, стр. 17.

додир.²² Међу социјалистима и другим представницима левице у Хрватској и посебно Словенији, преовлађивао је утицај аустријске левице, укључујући и решавање националног питања у оквиру Аустро-Угарске, током трајања Светског рата. Идеје руске револуције су почеле све више да шире утицај паралелно са доласком бивших ратних заробљеника који су постепено долазили из револуционарне Русије. Бољшевичка Русија је у време трајања стране интервенције и грађанског рата, највише прижељкивала револуционарне догађаје по Европи, који би свакако представљали конкретну помоћ у жестоким борбама црвеноармејаца за победу над белим и интервенционистичким снагама. У том смислу треба посматрати и интернационални скуп социјалиста и комуниста у Москви марта 1919. који је тражио и подстицао револуционарне тенденције у Европи. Бољшевици са Лењином су инсистирали иначе на формирању Треће интернационале где би они имали пресудан утицај, док је део европских социјалиста, посебно социјалдемократа, још увек покушавао да оживи Другу интернационалу. Међу југословенским левичарима у том периоду постепено долази до поделе и то на леву – комунистичку, која је подржавала тежње руских бољшевика, а потом совјетске Русије ка револуцији и друга умеренија, коју би смо могли назвати центром и која се није залагала за бољшевизам и револуционарна средства освајања власти. Вододелница је био и однос према Трећој интернационали, коју су комунисти подржавали. Важни представници центристичке струје у југословенској левици су Драгиша Лапчевић и Живко Топаловић (Топаловић се временом сврстао као

²² Бранислав Глигоријевић, *Коминтерна, југословенско и српско питање*, Институт за савремену историју, Београд, 1992, стр. 11 «... На конференцији у Кинталу Лењин је другим партијама истицао пример српске партије, а њеног представника Кацлеровића, иако у немогућности да буде званични делегат своје партије, прихватио као припадника леве струје у цимеарвалдском покрету. После Кинталске конференције, Милкић се упознао са Лењином и две недеље је, како пише у својим сећањима, одлазио сваког другог дана у Лењинов стан, који се тада налазио у Цириху, и обавештавао га о Српској социјалдемократској партији, за коју је Лењин тада показивао посебно интересовање.» Известан утисак на бољшевице, упркос корекцији свог става о рату и националном питању, оставили су и Душан Поповић и Триша Кацлеровић приликом интернационалног заседања цимервалдоваца у Стокхолму октобра 1917. Видети о томе у Б. Глигоријевић, наведено дело, стр. 13-14.

социјалдемократа).²³ Група која се окупила око пароле „изван болшевизма нема социјализма“, била је предвођена Симом Марковићем, Филипом Филиповићем, Животом Милојковићем, Милошем Требињцем, Михајлом Тодоровићем, Живком Јовановићем и др. Једно време опстајала је јединствена СРПЈ партија, али је временом све више долазило до изражаја различитост погледа двају струја.²⁴

Политичар Земљорадничке странке, истакнути интелектуалац тог времена умерене леве оријентације Драгољуб Јовановић наводи да је у обрачуну режима са комунистима веома значајан био одјек револуционарних гитања из Русије у југословенским земљама, где су посебну улогу имали они Југословени који су претходно били у руским земљама. „Прогон комуниста био је особито свиреп у Србији и Македонији, у Банату и Срему. Ту је било и сељака који су гласали за комунисте, пошто су се као заробљеници у Русији заразили болшевизмом.“²⁵ О позицији левих снага и републиканаца у Краљевини СХС у време прогона комуниста Јовановић каже следеће: „Јавност је највише од свега импресионирала Обзнана. Она се није односила само на комунистичку, већ и на ‘другу разорну пропаганду’ и на све организације, новине и списе које би ‘реметиле спокојство и мир државе’. За отпуштање из државне службе и за одузимање стипендија означени су комунисти, али се та одредба примењивала и на републиканце. У Хрватској је режим више гонио сељаке и раднике, док је очекивао да ће интелектуалци бити и даље покорни врховној власти, као и у старој монархији...Не знам зашто су српски републиканци, организовани годину дана раније као Републиканска демократска странка, 9 јануара 1921. променили име и називали се

²³ Из документације стенограма са скупова КПЈ сазнајемо да су крајем октобра 1920. центристи из Србије и Босне са др Живком Топаловићем на челу, издали Манифест опозиције КПЈ, у којем су „критиковали партију, одлуке Другог конгреса КПЈ и посебно Комунистичку интернационалу“.²³ Потом је следило њихово искључење из КПЈ. - Из *Комунистичка интернационала*, Стенограми и документи конгреса, Институт за међународни раднички покрет, Културни центар, ЈУР, «Привредна књига», Горњи Милановац, 1983, Књига 12, стр. 1185.

²⁴ Бранислав Глигоријевић, *Коминтерна, југословенско и српско питање*, Институт за савремену историју, Београд, 1992, стр. 36-39.

²⁵ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Култура, Архив Југославије, Први том, „Заноси“ Београд, 1997, стр. 156.

Југословенска републиканска странка. У Београду је излазила „Република“, али је често била забрањивана, особито због својих карикатура увредљивих за двор. Комунистичке организације су растуране врло грубо, али су срески начелници имали налог да гоне и хапсе само оне појединце који не буду пристали да се приклоне, макар само да се склоне у каквој државотворној странци.“ Драгољуб Јовановић наводи сопствени случај када је имао разговор на Универзитету поводом регулисања свог статуса добијања звања доцента које је дуго отезано. Јовановић је био декларисани социјалиста код кога су доминирали идејни утицаји са запада, имајући у обзир да је био први Југословен који је докторирао на Сорбони. Кад је дошао почетком двадесетих у Београд из Париза почео је да проповеда социјалистичке парламентарне ставове. „...Ја сам такође дао одговор у новембарском броју чланком 'Социјална организација демократије'. Миша Милошевић ме је одмах упозорио да се овде не може ићи далеко са западњачким, демократским социјализмом и са Западом уопште. На универзитету доминирају комунисти, а јавност гледа на Русију. ...Отишао сам најзад начелнику за вишу наставу Светолику Стефановићу, бившем професору физике. Рекао ми је отоврено да 'мора најпре да се види шта сам радио у Француској'. Постоје пријаве да сам проповедао комунизам. Као и раније отправнику послова Михајловићу, рекао сам да сам увек био и остао социјалист. Што се тиче рада у Клермону, позвао сам се на професора Николу Вулића, који је с нама живео, а за Париз на Куманудија, који је водио удружење старијих док сам ја био на челу младих, и на Слободана Јовановића. Начелник је рекао да ће видети и донети одлуку. Силазећи низ степенице зажалио сам и помало се застидео што нисам био комунист. И у посланству и у министарству, дакле, немају ништа против тога да се буде социјалист. Зар већ то није разлог да човек буде оно што власт не жели. Али нисам могао да за инат будем оно што није одговарало мојим уверењима. Шок сам претрпео, али му нисам подлегао. Овај отпор режима отворио ми је још већу вољу да уђем на универзитет, да видим нову омладину, да се уверим да ли је у њеној души одиста умро демократски социјализам и да ли је Русија стварно замрачила западне хоризонте. Најзад су ме примили. Случај је хтео да телеграм о одузимању стипендије потпише Љуба Давидовић, а указ о постављењу радикал Миша

Трифунковић. Са демократским шефом сам касније врло лепо сарађивао; с радикалским се никад нисам слагао.“²⁶

У оквиру посматрања односа југословенске политичке јавности и грађанског рата у Русији у овом периоду, посебно су нам били значајни дипломатски извори, односно извештаји југословенских дипломата на ову тему.

У револуцијом, метежима и грађанским ратом у зачетку захваћеном Русијом страни дипломати и грађани који су се различитим поводом ту затекли, нашли су се у неизвесној ситуацији. Посланство Краљевине Србије у Стокхолму, извештава избегличку владу у Грчкој 2. септембра 1918. о положају српских дипломата и грађана у Петрограду и Москви. Каже се да је норвешки посланик у Петрограду јавио да су српском посланству у том граду, одузете у насталом метежу све резерве хране, па се сада једва сналазе. Такође, Норвежани извештавају да су неки Срби ухваћени и заточени у Москви и да је норвешки посланик послао чиновнике у Москву да их некако избаве и заштите.²⁷

Следећа депеша српског посланства из Стокхолма, а коју је потписао Станојевић, садржи и два запечаћена писма која су послата из српског посланства у Петрограду (једно за министарство, а једно за начелника министарства спољних послова). У депеши се наводи да је Шајковић, српски дипломатата који се налазио у Москви, отпутовао из ње, и да му се до даљњег губи траг. Спалајковић, српски посланик у Петрограду, известио да се у посланству оскудева у средствима и тражи помоћ.²⁸

²⁶ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Култура, Архив Југославије, Први том, „Заноси“ Београд, 1997, стр. 156. и 192-193.

²⁷ Архив Југославије, 382-5-20 Посланство Краљевине Југославије у Шведској, Стокхолм, депеша од 2. Септембра 1918. Српској влади у Грчкој (иако је у овом периоду деловало посланство Краљевине Србије, архивска грађа је депонована у оквиру ове рубрике, накнадно формираног посланства Краљевине Југославије у Шведској).

²⁸ Архив Југославије, 382-5-20, посланство КЈ у Стокхолму, извештај посланика Србије у Стокхолму, српској влади у Грчкој од 21. септембра 1918.

У депеши од 11 октобра се наводи да је српски конзулат у Москви затворен и да је осам официра и грађана из њега напустило град.²⁹

У депеши од 12 октобра коју је потписао пуковник Лончаревић, траже се средства за посланство у Стокхолму, али и за посланство у Петрограду, са којим су недавно прекинуте везе. Наводи да у Русији се налази тренутно девет српских виших официра, 41 нижих официра, а подофицира, каплара и војника 125, с тиме да се број нижих официра, подофицира, каплара и војника повећава у последње време. Они немају довољно средстава за издржавање, један српски мајор је погинуо, а болшевици их не пуштају да одмах оду из земље.³⁰

У депеши од 13 октобра 1918. српског посланства у Стокхолму, наводи се да је митрополит српски Димитрије писао Тихону патријарху Московском и све Русије, да је именовано настојатеља српског подворја у Москви архимандрита Михајла за српског епископа у Америци. Даје се могућност ако Михајло хоће да задржи у Москви српско подворје. Михајло је дао изјаву да би желео да остане у Москви, колико је до њега.³¹

У депеши од 7. новембра (20 по новом календару) посланства у Стокхолму за српску владу, каже се да су послали телеграм на Крф већ раније, као и захтев коњичког пуковника Лончаревића, али да одговора нема.³² Пошто је управо 1. новембра ослобођен Београд, а пре тога читава Србија, врло је вероватно да овај телеграм из Стокхолма, није могао лако бити уручен за владу, која се у том периоду више пута селила.

Интересантна је депеша коју је послало Министарство спољних послова Србије 29. новембра за српско посланство у Стокхолму, заправо оно је само

²⁹ Архив Југославије, 382-5-20, посланство КЈ у Стокхолму, извештај посланика Србије у Стокхолму, српској влади у Грчкој од 11. октобра 1918.

³⁰ Архив Југославије, 382-5-20, посланство КЈ у Стокхолму, извештај посланика Србије у Стокхолму, српској влади у Грчкој од 12. октобра 1918.

³¹ Архив Југославије, 382-5-20, посланство КЈ у Стокхолму, извештај посланика Србије у Стокхолму, српској влади у Грчкој од 13. октобра 1918.

³² Архив Југославије, 382-5-20, посланство КЈ у Стокхолму, извештај посланика Србије у Стокхолму, српској влади од 7. (20) новембра 1918.

проследило депешу престолонаследника Александра Карађорђевића. У депеши престолонаследника се каже следеће „Јавите ми шта има о породици руског цара: да ли су живи и где су?“ у потпису Александар Карађорђевић и иза тога се потписао Стојан Протић.³³ У одговору престолонаследнику и МИП-у од 27. децембра, каже се да се по питању царске породице врши истрага савезника и да нема доказа да је убијена царица и кћери. „...Чак је и велика књегиња кнеза Кирила јавила да је и цар жив... „³⁴

Четрнаестог децембра Фотије Станојевић јавља из посланства Србије (сада већ новопроглашене Краљевине Срба Хрвата и Словенаца) из Стокхолма влади у Београд, да су ослобођени у Москви српски официри, војници и чланови колоније и да су отпутовали преко Украјине и Румуније за Србију. Наводи да су из свих неутралних земаља дипломатске мисије напустиле Петербург сем Данске, да је и српски (југословенски) посланик са сарадницима напустио Петербург, а у посланству остало само десет људи, а у Москви, у дипломатском представништву њих двоје. Поред тога у Петрограду живи још 53 лица Срба који су ту настањени од раније. Каже се да је принцеза Јелена спашена сигурне смрти и сада је у Стокхолму поред своје деце. У Петрограду је лоше, наводи се да људи умиру од глади по улицама. „...чека се ослобођење Петрограда..“, мислећи на велику офанзиву белих снага у неколико праваца око града. На крају текста, био је додаток строго поверљиво. Ту се каже „...да је у Србију унесено четири милиона рубаља у циљу бољшевичке пропаганде.“³⁵

О стању у Русији на фронтима у вези унутрашњих сукоба и стране интервенције, посебно у северозападним областима Русије, обавештавало је посланство у Стокхолму. Тако посланик Чолак-Антић јавља из Стокхолма 20. октобра 1919. за Београд, да је генерал Јуденич заузео место у околини Петрограда

³³ Архив Југославије, 382-6-24, посланство у Стокхолму, депеша из МИП у Београду за посланство од 29. новембра 1918.

³⁴ Архив Југославије, 382-6-24, посланство у Стокхолму, извештај за МИП и престолонаследника Александра од 27. децембра 1918.

³⁵ Архив Југославије, 382-5-20, посланство КЈ у Стокхолму, извештај посланика Србије у Стокхолму, српској влади у Београду од 14 децембра 1918, потписао Фотије Станојевић.

и пресекао његове везе са Московом, али Петроград још није пао. „...Бољшевици су послали 20 000 војника за Нарву, да пресеку везу белих са Етонијом, те покушају да одблокирају град..“³⁶

У депеши коју је југословенско посланство у Стокхолму само проследило из Талина (Ревенал) 2. децембра 1919. каже се да је генерал Беланчевић дао извештај о стању у Русији. Постоји предлог у белоградејском врху да се узме федерално уређење земље, да би се добила подршка од низа националних група, да би се лакше победили бољшевици.³⁷

Дакле у овом првом периоду након Револуције, развоја стране интервенције и грађанског рата на тлу Русије, југословенска дипломатија се оријентисала првенствено на прикупљање информација о ситуацији на руском простору, а посебну пажњу је обратила и Југословенима који су се разним поводима нашли ту. Јасно је да су симпатије званичних српских (југословенских) власти биле на страни белоградејаца, што наравно има и индивидуалне специфичности, када су у питању конкретне дипломате које су учествовале у писању ових извештаја, пошто вероватно сви нису имали идентичан однос према догађајима на тлу Русије тог доба. Ипак, приметна је општа брига за будућност Русије, као и забринутост за српске (југословенске) интересе, због кризе која је захватила њиховог највећег спољнополитичког савезника. То је посебно било видљиво са трајањем Светског рата, док је са његовим окончавањем и формирањем Краљевине СХС, ситуација постала повољнија, имајући у виду да је Брест Литовским миром, у једном тренутку изгледало да тиме бити радикално ослабљена Антанта неће имати снага да добије велики рат, што је за Србију и њену војску на Солунском фронту и покороном отаџбином, давало тамне перспективе. Једном речју међународна позиција српске (југословенске) стране се након краја рата и уједињења, налазила у далеко повољнијој позицији, па је и однос према бољшевичкој Русији попримио неспутанији идеолошки оквир.

³⁶ Архив Југославије, 382-6-24, посланство у Стокхолму, депеша посланика Чолак-Антића за Београд од 20. октобра 1919.

³⁷ Архив Југославије, посланство КЈ у Стокхолму, прослеђен извештај из Равенала (Талин) од генерала Беланчевића о стању у Русији, 2. децембар 1919.

О ставовима привредника југословенских према догађајима у Русији овог периода, можемо посматрати на основу врло шкртих извора, имајући у виду минималну економску сарадњу две земље, које нису успоставиле ни дипломатске, а ни трговинске званичне односе. Ти додир и сарадња су делом били неформални, преко извесног броја трговаца и предузетника који су сарађивали са руским простором, све до окончања грађанског рата и стране интервенције, те конституисања СССР. Занимљиви су и скупови у оквири додир преко међународних тела, са седиштем и заседањима на територији трећих земаља.

У периоду грађанског рата и стране интервенције, у мултилатералној међународној сарадњи, заседало је више тела, привредног и културног карактера која су углавном након паузе у Светском рату обнављала свој рад, примала новоосноване државе у своје чланство и брисала учешће оних старих, у међувремену несталих (попут рецимо Аустро-Угарске). У том периоду представници Русије у тим међународним телима су били делегати које је опуномоћила привремена (провизорна) влада белих, а чији су легитимитет у потпуности признавале и делегације и званична Краљевина СХС. Тако је 1920. године јуна месеца у Паризу одржан Светски скуп за хладноћу, који је имао привредно-стручни карактер и на њему у име Краљевине СХС био делегиран Душан Томић, док је Русију представљала делегација владе белих.³⁸ У том периоду бољшевици су практично у потпуности добили грађански рат и остаци белих снага су се налазили још само на Криму и у неколико обалских места на Црном мору. И након завршетка грађанског рата и стране интервенције, када су бољшевици у потпуности држали све полуге власти у земљи, западне земље су углавном још неко време одуговлачиле да на међународним скуповима, посебно овим мултилатералног карактера позивају делегације Совјетске Русије, док су званичне власти у Београду наставиле да форсирају, где год су то могле представнике и делегате већ на терену нестале беле Русије. Тек следећих година, у оквиру мултилатералних скупова југословенске делегације су пасивно прихватиле

³⁸ Архив Југославије, посланство Краљевине СХС у Паризу, 388-17-45, депеша од 21. јуна 1920.

совјетске делегације у међународним телима, и потом са њима развијале коректан и не посебно присан професионални однос.

Драгољуб Јовановић у својим вишетомним *Политичким успоменама*, оставља важно сведочанство о читавој вишедеценијској епохи, а у Првом тому, говори о периоду до 1927. године, укључујући и време настанка СССР.

Када је дошао у посету Југославији крајем 1922. године, уочи одбране свог доктората на Сорбони он после више година одсуствовања из отаџбине даје процену односа јавног мњења према стварању СССР. „У напредној и либералној штампи вођена је пропаганда за помоћ гладнима у Русији. Ректор богословије Стева Димитријевић пошао је лично у земљу где је некад учио да види ново стање и да помогне браћи у невољи. То није била лепа препорука за болшевички режим, али ми смо још једном показали словенску солидарност. Ни нама није претицало, пошто су све покрајине биле осиромашиле. Последњих дана те 1922. Совјетска Русија се претворила у СССР, што није одушевило оне који су били привржени Русији као словенској земљи. Повољније смо примили присуство Руса на Међународној привредној конференцији у Ђенови, али нам није било сасвим јасно зашто је баш Немачка прва закључила трговински уговор са Совјетима. Ови су тражили било какву помоћ, а Немци су журили да заузму то велико тржиште пре Енглеза. Можда су већ онда мислили на реванш, па су се у невољи и за змију хватали..“³⁹

Званични Београд је комуницирао са представницима беле Русије у овом периоду, практично на званичном нивоу, што се углавном односи и на остале европске земље. На основу архивске грађе видимо да је током децембра 1919. посланство Краљевине СХС у Паризу, путем извештаја обавестило званични Београд, да је на међународној конференцији о квалитету прехранбених производа која се тада одржавала у Француској, учествовала и југословенска делегација, предвођена стручњаком Рафаловићем. Економска комисија из Русије, по извештају

³⁹ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Култура, Архив Југославије, Први том, „Заноси“ Београд, 1997, стр. 171.

посланства, говорила је о ситуацији на тржишту меса и успоставила комуникацију током скупа са југословенском делегацијом.⁴⁰

У јуну 1920. у Паризу је била одржан скуп интернационалног института за хладноћу, на којем су учествовале готово све тадашње суверене земље света, укључујући и југословенску делегацију, а имала је учешће и руска делегација у име, тада већ непостојеће у Русији, беле „провизорне владе“. Ипак организатор скупа, а и југословенска делегација су тада ову руску делегацију сматрали као пуноправну.⁴¹

Слична ситуације је била, како сазнајемо из депеше југословенског посланства у Паризу, и са скупом Међународне конференције за санитарну контролу октобра 1920. године. Југославију је представљао Миленко Веснић, а белу Русију извесни др Платон Вансел Фрејберг.⁴² Совјетска Русија је потом више година покушавала да буде примљена у ову међународну организацију, као што су то совјетске власти паралелно покушавале и са низом других међународних тела овог времена. Док је на унутрашњем плану још постојао изванредан отпор Стаљиновом концепту изградње револуције само у Русији (док се не створе могућности за ширење комунизма, што није за њега и овај концепт био приоритет), у спољној политици Москва покушава да колико је могуће, оствари сарадњу са другим земљама и улазак у међународне организације, укључујући и само Друштво народа. Тако на основу депеше југословенског посланства у Паризу од 5. децембра 1925. године, сазнајемо да су представници Краљевине СХС обавештени да је Совјетска Русија и званично примљена у ову организацију (Међународна организација за санитарну контролу).⁴³

Југословенску политичку јавност према Совјетској Русији можемо посматрати и преко анализе штампе. У том правцу посебно је значајна београдска Политика. Чини се да је она имала симпатије према белоградејским снагама у

⁴⁰ Архив Југославије, 388-17, посланство у Паризу, извештај о међународној конференцији о квалитету хране, децембар 1919.

⁴¹ Архив Југославије, 388-17, посланство у Паризу, депеша од 21. јуна 1920. за Београд.

⁴² Архив Југославије, 388-17-48, посланство у Паризу, депеша октобра 1920. за Београд.

⁴³ Архив Југославије, 388-17-48, посланство у Паризу, депеша 5. децембра 1925. за Београд.

Русији, а након несумњивих ратних успеха большевика који су довели и до њихове коначне победе у сукобу, давао се неутралнији тон у извештајима. Са друге стране, задржана је изражена русофилија, која се манифестовала у мноштву натписа о Русији, руској историји, нарочито помоћи царства у претходном светском сукобу, руској култури, православљу...

Лист „Политика“ је наставио да излази након Првог светског рата од 1 септембра 1919. године. У броју од 3 септембра на првој страни бивши посланик Краљевине Србије у Петербургу Спалајковић је износио своја сећања на Револуцију, а наставци су објављени под називом Књегиња Јелена (ћерка краља Петра Карађорђевића удата за руског Великог кнеза). „Политика“ од 29 септембра (стр 3) доноси мањи чланак о ситуацији у Балтичким покрајинама где се још увек налази између 200 000-300 000 немачких војника који ометају напредак Дењикинових армија против большевика. Преноси се закључак пет савезничких сила да ова армија немачког генерала Голца мора да се повуче из тих крајева у Немачку.⁴⁴ У „Политици“ од 2 октобра 1919. даје се наговештај повлачења британских интервенционистичких трупа из северне Русије (стр. 3). У броју од 4 октобра (стр. 1) даје се фелтон о искуствима припадника две југословенске дивизије које је Револуција затекла у Русији. Седмог октобра се наговештава примирје између Финске која се жели отцепити од бивше царске Русије и нове совјетске власти („Мир с большевцима“, стр. 1). Деветог октобра у чланку „Руски фронт“ наговештава се офанзива белих снага, иако Дењикинин трпи поразе, а на украјинском фронту се бележе успеси. Финска и балтичке земље настављају борбе против большевика, очекујући накнадно од западних сила да им се призна независност. Следећих седмица следе повремене вести из Русије захваћене грађанским ратом и страном интервенцијом, без дубљих анализа, и чешће као агенцијске информације. Тако је у чланку од 12 октобра дата вест да у Омску Колчакова армија на процесу суди убицама царске породице. Осамнаестог октобра пренешена је вест из Лондона, која се опет позива на шведске изворе, да је Јуденичова армија ушла у предграђе Петрограда, да би сутрадан саопштена вест да

⁴⁴ «Политика», 29 септембар 1919. «Балтичке покрајине», стр. 2

су трупе ушле у саму варош старе престонице, док су наводно Енглези заузели Кронштат. Двадесетог октобра пренета је на првој страни политике кратка агенцијска вест са насловом „Пад Петрограда“. Као што данас знамо, ове вести нису тачне. Тако два дана после тога се доноси наслов на другој страни „Око Петрограда“ где се наводи да је град евакуисан и готово окружен, пошто је остао само један пут за большевике према Витебску, а у њему је преостало свега око 1,5 милиона становника. Беле трупе се налазе само неколико километара од престонице. Међутим два дана потом, на страни два се преноси вест да је Троцки изјавио да је Петроград и даље у опасности, али да неће пасти јер су успели да му додају појачања. У чланку испод се преноси вест да су большевици затражили примирје од стране страних трупа. У чланку од 27 октобра „Наши Мурманци“ саопштава се да у Француску стиже последњи контингент Срба и Југословена евакуисаних са севера Русије, одакле ће даље бити транспортовани за домовину. Током читавог октобра наставља се фељтон, углавном на првој страни „Политике“ о Југословенима у грађанском рату у Русији. Првог новембра на другој страни објављена је вест о успесима Дењикина „Дењикинова победа“, пошто његове трупе напредују ка Тули и изјаву Троцког да се ту очекује кључна битка. После дужег времена догађаји о Русији су се нашли на уводнику прве стране, „Пред Петроградом“ 3 новембра. Констатује се општи успех белих на више фронтова, и подсећа на љубав и сродност Срба и других Југословена са Русијом. Подсећа се на велики историјски допринос Русије Србима, рачунајући и догађаје из управо завршеног Светског рата. Током читавог новембра и децембра настављен је фељтон на првој страни у вези искустава југословенских добровољаца у Русији за време Револуције. Доносе се сада ретко вести са фронта, и то на другој и трећој страни, које су прилично неодређене. Десетог децембра је пренета и вест о осуди на смрт главном кривцу за погубљење царске породице большевичког комесара Јахонтова.

У броју од првог јануара 1920. на првој страни је један од чланака из фељтона Станислава Винавера о ситуацији у Русији – „Под большевцима“. Он износи своје утиске из грађанског рата у току. Између осталог наводи суровост егзекуције неистомишљеника коју спроводе большевици. Са друге стране, за

белоградејце наводи да ретко убијају своје неистомишљенике, а и тада после суђења. У броју од 9 јануара (1 стр.) у агенцијској вести се наводи да ће се чехословачка дивизија, образована од бивших аустроугарских заробљеника Чехо-Словака, која се већ две године борила на страни белих, из Сибира транспортовати за далекоисточне руске луке у повратку кући. У истом чланку стоји и питање да ли ће сличну судбину повратка имати и преостали Југословени који су се задесили у руском грађанском рату.⁴⁵ Следећих дана јануара је настављено са објављивањем Винаверовог фељтона, али су упадно изостали конкретни извештаји са фронта у грађанском рату. Најзад 31 јануара, на првој страни се појавио чланак „Црвена опасност“, у којем се наводи општи успех црвене војске и тешки, можда кључни порази белих. У Сибиру црвеноармејци су дошли до Иркутска, а у европском делу до саме Одесе (која је евакуисана), а „то је бацило у бригу политичаре западне Европе“. Додаје се да је црвена армија изузетно добро организована, бројна, и да је предводе углавном бивши царски генерали. На страни три у истом броју се међутим доносе два мања чланка-вести. У првом („Револуција у Москви“) се констатује антибољшевички устанак у граду и читавој области Москве. У другом се извештава о краху Дењикиновог фронта на југу, распаду козачких јединица код Астрахана, и продору црвених у правцу Крима. Другог фебруара на првој страни у чланку „Колчаков крај“ се извештава о краху армије адмирала Колчака, пошто је чехословачка дивизија предала црвеноармејцима адмирала Колчака, а Бурјати и Монголи напустили снаге генерала Семехова, које су сведене на свега 2000 козака. Преостао је још део белоградејских снага које су остале још да се боре у Источном Сибиру против црвеноармејаца, пошто и у далекоисточним областима долази до преваге опредељивања за бољшевице. Између осталог лојални белима су и око 4000 Румуна и 1000 Југословена. У сутрашњем броју у уводнику „Црвени и бели“ анализира се новонастала ситуација у руском грађанском рату где Лењинова војска добија предност, али коначно још није све завршено и да доста тога зависи од европске коалиције, до које мере је још спремна да подржава белоградејце у сукобу. У броју од 5 фебруара „Мир с бољшевицима“ истиче се да су Лењин и

⁴⁵ «Политика», 9 јануар 1920, стр. 1, «Повратак из Сибира».

Троцки предложили мир Пољској и Румунији, на шта ће ове вероватно пристати, пошто су белоградејци у тешкој позицији. На првој страни броја од 9 фебруара „Црвена војска“ се преноси вест из Вашингтона да Американци располажу са сазнањима да је црвена армија способна да лако порази Пољаке и заузме Варшаву, а у исто време да је то данас најбоља армија на свету, супериорнија и од дојучерашње Немачке. У „Политици“ од 14 фебруара у чланку „Иркутск“ анализира се економска позиција, богатство и развијеност Источног Сибира, уз само узгредно спомињање болшевичке победе у овом делу Русије. У сутрашњем чланку „Преображај болшевизма“, објашњава се успех болшевика, победа над Колчаком и социјалне реформе које болшевици реализују последњих месеци, што све треба да појасни њихове успехе. Аутор текста је И. Сибирац. У тексту од 28 фебруара „Лењин о миру“ болшевички вођа указује на економску кризу у свету, где је тренутна беда у Русији само огранак светске кризе, и на спремност Русије да под одређеним условима прихвати мир. Сутрашњи број је у уводнику донео текст „Мир са Русијом“. У броју од 1 марта у уводнику „Болшевици нуде мир“ се понавља њихова спремност за мир у Русији и региону. На истој страни у чланку „Руси у Румунији“ се описује масовно бежање белих у Румунију испред болшевичког надирања. У броју од 4 марта се наводи да је генерал Јуденич прешао у Летонију, одакле намерава да се пребаци у Париз. Из ових вести се дакле могло закључити да белоградејци полако, али сигурно губе рат. Преостале су још на југу у Украјини и јужној Русији беле снаге Дењикина и Врангела, које су такође у дефанзиви. У броју од 5 марта „Руси код нас“ се наводи да је у Југославију стигло око 2000 Руса избеглица, и да се следећих седмица може очекивати повећавање тог броја. На првој страни броја од 20 марта „Црвени бонапарта“ констатује се тотална победа црвеноармејаца, дају похвале генералсимуму Камењеву. „...Армије Јуденича, Колчака и Милера не постоје више, а Дењикин је изгубио сваки дах.“ Следећих дана „Политика“ је донела више текстова у којима је анализирана победа црвене војске над белим армијама, уз повремене краће агенцијске вести о преосталим борбама на југу Русије и у Украјини. У броју од 7 априла, преносе се калкулације да би победничка болшевичка Русија могла да буде заинтересована за судбину Цариграда, која је тренутно под знаком питања, а за време Светског рата

мореузи су били обећани царској Русији (1 страна). У броју од 8 априла се даје краћа вест да је генерал Алексејев, као белоградејац недавно емигрирао у Југославију где је управо умро, а његова породица одлучила да буде сахрањен, ту у пријатељској и братској земљи. За Русију се каже у тексту да је „земља где су победиле нове идеје“.⁴⁶ На истој страни дат је мањи чланак „Последњи Романови“ у коме се напомиње да је у Трсту искрцана група руских избеглица и међу њима неколико рођака царске династије Романових.

У краткој информацији у броју од 3 јула (стр. 1) наговештава се офанзива руских снага према Пољској. У сутрашњем броју у чланку „Бољшевичка преписка“ наговештава се не само офанзива бољшевика према Пољској, већ и према Румунији у правцу повраћаја Бесарбије. Даје се претпоставка из добро обавештених извора, да бољшевици рачунају на Балкану и на бугарске комунисте који би требало да преузму власт у земљи и да од Румуније Бугарска добије јужну Добруцу. У броју од 7 јула се извештава о преговорима Британаца са совјетским опуномоћеником Красином – „Преговори са Красином“, стр. 1. У уводнику „Политике“ од 18 јула чланак „Мир с бољшевицима“ говори о преговорима за мир између Британије и совјетске власти. Од почетка календарске 1920. године, готово да није било потврђених вести о некој великој победи белих, па је у том правцу новина био чланак од 20 јула (стр. 2) „Победа Врангела“ у коме се каже да је бели генерал тешко поразио бољшевице и заробио око 20 000 заробљеника. Као извор вести наводи се шведска штампа. У сутрашњем броју објављено је више кратких вести у вези Русије. На првој страни агенцијска вест да бољшевици напредују у заузимању Јерменије, где са друге стране имају садејство Турака Кемал паше – „Бољшевици и Турци“. На другој страни више вести о борбама бољшевика са Пољацима. У уводнику од 24 јула „Пред новим пожаром“ описује се напетост на истоку, пошто се очекује да бољшевици прегазе Пољску, а Немачка се у том случају припрема да поврати од Пољске изгубљене територије Версајским мировним уговором. У броју од 26 јула (стр. 2) „Борбе са Врангелом“ се наводи да претходне вести о успеху Врангела, које су доспеле од Финаца и Швеђана у највећем нису тачне. Врангелове

⁴⁶ „Политика“, 8 април 1920, „Генерал Алексијев“.

трупе су се заиста уз помоћ британске флоте искрцале код Тангерога, али нису постигле веће успехе („Борба са Врангелом“). Шестог августа у „Политици“ на првој страни у чланку „Бољшевици пред Варшавом“ се наговештава успех совјета у борби са Пољацима. У исто време, током више дана се у „Политици“ појављују краће вести о сталним преговорима на западу, о потпуном окончању сукоба око Русије и повлачења преосталих западних интервенционистичких трупа и флоте. У уводнику 9 августа „Судбина Пољске“ се указује на тешко стање по Пољаке и надирање совјета који Варшаву практично држе у окружењу. У броју од 19 августа „Преокрет на фронту“ се наводи да Пољаци успевају да зауставе црвену армију испред Варшаве, и паралелно са тим да се воде преговори о миру у Минску. У уводнику 21 августа „Две политике“ се анализирају последице успеха бољшевичке револуције, које су за сада веће по околне народе Азије него Европе, али опасност даљег ширења комунизма остаје. У уводнику 21 августа „Пораз црвених трупа“ се описује пораз бољшевика под Варшавом, а у мањој агенцијској вести се додаје да је и Врангел имао успеха на југу Русије. Следећих дана „Политика“ фрагментарно и повремено извештава о закључивању мира између совјета и Пољске. У броју од 30 августа „Противу Москве“ анализирају се односи на француској левици и међу синдикатима. Преноси се изјава њихових лидера, који углавном са симпатијама гледају на бољшевике, али немају спремност унапред да уђу у организацију Интернационале која је под кључним утицајем совјета. У броју од 4 септембра „Врангелов фронт“ се преносе стране агенције у питању повлачења Врангела на северном Криму. У броју од 8 септембра „Бољшевичке чрезвичајке“ се преносе пољске вести о злочинима бољшевика на пољској територији претходних месеци. У броју од 20 септембра 1920. „Петровградска буна“ се преносе стране вести о штрајковима и побунама против бољшевичке власти у Петрограду и околини. Следећих дана следиле су вести везане за Русију, за последње чарке са Пољацима пре потписивања примирја, потом о преговорима на западу са западним силама о примирју, о борбама на југу Русије са Врангелом и остацима белих армија Дењикина. У уводнику 27 септембра „Европа и бољшевици“ се указује да је победом Пољака пред Варшавом отклоњена привремено опасност да совјети продру у средњи део континента и шире револуцију, али да бољшевизам остаје

опасност за Европу до даљњег. У броју од 10 октобра се указује да Француска шаље за помоћ Врангелу генерала Вегана који је претходно кључно помогао Пољацима да победе бољшевице и одбране Варшаву. У исто време се указује да западне земље хушкају суседне земље против Русије, али да су бољшевици спремни да бране своју земљу и остварену победу у револуцији. У малом чланку од 5 децембра „Бољшевичко злато“ (стр. 1) се каже да је према писању новина Чикашког трибунала Троцки пребацио у Јужну Америку 80 милиона рубаља у злату да се тамо спроводи бољшевичка пропаганда. Тридесет првог децембра читава прва страна је посвећена југословенским комунистима, а спомиње се и њихова веза са Интернационалом и Москвом, одакле их постичу да не бирајући средства преузимају власт у земљи.⁴⁷

„Политика“ од 2 јануара 1921. доноси неколико кратких вести везано за Русију. На првој страни се спомињу преговори између Британије и совјета у покушају решавања низа спорних питања. На другој страни се наводи да бољшевици само на северном Криму суде за преко 2000 појединаца који су сарађивали са Врангеловом армијом („2236 на смрт!“). У сутрашњем броју се наводи да ће 6 фебруара у Москви бити одржана свебољшевичка конференција. У броју од 13 јануара у уводнику „Акција комуниста“ се говори о деловању југословенских комуниста, док се на истој страни у чланку „Беда у Русији“ говори о лошим условима живота и чак о глади у овој земљи, која је већ више година напаћена ратним дејствима. У „Политици“ од 8 марта говори се и даље о лошој ситуацији у бољшевичкој Русији, у којој су упркос победи у грађанском рату, и даље смутње и немири, побуне и беда. У сутрашњем броју у уводнику „Револуција у Русији“ се говори о побунама у овој земљи, о буни морнара у Кронштату, побунама и немирима у целој земљи. У уводнику броја од 10 марта „Наш Рус чудотворац“ се говори о Богартијову, Русу који живи у Југославији и који се прославио као проналазач, а интересантно је да се 28 марта поново у уводнику говори на ову тему „Проналасци Богартијова“. У бројевима од 12, 13, 14 и 15

⁴⁷ „Политика“, 31 децембар 1920, „Борба против комуниста“ уводник који обухвата читаву прву и део друге стране.

марта, на првим странама и под истоветним насловима „Борбе у Русији“ говори се о низу антибољшевичких побуна, пре свега око Петрограда. Током следећих месеци дошло је до упадног смањења вести у вези Русије, нарочито када је у питању прва страница „Политике“. Ту и тамо би била објављивана по нека вест у вези положаја јапанских трупа на руском Далеком истоку и повлачењу остатака Врангелове војске, извесним проблемима бољшевичке власти и неким другим, мање важним темама.

Петог јула објављен је мањи чланак о позитивном пријему руских избеглица у Чехословачкој, где су посебно лепо примљени руски интелектуалци („Чеси за руске избеглице“, 1 стр.). У сутрашњем броју (стр. 1) у чланку „Москва ван Москве“ говори се о најавама из Москве да комунисти треба управо на Балкану и у Југославији да дају противудар притиску који на њих долази од власти. Наиме у Југославији је КПЈ стављена ван закона, и после неколико атентата који су комунистички активисти извршили, прешло се на систематско хапшење комуниста од стране власти. У броју од 7 јула 1921. се у мањем чланку (1 стр.) најављује устанак белих, пошто за то покрет има довољно финансијских средстава подршке („Устанак белих“). У броју од 17 јула „Својина у Русији“ (стр. 1) се преноси вест финске агенције, да је у Русији поништен ранији закон који забрањује приватну својину, и да су сада неки облици својине дозвољени. У броју од 18 јула „Москва и атентат“ (стр. 1) се наводи да совјетска штампа пише о томе да један део монархиста руских избеглица у Југославији, сматра да би краљ Александар Карађорђевић могао да буде наследник руског царског престола. То би се у неким калкулацијама чак могло довести у везу са претходним покушајем атентата на краља од стране југословенских комуниста, иако за то нема конкретних доказа. Тридесетог јула у чланку „Лењин у очајању“ (стр. 1) се говори о тешкоћама економске природе у којој се налази совјетска држава, и да је у том правцу, због добијања помоћи са запада, Лењин спреман да учини уступке, укључујући и оно што је раније одбијано – признавање дугова царске Русије. У уводнику 8 августа „Совјети пред падом, Русија пред деобом!“ указује се на тешку економску ситуацију у земљи, где већ влада глад, коју су бољшевичке власти до сада прикривале пред светским јавним мњењем. Следећих дана ступци „Политике“ су у

више чланака, преносили спремност и подухвате низа земаља у правцу прикупљања и предаје помоћи гладнима у Русији. То се пре свега односи на Чехословачку, на скандинавске земље. У уводнику од 13 августа „Хлеба, хлеба“ се описује тешко економско стање у Русији. У уводнику од 24 августа „За гладну руску децу“ преноси се апел бившег главнокомандујућег руске војске генерала Брусилова који апелује на све Русе да без обзира на политичко опредељење помогну земљу да се избегну последице очекиване глади. У чланку се констатује и да Краљевина СХС већ преко међународног Црвеног крста шаље помоћ за Русију, а и да се очекује да цео народ Срба, Хрвата и Словенаца, сходно традицији помогне Русе у невољи. У уводнику од 28 августа „Лењинаова исповест“ се преносе изводи из Лењиновог интервјуа страним новинарима у којима се указује на тешко привредно стање у земљи и тражи сарадња са западним земљама, укључујући и могућност сарадње са руском емиграцијом. У броју од 3 октобра преносе се вести из Швајцарске да се прикупља међнародна помоћ за гладне у Русији („Помоћ Русији“, стр. 1). У броју од 8 октобра „Помоћ Русији“ (стр. 1) се преносе утисци са заседања у Бриселу међународне конференције за помоћ Русији. Дана 4 децембра је објављен чланак „Хјуз за Русију“ у којем се преноси изјава америчког премијера да је САД спремна да поштује територијални интегритет и уређење Русије. У уводнику од 9 децембра „Наши у Русији“ се говори о групама Југословена који су разним поводима још увек присутни на руском тлу. Током овог периода „Политика“ је преносила више краћих вести о успостављању односа и сарадње између Русије и држава Европе и света. Тако је 28 децембра 1921. пренешена вест о успостављању сарадње у привреди између Италије и Совјетске Русије.

Политика је у овом периоду грађанског рата и стране интервенције у Русији доносила релативно честе извештаје и вести из ње. Иако су симпатије свакако биле више на страни белоградејаца информације о стању на фронтима су биле прилично одговарајуће истини, али и ту се више и чешће писало у време успеха белих, него потом када је постало јасно да ће бољшевици добити рат. У периоду завршнице рата и јењавања интензитета ратних сукоба све је више вести било о друштвеним приликама у земљи, где се највише писало о тешком економском

стању и глади, белим избеглицама које масовно долазе укључујући и Балкан и саму Југославију.

Ставовe интелектуалног дела пре свега српске елите и то углавном левог опредељења према Совјетској Русији, можемо пратити и по писању књижевно-друштвеног часописа „Мисао“. Тако „Мисао“ (свеска 2 за 1919. годину) у делу Спољна политика (стр. 145-147) показује извесне и то полуприкривене симпатије према револуционарним снагама, критикујући Немачку што пре свега у балтичком региону помаже белоградејце. Са друге стране у овом непотписаном чланку, критикују се револуционари-бољшевици, због спремности да дају независност народима Русије који то желе. На крају текста, аутор се пита да ли су Срби и Југословени, информисани правилно шта се дешава у револуцијом захваћеној Русији. Ко, су пита аутор чланка, „...заправо Јуденич, Колчак, Дењикин, Чајковски, шта они заправо хоће?..“ Аутор критикује поједине беле Русе у Југославији, који на својим конференцијама за штампу информишу једнострано југословенску јавност шта се заправо дешава у грађанском рату у Русији.

Међутим у четвртој свесци часописа „Мисао“ за 1919. објављен је дужи чланак (стр. 249-258) „Пољска, Југославија и Русија“ аутора Еризма Пилца. Овај аутор се поставио друкчије према ситуацији у Русији, наиме он показује у овој историографској анализи мање симпатија за Русе, а тек нешто више за Пољаке, иако је његова анализа наизглед неутрална. На странама 295-299 «Спољна политика» у анализи избора у Француској, Италији, Белгији, аутор чланка Ђурђе Јеленић, се осврће на догађаје у Русији, где критикује бољшевице као знатно екстремније и лошије решење у односу на руске социјалисте. У свесци пет, пажњу изазива чланак «Словенски институт у Паризу», аутора Александра Белића, стр. 327-332. Белић указује да овај институт има и политичку димензију, јер покушава да Француску постави као земљу која има главну научну везу између Словена и несловена, нешто што је дуго имала Немачка, и што Французи желе узети у будућности.

У издањима часописа «Мисао» за 1920. годину, Русија се спомиње у чланку «Светски покрет маса», стр. 705-707, који је потписан са «Ломо». На страни 706 се говорећи о Француској даје алузија на одјек који диктатура бољшевика у Русији

има на Француску, као рефлексија традиционалне повезаности ове земље. На страни 707 се говори у једном одељку о стању у самој Русији, где се констатује победа бољшевика где са једне стране бивши полуослобођени кметови, руски мужици постају пуноправни грађани. Указује се да је бивша царска Русија имала извесне недостатке у питању слобода грађанских, пошто су постојали чак остаци полуфеудалних односа, а да је царска армија снажна и дисциплинована била једна друга тековина, невезана за унутрашње друштвено-политичко уређење. Са друге стране аутор говори о методама победника револуције који су свирепи у обрачуна са неистомишљеницима, до те мере, да «...то превазилази све оно што је у историји Човечанства до сада забележено...». Писац чланка наводи да ће се то осветити следбеницима Лењина и Троцког, јер ће по природи ствари, такво насиље изазвати кад-тад жељу за преокретом новонасталог стања. Указује да ни права радника и становништва нису побољшана у овако ванредним условима, пошто је радно време повећано на чак 12 часова (овај чланак је очито писан у време стране интервенције и грађанског рата, јер се у следећој реченици наговештава могућност примирја у сукобима).⁴⁸

У другог половине године у књизи трећој изашао је чланак М. Ст. Јанковића «Борба Пољске са бољшевицима» у којем се описује рат између две земље током прве половине те, 1920. године. Оцењујући овај сукоб као «кобан за Словенство», констатују се извесни ратни успеси руске стране и њено фактичко избегавање правих преговора, и наставак сукоба. Аутор указује и на превирања међу изблгим белоградејцима у Европи, од којих је један део неодлучан у овом сукобу, имајући у виду да је то борба бољшевика и нове Пољске. Аутор указује на супротности између обновљене Пољске и бољшевичког режима и на крају је пожелео успех Пољацима у њиховом напору да макар сачувају независност своје државе, која је у тренутку писања овог текста можда била и под знаком питања, имајући у обзир надирање Црвене армије према Варшави.⁴⁹ На самом крају књиге треће, у Белешкама дат је кратак извод наступа Топаловића у оквиру тадашње јединствене

⁴⁸ «Мисао», 1920, књига трећа, «Светски покрет маса», стр. 706-707.

⁴⁹ «Мисао», 1920, трећа књига, «Борба Пољске са бољшевицима», стр. 1059-1062.

комунистичке партије Краљевине СХС на Вуковарском конгресу. Указује се на оправданост Топаловићеве дистанце према бољшевицима у Русији, јер констатује да се југословенска делегација није насмејала када им је Зиновјев у Москви рекао да мисли да поред бивше црногорске државе постоји и црногорски народ – националитет. У том правцу он указује на опасност да се из Москве командује југословенским комунистима, иако заправо бољшевици и њихово вођство и не знају много о правим збивањима у Краљевини СХС. Констатује се у тексту да на жалост Топаловић и центристи немају већину у тадашњој комунистичкој партији југословенској.⁵⁰

У књизи четвртој за 1920. годину изашао је занимљив чланак Алексе Јелачића «Украински проблем» стр. 1385-1396. Професор Јелачић, који је иначе објавио у Скопљу те године истоимену књигу, указује на сродност Украјинаца (Малоруса) са Великорусима, иако за разлику од већине других аутора уопште не наводи устаљени назив за Украјинце, који се делом одржао све до данашњих дана – Малоруси. Јелачић истиче особености Украјинаца који их чине по њему засебним националним елементом, уз напомињање њихове велике сличности са Великорусима. Јелачић набраја области данашње Украјине где по њему доминира већинско украјинско, иначе искључиво сељачко становништво, а то је само западна Украјина на десној обали Дњепра, и евентуално део око Чернигова и Полтаве, што није случај са црноморским приморјем и већином градова у којима је свест апсолутно великоруска. Такође нешто Украјинаца има и на југозападу у долинама Терека и Кубана, али објективно они се не могу повезати са Украјином. Износећи у краћим цртама догађаје током 1918-20, на тлу Украјине, где се смењивао продор Немаца на крајњем западу у време светског ратга, потом три наизменична таласа упада бољшевика и њихових краткотрајних владавина, испреплетаних са деловањем великоруске Добровољачке армије белоградејаца и украјинске војске окупљене око Петљуре. Проблем Украјинаца је да немају грађански слој и елиту, која је сем у случају Галиције, потпуно руска и русифицирана. Аутор констатује да

⁵⁰ «Мисао», 1920, трећа књига, Белешке, «Преглед за акциони програм комунистичке партије Југославије», стр. 1383.

након свега неће бити украјинске државности, али да је евидентан препород украјинске културне мисли. Он не жели да буде пророк, али верује да ће Украјинци под бољшевицима добити неку врсту аутономије, у изузетном случају можда чак и федерацију.⁵¹

Са аспекта прегледа руске културе тог времена драгоцен је чланак П. Митропана, потписао се као професор Универзитета из Полтаве (вероватно у избеглиштву, пошто се ради о граду у североисточном делу Украјине). Аутор је приметно ненаклоњен револуцији, али је ипак смогао снаге да у опису стања руске књижевности констатује извесне успехе неких од водећих стваралаца који су остали да раде и стварају у Совјетској Русији, попут Блока, Максима Горког, Бјусова. Истиче младог Јесењина, А. Белог и неке друге нове ствараоце. Са друге стране указује да је Светски рат и Револуција, а потом и грађански рат тешко погодила Русију, која је од краја XIX века у сталном успону, укључујући и њену културу. Указује на узлет руске економске мисли, нарочито од деведесетих година XIX века када долази до бржег успона индустрије, саобраћаја, трговине, што убрзава целокупан развој руске привреде и друштва. Почетком XX века истакли су се у култури представници како он каже, нових праваца, «који су носили неуспеле називе *декаденти* и *модернисти*». Након револуције и победе црвених значајан део интелигенције је избегао ван земље, а у исто време преживели су одређени дисидентски кругови стваралаца, научних радника и писаца, од којих издваја културне кружоке, нарочито у Украјини, и неким урбаним областима европског дела Русије.⁵² Следи чланак прегледа руске савремене музике са акцентом на наступ пијанисте Покровског у Београду.

У два наставка К. Стојановић је објавио есеј о комунизму. Износећи историјат ове идеје у развоју човечанства, он јој не негира одређене позитивне идеје, али указује да у пракси доноси анархију, неред, хаос и насиље, што се добрим делом односи на тадашњу ситуацију у Русији, како је он види.⁵³ У другом

⁵¹ «Мисао», 1920, књига четири, Украјински проблем, стр. 1385-1386.

⁵² «Мисао», 1920. књига четири, «Белешке о најновијој руској књижевности», стр. 1519-1524.

⁵³ «Мисао», 1920, књига четири, «Комунизам», у два наставка, први на стр. 1705-1720, и други на стр. 1785-1796.

делу овог есеја, тема је Бољшевичка Русија. Аутор је описује, као огромну и слабо насељену земљу, која обилује природним богатством, али са претежно аморфним, апатичним и инертним темпераментом људи, које је могуће путем побуна и организованог деловања усмеравати у овом или оном правцу, што су по њему искористили бољшевици. То је успело бољшевицима у условима великих ратних разарања и беде коју је донео Светски рат, што је потакло људе на акцију у потрази за егзистенцијом и бољитком. Указује на проблем не постојања јаког и бројног варошког становништва, јер снаге слојева између «корумпираног аристократског слоја и необразованог мужика» нису биле довољно изражене.

Најзад на стр. 1858-1864. следи чланак «Последња еволуција Максима Горког», где се описује стваралчки живот овог изузетног руског писца. Он у тим годинама остаје у Совјетској Русији, сарађује са режимом као левичар, који је са својим листом «Нови Живот» годинама подржавао револуционарни подухват. Међутим, након победе бољшевика, стваралчки опус Горког је у застоју, иако можемо констатовати да је ова примедба аутора текста претерана, пошто се ради о периоду од године-до највише две. Указује се на извесну депресију и незадовољство код Горког, који представља део руске револуционарне интелигенције која је привремено устукнула пред народним масама, у тренутку победе оних идеја за које су се и сами залагали. Посебну пажњу аутор текста посвећује есеју о Лењину који је управо тих дана објавио Горки. То је прилично реалистичан есеј, који ипак уздиже Лењина као једног од светских лидера. Раније је Горки поредио Лењина са Петром Великим, а у овом чланку му даје и шире значење, јер је извојевао светску револуцију у једној великој земљи, са тенденцијом ширења револуције по осталим земљама света. Текст је потписао Драгољуб Илић.

У издању књижевно-политичког часописа „Мисао“ за 1921. годину поново се у неколико наврата пише о тадашњим догађајима у Совјетској Русији. Тако из пера Т. Митропана у чланку „Хамлет бољшевизма (о Максиму Горком),⁵⁴ на странама 1-9 у првој књизи и 86-90 у другој, на један можда благ, али ипак критички начин говори о великом руском ствараоцу и његовом приближавању

⁵⁴ «Мисао», 1921. прва књига, на странама 1-9, „Хамлет бољшевизма (о Максиму Горком).

бољшевицима. Занимљив је чланак А. Сидорова „Шта ће бити са Русијом“, (стр. 44-46) у коме он пореди ове протекле године рата и револуције са периодом тзв. Смутних времена почетком XVII века. Аутор указује на тешкоће са којима се сусреће нова власт у земљи, изражава неверицу да Лењин и Троцки могу успешно водити земљу, и прогнозира њихов пад за неко време. У исто време констатује да је Совјетска Русија видно ослабљена у односу на претходну царску државу, пошто је изгубила низ територија, економски и ратом опустошена и са великим демографским губицима.

У културном делу описано је гостовање Художественог театра московског и његова новија историја од како га предводи Станиславски. Следи приказ књиге професора Келзена (стр. 70-76), где се анализира савремени политички систем у Совјетској Русији. Келзенова књига релативно похвално говори о систему совјета, али га ипак и жестоко куди у својој суштини: практично само радници имају своје адекватне представнике у политичком систему земље, па он по Келзену, дефинитивно не може да добије крајњу повољну оцену. У следећој књизи објављен је већи есеј посвећен стварању Достојевског, што је настављено и у књизи шест где је објављен већи чланак о његовом делу Зли дуси. Такође један чланак је посвећен и освртом на Александра Блока поводом његове смрти.

Угледни књижевно-политиколошки интелектуални часопис „Мисао“, из пера уредништва (вероватно Сима Пандуровић заједно са осталим члановима редакције), указује у броју из 1921. књига прва, (стр. 135) да су догађаји тог периода у вези југословенских комуниста, показали да влада која има иза себе демократску већину бирачког тела Краљевине СХС долази у сукоб са комунистима, који су у мањини што се тиче подршке у земљи, и под страним директним утицајем московских диктатора Лењина и Троцког. Са друге стране, указује се на грешке Веснићеве владе која гази демократски принцип и путем Обзнане фактички онемогућава деловање КПЈ у парламентарном систему. Наводи писање одвојене групе социјалиста од КПЈ која се организовала око часописа „Социјалист“ и која тешко оптужује КПЈ да ради за страну земљу и бољшевице.

Драгоцен извор за овај период, представљају извори совјетске стране, пре свега дипломатски, дакле дипломатске грађе до којих смо дошли.

У једном од првих издатих докумената нових бољшевичких власти, непосредно након преузимања Петрограда 15 (27) новембра 1917. војни савет на челу са главнокомандујућим армије генералом Криленком, позива све зарађене стране на мир. У том документу, поред општег позива на мир, констатује се да је немачка команда сагласна за вођење преговора о миру. Позивају се савезници руски Француска, Велика Британија, Италија, САД, Јапан, Белгија, Србија, Румунија, Кина (тим редом су набројане), „...да ли су спремни на отпочињање преговора о миру.“ Обратило се у прогласу и директно масама народним Немачке, Аустро-Угарске, Турске, Бугарске да се нађе мир. Каже се да руска армија и руски народ не желе више рат. У завршном делу овог прогласа, се обраћа војницима, радницима, сељацима Француске, Британије, Италије, Белгије, Србије да првог децембра отпочну мировне преговоре.⁵⁵

Почетком децембра народни комесар иностраних дела (у рангу министра) нових бољшевичких власти, обратио се нотом посланику Србије у Петрограду у вези српских трупа које су се налазиле у реону Волгоде. Наводи се да командант тих трупа пуковник Станковић је јавио да те трупе треба да се евакуишу за Француску. Упозорава се да ако до евакуације у Француску не би скоро дошло, да се те српске трупе требају повиновати руским властима.⁵⁶

У вртлогу Светског рата, Револуција у Русији је затекла Европу и свет. Стари континент је био ишпартан у буквалном смислу, рововима и вишемилионским армијама војника Антанте и Централних сила, па је вест о Револуцији у Русији, тражењу примирја нових власти, и чак апелу свим слојевима становништва зарађених страна о потреби закључења мира, изазвала велику пажњу и сензацију. Тако се 17 (30) децембра 1917. године, народни комесар (министар)

⁵⁵ Документ «Обращение Совестого Правительства и народам воющих стран с предложением присоединиться к переговорам о перемирии 15 (28) ноября 1917. у *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР, Государственное издательство политической литературы, Москва, 1957. стр. 28-30.

⁵⁶ Документ «Нота Народного комиссара Иностранных Дел Посланику Сербии» у *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР, Государственное издательство политической литературы, Москва, 1957, стр. 52-53.

иностраних послова нове бољшевичке Русије, обратио прогласом обема зараћеним странама и читавом свету. Позвао је обе зараћене стране на мир без анексија. Апеловао је на обнову тада окупираних, укључујући и делове њихових територија Белгије, Србије, Црне Горе, Пољске, Литванија, Курландије, северне Француске, с тиме да се о даљој судбини ових територија изјасни њихово становништво. Да се међународним преговорима реши судбина Алзаса, Лорена, Трансилваније, Босне и Херцеговине, и са друге стране Ирске, Египта, Индије и неких других несамосталних територија. Да се омогући самоопредељење Алзас-Лорена, Галиције, Познања, Чешке и Словачке, југословенских простора, а такође и уређење и статус Египта, Индије, Мадагаскара, Индокине и др.⁵⁷ Ово обраћање је унело додатан шок међу силама Антанте, укључујући и Србију, јер су захтеви и обраћање зараћеним странама са једне стране прилично утемељени, пошто се инсистира на ослобођењу окупираних земаља и територија (укључујући Србију и Црну Гору), а са друге стране се уносе сасвим нови моменти, пошто се тражи и изјашњавање о даљем статусу кључних британских и делом француских колонија и зависних територија. Поставља се и питање статуса Ирске, што је све било ударац за владајуће кругове сила Антанте, а изазвало је велику недоумицу у властима Србије које су се, као и преостала војска и део избеглог народа, налазили тада у Грчкој, где је образован Солунски фронт. Нарочиту је збуњеност у међународним круговима изазвала спремност нових руских власти, да се и питање Пољске, Литваније, Курландије (Летоније), ставља на могућност изјашњавања тамошњег народа, што је готово сигурно значило одрицање званичног Петрограда од будућег суверенитета над тим територијама. Првог дана 1918. године, у посебном документу начелник дивизије при зони Петрограда Б. Сорокина обраћа се у вези страних посланика у Русији, спомињући посебно српског посланика Спалајковића и његове преписке са Лењином, својим подређенима. Сорокин у документу наводи да је Спалајковић интервенисао код Лењина да се ослободи ухапшени од стране бољшевика, румунски посланик Дијамантино, што је и учињено. Спалајковић је

⁵⁷ Документ Обращение Народного комиссара Иностранных Дел и народам и правительствам Союзных стран, *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР, Государственное издательство политической литературы, Москва, 1957. стр. 67-69.

како се кратко наводи, у свом обраћању писменом Лењину, навео и да је Србија окупирана од Аустро-Угарске и других Централних сила, и да окупатор њоме управља уз репресију. У свом одговору Лењин је навео да се слаже са Спалајковићем да је Србија насилно окупирана, и да никакав окупациони апарат, систем репресија, ни покушаји дипломатског оправдања тог чина од стране окупатора, не може умањити спознају о неправедности окупације Србије и њено право да буде слободна.⁵⁸

Власт нове бољшевичке Русије, је 16. јануара 1919. се посебном нотом обратила влади Француске захтевајући да се сва руска војна лица која се налазе „...на више места у Европи и Северној Африци, се налазе руски војници којима се отежва повратак кући и врши идеолошки притисак. То важи и за руске војнике у Македонији и Балкану уопште...“.⁵⁹ Овај документ је потписао Чичерин, који је вршио функцију народног комесара (министра) спољних послова. О истом проблему, да један број руских војника који је и након револуције остао у Француској, Балкану и француским колонијама (углавном у Северној Африци), говори и Лењин у свом контакту (радиограмом) са Бела Куном 5. априла 1919. Лењин указује да око 35 000 руских војника се још налази на тим подручјима, где посебно издваја Солун, и да они чекају одобрење званичне Француске да се врате кућама у Русију.⁶⁰ За предпоставку је да Лењина и врх бољшевичке власти по овом питању, је подстицала и стрепња да се ова војска може употребити од стране западних сила у прилог покушаја угушивања нове власти, што ће се на крају у неком облику и догодити. Управо о томе говори документ нота народног комесара иностраних послова Чичерина од 21 јула 1919. којим се обраћа свом колеги,

⁵⁸ Документ «Начальник дивизии Б. Сорокин, Председатель комитета 194-го полка И. Чулкин», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР, Государственное издательство политической литературы, Москва, 1957.

⁵⁹ Документ «Нота Правительства РСФСР Правительству Франции», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР II Том 1. I 1919 – 30 VI 1920., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1950. стр. 30-35.

⁶⁰ Документ «Радиограмма В. И. Ленина Бела Куну», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР II Том 1. I 1919 – 30 VI 1920., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1950. стр. 117-118.

министру иностраних послова Француске. Он овде наводи да има податак да је око 50 000 руских војника се налази још увек у Француској, Алжиру, Солуну и неким другим просторима под француском влашћу и да се они насилно задржавају и чак терају на тежак рад, а да је групу од њих 500 француска влада против њихове воље послала у армију Дењикина у текућем грађанском рату у Русији.⁶¹

О недостатку спремности званичног Београда да покрене питање међусобног признања и успостављања дипломатских односа у овом првом периоду конституисања совјетске власти на читавој територији земље, при самом крају грађанског рата и стране интервенције, сведочи и телеграм Чичерина опуномоћеном представнику болшевичке Русије у тек успостављеној независној Естонији Д. Иличу од 13 октобра 1920. У овом телеграму Чичерин наводи да је «...Совјетска влада желела да успостави са Југославијом добре и пријатељске односе. У последње време успостављени су са Југославијом неки контакти...». Међутим, у даљем тексту се наводи да је југословенска влада отказивала суштинску сарадњу и да је давала подршку белоградејцима, али да се сада могу успоставити односи и да две владе иду ка том решењу. Он напомиње на крају уверење да се приближава и време када ће моћи да се успоставе званични односи две земље.⁶² До првог директног обраћања влади Југославије, колико смо наишли у архивским документима, дошло је 10. децембра 1920, нотом којом се званичном Београду обраћа влада Русије, а документ је потписао Чичерин. Овај документ је прво емитован на московском радију 10. децембра, а потом објављен у новинама Известији 12. децембра. У ноти се каже да су у «...влади РСФСР свесни срдачних и дубоких симпатија широких маса југословенског становништва ка Русији и њеном

⁶¹ Документ, «Нота народног комисариата иностраних дел РСФСР – Министерству иностраних дел Франци 21 . VII 1919.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностраних дел СССР II Том 1. I 1919 – 30 VI 1920., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1950.

⁶² Документ «Телеграмма Народного комиссара иностранных дел РСФСР полномочному представительству РСФСР в Эстонии для передачи Д. Иличу 13. X 1920.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР III Том 1. I 1920 – 18 III 1921., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1950. стр. 262.

становништву. Постоје у обе земље неподељене међусобне симпатије...». У наставку се међутим наводи да су «...и широке масе становништва Југославије свесне да је у последње време из Југославије пружена помоћ контрареволуцији у Русији. Совјетска влада са жаљењем констатује подршку југословенских власти Врангелу и његовим бандама, које се прегрупишу да би поново нападе на Русију. Руска влада енергично протестује поводом тога. Руска влада свесна је да је добро и неопходно да између две земље постоје нормални односи и предлаже њихово успостављање.»⁶³ Само три дана касније, у прогласу међународној јавности Чуркин констатује победу бољшевика у Украјини и позвао на добре односе нове Русије са Румунијом, Летонијом, Естонијом, Литванијом, Чехословачком, Бугарском, Турском, Британијом, Француском, Италијом, Аустријом, Немачком, Југославијом, Грчком (тим редоследом).⁶⁴ На основу овога можемо закључити да су совјетске власти сматрале да завршетком унутрашњих сукоба и грађанског рата, међународни фактор, без обзира на своје симпатије и идеолошко опредељење, мора поштовати да је једина стварна власт и снага на подручју Русије бољшевичка влада, и да стога временом мора успостављати односе и признавати *de facto* и *de jure* нове власти у Москви.

Међутим, следећих месеци није долазило до видљиве промене политике званичног Београда према новим властима у Русији. Тим поводом на руском радију је 24 јуна 1921. године прочитана нота руске владе, којом се обраћа југословенској влади, конкретно њеном председнику Николи Пашићу, а потписник ноте је Чичерин. У ноти се критикују југословенске власти због наводног задржавања руских војника на тлу Југославије. „...у последње време по сазнањима министра унутрашњих дела Прибичева, они су били приведени у Београд, где су држани у казаматима, и са њима се лоше поступало.“ У наставку текста оптужује се

⁶³ Документ «Нота Правительства РСФСР Правительству Югославии 10. XII 1920.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР III Том 1. I 1920 – 18 III 1921., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1950. стр. 374.

⁶⁴ Документ «Нота Народного комиссара иностранных дел РСФСР од 13. XII 1920.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР III Том 1. I 1920 – 18 III 1921., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1950.

Краљевина СХС да на својој територији држи и организује од руских избеглица „наоружане банде“ и да је давала помоћ руским белоградејцима, царским генералима и авантуристима, помаже их у њиховим намерама промене актуелне власти у Русији. Руска влада не може посматрати мирно насилно задржавање и страдање својих грађана, насилно раздвајене од својих породица и родбине, и подвргавати их елементима против међународног права, и жестоком третману. Русија закључује да их југословенске власти задржавају против њихове воље.

У наставку се спомиње „да се зна да се на територији Југославије, са бившим српским официрима обучава војска против грађана и сељака руских. Стога се обраћа југословенској јавности, и за све оно што ће руска влада морати да предузме против грађана Југославије одговорност сноси влада Југославије...“.⁶⁵

Исте, 1921. године, у децембру месецу (23-28 XII) одржан је IX конгрес совјета РСФСР, на коме је Чичерин прочитао свој елаборат о спољној политици. У њему се између осталог каже: „Југославија продужава да буде једна од највећих реакционарних страна и једно од главних прибежишта белоградејске армије. Нотом од 24. јуна Народни комесаријат иностраних послова протестовао је због жестоког обрачуна с руским избеглицама у Југославији...“.⁶⁶

Большевичка влада је изразила незадовољство одлуком Друштва народа да део средстава царске Русије користи за помоћ руским емигрантима. У том правцу се огласила званична Москва 10. јула 1921. преко радија (текст је пренет у Известији два дана доцније). Обратила се већини тадашњих суверених држава, набрајајући их, укључујући и Југославију. У тој ноти критикована је споменута одлука Друштва народа, са образложењем да се та средства користе не само за потребе бројне руске емиграције, већ и за организовање терористичких група које би се припремале да делују против Совјетске Русије и на њеној територији. „Свака

⁶⁵ Документ «Нота Правительства РСФСР Правительству Югославии». *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР IV Том 19. III 1921. – 31 XII 1921., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1950. стр. 196-197.

⁶⁶ *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР IV Том 19. III 1921. – 31 XII 1921., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1950. стр. 685.

помоћ тим екстремним организацијама, представља помоћ спремању конкретних акција против Русије..“ . Критикована је организација тих фондова, као и само Друштво народа.⁶⁷

Из наведених совјетских извора за период стране војне интервенције, грађанског рата и победе большевика, те постепеног формирања државе Совјетске Русије, видимо заокупљеност нових власти својим горућим и прагматским питањима, где се однос према Краљевини СХС заснивао пре свега на извесном традиционалном пријатељству, који се као такав општег типа може препознати у свим слојевима руског друштва.⁶⁸ Међутим, у прагматском односу према званичном Београду, нове совјетске власти се све више суочавају са страном, која иако директно није заговорник нове војне интервенције и у том правцу нуди своје снаге за тако нешто, у сваком случају у идеолошком смислу противник. Званична Југославија се показала спремном да прими значајан део белоградејских избеглица, и вреемном им омогући и различите облике организовања и деловања, што је све више наилазило на незадовољство Москве.

Југословени у грађанском рату и страниј интервенцији у Русији

У ратом захваћеној Русији, укључујући и период грађанског рата и стране интервенције на руском тлу нашао се услед различитих околности већи број Југословена. Значајан је био број ратних војних заробљеника из Аустро-Угарске, дезертера и пребега који су се нашли на руском тлу. Доброволци из Новог света,

⁶⁷ Нота Правителства РСФСР Правителствам Велико Британији, Францији, Италији, Соединенных Штатов Америке, Германији, Австрији, Испанији, Швецији, Норвегији, Румунији, Југославији, Бугарии, Бразилији, Аргентини, Мексици, 10. VII 1921. *Документи внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР IV Том 19. III 1921. – 31 XII 1921., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1950.

⁶⁸ Станислав Винавер, Како су Срби спасили кћер краља Петра, Политика, 28 септембар 1923; Никола Поповић, *Србија и Русија 1914-1918*, стр. 440; речи С. Винавера: „у пажњи большевика према Србима нису играли улогу толико практични разлози, мада и њих не треба губити из вида, колико разлози сентименталне природе, а ови су, у односу на Србе, били претежни код Руса, свих без разлике, ма којој они странци припадали...“

највише из Северне Америке, образовали су посебну Југословенску дивизију, која се делом нашла на руском тлу. Српска војска је такође имала на руском тлу стационаране извесне снаге, укључујући и посланство и српску колонију у Петрограду, Москви, Одеси и неким другим градовима Русије. Историчар Андреј Митровић наводи да су након октобарске Револуције, још у време трајања Првог светског рата, западне силе успеле да одвоје извесне контингенте војске да заштите неке своје базе у Русији, углавном луке где се вршио дотле транспорт ратног материјала: „...Под изговором да заштите постојећу базу, Британци су у Мурманск довели војна појачања 9 марта, а доцније је стигло и нешто Француза и југословенских добровољаца из састава српске војске“.⁶⁹ Ова мала група југословенских добровољаца из састава српске војске није имала никакву запажену улогу у предстојећим догађајима грађанског рата и стране интервенције, она је заправо само у краћем року обезбеђивала околину наведених лука заједно са француским контингентом.

Током читавог периода након Револуције, долази до флукуације и кретања ове популације Југословена, где један значајан део на различите начине и разним путевима, покушава да дође до Солунског фронта или слободних зона Европе, ван ратних сукоба, а након завршетка Светског рата, превасходно до Југославије. По овом питању у архивској грађи дошли смо до више података у том правцу, пре свега из извора југословенских дипломатских представника.

Преко извештаја југословенских дипломата овог периода, можемо имати изванредан увид у ставове политичке јавности Краљевине СХС према учешћу људи пореклом из наших крајева у грађанском рату на тлу Русије.

У телеграму из Париза од југословенског дипломатског представника Михајловића за Министарство иностраних послова у Београду од 1. децембра 1920. године, указује се да се у Владивостоку налази 250 Срба, војника који су били у јединицама међународних интервентних снага генерала Жанела, и то без икаквих средстава за живот. Очекује се долазак још око 2000 Срба из региона Сибира и Далеког истока, такође без икаквих средстава. Моли владу за помоћ да би се

⁶⁹ Андреј Митровић, *Време нетрпељивих*, ЦИД Подгорица, 2003, стр. 258.

транспортивали и материјално помогли југословенски поданици, који из Сибира и Далеког истока покушавају да дођу до домовине.⁷⁰

Почетком маја 1922. године, у телеграму посланства из Париза се спомиње да је на тлу Русије, остало још најмање 11000 поданика Краљевине СХС, за које треба обезбедити транспорт за домовину.⁷¹ И следећих година су следили захтеви за помоћ Југословенима, истина више не у тако масовном броју, за транспорт из Русије у домовину. Тако, се 1930. спомиње цифра од око 40 \$ минималних средстава за исплату воза од Москве до Варшаве за избегле из Русије за Југославију.

Из Црвеног крста из Женева се 14. октобра 1930. тражила сума од око 1,5 милиона марака, да би се транспортовао већи контингент Југословена из Совјетске Русије за Југославију.⁷² Да су они имали извесних проблема са совјетским властима при својој жељи да напусте СССР показује и депеша из Париза од 19 јуна 1934. где се наводи да приликом напуштања Совјетске Русије, на граници им се одузима сав новац, па чекају најчешће у Бечу помоћ да би дошли до земље. Тврди се да се ради о по неколико стотина особа југословенског порекла које сваке године напуштају Совјетску Русију.⁷³ Чак се и у 1940. години, када је дошло до успостављања пуних дипломатских односа две земље, говори о око 180 особа који те године напуштају СССР и долазе у Југославију, на основу свог југословенског порекла.⁷⁴

⁷⁰ Архив Југославије, Фонд 410, 410-4-17, телеграм из Париза Михајловића за Београд, од 1. децембра 1920.

⁷¹ Архив Југославије, Фонд 410, 410-4-17, телеграм од 5 маја. 1920.

⁷² Архив Југославије, Фонд 410, 410-4-17, телеграм од 14. октобра 1930, из Женева за Београд.

⁷³ Архив Југославије, Фонд 410, 410-4-17, телеграм од 19. јуна 1934.

⁷⁴ Архив Југославије, Фонд 410, 410-4-17, Репартирање из СССР.

Глава 2 - Стабилизација большевичког режима

Односе југословенске политичке јавности према Совјетској Русији у овом периоду, можемо посматрати на основу пре свега ставова државника (где спада и краљевска кућа, али и влада), политичара, (у овом периоду највише) дипломата, потом долазе привредници, новинари, научници и књижевници.

За разумевање става краља Александра Карађорђевића и југословенског двора према новим большевичким властима у Москви, може нам бити веома драгоцен документ совјетске дипломатије - записник у вези разговора који је имао Чичерин са аустријским послаником у Москви Полемом од 8. јула 1925. Аустријски посланик у Москви се осврнуо том приликом на разговор који је аустријски посланик у Београду имао са краљем Александром. Аустријанци су добили ноту југословенске владе у којем се критикује Аустрија и Беч одакле се врши большевичка пропаганда. Приликом аудијенције код краља Александра, аустријском посланику се при крају разговора југословенски суверен обратио «..у непријатној форми, чак ругајући се аустријској влади да је Беч гнездо большевичких агитатора..». Из овог записника сазнајемо наводе аустријског посланика у Москви, да је аустријска влада потом тражила од Југославије, па је југословенски посланик у Бечу објашњавао потом да краљ Александар није тако рекао и мислио. Најзад 10 јуна је Југославија издала ноту, која је била објављена у загребачким новинама, а пренета је потом у бечке «Неу фреј пресе». Аустријска нота је потом одбацила квалификацију Беча као большевичког гнезда.⁷⁵

У чланку Политике од 26 јануара у којем се преносе изводи из експозеа Николе Пашића, у вези догађаја у Русији, он наводи да се ради о братском народу, и да «гладну Русију треба помоћи», али се са друге стране изражава и

⁷⁵ Документ, «Запис бесед народнога комиссара иностраних дел СССР с посланником Австрији в СССР Полем 8. VII 1925.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VIII Том, 1. I 1925. – 31 XII 1925., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 418.

резервисаност у вези развоја политичке и војне ситуације у њој, пошто је све јасније да совјети побеђују.⁷⁶

У јануару 1922. Књижевни гласник даје разговор са председником Демократске странке Љубом Давидовићем о спољној политици. Давидовић изражава захвалност доприносу великих сила решењу српског питања и стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. То се по њему односи на Француску, Британију, САД и посебно за Русију. Помоћ ових сила, а нарочито Русије у светском рату, не треба никако заборавити, као што се то делом на мировној конференцији у Паризу било десило по питању улоге Русије, која није ни третирана као победничка сила – део Антанте. Давидовић помиње познату депешу руског цара из 1914. године – „Русија је са вама“. Давидовић је после споменуо и свеславенску солидарност, а у критици Пашићевог спољнополитичког концепта који је недавно изнесен, наводи да овај сада није споменуо уопште Русију. Царска Русија је раније дуги низ деценија код радикала и самог Пашића била осовина спољне политике, међутим након Револуције долази до преокрета, и она се сад и не спомиње, што по Љуби Давидовићу није добро. Он износи да је разлика између демократа и радикала та што демократе хоће сређивање ситуације у Русији, па да сутра, велика сређена и демократски уређена Русија преузме на себе велику дужност стварања словенске солидарности. Са друге стране лидер демократа наводи да тренутно радикали Русију, у свом спољнополитичком концепту и не помињу.⁷⁷

Званична политика Краљевине СХС према новонасталој ситуацији у Русији и победи совјета и постепеног формирања Совјетске Русије је постајала све уздржанија. Иако су у Краљевину све масовније долазиле руске избеглице, нарочито крајем 1920. и почетком 1921. године, укључујући и самог Врангела, влада је давала изјаве у правцу помирљивости и постепеног прихватања стварности.

⁷⁶ «Политика» од 26 јануара, 1922. «Експозе г. Николе Пашића», стр. 3-4.

⁷⁷ „Српски књижевни гласник“ 1922, јануар, Спољна политика део, стр. 70.

Тако је марта 1922. министар спољних послова Нинчић изјавио да је Краљевина СХС потпуно неутрална према Совјетској Русији иако се са друге стране покушава деловати изазивањем револуције на простору Југославије. Историчар Богдан Кризман наводи да је Нинчић негирао учешће Југословена у грађанском рату у Русији, изузев изолованих акција око Архангелска и у Сибиру (па је и то после влада негирала у свом саопштењу када је тврдила да никаквог учешћа заправо није било). Историчар Богдан Кризман наводи да је Нинчић у интерној кореспонденцији министарства спољних послова написао да совјетска штампа прави алузије о неком спремању новог похода на Русију, где Југославија помаже руске емигранте, и да чак краљ Александар претендује на руски престо, што он (Нинчић) одлучно побија.⁷⁸

«Политика» извештава 18 јануара о заседању Народне скупштине Краљевине СХС, где су се чули полемички тонови опозиције у односу на владину политику према Русији. Тако посланичка група земљорадничке странке критикује владу за одсуство сарадње са Совјетском Русијом. Социјалдемократски шеф посланичке групе Едбин Крнстан напомиње да «..са Русијом читав свет склапа уговоре, само ми не. Колико има истине у томе да је наша војска обећана за рестаурацију царизма у Русији...»⁷⁹

Један од лидера Земљорадничке странке и левичар Драгољуб Јовановић указује на утицај који су имали Совјетска Русија и комунистичке идеје у различитим сегментима српског и југословенског друштва, посебно код омладине. „Миша Милошевић ми је одмах по повратку скренуо пажњу на велику улогу коју Совјетска Русија игра код наше омладине. Две пароле су тада биле актуелне: савез радника и сељака и уздање у Русију. Водећи о томе рачуна пратио сам шта се дешава у овој великој и за нас увек тако важној земљи. После НЕП-а 1921, Ђеновске конференције 1922, кад је Русија први пут призната на неки начин од Запада и кад се почела зближавати са Немачком, најважнији догађај је био Лењинова смрт 21. јануара 1924. Главни организатор Револуције био је стварно ван

⁷⁸ Богдан Кризман *Вањска политика Југославенске државе 1918-1941*, дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 71.

⁷⁹ «Политика» од 18 јануара 1922. стр. 2, «Извештај из Народне скупштине».

државних послова већ од 1922, али је био жив, и његово је име имало магично дејство. Шта ће бити после његовог формалног ишчезавања са сцене. Да ли ће његови наследници имати довољно храбрости да праве нове гестове из нужности сличне НЕП-у и велике потезе, тако да би се могла остварити сарадња са капиталистичким државама и на крају револуција у Западној Европи. Пре свега, ко ће бити његов наследник. На Истоку нема услова за колегијалну управу, за екипе о којима сам ја сањао: увек мора постојати један свемоћни шеф коме се сви или покоравају или га уништавају. Сви смо ми мислили да ће то бити Троцки, пошто смо знали да је практично он извео бољшевички преврат. О Стаљину нисмо знали ништа тада. Десет дана после Лењинове смрти држава, која се од краја 1922. звала Савез Социјалистичких Совјетских Република, добила је нов устав.⁸⁰

На унутрашњополитичком плану Краљевине СХС, политичка странка која је од самог почетка највише и здушно подржавала Совјетску Русију је била Комунистичка партија. На оснивачком конгресу левице у Београду априла 1919. дошло је до формирања Социјалистичке радничке партије Југославије у коју су ушле све изразито леве и социјалдемократске странке југословенских покрајина, осим из Словеније и десног крила социјалдемократа Хрватске и Славоније. Бранко Петрановић тврди да је акција уједињења текла неvezано од „акције у Русији да се формира Југословенска комунистичка група РКП призната након конституисања од ЦИК РКП средином јуна 1918, која ће на октобарску револуцију гледати као на почетак светске пролетерске револуције.“ Новоформирана СРПЈ је подржавала комунистичке револуције у Русији и другим деловима Европе тог времена (Мађарској, Баварској и др.) и осуђивали су званичну политику Краљевине СХС која је негативно гледала на ове револуционарне процесе, као и на нову власт у Русији. Сукоб између револуционарног и реформистичког крила у оквиру СРПЈ био је евидентан од почетка, што је окончано на Другом конгресу у Вуковару јуна 1920. године, где победу односе револуционари. Партија добија име Комунистичка партија Југославије (КПЈ) и развија програм по узору на совјете у Русији, и

⁸⁰ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Култура, Архив Југославије, Први том, „Заноси“ Београд, 1997, стр. 206.

искуство њихове револуције. Насупрот њима центрумашко крило које ће се отцепити и формирати своју страначку структуру није гледало на револуцију као свој узор и метод рада. „На октобарску револуцију они су гледали као на неразуман чин, а болшевизму одрицали марксистички карактер. Судбина светске социјалистичке револуције по центрумашима, није зависила од победе социјализма у Русији, него од развијених друштава западне Европе, пре свега Велике Британије, у којој су објективни економски услови и класно свесна пролетерска већина друштва били јемство за успех револуције.“⁸¹

Центрумашко крило се током следећих месеци отцепило од КПЈ. КПЈ је на изборима за уставотворну скупштину постигла добар резултат, поставши трећа по снази парламентарна странка. Међутим, после Обзнане донете децембра 1920. и потом Закона о заштити јавне безбедности и поретка комунисти су стављени ван легалности и одузети су им скупштински мандати. Након тога КПЈ се повлачи да делује у илегали, подржавајући повремено на изборима поједине леве странке и позивајући симпатизере да гласају за њих.

Историчар Бранислав Глигоријевић указује на повезаност са центрима Коминтерне у Москви југословенских комуниста, где се ипак задржала извесна самосталност. Коминтерна се у периоду првих послератних година мање бавила југословенским комунистима, што Глигоријевић документује и чињеницом да они нису били на дневном реду Извршног одбора Коминтерне у периоду 1919-1921.⁸² Када је Коминтерна издала „21 услов“ које би требало да прихвате комунистичке партије ван Совјетске Русије, дошло је до извесног колебања у њиховом

⁸¹ Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988*. Прва књига, «Краљевина Југославија 1918-1941, Нолит, Београд, 1989, стр. 109-110. Носиоци центрумашке струје у СРПЈ поражене на Вуковарском конгресу били су Живко Топаловић, Мија Радошевић, Милорад Белић, Сретен и Јово Јакшић, а њима близак је постао и Драгиша Лапчевић.

⁸² Глигоријевић набраја колико су пута комунистичке организације појединих земаља биле на дневном реду Извршног одбора Коминтерне (највише Немачка) да би додао да југословенски комунисти готово никада у посматраном периоду нису били на дневном реду овог тела, али се о њима парцијално дискутовало, «...Сва пажња овог форума сводила се углавном на конгресну критику постојеће центристичке струје у југословенској партији и слање писмених порука да се та струја одстрани из покрета...» у Бранислав Глигоријевић, наведено дело, 1992, стр. 47.

прихватању и примени у оквиру КПЈ. Центристи су постепено отпадали из редова КПЈ, мада су челници партије, попут Миликића у својим редовним учешћима и контактима са врхом Коминтерне, излагали резервисаност у правцу радикалних решења овог питања.⁸³ Лав Троцки се обратио југословенским комунистима писмом октобра 1920. године, у коме између осталог, изражава жаљење због оријентације Лапчевића, кога је иначе веома ценио, као и због постепеног формирања једног десног крила у партији, мање спремног на прихватање приближавања бољшевичком правцу.

Група центриста, која је себе називала опозицијом у оквиру КПЈ упутила је 25 септембра 1920. писмо Извршном одбору КПЈ у коме је тражила ванредни конгрес партије у коме би се расправили услови које је поднела Коминтерна југословенским комунистима за њихову даљу припадност Трећој интернационали. Вођство КПЈ није желело директни обрачун са центристичком струјом у КПЈ, али је давање у јавност разлика од стране ове фракције и даље распламсавање тих мимоилажења преко штампе, натерало на обрачун до кога је дошло на седници Централног већа од 10 децембра 1920. „...Овој седници је присуствовао и представник Коминтерне, извесни Глебов, чији је утицај био пресудан при доношњеу одлуке. Наиме, према доста поузданим подацима, већина чланова партијског Већа била је за оштру критику, али не и за искључење центриста. После те седнице, у објављеном саопштењу осуђује се 'инфамни напад' на руску револуцију и Комунистичку интернационалу и констатује да се југословенски пролетаријат на оба конгреса, како у Београду прошле године, тако и у Вуковару ове године, 'одлучно и безусловно изјаснио за принципе и тактику Треће интернационале.' Потписници манифеста опозиције, укупно 153 лица, искључују се из партије, а 62 лица која су се само солидарисала са манифестом стављају се пред партијски суд.»⁸⁴ Иако су југословенски комунисти одлично прошли на првим државним, и локалним изборима серија атентата и терористичких активности група

⁸³ Миликић је на заседању Коминтерне у Москви крајем 1920. реплицирао Зиновјеву да је у пракси веома тешко да се одсече десно крило у КПЈ, већ би га, по његовом мишљењу, требало лечити. У Бранислав Глигоријевић, *Коминтерна, југословенско и српско питање*, 1992, стр. 48.

⁸⁴ Бранислав Глигоријевић, *Коминтерна, југословенско и српско питање*, 1992, стр. 51. цитат

које су индиректно повезане са КПЈ, довела је до репресије од стране државе, односно до доношења прво Обзнане, а потом и Закона о заштити државе, чиме фактички КПЈ прелази у илегалу. У новонасталим условима, лишена масовности и директног додира са бирачима, па и чланством, она долази под већи утицај Коминтерне.

Посебну пажњу изазива спровођење закона о забрани деловања КПЈ, па се тако у „Политици“ даје извештај са низа суђења комуниста. У броју од 25 јануара даје се и закључак са суђења групи комунистичких вођа, да су између осталог радили на „стварању Совјетске републике“ по угледу на искуства из Русије. И следећих дана се доносе вести о суђењу групама комуниста Југословенима, од којих су неки директно дошли из Русије где су претходно учествовали у Револуцији. Групи осумњичених се суди и за покушај атентата на регента Александра Карађорђевића. Током суђења се у следеће две седмице готово свакодневно даје простор на првој и другој страни „Политике“. У броју од 7 фебруара се даје извештај са суђења где тужилац проверава да ли су неки од осумњичених имали везе са „бољшевичком централом у Бечу“, истина без правих доказа у том правцу. У броју од 10 фебруара, под Унутрашња политика-Комунисти, се изражава забринутост због открића на претходним суђењима комунистима, где постоје докази о њиховој спрези са антидржавним елементима, пре свега ревизионистичким снагама из суседних поражених земаља, попут Аустрије, Мађарске, Бугарске.

Посебно значајан извор за сагледавање ставова југословенске политичке јавности према новонасталој Совјетској Русији, можемо посматрати из дипломатских извештаја Краљевине СХС овог периода.

У депеши коју је шеф обавештајног одсека Краљевине СХС слао југословенским посланствима у источној Европи крајем 1920. године, указује се да је у Москви тада објављена књига „Цариград и мореузи“ од стране бољшевичких власти, где се из царске документације обелодањује план Сазонова из 1914. године о будућности Европе, конкретно Балкана. Србија би из европског сукоба изашла знатно проширена, захваљујући добијању Босне и Херцеговине, Далмације, северне Албаније и очекиваним уједињењем са Црном Гором. Бугарска би добила

компензације од Србије у делу Македоније, а Грчка јужну Албанију, без Валоне која би конкретно била уступљена Италији.⁸⁵ Ова књига је изазвала пажњу европског јавног мњења, јер је откривала низ планова и договора царске владе о ратним циљевима Русије, дипломатским акцијама и замислима, посебно по питању Балкана и југоисточне Европе, коначном решавању Источног питања и добијања контроле над Цариградом и мореузима. У званичном Београду се и на овај начин долазило до закључка о намерама нових совјетских власти да направе дисконтинуитет са претходном царском политиком према Балкану, укључујући и однос према Србији и српском питању.

После краха белоградејаца у Русији, званични Београд није успоставио односе са новим властима у Москви. Тако у дипломатској архиви Краљевине СХС, наилазимо на депешу на француском језику, коју прослеђује југословенско посланство у Букурешту за Београд. У овом документу незванични дипломатски представници бивше Народне републике Украјине, моле југословенску владу да њихови представници могу учествовати у Новом Саду на скупу савета козака Кубана, који предводи Влас Аберкемов.⁸⁶ Народна република Украјина, је била полумарионетска творевина настала услед немачког поседања дела Украјине у периоду 1918. године, а успела је да се у оквиру разноврсних белих снага делом очува током 1919. године, док њом није коначно и у потпуности овладао Црвена армија закључно са почетком 1920.

Када је у априлу месецу 1922. године дошло до првог већег мултилатералног међународног скупа у Ђенови, на којем су учествовали дипломатски представници Краљевине СХС и Совјетске Русије, совјетске дипломате су Италијанима као домаћинима поставили питање зашто нису позвани представници Турске и Црне Горе! Чичерин, министар спољних послова Совјетске Русије, је тада једном новинару изјавио да се Русија не меша у југословенске унутрашње послове, да је већ на претходном скупу у Бечу хтео да успостави додир

⁸⁵ Архив Југославије, 395-15, депеша из Београда, за посланство у Букурешту, од 21. децембра 1920.

⁸⁶ Архив Југославије, 395-7-77, депеша југословенског посланства из Букурешта за МИП у Београду од 27. јануара 1922. године.

са Београдом, али је то југословенска влада одбила. Сада у Ђенови он покушава да «устпостави односе са Србима», а они не би требало да сарађују са царистима (мисли се на белу емиграцију). Кризман каже да «је Чичеринов тајник изјавио да је његова делегација затражила да се саслушају делегати Црне Горе само зато што службена Југославија помаже Врангела.»⁸⁷ По овом питању драгоцен је документ из тог периода које смо нашли у совјетским изворима, а то је писмо заменика председника совјетске делегације у Ђенови, којем извештава Чичерина о току конференције од 10 априла 1922. Ту се наводи да је совјетска делегација дала предлог о потреби заступања Црне Горе, као посебне делегације, а да је на то председавајући Шанцер рекао да Црна Гора учествује у изборима за тела Југославије, па да према томе чини њен саставни део.⁸⁸

На самој Ђеновској конференцији, дошло је (уз сагласност Пашића) до сусрета између Нинчића и Чичерина. Према Кризману, на састанку је дошло до извесног приближавања и умекшавања ставова две стране, пошто је Нинчић обећао да ће пренети својој влади совјетски предлог о успостави пуних дипломатских односа две земље, а са друге стране Чичерин обећао да ће се из Москве смањити гласине о Београду, као месту организовања беле опозиције против Совјета.

У архивској грађи дошли смо до текста експозеа Нинчића на Ђеновској конференцији на француском језику. У краћем сижеу овог експозеа, навели би смо следеће: Русија је заинтересовала друге земље за економску сарадњу, али оне су још увек резервисане. Немачка се за сада истиче у тој сарадњи. Указао је да Југославија нема непосредну заинтересованост да Русија продуби званичну сарадњу на економском нивоу у Европи, али да са друге стране је заинтересована да се

⁸⁷ Богдан Кризман *Вањска политика Југославенске државе 1918-1941*, дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 72. Кризман додаје да је већ тада «Чичерин дао изјаву да Београд угњетава Хрвате, Македонце и Црногорце» истина полузваничну и вероватно као алузију на став званичног Београда према новој власти у Москви.

⁸⁸ Документ «Письмо Заместителя председателя советской делегации на Генуэзской конференции в народный комиссариат иностранных дел РСФСР», 10 IV 1922. *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР V Том 1. I 1922. – 19 XI 1922., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961.

помогне људима у Русији где милиони грађана сада лоше живе. Потом је дуже излагао о узајамном пријатељству, сродности и блискости народа у Русији и Краљевини СХС. Подвукао је релативну неспремност званичних представника нове Русије на овом скупу да стварно понуде нешто у размени у политичком и привредном смислу.⁸⁹

У свом излагању пред Народном скупштином 25. маја 1922. Нинчић је говорио о Ђеновској конференцији, за коју је рекао да је главни проблем којим се Конференција бавила био руски проблем, односно покушај привредне обнове Русије, и да то није донело успех. «Док милиони руских грађана умиру од глади под новим режимом», нагласио је Нинчић, «то је свеевропски проблем и његово санирање треба подржати.» Признајући да је Ђеновска конференција ипак нешто ојачала совјетски режим у међународним токовима, Нинчић је додао, да то за југословенску страну у политичком смислу није донело никакве новине у односу према Совјетској Русији. «Ми смо били од оних који су са зебњом примили глас о позивању совјетских представника у Ђенову на заједнички рад с представницима других држава. Питали смо се да ли је Европа довољно припремљена на ту општу сарадњу, и да ли совјетски режим неће једини из тога имати користи, што ће се направити мост на провалији која раздваја та два света: бољшевички и све остале Европе. Бољшевици су по речима Лењиновим, ишли у Ђенову да закључе пазар, али у томе пазару они нису готово ништа имали да понуде у размену. Сем тога за нас је било јасно да сарадња на Ђеновској конференцији значи опште признање *de facto* Совјетског режима и да ће се од тога признања међународни положај променити. И то се догодило. Тамо се заседавало, дискутовало, преговарало и споразумевало са совјетским представницима као са представницима Русије. При свем том, као што рекох, наш став према Совјетској Русији остаје исти као пре Ђеновске конференције. Никакво мешање у руске унутрашње ствари. У том погледу ми смо увек држали стриктну неутралност и држаћемо је и у будуће. Ми пређе нисмо учествовали ни у бојкоту ни у војним експедицијама који су

⁸⁹ Архив Југославије, 395-7-77, Документ на француском језику о Нинчићевом излагању на скупу у Ђенови 1922. године.

карактересали били европску политику према Совјетској Русији. Па ни сада наша земља неће никад бити средиште једне акције која би се водила, ма и против Совјетске Русије. Али с друге стране, ми нећемо ићи испред главних наших савезника у погледу признања *de jure* садашњег режима.“- истакао је том приликом Нинчић.⁹⁰ Како су следећих дана постале честе гласине у југословенској јавности да ће доћи совјетски делегати у Београд у вези разговора о успостављању дипломатских односа две земље, влада је на молбу „Политике“ издала саопштење у којем указује да је прерано говорити о неком свршеном директном споразуму са совјетском владом. „Прерано је још говорити о каквом свршеном директном споразуму са совјетском владом. Да до тога дође потребно је било да се претходно консултују и наши савезници. То је већ учињено и сада се тражи начин да се и политика наше земље према совјетској влади координира са савезничком. Ми ни у ком случају не можемо изостати из осталих наших савезника који су већ у извесној мери ангажовани у преговорима разних врста са совјетском владом.“⁹¹

Крајем 1922. године долази до појачања интензитета односа између званичних власти у Краљевини СХС и представника Москве. Тако је октобра месеца у Берлину дошло до преговора тамошњег посланика Краљевине са совјетским представником о размени делегата две државе за репатријацију и трговину, с тим да би тај делегат уживао све повластице дипломатског представника. Влада у Београду је тај предлог у начелу одобрила (с тим тим да совјетски делегат дође у Југославију испрва као делегат Црвеног крста), и о томе се разговарало и на међународној конференцији у Лозани између Нинчића и совјетског дипломате Воровског, као и у потоњим сусретима са Раковским и Чичерином. Совјетски представници су говорили да се тај совјетски дипломатски представник не би мешао у унутрашње прилике Краљевине, да су Срби имали одличну сарадњу са царском Русијом, па са друге стране постоје све претпоставке

⁹⁰ Богдан Кризман *Вањска политика Југославенске државе 1918-1941*, дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 72. цитат.

⁹¹ Саопштење владе Краљевине СХС током јуна 1922. објављено у «Политици», према Богдан Кризман *Вањска политика Југославенске државе 1918-1941*, дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 72-73.

да имају још бољу сарадњу са демократском Русијом (како су они третирали совјетску власт). У исто време од стране совјетских дипломата спомињано је у афирмативном смислу словенство и историјско заједништво двају народа. Кризман наводи да су се у Ошију Чичерин и Нинчић споразумели о дефинитивној успостави таквих дипломатских делегата за репатријацију и трговину, али да је потом после посете и демарша Штрандтмана Пашић као председник владе то спречио. Одобрено је са друге стране да се совјетски и југословенски дипломатски представници могу састајати у иностранству, и ускоро је у Београд дошао совјетски представник Црвеног крста Корјешков.⁹² Главна мисија Корјешкова је било уређење техничких питања репатријације одређеног броја руских избеглица и са друге стране југословенских држављана који су се тада још налазили у Совјетској Русији. Његово присуство у Београду изазвало је извесну сензацију у јавном мњењу, забринутост у редовима белоградејаца, тако да је Штрандтман одмах посетио Пашића и помоћника министра иностраних послова Гавриловића да тражи објашњење.⁹³

⁹² Богдан Кризман *Вањска политика Југославенске државе 1918-1941*, дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 73.

⁹³ Богдан Кризман *Вањска политика Југославенске државе 1918-1941*, дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 73. Међутим на самом крају 1922. календарске године, совјетска страна је учинила два геста која нису наишла на добар пријем у Београду. Прво је Чичерин изјавио да је Краљевина СХС раније заједно са другим капиталистичким силама и земљама суделовала у непријатељској коалицији против Совјетске Русије, да би 30. децембра заједно са Раковским осудио «версајски диктат и укључивање Македоније, Црне Горе, Добруце, и дијелова Албаније, Далмације, Хрватске у туђе државе, а да се није питало становништво што жели» - истоимено дело страна 74. Вероватно је политички врх СССР био незадовољан губитком више територија бивше царске Русије на западу које су изгубљене након Револуције, грађанског рата и стране интервенције, па је користио сваку прилику да укаже на неправедност решења у Версају. Посебно су на удару критике биле земље тзв. «санитарног кордона» попут Пољске, Румуније, других руских суседа попут Финске, Балтичких земаља, а нешто ређе се спомињала Чехословачка и Југославија. Како је Француска у периоду двадесетих година била главни ослонац антисовјетске политике у континенталној Европи, а Краљевина СХС њен верни савезник, то се додатно преносило и на односе Москве према Београду.

У вези теме успоставе билатералних односа две земље, макар у вези само питања репартијације, имамо архивски документ из октобра 1922, којим је представништво Русије у Немачкој обавестило Москву, да је југословенски посланик у Берлину Лазаревић, по препоруци своје владе, спреман наводно да разговара са Русијом о репартијацији, посебно евакуацију из Русије, српских и других југословенских заробљеника. При томе је наводно Лазаревић изразио спремност да се разговара чак и о успостављању трговинских и политичких односа. Дана 31 октобра су обавештени да је Београд спреман да уђе у разговоре посредством Црвеног крста. Средином новембра 1922. Лазаревић је наговестио представницима Русије у Немачкој пројекат договора о представницима и преговорима две стране, где би делегати Русије и Југославије, фактички имали дипломатски ранг и дипломатске привилегије. Међутим, због јавности, рекло би се да сусрет има посредство Црвеног крста, и неофицијелан карактер мисије.

Дана 4. децембра, Литвинов саопштио руским представницима у Немачкој, да је спреман да се преговори подигну на виши ниво, не само о репартијацијама, па преговори са Југославијом може водити Чичерин на Лозанској конференцији. На преговорима у Лозани дошло је до комуникације представника две земље, на челу са Нинчићем и Чичерином. Међутим, након замене Нинчића Спалајковићем, дошло је до успоравања преговора, две земље, највише заслугом самог Спалајковића. Чичерин је потом предложио наставак преговора преко југословенског посланика у Берлину.

Када је фебруара 1923. Маринковић заменио на месту посланика у Берлину Лазаревића, а након разговора са представником Русије у Немачкој он је изјавио да се преговори привремено заустављају због југословенских скупштинских избора.

Две земље су у исто време имале контакте у оквиру појединих мултилатералних скупова попут оног у Лозани јула 1923. у вези регулисања питања режима пловидбе мореуза Босфора и Дарданела. Том приликом је Југославију

представљала делегација и представник у највишем телу скупа дипломата Милутин Јовановић, а Совјетску Русију Николај Иванович Јордановски.⁹⁴

Да је југословенска дипломатија у овом периоду имала изузетну пажњу према томе да не повреди есенцијално интересе Совјетске Русије, говори и допис из централе МИП за дипломатска представништва КСХС од 5 јула 1923. Ту се наводи да Југославија није признала отцепљене балтичке републике Естонију, Латвију и Литванију.⁹⁵ Ипак с обзиром да су ове земље признате биле и од саме Москве, у депеши МИП за дипломатска представништва КСХС од 26 октобра исте године, наводи се да је суптилно одлучено да се крене у успостављање за почетак неформалних односа, а да до даљњег да је посланство Краљевине у Варшави надлежно за Естонију и Летонију, а оно у Берлину за Литванију.⁹⁶ Најзад у допису од 28 децембра исте године коментарише се постигнути споразум између Совјетске Русије и Литваније, по којем се оне међусобно обавезују да неће давати допринос и придруживање потенцијалним политичким блокадама и бојкотима трговинским, уколико би то неке друге земље чиниле према било којој од њих две.⁹⁷

На основу докумената интерне дипломатске преписке југословенске дипломатије са посланством Краљевине СХС у Турској (Цариград) током лета 1923. године, сазнајемо да су југословенске власти покушале да сазнају где се налази свих пет сандука са поверљивом државном архивом Краљевине Србије која

⁹⁴ Документ, «Конвенция о режиме Черноморских проливов между Велико Британией, Францией, Италией, Японией, Болгарией, Грецией, Румынией, СССР, Югославией и Турцией, заключенная в Лозанне 24 июля 1923. г., *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VII Том Шестой 20. XI 1922. – 31 XII 1923., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961. стр. 562.

⁹⁵ Архив Југославије, 370-35-558, допис из МИП КСХС за дипломатска представништва у Европи од 5 јула 1923.

⁹⁶ Архив Југославије, 370-35-559, допис из МИП КСХС за дипломатска представништва у Европи од 26 октобра 1923.

⁹⁷ Архив Југославије, 370-35-560, допис из МИП КСХС за дипломатска представништва у Европи од 29 децембра 1923. Јасно је да овим пре свега добија Совјетска Русија, а са друге стране Литванија добија отопљавање односа са својим моћним суседом.

је послата 1914. за Цариград и предата тамошњем руском посланству на чување. Како су међутим ускоро Турска и царска Русија ушле у међусобно ратно стање, ова архива је пребачена за Петроград. Југословенске власти су преко шведске дипломатије ступиле у контакт поводом овог питања са руским емигрантом, бившим секретаром руске дипломатске мисије царске Русије Извољским, који је потврдио да је та архива, дакле свих пет примљених сандука предато српском посланству у Петрограду.⁹⁸

У периоду владе Николе Пашића и доминације радикала односи две земље се извесно заоштравају. Тако је дошло до размене нота министара спољних послова две земље почетком 1924. иако оне нису једна другу признале, нити успоставиле дипломатске односе. У руској документацији, изазива пажњу документ, нота Чичерина, министру Нинчићу од 3. јануара 1924. У ноти се каже између осталог следеће: „У вези Вашег телеграма од 22. XII, дужан сам приметити да имам поједино нераумевање. Влада СССР далеко је од тога, што би констатовала Врангела, као трећу страну (државу)...“. У наставку се каже да је Врангел заправо третиран због грабежи код Петроградског завода, јер је наводно отуђио руско државно благо из трезора, чиме су нарушена права совјетских грађана. Замера се Краљевини СХС да је примила Врангела на своју територију и дала му велика права. У вези тога совјетска влада је Краљевини СХС послала ноте од 27 јуна и од 20 септембра 1923. које су остале без одговора. „...Дужни смо у вези тога Вам саопштити, што Ваш телеграм од 22 XII ни на који начин не удовољава захтевима владе СССР.“ У наставку се наводи, да се процена о одговорности или неодговорности Врангела за преступе у Русији се не може доносити у Југославији. На крају овог документа се може видети телеграм Нинчића од 22. XII 1923. У овом Нинчићевом телеграму се начелно уважава захтев совјета за истраживањем одговорности Врангела, о отуђењу имовине у Русији, али се каже да је југословенска влада формирала комисију у саставу представника Привредног савета, Министарства финансија, Националне банке и неких других тела да се

⁹⁸ Архив Југославије, 370-51-451 посланство Краљевине СХС у Цариграду, депеша из Београда од 25. августа 1923, за Трајана Живковића у посланству.

утврди стање у вези средстава које је Врангел наводно узео у Југославији. „...То не би требало нарушити меродавност Совјетске владе по овом питању..“⁹⁹

И након Врангеловог доласка у Краљевину СХС Штрандтман наставља да врши функцију посланика, све до марта 1924. када је посланство укинута. «Но, формално она чак ни тада није била дефинитивно угашена јер је посланички акредитив В. Н. Штрандтмана и даље остао при двору. Приликом прослава важних државних празника он се и даље налазио на списковима дипломатског кора акредитованог у Београду. После формалног укидања посланство је преименовано у 'Делегацију за заштиту интереса руских избеглица', а на његовом челу се налазио бивши посланик Штрандтман. Делегација је задржала просторије бившег руског посланства, на чијој фасади се и даље налазио Руски императорски двоглави орао и била истакнута руска национална застава.»¹⁰⁰

До 1922. године је период када је и конституисана у потпуности у институционалном смислу Краљевина СХС укључујући и доношење Устава и одржавање парламентарних избора, КПЈ легално деловала, а у Русији завршен грађански рат и страна интервенција, те конституисан у потпуности СССР. У Краљевину СХС су долазили најважнији таласи беле емиграције. Одлика овог периода је од стране званичних државних органа Краљевине СХС праћење развоја ситуације на простору Русије, уз једнострану подршку белим снагама и непријатељским ставом према большевичкој власти. Русофилство је било изражено по свим важнијим показатељима (однос према улози царске Русије у светском рату и историји у целини, покровитељски однос према белоградејцима, посебно према емигрантима, наглашен афирмативан културно цивилизацијски однос према руском православљу и руској култури у целини и др.). Овакви ставови ће у највећем бити праћени и у следећим периодима међуратне епохе када је у питању

⁹⁹ Документ, «Нота Народного комиссара иностранных дел СССР, Министру иностранных дел Югославии Нинчичу, 3. I 1924», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VII Том, 1. I 1924. – 31 XII 1924., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961. стр. 9-10

¹⁰⁰ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Чигоја штампа, Београд, 2006, стр. 13.

званична политика државних органа прве Југославије, уз извесне модификације до којих ће доћи током тридесетих година, када ће бити извесно ублажена.

На основу архивске грађе можемо пратити политику нових бољшевичких власти према Краљевини СХС. Руска политика је традиционално посматрала Србе као своје савезнике, но у новонасталим околностима бољшевичка власт у Москви је заузела сасвим нови спољнополитички курс у односу на вишевековну традицију царске Русије. Ушавши у светски сукоб као једна од носиоца Антанте царска Русија је прокламовала низ циљева које је требало реализовати у овом светском сукобу. Међутим, захваљујући унутрашњим променама у револуцији, нова совјетска власт је третирала Версајски систем као нешто себи страно, што је омеђује и чак бива уперено против егзистенцијалних идеолошких и државних интереса црвене Русије. Тако се и српски фактор, односно Краљевина СХС третира као део „санитарног кордона“, осовина Версајског система, који је доживљаван од бољшевичких власти као велики противник.

Да страхови нових власти у Москви од потенцијалних обновљених страних интервенција у Русији, или још пре подстицања унутрашњих превирања, нису били неосновани, показује и депеша југословенског МИП регионалним посланствима од 27. јула 1923. Депешу је потписао начелник обавештајног одељења и у њој се наводи процена да Француска још увек рачуна са могућношћу организовања неке нове акције споља према совјетском режиму у Русији. Тако би се подржали белоградејци да спроведу акцију против совјетског режима, а у томе би потенцијално могле да учествују и Пољска и Румунија, све до директног укључивања у сукоб. Уколико би заиста дошло до таквог сукоба, Југославија би имала пасиван задатак подржавања статуса кво на Балкану. У случају успеха белих, нова бела-капиталистичка Русија би дала извесне аутономије неким неруским нацијама, а могуће је да би Пољска и Румунија поред потврде својих граница добиле и неке територијалне компензације.¹⁰¹ Са друге стране непријатељства између нових власти у Русији, према версајском систему чији је заштитник

¹⁰¹ Архив Југославије, 395-9-96, Депеша из централе МИП од 27. јула 1923. регионалним посланствима, конкретно посланству Југославије у Букурешту.

Француска и њени савезници, на тај начин су се ових година међусобно потхрањивали.

У том правцу можемо пратити документ који је из југословенског МИП упућен посланствима у региону, а који је урађен на основу података и докумената Коминтерне, посебно филијале у Цариграду, као општи план деловања Коминтерне за 1923. годину на Балкану. Документ има назив „Револуционарно-комунистички план на Балкану“, а датиран је на 1. мај 1923. Указује се да је Коминтерна дала смернице за офанзивно деловање почетком 1923. у две регије Европе – у Руру и на Балкану. Наводи се да дотле није било посебног центра за руковођење коминтерновским акцијама на Балкану, а да се привремено може очекивати да Софија постане тај центар, који уједно представља место руковођења и за акције КПЈ. Указује се на неопходност да се створи квалитетна македонска комунистичка партија, која би у исто време деловала и узнемиравала три државе Балкана – српску, бугарску и грчку. Она би радила на формирању македонске совјетске републике као независне државе. Временом би се створиле јаке комунистичке партије свих балканских земаља, које би биле под пресудним утицајем Москве. Посебну пажњу треба обратити на земље које су се нашле као победнице након Версаја. Посебно на Србију и Румунију, где треба створити огранке коминтерновских обавештајних служби. Указује се да треба искористити прилике јер је Србија сада рањивија услед унутрашњих неспоразума након избора, где се вероватно мисли на одустајање највеће хрватске странке коју предводи Радић на сарадњу са носиоцима власти у Београду након избора за уставотворну скупштину. Када је у питању македонско питање, као оно које би могло да ослаби Београд, указује се на финансијску помоћ Хаџи Димову, једном од лидера македонског револуционарног покрета и покретање листа „Совјетска Македонија“. При КП Бугарске основана је руска секција, што се планира и за друге комунистичке партије на Балкану. У Софији делује већи број совјетских и коминтерновских агената, чији је задатак ширење болшевичког и совјетског утицаја на Балкану. Указује се да следи из Беча убацивање већег броја коминтерновских агената и руководилаца ка земљама Балкана. Спомиње се пример Коларова који је председник Бугарске КП и у исто време селретар III Интернационале који је кренуо

из Беча за Софију, али је ухваћен од југословенске полиције приликом проласка кроз Југославију.¹⁰²

Међутим, планови Коминтерне по којима је Софија предвиђана за један од важнијих центара комунистичке делатности на Балкану, одакле би се вршио посебан утицај и на суседну Југославију доживели су значајан ударац променом бугарског режима. Смена власти пролевичарских земљорадника и убиство Стамболског у преврату извршеном 8 и 9 јуна 1923. године није одговарало интересима Совјетске Русије. О томе се говори у депеши југословенског МИП од 9. јуна 1923. у којој се наводи да су тамошњи комунисти незадовољни превратом у Бугарској и да очекују даљу подршку из Русије.¹⁰³ У следећој депеши послатој неколико дана касније говори се о томе да су свргнути земљорадници били под извесним утицајем комуниста. Нови председник владе је Цанков, док расте утицај генерала Лазарова, који је најпрестижнији вођа македонствујућих покрета. С обзиром на превласт деснице, комунисти су се притајили, пошто се за сада избегава директан сукоб режима са њима. Нова влада је наклоњена руској емиграцији у земљи и региону.¹⁰⁴ Из овога можемо закључити да владајући кругови у Југославији са једне стране могу бити задовољни уздрмавањем позиције Коминтерне у Бугарској, с обзиром на предвиђену улогу Софије као центра координације комунистичке делатности у региону, док са друге стране нови режим деснице ће више придавати пажње подршци бројних македонских комитета и организација за дестабилизацију прилика у вардарској Македонији.

У депеши југословенског МИП која описује стање бољшевичке позиције у Бугарској више од годину дана касније (18. септембар 1924), каже се да је „...опасност од комуниста у Бугарској мања јер су предузете мере Цанковљеве владе у протеклом периоду...“. Наводи се да је влада Цанкова заузела до те мере антибољшевички став да је предала додатно обезбеђење своје црноморске обале

¹⁰² Архив Југославије, 395-9-94. Документ „Револуционарно-комунистички план за Балкан“, послат 1. маја 1923. посланству Краљевине СХС у Букурешту.

¹⁰³ Архив Југославије, 395-9-96, Депенша од 9. јуна 1923. регионалним посланствима.

¹⁰⁴ Архив Југославије, 395-9-96, депеша из централе МИП од средине јуна 1923. регионалним посланствима.

француској и британској флоти, да би се и са те стране онемогућило деловање совјета који су већ више пута искрцавали оружје за потребе комуниста и других својих следбеника у Бугарској.¹⁰⁵

У депеши централе МИП од 11. октобра, коју је потписао начелник обавештајног одељења Министарства унутрашњих послова Краљевине СХС, за југословенска посланства у региону, указује се на велико незадовољство Коминтерне због преврата у Бугарској, где је власт преузела десница. Даје се поверљив податак да тело Коминтерне за Балкан, Балканска комисија, налази да „је пожељно подстицати у Краљевини СХС расположење за сукоб са Бугарском.“¹⁰⁶

Централа МИП је послала за регионална посланства депешу 16. октобра у којој се описује стање у Бугарској. Комунисти су притешњени као и њихови главни сарадници земљорадничка странка и „Македонци, из партије Алена-паше.“. Указује се међутим на могућност промене ситуације у корист комуниста и левице, уколико би у Румунији било ма и малог успеха комуниста, а поред тога и Црвена армија припретила. Говори се и о томе, да је генерал Врангел наводно дао наређење, да уколико комунисти и левица буду спровели већу акцију у прилог преузимања власти у Бугарској, да се његови следбеници у њој, окупе као наоружане јединице и групишу у одбрану рудника каменог угља Перник, „...док не дође српска војска којој би требало предати Перник.“. У депеши се извештава о побунама бољшевика у Бесарбији и Татарбунару, који су се на крају завршили без успеха. Најзад, указује о порасту угледа великог кнеза Кирила Владимировића, који стиче све више симпатија међу руским избеглицама широм Европе.¹⁰⁷

О стању у Бугарској почетком 1925. године, говори тадашњи извештај југословенског посланства из те земље. Влада Цанкова има опозицију у Земљорадничкој странци, као и у комунистима. Само држање владе Цанкова и генерала Протогеровога према комунистима је за југословенског посланика прилично „сумњиво“, односно он сматра да власт има комуникацију и чак неки договор са

¹⁰⁵ Архив Југославије, 395, депеша МИП од 26. септембра. 1924.

¹⁰⁶ Архив Југославије, 395-9, депеша из централе МИП од 11. октобра 1923. регионалним посланствима.

¹⁰⁷ Архив Југославије, 395-12 депеша од 16. октобра 1924.

комунистима, и да је вероватно спремна на преговоре и сарадњу са самом Москвом. По овом извештају у Земљорадничкој странци постоје три струје у односу на комунисте. Једна је спремна на сарадњу са њима (тзв. „једнофронтовци“, са Петриновим и Грнчаревим у свом вођству), друга коју предводе Томов, Турлаков и Манолов је више спремна на коалицију са демократским елементима. Најзад постоје центристи, окупљени око Јанева, Кирила Павлова и Бакалова.¹⁰⁸

У депеши из централе МИП у Београду за посланство у Букурешту од 5. марта 1924. тражи се опширнији извештај у вези телеграма од 9. новембра 1923, о фабриковању лажних динара од стране бољшевика.¹⁰⁹

Из МИП је 20. октобра 1924. послата депеша југословенском посланику у Букурешту, да је комесару пограничне линије у Вршцу успело да сазна да совјетски комунисти остају у тесној вези са комунистима у Ердељу и Добруци, а да је њихов циљ слабљење Румуније. То се конкретно односи на постојећу владу Блаћана, не би ли ослабили земљу и призивали револуцију.¹¹⁰

Услед чињенице да две земље нису одржавале међусобне пуне дипломатске односе, и да чак није дошло до признавања Совјетске Русије од стране званичног Београда, веома су драгоцени архивски подаци и документа о сусретима и току разговора дипломатских представника две земље, до којих је повремено долазило. Тако у депеши југословенског посланства у Бечу за Београд од 27 марта 1924. сазнајемо о вођењу разговора између тамошњег посланика др М. Милојевића са совјетским дипломатом Левицким. У извештају Милојевић наводи своје утиске о Левицком, и главне елементе разговора. Иако о томе нема додатних података, изгледа да је овај сусрет имао полузваничан карактер. Левицки припада совјетској делегацији која у Бечу води преговоре са делегацијом Румуније. У том правцу су и ови преговори били једна од тема разговора Милојевића и Левицког. Из извештаја депеше сазнајемо да је немачки амбасадор у Бечу Рандау посредник у овом сусрету, али да има доста проблема приликом преговора пошто совјетска страна

¹⁰⁸ Архив Југославије, 395-13-132, извештај о стању у Бугарској за фебруар 1925.

¹⁰⁹ Архив Југославије, 395-12-116, депеша од 5. марта 1924.

¹¹⁰ Архив Југославије, 395-12, депеша МИП од 20. октобра 1924. за посланство у Букурешту.

показује непопустљивост у правцу евентуалног признавања Румунији Бесарабије, а са друге стране не пристаје ни да врати румунско злато које је током Светског рата склоњено у тада савезничку царску Русију. Одговор Москве је да је тада велики број руских војника изгинуо да „би се створила велика Румунија“.¹¹¹ Милојевић примећује јак национални руски идентитет Левицког, који долази из Украјине и који му је нагласио непопустљивост према питању Бесарабије. Левицки му је чак напоменуо да у главним цртама и не би требало да има велике разлике у геополитичким тежњама некадашње руске царске политике, и садашњих интереса совјетске Русије, „јер је све то у бити руска политика“. Левицки, је како преноси у депеша Милојевић, оптимиста у правцу даље совјетске непопустљивости Румунији, јер је социјална ситуација у Румунији тешка, „...а Бугарска је сазрела за болшевизам преко које ћемо dospети на Средоземно море“. Левицки је подвукао супротности и неспоразуме који постоје у Југославији по питању Хрватске и Македоније, али да је правац ширења светског комунизма заправо на северу, преко Пољске и Немачке. То указује да се очекивало тада од совјетске политике да би се револуционарни процеси могли наставити на том простору. Милојевић и Левицки су се у Бечу упознали, како пише у депеша, преко Сајца директора Бечке изложбе, где је Милојевић посетио Руски павиљон. Говорећи о Левицком, Милојевић указује да му он оставља утисак недовршеног студента револуционара, али ипак руског националисте.¹¹² Он додаје да је приметио прилично офанзивно и додворавајуће држање мађарских дипломата према Совјетима, што тумачи покушајем Будимпеште да преброди притисак који према њој заузима Мала Антанта.

Из депеше МИП за регионална посланства од 24. децембра 1924. говори се да у том граду делује Балкански комитет, организација под утицајем болшевика.

¹¹¹ Ово је са једне стране начелно тачно, јер је руска војска имала велики број жртава ратујући у Румунији против Аустро-Угарске војске, а са друге стране, Русија није добила никакве тековине након Светског рата, већ је територијално осакаћена, пошто је након Револуције и стране интервенције и грађанског рата, Совјетска Русија третирана готово у рангу поражених држава Централних сила.

¹¹² Архив Југославије, 395-16, депеша др Милојевића из Беча за централу МИП у Београду од 27. марта 1924. Међутим, Милојевић примећује да у тој руској делегацији „има више Јевреја“.

Ова организација има контакте са Радићем и сарадњу са неким албанским организацијама.¹¹³

Краљевина СХС је своју спољну политику током међуратног периода добрим делом усклађивала са својим савезницима из Мале антанте, поред тога што је посебно водила рачуна о односима са Француском, а од тридесетих година и о Балканској антанти (савезу). Истина од половине тридесетих година та се политика све више окретала и ка силама Осовине, посебно према Немачкој.

Југословенска спољна политика се тада по питању Бесарбије нашла у извесном процепу, јер је са једне стране ношена антисовјетским ставом имала лош однос према званичној Москви, чему треба додати да јој је Румунија била важан савезник у Малој Антанти. Са друге стране, традиција савезништва, сродности и везаности за Русију је била одвећ јака, да би се у територијалном спору две земље могли тако једнострано одредити. Важност југословенског става по овом питању, сагледавамо и из депеше југословенског посланика у Букурешту за Београд од 24. маја 1924. одакле сазнајемо да међународну комисију при разграничењу чини и нека мања војна јединица чији је комадант генерал Јовановић.¹¹⁴

Из депеше од 27 маја говори се о неспоразуму поводом става југословенске званичне политике према Совјетској Русији, на основу писања дела немачке штампе. Наводи се да је до погрешног тумачења дела немачке штампе дошло у вези саопштења Мале Антанте након њеног састанка у Карлсбаду, поводом питања Русије. Тако је рецимо лист Загребер тагеблате пренео изјаву неименованог југословенског полузваничника о томе да се наводно припремају неке полувојне јединице („фашистичких добровољаца“) које би интервенисале против совјетских упада.

У истој депеши југословенског посланика у Букурешту, преноси се централи МИП у Београду, да се разговарало са румунским дипломатама, који су констатовали побољшавање румунско-југословенских односа и у вези тога да се

¹¹³ Архив Југославије, 395-16, депеша МИП за југословенско посланство у Букурешту од 24. децембра 1924.

¹¹⁴ Архив Југославије, 395-16, депеша из југословенског посланства у Букурешту од 24. маја 1924.

може очекивати вероватно благонаклон званични став Југославије у случају румунско-руског конфликта. Братјану је тражио подршку Мале Антанте и због неуспеха који је доживео у потрази подршке у свом спору са Совјетском Русијом коју је тражио на Западу. Бенеш је указивао на потребу признавања СССР, на чему ради Француска, која ускоро очекује успоставу пуних дипломатских односа са Москвом.

Из централе југословенског МИП послата је депеша за посланство у Букурешту 21. новембра 1924, у којем се наводи да је стратегија Коминтерне према Румунији да се она политички што више изолује, а да се у исто време ради у совјетском интересу одвајања Бесарбије. У том правцу формирање Аутономне републике Молдавије од Тираспољске области је заправо маневар ка институционализацији покушаја повратка Бесарбије и формирања у будућности савезне совјетске републике. Бечка регионална централа Коминтерне делује према Румунији, покушава да ослаби Малу Антанту, и усмерава мађарску политику. У исто време се покушава спровести револуционарни рад у Румунији.¹¹⁵

Споменути немачки лист је писао да званичници Југославије, упркос огромној популарности коју ужива Русија у широким слојевима становништва, и упркос извесним неспоразумима које по појединим питањима Београд има са Румунијом, могу дати већу наклоност Румунима у потенцијалном румунско-руском конфликту. А то би у практичном смислу могло бити, давање предности Румунији над Бесарбијом, а успостављање дипломатских југословенско-совјетских односа.¹¹⁶

Управо у том правцу говори и политички извештај у вези проблема Бесарбије, који је саставио МИП Краљевине СХС и југословенско посланство у Букурешту, датирано на 3. фебруар 1925. У њему се каже да је интерес Југославије да се држи прилично по страни по том питању. Спомиње се и случај писма комитета савеза бесарбских хришћана, које је адресирано на српског патријарха и

¹¹⁵ Архив Југославије, 395, депеша из МИП за посланство у Букурешту од 21. новембра 1924.

¹¹⁶ Архив Југославије, 395-16, депеша из југословенског посланства у Букурешту од 27. маја 1924.

предато југословенском посланику у Букурешту и то на руском језику, где се апелује на заштиту руских хришћана у овој области.¹¹⁷

У депеши југословенског посланства у Букурешту за седиште МИП у Београду од 4. јула 1925. наводе се резултати парламентарних избора у Румунији и анализира посебно Бесарбија. Тако у овој области владајући националистички режим и партија Аверескуа и поред све пропаганде бележи пораз, а побеђује листа земљорадника.¹¹⁸ Одатле би се могло закључити да је то још један доказ да национално мешовито становништво Бесарбије, даје подршку умереној и левичарској листи земљорадника, што потврђује политички утицај суседне Совјетске Русије, која није признала губитак ове покрајине и њено припајање Румунији.

У Мађарској се након угушене револуције Беле Куна, политика званичне Будимпеште нашла у ситуацији да тражи своју позицију, суочена и са политичком блокадом Мале Антанте. У депеши југословенског посланства из Будимпеште крајем 1922. године, указује се да Мађарска тражи ослонац у Великој Британији, јер је незадовољна француском протекцијом Мале Антанте. Са друге стране позиција комуниста у Мађарској је након пораза револуције и Бела Куна, веома тешка, јер већи део јавног мњења и постојећи режим су изразито антикомунистички оријентисани.¹¹⁹ У том правцу, владајући кругови у Југославији су барем могли рачунати да Будимпешта неће бити место од посебног регионалног значаја за деловање Коминтерне у регији, барем у следећих неколико година.

Међутим у следећим годинама Мађарска се све више суочавала са вишеструком блокадом коју су за њу у међународном окружењу представљали пре

¹¹⁷ Архив Југославије, документ МИП Политички извештај по питању Бесарбије, 3. фебруар, 1925.

¹¹⁸ Архив Југославије, 395-13-125, депеша посланства Краљевине СХС из Букурешта од 4. јула 1925.

¹¹⁹ Архив Југославије, 395-9-96, депеша из централе МИП од 31. децембра 1922. регионалним посланствима, на основу података добијених из посланства у Будимпешти. У депеши се наводи и да је последњих пар година више француских, али и мађарских и других западноевропских и средњоевропских интелектуалаца из области друштвених сфере, отишло у Совјетску Русију да сагледају тамошње стање друштва.

свега њен статус поражене земље из Првог светског рата, што је оверено резултатима Версајског мировног уговора; Односом француске политике према Мађарској, која је уз све повремене уступке и осцилације третирао Будимпешту као за њу мање значајну земљу, поражену у светском рату и неукључену у француски систем безбедности у источној и југоисточној Европи. Дакле, против примарно Мађарске је био организован један од најважнијих профранцуских савеза у том делу Европе – Мала Антанта, а слично, истина у нешто мањој мери се може рећи и за Балкански савез настао нешто касније; Највеће оптерећење за међународну позицију Будимпеште је представљала Мала Антанта, јер заправо оно што је највише уједињавало Чехословачку, Румунију и Југославију, без обзира на одређене разлике које су постојале међу њима по неким другим питањима, однос према Мађарској у прилог спутавања било каквог њеног ревизионизма, и чак јачања њене позиције у Европи је наилазило на негативну реакцију свих чланица, као и Мале Антанте као целине. Стога је Мађарска без обзира на своје прилично лоша историјска искуства са Русијом, временом сагледала да се у отапању односа Будимпеште са Москвом, захваљујући сасвим новој политици која одатле долази према својим бившим великим савезницима у лику земаља Мале антанте и Француске, може профитирати. Отуда је Мађарска већ од 1923. године директно кренула ка успостављању дипломатских односа са Москвом. О томе сведочи депеша југословенског посланства у Будимпешти за Београд од 24. септембра 1924. године, у којој се говори да се преговори о међусобној успостави дипломатских односа и признању између Совјетске Русије и Мађарске воде већ пуних годину дана.¹²⁰

Важан корак ка успостави пуних дипломатских односа Мађарске и Совјетске Русије је споразум између две земље постигнут фебруара 1925. године. У депеши југословенског МИП коју је потписао директор политичког одељења за регионална посланства указује се на значај овог споразума између две земље, али „...он још увек нема пуну државно правну димензију јер се две земље не признају

¹²⁰ Архив Југославије, 395-14, депеша из југословенског посланства у Будимпешти за Београд, од 24. септембра 1924.

потпуно.“ Коментарише се да је споразум важан корак за обнову трговинских, а може се посматрати и као први корак за обнову и политичких односа Москве и Будимпеште. Обе земље су имале скривене мотиве према Румунији (Совјетска Русија у правцу не признавања румунског интегритета над Бесарбијом, а Мађарска вероватно у односу на област Ердеља, заправо начелно на постојеће румунско-мађарске границе). Овом приликом Мађарска је увезла од Русије оружја и муниције у вредности од 50 000 \$.¹²¹

Након тога две земље су постигле и прелиминарни политички договор јула 1925. године. Из депеше југословенског посланства у Будимпешти за централу МИП од 5. септембра 1925. године, каже се да две земље (Мађарска и СССР) преговарају да се потпуно прихвати прелиминарни договор од јула месеца. Истиче се да се из мађарских кругова сазнаје да је Хорти начелно задовољан прелиминарним договором, само жели да добије гаранције о његовом поштовању са руске стране.¹²²

У депеши од 9 марта 1924. из београдске централе МИП за Букурешт („од потпуно сигурног извора“), сазнаје се да при комесаријату за иностране послове Русије постоји Балкански одсек. У њему раде Георги Пенев иначе Македонац који је задужен за питање Југославије и питање Бугарске. Јеврејин из Бесарбије Ројтел задужен је за питање Румуније. У то време познати анархиста Герман Сандомирски, постављен је за шефа овог одсека.¹²³

Из депеша централе југословенског МИП за регионална посланства говори се о томе да Коминтерна плански припрема свој продор на Балкан. Тако у депеши од 25. јула се прилаже план претпостављених активности и стратегије Коминтерне на Балкану, где би за почетак акценат био на Румунији, док по питању Бугарске се ишчекује даљи развој политичке ситуације у овој земљи где је снага левице уздрмана после преврата и пада власти земљорадничке странке претходне године.

¹²¹ Архив Југославије, 395-14-135, депеша директора политичког одељења МИП за регионална посланства, конкретно за посланство у Букурешту, од 19. фебруара 1925.

¹²² Архив Југославије, 395-14, депеша из југословенског посланства у Будимпешти за Београд, од 5. септембра 1925.

¹²³ Архив Југославије, 395-9-96, депеша из централе МИП од 9. марта 1924.

Када су у питању Југославија и Грчка, оне су у другом плану, и у краћој перспективи ту нису предвиђене озбиљније акције.¹²⁴

У депеши југословенске дипломатије из централе МИП за регионална посланства од 12. августа, указује се да се Цариград предвиђа да до даљњег буде важан обавештајно-пропагандни центар Коминтерне за регион Балкана.¹²⁵

Односи између Совјетске Русије и Турске су од формирања бољшевиче Русије ушли у сасвим нову фазу, гледано према претходном вишевековном периоду царске Русије, ривалства и сукоба. Напустивши геополитику царске Русије, Лењин и његови наследници су у Ататурковој Турској, слично искуству са осталим земљама бившег Централног савеза, засновали чак сарадњу која је по неким фазама и питањима подсећала чак и на савезништво. У том правцу је Цариград као стециште руске емиграције након повлачења из Украјине и јужне Русије бројних избеглица армија Дењикина и Врангела, имао у овом периоду посебан значај. Међутим, турске власти су са једне стране развијале интересну сарадњу са Совјетском Русијом, имајући сопствене националне интересе у првом плану, а са друге стране постепено повећавале репресију према комунистима у сопственој земљи. Тако у документу „Бољшевици у Цариграду“, коју је урадило обавештајно одељење југословенског МИП 1924. и које је послато у неколико регионалних посланстава, у јесен те године, указује се на удар који су бољшевици доживели од турске полиције током последњих месеци. Совјетска „...извиђачка агентура..“ у Цариграду је доживела известан ударац, пошто је један од њених вођа Гутенберг ухапшен, група око Праслова није испунила очекивања, а долазак Голдца није дао посебан резултат. Указује се да ће се са аспекта совјетских агентура надаље „Цариград растерећивати, а све више форсирати Грчка, посебно Пиреј. Последња хапшења неких бољшевика у Цариграду, убрзава тај процес...“ Наводи да група око Голдца, има задатак да врбује царске официре избеглице, за повратак у Совјетску Русију.¹²⁶

¹²⁴ Архив Југославије, 395-9-96, депеша из централе МИП од 25. јула 1924.

¹²⁵ Архив Југославије, 395-9-96, депеша из централе МИП од 12. августа 1924. за посланство у Букурешту.

¹²⁶ Архив Југославије, 395-12-116, документ «Бољшевици у Цариграду».

Иако је Цариград до даљњег задржао известан регионалан значај за Коминтерну, а у мањој мери је то постепено постао и Солун, па и Пиреј, један други велики град је све више заузимао епитет главног центра шире регије комунистичког и коминтерновског деловања за читаву средњу и југоисточну Европу. То је заправо био Беч. Разлога за то има више. Поред тога што је то велики и развијени велеград, вишевековна престоница несталог Хабсбуршког царства, он је изабран вероватно и због политичких разлога. Наиме иако су царска Русија и Аустро-Угарска постали смртни противници управо са сазревањем завршнице решавања Источног питања, нова совјетска власт није полагала много на геополитику и интерес традиционалног руског опредељења. Напротив, званична совјетска Москва је деловала у пракси против Версаја и његових решења (иако као парадокс је управо руски народ дао вишемилионске жртве, све до примирја у Брест-Литовску за коначну победу Антанте), па је у пораженој Аустрији видела једног од потенцијалних савезника за умекшавање моћи версајског система, Француске и њених савезника попут Мале Антате и других победничких земаља Светског сукоба. Јер парадокс је да су се рецимо Италија, Јапан, па делом и на моменте чак и Велика Британија у односу на версајски систем односиле са ривалством, иако су они чинили табор победника. Томе треба додати и изолационизам САД, што све заједно доводи до тога да је практично од великих тадашњих сила само Француска представљала бедем версајског система. У том правцу је од Коминтерне и вероватно совјетске политике изабран баш Беч за регионални центар деловања, чему треба додати и ту важну погодност, да је ту деловало совјетско дипломатско представништво, јер су две земље (Совјетска Русија и Аустрија) убрзо успоставиле дипломатске односе.

Албанија је припадала у међуратном периоду земљама које нису биле на страни версајског система. Она је заправо била оруђе у рукама других сила, где је поред италијанског и у много мањој мери југословенског, као и утицаја других сила, постојао известан утицај и бољшевика. Тако у циркулару, документу југословенског МИП од 27. новембра 1924. указује се на пораст утицаја бољшевика

последњих месеци у Албанији. Веза између косовског националистичког комитета и бољшевичког центра у Бечу је добро функционисала. За претставника дипломатског Совјетске Русије у Тирани именован је Краковец. За њега се каже да је бивши штапски официр царске војске, који је у исто време способан организатор. Био је пре рата социјалдемократски револуционар, а потом постао бољшевик. Посебан центар координације је совјетско посланство у Риму, па је признавање Совјетске Русије од стране Албаније добијено у октобру 1924, после сусрета Фан Нолија са совјетским послаником у Риму. Указује се у циркулару да је одмах након тога осетан пораст агитације и организованог рада против Југославије у Албанији, што је резултат сарадње представника косовског комитета са совјетским посланицима у Риму и Бечу. Указује се на извештаје о допремању оружја и муниције у Албанију од стране совјетских агената, што би све требало координирати са радом комитских чета из Бугарске. „...Осећа се врло жива агитација бољшевика у Бугарској и припрема чета и из правца упада на нашу територију. Исти су упади већ извршени. У том смислу већ су организоване чете у близини наше границе...“ Овај циркулар је потписао Нинчић.¹²⁷

Са друге стране и југословенска дипломатија, обавештајни сектор, такође су убрзо схватили значај Беча као регионалног центра Коминтерне, совјетске политике, и комунизма, са посебним опусом деловања ка Балкану, и самој Краљевини СХС. У Беч су почели масовно одлазити чланови највиших руководећих тела забрањене КПЈ, где су одржавали директну везу са Коминтерном и различитим совјетским структурама. Тако се у депеши начелника обавештајног сектора у МИП за југословенска посланства диљем Европе од 26 септембра 1924. каже да у Бечу делује лист „Балканска федерација“ иза којег између осталих стоје и Коминтерна и совјетска политика. Финансирање листа се у техничком смислу врши преко Ота Бенедикта „мађарског Јевреја“, који је „...за време Беле Куна имао велику улогу у Пешти и Бечу“. Потом „...да би лист изгледао балкански, састављен је издавачки комитет од Балканаца...“. Од стране Албанаца ту су Зија Охриди,

¹²⁷ Архив Југославије, 395-12-116, циркулар-рукопис, МИП од 27. новембра 1924, потписао Нинчић. Слато регионалним посланствима југословенским на Балкану и средњој Европи.

Ирфан Дебра, Хасан Приштина. Од Македонаца Хараилов, Атанасов, Влахов, Чаушев, Косев. Од Срба ту су Бастајић и Голубовић. Бољшевици су посебно били задовољни «..учешћем и сарадњом на листу са Радићем и његовим пријатељима..». Из прилично поузданог извора се сазнаје да је новинар Рене Филип Милер, пореклом мађарски Јеврејин, био у Москви. Он није комуниста, али га совјети плаћају да врши пропаганду у европској штампи за њихов рачун, између осталих и за «Ноје Фраје пресе». «..У једном разговору Милер је рекао ако су бољшевици врло незадовољни југословенском државом, и да би били задовољни да се она раздоби на више малих племенских држава.»¹²⁸

О политици совјетских власти према Краљевини СХС услед недостатка званичних односа две земље у овом периоду, веома важан може бити извештај југословенског посланства у Варшави о сусрету дипломата две земље у Варшави јануара 1924. Ради се о сусрету и разговору саветника совјетског посланства у Варшави Беседовског са неименованим југословенским аташеом за штампу такође у Варшави. Беседовски је нешто раније службовао у совјетском посланству у Бечу, одакле се упознао и са ситуацијом у Краљевини СХС. У том правцу Беседовски је показао у разговору интересовање за Радића и његову политику, спомињући један Радићев чланак управо објављен у „Новом Бечком журналу“. Југословенски аташе му је указао да је Радићев покрет није ни социјални, ни републикански, већ има снагу у конзервативизму хрватских сељачких маса, које су под аустроугарском влашћу одгојене у антиправославном духу. Беседовски мисли да Радићев покрет свој корен има у неспроведеној до краја аграрној реформи у Југославији. Говорећи о могућности успостављања званичних односа две земље, имајући у обзир широке симпатије маса становништва две земље и историјско пријатељство, са чим су се обојица сложили, Березовски указује да и током протеклог светског рата масовне предаје 1914-1916. Срба, Хрвата и Словенаца аустроугарске војске управо руским јединицама на Карпатима, говоре о братским односима и словенској крви која их повезује са Русима. Беседовски је ипак напоменуо да постоје три важна питања о

¹²⁸ Архив Југославије, 395-12, депеша директора политичког одељења («по наредби министра») за посланство Краљевине СХС у Букурешту од 26. септембра 1924.

којима ће свакако бити говор пре закључењу нормалних односа две земље. То су питање генерала Врангела, питање кнегиње Јелене као члана дома Романових, и питање Врангеловог „злата“.

Југословенски дипломата му је одговорио да је генерал Врангел напустио територију Краљевине СХС, а „организација његове војске код нас заправо никада није ни постојала. А што се тиче врангеловог злата, држим да то злато није својина руске државе, већ су то депозити разних руских банака, што их је Врангел извезао из Русије, дакле по свој прилици приватна својина његових официра и осталих руских емиграната. То је уосталом, моје лично, нипошто ауторитативно мишљење.“ Беседовски је одговорио, како пише у депеши посланства „Не, то је злато својина руске државе. У Петрограду постојали су муниципални новчани заводи под руководством и гаранцијом руске државе. Генерал Врангел је ту својину руске државе скупио и извезао разбацао и потрошио. Било је свега око 40 милиона рубаља у злату. Тај се новац налази код Вас у Вашој држави и ми ћемо као својину руске земље тражити.“ У даљем разговору југословенски дипломата је навео да је по питању кнегиње Јелене, да она није члан дома Романових, већ је члан српске народне династије, дома Карађорђевића, на шта Беседовски није реаговао. Беседовски је потом говорио о томе да би општи политички договор између две земље који би се требало успоставити, подразумевао признавање *de jure* Совјетске Русије од стране Краљевине СХС и међусобно одрицање од политичке пропаганде. По њему, питање реституције, осим наведеног случаја Врангеловог злата, не би имало никакву улогу. У том случају би две земље могле да развију нормалне политичке и економске односе, чему би требало да уследи и један трговински уговор, који би био међусобно најповољнији за две земље – Совјетску Русију и Краљевину СХС.

На крају дела разговора двојице дипломата који се односио на билатералне односе две земље и један и други су се изјаснили да њихови народи, заправо широке народне масе гаје недвосмислене симпатије и међусобну љубав, што је посебно апострофирано кад су у питању српско-руске релације, уз напомену да и „Словенци и Хрвати ту не заостају превише“. Југословенски дипломата је додао и „да наши први кругови примили су руске емигранте и намештали их по

дужностима у државним надлежностима не као руске партизане, већ као браћу Русе и помогли их, колико је то било само могуће“.

У даљем току разговора о другим европским питањима Беседовски је говорио о Пољској, која је покушала да монополизује посреднички однос између западне Европе и Русије, али је ту улогу много успешније преузела Чехословачка. Када је у питању совјетски однос према Француској, ту се жели нормализација односа, али да је проблем дугова које потражује Париз по питању ратних кредита датих царској Русији. Русија је те кредите на различите начине већ исплаћивала, и то пре свега својом крвљу борећи се више година Светског рата на страни Антанте.¹²⁹

О стању у Совјетској Русији званични Београд се информисао преко својих посланичких представништава у Европи, где су посебно важне оне земље које су већ успоставиле дипломатске односе са Москвом. Тако у извештају југословенског посланства из Букурешта за Београд од 2. јуна 1924. преносе се „берлински дипломаски извори“, заправо посредним путем од дела дипломатског кора совјета у Немачкој, о стању у Русији. Говори се о лошој економској ситуацији, која се жели поправити добијањем кредита из иностранства. Каже се да је свест о лошем стању државних финансија и привреде позната не само комунистичком врху у Русији, већ практично свим комунистима, па и делу становништва. Отуда, се процењује, да би државни врх Русије, уколико не добије кредите из иностранства, био спреман потенцијално и на сукобе, где би пожељан противник била Румунија. Процењује, се према овим вестима, да би била у том случају мала шанса да Пољска помогне Румунима. Победа Русије над Румунијом у том сукобу би била врло вероватна, па је чак и мала шанса да би и белоградејци озбиљније помогли Румуне, посебно јер за тако нешто није заинтересован велики кнез Николај Николајевић, већ можда само велики кнез Кирил Владимировић (за кога се каже да у Русији није популаран, и тешко би могао да добије подршку за евентуално добијање царске круне). За великог кнеза Николаја Николајевића било би прихватљиво у таквом

¹²⁹ Архив Југославије, 395-12-116, извештај југословенског посланства из Варшаве, 31. јануар, 1924.

потенцијалном сукобу подржати Румуне, само ако покажу спремност да врате Русији Бесарабију, док би заузват Букурешт могао добити натраг своје злато које је предао Русији у време Светског рата, приликом немачке агресије на Румунију. Уколико се придобије Француска, како пише у извештају, за помоћ Румунији и Малој Антанти, у солуцији напада Совјетске Русије на Румунију, могао би се направити антисовјетски фронт, коме би тада лакше пришла и Пољска, и белоградејци. Француска би тада дала финансијску помоћ Румунији, а из Бесарбије би се прикупили белоградејски добровољци.

У извештају се анализира стање у совјетском политичком врху, где се после извесне паузе Троцки поново враћа на важне положаје у земљи, након његовог разговора који је у том правцу вођен са Зиновљевим. На XII конгресу Совјета, Троцки ће имати извесну улогу, пошто је договорио свој повратак у врх политичког система партије, уз неколико компромиса.¹³⁰

Из депеше југословенског посланства у Букурешту од 30. маја 1924. се даје опис стања совјетске војске на основу различитих извора података. Наводи се да су трупе у јужној Русији прилично добро храњене и снабдеване, што није идентичан случај са неким другим регијама земље. Такође се спомиње веће одузимање хране сељацима у регијама где има више Јевреја, него у етнички чисто руским местима. Указује се на смањење вероватноће изазивања ратних сукоба са Пољском и Румунијом, него што је то изгледало претходне године, или чак пре само неколико месеци.¹³¹ Из следеће депеше посланства у Букурешту од 5. јуна даје се врло опширна анализа и преглед тадашњег стања совјетске армије. Та анализа се даје на основу различитих дипломатских извора, писања стручне штампе у Румунији, Пољској, посебно листа „Муспенил“. Процењује се да руска војска у пешадији располаже са 34 дивизија и 20 самосталних бригада, док је снага коњице од 18 дивизија и 3 самосталне бригаде. Свака дивизија по тадашњем устројству руске армије има по три бригаде, свака бригада по три пука, а сваки пук по три батаљона.

¹³⁰ Архив Југославије, 395-12-116, извештај југословенског посланства у Букурешту за Београд, о ситуацији у Совјетској Русији, од 2. јуна 1924.

¹³¹ Архив Југославије, 395-12-116, извештај југословенског посланства у Букурешту за Београд, о ситуацији у Совјетској Русији, од 30. маја 1924.

Пешадијска дивизија има у миру по 20-22 000 људи, а у рату 43 000. Уз сваку дивизију иду по три артиљерисјка дивизиона, од којих сваки има по шест лаких, 12 тешких оруђа, 12 хаубица и 12 противавионских топова. Целокупна убојна снага Совјетске Русије се процењује у овом извештају на 280 пешадијских и 98 коњичких дивизија, чему треба додати и снаге морнарице и ваздухопловства. Располагало се са свега 36 тенкова, више самосталних елитних пукова и батаљона у Москви за параде, и око 70 000 чекиста. Уколико би дошло до рата између Совјетске Русије и Румуније, Руси би већ на почетку рата на румунску границу могли да пошаљу два милиона људи, а Румуни свега 290 000.¹³²

У извештају југословенског посланства у Букурешту од 20. јуна 1924. преносе се одједи XIII скупа комуниста у Совјетској Русији. Посебну пажњу је имало излагање Троцког који је говорио о могућности преношења револуција у свету. По њему је важно вршити војне припреме и јачање армије, што би у случају првог сукоба у окружењу могло да изазове међународне потресе и повећа могућност избијања ширих револуционарних кретања. Указао је да снажан комунистички покрет у Пољској њу чини слабом у потенцијалном судару са Русијом. Макдоналдова влада лабуриста у Британији ће бити оборена у догледној будућности, што ће створити могућност и комунистима, али и конзервативцима, док се Немачка налази у типичном предреволуционарном стању.¹³³

О сазнањима југословенске дипломатије о стању у Совјетској Русији, сазнајемо и из депеше посланства из Берлина од 17. јуна 1924. коју је упутио посланик Живојин Балугџић центри МИП у Београду. Он наводи да немачки државни секретар за спољну политику Малтзахансен рекао да у Русији доминира револуционарни бољшевизам предвођен Зиновљевим.¹³⁴ Како је Зиновљев у то време руководио Коминтерном која је имала за циљ ширење комунизма на друге

¹³² Архив Југославије, 395-12-116, извештај-анализа југословенског посланства у Букурешту за Београд, о стању армије у Совјетској Русији, од 5. јуна 1924.

¹³³ Архив Југославије, 395-12-116, извештај југословенског посланства у Букурешту за Београд, у вези XIII конгреса комуниста у Совјетској Русији, од 20. јуна 1924.

¹³⁴ Архив Југославије, 395-12-116, извештај југословенског посланства у Берлину за Београд, о ситуацији у Совјетској Русији, од 17. јуна 1924.

земље, стиче се утисак да је то могао бити важан фактор који је немачког државног секретара упућивао да је управо он (Зиновљев) доминантан фактор револуционарној струји руских комуниста. Заправо према историјским подацима са којима располажемо, то је могао бити пре свега Троцки, али свакако да је и Зиновљев у том периоду пропагирао непопустљивији став у правцу ширења револуционарних збивања ка Европи, него што га је могао имати само неколико година касније, када је заједно са Камењевим и Стаљином, чинио доминантан тријумвират у совјетском политичком руководству.

Југословенски посланик из Финске у депеши за Београд од 27. јуна 1924, преноси своја сазнања о руској политици, на основу контакта који има са финским послаником у Москви Ханелом. Са једне стране совјетска власт се суочава са озбиљним тешкоћама у сопственој економији на унутрашњем плану, а са друге стране развија експанзивну спољну политику, нарочито према Балкану. Балкан види као могућност експанзије више конфликтних тачака, које би могле да уздрмају и Европу.¹³⁵ Ово је био још увек временски период када је совјетски врх рачунао на могућност револуционарних покрета у Европи. То је и период када још увек, пре свега концепција Троцког о ширењу светске револуције, у унутрашњем односу снага у Совјетској Русији, није још увек била скрајнута.

У депеши из југословенског посланства у Букурешту од 25. јула 1924. сазнајемо о тешкоћама које имају совјетске власти на унутрашњем плану због побуне у Туркестану, која ће потом бити угушена. Такође, у Бесарбији су запажене активности и утицај Совјета, посебно код руско-украјинског становништва, што изазива забринутост румунских власти.¹³⁶ У вези тога говори и депеша посланства из Букурешта од 18. септембра 1924. у којој се наводи да бољшевици по Румунији, посебно у Бесарбији спроводе повремене акције, диверзије. Са друге стране, пажњу изазива и вест да је у СССР, у оквиру Украјинске републике, као дела Совјетске федерације, формирана аутономна област Молдавија, од данашње Тираспољске

¹³⁵ Архив Југославије, 395-12-116, извештај југословенског посланства из Финске о ситуацији у Совјетској Русији, од 27. јуна 1924.

¹³⁶ Архив Југославије, 395-12-116, депеша југословенског посланства у Букурешту за Београд, од 25. јула 1924.

области.¹³⁷ То се може тумачити као институционализација совјетске Молдавије, и појачавање аспирација да се њој прикључи временом Бесарбија, чије припадање Румунији, Москва званично није желела да прихвати, што је отежавало румунско-совјетске односе у читавом међуратном периоду, угрожавало односе Москве са Малом антантом, и рефлектовало се на индиректан начин и на совјетско-југословенске дипломатске односе.

Југословенски посланик у Лондону Гавриловић који ће стицајем околности шеснаест година доцније постати први југословенски посланик у Москви, обавештавао је у дипломатској преписци током лета 1924. централу МИП у Београду, о току британско-совјетских преговора у главном граду Велике Британије. Совјетска делегација је покушавала да усагласи неке спорне тачке односа две земље, а Гавриловић јавља у депеши од 2. јула, да је њен примаран задатак заправо био да добије што повољније кредите на лондонском ситију. Међутим, успех ових преговора није тада остварен, а Гавриловић то тумачи са једне стране великим утицајем антисовјетских кругова у британском политичком и друштвеном животу, а са друге стране малим овлашћењима које је од Москве добила совјетска делегација.¹³⁸ Гавриловић при том указује на задовољство антисовјетских кругова у Британији исходом ових преговора. Међутим, Британија је ипак успоставила дипломатске односе са Совјетском Русијом, а влада лабуристе Балдвина је извршила одређено отопљавање у односима са Москвом, бар толико да се успоставе елементи основне техничке сарадње две силе. Иако из других материјала сазнајемо извесно незадовољство у врху совјетске власти укупним исходом сарадње са владом лабуриста у односу на њихова очекивања, ти односи су макар успостављени на елементарном дипломатском ниову, што још није био случај са низом других земаља у свету, попут САД, чланица Мале антанте и неким другим европским земљама.

¹³⁷ Архив Југославије, 395-12-116, депеша југословенског посланства у Букурешту за Београд, од 18. септембра 1924.

¹³⁸ Архив Југославије, 395-12, депеша југословенског посланика у Лондону Милана Гавриловића за МИП у Београду, од 2. јула 1924.

У депеши југословенског посланства из Лондона од 10. септембра 1924. преноси се разговор који је неименовани члан посланства имао са представником совјетске трговачке мисије Раковским у вези политике Совјетске Русије према Балкану. Раковски је том приликом изјавио да се његова земља не занима за сукоб са Румунијом као што се стиче утисак из дела писања европске штампе, а нарочито не заузећем у перспективи Босфором и Дарданелима, што је заправо била стратегија бивше царистичке власти.¹³⁹

Немачко-совјетски односи су били прилично развијени у овом периоду, и то су остали практично све до доласка нациста на власт. Совјетска дипломатска представништва су деловала у Немачкој, али је са друге стране немачка власт повремено покретала полицијске акције када су биле у питању поједине екстремније акције немачких комуниста. Тако у депеши МИП од 24 маја сазнајемо да је приликом акције сузбијања комунистичких нереда у Берлину, дошло и до претресања совјетског трговачког представништва.¹⁴⁰

Сусрети званичних представника Краљевине СХС и Совјетске Русије током прве половине двадесетих су били спорадични, ретки и прожети извесном уздржаношћу, мада постоје записи о присној личној и непосредној комуникацији представника двају земаља и народа, нарочито када је реч о нижим функционерима и областима ван директне политике. Када су у питању мултилатерални скупови, посебно они ван сфере политике, ту је долазило до додира представника две земље, где су долазили до изражаја често лична опредељења и ставовови стручњака и делегираних представника. Тако из депеше из седишта МИП за југословенско посланство у Паризу од 28. априла 1926. сазнајемо да је југословенска делегација учествовала на конгресу Међународне уније за хладноћу у Паризу. Том приликом специјални представник СССР је донео званичну молбу његове земље за пријем у ову међународну организацију, а таква молба долази у континуитету од 1924. Први допис у том правцу Совјетска Русија упутила је још 1920. године. Те 1926. године

¹³⁹ Архив Југославије, 395-12, депеша југословенског посланства из Лондона од 10. септембра 1924.

¹⁴⁰ Архив Југославије, 395-12, депеша југословенског МИП посланствима у региону од 24. маја 1924.

молбу за пријем је упутила формалнио и британска колонија Јужна Родезија. Централа МИП занимљиво није дала сугестију свом посланику у Паризу, у ком правцу би било пожељно да се изјасни југословенски представници у овом међународном телу, у односу на совјетску молбу.¹⁴¹

Током овог периода имамо релативно скроман узорак посматрања привредних тема у оквиру третирања југословенске јавности према Совјетској Русији. Разлог је прилично једноставан, јер поред тога што нису постојали дипломатски односи, није постигнут никакав ни трговински и привредни договор. Међутим, како је све више земаља у Европи и свету успостављало дипломатске и привредне односе са Москвом, у Југославији је временом расла заинтересованост различитих субјеката према успостављању дипломатских односа са Совјетском Русијом, где су свакако важни привредни кругови. Тако у депешама МИП са југословенским посланством у Букурешту сазнајемо за елаборат о интересу за сарадњу две земље у области нафте, односно интереса да се увози руска нафта. Тако Даница деоничарско друштво за хемијске производе, даје молбу за увоз румунске сирове нафте, кад већ не може да дође до руске. У допису „Данице“ од 18. јуна 1925. каже се да за потребе једине југословенске нафтне рафинерије у Босанском Броду, који је основана 1893. да је раније увозила за своје потребе руску нафту, а сада румунску. „...Са Русијом стојимо у сталним преговорима, те имамо изгледа да ћемо у будуће моћи проширити нашу потребу из ове земље. До данас, због несрећних политичких прилика још постоје неке потешкоће, које морамо отклонити. Но снабдевање из Русије стварно могуће је јер друге државе, на пример Мађарска, већ добија сировину, а то на основу компензационог уговора: она даје Русима у замену индустријске производе. Док нам пође за руком да са Русима склопимо неки споразум преостаје само Румунија, која из знатне продукције лако би могла пропустити нашој држави извесне количине.“¹⁴² Постоји и више других писама које су писали привредници из Југославије у вези интереса сарадње са Совјетском Русијом.

¹⁴¹ Архив Југославије, 388, југословенско посланство у Паризу, депеша из МИП за посланика, од 28. априла 1926.

¹⁴² Архив Југославије, 395-13, депеша од 29. јуна 1925.

У међународним мултилатералним телима у којима је Краљевина СХС била члан суочавала се са пријемом Совјетске Русије у ова тела, а потом и са учешћем совјетских делегација у њима. Из приложеног видимо да је та комуникација у професионалној равни била по интензитету углавном уздржана, али коректна. Тако су и Краљевина Србија и царска Русија били 1893. године међу оснивачима светске организације за Међународну контролу санитарну у Каиру. После ратне паузе, одржана је међународна скупштина ове организације у Паризу почетком децембра 1925. у којој је примљена и Совјетска Русија, а југословенска делегација се сложила са тим предлогом организатора.¹⁴³

Када су у питању штампа као део југословенске политичке јавности у односу према Совјетској Русији, у овом периоду посебно репрезентативан је лист Политика. Са пристизањем белих избеглица на Балкан и Југославију, показују се симпатије и брига за њихов статус и апел за помоћ српског друштва и државних органа. Током јануара 1922. године «Политика» са пуно топлине даје више фељтона, чланака и исечака из руске књижевности, укључујући и прве текстове о животу под совјетима. Тако се 1. јануара преноси текст Евгенија Захарова који обрађује и приређује за читаоце најновије радове списатељице А. Даманске пореклом из Санкт Петербурга у којима се обрађује живот интелектуалаца у совјетском систему. Захаров наводи да је то нешто потпуно ново за српске и југословенске читаоце, јер су они навикнути да о животу у Русијом под бољшевицима сазнају од руских избеглица које редовно долазе из Јужне Русије (углавном се овде мисли на Украјину) која је у низу последњих година била под више режима (немачке окупације, белоградејаца), али не и под црвеним, што значи да њихово виђење совјетске власти није аутентично. Ову нову совјетску стварност аутор назива општеприхваћеним термином «Совденија».¹⁴⁴ У истом броју «Политике» даје се и инсерт из дела С. Списког, који представља литерарни рад у којем се појављују и Руси. Такође се у мањем чланку даје обавештење о прослави

¹⁴³ Архив Југославије, 388-17-310, Посланство Краљевине СХС у Паризу, 5. децембар 1925. Овом приликом је југословенском посланству достављен препис овере изјаве делегације СССР о приступу у Међународну санитарну конвенцију.

¹⁴⁴ «Политика», 1. јануар 1922, текст Евгенија Захарова

Нове Године и празничним манифестацијама, које организује друштво «Руска концертна јелка» у Београду, коју чине пријатељи руске универзитетске омладине, а која се одржава 2 и 3 јануара у Гранд хотелу. И следећих дана «Политика» ће извештавати о овим манифестацијама, као и о новчаним прилозима који су оваквим приликама скупљени, углавном за потребе руских избеглица, које приспевају у све већем броју. У следећим бројевима могу се такође наћи афирмативне вести о руским уметницима у Југославији и културним активностима у којима они воде главну реч.¹⁴⁵

О Србима и Југословенима у Совјетској Русији било је више натписа, и углавном се истиче њихов тежак положај, при покушају повратка у земљу, заточеништву у сабирном логору, глади.¹⁴⁶ У скупштинској дебати у чланку од 22 фебруара се наводи да се у источном Сибиру налази најмање 200 Југословена пореклом заробљеника из бивше Аустро-угарске војске, а да их само у европској Русији има још најмање три хиљаде.

О унутрашњој ситуацији у Совјетској Русији објављено је више чланака већ током јануара месеца, где су најупечатљивији њих неколико од 16 јануара. Прво се даје дужи чланак у коме се запажа појава глади, тешког економског живота људи, «где су плате у просеку од милион до две рубаља», а трошкови живота високи (цене панталона око 600 000 рубаља, чизама око милион и по, приближно колико и зимског капута и др.). У наставку текста се говори да су виђени неки људи

¹⁴⁵ У чланку од 18 јануара, се афирмативно говори о првакињи београдског театра Лидији Манфиестовој, а у чланку од 1 марта под насловом «Руско балетско вече» о успелој представи у Мањежу чији су извођачи балетска група Форман. У вези тога се на крају чланка каже: «Тај сан људске душе и тај њен вечити ход ка идеалу који је изгледао тако близу, то је оно о чему највише говори балетска уметност групе Форман. Чланови групе Форман су Руси. Руси имају свој ненамерни и богати роман. Руси имају свој високи и сјајан балет. Они имају своје велико и дубоко позориште. Заједно са другим Словенима ми не треба да губимо из вида Запад, али треба да окренемо срца и душе Истоку. Част Русима!» О концерту у Касини пијанисте Смирнова, бившег члана Императорске опере у Петрограду, доноси се афирмативан чланак 15 марта.

¹⁴⁶ Тако «Политика» од 4. јануара 1922. доноси текст «Наши у Сибиру», а 19. јануара текст о искуствима Србина Спасојевића који се управо вратио из Русије и тамо био у тешкој материјалној ситуацији, гладовао и видео велику беду. «Како је у Русији», поднаслов «Причање г. Спасојевића».

буквално како умиру на улицама. Међутим, у наставку, на следећој страници се дају још три мања чланка, у којима се позива на изворе из Цариграда, одакле се наводи да се у Перму, Орску и Оренбуршкој области у целини, као и у неким другим местима наилази на већи број умрлих људи од глади и зиме.¹⁴⁷ «Политика» од 28 јануара преноси из иностраних извора да се шеф немачке мисије за помоћ гладнима вратио из Русије, где је по њему, стање у земљи очајно, и да је потребна помоћ да би се зауставила глад.¹⁴⁸ У сличном тону је и чланак од 7 фебруара на првој страни «Ужаси руске глади». У натписима од 15 фебруара «Помоћ гладној Русији» наводи се конкретна помоћ коју велике силе дају борби против глади у Русији. У чланку «наша делегација у Ђенови», наводи се да ће влада Краљевине СХС на следећем састанку наћи решење за конкретну новчану помоћ гладнима у Русији.

У чланку од 16 фебруара «Гладна Русија – милиони умиру» на првој и другој страни, указује се на размере глади у «бољшевичкој Русији», где се чак спомиње цифра од око дванаест милиона људи који због глади могу изгубити живот. «Није више битан узрок овога, а то је пре свега бољшевизам, а потом природне недаће као што су суша и неродице...» Указује се на спремност западних земаља да се помогне народу Русије, коју је између осталог захватило и неколико епидемија болести.

У чланку од 18 фебруара «Француска према Русији» се изражава спремност Француске да се што пре и што више помогне народу Русије у прикупљању и слању помоћи. У чланку од 21 фебруара «Онима који умиру» (страна два) разматра се парадокс да Русија као пространа и ораницама богата земља која је пре Светског рата снабдевала добар део света житом, сада трпи незапамћену глад, као последицу пре свега бољшевизма. Преноси се апел владике Дионисија у Србији да се помогне

¹⁴⁷ «Политика» од 16 јануара, где се наводи да је у Перму сабирни логор за око 60 000 избеглица, који се једва прехрањују и чак умиру од глади, а да се појавио и тифус. Запажени су случајеви самоубиства код учитеља, који су у тешкој беди. У Орску, у Оренбуршкој области, нађено је у последња два месеца око 400 деце на улицама умрлих од глади. Пронађена је и једна седмочлана породица умрла од глади.

¹⁴⁸ «Политика» од 28 јануара, стр. 2.

браћи, и да се скупе средства која ће спасавати животе у Русији. Указује се да је начин предаје помоћи тако развијен да су елиминисане могућности злоупотребе и да помоћ сигурно стиже онима којима је намењена. У чланку од 24 фебруара «Изумирање Русије» од извора из Риге, указује се на тешко стање у земљи, где је због слабог стања железничког саобраћаја отежано дотурање помоћи гладнима по унутрашњости. Током марта месеца долази до јењавања вести о глади из Русије, па се рецимо тек 14 марта објављује вест о slabим новчаним примањима просечне породице и паритету цена робе и намирница, али нема више натписа о умирању од глади. Велики преокрет је био чланак «Русија оживљује» од 16 марта, у којем се наводи да земља након лоших искустава са комунистичким решењима вођења привреде, омогућава опстанак низа средстава у приватним рукама, што даје прве резултате економског побољшања. Међутим, већ на следећој страни се доноси мањи чланак «Терор у Москви» где се преноси писање западних медија да су руске социјалдемократе упутиле јавни апел против најављених суђења (око 1900 њих) «међу њима и неки чланови централног комитета социјал револуционарне странке». Али на насловној страни броја од 19 марта налази се велики наслов «Девет десетина Руса умире од глади. Само Москва пева и игра». У чланку се критикује бољшевичка врхушка у правцу спољне политике и спремности да шири револуцију и комунизам, док милиони људи широм земље пребирају по ђубриштима да би се некако прехранили. Дат је и цртеж карикатура, на којој чланови руске породице у веома бедном стању (мршави и одевени у рите) траже остатке од хране.

Повремено се објављују и неутралне вести из Русије, попут организовања за избор совјета¹⁴⁹ или о успостављању односа међународних организација са новом влашћу.¹⁵⁰ У броју од 21 фебруара «Обнова Руског слова» се наводи да ће овај московски лист поново излазити пошто је добио одобрење совјетске владе, под условом да лист у будућности заузме неутралну позицију по питању политике, и да се посвети превасходно другим темама. У броју од 22 фебруара се наводе

¹⁴⁹ «Политика» од 25 јануара, стр. 2.

¹⁵⁰ «Политика» од 28 јануара, стр. 1, потом чланак од 5 фебруара, где делегација совјетских корпорација стиже у Париз на привредне разговоре – «Москва и Париз», стр. 2.

демонстрације у Москви које изводе незадовољни радници. У броју од 5 марта се даје кратка вест о конгресу Интернационале у Москви на којем међу деведесет и два делегата учествују и два Југословена. На првој страни броја од 16 марта се извештава о избеглиштву руског племства на западу. Повремено се дају вести о ситуацији у врху совјетске власти, о изјавама и здрављу Лењина.

И у следећим бројевима се спорадично спомињу акције у Југославији за прикупљање помоћи за гладне у Русији. Тако и у културној рубрици предавања Народног универзитета за март 1922. се напомиње да средства иду за гладне професоре у Русији.¹⁵¹

Пажњу «Политике» привлачи и најавна заседања Међународног економског форума у Ђенови, где се појавила и делегација Совјетске Русије, предвођене Чичерином. Вести о припреми и одржавању конференције су честе.¹⁵² Тако на првој страни «Политике» од 21 фебрура се објављује чланак под насловом «Русија у Ђенови». Истичући да је важно питање решено, а то је признавање од стране нових власти у Москви дореволуционарних дугова као предуслов за добијање помоћи за реконструкцију земље, наводи се и заинтересованост Француске да се

¹⁵¹ «Политика» од 7 марта

¹⁵² Рецимо у чланцима «Политике» од 16 јануара се преноси платформа совјета за Ђенову која подразумева захтев за евакуацију делова Источног Сибира који је још под страним трупама, повраћај трговачких бродова који су користили за евакуацију снаге Дењикина, Врангела, Јуденича, потом повраћај руских дугова и др. У чланку «Политике» од 20 јануара се преноси писање британског Дејли мирора да се неће чинити никаква помоћ економска за реконструкцију Русије, док нова власт не призна међународне доратне дугове. У чланку од 21 јануара (стр. 1) се наводи да совјетску делегацију у Ђенови неће предводити лично Лењин, већ Чичерин. У кратком чланку од 30 јануара «Помоћ Русији» се спомиње жеља Француске и других западних земаља да се на конференцији у Ђенови помогне Русији. У тексту од 8 фебруара «Зла предсказања» се преноси писање «Чикашке трибуне» која на основу извештаја Доналда Деја из Риге, сумња у већи успех конференције у Ђенови, која је по томе, само један од окршаја у предстојећем надметању Француске и Совјетске Русије (стр 2). Међутим већ у сутрашњем броју се даје оптимистичкији чланак о могућностима конференције у Ђенови у правцу приближавања односа Совјетске Русије са западним земљама, а пре свега са Француском. У чланку од 15 фебруара се напомиње спремност неких западних влада да услове помоћ Русији на конференцији у Ђенови признавањем од стране нове власти предратних дугова.

добију гаранције за начин и рок исплате тих средстава. У чланку «Пробни режим у Русији» од 24 фебруара, истиче се спремност Британије да у Ђенови разговара са новим совјетским властима само о економским питањима, али не и о политичким. Током марта 1922. «Политика» наставља да повремено доноси вести о припремама Русије за ђеновску конференцију и о предлозима совјета у правцу решавања спорних питања. Током марта те вести су готово свакодневне, а у већем чланку од 21 марта се указује на ширу платформу совјета за престојећу конференцију. Истиче се да је став совјетске владе да се добије што већа економска подршка за обнову земље на Конференцији, а да се у исто време тражи од других земаља да поштују унутрашње уређење Совјетске Русије.

Овај лист извештава детаљно о положају, кретању и судбини руских избеглица, посебно оних бројних који су се из Украјине и осталих делова Јужне Русије искрцали у Цариграду.¹⁵³ У чланку «Врангелова изјава» у броју од 5 марта се преносе речи овог царског генерала да је из Цариграда евакуисано преко 140 000 Руса у околне земље и да се ова храбра армија налази у статусу избеглица на балканском тлу. У чланку «Врангел у Београду» у броју од 9 марта се преноси саопштење власти које истичу задовољство и добродошлицу даљем боравку царског генерала у Југославији. Током марта месеца се на другој страни даје фељтон о занимљивостима и фрагментима боравка руских избеглица, посебно вишег слоја становништва у Цариграду током последњих годину дана. Преносе се и вести из Британије и Француске где се у тамошњим парламентима тражи одобрење средстава за исплату и помоћ белих армија за време грађанског рата, који почетком 1922. јењава.¹⁵⁴ Током друге седмице марта у Београду је одржана

¹⁵³ «Политика» од 18 јануара, чланак «Врангелова војска». Наводи се да су ове трупе сконцентрисане тада у Цариграду добиле обавест од турских власти да се до краја месеца евакуишу из града, и да тим поводом је већ један контингент отишао за Бугарску, укључујући и Врангелов штаб који прелази у Варну. Један мањи део ових трупа се вратио за Одесу, где се још увек налазе положаји белоградејаца. У чланку «Политике» од 24 јануара 1922. спомиње се да је мањи контингент руских избеглица из Цариграда отишао за Италију.

¹⁵⁴ На пример чланак «Руске избеглице» на првој страни броја од 11 марта, са извештајем из Лондона.

Конференција Мале Антанте где се између осталог говорило и о односима са Русијом, али у саопштењу за јавност 12 марта о закључцима скупа, ово питање је додирнуто само у најопштијој форми, уз напомену да нова политика према Москви, обухвата већи значај него што га има ова Конференција. У следећим бројевима о генералу Врангелу се дају извештаји, преносе афирмативни ставови представника власти, и повремено дају полемички тонови које према њему заузима социјалдемократска опозиција у оквиру посланичких питања у Народној скупштини. На првој страни броја од 27 марта у чланку «Руске избеглице код нас» се преноси писање европске штампе о приспећу великих контигената руских избеглица у Југославију. У бројевима од 28 и 29 марта на првој страни се у чланцима «Руски германофили у нашој земљи» и «Руски германофили у Београду» даје пресек војне и политичке елите истакнутих представника руске емиграције која приспева у Југославију. У броју од 31 марта чланак «Руси избеглице и ми», такође на првој страни, се указује на моралну потребу Југословена и Срба у правцу подршке руским избеглицама без обзира на њихов политички и идеолошки дискурс, пошто се у претходним бројевима указивало на превагу десничара међу њиховом емигрантском елитом у Београду.

«Политика» доноси и вести о односима совјетске власти према окружењу, где се у име званичних власти често спомиње Троцки, као њена персонификација, или политичар који је у то време имао највише удела у међународној политици. Спомињу се споразуми и преговори са Финском и Летонијом.¹⁵⁵ У броју од 9 марта у краткој вести «Руси и Турци» се указује на успостављање пријатељских односа са Ататурковим режимом. Доносе се и вести о постепеном отопљавању односа западних сила према новим руским властима.¹⁵⁶ Пажњу изазива и успостављање

¹⁵⁵ Чланци у «Политици» од 9 јануара у вези договора са Летонијом, од 4 јануара, чланак «Троцки прети» о политичким сукобима са Финском, због посете представника Карелије Хелсинкију.

¹⁵⁶ Чланак од 18 јануара, «Позив Москви», који је упућен за учешће у Међународној привредној конференцији. Чланак од 4 јануара (стр. 2) позив француске владе да совјетска делегација дође у Париз и закључи привредни договор о испоруци робе (машина, одеће и сл.). Чланак од 21 јануара у којем наводи услове америчке делегације за Ђеновску конференцију, где је једна од тачака и сарадња са новом Русијом, али таква сарадња која неће имати политичку платформу, већ

сарадње између Совјетске Русије и Немачке.¹⁵⁷ У чланку од 15 фебруара се наводи размимоилажење у политици земаља Мале антанте у односу на нову руску власт, пошто се Бенеш и Чехословачка залажу за признавање Совјетске Русије, али не и званични Београд.¹⁵⁸

У броју „Политике“ од 23 марта „Обнова односа са Русијом“ даје се дужа анализа компликованих односа европских сила и Русије пред конференцију у Ђенови. Са једне стране постоји спремност и интерес западних влада да се успоставе односи са совјетском влашћу, а са друге стране се задржава критички однос према режиму. У том правцу се будући односи, макар у прелазном периоду предвиђају као они који ће се одржавати *de facto* док ће требати времена за сваку од земаља да пређе и на пуне односе - *de jure*. У исто време се поново указује на кризу у Русији, где стотине хиљада људи пати од глади (више се не спомињу милиони који умиру од глади).

Посебну пажњу „Политике“ изазива спровођење закона о забрани деловања КПЈ, па се тако даје извештај са низа суђења комуниста. У броју од 25 јануара даје се и закључак са суђења групи комунистичких вођа, да су између осталог радили на „стварању Совјетске републике“ по угледу на искуства из Русије. И следећих дана се доносе вести о суђењу групама комуниста Југословенима, од којих су неки директно дошли из Русије где су претходно учествовали у Револуцији. Групи

прагматски однос у важним питањима. У том правцу је и чланак «Мишљење Троцког» у истом броју, где преноси чланак Хералд трибуна који наводи изјаву високог совјетског функционера да без доласка САД на скуп у Ђенови конференција неће имати потребну тежину. Троцки сматра да је неопходно да међународни поредак укључи важне силе, које тренутно у њему не учествују на адекватан начин, што се вероватно поред Русије односи и на Немачку, па и на САД. Чланак од 28 априла о спремности Француске да прихвати амерички предлог о повлачењу страних трупа и из источног дела Русије, са Далеког истока и источног Сибира. Том приликом француски државници се позивају на традиционално пријатељство са Русима – чланак «Французи и Руси», стр. 1.

¹⁵⁷ «Политика» од 25 јануара 1922, доноси мањи чланак на првој страни «Немци и Совјети» о продубљивању односа две земље.

¹⁵⁸ Преноси се писање «Мортинг поста» да уочи заседања Мале антанте 22 јануара, где се покушава заузети јединствени став према конференцији у Ђеновим постоје наведене разлике у погледима на Совјетску Русију, званичног Прага и Београда. (стр 2).

осумњичених се суди и за покушај атентата на регента Александра Карађорђевића. Током суђења се у следеће две седмице готово свакодневно даје простор на првој и другој страни „Политике“. У броју од 7 фебруара се даје извештај са суђења где тужилац проверава да ли су неки од осумњичених имали везе са „большевичком централом у Бечу“, истина без правих доказа у том правцу. У броју од 10 фебруара, под Унутрашња политика-Комунисти, се изражава забринутост због открића на претходним суђењима комунистима, где постоје докази о њиховој спрези са антидржавним елементима, пре свега ревизионистичким снагама из суседних поражених земаља, попут Аустрије, Мађарске, Бугарске.

У „Политици“ ипак преовладавају у овом периоду критички ставови према укупном стању у Русији.¹⁵⁹

Током априла месеца „Политика“ наставља да доноси контраверзне вести о здравственом стању Лењина, где се на пример у броју од 1 априла преносе неки западни и емигрантски извори при којима је он на самрти, или чак умро, а у исто време из Москве стижу вести да он отвара Други конгрес совјетске комунистичке партије. Пажњу изазивају и вести о атентатима на неке од руских емигрантских угледника у Европи, попут атентата на уредника „Руле“ у Берлину Набокова објављена 2 априла. Настављају се хуманитарне акције за помоћ гладнима у Русији.¹⁶⁰ О доласку Лојда Џорџа у Русију, „Политика“ пише 5 априла. Он долази да разреши противречности између две земље и покуша да нађе решења ка успостављању пуних дипломатских односа две земље, инсистирајући на најважнијим британским интересима, попут дугова царске Русије. Наставља се

¹⁵⁹ Тако у чланку од 1 марта у чланку «Зима у Русији» (стр. 1.) се преноси садржај писма који рођаци пишу избеглицама у Србији. Прво се говори о на изглед баналном детаљу, да је стигло поштанско писмо из Петербурга које је сво излепљено поштанским маркама од чак 10 000 рубаља, као последице инфлаторних таласа у тој земљи. Из садржаја писма се преносе исповести о тешком материјалном животу у Русији некада богате породице којој су конфискована и отета имовина, и која једва преживљава. У уводу чланка се каже «...Писмо је упутила једном избеглици Русу његова жена и у неколико потеза, испрекиданим јецајима, она је дала слику данашње руске беде, коју ми не можемо ни да схватимо...»

¹⁶⁰ Пример хуманитарне акције у Великом Бечкереку у чланку од 2 априла, потом акције Југословенског огранка црвеног крста – чланак од 21 априла «За гладну Русију».

писање о руским избеглицама у Србији и Југославији, о припреми и трајању Женевске конференције. Тако извештач из Женеве указује да су у совјетској делегацији бројни Јевреји, да има и Јермена, Грузина и других националности. У интервјуу са Чичерином, вођом совјетске делегације, он се топло односи према југословенским новинарима. Образлажући састав совјетске делегације у Ђенови, он истиче да ту има свих националности, посебно Руса и да је омогућено да у састав уђу и они руски интелектуалци и стручњаци који су се чак борили против бољшевика у недавном грађанском рату.¹⁶¹ На првој страни „Политике“ од 13 априла дат је велики интервју са генералом Врангелом („Код Ђенерала Врангела“). Он за своје ново седиште узима Сремске Карловце, и поручује да се борба против совјетске власти наставља, уз признање југословенским властима што су их примили. У броју од 14 априла на првој страни је чланак „Руски дан“ где се сумирају резултати дотадашњих акција у Југославији за скупљање помоћи гладнима у Русији, и даје даљи подстрек овој акцији. У исто време се дају нови извештаји о тешком економском животу у Русији. Наводи се пример високо рангираног племића грофа генерала Саливановог који после конфискације имовине по цео дан продаје новине да би преживео. На првој страни броја од 18 априла даје се сумари руске политике у Ђенови, у чланку под насловом „Нови Руси старе идеје“. Прилично се афирмативно говори о држању и наступу шефа делегације Чичерина, за кога се каже да је православни Рус окружен Јеврејима. Колико су извештаји, текстови, фељтони о Русији добијали свакодневно публицитет у „Политици“ може говорити и фељтон објављен у априлу месецу „Русија пре сто година“. У броју од 21 априла на првој страни објављује се чланак „Бољшевици против бољшевизма“. У броју од 25 априла се констатује, сумирајући резултате Ђенове, да су Немци и Руси постигли свој договор, који је изненадио Лојда Џорџа и неке западне политичаре (чланак „Методи рада конференције“ на првој страни). У броју од 26 априла на насловној страни се поново објављује извод са конференције у Ђенови „Његова екселенција Чичерин“, где се на један уздржан начин констатује успех совјетске делегације. У броју од 28 априла се на првој

¹⁶¹ «Политика», 10. април, «Ђеновска конференција», поднаслов «Признање совјета», стр. 5

страни доноси мањи текст о реакцијама у САД на Ђенову, где се каже и то да се неће совјетима учинити конкретна помоћ пре него што се добро не проуче резултати Конференције. У броју од 29 априла се помиње отопљавање односа између Ватикана и Москве у правцу могућности склапања конкордата.¹⁶²

У прве две декаде маја „Политика“ свакодневно извештава о завршном току Ђеновске конференције, укључујући посебно заплет око совјетске позиције и питања предратних дугова.¹⁶³ Закључак политикиног уредништва је да Конференција није успела, упркос чињеници да су неке важне одлуке усвојене, а да је совјетска делегација поред низа договора имала и сензационалан договор са Немачком. На првој страни „Политике“ од 22 маја, на великој карикатури Чичерин се сусреће са гладним и јако мршавим руским сељацима који вичу „Хлеба, хлеба.“, на шта им одговара машући уговорима да им је донео нешто још важније. У следећем броју од 23 маја, истина као агенцијска и врло кратка вест на петој страни, преноси се изјава британских хуманитариста који сматрају да нису у потпуности тачне вести о заустављању глади у Русији, пошто по њиховим информацијама, она још увек постоји у области Поволожја.

Вести о Русији су у овом периоду нешто ређе и мање сензационалне. Преовладавају техничке вести, о успостављању привредне сарадње са Немачком, Британијом, Италијом и другим европским силама. У неколико наврата дају се мањи извештаји из Бугарске у вези тамошњег положаја руских избеглица, као и низ инцидената у које су оне укључене, укључујући и став Врангела по том питању. У броју од 25 маја пажњу изазива мањи чланак о премештању совјетског пресбиора из Москве у Берлин, као „вероватне последице склапања савеза две земље“, у чему се вероватно алудира на њихов договор и зближавање у Ђенови.

„Политика“ 26 маја на првој страни доноси мањи чланак „Циркулар бр. 12959-13“ у којем се наводи да је болшевички центар у Москви (мисли се вероватно на Интернационалу) дао циркулар својим агентима на Балкану какву политику да предузму према тамошњим режимима. Поново сумирајући

¹⁶² «Политика», 29. април, «Совјети и Ватикан».

¹⁶³ Међутим, ове вести су редом на странама пет или седам које су резервисане у овом периоду за Ђеновску конференцију.

међународни одјек Ђеновске конференције у броју од 29 маја на првој страни се даје већи чланак („Руски проблем“), у коме је акценат у скептичком тону према могућности даљег приближавања западних сила са новом совјетском влашћу, посебно на оним принципима које је у Ђенови презентирала совјетска делегација. Када је у питању Југославија то су акције против актуелног режима. Поред тога што су проређене вести из Русије неке од њих имају и неутралан¹⁶⁴, па чак и афирмативан карактер¹⁶⁵, мада и даље већина има критички однос према бољшевицима и новој руској власти. Кратка вест у броју од 30 маја, која је агенцијски приспела из Варшаве, најављује да ће бољшевици формирати нову православну цркву у Русији, која ће њима бити подобна, а „морално дегенерисана“.¹⁶⁶ У том правцу је и чланак од 12 јула да је „нова бољшевичка православна црква почела крштења и то само оних који то траже и то од 18 године па надаље, а не приликом рођења“.¹⁶⁷ У броју од 2 јуна се на другој страни објављује чланак о средствима које су скупили југословенски студенти за гладне студенте у Русији.

Велику новост у писању „Политике“ предствља велики чланак на првој страни „Руски дипломатски представници“ од 16 јуна. У чланку се даје пресек дипломатског положаја и успостављања односа великих западних сила према новој совјетској држави. У другом делу чланка се поставља питање кога заправо

¹⁶⁴ Попут вести у броју од 26 маја, на страни три, где се преноси говор Зиновјева совјетским морнарима да се најављује модернизација флоте.

¹⁶⁵ «Политика» од 29 маја на страни два доноси две агенцијске вести о споразуму између Чехословачке и Совјетске Русије о постављању посланика у две земље и о совјетско-белгијском економском споразуму. У броју од 31 маја на првој страни се доноси вест да су Италија и Совјетска Русија склопили економски споразум по коме се Русима ставља на располагање коришћење луке Трст за привредне потребе, а за узврат у Украјини и Кубану су Италијани добили 100 000 ха земље за експлоатацију, и право трговине и коришћења лука на Црном мору. У броју од 1 јуна, даје се на увид садржај трговинског споразума потписаном у Риму између две земље, који има конвенционални карактер и не садржи тачке које су се претходни дан у виду калкулација појавиле у «Политици» на исту тему.

¹⁶⁶ «Политика», 30 мај 1922. стр. 2, «Нова руска црква».

¹⁶⁷ «Крштење у Русији», 12. јули, стр. 1.

представља посланик нестале царске Русије у Београду, за чије издржавање франке плаћа југословенска држава. Апелује се на нелогичност даљег опстанка оваквог стања, и указује на више примера западних земаља које углавном још нису у потпуности признале нову власт у Москви, али су нашле дипломатске модалитете да *de facto* организују дипломатску сарадњу са Совјетском Русијом, макар из прагматских разлога и техничких питања. Нови, помало сензационалан чланак, такође у уводнику на првој страни уредништво објављује 29 јуна „Нова Русија“. Тема чланка је однос званичног Београда према Совјетској Русији, где преовладава критика инертности те политике, која је у претходном сукобу све карте бацила на стари режим и нема слуха за успостављање сарадње са новим властима у Москви. Поред свих мана које доносе большевици, они су ипак „увели из прагматских разлога један централистички режим, који представља руску државност, одакле је могуће у будућности да се развије нова Русија..“ Режим у Београду се оптужује да се не припрема на сарадњу са том новом Русијом која свакако долази и да већ сада се може по техничким питањима сарађивати са званичном Москвом. У чланку се указује на стварно и суштинско пријатељство два народа (југословенског, српског са руским народом). Закључује се да се постојећи режим большевика неће моћи оборити новом револуцијом или ратом, већа је вероватноћа да ће он еволуирати, као што се то већ сад види по многим питањима, у политичкој равни ка национализму руском, а у економској равни ка елементима буржоаске економије.

У броју од 27 јуна даје се чланак (стр. 2) да је бивши министар краља Николе у доратној влади Црне Горе, Пламенац преко Будимпеште емигрирао за Совјетску Русију, где ће наставити да делује као комуниста, иако је до тада говорио као тврдокорни монархиста, подржавалац династије Петровића.¹⁶⁸

Током месеца јула у вези Русије су углавном преношене економске теме, односно постизање извесних привредних споразума совјета са појединим европским земљама, али и проблем Москве да на основу Ђеновске конференције добије конкретне кредите од западних сила (попут чланка „Милијарде г. Литвинова“ на првој страни од 5 јула).

¹⁶⁸ «Политика» 27 јуна 1922, стр. 2, «Пламенац у Москви».

Велико интересовање у југословенском јавном мњењу изазвао је објављени интервју београдске «Политике» са водећим човеком спољне политике Совјетске Русије Чичерином који је са њим урађен у Лозани на међународној конференцији у јесен 1922. године. Чичерин је том приликом између осталог о односима две земље рекао: «Још у 1920. години ми смо први предложили обнову односа, али је Југославија то одбила. Од тада па до Ђенове није ништа рађено у том правцу. Тек од Ђеновске конференције настављени су више приватни преговори. Сада пак преговарамо да се усвоје неке мере за репатрирање поданика и наших и ваших. После повратка г. Нинчића у Београд ове мере треба да буду усвојене, нарочито доласком у Београд представника нашег Црвеног крста Корјешкова.» На новинарево питање како гледа на будуће односе две земље, Чичерин је одговорио: «Руски народ гаји највеће симпатије према Србима, као и према Хрватима и Словенцима. Јачању тих симпатија сметало је то што су противници руске револуције налазили помоћ у Београду. Али кад се једном та препрека отклони, не видим ништа што би могло да смета добрим односима између Русије и Краљевине СХС».¹⁶⁹

У броју од 24 јула 1922. на првој страни даје се у уводнику сећање на јулску кризу 1914. када је царска Русија кључно помогла Србију и Црну Гору пред ултиматумом Аустро-Угарске и Централних сила («Тешки дани» 22, 23 и 24 јул 1914.). У уводнику броја од 25 јула даје се велики чланак о позицији Русије после међународне конференције у Хагу, где се наишло на прилично тврд став западних сила по питању успостављања пуних односа, давања кредита и проблема царских дугова, иако се привредна сарадња совјета са западним земљама из дана у дан продубљује («Руски проблем после Хага»). У броју од 31 јула на стр. два објављен је текст о животу руских избеглица у Паризу «Руска душа», где преовејава оптимизам и сналажљивост Руса да и у тешким околностима задрже достојанство и вољу за леп живот. У броју од 10 августа на другој страни дат је текст «На Волги» о импресијама италијанског новинара Цингарелија приликом обиласка

¹⁶⁹ Богдан Кризман *Вањска политика Југославенске државе 1918-1941*, дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 73.

бољшевичке Русије. У тим описима поред критичности према прилично бедном стању у којем се економски налази земља постоје и светлији тонови када се говори о атмосфери у друштву. Од истог аутора преноси се чланак 26 августа «У зимском дворцу» где описује стање у овом затвореном за јавност објекту, одакле се експонати селе у музеје, а објекат се налази у лошем стању. У чланку од 27 августа «Ривал Москве» говори се о извесном ривалству у врху совјетске номенклатуре на релацији Зиновјев и са друге стране Лењин и Троцки. У чланку Цингарелија од 27 септембра «Крваве оргије» (стр. 1) преносе се утисци са боравка на Криму, где су се бољшевици обрачунали са остацима белих снага које су се пртходно предали, а потом били стрељани, укључујући и неке чланове њихових породица. Цингарели доноси 12 октобра чланак «Совјетска црква» (прва страна) у којем описује стање у православној цркви након бољшевичке револуције. Иако постоји притисак на њу, она и даље има одређену снагу у друштву. Када су у питању друге верске заједнице у Русији, притисак на њих је мањи, највише због тога, што је, као у случају католичке цркве, њихова организација централизована (утицај Ватикана). У свом следећем чланку у «Политици» на ову тему 19 октобра «Закључци о Русији» (стр. 1) он даје пресек односа у владајућој структури и друштву. У чланку «Успомене из Русије» објављеном 13 новембра он даје пресек историје земље, бавећи се периодом Романових. У чланку «Русија долази себи» објављеном 27 новембра (друга страна), указује се да после интерних избора за регије које је организовала комунистичка партија, долази до оживљавања друштвеног живота и до раслојавања бољшевичког покрета на умереније струје.

У чланку «Из царства лажи и глади» објављеном на првој страни 21 августа описује се стање у Русији и друштву као тешко, где југословенски комунисти који се налазе у Русији предвођени Симом Марковићем по мишљењу аутора текста могу да виде само пропаганду и беду. Напомиње се да још увек има око 20 000 Југословена у Русији који су ту из различитих разлога задржани од нових комунистичких власти.

У чланку од 14 септембра (стр. 1-2) «Лењин и Троцки онакви какви су» даје се осврт на опис породица два водећа совјетска лидера. Опис нема политичку димензију, пошто се говори о томе чиме се баве њихове супруге, начин живота и

сл. У чланку од 3 октобра (стр. 1) «Јевреји у револуцији» се представља улога Јевреја у бољшевичким редовима, будући да су ту били далеко више заступљени него у саставу становништва Русије. У уводнику броја од 4 октобра «Русија и Турска у Источном питању» се анализира став совјета на крају грчко-турског сукоба који је завршен победом Кемал-паше. Совјети, супротно руском вековном искуству заштитника православних у Источном питању сада успостављају присне везе са Кемал-пашом. Чланак «Нова Русија у спољној политици» од 15 октобра (прва страна) наговештава флексибилнију позицију званичне Москве у међународним односима, где ће се покушати наћи интерес сарадње са западним силама, посебно Француском, или макар избећи непотребан степен сукоба. У мањем чланку од 17 октобра (стр. 2) наговештава се могућност да совјети пошаљу једног свог дипломату у Београд, да би се договорио са представницима власти о сарадњи по питању организовања конференције у источној Европи. «Политика» већ неколико дана у контексту могућности успостављања дипломатских односа између Русије и Француске спомиње улогу угледном француског политичара Едуара Ерија. Чланак «Глас Руса избеглице» од 19 октобра (страна 1) анализира статус руских емиграната у Србији и Југославији.

У другој половини новембра донето је више вести, углавном агенцијских о учешћу и совјетске делегације на мировном скупу у Лозани, где је закључен мир између дотле зараћених Турске и Грчке. Совјети су искористили овај скуп да још једном демонстрирају свој легитимитет као нове власти која је недавно успостављена у Русији. Тој теми је посвећен и уводник од 4 децембра 1922. «Турци и Руси у Лозани».

Веома је важан уводник од 5 децембра «Наши односи са Русијом», у којем се даје дужа анализа односа две зеље, где се поред ранијих констатација да би било корисно за Београд да се ти односи успоставе као добри, наводи се да совјетска страна инсистира на квалитетним односима две земље, који се базирају пре свега на Словенству и пријатељској традицији. У краћем чланку од 12 децембра «Наша помоћ Русији», преноси се званична испорука скупљене помоћи за Русију бродом у Одеси. Практично цела прва страна «Политике» од 16 децембра бавила се и Русијом. У уводнику «Пред новим догађајима», који представља опширну анализу

међународних односа, констатује се да проверсајски блок који брани постојећи поредак, није довољно јединствен и јак, а да са друге стране изненађујуће повезана коалиција интересом Немачка-Русија има снагу да га подрива. У другом чланку на истој страни «Старе и нове борбе око мореуза» чији је аутор дипломата Живојин Балугџић, анализира се заплет око положаја Босфора и Дарданела у вези Лозанске конференције. У средишту анализе је руски интерес, који је она покушавала да реши вековима кроз Источно питање, а сада нова совјетска власт поново се налази у ситуацији да обезбеди своје интересе по том питању. У следећа два дана објављују се наставци овог текста Балугџића, такође на првој страни, одакле он из савремене перспективе, оцењује да извесно ривалство између Русије и Британије опстаје, без обзира на измењене околности, које сада истина битно модификују тај однос између совјета и Лондона. Чланак од 31 децембра «Русија и Немачка» (стр. 1) калкулише о продубљивању односа две земље, с обзиром да је Чичерин поново посетио Берлин и разговарао са министром спољних послова Розенбергом.

Лист Време је далеко мањи простор у овом периоду посвећивао догађајима у Русији. У вези руско-румунског спора око Бесарбије и држања Југославије, сведочи и писање листа Време од 11. јула 1924. Овај лист близак владајућим структурама у Београду, указује да у вези тадашњег самита Мале Антанте и совјетско-румунског спора, највише што може да очекује званични Букурешт од Београда је „...неутралност и евентуално давање свог мишљења...“.¹⁷⁰

Југословенска, а пре свега српска интелектуална елита је на различите начине испољавала своје ставове према догађајима у Русији. Русија је иначе била омиљена тематика српске интелигенције без обзира да ли се радило о прорежимској штампи, десници, левици, културним и научним издањима. Уопште за српску елиту, а посебно за шире народне слојеве се може рећи да су се начелно одликовали русофилијом, без обзира да ли су према СССР-у и бољшевицима гајили симпатије, анимозитет или чак неутралан став. Тако ставове српске интелектуалне елите у Краљевини СХС можемо између осталог пратити и кроз писање „Српског књижевног гласника“, „Нове Европе“ и неких других часописа.

¹⁷⁰ «Време», од 11. јула 1924,

„Српски књижевни гласник“ са очитим симпатијама током грађанског рата и стране интервенције посматра белоградејце, а успехе бољшевика који полако доводе до конституисања Совјетске Русије посматра са анимозитетом.

Тако у свом броју од 16 јула 1921. у редовној рубрици Спољна политика после анализе штрајка радника и рудара у Британији прелази на Русију, са којом је то питање повезано, односно сматра да су побуне тежака у Енглеској инспирисане и помогнуте од бољшевика из Русије: „И ако се види да бољшевички режим у Русији почиње мењати карактер они му се противе. Бољшевици су од Русије направили земљу дивљине; од житнице светске земљу глади. Глад је и у граду и у селу; гладни су и национализовани радници и земљорадници, и зато је данас, руски народ, без много изузетака, против бољшевика, који се одржавају на власти само беспримерним системом терора и ухођења. Лењин то почиње увиђати, те је почео мењати своју економску политику. Он не гони силом руског мужика у бољшевице, он му више не узима само силом храну, он допушта да земљорадник може трговати и ван свог села; он попушта приватној иницијативи у занатима и мањим индустријским предузећима. Он попушта у Русији, али не попушта у Европи. Никаква средства нису скупа за Лењина да обори садашњи капиталистички режим у Енглеској, да заведе своје установе међу енглеске раднике.“¹⁷¹

У августовском броју говори се афирмативно о политици царске Русије на Балкану, нарочито по питању њеног уласка у Светски рат поводом аустроугарске агресије на Србију. У истом броју се спомиње у оквиру унутрашње политичке сцене да је атентат на Драшковића реализован од стране комунистичких симпатизера, који су делом под утицајем догађаја у бољшевичкој Русији.¹⁷²

Почетком септембра „Српски књижевни гласник“ доноси у оквиру сталне рубрике Спољна политика део који се односи на стање у Русији. Иако је у том периоду постало потпуно јасно да су црвени добили рат против белоградејаца и стране интервенције, овде је акценат на заседању Врховног већа Друштва народа, које разматра помоћ гладнима у Русији.¹⁷³

¹⁷¹ „Српски књижевни гласник“ 1921, 16. јули, Спољна политика део, стр. 465.

¹⁷² „Српски књижевни гласник“ 1921, август, стр. 470-476 и 547-550.

¹⁷³ „Српски књижевни гласник“ 1921, 1. септембар, Спољна политика део, стр. 71.

У троброју за септембар-децембар 1921. доноси се чланак о Достојевском поводом стогодишњице од његовог рођења.¹⁷⁴

Почетком фебруара 1922. у делу савремене хронике, „Српски књижевни гласник“ доноси излагање о папи Бенедикту XV, који је био против Велике Британије и Русије, „две шизматичике земље“, и против Француске која је 1904. одвојила цркву од државе и прекинула односе са Ватиканом. У том правцу, Ватикан је на челу са Бенедиктом XV био током Првог светског рата здушно против сила Антанте, и подржавао Централне силе, пре свега Аустро-Угарску. Од уласка Италије у Светски рат на страни Антанте, Ватикан је мало ублажио свој став против Антанте. Нетрпељивост према Русији је посебно била изражена, што се аргуменује са низ примера политике Ватикана према њој током Светског рата. Један од кључних захтева Ватикана у прилог прекида рата је и стварање Пољске државе.¹⁷⁵

Тако 1924. године када је већ конституисана Совјетска Русија, „Српски књижевни гласник“ доноси рад који се бави животом последњег руског цара Николаја II Романова, нарочито његовим последњим годинама, под насловом „Трагедија цара Николе“.¹⁷⁶ Писање „Српског књижевног гласника“ и даље у континуитету доноси текстове везане за Русију и руску књижевност.¹⁷⁷ У броју од 16 септембра говори се о односу Румуније и Русије везано за Бесарбију, указујући да Москва не може прихватити губитак ове области, што би била јабука раздора између две земље. Са друге стране указује се да постојеће Друштво народа је непотпуно, без таквих сила као што су Русија, Немачка и САД, које тада нису биле у његовом саставу. У броју од 1. септембра донет је аналитички текст о последњим годинама постојања царске Русије и конституисање СССР, под насловом „Од Николе до Лењина“. У броју од 1 новембра се даје анализа ситуације у Великој

¹⁷⁴ „Српски књижевни гласник“ 1921, септембар-децембар - троброј, стр. 589-595.

¹⁷⁵ „Српски књижевни гласник“ 1922, фебруар, стр. 230.

¹⁷⁶ „Српски књижевни гласник“ 1924, 1. август, II, „Трагедија цара Николе“, стр. 439-552.

¹⁷⁷ У августовском броју 1924. објављен је текст «Из руске лирике», као и текст о Мерешовском и његовим романима – стр. 479. Такође текст «Словенски комитет и Паризу» где су и Руси, на стр. 158. Затим следи текст о Пушкину, на стр. 150.

Британији, где се Макдоналдова влада оптужује од стране конзервативних кругова за левичарство, и због политичког споразума са Совјетском Русијом, као и због одустајања од истраге против Кемпбела, једног од комунистичких бораца.

Током 1922. године књижевно-политиколошки часопис „Мисао“ посвећивао је свој простор руској класичној књижевности и руског емигрантској књижевности. Од руске класичне књижевности настављен је фељтон о Достојевском, пре свега настављањем објављивања исечака из романа „Зли дуси“, потом руских приповедака (Шмељов, Андреј Бјели и др.) и поезије. У пар наврата дат је и кратак преглед стваралаштва руске беле емиграције, укључујући и један есеј о знаменитим Русима у Паризу. У броју од 1 маја објављен је извештај о Руској изложби у Београду.

Дакле, у првим годинама конституисања Совјетске Русије, југословенска политичка јавност је на различите начине извештавала, доносила политичке ставове и закључке према догађајима и превирањима на руским просторима, и према новим властима у Москви, белим избеглицама, Трећој Интернационали и др. Дипломатски кор, је у недостатку директних односа са Москвом, извештавао на један, рекли би смо у суштини професионалан начин, о догађајима на руским просторима, где су у првом плану биле саме информације и сазнања, добијени најчешће из страних дипломатских извора, а врло ретко од директне комуникације са совјетским дипломатама и чак грађанима. Посебну пажњу, где се међусобно преплићу надлежности дипломата и обавештајног и полицијског сектора је однос према комунистима, сумњивим лицима, агентима, обавештајцима различитог порекла везаних са руских простора. Иако је општи однос Краљевине СХС и њених дипломатских, политичких, полицијских и других државних органа према белим избеглицама био афирмативан, у оквиру исте популације су се некад крили и потајни симпатизери Совјетске Русије, комунисти и сарадници совјетских и коминтерновских служби. Паралелно са тиме од актуелних власти у Краљевини СХС и врха дипломатије, текао је процес извесних зачетака преговора и одржавање индиректног контакта са новим совјетским властима ради покушаја решавања неких техничких питања две земље.

Што се тиче југословенске јавности, пре свега оне политичке она је била подељена према Совјетској Русији, на десницу која је задржала своју русофилију, али и негативан однос према бољшевицима, што се посебно односи на српске просторе, док је левица, посебно прокомунистичка имала више разумевања, и чак симпатије за Совјетску Русију. Слична ситуација је била и са југословенским интелектуалцима по идејно-политичком опредељењу, с тиме што је овде ипак била запажена извесна рафинираност у изражавању тих ставова.

Совјетски извори за овај период, дају извесне податке о Југославији и њеном односу према Совјетској Русији. Ту се углавном третира званична власт и дипломатија Краљевине СХС, а ређе и ставови југословенске шире јавности, друштва. Совјетске власти и дипломатију је највише интересовала потенцијална спремност званичног Београда, за успостављањем пуних дипломатских односа две земље, трговинског уговора, и за почетак макар неких облика сарадње.

Да нова бољшевичка власт врши дисконтинуитет у односу на политику царске Русије, могло се видети одмах и у односу на тзв. Источно питање, односно његово само финале, пошто је уговором у Севру Турска у Европи сведена на околину Цариграда, с тим да је Грчка добила и област Смирне у Малој Азији, а била је предвиђена и независна Јерменска држава. Међутим, грчко-турски рат који је следио, довео је Русију, први пут у историји, у ситуацију да лагано нагиње Турској. Тако је Турска током међуратног периода, од вековног главног противника Русије, постала на челу са Ататурком, регионални савезник бољшевичке Москве. У том правцу можемо посматрати ноту бољшевичке владе упућене поводом закључења примирја између Грчке и Турске, владама великих сила и регионалних земаља, укључујући и Југославију од 24 септембра 1922. У овој ноти, званична Москва указује да се одриче улоге хегемона у региону, који је раније имала царска Русија и да подржава мировне напоре између Грчке и Турске. Указује да су против Турске Француска и Италија и да ове гурају у регионални

сукоб против Турака Југославију и Румунију. Совјетска Русија подржава територијални интегритет Турске.¹⁷⁸

Три дана касније поново се совјетска влада обратила и Југославији, са једном регионалном нотом. Овај пут, ради се о обраћању федеративног дела совјетске државе, Закавказској федерацији, коју су чиниле Азербејџан, Грузија и Јерменија, које су се формално обратиле европским силама и земљама региона.¹⁷⁹

Када је сазивана мировна конференција у Лозани након окончања сукоба Грчке и Турске, Чичерин је у телеграму 19 октобра представнику своје владе у Лондону, навео да је за овако значајну конференцију требало позвати и Југославију, Румунију, и можда чак и Јапан.¹⁸⁰ Ускоро су се и друге силе сложиле да се за мировну конференцију у Лозани позову и Јапан, Румунија, Југославија, поред Француске, Британије, Италије, Совјетске Русије и наравно Грчке и Турске.¹⁸¹

Када је у питању руски (совјетски) извештај са наступања њихових делегата у Ђенови, у документу о иступању Чичерина на првој сесији на Ђеновској конференцији од 17 маја се наводи следеће: Чичерин је указао да постоји још увек група земаља који још не разматрају успостављање односа са Русијом, и ту је навео да су то за сада Француска, Румунија, Југославија. Рекао је да ове земље не

¹⁷⁸ Документ «Нота правителства РСФСР правителствам Велико Британиии, Франциии, Италиии, Југославиии, Болгариии, Руманиии, Грециии, Египта, 24. IX 1922», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР V Том 1. I 1922. – 19 XI 1922., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961. стр. 595.

¹⁷⁹ Документ, «Нота Созного савета Закавказских Советских Социалистических Републик Азербайджана, Армении, Грузии, Правительствам Велико Британиии, Франциии, Италиии, Грециии, Румниии, Болгариии, Југославиии, Египта, 27 1922», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР V Том 1. I 1922. – 19 XI 1922., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961. стр. 597-598.

¹⁸⁰ Документ, «Телеграмма народного комиссара иностранных дел РСФСР представителям РСФСР в Велико Британиии, 19. X 1922.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР V Том 1. I 1922. – 19 XI 1922., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961. стр. 621-622.

¹⁸¹ . *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР V Том 1. I 1922. – 19 XI 1922., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961. стр. 653

нападају нити учествују у организацијама које би напале Русију. Указао је да би они, који би прекршили мир у Европи, сходно и споразуму у Женеви и Друштву народа, постали дестабилизатори европских прилика и имали општу осуду. Осврнуо се на излагање Лојда Џорџа и указао да опасност за европски мир представљају и белоградејци, који имају подршку низа земаља тамо где су одбегли, посебно апострофирајући Врангела.¹⁸²

Питање репартијације грађана две земље је било прво важно практично питање које се нашло у билатералним односима, а које се покушало решити без међусобног признања и успостављања пуних дипломатских односа. У документу за унутрашње потребе совјетске дипломатије се наводи да је највећи део југословенских грађана био репартиран до јесени 1922, а остали мали број се предлаже репартирати са властима у Југославији неком врстом споразума.¹⁸³

На основу извештаја од 10. марта 1923. видимо да се преговори две земље нису наставили током читаве календарске 1923. због тога што нову владу у Југославији чине радикали и премијер Никола Пашић, који се противи успостављању званичних односа две земље. По извештајима руске стране у овом документу, главни разлог оваквог југословенског става је утицајна руска емиграција у Југославији, која заузима многа важна места у југословенској армији, државном и привредном апарату, и иступа против успостављања официјелних односа две земље.¹⁸⁴ Руска, односно совјетска дипломатија је била заинтересована да успостави међусобно признање и чак званичне односе са Југославијом што се чинило на домак руке, макар у виду успостављања нижих нивоа институционалних односа када је владу чинила Демократска странка 1922. и 1923. Међутим, након

¹⁸² Документ «Первое выступление Замесител Председателя советской делегации Г. В. Чичерина на Четвертом заседании подкомиссии первой комиссии Генуэзской конференции 17. V 1922. *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР V Том 1. I 1922. – 19 XI 1922., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961. стр. 386-394.

¹⁸³ . *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР V Том 1. I 1922. – 19 XI 1922., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961. стр. 723.

¹⁸⁴ *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР V Том 1. I 1922. – 19 XI 1922., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961. стр. 763.

кадровске замене у дипломатском кору у Берлину фебруара 1923. и посебно након потоњег доласка радикала и Пашића на власт, тај моменат је пропуштен за дужи низ година. О томе да је совјетска страна ишчекивала током 1922. и почетком 1923. могућност институционалног уређења односа две земље, и макар међусобно признање, говори и телеграм дипломатске преписке између Москве и совјетских представника у Немачкој, у којој се поставља питање датума доласка специјалне југословенске мисије у Берлин на преговоре са совјетима.¹⁸⁵ Писмо је потписао Литвинов.

О очекивањима руске (совјетске) стране од зачетка преговора две земље о успостављању дипломатских односа говори и документ писмо Чичерина совјетском посланику у Бечу М. В. Левицком од 3. августа 1923. Он га извештава да је био покушај да се са Југославијом успоставе дипломатски односи и признање, али да конкретнoг резултата још нема. Још је претходне године било договорено у Берлину да се успоставе под фирмом трговачких или репартиционих делегација официјелни односи две земље. Нинчић је по тим наводима, хтео да се прво измене делегације црвеног крста, док је совјетска Русија инсистирала на владиним делегацијама за репартиционе циљеве, на шта је Нинчић дао сагласност када су дошли у Лозану. После је рекао да то буде након избора у Југославији. Чичерин у писму указује да су избори давно завршени, али да овде није било конкретних резултата. Како су избори одавно завршени а помака у овом правцу нема, Чичерин изражава незадовољство. Он даље указује да је Југославија у пракси постала гнездо беле емиграције са контрареволуционарним циљевима. Набраја се кадеетски корпус, заводи, оружане организације. И поред тога совјетска влада је уверена да се између две земље могу успоставити присни и пуни дипломатски односи. Совјети траже и повратак блага, али конкретнoг и задовољавајућег одговора за сада нема.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Документ «Писмо заместителa народног комиссара инострaнх дел РСФСР полномочному представителн РСФСР в Германии», *Документы внешней политика СССР* Министерство инострaнных дел СССР V Том 1. I 1922. – 19 XI 1922., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961. стр. 643.

¹⁸⁶ Документ, «Писмо народног комиссара инострaнных дел СССР полномочному представителю СССР в Австрии М. В. Левицкому, 3. III 1923.», *Документы внешней политика*

Размена нота министара спољних послова две земље остварена је током лета 1923. Руска влада се обратила званичном Београду, конкретно министар (народни комесар) Чичерин министру Нинчићу. Повод је био потраживање злата и блага које је Врангел претходно однео из трезора у Петербургу. У ноти се наводи да су Дењикин и Врангел однели из Петербуршког завода (трезора) велику количину блага – злата, драгоцености, девиза, музејских вредности. Врангел је приликом бекства из Русије, прогласио евакуацију, и у та два месеца се тврди да су многе драгоцености нестале. По истеку тог рока Врангел је приступио продаји вредних предмета преко једне енглеске компаније. Како је Врангел емигрирао у Југославију, совјетске власти предпостављају да је значајан део блага још увек био код њега, и стога траже од југословенских власти да те драгоцености врати Русији.¹⁸⁷ Ова нота је, будући да две земље нису имале званичне дипломатске односе, била отправљена у совјетско представништво у Берлину, да се пошаље за Београд. Како се ова нота није уручила за Београд, направљен је дупликат, који је уручен југословенском посланику у Берлину Марковићу 24. септембра 1923. Југословенска влада је одговорила нотом од 22 децембра 1923. којом је уверавала совјетску владу да ће формирати комисију која треба да размотри све чињенице у правцу провере да ли је, и шта се дешавало са средствима које су евентуално уништене у Југославији.¹⁸⁸

Совјетска дипломатија је у овом периоду наставила у неколико махова да шаље поједина саопштења, ила пак само обавештења југословенској дипломатији, и обрнуто. Тако је у фебруару 1924. Москва послала на адресу министарстава спољних послова више земаља, укључујући и Југославију, обавештење о томе да су

СССР Министерство иностранных дел СССР V Том 1. I 1922. – 19 XI 1922., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961. стр. 403.

¹⁸⁷ Документ «Нота заместителя народного комесара иностранных дел РСФСР министру иностранных дел РСФСР Югославии Нинчичу», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР V Том 1. I 1922. – 19 XI 1922., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961. стр.361-362.

¹⁸⁸ *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР V Том 1. I 1922. – 19 XI 1922., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961. стр. 621.

СССР и Немачка успоставили међусобно признање и успоставу пуних дипломатских односа. То се рецимо поновило и јуна 1925. када је у питању био идентичан процес између СССР и Јапана.¹⁸⁹

Југославија и Совјетска Русија и ако се нису формално признале и успоставиле пуне дипломатске односе, одржавале су *de facto* извесну сарадњу, која је подразумевала и извесну, истина минималну, привредну сарадњу. Тако у документу СССР који показује спољнотрговинску сарадњу са иностранством за 1923. календарску годину, Југославије нема међу презентованим партнерима, али зато у фусноти пише да је СССР продавао у овој години робу и Југославији.¹⁹⁰

Да су се односи између две земље погоршали у овом периоду радикалске владе на челу са Пашићем, и битно непопустљивијим односом званичног Београда према потенцијалном отпочињању озбиљних преговора две земље о успостављању међусобних званичних односа говори и поштравање реторике и ставова Москве према Југославији. То је нарочито видљиво из сачуваног документа о Декларацији о разоружању коју је као званичан став Москве издала њена делегација на завршетку заседања англо-совјетске конференције 12. августа 1924. Када упоредимо овај став о балканским границама са оним изнетим на Лозанској конференцији уочи Нове 1923. године, види се битна разлика. Наиме на Лозанској конференцији 30 децембра 1922. године совјетска делегација је изнела свој став о Балкану по којој је Македонија подељена током Балканских ратова те Версајским миром, границама које нису увек биле резултат самоопредељења становништва различитих покрајина. Наводе се области Македонија, Тракија, Црна Гора, Добруца, делови Албаније, Далмација, Хрватска, које су биле укључене у састав држава без плебисцитарног изјашњавања становништва, у чему је делом помогла и политика царске Русије. Позивају се народи Балкана на суживот без сукоба и анексије територија и препоручује се формирање у будућности Балканско-

¹⁸⁹ *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VII Том, 1. I 1924. – 31 XII 1924., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 61.

¹⁹⁰ Документ, «Обороты внешней торговли ССР са странама за 1923., - 24 I 1924.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VII Том, 1. I 1924. – 31 XII 1924., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 697.

Дунавске конфедерације. Овај документ је интерне природе кореспонденције између шефа совјетске делегације у Лозани Раковског и министра (народног комесара) спољних послова Чичерина.¹⁹¹ Дакле, када упоредимо ту критичну, али прилично благу и необавезујућу декларацију-меморандум од 30 децембра 1922. у Лозани, са Декларацијом објављеном на крају совјетско-британског скупа 12. августа 1924. који се дотиче Балкана и која је прилично децидирана и искључива у погледу постојећих балканских и источноевропских граница. Истина, у овом другом случају, совјетска дипломатија се пре свега критички и ревизорски односила према сопственим границама у источној Европи насталих након грађанског рата и стране интервенције као неправедним, па се стиче утисак да је и критичко-ревизорски став према балканским границама делом последица потребе критике и ревизије самог Версаја.

Дакле на крају совјетско-британског самита, издата је са совјетске стране 12 августа 1924. Декларација о разоружању, која у себи садржи низ преамбула о постојећим границама у источној Европи и Балкану. У првом делу те Декларације о разоружању говори се и о праву народа на национално самоопредељење укључујући и независност. У делу у којем се спомиње Балкан и Југославија наводи се да Балкански ратови 1912-13. и Први светски рат, не само да нису у потпуности решили конфротирајуће ставове на Балкану, већ су се неки и поштрили. Неки од тих проблема могу покренути нове сукобе. Спомиње се Македонија, Тракија, Црна Гора, Хрватска, Словенија, Мађарска, Добруца, које се морају договором разрешити. Спомиње се принцип федерације, који би помогао да се реше кризе. Тако се спомиње Југославија, где би било пожељно да се формирају федералне јединице, попут Хрватске, Словеније, Србије, Црне Горе, Македоније, Далмације, што би по њима решило кризу. У исто време се тражи да се јужна Добруца врати Бугарској и у исто време омогући Бугарској излаз на Егејско море добијањем дела Тракије, што би по њима помогло да се успоставе што бољи односи Бугарске са

¹⁹¹ Документ “Меморандум Российско-украинско-грузинской делегации на Лозанской конференции по восточному вопросу, 30. XII 1922“, *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VI Том, 20. XI 1922. – 31 XII 1923., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 123-132.

Румунијом и Грчком. Указује се и на односе Мађарске са Чехословачком и Румунијом, иако се не предлажу нека конкретна решења. Предлаже се декларација о Бесарбији, која би требало да се реши између Румуније и СССР као спорна област, а слично је и са положајем северне Буковине између истих земаља. Тачније на основу овога се тражи ревизија совјетско-румунских граница. Предлаже се декларација о источној Галицији (између Пољске и СССР), потом декларација о Аландским острвима, потом се тражи ревизија граница на Балтику у правцу Њемена у прилог СССР. Предлаже се декларација о Мореузима, упркос чињеници да су турско-совјетски односи тада били веома добри. Овде се не прецизира који би били правци те декларације о мореузима.¹⁹² Можемо извести закључак да је совјетска политика била незадовољна Версајским мировним уговором и резултатима склопљеним потом након окончања стране интервенције и грађанског рата у Русији. Нове границе су формиране на штету Совјетске Русије у више правца, па се Москва нашла у парадоксалној ситуацији, да иако је царска Русија била окосница Антанте која је добила светски рат, сам СССР је третиран као поражена страна због Револуције и идеолошких разлика, па је изгубио више територија. У том правцу се Москва заправо идентификује са антиверсајским снагама, што се види у прилогу предлога за измену и корекцију граница, а у случају Југославије федерализацијом државе, чиме би се ослабила њена снага као једног од гараната француског система безбедности у источној Европи (тзв. „санитарни кордон“ према Русији и Немачкој), као што је Мала антанта, и потом Балканска антанта (савез). Овим је большевичка Москва подвукла, уз сво повремено позивање на пријатељство и братство народа СССР и Југославије, заправо дисконтинуитет према вишевековној политици царске Русије према Источном питању и српском фактору у оквиру њега, као што је по истом питању (Источном) већ ревидирала традиционалну политику Петербурга према Турској и др.

¹⁹² Документ «Декларации, оглашенные председателем советской делегации на заключительном заседании Англо-Советской конференции 12. VIII 1924.» *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VII Том, 1. I 1924. – 31 XII 1924., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 419.

Совјети су постепено повећавали свој утицај на Балкану, укључујући и извешан утицај у Албанији, где су имали свог дипломатског представника у Тирани. Тако из совјетског интерног дипломатског циркулара од 4. јануара 1925., сазнајемо да Француска има извесног слуха за приближавање и сарадњу СССР и Турске, што се све може донекле тумачити отопљавањем совјетско-француских односа. У документу се наводи сазнање да је британски дипломатски представник у Албанији обећао помоћ влади Фан Нолија у његовом супротстављању Ахмету Зогуу, „...у случају да удаљи совјетског представника из Тиране...”¹⁹³ У депеши совјетског представника у Лондону народном комесару иностраних дела Литвинову само неколико дана касније (10 јануара 1925.) указује се такође да британска политика даје подршку Фан Нолију. Међутим, Чемберлен је изјавио у парламенту, да није ником у Албанији обећао подршку, те да је у њој учествовало у побуну око 5000 људи из иностранства, од чега су највећи део представљали бивши Врангелови војници настањени у Југославији.¹⁹⁴

Поред тога што у време Пашићеве радикалске владе није било напретка у правцу међусобног признања и успостављања пуних дипломатских односа, питање потраживања од стране совјета тзв. „Врангеловог блага“ додатно је оптерећивало односе две земље. Тако се после извесне паузе народни комесар (министар) иностраних послова СССР Литвинов одлучио да се поводом тог питања поново обрати свом колеги, министру спољних послова Нинчићу. То је учинио телеграмом од 11 априла 1925, у коме се између осталог констатује да су совјети примили телеграм југословенске владе од 22. децембра 1923. У наведеном телеграму југословенска влада је обавестила Москву да је формирала комисију „која разматра

¹⁹³ Документ, “Заявление народного комиссара иностранных дел СССР Г. В. Чичерина представителю советской печати“, *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VIII Том, 1. I 1925. – 31 XII 1925., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 23. Напомиње се да је та цифра и изјава дата лондонском представнику бивше албанске владе Богинолу.

¹⁹⁴ Документ, «Письмо Поверенного в делах СССР в Великобритании запестителю народного комиссара иностранных дел СССР М. М. Литвинову 10.I 1925.» *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VII Том, 1. I 1924. – 31 XII 1924., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 23.

околности у вези са златом и драгоценостима Петербуршког (Лењинградског) трезора..“ Пошто је укратко поновио изводе из југословенског телеграма совјетима од 22. децембра 1922. године, Литвинов указује да Народна банка СССР даје понуду Југословенима за сарадњу у правцу проналажења и идентификовања наведеног блага. „...Очекивало се од Југословена да врате та средства и утврди њихов састав, али то није до сада утврђено. Влада СССР одбија било какву могућност да разматра отуђење тих средстава...“, наводи се између осталог у овом телеграму упућеном Нинчићу.¹⁹⁵

И следећих година проблем између две земље у вези „Врангеловог блага“ је представљао једну од препрека за успостављање пуних односа. Тако из телеграма народног комесара (министра) спољних послова Чичерина директно његовом југословенском тадашњем колеги Маринковићу од 4 априла 1928. констатује се да овај проблем још није решен. Поред тога Чичерин у телеграму констатује да располаже информацијама да је „...Краљевина СХС приступила распродаји крупне нумизматичке колекције, која је припадала Петроградском (Лењинградском) трезору..“ Указује да је то благо неотуђиво право грађана СССР. Спомине своју претходну преписку са Нинчићем у вези тога. Указује на могућност компензација за овакав чин, али не прецизира које.¹⁹⁶

Општи утисак совјетске дипломатије у правцу покушаја успостављања односа са Краљевином СХС те 1925. можемо сагледати из интерне дипломатске кореспонденције совјета, где се констатује да «..почевши од 1922. године трају

¹⁹⁵ Документ, «Телеграмма заместителя народного комиссара иностранных дел СССР министру иностранных дел Югославии Нинчичу 11. IV 1925, *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VIII Том, 1. I 1925. – 31 XII 1925., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 223.

¹⁹⁶ Документ, «Телеграмма народного комиссара иностранных дел СССР министру иностранных дел гославии Маринковичу 4. IV 1928.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XI Том, 1. I 1928. – 31 XII 1928., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 255-256.

покушаји у том правцу ..», али да југословенски званичници нису ни изблиза показали озбиљну спремност, коју је показала и поседује званична Москва.¹⁹⁷

Веома је значајан документ – писмо Литвинова посланику СССР у Пољској П. Л. Волкову од 6 марта 1925, у којем се спомиње претходна посета југословенског посланика у Варшави Волкову. У писму се између осталог каже „...Пишем Вам поводом телеграма о посети Вама југословенског посланика...“. У наставку се каже да је у југословенској изборној парламентарној кампањи било антисовјетских ставова (спомиње Пашића), али се са завршетком избора, по Литвинову, може очекивати слабљење антисовјетизма у јавности, те се стварају могућности за побољшавање релација, чак и за успостављање нормалних дипломатских односа. Указује Волкову да се може упознавати и контактирати са југословенским послаником и скренути му пажњу да је СССР спреман да успоставља односе са свим земљама, великим и малим. Такође и то да СССР не жели да се меша у унутрашње односе у Југославији.¹⁹⁸

О односима две земље у периоду средине двадесетих говори и документ телеграм совјетског посланика у Италији Кержениева заменику министра спољних послова Литвинову од 22. новембра 1925. У телеграму совјетски дипломата обавештава Литвинова да је имао разговор са југословенским послаником у Италији који „...ми је указао своје уверење о скором признању...“. За Југословене је „...веома опасна Коминтерна...“, али са друге стране, „...постоје симпатије свих слојева становништва за Совјетску Русију су велике, што чак изазива извесну бојазан...“. Наводи такође југословенског генералног конзула у Трсту Степановића, за кога каже да има у последње време има посебног утицаја у југословенском МИП. Степановиће је у свом „специјалном телеграму Гулдбергу навео да би

¹⁹⁷ *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VIII Том, 1. I 1925. – 31 XII 1925., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 777.

¹⁹⁸ Документ, «Письмо Заместителя народного комиссара иностранных дел СССР полномочному представителю СССР в Польше П. Л. Войкову 6. III 1925.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VIII Том, 1. I 1925. – 31 XII 1925., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 174.

Београд хтео формалне преговоре са официјелним лицем..“, кад је у питању почињање преговора о признању са Совјетском Русијом.¹⁹⁹

Када је у питању Мала антанта ту је предњачила Чехословачка ка приближавању Совјетској Русији, нарочито се у томе истицао Бенеш. Ипак постојала је тенденција покушаја усаглашавања основних праваца у спољној политици чланица Мале антанте, или макар дискусија на сталним заседањима њених тела по најважнијим спољнополитичким питањима. Тако сазнајемо из документације дипломатије Совјетске Русије да она закључује да се на Београдском самиту Мале антате одржаном 10 до 12 јануара 1924. дискутовало о односима према Совјетској Русији. Закључак је да се до даљњег по овом питању може деловати самостално, истина пратећи резултате билатералних преговора СССР са Британијом и посебно са Италијом, у покушају успостављања пуних дипломатских односа.²⁰⁰

Чехословачка политика према Совјетској Русији у оквиру Мале антанте је практично од почетка била наклоњена успостављању добрих односа са Москвом и у том правцу деловала и на Југославију. Тако из сачуваног документа, интерне дипломатске кореспонденције представника Совјетске Русије у Чехословачкој и владе у Москви, у вези његовог сусрета са министром иностраних послова Бенешом од 3. јануара 1924. у Прагу видимо ставове Бенеша. Бенеш је тада говорио и о односу СССР и Краљевине СХС. По њему Југославија нема никакву политичку линију (блокаду) у односу на СССР, па би било реално да се неће дуго чекати успостављање односа две земље. Указује се да ће, пошто СССР призна једна или две велике државе и Југославија одлучити да крене тим путем. Такође је

¹⁹⁹ Документ, «Телеграмма Полномочного представителя СССР в Италии заместителю народного комиссара иностранных дел СССР М. М. Литвинову 22 XI 1925», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VIII Том, 1. I 1925. – 31 XII 1925., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 677.

²⁰⁰ *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VII Том, 1. I 1924. – 31 XII 1924., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 698.

напоменуо, да уколико би Чехословачка учинила признање и успоставу односа са СССР, да би то званичном Београду помогло да и он то скоро и лакше учини.²⁰¹

Током следећих година, Чехословачка је наставила да предњачи у нагињању колективном признавању СССР од стране свих чланица Мале антатне. О томе нам говоре и документи руских архива за тај период. Тако у писму заменика министра спољних послова Литвинова посланику у Прагу В. А. Антонову-Овсенку од 31. октобра 1928. године сазнајемо доста тога. Позивајући се на претходне посланикове извештаје, Литвинов укратко понавља део њиховог садржаја. Он спомиње сусрете совјетског посланика Антонова-Овсенка са Бенешом од 3 и 24 октобра. Тада је Бенеш, како сазнајемо у ретроспективи овог писма, говорио да су земље Мале антатне спремне да успоставе нормалне односе са СССР, где у својој спремности у том правцу Чехословачка и Југославија наилазе на Бесарбски проблем. Бенеш је тада тражио да се у вези тога изјасни совјетска дипломатија. Литвинов наводи да се совјетска влада слаже да би међусобно успостављање пуних дипломатских односа земаља Мале антатне и СССР имало „...благотворну улогу на све заинтересоване стране, Балкан и Југоисточну Европу. Успостављање нормалних односа међу СССР, Чехословачком и Југославијом, имали би позитивну улогу за цео исток и југоисток Европе, чак и више све до разрешења бесарбског питања...“ Он у наставку указује да се због комплексности бесарбског питања морају посебно решити односи СССР и Румуније. Како је Румунија члан Мале антатне, то би совјети саветовали Бенешу да чини са своје стране шта може у прилог улажења у решавање свих спорних питања, па СССР са своје стране изражава спремност да уђе у директне преговоре са Румунијом по питању Бесарбије.

Потом је Литвинов саветовао совјетског посланика у Прагу да са Бенешом по питању Бесарбије и другим спорним питањима које совјети имају са Румунијом, не улази у разговор. У случају пак да Бенеш ипак покуша да уђе у та питања, и да чак покуша да сазове неку међународну конференцију на ту тему, то не би било

²⁰¹ Документ «Сообщение представителя СССР в Чехословакии о беседе с Министром иностранных дел Чехословакии Бенешом 3. I 1924.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VII Том, 1. I 1924. – 31 XII 1924., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961.

прихватљиво за СССР. Најзад Литвинов је свом посланику у Прагу скренуо пажњу и на то да је за СССР неприхватљиво и да не може гледати благонаклоно, када би Пољска и Румунија евентуално склопиле неки војни савез међусобно.²⁰²

У писму В. А. Антонова-Овсенка Литвинову од 26. новембра даје се пропратна реакција Бенеша, али и разговор који је совјетски посланик у Прагу водио са југословенским послаником у Чехословачкој Лазаревићем. Он указује да је Бенеш за нормализацију односа земаља Мале антанте са СССР-ом. Бенеш по питању Румуније и Бесарбије разуме совјетски став о посебним преговорима са Букурештом, али додаје да „...не би требало очекивати од Румуније неке значајне уступке, јер је то питање фактички решено..“ Бенеш додаје да се односи у Европи поправљају, и да совјетско-румунски спор по питању Бесарбије остаје све усамљенији.

Потом је Антонов-Овсенко прешао на опис свог разговора који је имао у Прагу са југословенским послаником Лазаревићем 18. новембра. Лазаревић је упознат са посебним ставом СССР по питању Бесарбије у односу на Румунију. Совјетски посланик је скренуо пажњу Лазаревићу да се стиче утисак да су Чехословачка и Југославија заробљеници питања Бесарбије у случају Румуније, када је у питању њихов однос и успостављање пуних односа са СССР. Лазаревић је одговорио да свако од земаља Мале антанте слободна да сама одлучује по овом питању и да није везана односима у Малој антанти. Додао је и да југословенска влада, није толико оптерећена односом опозиције у парламенту као што се мисли по овом питању, и да је Маринковић спреман да посматра ово питање. Антонов-Овсенко даље наводи Литвинову да не може да сазна прецизно шта се разговарало по овом питању на последњем састанку министара спољних послова Мале антанте. Он наводи своје мишљење да Бенеш преувеличава извесну зависност чланица када је у питању Бесарбски проблем. Њему се чини да Румунија, која је за разлику од Чехословачке и Југославије тада била мање заинтересована за успостављање пуних

²⁰² Документ «Письмо заместителя народного комиссара иностранных дел СССР представителю СССР в Чехословакии В. А. Антонову-Овсенко 31. X 1928.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XI Том, 1. I 1928. – 31 XII 1928., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 559-560.

односа са СССР, злоупотребава их да би што више за себе добила по питању Бесарбије.

Антонов-Овсенко даје своје мишљење да је Југославија генерално спремна да иде ка признању СССР-а. Поставља питање да би се можда могло ићи и на директне преговоре, на пример у Берлину, што је саопштио делом и Бенешу. Бенеш је по њему постао резервисан да буде посредник у таквим преговорима. Антонов-Овсенко подвлачи да је сагласан са Литвиновом и Москвом да Румунија да своје конкретне предлоге, па би се видело да ли се може ући у преговоре.²⁰³

Да је совјетска политика помоно пратила догађаје на Балкану двадесетих година, показује и документ – телеграм совјетског посланика у Турској Величкову министарству (народном комесариату) спољних послова од 15. новембра 1925. Указује се на иницијативу грчких политичара, подржаних од Британије, да се временом формира нека врста Балканског Локарна, заправо Балканске Антанте, у шта се увлаче и Југославија и Бугарска. Ово се у телеграму зове британском иницијативом, или „енглеском организацијом Балкана“.²⁰⁴

Совјетима је у током ових година било веома важно успостављање што бољих односа са Немачком. Тако у документу Меморандума владе СССР намењеном влади Немачке од 2. јуна 1925. сазнајемо да тадашња званична Москва критикује Друштво народа, за које се каже да „...је оруђе у рукама сила Антате..“, чији су између осталог циљеви „одвајање СССР и Немачке..“, што је све „...уперено против СССР“.²⁰⁵

²⁰³ Документ, «Письмо представителя СССР в Чехословакии заместителю народного комиссара иностранных дел СССР М. М. Литвинову 26. 1928», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XI Том, 1. I 1928. – 31 XII 1928., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 585-590.

²⁰⁴ Документ, «Телеграмма временного поверенного в делах СССР в Турции в народный комиссарат иностранных дел СССР 15. XI 1925», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VIII Том, 1. I 1925. – 31 XII 1925., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 667-668.

²⁰⁵ Документ, «Меморандум Правительства СССР Правительству Германии, 2. VI 1925», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР VII Том, 1. I 1924. – 31 XII 1924., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 350-355.

Иако је француски утицај током двадесетих година био доминантан у односу на Југославију, евидентан је био и британски. Британија је била посебно заинтересована у читавом међуратном периоду да се совјетски утицај што више умањи, раучунајући и Балкан. То сазнајемо и из телеграма совјетског посланика у Турској Сурица упућеном министарству (народном комесаријату) спољних послова СССР од 14. фебруара 1928. Суриц указује да је сазнао од турског премијера Тефика Рушдија да му је југословенски посланик јавио да јаче зближење Београда са Турском, и посебно успостављање дипломатских односа са Москвом је блокирано заузимањем британске политике.²⁰⁶

Совјетско – југословенски односи при крају епохе редовног парламентаризма Краљевине СХС (пре Шетојануарске диктатуре) се могу добрим делом сагледати на основу документа саопштења совјетске дипломатије о односима две земље од 27 јула 1928. године. У њему се наводи да нерегуларност односа две земље и колико су они или нису превише удаљени се може делом закључити и из недавног интервјуа министра иностраних послова Краљевине СХС Маринковића који је говорио о тим односима. Каже се у овом совјетском аналитичком документу да „...Маринковић прво не зна каква је правна природа СССР, да ли је он наследник претходне државе или не; Друго он (Маринковић) не зна како да посматра СССР на дипломатском правцу; Треће, он не зна да ли совјетска влада жели успоставити односе са Југославијом; Четврто, он не зна излаз из садашњег тешког положаја званичних односа две земље. „...При свему томе види се замор руководства Југославије да коначно уреди односе са СССР.

У наставку саопштења се каже, да би помогли Маринковићу, обзњањују следеће. Совјетска влада се јавља као пуноправни наследник претходне руске владе, с тим да совјетска влада анулира оне међународне уговоре који противрече суштини совјетске спољне политике. Како се совјетска влада односи у дипломатском контексту, може му показати искуство од десет година постојања

²⁰⁶ Документ, «Телеграма полномочного представител СССР в Турции в народн комиссариат иностранны дел СССР 14. II 1928.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XI Том, 1. I 1928. – 31 XII 1928., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 30.

совјетске републике. О жељама и намерама совјетске владе о успостављању односа са Југославијом, може да послужи и текст од јануара те (1928) године, у којем се каже да је намера СССР да успостави нормалне односе, не само економске већ и пуне дипломатске односе. При томе није жеља о успостављању односа и стратешких циљева које је имала царска Русија на Балкану. Совјетска држава јавља се на међународном плану као правовремени наследник бивше руске државе, али не и њене империјалистичке политике под окриљем славенофилскох идеја. Најзад југословенска држава би морала да зна и своје интересе. Позива се на Маринковићеву изјаву од јануара те 1928. године, када је он навео да британска политика утиче на односе Југославије и СССР. Поставља на крају питање да ли је Маринковићева улога у односима према СССР, само једна рола целине енглеске политике.²⁰⁷

²⁰⁷ Документ, „Сообщение советской печати о Советско-Югославских отношениях 27. VII 1928.“ *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XI Том, 1. I 1928. – 31 XII 1928., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 451

Други део, Краљевина СХС и Совјетска Русија

У овом поглављу наставља се праћење југословенске политичке јавности према СССР, с тиме да је овде акценат на догађајима у самој Краљевини СХС и то у периоду до завођења Шестојануарске диктатуре 1929. Прате се са једне стране веома штури односи званичног Београда према младој сојветској држави и према руском питању у целини, где посебно место има релација према руским избеглицама у Југославији. Анализира се и однос других важних политичких субјеката Краљевине према совјетима и руском питању у целини, посебно писање југословенске штампе, укључујући и елитна издања интелектуалних часописа. Посебно подпоглавље је посвећено руским избеглицама у Југославији, њиховом положају и статусу не само према званичницима већ и према другим политичким и друштвеним чиниоцима у земљи, материјалном и културном положају избеглица, социјалној структури, политичком деловању. Међутим, како је ово питање у српској и југословенској науци и историографији већ веома детаљно обрађивано, одлучили смо се да ово питање третирано само у оквиру предмета изучавања ове студије. Односно дали смо однос југословенске политичке јавности и према руским избеглицама у Југославији.

Глава 1 – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца

Овај део приближно обухвата двадесете године све до Шестојануарске диктатуре. Он је уз све своје противречности ипак један од релативно мирнијих у међуратној историји Прве Југославије (до атентата у Народној скупштини јуна 1928. године). У овом периоду је и поред противречности у унутрашњем политичком животу постојао ипак изванредан облик кохабитације и сарадње српских и хрватских политичара који ће бити радикално нарушен после атентата у скупштини јуна 1928. У спољној политици Краљевина СХС ће заузимати истакнуту улогу у Малој антанти, ослањати се на Француску, а према СССР званична политика је на крајњој дистанци, заузимајући сличан курс као и током

протеклог периода. Међутим важни политички и друштвени субјекти у југословенској политичкој јавности су заузимали сасвим различите ставове по питању односа према СССР, али и општем односу према Русији. Забрањена КПЈ ће наставити своје деловање на различите начине, ванинституционално. Средства информисања, преваходно мислимо на штампу такође на различите начине извештавају о догађајима у СССР. Ту су важни у анализи елитни књижевни и научни часописи, попут «Нове Европе», «Српског књижевног гласника», чије смо садржаје анализирали, потом дневни листови и часописи, од којих је најважнија «Политика», потом «Време» и други. У самом СССР сређивање унутрашње ситуације, заживљавање НЕП и победа Стаљинове струје, те позиционирање Совјетске Русије у међународном окружењу (признавање од највећег дела европских и светских сила и држава, укључивање у поједине облике међународне дипломатије, развијање економске сарадње у свету) имала је одјека и у Југославији, али различито виђена у сегментима политичке јавности, имајући у виду поделе по регионима, национално верској компоненти, идеолошком опредељењу, односу власт – опозиција и сл.

Уколико би смо посматрали званичну политику две земље, може се начелно констатовати да је СССР у међународним европским односима, све до приближно доласка нациста на власт у Немачкој, био у посебно нелагодној позицији. То се нарочито односило на земље, победнице у Првом светском рату, које су представљале и стубове версајског система, где је свакако најважнија Француска. Француска је у претходном веку била углавном у савезничким, или макар благо пријатељским односима са Русијом (изузетак период Кримског рата), што се нарочито односи на време од формирања Антанте. Међутим након Октобарске револуције, званична Француска у совјетској Русији, види идеолошког противника, и расадника потенцијалних револуција и у другим државама. Са друге стране, Француска и даље има реалан проблем од потенцијалног ревизионизма Немачке. Од тренутка уједињења Немачке 1871. и свог пораза у рату са Бизмарком, Француска се нашла у ситуацији да се граничи са суседом моћнијим од себе (демографски, економски, војно), па је системом савеза са великим силама, пре свега са Русијом, покушавала да надомести ту инфериорност и спреми се за ратни

реванш, повратак претходно изгубљених покрајина Алзас и Лорен, и свог места у Европи. Упркос победи у Првом светском рату, Француска није суштински поправила своју стратешку позицију. Наима, због Октобарске револуције, совјетска Русија се није из званичног Париза третирао као савезничка држава. САД су приступиле изолационизму у односу на европску политику, док је Британија, изузев Брајан-Келоговог пакта и Локарна, где су начелно гарантоване источне границе Француске, била доста индиферентна, а често и ненаклоњена француској политици у остатку Европе. Дакле британска помоћ је била под знаком питања и она свакако није била безусловна, али се на њу ипак рачунало као на последњу заштиту у односу на немачки ревизионизам. Стога је Француска у источној Европи, као потпору својој сопственој безбедности, а и опстанку версајског система развила систем савеза са низом новоформираних земаља средње величине. Поред низа билатералних споразума, где су посебно важни они са Пољском, Чехословачком, Југославијом, Румунијом и др, постојала је и Мала Антантна, а од тридесетих година и Балкански савез. Мала Антанта је уз све специфичности које су пратиле њено формирање, ипак била под доминантним француским утицајем, практично у читавом (или макар највећем) периоду свог постојања. Овде је веома важно рећи, да је овај систем савеза у источној и југоисточној Европи носиоца версајског европског система Француске са земљама региона, представљао поред противнемачког тега и одбрану у односу на потенцијални утицај СССР и нарочито концепт «ширења револуција», чији је синоним била Коминтерна.

Краљевина СХС (Југославија) је била једна од носиоца версајског система у послератној Европи и један од најважнијих француских савезника. Имајући у виду нерасположење совјетске политике према версајском концепту све до почетка тридесетих година, односно до доласка нациста на власт у Немачкој, то је и званична Москва гледала на Краљевину као на земљу чији режим јој свакако није наклоњен. Званична политика у Краљевини је непријатељски посматрала совјетску Русију и њену власт, задржавајући надаље пријатељски однос према руском национу и традиционалној Русији. То се манифестовало у пријему и потпомагању белоградејаца, избеглица из Русије, пијетету према руској православној цркви, и традиционалним обележјима Руса, укључујући царску породицу, племићку касту и

др. Дакле у свом званичном ставу према СССР, Београд се односио као према идеолошком противнику кога јасно треба разликовати од руског народа и традиционалне Русије, где се пратила француска политика и по овом питању.²⁰⁸

Историчарка Софија Божић указује на ширење комунизма на југословенским просторима, услед повратка великог броја бивших ратних заробљеника Аустро-Угарске из Русије захваћеном Револуцијом: «Већ у првој години по завршетку Великог рата, на српском етничком простору и по хрватским крајевима уопште почеле су да се шире и идеје комунизма. Томе су допринели углавном повратници из Русије који су тамо упознали, а многи од њих и прихватили идеје Октобарске револуције, а делом и печалбари који су се враћали из Америке.»²⁰⁹

Историчар Бранко Петрановић пише такође о утицају револуције из Русије, коју су ширили пре свега југословенски комунисти који су се из руског грађанског рата враћали у своје родне крајеве. Најчешће се радило о бившим ратним заробљеницима пореклом из Аустро-Угарске монархије. Петрановић указује на хаотичност збивања у југословенским покрајинама монархије последње године рата, где се ширио зелени кадар, социјалне и националне побуне. У таквим приликама «повратници из Русије ширили су идеје октобарске револуције, у којој

²⁰⁸ Тако је у свом експозеу о спољнополитичким приоритетима владе министар спољних послова Нинчић у Народној скупштини 8 јуна 1923. указао да је Краљевина везана за Француску као спољнополитичког савезника, али да не постоје никакве индиције да би се могли затезати односи на истоку Европе и изазивати ратни сукоби у које би били увучени како Француска, тако преко ње и Краљевина СХС. Француска по њему, нема никакве планове сукоба, посебно ратних на европском простору. Краљевина СХС по Нинчићу, има искључиво дефанзивну политику одбране националне територије. Према Богдан Кризман *Вањска политика Југославенске државе 1918-1941*, дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 74.

²⁰⁹ Софија Божић, *Срби у Хрватској 1918-1929*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2008, стр. 462. Историчарка Божић наводи случај обућара Мане Кораћа из Грачаца «познатог под називом Стаљин, који је ширио комунистичке идеје међу својим муштеријама», - наведено према Гојко Половина, *Почетак и развитак дјеловања КПЈ на подручју котара Грачац до априла 1941. године*, Дјелатност КПЈ до априла 1941. на подручју Карловца, Кордуна, Лике и Покупља, Карловац, 1969, стр. 649; такође Гојко Везмар, *Преглед развоја КПЈ у Лици 1919-1940. и осврт на Прву окружну конференцију*, Плитвичка језера 1985, стр. 29.

се преко 35 000 Југословена борило на страни большевика.²¹⁰ Петрановић указује да је Лењин сматрао крајем 1918. да се новостворене буржоаске државе на простору срушене Аустро-Угарске неће моћи дуго одржати под налетом револуционарних покрета. «...Југословенски комунисти, повратници из Русије рачунали су да је потребна само искра па да букне револуционарни пожар који ће срушити Краљевство. На тлу југословенских земаља, у Лабину и Птују, основане су совјетске републике, а у југоисточном Банату проглашена је Кусићка совјетска република. На малој територији и ‘магловитих’ циљева, ова сељачка аграрна република родила се новембра 1918. године, у ‘наивном’ уверењу да ће је српска војска прихватити. Покрет беземљаша и сиромашних сељака мењао је поседовну структуру и развлачио имовину, изазивајући страх буржоазије и земљопоседника од анархије и большевизма. Комунистички савез ‘Пелагић’, образован од повратника из Русије почетком марта 1919. на Стражилову, позивао се на большевичко искуство, узимао за узор совјетску власт и изјашњавао се за револуцију као крајњи циљ. Пелагићевци су тражили решавање аграрног питања национализацијом земље, уз организовање земљорадничких комуна под централном управом.»²¹¹

Ставовe југословенских владајућих кругова према Совјетској Русији, пре свега двора и председника Владе можемо пратити у овом периоду, најпре цитирањем радова истакнутих историчара по овом питању, а потом и кроз различите изворе до којих смо наишли у нашем истраживању.

Историчар Живко Аврамовски наводи да су југословенски владајући кругови од самог почетка имали отворено негативан став према СССР. Док је још трајао грађански рат у Русији, власти у Југославији су помагале борбу белоградејаца. Аврамовски каже „Само 1920. године у Југославији је дошло око 22 000 Врангелових војника. У Сарајеву је радила војна академија која је спремала питомце и упућивала их на Крим. Преко Боке Которске дотурана је америчка

²¹⁰ Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988*. Прва књига, «Краљевина Југославија 1918-1941, Нолит, Београд, 1989, стр. 102.

²¹¹ Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988*. Прва књига, «Краљевина Југославија 1918-1941, Нолит, Београд, 1989, стр. 102.

помоћ у муницији и наоружању белоградејским трупима на Криму. И Југославији, као и Бугарској и Грчкој, совјетска влада је 1920. понудила успостављање редовних дипломатских односа, али југословенска влада на ову понуду није ни одговорила. Исте године је министар иностраних послова Трумбић предузео неке самоиницијативне контакте са совјетским претставницима у Лондону, али то је влада одбила. За време рада Ђеновске конференције поново су били успостављени контакти између Нинчића и Чичерина, а затим и за време рада конференције у Лозани, али се даље од тога није отишло. Мада је и Чехословачка 1924. године изражавала спремност да са СССР-ом регулише своје односе, Југославија и Румунија су биле противне томе. Нарочити заплет уследио је крајем 1924. године, када је званична Краљевина, али и значајан део југословенске јавности, нарочито оне блиске властима у Београду, направио дистанцу у односу на Совјетску Русију у име „бољшевичке опасности“. То је нарочито дошло до изражаја поновним доласком на власт Пашићеве владе од краја новембра месеца на власт. Нова влада је указивала да бољшевизам угрожава државу. Министар спољних послова Нинчић је страним представницима и новинарима саопштио да „СССР води акцију против Југославије, Бугарске и Албаније, али да Београд спрема отпор.“²¹²

Током 1924. године долази до промене положаја Совјетске Русије у међународним односима, пошто те календарске године СССР признају Велика Британија, Француска и Италија, као и више других земаља. Када је у питању Краљевина СХС, још крајем 1923. године, краљ Александар је саветовао италијанског амбасадора у Паризу да би признавање Совјетске Русије од стране званичног Рима, био пренагљен потез, и да то Италији неће донети ни трговачке ни политичке плодове. Ипак под налетом измене ставова великих сила према Совјетској Русији, и Министарство спољних послова Краљевине СХС повлачи важан потез: 6. марта 1924. саопштава да је политичка мисија руског посланства у Београду престала и да ће посланик Штрандтман убудуће бити само делегат за питање руских избеглица. То је за многе представљало знак да предстоји и потпуно

²¹² Вук Винавер, *Југославија – Француска између два рата*, Институт за савремену историју, Београд, 1985, стр. 77.

признање две земље. Када је у питању совјетски однос према Краљевини СХС, званична влада у Москви је начелно признавала територијални интегритет југословенске државе. Међутим, Коминтерна је на свом Петом конгресу који је одржан средином те године, донела одлуку да се југословенска држава, као творевина Версаја и западноевропских империјалиста, мора разбити. Почетком августа совјетска владина делегација у Лондону издаје службену декларацију владе СССР по коме се када је у питању Краљевина СХС, залаже за федеративно преуређење земље (Словенија, Хрватска, Србија, Далмација, Македонија, Црна Гора) без прекомпозиције спољних граница земље, док се у исто време даје предлог за мењање граница више држава у региону (да се Бугарској да излаз на Егејско море и врати јужна Добруца, на штету Грчке и Румуније, да Румунија треба вратити Бесарбију Русији, а у исто време дати Мађарској корекцију границе, такође Чехословачка дати корекцију границе Мађарској).²¹³ У исто време вођа ХРСС Стјепан Радић одлази у посету Москви, што између осталог доводи до радикализације односа званичног Београда према Совјетској Русији.

Историчар Вук Винавер о том заплету наводи следеће: „Политика је 30 новембра 1924. објавила да постоји антидржавни савез Радића с болшевизмом, Италијом, Албанијом и ВМРО-ом. Пуном снагом је текла кампања против ‘напада болшевизма на Балкан’. У ствари бугарска влада је од јула 1924. ширила вести о болшевичкој опасности, и то су прихватили неки југословенски представници. Стјепан Радић је у Москви саопштио енглеском амбасадору 29 јула 1924. да је на Балкану опасна ситуација – Коминтерна покреће револуцију. Маринковић је све те вести одбијао као голу лаж, измишљену да би Бугарска добила одобрење да наоружа већу војску. Међутим, Мусолини је почетком августа саопштио Антонијевићу да ако Бугарска постане комунистичка, то је опасно за Румунију и Грчку. На конференцији војних изасланика Грчке, Румуније, Италије, Француске, и Југославије у Софији августа 1924. сви су се сложили да је лажна она прича о болшевизму. Маринковић је одбијао бугарску пропаганду о болшевизму који

²¹³ Богдан Кризман *Вањска политика Југославенске државе 1918-1941*, дипломатско-хисторијски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 74.

прети. Стјепан Радић је у Москви јула 1924. видео да Зиновјев, Коларов, Димитров верују у балканску револуцију. Он је уверавао Чичерина да је то илузија. О одласку Стјепана Радића у Москву те године, говори у свом мемоарском делу „Ни рат ни пакт“, Милан Стојадиновић: „Радић је покушао у то време да нађе подршку за свој политички став у иностранству. Пошто је у Европи најутицајнији фактор била Француска, а њена Влада веома наклоњена Београду – већ и због успомене на заједничко ратовање 1914-1918. – Радић се решио да иде на исток, у Москву, без обзира на режим, вероватно руковођен својим свесловенским осећањима. Овај пут, међутим, није му донео никакве позитивне користи, али је у Београду његов поступак изазвао мучан утисак, особито код краља Александра, који је био јако антикомунистички расположен, због убиства царске породице и свога зета, мужа његове сестре принцезе Јелене, кнеза Владимира Константиновића.²¹⁴

Од новембра 1924. Пашићева влада, пропагирајући заједнички ‘отпор против бољшевизма’, натерала је противника на попуштање. Спалајковић је Ларошу дао меморандум о офанзивној акцији Коминтерне на Балкану, у Југославији, Грчкој, Бугарској, Албанији. Лист ‘Време’ је 18 децембра 1924. објавио уводник о спасавању цивилизације, ‘Политика’ је 19, 21 и 23 децембра тражила да се створи ‘антибољшевички фронт’, исто као и ‘Самоуправа’ 21, 21 и 27 децембра 1924. Цанков је пошао за Београд и Букурешт и у Београду је 26 децембра 1924. морао обећати мирнији став. На бази антибољшевизма Пашић и Нинчић су онда ухапсили Радића.²¹⁵

Сам Пашић је наилазио на различите облике притиска, уколико имамо у виду његову изузетну улогу у креирању политике званичног Београда, укључујући утицај чак и онда када је био номинално у опозицији. У дипломатском извору на који смо наишли у истраживању, у депеши југословенског посланства у Бечу за Београд од 10. априла 1925. указује се на међународне сплетке против Пашића. Тако се утицајни аустријски политички делатник и публициста Мандел огласио са више фелтона у бечким новинама, у којима наводи да је по документима и

²¹⁴ Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Отокар Кершовани, Ријека, 1970. стр. 180.

²¹⁵ Вук Винавер, *Југославија – Француска између два рата*, Институт за савремену историју, Београд, 1985, стр. 77-78. цитат.

сознањима до којих је дошао, Пашић 1915. спремао сепаратно примирје са Централним силама, иза леђа народа и династије Карађорђевић. У тим наводним преговорима он је био спреман и на одстрањивање династије Карађорђевић и прихватање неке немачке из Мекленбурга. У овом извештају југословенског посланства се истиче да сматрају да то није случајно у време политичког сукоба у земљи између Пашића и Радића, где се лидер ХРСС оптужује због сарадње са совјетима и сељачком интернационалом. У исто време, како се наводи, шире се у средњоевропским државама гласине да је Пашић спреман на споразум са бољшевицима, и да издаје интересе Румуније у оквиру Мале антанте, имајући у виду њен спор са Москвом око Бесарбије, и начелни договор све три чланице да се не успостављају дипломатски односи са Совјетском Русијом без заједничке координације.²¹⁶

У овом периоду долази до изражаја посебно атнисовјетски ставови српских владајућих кругова, који су иначе традиционално прожети русофилством. Отуда те две категорије морамо разликовати, несумњиво русофилство српских владајућих кругова, које се и у том периоду манифестовало посебном наклоношћу према обележавању традиције и пијетета према историјским односима са царском Русијом и нарочито у савремености у релацији према руској емиграцији у Југославији. Са друге стране, тада можда више него у осталим југословенским покрајинама, демонстриран је наглашен антисовјетски став. Приближавање Радића бољшевицима изазвало је вишеструко незадовољство владајућих српских кругова. Тако лист „Самоуправа“, гласило радикалне странке у вези одласка Радића у посету СССР и учлањавања у сељачку интернационалу доноси више веома критичких текстова. У броју од 17. фебруара 1925. у чланку „Братски разговори“, констатује се да је Радићева посета Совјетској Русији и улазак у сељачку интернационалу, једна политика која има за предвиђену последицу бољшевизацију Балкана: „...Јер увођење ХРСС у руску бољшевичку Интернационалу и обавезе које

²¹⁶ Архив Југославије, 395-13-131, депеша из југословенског посланства у Бечу од 10. априла, 1925.

Радић преузима према тој Интернационали борбене оријентације које он спроводи нарочито у својој странци, све су то познате и несумњиве ствари..“²¹⁷

О посети Радића Москви и приступању сељачкој интернационали у архивској грађи пронашли смо у радикалском гласилу „Самоуправа“ од 31. марта 1925. изводе из говора једног од првака Народне радикалне странке др Васа Јовановића у југословенском парламенту. Он је анализирао извештај верификационог одбора скупштине у вези Радићевог одласка у Совјетску Русију, сарадње и учлањења у сељачку интернационалу. Васа Јовановић је критиковао Радића и због његовог објављивања неколико чланака у листу Известија, званичном гласилу совјетске владе. У дужем излагању Јовановић је указао на сродност и сраслост сељачке интернационале и Коминтерне. Подвлачи рад Коминтерне и њених сродних организација против режима и земаља југоистока Европе који су браниоци версајског система. Цитира лондонски Тајмс који је објавио чланак у којем се сарадња сељачке интернационале и Радића назива савезом за распарчавање Југославије. У том правцу др Васа Јовановић објашњава сарадњу македонског политичара Годора Александрова и Радића, пошто је концепција првог у стварању четвртог националног признатог идентитета у Југославији – македонског. „...сада господо знамо да је Радић одлазио на тајне конференције, које је организовао Хер Фон Голдштајн, директор руске агенције Роста..“. У наставку Јовановић наводи да је забрањена југословенска КПЈ међу првима признала Трећу интернационалу (Коминтерну).²¹⁸ Иначе на првој страни овог броја се даје извештај из Совјетске Русије по питању одузимања имовине, нарочито крупним земљопоседницима. Међутим у истом броју овог листа се у више текстова демонстрира русофилија, попут чланка на стр. 3, где се објављује већи чланак поводом 200 година од смрти Петра Великог, и о знаменитим Русима тог доба који су долазили у Боку Которску и Дубровник.

И историчар Богдан Кризман указује на велике разлике у погледима радикалне странке са Пашићем на челу према Совјетској Русији, и на ставове

²¹⁷ «Самоуправа», 17. фебруар 1925, чланак «Братски разговори».

²¹⁸ Архив Југославије, 395-13-126, примерак листа «Самоуправа», 31. март 1925.

Демократске странке на челу са Љубом Давидовићем по истом питању. Демократе су у принципу стајале на позицији да треба признати Совјетску Русију, па је тако у Давидовићевој влади, министар спољних послова Маринковић у приступној беседи у Народној скупштини рекао да треба признати власти у Москви „када дође до извесног усклађивања званичних спољнополитичких ставова Москве са међународним правом“, што је за њих био процес у наговештају. Радикали су се томе одлучно супротставили, па иако је Давидовић наговестио признавање Совјетске Русије, морао је да устукне пред прејаким отпорима опозиције и неслагањем краља у правцу скоре реализације тог чина.²¹⁹ Кризман такође за Пашићеву владу формирану крајем 1924. године истиче да је имала антибољшевички став, који је делом проузрокован ставовима Коминтерне о Краљевини СХС, као и истицањем званичне Совјетске Русије да би подржала федерализацију Југославије (уз намењање спољних граница, које за званичну Москву и даље нису биле спорне).²²⁰

Винавер наводи да је нова заоштреност у односима између Британије и Француске са једне стране и СССР са друге стране у овом периоду, била делом последица немачко-совјетског приближавања. Међутим када је током 1925. године дошло до извесног приближавања у релацији западне демократије – Немачка, те у исто време минималног, али евидентног разилажења по неким питањима Немачке и СССР, и званична Москва је показала далеко већу спремност за побољшавање односа пре свега са Француском. „...Чичерин је у децембру дошао у Париз и тражио да се продужи с решењем француско-совјетских спорних питања. Саопштио је да неће напасти Пољску и Румунију. Ова нова улога совјетске политике навела је и Пашића да у септембру мисли на додире са СССР-ом. Пашић је 18. новембра 1925. рекао аустријском посланику да Совјетска Русија више није

²¹⁹ Богдан Кризман *Вањска политика Југославенске државе 1918-1941*, дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 75.

²²⁰ По Кризману Пашић је револтиран ставом Коминтерне о Југославији, као и модификацијом става званичног СССР у прилог могућности федерализације земље, изјавио средином 1924. «да је у Русији чифутска банда, а да Југославија чека владу коју хоће руски народ», - Богдан Кризман наведено дело, стр. 75.

оно што је била, она учествује у међународној сарадњи. Гренар и Нинчић су крајем 1925. уговорили да Југославија призна СССР како би југословенски посланик тамо стао уз француског амбасадора. То је Бертело 17. децембра саопштио амбасадору Раковском. Пашић је после тога изјавио једном страном представнику да мора успоставити односе са СССР-ом и подсећао да се у лето 1925. умало није састао с Чичерином када су обојица била на лечењу у Чехословачкој. Најзад, и Александар се изјаснио за успостављање односа – Европа се коначно умирила, совјетски систем је чврст.²²¹ Винавер међутим наводи у наставку да је између осталог, британска дипломатија извршила притисак да се Балкан стабилизује, али без немачког и совјетског утицаја.²²² У том правцу можемо посматрати и писање више листова у Србији, али и текстове у Тајмсу и Известији.²²³

²²¹ Вук Винавер, *Југославија – Француска између два рата*, Институт за савремену историју, Београд, 1985, стр. 84.

²²² „...У вези с овим преговорима Форин Офис је у јуну 1925. сматрао да је балкански блок пожељан јер је то једина формула за одбрану од Немачке и СССР-а: - Румунија је трула, Грчка слаба, Бугарска се тек опоравља, једино је Југославија здрава. Један енглески меморандум од 4 јуна 1925. тражио је да Мусолини уђе у Локарно-преговоре и ступи у заједничку акцију за балкански мир. Енглеска, Француска и Италија, без Немачке и СССР-а, треба да стабилизују Балкан.“ у Вук Винавер, *Југославија – Француска између два рата*, Институт за савремену историју, Београд, 1985, стр. 85.

²²³ Архив Југославије, Фонд Милана Стојадиновића, 37-22-157 Тако лист Земљорадничке странке Радисава Ђокића „Земљорадник“ у броју од 28. јануара 1926. доноси текст под насловом „Русија и Балкан“, одакле преноси писање београдске „Политике“ о сплету међународних односа, пре свега политике Британије и Совјетске Русије око Балкана. По писању „Политике“, која опет прави анализу међународних односа тог времена на основу писања лондонског „Тајмса“ и московске „Известије“, Британија тежи да омете покушај сарадње Турске са балканским државама, иза чега наводно стоји покушај СССР да се приближи Балкану. У том правцу долазак турског министра спољних послова Рушид бега Београду, код британске политике буди сумњу у покушај совјета да преко турске политике успоставе сарадњу са балканским државама.

Приликом експозеа министра Нинчића у Народној скупштини 25 марта 1926. опозиција, пре свега демократе, земљорадници, тражили су да се призна СССР.²²⁴

У расправи о спољној политици министар Нико Перић је изјавио да се није променило држање Краљевине СХС према новој Русији. „Оно се кретало између жеље да са великим руским народом имамо увек најинтимније и братске везе, и неизвесности да ли је тадашњи режим у Савезу Социјалистичких Република консолидован, као и да ли је безопасан у својој агитацији. И баш зато што нас руководи начело немешања у руске унутарње ствари, морамо изјавити да није лако доћи до закључка да је данашње стање у Русији довољно одређено и јасно да би могли донети одлуку о његовом признању. Ми ћемо посматрати и пажљиво пратити догађаје...знајући да ће наш народ поздравити дан када ће моћи успоставити оне односе коју су одувек постојали.“²²⁵

Изузетно важну улогу у креирању званичне југословенске политике према Совјетској Русији је имао Никола Пашић, све до своје смрти крајем 1926. године. Непуних месец дана пре његове смрти, југословенским посланствима и важнијим државним институцијама је прослеђен текст-превод на српски који је претходно објављен у совјетском државном листу Известија 8 новембра.

Наводи се да Пашић има, и да ће до краја живота имати пресудну улогу у креирању званичне политике Краљевине СХС према Русији. Пашић је стално истицао да Краљевина СХС никад неће ићи против Русије. У том правцу је Пашић одбијао на сваки начин било који покушај неке од сила, укључујући и Француску, као и Малу антанту, да се на било који начин Београд обавезе за неку акцију против Русије. У Известији се наводи да је министар спољних послова Нинчић одбијао у својем раду да прихвати било какав вид акције који би се могао искористити од стране других сила против Совјетске Русије. „...Са обновљеном снагом давао је Пашић неколико пута званичне изјаве о томе да Југославија никада

²²⁴ Богдан Кризман *Вањска политика Југославенске државе 1918-1941*, дипломатско-хисторијски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 75.

²²⁵ Богдан Кризман *Вањска политика Југославенске државе 1918-1941*, дипломатско-хисторијски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 75.

и ни у ком случају не може ићи против Русије. Истина је да је Пашић такво држање Југославије према руском питању мотивисао славенофилским обавезама српског народа. Водећи рачуна о таквом расположењу чак и код најреакционарнијих кругова у Југославији, министар иностраних послова Нинчић био је принуђен да на свима конференцијама Мале антанте апсолутно одбаци сваки предлог о антисовјетским блоковима које су износили делегати Чехословачке и Румуније. Исто тако југословенска дипломатија апсолутно је одбијала сваки покушај Румуна да се осигурају војно помоћу Југославије у бесарбијском спору. Та иста лојалност у односу према старој Русији диктирала је Југославији чак и непризнавање балтичких лимитрофних држава, које су се отцепиле од Русије...”

Наводи се Радић као политички лидер четворомилионског хрватског народа, који иако је покушавао да води и аутономну политику према Совјетској Русији, да се у целини залагао за што тешње приближавање са Москвом. Радићу се дају одређене критике на контрадикторност и конфузност у свом политичком деловању, али признаје да се залаже за што бољи однос две земље. У Краљевини постоје и други народи попут Словенаца, док одређени верски субјективитет имају босански муслимани, а црногорски Срби су до недавно имали своју државу, док у српском корпусу има неколико јаких политичких странака, али да сви они, традиционално и сада, без обзира на потенцијална мимоилажења по неким питањима, заступају идеју о неопходности успостављања односа са Совјетском Русијом. Југословенска гласила наводе пораст совјетског извоза на Блиски исток, који у принципу потискује југословенски, што указује на потребу постизања трговинског споразума Београда и Москве. Поставља се питање који је мотив званичне југословенске политике да не призна у потпуности Совјетску Русију. Наводи се и да је Југославије стециште свих контрареволуционарних белоградејских организација. Указује се да је многим руским контрареволуционарима пошло за руком да заузму многа места на двору, у војсци и у највишим државним и друштвеним телима Краљевине СХС. У Београду постоји бела олигархија која брани приближавање Југославије и Совјетске Русије. „...Баш у овоме треба тражити објашњење овој чудној чињеници, да држава, која је везана историјским везама за Русију, у којој се различите политичке групе и партије слажу о потреби и неопходности

приближавања са Совјетском Русијом, не долази у пракси до тога..“ . Наводи се велико уверење у блискост народа Југославије и наклоњеност ка Совјетској Русији и њеном народу, што би све заједно требало да превлада, заједно са интересима које имају и обе државе, да се успоставе што бољи међусобни односи и успостави пуне дипломатске релације.²²⁶

После пада радикалска владе и смрти Николе Пашића децембра 1926. влада на челу са Маринковићем извршила је извесно отопљавање односа са СССР-ом. Између осталог то је било мотивисано потребом Југословена да нађу додатан ослонац у односу на италијански притисак.²²⁷ Како је Велика Британија потпомагала тада начелно Италију у њеној политици, југословенски политички врх се двоумио у правцу битнијег поправљања својих односа према Москви. О томе говори и историчар Аврамовски, који каже «.За овакву агресивну италијанску политику југословенско јавно мњење је окривљивало Енглеску. Пошто је јануара 1927. године Рим посетио енглески министар финансија Черчил увереност да је Тирански пакт склопљен уз енглеску сагласност још више је повећана. Све је то утицало да се у југословенској јавности и у политичким круговима појаве тенденције ка новој политичкој оријентацији – да се против италијанског притиска, иза чега стоји Енглеска, потражи ослонац на Совјетски Савез. Стјепан Радић је већ и раније указивао да је лек против италијанске политике притиска зближење са

²²⁶ Архив Југославије, 395-15 Посланство у Букурешту 20 новембар 1926., такође и у АЈ 370-34-580, Посланство КЈ у Турској, Оригиналан текст, превод објављен у совјетском листу Известија од 8 новембра под насловом «СССР и Југославија», послат 20 новембра за Посланство из Београда.

²²⁷ Вук Винавер, *Југославија – Француска између два рата*, Институт за савремену историју, Београд, 1985, стр. 110; Међутим Кризман наводи да је В. Маринковић као министар спољних послова у Вукићевићевој влади постао резервисан у односу на претходни врло јасан став демократа, укључујући и сопствене ставове по питању признавања СССР. Он је наводно изјавио као министар спољних послова да треба причекати са потпуним признавањем СССР, јер ни економски добици не би били одмах тако велики као што то изгледа због тренутне аутархичности совјетске привреде и њене слабе спремности на развијање спољне трговине, док са друге стране постоје још извесне политичке тешкоће у том правцу. – у Богдан Кризман, наведено дело, страна 75.

Совјетском Русијом. Сада су се гласови за заокрет према Совјетима чули и међу радикалима. Чак је и краљ Александар помишљао на то. Ово се тумачи из писања Живојина Балугџића, блиског краљу, да би зближење са СССР-ом могло успешно да се искористи за вршење притиска на Енглеску да престане да помаже Мусолинија у његовој антијугословенској политици.»²²⁸ Аврамовски у наставку констатује да југословенска власт ипак није отишла предалеко у својој спремности тада, да макар из тактичких разлога иде на успостављање пуних дипломатских односа са Совјетском Русијом. Политика Британије у правцу подржавања италијанског притиска на Балкан, где је важан фактор био у опхрвавању утицаја СССР-а и чак слабљења Мале антанте. Повезивање Југославије са СССР се одвијало преко турске дипломатије и то је процес који је трајао још од краја 1925. године. Са друге стране југословенска власт се плашила утицаја СССР-а на унутрашњополитичку сцену земље, имајући у обзир помагање комуниста те рад на промени друштвеног уређења земље и чак обарању монархије. То све је утицало на тактизирање од стране политичког вођства у Београду у правцу отопљавања односа према СССР-у, односно до успоравања и потом замрзавања тог процеса.

Међутим поред сталне британске нетрпељивости према било каквом отопљавању односа према СССР и Француска је у овим годинама била скептична према могућности да Југославија поправља битно своју политику према Москви. Она се плашила утицаја других великих сила на Малу антанту, коју је сматрала својим монополем. Током наредних година Маринковићева влада се суочавала са непостојањем довољне подршке других међународних субјеката ка приближавању Београда и Москве.

И у наредним годинама било је извесних неслужбених контаката и више изјава спремности за нормализовање односа између две земље, које су долазиле са совјетске стране, али југословенски званични кругови нису пристајали ни на какве званичне односе са СССР па ни на трговинске, мада су неки привредни кругови показивали интерес за то.

²²⁸ Живко Аврамовски, *Балканска антанта*, Институт за савремену историју, Београд, 1986, стр. 28.

И у наредним годинама било је извесних неслужбених контаката и више изјава спремности за нормализовање односа између две земље, које су долазиле са совјетске стране, али југословенски званични кругови нису пристајали ни на какве званичне односе са СССР па ни на трговинске, мада су неки привредни кругови показивали интерес за то.

У југословенској и широј међународној јавности повремено би колале приче да постоје преговори између Краљевине и СССР ради међусобног признања. Винавер наводи да је министар спољних послова Совјетске Русије Литвинов демантовао фебруара 1928. такве преговоре са Југославијом, а да је то са своје стране Александар Карађорђевић учинио у мају исте године. «..Конференција Мале антанте од јуна 1928. настојала је да смири румунско-совјетске односе, па је у августу 1928. Бенеш преговарао са совјетским представником да се уреде односи Мала антанта – СССР. Литвинов је на ово пристао 3 октобра и југословенски посланик у Прагу Бранко Лазаревић је у новембру преговарао са совјетским представником. Очигледно је да Мала антанта није била антисовјетски расположена. Али зато је вест о пољско-румунском пакту узбудила штампу и совјетска штампа је у октобру 1928. сматрала да Француска, Пољска и Румунија спремају напад на СССР. Пошто се генерал Лерон састао са Александром, то се писало да и Југославија улази у наведени блок. Француски дипломати су почели јављати да СССР спрема напад на Пољску, као што су совјетски дипломати сматрали да Француска организује Пољску за напад. Када је 10 новембра потписан немачко-румунски финансијски споразум, совјетски амбасадор у Берлину је био уверен да је то антисовјетска ствар, као пут Писулдског у Букурешт, Бетлена у Варшаву, Лерона по Источној Европи. Штампа Коминтерне и националних комунистичких партија је сада пуном паром писала да Француска, Пољска и Мала антанта спремају напад на СССР. Сваки догађај на Балкану процењиван је као ‘нова карика у ланцу антисовјетских припрема’.²²⁹

²²⁹ Вук Винавер, *Југославија – Француска између два рата*, Институт за савремену историју, Београд, 1985, стр. 152.

Нерегулисани односи су остали све до завођења шестојануарске диктатуре, када је узимањем све власти од стране краља Александра и најреакционарнијих кругова око њега, однос према СССР постао још негативнији.²³⁰

Са друге стране, када је званична Француска од почетка тридесетих показала прве промене свог односа према совјетској Русији, југословенска званична политика није показивала посебну спремност да је на адекватан начин прати. Први разлог је унутрашње природе, јер се власт у Београду веома плашила потенцијалне популарности и утицаја совјетске политике у односу на посебно ниже слојеве становништва у Југославији. Други разлог је постепен процес смањивања француског утицаја на Југославију. Овај потоњи процес је био делом условљен страхом Југословена од сталних притисака Италије, која је показивала у континуитету агресивним захтевима према свом источном суседу са друге стране Јадрана. Италија је имала и велики утицај на граничне ревизионистичке земље према Југославији, попут Мађарске, Бугарске, Аустрије и доминантну позицију у Албанији.

Када су у питању политичке странке и политичари, важан извор података нам пружају Стенографске белешке из Народне скупштине. Тако је на 13 редовном заседању Народне скупштине одржаном 16 јануара 1922. године, посланик Јован Ђоновић у свом излагању се дотакао и односа званичног Београда према Совјетској Русији. „...Ми на пример не знамо, зашто смо једина земља у Европи, која са Русијом нема апсолутно никаквих веза. Господо, видите, ја мислим да је наша снага у словенској солидарности. Ово кажем нарочито за то, што видим како се данас развијају прилике у Европи; али ако и није тако, ако би опсервације биле нетачне, онда би требало да је тако. Ја мислим, да ми макар ђаво управљао Русијом, морамо имати везе с њом. И, најзад, како то могу имати Енглези, Французи, Американци, Талијани, кад они могу шиљати своје мисије или имати своје агенте у Москви, онда не знам, зашто их не бисмо имали ми? Мени се чини, кад би смо ми имали друкчије односе са Русијом, да бисмо, баш ми имали најмање разлога да

²³⁰ Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1935-1937*, Просвета, Београд, 1968, стр. 14-15 цитат.

страхујемо од њихове пропаганде. Ја бих био рад да чујем, да ми се објасни зашто ми у опште немамо никаквих веза и зашто нисмо покушали да ступимо ни у какве везе са руским народом? Ваљда, господо моја, не могу ови, који управљају овом земљом, игнорисати ово, што се десило у Русији и оне који управљају са њом. Не можемо игнорисати, ваљда, људе који говоре у име Русије! Кад их не игноришу они, који су моћнији од нас, онда ту раскош не можемо себи дозволити ни ми!“²³¹ Ђоновић је био истакнути интелектуалац и политички радник из Црне Горе, који је у Бомбашком процесу режима краља Николе био осуђен на смрт у одсуству. Између два светска рата је деловао као политичар и интелектуалац прорепубликанског и левог опредељења, иако је за време рата подржавао у емиграцији покрет Драже Михајловића.

Словеначки друштвени и политички делатник, Антон Бранднер, који је у Народну скупштину ушао на листи Народног социјалног савеза, одвојио се потом у самосталног посланика. Он је на 14 радном састанку 17. јануара 1922. године, говорећи о спољној политици Краљевине СХС, дотакао и односе са Совјетском Русијом. Он се по том питању, како је сам навео, надовезао на претходно излагање Јована Ђоновића. „...Предвсем је треба, да ми никакор не игнорирамо Русије! Ако се скоро же все државе стопиле ж нјо в договоре ин звезе, је то ше тембољ наша должност брез озира на облико владавине, ки за енкрат постој в Русији...“ У свом даљем излагању на ову тему, он је навео, да иако неки сматрају да је можда у Русији диктатура, да то не би смело да буде препрека да се одржавају односи са овом великом словенском силом, баш уосталом, као што то раде и друге европске и светске силе по овом питању у односима са Москвом. Бранднер је критиковао бившег посланика у Петрограду Спалајковића, који је по њему изјавио да Европа не сме да помаже у борби против глади у Русији јер на тај начин заправо помаже бољшевички режим у њој, и позвао је власти Краљевине СХС да се ограде од ових изјава Спалајковића. Бранднер се запитао да ли треба да погине од глади 20 милиона Руса, ако не жели да им се помогне из идеолошких разлога. У стенограму

²³¹ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1921-22. годи. 1. Књига (од 1. претходног до 37 редовног састанка), Државна штампарија, Краљевине СХС, Београд, 1922. стр. 112.

из Народне скупштине са ове седнице и Бранднеровог излагања, се додају и узвици у том тренутку неких посланика, који су добацивали да је Спалајковић сада посланик у Паризу, и да он не држи такве изјаве. Бранднер се позвао на успешну политику мале Србије, која је вешто умела да изгради одличне односе са великом Русијом у међународним односима, и да „...Из протеклости видимо, да је мала Србија велико поменила баш ради тега, кер је била в звези з Русијо. Верјемите ми: ако би били ми обновили стике з Русијо, ако би били ми данес звезани з Русијо, би нас Антанта чисто другаче упоштевала. Тако се па антанта заведа, да смо чисто навадни – да рабим та израз – њени хлапци, ин ни чудно, да дољивљавамо пораз за поразом ин да нас никјер не упоштевајо...“²³² Бранднер се надовезао на критичке опаске Ђоновића, као и неких других претходних излагача, који су констатовали извештај неуспех југословенске државе у правцу прецизирања својих граница са окружењем, где се посебно акцентирао Скадар и граница са Албанијом, али и западне границе земље (Корушка са Аустријом, граница са Италијом), у мањој мери и нека сила у граничном појасу са Румунијом, северна Барања са Мађарском. У том правцу они су истицали да би успостављање каквих-таквих односа са Москвом, помогло Краљевини СХС у њеној спољнополитичкој позицији, за коју су навели да је извесно подцењена од њених западних савезника.

Етбин Кристан је у својој полемици са министром Нинчићем о могућности успостављања макар техничких односа са новом Русијом, одговорио на седници 23 јуна 1922. Он је прво истакао да је незадовољан одговором Нинчића, па је наставио: „...Господин Министар признаје, да овде, у Београду, постоји неко руско посланство. Ја сам у своме питању питао: ако то посланство постоји, коју државу, коју Владу заступа? Ја сам у своме питању питао и то да ли је истина да то посланство издржава наша држава. Надаље питао сам, ако је то истина, шта кани наша Влада предузети да се овој аномалији учини крај? Господин Министар каже да има неких традиција и каже да иста аномалија постоји и у другим државама

²³² *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Редован сазив за 1921-22. годи. 1. Књига (од 1. претходног до 37 редовног састанка), Државна штампарија, Краљевине СХС, Београд, 1922. стр. 124..*

Европе. Господо ако у другим државама Европе има несмислица, нема разлога да ми све те несмислице копирамо, до још никако нисмо копирали оно што је добро у тим државама. Господо, то посланство за које г. Министар призаје да још и сад постоји, заступало је руску царевину. Не може бити никакве сумње да руске царевине одавно нема. Имаде једна Русија која нема ничега заједничког са некадањом руском царвином.

Откако је руска царевина пала, откада је престала руска царска влада, мењале су се различите владе у Русији, али ни једна која би била у роду са оном царском владом. Није само то, господо, да је ово једна смешна ствар, да постоји једно посланство, које заступа једну државу, које нема на свету, које заступа једну владу, која је одавно већ мртва, него има још нешто друго. Док ми ово посланство подржавамо, док га толерирамо, већ је опасност, да нам се приписују којекакве по мир наше земље и по мир Европе опасне тенденције, довољно озбиљне. По готово се мора та сумња утврдити, ако се зна, да то посланство, које заступа једну давно мртву власт, једну власт, којој се противи цела Русија, ми издржавамо. Према томе се суди, да имамо неке намере, које су у вези са успоменама на ту негдашњу владу и са надама на васкрснуће те владе. По готово, господо, ако доведете у везу с тим боравак Врангелове војске у нашој земљи, оне војске, о којој је г. Министар Војни пред неколико дана овде говорио, да то није ништа друго него један скуп појединаца, који не може ништа урадити, али који је организован, који издаје одредбе, указе, повеље и т. д, који даје одликовања опет није чудо, да у свим либералним круговима постоји нека бојазан, да је наша земља збиља спремна да помогне неке тамне тенденције, које иду за тим да се против Русије иступи оружјем. А ми, господо, немамо ни најмање разлога, да би се упуштали у такове авантуре, немамо никаквог разлога, да дозвољавамо, да може таква вера у свету постојати.

Ја од г. Министра нисам тражио да успостави дипломатске односе са дашњом бољшевичком владом у Русији. Ја не идем тако далеко, али држим, да Скупштина има право тражити од владе, да ликвидира један одношај, који је немогућ, а да је то могуће, то је показала Америка, која је не некадашњем царском, него Керенскијевому посланику изјавила, да она њега може сматрати само једном

приватном личношћу у својој земљи. Ми не једном Керенскијевом, него једном царском посланику исказујемо част, као да збиља заступа владу и поред тога ми њему и његовом особљу још и новаца дајемо, да могу репрезентирати оно што не постоји, и да могу дискредитовати нашу државу.

Ја ради тога апсолутно не могу бити задовољан са одговором господина Министра и изјављујем, да ћу потом поднети једну интерпелацију, надајући се, да ће сви праведно мислећи елементи у овој земљи потпомоћи, да се то један пут уреди. (Пљесак код левице.).²³³

Етбин Кристан, словеначки политичар леве оријентације, који је добро владао српско-хрватским језиком, и тако излагао у Народној скупштини (био у широј коалицији око Земљорадничке странке), у свом излагању 5 јула 1922. године, дотакао се и ситуације у болшевичкој Русији. Он је критиковао тамошње стање као неуспели експеримент, који нема много везе са социјализмом. Указао је и да у царској Русији многе ствари нису биле постављене како треба, па код њега преовладава једна општа скепса према овом простору, са аспекта успешности неког модела. Тако он чак спомиње и Беље и нека друга газдинства у бившој Аустро-Угарској која су имала део власништва руског, где по њему мало шта је функционисало како треба. Додуше он критикује и стање у Америци, где по њему не само да нема довољно слободе, већ по примеру Калифорније је „најцрња реакција“.²³⁴

У правцу незадовољства званичне политике КСХС према Совјетској Русији је дискутовао и словеначки политичар леве оријентације Етбин Кристан, с тиме да је он јасно идентификовао Француску, као носиоца реакције у Европи тада, која се борила против револуционарних и левих стремљења, како је он то у свом излагању на 14 седници 17 јануара 1924. означио. За разлику од Бранднера он је излагао на српско-хрватском језику и рекао је о Русији следеће: „... Ми смо видели красну

²³³ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1923. годину 4. Књига (од LXXXI-CI), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1922. стр. 10.*

²³⁴ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1923. годину 4. Књига (од LXXXI-CI), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1922. стр. 230-232.*

Француску за време кад је помогла ослобођење Европе својом револуцијом, али данас ми видимо једну Француску која носи заставу реакције и која не види ништа друго до франке који хоће пошто по то да изнуди од Немачке и Русије и других народа, и којој нисмо ми никакви савезници и никаква браћа него смо једно оружје у њеној борби за те франке. Покрај тога, господо, ми провађамо једну политику према Русији која се не може оправдати ни на који начин. Господо, бољшевизам је једна, а Русија је друга ствар. Бољшевици су једно а руски народ друго. И ја питам: шта ти наши савезници, шта хоће Француска од те Русије? ... Господо моја, кад је оно г. Спалајковић у Женеви рекао, да је боље да погину милиони гладних Руса, гладне руске деце, него да се подупиру бољшевици, ја бих питао, кад се ико сетио да изговори такве речи кад је харачио царизам у Русији? Право је имао колега Бранднер, кад је рекао, ако деманти на то није дошао, онда морамо веровати; ако Влада и у тој ствари држи своју тајанственост онда нам не преостаје ништа друго, него морамо веровати, да је нашој земљи наметнута такав срамна ствар...“ У наставку Кристан је поновио запажања неких својих претходника који су поставили питање о томе како Италија, Британија и неке друге силе могу да успоставе односе и сарадњу са Совјетском Русијом, зашто то не може и Краљевина СХС.²³⁵ Такође посланик из Словеније др Милан Корун је на 15 заседању Народне скупштине 18 јануара 1922. говорио и о односима са Русијом. «...И када су, господа сви говорници тражили да ми своје односе према Русији променимо, да успоставимо везу са руским народом и руском Владом, била данас каква била, онда су тражили нешто што ће бити само у корист ове државе. До данас наша Влада није ништа учинила у томе погледу, и чак је била противна томе да се руском народу покаже бар мало захвалности за све оно што је руски војник у прошлим деценијама учинио за нашу земљу, пролио толико своје крви за ослобођење Балкана. « Министар Правде др Лаза Марковић је потом упао у реч: «Јесте ли протестовали што издржавамо руске избеглице?» На то му је по стенограму Народне скупштине

²³⁵ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1921-22. годину 1. Књига (од 1. претхдоног до 37 редовног састанка), Државна штампарија, Краљевине СХС, Београд, 1922. стр. 132.

Корун одговорио «Јесте господо, јер ти Руси неће да владају у будућој демократској Русији, јер то су Руси који неће да раде, то су Руси пријатељи прошлог режима, то су реакционарни елементи, које ми не смемо да помажемо. Нека се врате кући. Г. Спалајковић је обећао совјетској Влади да се српски војници у Сибирији неће борити против Совјетске Републике. Он је дао часну реч и није је одржао. 4000 српских војника, господо, две године се борило код Мурмана против Совјетске Владе! Иде ли то на то да се дође у додир са Совјетском Русијом и руским народом? Господо, у годи. 1919. тражила је Француска и Енглеска да наша војска учествује у обарању Совјетске Владе. Влада на то због јавног мишљења није могла да пристане, па ипак је дозволила да се скупљају добровољци, али је на нашу срећу, српски народ имао доста осећања и није се хтео јавити за ову добровољачку војску која је имала да се пошље против руског народа.

Господо, данас је репрезентант рускога народа совјетска влада, а никако ваше избеглице. Господо, припазите Италија тражи везе са руским народом и није искључено да ћемо се наћи једнога дана у ситуацији да нећемо имати на страни најјачу словенску државу Русију, већ ће она бити у вези са оним народима који воде империјалистичку политику против нас и са којима бојим се да ћемо једнога дана имати крвави рат...».²³⁶ И из овог излагања можемо закључити изношење аргумената словеначких политичара у правцу потребе одржавања односа са новим властима у Русији, ако ништа друго, оно и из прагматских државних разлога. Јер околне земље, са којима постоје територијални спорови и неспоразуми, попут Италије, а које нису имале дотле развијене савезничке и пријатељске односе са Русијом, као што су то рецимо имале две српске државе Србија и Црна Гора, и једну словенску традицију и пријатељство, као што се то односи на све југословенске народе - да могу добити ојачану спољнополитичку позицију, коју званични Београд, непотребно не користи. Наравно ту су и идеолошки разлози јер су ови словеначки политичари склонили левици, међутим чини се да овде код њих

²³⁶ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1921-22. годину 1. Књига (од 1. претходног до 37 редовног састанка), Државна штампарија, Краљевине СХС, Београд, 1922. стр. 147.

преовладава прагматизам и брига за стицање што јачих позиција у даљњем процесу борбе за разграничење са Италијом, где је значајан део Словенаца (и Хрвата) остао са друге стране границе, што се односи и на разграничење са Аустријом. Нешто другачије геополитичке одреднице и идеолошки приступ имао је словеначки посланик Антон Сушник, који је био више окренут десно, па чак и са извесним симпатијама посматрао немачко-аустријски културни и економски утицај. Међутим у свом излагању о спољнополитичком курсу Владе на 20 редовном заседању Народне скупштине 25 јануара 1922. године, и он се заложио за побољшање и успостављање званичних односа са Русијом, наводећи у свом закључку, да ако се Аустрија и Немачка окрећу сарадњи са Совјетском Русијом, да је то сигурно рационална калкулација, и да је треба следити и званични Београд. Он је поставио питање Пашићу, како је наиме могуће да је званична Србија била окренута Русији и руском народу, и како то да је руски народ позитивна категорија (што је и његов став) био у време царизма, а сада наједном када су совјети на власти, тај исти руски народ није вредан подршке и признања од стране званичника КСХС. «..Ин ше некам морањо имети на уму! Немчија има измеђ всех држав најојје стике з Русијо. Немци познајо руске размере најбоље ин vsако лето гре вечје штевило интеллигентов, зласти инженирјев, в Русијо. На полтичном хоризонту се кажејо, чоправ ше нејасно, контуре бодоче звезде међ Немчијо ин Русијо. Наша политика проти Русији па по мојем мњењу не ходи по прави поти. Господ Пашић је попретј рекел, да обдржи наша политика рускему народу стари правец ин да смо хвалежни рускему народу за все, кар је бил сторил за ослобојење Балкана. То је прав. Тода наша политика нима седај, одкар се је зрушил царистични режим, з Русијо никаве звезде већ, даси обстоја ше исти добри руски народ какор је бил пред световно војно. Ми нимамо з Русијо никакве звезде већ, даси обстоја ше исти добри руски народ какор је бил пред световно војно. Ми нимамо з Русијо никакве звезде, разен да подпирамо руске бегунце, кар нас стане месечно менда 8 милијонов динарјев. Кот човек нисам проти тему, кер вем, како тежко је бити ведно бегунец. Мислим па, да је прва должност владе, да подпре своје пасивне краје в држави, ки со летос толико трпели вслед суше. (Одобравање. Посланик Бранднер: Ин подпира нај словенске бегунце из Горишке ин Корошке!).

Готова је, да се Русија полагамо кослодира ин да бо постала в догледнем часу зопет одлучујоча велесила в Европи. Че бомо ми шли по поти, катеро нам је зачртал гледи политике проти Русији др Спалајковић, би знало бити то за нас в бодочности фатално. Мислим, да се морамо правочасно преориентирати. Вса наша политика ин политика мале ентенте би морала ити за тем, да се уресничи концепција бодоче сованске прмочи в Европи, да приде некоч час, ко бодо имели водилно влого в Европи Словани, какор со јо имели дослеј Германи ин Романи...»²³⁷

Истакнути словеначки друштвени радник, доктор теологије, посланик током читавог периода двадесетих година у Народној скупштини КСХС др Јосип Хохњец у свом излагању 7 јуна 1923, заложио се такође за неопходност успостављања дипломатских односа са Совјетском Русијом. Он указује да без обзира на све постојећа влада у Москви представља власт у Русији, и да би то требало уважити и да би било од користи ову велику словенску земљу имати као свог заштитника. Хохњец наводи да је Британска империја и англосаксонски свет једна целина у светској моћи, а да би словенски свет на челу са Русијом, могао да буде неки други важан пол. «..Русија какршанколи је седај, је највећа слованска држава ин кот така природна протекторица малих слованских држав. Велик дел мизерије, под катеро трпијо слованске државе по световни војни, изхаја од пасивности Русије в зунанји политики. Ако би Русија вршиле својо мисијо протектората над слованским државама ин њих правицама, би марсикај било боље ин слованска свобода ин слованско право би ило боље заштитено. Зато је в нашем ластнем интересу, да сторимо все, карколи је в наших моћех, да ми приближамо Русијо Европи ин себи...»²³⁸

²³⁷ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Редован сазив за 1921-22. годину 1. Књига (од 1. претходног до 37 редовног састанка), Државна штампарија, Краљевине СХС, Београд, 1922. стр. 206.*

²³⁸ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1923. године 1. Књига (од 1. претходног до XXV редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1923. стр. 392.*

И угледни словеначки политичар, такође доктор теологије Фран Куловец, као представник Словенске људске странке, као посланик се 8 јуна 1923, заложио у свом излагању у Народној скупштини за потребу успостављања односа са Совјетском Русијом.²³⁹

Куловец је дискутовао на тему Совјетске Русије и на седници Народне скупштине 7 фебруара 1924. када је претресао штетности одлука власти Југославије да се још не успоставе дипломатски односи са Москвом. Он је указао да се без великих разлога београдске власти плаше бољшевичке Русије и да из интереса земље треба успоставити те односе, јер би добитак у међународним односима Београда биле велике. Он је навео да се у Русији још увек налазе хиљаде и хиљаде југословенских грађана од којих би добар део сигурно у перспективи хтео да се врати у земљу. Куловец је навео да прилике у Русији су се средиле и да свет са њом успоставља односе, и да то југословенске власти треба да ураде.²⁴⁰

Словеначки посланик Антон Брандер се у својој дискусији у Народној скупштини 16 јуна 1922, критички осврнуо према по њему минималној помоћи југословенске државе словеначким избеглицама из Корушке и Приморја, у односу како је то он навео, прилично привилегованим руским емигрантима.²⁴¹

Словеначки посланик Рудолф Голоух је у својој дискусији од 21. јуна 1922. говорио о, како је навео, недовољној бризи државе према преосталим држављанима КСХС у низу околних земаља, где је између осталог споменуо да у Сибиру има Југословена. «...Даље имамо војне ујетнике в Сибирији. Просим господа министра, нај ми пове, којико је тех ујетников, како се зање скрби ин кај се је сторило, да се кончно поврнејо домов. Срамота, за нашо државо је, срамота је за зунањег»

²³⁹ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1923. године 1. Књига (од I. претходног до XXV редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1923. стр. 427.

²⁴⁰ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1923-1924. године 1. Књига (од I. претходног до XVII редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 558-559.

²⁴¹ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1921-22. године 3. Књига (од LXIV до LXXX редовног састанка), Штампарија, Туцовић, А.Д. Ослобођење, Београд, 1922. стр. 207.

министра, да се пустиојји ти јунаки в туђини ин да њима наша држава зање побене скрби ин онбенега денарја. (Антон Бранднер: «Тако шчити наша влада националне интересе! Бригате се за немшке кнез, за Виндишграеца, на па за наше народне мањине!»). Спомињем се, да сем лето дни по кончани војни интервенирал ту в Београду при такратнем председнику владе ин га опозорил на војне ујетнике в Сибирији. Та председник владе је бил толико искрен, да је одговорил вем да имамо в Сибирији много наших људи, тода много. Оних ујетников је по наших информацијах моробити отрованих з большевичким идејама. Ми морамо поагома излочити, кар је здравега, други па нај останејо там. Ту морам припомнити, да је мед теми ујетники много Србов. Пред некај часом сем читал, да је влада вендар послала неко комисијо в Сибиријо. Ланско лето је менда шел тја неки стотник, ки је прпељал 30 људи домов. Вем, да је в тем часу пришло в Трст, много ладиј з војними ујетники, ки па нису били Југословани из Сибирије. Чехословачка држава је прескребела, да со в теку енега али полдругега лета по концу војне пришли вси ујетники домов...»²⁴²

У овом правцу изузетно је важно излагање у Народној скупштини председника владе Николе Пашића 25 јануара 1922. године на 20 редовној седници. Он је поводом односа са Русијом рекао следеће: «..Што се тиче Русије, вама је ствар позната. Ми Срби, а и остала наша браћа, који смо доживели да се ослободима и ујединимо, ми смо сви захвални великом руском народу што је похитао да нас спаси од погибије која нам је претила кад нам је Аустро-Угарска навестила рат. Да то није Русија учинила, да није устала да нас помогне, ми би смо били пропали. Русија је имала савезника Француску, а Француска и Русија стајале су у споразуму са Енглеском, и на тај начин кад је Русија устала да нас брани, повукла је и своје савезнике и ми смо спашени од погибије. То им ми не можемо никад заборавити. (настаје плесак, гласови: Тако је! М. Московљевић: Руски народ гладује, а ми му никакве помоћи не шаљемо). Ми смо примили сада руске емигранте и ми их примамо без разлике којој они партији припадају; ми се у то не

²⁴² *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1921-22. године 3. Књига (од LXIV до LXXX редовног састанка), Штампарија, Туцовић, А.Д. Ослобођење, Београд, 1922. стр. 257.

мешамо. Ми само желимо да они дођу код нас, да их примимо као своју браћу и да уживају слободу, али да се не мешају у наше политичке ствари. (М. Московљевић: А зашто држе политичке конгресе?).

Што се тиче исхране сада гладних Руса, то ћемо учинити све па добре воље, и онако без икаквих очекивања других накнада или каквих других добитака од наших трговинских односа са Русијом. Ми у том хоћемо да их помогнемо братски и хумано. Али, господо, да ми мењамо политику, и да се миримо са руском владом пре но што се она измирила са својим народом.... (Настаје плесак), пре но што је она пристала да призна руски народ да је он тамо највећи суверен, то не можемо. Кад су већ стару династију уклонили, онда су дужни да признају сувереност народа. Докле они то не ураде, дотле ми немамо ништа нити да им сметамо ни да им помажемо. (Настаје приговарање).

Господо, ја сам казао како је сав наш народ благодаран руском народу што је учинио да нас спасе од погибије. Ја нећу да даље улазим у то питање јер видим, да има и противних мишљења. Видим да има људи који су на оној страни, која је учинила да Русија падне пре и да Русија подлегне и да дође до овог стања (Настаје плесак). Али ја нећу у то да улазим. (Настаје приговарање и граја. Др Корун нешто приговара. Заступник В. Прибићевић нешто говори према заступнику др Коруну, а потом др Корун према Валеријану Прибићевићу: Поништите нам мандате, Ви једва чекате да нам поништите мандате; поставите полицију овамо, ако не смемо да исказујемо своје мишљење. – Министар др Воја Маринковић према др Коруну: Ви нисте опасни. Ни Коренкови пријатељи нису ником опасни).»²⁴³

Посланик из Словеније Јосип Петејан, се на заседању Народне скупштине 19 новембра 1927. запитао зашто Краљевина СХС не успостави дипломатске односе са Совјетском Русијом, а у свом експозеу министар спољних послова је није ни споменуо. «...З обжаловањем морам надље подчртати дејство, да наш господ зунањи министар нити з деседицо ни оменил Совјетске Русије. Ноћем се с ушћати в интерне задеве Русије, тода сматрам за велико тактичко погрешко, ће се наша

²⁴³ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1921-22. годину 1. Књига (од 1. претходног до 37 редовног састанка), Државна штампарија, Краљевине СХС, Београд, 1922. стр. 204.

држава тако встрајно изогиба признању советске Русије ин сем мене, да ће је наша држава, какор прави експозе господу зунањегу министра, лахко в добрих ин пријатељских односних з грофовско ин феудално Мађарско ин с фашистично Италију, кјер се је уничило на тосће ин тисоће делавцев, уничило на тисоче ин тисоче домов ин кјер се уничује господарско ин културно на тисоче припадников нашега народа, не би била срамота, него част за нашу државу, че би имела погум признати туђи Совјетско Русију, кат би било оенем туди в њенем ластнем интересу. Не трдим тега из панславистичних мотивов, него з економскега политичнега ин социалнега сталишћа, кер сем препричан, да би тако признање имело најбоље последице за наше господарске размере ин обродило в сваком озиру политичне добрине ин добре садове. Тода до данас в всех експозејих наших зунањих министров, в коликор ми јих је било мочече заследовати, ни било слишати нити беседнице о нашем зближавању с Совјетско Русију, темвеч се је постопало ж њо какор з државу, ки ни вредна нашега признања, медтем ко видимо на другој страни, да со вечје државе, господарско мочнејше, политично развијетејше, же давно прешле преко тега председка ин ишчејо стике с совјетско Русију, даси тим влада диктатура. Сматрам, да би била должност наше зунање политике искати тега стика, тембољ ин темпреј, кер бо до тега признања слеј ко преј итак морало прити. Сигурно је, да бодо же в л, 1928. в Европи настопиле бивствене спремембе в зунањи политичнем положају, ки јих бодо повзрочиле волитве в Францији, Англији, Немчији ин другог, ин те волитве боду наше државно политико погнале в друго смер, то је на лево, та политика бо па искала друга пота ин друге смернице својега удејствовања, кар бо за нашу државу само корисно. Зато би било желети, да же седај деламо на то, да се приправијо ин угладијо пота ин друге смернице својега удејствовања, кар бо за нашу државу само корисно. Зато би било желети, да же седај деламо нато, да се приправијо ин угладијо пота за стике ин чим теснешјо звезо з Русију тер устваријо погоји за обновитев дипломатских одношајев з њо ин да се в то сврхи сондира терен...»²⁴⁴

²⁴⁴ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1927 / 28 годину (од I. претходног до IX редовног састанка), Штампариа Влад. Јанићијевића и М. Недљковића, Космајска 51., Београд, 1928. стр. 323.

У периоду када је владу преузео кабинет Љубе Давидовића, где је у коалиционој влади био и Радићев ХРСС, а након боравка Радића у Москви, била је бурна дебата већ на летњем заседању Народне скупштине. Тако је 12 августа 1924. у бурној расправи узео реч и Никола Пашић. Он је указао да је јединство земље угрожено неодлучношћу и концептом владе Давидовића, који између осталог покушава да реши уређење земље контра дотадашњем унитаризму, па се Пашић пита може ли се, а он тврди да не може, разграничити «три племена» који живе измешано у многим, посебно централним деловима земље. Осврћући се на главног коалиционог партнера у Давидовићевој влади ХРСС, Пашић каже: «...Осим тога влада г. Давидовића, ослања се на другом месту на једну групу политичку, која је најмногобројнија у владином блоку и од које зависи парламентарни опстанак Краљевске Владе. Та политичка група, према једнодушном закључку свога главног одбора и клуба, донетом 3. августа ов. год. у Загребу, одобрила је прилазак Хрватске републиканске сељачке странке Сељачкој Интернационали у Москви, која је интернационала, једно крило црвене комунистичке интернационале, и обема тим интернационалама управља извршни комунистички одбор у Москви. Због овог приласка московској интернационали Хрватска републиканска сељачка странка имала би да потпадне под одредбе закона о заштити државе, који забрањује постојање и акцију комунистичких странака у нашој Краљевини. Влада г. Давидовића није међутим ништа предузела да о овој појави у смислу постојећег закона, поведе рачуна него је, на против, своју главну парламентарну снагу наслонила на ову комунистички оријентирану групу. Владин грех у овоме правцу у толико је тежи, што су највећи органи европског јавног мњења приметили и забележили опасност, која прети миру на Балкану због приближења Хрватске сељачке странке и њеног вође Стјепана Радића, Трећој интернационали у Москви...»²⁴⁵

Када је у питању однос Николе Пашића према царској Русији зна се да је он био изузетно афирмативан, и чему говори и излагање народног посланика Љубе

²⁴⁵ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1924 годину и редован сазив – распуштање Народне скупштине, Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр.155.

Живковића 14. маја 1926. Живковић је тада навео да располаже са писмом Пашића са почетка века. У том писму, одакле је у Народној скупштини прочитао један одељак, Пашић говори о Русији као савезнику српског народа и да је династија Обреновић, а посебно краљ Милан била уз Аустро-Угарску ослоњена, и противна таквој политици. Династије Карађорђевић и Петровић Његош су биле противне Аустро-Угарској и уз Русију, као уосталом и сам српски народ, где се сврстао и Пашић својом мудром и одмереном политиком, како је то у свом излагању тада образложио посланик Живковић.²⁴⁶

Министар спољних послова др М. Нинчић се у свом излагању у Народној скупштини 22 јуна 1922. само у пар реченица дотакао Совјетске Русије. Он је навео да у Београду постоји руско посланство: «..Доиста у Београду постоји једно руско посланство које не представља званичну Русију. То, господо, није случај само код нас: без мало у целој Европи постоји то да разна посланства, која су постојала у тим земљама, трају и даље. Она су у почетку представљала Колчакову владу и сада се по навици, по традицији, која је постала у Европи, та посланства и даље одржавају. Нема разлога да ми у том погледу чинимо изузетак, те да ми укинемо ово посланство, кад га готово ни једна друга држава није укинула. (Гласови са стране социјалиста: - Кога та посланства представљају? – Чекају цара)

Господо, схватања појединих европских држава у погледу односа са Русијом мењају се. Тако исто мења се и само стање у Русији. Због тога ја не бих ни могао још сада рећи како ће бити држање наше Владе у овом питању у најближој будућности. Од тих промена, од те еволуције, која се врши у Русији и Европи, зависиће и наше држање не само у конкретном питању, него и наше држање према званичној Русији.»²⁴⁷

²⁴⁶ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Редован сазив за 1925-26. годину 3. Књига (од LI до LXVI редовног састанка), Графички институт Народна мисао, Београд, 1923. стр. 155.*

²⁴⁷ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1923. годину 4. Књига (од LXXXI-CI), Штампарииа Саве Раденковића и брата, Београд, 1922. стр. 10.*

У сличном обраћању министар Нинчић је говорио у Народној скупштини 18. јуна 1923. Он је тада указао да без обзира на режим какав је тамо, није дошло до подршке из Краљевине СХС војној интервенцији против совјета. «...Заиста, узмите господо пример са Русијом. Господо, у Русији је био преврат, наступило је непријатељско стање према нама, о томе не може бити говора. Па господо, јесмо ли ми због тога ушли у рат, јесмо ли употребили оружану интервенцију у Русији, и је су ли који од других савезника интервенисали? Напротив, и ако је дошло једно стање нама непријатељско, једно стање које је непријатељску акцију пре две три године развило, ми смо ипак сматрали да оно што се дешава у Русији, да је то њихова унутрашња ствар. Не само да нисмо интервенисали него нисмо допустили на нашој територији никакву припрему за такву интервенцију. Ми нисмо допустили да се код нас спрема грађански рат у Русији. То је исто радила Влада ових дана према Бугарској. Пример Русије баш показује да смо у својој политици били логични и доследни...»²⁴⁸

Министар спољних послова др Нико Перић је на заседању Народне скупштине 30 марта 1927. износећи спољнополитички елаборат, говорио између осталог, и о односима са Совјетском Русијом: « ...Наше држање према Савезу совјета социјалистичких република креће се између жеље да са великим руским народом имамо увек најинтимније и братске везе и неизвесности да ли је данашњи режим у Русији заиста консолидован, као и да ли је безопасан у својој агитацији за извесним режимом правно-економског поретка, који сматрамо увек опасним по друштвени опстанак. И баш зато што нас руководи начело немешања у руске унутрашње ствари, морамо изјавити да није лако доћи до закључка да је данашње стање у Русији довољно одређено и јасно, да би могли донети одлуку о његовом признању. Ми ћемо посматрати и пажљиво пратити догађаје, а Краљевска Влада

²⁴⁸ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1923. годину 1. Књига (од I. претходног до XXV редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1923. стр. 631-632.*

зна да ће наш народ поздравити дан када ће моћи успоставити са Русијом оне односе који су од увек постојали.»²⁴⁹

Посланик из редова радикала Божа Максимовић је на Народној скупштини од 12 августа 1924. говорио о, између осталог и изјавама Стјепана Радића у Москви: «..До душе, московску сељачку интернационалу, у коју се сад убацује госп. Стјепан Радић, ХРСС као не сматра за комунистичку, и поред приговора из њезине сопствене средине тавком схватању, и нелогичном и необичном и скроз нетачном, као што је овде довољно показано у досадашњој дискусији. На оваква схватање наишла је ХРСС под утицајем тврђења и објашњења г. Радића да московска сељачка интернационала није ни бољшевичка, нити да се служи бољшевичким методама. Али господо, колико тачно господин Стјепан Радић обавештава своје другове, то показује његова позната и легендарна, ако смем да кажем, истинољубивост, о којој да наведем само пример из његове скорашње и најновије изјаве у Москви, где он вели на прилику како је за време атентата на Краља у 1921. години било ухапшено 15 000 особа, а да је за време његовог хапшења 1919. било ухапшено у Хрватској 20 000 људи, како су сушени у оцацима и тд! Зато влада која покушава остати равнодушна према таквом схватању и таквим обавезама њене главне странке у Парламенту, коју она има наспрам московске Сељачке интернационале и на спрам њених циљева и њених метода, нас налази вазда као противнике таквога држања и такве необјашњиве равнодушности...»²⁵⁰

Божа Максимовиће је на седници 26. марта 1925. наступио као министар унутрашњих послова. На седници се повела жучна расправа у вези Радићеве посете Москви, и покушаја да се мандати ХРСС одузму, имао дугачко излагање. Он је у њему покушао да окриви Радића и ХРСС да су сарађивали не само са сељачком интернационалом, већ индиректно и са Коминтерном и совјетским режимом. Он је

²⁴⁹ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине СХС*, Редован сазив за 1926-27. годину, 4 књига, (од LVI до LXIV редовног састанка), Штампарија Владимира Јанићијевића и М. Недељковића, Космајска 51, 1927. стр. 214-215.

²⁵⁰ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1924. годину и редован сазив – распуштање Народне скупштине, Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 140.

прво цитирао Лењина, који је тврдио да је неуспех револуције из 1905. највише резултат одсуства савеза између сељака и радника. Он подвлачи Лењинов став о неопходности овог савеза да би се не само успешно спровела револуција, већ и да би се потом изградила бољшевичка власт. Максимовић подвлачи да је Домбал, који је на челу сељачке интернационале, заправо по опредељењу комуниста, у ком правцу је цитирао Зиновјева. Он цитира Лењина који говори о формирању сељачке интернационале «..Комунистичка Интернационала већ од првог часа са највећом пажњом прати рад ове конференције, и она зна да је то последња организација, коју широм целог света морамо саградити, да би смо имали један систем, који може да сруши капиталистички систем. Совјетска Република, каже он даље, поноси се тиме, што није помогла оснивање само радничке интернационале него и ове сељачке интернационале». Иза тога је говорио Домбал, тај представник нове генерације комуниста, како га је Зиновјев означио, и који је разуме се на конференцији био представник и делегат 'сељачки'. Он је нарочито нагласио да је карактеристично да другови, како је он ословио конференцију, упамте врло добро, која је то била организација која их је прва поздравила. То је комунистичка организација која их је поздравила, и ако се шири легенда, како су комунисти њихови највећи непријатељи. Баш су се могли ту лично уверити, да то није тачно. Затим наставља овако: - Другови, ја бих хтео Зиновјеву у ваше име као и у име сељачких маса које ми представљамо, одговорити да ћемо се са варошким пролетаријатом сјединити и победити. Да живи савез радника и сељака целог света.

А затим Домбал предлаже ово – После свега што је друг Зиновјев саопштио како се друг Лењин јако интересује за нашу конференцију, ја бих желео ставити предлог у име председништва конференције – да се другу Лењину упути један поздравни телеграм. И конференција сељака, која је хтела бар формално да се одвоји као засебна организација и као посебна установа, једнодушно се саглашава с тим да се пошаље поздравни телеграм великом учитељу Лењину, да се пошаље поздравни телеграм који иначе са те конференције у име председништва није никоме другоме послат. Сам тај факат, господе, само постојање оваквог једног поздрава било би по себи довољно – кад говорим о карактеру и намери Сељачке Интернационале, што морам нарочито да истакнем – сам тај факат био би довољан

да покаже каквог је карактера и какве намере та Сељачка Интернационала. Али да би суд био још одређенији, потребно је да видите и саму садржину овога телеграма. Ја вам нећу износити цео текст његов, у коме се говори о братској заједници на изградњи боље будућности кроз савез сељака и радника, него ћу вам прочитати само један део тога текста у коме се каже ово: - И ти постаде вођа свих подјармљених и експлоатисаних из целог света. Ми следимо твојим упутствима и ширимо савез између радника и сељака у интернационалном оквиру, и изјављујемо слично, то изјављује Сељачка интернационала као целина, - да не само радници него и сељаци свих земаља гледају у теби свога вођу.

Господо, пети конгрес Комунистичке интернационале обележио је циљ Сељачке интернационале још јасније и још боље у својој револуцији коју је већ овде јуче цитирао г. Васа Јовановић у своме говору. Конгрес Комунистичке интернационале још јасније и још боље у својој резолуцији коју је већ овде јуче цитирао г. Васа Јовановић у своме говору. Конгрес Комунистичке интернационале каже: да нема никакве противречности између теза прихваћених на другом и четвртном конгресу Комунистичке интернационале у сељачком питању и теза прихваћених на међународној конференцији на којој је основана Сељачка интернационала. Он ту наглашава даље, да ће се узајамношћу и сагласном акцијом радника и сељака формирати совјети и на селима и у градовима, који ће заједнички предузети управу над државном целином. Ту се нарочито наглашава да тај блок радника и сељака, који треба да се формира и да се убрза кроз Сељачку интернационалу, има да буде револуционаран и да је циљ тога блока и Комунистичке интернационале.

Господо, и први проглас Сељачке интернационале, који је дат баш некако у ово време кад је Радић био у Москви, приказује Сељачку интернационалу као борбену и чисто револуционарну организацију. У њему се, између осталог каже ово (Један глас са стране Радићеваца: Ми нисмо тамо!) Ја говорим о Сељачкој интернационали, у којој сте ви. Господо, у томе се прогласу каже ово: - Да би се радном човеку обезбедила могућност мирног живота, развитка и напретка, неопходно је потребно да се одстрани главни избор рата и свега друштвеног зла, а то је капиталистички поредак. А то се може постићи једино путем револуције ,

путем револуционарне борбе, путем оружаног народног устанка, другог начина нема. И проглас се завршава овим поклицима: Доле издаци на наоружање! Да живи разоружање и одбацивање опште војне обавезе! Доле власт буржоазије, поседника и њихових лакеја! Да живи револуционарни раднички и сељачки савез! Сва власт да припадне сељацима и радницима: земља сељацима а фабрике радницима да живи Сељачка интернационала! Као што видите, господо, исте девизе, исти покличи, исте идеје, исте фразе као и код Комунистичке интернационале. Разлике никакве и ни у чему!..» У наставку свог дугачког излагања министар Максимовић је говорио о Троцком, који је имао велику моћ, али се сукобио са другим крилом у бољшевичкој странци, и сада нагло губи позиције, што он тумачи, нетолерантношћу комуниста према иоле друкчијим мишљењем.²⁵¹ У другом делу свог излагања Максимовић је давао доказе о повезаности ХРСС са Сељачком интернационалом, а индиректно и у њеним контактима са Коминтерном и совјетском државом, мада је ово друго било само формалне природе.

По питању Радића и његовог ХРСС у скупштини КСХС поведен је чак поступак на заседању 22. марта 1925, због како се каже, комунистичке делатности и антидржавне активности. У опширној тужби која је поднета тада спомиње се његов пут у Москву, и приступање Сељачкој интернационали. Између осталог се у овој оптужници која је прочитана у Народној скупштини, са потписом министра унутрашњих дела Боже Михајловића саопштава и садржај неколико оптужница које су подигнуте при судском надлештву у Загребу, а једна од њих се односи и на приступање сељачкој интернационали у Москви: «Б. Против др Владимиру Мачеку, Јосипа Предавцу, др Јурају Крњевићу, др Стјепану Кошутићу и Аугусту Кошутићу води се казнена истрага јер су сумњиви: Да су након што је Стјепан Радић као председник ХРСС отпутовао у Москву и тамо управно дана 28. априла 1924. последије претходних преговора с представницима совјетске владе и сељачке интернационале Александру Петровићу Смирнову предао писмо, у којем јавља, да

²⁵¹ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1925. годину (од I. претходног састанка 7 марта 1925. до III редовног састанка 31. марта 1925.), Штампариија Југославија, Београд, 1925. стр. 193-195.

ХРСС по овласти скупне сједнице Хр. Народног Заступства од 1. маја 1924. ступа у сељачку интернационалу, тј. Међународни савез свега организованог сељаштва, а дне. 1. јула 1924. на сједници предсједништва сељачке интернационале, којој је особно присуствовао и формално увео ХРСС у састав међународног сељачког савеза кому је међу осталом сврха борба за радничко-сељачки револуционарни блок, те је према том ступио са својом странком у везу треће комунистичке интернационале, а са циљем потпуне националне и политичке независности Хрватског Народа за који ће се ХРСС у скрајњем случају латити и револуције.

И то др Владимир Мачек и Јосип Предавец као подпредсједници, др Јурај Крњевић и др Стјепан Кошутећ као тајници, а Аугуст Кошутећ као народни заступник ХРСС, одобрили на сједници исте дана 14. августа 1924. све горње чине које је Стјепан Радић у име странке подузео у Москви, те наставили радити у том правцу путем новинских чланака, састанака и скупштина, а наполе др Владимир Мачек и Аугуст Кошутећ више пута превбивали тајним састанцима у совјетском посланству у Бечу, а Аугуст Кошутећ био и особно са Стјепаном Радићем у Москви и присуствовао наведеним сједницама, те саставио чланак под насловом – Господарска снага Совјетског савеза, у ком поставља совјетско уређење државе као једини начин, да се након светског рата сељачко господарство учврсти и унапреди, а радници и сељаци да имају једини добити сву власт у држави и у своје руке – дакле да организовали удружење, које је имало за сврху пропаганду комунизма те писмено и усмено пропагирани комунистичку идеју са циљем, да треба промијенити политички и економски поредак у држави насиљем, а подједно се ставили у везу с таквим друштвом у иностранству у циљу добијања материјалне помоћи ради припреме за насилну промјену садашњег политичког стања у земљи, па да су тиме починили злочинство из чл. 1. тач. 1, 2, и 5. закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, кажњиво по чл 2. истога закона...» У наставку је наведен извештај о добијању чланства у сељачкој интернационали ХРСС. где су били присутни и Радић и Кошутећ на седници од 1. јула 1924. На основу свега тога и напред наведеног, предлаже се да се посланицима ХРСС који су на управо одржаним изборима стекли то право (поименице се помињу, као и изборне јединице где су изабрани) даје се предлог у име именованог Одбора, на челу са др

Сршкићем, Народне скупштине да им се одузима то право. Међутим, део Одбора није прихватио овај предлог па се, на челу са др Анте Трумбићем, одвојено обратио Народној скупштини.²⁵²

Посланик радикала Радоњић Јован у свом излагању у Народној скупштини 8. августа 1924. оптужио је тада Владу коју су чинили ДС и ХРСС пре свега, за своју недовољну обазривост и чак попустљивост у односу на субверзивно деловање Москве, цитирајући при томе лондонски Тајмс од 5 августа те године. «...У томе се листу, господо, доноси један допис из Риге и ја ћу вам га прочитати. Вама је, без сваке сумње познато да је у Риги главна филијала бољшевичке Русије за међународно извештавање и да је енглески дописник имао тачне податке када је ово писао. Допустите дакле да вам преведем тај чланак: - Москва одржава сталну комуникацију са Маћедонцима и према причању и говору комуниста ради се на томе да се од стране комунистичке интернационале распире немири који би се свршили са избијањем једне револуције. Може се узети као сигурно да је улазак чланова Радићеве партије у нову владу г. Давидовића, да је тај улазак учињен по благослову бољшевика а посредством г. Радића (аплауз код опозиције). Чујте господо даље! Бољшевици, даље, уздају се и надају се и тврде да ће Југославију узети као базу за своју још страшнију кампању у Бугарској. (Министар Иностранних дела Воја Маринковић: ту је важно помињање Бугарске за целу тенденцију тога дописа – Прибићевић: И влада се ослања на једну такву странку! Срамота!), надају да ће установити тесну везу између Југославије под владом Давидовића и Совјетске Русије која ће бољшевицима помоћи уопште у кампањи на Балкану. Они су се много узнемирили што су разабрали да се прави антибољшевички фронт од стране Турске, Бугарске и Румуније, али мисле да ће да ослабе с помоћу владе г. Давидовића ту антибољшевичку акцију...»²⁵³

²⁵² *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1925. годину (од I. претходног састанка 7 марта 1925. до III редовног састанка 31. марта 1925.), Штампарија Југославија, Београд, 1925. стр. 33-34.*

²⁵³ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1924. годину и редован сазив – распуштање Народне скупштине, Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 56.*

Посланик радикала Живојин Тајсић је на седници Народне скупштине 11 августа 1924. критиковао тадашњу владајућу већину Давидовићеве владе, између осталог, и због приближвања Радића и ХРСС, који су били саставни део владе, преко уласка у Сељачку Интернационалу – бољшевичкој Русији. Он је навео да је ХРСС у Загребу 9 августа донео одлуку да подржава приступ Радића Сељачкој Интернационали (истина вођство ХРСС ће потом јавности указати да није прихватило овај споразум, односно да на одговарајући начин није ратификован). «...Тада је ова влада изгубила своју националну и моралну парламентарну и какву год хоћете подлогу (Бурани аплауз код опозиције). Ако је 90 % уз Радића, и ако они желе и прижељкују спасоносне идеје Троцког и Зиновјева и пријатељство Годора Александрова, Бајрама Цурија и рањеног Азем Бејте, несумњиво је 95 % српског народа против те политике. (Аплауз) И то је толико против да ће тај народ тих 95 % Срба поднети радије сваку нову жртву да сачувају светле традиције првог и другог устанка... (Одушевљен аплауз код опозиције). Тополе и Добриња, него што ће допустити да владају сурове идеје оних, који су Русију упропастили (Одобравање)....», У наставку је Тајсић се осврнуо на, како он види, стање у Русији под бољшевицима «..Нема тога здравог грађанина ове државе, а Срба безболи најмање, који ће гледајући и слушајући ужасе данашње бољшевичке Русије, која је више невинне крви пролила него сви могући царистички режими, нема их који ће пристати да се ова држава формира по мустри данашње Москве (Одобравање)...» У завршници свог наступа Тајсић се осврће на прелазну владу Керенског која је дошла на власт после Фебруарске револуције: «...Да је Александар Керенски место радничких и војничких комитета и укидањем смртне казне на фронту, дао оставку, несумњиво је да би спасао своју несретну отаџбину од расула и пропасти...».²⁵⁴ У наставку Тајсић каже: «... Русија је данас у хаосу. Срушен је царистички режим, и на томе згаришту бесни анархија, која прождире и рад и напредак, и културу, и слободу. И они који су се дочепали власти ма и са

²⁵⁴ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1924 годину и редован сазив – распуштање Народне скупштине, Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 86-87.

чивутском храброшћу, али благодарећи неспособности и кратковидости Керенског и другова, хоће да тај пожар рашире широм Европе, да би своје главе спасили...»²⁵⁵

Посланик радикала др Васа Јовановић је на седници Народне скупштине 9 августа 1924. критиковао Радића због његове посете Москви и приступа ХРСС Сељачкој Интернационали. «...Иде од престонице до престонице па је ето стигао и у престоницу совјетске Русије, чак у Москву. Ту у контакту са вођама бољшевизма дошао је на идеју да своју републиканску сељачку странку приведе у сељачку московску интернационалу. Доведите то господо у везу са пропагандом коју он врши по нашој земљи и којом прича да не треба плаћати порез, да не треба служити војску, па ћете видети да његово ступање у сељачку интернационалу није више ни мање него оно што Французи зову *penetration pacifique* бољшевизма...» У наставку Јовановић је указао да су Новости, орган ХРСС цитирале берлински лист Црвена застава из Берлина, који је иначе гласило немачких комуниста о потреби преуређења односа на Балкану, где није решено ни социјално ни национално питање.²⁵⁶

Посланик радикала Милан Симоновић је на седници 12 августа 1924. критиковао Давидовићеву владу због Радићеве посете Москви, а онда се након констатовања блискости Сељачке Интернационале са московским бољшевицима, осврнуо и на стање у Совјетској Русији: „...Онај који је мало упознат са аграрним хаосом који су бољшевици створили у Русији, а треба знати да бољшевици кад су примили власт револуције новембра 1917. да нису имали никаквог програма, они су били само странка радничког пролетаријата и борили се само за радничку диктатуру – а када су дошли 8 новембра по новом објавили су декрет о поседовању земље. Али тај декрет садржао је идеје социјалних револуционара чије је крило ушло са комунистима у владу али није било никаквог решења о аграрном питању.

²⁵⁵ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1924 годину и редован сазив – распуштање Народне скупштине, Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 88.*

²⁵⁶ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1924 годину и редован сазив – распуштање Народне скупштине, Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 63*

Тек 1919. године бољшевици су донели уредбу о социјалном уређењу и устројству земље којом су уредбом хтели провести не само социјализацију земљишта него и комунистичко колективно искоришћавање и обрађивање земље. Онда су постали совхози и колхози совјетска удружења и комунистичка колективна удружења која су имала да обрађују земљу по комунистичким принципима. И какав је резултат свега тога био? – Био је тај да су најбоља господарства упропашћена, да је фондус инстинктус упропашћен, да су Руси скапавали од глади, и да је све то довело до привреднога банкротства да су комунисти морали увести нову политику путем новог земаљског признатог кодекса и да се враћају ако не приватној својини, а оне да се врате томе да овај сељак што је радио земљу, да има лично и индивидуално да је искоришћује. (Блашко Рајић: То је још добро). Далеко од доброга. Ја мислим да сељачке хрватске масе нису се могле одушевити оваквим програмом комунистичке странке у Русији. Па зашто их је онда Радић тамо одвукао? – Ја мислим да смо ми дужни да мислимо о томе. Зато, господо, што су бољшевици у Москви дошли до уверења да се кроз Балкан не може постићи развитак бољшевизма преко радника, да радника има мало и да они нису у стању да баце у хаос Балкан и да је потребно заинтересовати сељаштво на Балкану и створити орган, орган комунистички а то је Трећа сељачка интернационала у Москви. Ја опет морам поновити да је влада дужна да то ступање Хрватске сељачке интернационале у сељачку интернационалу у Москви оцени, како се то ступање односи према закону о заштити државе...²⁵⁷

Истакнути стручњак Милан Симоновић, који је био министар радикала у више влада, у свом излагању у Народној скупштини 27 марта 1927. дотакао се односа са Совјетском Русијом, искључиво у саобраћајно-трговачком домену. Он је у име министарства трговине и индустрије изнео елаборат о даљој сарадњи са земљама окружења, где је између осталог рекао: „...Ако је пак Русија дала на Црном мору каботажу Италији ја мислим да можемо и ми добити ту каботажу и ако

²⁵⁷ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1924 годину и редован сазив – распуштање Народне скупштине, Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 124.

дођемо у повољан положај да можемо склопити са Русијом трговачки уговор то се отвара велико поље рада...²⁵⁸

Посланик Демократске странке др Едо Лукинић, на седници Народне скупштине од 11. августа 1924. критиковао је владајућу коалицију за приближавање Совјетској Русији. Он је навео да Давидовићева влада има план о признавању Совјетске Русије, и у исто време дистанцирање од западних империјалистичких сила, што би по Лукинићевом мишљењу, представљало маргинализацију Краљевине СХС од матице међународне политике. Председник Владе Давидовић је добацио да и Ерио иде на сарадњу и признање са Совјетском Русијом, на шта је Луканић наставио да указује да је заправо Радић још далеко екстремнији у тој политици приближавања ка Совјетској Русији. Он је навео изјаву Радића по којој је читава Влада Давидовића „искрени пријатељ Совјетске Русије..“. И у наставку Луканић каже „...То значи г. Председниче, са свим изоловати нашу државу од европског света и створити из наше државе једну филијалу, којој ће да диктује централа у Москви. Овде се тврди, господо, и то, да је садашњи режим владе г. Давидовића – што нарочито каже г. Радић: тек први корак радничко-сељачкој влади у нашој држави. Он је то казао и позивао се на Лењина и његову изјаву у 1918. години. Он каже да је Лењин још тада говорио, да ће се развити у Југославији јаке сељачке странке, које ће добити у своју руку најпре Парламент, онда владу и напосле сву власт, па да онда неће требати револуције, а наш сељачки свет да има све услове да то изврши. ..“. Лукинић је рекао и ово „...г. Радић тврди овде да влада г. Љубе Давидовића не би била ни именована да није 18 јула било објављено, да је сељачка републиканска странка ступила у совјетску интернационалу..²⁵⁹

²⁵⁸ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1926-27 годину 5. Књига, (од LXV до LXXIV редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 250.

²⁵⁹ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1924 годину и редован сазив – распуштање Народне скупштине, Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 85.

Током дугачке дискусије 26. марта 1925 посланик радикала Милутин Драговић је између осталог изјавио у прилог оптужби владајуће већине о присности Радића и ХРСС са Коминтерном следеће:».И ви господо Радићеви посланици и г. Тимотијевић треба да знате да је жижа слободе и право свих класа израсло из гробова првака народне радикалне странке из Краљевице, као што је прва пушка на Куманову пукла за слободу свих нас и уједињење ове наше државе. И кад г. Тимотијевић зна каква су онда права била дата народу и каква сад уживате и имате ви у овој држави, онда то сравање борбе радикалне странке у оно време и борбе Радићеве странке сад у ово време мора да изазове жаљење и осуду код сваког оног ко је знао оно време и ко зна сад ово стање, јер г. Тимотијевић ондашњу борбу сравањује са данашњом вашом борбом, која представља и основана је само на лажном апостолизму Москве и осталих непријатеља ове државе. Господо, и браћо посланици из Радићеве странке, није доцкан! (Пернар и остали Радићевци : Ми нисмо ваша браћа! Брат тако не говори). Ми нисмо од вас очекивали, као што су г. Уројић и остали говорници рекли јуче: да им ми не дамо да се они хрватски сељаци састану са шумадинским сељацима. Па ко вам брани? Камо вас седам година да дођете на наша згаришта и порушена огњишта, у наше крајеве, па да видите како још нису зарасле, како још цуре ране наших ратника, наших синова, добивене у рату; како кукају мајке чији су синови изгинули на бојноме пољу за нашу заједничку слободу; камо вас да нас утешите, да нам олакшате болове! А ви место тога братског састанка и загрљаја бежите од нас и шаљете Радића у Москву да руши тековине наше, за које смо дали толике жртве и поднели толике муке. Па зар то не боли, зар то није за осуду и казну?

Ето то мора да боли, јер кад је вама бољи пријатељ Тодор Александров и Мађари који су се одликовали у клању наше сирочади и нејачи у 1918. Г. И за све време од 1915. па до скоро, него ми, који смо дали за ослобођење и уједињење све што нам је било мило и што смо имали, па и животе деце наше, ту нема суда и милости, него онако како сте заслужили и зарадили, тако треба и да вам се казна изрече! (Бурно одобравање већине, протести код опозиције).

Ја нећу да говорим даље да замарам Скупштину. Држано је доста говора, било је доста и јасно је све, ја верујем да после говора. Г. Максимовића, Узуновића,

Васе Јовановића, да је и за врапца на стрејама јасно с киме сте пошли и с киме се дружите и што хоћете ви Радићевци, и немојте облачити лажне кошуљице и говорити као да неко гони Хрвате, него гони само вас, агенте Москве. (Аплауз код већине). Ја верујем да ће права линија, да ће чврста и праведна рука у овој држави уредити сретно и напредно благостање свију класа и сва три племена наше државе, и да ћете за годину дана доћи и захвалити радикалној странци што вас је памети научила и на прави пут извела (Бурно одобравање и узвици: Живео!).²⁶⁰

У свом одговору Павле Радић је указивао да Сељачка интернационала није исто што и Комунистичка интернационала, а поред тога залагао се и за успостављање дипломатских односа званичног Београда са Москвом. Он је више пута поновио да Сељачка интернационала нема везе са Совјетском Русијом и Коминтерном. Заложито се за пуно успостављање дипломатских односа са Москвом, анализирајући низ другиз земаља у том правцу, које имају разлике политичке, али из прагматских разлога су успоставиле, или су на путу да успоставе те односе. Он је изразио жаљење, што Давидовићева влада у том правцу није истрајала, али се делимично оградио од ранијих ставова неких посланика ХРСС и трудио се да пружи руку владајућим круговима у правцу постизања извесног компромиса укупних односа у земљи.

«...Дозволите, господо, да има интереса међународних, у којима морамо бити хладни, као и овде, и саслушати свачије мишљење хладно ради тога, јер интереси су интереси, ту се не ради само о партијама, него и о интересима. Према томе човек често ради и оно, што му није било симпатично. Ви знате господо, на пример да господин Бенеш није обожаватељ совјетске владе, па је он ипак са њима направио споразум. Тако исто ни Ерио није њихов обожавач, па је ипак ступио са њима у дипломатске односе. Они су нашли, да је опортуно и корисно, да са совјетском владом дођу у нормалне односе. Ја држим тако исто, да би колко сутра и Румунија са њима желела да дође у нормалне односе, само да није ту у питању Бесарабија. Ја мислим да нема никакве кривње, да један политичар дође на идеју,

²⁶⁰ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1925. годину (од I. претходног састанка 7 марта 1925. до III редовног састанка 31. марта 1925.), Штампарија Југославија, Београд, 1925. стр. 214-215.*

да ми настојимо сачувати своју позицију и све учинити што је могуће да до успоставе нормалних односа са Русијом дођемо. И ако је господин председник Радић, у тој доброј жељи, имао ту намеру, ја налазим да није ништа рђаво учинио по интересе наше државе, да паче обратно.

Ради тога јер се зна, док ми немамо нормалних одношаја са Русијом, да је контакт редовит немогућ и мора се ићи нередовним путем, што је одиозно, а можда и штетно, и зато је било разумљиво да се имало сачекати развој прилика које су у ондашњој ситуацији изгледале вероватније него данас, о томе нема дебате, да ће доћи до тих нормалних одношаја, то би и ова процедура ступања у Селјачку Интернационалу лако била разумљива. Она би нормалним током прешла оне инстанције страначке, које мора проћи по нашим статутима, а то је да ту одлуку мора одобрити главни орган странкин који се састоји од свију представника месних организација. Он је тај орган да наша странка прилази некоме и да одреди делегате, јер акције, господо нема, ако ја кажем: ја пристајем тамо. То није акција, него ако делегат седи тамо у Москви и да врши свој посао и да врши контакт између нас и Русије. Пошто није дошло до даљег развоја ситуације са владом г. Давидовића да се наши односи нормирају са Русијом и пошто је било непотребно сазивање главног одбора, јер ствар није била актуелна, пошто је после тога одмах интернирано вођство ХРСС, то је било немогуће главни одбор сазвати и тај предмет није ни расправљен. А кад би се о њему расправљало, будите уверени увек у овим политичким приликама, а нарочито кад се од владе прстом упира и каже: ви сте ради те везе комунисти, онда је нама стало до тога, да главни одбор донесе закључак да ми нећемо ти и да нисмо то (Министар Унутрашњих дела Божа Максимовић: На седници од 3 августа којој сте председавали ваши су другови друкче говорили). Трећег коловоза била је седница којој је председавао господин Ковачевић, а не ја и онда се није решавало да се приступи извршењу него да се одобри принципијелно оно, што је председник г. Радић учинио (Ј. Радоњић: Ствар је врло наивне природе) То је била ствар чисто принципијелне теоретске нарави. Као што видите, требало је да се пошаље делегат, али он није послат, и ми немамо никакве везе са Русијом, међутим чим нам буде омогућено да можемо саставити главни одбор, ми ћемо ту ствар провести и донети одлуку да наша партија са

Сељачком Интернационалом нема никакве везе...» У наставку Павле Радић је указао да ХРСС признаје актуелно политичко стање и легитимну власту у Краљевини СХС на челу са династијом Карађорђевић и да се залаже за наставак парламентаризма у чему учествује. У ширем закључку још једном се оградио од Сељачке Интернационале и посебно руских бољшевика и власти у Москви, да са њима немају везе: «..Што се тиче Сељачке Интернационале у Москви, сви извештаји вањски, непристрасни: енглески, амерички, француски, потврђују наше становиште, да Сељачка Интернационала нема ништа заједничкога са Коминтерном – са комунистичком интернационалом, а готово да није њен орган. Но и без обзира на то, као и на то што Хрватска Републиканска Сељачка Странка није ступила ефективно у сељачку интернационалу, изјављујем да нисмо имали према њој и да немамо према њој никакве обавезе и никакве односе, што ће наш Главни одбор установити првом приликом за читаву странку. (Пљесак на левици)

Народно заступништво примило је у седници од 3 августа 1924. године на знање председнички извештај, да је он дао изјаву, према којој може Хрватска Републиканска Сељачка Странка ступити у Сељачку Интернационалу уз увјет потпуног одржања свога програма и своје тактике, и то изричито као везу хрватског народа са народом руским. Будући да је та Сељачка Интернационала фактички наставак сверуског сељачког савеза, основаног године 1889, који је године 1904. имао тридесет милиона чланова, то је прихват овога закључка био знак само особног поверења председнику...»²⁶¹

У Народној скупштини лидер ХСС Стјепан Радић 23 октобра је указао да Словени од Балтичког мора до Јадрана, требају поправити своје односе са Немачком и Русијом. «..И у ту политику ће доћи све државе од Балтичког до Црног мора, све сељачке демократије на том подручју. То су даровити народи. А свих има сто милиона људи. Када сви уђу у нормалан одношај с Немачком и с Русијом, кад је то сређено, ево Русије у Европи и ево Европе у Русији...» У наставку свог излагања Радић се поново дотакао Русије, овај пут дајући темељније појашњење

²⁶¹ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1925. годину (од I. претходног састанка 7 марта 1925. до III редовног састанка 31. марта 1925.), Штампариа Југославија, Београд, 1925. стр. 232-233.*

својих виђења: «...Кад смо ми дакле у једном систему свјетске политике, и ако смо у томе систему на доброме мјесту, сва наша изолација формална могла би постати и стварно, кад ми не бисмо радили и ово о чему ћу сад да говорим. Према Њемачкој наша је политика на добром путу. Али ту су Чехословачка и Пољска која је мало даље. Са Бугарима се ради. Онда ми сви заједно треба да регулирамо своје односе са Њемачком и Русијом. То је права наша политика потпуно у складу са великом западном демократијом и тај посао не може нико извршити осим нас.

Прву ријеч морају ту имати Срби и Хрвати, односно неруски Словени уопће. И ми то можемо да извршимо да не будемо мешетари и посједници, јер ми то нећемо и нећемо да будемо ничији мост. Ми нећемо да будемо ни Панслависти, а нас држе у свјету криво и Американци, нарочито и Французи и Енглези као да смо ми на концу конца Руси, не само Панслависти, а Руси су совјети, комунисти. То је коначан разговор са готово сваким државником енглеским, америчким и другим, ако сте са њиме мало повјерљиви. Ја сам казао како ми једино водимо социјалну политику и како ми једино можемо то извести. Ја сам казао да се код нас са комунизмом не може ништа, јер је он примитиван. Са њиме се обрачунавао нико мањи и нико већи него Лењин. Зато сам ја у Москви казао: Кад ви сами нисте више комунисте, нисте комунисте код куће, него сте стварно сељачка демократија која додуше за сад сељака пет пута мање таксира него радника, онда већ зато ни ми нећемо комунизам. Прије нисмо хтјели нашега самодржавнога цара, а сад нећемо вашу диктатуру, јер је ваша диктатура тиранија, а ми нећемо ничију тиранију ни своју ни туђу. (Одобравање и плесак). Да ја то нисам казао тако Чичерину, ја бих се лакше вратио и не бих имао неприлике при повратком. Аустријски посланик казао ми је да Чичерин само намигне па ће ми он дати визу. Он је држао да ће ме Чичерин предобити и задржати у Русији. А ја сам казао да оно што знам и што могу дат ћу своје хрватском народу. – Вас је 150 милиона и ја нећу да носим воду у море.

Онда смо се састали и добио сам визу. Ако ми ступимо у дипломатске одношаје с Русијом, а ми то можемо, то је становиште Бенеша, то мора бити становиште Нинчића, па мора бити и др Маринковића. Бенеш долази у прорачунски одбор и ту говори сат и по, а поготово долази у одбор за вањске

послове. У прорачунском одбору казао је Бенеш неки дан: Наш одбор за вањске послове има већину за признање Русије, односно за обнављање односа, али да је нема у пленуму.

То није баш точно рекао, немају пленум без немачких гласова, могла би се наћи већина, али та већина, Немци, који су паметни, били би за обнову односа са Русијом, а некоји Чеси не били, па неће да буде скандала.

Ја држим да се у нашем Парламенту мора наћи већина и чак једнодушност за оно што је захтев наших животних интереса и оно зашто је била већина у Француској и тридесетак других држава. Видите, ту је наша задаћа. Ако Пољска, Чехословачка и Југославија, да сада о Бугарској не говорим, схвате правилно свој однос према Русији и да су га правилно схватиле, оне би прве биле признале Русију и прве би биле склопиле трговачке уговоре са Русијом и прве заузетле становиште према Русији и казале: Није бољшевизам наш артикал за живот.

Иноземство држи да смо ми авангарда, предстража руска, поготово ми Хрвати, јер се јављамо да смо ми сви Хрвати бољшевици, а Стјепан Радић да је најрафиниранији, како се то у једном извештају казало....»²⁶² Радић је у свом даљем говору овом приликом рекао и следеће, на неки начин извлачећи поенту свог претходног излагања: «...Коректив трајан за читаву будућност нашу- тај је у Берлину и у Москви, тај је у пријатељству са Њемачком и у обнови дипломатских одношаја са Русијом!...»²⁶³ Потом је Радић наставио своје дугачко спољнополитичко излагање, поново се фрагментарно осврћући и на Совјетску Русију: «...Наша линија према свим нашим сусједима, то је изврсно казао са столице г. Министра вањских послова, јест мирољубиост. Треба то допунити. Према Бугарској та линија значи оно, што значи према Русији – афирмацију нашега

²⁶² *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1927 / 28 годину (од I. претходног до IX редовног састанка), Штампарија Влад. Јанићијевића и М. Недљковића, Космајска 51., Београд, 1928. стр. 314-315.

²⁶³ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1927 / 28 годину (од I. претходног до IX редовног састанка), Штампарија Влад. Јанићијевића и М. Недљковића, Космајска 51., Београд, 1928. стр. 316.

словенскога духа. Није то панславизам, који је умро у Свјетском рату, а то је добро. Умро је и пангерманизам и панисламизам и панроманизам, колико га је било. Панславизам је био чисто политичка империјалистичка идеја те је и велики Пушкин казао: Све славенске ријеке уливају се у руско море. Не иде то тако. Бугарска је то прва доказала, и ми смо сви редом то доказали. Ово, што ја велим значи афирмацију нашега словенскога духа, који има главна обележја. Обилежје социјално, да ми тражимо најприје социјалну правцу. То је цијела наша литература. Литература Словена није исто што и литература англосанска, која је сва пуна појединаца врло лијепих и врло занимљивих. Славенска је литература оно донекле, што и скандинавска, и од Словена то је нарочито Русија, поименице Толстој, који је зрцало наше мученичке душе. Ради овога су га бољшевици конфисцирали и бацили у велике магацине, јер је био прекоран и казао: Не бори се против зла. Али то није добро. Поштење не смије бити као скривена љубичица скривена у грмљу, него, него мора бити борбено. Поштене људе треба добро организирати, треба наступати као што овдје наступа сељачко-демократска коалиција (Бурно одобравање и плесак)...» У наставку је Радић истакао да Словени међусобно требају сарађивати и навео шест аксиома ХСС, и постојећи политички блок (где је тад био и Прибићевић): «...Ја то говорим овдје не само сада, него већ и пред тридесет година, кад сам се почео бавити политиком, писам сам тако, а код оснивања сељачке странке написао сам шест аксиома, који су водили тада Хрватску сељачку странку, а сада Блок сељачке демократије. А то су:

1. Хрвати су увијек имали и данас имају своју државу.
2. Хрвати и Срби су један народ, па се већ зато морају споразумјети особито ондје, гдје живе заједно.
3. Србија, Бугарска и Црна Гора наше су народне државе.
4. Словенци, Хрвати, Срби и Бугари стварно су један народ, а нарочито су им сва њихова култура и господарски интереси идентични и зато морају водити једну политику.
5. Без политичке слободе најкултурнијих Славена, Пољака и Чеха, не да се ни замислити крајње уједињење и истинско ослобођење јужних Славена.

6. Славенство у свијету вриједи највише са Русијом и ради Русије. То су аксиоми. Ја немам те амбиције, да их ја дајем Министру вањских послова, да их узме у свој програм. Може и то да буде, само нека му Бог да добро здравље; дали су му Талијани лош чај, зато нека не иде њима на чај. Али ја сам увјерен, да је у тих шест непромјенљивих и основних правила наше политике оно, што су и предговорници тражили, тј. треба тражити обнову са Русијом. То је афирмација славенске узајамности, а у ријечнику послје рата то значи афирмацију великих социјалних, великих културних идеја и неизмјерне потребе господарске и финансијске, које од нас траже, да ми у том великом свјетском организму, како смо еманципирали свој дух, који је слободан, своју књижевност, исто тако да еманципирамо свој народни живот, тако да будемо сарадници других, а ни у којој форми да не будемо њима подложне колоније (Пљесак и одобравање)...»²⁶⁴

Стјепан Радић је у свом излагању у Народној скупштини 28 октобра 1927. споменуо и Совјетску Русију: «...Ми имамо народ јуначки и поносит, ми имамо војску, ваљда прву на свету а наш међународни положај у свету, ја нећу о томе говорити, није резултанта положаја нашег међу пријатељима, ми имамо много пријатеља, разуме се наш највећи пријатељ кога имамо, али не знамо, то је Русија. Кад сам допао Лењину, то је председник-цар, он је рекао, хоћете ли ступити у владу Давидовића? А ја кажем не знам. Како ви представник народни па не знате. И сад он говори једно пет минута: какав је херојски народ тај српски народ! И то а тополином, ведрином и осећањем како само Рус може говорити о Србима, а кад сам се праштао са Чичерином, он ми је казао: - мој поздрав свима Србима, Хрватима, Словенцима и Бугарима! А Чичерин није Трећа интернационала, то је његов криж. Господо, ми који имамо ту могућност да старо пријатељство задржимо и очувамо, а ново стекнемо, нама треба одбор за спољне послове, јер је такав наш

²⁶⁴ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Редован сазив за 1927 / 28 годину (од I. претходног до IX редовног састанка), Штампарија Влад. Јанићијевића и М. Недљковића, Космајска 51., Београд, 1928. стр. 317-318.*

положај, и да нема Албаније и неког другог преко Албаније који нам може сваког часа запалити кућу..»²⁶⁵

Стјепан Радић је у свом излагању на седници Народне скупштине 10 новембра 1927. говорећи о социјалној политици, споменуо Совјетску Русију. Радић се осврнуо на претходно излагање министра социјалне политике који је навео да у Совјетској Русији има незапослених: «...Он се бавио том ствари и то је добро. И кад се бавио том ствари онда је сигурно да зна да у Совјетској Русији по писању њених непријатеља, има око шест милиона незапослених. По писању неутралаца, више или мање склоних Совјетској Русији, тамо има незапослених око три милиона, а по статистици саме Совјетске Русије која редовито излази, тај је број исти толики као и у Великој Британији, креће се од милион и по, расте, пада, и ових дана је на 1,2 милиона толико готово као у Великој Британији, првој индустријској држави на свету, где је приватна својина и у средствима продукције још у пуној снази, па ако ће и променити некада облик, остаће још дуго времена. А ми сви знамо да у Совјетској Русији не само да нема приватног власништва, него није било доскора никакве приватне трговине, јер су тамо сву трговину водили службени органи, било кооперативе, било владине организације. Знамо да је у Совјетској Русији вањска трговина државни монопол, а нема ни говора о приватној иницијативи и приватној својини. Па од куда та назапосленост?»²⁶⁶

У свом дугачком излагању о спољнополитичком концепту у Народној скупштини, Стјепан Радић је 23. новембра 1927. као лидер ХСС у више наврата спомињао и Совјетску Русију. Говорећи о Друштву народа, он је навео да је то поред свих предности и мањкава организација, јер у њој нису чланови пре свега Русија и Америка. Потом је похвалио долазак Совјетске Русије на заседање Друштва народа у Женеви, иако још није пуноправни члан «...А ви знате, да постоји

²⁶⁵ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1927 / 28 годину (од I. претходног до IX редовног састанка), Штампарија Влад. Јанићијевића и М. Недљковића, Космајска 51., Београд, 1928. стр. 22-23.

²⁶⁶ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1927 / 28 годину (од I. претходног до IX редовног састанка), Штампарија Влад. Јанићијевића и М. Недљковића, Космајска 51., Београд, 1928. стр. 220.

Савез народа, да се он може промјенити, боље рећи, усавршити и он се усавршава. Русија долази у Женеву и скоро ће доћи. Како она увијек долази спремна, она ће доћи спремна, она ће и сада доћи спремна. Америка је већ тамо, она је до сада само проматрала, а у конференцију за разоружање она ће ући као члан и ми ћемо имати најважнији одбор Савеза народа, потпуно комплетан. Русија није чекала, да је моле да дође. Чичерин не може доћи, он није здрав, али долази Литвинов, он је његов замјеник, данас сутра његов наслједник. И он је човјек, који врло добро познаје све ствари па и више, а он је био посланик у Берлину и оно, што није знао, тамо је научио. Тамо се може много научити...»

Стјепан Радић је одговорио у Народној скупштини 8. марта 1928. на претходне прозивке о његовом држању према царској Русији у време анексионе кризе и уочи светског рата. Он је навео да је у својим контактима са представницима политичке елите царске Русије, износио своје виђење анексионе кризе, када је сматрао да је пожељно да Босна и Херцеговина припадну Хрватској и тако се ојача југословенски елемент у Монархији. Такође у вези Лондонског уговора, он је наводио да је Русија тежила да омогући Србији излаз на море, а он Радић је са друге стране указивао представницима Русије да је Далмација хрватска, а да у том правцу Италија има своје тежње. «...Ту је било неколико генерала са генералом Контраденком и онда ја кажем – Дајте карту, и ја њима покажем, да само Херцеговина има један мали рубић мора доле, мало код Неума до Клека. Кажем, да Србија не добива море, ако добије Босну и Херцеговину. Онда они кажу: Е онда мора добити Далмацију. Чујте, рекао сам ја, то је као да кажете да Србија добије Москву, јер Далмација је за Хрвате оно што је Москва за Русију. Ја ово све наводим, јер је Русија, кад је био Лондонски уговор, гледала само на то, да ли је Србија добила један излаз на море, а онда је било тешко, јер се није знало, да ли ће Италија ући у рат и ако уђе, да ли да јој се да Сплит или не, и на коцку је остало, да Сплит не буде италијански и да то не буде ни по Лондонском уговору. А првобитно је било у том уговору све до Неретве талијанско. Русија је казала, да ће по томе уговору Србија добити јак излаз на море, а шта ће бити са осталим Славенима, то ће бити једна друга етапа, видјет ће се, шта ће бити дотично, кад рат буде готов, а сад је ово доста. Увијек је био основ политике српске, у сагласности са политиком

Русије, да Србија не смије остати као у каквом котлу, да Аустрија, кад јој запречи излаз преко Земуна, да мора да цркне економски...»²⁶⁷

Из ХРСС се на седници 25 марта 1925. огласио и Стјепан Уројић, који је навео да је у време грађанског рата у Русији, био велики број Југословена тамо, рачунајући и Хрвате. Да се потом пренела у новоформирану КСХС, легенда о успешности нове совјетске државе, али да то се показало временом да није тачно, јер највећи део људи тежи самосталном власништву над имовином што је у супротности са доктрином большевика. Он је посебно назначио да ХРСС и хрватски сељак у целини, поштују лично власништво и да је према томе прилажење сељачкој интернационали један чин који нема везе са комунизмом.²⁶⁸

Посланик и функционер ХРСС др Бењамин Пуперина, на седници Народне скупштине од 26 марта, такође је негирао повезаност ове странке и Коминтерне, као и комунизма у целини. Поставио је питање, ако је тачно као што је претходно то изнео у свом излагању министар унутрашњих послова Максимовић, да је делегација ХРСС која је ишла у Москву, а како пишу неки листови у земљи, заиста се повезала са Коминтерном и радила против Краљевине СХС, зашто онда већ нису реаговали надлежни државни органи. Између осталог рекао је и: „...Господо нама се увек импутира да смо ми некакви комунисти. Сви ми који смо овде изјавили смо и поново изјављујемо данас да то нисмо, а ви сви кажете: Јесте! А када сте, господо видели да изборници који нису комунисти гласају за комунисте?! Ваљда држите да хрватски народ није комуниста. Ја верујем да ви познајете прилике у Хрватској и знате да тај народ није народ комунистички. Ми знамо да конзервативци гласају за конзервативце, либерали за либерале, радикали за радикале, лабор партија у Енглеској за раднике, радничке представнике, - али присташе сељачке демократије

²⁶⁷ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1928 / 29 годину 4. Књига (од XXXI. претходног до XXXVII редовног састанка), Штампарија Влад. Јанићијевића и М. Недљковића, Космајска 51., Београд, 1928. стр. 68.

²⁶⁸ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1925. годину (од I. претходног састанка 7 марта 1925. до III редовног састанка 31. марта 1925.), Штампарија Југославија, Београд, 1925. стр. 181-182.

да гласају за комунисте то је једно чудо, које нико није видео и које се не виђа у свету.

Господо, ја ћу да будем тако слободан, јер сам један од оснивача сељачке странке и био сам посланик у Сабору и потпредседник Сабора и могу прилично протумачити тежње ове странке, па ћу вам из једне књижице, која је била раширена по целој Хрватској и коју многи сељаци знају напамет, прочитати неколико ставака, које садржавају темељну науку ове странке. Ви ћете се из ових ставака сигурно уверити, да комунизма у Хрватској нема и да о њему не може да буде ни говора и да је велико зло што се једноме целоме народу – или како ви кажете једном делу народа- ми се о томе нећемо свађати, ви му приписујете, да је онакав какав он није и кажете да је, што би било зло за нашу целу државу.

Господо, први темељ Хрватске сељачке странке је вера у Бога. Ви видите овде како је наш свет задојен поштовањем и оданошћу према Врховном управљачу. Комунисти нису такви. Они су материјалисти, они све своје делање упиру у материју, они поричу егзистенцију Бога. Ви знате да су они у Русији особито у почетку свога рада рушили и крст и храмове Божје. А ми сељаци хрватски, нисмо никада ни у сну помислили да би могуће било, да се Бог ишчупа из душе и из срца нашета народа...

Други је темељ сељачке странке законитост. Видите, било је у Хрватској некада људи, који су мислили да се даде нешто постићи силом. Наша странка је томе учинила крај. Ми знамо врло добро да мали народи уопће не могу подићи револуцију...“Наводећи потом остале елементе на којима се базира ХРСС, Пуперина је између осталог навео и Словенство, мада у том контексту поцртава сродност јужнословенских народа, али није директно споменуо овом приликом Русију.²⁶⁹

Посланик ХРСС Мате Јагатић на свом излагању на седници Народне скупштине од 26 марта 1925. такође је као и остали посланици из Радићеве странке указивао на одсуство директне повезаности Сељачке интернационале, и посебно

²⁶⁹ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1925. годину (од I. претходног састанка 7 марта 1925. до III редовног састанка 31. марта 1925.), Штампариа Југославија, Београд, 1925. стр. 209-211.

ХРСС са Коминтерном. Он је подвукао и додатно појаснио већ претходно изнете ставове др Бењамина Шуперине о суштинским разликама концепције ХРСС и комунизма, рачунајући и однос просечног хрватског сељака према болшевизму. „...Господо моја, нама се пребацује комунизам. Господо, ви сте од мојега предговорника у тумачењу темељних начела програма видели, да ми не можемо да будемо комунисти. А ја ћу рећи још нешто. Ко позна сељачки живот, ко позна сељака, тај зна врло добро да и онај старац и оно нејако дете, које се употребљава у господарским пословима, да оно што ради од јутра до мрака, ради само зато имаде један осећај да ради за себе. Принцип приватнога власништва тако је јак, ево видите, да у мукотрпном том раду, који има сељачки сталеж, улазе дневно и не за одређено време, сати него од јутра до мрака, а ако треба и у мрак нејака деца и стари људи. И како се може господо, замислити и поставити ову претпоставку, који смо пример видели у Русији, да сељак ако му се одузме његово власништво, ако то престане радити као што прије док је имао власништво, јер ће он само радити онолико колико ће му требати, како се може замислити да би наш сељачки народ био комунистички.

И онда господо кад је већ реч о томе комунизму, дозволите ми да упрем прстом на један пример који сте и ви овде истицали. Ви сте овде истицали, што и ми врло добро знамо, како је се руски сељак са свом огорченошћу борио противу комунизма и како су болшевици морали попустити. Па, господо, ја сад постављам једно питање. Кад се то руско сељаштво одупрло и то онако неорганизовано и непросвећено и несложно, али сложено у једној мисли у темељним увјетима за живот а то је да се принцип приватног власништва супротстави болшевизму, - кад се оно онако политички неорганизовано одупрло, како се онда може замислити да ће оно онда прећи у комунизам, и ја држим, господо, да је сасвим разумљиво да то не може бити. Многи од наших људи, нарочито они од интелигенције, тражећи да упознају срж наше странке отворено су признавали да се диве организованости

тога сељака и камо среће да је сељаштво целог света у темељним начелима онако сложено као што је то хрватско сељаштво...²⁷⁰

Функционер ХСС др Људевит Кежман, је на седници Народне скупштинне 18 марта 1927, прочитао поверљив документ (није навео како је до њега дошао) Министарства унутрашњих послова и Министарства одбране о деловању Коминтерне на Балкану. Из стенограма Народне скупштине ово је његов део излагања на наведену тему: „...Како искрено мисли г. Министар унутрашњих дела о споразуму нека потврди овај докуменат, који је начелник главног Ђенералштаба под поверљиво упутио жандармеријским командантима. Та Ђенералштабна окружница носи датум 31. децембар 1926, а садржи извештај добијен од Министарства унутрашњих дела. Тај извештај гласи: - Циљеви Треће интернационале на Балкану. Трећа интернационала поставила је себи за циљ, да створи Дунавску Совјетску републику, у коју би требало да уђу све државе на Дунаву. На овоме раде у Москви, Коминтерна, ГРУ и извидничко одељење револуционарног војног савеза. Они су створили у Бечу Балкански комитет, који има агенте у свима варошима на Балкану. Њихови агенти се налазе у служби, војсци, полицији и код државних надлештава Југославије.

Напад на Балкан води се у три правца:

1. Ширење комунистичке пропаганде и спремање устанка
2. Потпомагање да се заоштре односи национални између Срба и Хрвата, Срба и Македонаца, Срба и Бугара.
3. Узбуђење католицизма против православља.

Овај комитет фактички је секција Треће интернационале, који је организован по наредби Коминтерне од 12 августа 1923. године он се налази у просторијама Совјетског посланства у Бечу. У овом бироу налази се биро сељачког интернационала, који је ради циљева Треће интернационале допустио да уђу у њега партија Радића и румунска сељачка странка др Лупу. У Београду налази се специјални резидент Московског Коминтерна. Ова организација располаже

²⁷⁰ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1925. годи. (од I. претходног састанка 7 марта 1925. до III редовног састанка 31. марта 1925.), Штампарииа Југославија, Београд, 1925. стр. 212.*

великим кредитима, имају свој буџет, службенике и др. Познато је, да је за Резидента у Југославији био подкупљен један дипломата представник једне стране државе. У Загребу се налази једна засебна организација, која диригује кредитима Радића, и разматра исте покрете, она служи везом између Хрватског савеза комуниста и Бечког комитета. Она има велике суме за организацију устанка Хрвата. Главни је циљ ове организације да ослаби Краљевину СХС у грађанском рату.

- Ја нећу господо даље да читам само хоћу да кажем да тај распис завршује тиме, да треба тражити агенте, истомишљенике и тд.

Анализа овог расписа, колико занима нас присташе народног споразума, јесте ова: 1. Ту се сумњичи ХСС да је комунистичка и да је она неки дио Коминтерне. 2. Ту се сумњичи ХСС да суделује у раду око дизања револуције у овој држави. 3. Сумњичи се ХСС да у ту сврху прима новца од Коминтерне и 4. Она се ради тога подвргава надзору свеукупне жандармерије.

Господо, што то значи? То значи, да господин Министар унутрашњих дела у исто време док је ХСС обављала у просинцу, децембру коалицију са Народном радикалном странком, он ју означује као револуционарну и бољшевичку и плаћену од Московске Коминтерне. У исто време, господо, а ко зна, није ли се можда догодило исти дан... (Настају приговори). Молим господине Кукеља и г. Министра да ме не сметају, кад већ их неће господин председник да опомене. Кад он јавним расписом укида Обзнану, тајним расписом он поново ставља под Обзнану ХСС (Министар унутрашњих дела Божа Максимовић: То није истина). Осим тога значајан је у овом распису још пасус који каже да се агенти Коминтерне налазе у служби у војсци, код полиције и других државних надлештава Југославије. Питајмо сад, господо, како су ти агенти дошли на јаван положај, у јавна државна надлештва Југославије. Са каквом страначком исказницом? Ја не верујем да су дошли са страначком исказницом ХСС, ако су дошли са исказницом, бојим се да је то била исказница Народне радикалне странке...²⁷¹

²⁷¹ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине СХС*, Редован сазив за 1926-27. годину, 4 књига, (од LVI до LXIV редовног састанка), Штампариија Владимира Јанићијевића и М. Недељковића, Космајска 51, 1927. стр. 108-109.

Истакнути политичар и јавни радник, посланик у Народној скупштини др Анте Трумбић је дискутовао 26 марта 1925. и између осталог дотакао питања ХРСС и Сељачке Интернационале. Тврдио је да су поједини документи у вези са тим фалсификовани: „...Од два документа један је био штампан и обелодањен у Речи у Београду 18 децембра 1924, из кога је произилазило, да су тај уговор направили с једне стране III Комунистичка Интернационала а потписима Зиновјева и Смирнова, а с друге стране ХРСС са пописима Стјепана Радића и Кошутећа. Тај је уговор фалсификат. Други је докуменат писмо наводно упућено од госпође Радић пасионату Зена у Бечу, где је она седела са г. Стјепаном Радићем када су били у Бечу. Ја сам казао за та два документа да су фалсифилати и код тога ја остајем. А ја нисам казао да су то фалсификати Министра Унутрашњих дела...“²⁷²

Министар спољних послова у влади Љубе Давидовића Воја Маринковић, иначе из Демократске странке, на седници Народне скупштине 11 августа 1924. осврнуо се и на питање односа са Совјетском Русијом. „...Да говорим прво о питању обнове односа са Русијом. За оно, како ће влада радити у погледу обнове односа са Русијом, меродавно је само оно, господо, што је у владиној декларацији речено. Влада је тамо рекла, да ће радити и на томе, да обнови односе са Русијом. Наравно, стављена су извесна ограничења, и та су, господо, ограничења јасна и, у осталом, сасвим природна. Обнова односа са Русијом није тако проста ствар, као што би била рецимо, признање албанске владе, кад се она тамо променила после насилног преврата или као што је било признање грчке владе, Грчке Републике (Већеслав Вилдер: И Радић је проста ствар!) Ја говорим о влади. А што Вас много више интересује г. Радић, нисам крив, шта да радим!

Као што рекох, обнова односа васпостављање, управо стварање дипломатских односа са данашњом владом у Русији није тако проста ствар, као што је нормално признање једне друге владе. Јер господо, није само реч о томе, хоће ли која од постојећих влада у свету признати Совјетску Владу, треба и та Совјетска Влада да призна те друге владе. Јер је Совјетска влада дошла негирајући

²⁷² *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1925. годину. (од I. претходног састанка 7 марта 1925. до III редовног састанка 31. марта 1925.), Штампарииа Југославија, Београд, 1925. стр. 205.*

легитимност свих осталих влада. Кад се воспоставе односи између две државе, онда се то чини на извесној основи, која је нормална, па се и не помиње, као што ми неке ствари не помињемо у декларацији. То је у овом случају међународно јавно право. Све државе које воспостављају дипломатске односе између себе прећутно признају постојеће међународно јавно право. Совјетска Влада прогласила је то међународно јавно право за буржоаско међународно јавно право. И данас, кад се обнављају односи између једне државе, која то буржоаско међународно јавно право признаје и сматра за обавезно и Совјетске Русије, која то буржоаско јавно право не признаје, онда обнови односа мора претходити или признавање међународног јавног права од стране Совјетске Владе, или, господо, нарочити уговор, којим ће се делимитирати, на којој се бази обнављају политички односи и прописати све оно, што је иначе у међународном јавном праву јасно и познато, те да се зна на шта се обавезују обе државе (В. Видлер: То нису учинила Италија, Грчка и остале државе) Погрешили су...²⁷³

Посланик др Урош Стајић је на 36 заседању 28 фебруара 1922. говорећи о спољнополитичкој концепцији власти, навео да је Никола Пашић као водећи државник Краљевине Србије везивао политику земље за Русију, а да сада нема концепције којим великим силама да се КЈ СХС веже, и да чак постоји опасност да се земља веже за погрешне и ненаклоњене силе.²⁷⁴

Светозар Прибићевић, угледни политичар и један од лидера прекодринских Срба између два светска рата, на заседању Народне скупштине у свом обраћању на седници 5. јуна 1923. године, вазано за спољну политику, само је кратко споменуо Русију, и изразио своје лично мишљење да у датим околностима са њом не може бити официјелних односа, али да о томе свој став треба да изрази конкретно

²⁷³ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1924 годину и редован сазив – распуштање Народне скупштине, Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 92.

²⁷⁴ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1921-22. годину 1. Књига (од 1. претходног до 37 редовног састанка), Државна штампарија, Краљевине СХС, Београд, 1922. стр. 479.

присутни седници министар спољних послова К СХС.²⁷⁵ Прибићевић међутим већ у свом следећем излагању 18. јуна, више нагиње томе да би било логично да се успоставе неки односи са Москвом, и да је то велика земља, те да без обзира на режим, би се временом могао успоставити неки облик, макар техничке сарадње.²⁷⁶

Прибићевић је на седници 11. августа 1924. се дотакао и Стјепана Радића и његовог односа према Русији, царској и бољшевичкој: „...Што се тиче друштвеног поретка, јер до сада смо говорили о државном поретку, а на коме г. Стјепан Амброзијевић – Радић? Ми смо у хрватском сабору г. Стјепана Радића, звали Стјепан Амброзијевић – Радић зато јер је он био увек русофил, имао је увек извесне русофилске тенденције. И сад би он хтео да представи нашој јавности да његово бављење у Русији и улазак у интернационалу долази као знак извесних симпатија и расположења према рускоме народу. Он каже у својој изјави која је на велико упрошћавање владино изишла прекључе, да је ова влада баш зато и добила власт што је његова странка ушла у Сељачку интернационалу. (Пљескање и смех код опозиције). Шта је то Сељачка интернационала ? Господо, постоји једна сељачка интернационала, то ће знати најбоље господа из ХРСС странке у Прагу. То је тзв. аграрна интернационала, зелена интернационала, којој стоји на челу чешка аграрна странка, односно којој стоји врховни шеф г. Швехла садашњи чешко-словачки министар председник. Наша земљорадничка странка је хтела да уђе, а не знам да ли је то извела, у ту аграрну прашку интернационалу. Радић, међутим, каже, тумачећи својим људима, пријатељима и народу шта је та интернационала, да је то обична преварантска интернационала, да је то нешто слично другој Амстердармској социјалистичкој интернационали.

²⁷⁵ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1923. годину, 1. Књига (од I. претходног до XXV редовног састанка), Штампарија Саве Рденковића и брата, Београд, 1923. стр. 355.

²⁷⁶ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1923. годину, 1. Књига (од I. претходног до XXV редовног састанка), Штампарија Саве Рденковића и брата, Београд, 1923. стр. 619.

Ова, господо сељачка интернационала руска, то је она интернационала, којој је дао импулса и коју је заправо основао покојни Лењин. Ко чита списе Лењина и Калињина, нарочито овог последњег, који је шеф совјетске републике, од 1918. па до данас, наћи ће тамо да се светска револуција не може извести само радничким снагама, нарочито не у земљама, које имају изразито аграрни карактер. Господин Калињин нарочито каже: ми се морамо борити не само зато да добијемо сељачки пролетаријат. У Русији имамо око 40 % сељачког пролетаријата него морамо добити ово средње имућно сељаштво, па шта више чак и оне сељаке, који имају веће поседе. Интересантна су та излагања г. Калињина. Господин Радић је нешто о тим излагањима саопштио у Слободном дому, органу своје странке, господин Радић, то се мора признати, ради јавно (Кокановић: Па то није опасно, онда и Гргин може тамо поћи! – смех). Не велики поседници властела, него велики сељаци, који имају нешто веће поседе. И сад, господо, кад су бољшевици видели, нарочито кад се видело у великом еволутивном процесу бољшевизма, да се само радничком снагом не може извести светска револуција, чак и не може осигурати руска револуција, прешло се на оснивање те сељачке интернационале која је данас најактивнији орган светске револуције.

Иначе иза те треће сељачке интернационале стоје људи нарочито Смирнов, који су највећи бољшевички и комунистички идеолози и учитељи. Па кад ми то знамо како могу господа из владе то ниподаштавати и нас уверавати, како то није ништа, како то није никаква комунистичка интернационала, као је то некаква аграрна буржоаска интернационала, као да у комунистичкој Русији може постојати нека организација која не би била комунистичка (Аплауз опозиције).

Па, господо, мени се чини да излази један орган те сељачке интернационале, и то мислим месечно, да излази у облику ревије, и у томе органу можете наћи један чланак под насловом Читав народ у револуционарној организацији, а алудира тиме на ступање ХРСС у ту Трећу сељачку интернационалу...“²⁷⁷

²⁷⁷ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1924 годину и редован сазив – распуштање Народне скупштине, Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 102.*

За разумевање критичког односа између Светозара Прибићевића и Стјепана Радића, по њиховом ранијем односу према Русији, можда може послужити полемика коју су имали у Народној скупштини 2. марта 1926. Прибићевић је оптуживао Стјепана Радића да је за време анексионе кризе одлазио у Русију и подржавао анексију, указујући да Србија мора да прихвати анексију, да је прихвати и да се помири са тиме, а да Русија то треба да прихвати и да не улази у сукоб због овог проблема помажући Београд. Прибићевић је навео да је то чак Радић објавио у неком часопису и да је држао предавање у Русији на ту тему, једном отменом аристократском друштву.²⁷⁸

Најзад Прибићевић Светозар се и у свом обраћању у Народној скупштини 25. марта 1926, поново осврнуо на однос тадашњег министра просвете и лидера ХСС Радића према Русији и Русима у целини. Овде навођење тог дела излагања, који је додатно важан јер садржи и цитирање од стране Прибићевића писања гласила ХРСС листа Дом од 11. маја 1924. који је објавио Радићев текст о његовом путовању у Русију у време Анексионе кризе: „...Ја сам господо, у овом Дому утврдио да је г. Министар Просвете у своје време ишао у Русију, да је тамо у Русији радио зато да Русија призна анексију Босне и Херцеговине, а да је тамо представио Србијанце као народ који није ни мало културан. Ја ћу да докажем то што тврдим, јер је г. Министар Просвете рекао да ја говорим неистину.

У броју 24. Дома од 11. маја 1924. године изашао је опис радићевог путовања у Русију у коме под насловом „Путовање у Петроград г. Радића“ каже ово (чита): - Лети 1908. био је у Прагу велики славенски конгрес славенских парламентарца, на којем је суделовало и којих шездесет чланова руске думе (сабора), од тога двадесетак Пољака. Ја сам с тешком муком добио приступ у конгрес, јер су српски чланови код главнога сазивача др Крамаржа учинили све, да ме прикажу као Аустријанца, а других Хрвата није ту опће ни било. Мени је већ тада била пакленска основа и српских тисиних службеника, и црножутова царисте Крамаржа, да се Хрвати сасвим потисну и жртвују Србима и да се уопће читав

²⁷⁸ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1925-26. годину, 3. Књига (од LI до LXVI редовног састанка), Графички институт Народна мисао, Београд, 1923. стр. 148.

конгрес поведе милитаристичким царистичким струјем. Ја сам на конгресу својим знањем славенских језика и својим познавањем славенских прилика побудио толико занимање да су ме некоји Руси на челу им кнез Лвов позвали да дођем још исте јесени у Петроград и да тамо о неруским Словенима одржим читав низ предавања, а истодобно да издам на руском језику своје дјело: Чешки народ на почетку XX вијека. Било је све потанко уговорено, али је требало пуна три месеца док ми је прва Хрватска штедионица на моју још неисплаћену приземницу у Међашној улици дала зајам 1400 круна. Док сам ја тај зајам добио, прогласио је Краљ Фрања Јосиф припојење (Анексију) Босне и Херцеговине, што је Србија схватила као изазов, на који се одговара само ратом. Сва западна Европа па и Велика Британија, прилично се слагала с тим српским становиштем. Руска дума и руско јавно мњење усвојише српско становниште потпуно, а ради анексије Босне могао је сваки час букнути рат европски. Сад сам још више успео све силе, да већ једном овај зајам добијем, па онда одем у Праг, спремим ту своје троје деце код добрих пријатељица своје жене и одем са женом у Петроград.

Овај пут сам дошао међу заступнике, међу генерале, међу аристократију и дипломате. Неколико пута ме је позвао и себи кнез Еспер Есперовић Ухтомски, гласовити најтеснији пријатељ Цара Николе II. Једанпут је себи позвао неке Холандезе, који су ме хтели побити тиме, да Беч може, кога год хоће, у Хрватској купити, а Пешта да треба само бичем шпригнути и већ је сва Хрватска на кољењу. Одговорио сам мирно, али тако стварно и темељито, да је Ухтомски сам занешен устао и ускликнуо – Видим да би било много паметније да сам ја Цара док је био наследник пратио у Хрватску и Далмацију него у Јапан. Сад бих знао, што му је чинити с анексијом Босне и не би ради анексије био спреман и на рат.

Мало дана иза тога био сам код госпође генерала Камарова, а тамо је дошао и министар царског двора Барун Фредерикс. Чим су му казали, да је ту један Хрват, пусти се са мном у живи разговор код којег је судјеловао већи део друштва, нарочито велики број часника, а на челу и заповједник рускога коњаништва генерал Кондратјевнко. Ја сам доказивао и доказао, да је рат ради анекесије Босне за Србију катастрофа, а за Русију срамота, а за Хрватски народ незаслужена неправда и казна. Упозорио сам да је Босна с трију страна окружена с

непријепорним територијама хрватским, а што је најгоре, са самом Босном и Херцеговином Србија не добија море, него јој се мора дати један дио Далмације, а Далмација је тако хрватска како је Московија Руска.

На моју тврдњу, да Босна и Херцеговина немају мора осим мали комадичак који није за луку, скочише часници и затражише земљовид. Поједине групе оставише карте и читаво друштво, којих 40 особа, слушало је са напетом пажњом моје разлагање о томе како је страшно да велика и непрегледна Русија води политику малену, горске, стиснуте освајачке Србије. Слон не може постати тигар а камоли шакал или вук. Кондратјенку се то тако свидјело, да је скочио к мени, пољубио ме је у чело и рекао: - Сад сте ме натјерали да вам признам, да сам 1877. дошао у Србију као руски добровољац, и то побјегао сам из кадетске школе против воље својих старешина, и Срби су ме скоро прогласили простим шпијуном само за то, што нисам могао одобрити њихове суровости, њиховога дивљаштва и њихових непрестаних међународних свађа.²⁷⁹ Ту је председник Народне скупштине прекинуо посланика Светозара Прибићевића, па је он у свом даљем излагању морао прећи на другу тематику, и оставити причу о Радићевом односу према Русији, овде везано за писање гласила ХСС Дом и Радићев извештај у вези Анексионе кризе и његовог пута у Петроград.

Већеслав Вилдер иначе истакнути политичар у оквиру Прибићевићеве Самосталне демократске странке, говорио је у Народној скупштини 9 августа 1924 и о деловању бољшевичка на међународном нивоу, где постоји антијугословенски карактер, јер се помажу бугарске аспирације и деловање у Македонији што све има залеђе у Совјетској Русији: „Ми овде стојимо пред добро смишљеном, добро организованом револуционарном организацијом. Немојмо заборавити да иза те организације стоји читава држава Совјетска Република. У исто време видели смо и чули смо, да је једна велика странка ушла у сељачку интернационалу у Москви. И кад узмемо то у обзир и кад узмемо како се је Радић веселио и писао, да су

²⁷⁹ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1925-26. годину 4. Књига, (од LXVII – LXXXIII редовног састанка), Графички институт Народна мисао, Београд, 1926. стр. 480-481.

македонски комитети уједињени и кад знамо његове везе са Тодором Александровом и кад знамо какве циљеве има ова организација, онда преко тога факта не смемо ћутке прећи. Или смо ми, господо, држава или једна хорда на отказ сабрана. Што је једна држава јача, то она јаче реагира сваком акту наших грађана који раде на њеном расулу.²⁸⁰

Истакнути дипломата и политичар Краљевине Србије и у међуратном периоду, првак Земљорадничке странке Јован Јовановић, говорећи о спољној политици КСХС на петој редовној седници Народне скупштине 6 јуна 1923. осврнуо се и на Русију: „...Треће питање на којем се заустављам то је питање источно. Ја сам мало пре казао колику важност имају Цариград и Дарданели за нашу будућност, а сада хоћу, у вези с тим, да истакнем да треба да одредимо своје држање према Русији. Господо, мени се чини да смо ми заборавили шта је Русија 1914. године учинила за наш народ и колико је поднела жртва у овом рату да се дође до овога до чега је дошло. Русија је прва стала на нашу страну 1914. године после ултиматума аустро-угарског који нам је био упућен. Она је прва угазила у рат, она је прва изгубила овај рат, ми смо са савезницима добили овај рат, али о Русији, о руском народу, о овој Русији која се диже, о овој Русији која се рађа – о земљорадничкој Русији, о препорођеној Русији, која полагамо ниче из овога крвавога хаоса, који су направили болшевици у данашњој Русији. Ето, о тој Русији је требало водити рачуна; и ја сам се надао да ћу у владиној декларацији о спољној политици наћи бар нешто о томе. Господо, ја у овом тренутку нарочито скрећем пажњу на то и подвлачим то што се у последње време јављају комбинације које би имале за циљ да од Русије, од руских земаља опет одузму нешто и да онако исто као што су одузеле Подолију, као што су одузеле Волинију, као што су одузеле Бесарабију, тако исто не одузму и сада ‘од мора до мора’.

Господо, ја исто тако морам питати Владу, зашто наш представник на Лозанској Конференцији, кад је било питање о Дарданелима и о Цариграду, није пристао уз руски предлог за решење тога питања. Јер, на крају крајева, питање о

²⁸⁰ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1924 годину и редован сазив – распуштање Народне скупштине, Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 60.*

Дарданелима и о Босфору то је опште словенско питање, то је питање које ће кроз извесан број година, као што сам мало чак казао, поново изаћи на тапет и поново бити повод за један крвави рат. Зашто не подржавати словенско решење тога питања. Господо, ја исто тако морам запитати Владу зашто ми немамо представника у Русији. Имају га Енглези, имају га Французи, имају га Чехословаци, имају га Бугари, имају га Немци и Пољаци, Италијани, а само га ми немамо. Ја бих желео да чујем зашто ми тамо немамо свога представника, који не би морао бити формални дипломатски представник наше државе, али који би био тамо представник нашега народа, и који би имао да пази на развој догађаја у Русији, а у исто време и да се брине о оним нашим сународницима, који су остали тамо после рата?...²⁸¹

Јован Јовановић је и на седници Народне скупштине од 21 марта 1927. критички говорио о томе да још нису успостављени дипломатски односи са Москвом. Он је прво указао да британско-руски геополитички сукоб се наставио и тих година по питању посебно у Азији и Далеком истоку, а да званични Београд стоји по страни, јер због јавног мњења не сме да буде отворено против Русије, а са Москвом не постоје ни дипломатски односи са друге стране. У наставку свог дугачког излагања о спољној политици Краљевине он се поново дотакао Русије: „...Код нас се радило на зближењу са Чехословацима и Пољацима; и нешто се урадило са Чехословацима и то је колико добро толико мало – много више би било од значаја да се урадило нешто са Русијом. Ја се непрестано питам зашто се са Русијом није до сада радило ништа; докле је господин Пашић био жив разумели смо донекле али зашто не сад? Зашто се везивати за прошлост, зашто видети у Русији само Трећу Интернационалу? Па у Русији поред Треће Интернационале постоји руски народ. Ми не можемо вечито онемогућавати, спречавати наше везе са руским народом. Кад је бануо Тирански пакт у Београду показала се на Јадрану и Арбанији сенка италијанског баука, први покрет је код народа био: - нема ништа без Русије! Народ је осетио шта му недостаје; кад се догодио англо-руски сукоб

²⁸¹ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1923. годину 1. Књига (од I. претходног до XXV редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1923. стр. 381.

због Китаја, зар нису сви као по некој команди били на страни Русије. Кад је ратифициран уговор о Бесарабији од стране Италије, и ако су одавно тај уговор ратифицирали и Енглези и Французи, наш се свет нашао на страни Руса, а не Румуна. Шта је то? То је народно расположење, нагон народа, који осећа да се Срби, Хрвати и Словенци у овој држави не могу упуштати у интервенције дипломатске или заузети држање противу Русије. Народ наш саосећа са руским народом; што њега боли, боли и нас, што прети њему прети и нама... Осим овога биће и каквих привредних интереса да се наши односи са руским сељачким народом, коме дугујемо за наше ослобођење и уједињење успоставе. Ја се надам да томе нема никакве сметње у Европи, и да као неозбиљне треба одбацити све приговоре са ма које стране они долазили, да то није данас zgodно и да ћемо доћи у сукоб са Великом Британијом. Ја не видим зашто би дошли у сукоб са њом због тога. Велика Британија је одавно обновила везе са Московском Владом и данас одржава те односе, па зашто онда не бисмо и ми. Зашто би то морало значити сукоб са Енглеском?

Велика Британија и Русија воде борбу одавно, то је она вековна борба између њих. Та борба има данас друго обличје, друге методе; данас је она добила обличје борбе два економска система енглеског конзервативног и руског револуционарног. Та борба је тек почела. Она ће бити дуга и оштра, јавна и подмукла. У тој борби баш наша држава и Чехословачка могле су имати важну улогу посредника, примирителнога судије, како данас тако сутра... Па онда..

Обнова наших односа са Русијом не би била без услова. Услови би били: 1. Немешање Русије у наше унутрашње ствари, 2. Немешање Русије у балканске послове. 3. Немешање Русије у послове Централне Европе (односи са Мађарском), 4. Економски уговори

У овоме погледу ту су и географски и привредни и расни и политички разлози на нашој страни, сељачка држава тамо, земљорадничка овде.

Умре Пашић, па се ето – нема унутарње, нема спољне политике...²⁸²

²⁸² *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине СХС*, Редован сазив за 1926-27, 4 књига, (од LVI до LXIV редовног састанка), Штампарија Владимира Јанићијевића и М. Недељковића, Космајска 51, 1927. стр. 250-252.

Јован Јовановић је на седници Народне скупштине 23 новембра 1927. говорио о могућој спољнополитичкој оријентацији Југославије у будућности рекавши и ово: „Господо, како ја гледам будућност, мени се чини, да је правац наш горе на северу и да је наш правац на истоку: Немачка и Русија (бурно одобравање код позиције). Ове две силе, једна која се средила и друга која се тек сређује, ће тек бити будући арбитри европског мира и европских односа међу народима...“. У наставку Јовановић је рекао и ово „... Господо, обилазећи разне крајеве наше земље, приликом последњих избора, и мојих путовања, ја сам консултовао и питао своје бираче и о томе, кога они највише цене и са киме би наш народ најрадије ишао, - као и то која је држава за нас највећа гаранција. И ја сам наишао свугде, како у Босни и Херцеговини, тако и у Војводини, Славонији, Црној Гори и Далмацији, на један исти одговор – да би наш народ највише желео да иде са руским народом. Господо, кад се говорило, међу нама, о руском народу и Русији, тада је читав свет који је мене слушао са узбуђењем поздравио словенску узајамност и руску нацију која је на челу свих Словена. Господо, наш народ није умео да разуме званична обавештења, и није у њих веровао, није умео, зашто се још не успоставља веза са руским народом. Ја сам служећи се једним изразом бившег министра спољних послова, да ће се са руским народом успоставити веза онда кад се промени режим и кад се буде вратило на стари економски и правни поредак, наишао на чуђење, а често пута и најенергичније протесте.

Нису они то ништа разумели. Нису они ни хтели да то разумеју. Они су сви као један говорили: мора се што пре са руским народом успоставити веза: веза крвна, веза традиционална, веза интереса наших заједничких. Они су у руском народу, гледали свога брата, а у Русији заштитника за ону велику борбу, коју има да издржи Свесловенство у будућности. Србин, Хрват и Словенац осећају подједнако, осећају нагонски, да у вртлог политике Словени улазе радружени; да у великој игри интереса 160 милиона Словена не значе, не представљају један моћан фактор како би требало да га представљају. Раздружени Словени морају да раде овако као што и ми, да не значимо ништа, да се везујемо за другог, да нас вуче и

да нас спасава. Тако се Чеси, Пољаци, Бугари и ми морамо везивати за оне народе, који ће нас често пута и завадити, да би постигли своје циљеве...²⁸³

У полемици која је вођена у Народној скупштини 13 јуна 1923. године о организацији југословенске армије социјалистички посланик Недељко Дивац се афирмативно изразио о снази Црвене армије. „...јер је била у стању да туче све војске (посланик Тома Поповић: Била је у стању да туче свој народ). Лењинова је војска успела да одбаци и француску и енглеску војску, и све остале, које су покушале да овладају Русијом, а то је већ знак извесне солидности и њене јачине, а на чему почива њена солидност и јачина, то је друга ствар...“²⁸⁴ У наставку свог излагања посланик Дивац је говорио о војној снази царске Русије, која је по свим показатељима била изузетно висока, али се у светском сукобу, укључујући и грађански рат, она показала (царска војска) прилично несолидном. Он је то тумачио контрастима и слабостима социјалног уређења царске државе.²⁸⁵

Недељко Дивац је на седници 28 јануара 1924. указао да је царска Русија била војнички врло јака земља, са око 10 милиона војника, али да, по његовом мишљењу, лоше организације друштва и слојно-класних разлика, се није показала ефикасна на нивоу очекивања у светском сукобу. „...Дакле руски царистички режим пропао је зато, што је социјални ред, који је владао у Русији, био наopak. Ја мислим да нема никога овде, који ће то да пориче. Народ уопште, фабрички и занатски радници и масе сељачке били су политички, социјално и економско бесправни. Ја мислим да нема овде никога који ће то да пориче. Радници су били без икакве заштите и осигурања, а сељак је био највећим делом роб спахија, а и

²⁸³ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Редован сазив за 1927 / 28 годину, (од I. претходног до IX редовног састанка), Штампарија Влад. Јанићијевића и М. Недљковића, Космајска 51., Београд, 1928. стр. 308.*

²⁸⁴ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1923. годину II. Књига (од XXVI. до LVII редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1923. стр. 1063.*

²⁸⁵ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1923. годину II. Књига (од XXVI. до LVII редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1923. стр. 1067.*

једни и други бесправно политичко робље режима. У томе, господо народни посланици, лежи један од главних разлога пропасти некада свемоћне и својој обести неограниченог царског режима у Русији, а то је оно што је у првом реду довело и до војничке слабости. Јер можете ви имати колику хоћете количину убојног материјала али и људства, које се води по војним списковима, ако је унутрашњи режим, ако је социјалан ред рђав, онда ће ред довести до расула сваку организацију па и војну. И мени се чини да, да овај наш буржоаски режим, не стоји на завидној висини у томе погледу. Није сасвим као што је било у царистичкој Русији, али има много знакова у нашем унутрашњем животу, који опомињу на оно, што се тамо дешавало, и наша је дужност да се боримо против тога. И ако имамо једно уверење, да ми овога часа овај буржоаски-капиталистички режим и систем не можемо оборити и не можемо га тренутно никаквим бољим заменити, али можемо бар учинити толико, да га колико толико поправљамо у његовим рђавим радњама, како нас он не би довео до трулежи и распада...²⁸⁶

Земљораднички посланик Чедомир Кокановић је на седници Народне скупштине 28 јануара 1924. навео да је болшевичка Русија данас најорганизованија држава. Он је навео коректним добре односе са Француском, али указао на потребу приближавања Русији. Он је подвукао да је Русија колевка Словенста и да без обзира на њен актуелни режим, Југославија не сме бити готово једина земља која није покушала да обнови односе са Русијом.²⁸⁷

Кокановић је у свом иступању у Народној скупштини 18 марта 1926. указао на нешто убрзанији развој привреде Русије, конкретно дрвне индустрије последњих година, која се осети и на светском тржишту у овој конкуренцији: „...Али ја мислим, да је најглавнији узрок кризи наше шумске индустрије конкуренција и то конкуренција Румуније и Русије, а на северу Шведске и Финске, али понајвише

²⁸⁶ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1923-1924. годину I. Књига (од I. претходног до XVII редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 346

²⁸⁷ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1923-1924. годи. I. Књига (од I. претходног до XLII редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 348-349.

конкуренција Русије, која из чисто својих политичких разлога баца велике количине жита и дрвета у Европу, да тим начином направи забуну баца испод цене продукције. Русија, данас не траћи купце, она товари лађе и истоварује на обалама и даје робу у комисију. ...²⁸⁸

Опозициони посланик у односу на радикалску владу Чеда Станковић, се у свом излагању у Народној скупштини 11. јула 1922. дотакао и политике према Русији. Он је навео да у Европи постоје две политике након Версаја, и то она Француске, која инсистира на стриктном поштовању мировних одредби, укључујући и наплату ратне штете од Немачке, те притисак на Русију да призна своје дугове и она друга, Британије која је флексибилна у тумачењу Версајског мировног уговора и у исто време се прагматично односи према руском питању, покушавајући у то време да се дође до неког споразума. Посланик Станковић је критиковао дипломату Спалајковића, за његове изјаве да не треба помагати бољшевице, чак ни по питању санирања глади у Русији. „...Г. Спалајковић је такође на једној другој седници казао, кад је третирано питање о односу према Русији, да би он пре дозволио колико се њега тиче, да 20-30 милиона Руса помре од глади само да се не излази у сусрет Русима и не даје никаква помоћ руским бољшевицима...“.

У наставку свог излагања он је указао на политику какву према совјетској Русији треба да води Влада. „...У односу са Русијом, господо, такође у место да се наша влада држи међународних права и уговора и према братској Русији удеси држање строго неутрално, она на против држи Врангела и његове доглавнике и дозвољава да се на нашу територију врши Врангелова војна организација и да се чак издају и нека војна наређења. Ми господо, по овоме питању најмање смемо чинити овакве поступке, нарочито наспрам братској Русији. Оставите ви руски народ, нека се он у својој политичкој унутарњости сам консолидује, сам снађе, и

²⁸⁸ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1925-26. годину 4. Књига, (од LXVII – LXXXIII редовног састанка), Графички институт Народна мисао, Београд, 1926. стр. 207.

сам себи тражи пута и начина, а никако немојмо давати доказа о себи, да подржавамо онај или овај режим...²⁸⁹

Опозициони посланик у односу на радикалску већину Војислав Лазих се у Народној скупштини на заседању од 9 марта 1928. осврнуо и на економију Совјетске Русије, везано за кооперативизам рекавши: „...Господо, у царској Русији постојао је универзитет специјално само за задругарство и кад је наступила катастрофа у Русији они су се помоћу кооперативизма спасли од глади јер да није било људи, који су умели да организују кооперативе још горе би и теже прошао руски народ. Ево господо, и ми сад имамо тешку кризу јер немамо хлеба у народу, а да је задругарство на већој висини да се је мало боље подигло и развило, до тога не би дошло. Постојали би задружни магацини и кошеви и не би се имало потребе да се овде доносе разни закони о томе како ће се народ исхранити...²⁹⁰

Посланик Првислав Гризгоно, на седници Народне скупштине 7 августа кратко се и похвално осврнуо на одлазак Радића у Москву.²⁹¹

Др Илија Шуменковић посланик у Народној скупштини, који ће седамнаест година касније одиграти значајну улогу у успостављању дипломатских односа са Москвом, имао је излагање у вези Совјетске Русије 8 јуна 1923. Он је указао да у спољној политици Београда последњих година има проблема, и да је управо непостојање ослонца на Русију један од главних. „...Има, господо нечега што нам недостаје од 1917. године. Нема, господо, ту онога великог дипломатског фактора који је пре био, нема Русије. И мени је жао што са радикалне стране ниједанпут није пала реч о њој овде у Скупштини. Зато, господо, што је за нас Русија тако значајан фактор ми треба врло пажљиво да брижљиво и испитивачки, да пратимо

²⁸⁹ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Редован сазив за 1921-1922 годну. 4 Књига, (од LXXXI – CI. редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1925. стр. 380-381.*

²⁹⁰ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Редован сазив за 1928 / 29 годину 4. Књига (од XXXI. претходног до XXXVII редовног састанка), Штампарија Влад. Јанићијевића и М. Недљковића, Космајска 51., Београд, 1928. стр. 163.*

²⁹¹ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1924 годину и редован сазив – распуштање Народне скупштине, Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 17*

шта се ради у Русији и да посматрамо да ли се не дешавају тамо промене и стварају елементи за које се једна реална и позитивна спољна политика може прикопчати. Господо, има један човек, који је отворен противник бољшевичке Русије. То је г. Поенкаре. Он ипак шаље г. Ерија, важнога политичара, у Русију и то у таквој мисији да може његов рад емантовати кад хоће и потврдити кад хоће. Кад је г. Еријо пошао из Москве, он је добио телеграм од г. Поенкареа у коме француски председник Министарства моли г. Ерија да захвали совјетској влади на услузи и дочеку, који су му учињени, и још додаје да интереси Русије у источној кризи могу бити истоветни са интересима Француске. Господо, да ли има у Русији нешто што ми треба да видимо и да ли тамо има елемената о којима сам говорио? Бољшевички режим има извесне последице, које он није хтео. Једна је последица у овоме. Бољшевички режим као револуционарни режим и догматични режим као револуционарни режим и догматички режим био је претерано строго централистички. Овај централизам имао је за последицу да је одржао целину рускога народа и свест о државој заједници. То није била последица коју је хтео бољшевички режим, али је то тако било. Друго, бољшевички режим морао је да води ратове, и он је на тај начин одржавао код руског народа свест о националном осећају.

То су вам два факта, господо, која стоје и која ће сваки морати потврдити. Па онда господо, у својој политици бољшевички режим чини једну регресију, враћа на стару буржоаску базу, у питању спољне политике враћа се, ми смо то видели у источној кризи, на стару националистичку базу. Ја не говорим, господо, зато што хоћу да дам правац ма коме за вођење руске политике. Ја бих сам хтео да кажем да треба без икаквих тенденција и без икаквих предрасуда посматрати све ствари које се дешавају у свету па и у Русији.²⁹²

Земљораднички посланик Димитрије Вујић, је на седници Народне скупштине 14 фебруара 1924. изузетно похвално говорио о сарадњи Србије са

²⁹² *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1923. годину 1. Књига (од I. претходног до XXV редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1923. стр. 437.*

царском Русијом у 1916. везано за фронт у Добруци где су српски и југословенски добровољци дошли из Одесе (и Вујић је био са њима).²⁹³

Посланик Димитрије Вујић, је током расправе на седници Народне скупштине 21. марта 1925. споменуо и Совјетску Русију, где је упоредио тешко стање демократије и насртаје тамошњег једнопартијског бољшевичког режима и Комсомолаца, са извесним неправилностима на изборима у КСХС те године, индиректно оптужујући радикалску власт.²⁹⁴

Професор економије др Воја Вељковић, посланик Демократске странке, у својој дискусији у Народној скупштини 27 марта 1926, осврнуо се и на светско тржиште пољопривредних производа, где је по њему, југословенски извоз у не баш повољној позицији, због ниских цена ових продуката на светској берзи, због обиља понуде. „...И при томе ваља имати на уму и то, да Русија која је пре рата била један велики извозник, сада се још тако рећи и не појављује на европским пијацама, или се појављује само са количинама које ни издалека нису онолике, колике су биле пре рата. Ако Русија буде успела да за извесно време среди своје односе, онда ће се и она појавити на европској пијаци са већим количинама земљорадничких производа...“²⁹⁵

Димитрије Вујић се у расправи у Народној скупштини од 16 марта 1926. дотакао у неколико наврата и у оквиру анализе успешности појединих привредних грана и о запослености руске беле емиграције у Краљевини у тим делатностима. Он је указао да је то једна група недовољно способних људи, од којих су многи упропастили привредно своју земљу, а сада упропашћавају (као делатници из

²⁹³ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1923-1924. годину 1. Књига (од I. претходног до XLII редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 659.

²⁹⁴ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1925. годину (од I. претходног састанка 7 марта 1925. до III редовног састанка 31. марта 1925.), Штампарија Југославија, Београд, 1925. стр. 135.

²⁹⁵ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1925-26. годину 4. Књига, (од LXVII – LXXXIII редовног састанка), Графички институт Народна мисао, Београд, 1926. стр. 565-566.

царске Русије) у областима у којима раде и у Краљевини. Описујући одржавање багерима великим канале и корита река, навео је и ово: „При багеровању сви су стручњаци готово сами Руси, који су већим делом оваквим неплодним радом упропастили Русију и сад истим начином подупиту нас на лицу места и то се никаквим другим речима не може назвати, но јавном пљачком. Багеровање кошта огромно а никаквих добрих резултата не даје и то је утопија за све нас. У комисијама за те ствари обично су Руси, међутим треба по закону да су државни чиновници, а Руси су као надничари и као контрактуални чиновници и немају квалификације које закон тражи. Ја сам све те податке добавио и они су потпуно тачни и ја вас уверавам, господо, да нећу изнети ни један факат који не знам. Ја сам био у тој институцији као инжињер и ја је потпуно познајем и све што о њој говорим то је тачно.“²⁹⁶ На седници Народне скупштине од 22 марта, дакле шест дана касније, Вујић се поново дотакао критике, по његовом мишљењу повлашћене позиције дела руске емиграције, посебно у администрацији Министарства за социјалну политику, али је указао да он мисли само на део утицајних виших слојева који имају веза (вероватно мислећи у односу на владајуће радикале), али не и ниже слојеве руске емиграције: „...Није редак случај да сирота деца формално гладују, док се несавесни органи користе и капиталишу. Што се тиче статистике ја немам, ништа друго да додам него да поменом оно што сам поменуо у Финансијском одбору, а то је да је то азил за модерне руске даме и ја молим господина Министра да заузме да се ту употребе прво наше писмене и способне сироте наше жене и деца, па тек онда оне који су изгледа упропастили Русију па дошли да упропасте и ово овде; тек онде где нема наших треба примити Русе, али радне оскудне Русе, а не носиоце моде.“²⁹⁷

²⁹⁶ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1925-26. годину 4. Књига, (од LXVII – LXXXIII редовног састанка), Графички институт Народна мисао, Београд, 1926. стр. 127.

²⁹⁷ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1925-26. годину 4. Књига, (од LXVII – LXXXIII редовног састанка), Графички институт Народна мисао, Београд, 1926. стр. 344.

Димитрије Вујић у свом излагању 8. марта 1928. у Народној скупштини, поново износи низ примера у пословању грађевинских и саобраћајних државних фирми критикујући за лош рад руске избеглице. Навео је низ примера злоупотреба и лошег рада функционера и радника који су по националности Руси. Констатовао је да су његове раније критике уродиле плодом, па је одстрањена Рускиња која је радила у министарству. Указао је да се толико Руса прима вероватно зато што је кум министра саобраћаја Рус, и да министар има право на приватност, а друго је посао. Навео је да министар поставља на послове странце, док народ гладује и у беспослици је, и да га народ није бирао домаћи да би он протезирао странце.²⁹⁸

Посланик Демократске странке Григорије Божовић се на седници Народне скупштине 26 марта 1926. јавио у вези излагања министра спољних послова радикалске владајуће већине Нинчића и дао између осталог, примедбе зашто званични Београд не успоставља односе са Совјетском Русијом. Он је указао да без Русије, иако је на страни победника у Светском рату, и земља знатно проширена, званични Београд има слабију међународну позицију. Осврнувши се на излагање Војислава Маринковића из Демократске странке о спољнополитичкој позицији Југославије он се са тим сагласио и потом додао: „...Истинито је рекао, господо, да је наша земља сад несравњено јача него пре светскога рата, али забринуто опоменуо да је наш данашњи међународни положај далеко тежи, деликатнији и, према томе, одговорнији, но што је био до њега. Нарочито додао бих ја, сад опште наше уверење као потпуну истину, - кад је прво место међу нашим пријатељима и заштитницима празно по историјској неминовности Русију нам нико нити може, нити хоће замењивати...“ У наставку излагања Божовић је са једне стране критиковао политику Коминтерне према Југославији, наводећи њене контакте са највећим противницима земље, попут пробугарских акција у Македонији, преко албанског иредентизма. Критиковао је идеју Балканске федерације и да иза тога стоји „Зиновјевско-софијска јазбина“. Занимљиво је да је Божовић овом приликом

²⁹⁸ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1928 / 29 годину 4. Књига (од XXXI. претходног до XXXVII редовног састанка), Штампарија Влад. Јанићијевића и М. Недељковића, Космајска 51., Београд, 1928. стр. 97.

критиковао и коалиционог партнера његове Демократске странке и лидера ХСС Стјепана Радића за његову (Радићеву) необичну политику према Совјетској Русији. Поред свега тога, и опширне критике према Коминтерни, укључујући и совјетску власт, Божовић се залаже за успостављање билатералних дипломатских односа са Москвом. „...А избегавање свакога дотицаја са Русијом је за сваку осуду. Данас је за свакога као дан јасно, да у свету не може бити уравнотежености без велике северне силе. И свако проба да дође до каквог споразума са њом осим нас. Ми се само ограђујемо и ако смо свесни да ће нам она највише требати и да смо дужни сву снагу уложити да у њеном последњем великом рачуну не будемо какав немилосрдно остављени остатак, или да речем турску реч кусур. Наше жеље за Русију су несумњиве и неподељене: ми желимо њен васкрс не само рачунски, но нагонски и свим срцем. Али са стварношћу паметни људи увек рачунају. Греши, дубоко греши управљач наше спољне политике што се толико ограђује од Русије, буди и совјетске, јер је ипак то држава рускога народа...“²⁹⁹

Посланик Милош Московљевић, из Земљорадничке странке, иначе истакнути лингвиста, који ће и након Другог светског рата успети у првих пар година да се одржи у остацима симулираног плурализма, постављао је у више наврата критичка питања представницима власти, за време свог боравка у Народној скупштини (период 1921-1927.). Тако већ на заседању 23. Јуна 1922. он констатује, истина само краћим освртом, говорећи о грађанима новоформиране КСХС, да је већи број њих остао да против своје воље борави у страним земљама. „...Међутим, ми који имамо толико посланстава и толико конзулата, који имамо чак и војних изасланика у земљама где немају апсолутно никаквог посла, као на пр. у Швајцарској, ми апсолутно ништа нисмо предузели да толико хиљада наших људи врате у своју отаџбину. Наших таквих људи има у Русији, а ништа се није

²⁹⁹ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1925-26. годину 4. Књига, (од LXVII – LXXXIII редовног састанка), Графички институт Народна мисао, Београд, 1926. стр. 528-529.

предузело да се они врате и спасу из онога бољшевичог раја...³⁰⁰ Већ 30 јуна на заседању Народне скупштине, Московљевић се изузетно жестоко критички окренуо према Влади КСХС и питању сакупљања средстава за потребе гладних у Русији. Пре тога је говорио о сакупљању средстава за гладне у Далмацији, и онда се надовезао на гладовање у бољшевичкој Русији: „...Господо, наша братска Русија не гладује само годину или две дана. Она гладује још из времена 1917. године. Још пре револуције руски је народ у многим крајевима већ гладовао, али је дошао рат, дошла револуција, дошла је држава бољшевичке управе, дошла је блокада и интервенција са стране и, на крају крајева, дошла је лањска сушна година, све је то учинило да данас Русија гладује, да милијони људи умиру од глади и да једу једни друге. То страховито стање изазвало је саучешће код целог света, и ја мислим да је у првом реду требало да изазове саучешће и братску помоћ код нас, који се свагда размећемо како смо највећи пријатељи руског народа. Међутим, ако је та несрећа руског народа нашла болнога одјека у нашим срцима, у срцима нашега народа, она није нашла таквог одјека у влади, која управља тим народом, и која у иностранству представља тај народ. Г. Министар је по обичају своме рекао неколико речи, којима ништа није казао. Ја сам упутио питање поводом одлуке Министарског Савета од пре четири месеца, која је објављена у новинама, као што се и све друге одлуке Министарског Савета саопштавају, да је влада решила да тражи нарочити кредит од шест милијона за помоћ гладној Русији. Прошло је четири месеца од тога времена и ми не видимо да је од Скупштине тражен тај кредит, нити знамо да ли је тих шест милијарди дато из оног нарочитог фонда од сто милијона, којим неодговорно, по својој вољи, располаже влада. Г. Министар нам ништа о томе није казао. Он нам говори о помоћи коју народ даје, коју приватна друштва, приватни одбори сакупљају. Знамо ми то и без њега и боље него он, колико је Народни Одбор за помоћ гладнима у Русији сакупио. Он је сакупио до сада близу четири милиона, али нам г. Министар не рече шта је влада учинила да потпомогне ту акцију; како ће се та помоћ послати, у коме виду. Да ли ће влада

³⁰⁰ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1921-1922 годину 4 Књига, (од LXXXI – CI. редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1925. стр. 7.

дипломатским путем учинити, да та помоћ што пре оде, ко ће је делити итд. Све друге државе, капиталистичке, буржоаске државе, које имају много више да стрепе од комунистичке Русије, све су, господо моја похитале да помогну на званичан или полузваничан начин, преко привилегованих друштава, гладне у Русији.

Многи су послали своје нарочите мисије, а други су слали преко Нансенове мисије помоћ у Русију. Тако је учинила и наша братска и савезничка Чехословачка република. Она је одавно послала мисију, која даје помоћ на лицу места. Чак је и неколико возова гладне деце довезла из Русије и храни их сада у Чешкој и спрема их за доцнији живот у својој земљи, а ми нисмо ништа учинили. Ја се бојим, да наша Влада не прави какве сметње овоме одбору, који је ту припомоћ аранжирао, јер она је дуго времена сметала приватну иницијативу, она није давала да се скупља та помоћ. Да не би заостала иза других земаља, она је једва и допустила да се помоћ скупља али није ништа више учинила. Представник наше Владе др М. Спалајковић пре неколико месеци дао је једну страшну изјаву у Лиги Народа, кад се је тицало тога да ли да се да помоћ Русији или не. Он је или у наступу једне менталне неурачунљивости или обузет једним первезним садизмом изјавио да цео руски народ може поцркати и да не треба руском народу давати никакве помоћи јер тиме ће се помоћи бољшевички режим. То није нико други рекао него један Србин бар по рођењу ако не и по осећању и Влада никада није демантовала ту изјаву а није демантовала ни својим радом јер ништа није учинила да помогне гладној Русији...³⁰¹

Посланик Милош Московљевић је жестоко критиковао власт због њене политике према Совјетској Русији и у свом излагању у Народној скупштини 12. јуна 1923. Он је указао да већина европских држава има дипломатске односе са Москвом, укључујући и оне који су у лошим односима попут Пољске са њом. Он је поставио питање зашто је то тако, подсећајући на изјаве предратних београдских државника који су давали аналогију да се српски чамац привеже у међународним односима за руски брод. Московљевић је говорио и да Москва неће да пушта лако

³⁰¹ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1921-1922 године IV. Књига (од LXXXI- CI редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1922. стр. 117-118.

известан број Југословена који су се на различите начине затекли у Русији, највише због тога што у Краљевини борави велики број руских избеглица, а он тврди да један број њих и против своје воље. Он апострофира Врангела који по њему чека тренутак да се поново организује напад на Русију и изврши тамо преврат уз мању или већу помоћ међународног фактора. То по Московљевићу усложњава ситуацију међу руским избеглицама у КСХС јер се не слажу сви са таквом политиком, па наводи генерала Преображенског који се сукобио са Врангелом концепцијски и желео је да се врати у Русију. Он је указао на потребу успостављања односа са Москвом, макар по питању Црвеног крста и репатриције избеглица из две земље. Он оптужује владу да сарађује са реакционарним делом руских избеглица око Врангела и да не жели успостављање било каквих односа са новим властима у Москви.³⁰²

Московљевић је на седници 11 фебруара, критиковао улогу посланика Штрэндмана, који је заправо представљао царску Русију, земљу које више нема. Он је читао опозициони лист Гласник које су добиле казну новчану због вређања државе и владара, како он каже само зато што су писале о Штрэндману, па је прочитао део инкримисаног текста у Народној скупштини, „...Самозвани руски посланик Штрэндман, који на неки начин представља у Београду цара, који је мртав, и владу, која не постоји, посетио је јуче г. Нинчића и протествовао противу писања београдске штампе о њему. Г. Штрэндману, који представља по несрећи код нас, у ствари само царистичке и белоградејске пробисвете, као што је Врангел и њему слични, дрзнуо се је, да протестује код Министра иностраних дела противу писања штампе, независног мњења једне земље, која њега Штрэндмана, на неувиђавности својих управљача држи и прескупо плаћа. Јер, познато је, „да Царско-Руско Посланство“, прима већ три и по године, од наше државе месечно 30 500 француских франака и 20 000 динара, што укупно износи опет 2,4 милиона динара годишње. Авантуриста, представник нечега, што не постоји, агент заосталиг губернатора и мрачњака царистичког режима, који свим силама гони поштене Русе

³⁰² *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1923. године, 1. Књига (од I. претходног до XXV редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1923. стр. 483-484.*

у нашој земљи, а који се усуде да неверују, да ће се увек пропасти царизам поново вратити у Русију, такав Штрандман протестује против писања београдске штампе, која не чини ништа друго, тражи да се поправи у интересу нашега народа једна груба погрешка наших кратковидних политичара, који су ми и до сада допуштали тај рад..." Посланик Московљевић је потом навео да је овај текст и примерак броја Гласника био забрањен, али је потом решењем вишег суда та казна скинута, што он поздравља.³⁰³

Посланик Драгиша Леовац је у свом наступу у Народној скупштини 24. марта 1925. узео у заштиту Радићев одлазак у СССР, наводећи да Сељачка интернационала са једне стране није исто што и Комунистичка интернационала, а са друге стране да он полази од тога да је овим одласком Радић допринео приближавању са Москвом, и приближавању две земље у правцу успостављања дипломатских односа, за шта се и сам zaloжио.³⁰⁴ У наставку дискусије више радикалских и опозиционих посланика се осврнуло на случај Радић и ХРСС. Опозициони су углавном указивали да Сељачка интернационала и није везана директно за Коминтерну, док су владајући посланици који су се дотицали ове теме, указивали управо обрнуто. Словеначки левичари, попут Хохњеца су такође давали подршку тези да Радић и ХРСС није пришла комунистичкој интернационали преко сељачке интернационале и да је суштина неспоразума у покушају да се на основу тога одузму мандати које је ова странка управо освојила на изборима. Др Алберт Базала, који је у Народну скупштину ушао у коалицији са ХРСС, такође је, као и посланици ове странке који су се јављали за реч, указивали да боравак врха ове странке на челу са Радићем у Москви, није значило у исто време приступање комунистичком покрету. Од владајуће већине тадашње (радикалске пре свега) има више упечатљивих излагања, где посебну пажњу можда изазива наступ министра

³⁰³ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1923-1924. године 1. Књига (од I. претходног до XLII редовног састанка), Штампариија Саве Раденковића и брата, Београд, 1924. стр. 603.

³⁰⁴ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1925. године (од I. претходног састанка 7 марта 1925. до III редовног састанка 31. марта 1925.), Штампариија Југославија, Београд, 1925. стр. 162.

Грађевина Николе Узуновића. Он се осврнуо на излагање посланика др Полића у том правцу: „...Господо, пођимо даље за аргументима г. Др Полића, г. Др Полић није могао спорити приступ Радићеве странке III Интернационали и онда ми је управо питање: па какви су то комунисти и могу ли уопште да буду озбиљни комунисти чланови Радићеве странке – кад су они из једне средине која је 80 % сељаачка. Тај аргументи баш потврђује нашу тезу, јер кад се осетило у Русији да комунизам није на чврстим ногама и да треба да се наслања и на сељачке масе, због тога је и потражен Радић као представник великог процента сељачких маса. Кад би било тачно да комунизам не хвата корена у земљорадничким земљама, што г. Др Полић каже, ја бих га замолио нека каже колики је проценат сељаштва у Русији, где, г. Др Полићу, влада комунизам већ годинама. (жагор)

...А што се тиче 'дела', зар господо са ове стране мисле да доказне радње шефа, вође и пуног представника Радићеве партије – Радића, изражено у његовим говорима на зборовима, које је држао, у његовим акцијама по свету и везама са нашим познатим непријатељима у његовом одласку у Москву, у одласку Мачека тајно у амбасаду болшевичку у Бечу, - зар то нису таква дела, која треба једног правог, искреног, истинитог и лојалног грађанина Отаџбине да упозоре и да се запита: да ли, поред свега тога, треба да се чека, да револуционарне намере постану и делом и да се после више не могу казнити? (бурно пљескање од стране већине)...³⁰⁵

Интересантно је излагање посланика немачке националне мањине у Народној скупштини др Ханс Мозера на седници од 23. марта 1926. где се дотиче Совјетске Русије. Он наводи да ће се југословенски аграр и пољопривреда у целини, на међународном тржишту наћи у будућности у додатно тешкој позицији, по његовом мишљењу. Та опасност долази од повећања конкуренције. Са једне стране то су огромна пространства пољопривредних површина из Северне Америке чији производи све више конкуришу на светском агрономском тржишту, а друга опасност конкуренције је од постепеног повратка руске пољопривреде на светско

³⁰⁵ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС, Ванредан сазив за 1925. године (од I. претходног састанка 7 марта 1925. до III редовног састанка 31. марта 1925.), Штампариа Југославија, Београд, 1925. стр. 173.*

тржиште – „Сада узмите само да се односи између наше земље и Русије и целе Европе и Русије уреде па да Русија опет дође на страна тржишта, онда неће моћи наш земљорадник да произвађа, јер они имају друге производне прилике него ми...“³⁰⁶ Дакле Мозер сматра да ће толико квантитативни резултати производње руске пољопривреде угрозити европско тржиште, да ће избацити конкурентност југословенског извоза вишка аграрних производа, и да ће чак, продрети и на само унутрашње југословенско тржиште и потискивати домаће произвођаче. Имајући у обзир ипак тешкоће са којем се суочавало руско и совјетско село у вези предстојеће колективизације, стварања совхоза и колхоза, борбе против кулака и др, совјетска пољопривреда заправо није постигла следећих година ону конкурентност и опасност на међународном тржишту аграрних производа за конкуренте, као што је то очекивао овај економски стручњак. То ће се у знатно мањој мери ипак јавити у годинама након Светске економске кризе, која је совјетску привреду готово мимоишла.

Црногорски федералиста др Секула Дрљевић у свом излагању 24. марта 1926. у Народној скупштини као посланик, критички се осврнуо на спољну политику Југославије, што нису успостављени односи са Совјетском Русијом, указујући претходно у дугачком излагању пупчану повезаност Срба и Југословена са Русијом у светским кретањима: „...Снагом рускога народа ми смо доведени у положај савезника западне Европе, а одласком рускога народа од западне Европе ми смо остали просјаци пред вратима западне Европе. ..“ На крају свог излагања у резимеу је закључио „... Надам се да сам успео овим критичким прегледом, генералним прегледом, догађаја са подручја спољне политике уверити вас, да је удаљење Русије за нас значило не само немоћ у борби за наше интересе на подручју међународних односа, него и збуњеност за сналажење у новој ситуацији. Чим је Русија из своје руке испустила нашу руку, ми смо изгубили присебност, која је била потребна, да би очували потребну самосталност према свима осталим

³⁰⁶ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1925-26. годину 4. Књига, (од LXVII – LXXXIII редовног састанка), Графички институт Народна мисао, Београд, 1926. стр. 406.

расама, како би се једног дана појавили, као чланови словенске расе у свету, на челу са великим руским народом. Пливајућ на таласима конкурентних интереса западно-европског капитализма, наша дипломатија ових дана добила је морску болест и пала је у вртлог, у понор, на чијим вратима крупним словима пише: хик јацет либертас амикорум попули Романи. Познати натпис над вратима Дантеовог пакла, друкчије гласи али у суштини исто значи. (Тома Поповић: Пошто нисмо били у паклу ми не знамо!“)...³⁰⁷

Дрљевић се као посланик јавио за реч у расправи о спољној политици 22 марта 1927, где је изузетно дуго говорио, критиковао владајућу политику. Говорећи о политици Србије и Црне Горе до Првог светског рата, он је изнео тезу да оне, и нису самостално водиле спољну политику, већ су биле вођене, на шта је наишао на неразумевање не само владајуће већине, већ рецимо и Милана Грола (који је добацивао да су Србија и Црна Гора својом доследном спољном политиком предводиле, биле водиле за јужнословенске народе). У завршном делу свог излагања Дрљевић се посебно бавио односима са Совјетском Русијом. „...Господо посланици, кад год говорим у овој Парламенту о нашој спољној политици, ја сваки пут сматрам за дужност, па хоћу ту дужност и данас да извршим да тражим успоставу односа са Русијом, не признање Русије, као што је рекао г. Министар спољних послова у свом експозеу, јер нећу да вређам Русију, него тражим успоставу дипломатских односа са Русијом (др Лаза Марковић: Са Совјетима, кажите право име, Русија не постоји). Пре годину дана, говорећи са овога места о нашим односима са Италијом, ја сам рекао, да сам и ја за коректне односе са прекоморском краљевином романском, уз претпоставку да и са њене стране постоји доказана добра воља, али сам додао, да је опасно за нашу спољну политику ако тражимо гаранције наше државне и народне сигурности ван словенства. Не водећи рачуна о једнодушној жељи нашег народа, г. Министар др Нинчић нашао је за потребно, да у себи пронађе некаквог квалификованог чувара западно-европске

³⁰⁷ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Редован сазив за 1925-26. годину 4. Књига, (од LXVII – LXXXIII редовног састанка), Графички институт Народна мисао, Београд, 1926. стр. 511-513.

цивилизације, кад је западна Европа, који са чашћу представља ту цивилизацију, обновила односе са Русијом.

У тој чудној улози чувара западно-европске цивилизације, господин Нинчић је као што сам раније рекао и довео Ахмед Бег Зогуа у Албанију, да он касније доведе у њу г. Мусолинија.

Данас кад Велика Британија поред цијеле озбиљности свога сукоба на Далеком Истоку са Совјетима, размишља са целом англосаксонском опрезношћу, да ли да прекине или не дипломатске односе са Совјетима, наша влада остаје непомично привезана за комични колац чувара западно-европске цивилизације. Ја друкчије не могу схватити изјаве г. Министра спољних послова, да ће и он даље да проучава консолидацију режима у Русији. Највиши интерес наше државне и народне сигурности, осећај нашега народа, диктован јединством раса као и врло важни економски интереси категорички наређују нашој влади, да што прије успостави дипломатске односе са Совјетима. Евентуални изговор наше владе, да се она боји комунистичког преврата код нас, неће нико у нашем народу озбиљно примити.

А ако наша влада буде постављала као услов наших односа с Русијом питање режима у Русији, то ће читав наш народ с правом сматрати нечувеном неучтивошћу. Кад велики руски народ, који је кроз читав XIX вијек, све до најновијег доба пролио море крви за нашу народну слободу и био славан и вазда несебични борац за нашу слободу, а нигда није питао за наш унутрашњи режим, ја сматрам непристојношћу, да штићеник свом штитнику обратно ради...³⁰⁸

Посланик из Црне Горе Саво Вулетић је на седници Народне скупштине 16 марта изјавио за говорницом следеће: „...Уз огромне напоре наше нације и највеће њене жртве, жртве које се у опште могу поднети, Божијом помоћу, помоћу руског Цара Николе и Вилсона, ми смо добили државу, о којој смо могли можда некад само сањати. Ми, Срби, који смо у овој држави, сањали смо о нашој Душанији, а добили смо у данашњој држави много више него што је и сама Душанија била.

³⁰⁸ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине СХС*, Редован сазив за 1926-27. годину, 4 књига, (од LVI до LXIV редовног састанка), Штампарија Владимира Јанићијевића и М. Недељковића, Космајска 51, 1927. стр. 262-263.

Господо, кад смо били такве среће у моментима, када је без речених помоћи могло са нама свашта бити, кад је могла – поред тога што би биле уништене двије наше дотадашње слободне државе – бити уништена и наша нација треба да будемо захвални и да се трудимо да очувамо тековину, коју срећним случајем добисмо...³⁰⁹

Земљорадничка странка је током читавог међуратног периода припадала левици и начелно је имала афирмативан став према Совјетској Русији, бар што се тиче већег дела симпатизера и чланства странке. Посматрано према страначком руководству ту је било извесних разлика, где је Драгољуб Јовановић био веома близак идејама совјета, али се ипак не би могло рећи за њега да је комуниста, већ социјалиста, а сличну позицију, истина нешто одмеренију имао је и лидер странке Јован Јовановић. Када је у питању Гавриловић, он је био ближи западним демократијама, Британији и Француској. Из депеше коју је начелник обавештајног одељења Краљевине СХС послао 13 јануара 1927. југословенским посланствима у региону, указује се да у Земљорадничкој странци заиста постоји утицај большевизма. Међутим, везано за тада распрострањене оптужбе њихових политичких опонената да старији чланови из руководства имају везе са Москвом, та се оптужба одбацује као неаргументована.³¹⁰

Један од главних проблема у правцу признавања СССР-а и успостављања пуних дипломатских односа две земље, бар кад је у питању југословенска власт, је било деловање Коминтерне тих година и њен однос према званичном Београду. Коминтерна је стајала на позицијама да је Краљевина СХС, версајска творевина и да њоме влада великосрпска буржоазија која национално угњетава друге народе, а у класном смислу и сопствени, дакле српски народ. Коминтерна је у овом периоду симпатисала, а у неким случајевима и сарађивала са сепаратистичким покретима на тлу Југославије, почевши од оних хрватских, преко Косовског комитета и

³⁰⁹ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине СХС*, Редован сазив за 1926-27. годину, 4 књига, (од LVI до LXIV редовног састанка), Штампарија Владимира Јанићијевића и М. Недељковића, Космајска 51, 1927. стр. 22.

³¹⁰ Архив Југославије, 395-15, депеша начелника обавештајног сектора Кр СХС, за посланство у Букурешту од 13. јануара, 1927.

пробугарског ВМРО. У том правцу историчар Бранислав Глигоријевић указује на ненаклоност Коминтерне према езгистенцијалним интересима Југославије тих година. У том правцу је СССР имао извесно разумевање и чак кооперацију са италијанском политиком, која је под Мусолинијем активно радила на слабљењу и узнемиравању Југославије. Регионални центар Коминтерне у Бечу је координирао рад југословенских комуниста на слабљењу југословенског режима и кооперацију са појединим сепаратистичким покретима, који су деловали у земљи и иностранству.³¹¹

КПЈ је од јесени 1928. сматрала да Југославија улази у антисовјетски блок и да треба напрегнути све снаге да се то спречи. Огромни расцеп у земљи нудио је реалне изгледе за нови револуционарни правац, за разбијање југословенске централистичке државе, за удар по 'антисовјетским авантуристима' у Београду. Тако су вести и догађаји на истоку Европе заоштравали југословенску кризу.»³¹²

Однос југословенске политичке јавности, пре свега саме власти, према СССР тих година, се може посматрати делом и у равни положаја и деловања комуниста у Краљевини. Комунистичка партија Југославије и уопште комунисти у окружењу су посматрали Краљевину Југославију и њен режим на један претежно непријатељски начин. Сам режим им је узвраћао репресијама и забранама комунистичке партије. Комунисти су током двадесетих година усмеравали свој рад против режима у Југославији на различите начине и из више правца. Након забране деловања КПЈ од стране режима (Обзнана и потом Закон о заштити државе из 1921.), југословенски комунисти су прешли на илегалан рад. Партија је од масовне прерасла у кадровску и то илегалну организацију, где је велики број активиста похапшен, пасивизирао се политички, док су остали прекаљени борци, од којих је добар део деловао из емиграције. Поред тога у самом врху КПЈ дошло је до подела управо по питању плана даљег деловања, у шта се све више мешала Коминтерна која је полако преузимала све већу улогу у даљем усмеравању

³¹¹ Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002, стр. 276-279.

³¹² Вук Винавер, *Југославија – Француска између два рата*, Институт за савремену историју, Београд, 1985, стр. 152.

југословенских комуниста. Крајем 1922. године на Четвртом конгресу Коминтерне одржаном у Москви разговарало се и о поделама у оквиру КПЈ где се тражио компромис, али се и додатно умањила аутономност деловања југословенских комуниста у односу на Коминтерну.³¹³

Уколико сумирамо ставове политичких странака у Краљевини СХС овог периода према СССР можемо извући више закључака. Од водећих српских странака радикална странка је задржала своју предратну русофилију, која се манифестовала са једне стране бригом и покровитељством према руској белој емиграцији у земљи. Према Совјетској Русији, тај однос је био знатно комплекснији. Према самом совјетском режиму и болшевизму, се заузимао крајње негативан став, како због саме идеологије, тако и због убиства цара и царске породице, те посебно важно, све то превасходно због опасности од комунизма у самој Југославији. Успостављање пуних дипломатских односа и признавање СССР представљало би потенцијално опасност за владајуће структуре у Југославији, пошто је владало уверење да би совјетско посланство подстакло рад комуниста у земљи, и појачало Коминтернин уплив. Међутим када је у питању однос према руском народу у целини, радикали су показивали несумњиву русофилију, па су тако подржаване акције за помоћ гладнима, показивала брига за стање Руске православне цркве и др. Радикална странка је добрим делом заузимала иначе политичку линију прилично сличну у то време интересима двора и самог краља Александра. Док је на челу радикала био Пашић, имала је несумњивог лидера и великог државника са изузетним ауторитетом. После Пашићеве смрти радикали нису имали изразитог лидера, што се постепено одражавало и на изванредан пад њиховог утицаја, који је посматрано по броју гласова и мандата ипак био толики да су они представљали најјачу политичку странку у земљи.

Демократска странка је показивала више спремности од радикала за признавање СССР и успостављање пуних дипломатских односа, те тек можда нешто мању бригу према белим избеглицима. Демократе предвођене Давидовићем

³¹³ У вези овога видети одељак «Обезвређење аутономности КПЈ на Четвртом конгресу Коминтерне», у Бранислав Глигоријевић, Коминтерна, југословенско и српско питање, стр. 87-95, Институт за савремену историју, Београд 1992.

и Маринковићем, у овом периоду кад су били на власти покушавали су да испуне своје раније прокламоване циљеве и успоставе дипломатске односе са Москвом, али у пракси, и поред покушаја и приближавања, то због сплета више околности није крунисано и завршним чином.

Земљорадничка странка је још више нагињала успостављању пуних односа са СССР, показивала и изванредан критички однос према бившем царском режиму, и чак у мањој мери и према неким десним правцима беле емиграције у Краљевини СХС. Иако су и лидер земљорадника Јоца Јовановић и већина људи из партијског врха нагињали тој политици, у том правцу је нарочито био спреман да иде Драгољуб Јовановић, који је припадао израженом левом крилу земљорадника.

Радић лидер Хрватске сељачке странке показивао је изражену русофилију, и извесну толеранцију према болшевизму, иако није био комуниста, као ни његова странка. Његова странка, односно широке масе хрватског сељаштва, нису показивали у тој мери русофилију. То се односи и на остатак врха ХСС, укључујући и Мачека, Кошутића и друге. Међутим, Радић, као и ХСС у целини у овом периоду, су свакако били за успостављање пуних дипломатских односа са СССР.

Када су у питању словеначки политичари и посланици, приметимо на основу стенограмских белешки из Народне скупштине да су заступали прилично прагматске ставове. То значи да нису начелно имали тако изражену и снажну русофилију као Срби, али је она у неком облику ипак постојала. Са друге стране су указивали на интерес државе да се успоставе дипломатски и економски односи са Москвом, јер су између осталог, тако видели и могућност лакшег наступа званичног Београда у међународним односима, везано и за питање словеначке дијаспоре (Корушке, Истра, Јулијска крајина и др.).

У односу на остале српске покрајине, Црна Гора има традиционално чак и можда нешто већу израженост русофилије, коју су очигледно демонстрирали сви њени посланици, како они из редова радикала и демократа, земљорадника, тако и сами федералисти, укључујући и Дрљевића.

Муслимански посланици су нешто ређе од других дискутовали у Народној скупштини по питању СССР, и уопште Русије у овом периоду.

Власт у Југославији и њена политичка елита, добијали су слику о стању у Совјетској Русији на различите начине, где је веома важан извор свет дипломатије. Посебно су била значајна дипломатска представништва Краљевине СХС у европским земљама, нарочито оним које су се граничиле са Совјетском Русијом. Тако је из југословенског посланства у Хелсинкију стигао детаљан извештај о стању у СССР 16. марта 1925. Извор информација је различит, али доминирају оне добијене од финског амбасадора из Москве, преко финске дипломатије. Указује се на извесну бојазан совјетских политичара да би могли потенцијално да се нађу у сукобу са Пољском и Румунијом у исто време, где би постојале шансе да се у тај сукоб индиректно или директно умешају и неке друге западне силе. Тренутно стање совјетске армије је слабије него раније, због финансијских тешкоћа, па је тако тада било под оружјем свега 500 000 војника директно, а још толико је отпуштено привремено кући. Њен командант Фрунзе, слабији у организационом смислу од Троцког, који је повучен са положаја у војсци. Указује се на слабу финансијску ситуацију у земљи, која располаже са тек нешто око половине предратних средстава. Земљорадња такође није у добром стању. Са антисемитских позиција се критикује висок удео Јевреја у руководству бољшевика. Упркос свим тим примедбама, југословенски посланик из Хелсинкија, напомиње своју увереност да је совјетски режим ипак релативно чврст и да ће у следећем низу година задржати сигурно своју власт. Један од разлога оваквог виђења је по његовим сазнањима релативно повољна позиција интелигенције и слободних професија, који су добили прилику да раде. За већи део интелигенције каже да или је примила комунистичку идеологију, или је пак апатична и неспремна за опозициони рад. И поред извесне скромности у издржавању војске, она је ипак начелно збринута, и то битно боље од других слојева становништва. Поред тога Чека се у одржавању мира и сузбијању опозиције показала успешнија од царске полиције Охране. У погледу стране интервенције ту постоји реална сумња у било какву озбиљнију успешност, посебно када се има у виду да су беле снаге у избеглиштву у погледу војничких

способности, сада далеко слабији него пре неколико година, а популарност одбеглих вођа Јуденича, Дењикина и Врангела не претерано велика у народу.³¹⁴

Југословенска политичка јавност је већ током двадесетих година градила свој однос према СССР. Политичке странке које су јавно учествовале у парламентарном животу Краљевине СХС, су огромном већином осуђивале револуционарни начин освајања власти комуниста и залагале се за реализацију својих политичких програма институционалним и парламентарним системом. Међутим међу њима је била изражена подела на оне који су симпатисали СССР и на оне који нису имали такав став. Временом се продубљавала подела око става да ли признати СССР, чак и ако немате симпатије за његову политику. У том правцу странке које су биле левог спектра политичког деловања су имале више спремности на тај чин.

Ставовe интелектуалног дела штампе овог периода према СССР можемо пратити у вези часописа Рад, Новости и Привредни преглед.

Социјалиста и после лидер Земљорадника Драгољуб Јовановић објавио је на тему односа према СССР чланак у Привредном прегледу још 1924. године у коме се каже: „Није потребно бити ни пророк ни филантроп, ни далековид политичар па увидети колико је погрешно за један мали словенски народ као наш да стоји далеко од велике Русије, у срдитом ставу наљућеног детета. Кад већ нисмо били први у обнављању односа са Русијом, не будимо бар последњи. Понудимо новој Русији да је признамо, како нам се не би десило да нам она доцније одбије своје признање.“³¹⁵

³¹⁴ Архив Југославије, 395-14, депеша из југословенског посланства у Хелсинкију за МИП од 16. марта, 1925.

³¹⁵ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Први том, „Заноси“ 1997, стр. 222. цитат. Поред тога Јовановић наводи у вези овог чланка и ово: У Београду сам за Привредни преглед написао чланак Признање Русије, и он се појавио у бр. 45 за 1924. То је био један од ретких гласова у том смислу. Иако на изборима од 29 октобра нису поново победили лабуристи, већ конзервативци, веровао сам да ће остати на снази уговор који је са Совјетима закључио Макдоналд. Односе са Русијом Французи не условљавају више признањем дугова које је направила царска влада. Руси опет не одричу формално све обавезе из прошлости. Немачка и Италија већ су показале велику савитљивост своје политике према СССР. Шта чека Југославија?“, стр. 221. цитат

Јовановић указује да су комунисти у Југославији, као и они који су им били блиски, готово по правилу били некритични и прилично одушевљени бољшевизмом, Совјетском Русијом, и свим оним што је долазило одатле тих година. „Састанку је био присутан Коста Новаковић, стари србијански социјалист, сада комунист, и замерио ми што правим поређење које руске бољшевице показује у неповољној светлости. У то је доба за наше комунисте у Совјетском Савезу све било савршено и иделано.“ У наставку појашњавајући ову тезу Јовановић наводи следеће: „И ми који нисмо били комунисти веровали смо, или смо желели да верујемо, да је у Русији брак нешто друго него у капитализму, да је правда савршено организована, пошто нема адвоката и пошто има све мање правника, а све више професора, лекара и техничара, да је ‘отежавајућа околност бити комунист’, пошто чланови Партије имају више обавеза, а мање повластица, чак мање плате на истом положају него стручни непартијци; да се ради више него игде у свету, чак и на Први мај, да сви имају право гласа и да на биралиште излазе више него 99 %; да су социјални и хигијенски услови за раднике одлични; да алкохолизма више нема; да цела Москва са своја два милиона становника има само 20 кафана и да је то за странце; да држава води читаву привреду и да ова функционише као сат; да је електрификација далеко одмакла; да се штампају и растурају милијарде књига; да уметност цвета као нигде итд. Долазили су и друкчији извештаји, али њих су комунисти обележавали као клеветање и као непријатељску пропаганду, кад није успела оружана интервенција.“³¹⁶

Часопис «Рад» је припадао левим идејама, али ипак у домену социјалиста и парламентаризма, ту су биле и новине «Новости», Група СКА са Оттом Кершованијем, Драгољуб Јовановић и др. Током 1927. године она је организовала серију трибина о збивањима у СССР, где је посебну улогу имао инжењер Чедомир Јоксимовић, који је дошао из СССР после дугог боравка у њему. «Дванаести број «Рада» је на страни и по донео тај реферат и најавио ново предавање истог Јоксимовића: «Стаљин или Троцки». То предавање је требало да се одржи у биоскопској сали Ураније, у Јакшићевој улици, пошто је интересовање било

³¹⁶ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Први том, „Заноси“ 1997, стр. 238-239, цитат.

огромно. Као да није било доста што је 3 септембра о «Стању у Совјетској Русији» говорио адвокат Рајко Јовановић за кога смо изричито објавили да је недавно провео у Русији четири месеца».³¹⁷

Велибор Јонић који је већи део свог стваралачког и друштвеног опуса провео у исто време као центриста, по неким питањима чак левичар, али као декларисани националиста, прошао је необичан политички пут од центристe до министра у Недићевој влади за време окупације. У својим *Политичким успоменама*, Јовановић каже да је он на једном заједничком пролевичарском излагању у Нишу 1927., као и у сарадњи око часописа «Рад» и «Новости» поред сопственог политичког програма изнео и виђење даљих односа Срба према Совјетској Русији. «Велибор Јонић је за националну, југословенску, расну, општесловенску политику, тражио је да се бранимо од непријатељских народа, политички економски и културно, али је био за савез са словенским земљорадничким народима и за наслон на Совјетску Русију.» Јовановић додаје да су ове Јонићеве идеје одбијене у оквиру групе окупљене око наведених часописа, где су се посебно истакли проф. Илија Перовић, др Немања Вукићевић, др Радоје Вукчевић и Отокар Кершовани. «Сви смо одбијали национализам, чак и кад је југословенски и словенски, поготово расизам, а пледирали за опредељивање по економским интересима. Такође смо били за зближење не само са словенским народима већ пре свега са балканским и подунавским суседима.»³¹⁸

Непосредно након смрти Николе Пашића, објављен је број «Рада» који је потом полиција забранила. Драгољуб Јовановић сматра да је један од разлога управо његов чланак у коме даје своје предвиђање обележја новог нараштаја младих који се по многим политичким питањима, разликују у односу на дотадашњу генерацију водећих српских политичара: «Долазе они који немају ничега радикалног, не осећају Србију као једину домовину, не љубе празну слободу и лажну демократију, не жале за бившом Русијом, не желе да се Хрвати поробе и Бугари истребе. Нема још једног имена за нерадикале, јер они нису једно.

³¹⁷ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Први том, „Заноси“ 1997, стр. 290.

³¹⁸ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Први том, „Заноси“ 1997, стр. 291.

То су социјали: социјалисти, комунисти, аграрни социјалисти, кооперативисти. Они ће наћи своје име и своје вође. Сада имају један дух, социјални дух, који им је свима заједнички.

Место партија за парламенат речи, они стварају економске и културне организације, као органе Парламента Рада. Место бојерске и ропске Русије, они траже наслон на нову Русију, сељака и радника. Место српске доминације на Балкану, они се боре за слободну федерацију балканских народа.

Радикали су за педесет година створили ситнобуржоаску Србију и Парламенат партија. За нових двадесет година, а можда и пре – јер сада прогрес иде брже – наше покољење ће остварити сељачку и радничку Југославију, Бугарску федерацију и Парламенат организованог рада».³¹⁹

Иако су имали извесне резерве према комунистичком уређењу СССР и комунистима уопште, однос социјалстичке групе око часописа «Рад» према Совјетској Русији је био афирмативан. Тако се 1927. издаје број где је на првој страни песма Салка Назечића која о Совјетској Русији говори као о обећаној земљи. «Да би смо људима дали неку перспективу и ведрији поглед на живот, донели смо већ на првој страни песму Салка Назечића о томе каква је ситуација ‘тамо на другој страни’ – код ‘доброг Баћушке’ који нас позива да ‘пођемо тамо из ове хапсане влажне’. Наши радници, како види Назечић, спремају се да спусте у море лађу коју већ одавно граде и погледају често у светлу траку на оној другој страни.

На другој обали, где Свет влада Нови,
Где су већ давно побеђени фараони,
Где нема лажи, фарисеја и гада.»

Да је међу левичарима преовладавало позитивно мишљење о Совјетској Русији, упркос вестима о бројним жртвама током Револуције, као и о недостацима совјетског друштва након више година његовог постојања, говоре и анализе Драгољуба Јовановића из тог времена. «Света Петровић донео је податке о раду на народном здрављу у Русији, почињући Наполеоновим речима да је ‘револуција

³¹⁹ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Први том, „Заноси“ 1997, стр. 297.

прљаво ђубре из којег доцније израсте раскошно цвеће'. Занос за Совјетску Русију био је код нас већи но икад: све је тамо било лепо и савршено. 'У државним одмаралиштима било је 1925. године преко 40 посто сељака, нарочито у некадашњој царској палати у Ливадији и у палатама некадашње царске пратње.' Наш друг је то веровао и није испитивао коју врсту сељака су тамо слали и да ли су они и даље били сељаци, или само сељачког порекла.³²⁰

Из ових цитата и концепције писања пре свега лево, али не и прокомунистички оријентисаног књижевног часописа Рад, као и часописа Привредни преглед и новина Новости, видимо у тадашњој социјалистичкој левици, изражену русофилију, и уз одређене изузетке, благе симпатије, али и спремност на критику, и уопште запитаност према новом бољшевичком режиму у Русији.

Деловање Коминтерне према Краљевини СХС

О деловању Коминтерне према Краљевини СХС, прво ће се на основу навода грађе историјских извора на које смо наишли, пре свега дипломатске, као и оне из полицијских извора Краљевине СХС, третирати однос југословенске политичке јавности према деловању Коминтерне у овом периоду. Потом ће у аналитичком делу бити дат један општи осврт на бази анализе претходних архивских извора као и писања и података претежно историјске литературе, углавном наших, али и неких руских историчара на ову тему.

У том правцу пронашли смо занимљиве податке у архивској дипломатској грађи МИП Краљевине СХС за овај период. Интересантна је депеша амбасадора Краљевине Југославије из каснијег периода, др Илије Шуменковића 1943. године за избегличку владу у Лондону. Ту се наводи да је у САД публикована књига „Лењинизам“ где се између осталог налази и Стаљинов говор од 30 марта 1925. на Скупштини КПЈ одржаној у Москви. Стаљин ту полемише са „...другом Симићем, који се залагао за реформско и постепено решавање националног питања у Југославији и оног револуционарног за који се залаже Стаљин.“ (овако је описао

³²⁰ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Први том, „Заноси“ 1997, стр. 304-305. цитат

сам Шуменковић, могуће је иначе да се под називом „Симић“ заправо представља др Сима Марковић који је тада учествовао на овом конгресу, и који је предводио управо ту десну реформску струју у оквиру КПЈ- примедба ДП). Након тога објављен је шири осврт Стаљина на ову полемику у листу Бољшевик двоброј 11-12 који је изашао у Москви 30. јуна 1925. Стаљин се начелно слаже са „другом Симићем“ да тада, дакле 1925. године у Краљевини СХС није постојао међу Хрватима и Словенцима покрет за независност, али се не слаже са његовим закључком да ове две националности немају захтев и права на рецимо федеративно уређење земље, све до изражено потенцијалног става за самоопредељење. Јер, наводи Стаљин, када је Стаљин писао текст 1912. „...на који се Симић позива..“ није постојао у царској Русији озбиљних сепаратистичких покрета, па су опет бољшевици кад су победили крајем 1917. одмах продекларовали право народа на самоопредељење.³²¹

У бројним архивским документима, превасходно администрације и дипломатске службе Краљевине СХС наилазимо на конкретно навођење деловања Коминтерне и комунистичке делатности у целини на подривању владајућег режима у земљи.

Тако у депеши начелника обавештајног одељења МИП за посланства Краљевине у Европи од 17. фебруара 1926. (рађеној на основу претходног извештаја југословенског посланства у Паризу), наводи се да је бољшевички комитет отпочео пропаганду међу црногорским емигрантима у Француској за оснивање независне црногорске државе. Указује се да је директно совјетска амбасада у Паризу већ дала извесна средства у том правцу (15 000 франака). Поред тога бољшевици врше пропаганду и врбовање међу југословенским ђацима и студентима у Француској. Постојећи сукоб и ривалство између југословенских ђака и студената према ђацима пробугарским Македонцима, настоји се из бољшевичких

³²¹ Архив Југославије, 370-34-728, депеша амбасадора КЈ у Анкари Шуменковића за владу у Лондону јула 1943.

кругова умањити и изгладити, а са друге стране изазвати неповерење према владајућим круговима у Београду.³²²

Из напред два документована случаја, а посебно из полемике Стаљина и Симића на конгресу КПЈ у Москви можемо сагледати погубност комунистичког концепта за самоопредељење који је наметан одозго и који је скупо коштао Русију, јер су се поред неких сепаратистичких тенденција које су неспорне, а то је тежња Пољака за независност, а у мањој мери и неких других националности (Финаца, потом Литванаца, Летонаца и Естонаца који су живели са бројном руском националном групом у овим земљама) статус република и националности давани и тамо где за то није било аргумената, а посебно су биле спорне границе тих република (источне границе Украјине, северне границе Казахстана и др.). Овај концепт је потом натурен и Југославији преко концепта КПЈ и његове разорне последице су видљиве и до данас (пример декрета о стварању црногорске нације 1945. године, као и решење у пракси концепта аутономија која су следила, граница међу републикама и др). У руској науци и публицистици је данас прилично распрострањено уверење да је остварење самог концепта револуције и довођење бољшевика на власт помогла олигархија финансијска и центри моћи у САД и Британији који су са завишћу посматрали уздизање Русије крајем XIX и почетком XX века и која би временом захваљујући својим елементима „тврде моћи“³²³ могла да озбиљно конкурише овим англосаксонским силама у прерасподели утицаја у светском вођству. Нарочито је изградња Трансибирске железнице и саобраћаја у Русији у целини, те развој индустрије и капитала, уз изузетан демографски раст становништва тог времена, увећавао руски утицај у свету. Подршка англосаксонских центара моћи се посебно везује за Троцког, док је Лењин за време рата имао

³²² Архив Југославије, 395-14-145, депеша из МИП од 17. фебруара 1926, за посланство у Букурешту, на основу претходне депеше југословенског посланства у Паризу.

³²³ Тврда моћ по науци о међународним односима обухвата пре свега величину и квалитет територије неке земље, број и квалитет становника, војну и економску снагу, природне ресурсе. Са друге стране мека моћ представља привлачност коју за остатак света има култура, демократско уређење и цивилизација у целини једне земље. Више у Војин Димитријевић, Радослав Стојановић, *Међународни односи*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, стр. 157-213

подршку немачких војних кругова, који су сви заједно подстицали унутрашње побуне, настанак револуције и слабљење царске Русије до чега ће све потом заиста и доћи у периоду од 1917. године.³²⁴

Веома важан документ у прилог сагледавања организације, циљева и деловања Коминтерне и совјетске политике према Краљевини СХС и на Балкану у целини, представља документ послат од стране седишта југословенског МИП за посланства у региону од 28. децембра 1925. За овај документ се каже да је резултат више других дописа и докумената важног совјетског обавештајног официра и да је преведен са руског језика. У документу се говори о организацији и деловању коминтерновске мреже на Балкану и југоисточној Европи, са акцентом овог прослеђеног дела документа на Југославији. Центар Коминтерне и ланац организације ове бољшевичке мреже је у Москви, конкретно њен Извршни комитет, док је у Бечу регионални центар. У земљама региона, укључујући и Југославију су нижа регионална тела. Из Москве у Беч обично долази Менжински члан војнореволуционарног савета и један од најактивнијих људи Интернационале. Извршни комитет Коминтерне састоји се од једанаест људи. Обично су то стари и проверени кадрови. Састав Централног коминтета се мења повремено. Задаци Централног комитета за Балкан су: 1. Установљавање чврстих веза са револуционарним организацијама у земљама: У Југославији то су пре свега хрватске и македонске организације, а у Бугарској земљорадничка странка. 2. Потчињавање радничке организације у земљи. 3. Држање веза са ЦК у суседним земљама.

³²⁴ Милова Ј. В., (Под редакцией академика РАН) *История России*, III, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Москва, 2009; Данилов А. А., *История России*, Издательский дом «Новый Учебник», Москва 2002; Дугин Александр, *Проект «Евразия»*, «Яуза» Эксмо, Москва, 2004; Зуев М. Н., *История России, с древности до наших дней*, Всыща школая 1994, Москва; Матхюина Юлия Алексеевна, Пакалина Елена Николаевна, *Большая иллюстрированная энциклопедия истории России*, ООО «Дом Славянской книги», Москва, 2007; Наталија Нарочницка, *Русија и Руси у светској историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008; Безелянски Юрий, *От Рюрика до Ельцина*, календаръ россииской истории, Физкултура и спорт, Москва, 1993; Андрей Важдра, *Пут зла, запад: матрица глобалной гегемонии*, Астра Москва, Киев, 2004. стр. 160-201;

ЦК треба да садржи два колегија и то 1. колегиј за пропаганду; 2. војни колегиј; Скреће се пажња на организацију пропаганде по школама, универзитетима, а потом код службеника војске, полиције, железнице, преко штампе. Састав колегија за Балкан чине четири лица из Југославије, три лица из Бугарске и два лица из Румуније, док ће се накнадно укључити лица из осталих земаља региона. Главни центри су Беч и Солун. Војни центар (колегиј) састоји се из три војна члана и једног администратора (обично се ту укључују војна лица из Црвене армије). Циљеви војних центара су 1. Увоз оружја и организација депоа; 2. Осигурање снабдевања револуционарне војске; 3. Организација ћелија у војскама земаља региона; 4. Спремање војне побуне; 5. Деморализација постојећих војних структура; 5. Обавештајна делатност и извидница; У Бугарској се посебно акцентују македонски покрети. У закључку се каже да је комунистичка организација у Југославији, Бугарској и Румунији под врло тешким околностима и да делује по принципу ратног стања (ћелије од по три до шест лица).³²⁵

Из централе МИП у Београду августа 1926. послата је депеша посланству у Бечу у којем се анализира организациона структура комуниста у региону. Већи центри су Будимпешта, Цариград, Трст, Солун, а најважнији је Беч. У земљи најважније испоставе су у Загребу и Љубљани. У Бечу је главни савет, где је Иван Поповић важан, а у организационом смислу Стефан Дедић за кога се каже да је „хрватски комуниста“. У оквиру Балканске III секције је и Узуновић истакнути комуниста, као и Георги Димитров. Постоји и редакција Балканске федерације, где је истакнут Лазар Михајлов. Постоје и трочлане секције за све балканске државе, где су за Југославију Иван Поповић, Милошевић и Александровић. Наводи се да у Бечу постоје секције Црвене интернационале, курирска секција, секција за руске емигранте и др.³²⁶

Из централе београдског МИП, на основу провере података који су добијени из посланства Краљевине из Париза, шаље се 31 марта 1926. обавештење регионалним посланствима (под поверљиво), да се у Бечу одржава важна седница

³²⁵ Архив Југославије, 395-14-135, документ послат из седишта југословенског МИП у Београду регионалним посланствима КЈ од 28. децембра 1925.

³²⁶ Архив Југославије, фасцикла 395-15, депеша од августа 1926.

большевичких резидената читаве средњоевропске регије и Балкана. Учествују резиденти большевичких организација из Берлина, Беча, Рима, Београда, Атине, Букурешта, Софије.³²⁷

У документу на француском језику који је послат из југословенског посланства у Бечу за Београд октобра 1926. наводи се да је Коминтерна током 1925. године у Бечу формирала биро Сељачке интернационале за Балкан. Из Москве су именовани на челу овог бироа Бошковић члан Извршног одбора Коминтерне и Миткијевић члан Коминтернине секције пропаганде.³²⁸

Из депеше југословенског посланства у Бечу од 16 августа 1926. за Београд, сазнајемо да III Интернационала финансира са по 10 000 (?) месечно два македонска револуционарна друштва и то Револуционарну македонску организацију МРВО и Народно академијско друштво. Тврди се да обе организације координира један одбор од три члана и то Дмитар Влахов бивши бугарски генерални конзул у Бечу, Дмитриј Занков иначе бивши председник Илиндена и Павел Сатев.³²⁹ О сарадњи, или тачније покушају сарадње званичних бугарских власти са совјетима, по питању тражења финансијске помоћи за македонствујуће организације, говори депеша начелника обавештајног сектора Краљевине СХС југословенским посланствима у региону од 14. јануара. 1927. Наводи се да је бугарски генерал Протогеров претходне календарске године, покушавао да нађе финансијска средства преко совјетских представника за македонске пробугарске организације, али се не наводе конкретна сазнања да ли су, и колика средства добијена.³³⁰

Интересантна је депеша-анализа деловања совјетске Русије на Балкану која је послата регионалним посланствима Краљевине СХС 9. новембра 1925. Ова

³²⁷ Архив Југославије, Депеша централе МИП у Београду за југословенско посланство у Букурешту од 31. марта 1926.

³²⁸ Архив Југославије, 395-16-174, документ на француском језику од октобра 1926. југословенске интерне дипломатске кореспонденције.

³²⁹ Архив Југославије, фасцикла 395-15, депеша из југословенског посланства у Бечу од 16 августа 1926. за Београд.

³³⁰ Архив Југославије, фасцикла 395-15, депеша од 14. јануара 1927.

анализа у први план ставља деловање Совјетске Русије као државе, дакле не само Коминтерне, мада се из даљег тока текста може схватити да они заправо делују заједно и испреплетано (бар у овом периоду). Овај извештај говори о стратегији Совјетске Русије у правцу деловања на пре свега словенске земље у Европи, у прилог пропаганде ка њиховом потенцијалном уједињењу једног дана у јединствену државу. За сваку европску словенску земљу постоји начелни план деловања, седиште комитета (обично ван те земље ради лакшег деловања) и више подкомитета (у тој земљи). Тако за Чехословачку постоји комитет у Бечу. За Југославију комитети су у Бечу и Трсту, планирани подкомитети у Загребу, Београду, Скопљу, Нишу, Сарајеву, Мостару, Дубровнику, Госпићу. За Пољску постоје планирани подкомитети у њеним већим градовима, а комитет је у Русији. За Бугарску су комитети у Трсту и Крфу, а подкомитети у Софији, Бургасу и Варни. Поред ових словенских земаља, постоје организације и за Румунију, Албанију и неке друге земље³³¹, па се из приложеног види да се ова организација преплиће донекле и са радом и инфраструктуром Коминтерне.

Генерални комитет за Југославију у Бечу има 20 чланова (велика већина Хрвати), а председник је др Људевит Мирјак. Тршћански комитет има 14 чланова, а њихов је председник др Владимир Петровић. Та два комитета примају близу два милиона динара месечно и дају средства за издржавање подкомитетима. И за Југославију средства углавном стижу преко Италије. И у Швајцарској се налази део повезане агентуре Коминтерне и совјета који потпомаже развој комунистичке организације у Југославији.

Бугарски генерални комитет се налази у Трсту и има осам чланова који су Бугари и Македонци. Председник је Марко Близанков. Тај комитет је у вези са подкомитетима у Бугарској и захваљујући посредовању Коминтерне и совјетских служби.

Чехословачки генерални комитет у Бечу има више од 50 чланова. Они су у принципу врло образовани, а међу њима има и више бивших официра пропале

³³¹ Тако се за Албанију планирају комитети у Бечу и Барију. За Румунију се комитет налази у Будимпешти. Комитети добијају велика новчана средства, највише преко совјетске амбасаде у Риму, како се наводи у извештају.

Аустро-Угарске. На челу овог комитета је др Карл Расел. У тексту се наводи да и немачка политика, као и италијанска подржавају деловање ових комитета, а да између совјетске и италијанске политике постоји договор о неделовању комуниста на италијанском тлу.

Албански комитет и чланство чине искључиво етнички Албанци. Они добијају средства за деловање политичко, али и за куповину оружја. Тако су они купили близу 20 000 пушака који су већ подељене Албанцима, а део дотурен и македонским организацијама. Симпатише се од албанских политичара Фан-Ноли, а главни организатор на терену је Омер Гличка. У извештају југословенског посланства у Бечу од 27. децембра 1926. за Обавештајни одсек МИП у Београду говори се да Фан Ноли нема пуно подршке Албанаца у земљи, а да у емиграцији има око 800 до 1000 људи на које може да рачуна и да су се они тада налазили већином у Румунији и Совјетској Русији.³³²

У документу анализи који је МИП КЈ послао регионалним посланствима средином 1927. објашњава се структура организације Коминтерне на Балкану. Постоје комунистичке организације за Грчку, Бугарску, Турску. За Србију није постојала директна дирекција Коминтерне. До пада Фан Нолија рачунало се на Албанију и тамошњи режим као наклоњен Коминтерни, али после победе Зогуа, постаје отежано делање комуниста и одатле је затворен канал за продор у Југославију. Напомиње се у извештају да је у Грчкој, након победе Пангалиса, комунистички центар као регионални центар у Атини напуштен и да је он дефинитивно пренет у Беч.³³³

Из овог можемо да потврдимо сазнања да је Коминтерна, а делимично и совјетска политика, у периоду двадесетих третирала земље версајског система као своје противнике, конкретно у источној и југоисточној Европи, као део санитарног кордона. Тако је третирана и Краљевина СХС, па из приложеног видимо да се на

³³² Архив Југославије, фасцикла 395-15-146, Извештај југословенског посланства у Бечу за Београд од 27. децембра 1926,

³³³ Архив Југославије, 370-33-341, Извештај МИП за регионална посланства о организацији и деловању Коминтерне на Балкану, 1927. година.

различите начине помажу њени спољнополитички и унутрашњо-политички противници.³³⁴

Тако из депеше југословенског посланства у Бечу, за Београд, 15. априла 1926. се указује да центри бољшевика у Аустрији се припремају за нове пропагандне акције у Југославији. Указује се на деловање федералиста окупљених око листа „Балканска федерација“, који воде Влахов, Кусовац, Бастајић. Они „имају упустава од својих совјетских шефова да свим средствима раде на одржавању што тешње сарадње са југословенским комунистима..“, како се наводи у овом извештају.³³⁵ У депеши посланства од 30 септембра 1926. се каже да бољшевици финансирају овај лист. Лист оптужује балканске режиме да су реакционарни и „крвави“, те да би за заоштрене међунационалне односе остварење пројекта Балканске федерације било решење. У депеши се наводи да је један од најважнијих уредника овог листа Влахов, „...индиректно повезан са бугарском владом“. Указује се и да је лист успео на различите начине да придобије за сарадњу и повремено објављивање текстова, више угледних појединаца, међу којима и Хамерлшата, „...угледног слободног зидара..“, потом интелектуалца Редлиха и др.³³⁶ Из депеше посланства од 25. октобра 1926. наводи се јака сумња да лист добија субвенције и од бугарске владе.³³⁷

Из депеша које су пристизале из Беча како из југословенског посланства, тако и од представника обавештајних структура, указивало се на субверзивни рад тамошњих бољшевичких центара, који делују у правцу разградње поретка Краљевине Југославије, али и других држава на Балкану, сталним актуелизовањем

³³⁴ Архив Југославије, Извештај о совјетско-коминтерновском деловању и организацији у региону, у оквиру депеше МИП Краљевине СХС, за регионална посланства од 9. новембра 1925.

³³⁵ Архив Југославије, 395-15-147, депеша југословенског посланства у Бечу за Београд, од 15. априла 1926.

³³⁶ Архив Југославије, 395-15-147, депеша југословенског посланства у Бечу за Београд, од 30. септембра 1926.

³³⁷ Архив Југославије, 395-15-147, депеша југословенског посланства у Бечу за Београд, од 25. октобра 1926

питања мањина, попут питања „Мађедоније, Арбанаса..“, питања начина уједињења и статуса Црне Горе, разграничења у Добруци, Тракији и др.³³⁸

Југославија је координирала своје спољнополитичке приоритете са друге две чланице Мале антанте, укључујући посебно и питање односа са Совјетском Русијом. Тако је из југословенског посланства у Бечу послата депеша за централу МИП у Београду од 25. марта 1927. У депеши се наводи да је румунски посланик у Бечу у разговору са југословенским послаником Милојевићем указао на различите информације које говоре о наговештајима да би Београд могао успоставити односе са Москвом. Те вести је посланик Милојевић одбацио као неосноване.³³⁹

Југословенско посланство у Букурешту добило је из централе МИПУ у Београду (потписано са Начелник обавештајног сектора) депешу 8. априла 1926. у којој се наводи кретање у региону шест опасних комуниста, потенцијалних атентатора на високе југословенске државне функционере, укључујући можда чак и краљевску породицу. Поред кратких описа њихових биографија, изгледа и ширег идентитета послате су и њихове фотографије. У питању су Павле Бастајић, Мустафа Голубић, Самуил Леви, Светислав Димитријевић, Јуже Јухић, Младен Маринковић.³⁴⁰

У депеши обавештајног одсека југословенског МИП за регионална југословенска посланства, упозорава се на присуство два новопридошла у регион опасна коминтерновска агента и то Јована Панковића и Владимира Глебова. Панковић пореклом из Битоља, повезан је са комунистима и анархистима, стар 30 година, обућарски радник по образовању, обучаван за вршење атентата. Са друге стране Глебов је руски избеглица, ради за Коминтерну, добио визиран пасош на један месец за Париз, покушава да уђе у Краљевину СХС.³⁴¹

³³⁸ Архив Југославије, 395-15-147. Погледати у том правцу депешу из Посланства КСХС из Беча од 12 маја 1926.

³³⁹ Архив Југославије, 395-16, депеша југословенског посланства у Бечу од 25. марта 1927.

³⁴⁰ Архив Југославије, Посланство у Букурешту, депеша из Београда од 8. априла 1926.

³⁴¹ Архив Југославије, 395-17-180, депеша из МИП за посланство у Букурешту од 9. децембра 1926.

У депеши обавештајног одељења МИП за посланство у Букурешту, као и друга југословенска посланства у региону, наводе се имена седам особа руске националности, који су заврбовани да раде за Коминтерну и налазе се у региону средње Европе, делују и према Југославији. То су Михаил Рудеин, Роман Р. Валх, и његова супруга, Зигмунд Краутмастров, Сергеј Недељев и још двојица.³⁴²

Из депеше централе МИП у Београду за југословенско посланство у Букурешту од 13. августа 1927. наводи се да је из Совјетске Русије послато четири агента Коминтерне да покушају атентат на краља Александра Карађорђевића. Да су се у оквиру логистике за подршку атентату састали на путу за Беч Мустафа Голубић и Сејмјуел Леви и да је један од четири атентатора Кургант управо допутовао у Беч.³⁴³

Када је у питању совјетски однос према Мађарској ових година, она као поражена у Првом светском рату није симпатисала Версајски мировни поредак, па су у Москви рачунали на њу као на противника тадашњег система у Европи. Тако у депеши југословенског посланства у Будимпешти од 15. априла 1926. се каже да Совјетска Русија има развијене односе са Мађарском, а да посебно могу сарађивати по питању смањења утицаја Румуније.³⁴⁴ Као што је познато Румунија, иако је у новијој историји дуго сарађивала са царском Русијом по питању борбе против Турака, рачунајући и заједничко учешће у Првом светском рату, након Револуције, се сматрала у Москви једном од најважнијих земаља тзв. „санитарног кордона“, усмереног на заустављање Совјетске Русије.³⁴⁵ По том питању Мађарска, као

³⁴² Архив Југославије, депеша из централе МИП за посланство у Букурешту од 24. фебруара 1927.

³⁴³ Архив Југославије, депеша из централе МИП у Београду за југословенска посланства у региону од 13 августа 1927.

³⁴⁴ Архив Југославије, 395-15-12, депеша посланства КСХС из Будимпеште од 15. априла 1926.

³⁴⁵ Заправо у румунско-руским односима «јабука раздора» је постала од 1878. Бесарбија, чији је јужни део од Париског мира 1856. одузет од Русије и додељен Румунији, да би управо на Берлинском конгресу био враћен у потпуности царској Русији. Совјетска Русија у међуратном периоду никад није признала губитак Бесарбије и њено прикључење Румунији чак ни *de jure*, што није био случај са већином других изгубљених територија које су након Револуције, стране

традиционалан ривал Румунији, је могла тада да послужи Москви, за смањење утицаја Букурешта, посебно ако имамо у виду совјетско-румунски спор око Бесарбије. У депеши посланства у Будимпешти од 28. септембра 1926, се указује на постојање расположења у владајућим круговима Мађарске за појачавање односа са Совјетском Русијом да би се ослободили обруча Мале Антанте, и да је за ту опцију и водећи мађарски политичар Бетлен.³⁴⁶ У том правцу можемо посматрати и документ-депешу коју је начелник обавештајног одсека Краљевине СХС послао 9. фебруара 1927, посланствима у регији, указује се на сарадњу мађарске државе са Совјетском Русијом. Наводи се да је циљ мађарске политике да сарадњом са совјетима ослаби стеге Мале Антанте. Мађарска ради преко Беча са совјетима, где је посебно важан мађарски посланик гроф Амбрози и његова сарадња са совјетским послаником у Аустрији Берзином.³⁴⁷

У извештајима југословенског МИП регионалним посланствима током 1926. године, у више наврата се указивало да Мађарска покушава да продуби своје односе са Совјетском Русијом. Тако у извештају посланства Краљевине СХС у Бечу од 15 априла се наводи да је Мађарска послала свог дипломату, иначе бившег министра спољних послова Густава Грица у Москву, да би у Совјетској Русији развио односе и посебно дошао до података до које мере су совјети спремни да заостре своје односе са Румунијом.³⁴⁸ Као што је познато Мађарска је за продубљивање својих односа са Совјетском Русијом имала пре свега мотив антиверсајски став званичне Москве, у чему је Будимпешта видела могућност да и сама у перспективи ојача своју позицију и дође до задовољења неких својих геополитичких интереса. У депеши из МИП за регионална посланства

интервенције и грађанског рата различитим основама биле отргнуте од простора бивше царске Русије.

³⁴⁶ Архив Југославије, 395-15-12, депеша посланства КСХС из Будимпеште од 28. септембра 1926.

³⁴⁷ Архив Југославије, 395-15-12, депеша начелника обавештајног сектора Краљевине СХС за југословенско посланство у Букурешту од 9. фебруара 1927.

³⁴⁸ Архив Југославије, 370-30-85, депеша из МИП у Београду за југословенско посланство у Турској од 15. априла 1926., где се преноси садржај депеше примљене од југословенског посланика у Бечу.

југословенска од 30 августа наводи се сазнање да мађарска влада долази у контакт и сарадњу са совјетима, по претходном договору и споразуму са Британијом. Каже се да британска влада има у Будимпешти један врло важан обавештајни пункт и базу својих служби, „...чији је задатак да мотри на большевике, прави сплетке, посебно по погледу Балкана и Мале антанте..“.³⁴⁹ У депеши МИП за регионална посланства, од 28 септембра наводи се да у Мађарској расте расположење водећих структура земље за успостављање пуних дипломатских односа са Совјетском Русијом.³⁵⁰

Депешом из централе МИП од стране начелника обавештајне управе од 16. фебруара 1926. за посланство Краљевине СХС у Букурешту, наводи се да чехословачка влада још неко време неће и *de jure* да призна Совјетску унију, због деловања и неслагања британске политике.³⁵¹

У депеши југословенског посланства у Прагу од 30. септембра 1926. године, наводи се да је у последње време примећен пораст совјетске пропаганде у Средњој Европи и на Балкану. „...акција се води, супротно дотадашњој пракси, независно од месних комунистичких организација, да би се сачували од репресије“.³⁵² Из тога можемо закључити да се даје акценат на раздвајању деловања совјетске државе и дипломатије, од њима блиском деловању Коминтерне и комунистичке инфраструктуре. То је период када Стаљин све више преузима непосредну моћ у Совјетској Русији, а он није био посебно наклоњен развијању активности Коминтерне и концепту ширења револуције, за разлику од Троцког или Зиновјева. У депеши из југословенског посланства у Прагу од 21 децембра исте године,

³⁴⁹ Архив Југославије, 370-30-85, депеша из МИП у Београду за југословенско посланство у Турској од 30. августа 1926.

³⁵⁰ Архив Југославије, 370-30-85, депеша из МИП у Београду за југословенско посланство у Турској од 28. септембра 1926.

³⁵¹ Архив Југославије, 395-15-151, депеша начелника обавештајног одељења МИП Краљевине СХС у Београду, за посланство Краљевине СХС у Букурешту од 16. фебруара 1926.

³⁵² Архив Југославије, 395-15-12, депеша посланства Краљевине СХС из Прага, од 30. септембра 1926.

указује се да чехословачка влада посматра са неповерењем совјетско дипломатско представништво у Прагу, које има и велики број људи у свом саставу (75).³⁵³

Обавештајни одсек у Београду јавља својим посланствима у региону да је у Цариград приспео Цанбет Занатијев, совјетски агент, који има задатак да се приближи руским емигрантским круговима на Балкану и можда пребаци и у саму Југославију.³⁵⁴ Из југословенског посланства у Букурешту истог дана стиже депеша о томе да је комунистички курир који оперише у региону за потребе Коминтерне и КПЈ Стаменко Радојковић остао у Букурешту, а свој пасош уступио непознатом агенту Коминтерне.

У депеши из Букурешта од 12 априла 1926. се указује на могућност да комунисти можда раде и на организацији убиства југословенских званичника у земљи, укључујући потенцијално и самог краља Александра Карађорђевића.³⁵⁵ У истој депеши се указује да је комуниста Б. Симић отишао у Москву где ће пренети анализу рада југословенског посланства у Бечу. Указује се на покушаје бечких интелектуалаца, конкретно др Богићевића, да докажу да је својевремено атентат на престолонаследника Франца Фердинанда организовала Србија, као део шире игре притиска на Краљевину СХС. У депеши из посланства у Букурешту од 31. марта 1926. се наводи да је у Југославији боравио комунистички агент Абел Барто.³⁵⁶

О томе да је у делу руске емиграције у Југославији, било и оних лица која су оптуживана за сарадњу са совјетским властима и за комунистичку делатност говоре и дописи на које смо наишли у архиви југословенског посланства у

³⁵³ Архив Југославије, 395-15-12, депеша посланства Краљевине СХС из Прага, од 21 децембра 1926.

³⁵⁴ Архив Југославије, 395-15-15, депеша из централе у Београду 3.август 1926., начелник обавештајног сектора за југословенска посланства у региону,

³⁵⁵ Архив Југославије, 395-15-15, депеше из централе у Београду, начелника обавештајног сектора, за југословенска посланства у региону, конкретно посланство у Букурешту, од 12. априла. 1926.

³⁵⁶ Архив Југославије, 395-15-154 Посланство Краљевине у Букурешту, депеша од 31. марта 1926.

Букурешту о списковима лица руске националности који су протерани из Краљевине СХС због „комунистичке делатности“.³⁵⁷

О стању и утицају комуниста, Коминтерне и Совјетске Русије у околним земљама водило се рачуна у званичном Београду, дипломатији, обавештајним и полицијским структурама.

Са Грчком је Београд имао званично релативно добре односе током двадесетих година. Из депеше од 14 августа 1926. коју је потписао начелник обавештајног сектора МИП у Београду, за југословенско посланство у Атини, указује се да постоји утицај совјета у Грчкој, да су у Солуну бољшевици организовали друштво МОПР, а да се солунска берза рада и солунска општина налазе у потпуности у рукама комуниста. Напомиње се „...да се комунистички утицај осећа у Грчкој све јаче, посебно у Тракији“. Совјети имају пресудан утицај на следеће новине у Грчкој: атински „Ризопастис“, солунске „Епформаској“ и „Про Гре“, кавалски „Онимеа“ и драмски „Фарос“.³⁵⁸

Из наведеног можемо закључити да је Коминтерна, а у нешто уздржанијем облику и совјетска политика у периоду двадесетих година третирали Краљевину СХС као земљу „санитарног кордона“ односно као партнера западним силама, пре свега Француске у одржавању Версајског концепта. Како је совјетска политика, а посебно став Коминтерне према Версајском поретку био негативан, то је и однос према званичном Београду и Краљевини СХС за разлику од претходне читаве историјске епохе пријатељства и савезништва (руског покровитељства) постао непријатељски. Та ненаклоност и непријатељство званичне Москве према Версајском концепту је имало два важна фактора. Први је идеолошке природе, јер је Совјетска Русија и посебно Коминтерна у периоду двадесетих година, давала предност ширењу револуција преко совјетских граница, што је посебно заступао Троцки и Коминтерна. У том правцу су и геополитички циљеви царске Русије и њено савезништво са балканским хришћанима посебно Србима третирани као

³⁵⁷ Архив Југославије, Посланство Краљевине у Букурешту, 395-17-181, дописи из 1927. где се наводе лица руске националности из Југославије која се протерују због комунистичке делатности.

³⁵⁸ Архив Југославије, 395-17-181, депеша начелника обавештајног одељења Краљевине СХС из Београда за југословенско посланство у Атини од 14. августа 1926.

буржоаска доктрина и нешто што је одбачено Револуцијом и напуштено. Са друге стране, постојао је и други практичнији разлог непријатељства Москве према Версајском поретку, а то је неприхватљивост по за њу, наметнутих граница на западу, где су јој због стране интервенције и заокупљености грађанским ратом отргнуте бројне и простране територије, нарочито су у питању западни делови Белорусије и Украјине, али и Бесарбија, простори у Прибалтику и други. Најзад постојао је још увек страх код владајућих структура у Москви о могућем новом походу против ње, од стране потенцијалне акције белих у садејству, или чак у отвореној агресији од стране неких западних и посебно суседних држава, а то се пре свега односи на Пољску, а потенцијално би у тај сукоб могле да се укључе чак и Румунија и Финска. Са друге стране, традиционално пријатељство руско-српско у овом периоду је спомињано од стране совјетске, али само спорадично и то као подлога у правцу подстицаја платформи за успостављање пуних дипломатских односа. У Москви су били врло незадовољни улогом Југославије подршци и гостопримству за белоградејце, а са друге стране су могли констатовати да званична политика Београда, а посебно шири однос јавности не само да не садржи антируске ставове, већ се и кроз тај идеолошки анимозитет и даље пробија русофилија чак и владајућих кругова у Краљевини СХС. То се изражавало чак и на такав начин, да званични Београд није желео да призна отцепљење балтичких земаља врло дуго, да је одбијао и у време стране интервенције, а посебно после, било какву могућност свог директног укључивања у том правцу.

Највећи проблем за власти у Београду и владајуће структуре и слојеве КСХС је представљало деловање Коминтерне, посебно у региону, где је већ то било повезано са преплитањем интереса коминтерновских кадрова из околних, махом у Светском рату поражених земаља. Тако је политика Коминтерне према КСХС била додатно ненаклоњена и непријатељска, чак и у односу на званичну политику Совјетске Русије у целини. Забрана КПЈ и прогон комуниста у Југославији додатно су ојачали фронт разлика између совјетске политике и са друге стране владајућих структура, али и виших слојева Краљевине СХС. Разлике између ХСС и српске политике у оквиру КСХС, те остварење комуникације Радића са Москвом, додатно су отежали укупан однос на релацији званичних структура две

земље (КСХС и Совјетске Русије). Питања личних односа краља Александра према свргнутом династији Романових, утицај СПЦ, утицај беле емиграције, нека додатна конфликтна питања попут питање драгоцености Петровградског завода које је Врангел однео и што је постављала као проблем званична Москва, додатно су отежавали приближвање односа две земље у овом периоду. Томе је силно погодовала чињеница да је Француска, сила која је имала навјећег утицаја у овом периоду на Београд, имала управо ових година најгоре (због идеолошких разлика и совјетског непријатељства према Версајском миру) односе са Москвом у протеклом веку, додатно је подстицала дистанцу између Београда и Совјетске Русије.

Совјетска Русија је са друге стране управо у овом периоду остварила своје квалитетне односе са Вајмарском Немачком, која је и за Француску, и за земље њеног утицаја попут Мале антанте, где свакако важно место има КСХС, била и даље највећи противник и претња Версајском поретку. Додирне тачке између КСХС и Совјетске Русије у овом периоду које смо навели, а то је сродност и традиционално пријатељство српско-руско, те одсуство стварних акција које би власти у Београду стварно предузимале против совјета, као и започети талас отопљавања између Москве и других европских земаља, укључујући и оне водеће западноевропске силе, нису били сами по себи довољни као подстицај за успостављање пуних дипломатских односа две земље. Са друге стране забрана КПЈ и прогон комуниста у Југославији, те подршка белоградејцима владајућих структура КСХС и са друге стране деловање Коминтерне, посебно живе у региону, као и њена подршка антиверсајским и ревизионистичким снагама на Балкану и у Средњој Европи представљали су активну компоненту за додатно кварење односа званичних Београда и Москве и одржавање степена неповерења између владајућих кругова две земље.

У архивској грађи за посматрање овог феномена нарочито су значајне фасцикле Министарства унутрашњих послова, посебно део који се односи на

деловање тајне полиције.³⁵⁹ Из прегледане доступне грађе можемо закључити да је комунистичко деловање према Југославији било организовано и из СССР и мреже организација у окружењу, где су најважнији пунктови били Беч, Будимпешта, Грчка, пре свега Солун. У овим земљама се махом одвијала институционална сарадња са СССР, а у случају Мађарске се радило и о интересовању саме државе за ревизионизам према суседима, и чак делом коришћење самих комуниста за субверзивну делатност. Југословенска полиција је долазила на различите начине до спискова комунистичких активиста у окружењу, а и самој земљи, те је организовано деловала на њиховом хапшењу и разбијању организација. Тако се у документу тајне полиције за Суботицу, почетком марта 1925. даје списак од око шездесет комунистичких активиста, и издаје налог јавном полицијском сектору да делује на њиховом хапшењу и спровођењу ка Београду (Управи града Београда).³⁶⁰ Један део са овог списка је имао место пребивалишта у окружењу, пре свега у Бечу, док је највећи део живео претежно у Краљевини СХС (Југославији). Поред тога у документу се наводи да поред ових људи, комунистичка мрежа има већи број активиста, од којих један део делује на простору Баната, Бачке и Барање, на територији која је била једна административна целина регионалног поглаварства тајне полиције.

Из приложене документације Тајне полиције, доступне у депоима Архива Југославије, сагледавамо делатност Коминтерне и совјетске дипломатије (често тајне), које се на многим местима заправо преплићу. Прецизније речено, совјетска дипломатија, је на далеко суптилнији начин, и са ужим циљевима деловања, давала у многим питањима током двадесетих година, логистичку подршку активности комуниста у региону Балкана. Тако, југословенска тајна полиција прати кадровске измене у дипломатској мисији СССР у Грчкој, посебно Солуну, који је слично Бечу, представљао важно чвориште за совјетско деловање у региону, укључујући и Краљевину СХС. Југословенска тајна полиција упозорава државну власт током 1926. године, да су у Солун дошли, на функције аташеа у посланству СССР извесни

³⁵⁹ У том правцу истражили смо примарну грађу депоновану у Архиву Југославије у Београду, Министарство унутрашњих послова, део Поверљива архива поглаварства државне тајне полиције.

³⁶⁰ Архив Југославије, фасцикла бр 14, Министарство унутрашњих послова 1926-1927, ф.- 116.

Атаманов и Аврамов, као проверени агенти утицаја својетских служби, за координацију са комунистима у региону.³⁶¹

Беч је све више представљао најважнији центар деловања Коминтерне, посебно када је у питању утицај на простор Краљевине СХС. Тако је у Бечу 24-25. новембра 1924. одржана седница Балканске револуционарне комунистичке организације. Њом је председавао Менжински истакнути руководиоца Коминтерне, посебно надлежан за регионални центар у Бечу и југоисточну Европу, рачунајући и простор Краљевине СХС. О овој конференцији начелник тајне полиције Краљевине СХС извештава југословенска посланства у Европи, шифрованом депешом од 28. децембра, дакле око месец дана доцније. У депеши се наводи да скупу није присуствовао Радић, али је Менжински наводно приметио на скупу неколико његових људи, који су ту вероватно послати ради контакта или надгледања скупа. Наводи се и да се комунистички функционер Завадски „нарочито интересовао за снагу и борбену расположивост српске, бугарске и румунске војске, као и о стању и могућностима Врангелове војске..“. У депеши се наводи и то да је Комунистичка интернационала исплатила унапред за јануар и фебруар 1925. године, 47 000 \$ за комунистичку пропаганду на Балкану. Од тога велики део иде на Југославију и Бугарску чије су комунистичке партије сиромашне, па је тако већ за новембар и децембар Југославија потрошила 1700 \$, а Бугарска 2500 \$. Посебно интересовање овог скупа у Бечу је било ка предстојећим парламентарним изборима у Југославији, потенцијалним сукобима, посебно позицији Радића. Такође и Румунија се нашла у спектру интересовања, јер се анализирао могућност отварања побуне у њој, стању у војсци и другим питањима. Такође се у Румунију из Совјетске Русије убацују посебне групе преко Дњестра, нарочито у Бесарбију.³⁶²

О бечком чворишту деловања комуниста сведочи и извештај тајне полиције сектору за Банат, Бачку и Барању средином 1926, у којем се каже и следеће „Како сазнајемо агенти нарочито за путовања су Светислав Димитријевић, Мустафа Голубић, Васил Луковски, Еуген Родзик. За ширење тајних брошура од

³⁶¹ Архив Југославије, фасцикла бр 14, Министарство унутрашњих послова 1926-1927, ф.- 116.

³⁶² Архив Југославије, депеша начелника обавештајног сектора Кр СХС за регионална посланства од 28. децембра 1924.

интернационале црвене помоћи која је аташирана Балканској федерацији, врховно је вођство поверило Јозефу Штарнеду, који наводи две секције 1. Црвена Интернационална помоћ и 2. Секција курирска. Прва секција поверена је аустријском комунисти Канделу, а биро им је у Бечу II Блумауергосе бр. 1. Тамо долазе и одлазе курири са материјалима пропаганде. Друга акција поверена је Волскату од совјетске локалне мисије. Главни су курири ови: Емил Војнштајн, раније у Солуну, Владимир Лубић и Жан Рубинштајн. Постоји и један сервис за репартирање руских емиграната у Русију, под вођством мајора Саса Косовева.

Затим постоји и секција за анархо-комунистичку заверу састављену од чланова: Аврам Перко, са псеудонимима Јхас, Арпад Ајтон, мађарски комуниста, Георг Машев, Атанас Гаров оба Бугари. Што се тиче вођства филијале балканске секције ту су: у Будимпешти Војниховани, у Загребу Васил Атарев, шеф организације Диму у Бечу, у Љубљани Караган раније у Цариграду; у Трсту шеф је Крус; у Солуну Хари, раније Трсту, у Цариграду А. Полашен.“

На крају документа се даје упутство југословенским државним органима да буду опрезни у праћењу и хватању ових лица.³⁶³

Извештаји тајне полиције Краљевине СХС говоре да је у Беч допутовао руски функционер Корашинев. Наводи се да је он „као политички умерен човек послат од крила Стаљина, да у Бечу ликвидира непотребна одељења Коминтерне, и да припреми терен за један подеснији рад на Балкану, а у складу са новим курсем руске политике, коју сада воде Стаљин, Кичерин и Раковски. ...Држи се да је Корешков и одређен те промене извршити сам, што би акцију ГПУ, поострило, а акцију одељења Балканске секције и њених других одељења, предао потупно Политбироу (Политички Руски биро) у Бечу.“³⁶⁴ Између више дописа тајне полиције Краљевине СХС тог периода, који се баве извештавањем деловања комунистичких кадрова у земљи и окружењу, а која су на неки начин повезана са СССР издвајамо онај из средине 1926. који најављује долазак Фехте-беја. Овај Турчин по националности је био члан „бољшевичког друштва“ под називом

³⁶³ Архив Југославије, фасцикла бр 14, Министарство унутрашњих послова 1926-1927, ф.- 116.

³⁶⁴ Архив Југославије, фасцикла бр 14, Министарство унутрашњих послова 1926-1927, ф.- 116

Русотјуни из Истанбула, заправо руско-турског друштва које је обухватало комунисте. Фехте-беј је по извештају тајне полиције, дошао у Београд заједно са неким Русом Демитренком, и одсео у Гранд хотелу. Турска је иако историјски традиционално у непријатељству са царском Русијом, у периоду од стварања СССР дошла у ситуацију да развија пријатељске односе са својим моћним северним суседом. Међутим, на основу прегледане архивске грађе, стичемо утисак да је кемалистичка Турска тог периода сарађивала на један веома развијен начин са Совјетском Русијом као држава, али да је сузбијала ширење комунизма на свом тлу, где је имала и компромис са Москвом по том питању, односно устезање совјета да шире комунистичку делатност према турским масама, и да се задовоље посредничким и агетурним радом у Турској, углавном окренутом ка трећим земљама. У депеши обавештајног сектора југословенског МИП за своја посланства у региону од 27 јануара 1927. говори се о низу преференцијала које имају Турци у трговинској сарадњи са Совјетском Русијом, али са друге стране се указује да је непосредан утицај комуниста на турско становништво доста слаб, иако су совјетске агентуре распрострањене у Цариграду, Анкари и другим великим турским градовима.³⁶⁵

Југословенски режим је у односу на комунистичку опасност са истока, имао свесрдну помоћ суседне Румуније. Румунија је била у исто време члан Мале антанте и Балканског савеза. Румунија је без обзира на историјско савезништво са Русијом, након Револуције и краја Првог светског рата екстремно проширена територијално у односу на практично све суседе, а од Русије је добила Бесарбију, која тај чин никад није прихватила. То је била јабука раздора између Букурешта и Москве, која је отежавала сарадњу. Чак и онда, када је Румунија имала велике тешкоће и опасности од Мађарске по свој територијални интегритет она се није обраћала суседној Совјетској Русији у правцу битног поправљања билатералних односа. Тек у периоду пораста улоге нациста у Немачкој, Румунија преко свог чланства у Малој антанти, и преко савезништва са Француском, прихвата одређено

³⁶⁵ Архив Југославије, фасцикла 395-15, депеша од 27. јануара 1927. из југословенског МИП за посланство у Букурешту.

побољшавање односа са СССР. У том правцу, можемо посматрати и поверљиву сарадњу коју су Румунија и Југославија имале у сфери унутрашње безбедности у односу на комунистичку опасност. Тако је румунска Генерална дирекција безбедности доставила југословенској полицији, податке да „из Русије путују за Краљевину СХС, два бољшевичка функционера Петар С. Макаров и Никола Голубчик. Први иде у Београд, а други у Загреб.“ Њихов циљ је помоћ у организацији југословенских комуниста.³⁶⁶

Почетком фебруара 1927. године налазимо на депешу тајне полиције у којој се констатује да је из Совјетске Русије кренула мисија за Југославију, која је територијално намењена пре свега помоћи организације комуниста, у тзв. Новим крајевима, односно југословенским покрајинама које су биле раније у саставу Аустро-Угарске. Приметно је да у овом периоду Коминтерна, а и сам СССР у мањој мери, имају неповољан став према Краљевини СХС, и да су у оквиру тога чак са симпатијама гледали на неке сепаратистичке покрете у оквиру Југославије.

Током 1927. године тајна полиција је дошла до података да се у Будимпешти налази легализована трговина на велико коња, који се у читавом региону купују, а потом шаљу за Русију. Иза ове фирме, стајала је Совјетска Русија, па тајна полиција упозорава да се и на подручју Краљевине СХС, траже и набављају коњи преко ове фирме и њених сарадника за исте потребе СССР-а.³⁶⁷

Да је за потребе власти у Краљевини СХС, спектар интересовања било и детаљније интересовање за прилике у СССР, говори и допис из Поверљиве архиве поглаварства државне тајне полиције, где се дошло поверљивим каналима до оригиналног документа из те земље о унутрашњем устројству и реформи Црвене армије (на руском језику). Одељење тајне полиције је претходно дало да се тај документ преведе на српски језик. Из тог документа видимо детаљно устројство Црвене армије за период средине двадесетих година. Посебну пажњу изазива рецимо национални састав армије, где је удео руског национа већи од статистичког удела у становништву (Великоруса у становништву 55 % у војсци 64 %; Малоруса

³⁶⁶ Архив Југославије, фасцикла бр 14, Министарство унутрашњих послова 1926-1927, ф.- 116

³⁶⁷ Архив Југославије, фасцикла бр 14, Министарство унутрашњих послова 1926-1927, ф.- 116

у становништву 18 % у војсци 22 %; Белоруса у становништву 2,5 %, у војсци 4 %, што све заједно чини у становништву 75,8 %, а у војсци око 90 %). Постоје детаљни подаци о бројчаном саставу дивизија, о могућностима попуне, ситуацији у различитим родовима војске, моралу и проблемима и сл. Тако се из овог документа види да је удео комуниста и комсомолаца у флоти око једне трећине кадра, док је у осталим родовима војске мањи и то у гардијским трупима око 19 %, у оклопним снагама око 12 %, а у осталим родовима војске и трупима свега око 4 %. Званично има у војсци око 90 % писмених, али се у документу изражава сумња да је та цифра тачна, пошто један део њих има само елементарну писменост. У остатку становништва које није у војсци, или је ње ослобођено, писменост је далеко мања, тек око 60 %, што је још увек велики напредак у односу на период пре Првог светског рата.³⁶⁸

Тајна полиција Краљевине СХС је веома педантно пратила рад совјетских дипломатских, економских и културних представника у околним земљама, сумњајући да раде на координацији са комунистима у ширем региону. За неке од совјетских дипломата се знало да су координатори комунистичке активности. Тако у допису тајне полиције из 1927. се констатује да је Бакоњи тадашњи представник совјетске телеграфске агенције у Бечу, шпијун који има задатак координације комуниста у региону, и да између осталог сарађује са Бела Куном. На основу праћења и размене података, југословенска полиција је ухапсила у Осијеку Неонила Кеша, који је совјетски држављанин са Крима, јеврејског порекла, са пребивалиштем у Бечу, који је деловао према руским емигрантима у региону и за кога се сумња да је совјетски шпијун и координатор комунистичке организације.³⁶⁹

Посматрано сумарно, Совјетска власт је свакако, заједно са Коминтерном деловала у организацији комунистичког рада, где су најважнији пунктови, били у

³⁶⁸ Архив Југославије, фасцикла бр 14, Министарство унутрашњих послова 1926-1927, ф.- 116, Документ из Поверљиве архиве поглаварства државне тајне полиције, за Бачку, Банат и Барању. година 1927.

³⁶⁹ Архив Југославије, фасцикла бр 14, Министарство унутрашњих послова 1926-1927, ф.- 116, Документ из Поверљиве архиве поглаварства државне тајне полиције, за Бачку, Банат и Барању. година 1927.

околним земљама, које су одржавале институционалне односе са СССР, за разлику од Југославије. Тако је омиљени центар регионалног деловања комуниста у средњој Европи, био Беч, где су се налазила и различита представништва СССР, и одакле се комунистичко деловање управљало ка околним регијама. У периоду 1923-1924. формира се постепено однос Коминтерне према Краљевини Југославији. У том правцу важан фактор је спољнополитичка позиција Совјетске Русије која се нашла као једна врста парије у односу на систем капиталистичких земаља, којима су доминирале победнице из Првог светског рата које су формирале Версајски систем. Царска Русија је представљала кичму Антанте, заједно са Француском, али је стицајем околности, због победе Револуције и стварања бољшевичке Совјетске републике, те посебно стране интервенције и грађанског рата са белима, нова држава изашла са битно редукованим границама 1922. на своју штету. Читав систем новоформираних источноевропских држава чији је покровитељ била пре свега Француска, (тзв. санитарни кордон), имао је за задатак заустављање ширења светске револуције из Совјетске Русије, и са друге стране помоћ Паризу у надгледању поражене Вајмарске Немачке, односно спречавању њеног усправљања и наглог јачања. У том правцу званична Москва је гледала на Версајски систем као нешто што је битно омеђава, са једне стране, у покушају макар кориговања совјетских западних граница, које су екстремно измењене у метежу стране интервенције и грађанског рата 1918-1922, а са друге стране по питању сваког ширења утицаја совјета у Европи. Краљевина СХС, сходно тој новој логици, није била уједињена југословенска држава на челу са великом традиционалним руским савезницима Србима, већ једна од новостворених версајских држава, која је у стратешком савезу са Француском, носиоцем континенталног буржоаског притиска на Москву током двадесетих година. Нарочито након Лењинове смрти јачају леве тенденције у креирању совјетске спољне политике, а политике Коминтерне још и више, па се стога и на Балкану комунистичка логика тог времена, залаже за сламање версајског поретка, чији је један од стубова у регији била Краљевина СХС. Више је фактора у том периоду утицало да се Коминтерна све више повезује са противницима југословенске државе и посебно званичног Београда. Ослонац Коминтерне у регији је био на кадровима и земљама које су поражене у Првом

светском рату: бугарски комунисти су били веома утицајни, чак је Коминтерна у унутрашњим фракцијским сукобима за КПЈ као посматраче и сараднике одређивала бугарске комунисте. Беч је био средиште регионалног утицаја Коминтерне, и чак седиште најважнијих руководиоца КПЈ. Посебан утицај су имали у Коминтерни тог времена и немачки, мађарски, комунисти. Коминтерна је прихватила током 1924. године извесну сарадњу са ВМРО, сарађивала са лидером РХСС Стјепаном Радићем који је дошао у Москву и приступио формално Сељачкој интернационали. Организација Балканске федерације, повезана са Коминтерном, сарађивала је тих година и са Косовским комитетом, док је као непосредан задатак КПЈ на њеној конференцији крајем 1923. године био заостравање односа са властима и „позив ХРСС да напусти свој пацифистички став и да прекине политику служења буржоазији, већ да поведе масе у борбу заједно са револуционарним пролетаријатом.“³⁷⁰ Москва је тежила да разбије „санитрани кордон“ буржоаских земаља Версајског система који је подупирала пре свега Француска, па је стога дошло до операционализације старе Лењинове девизе да угњетене нације имају право на самоопредељење до отцепљења, што је у првом плану било у време Револуције доживљавано као борба против старих царстава и империја у Европи, које су углавном срушене крајем Првог светског рата, и ослобођење поробљених народа у свету од колонијалних сила. Међутим, са привременом превагом Троцког и његове идеологије ширења револуције по свету, где Совјетска Русија представља само средство до победе светског пролетаријата, операционализација девизе права народа на самоопредељење је превасходно виђена за земље тзв. „санитарног кордона“. По одлукама Петог конгреса Коминтерне из 1924. по вулгаризованој примени теорије права на самоопредељење проглашене су за „империјалистичке државе“ и прокламовано право „...отцепљење угњетених народа у посебне државе, од Пољске, Румуније, Чехословачке, Југославије и Грчке“.³⁷¹

Током следећих неколико година долази до неодлучности и подела у оквиру КПЈ, пошто је део његовог руководства на челу са др Симом Марковићем,

³⁷⁰Бранислав Глигоријевић, *Коминтерна, југословенско и српско питање*, стр. 109, Институт за савремену историју, Београд 1992.

³⁷¹ *Комунистичка интернационала, стенограми*, 6 књига, стр. 996-997.

покушавало да нађе компромис између са једне стране притисака Коминтерне и наметања националног програма који је српски народ сводио на хегемона и тлачитеља осталих народа у Краљевини, а са друге стране, реалности на терену, где је уз све несугласице, Краљевина СХС функционисала углавном на добровољном удруживању њених конститутивних народа донешеним актом из децембра 1918. године. Заправо српске победе у Светском рату и учешће Србије и Црне Горе на страни Антанте, као и акламативна подршка Срба, огромне већине Словенаца и једног дела Хрвата за улазак у заједничку државу је представљала основни цемент темеља нове државе. Са друге стране, добар део Хрвата, нарочито њихових политичара није имао много избора крајем 1918. године у алтернативи контра уједињења, пошто би се тада хрватска страна нашла на страни поражених Централних сила, територијално сигурно знатно умањена на западу према Италији, и на истоку према Србима, да је Загреб тада инсистирао на сепаратној држави без Срба. Временом су хрватски политичари све више инсистирали на аутономности и идентитету Хрватске, као и на питању шта заправо она територијално обухвата, укључујући и могућност федеративног уређења, за шта званични Београд није имао слуша. Виђење југословенског националног питања како га је формулисала Коминтерна почевши од њеног Петог конгреса, био је такав нонсез да га нису званично тражиле ни врло националистичке хрватске странке и покрети крање деснице, да не говоримо по другим покрајинским питањима, рецимо Црне Горе, која је имала историјски идентитет, али апсолутно као српски, питање Македоније и др. Од стране Коминтерне вршен је притисак на југословенске комунисте да сарађују са ВМРО, пошто је бугарска комунистичка партија била посебно фаворизирана на Балкану. Са једне стране Бугари су и у оквиру Источног питања, попут Срба, били фаворизовани и помагани од руске политике. Са друге стране, још важније за политику Москве, била је чињеница да је Бугарска деловала антиверсајски у међуратном периоду, што је током двадесетих година било прихватљиво за совјетску стратегију на Балкану, и тек је извесно измењено доласком нациста на власт у Немачкој.

Почетком 1924. године формирана је као легална Независна радничка партија Југославије која није прешла цензус на изборима, а имала је близу 4000

чланова, док је КПЈ која је деловала у илегалу имала тада тек нешто близу 1000.³⁷² Поделе у КПЈ у тумачењу националног питања мотивисале су Коминтерну да упути специјалну делегацију у Краљевину СХС и испита ситуацију на терену. Делегацију је предводио Ханс Бергер и она је дошла до спознаје о специфичности ситуације у земљи, те покушала натурити компромис, који је уз извесна одступања заправо терао опозицију, састављену претежно од српских комуниста да прихвати платформу Коминтерне о угњетачком народу хегемону (српском) и угњетеним народима. Иако је накнадно дошло до извесних заплета у погледу реализовања овог споразума он је и даље представљао један *status quo* између супротстављених страна у оквиру југословенских комуниста у правцу прихватања и реализације платформе решавања националног питања. Иако се у Москви од стране Коминтерне прижељкивао савез југословенских комуниста, пре свега легалне НРПЈ и Радићевог ХРСС, после његовог повратка у земљу, до тако нечег није дошло, пошто је вођство ХРСС одбило такву могућност. Преименовање Радићеве странке у ХСС и улазак 1925. у владу са радикалима учинили су, и то бар привремено неуспех Коминтернине политике зближавања партија „угњетених народа Југославије“ са комунистима и изразитом левицом у целини. Следећих година КПЈ се нашла у ситуацији подела и фракционашких борби, чему је покушавала да арбитражу Коминтерна. Један од важних разлога тих подела је било национално питање, где се није могла лако објединити заједничка платформа.

Важно је истаћи да је Коминтерна слала значајна финансијска средства комунистичким покретима у Европи, па тако и за југословенске комунисте, практично у највећем делу међуратног периода. Историчар Бранислав Глигоријевић истиче да је то био важан фактор притиска, па чак и контроле комунистичких покрета широм Европе. Томе треба додати да је сама Коминтерна финансијски, а добрим делом и политички зависила од Совјетске Русије, што је доводило у сложену равн повезаности и чак полузависности између Москве и комунистичких европских покрета, укључујући и онај у Југославији. Глигоријевић

³⁷² Бранислав Глигоријевић, *Коминтерна, југословенско и српско питање*, стр. 109, Институт за савремену историју, Београд 1992, стр. 141.

указује на висину примања од тих средстава које су добијали југословенски комунисти, укључујући и средства за штампање часописа, организацију партије, путне трошкове, и фактички све остало што се тиче основног финансира са партијског деловања. Када би следили неки важни избори или одређивања у КПЈ, најчешће према захтевима Коминтерне, обично би касниле исплате новца из Москве, за шта Глигоријевић сматра да је био елемент додатног притиска на југословенске комунисте.³⁷³ Током 1928. године, паралелно са све евидентнијим преузимањем практично целокупне власти у СССР од стране Стаљина, убрзаније се мењао однос Коминтерне према југословенским фракцијама и унутрашњим поделама, нарочито по питању става према националном питању. Ту је било све мање спремности да се толеришу разлике, па је појачан притисак према десној струји у КПЈ, какву је заправо највише представљала београдска организација КПЈ на челу са Симом Марковићем, која је представљала у највећем партијску десницу. Како је ХСС умерила своје ставове и приближила се режиму, укључујући и улазак у владу, то су се комунисти окренули сарадњи са франковцима и чак у неким случајевима и са усташама. У Црној Гори се сарађивало са федералистима, а функционер Адолф Мук чак планирао и могућност револуције где би Црна Гора примивши оружје из Италије постала део Совјетске Уније.³⁷⁴

О Совјетској Русији из југословенских посланстава у средњој и западној Европи

Обавештења и представе југословенских званичних ставова о Совјетској Русији у овом временском периоду, можемо пратити на основу доступне грађе преписке са посланствима Краљевине СХС у Европи. За разлику о акценту на деловању совјетске агентуре, Коминтерне и координације комуниста, што су теме које су највише заокупљале пажњу југословенске дипломатије и обавештајног

³⁷³ Бранислав Глигоријевић, *Коминтерна, југословенско и српско питање*, стр. 109, Институт за савремену историју, Београд 1992, стр. 240.

³⁷⁴ Бранислав Глигоријевић, *Коминтерна, југословенско и српско питање*, стр. 109, Институт за савремену историју, Београд 1992, стр. 247.

сектора када је реч о земљама Балкана и других југословенских суседа, пажњу југословенских представника у западној и средњој Европи нешто више је привлачила општа политика Совјетске Русије, нарочито према другим великим силама (тзв. „висока политика“ у пуном смислу речи). Када су пак у питању извештаји југословенских посланстава у Пољској, Румунији, Скандинавији, нарочито Финској према Совјетској Русији, ту некако претежу интересовања за унутрашњосовјетске политичке и друштвене прилике.

У депешама посланства Краљевине СХС из Берлина од почетка 1926. каже се да се односи Немачке и Русије у економском смислу развијају. Док са једне стране још увек изостаје коначан и важан договор у Паризу између трговинских представника совјета и Француске о покушају добијања француских кредита, Немачка успешно склапа више финансијских договора са Русијом. Један од разлога овако издашне сарадње немачких банкара и совјета, је „што Немачка у последње време повећава извоз своје робе у Совјетску Русију.“³⁷⁵

О односима између Совјетске Русије, Немачке и Француске у овом периоду можемо закључити да је у читавој деценији, па и дуже, након Првог светског рата, совјетска политика посматрала на Версајски систем као на нешто што је наметнуто, што је Москви ривалско. Ту треба имати посебно у виду да је решењима у Версају у односу на Руску царевину изгубљено више територија на западу. Поред начелног саглашавања совјетске власти са давањем независности Пољској, Финској и трима балтичким републикама, нису сама решења граница била по вољи и сагласности Москве, а поред тога питање Бесарбије и неких других разграничења наишло је на потпуно совјетско незадовољство и неприхватање. Поред тога страна интервенција и подршка белима у грађанском рату, такође је оставило лош траг у совјетском поимању Версајског система коме је доминирала Француска, а посебно тзв. „санитарни кордон“ у источној и југоисточној Европи, који је имао улогу да са једне стране блокира јачање и опоравак Немачке, а са друге стране и саме Русије. У том правцу је све до јачања и посебно од доласка на власт нацизма у Немачкој,

³⁷⁵ Архив Југославије, 395-15-15, депеше посланства Краљевине СХС из Берлина у периоду јануар-март 1926.

Москва гледала на Берлин као на свог партнера у односу на сламање последица Версајског система, умањивање могућности нове западне војне интервенције против Совјетске Русије и постепеног успостављања баланса односа снага у Европи где би се преминација Француске и њеног система безбедности посебно у источној и југоисточној Европи извесно умањила. Нарочито је Москва била у лошим односима са режимима у Пољској и Румунији, будући да је у источној Пољској живело већинско белоруско, украјинско и руско етничко становништво, а да је у односу на Бесарбију сматрала ову области историјски, а делом и етнички источнословенском. Са друге стране Француска је са стабилизацијом Совјетске Русије, све више водила рачуна о односима са њом и дозирала своју подршку Пољској и Румунији, да би избегавала чвршће везивање Берлина и Москве. Заправо, суштина француске политике у међуратном периоду, је била неутрализација Немачке, док је идеолошки анимозитет према новим властима у Русији био у секундарном плану. У том правцу се може посматрати депеша југословенског посланства у Букурешту од 17. априла 1926. у којој се наводи сиже разговора са румунским властима које констатују да иако совјети имају притисак на Варшаву и Букурешт (како то виде из румунских и пољских кругова, које су претеривале углавном са својим сталним политичким чаркама са совјетима) да француска политика им дозирано даје подршку, из „страха да се Русија и Немачка чвршће не повежу у том случају.“³⁷⁶ Дакле, француска подршка Пољској и Румунији у погледу њиховог ривалства са Совјетском Русијом је била у овим годинама неупитна, али ипак дозирана, да би се избегавало додатно затезање односа на линији Париз-Москва, и посебно да би се избегло додатно приближавање на линији Берлин-Москва. Након Рапалског споразума између Немачке и Совјетске Русије, код држава које су критички гледале на Версајски систем дошло је до извесног задовољства. Тако се у депеши за југословенска посланства из централе у

³⁷⁶ Архив Југославије, 395-15-15, депеше југословенског посланства из Букурешта од 17. априла 1926.

Београду, од 27. јула 1926. констатује извесно задовољство владајућих структура у Аустрији и Турској Рапалским уговором.³⁷⁷

Насупрот главној геополитичкој константи међуратног периода коју је имала Француска, а то је страх од обнове немачке моћи и на сваки начин њено заустављање, док је однос према Совјетској Русији био секундаран и састојао се од идеолошке дистанце и геополитичке прихватљивости (што је посебно дошло до изражаја од доласка нациста на власт у Немачкој када је Париз у Москви поново почео да посматра као важан тег контранемачкој моћи) Велика Британија је имала сасвим друкчији геополитички приоритет. Британија је превасходно гледала у Русији свог примарног противника и у том правцу је Немачка играла секундарну улогу, односно Лондон је на Немачку и то чак и када је Хитлер дошао на власт, посматра превасходно као објекат, и у сваком случају мању претњу, у својим покушајима опхрвавања Русије. У том правцу можемо посматрати и депешу југословенског МИП од 7. маја 1926. посланству у Букурешту у коме се наводи да британска политика има за приоритет да се Немачка не приближи претерано Русији.³⁷⁸ У том правцу можемо посматрати и анализу коју је путем депеше послао југословенски МИП за своја посланства у Европи, на тему немачко-руских односа од 15. марта 1927. Указује се да је југословенско посланство у Берлину дошло до сазнања да британски политичар Чемберлен спроводи акцију постепеног увлачења Румуније, Пољске, Немачке у клан против Совјетске Русије. Међутим, изражава се сумња да тај план може да има неких посебних резултата кад је у питању Немачка, пошто је у то време Берлин посебно развијао добру сарадњу са Совјетском Русијом, заправо то је континуитет односа две земље током двадесетих година. Цитира се и мишљење чехословачког државника Бенеша, који је изразио сумњу да би се Немачка уопште могла повезати у неки савез против Русије.³⁷⁹

³⁷⁷ Архив Југославије, 395-15-15, депеша из централе МИП у Београду за посланство у Букурешту од 27. јула 1926.

³⁷⁸ Архив Југославије, 395-15-155, депеша централе у Београду за југословенска посланства, конкретно посланство у Букурешту од 7. маја 1926.

³⁷⁹ Архив Југославије, фасцикла 395-15, депеша од 15. марта 1927.

Југословенским посланствима, централа у Београду шаље депеше почетком 1926. године, да располаже информацијама да турски амбасадор у Берлину након разговора са совјетским амбасадором у Немачкој, констатује да совјети верују да уз сво неразумевање актуелних власти у Београду и Москви, „...да Срби неће ништа предузети, нити се потенцијално придружити некој акцији против Русије, јер код њих преовлађују братско расположење према Русима.“³⁸⁰

Из југословенског посланства у Прагу 10. фебруара 1926. стиже депеша у којој се наводи да је одложено признавање Совјетске Русије од стране Београда, али и Чехословачке за сада, због притисака из Британије.³⁸¹

О споразуму Совјетске Русије и Немачке, југословенски МИП је проследио својим регионалним посланствима анализу коју је дало посланство Краљевине у Берлину. Из тог експозеа можемо издвојити да у Русији се сматра да „...овај уговор представља логични наставак кризе Лиге народа и локарновских уговора, те успехом СССР и Немачке, а са друге стране поразом Енглеске. Сем тога се подвлачи изјава Немачке да ће се најенергичније противити тежњама Лиге народа, ако се буде покушало да води политика против Совјетске Русије...“ Када је у питању Немачка ту постоји подела у стручном и јавном мњењу, на оне који споразум са Совјетском Русијом сматрају корисним и перспективним у борби против појединих наметнутих клаузула Версајског споразума, и други који то сматрају новим непотребним заоштравањем односа са западним силама, пре свега са Британијом.³⁸²

Када су пак у питању извештаји из југословенских посланстава у Варшави и Букурешту током овог периода, а где је акценат на билатералним односима тих земаља (Пољске, Румуније) са Совјетском Русијом, преовладавао је страх ових влада о могућем сукобу са Москвом. Иако се временом показало да су ови страхови

³⁸⁰ Архив Југославије, 395-15-15, депеше централе у Београду за југословенска посланства у Букурешту и Берлину почетком 1926.

³⁸¹ Архив Југославије, 370-35-460, Обавештење из МИП регионалним посланствима о депеши посланства КЈ у Прагу од 10. фебруара 1926.

³⁸² Архив Југославије, 370-30-245, Из експозеа посланства Краљевине СХС у Берлину, који је МИП послао неким југословенским посланствима у Европи, конкретно у Турској.

углавном претерани, па често и неосновани, они би се могли објаснити свешћу влада у Варшави и Букурешту, да су након грађанског рата и стране интервенције успели да дођу до дела територија на којој већински живе Источни Словени, која је историјски припадала Русији, и коју ће Москва кад-тад да потражује, или чак (као у питању Бесарбије) и не признаје њихово отуђење. Временом су југословенске дипломате у својим извештајима почели да указују да су стални наговештаји ових влада, а посебно Пољака, ка врло скорашњој могућности инцидента па чак и појаве непријатељстава, наговештаја и очекивања совјетских напада, заправо претерани и неутемељени. Калкулације о могућностима већих сукоба са совјетима из ових центара су биле релативно честе, па тако у депеши од 10. јуна 1924. се указује да пољске власти прогнозирају могућност ширег регионалног сукоба, у којем би се са једне стране нашли Пољска, Румунија, а вероватно и Финска, Летонија и Естонија. Са друге стране поред Совјетске Русије, уз њу би могла да буде и Италија, која је незадовољна *statusom quo* у Европи, јер Версајом није добила све што је очекивала, а и успоставила је дипломатске и шире односе са Москвом. Уз њих би могла да буде чак и Литванија савезник, пошто је максимално затегла односе са Пољском због града Виљњуса и шире регије коју су добили Пољаци.³⁸³ Сличне тврдње се понављају и у депешама од 2. августа исте године, где се указује на затегнутост ситуације између Пољске, уз коју су углавном Балтичке републике и са друге стране Совјетске Русије.³⁸⁴

Веома је интересантна депеша југословенског МИП за посланство у Букурешту од 10 јула 1928. у којој се указује на извесно поправљање слике Совјетске Русије у Британији тих година. Делегација британског парламента, састављена од четири парламентарца из Конзервативне партије била је у широј посети Совјетској Русији. Обишли су низ градова, посебно се задржавши у Москви. Из њиховог детаљног извештаја указује се да је административни систем у земљи прилично подесан за руски народ. У једнопартијском систему, сва власт се налази у

³⁸³ Архив Југославије, 395-15, депеше из посланстава у Варшави и Букурешту за Београд, 10. јун 1924.

³⁸⁴ Архив Југославије, 395-15, депеше из посланстава у Варшави и Букурешту за Београд, 2. август 1924.

рукама КП, која је проширила свој утицај на практично све слојеве и све регије, иако сама званично броји само 600 000 чланова. Здравство и хигијена су значајно подигнути последњих година. Војска, која обухвата пола милиона сталних војника, уз систем обуке и мобилизације који је може енормно проширити у случају ратног сукоба, такође је оцењена повољном оценом. Указује се да овај извештај, како буде, па и макар само делимично, доспевао до шире јавности имати великог одјека у поправљању имиџа совјета у Британији и Западној Европи.³⁸⁵

Са друге стране модерна руска историографија и публицистика, углавном негативно посматра деловање владајућих кругова у Британији па и САД по питању њиховог непријатељства из геополитичких разлога уздизању економском и политичком Русије крајем XX и почетком XX века. У том правцу они износе низ оптужби, укључујући и доказе да су ти кругови, заједно са непосредним војним интересом зарађене Немачке у Првом светском рату, подржавали болшевичку и анархистичку делатност, њихове револуционарне делатности и саму Револуцију и долазак болшевика на власт, што је паралелно са колосалним демографским, материјалним, али и територијалним губицима (уместо очекиваних добитака као победничка сила Антанте) тешко уназило општу снагу Русије, што је био и непосредни и коначни циљ водећих англосаксонских политичких и економских кругова, који су се плашили узлета и перспективе Русије, у тежњи да задрже свој примат и хегемонију у свету.

Анализа писања југословенских гласила о Совјетској Русији

У овом делу прво ћемо дати анализу писања књижевних и стручних часописа југословенских овог периода о Совјетској Русији. Потом следи анализа писања штампе о СССР, пре свега Политике, као и Времена, водећих београдских листова међуратног периода.

³⁸⁵ Архив Југославије, Посланство Краљевине СХС у Букурешту, 395-15, депеша од 10. јула 1928. из Београда, иначе вероватно упућена у више иностраних дипломатских представништава Краљевине.

„Књижевни гласник“ је у својим бројевима од половине двадесетих доносио често теме које су се односиле на СССР и однос према њему. У броју од 1. јануара 1927. у тексту чији је аутор Милан Грол говори се о изборима који су одржани 8 фебруара 1925, „под фирмом Националног блока, са паролом спасавања државе од деловања Стјепана Радића и пропаганде из Москве.“³⁸⁶ У истом броју се под рубриком Спољна политика каже да Немачка напредује и да „Обнова њеног уговора са Совјетском Русијом дала је повода да се на западу пожуре са даљим разговорима о разоружању и уређењу француско-немачких односа.“ У наставку се каже да „Русија је сву своју активност окренула против Енглеске. Стара мржња англо-руска враћа се: Совјети су Енглеској направили доста штете у Кини и Индији. Енглеска је нешто с Италијом предузимала против Русије, у којој се земљораднички покрет све боље развија и учвршћује и то као непријатељ комунизма (мисли на Италију – примедба Д.П.).³⁸⁷ Говорећи у наставку о спољној политици Краљевине СХС, наводи се да „са Русијом, као и у 1925. се није улазило ни у какве односе са њом, још увек је преовлађивала стара наклоњеност према царској Русији.“³⁸⁸ У следећем броју од 16 јануара у истој рубрици Спољна политика, каже се да „Наша земља докле је Русија била једна целина, до револуције из 1917, била је везана за Русију. После револуције главни наслон је на Француску, са њом су и даље најчвршће везе, са њом је донекле везана и наша судбина.“ Закључује да су у тадашњој Европи велике силе Немачка, Русија и Британија (поред Француске). У наставку се образлажу тренутни југословенско-совјетски односи. „До сада су се сви меродавни кругови одлучно противили ма каквом додиру са совјетском владом у Москви. Било је више разлога за то, од општих до оних наших нарочитих. Један је био јак: совјетска влада иако је имала редовне дипломатске односе са многим државама, па чак и неке обавезе, ипак је у њима вршила и јавну и тајну револуционарну пропаганду противу правнога поретка у

³⁸⁶ «Српски књижевни гласник», 1. јануар 1927,

³⁸⁷ «Српски књижевни гласник», 1. јануар 1927. стр. 62

³⁸⁸ «Српски књижевни гласник», 1. јануар 1927. стр. 64.

њима. Али, и поред свега тога, стално се увек помишљало на Русију. Кад је донесен италијанско-арбански пакт, у Београду прва реч је била за руски народ.³⁸⁹

У истом броју се даје текст др Милана Гавриловића, првака десног крила земљорадника, који у историјској анализи српске државности у Новом веку, наводи случај након Првог српског устанка, где је царска Русија, пре свега њен владар Никола I, као апсолутни владар и аутократа, давао подршку да Србија добије Устав, а званична Британија, као парламентарна држава, давала подршку аутократској владавини кнеза Милоша.³⁹⁰ У наставку у истом броју, дата је презентација словенских литерата, овде Јана Махала. Он наводи да је у Русији, где идеја национализма најмлађа и најслабија, романтизам у књижевности брзо прелази у реализам.³⁹¹

У броју од 1. фебруара 1927. дат је текст радикалног првака Мише Трифуновића који је тврдио да је Никола Пашић у потпуности био окренут Русији, што је и дало политичког резултата.³⁹² У рубрици Спољна политика каже се да Британија мобилише све снаге за борбу политичку са Москвом, а да се са друге стране у Француској види утицај Русије. Такође се наводи да је француска политика против страног мешања у Кини.³⁹³

У рубрици Спољна политика у следећем броју, говори се о томе да Совјетска Русија не жели да призна Румунију због Бесарбије, и да Италија одуговлачи да призна Румунију у тим границама, да не би изазвала Русију и са њом погоршала због тога односе. Са друге стране Француска је признала Румунију у тим границама. У истом броју донето је више других текстова који се баве Русијом, у књижевном смислу.³⁹⁴

³⁸⁹ «Српски књижевни гласник», 16 јануар 1927, стр. 147.

³⁹⁰ «Српски књижевни гласник», 1. фебруар 1927, стр. 153.

³⁹¹ «Српски књижевни гласник», 1. фебруар 1927, стр. 153-155.

³⁹² «Српски књижевни гласник», 1. фебруар 1927, стр. 197.

³⁹³ «Српски књижевни гласник», 1 фебруар 1927, стр. 217.

³⁹⁴ Ту су текстови Гора од Љескова, Пустињаков грах, Приче, Н. Салтикова – Шчедрине. стр. 308-309; На страни 314, објављен је текст Истина о Москви», Хенриа Бера. Бера је после боравка у Русији написао књигу која «је у пуној супротности са оним што се говори и пише о садашњој Русији на западу». Овај текст је објављен прво на француском у Паризу 1925, а потом на

Број од 1. марта у рубрици Спољна политика, указује да антиенглески покрет у Кини подржава Русија, која враћа Енглеској ударе које од ње већ прима у Европи.

У броју од 16 априла дат је чланак фељтона о руском држању у Анексионој кризи аутора Димитрија Поповића, под насловом „Извољски и Ерентал“.³⁹⁵

И у следећим бројевима Српског књижевног гласника дато је више текстова о Русији, укључујући и наставак фељтона о руској политици у Анексионој кризи.³⁹⁶

Јулски број Српског књижевног гласника дао је већи број радова везаних за Русију. У оквиру чланка о историји Пољске, који је претходно објављен у Паризу напомиње се да су тадашње границе рестаурисане Пољске по Версајском мировном споразуму на истоку углавном неправедне, јер захватају више области са руском и украјинском већином.³⁹⁷ У истом броју следи наставак фељтона о улози Русије у Анексионој кризи («Извољски и Ерентал»). У истом броју следи и низ других текстова који су везани за Русију. У рубрици Спољна политика каже се да се сада за утицај на Балкану боре Совјетска Русија, Велика Британија, Француска и Италија, а да за ове просторе додатни интерес показује и Немачка.³⁹⁸ У следећем броју такође је дато више текстова везаних за Русију (Текст о Толстоју; Извештај са

енглеском у Лондону исте године. «Књижевни гласник», 1. фебруар 1927. Такође дати су текстови о Максиму Горком, потом преглед руске лирике (стр. 312-314).

³⁹⁵ «Српски књижевни гласник», 16 март 1927, стр. 467-468.

³⁹⁶ «Српски књижевни гласник», бројеви од 1 и 16 априла, 1 маја дају текстове фељтона «Извољски и Ерентал», (1. априла стр. 522-536; 16 априла стр. 598-614; 1. маја стр. 33-46.)- Поред тога број од 1. априла доноси осврт на М. Арцибашиева, руског писца, потом на преглед руског балета, Ана Павловна, стр. 550-552. У броју од 1 маја дате су белешке израде књиге о Толстоју Миливоја Станковића. Анализа две нове књиге Максима Горког «Забелешке из дневника» успомене и роман «Посао Артаманових». Потом следи текст о Константину Леонтијеву од Николе Берђајева који је већ објављен у Паризу 1926. Такође ту су белешке Пантелејона Сергејевића Романова, једног од најбољих приповедача Совјетске Русије на стр. 388 и 443.

³⁹⁷ «Са гледишта о Русинима и Русима из Украјине, онај који зна та питања не може се сложити. Пољска је, стицајем прилика, добила територије на којима не живе Пољаци, и за то је Пољска брига европске дипломатије и Словена уопште». у Српском књижевном гласнику од 1 јула 1927. Белешке о историји Пољске од Казимира Свогоревског «Ла Полоњ ресторон», стр. 637. Ово је коментар уредништва СКГ.

³⁹⁸ «Српски књижевни гласник», 1 јули 1927. стр. 627.

Другог конгреса словенских удружења; Оцена и прикази руских икона;) Посебну пажњу изазива текст др Драгољуба Аранђеловића «Наша политичка криза» у којем указује да парламентаризам може имати и неке рђаве стране, али да у принципу се од њега не може наћи никакав други бољи режим владавине. «Јер фашизам и совјетизам, уколико су, под другим именом у прошлости постојали, не оправдавају славопојке њихових твораца и бранилаца, а у садашњости се приказују као опасни покушаји, чије крајње резултате треба тек видети, а којима се једна држава као наша, не сме поигравати».³⁹⁹

У двоброју Српског књижевног гласника» објављеног у периоду септембар-децембар 1927. важан је текст који се бави десетогодишњицом Октобарске револуције у Русији (рубрика Спољна политика). «Десетогодишњица руске револуције је прослављена свечано. Биланси који су изнесени у Москви и ван ње, не слажу се. Троцки сада опозиционар режима московскога, објављује у Берлину биланс десетогодишњице болшевичког рата, а тврди да је сада број назапослених већи него за време царства, да је живот скупљи, порези већи, наднице мање, да има већих невоља међу пролетерима него раније, место старе подигла се нова, јача, и сеоска и варошка буржоазија. Диктатура пролетаријата постоји на папиру, а совјетска власт не сме да удари на ово ново друштво руско. Москва тврди у своме билансу да је сада у Русији све добро. Како је новој буржоазији не зна се, али земљораднику руском је рђаво.»⁴⁰⁰

У тексту Стевана Галогаче у броју Нове Европе за октобар – новембар 1928. у рубрици Критика, даје се анализа културних организација руске емиграције у Европи. Тако се наводи да организације блиске Врангелу имају књижевне и новинарске организације у пет центара и то у Београду, Берлину, Прагу, Варшави и Паризу. Ради се на оснивању још два оваква центра и то у Риги и Лондону. Централни савез је у Београду и у њему између осталих седе у управи Тарановски, Струве, Зајцев, Завадски, Мојансет, Ксјувин и др. Председник међународног представништва свих савеза у Паризу је Јаблановски. Галогача у овој Критици

³⁹⁹ «Српски књижевни гласник», 1 јули 1927. стр. 449.

⁴⁰⁰ «Српски књижевни гласник», септембар-децембар 1927. стр. 633.

наводи да је Кончаревски признао да ове организације примају паре од влада земаља у којима делују. Он критикује Мугујанског за кога каже да наговештава рат својом изјавом у Политици „...да становништво у СССР очекује, прижељкује рат против бољшевика...“. Галогажа у наставку каже да „...у току ових десет година у Европи нико не срамоти више руски народ колико ти емигранти...“. Он наводи да су они углавном плаћеници западних земаља. Критикује и Руски научни институт у Београду на чијем челу је А. Белић, иначе и председник одбора државне комисије за руске избеглице. Он најзад наводи и то да је бели емигрант Мершетовски био са осталима на пријему код краља Александра Карађорђевића.⁴⁰¹ Очигледно је да је Стеван Галогажа ову Критику написао са левих позиција, која саму Совјетску Русију и догађаје у њој посматра врло благо критички, или чак и без критике, што није случај са његовим односом према белој емиграцији.

Из анализе писања Српског књижевног гласника у периоду двадесетих година видимо да је овај литерарно стручни часопис, посвећивао релативно доста простора и царској Русији и тада савременој совјетској држави. Интересантно је да своје ставове о СССР у овом књижевном часопису, излажу различити политичари српске политичке сцене од радикала, преко демократа, замљорадника и умерених социјалиста, што одражава приличну отвореност за различита виђења.

Када је у питању анализа писања београдских дневника Политике и Времена, већи простор смо посветили анализи Политике, из разлога што је она ставовима о Совјетској Русији посвећивала значајан простор, далеко већи него лист Време. У писању Политике, прво смо издвојили оне текстове у овом периоду, који се односе на ставове државника и истакнутих политичара, дипломата о СССР.

Најугледнији државник тог времена је свакако био Никола Пашић, све до своје смрти крајем 1926. Када је 11 децембра „Политика“ донела вест о изненадној смрти Николе Пашића практично читав број је био посвећен њему. У том броју више текстова је било посвећено Пашићевим односом према Русији, где је истицано и цитирано колико је он био прихваћен и омиљен не само од руског цара,

⁴⁰¹ «Нова Европа», октобар-новембар 1928. стр. 170-175. текст Стевана Галогаже Критика

истакнутих (а међусобно често супротстављених) руских политичара, већ и од обичног народа руског, и да то представља један општи феномен. Пашић је један део своје имовине завештао да се покојном цару Николају II Романову подигне споменик. Када је за време Првог светског рата Пашић последњи пут посетио Петроград и у Тавричевском дворцу се састао са царем, излазећи из аудијенције заједно са председником владе Русије Родзјанком и српским послаником у Русији Спалајковићем, сви присутни у двору су овацијама поздрављали премијера Србије: „Живео Никола Пашић! Живела Србија! Живео српски народ! – Да здравствујет славјанство...“ То је било за време Првог светског рата када је српска влада била на Крфу и када је царска Русија бројала последње дана.⁴⁰²

Са друге стране, био је изричито против да се успоставе дипломатски односи са новим властима у Москви и на последњем заседању Мале Антанте на иницијативу Бенеша и чехословачких представника на суптилан начин таква могућност је од стране Београда одгођена на неодређено време, у чему је Пашић имао свог удела. У сутрашњем броју посвећеном такође у целости Пашићу, у уводнику се каже да је био велики пријатељ Руса који су га од милоште звали Николај Петровић. „...У тренуцима када се чинило да Србија има само један излаз: да постане вазална држава Аустрије, и када је ту политику водила и династија, Никола Пашић, као апостол, непоколебљив, одушевљен и истрајан до крајњих жртава, усправио се као бор и немилосрдно устао против такве политике. Он је веровао у Србију у српски народ и у његов позив. Наслонио се на Русију и са целом радикалном странком скоро побожно упро очи на велику православну мајку. Није било лако задобити симпатије, дубоке и искрене, Русије. Балкански политичари, у својој немоћи, подложни су били својој превртљивости и политичким издајствима, за што је, нарочито Бугарска била класичан пример. Али истрајно, како је све послове радио, Никола Пашић задобио је прво личне симпатије, па онда и љубав Русије за цео српски народ. И сама та љубав доброга цара Николаја II, у трагичним данима аустријског ултиматума, могла је да нам буде трачак наде и потпора за бољу будућност.

⁴⁰² «Политика» 11 децембра 1926, «Пашић у Русији», стр. 9, аутор А. Ксјуњин.

Своју руску политику Никола Пашић није водио само из интереса. Он је доказао и делима искрену љубав целог српског народа према Русији и као према савезнику и као према брату. Зато је реч Николе Пашића имала дубоког значаја и вредности у целој Европи и зато се знало да Никола Пашић не тргује са осећањима када их некоме већ да. Када се Русија стропоштала у дубоки понор, онда је тек Никола Пашић показао да не схвата левантински своје осећаје. Није допуштао да се разговара са Русијом све докле док руски народ сам не каже своје мишљење о својој судбини, а несрећним избеглицама руским он је био важан покровитељ и помагач. Име Николаја Петровича звучи и код Руса као нека светиња...⁴⁰³ У сутрашњем броју који је у потпуности посвећен сахрани Николе Пашића, била је истакнута и уочљива фотографија предаје венца руских избеглица у Југославији. У броју од 14 децембра уводник преко целе прве стране је био посвећен записима Пашића у вези његове аудијенције код руског цара Николаја II јануара 1914.⁴⁰⁴

У уводнику Политике од 9. маја 1927. „Наши велики савезници могу да се опеку“ преносе се изјаве покојног Николе Пашића својим сарадницима у вези односа са Совјетском Русијом, где је он манифестовао русофилство, али и уздржаност у прилог успостављања дипломатских односа са совјетском Москвом.

Иза Пашића, вероватно најекспониранiji политичар овог времена је био Стјепан Радић, лидер ХСС, који је највећу пажњу у односима према СССР заузео својим изненадним одласком у Москву средином 1924. године. У уводнику Политике од 19 јула 1924. „Радићевци у московској Интернационали“, говори се о приступању ХРСС (Хрватска републиканска сељачка странка) Сељачкој интернационали. Преноси се и део Радићевог обраћања јавности који је објављен у „Слободном дому“. Радић указује да се пришло међународној организацији која заступа интересе сељаштва, а да радништво у Хрватској и Југославији обухвата свега око 3 % становништва, а да је и до 90 % сељака, што ХРСС чини легитимним представником хрватског народа.

⁴⁰³ «Политика», 12 децембар 1926, стр. 1, уводник, «После смрти Николе Пашића».

⁴⁰⁴ «Политика», 14 децембар 1926, стр. 1-2, уводник, «Моја аудијенција код цара Николаја II, - За Србију све ћемо урадити, казао је Никола II, - Никола Пашић»

Када је почетком јануара 1925. Обзнана објављена и за странку Стјепана Радића, у саопштењу, које је пренела „Политика“ од 2 јануара, између осталог се као један од главних разлога за овај чин узима и Радићев одлазак у Москву, учлањење у Сељачку интернационалу и давање низа интервјуа у којима се од стране Стјепана Радића констатује „да је Сељачка интернационала основана од стране Лењина, да јој је циљеве поставио Зиновјев, а да јој је председник Смирнов, који су познати и главни представници комунизма.“⁴⁰⁵

Радићева политика је након 1924. године када је био на врхунцу сукоба са властима у Београду, имала доста успеха у приближавању ставова са краљем и владајућим круговима, што је манифестовано и његовим уласком у владу, променом назива странке (избачен је префикс републиканска, па се странка надаље зове ХСС). Односи са Русијом и даље нису имали консензус између Радића и са друге стране краља и владајућих кругова у Београду које је највише персонификовао Пашић. За Радића који се одликовао извесном и неспорном русофилијом, али не толико дубоком и наглашеном, која је више карактеристична за српске политичаре и популацију, укључујући и краља и Пашића. Са друге стране Радић је показивао више симпатија за СССР и нову власт у Москви. То се види и из његовог пренетог излагања за „Политику“ од 7 јула (али објављено на стр. три) „Услови г. Радића да одржи коалицију“. У посебном пододелку „За Русију“ Радић критикује конкретно Пашића да је велика штета што се не одржавају интензивни економски односи са Совјетском Русијом, узимајући пример да нема руских бродова у југословенским морским и речним лукама, „али са друге стране сваке године се издваја за руске избеглице 74 милиона динара...“.

Истакнути српски социјалиста Лапчевић, написао је текст поводом Лењинове смрти, објављен 23 јануара 1924. На првој страни „Политике“ (али не и у уводнику - тексту који је у заглављу, на самом почетку странице) тада је објављен дужи чланак-вест о смрти Владира Иљича Лењина. Указује се да је његова опција комунизма-социјализма ипак нешто друго у односу на марксизам, да је ту унето доста измена и специфичности. Лењин је био доследан, он није шарлатан, али се у

⁴⁰⁵ «Политика», Уводник, «Обзнана је ноћас објављена», 2. јануар 1925.

тексту даје доста критичан, готово негативан поглед на бољшевизам. Лењинизам као посебан правац у односу на социјализам, се у тексту критикује, а аутор чланка је Драгиша Лапчевић, истакнути српски социјалиста, који се дистанцирао од комунизма и бољшевизма. Лапчевић указује да је Лењинизам дао негативан одијум и извитоперавање и саме социјалистичке идеје. Лењиновој смрти посвећен је још један чланак на другој страни, где се преносе вести о овом догађају.

„Политика“ преноси 31 јануара вест из лондонског дневника „Вестминстер газет“ о томе да је и Југославија у кругу земаља за које се очекује да би могла да призна Совјетску Русију. Истовремено објављено је низ чланака и вести о могућем заменику Лењина на челу државе и комунистичке партије. Уводник „Односи са Русијом“, који је обухватио целу прву страну „Политике“ од 24 јануара, а чији је аутор угледни политичар и дипломата Живојин Балугџић, анализира позицију Совјетске Русије и потребу да се са њом заснује извесна релација, не улазећи експлицитно у модалитет таквог односа. Балугџић констатује да совјетска власт неће моћи да шири комунизам по свету, и да се већ суочила са тим лимитом, а да са друге стране постојећи режим није потпуно комунистички и да изражава веру да ће се он и даље реформисати под утицајем европског окружења. У том правцу ће се створити могућности за постепену сарадњу са званичном Москвом током будућег времена. „Политика“ извештава 8 априла у посебном чланку о оздрављењу Троцког („Троцки оздравио“) и описује финско-совјетске односе („На северу Европе“).

У кратком уводнику 16 марта 1927. „Треба ли обновити односе са Русијом“ преноси се саопштење удружења белих емиграната „Међународна Антанта против Треће интернационале“ да се никако не би требало признати Совјетска Русија и критикује се претходно објављен чланак политичара и дипломате Мите Димитријевића на ту тему у „Политици“. Димитријевић је тада написао да „Отпада сваки наговештај да признавање Совјетске Русије уноси појачање комунистичке пропаганде. То видимо из искуства по другим државама, као што су Француска, Енглеска, Италија.“ Већ у краћем уводнику 19 марта Димитријевић одговара на овај текст „Односи с Русијом“ где указује на миноран утицај наведеног белоградејског емигрантског удружења, које фактички у свом називу

злупотребљава велико историјско име Антанте, и није имало никаквог утицаја на одлуке Француске, Британије, Италије да се призна Совјетска Русија.

У броју од 23 марта преноси се расправа у Народној скупштини у вези изнетог експозеа о спољној политици министра Пурића. Тако лидер Земљорадничке странке Јован Јовановић се осврће и на питање Русије, где сматра да се требају успоставити дипломатски односи са овом силом, и да народ већином навија за Русе по низу међународних питања, рецимо у питању Бесарбије, у руско-кинеском спору и др. Јовановић указује да се могу лако направити договори о узајамном признању са Совјетском Русијом, где би се посебним клаузулама потврдили интереси Београда, и да му није јасно зашто се ти односи већ једном не успоставе, јер он не види битне препреке на том путу.

О експозеу министра спољних послова Маринковића о спољнополитичкој позицији Југославије и потом расправи у скупштини на ту тему пише „Политика“ 24 новембра. У излагању Јоце Јовановића, лидера земљорадника каже се да је он у бројним обиласцима земље, слушао од народа све најбоље највише о Русији, и захтевима да се са њом успоставе дипломатски и уопште квалитетни односи. „...И ја сам наилазио свугде, као у Босни и Херцеговини, тако и у Војводини, Славонији, Далмацији, Црној Гори, један те исти одговор – да би наш народ највише желео да иде са руским народом. Господо, кад се говори међу нама о руском народу и Русији, тада је читав свет који је мене слушао са узбуђењем поздравио словенску узајамност и руску нацију која је на челу свих Словена.“⁴⁰⁶

У уводнику од 23 октобра 1928. «Г. Светозар Прибићевић о спољној политици», а у поднаслову «Положај Београда према Риму и Москви». Прибићевић спомиње претходно објављивање текста Мерешковског, где се начелно слаже са његовим оценама, али додаје да Југославија није у ситуацији да води светску политику и да треба да прихвати сарадњу са СССР, не покушавајући да се меша у његову унутрашње уређење и политику, за шта нема капацитете. По њему у Југославији болшевизам није тако јак као рецимо чак у неким западним земљама, пошто је снага КПЈ у годинама када је деловала, рецимо 1920. обухватала претежно

⁴⁰⁶ «Политика», 24 новембар 1927, стр. 3, «Народ жели да се иде са руским народом».

неписмени део популације и имала утицај у пасивним крајевима Краљевине СХС. Он одбацује као аргументован разлог, а који се користи у прилог не успостављања односа СССР и Краљевине СХС, могућност да амбасада СССР у Југославији поспешује развој комунизма. Он указује да и Пољска, Немачка, Мађарска већ имају совјетска дипломатска представништва на свом тлу, и да није било у пракси пораста утицаја комуниста у тим земљама. Он додаје да се према СССР може деловати културно и политички, али да је прошло време када се према тамо може деловати оружаном интервенцијом. Народ у Југославији жели контакт са Русијом, и то у будућности треба омогућити.

У уводнику од четвртог новембра «Наши односи са Русијом» аутор текста Андра Милосављевић практично одговара Прибићевићу на његову критику политике према Совјетској Русији. Милосављевић са једне стране указује да је Прибићевић неискрен у свом настојању, и наводи низ примера где се он веома негативно односио према Совјетској Русији, бољшевицима и потенцијалној сарадњи са њом, пре свега због очекивања подршке од руских избеглица у земљи. Милосављевић покушава да брани политичаре које је Прибићевић претходно окривио да онемогућавају приближавање Београда и Москве, пре свега Нинчића, који је био министар спољних послова. Аутор чланка наводи да се, г. Нинчић више пута састајао са Чичерином, да је било спремности на међусобно признање две земље, међутим да је између осталог државни врх Краљевине (мисли се на краља и Пашића) сматрао да треба сачекати са таквим решењем. У чланку од седмог новембра «Нове бриге црвеног Кремља», говори се о стасању десне опозиције Стаљину у партији, коју предводе Калињин, а вероватно са њим су и Риков, Томск, па можда чак и Бухарин, који им је у сваком случају близак. На крају чланка се указује на изазове који су се наднели над Совјетском Русијом, спољнополитички и унутрашњи, а где се на крају спомиње и могућност нове глади која је не тако давно однела много жртава у земљи која је некад словила за једну од важних светских извозница житарица. У «Политици» од 15 новембра у уводнику «Светозар Прибићевић и совјети» се цитирају не тако давне изјаве Прибићевића, у којима он критикује владајуће политичаре, а посебно Нинчића да приближавање и успостављање дипломатских односа са Москвом није пожељно за Југославију. У

сутрашњем уводнику под истим насловом «Г. Св. Прибићевић и Совјети», који је потписао Бора Продановић, указује се на пожељност приближавања званичних Београда и Москве, традиционално пријатељство две земље, историјске чињенице којима је Русија задужила Србе. Дакле, није се ишло даље развијање питања самог односа Прибићевића или Нинчића са Русијом, већ се аутор чланка бавио суштином савремених совјетско-југословенских односа.

Напред смо издвојили оне текстове објављене у Политици, чији су аутори били, или се о њиховим ставовима говорило, истакнути политичари, државници и дипломате Краљевине СХС, према Совјетској Русији. У наставку дајемо по хронолошком реду, фрагменте из осталих истакнутијих текстова објављених у Политици овог периода, који се односе на СССР.

„Политика“ је 1 јануара 1923. донела кратку вест да Литвинов, шеф руске дипломатије тражи да на предстојећој европској конференцији учествују представници совјетских република, пошто ће се дискутовати и о територијалним питањима. У сутрашњем броју на сличну тему је објављен мањи чланак „Чичерин тражи много, а не обећава ништа“. Совјетска дипломатија је покушавала да изврши веће учешће и уплив у европској политици, али тих првих година после победе бољшевика то није било лако. У броју од 12 јануара у чланку „Руско-бугарски споразум?“ разматра се сложена ситуација уочи Лозанске мировне конференције након грчко-турског рата. Русији је веома важно да Британија не контролише мореузе, те да режим мореуза буде повољан за руске интересе, у чему се сарађује не само са Турском, већ и са Бугарском. Указује се на отвореност актуелне бугарске власти Стамболског за сарадњу са совјетском Русијом. У чланку (стр. 1) од 15 јануара „Живот у Русији“ се наставља фељтон италијанског новинара Цингарелија о свакодневници и записима са путовања по совјетској Русији. Овај чланак је посвећен свакодневном животу, условима становања и исхране, слободи жене и права склапања и раскидања брака (који су чак веома либерални за тадашње време) и др. У броју од 18 јануара се преносе вести из Румуније, да совјетска страна гомила трупе на граници са Бесарбијом, односно на тадашњој новој румунско-совјетској граници. Познато је да совјети након Првог светског рата,

током читавог међуратног периода, нису признали легитимитет румунског поседовања Бесарбије.

Један од оних текстова који су наговештавали промене у гледању уредништва „Политике“ па и значајног дела југословенског и српског друштва према совјетској Русији је уводник од 8 фебруара 1923. „Нове оријентације“ где се указује на неопходност постепеног прихватања извесне сарадње са новим властима у Москви, када су у питању остали међународни чиниоци. „...Русија се сваким даном све више консолидује, консолидује како она хоће, и са њом се мора рачунати. Многе европске државе, остављајући режим руски по страни, и имајући у виду државу, са њом су већ у дипломатским односима; ми смо међу њима требало бити први, али смо то одбијали, одбијамо то и данас из страха од болшевизма. Међутим наша је влада овде на погрешном путу: воспостављање дипломатских односа између нас и Русије била би нам и у овом смислу од највеће користи...“

Поново је тема Русије била у уводнику „Политике“ 24 фебруара „Русија на почетку 1923.“.Указује се на консолидацију болшевичког режима, који је након готово пет година власти, макар кроз сукобе и грађански рат, страну интервенцију, успео да задржи власт и уз много пропуста да постепео стабилизује режим. У исто време створена је снажна армија која броји преко 800 000 војника под оружјем, партијска структура, а у економском систему се показала неефикасност комунистичког система и потребе сталних реформи у правцу прихватања све већих ингеренција и елемената капиталистичке привреде, као и спремност на концесије и увођење страног капитала у руску привреду, где се даје низ примера пре свега немачких фирми. У правцу претходних уводника објављен је чланак 28 фебруара на првој страни „Пред признањем совјета“, у којем се преноси да се Француска спрема да призна Совјетску Русију, амерички сенат је дао зелено светло у том правцу својој влади, док је југословенска политика по том питању за сада неспремна на прве кораке. У броју од 22 марта објављен је чланак „Последња руска царица“, а сутрадан „Последњи руски цар“, потом 24 марта „Дволичност цара Николе“ као фељтон о последњој руској царској породици из династије Романов. Следећих готово месец дана, вести из Русије су постале ређе и резервисане за друге стране „Политике“ ван насловне. Тек 26 априла објављен је на првој страни мањи

чланак – агенцијска вест о потписивању економског споразума између Данске и Русије („Русија и Данска“).

У броју од 14 маја спомиње се затезање односа између британске и совјетске политике, који је у Москви изазвао демонстрације испред британског посланства.⁴⁰⁷ Следећих дана „Политика“ је објавила више чланака у којима се говори о сукобу интереса Британије и Совјетске Русије, а у пар наврата се спомиње и примање помоћи које Русија још увек добија у борби против глади, која је у овом периоду прилично јеђавала у односу на 1922. годину. У броју од 4 јуна „Кад Лењин говори“ преносе се (на критички начин) утисци са скупа који је организовала КПСС, на којем су говорили највиши бољшевички руководиоци, укључујући и Лењина. У време кризе унутрашњополитичке ситуације у Бугарској, објављен је чланак 8 јула „Русев оптужује совјете“. Министар унутрашњих послова Бугарске Русев, оптужио је совјете да се мешају у унутрашње ствари Бугарске.

У бројевима од 30 јула па надаље објављиван је фељтон „Од Николе II до Лењина“ из пера Алексеја Ксјуњина. У овом дугачком фељтону објављиваном на првој страни „Политике“ презентирана је широј српској и југословенској јавности опис и хронологија догађаја током Првог светског рата и Револуције на тлу Русије. Овај фељтон је објављиван све до 10 септембра. „Политика“ је 1 новембра објавила текст „Мрачне силе у Новој Русији“ у коме се говори о старим традиционалним пороцима Русије, који су опстали и под бољшевичким режимом. То се односи на глад, алкохолизам, коцкање, црну берзу. У броју од 8 децембра „Код козака“ пише се о руским избеглицама у Србији. „Политика“ 22 децембра у чланку „Русија и Француска“ анализира односе две земље, на основу писања московског листа „Известија“. У њему се каже да је руски предуслов за битно побољшавање односа две силе, да Француска престане да помаже белоградејце и да се не меша у унутрашње послове Немачке. Новинар „Политике“ констатује да Француска никад неће пристати на ове услове. Тридесетог децембра, објављује се један у низу текстова о успостављању привредне сарадње између Италије и Совјетске Русије. У овом тексту се наводи да су две земље пред међусобним признањем, при чему би

⁴⁰⁷ «Политика» 14 мај 1923., «Британско-бољшевички сукоб», стр. 1.

Италија постала прва сила која је успоставила пуне дипломатске односе са Совјетском Русијом. У сутрашњем броју се анализирају односи Пољске и Совјетске Русије, за које се констатује да још увек постоји низ нерешених питања.

„Политика“ 1 јануара 1924. преноси кратку вест да је званична Москва понудила влади Бугарске успостављање међусобних пуних дипломатских односа.⁴⁰⁸ „Политика“ у вези заседања Мале антанте у Београду, 12 јануара извештава опширно о овом скупу, а у једном малом одељку спомиње могућност да постоје извесне дилеме међу учесницима око потенцијалног признавања Совјетске Русије.⁴⁰⁹ У сутрашњем броју, паралелно са уводником који извештава о другом дану Конференције Мале антанте у Београду, објављују се два чланка у вези признавања Совјетске Русије. Први, под називом „Словени“ чији је аутор бели политичар избеглица из Русије и бивши председник Думе, указује се на тешку ситуацију у болшевичкој Русији, али и на општесловенску компоненту и повезаност и историјско братство словенских народа, где Русија својим деловањем има улогу покровитељства. У чланку „Признање Русије“ се разматра предстојеће међусобно признавање Италије и Совјетске Русије.

Већ сутрашњи број у уводнику „Око признања Русије“ указује, сада већ сасвим неувијено, да постоји потреба признавања и успостављања дипломатских односа са Русијом и то на нивоу свих чланица Мале антанте. Док Чехословачка иде у том правцу, а Румунија има односе *de facto* за сада, Београд не би требало да заостаје по том питању. Указује се да је нелогично да је званични Београд веома брзо признао ново стање ствари и нову владу у Бугарској, а да није спреман да учини кораке приближавања ка успостављању извесних односа са владом у Москви

У сутрашњем броју такође на првој страни објављен је интересантан чланак који критикује стратификацију у совјетском друштву која угрожава принцип прокламоване једнакости која је узета за идеолошку платформу („Црвени лордови

⁴⁰⁸ «Политика», 1. јануар 1924. стр. 1, «Софија и Москва».

⁴⁰⁹ «Политика», 11 јануар 1924, стр. 2, «Признање Русије?». Међутим у овом малом чланку као додатку уводника о Конференцији Мале антанте дају се само претпоставке и калкулације око потенцијалног признавања Совјетске Русије у будућности.

у Кремљу“). Црвени комесари живе веома луксузно, за разлику од милиона обичних грађана и пролетера Совјетске Русије је главна порука овог текста.

Дванаестог априла у уводнику је објављен чланак „Бесарбија и ми“ у коме се описује компликована ситуација у овој бившој руској, а сада румунској покрајини, коју совјети не признају Букурешту и то представља спорну област између две земље. Текст провејава неутралним односом и указује да су и Румунија и Русија две традиционално пријатељске земље за Србе. Упореджује се попис царске Русије који говори о веома великој измешаности становништва ове области која је у исто време и мултинационална (Румуна има тек нешто више од Руса уз велики број Јевреја, Немаца, Бугара и осталих народности), док званична Румунија тврди да има близу 70 % Румуна. Указује се да је Румунија ову област добила од западних сила да контролише, али не и да изврши анексију, док указује на решеност обе земље да истакну своје претензије на ову област, што доводи повремено до чарки на граници.

Трећег јуна је објављен (такође на првој страни) чланак о животу у Русији под совјетима („Руски мужик“). Указује се да се за последње две године руско село прилично опоравило од последица ратних разарања и бољшевичког притиска. Долази до поларизације где се издваја слој богатијих сељака и исто тако веома сиромашних. Описује и ситуацију у војсци, где се такође поправља стање, јер долази до постепене деидеологизације војске, и смањења утицаја партијских комесара. Двадесет првог јуна је објављен чланак „Пепео цара Николе II“ на првој и другој страни, у којем се говори о смрти последњег руског цара и о нагађањима у вези његовог гроба.

Веома је значајан уводник од 30 јуна „Нова светска политика совјетске владе“, објављен поводом одласка Стјепана Радића у Русију. Указује да совјетска политика после смрти Лењина ипак показује, макар декларативно, жељу за мењањем светског поретка ка комунизму, и да је то закључак Треће интернационале што су истакли Зиновјев, Бухарин, Каменев, који су у исто време и совјетске вође. Критикује совјетско начелно залагање за самоопредељење народа које се односи према ван, док се у исто време то није могло приметити када су гушена сепаратистичка осећања на Кавказу и у неким другим деловима земље. Са

скепсом се посматра Радићева посета Москви и његова сарадња са бољшевичким режимом. Чланак „Радић и бољшевици“ објављен је 9 јула (стр. 2) извештава о Радићевом боравку у Совјетској Русији, где се управо спрема на обилазак Тифлиса (Тбилисија) и Кавкаске регије. У броју од 12 јула, дат је већи чланак (1 стр.) поводом десетогодишњице смрти посланика царске Русије Николе Хартвига.

Седамнаестог августа у уводнику и преко целе прве стране објављен је аналитички текст „Немачка и Русија“, који се бави феноменом продубљивања сарадње између две силе, што је посебно дефинисано рапалским уговором. Поред привредног утицаја постоје и назнаке сарадње у војним питањима. Међутим, констатује се у закључку текста, то није посебно снажна сарадња која би, макар за сад могла оправдати амбициозни рапалски уговор. У исто време изражава се сумња у даље продубљивање и експанзију партнерства две силе.

У уводнику преко целе прве стране „Политике“ од 8 октобра „Русија и Енглеска“ говори се о актуелним односима две силе, које су традиционално прожете ривалством. У новонасталим околностима, покушава се наћи изванредан баланс у међусобним односима, пошто су темељи руско-британског договора из 1907. подразумевали поделу сфера интереса у Ирану, Авганистану, Тибету. Бољшевичка власт отказала је ове договоре и начелно се ослања на етику у међународним односима и право тих народа на независност, али аутор чланка (није потписан, дакле односи се на уредништво) сматра да заправо Москва жели пресудан утицај на тим просторима за себе. Британија са друге стране, покушава након конституисања Совјетске Русије, да мобилише све западне земље у један блок који би се поставио у преговорима са Москвом, која би се нашла са друге стране. Прави се у тексту паралела са верским ратовима у XVII веку у Европи, где су две вере једна другој на крају признале равноправност у заступању своје идеологије, док аутор чланка сматра да то данас није случај, јер неке западне силе не желе да признају социјализму-комунизму равноправну позицију делања, као што то већ има капитализам. Двадесет осмог октобра у чланку „Енглеска против комунистичке пропаганде“ (стр. 1) говори се о реакцијама званичног Лондона, где су на власти лабуристи, против деловања комуниста широм Европе, које координира Москва, односно Интернационала, а некад и државни органи Русије.

У броју од 1 децембра у чланку „Молдавска република“ се говори о оснивању ове аутономне републике на простору југозападне Украјине. То се може посматрати у контексту укупне политике Москве да потражује Бесарбију и да се жестоко противи притисцима који тамо постоје према рускојезичком становништву које спроводи Букурешт. Двадесет седмог новембра је објављен мањи чланак „Руски одговор Енглеској“ у вези противмера које Москва предузима у својој политици према Британији. У уводнику од 30 новембра „Радић, Москва и Влада“ се указује на повезаност Радића са Москвом, која му шаље новчана средства да обори постојећу владу и дестабилизује овај део југоистока Европе.

У чланку од 6 децембра (стр. 1) се говори о успостављеној амбасди Русије у Прагу, где је за амбасадора постављен Красин. Већи део чланка је посвећен објављивањем дела интервјуа који је Красин дао штампи („Красинове изјаве“). У краћем чланку од 8 децембра „Наређења из Москве“ (стр. 1) се говори о пропагандној комунистичкој делатности која се води широм Европе из Москве, а где је сад дат акценат на Француску и њене колоније, посебно северну Африку, да би се уздрмао став званичног Париза према интересима Совјетске Русије. У уводнику од 10 децембра „8 фебруар и Руси“, се говори о праву руских избеглица да гласају на изборима у Југославији. У вези тога су подељена мишљења, што је и закључак самог аутора чланка. Овој теми је било посвећено још неколико написа у „Политици“ следећих дана, где је ипак евидентна блага наклоност према могућности да руске избеглице добију право гласања у Југославији.

Уводник од 21 децембра „У Русији“ посвећен је унутрашњополитичкој ситуацији у врху власти, где постоји сукоб концепција између Троцког и Зиновјева. Уз Зиновјева су и Каменев и Стаљин, па се чини да је ова струја све јача. У последње време власт у Москви све већу пажњу посвећује сељачком питању у Русији, пошто су сељаци и пољопривреда знатно страдали од мера које је предузела совјетска власт након Револуције. У чланку „Немирна бадња ноћ“ од 24 децембра, преносе се сећања Срба који су учествовали у грађанском рату у Русији. У уводнику од 30 децембра „Шта је то сељачка Интернационала?“ говори се о подређеној позицији сељаштва у Русији након Револуције и да тек сада у

политичкој и друштвеној сфери се поставља питање његовог положаја од комунистичке врхушке.

У уводнику од 4 јануара 1925. „Европа и трећа интернационала“ се говори о низу инциденталних и атентаторских подухвата комуниста широм Европе (између осталог и неуспели атентат на Чемберлена) где постоји веза са трећом интернационалом чије је седиште у Москви. У уводнику 12 јануара, који обухвата целу прву и део друге стране, „Бољшевици и сељаци“ се третира однос комуниста према сељаштву. Комунисти се у Русији уплићу политички и у село, чиме се преноси друштвена нестабилност на овај, иначе најбројнији део становништва. У уводнику преко целе прве странице 16 јануара „Домбај долази у помоћ Радићу“, преноси се и образлаже сензационална вест да секретар Сељачке интернационале долази из Москве у Југославију да сведочи на процесу против ухапшеног лидера ХРСС Стјепана Радића. У сутрашњем броју у уводнику преко целе стране анализира се овај случај и доносе шири записи о Домбају – пољском комунисти који живи у Москви. У уводнику 24 јануара „Зашто је Троцки пао у немилост“, анализира се ситуација у врху комунистичке партије Совјетске Русије. Следећих дана реакције врха Сељачке интернационале из Москве у вези Радића заузимају значајан простор у „Политици“. У уводнику преко целе прве стране „Пред новим догађајима у Русији“, анализира се сукоб у врху Совјетске Русије, рашчлањује суштина концепције Лењина, његових идејних наследника и Троцког. Политички пораз Троцког је све очигледнији у контексту прерасподеле моћи комунистичке партије након смрти Лењина. Покушаји Троцког да реформише партију нису дали резултата, а са друге стране и он сам је показао извесну конфузију у свом идеолошком деловању.

У уводнику 6 фебруара „Зиновјев је на реду“ наставља се анализа унутрашње политичке сцене у Русији, где се наставља борба за власт након Лењинове смрти. У уводнику од 23 фебруара „Шта очекује Русију“ наставља се ова анализа, док у уводнику од 2 априла „Бесарабија“ даје се историјат ове покрајине и борба Русије и Румуније за посед над њом све до тадашњег времена. Међутим у уводнику од 8 априла даје се интегрални део писма-обраћања румунског посланика у Југославији уреднику „Политике“ где се побијају и критикују многи ставови

изнети у претходном тексту, заправо се покушава дати румунски историјски и етнички карактер овој покрајини.

У уводнику и преко целе прве стране 18 априла „Брак и породица у Совјетској Русији“ даје се преглед породичних и друштвених кретања у Русији након Револуције. Крајем априла уследила је серија текстова у уводнику и првој страни „Политике“ у вези немира у Бугарској за које се оптужују комунисти и утицај Москве. У уводнику и првој и делу друге стране 10 маја „Бољшевизација Европе“ наводи се повезаност и одговорност Треће интернационале, па чак делом и званичне совјетске државе, за борбено ширење бољшевизма по Европи. Сутрадан у уводнику „Троцки у Москви“ наставља се анализа совјетске унутрашње сцене, где је највећи проблем у неадекватној политици према селу. У чланку 20 маја „Заблуде друга Зиновјева“ се полемише са совјетским руководиоцем о стању на Балкану и посебно Југославији, односно о ставовима по овом питању које је он изнео на састанку Интернационале. У уводнику од 9 јуна „Мароко и Зиновјев“ говори се о утицају бољшевичке пропаганде чак и у француским колонијама у северној Африци, где управо у то време бесни сукоб у Мароку између побуњених Арапа и француских власти. У уводнику од 18 јуна „Пробуђени исток“, анализира се утицај совјета на азијски континент, првенствено на Кину, али и на европске колоније, попут Индије, других британских, француских и колонија осталих европских сила на овим просторима. Преко комунистичких покрета шири се утицај совјета и на ове просторе. У уводнику од 4 јула „Борба СССР и Енглеске“ говори се о новим-старим противречностима између две силе. Совјетска пропаганда погађа колоније и прекоморске поседе и саме Британије. Са друге стране, раднички покрет у Британији је прилично имун на комунистичку пропаганду, пошто је приступио Другој интернационали у Амстердаму, и бори се против Треће интернационале, коју предводи Коминтерна. Тако премијер Мекдоналд, је био председник Друге интернационале као што су високи функционери овог покрета и други утицајни енглески политичари, попут Хиндерсона, Веба, Споудена. На тај начин је знатно отупљена оштрица комунистичке пропаганде у Британији.

У мањем чланку 9 јула најављује се конгрес у Паризу руске емиграције у Европи, где ће председавати велики кнез Николајевић. У уводнику 21 августа

„Борба са большевизмом“ преносе се ставови конгреса руске емиграције у Европи. Са друге стране, уредништво „Политике“ се пита у овом чланку на који начин мисле белоградејци да заузму власт у Русији, са којим снагама. У уводнику 29 августа са идентичним насловом „Борба са большевизмом“ се говори о акцијама большевика по западној и средњој Европи, с тим да се уредништво „Политике“ залаже да се у будуће поштује воља руског народа, и да се не прибегава страним интервенцијама, када се руски народ буде нашао у ситуацији да самостално изабере начин свог државног уређења и идеолошку одредницу. У уводнику 2 септембра „Није братски“ се говори о положају православља у Русији и међуконфесионалним односима у источној и средњој Европи. У уводнику 11 октобра „Русија опет у Европи“ се говори о дипломатским успесима Чичериновог пута у Пољску и Немачку. Признаје се да највећи део европских земаља већ одржава неки облик дипломатских односа са Москвом и да Совјетска Русија све више поприма буржоаске облике вођења своје спољне политике, у виду прагматике и интереса. У сутрашњем уводнику „Русија под директоријумом“ се улази у објашњавање спољнополитичке и унутрашњополитичке ситуације у Совјетској Русији. У чланку од 23 октобра „Један кутак Русије у Панчеву“ се говори о руским избеглицама у Југославији, конкретно о Панчеву, где је њихова насебина веома бројна. У уводнику 6 новембра „Русија на прекретници“ се говори о друштвеним темама у Совјетској Русији, где се између осталог констатује и криза породице и опадање морала као последица наметнутих большевичких мера и државне политике. У уводнику 8 новембра „Москва и наши комунисти“ се критикује деловање Треће интернационале и комунистичког центра у Москви на комунистички покрет у Европи, посебно на организацију југословенских комуниста. У чланку „Русија и словенство“ 23 децембра, даје се краћи извештај са предавања професора Лебедова, који будућност СССР види као постепено отварање ка словенским традицијама. У уводнику од 26 децембра „Раздор у совјетском руководству“, говори се о поларизацијама и клановским поделалама у врху совјетске власти.

У уводнику „Политике“ од 10 јануара 1926. „Руско-турски уговор“ анализира се однос две земље, а пре свега спољнополитички приоритети Совјетске Русије. Русија и Турска имају одређене интересе за сарадњу регионалног карактера,

док је за Москву најважније заснивање што интензивнијих и тешњих односа са Западом, имајући у виду покушај економског развоја. Обе земље су у ранијем споразуму изражавале неспремност да прихвате наметање нових граница, па постоји међусобно разумевање у том правцу. То је било условљено различитим ситуацијама, пошто је Турска губитник у светском сукобу, а Русија се нашла у ситуацији да због грађанског рата, Револуције и стране интервенције изгуби неке рубне области и земље, што влада у Москви добрим делом сматра привременом ситуацијом. Аутор текста у „Политици“ сматра да ипак две земље немају превише простора за развој међусобне сарадње као стратешке, пошто је интерес Русије сарадња са западним земљама, пре свега из сопствених привредних интереса, а такође да се постепено одустаје од програма ширења револуција по окружењу. Лист „Политика“ је преносио у највећем извештаје са седница где су посланици постављали питања у Парламенту (Народној скупштини) министрима, укључујући и министре спољних послова. Повремено су се нека од тих питања односила када ће, и зашто већ нису, успостављени дипломатски односи са Русијом. Тако у броју од 18 јануара једно од питања министру спољних послова Нинчићу се односило на могућност успостављања дипломатских односа са Русијом (посланик Московљевић).

У уводнику броја од 20 јануара 1926. „Диктатор и Русија“ се говори о једном од комунистичких лидера у успону, који чак претендује да замени Лењина у вођству совјетске државе – Стаљина. Даје се његова биографија, у којем се износи мало необичан податак да је образован у православном семеништу, али и да је учествовао у акцији отимања новца царске благајне у Петрограду 1903, након чега је једно време био заточен у Сибиру, одакле је побегао у иностранство. Указује се на пораст његове моћи после Лењинове смрти, нарочито након унутарпартијске победе Стаљиновог клана над Троцким. У уводнику од 10 марта „Русија, Немачка и Југославија“ даје се извод из интервјуа који је совјетски амбасадор у Паризу Раковски дао новинарима. Повод је улазак Немачке у Друштво народа, чиме је практично само Русија од европских сила остала ван чланства у овој међународној организацији. Раковски је изразио наду да с обзиром на тесну сарадњу Русије и Немачке, на Рапалски уговор, да ће Немачка и даље задржати добре односе са

Москвом. Када је упитан за Југославију, Раковски је одговорио да се очекивало да ће успоставити дипломатске односе са Русијом, што је свакако жеља југословенског народа, али да до тога још није дошло. У сутрашњем броју у уводнику „Енглеска, Турска и совјети“ анализирају се међусобни односи ових земаља као и њихове спољнополитичке стратегије. Русија поспешује привредну сарадњу са Немачком, покушава да отопли односе са западним демократијама, а у исто време има регионалну сарадњу са Турском.

У уводнику од 15 марта „Нови односи Русије и Немачке“ говори се о одобравању нових кредита Берлина Москви и добрим односима две силе. У уводнику од 11 маја „Немачка у новој улози“ спомиње се и Русија, где се каже да је погрешно везивати совјетски режим само за могућност преврата у туђим земљама. Када би дошло до затезања ситуације између Русије и неких другиз сила, да би за Москву већ било ризично да наоружа своју војску и становништво ради рата, јер би се отворила могућност унутрашњег преврата, пошто је (по мишљењу писца чланка) бољшевички режим веома непопуларан у сопственој земљи.

У уводнику од 25 маја „Неуспела светска револуција“ анализира се неуспех свих револуционарних подухвата последњих година да се револуција спроведе и ван граница СССР. Међутим, поврмени немири и побуне, делом испровоцирани комунистичком агитацијом, се ипак шире, посебно у колонијама и ваневропским земљама.

„Политика“ је поред релативно честих вести, чланака па и уводника везаних за Совјетску Русију, објављивала различитим поводима, чланке, фелтоне, сећања на догађаје нововековне историје, где је царска Русија била важан субјект. Тако је и током јула 1926. објављиван фелтон о педесетогодишњици српско-турског рата 1876, где посебан простор имају руски добровољци.⁴¹⁰ Преноси се и распоред догађаја прославе где ће на Делиграду поред изасланика краља бити присутни преживели руски добровољци из тог рата, од којих је највећи део из редова руских избеглица.⁴¹¹

⁴¹⁰ «Политика», 4 јул 1926, «Успомене руских добровољаца», стр. 3-4.

⁴¹¹ «Политика», 4 јул 1926, «Програм прославе педесетогодишњице рата 1876, стр. 4.

У уводнику 12 јула објављен је интервју са бившим председником владе Италије Франческом Нитијем, који се у оквиру тога дотакао и Русије. Имајући у виду да је Италија успоставила веома интензивне односе са Москвом, Нити указује на неопходност сарадње са Совјетском Русијом, без обзира на режим и начин уређења те моћне државе.

У уводнику 13 јула „Енглеска и Русија“ указује се на нове противречности између две силе, пошто је британска влада открила податке да је Москва финансијски помагала радничке и неокомунистичке вође које су организовале велике штрајкове рудара и радника. Текст, је потписао Александар Ксјуњин, који је аутор већег броја чланака објављеним на тему Русије у „Политици“ током ових година. У уводнику од 15 јула „Британски угаљ и руско злато“ аутор овог чланка, као и већег броја других уводника у „Политици“ ових година је Лојд Џорџ, британски парламентарцац. Он објашњава сложеност прилика око штрајка британских рудара и радника. Џорџ ставља акценат на разлозима који су до тога довели који су по њему пре свега привредне и синдикалне природе, док чињеницу да су организатори добили и финансијску помоћ од руских синдиката, сматра битну, али не и пресудну у оквиру организације ових масовних штрајкова.

„Политика“ је повремено доносила у континуитету уводнике, чланке и вести из Русије, а дешавало се да се то опет у неком временском периоду прореди. Тако током јесени 1926. године, у односу на ранији период, објављују се веома ретко вести из Русије. Двадесетог новембра објављена је краћа вест да је Чичерин примио француског амбасадора у Москви, и да ће совјетски високи комесар за спољну политику отпутовати на лечење и опоравак у Француску, а потом и у Северну Африку.⁴¹²

У уводнику од 6 фебруара 1927. „Пред крај Треће интернационале“ преко целе прве и дела друге стране, говори се о кризи идентитета Треће интернационале и све мањој спремности совјетског политичког вођства за концепт ширења светске револуције. Са једне стране то ствара велики проблем да СССР уопште буде прихваћен као релевантан партнер у међународним односима и избегне судбину

⁴¹² «Политика», 20 новембар 1926, «Пут г. Чичерина», стр. 1.

парије, а са друге стране представља додатна финансијска улагања за совјетски режим. Предпоставља се да би то могла да буде политика Стаљина, који за разлику од Троцког, није спреман да посебно фаворизује концепт ширења светске револуције. У уводнику 8 фебруара „Бонапартизам“ се анализира феномен ауторитарних вођа у низу европских земаља, од Мусолинија, Писулдског, Хортија и др. Један од најважнијих разлога је била опасност од ширења комунизма и светске револуције који је давао додатан замајак, према писању аутора чланка, ка стварању ауторитарних режима. У уводнику 18 фебруара „Питање зближавања са Русијом“, поново се, и то директније него раније, указује на потребу успостављања односа са Москвом. Говори се о измењеној ситуацији у Русији, као извесно стабилнијој него раније, о измењеним међународним околностима, које додатно фаворизују успостављање одређених односа између Београда и Москве, од којих управо Југославија добија низ предности, укључујући и већи маневарски простор у међународном окружењу. Ако се овај чланак директније него раније залаже за успостављање дипломатских односа са Русијом, уводник од 23 фебруара није имао то за циљ – „Односи с Русијом“. У чланку се указује на извесна размишљања у Британији, пред којим се долази до закључка да је признавање Совјетске Русије од стране Лондона, до сада донело мање добитака, а више штете Британији. Указује се да САД које нису за сада признале Совјетску Русију, имају чак повољнији однос од Британије са Москвом. У сутрашњем уводнику „Треба ли обновити односе са Русијом“ урађен је интервју са Митом Димитријевићем, бившим секретаром посланства Србије у Санкт Петербургу за време Светског рата и када је Спалајковић био посланик. Он указује на братство и блискост два народа, на позитивне емоције које постоје између широких маса српског и руског становништва. Димитријевић износи много аргумената где би успостављање односа две земље било значајно, а на крају подвлачи да чак и ако се ти односи не би скоро успоставили, да постоји објективна блискост и братство два народа. У читавој Европи Совјетску Русију, поред Краљевине СХС, нису признали још Румунија због питања Бесарбије, Шпанија и Бугарска због својих тренутних диктаторских режима. Када је Далмацију и залеђе погодио земљотрес, из Совјетске

Русије је, и то из практично свих већих области, стизала материјална помоћ, за „братски народ“.⁴¹³

У уводнику 3 марта „Политика Велике Британије“ говори се и о њеном односу према Русији, који је традиционално ривалски, као што је био и према Србима, што је тек модификовано у годинама пред Светски рат. Такав лош однос Лондона према Москви је настављен и након Револуције, где је добио само идеолошку форму ривалства према болшевизму. Са друге стране Британија је тек нешто изменила свој однос према српском фактору након Светског рата набоље, али то све још није ухватило дубљег корена и та промена није дубока и још увек суштинска. У уводнику петог марта „Односи са Русијом“ поново се поставља питање потребе Београда за успостављања дипломатских односа са Москвом. Овај пут се детаљно цитира совјетска штампа, пре свега „Правда“ указујући на суштинске промене и еволуцију совјетског система, који се све више суочава са бројним масама некомуниста који се укључују у друштвени живот земље, пре свега у оквиру бројног сељачко слоја. У том правцу се констатује да су комунисти на задњим изборима добили свега 49 % гласова варошана, и само 15 % на селу, што потврђује, да и у оквиру једнопартијског система, болшевици не могу да добију стварну подршку већине грађана. Изражава се нада да ће стога ради ефикасности управљања земљом, власт бити принуђена све више да прихвати реформу ортодоксног болшевизма у правцу извесног приближавања систему управе и живота капиталистичких земаља. У уводнику 13 марта 1927. „Бесарбија“ говори се о спорној области између Русије и Румуније, коју Москва не жели да изгуби дефинитивно, већ ће морати бити предмет преговора две суседне земље. Чланак иако не претерано наклоњен званичној Москви, провејава извесним симпатијама ка решавању овог проблема у корист руске стране, упркос такође показаним симпатијама према Румунији и румунским интересима. Румунија је тада била, уз Чехословачку и наравно Француску, једна од најважнијих савезница Југославије, што ипак није могло пресудно да утиче да се традиционално русофилство

⁴¹³ «Политика», 28 фебруар, 1927, стр. 1, «Совјети за Херцеговину».

елиминише у контексту опредељивања уредништва „Политике“ према питању Бесарбије.

У уводнику „Признавање једног међународног злочина- Ратификација отете Бесарабије“, 15 марта, преноси се саопштење руског националног удружења из Женеви упућено Друштву народа, где се износи оштра критика тежњама Румуније и неких међународних субјеката да се од Русије отуђи ова област.

У сутрашњем уводнику „Политике“ – „Бесарабија“ даје се саопштење посланика Румуније у Југославији који износи своје историјске податке и савремену етничку слику ове области, по којој је она већински румунска. „Политика“ на своје прве три стране 21 марта преноси спољнополитички експозе министра спољних послова Пурића, у којем се у вези односа са Русијом каже следеће: „Наше држање према СССР креће се између жеља да са великим руским народом имамо увек најинтимније и братске везе, и неизвесност да ли је данашњи режим у Русији заиста консолидован, као и да ли је безопасан у својој агитацији за извесним режимом правно-економског поретка, који сматрамо увек опасним по друштвени опстанак. И баш зато што нас руководи начело немешања у руске унутрашње ствари, морам изјавити да није лако доћи до закључка да је данашње стање у Русији довољно одређено и јасно, да би могли донети одлуку о његовом признању. Ми ћемо посматрати и пажљиво пратити догађаје, а Краљевска Влада зна да ће наш народ поиздравити дан када ће моћи успоставити са Русијом око односа који су одувек постојали.“⁴¹⁴

У уводнику 5 априла „Бесарабија“ дат је полемички одговор лидера белоградејског међународног савеза Брјачинова на претходни текст румунског посланика, где на учтив, али аргументован начин оспорава искључиво право Румунији да ову област третира као своју.

У уводнику 12 априла, који обухвата читаве прве три стране листа, „Свечано отварање византолошког конгреса“ преноси се и иступање руских стручњака. „Затим је дата реч руском делегату. На његову појаву публика је клицала у

⁴¹⁴ Из експозеа министра спољних послова Краљевине СХС Пурића у «Политици» од 21 марта 1927. стр. 2.

највећем одушевљењу „живео“...⁴¹⁵ Указује се да и у СССР и међу избеглицама у Европи, рачунајући и Југославију, има врских руских стручњака за Византију.

У уводнику 13 априла „Демократија у Русији“ се даје интервју са руским историчарем Александром Кизветером о историјском положају демократије у руском друштву. Овај руски емигрант у завршном делу овог чланка жестоко критикује болшевички режим у Русији и изражава наду да ће он временом изгубити власт под нарастајућим незадовољством својих поданика. На првој страни 29 априла у чланку „Руски проблем“ анализира се ситуација у Совјетској Русији у правцу указивања да се тамо дешава нешто потпуно ново и недовољно познато јавности у осталом делу Европе. Недовољно познавање стварног стања у Совјетској Русији је један од разлога непостојања јасно дефинисане политике европских држава према совјетском режиму. Ствари се обично симплификују у црно-белом начину посматрања овог питања. У броју од 2 маја исти аутор (потписан опет као „Даљњи“) даје наставак текста, где развија критички однос према актуелном режиму у Русији. Он указује на братство Срба и Руса, али наводи да су лидери болшевика често неруског порекла, а чак и када су етнички Руси да имају интернационалне и аанационалне визије. Следећих дана ова тема се наставља као фељтон на првој и другој страни „Политике“, где се наставља оштра критика болшевичког режима. У уводнику 8 маја „Заједница руске демократије“ Григорија Божовића указује се на потребу приснијег односа југословенских власти како према руским избеглицама и избегличком елитом, тако и у виду успостављања макар јачих него до сада, веза и сарадње са Русима из Совјетске Русије. У уводнику 24 маја „Болшевици у Женеви - Енглези на послу“ анализира се долазак и држање совјетских дипломатских представника послатих на заседање Друштва народа у Женеви. Говори се на критичан начин о стању у совјетској држави и њеној спољној политици. У уводнику 3 јуна „Совјетска унија и Велика Британија“ дат је разговор обављен вероватно у Женеви са совјетским дипломатом Бородином. Бородин указује на супротстављене интересе и ставове Британије и СССР, а у исто време

⁴¹⁵ «Политика», 12. март 1927, уводник, „Свечано отварање византолошког конгреса“, стр. 2 поднаслов „Поздрав руског делегата“

наводи цифре развоја совјетске индустрије које указују на њен све већи раст. У уводнику-чланку преко целе прве, и дела друге стране 6 јуна „Прави узроци енглеско-руског сукоба“ анализира се феномен прекида већ успостављених пуних дипломатских односа две земље од стране британске лабуристичке владе и премијера Балдвина. Аутор чланка указује да су унутрашњополитички интереси Балдвина провоцирали овакав епилог, и да Совјетска Русија, без обзира на праву природу болшевичког режима, заслужује као сила адекватан третман и пун дипломатски однос. У броју од 7 јуна даје се кратка агенцијска вест да су из партије искључени Троцки и Зиновјев.

У празничном троброју за 12, 13 и 14 јуни у уводнику „Силе, Кина и Совјети“ анализирају се односи између великих сила, укључујући и недавни кинеско-совјетски спор око Манџурске железнице. У уводнику 20 јуна „Банкротирани вођи“ говори се о узлету Стаљина у врху совјетске власти и краху његових ривала, пре свега Троцког. У исто време се указује да привредна реформа није дала очекиване резултате, посебно у области индустрије, где се највише очекивало и улагало. Аутор текста је Александар Ксјуњин, који припада белим руским избеглицама у Југославији и који повремено пише текстове у „Политици“, углавном везано за Русију. У уводнику истог аутора од 30 јуна „Црвени милитаризам“ даје се анализа стања у СССР. Иако је текст критичан према совјетским властима, констатује се да оне постепено уводе неке елементе капиталистичке привреде и реформе друштва и да се ортодоксни болшевизам лагано реформише. То важи и за војску, која и даље није битно ојачала, и која чак поред редовних трупа располаже са специјалним јединицама идеолошке природе, са црвеним комесарима који се баве надгледањем идеолошке свести јединица. У економију се укључују немачки стручњаци и све више уводе елементи буржоаске привреде, да би се повећала њена ефикасност, али и са даље великим утицајем идеологије.

У уводнику 11 августа „Русија и Словенство“, аутор чланка Александар Ксјуњин, указује на проблеме који постоје у СССР и приличну равнодушност осталих европских земаља за тамошња збивања. Међутим, он очекује веће интересовање словенског света за догађаје у СССР. Чини се да овај руски емигрант,

пренаглашава потенцијални интерес осталих европских земаља да се у Русији промени постојећи бољшевички режим. Он у тексту ипак констатује извесни помак совјетског друштва и на смањење зида који га раздваја са остатком Европе. У уводнику на прве две стране „Политике“ од 18 септембра „Крај руског православља“ изражава се незадовољство прогласом руског патријарха Сергеја, окренутом свим Русима расутиим по свету, да треба учинити крај изразитом неповерењу према актуелној власти у Москви. У тексту се указује да је руско православље било начето по више питања и пре Револуције, а да се сад нашло у најозбиљнијој кризи, пошто постоји утицај бољшевика на његово деловање. У броју од 26 септембра чланак „Руска фабрика предсобље касарне“ критички се изражава о стању совјетског друштва.

У уводнику 24 октобра „Десет година бољшевизма“ говори се о поларизацији у врху бољшевичког режима. Са једне стране су опозиционари Зиновјев, Камењев и њима близак Троцки, који је управо искључен из извршног одбора Треће интернационале. Са друге стране је Стаљин и његови најближи сарадници, рачунајући и Бухарина. Опозициона група се може оценити као тврђа варијанта бољшевика, која се залаже за форсирање револуције на остале земље Европе и света, критикује отопљавање односа са западним земљама, и сарадњу комуниста у Кини са ситнобуржоаским елементима у тамошњим борбама. У броју од 9 новембра чланак „Коме је требала руска револуција“ анализира деценију након револуције у Русији. Закључује се да је ово непотребна револуција, пошто су либерални и леви кругови интелектуалаца који су годинама критиковали царизам суочени са веома лошим резултатима државе совјета. Некада просперитетна светска сила, нашла се у великим проблемима, пре свега економске природе.

У уводнику од 15 новембра „Г. Луначарски о односима Русије и Југославије“ пренесе се изводи из разговора совјетског министра просвете и новинара „Политике“. Он указује на незнатан обим културне сарадње две земље и на узлет и трансформацију развоја културе у СССР последњих година. Такође на првој страни у чланку „Догађаји у Русији“ говори се о политичкој ситуацији у земљи, где Стаљин преузима водећу улогу и централизује власт у својим рукама.

На другој страни у чланку „Комунистички конвент“ говори се о искључењима из ЦК бољшевичке партије Троцког и Зиновјева.

У уводнику од 12 децембра „Г. Стаљин о снази Русије“ преносе се изводи из излагања новог вође СССР. Стаљин говори о снази цивилне и војне флоте совјетског ваздухопловства, о одвојености цркве и државе, о узлету совјетске привреде. Он каже да како расте совјетска надмоћ у ваздуху тако расте мржња енглеске штампе против СССР. Нови тонови о догађајима у Совјетској Русији могу се видети у броју „Политике“ од 14 децембра у чланку „На повратку из Москве“. Драгиша Васић, Сретен Стојановић и Владислав Рибникар (директор „Политике“) су извештавали о својим утисцима при пропутовању кроз делове европске Русије. Указује се на известан напредак на који су наишли, и да почињу да верују у веродостојност вести које су стизале последњих година, о извесном смиривању совјетског друштва и о приметном напретку у изградњи привреде, која је била претходно опустошена у ратним годинама. У сутрашњем уводнику „Русија и разоружање“ износе се преко целе прве стране утисци о наступу руске делегације у Женеви на самиту о разоружању. Преовладавају, уз одређене критике, ипак светлији тонови о совјетском односу по овом питању, о извесном њиховом напретку у међународном наступу у односу на претходне године. У сутрашњем уводнику „Стаљин и Троцки“ даје се резиме њиховог идејног и политичког сукоба, који је макар у политичкој равни, добио Стаљин.

У уводнику од 18 децембра „Једна црква а две Русије“ говори се о положају православне цркве у Русији, као и деловању емигрантске руске православне цркве у западној Европи. Већи део чланка је посвећен положају руске православне цркве у емиграцији, чије је средиште у Паризу и њеном митрополиту Еулогију, са којим је вођен разговор. Двадесет другог децембра у уводнику на првој и другој страни, директор „Политике“ је објавио текст „На путу за црвену Москву“, у којем преноси утиске са путовања по СССР. У уводнику од 25 децембра „Шетња московском улицом“ Рибникар наставља своје текстове о недавној посети Русији. Његови описи се чине стварним, он говори о редовима пред продавницама и о јефтиним и бројним трамвајима. Описује семафоре, и то готово на свакој раскрсници, који како каже постоје само у најразвијенијим и најбогатијим земљама. У исто време он

указује и на извесне недостатке и мањкавости руског друштва, менталитета, али са друге стране говори и о напретку на који је наишао.

У уводнику од 15 јануара 1928. „Нова совјетска буржоазија“ даје се опис руског друштва после десет година од Револуције. Аутор чланка Владимир Рибникар указује на елементе раслојавања совјетског друштва последњих година, на издвајање слојева богатијих. Са друге стране указује на популарност совјетског политичког вођства и самог Стаљина. Рибникар запажа да :»..Данас је у Русији слободна конкуренција између државне и приватне трговине. За прошлу годину су отприлике половина целокупног трговачког обрта пала на државну трговину, а половина на приватну...». Он указује да је приватна трговина имала још већи утицај претходних година, а да државна напредује због предности које ужива, укључујући и бројне олакшице. Индустрија Русије још није довољно развијена, па око половине домаћих потреба задовољава увоз. Серија натписа о путовању по СССР трочлане групе на челу са Рибникаром, наставила се, истина нередовним ритмом, али ипак у континуитету. Тако у уводнику од 18 јануара «Комунистичка буржоазија» поново се описују запажања о стратификацији совјетског друштва, укључујући и слој релативно богатих. У наставку, у уводнику 21 јануара «Друштвене класе у Русији», посебно се анализира позиција пролетаријата. Овај слој је у сталном бројчаном порасту, нарочито од половине двадестих, па његов удео 1927. износи нешто преко 22 % целокупног становништва. Упоређујући проценте удела становништва по слојевима, Рибникар запажа да се смањује последњих година удео сиромашних сељака, а повећава удео пролетера, средњих сељака и кулака. У уводнику 24 јануара, «У кулачком селу Сорокину», описују се утисци боравка у једном богатом руском селу. Иако су ти сељаци за руске прилике релативно имућни, у чланку се суочавамо са њиховим исказима да имају низ проблема у совјетском друштву. У броју од 26 јануара «Сељачки парламент» говори се о јавном мњењу које постоји у Совјетској Русији на селу, у виду свакодневног окупљања у крчмама. У броју од 6 априла «Троцки о Београду»,

упознају се читаоци «Политике» о томе да је Троцки био дописник руских листова из Србије за време Првог балканског рата.⁴¹⁶

Због атентата у народној скупштини Краљевине СХС од 20 јуна и политичке кризе која је следила, вести о догађајима из света су избачене са првих страница «Политике». Тако се тек у уводнику од 9 септембра нашао велики чланак „Стогодишњица од рођења Лава Николајевића Толстоја“. То је један од највећих чланака објављеним у „Политици“ уопште, пошто је обухватио целе прве три и део четврте стране, а потписао га је Јован Максимовић. Чланак говори о животу и делу Тостоја, допуњен исечцима из његовог живота, записима и сећањима савременика, његовим контактима са Србима. У оквиру серије текстова о десетогодишњици пробоја солунског фронта од 18 септембра је почео да се објављује и фељтон «Одлазак добровољаца из Русије у Србију» (увек на првој страни, истина са прекидима, укупно у пет наставака).

Најзад после вишемесечног прекида 20 септембра је објављен уводник (прва и део друге стране) о Совјетској Русији «Нов програм рада Комунистичке Интернационале».⁴¹⁷ У чланку преовладава констатација о извесној безвољности и утучености у Кремљу, пошто су последњих година у спољној политици забележени углавном неуспеси. Није се наставио ланац признавања СССР, чак је дошло до заостравања са неким силама, па је тако из Париза удаљен совјетски амбасадор, а из Лондона повучено трговинско представништво. Ширење револуција у свету, а посебно у Европи није дало никакав конкретан резултат. Економска ситуација у земљи јесте нешто поправљена, али је и даље надница радника у кризом захваћеној Немачкој у реалном износу бар два пута већа него у Русији. Шести конгрес КП СССР донео је додуше нови програм деловања, који се посебно позива на Маркса и Енгелса, где је у исто време обележена и осамдесетогодишњица њиховог Манифеста. Указује се да је у кризи владајући концепт Стаљина и Бухарина о стабилизацији капиталистичког система и уздржаности од ширења светске револуције који је претходно победио на Петом конгресу (а који је директно

⁴¹⁶ «Политика», 6 април, 1928, стр. 1, «Троцки у Београду».

⁴¹⁷ Овај чланак није потписан, односно уместо имена аутора на његовом крају пише «X, Y, Z».

супротстављен концепту Троцког о потреби ширења светске револуције). Сада се предвиђају из Москве у даљој перспективи нове заоштрениости у капиталистичком свету, и сукоби који би могли да захвате већи део света, што би била шанса и за ширење комунизма. Тридесетог септембра у уводнику (прва и део друге стране) објављен је интервју са истакнутим руским писцем емигрантом Мерешковским.⁴¹⁸ Мерешковски критикује бољшевице, указује на велико гостопримство југословенских власти према руској емиграцији, које је готово уникатно у Европи, где су у многим земљама Руси примљени, али је остало разочарење због скромне, или чак никакве подршке према њима од тамошњих влада. У том правцу подршка коју су добили у Југославији је ретка, а у израженом степену, чак уникатна и то како од самих власти, тако и од народа. После дужег времена новинар руски емигрант Александар Ксјуњин објавио је у уводнику краћи текст «У име Русије и Словенства» 16 октобра, у коме извештава са више скупова белоградејских организација у Југославији, у прилог и паралелно са обележавањем свечаности десетогодишњице пробоја Солунског фронта. Тиме се по аутору текста наставља континуитет пријатељства и братства два народа, пошто су у Москви сада бољшевици, који не полагају превише на ту православну и словенску традицију.

Шеснаестог децембра у уводнику „Око руско-немачког зближења“ анализира се могућност успостављања партерства између две силе, посебно након победе левих снага на изборима у Немачкој. Иако руски бољшевици сматрају немачку владајућу левицу, издајником револуционарних тежњи пролетаријата и компромисером са капиталистима, постоје могућности додатног продубљивања досадашње кооперације две силе.

У броју од 3 јануара 1929. у уводнику «Пред крај словенства» преносе се утисци из нове књиге – мемоара Сазонова, бившег министра спољних послова царске Русије. Сазонов наводи да царска Русија никада није планирала уједињење свих Словена у једну државу, већ да су њени политички противници – Британија,

⁴¹⁸ «Политика», 30 септембар 1928. «Разговор са Мерешковским, великим мислиоцем и уметником».

Немачка, Аустро-Угарска проносили вести о фашизму панславизма, не би ли дискредитовали руске легитимне државне захтеве.

Након завођења Шестојануарске диктатуре, а практично још од атентата у скупштини 20. јуна 1928. због озбиљности унутрашње ситуације у земљи, знатно су проређени текстове о међународним односима, укључујући и Совјетску Русију. Тако тек 10 марта 1929. у уводнику (цела прва страна) „Пред новим борбама у Русији“ (текст потписано З. И.). Аутор чланка тврди да се ситуација након изгнанства Троцког из СССР није фундаментално променила, пошто постоје и даље извесне, истина пригушене несугласице у врху совјетске власти. У привреди земље постоји проблем у диспропорцији цена индустријских производа и оних пољопривредних. Ту највише троши варошко и градско становништво које мора да купује скупе пољопривредне производе. Насупрот томе ствара се слој кулака на селу. Стаљин је прихватио нешто од раније прокламоване платформе Троцког, да се на различите начине одузима део имовине и земље богатим сељацима. У врху совјетске власти више нема директних опонената Стаљину, али аутор чланка мисли да су Томски, Риков, па и Бухарин они који указују вођи да би морао да буде умеренији у реализацији своје политике.

У броју од 13 марта објављен је чланак „Троцки у емиграцији“ који се бави позицијом емигранта једног од највећих совјетских бољшевика и револуционара. У тексту се наводи још низ истакнутих појединаца који су протерани из Совјетске Русије у последње време. У уводнику 15 априла „Заблуда комунизма“ из пера Рамзеа Макдоналда, пише се на врло критичан начин према комунизму као покрету уопште и ситуацији у Совјетској Русији. У чланку од 19 априла „Са Совјетима или с Европом“, оцењује се Стаљинова улога, цитирајући по том питању анализе западних медија. Већина наведених медија се слаже да је Стаљин успео да савлада утицај у партији јеврејског лобија, спречи наметање политике да Совјетска Русија треба да буде средство ширења светске револуције, већ да он ставља у први план интересе СССР и да се одустало од концепта где је примарни циљ ширења светске револуције. Совјетска Русија је склопила више споразума са Немачком, укључујући и трговински споразум који ипак Немачкој доноси несразмерно велике добити и могућности. У уводнику (цела прва страна) од 21 априла „Енглеско-руска сарадња“

говори се о резултатима које је постигла британска мисија у Совјетској Русији. Указује се на прагматичност совјетске спољне политике, посебно у области економије, која успешно сарађује са низом западних земаља.

Дневни лист „Време“ је за разлику од такође београдског дневника „Политика“ далеко мање пажње посвећивао догађајима у Русији и везаних за Русију. „Време“ је у оквиру спољнополитичких питања, рецимо током 1923. године, више простора посвећивало Француској, Немачкој, па и Британији, а на истоку грчко-турском сукобу. Повремено су следиле краће вести везане за Русију и САД, а веома ретко за неке друге делове света. У броју од 1. јануара 1923. на првој страни доноси се већи чланак о поверљивим извештајима Извољског, бившег министра спољних послова царске Русије, где се анализирају неки догађаји уочи и за време Првог светског рата. У броју од 14 јануара, објављена је такође на првој страни, кратка вест о реакцији бољшевичке владе у Москви на окупацију Рура од стране Француске. Та реакција је била негативна, што је поткрепило тадашње опште уверење у међународним круговима, које је било посебно појачано након договора у Ђенови и Рапалу, да совјети и Немачка сарађују и чак имају неформалан савез.

У броју од 15 јануара у чланку „Афера у Москви“ се говори о корупционашкој афери међу бољшевичким вођством у вези са организацијом међународног комунистичког конгреса у Москви. Сматра се да је нестало око шест милиона рубаља, и да се између осталог, сумња и на шефове француских комуниста, да су отуђили део средстава.⁴¹⁹ У броју од 8 фебруара, у чланку „Русија и мореузи“ се преноси изјава руског комесара за међународне односе Чичерина, у вези заседања у Лозани (мировна конференција ради закључивања грчко-турског рата) да је питање мореуза још увек отворено и да се у даљим преговорима треба решити. У броју од 10. фебруара се анализира однос између режима Кемал паше и Лењиновог режима, за који се каже да је интересан, и да Турска оклева да потпише мировни уговор са Грчком у Лозани, све док датим решењима, а пре свега су у питању режим мореуза, и руска страна не буде задовољна, и да своју сагласност на

⁴¹⁹ «Време» 15. јануар 1923, стр. 3, «Афера у Москви».

постигнута решења.⁴²⁰ У сутрашњем броју објављен је мањи чланак посвећен руским избеглицама у Југославији и о помоћи која им је неопходна.⁴²¹ У броју од 13 фебруара совјетски режим се спомиње у контексту преговора у Лозани, где између осталог учествује и совјетска делегација. Закључује се, да пошто се званична Анкара показала веома непопустљива по низу питања и чак је предала ултиматум о даљем правцу преговора, да совјетска делегација која је недавно боравила као посредник у Турској, за сада није имала посебног успеха. У чланку од 15 фебруара „Оружана Русија“ се преносе вести из Варшаве, где Пољаци страхују због јачања совјетске војске и од новог сукоба са Русијом. Пољаци напомињу да због постигнутог савезништва у Рапалу између Русије и Немачке, они разматрају могућност савеза са Литванијом.

У броју од 19 фебруара, у делу о унутрашним привредним и културним догађањима, објављен је већи чланак о позицији Руске дечје амбуланте у Новом Саду. У броју од 22. фебруара, преноси се вест да је совјетски пуковник Свејовски осуђен на смрт, због учешћа у атентату на Лењина.⁴²² У чланку „Французи и совјети“ објављеном 23 фебруара, наговештава се могућност обнове односа две земље, с обзиром да Париз шаље делегацију у Москву која треба да анализира могућности у том правцу. Међутим, објављује се и демант званичне Француске да је таква делегација већ послата, и изјава Поенкареа, да је предуслов у том правцу признавање статуса руских царских дугова према Француској. На истој страни се преноси и вест да је Троцки на савету комесара совјета навео да се даље ширење комунизма у свету може постићи револуционарним путем.

У чланку објављеном у „Времену“ од трећег марта, преноси се вест да је Кемал паша на конгресу владајуће групације у Анкари образлагао спољнополитичко опредељење за политичку сарадњу са Русијом, Персијом и Авганистаном у широј регији, а посебно је апострофирао перспективу привредне сарадње са Москвом.⁴²³ У сутрашњем броју, на странама посвећеним унутрашњим

⁴²⁰ «Време» 10. фебруар 1923, стр. 3, «Кемалисти и бољшевици».

⁴²¹ «Време» 11. фебруар 1923, стр. 3, «За избегле Русе».

⁴²² «Време», 22. фебруар 1923, «Завера у Москви», стр. 4.

⁴²³ «Време», 3. март 1923. «Један говор Кемала у Анкари».

друштвеним и културним догађајима у земљи, даје се вест да се руски емигрантски капетан Владимир Штурман убио, јер је желео да запроси лепу кћер руског генерала, међутим није имао обезбеђено место и средства за заједнички живот. Ово је једна у низу вести у југословенској штампи о тешкоћама на које су наишли руски емигранти, пре свега економске природе и поред различитих облика помоћи које добијају од Краљевине СХС, а и самих грађана и различитих удружења. У броју од седмог марта „Црвени комесари гину“ се преноси вест да је у атентату убијен украјински министар Гоголе и његов помоћник Блинов, а да истрагу поводом тог случаја преузима Чека.

„Време“ 11 марта доноси вест да је совјетска власт изразила протест поводом спремности Француске и неких других западних земаља да омогуће да се прода флота којом је Врангел евакуисао своје трупе. Претходно је совјетска власт више пута тражила од међународних субјеката да се Русији врати целокупна флота којом су избегли остаци Врангелове, Јуденичове, Дењинкинове и друге беле армије и са њима руске избеглице. На другој страни истог броја, објављена је агенцијска вест да се Лењин опоравља од последица атентата и болести.

У броју од 23 марта преноси се изјава америчког државника Хјуза који је рекао да се пуно признање Совјетске Русије од стране САД још не може остварити, пошто информације које добија Вашингтон о стању у Русији то не могу поткрепити.⁴²⁴ У вести објављеном у „Времену“ од 30 марта, преноси се став америчке владе, да се захтева од Русије да се група осуђених католичких свештеника ослободи. У броју од 10 априла преноси се кратка агенцијска вест да совјетска Русија уводи другу паралелну валуту поред рубље, а то је черновец, чији је паритет према рубљи 10:1 (за један черновец добија се 10 рубљи). У сутрашњем броју доноси се текст о притиску на Православну цркву, пошто је подигнута тужба против патријарха Тихона, на основу његовог наводног говора верницима против совјетског режима. У броју од 14 априла у чланку „Мекензи и совјети“, се наводи да је немачки генерал отишао у Русију да са совјетским војним руководством разради војну сарадњу две силе. То је даља разрада споразума из Рапала.

⁴²⁴ «Време» 23 март 1923, «Америка и совјетска Русија», стр. 3.

У броју од 15 априла се објављује чланак о Лењиновој болести, где се наводи да би се могла очекивати и његова смрт у предстојећем времену.⁴²⁵ Указује се на забринутост у државном и партијском врху због потенцијалних немира који би могли настати након Лењинове смрти. Каже се и да би његовог наследника требало тражити међу неким од високо котираних Јевреја у врху совјетске власти. У чланку од 21 априла се наводи да је југ Русије захватило више буна и немира („Буне у Русији“, стр. 1). У сутрашњем броју посвећује се читава страница фељтону о последњим данима руског цара и његове породице.⁴²⁶ Овај фељтон је настављен и у неколико следећих бројева „Времена“.

У броју од 26 априла дата су два мања чланка о Русији. У првом се каже да је британска влада протествовала због прогањања њених држављана у Русији. У другом чланку се наводи да се очекују неизвесности у Русији после вероватне Лењинове смрти која би требало да уследи у следећих неколико месеци, с обзиром на његово здравствено стање. У том правцу је и француски маршал Фош отишао у посету Пољској, где ће ситуација у Русији бити једна од важних тема разговора.

„Време“ објављује 28 априла вест да САД укидају свој конзулат у Владивостоку, који је иначе једино америчко званично представништво у совјетској Русији.

У броју од 29 априла објављује се текст о руској болници у Панчеву.⁴²⁷

Када посматрамо писање дневног листа Време у овом периоду, морамо имати на уму да је овај лист основан крајем 1921. године и да је за разлику од Политике, био прилично политички опредељен, близак владајућим структурама двора и радикалне странке. Иако је лист био финансиран као акционарско друштво, заправо највећи акционари су постајали др Момчило Нинчић и др Милан Стојадиновић. Историчар публициста Вук Драговић наводи да је концепција овог листа била антисовјетска, а у периоду Стојадиновићеве владе и блиска силама Осовине.⁴²⁸

⁴²⁵ «Време» 15 април 1923, «Врење у Москви», стр. 1.

⁴²⁶ «Време» 22 април 1923, «Последњи дани последњег цара», стр. 3.

⁴²⁷ «Време» 29 април 1923, Текст о руској болници у Панчеву, стр. 4.

⁴²⁸ Вук Драговић, *Српска штампа између два рата*, САНУ, Београд, 1956, стр. 52-54.

У том контексту лист Време је већ у овом периоду, у односу на Политику, само фрагментарно давао вести у вези догађаја у Русији. Далеко већу пажњу лист је посвећивао турско-грчком рату, који је вођен са променљивом срећом, пошто су Грци након великих успеха, у завршници сукоба, доживели низ пораза од Кемал пашиних снага. Лист у том правцу везано за преговоре у Лозани спомиње улогу Москве, као важног фактора приликом потписивања овог мировног уговора, и накнадно када је реч о споразуму о Мореузима у Монтреју. Ипак, може се приметити, да је своју условно речено ненаклоност Совјетској Русији, концепција листа показала тек у следећим годинама, а нарочито видљиво у периоду тридесетих, са кулминацијом у времену када је Стојадиновић постао председник владе.

Глава 2 – Руска емиграција у Краљевини

Још током трајања Револуције, грађанског рата и стране интервенције, Русију су почеле да напуштају избеглице, нарочито из ратом захваћених подручја. Након тога, како су бели губили рат, следили су таласи масовне емиграције по политичкој основи. Рачуна се да је уочи слома Врангелове армије крајем 1920. године, земљу већ напустило око два милиона избеглица. Историчар Мирослав Јовановић сматра да је на Балкан емигрирало око 200 000 руских избеглица, и то превасходно са југа Русије (углавном из Украјине и Донске области) у периоду до 1923. године (највећи део до почетка 1921. године). Већ у следећем периоду 1923-1926. године, један део избеглица се одселио претежно у западну Европу, односно Француску и Белгију. Јовановић то тумачи тиме да су се они у првих неколико година још надали у скори повратак у домовину. Како је то изостало као реална и повољно остварљива могућност отишли су у економски повољније окружење као што је Француска. Француска је у претходном вишедеценијском периоду постојања Антанте, била најважнији руски спољнополитички савезник, па је и то вероватно један од разлога избора ове земље за миграцију. Током периода 1927-1931. долази до смиривања миграторних процеса када су у питању руске избеглице на Балкану. Ипак, њихова даља миграција на запад, пре свега у Француску, није престала ни у

овом периоду, само је изгубила на интензитету. То је условило да се око 1931. године, број избеглица смањио на око 55 000-60 000 на Балкану. Током тридесетих година, одсељавање руских избеглица са Балкана је тињало као процес, а новина је била да је у овом периоду дошло и до појаве асимилације, која је све више узимала маха. Сходно томе број руских емиграната је на Балкану уочи Другог светског рата био сведен на око 40 000-50000.⁴²⁹ Највећи део руских избеглица на Балкану (око 90 %) се сконцентрисао у две словенске државе Краљевини СХС и у Бугарској.

Када су у питању руске избеглице у Југославији након Револуције, још од почетка двадесетих година, Краљевина је постала једна од њихових стецишта окупљања у Европи. Блиске везе два народа и заједничка историја утицали су да је Београд, поред Париза и Прага постао средиште окупљања тзв. „беле емиграције“. За српске просторе где се посебно концентрисала руска емиграција, то је имало и изванредан социјално-економски значај, пошто се на тај начин ојачала друштвена елита. Јакоб Хоптнер тврди да „Те избјеглице од октобарске револуције, мушкарци и жене различитих склоности и занимања, својој су новој домовини увећали број лијечника, пољопривредних и шумарских стручњака, професора, музичара, балетних плесача, војних и поморских стручњака. Стога су врата Београда била отворена руским монархистима.⁴³⁰ Када је у питању *de jure* однос Југославије према СССР, ти односи фактички нису ни постојали. Све до 1939. званични Београд је признавао чак представништво царске Русије у Београду. Бивши саветник руске царске амбасаде у Београду Штрадман, био је признаван и даље за дипломатског представника, и његово име се налазило на званичном списку страних дипломатских представника у Краљевини. Историчари Мирослав Јовановић и Алексеј Тимофејев наводе да је број руских избеглица у Југославији из различитих разлога варирао током међуратног периода, али да би се могао свести у

⁴²⁹ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Чигоја штампа, Београд, 2006, стр. 13.

⁴³⁰ Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, , Отокар Кершовани, Ријека, 1973, стр.186.

просеку на 30 000 до нешто преко 40 000, од чега је највећи број био у Србији.⁴³¹ Тимофејев наводи да је тај број опадао током међуратног периода, с изузетком последњих неколико година уочи Другог светског рата. Оцењујући руске емигранте у Југославији и посебно српским просторима, већина аутора се слаже да се ради о натпросечно образованој популацији, која је знатно допринела развоју југословенских и српских земаља тог времена.⁴³² Тимофејев у вези тога каже „Социјални статус руских емиграната у Краљевини Југославији био је одређен не само формалном споном на основу посебног избегличког статуса (Југославија је пружала руским емигрантима права и привилегије више него било која друга земља) него и веома јаким неформалним унутрашњим везама. Ове неформалне везе су сигурно укључивале носталгичну љубав према Русији, оданост православљу, опште конзервативне (али не и традиционалистичке погледе), негативан однос према комунизму и схватање да се екстремни левичарски погледи морају сузбијати насилним методама.“⁴³³ Тимофејев даље наводи да је поред тога што су из овог дела популације (руске избеглице у Југославији) потицали високообразовани кадрови који су ојачали српску елиту у низу области, показивано посебно интересовање према војсци и војним питањима, те изузетно поштовање и наклоност према постојећем поретку, Српској православној цркви и династији Карађорђевић, посебно краљу Александру и патријарху Варнави.⁴³⁴ Посебно је занимљива хипотеза Јовановића и Тимофејева да се „руска колонија у Југославији, махом формирана од бивших активних учесника грађанског рата и њихових породица, претворила у центар десничарске струје у оквиру руске емиграције, који

⁴³¹ Мирослав Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*, стр. 156, 163-186; Алексеј Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, Институт за новију историју Србије, 2010, стр. 25

⁴³² Тесемников В. А. *Россискаа емиграција в Југославији (1919-1945)* Мирослав Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*, Београд, 1996; А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, Институт за новију историју Србије, 2010, стр. 25

⁴³³ Алексеј Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, Институт за новију историју Србије, 2010, стр. 26, цитат.

⁴³⁴ Алексеј Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, Институт за новију историју Србије, 2010, стр. 26-27.

је видно одскакао од либералних емигрантских друштава у Прагу и Паризу. Ово је било и те како очигледно руским емигрантима који су долазили у Југославију: 'На станици Нови Сад – као да је право из гроба васкрсла слика далеке, далеке прошлости: генерал у руској униформи са два Георгија (сиц! ордена на грудима). Овде у Југославији још су многи руски војници сачували своју руску униформу'. Није се ту радило само о топлом односу према Русима значајног дела владајуће елите. Позитивну климу према избеглицама из црвене Русије, стварао је и принципијелно антикомунистички став Југославије, одбијање да се успоставе дипломатске везе са СССР-ом или да се допусти јавно деловање комуниста.⁴³⁵

Историчар Љубодраг Димић, наводи да је руска бела емиграција била изузетно лепо и срдечно примљена у Југославији, нарочито на српским просторима. „Према свим доступним изворима, руска емиграција је у Краљевини СХС била срдечно и топло прихваћена као од званичних органа власти тако и од становништва, нарочито православног. Разлога за то било је више: династичке везе, духовна повезаност, традиција, религија, класно-политички разлози, објективни државни интерес и потреба младе државе за кадровима који су јој недостајали и друго. Званична власт говорила је о враћању дуга Русији, прваци политичких странака истицали су своја словенофилска расположења. Православна црква је указивала на верску повезаност, економски стручњаци су предност давали чињеници да је добар део приспелих емиграната припадао тзв. радној интелигенцији, неопходној земљи која је из Првог светског рата изашла економски исцрпљена и без интелигенције. Према доступним подацима, око 62 % руских емиграната који су приспели у Краљевину СХС чинили су људи са средњим образовањем, 13 % са вишим, док је само 3 % емиграната било неписмено.“⁴³⁶

⁴³⁵ Алексеј Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, Институт за новију историју Србије, 2010, стр. 27; Слично на ову тему и у Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Београд, 2006, стр. 269.

⁴³⁶ Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, III, Стубови културе, Београд, 1997, стр. 136. На истој страни Димић наводи да се број руских емиграната реално може проценити на око 41 000 до 44 000, а током тридесетих се свео на бројку између 25000-30000.

Историчар Мирослав Јовановић тврди да су током двадесетих година у оквиру руске емиграције у Југославији, највећи део, између 80-90 % чинили монархисти. „...око 8-9 % је подржавало кадете, а свега око 1 % есере. Слична ситуација била је и у Бугарској, где је монархизам био присутан као саставни део политичких погледа, поготово старије генерације емиграната. Монархисти су се у избеглиштву поделили на две групе оштро супротстављене по питању наследника престола – на поборнике Велког кнеза Николаја Николајевича и на присталице Великог кнеза Кирила Владимировича, које је 8. августа 1924. издао проглас Руском народу тврдећи да је једини законити претендент на престо, да би се три недеље касније, 31. августа и формално прогласио Царем Кирилом I.»⁴³⁷ Историчар Јовановић наводи да су се присталице Николаја Николајевича највише окупљале око армије, односно Руског Опште-војног савеза (РОВС-а), у који су се након 1924. трансформисале армијске структуре. Апсолутни монархисти су се дакле поларизовали око ова два претендента на престо, а постојале су и још две мање групе других монархиста: једна група се залагала за уставну монархију у којој би монархистичка начела доминирала у односу на демократију, док се друга група залагала за модерну уставно-парламентарну монархију (ову групу је предводио професор Н. Н. Салтиков).⁴³⁸

Историчар Љубодраг Димић, је у својим радовима, а пре свега делу «Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941» детаљно анализирао стање и структуру руских избеглица нарочито у културно.образовној, али и широј социјалној структури. Тако Димић указује да је у првим годинама пријема емиграције њихов социјални статус и економска позиција осцилирала у зависности од положаја порекла, образовања и евентуалног материјалног богатства који су понели са собом. Међутим, временом њихова социјална ситуација се у принципу поправљала, али и даље је укупно посматрано била релативно незавидна. Структура руских избеглица по образовању је далеко надмашивала просек

„Највише њих је живело у градовима: Београду (1919. године 9432, што чини 4,17 % његовог становништва), Новом Саду (око 2500), Загребу, Љубљани, Сарајеву.

⁴³⁷ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Београд, 2006, стр. 62. цитат

⁴³⁸ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Београд, 2006, стр. 63.

Југословена, стога су они знатно ојачали интелектуалну и стручну елиту, посебно у српским земљама, где су се највише населили. Са друге стране, када се анализира број руских студената, њихов број из године у годину опада током међуратног периода, од око 1800 почетком двадесетих година, на око 300 у другој половини тридесетих. Од тог броја на Београдски универзитет је отпадало близу 90 %, а затим следи Загребачки универзитет, па знатно мање отпада на Љубљану, Суботицу и Скопље. Кад је у питању Београдски универзитет, највише студената се опредељивало на студијама Техничког факултета, потом Филозофског, па Медицинског, затим Правног, Пољопривредног. Димић наводи бројне професоре универзитета, руске емигранте, који су својим радом и стварањем обогатили научни учинак међуратног периода у низу наука.⁴³⁹ Интересантан је податак да је само када је у питању територија данашње Србије и Црне Горе, ту нашло уточиште у структури руских емиграната чак 440 лекара који су значајно унапредили здравствено-медицинску компоненту у Краљевини СХС. Од тог броја око стотину их се трајно настанило у Београду, нешто мање од тога у Војводини, њих 22 на Косову и Метохији и тд.⁴⁴⁰ Као и већи део емиграната уосталом који су тада дошли на простор Краљевине СХС и они су били пореклом из Украјине, са иначе прилично јаким руским националним идентитетом. Готово више од једне трећине тих лекара чиниле су жене.⁴⁴¹

Драгољуб Јовановић један од лидера земљорадника и социјалиста наводи да је имао извесне контакте са руском емиграцијом, али да ти односи нису били посебно развијени „Читао сам Руски архив, који су издавали; ретко сам залазио у њихову библиотеку, а још мање сам се упознавао са шефовима емиграције, чак и

⁴³⁹ Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, Стубови културе, Београд, 1997. Књига друга, део «Културни значај руске емиграције», стр. 135-186.

⁴⁴⁰ Василъев К.К. *Эмиграция российских врачей в Королевство Сербов, Хорватов и Словенцев (в Югославию)*, Проблемы социальной гигиены и народного здравоохранения, 2006, Н 1, стр. 59; Литвињенко С. *Руски лекари у Србији и Црној Гори*, Београд, 2007, стр. 118-119.

⁴⁴¹ *Российские врачи, в Королевстве Сербов, Хорватов и Словенцев (Югославию)*, биографический словъ и анкеты (1918-1946), Дом Русского зарубеж Александра Солженицына, Архив Југославије, Белград-Москва, 2012, стр. 416,

Арсенъев, А.Б. *Жизнь русских мигрантов в Сербии*, *Новый журнал*, 2010, Кн. 259. стр. 155-156.

кад су били лево оријентисани.“ Јовановић у наставку наводи истакнуте левичаре руске емигранте који су имали раније запажено место у врху руске политичке сцене, нарочито у влади Керенског, попут Лебедјева који је био министар војни у влади Керенског, Фјодора Махина бившег високог царског официра и социјалисту револуционара. „Сада жалим што нисам ближе упознао те једине савезнике Лењинове у 1918. Можда би ми њихово искуство било корисно у годинама кад смо и ми, као леви земљорадници и Народна сељачка странка, сарађивали у власти са Комунистичком партијом. У доба о коме је реч свако дружење са руским избеглицама изгледало је као неверство према званичном Совјетском Савезу, на који смо хтели да наслонимо нашу земљу.“⁴⁴²

Везано за тему рада, однос југословенске политичке јавности према СССР, управо су руске избеглице представљале организатора низа јавних трибина, покретача часописа и издавачке продукције који су се бавили ситуацијом у Совјетској Русији. Љубодраг Димић наводи да је у том правцу посебну улогу одиграо Савез руских писаца и новинара, основан 1. октобра 1925. „Међу образовним светом Савез руских писаца и новинара стекао је углед преко низа предавања, јавних трибина, усмених новина, интимних вечери, културних акција које је покретао, концерата, ликовно-сликарских вечери и друго. Првих година јавне вечери су имале превасходно политички карактер, на њима је разговарано о политичким догађајима, унутрашњој и спољној политици СССР-а, питању одбране руских источних граница, односу руске историје и револуције, односу СССР-а (Русије) и Европе, односу бољшевика и беле емиграције, руској уметности. Крајем двадесетих година (од 1927. године) тешжиште рада јавних вечери померено је ка књижевним и културно-историјским питањима. У првих десет година рада Савез руских писаца и новинара у Југославији организовао је преко 70 јавних вечери које су оставиле значајан културни траг у животу Краљевине.“ Димић наводи да су у истом периоду организоване и преко 80 интимних вечери на којима је читана проза и ређе поезија, на којима су учествовали водећи руски емигрантски културни радници. Наводећи врло обимну издавачку делатност у области штампе,

⁴⁴² Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Трећи том, „Проповеди“, Београд, 1997, стр. 34-35.

публицистике и књижевности, Димић констатује да је руска емиграција у оквиру својих институција, али и приватних библиотека имала позамашан фонд на територији Југославије. „Према истраживањима О. Ђурића, руске јавне библиотеке имале су само у Београду преко 200 000 књига, приближно колико и Народна библиотека...“ Томе треба додати и позамашан фонд библиотека руских емиграната у приватном власништву. Када је реч о периодици руске емиграције Димић наводи да је „У Југославији је између два рата штампано преко 150 периодичних издања (православна гласила, војна штампа, новине националног усмерења, издања стручних удружења, националних организација, културних друштава; штампа пропагандног и популарног карактера), што је по неким прорачунима чинило око 10 % свих периодичних издања руске емиграције у свету. Међу штампом најзначајнији су листови: Новоје врмја (1921-1930), чији је власник био М. А. Суворин, и Царски вестник (1928-1940), а међу часописима Руски архив, чији је издавач био Научно одељење Земгора и Записи Руског научног института.⁴⁴³

Када су у питању извори на које смо у нашем истраживању наишли, везано за руске избеглице, они се наине често спомињу фрагментарно и успут. Тако у Народној скупштини се више пута они спомињу, од стране опозиције радикалској власти, са замеркама да им се дају средства, запослење и помоћ, упркос томе што многи грађани Југославије у много чему од тога оскудевају. Овде издвајамо једну полемику на ту тему у Народној скупштини, и такође пар дипломатских извештаја југословенских дипломата.

У стенографским белешкама из Народне скупштине К СХС проналазимо излагања појединих посланика који наводе да су руске избеглице добијале бирачко право у појединим срезovima. Тако посланик Коста Кумануди на седници од 23. маја 1923. наводи у вези тога следеће: „...Сем тога, око 400 Руса такође је гласало. Ти Руси уведени су у бирачке спискове као руске избеглице, као руски генерали. Према томе, они се не могу сматрати као наши поданици у смислу како је

⁴⁴³ Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, Стубови културе, Београд, 1997. III део, поглавље «Културни значај руске емиграције», стр. 182 – 185.

то предвидео изборни закон. Истина, тамо се каже: да Словени нашег језика и наше расе могу добити право гласа код нас, али под једним условом, који овде није испуњен. Они морају бити стално настањени код нас, пре но што се закључе гласачки спискови...“ У наставку полемике са послаником др Д. Којићем, који је тврдио да су они живели заиста ту већ шест месеци (уз упадицу посланика Пере Марковића, да је то чудно имајући у обзир да живе у баракама), др Коста Кумануди је указао да они ипак по његовом мишљењу нису имали право гласа, јер су у бирачке спискове уведени тек после 5 јануара.⁴⁴⁴ На почетку следеће седнице одржане 23 маја, председник скупштине др Пелеш је између осталог споменуо, да је примедба о око 400 руских избеглица које су гласале, делом аргументован, јер се међу њима налазе и војна лица, која у сваком случају не могу гласати.⁴⁴⁵

Југословенске власти су прилично широкогрудо прихватиле бројну руску емиграцију на свом простору, и на сваки начин, и у датим околностима их помогле и изашле у сусрет. Ипак, постојала је извесна резерва да би неки од њих, истина релативно ретки, временом могли да буду заврбовани и постану сарадници болшевика, Коминтерне и чак совјетске обавештајне службе. Да је и таквих било, чак и међу вишим слојевима избеглица, сведочи депеша МИП за југословенско посланство у Букурешту од 6. марта 1925. у коме се констатује да је капетан руске царске војске и избеглица у Југославији П. Ивановић Душенкович пребегао још 1921. године у Совјетску Русију, да је сад у Цариграду и да покушава добити визу за Југославију. Као изузетно сумњивом лицу сугерише се да му се одбије долазак у Југославију.⁴⁴⁶

Широм Европе руска емиграција је организовала своје покрете и организације различитог профила. Неке од њих су биле са изразито

⁴⁴⁴ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1923. годину, 1. Књига (од I претходног до XXV редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1923. стр. 107.

⁴⁴⁵ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС*, Ванредан сазив за 1923. годину, 1. Књига (од I претходног до XXV редовног састанка), Штампарија Саве Раденковића и брата, Београд, 1923, стр. 142.

⁴⁴⁶ Ахив Југославије, 395-14 депеша из МИП за посланство у Букурешту од 6 марта 1925.

антибољшевичким и антисовјетским предзнаком. Тако у депеши југословенске централе МИП за своја посланства у Европи од 28. децембра 1924. преноси се извештај посланства из Женеви, у којем се говори о белоградејској организацији Међународни комитет за борбу против бољшевизма са центром у том граду. Важни центри ове организације на Балкану су били Трст и Нови Сад. Председник подружнице за Југославију је био извесни Александрович из Новог Сада и више пута су предузимане прилично успешне акције прикупљања новчаних средстава међу југословенским емигрантима за потребе ове организације. У свом прогласу, централа у Женеви је указивала да се у СССР бољшевици налазе у стању ратних припрема, што због различитих облика пропаганде која је владала међу емигрантским организацијама, можемо посматрати са извесном резервом.⁴⁴⁷

⁴⁴⁷ Архив Југославије, 395-14 депеша југословенског МИП за посланства у Европи, на основу извештаја југословенског посланства у Женеви.

Трећи део «Земља победничког социјализма»

У овом поглављу презентована је слика совјетског друштва у очима југословенске политичке јавности, у периоду приближно од почетка 1929. до првих пар тридесетих година. Нарочито је акценат на слици совјетског привредног модела. Извори са којима располажемо у овом поглављу, превасходно су везани за дипломатску преписку у оквиру МИП Краљевине СХС (Југославије) и писање новина.

Постепена стабилизација совјетске државе на унутрашњем плану, праћена је покушајем званичне Москве да се и у међународној заједници заузме што повољније место. Паралелно са поразом струје Троцког у унутрашњим борбама постепено се напушта идеја ширења револуције на окружење, као непосредно веома тешко изводљива. Такође се уводе неки елементи буржоаске економије и напушта идеја тоталног укидања тржишта. Уместо тога током двадесетих година уводи се прво НЕП, а потом петогодишњи привредни планови. Слика о совјетском друштву и догађањима у вези СССР је стога била прилично магловита у Југославији тог времена, између осталог и због не одржавања званичних дипломатских односа две земље, као и изостанка озбиљне привредне сарадње.

Глава 1 – Тоталитарно друштво

У овом делу ће бити посвећена посебна пажња унутрашњој друштвеној и политичкој ситуацији у СССР, али и о слици која је о томе владала у оквиру југословенске политичке јавности током двадесетих и почетком тридесетих година. Готово у потпуности извори за овај део потпадају из дипломатских извештаја у оквиру југословенског МИП, у вези Совјетске Русије (СССР). Забрана јавног рада КПЈ, није у потпуности одстранила њен утицај у југословенској јавности. Разлике према погледима на совјетско друштво су изражене, како у погледу званичне политике, тако и у односу на опозиционе странке, југословенске покрајине, националне и верске одлике становништва и др.

Када је реч о званичној политици органи Краљевине су на различите начине испољавали своје ставове према СССР. Услед не успостављања дипломатских односа две земље, и чак изостанка пуног признања Совјетске Русије, билатерални односи су били минимални. Са друге стране, важан извор за сазнавање прилика у СССР-у за југословенску власт су били дипломатски извештаји који су јој достављани како из југословенских посланстава у свету (где су нарочито значајна посланства у суседним земљама Совјетске Русије, попут Варшаве, Букурешта, Цариграда-Анкаре, Стокхолма...), као и оних сила које су већ успоставиле дипломатске односе са Москвом, попут Немачке, Италије, Француске, Британије и др. Те информације су циркулисале вишесмерно, односно Министарство иностраних послова је слало извештаје и упутства својим посланствима у свету, рачунајући и ставове и информације према Совјетској Русији, а са друге стране и од њих самих добијало информације и анализе.

Посланство Краљевине СХС у Букурешту је било важно дипломатско средиште и извор информација који се прослеђивао за Београд о ситуацији у СССР-у. Крајем двадесетих година учестали су извештаји о појединцима или чак списковима лица за које се имају докази или предпоставља да се баве комунистичком делатношћу, а налазе се у Југославији, или се очекује њихов долазак у њу из иностранства.⁴⁴⁸ За појединце, попут руског избеглице са пребивалиштем у Југославији Михајла Илића-Јаковљева се тврди да је „агент пољске политичке полиције и тајни аген совјетске ГПУ“, па се саветује да му се не дозволи улазак у Краљевину, укључујући евентуални покушај да то учини и под туђим именом и пасошем.⁴⁴⁹ Карактеристичан је извештај и за Витинга познатог оперског певача, члана царске руске опере из Петрограда, који је потом емигрирао

⁴⁴⁸ Архив Југославије, Посланство Краљевине СХС у Букурешту, 395-17, и више других докумената за период 1927-1929. Тако се спомиње и професор Љубомир Косијер, публициста, који има чланство у Средњоевропском економском комитету, али за чију политичку делатност постоји сумња, укључујући и одређене махинације, па се сумња у циљеве којима наступа. Косијер је предлагао министарству спољних послова Краљевине СХС путовање у СССР ради студијског упознавања са привредним приликама тамо. 395-18-197

⁴⁴⁹ Архив Југославије, Посланство у Букурешту, 395-18-197

након Револуције, и последње две године провео у Београдској опери. За њега су добијене информације да је отишао на турнеју по СССР-у где ће наступати у највећим регионалним центрима, па се тражи провера тих података. Закључује се, да уколико је то тачно, да се Витингу, од стране југословенске дипломатске мреже онемогући повратак у Југославију, због наступа у СССР-у.⁴⁵⁰

Са друге стране постоје у оквиру документације истог посланства извештаји у вези лица која емигрирају из Совјетске Русије и која долазе да живе на Балкан, Југославију или друге европске земље. Интересантан је извештај сачињен у вези емиграције трговца из совјетског црноморског приморја, по националности Бугарина, у Бугарску 1931. године. Он се населио у Украјини још од 1913. године и бавио се трговином. По његовим тврдњама совјетски режим је веома стабилан изнутра и без стране интервенције и помоћи, он се не може оборити. Услови за живот појединца су доста лоши, што је и разлог његовог повратка у Бугарску, након готово три деценије живота у Украјини и јужној Русији. По његовом исказу индустрија се ипак енормно развила у земљи од доласка на власт бољшевика, што је добрим делом плаћено великим радом и напрезањем становништва, падом стандарда и разноврсном оскудицом.⁴⁵¹ Већина индивидуалних исказа емиграната из Совјетске Русије до којих смо наишли у архивским фондовима се подудара, када је реч о указивању на са једне стране лоше услове живота обичног човека, и признавања извесних резултата изградње привреде, посебно у сфери индустрије.

Југословенска политика између два светска рата, највише проблема је имала са суседном Италијом и њеним претњама и аспирацијама. У том правцу посебно важно за југословенску страну, у посматрању совјетске политике је однос званичне Москве према Италији. У том правцу, Русија је до доласка Хитлера на власт у Немачкој, имала највише ривалства у Европи против Версајског поретка, чији је бранилац најважнији Француска и њени савезници. У том правцу, Немачка се све до победе нациста сматрала од стране Совјета савезником у антиверсајској политици. То је за Совјетску Русију конкретно значило борбу против тзв.

⁴⁵⁰ Архив Југославије, Посланство у Букурешту, 395-22-221

⁴⁵¹ Архив Југославије, Посланство у Букурешту, 395-22-225.

„санитарног кордона“ у источној Европи, који је био замишљен као брана утицају бољшевизма (СССР-а) и расту Немачке. У таквој политици Италија се такође сматрала незадовољном постојећим Версајским системом, и потенцијалним савезником и Немачке, па евентуално и могућим партнером по неким питањима и Русије. Посланство Краљевине Југославије у Букурешту је известило 26 новембра 1930. Београд, да је у току приближавања СССР-а и Италије, превасходно економском кооперацијом привреда двеју сила. У то време, сазнајемо из овог извештаја, широм западне и средње Европе су били отпослати стручњаци совјетски за разна привредна питања, а у Италији је било највише речи о интересовању за бродоградњу.⁴⁵² Очекивало се склапање конкретних договора о наручивању више бродова из италијанских бродоградилишта за совјетске потребе.

О унутрашњо-политичкој ситуацији у Совјетској Русији, југословенске власти су добијале разноврсне информације са различитих страна. Међутим, како нису постојали званични односи две земље и представници званичне власти, али и владајуће елите нису одлазили у СССР, до правих и квалитетних информација се долазило заобилазним путем. Ту истакнуто место имају дипломатски извори, нарочито југословенска посланства у земљама граничним са СССР. Недостаци сазнања добијених од пољских и румунских власти су били у томе што су пристрасни и због нерешених територијалних проблема, а у пољском случају и историјске традиције, прилично негативни по совјетско друштво и званичну Москву. Стога су југословенска дипломатска представништва у тим земљама, посебну пажњу приклањала добијању што разноврснијих и непосреднијих информација о стању у руском друштву и политичкој сцени. Тако у поверљивој депеши из посланства у Букурешту од 3. новембра 1926. за седиште МИП у Београду, се наводи да у Совјетској Русији у оквиру владајућег режима постоји извесна опозиција, која је пре свега окупљена око Троцког, али и неких других функционера. Опозиција, а из наведеног закључујемо да се пре свега ради о тадашњем левом крилу опозиције Стаљину, инсистира да се до потребних

⁴⁵² Тако се у низ италијанских бродоградилишта, а првенствено у Ријеку, Трст, били послати посматрачи-стручњаци за бродоградњу. Архив Југославије, Посланство у Букурешту, 395-22-222.

средстава за усавршавање индустрије дође притиском на село. Међутим, у депеши се закључује да актуелна власт то вероватно неће урадити, јер зазире још увек у сукоб са богатијим слојем сељака и да ће потребна средства за индустријализацију покушати да добије у давању концесија и привредној сарадњи са иностранством.⁴⁵³

О стању у Совјетској Русији, писао је у свом извештају посланик КЈ у Турској (тада још увек у Цариграду) 23 фебруара 1927. за Београд. Он са једне стране наводи да му стране дипломате, укључујући и турске, сугеришу да би Југославија требала да призна СССР. Када су у питању турско-совјетски односи они су начелно добри по њему, с тиме да се са турске стране ставило до знања Москви да се неће толерисати бољшевичка активност на њеном тлу. Југословенски посланик је разговарајући са истакнутим турским дипломатом Хамди-бејем (за кога је имао податке да је у контакту са совјетским дипломатама) истакао блискост српског и југословенског народа са Русима, али са друге стране постоји извесна обазривост Београда према бољшевичким властима у Москви, и да се нада да ће у најближој будућности бити успостављени званични односи са Совјетском Русијом. Потом износи своја сазнања о стању у СССР, па тако наводи мишљење бившег француског посланика Де Бомариа, који му је више пута говорио да се одатле немају прецизни подаци, „...али да изгледа да тамо влада велики хаос...“. Гроф Лерхенфелд немачки посланик му је причао како је у Русији „...стално расуло...“. Говорио је и о томе да је војска прилично недисциплинована и да у „...њој влада неред, баш као и у држави...“. Сличне утиске има и белгијски посланик Ле Ге. По њему саобраћај није уређен, финансије слабе, а за војску чак каже да је нема. Сматра да је потребно још доста времена да се држава организује и земља среди.⁴⁵⁴

Југословенско министарство спољних послова урадило је током 1930. један елаборат о СССР-у, који је између осталог, доставило и у посланство у Букурешту. Из њега видимо да совјетска страна одустаје од раније прокламованог концепта ширења и извоза револуција, сада се прелази полако на конвенционалније начине деловања и суптилнији наступ. Указује се да именовање Литвинова за новог

⁴⁵³ Архив Југославије, Посланство у Букурешту, 395-15, депеша од 3. новембра 1926.

⁴⁵⁴ Архив Југославије, 370-34-583, Извештај посланика КЈ у Турској (Цариград) за Београд, од 23 фебруара 1927.

министра спољних послова (народног комесара за спољну политику), представља наговештај даљих приближавања са Немачком, имајући у виду и да је први његов помоћник одређен да буде Крестински, бивши амбасадор у Берлину, који заједно важе више за „германofile“ у совјетској дипломатији. За другог помоћника Литвинову одређен је Короман, бивши амбасадор у Пекингу, па се предпоставља наставак утицаја и у Кини, где је у међувремену избио социјални устанак и где Москва има свој посебан и јак утицај. Наглашава се слабост пољско – совјетских односа, где Пољска сарађује са Украјинским комитетом формираним у иностранству, на шта је посебно кивна званична Москва. Из овог документа-анализе МИП КЈ видимо да је по њиховој процени политика СССР током приближно деценије постојања Совјетске Русије, била у сарадњи са оним снагама које су се налазиле у опозицији са постојећим Версајским системом из сопствених разлога, а управо је тај постојећи европски поредак са Француском на челу, дотле заузимао антисовјетски и антибољшевички став у Европи. Те земље су представљале пре свега Немачка, Италија, Литванија и Турска, по наведеном документу, што је по нама нешто ужа поставка ове проблематике, пошто би се ту свакако могле наћи Мађарска, Бугарска и још нека земља евентуално. Управо се Коминтерна на подручју југоисточне Европе, ослањала на оне кадрове на руководећим местима, који су потицали из поражених нација током Првог светског рата, попут Аустријанаца (седиште регионално комунистичко је био Беч), Мађара, Бугара, али и Хрвата, Италијана, Немаца, Турака, Албанаца и свих оних националних група које су на неки начин показивале незадовољство решењима Версајског мира и новоуспостављеног поретка у Европи након њега, на челу са победничком Француском и њеним савезницима. Ту се огледа парадокс совјетске политике након Версајског мира, да је Русија, заправо као носилац Антанте и победе над Централним силама, услед новоуспостављеног поретка након Револуције, грађанског рата и стране интервенције, те укупне победе бољшевика, дошла у опозицију и добила негативне резултате Првог светског рата у Версају, и практично се на заобилизан начин нашла на страни губитника светског рата, и

против победница из земаља Антанте (чији је заправо творац и носилац била управо царска Русија, од зачетка Антанте 1891. године до краја 1917. године.⁴⁵⁵

Иначе југословенска дипломатија је већ добила на увид од својих дипломатских представника на западу, документ декларације о Украјини, који је сачињен од украјинских емиграната у Канади, и који представља залагање за самосталну Украјину, или у најбољем случају велику Украјину, која је само лабаво повезана са Русијом. У широј међународној заједници је ипак било познато да сепаратне ставове по питању Украјине, развија само мањи део Украјинаца у тадашњој совјетској републици Украјини, и значајан део становника провинције Галиције (најзападнијег у географском смислу дела Украјине) који је тада био у саставу Пољске.⁴⁵⁶

На основу података које су југословенска посланства у Букурешту и Варшави добијала, превасходно преко пољских извора, совјетска делатност према Краљевини Југославији су била пре свега оптерећена помагањем комунистичке делатности на њеном тлу, било директно, било индиректно преко Коминтерне (што је у пракси био много чешћи случај).

Југословенски комунисти су веома интензивно сарађивали са Коминтерном и Комунистичком партијом СССР.

Дакле у овом делу смо располагали са изворима дипломатских извештаја МИП КЈ о деловању совјетске политике у региону, посебно према Југославији. Присутно је и даље неповерење међу југословенским дипломатским службеницима према политици СССР, посебно кад је у питању Коминтерна и везе са југословенским комунистима. Са друге стране прикупљају се подаци о самом СССР, његовој политици у Европи и региону, даљим стратешким намерама. Пораз Троцког у унутрашњој политичкој сцени се пажљиво посматра, имајући у виду да је он био један од носилаца, или чак први предводник, концепције покретања светске револуције, и третирања СССР само као средства у том правцу. Напротив,

⁴⁵⁵ Архив Југославије, Посланство у Букурешту, елаборат из 1930. о ситуацији у Совјетској Русији, који је примљен од МИП КЈ из Београда, 395-22-222

⁴⁵⁶ Архив Југославије, 37-22-189, декларација на енглеском језику о Украјини, Declaration Ukrainianian Canadians.

победа Стаљина који је развијао тезу о самодовољности СССР, која може да бивстује у окружењу, у прво време, као једина социјалистичка земља на свету, тежећи паралелно да развије сношљиве односе са западним силама, изазивала је такође посебну пажњу од званичних дипломатских кругова Краљевине Југославије. Предстојеће, већ тих година уочљиво јачање нацизма у Немачкој, уз перманентну агресивну политику суседне фашистичке Италије према Југославији, само је додатно утицало да постепено сазрева свест међу различитим слојевима становништва, политичке и друштвене елите, да СССР има све већи значај у међународним односима. Када је пак привреда у питању, што је тема другог дела овог поглавља, специфичност привреде СССР добија на значају, јер она остаје једна од ретких сила тог времена која није погођена светском економском кризом.

Можемо додати и то, да је све негде до краја 1934. приближно око убиства Кирова, систем у СССР почивао на ауторитарности, али да није попримао онако репресивне, а потом и крвоједне размере као када је у питању период након тога, па све негде до уочи почетка Другог светског рата у Европи. У том правцу је 17 конгрес КП СССР представљао на неки начин врхунац Стаљиновог првог периода неупитне власти са којом је располагао. СССР је био примљен у Друштво народа, ова сила није била захваћена светском економском кризом, унутрашњи процеси су се чинили, уз сву репресивност, да су ипак под контролом државног механизма и Партије. На 17 Конгресу усвојен је и нови Устав Партије.⁴⁵⁷

Глава 2 – Совјетски привредни модел

У овом делу поглавља о слици совјетског привредног модела у очима југословенске политичке јавности, за изворе имамо углавном дипломатске извештаје и анализе југословенског МИП и дипломатског кора, а у мањој мери и делове и фрагменте мемоара и записа једног од лидера Земљорадничке странке

⁴⁵⁷ Ђовани Бофа, *Повјест СССР I*, Од револуције до другог свјетског рата, Лењин-Стаљин 1917-1941, Опатија 1987, стр. 16.

Драгољуба Јовановића, као и мање цитате из дела стручне штампе (Рад, Словенац и др.).

О стању у совјетској привреди током 1930. учестали су извештаји из посланства у Букурешту за Београд, о прилично скромним резултатима који су постигнути у пољопривреди, посебно везано за колхозе и совхозе. Када је у питању структура становништва, пољопривредници – сељаци се налазе у тешкој позицији, где још увек постоје тзв. кулаци, против којих се предузимају и даље посебне мере њиховог развлашћивања – додатним опорезивањем, одузимањем дела имовине, увођење посебних намета и др. У области индустрије постигнути су извесно бољи резултати, нарочито у тешкој и екстраактивној индустрији, енергетици, а потом све више и у машинској индустрији, производњи пољопривредних машина и аутомобилској индустрији.

У посебном извештају се наводи постојање незапослених у „Совјетској унији“, предпоставља се да их има око 600 000. Иако је на неки начин светска економска криза дотакла и совјетске просторе, далеко од тога да се може рећи да је сам СССР био захваћен економском кризом, посебно ни на изблиза тако драстичан начин, као што се то дешавало са највећим делом западног света.⁴⁵⁸

Када су у питању начела у совјетској спољној политици, из ових извештаја видимо да се она оцењују као прагматична, али са мањком етичких принципа. Приписује јој се да користи за себе све оно што одговара СССР-у, а одбацује се све оно што не одговара конкретно, без обзира што у етичком погледу ту постоји одступање и често непринципијелност. Одбацује се, под притиском Стаљинове све очитије победе над опонентима, троцкистичка декларација о залагању СССР-а ка светској револуцији, па се спољна политика Москве све више заснива на стриктном поштовању међународног права, поштовања других држава, где су њихово унутрашње уређење и односи став искључиво те земље, њеног народа и владајућег поретка који се од стране Совјета *de jure* прихвата и поштује. Међутим, проблем остаје Коминтерна, која је формално одвојена од званичне Москве, и која проводи и даље у највећем политику подршке комунистима широм Европе и света.

⁴⁵⁸ Архив Југославије, Посланство у Букурешту, 395-22-225.

Закључује се у извештајима југословенских дипломата, да се све више ствара напор да се одели деловање совјетске државе од партије, што „је само привид“. У последње време политика Совјетске Русије се све више окреће улагању капитала у европске земље, ради привредне добити, и политичког утицаја.

Из извештаја Министарства иностраних послова Краљевине Југославије средином 1930. што је достављено између осталих и посланству у Букурешту, наводе се земље које су признале до тада Совјетску Русију. То су: Велика Британија, Француска, Немачка, Италија, Аустрија, Грчка, Шведска, Норвешка, Данска, Финска, Пољска, Естонија, Летонија, Литванија, Турска, Персија, Авганистан, Јемен и Мексико.

Државе које су *de facto* признале Совјетску Русију: Чехословачка.

Државе које су имале дипломатске односе са Совјетском Русијом, па су их раскинуле: Бугарска, Мађарска, Албанија, Канада, Кина;

Државе које немају дипломатске односе са Совјетском Русијом: Југославија, Румунија, Белгија, Холандија, Луксембург, Швајцарска, Шпанија, Португалија, САД, Египат, Сијам.⁴⁵⁹

Додаје се да „недостају подаци о неким латиноамеричким и источним државама.“ Овде је важно напоменути и то, да су практично све државе Африке, и највећи део држава Азије, потом Аустралија и Океанија, те Карипско подручје Латинске Америке, представљале земље колоније, без сопственог суверенитета, посебно када је у питању међународни субјективитет.

Дакле из наведеног видимо да су практично све суседне државе признале Совјетску Русију, те најважније европске земље, а да је рецимо Кина само због инцидента са делом Трансибирске железнице кроз северну Манџурију, била привремено прекинула дипломатске односе са Москвом, што је убрзо поново успостављено. Током периода у следеће три-четири године, практично све преостале европске државе су признале СССР, и са њим успоставили пуне дипломатске односе, што важи и за САД, Кину и највећи део преосталих суверених ваневропских држава, које то већ раније нису урадиле.

⁴⁵⁹ Архив Југославије, 395-22-224.

О виђењу југословенских државних органа, о стању у Совјетској Русији, изузетно је важан докуменат југословенског МИП од 15 августа 1930. „Унутрашња и спољна ситуација у Совјетској Унији“, која је послата са ознаком поверљиво југословенским дипломатским представништвима у свету у рангу посланстава. У овом елаборату на 12 страна је анализирана спољна и унутрашња политика Совјетске Русије. Ово је и период, када је у потпуности функционисала ситуација у Европи након Версаја, и када главни актери и силе још нису приступили озбиљним променама, што ће уследити током следећих неколико година са јачањем нациста у Немачкој, и најзад њиховим доласком и на власт почетком 1933. године. У елаборату се указује да је тадашње успостављање дипломатских односа Совјетске Русије и Британије нешто отоплило њихове, иначе прилично лоше односе. Совјети су још у Француској и њеној политици одбране Версаја, још и у ово време сматрали то својим највећим империјалистичким противником у континенталној Европи. Совјети су играли на Немачку и њене савезнике (Италија, Турска, Литванија и др.) као на својим циљевима тада најближе европске земље. Управо ће се ситуација драстично променити са доласком нациста на власт, када ће управо Француска постати најпожељнији западноевропски савезник, а Немачка и њени савезници велики противник, укључујући у идеолошком правцу фашизам.⁴⁶⁰ У елаборату се наводи да се сходно томе у Москви више навија за Италију у њеном ривалству са Француском.⁴⁶¹ Из свега овог можемо закључити да је Краљевина Југославија у том контексту третирана у Москви, посебно у круговима Коминтерне као савезник Француске, поборник Версаја, противник свих облика ревизионизма у Европи (антиверсајског, комунистичког и др.), што совјетима никако није одговарало. У документу се наводи наставак комунистичке агитације у Југославији која има помоћ из СССР. Тако се наводи пример покушаја организовања атентата

⁴⁶⁰ Архив Југославије, Посланство КЈ у Буенос Аиресу, 385-12-368, докуменат МИП КЈ од 15 августа 1930. „Унутрашња и спољна ситуација у Совјетској Унији“

⁴⁶¹ Архив Југославије, Посланство КЈ у Буенос Аиресу, 385-12-368, докуменат МИП КЈ од 15 августа 1930. „Унутрашња и спољна ситуација у Совјетској Унији“, на стр. 3 се каже у вези овог: „У погледу односа између Италије и Француске, совјетска штампа ставља се увек на страну Италије и напада ‘империјалистичко ратоборне амбиције’ Француске.“

на владара једне од суседних земаља Југославије, за шта је „стављена и сума од 10 000 фунти стерлинга. Потом би према том плану, који наводи да је раскринкан од стране југословенских снага безбедности, требало да буде оптужена Југославија за атентат, и изазове се рат са том суседном земљом.⁴⁶²

У поднаслову елабората који се бави унутрашњом ситуацијом у СССР, признаје се да заправо државни органи Југославије и немају најпрецизније податке о томе, али да извесна слика и приток информација постоје. Указује се на извесне резултате у индустријској изградњи земље, док се са колективизацијом на селу и резултати пољопривреде не постижу добри резултати. За статистичке резултате који се од стране совјета износе у јавности о привредним резултатима, даје се одређена сумња: „Стаљин и његови партизани допуштали су члановима Конгреса да слушају само најоптимистичније извештаје, док је сваки опозициони глас који је најављивао смуњу у могућност интегралног извршења горњих програма био брзо ућуткиван. Чињенице, међутим, које сада објављују и сами совјетски листови, показују да су сумње опозиционара биле основане и да су наде большевика у колхозе и у индустријски план далеко од тога да буду оправдане...“⁴⁶³ Надаље се говори о slabим резултатима и приносима последњих жетви на најбољим пољопривредним просторима попут Украјине и предела северно од Кавказа. Тако су ове области „...Украјина и Северни Кавказ, предели најплоднији у Совјетској Унији, дали су свега 18-20 % од онога што су большевици према предвиђеном плану очекивали. Али оно што највише брине Совјетску владу то је факт да колхози, под разним изговорима; избегавају давање жита држави у количинама које је план предвидео. Уместо да од добивене жетве одвајају једну четвртину, колхози у најбољем случају дају држави само једну десетину, па и то само под великом

⁴⁶² Архив Југославије, Посланство КЈ у Буенос Аиресу, 385-12-368, докуменат МИП КЈ од 15 августа 1930. „Унутрашња и спољна ситуација у Совјетској Унији“, стр. 4-5.

⁴⁶³ Архив Југославије, Посланство КЈ у Буенос Аиресу, 385-12-368, докуменат МИП КЈ од 15 августа 1930. „Унутрашња и спољна ситуација у Совјетској Унији“, стр. 6. Иако се само на благ начин указује на претпоставке да индустријска производња није баш остварена на предвиђен начин, за резултате у области енергетике, по примеру Донбаса, се каже да су далеко од предвиђеног плана.

пресијом владиних органа...⁴⁶⁴ Проблем са кулацима је посебно изражен, пошто је уследио обрачун са богатијим слојем пољопривредника, који су проглашени за кулаке. Са кулацима и са опозицијом постоје проблеми, пошто се у елаборату наводи да они праве различите диверзије у оквиру колективизације, укључујући и паљење и отуђење сопствених жетви и складишта, штампају се леци и афише против власти, који се деле и лепе по насељима.

У трећем делу елабората се говори о спољнополитичкој концепцији. Указује се да власти у Москви покушавају да направе у очима страног фактора дистанцу у односу на Коминтерну, са којом се тврди нема превише везе, и она је само лоцирана у Москви као свом седишту. Са друге стране, скреће се у елаборату пажња, управо су комунисти ти који владају Совјетском Унијом као једина старанка и странка власти. Указује се на тежњу совјета да се укључе у што више економских међународних и страних компанија, и да одатле врше свој утицај, укључујући, када процене да је сходно, и праве економске деструкције и саботаже, укључујући и коришћење и управљање постојећим кризама економским у свету и Европи. Једном речју, у овом елаборату, провејава неповерење и чак непријатељски однос према властима Совјетске Уније. У закључку елабората се тражи од надлежних посланстава у свету, у земљама које су успоставиле односе са Совјетском Русијом, оцену суштине тих односа, потом анализу даљег развоја совјетске спољне и унутрашње политике и стања у самој земљи.

Током следећих година званична Москва је у складу са својом политиком убрзаног економског напретка и индустријализације, покушала да успостави дипломатске односе са САД. Наишли смо током 1931. године у дипломатској интерној преписци посланства КЈ у Букурешту и МИП КЈ у Београду извештај о совјетској спољној полигици у коме се наводи да званична Москва нуди Вашингтону могућност отплате дугова заосталих из царског периода, у случају скоријег међусобног признавања и успостављања пуних дипломатских односа две земље.⁴⁶⁵ До тога је најзад и дошло новембра 1933. године.⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ Архив Југославије, Посланство КЈ у Буенос Аиресу, 385-12-368, докуменат МИП КЈ од 15 августа 1930. „Унутрашња и спољна ситуација у Совјетској Унији“, стр. 6.

⁴⁶⁵ Архив Југославије, Посланство КЈ у Букурешту, 395-22-225.

У месечном извештају МИП КЈ за јануар 1931. говори се о извесним успесима совјетске привреде, пре свега индустрије. Наводи се да по званичној статистици, која је представљена и на последњем пленуму партије, је актуелна индустријска производња два пута већа него уочи Првог светског рата, али да је велико питање колико су ти подаци тачни, и са друге стране какав је квалитет тих производа, остварена економичност и друго. „Разумљиво је да се у свима донесеним резолуцијама пленума, на првом месту, и нарочито, истичу сви напреди на пољу индустријализације и колективизације, имајући за циљ првенствено пропаганду. Нарочито је подвучен пораст производње у државним индустријским предузећима. Према тим извештајима, укупна индустријска производња у Совјетској унији за привредну 1929/1930. годину (тј. за другу половину петогодишњег плана) два пута је већа од укупне предратне руске индустријске производње. Колико су ови подаци тачни нема могућности проверити пошто се у овом погледу могу добити само званични подаци из Совјетске уније. Могло би се уз ово приметити да је сходно другим, незваничним, извештајима данас у Совјетској унији врло велики недостатак без разлике свих индустријских производа, што се очигледно не слаже са званичним извештајима о овако задовољавајућим резултатима.

Одлуке пленума у погледу будуће привредне политике налажу још јаче форсирање социјалистичке обнове, а на првом месту формирање индустријализације, при чем има се нарочито обратити пажња на повишење производних артикала. Тежећи да остваре петогодишњи план за четири године, Совјети стављају индустријску производњу пред задатак који је готово немогуће остварити. Радничка политика у Совјетској Русији потпуно је у служби плана индустријализације. Слобода радника не постоји, док су са друге стране предузете

⁴⁶⁶ *История России, XX – начала XX века*, Под редакцией Л. В. Милова, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2009, стр. 479. „Дипломатски односи између СССР и САД били су успостављени 16 новембра 1933 године.“

драконске мере за подизање дисциплине и искоришћење радне снаге...⁴⁶⁷ У наставку ове анализе МИП КЈ о стању совјетске привреде јануара 1931. наводи се да је постављен план за 1931. годину о смањењу цена коштања за више од 10 %, што ће се, како се процењује у извештају, тешко остварити и последице ће поново имати квалитет производа. Када је у питању аграр тамо је колективизацијом обухваћено око 30 % газдинстава, а тај број се планира више него дуплирати за годину дана, с тим да се током 1932. оствари укупан удео од око три четвртине свих газдинстава пољопривредних која су колективизована. Најзад изражава се сумња у пројектовану успешност совјетских финансија за 1931. годину, аналогно искуствима од прошле године.⁴⁶⁸

У месечном извештају МИП КЈ за фебруар 1931. признају се истина невољно и са вишедимензионалном критиком, привредни резултати постигнути дотадашњом реализацијом у оквиру програма петогодишњег плана. „Благодарећи ропском систему који постоји у Унији, петогодишњи економски план изводљив је. Досадашњи резултати су то показали. У месецу децембру прошле године на седници Савета совјетских комесара, комесари Молотов и Кујбишев реферисали су о постигнутим успесима и даљем ллану извршења петогодишњег плана. Према тим подацима, у прошлој години је продукција машина према претпрошлој години порасла за 86 %, електрификација за 72 %, жељеза 52 %, угљена 46 %, шећера за два милиона тона, а интензитет рада порастао је за 28 %. Да остварење плана економског даје такве резултате разумљиво је када се познаје совјетски систем. Радник у Совјетској Русији није слободан, код њега нема слободне утакмице, он је од државе искоришћаван и њему се плаћа онаква надница, какву влада одреди. Ради тога с њим радник капиталистичких држава није у стању да конкурише...“ У наставку извештаја о стању у СССР се наводе случајеви побуна у Донбасу због тога

⁴⁶⁷ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за јануар, стр. 38.

⁴⁶⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за јануар, стр. 38.

што су ту дошли немачки квалификовани радници који су добили високе плате. Ту, као и сличне побуне је угушила полиција или како се тада звала ГПУ (од 1934. преименована у НКВД). „...Совјетска влада иде према свом циљу без икаквих обзира систематски напред. Недостатак животних намирница у Совјетској Русији, због кога милиони страдају, док се истовремено екпортује са дампинг ценама, у циљу добивања стране валуте која је потребна за спровођење индустријског плана, представља за совјетски режим нужно зло за постизање главног циља. Мада у совјетској војсци 52 % сачињавају сељаци, а 25 % радници некомунисти, ипак о некој револуцији у војсци не може бити говора. Крај свих незадовољстава, која постоје у Совјетској Русији, совјетски режим се ипак стабилизује...“ У наставку се говори о војсци у којој је дисциплина изузетна и у којој је официрски кор комунистички. „...Основни војни принципи су стварно исти као и принципи осталих војски. Обучавање војника је слично обучавању немачке војске и у њој има и прилично бивших немачких официра, нарочито у техничким струкама. Сем материјала који се изграђује у самој Унији, доста материјала се набавља и у иностранству (нарочито у Италији, а делом и у Чехословачкој...)“ Додаје се и то да поред редовне војске постоји и око 150 000 припадника ГПУ, потом и различите омладинске војне организације, нека врста милиције, по угледу на тадашњу фашистичку милицију у Италији.⁴⁶⁹ У извештају МИП КЈ за март исте године, спомиње се и принудни рад и постојање неке врсте концентрационих логора у СССР. «Према извештају Краљевског посланства у Варшави, а на основу добијених података од чехословачког представништва у Москви, гласови о принудном раду у Совјетској Русији су тачни. Иако совјетска влада реагује на то и тврди да је рад у Унији слободан и да је то једна од карактеристика комунистичког режима, чињеница је да принудни рад постоји. У Унији постоје, нарочито на Уралу и Сибиру, концентрациони логори у којима има око 300 000 радника који принудно раде. Да не би изгледало да су робијаши, њих плаћају, али је њина плата свега 10 рубаља месечно...» У наставку извештаја заправо сазнајемо, да је и то једна од

⁴⁶⁹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за фебруар, стр. 85-86.

последича насилне колективизације која је тада почела да се спроводи на селу, са акцентом притиска на тзв. "кулаке», којима се често без суда одузима земља и имовина, а неки од њих терају потом на принудни рад. Нарочито се форсира рад на експлоатацији дрвне грађе, сече у шумама и његовог транспорта, зацртано према петогодишњем плану. «За прва три месеца ове године, у смислу извођења петогодишњег плана има се приправити у шумама, као резерва, 140 милиона кубних метара грађевинског материјала и дрва за гориво, а да се извуче из шума на главне друмове око 180 милиона кубних метара. Али нема изгледа да ће се план моћи спровести. За јануар је било спремљено само око 14 %, а извучено из шума само око 13 % од предвиђеног плана. Тим послом се баве око 250 000 раденика, међу којима је велики број принудних раденика. ГПУ сваки час шаље нове десетине хиљада сељака који нису по вољи Совјетима, само да би се план могао остварити. И од слободних и од принудних раденика многи беже из шума, јер је храна слаба, а услови живота тешки. Ради се 10 часова дневно и тражи се од сваког раденика да дневно избаци три кубна метра..»⁴⁷⁰

Са друге стране у извештајима се местимично признаје изванредан пораст стандарда и привредне снаге у Совјетској Русији. Тако се у априлском извештају МИП КЈ 1931. констатује тешко економско стање у САД и да постоји масовно интересовање за исељавање и запослење у Совјетској Русији. «..Беспослица је још увек велика. Званично је признато да је било у месецу јануару више од шест милиона незапослених. Постоји велики број молби за запослење Американаца у Русији и разним земљама Јужне Америке.»⁴⁷¹ У вези тога историчарка Весна Ђикановић констатује да се СССР налазио у процесу испуњавања петогодишњег плана и да је услед специфичног привредног развоја избегао привредну кризу. «..Због повећане потребе за стручним кадровима и квалификованом радном снагом,

⁴⁷⁰ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за март, стр. 123-124..

⁴⁷¹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за април, стр. 161.

Совјетски Савез је постао отворен за раднике из иностранства, па самим тим и из САД. Заинтересованост за исељавање у Русију подстицали су делом и економски стручњаци из Америке, који су у америчкој штампи хвалили предности тзв. програмиране привреде, стварајући слику позитивног стања привреде у СССР-у. Дозволе за усељење добијали су само радници за чијим је квалификацијама постојала потреба. Процес исељавања је узео веће размере, па су власти у САД крајем 1931. укинуле право радника да из Русије шаљу новац члановима породице већ су и њих морали да поведу приликом напуштања САД...»⁴⁷² У вези ове теме у месечном извештају МИП КЈ за септембар се каже: «Совјетска Русија преко свога трговачког представника у Њујорку обратила се надлежним за одобрење да се у Русију пошаљу стручни амерички радници и инжињери. Одзив је био врло добар, досад је отпутовало за Совјетску Русију око 2000 Американаца.»⁴⁷³

У мајском извештају МИП КЈ анализира се стање резултата привреде Совјетске Русије, даље извршавање треће године петогодишњег плана, заправо резултати првог тромесечја 1931. године. Даје се предвиђена структура прихода буџета за 1931. годину (35,3 % од пореза, 4,2 % од народне економије и др.), и структура предвиђених буџетских расхода (69,6 % за земљорадњу, 18,7 % за социјално-културне институције, 4,6 % за војску, 2,3 % на администрацију и др.). Преноси се писање «Известије» да се финансијски план мора спровести, али да ће ту бити озбиљних тешкоћа, а да неки крајеви земље нису могли да остваре више од 35 % предвиђеног плана. Посебно се указује на проблеме у земљорадњи где колективизација не даје очекиване резултате. Совхози и колхози оскудевају у тракторима и пољопривредним машинама. Поред тога «..Власти се жале да су многи трактори, услед необучених радника, поломљени и нису за употребу. Принудни рад, пак, наишао је на отпор код сељака...». Ствар нешто боље стоји у индустрији, али и ту у појединим областима се подбацује, често због недостатка

⁴⁷² Весна Ђикановић, «Југословенско исељеништво у САД у време велике економске кризе 1929-1934.», Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе 1-2, 2005, Београд, стр. 85.

⁴⁷³ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за септембар, стр. 342.

адекватног плана и организације (пример Донског басена), а у појединим се постижу изузетни резултати (производња и извоз нафте). «...Што се тиче металургијске индустрије, у прошлој години извршено је 65 % од предвиђеног плана. Високе пећи услед несташице сировина, често су престајале да раде. Цене, уместо предвиђеног снижења, напротив повисиле су се за 17 %. Продукција, уопште, опала је. Што се тиче индустрије машина, она је за ову годину према прошлој повишена у производњи за 86 %. План је да се израда машине за преко четири милијарде рубаља. Граде се и нове фабрике на неколико места. Електризација земље, којом се совјетска влада нарочито бави, једва ако ће се моћи остварити за 50 % од предвиђеног плана. Разлог томе је машинска индустрија која није у стању да излиферује довољно електричних слојева. Тако исто, и покрај странаца који се налазе у служби, осећа се јак недостатак квалификованих радника. Због тога се непрестано примају у службу страни квалификовани радници, нарочито Немци.» У наставку се анализира стање у саобраћају. Железница, толико важна за привредни и друштвени живот земље није у добром стању. «...Трансибирски возови стижу са по неколико дана закашњења. Локомотиве су у рђавом стању; вагони још у горем. Око 100 000 вагона је на поправци. При крају фебруара је чекало у донском базену око један милион тона угља на утовар, али вагона није било. Ни теретни ни брзи возови не раде по плану. То је изазвало на почетку ове године строге законе у питању саобраћаја. Чак је предвиђена и смртна казна за неизвршавање и свесно кварење локомотива и вагона. Али, ни то није помогло. Саобраћај је све гори. Што се тиче саобраћаја водом ту је нешто боље. Организован је Комесаријат за саобраћај водом. Према плану, треба у овој години транспортовати око 71 милион тона робе. Поправљали су се стари и градили нови бродови у прошлој години, али је једва остварено 70 % од плана. Како је рађено без плана и није се водило рачуна колико се може да транспортује, то милиони метара дрва леже покрај обала северних река.»⁴⁷⁴

⁴⁷⁴ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за мај, стр. 197.

Признаје се да је незапосленост, која је у 1929. години износила 1,6 милиона радника, у 1930. пала на свега 1,3 милиона да би «..У овој години, нема незапослених радника, него, напротив, због форсирања ‘пјатилетке’, осећа се потреба за радницима...». Међутим, додаје се да су читавим групама становништва привремено одузета права на рад, посебно остацима ‘буржоазije и кулацима’.”

О новој економској политици која се примењује у Совјетској Русији, говори анализа МИП КЈ на бази Стаљиновог говора на радију крајем јуна. Стаљин са једне стране констатује привредне успехе у релативно кратком року, пошто је за првих пет месеци 1931. године дошло у односу на исти период претходне 1930. до пораста сектора индустрије „...и то једног за 40-50 %, а другог сектора индустрије за 20-30 %, док је производња угља и индустрија за прераду гвожђа показала једно безначајно повишење ..“ Упркос томе Стаљин је указао на потребу извесних промена у дотадашњем привредном раду. Постоји недостатак радне снаге у индустрији, јер је раније прилив са села био у континуитету, а сада све веће потребе нису довољно подмирене, посебно кад је реч о квалификованој радној снази, и још више за инжењерима и техничком интелигенцијом у целини. То изискује поделу у награђивању према стручности и према учинку. Аналитичар југословенског МИП који је писао извештај даје овде примедбу да фактички ствари на терену терају совјетски врх да одступа од марксистичке и комунистичке идеологије и да прихвата елементе тржишта и буржоаских метода, што сматра делом поразом бољшевичке идеологије, а са друге стране показатељем да се режим мора реформисати и променити у односу на текуће изазове, пре свега мислећи на привредне проблеме. Стаљин тражи и да се дају конкретне промене према техничкој интелигенцији која је буржоаског порекла и која је претходних година проглашена неподобним буржоаским елементом и била чак лишена права на рад у својој професији. Стаљин заправо наводи да су они сада, као идеолошки сумњиви и чак неподобни, мање опасни за систем, пошто је дошло претходно до уништења главне базе антикомунистичких елемената како на селу, тако и у граду, па зато овим високообразованим стручњацима техничких области треба дати шансу у

привреди сходно њиховим квалификацијама. Стаљин апелује и на све могуће мере штедње, ка и на одговорност запослених за оруђа за рад која су им поверена.⁴⁷⁵

О порасту снаге совјетске привреде, о појачаној сарадњи европских земаља са СССР, посебно осталих чланица Мале антанте пише се у извештајима МИП КЈ фрагментарно, али ипак у континуитету из године у годину, где можемо сагледати пораст те сарадње. Тако се у извештају за јул 1931. каже да «Чехословачка се много интересује у економском погледу за руску пијацу; недавно отпутовао је у Москву бивши посланик у Београду г. Јан Шеба са задатком да покуша да појача везе које већ постоје између чешке индустрије и Совјетске Русије.»⁴⁷⁶

Да постоји интересовање радне снаге у Европи, укључујући и западну, посебно међу стручњацима за одлазак на рад у Совјетску Русију, показује и извештај МИП КЈ за исти месец где се говори о приликама у Белгији. Међутим, овде се упозорава да се спроводи пропаганда међу радницима југословенског порекла у Белгији, махом стручњацима, да наставе рад у СССР и да иза тога стоји «комунистичка пропаганда». «Из разних сигурних информација види се све јасније да се иза сепаратистичког покрета наших радника у Белгији, нарочито у Схеренгу, крије једна маскирана комунистичка акција, којој је циљ добити подесне присталице међу југословенским радницима. Москва се одувек интересовала за Југославију, а није, међутим у самој Русији нашла међу нашим предратним емигрантима довољно разумевања за своје социјалне утопије, јер је баш тај свет, који се бавио у Русији малом трговином, највише погођен од социјалних реформи. Она се сада, како изгледа, интересује и за наше емигранте и у другим земљама, надајући се формирати из ових једну екипу комунистички револуционарну, школовану, спремну да је пошаље на терен у случају једног револуционарног покрета. Тако је Москва радила недавно у Шпанији и направила новој републици великих тешкоћа.

⁴⁷⁵ Архив Југославије, фонд 334, ПСШ, П/Ш, јул 1931, 54-55, 60, 69-77.

⁴⁷⁶ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за јули, стр. 251.

Те намере доказује и пропаганда која се врши преко Совјетског посланства у Паризу, међу нашим и пољским радницима у Белгији за емигрирање у Совјетску Русију. Русија, која обилује обичном радном снагом, имала би само интереса да усели квалификоване раднике, којих међу нашим емигрантима тако рећи нема; остаје, дакле, само мислити на пропагандистички циљ ове акције.»⁴⁷⁷

У септембарском извештају МИП КЈ констатује се да је Аустрија развила са Совјетском Русијом веома обимну трговинску сарадњу, а да се у међусобним преговорима покушава склопити трговински уговор. Са друге стране указује се да због како се каже великих прохтева за повластицама совјетске стране, уговор још није закључен.⁴⁷⁸

У месечном извештају МИП КЈ за март 1932. говори се о извесним резултатима привредних достигнућа СССР, где је производња подигнута у последњој години за 21 %. Иако се признаје извештан успех совјета у домену индустрије, указује се са друге стране на проблеме на селу, где је започета колективизација, и ликвидација „кулака“. Наводи се реални неуспех у том правцу, пошто „кулаци“ у највећем броју случајева, и након развлашћивања остају у непријатељском односу према совјетској власти и колективизацијом села. Каже се о томе следеће: „Стаљин и Молотов су образовали једно веће са диктаторским правима ради ревизије односа у колхозима и совхозима и оно је у њима нашло много хаоса и нереди. Земља је била рђаво рађена, давало се и одузимало без икакве контроле, крили су се производи, продавали тајно итд. У државне магацине ушло је врло мало...“.⁴⁷⁹ Подвлачи се ипак успех у области индустрије: „Што се тиче индустрије трактора за колхозе и совхозе, она је у пуном јеку. Фабрика у

⁴⁷⁷ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за јули, стр. 262.

⁴⁷⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за септембар, стр. 329.

⁴⁷⁹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за март, стр. 117.

Стаљинграду производи дневно 120 трактора, у Харкову 45, у Путилову 85. Према једном Молотовљевом говору, за 1932. годину предвиђа се за совјетску земљорадњу један милион механизованих коњских снага и сем тога за 900 милиона рубаља земљорадничких справа, као нових 1700 тракторских станица. Совјети се нарочито старају да што више индустријализирају државу. Дижу се фабрике на све стране за које се набављају машине из иностранства најновијег типа. Али недостаје стручних снага. И она се узима из иностранства, нарочито из Немачке. Истовремено се установљавају школе за квалификоване раднике. Фабрикација је далеко од тога да је добра. Квантитет је огроман, квалитет слаб, јер се увелико осећа не само недостатак квалификованих радника, него и савестан рад. Сем тракторских, основане су и аутомобилске фабрике. Аутомобилска фабрика у Москви „Амо“ је гигантских размера. Ипак се план није могао да изведе јер није било новаца. Од 518 фабрика које је требало саградити у 1931. години, није се успело да сагради ни половина. Са грађењем би још ишло, али није било новаца за куповину машина из иностранства. Како Совјети улажу много воље у индустријализацију, ипак је она у кризи. У кризи је због недостатка новаца, због нестручности радника, због рђавог и нерационалног вођења ствари и због слабе организације. Изграђена роба не одговара ни цени ни инвестицији.⁴⁸⁰ У наставку се говори о лошем стању саобраћаја у земљи, што се посебно односи на иначе развијени систем железничке мреже.

Посланство Краљевине СХС (Југославије) у Варшави, било је вероватно највећи сабирни центар информација о СССР-у за Југославију током читавог периода двадесетих и прве половине тридесетих година. Разлог је пре свега у томе, да поред географске близине Совјетске Русије, велике заинтересованости пољске политике и друштва тамошњим збивањима, и чињеница да је Пољска међу првим земљама успоставила пуне дипломатске односе са званичном Москвом. Насупрот томе, рецимо Румунија је тек тридесетих година успоставила дипломатске односе са СССР-ом. У извештају југословенског посланства у Варшави за Београд од 4

⁴⁸⁰ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за март, стр. 117.

марта 1930. указује се да на основу пољских извора којима располажу, у Совјетској Русији у њеном политичком руководству долази до подвајања. Тако Бухарин, Калињин, Риков, спремају опозицију према Стаљину, и да они представљају бољшевичку десницу, и да ће то доћи посебно до изражаја од јесени.

У наставку се истиче проблем који совјетска пољопривреда трпи због лошег резултата који дају колхоз и совхоз. Између осталог пољске власти су доставиле југословенском посланству извештаје по којима у првих неколико месеци те 1930. године из СССР-а је пребегло у Пољску око 500 сељака, незадовољних својом економском и социјалном позицијом, као и из страха да ће бити премештени у неку другу област да раде. У вези учесталих тврдњи румунских власти да очекују напад совјета на Бесарбију, југословенско посланство из Варшаве указује да су Пољаци врло резервисани у правцу тих честих наговештаја Румуна, и да сумњају да ће до икакве акције Руса у том правцу доћи. Они сматрају да ће Совјети евентуално покушати да делују на унутрашњу сцену Бесарбије, у покушају да се одатле спреми побуна против Румуније, а да су готово никакве шансе да би се Москва одлучила за директан напад на свог југозападног суседа у покушају да поврати Бесарбију и Буковину.⁴⁸¹

Из Варшаве, из југословенског посланства је стигао извештај за Београд и од 15 априла, у коме је тема совјетска политика у Европи, првенствено према Италији. Извори су такође претежно пољска дипломатија. По тим проценама званична Москва се труди да у Италији има што бољег партнера, како у економској сарадњи тако и у политичкој. Са друге стране, Совјети, по тим проценама подржавају сукобе интереса и неспоразуме који постоје између Француске и Италије, а да немају ништа против извесних неспоразума који постоје између Немачке и Италије, као и Италије и Југославије, док се труди да Турска на коју имају интереса, се извесно приближи Италијанима. У свему томе, Пољаци, виде логику добитка за Москву, лабављења европских односа, и једне врсте умањења кохезије антисовјетизма, односно антибољшевизма, који је привидно био након Револуције

⁴⁸¹ Архив Југославије, извештаји из посланства у Букурешту и Варшави почетком марта 1930, 395-22-221

постигнут на Западу, и који је озбиљно угрожен по питању немачке политике, још од Ђеновске конференције, а потом и од Италије и других мањих земаља које су незадовољне Версајским поретком.

Главни проблем за европске земље у односу на СССР је представљала опасност ширења комунизма. У том правцу се нарочито страховало од Коминтерне и међународног комунизма. Са друге стране, победа Стаљинове концепције над Троцким у другој половини двадесетих година, представљало је дугорочну могућност смањења страха од Коминтерне и повећавање могућности сарадње са званичном Москвом. Овome је доприносио и начелан став званичне Москве, да је Коминтерна и КП у целини, одвојен фактор од совјетске државе и да ту у сваком случају не може бити знака једнакости.⁴⁸²

На основу извештаја југословенског посланика из Варшаве почетком априла 1930. може се видети приказ стања совјетске армије. Долази до убрзаног проширивања капацитета и асортимана војних фабрика, и да знатан део индустрије за мирнодопске потребе, у ствари се користи и за војну индустрију. Више од 20 % буџета отпада на војне потребе, иако то по званичним статистикама није тако приказано. Поред регуларне војске, постоје и «оспавилхин» односно добровољачке организације које имају око два милиона људи. Њима треба додати и око два милиона комсомолаца који су организовани по војничком систему. Ту је и око 150 000 жандарма. Указује се на контраст у спољнополитичким начелима СССР и Коминтерне, који се залажу за разоружање у свету, укључујући и писање комунистичке штампе широм света, а у самом совјетском друштву јачају улагања у оружане снаге, и чак се врши милитаризација друштва.⁴⁸³

⁴⁸² У том правцу може се посматрати и допис Министарства спољних послова Краљевине Југославије, од 12 априла 1930. по коме се износи сазнање да званична Москва сугерише комунистима из европских земаља стационарним ван њих, а посебно у СССР-у да се могу враћати својим кућама и чак им давала препоруку да се по могућности укључују у буржоаске странке и демократске институције одакле би у будућности могли погодно деловати у прилогу комунистичке идеологије. Архив Југославије, МИП КЈ, 12 април, 1930. 395- 22--223

⁴⁸³ Архив Југославије, Извештај из Југословенског посланства у Варшави, 8. април, 1930. 395-22-223

Веома значајан документ на који смо наилазили у оквиру Архива Југославије, су Месечни извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, које је уведено у праксу тек од 1930. године. Међутим, значајан део ових извора је уништен, а само мањи део сачуван, па из њега имамо важну документацију о сазнањима МИП Краљевине Југославије о дешавањима и ситуацији у СССР-у, као и о совјетској политици у целини.

Из сачуваног Месечног извештаја за август 1930. имамо анализу о ситуацији у Совјетској Русији. Акцент овог извештаја је на економској ситуацији у земљи, пре свега у области аграра. Анализира се ситуација у пољопривреди након увођења совхоза и колхоза, који по овом извештају треба да дају око 60 % приноса за државу, а индивидуална газдинства осталих 40 %. Међутим, у извештају се наводи веома лош учинак сакупљања планираних приноса, тако да је за протекли месец сакупљено свега око 38,6 % планираног, док се за август очекује резултат од свега око 13 %. У анализи фијаска остварења плана прикупљања приноса, указује се и на даље уочљиву улогу тзв. кулака, који нису потпуно сломљени ни после вишегодишњих притисака на њих. У том правцу указује на ванредне мере које совјетски органи власти предузимају у правцу побољшавања резултата прикупљања пољопривредних производа, а са друге стране даље неутрализације слоја кулака, укључујући и њихову експроприацију земљишта које се директно потом укључује у власништво совхоза.⁴⁸⁴ У извештају се констатује да совјетска власт наставља са сукобом који има са селом у сопственој земљи и са највећим делом слоја сељаштва. Нарочито се скреће пажња на нелогичност да се влада у Москви опредељује за велики извоз житарица и других пољопривредних производа, а да у исто време извештаји о прикупљању усева и жетви дају веома лоше резултате. У том правцу се констатује да је од Револуције село „опљачкано“ и да се планирају нови подухвати према њему, „...Целом сељачком живљу предстоји један нов тежак период. Нов налет на село, после поменутог циркулара ЦК ‘са упутством’, биће још страшнији него ранији.“ Нашли смо на податке да је совјетска

⁴⁸⁴ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, (август-децембар 1930),* Извори за историју међународних односа, Архив Југославије, Београд, 2005, Извештај за август, Русија, стр. 57-60.

влада у то време припремала преко 200 теретних бродова за извоз жита у западну Европу, што је изазивало пажњу светске јавности, паралелно са вестима о лошим резултатима совјетске пољопривреде те календарске године.⁴⁸⁵

Из месечног извештаја за септембар Министарства иностраних послова КЈ, тврди се да Совјетској Русији прети глад. Као главни показатељи наводе се позив Валтеру Белу, бившем сараднику председника Хувера у некадашњој мисији за снабдевање Русије, да дође у земљу као комесар за снабдевање и извештај пољског генералног конзула из Харкова, који тврди да се већ осећа извесна несташница намирница. Када је у питању први петогодишњи план, указује се да је он у прве две године практично у потпуности испуњен, док је у овом трећој години наишао на проблеме. Истиче повољне резултате спровођења петогодишњег плана у индустрији, где је пример изградња у Ростову на Дону највеће фабрике пољопривредних машина у Европи. Истиче да је у изградњу привреде СССР укључен већи број страних стручњака који су добро плаћени, посебно Немци у области индустрије, а такође се позивају и Американци у области пољопривреде. Указује на пораст утицаја руског национализма, и указује да у Украјини нема више трзавица, пошто је увођење ингеренција аутономних у ову совјетску републику, у и даље веома јак централни систем, дало резултате.⁴⁸⁶

СССР је заиста у овом периоду прешао на петогодишње планове, пошто је у првом периоду трајања грађанског рата и стране интервенције на делу био у привредном смислу, ратни комунизам (1917-1921). Потом је следила Нова економска политика, која је трајала све до 1928. да би од тада на снази били петогодишњи планови.⁴⁸⁷

У извештају за октобар указује се на низ административних мера у управљању привредом, које се предузимају у правцу поштравања услова рада

⁴⁸⁵ АЈ-334, ПСШ, II, Септембар 1930, 228, *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, (август-децембар 1930)*, стр. 60.

⁴⁸⁶ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, (август-децембар 1930)*, Извори за историју међународних односа, Архив Југославије, Београд, 2005, Извештај за септембар, Русија, стр. 114-115.

⁴⁸⁷ Џон М. Робертс, *Европа 1880-1945*, Клио, Београд, 2002, стр. 462-480.

радњиштва и запослених, смањивању њихових, посебно социјалних права. Указује се на неодрживост тезе о пуној запослености у земљи, када и званични лист „Труд“ тврди да има око 600 000 незапослених. Стварни проблем државе је лоша привредна ситуација, која се колико толико санира кресањем расхода за социјална давања, али и плате и друге надлежности. При томе се уводи право административног одређивања даљег места запослења, без обзира на квалификације, што резултира да појединац све мање може да бира свој посао, укључујући некад чак и место боравка. Указује се да је централна власт, спремна да поднесе велике жртве у ширим слојевима становништва смањујући им елементарна права, само да би у што већој мери реализовала преамбициозни петогодишњи план.⁴⁸⁸ У извештају за новембар указује се на унутрашњополитичке сукобе и фракције у самом врху партије и државе. Након издвајања тзв. леве опозиције Стаљину током двадесетих година, коју су чинили Троцки, Камењев и Зиновјев, а која је политички побеђена, у овом периоду долази до јављања и тзв. десне опозиције Стаљину, коју чине Бухарин, Риков и Томски, а која са интелектуалним позиција тражи умекшавање преамбициозних планова и њихову реализацију по сваку цену. Стаљин све више политички доминира и концентрише власт у својим рукама, иако извесни опозициони елементи постоје у партији и држави, али они више немају снаге да га озбиљно угрозе и одстрани са власти. То посебно важи после повлачења Троцког у иностранство. У међународним односима СССР наилази на тешкоће у свом дампиншком извозу, јер Француска и неке друге земље, прихватају блокаду увоза совјетске робе због дампинга. Совјетска пропаганда тврди да западне земље, које постепено потпадају у светску економску кризу, покушавају блокадама економске сарадње, да науде СССР-у, који економски напредује, и остварује замишљене привредне планове. Истина и Стаљин је указао на извесне проблеме у реализацији свих параметара петогодишњег плана за овај период, али захваљујући великим жртвама и одрицањима радног народа, те

⁴⁸⁸ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, (август-децембар 1930),* Извори за историју међународних односа, Архив Југославије, Београд, 2005, Извештај за октобар, Русија, стр. 163-165.

раубовањем села до ивице експлоатације, постигнути су неки веома видљиви резултати у индустријализацији и електрификацији земље.⁴⁸⁹

Светска економска криза на западу, није погодила директно СССР, што је допринело извесној популаризацији, па чак делом и идологизацији совјетског привредног модела. У југословенској јавности је углед Совјетске Русије порастао, нарочито у ширим масама. У службеним извештајима изостаје аналитички приступ, али је ипак приметно излагање, и то више него раније, чињеница које говоре афирмативно о СССР. Тако се запажа пораст совјетско-америчке трговинске сарадње, док се за привреду Летоније каже да чак 40 % њене трговинске сарадње са светом, отпада на Совјетску Русију.⁴⁹⁰

У извештају МИП КЈ септембра 1932. констатује се пораст привредне сарадње Совјетске Русије са Пољском, између осталог дошло је и до поруцбине 50 великих брзовозних локомотива у Пољској.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, (август-децембар 1930),* Извори за историју међународних односа, Архив Југославије, Београд, 2005, Извештај за новембар, Русија, стр. 219-222. Указује се на изванредну сарадњу у привреди између Немачке и Совјетске Русије, где крајем 1930. има осам хиљада немачких инжењера, војних лица и стручњака који раде у совјетској привреди, укључујући и војне фабрике. Напомиње се да је сарадња два генералштаба немачког и совјетског веома жива. – наведено дело, стр. 222.

⁴⁹⁰ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије,* Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за мај, стр. 188 и 189; У Извештају МИП КЈ за јануар 1931. се каже за летонско-совјетске привредне односе следеће: „Односи Летоније са Совјетском унијом имају карактер бар по форми. Њихови привредни односи су развијени до те мере, да је у привредном погледу Летонија данас у потпуној зависности од Совјетске Русије. Са друге стране безобзирно гоњење комуниста у Летонији изазива жучне нападе и претње упућене Летонији од совјетске штампе, иако формално не даје право совјетској влади да од тога чини питање. Летонија, и поред потпуне економске зависности од Совјетске Русије, у сталној је бојазни од болшевичке агресивности – и у Летонији је свако осећа и нико не крије.“ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије,* Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за јануар, стр. 42.

⁴⁹¹ Архив Југославије, Фонд 334-ПСШ, II-III, Септембар 1932, стр. 41.

У извештају МИП КЈ за новембар 1932. говори се о стању привреде и друштва у СССР. Указује се на распрострањено незадовољство, нарочито на селу по питању убрзане индустријализације и запостављања пољопривреде. Незадовољства колективизацијом су веома изражена, нарочито у јужним областима, где се истичу Кавказ и Украјина. У знак протеста део култура није ни извађен из земље. Посебно су тзв. „кулаци“ незадовољни и активни у антирежимском удруживању. Говори се о лошем стању на железници, где је наводно већи део радне снаге недовољно квалификован и нестручан, па су честе саобраћајне несреће. У градовима се осећа недостатак намирница. Највеће снаге се улажу у тешку индустрију, док лака заостаје, а пољопривреда бележи тежак пад. „Темпо рада је све слабији и осећа се општа криза. Најобичније животне потребе је тешко добити. Лака индустрија нарочито је пала. Отворено је око 20 000 нових продавница, али у њима може мало да се купи. По болницама се осећа недостатак лекова и млека. Докле се с једне стране толико трпи, влада је с друге стране утрошила велике суме у „Дњепрогрес“, највећу хидроцентралу на свету како би се страним комунистима показао неки велики успех. Сваком странцу се показује ова централа као ремек дело бољшевичких метода рада. Међутим совјетски радник осећа да је то све за параду, јер он трпи несташницу у свему. Отуда интерес за другу пјатиљетку и не постоји.“⁴⁹² Борба против „кулака“ је по извештају оштра, некада и брутална, али ови се веома организовано боре и „...многи бољшевички теоретичари почињу да траже увођење нових концесија приватној иницијативи.“

У новембарском извештају се говори и о стању у Грчкој. Тамо леви покрет земљорадника заговара геополитичко зближавање односа са Совјетском Русијом. Тај покрет указује и на потребу измирења са Турском, где би СССР својим

⁴⁹² *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за новембар, стр. 404.

ауторитетом помогао да се део прогнананог грчког народа поново врати на своја огњишта у Малу Азију и на обале Црног мора.⁴⁹³

У мартовском извештају МИП КЈ 1935. констатује се „између редова“ да је у СССР дошло до великог напретка у моторизацији земље.⁴⁹⁴ Уопште у тим извештајима и анализама ако их посматрамо у континуитету постоји једна уздржаност у правцу евентуалних похвала достигнућа совјета практично по било ком питању, док је спремност на критику изражена. Ипак се задржава каква-таква објективност, само што она у правцу признавања успеха у том периоду совјетског привредног модела, макар и у појединим сегментима делатности је врло селективна и уздржана.

У децембарском извештају МИП КЈ о изменама у економској политици се констатује измена у вези укидања бонова још прошле године. Привредни напредак се делом тумачи повећаном експлоатацијом злата и стабилизационе пројекте.⁴⁹⁵ Приметно је да је од доласка Стојадиновића на власт, паралелно са позицијом првог намесника кнеза Павла, а које према СССР ни у ком случају нису биле наклоњене, долази заправо до видљивог таласа негативног односа према совјетима и Москви. То је приметно и у тону извештаја МИП КЈ, дипломатским списима и званичним анализама државних органа.

⁴⁹³ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за новембар, стр. 410.

⁴⁹⁴ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за март, стр. 143. «...Број аутомобила у Пољској износи свега око 35 000 према близу 2 милиона аутомобила и мотоцикла у Немачкој. Исто тако треба подвући и велики напредак у том погледу код источног суседа, тј. Совјетске Русије, што доводи у забринутост јавно мњење у Пољској, које тражи да се отпочне са великом акцијом на моторизацији земље...»

⁴⁹⁵ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за децембар, стр. 478-479; Такође на ову тему укидања тачкица говори и депеша МИП регионалним посланствима од 17. марта 1936, где се преноси писање лондонског Тајмса на ту тему.- Архив Југославије, 370-49-235,

Међу југословенским левичарима, велику пажњу су представљале вести о развоју ситуације у СССР. Обрачуни међу водећим комунистима, а после тога одједи вести о суровој борби за власт, одстрањивањем појединих револуционарних лидера и 'чисткама' изазивали су негативне реакције и незадовољство, које је делом било прикривеном сумњом у веродостојност свих тих информација. О том незадовољству говори и Драгољуб Јовановић један од лидера земљорадничког и социјалистичког покрета у Југославији који каже да су читаву југословенску левичарску и земљорадничку опозицију и јавно мњење, укључујући и Хрватску „...збуњивале вести које су стизале из самог Совјетског Савеза. У априлу 1929. Бухарин и Томски избачени су најпре из Политбироа, а затим из Централног комитета. Зиновјев и Камењев пали су као жртве Стаљиновог апсолутизма у партији и држави. Многи још нису били преболели ни Троцког, а највећа имена Комунистичке партије и Интернационале су једно за другим бацана у мрак, и што је горе – у близу издаје. То су били тешки ударци за младе идеалисте. Тешило их је једино то што је тога истога пролећа V свесавезни конгрес совјета изгласао Прву петолетку, петогодишњи план развоја народне привреде. Уобразиље су пленили велики радови са огромним инвестицијама, као хидроцентрали на Дњепру (Дњепрострој) и други.”⁴⁹⁶

У Краљевини СХС се на различите начине у оквиру политичке јавности третирали совјетско друштво и посебно његов привредни модел. Током двадесетих година, без обзира на политичке, идеолошке и традиционалне разлике у југословенском друштву, и по појединим југословенским покрајинама, заокруживала се постепено слика, на основу приспелих информација, о ситуацији у СССР. Посебно интересовање обухватао је привредни модел, о којем се све више заокруживала слика, као индустријски оријентисаном. Совјетски привредни модел је представљао „диктатуру пролетаријата“, где су извесни, свакако неспорни резултати постигнути у обнови и даљем развоју индустрије и енергетског сектора, док је сељаштво било у другом плану. Тога су били свесни чак и југословенски левичари, који су начелно са симпатијама говорили о свему ономе што је долазило

⁴⁹⁶ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 159. цитат.

из СССР. Истина југословенски комунисти су били далеко од сваке објективне критике совјетског друштва у то време.

Социјалисти окупљени око Земљорадничке странке (пре њеног формалног оснивања постојала је Група СКА), пре свега њени лидери Јоца Јовановић, Драгољуб Јовановић и Гавриловић су се критички односили на совјетска достигнућа у погледу села током прве половине двадесетих година. Тако Драгољуб Јовановић наводи да је 1927. доношење НЕПА представљао покушај да се умање лоши резултати на селу совјетске власти: „Лицем селу - у Совјетској Русији је баш у то време, три године после Лењинове смрти, избачена та парола, јер се показало да нису дали резултата ни совхози ни колхози, а још мање сеоске комуне. Цела партија је позвана да се окрене селу и да покуша да придобије људе, да их одобровољи према новом режиму, да им обећа нову економску политику (НЕП), која је под Лењином већ била оживела пољопривреду“. Дакле Д. Јовановић полази од тога да су резултати совјетског друштва постигнути у области пољопривреде и села били доста слаби још у првим годинама стварања СССР, али да је ипак још у последњим годинама пре смрти Лењина постигнуто извесно „оживљавање пољопривреде“, баш преко НЕП. Драгиша Лапчевић, ветеран социјалистичког покрета у Србији, је у својој полемици са Отокаром Кершованијем у „Радничком покрету“ од јануара 1927. писао између осталог, да је „режим сељака и радника у Русији ствар болесна и апсурдна.“⁴⁹⁷ Јовановић наводи да је типичан став доброг дела српских сељака према СССР током двадесетих могао да се посматра кроз изјаву активисте земљорадничког покрета Милоша Милошевића из Малог Крчмара код Раче Крагујевачке да у спољној политици „са Французима остати у добрим односима, а на Русију се ослањати“. Међутим, интелектуалци и вођство земљорадника су већ имали свој изграђен приступ аграрном моделу који је био друкчији, и чак веома критички у односу на совјетски модел примењен на селу. О томе говори и Александар Крушковић адвокат из Скопља, један од истакнутих представника социјалистичке и земљорадничке интелигенције који у свом чланку „Земљораднички покрет и комунизам“ средином двадесетих указује да „У поретку

⁴⁹⁷ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 22.

диктатуре пролетаријата, бар какав је тада био у Совјетском Савезу, за једног делегата из вароши у (Врховни совјет) устав је предвиђао 25 000 гласача; за једног делегата са села било је потребно 125 000 гласача.“ Крушковић дакле указује на извесну уставну неравноправност руралног становништва у СССР у односу на оно градског и варошког порекла. Крушковић износи и фундамент разлике између социјалистичког концепта организације села и оног комунистичког, тада владајућег у СССР: „Главна разлика између земљорадничтва и комунизма јесте општа својина земљишта под комунизмом, док је земљораднички покрет за социјализацију или подржављење само крупних капиталистичких предузећа.“⁴⁹⁸ И поред свега тога земљораднички и социјалистички покрет (укључујући и социјалдемократе) српских социјалиста је често био критикован од стране режима, деснице и дела политичке јавности као близак СССР. Заправо иако нису стављали у први план као што је то случај са комунистима, бескомопромисност класне борбе, и социјалисти и земљорадници, као и целокупна српска левица тог времена, показивали су извесне симпатије према совјетској Русији, уз све критике које су према бољшевичком моделу у исто време повремено давали. Није била спорна ни тежња ка пуном признању СССР из ових кругова, при чему је режим био жестоко критикован због свог тврдог става по овом питању.

Тако је број „Рада“, елитног гласила интелектуалаца блиских земљорадницима и социјалистима од 20 априла 1927. био забрањен, а његов уредник кажњен затвором од месец дана и новчаном глобом због чланка „Одлазе старци“. Образложење пресуде је било да је писац „ширио мржњу против државе, да је тражио ново уређење по угледу на Совјетску Русију“.⁴⁹⁹ Када је Рад доживео и пету забрану, привремено је основан нови лист са насловом „Нерад“.⁵⁰⁰ Нерад је у

⁴⁹⁸ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 23.

⁴⁹⁹ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 25. Тако је у јубиларном броју Рада, који је обележио годишњицу излажења и штампан у чак 10 000 примерака дата у афирмативном смислу, анализа руске друштвене мисли још од XIX века о позитивном односу према раду. У претходном броју у тексту Луке Јовановића афирмативно се говори о напорима совјета да унапреде пољопривреду. – из Д. Јовановића, 1997, стр. 29-30.

⁵⁰⁰ „Рад“ је ипак ускоро наставио са излажењем

свом првом броју дао и један текст пародију под насловом „Опростимо ти Русију“, у којем се изругује делу југословенске политичке јавности, окупљене пре свега око режима, који се изразито негативно односио према СССР-у, укључујући и одбијање његовог признавања. У том чланку се полемише о пангеричком односу актуелног режима према белим руским емигрантима у Југославији и са друге стране о црним и сивим тоновима којима се режимска штампа и јавно мњење односи према ситуацији у СССР-у.⁵⁰¹

О односу комуниста са једне стране и социјалиста и земљорадника са друге стране у оквиру српске (југословенске) левице двадесетих година говори Драгољуб Јовановић када каже да су на њихове трибине у Београду долазили и комунисти, који су покушавали да искористе тај простор за своје интересе. Јовановић каже да ни сами српски комунисти „нису били уверени да у Совјетском Савезу више нема ни сиротиње, ни очајања, ни алкохолизма“. Велику пажњу левичарске јавности, а посебно комуниста, јер је припадао њиховим симпатизерима, изазвало је крајем априла 1927. предавање Рајка Јовановића, који је пре тога боравио у СССР.⁵⁰² Након тога велико интересовање је владало и за излагање Мирослава Крлеже, који је управо пре тога био на краћем боравку у СССР. И сам Драгољуб Јовановић је добио понуду крајем 1927. године да обиђе СССР и његове дилеме по том питању показују изванредно друштвено-егзистенцијални ризик који су имали тадашњи југословенски интелектуалци ако се одлуче на такав гест у односу на

⁵⁰¹ „Опростимо јој што нам је послала само пола милиона својих избеглица, само неколико својих славних генерала и само једног Врангела, што нас је, услед благостања националне победе, узнемирила вестима о глади, о људима који једу земљу, о мајкама које бацају своју децу у воду, о гладној смрти пет милиона људи...Русија за нас управо не постоји. Али за љубав пепела царевог, можда ћемо се смиловати да јој приђемо, па и да признамо 'тамо оне разбојнике'. Један од 789 или 987 услова за признање нове Русије биће да се болшевици извину г. Спалајковићу....“

Када је пак реч о критичком односу према положају белих емиграната из Русије тих година у Србији, Драгољуб Јовановић наводи у својим Политичким успоменама да су руски радници били повлашћени у тимочким рудницама, где су радили најлакше послове и од лекара Руса добијали лако боловање. Из Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 28-29.

⁵⁰² Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 51.

владајући режим. Постојале су дакле чак и могућности да се изгуби државна служба у случају посете СССР, као и друге непријатности. Јовановић је, попут већине социјалиста тог времена, волео СССР, залагао се за његово признавање, али је у исто време био веома критичан према комунизму. Вести до којих се долазило тада у Југославији о стању у СССР, као и приватним каналима до лидера земљорадника и социјалиста изазивали су подељена мишљења. Јовановић је сматрао да ту има квалитетних ствари, али у исто време и лоших. „Могао сам да се залажем за Совјетски Савез, пошто другог ослонаца нисмо имали, а да ме правда то да сам говорио у доброј вери и не познавајући право стање.“

Са друге стране крајем 1927. и почетком 1928. из кружока елите левичара некомуниста у СССР су у краћу посету отишли Мирослав Крлежа, Драгиша Васић, Влада Рибникар и вајар Сретен Стојановић. Они су по повратку у земљу о ономе шта су тамо видели објавили неколико радова. Крлежа је штампао свој рад „Излет у Русију“, Драгиша Васић је објавио у Времену репортажу о свом путу, Рибникар је у Политици објавио неколико чланака на ту тему, а неке радове је накнадно публиковао и Стојановић. Јовановић указује да је извесно отопљавање према СССР било видљиво тада од стране владајућег режима који је тражио шири ослонац у спољној политици. Са једне стране улазак Радића у владу и његово претходно одрицање од републиканских начела поправило је, макар на средњи рок унутрашњополитичку ситуацију у земљи. Потписивање пакта са Француском и јачање Мале антанте били су извесни спољнополитички ослонци, превасходно према насртљивој политици фашистичке Италије према Југославији. Међутим, нешто либералнији однос режима према индивидуалним контактима са СССР и смањење друштвених санкција у том правцу, Јовановић види као жељу званичног Београда да се и у односу на Совјетску Русију смањи дистанца и потенцијално на дужи рок тражи могућност сарадње. „...Ми смо се бојали Италије и Мађарске, а Бријан нас је помогао (мисли на потписани споразум-пакт Француске и Краљевине СХС – примедба Д.П.). Чланом 4. Француска се обавезивала да ће код Друштва народа учинити све да се заштите интереси Југославије ако буде нападнута. То није било много, али је сама Мала антанта била још мања гаранција. Ништа друго нисмо имали. Режим као да је увиђао да може бити неке користи од било каквог додира са

Совјетима, макар то долазило од левичара и неутралаца.,⁵⁰³ О разлозима да се и поред тога није ништа конкретно чинило у правцу признавања СССР-а и успостављања пуних дипломатских односа са њим Јовановић каже: „Краљ Александар је одбијао да призна Совјетски Савез из многих разлога; најпре да се не замери царским генералима и другим знатним избеглицама, затим да се не истрчава испред Британије и Француске, па и кад су оне признале, да њима оставља бригу о нама, најзад што су га неки бели Руси уверавали да он може да наследи Романове на руском престолу. Али се лично никад није много изјашњавао против Москве. Чак се за време диктатуре хвалио да ‘доста ради са Совјетима, али преко Ататурка’.⁵⁰⁴

О ставовима према СССР-у у Словенији може нам сведочити и писање њихове штампе из тог периода. Тако Драгољуб Јовановић наводи „У Словенцу од 7 новембра (1934. –напомена Д.П.) нашао сам чудноват чланак на два широка ступца: ‘Јеврејин – марксист влада у Русији’. Прва тврдња: Јевреји су најпре помагали мењшевике, али су се касније определили за бољшевике, као оштрије и као већу гаранцију да се неће поновити погроми против њих. Жељни освете над хришћанима, они су се све више ангажовали у револуционарном покрету. Док је 1903. био само један Јеврејин у врховном руководству бољшевичке партије, 1912. било их је већ пет, а 1917. осам. Клерикални лист се позивао на књигу *Руска револуција и Јевреји* Пасманика, бољшевика Јеврејина, који на стр. 150 каже да се 1917. Јевреји већ нису борили за своје народнојеврејске идеале, већ су постали ‘прави представници руске моћи и спољни лик руске револуционарне воље’. На конгресу почетком 1917. од једанаест чланова председништва шесторица су били Јевреји. И за самог Лењина тврде да је полујеврејин по мајци, која се звала Бланк. То је за мене било ново. Знао сам да су Зиновјев, Каменев, Троцки и Александра Колонтај били Јевреји, али не и за Свердлов, Урицког, Јофеа. То се могло мислити

⁵⁰³ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 71-72.

⁵⁰⁴ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 72. Јовановић у наставку наводи да је Александрова спољашња политика била углавном добра, али у унутрашњој да је правио грешке, од чега је лична узурпација власти била све очигледнија и да је постепено „газио ка дикатури“.

за Ушлихта, али не и за Сокољникова. Није ме изненадило да је Ђержински био Пољак.⁵⁰⁵

⁵⁰⁵ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Трећи том, „Проповеди“, Београд, 1997, стр. 82.

Четврти део

«Југословенска диктатура»

Предмет овог поглавља је период везан за диктатуру, односно привремену суспензију парламентарног вишестранаџа од стране краља Александра Карађорђевића након иницијената из 1928. године. Дакле, након доношења Шестојануарске диктатуре 1929, тај период је потрајао све до 1935. када су одржани парламентарни избори у мају месецу. Током ових шест година, дошло је и до крупних промена у спољнополитичком окружењу Југославије, као што је и сама Совјетска Русија и на унутрашњем и на спољном плану доживела извесне промене. Рецимо 1929. године, још је функционисао версајски систем, Друштво народа, и француска хегемонија у Европи, као и њен пресудан утицај на Југославију. Током следећих шест година овог периода, то се мењало, нарочито када је почетком 1933. дошао на власт Хитлер у Немачкој. Совјетска Русија је и даље живела у једном аутократском систему, у коме је Стаљин повремено развијао праве чистке, укључујући и обрачун са најближим сарадницима. Повремени таласи глади, захватили би делове СССР и многи недостаци у његовом друштвеном и политичком уређењу били су веома видљиви. Са друге стране земља је ипак ишла напред, уз велике жртве радног становништва, где је посебно трпело село, остваривани су резултати изградње земље, посебно индустрије, али и путне, стамбене и комуналне инфраструктуре, масовне културе и спорта, описмењавања, урбанизације и електрификације, јачања оружаних снага. Светска економска криза на западу није захватила директно и СССР, што је значајно ојачало позицију совјета у међународним односима, али и у престижу међу ширим слојевима становништва других земаља. Вести о Совјетској Русији су биле често противречне међу народима и земљама Европе; са једне стране се из углавном левичарских кругова некритички инсистирало на постигнутим резултатима совјета у области индустријализације, електрификације, урбанизације, описмењавања и извесне имуности на последице светске економске кризе, тако видљиве у готово свим капиталистичким земљама. Са друге стране десничарски, али и значајан део јавног мњења тзв. политичког центра ширио је вести о повременим таласима глади у

СССР, који су односили и стотине хиљада жртава (индиректно заједно са различитим болестима и таласима екстремне зиме и непогода можда и милионе, као када је био чувени глодомор почетком тридесетих у јужној Русији и Украјини), на аутократском уређењу земље, на чисткама које гутају неподобне, укључујући и део самог партијског и политичког врха које је елиминисао Стаљин.

Након доласка нациста на власт у Немачкој додатно се мења ситуација у Европи, пошто пре свега Француска пред конкретном опасношћу од немачког ревизионизма, мења убрзано свој однос према Совјетској Русији о чему говори и војни пакт и споразуми који су склопљени са званичном Москвом 1934-1935. Најзад улазак СССР у Друштво народа, његов утицај на грађански рат у Кини, а потом и помоћ одбрамбеним напорима Кинеза у односу на јапанску агресију, на леве снаге у републиканској Шпанији, идеолошки утицај на организацију и деловање левог блока у Француској и низу других капиталистичких земаља, а посебно у свим плановима противника нацизма и фашизма у Европи додатно је уздигао престиж СССР у светској јавности, што се односи и на Југославију. У случају Југославије много је значајно просовјетски став званичне Чехословачке, као и извесно отопљавање односа и међусобно признање на релацији Букурешт-Москва, с обзиром да је Мала антанта имала велику важност у спољној политици Југославије, али и у југословенском јавном мњењу у целини. Краљевина Југославија, је под личним режимом Александра Карађорђевића остала на већ прокламованим принципима традиционалног русофилства, што се посебно манифестовало у њеном покровитељском односу према руским избеглицама, а са друге стране се показала принципијелно непопустљива према могућности да призна СССР, иако су то већ до тада учиниле готово све европске земље и огромна већина суверених држава у свету. Стегнута диктатуром југословенска политичка јавност кроз смањену слободу штампе овог периода, није у потпуности одражавала расположење већинског дела јавног мњења Југославије, посебно српских земаља. Наиме југословенско јавно мњење иако није било монолитно у односу према Совјетској Русији, већ заправо веома подељено по различитим основама, током овог периода, је нешто повећало своје интересовање, па можда делом, чак и симпатије према СССР. Без обзира на то, под директним утицајем власти је био

само део медија, па већ у анализи писања веома престижне београдске „Политике“ налазимо однос према Совјетској Русији, као критичан, али не и посебно неблагонаклон. Заправо и сам југословенски режим је у овом периоду показивао постепено отопљавање свог става према СССР, до те мере, да се често постављало питање скорашњег међусобног признавања две државе (СССР и Краљевине Југославије). Са друге стране, када је у питању званични СССР и са друге стране Коминтерна, ту се не може у потпуности ставити знак једнакости, бар не у формалном смислу. Управо је Коминтерна својим непопустљивим ставом и у већем делу овог периода, у односу на Краљевину Југославију, некад и као „версајску творевину и тамницу народа – великосрпске хегемоније“ што је имало утицај на део југословенске левице, а посебно комунисте које је контролисала, отежавала могућност у пракси отопљавања односа на линији званична Москва – званични Београд.

Водеће политичке странке у Југославији су биле подељене у свом односу према СССР, мада те поделе заправо и нису биле екстремно изражене. И радикали и демократе су се одликовале русофилијом, али су демократе имале далеко више слуха за сами СССР као реалност и силу са којом треба сарађивати, док су радикали били блиски двору и своју русофилију манифестовали подршком белих Руса и избеглица у земљи, док су према званичној Москви остали углавном резервисани и посебно зазирали од комунистичке опасности. ХСС није имао тако изражену русофилију из разумљивих разлога, али је Мачек, за разлику од Радића био далеко уздржанији у показивању симпатија према Совјетској Русији. Мачек је више био реал политичар, без претераних идеолошких уверења, а ни лично није имао симпатија према совјетима и чак општем словенству какве је имао Стјепан Радић. Земљорадници (земљорадничка странка и савези око њих) су имали посебних симпатија, делом и као русофили, али и као левичари према самој Москви, наравно задржавајући при том одређену критичност према болшевизму. Такве ставове је имао и Јован Јовановић као и Драгољуб Јовановић, док је знатно уздржанији по том питању био Гавриловић. У југословенским покрајинама и народносним и религијским скупинама је однос према Русији био различит, тако да је у католичким срединама као и међу муслиманским становништвом изостајала

наглашена русофилија какву наилазимо у широким слојевима православног живља ма где он живео, док је однос према совјетима био условљен политичким опредељењем. Тако су левичари имали више разумевања и симпатија за совјетски режим, што се посебно односи на комунисте који су деловали у илегалу, њихови центри организације били често ван земље (у Бечу и др.), а хијерахијски подређени Коминтерни и њеном седишту у Москви.

Глава 1 – Суспензија парламентаризма

У овом делу поглавља о периоду диктатуре, за изворе имамо стенограме заседања Народне скупштине КЈ, где се одвијао какав-такав парламентарни живот, мада заправо све до 1935. није било правих плуралних вишестраначких избора. У оквиру њега изабрали смо неколико излагања посланика која се односе и на СССР.

На седници народне скупштине од 24. фебруара 1932, читају се од стране секретара скупштине др Драгана Јевремовића бројни захтеви подносилаца захтева из читаве земље о признавању (за службу и пензије) учешћа у ратним збивањима и војним службама и године проведене у руској царској војсци. Међу подносиоцима захтева на основу имена видимо да има Срба, али и по неки Рус.⁵⁰⁶

Посланик Салих Баљић, је говорећи на седници 2. марта 1932. о економској ситуацији у свету, и последицама светске економске кризе, споменуо да совјетски дампиншки производи праве велики продор на међународном тржишту. „Руски је демпинг наумио, да потресе све нормалне грађанске темеље економског, социјалног и политичког живота у Европи, бацајући на светско тржиште производе чак испод цјене коштања...“⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ *Стенограми Народне скупштине Краљевине Југославије*, Ванредни сазив, за 1931 и 1931. годину. Књига 1, Од I претходног до XIV редовног састанка, од 7 децембра 1931 до 26 фебруара 1932. Године, Београд, Графички уметнички завод Планета, 1932, стр. 226.

⁵⁰⁷ *Стенограми Народне скупштине Краљевине Југославије*, Ванредни сазив, за 1931 и 1931. годину. Књига 1, Од I претходног до XIV редовног састанка, од 7 децембра 1931 до 26 фебруара 1932. године, Београд, Графички уметнички завод Планета, 1932, део Редовни састанак – 2 марта 1932., стр. 31.

На седници од 3 марта 1932. посланик Омер Кајмаковић је говорећи о привредној ситуацији у свету и КЈ Југославији, споменуо и Совјетску Русију: „...Ви сад у Немачкој имате овакву ситуацију – исту социјалну структуру као и у Русији: нагомилани капитал, вакуум а на другој страни пролетаријат. То исто имате, господо, и у Русији, само с том разликом, што у Русији пролетери имају бар неку илузију, а у Немачкој ни тога нема, и баш због тога се у Немачкој и дешавају врло чести сукоби. Дакле, та социјална демократија у Немачкој, уништавајући тај средњи сталеж, она је отсекла грану, на којој је и она могла да седи...“⁵⁰⁸

Суспензија парламентаризма која је настала Шестојануарском диктатуром краља Александра, потрајала је приближно све до почетка 1935. године. У овом временском периоду политичке одлуке у земљи су биле у највећем сконцентрисане око двора и самог краља Александра Карађорђевића који је имао великог утицаја и на кадровска решења формирања Влада у овом периоду као и личности самог премијера. Шестојануарска диктатура је донешена у највећем ради превазилажења унутрашњополитичких сукоба у земљи, пре свега након атентата у Народној скупштини када су убијена браћа Радић. У сржи проблема су српско-хрватска политичка мимоилажења око уређења Југославије. Крупна грешка српске политике је заправо у читавом међуратном периоду до доласка Драгише Цветковића на чело владе (када је могућност српске стране била далеко мања него претходне две деценије), нарочито у периоду формирања Краљевине СХС и доношења Видовданског Устава је инсистирање на унитарној држави. Што је најважније нити је та унитарна држава заиста била у интересу српског народа, нити је због тога вредело улазити у сукобе са већинским хрватским опредељењем, који се никако није могао сложити са концептом унитарне државе. Парадокс је да су хрватски политичари инсистирали за неком територијалном поделом, дакле извесним начином разграничења између хрватских и српских земаља, а да су управо српски

⁵⁰⁸ *Стенограми Народне скупштине Краљевине Југославије*, Ванредни сазив, за 1931 и 1931. годину. Књига 1, Од I претходног до XIV редовног састанка, од 7 децембра 1931 до 26 фебруара 1932. године, Београд, Графички уметнички завод Планета, 1932, XVIII редовни састанак – 3. Марта 1932, стр. 67.

политичари то одбијали, и то када је српска страна политички била изузетно надмоћна, и што је још важно када је етничка структура становништва била значајно повољнија него што ће то бити случај након геноцида над Србима почињеног у НДХ, послератних миграција и других облика промена структура становништва на подручју западно од реке Дрине.

Краљ Александар, двор, као и значајан део владајуће политичке елите овог периода, задржао је извесне резерве према Совјетској Русији, иако је заправо ово био период њиховог додатног отопљавања у том правцу. Ове владајуће структуре, су посебно након јачања нациста, и доласка Хитлера на власт, предвиђале пораст улоге и значаја СССР у европској и светској политици. Са друге стране, они су прилично тактички и дозирано пратили напоре француске политике да се приближава Москви, као противтежа доласку нациста на власт. Разлог би могао бити у превасходном оријентисању спољнополитичке концепције Београда на одбрану од притисака Италије, где је у овим годинама Француска и даље посматрана као главни противтег у том правцу, али је са друге стране, окретан поглед и према Немачкој. Немачка је у последњих пар година владавине краља Александра, третирана све више као важан спољнотрговински партнер, а потом и као могући противтег италијанским притисцима. Све већа приближавања Чехословачке, па и Румуније идеји успостављања пуних односа са Совјетском Русијом, значило је и превагу тог става у оквиру Мале антанте. Југославија се изузетно приближила таквом ставу, посебно током 1934. календарске године, када је у Женеви у оквиру Друштва народа и потписан споразум о Дефинисању нападача, који су потписали и Краљевина Југославија и СССР између осталих. У том правцу се може констатовати да је у периоду Шестојануарске диктатуре, дошло до све већег приближавања дотле веома удаљених ставова Југославије и СССР. Победа Стаљина у унутрашњополитичким борбама у оквиру СССР, посебно елиминација Троцког, значило је у међународном контексту Москве, давање предности умереније спољнополитичке платформе, у односу на алтернативни, поражени концепт ширења светске револуције.

На унутрашњем политичком и друштвеном плану диктатура је негативно утицала на каналисање демократског изражавања и јавног говора о Совјетској

Русији. Забрањена комунистичка партија Југославије и нетрпељив однос Коминтерне негативно су утицали на однос нижих слојева и посебно радништва према југословенском режиму, а та конфликтна ситуација није поговала за зближавање званичних односа Београда и Москве. Диктатура је заострила заправо српско – хрватске односе јер је инсистирала на „једном народу југословенском и три племена“ што је довело до пораста утицаја франковаца па, чак и усташа који су деловали у емиграцији. Са друге стране сам значај Совјетске Русије, због њеног приличног имунитета на последице Светске економске кризе је порастао како у ширим масама и самој друштвеној елити, тако и међу самом политичком елитом и владајућој династији. Долазак нациста на власт у Немачкој, пријем СССР у Друштво народа, и приближавање позиција Москве са Паризом и Прагом, побољшавали су виђење совјета у редовима интелигенције и већег дела демократских снага у Југославији. Са друге стране долазак кнеза Павла као првог намесника на место убијеног краља Александра, није у суштини поговало односима према СССР, јер је покојни краљ био русофил, што се не би могло рећи за Павла, иако су обојица била обузета антикомунизмом.

На унутрашњој политичкој сцени нестале су привремено политичке странке покушано је наметање интегралног југословенства. Посебна улога руске беле емиграције још је била веом истакнута, док су са друге стране вести о Совјетској Русији и даље у ширем јавном мњењу биле нередовне, а некад и контрадикторне. Ипак, до шире јавности је долазило сазнање о томе да Совјетска Русија није директно захваћена светском економском кризом, да се постижу изесни резултати у индустријализацији и електрификацији, док са друге стране ову велику словенску земљу још увек повремено захватају пандемије глади, што је делом последица занемаривања и експлоатисања села. Борба против „кулака“, присилна колективизација на селу, били су праћени паралелно са повременим таласима глади и вестима о масовним људским жртвама. Југословенска левица, посебно комунисти величали су улогу и достигнућа у СССР, док су са друге стране представници владајућих структура, посебно деснице истицали тамне стране совјетског модела.

Глава 2 – Југословенско међународно искуство (Југославија у међународним односима)

Период од почетка 1929, па све приближно до почетка 1935. је период увођења привремене суспензије парламентарног вишепартизма у Југославији, као резултат вишеструких напетости након атентата у Народној скупштини 1928, и поремећаја српско-хрватских односа у целини, што се одразило на укупну друштвено-политичку ситуацију у земљи. Светска економска криза утицала је на известан пораст угледа СССР у свету, посебно међу нижим слојевима становништва, што се одразило и у Југославији.

Најважнији извори за посматрање односа југословенске политичке јавности према СССР у овом периоду су дипломатски извори МИП КЈ, потом анализа писања новина, пре свега Политике. Следи анализа мемоара Драгољуба Јовановића, потом изјаве појединих политичара КЈ, и најзад све ово допуњено сазнањима и из совјетских извора тог времена.

Нарочиту пажњу заузимају ставови према СССР од стране југословенског државног врха у овом периоду, а то се односи на Краља Александра Карађорђевића, потом на принца Павла и најзад пре свега на др Милана Стојадиновића и још неке истакнуте политичаре.

Већ су познати начелни односи из претходног периода двадесетих краља Александра према могућности признавања СССР. Ипак временом и он је под притиском новонасталих околности, све више увиђао значај приближавања са Москвом и успостављања неког вида односа са СССР. То је нарочито дошло до значаја након јачања нациста и угрожавања опстанка Верајског поретка у Европи. Примицање и потом улазак СССР у Друштво народа, такође су утицали на те промене. У том правцу признавање и подршка од стране Југославије совјетског предлога дефинисања нападача у Женеви значило је *de facto* признавање СССР од стране Београда. У југословенској јавности доминирао је став подржавања извесног

отопљавања односа према СССР, како извештава страна штампа.⁵⁰⁹ Друге две чланице Мале антанте Чехословачка и Румунија су прво *de facto* признале СССР, а потом се припремале и за *de jure* признање СССР. што се очекивало у јавности да заједно са њима постигне и Југославија. У иностраној штампи се калкулисало да би први југословенски посланик у Москви могао бити тадашњи посланик Краљевине у Берлину Живојин Балугџић.⁵¹⁰ По Винаверу Балугџић је убедио краља Александра да се мора сарађивати са СССР-ом и због спречавања ефеката евентуалних руско-италијанских односа, што је раније као аргумент у том правцу истицао и Радић.⁵¹¹ Историчар Хоптнер наводи да је „Југославија пристала 1934. на наговор Чеха, да се не противи примању Совјетског Савеза у Друштво народа.“⁵¹² „Политика“ је писала да улазак СССР у Друштво народа представља корист за светски мир.⁵¹³ Посланик (раније радикал) М. Димитријевић је у скупштини поднео тада сензационалну интерпелацију да треба признати СССР. Др Милан

⁵⁰⁹ Архив Југославије, 38-882-1067, Известия 8 јули 1933; Lidove noviny 11 VII 1933; Le Petit Parisien 4. VII 1933; Vossische Zeitung 6. VII 1933; у Вук Винавер, “Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929-1934. године“, стр. 44. Са друге стране немачка штампа је углавном критиковала овакво приближавања југословенске спољне политике према СССР. Видети у Minchnerer Neueste Nachrichten 7 VII 1933. источноевропска интригантска игра: Berliner Tageblatt 8 VII 1933. источних 300 милиона иде против четири велике силе; Der Tag (Берлин) пребирање истока против Немачке; из Вук Винавер, “Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929 - 1934. године“, стр. 43.

⁵¹⁰ Винавер ту тврдњу поткрепљује са изворима попут Kolnische Zeitung 5 VII 1933. и Nemzeti ujsag 6 VII 1933. из Вук Винавер, “Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929.-1934. године“, стр. 44.

⁵¹¹ Čas, Праг 21. VII 1933. из Вук Винавер, “Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929-1934. године“, стр. 44. Винавер на истој страни преноси писање Nemzeti ujsag 6 VII 1933. да је у Београду постојала група блиска руској емиграцији („група руских кнегиња“) у којој су била два министра и један генерал, противна везама са СССР, и група Грол, Балугџић и Кумануди која се залагала за хитно успостављање односа са СССР. Ова група је уживала подршку француског посланика у Београду, и спроводила политику зближавања са СССР, коју је прокламовао у основним цртама претходних година Стјепан Радић.

⁵¹² Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, „ Отокар Кершовани, Ријека, 1973, стр.186.

⁵¹³ *Политика*, 16. VII 1933.

Стојадиновић је за Политику изјавио да „док у целом свету влада незапосленост, у СССР-у тога нема“.⁵¹⁴ О овоме Аврамовски наводи следеће: „Тек на својој седници у Загребу 22 јануара 1934. године Стални савет је донео одлуку да све државе чланице треба да успоставе дипломатске односе са СССР-ом. За контакте са Совјетским Савезом коришћени су преговори који су вођени између француске и совјетске владе око питања приступања Совјетског Савеза Друштву народа. Коначна одлука око успостављања дипломатских односа донета је на састанку Сталног Савета у Женеви почетком јуна 1934. године. На основу те одлуке дошло је 9. јуна 1934. године до састанка између Литвинова, с једне, и министра спољних послова и представника у Друштву народа земаља Мале антанте, с друге стране. Истог дана измењене су ноте између румунске, чехословачке и совјетске владе којима су успостављени дипломатски односи између тих земаља. Иако је југословенски министар спољних послова Јевтић, заједно са представником у Друштву народа Константином Фотићем, присуствовао разговорима са Литвиновом, југословенска влада и овога пута није напустила своје антисовјетске позиције, и није успоставила дипломатске односе са Совјетским Савезом“.⁵¹⁵

Дакле, период од 1933. до краја 1935. године је било време извесног отопљавања односа између СССР и Југославије, мада није дошло до онога што се очекивало, а то је успостављање званичних односа две земље. Убиство краља Александра у Марсеју, са друге стране јачање фашистичких снага у Европи, одразило се на јачање улоге СССР међу већином европских земаља. Француска и Чехословачка су склопиле и војно-политички пакт са СССР што се требало озбиљно одразити и на спољнополитичку позицију Краљевине Југославије и њен однос према СССР. Међутим то се није десило, делом и због посебног односа чланова династије Карађорђевић према бољшевизму, и емотивног односа који је посебно краљ Александар имао према династији Романових и царској Русији која је нестала под ударима бољшевика.

⁵¹⁴ *Политика*, 29. VIII 1933.

⁵¹⁵ Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1935-1937*, Просвета, Београд, 1968, стр. 27-28.

Са друге стране кнез Павле који се након смрти краља Александра Карађорђевића налази на челу Намесништва, за разлику од њега и већинског дела југословенске елите (посебно из редова српске националности) има поред антисовјетског и приметан антируски став. Хоптнер наводи да је југословенско политичко вођство схватило након 1935. године да ће најзад морати да призна СССР, «али ће они то учинити уз одређене увјете. Како је кнез Павле савјетовао владу, ваљало је одуговлачити што више. Признати Совјетски Савез само ако је нужно потребно и само кад у земљи буду потпуни мир и ред. Имати на уму да ће будући совјетски амбасадор постати средиште свим незадовољницима укључујући чак и опозицију. Он ће вјероватно привући чак и шире масе својим православљем и славенством.»⁵¹⁶

Приликом убиства краља Александра Карађорђевића октобра 1934. године, званична Москва је показала жаљење у вези тог чина. Совјетски министар спољних послова Литвинов изјавио је том приликом о преминулом југословенском суверену: «Европски мир имао је у њему неустрашивог поборника. Краљ Александар је у истини био народни владар и узор државама, који заслужује да га на његовом путу следе сви, којима је мир и међународна сарадња збиља на срцу.»⁵¹⁷

Кнез Павле је указао да се ради јачања интереса Србије Русија може користити, али врло опрезно и контролирано. «Ми се морамо користити Русијом, чак и једном националистичком Русијом, у своје циљеве. Али се никада не смијемо предати њој, јер је опасност за нас већа што смо сродни. Пошто-пото запречити Русима улазак на Балкан, односно Цариград».⁵¹⁸ Заправо из овога ми више

⁵¹⁶ Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, , Отокар Кершовани, Ријека, 1973, стр.186.

⁵¹⁷ Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002, стр. 321. Са друге стране Глигоријевић наводи да југословенски комунисти ни тада нису мировали, и да је Покрајински комитет у Загребу планирао демонстрације од којих се ипак одустало, а онај у Љубљани, под Кардељевим руководством је распарчавао летке у којима се позивају радници да демонстрирају против „диктатуре“, у Б. Глигоријевић, наведено дело стр, 322.

⁵¹⁸ Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, , Отокар Кершовани, Ријека, 1973, стр.187.

закључујемо да се ради о најужим интересима дела владајућих структура окупљених око кнеза намесника Павла Карађорђевића, када је у питању политика према Русији.

Признавање СССР и потом могућност успостављања пуних дипломатских односа две земље, са једне стране је повећана након 1934. године, када су то учиниле обе друге чланице Мале антанте, а и сама Југославија имала прве полузваничне контакте са совјетским представницима. У том правцу, долази до прегруписавања снага у Европи, што је проузроковано највише јачањем ревизионизма Немачке (која од доласка Хитлера на власт представља све већу претњу Версајском систему), као и Мусолинијеве Италије. Током 1935. године Француска и Чехословачка потписују своје пактове са СССР, чиме се Совјетска Русија све више увлачи у европски политички концерн великих сила. Она је престала бити парија европске политике, што је позиција у којој се свакако налазила одмах након формирања СССР, почетком двадесетих година. О савезништво, или макар стратешку сарадњу са СССР сада се отима Француска, Немачка већ има добре односе са Москвом, који се тек нешто кваре од доласка Хитлера. Да поправи своје односе са Москвом покушава и Италија, док још једино Британија, сходно својим традиционалним геополитичким интересима, па и идеолошким опредељењем елите, сматра Совјетску Русију својим (највећим ?) противником. Један од важних одговора у тумачењу даљег правца развоја званичних југословенско-совјетских односа након 1935. је управо у геополитичко-идеолошком опредељењу кључних личности на врху југословенске државе – кнеза Павла првог намесника и председника владе Милана Стојадиновића. Оба су била под пресудним утицајем британске политике, посебно кругова крупног капитала (Стојадиновић) и идеолошких конзервативаца (кнез Павле). У овом периоду смањује се утицај Француске, која сама појачава своју стратешку сарадњу и отварање са Москвом. Југославија дакле не прати у својим спољнополитичким променама током друге половине тридесетих година, једну Чехословачку, или макар делимично неке друге земље у окружењу, које макар минимално повећавају сарадњу и отварање према СССР, у складу са повећавањем опасности угрожавања мира од сила Осовине, и уважавајући тренд општег појачавања утицаја Совјетске

Русије у Европи и свету. Напротив, југословенско политичко вођство остаје без слуха за ове промене, оно је спремно да се приближи и Немачкој и додатно Британији, да чак са својим највећим спољнополитичким противником Италијом склопи пакт 1937, само званични Београд тих година није помишљао на макар формално признавање и успостављање дипломатских односа са СССР-ом.

Најобимнији корпус извора за наше истраживање посматрања односа југословенске политичке јавности према СССР у овом периоду диктатуре, су дипломатски извори југословенског МИП.

У депеши из МИП за југословенско посланство у Аргентини (Буенос-Аирес) од 15 августа 1930. даје се информативно опис стања у Совјетској Русији тог времена. Указује се да је Москва успела да знатно профитира из стабилизације својих односа са Британијом. Са друге стране са суседима односи нису најбољи увек, па се узима пример Пољске. Писулдски и његова војничка странка (коју стално критикује, како се каже руска штампа), крајње негативно посматрају СССР и планирају помоћ ка сваком сепаратизму у Украјини. У самом СССР «..жетва је подбацила, води се борба против кулака..». За индустрију се наводи да се далеко боље развија, али и ту има извесних подбачаја, даје се пример Донбаског басена који не испуњава план. Наводи се да постоји велика повезаност између совјетске владајуће комунистичке партије и саме Коминтерне, односно да ту није постигнуто довољно видљиво разграничење. Указује се на опасност за Југославију у економско-политичком смислу, од постојања специјалних фирми економских, које послују у средњој и западној Европи, а које су под утицајем и чак котролом капитала који је убачен из СССР и које имају задатак да дестабилизују тржишта појединих земаља, поред тога што су погодне за шпијунско – обавештајни рад.⁵¹⁹

Захваљујући месечним извештајима Министарства иностраних послова Краљевине Југославије можемо са прилично архивског документационог материјала да посматрамо политику званичног Београда. Тако у извештају за август 1930. се констатује да у Немачкој постоје читаве групе високих официра,

⁵¹⁹ Архив Југославије, 37-35-12, депеша МИП за посланство КЈ у Буенос Аиресу, од 15 августа 1930.

политичара који се залажу за савез са Совјетском Русијом, попут Шихтера и генерала Зекта шефа Рајсвера.⁵²⁰

У оквиру Комисије за проучавање Европске уније при Друштву народа која је заседала у Женеви јануара 1931. учествовало 27 европских држава, а председавајући је био француски политичар и државник Аристид Бријан. У извештају МИП КЈ за јануар 1931. се каже да је на овој комисији покренуто питање борбе и сарадње по низу питања са земљама које нису чланице Друштва народа, «..у првом реду Совјетске Русије и Турске. После живе дискусије примљена је резолуција, према којој ће се преко генералног секретара Друштва народа упутити позив владама Совјетске Русије, Турске и Исландије да узму учешћа у проучавању светске економске кризе у колико она интересује ове европске државе. Дакле усвојено је компромисно решење, да ће ове три државе учествовати само у једном делу рада Комисије. Представници Југославије, Белгије, Данске, Шпаније, Норвешке, Шведске и Холандије изјавили су да овај позив сматрају за преурањен, иако се њему у принципу не противе.»⁵²¹ Одавде можемо видети да је постојала све већа заинтересованост совјетске владе за сарадњу са Друштвом народа, а да је Југославија била у групи земаља које су дале извесне резерве укључивању СССР већ у овој фази као преурањен чин, али да му се у принципу не противе. У документацији југословенске дипломатије тог периода постоји телеграм из Женеви који је послао у вези овог Илија Шуменковић у коме се каже «Руска и турска влада одговориле су генералном секретару да у принципу примају позив за Европску комисију, али покрећу поново питање свога учествовања у свим проблемима, а не само економским. Нарочито руска нота написана је у полемичном тону».⁵²² Везано

⁵²⁰ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1930, Архив Југославије, Књига I, Београд 2005, Извештај за август, стр. 30.

⁵²¹ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за јануар, стр. 44.

⁵²² Архив Југославије, 159-48-7, Стална делегација КЈ при Друштву народа у Женеви, телеграм Илија Шуменковића, поверљиво бр. 445 од 27 априла 1931, досије 7 Европска унија.

за рад Друштва народа имамо поново у извештају МИП КЈ за мај 1931. опис рада комисија у којима су заједно учествовали делегације СССР и Југославије. Приметна је активност совјетских представника и њихова жеља да управо у Друштву народа, где још нису постали пуноправан члан, остваре комуникацију са другим земљама и демонстрирају своје ставове о важним међународним питањима.⁵²³

У писању извештаја и анализа МИП КЈ овог периода види се извесно отопљавање према СССР, али то је још далеко од објективног и знатно мање од оног стила и става који ће следити следећих година. То се може тумачити да је следећих година постало још видљивије да Совјетска Русија није погођена светском економском кризом, да уз све противречности и недостатке (коллективизација на селу, недостатак демократије, прогон неистомишљеника, још у пар наврата, али ређе него ранијих година, наилазиће местимично талас глади у појединим регијама и др.) иде напред, посебно у домену индустрије и енергетике, уз јачање војне снаге. Тако у мајском извештају МИП КЈ се каже да Швајцарска организује изложбу народне уметности, и позване су све владе сем Совјетске Русије. «Швајцарска влада је позвала све државе, осим Русије, да узму учешћа на међународној изложби народне уметности, која ће се одржати 1934. године у Берну. На поднету интерпелацију зашто Русија није позвана на изложбу, г. Мота је дао изјаву, да федерална влада никада није хтела да призна Совјетску Русију и нема намеру да је призна. Пошто огромна већина народа неће да призна Совјетску Русију, Швајцарска влада не може да позове Русију да постави свој павиљон у Берну, јер би то био покушај приближења који је противан логици владиног држања.»⁵²⁴ Остаје утисак као да овим описом стања у Швајцарској везано за (не)признавање СССР, и писац извештаја даје једну паралелу зашто то КЈ још није

⁵²³ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за мај, стр. 200-201.

⁵²⁴ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за мај, стр. 228.

учинила. Оставимо по страни да ли је заиста у Швајцарској могло да се анализира јавно мњење по питању жеље за успостављањем односа са СССР или не, али се стиче утисак да макар у српским и православним областима КЈ ни издалека није постојала већина која би се противила успостављању званичних односа Београда са Москвом.

У месечном извештају МИП КЈ за фебруар 1931. сазнајемо да је турски министар спољних послова Ружди беј имао неуспешну мисију у Софији где је покушао да посредује између Совјетске Русије, и са друге стране Румуније и Бугарске, о отопљавању односа и можда чак склапања и неког регионалног споразума по низу техничких питања. Москва још није била тада успоставила пуне дипломатске односе са Румунијом и са Бугарском, мада су ти процеси одмакли, нарочито када је у питању званична Софија. По питању Румуније још је постојала тешкоћа превасходно око питања Бесарбије, пошто је Москва желела успоставу односа која би избегла децидирано њено изјашњавање у прилог признавања да Бесарбија припада Румунији, већ да то остане делом отворено питање.⁵²⁵

Деловање Коминтене и уопште комунистичких покрета на Балкану, који су међусобно били прилично повезани, изазивало је и даље посебну пажњу југословенских органа, мада је макар у формалном смислу у овом периоду са стране Совјетске Русије направљен изванредан отклон у очима међународне јавности од комунистичке интернационале. Тако у извештају МИП од 30 августа се наводи анализа деловања комунистичке организације на Балкану са аспекта трговинског утицаја. Указује се на Цариград као један од центара тог деловања иза чега стоје комунистичке снаге. Турске власти су ухватиле извесног Нуредин беја Коница, који је у Цариграду продавао прехранбену робу око 15 до 30 % јефтиније од тржишне. На тај начин, је како пише у извештају покушавано да овим и сличним подухватима се поремети тржиште роба у региону, а да се у исто време дође до извесних средстава за даљу комунистичку активност. За Југославију се наводи да је

⁵²⁵ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за фебруар, стр. 66.

у њој предузета на сличан начин трговина робом надзираних од стране комуниста фирми из Прага и Трста у Загребу.⁵²⁶

Југословенски МИП је посебну пажњу у својим анализама поклањао званичним односима и политици важнијих земаља у свету према СССР, а паралелно са тим какав је био третман комуниста у тим земљама. Ту је примећена осетна разлика, па се на пример и у случају Турске, Чехословачке, земаља које су имале званично афирмативне ставове према СССР, на унутрашњем плану комунистичка делатност сузбијала. Тако се у анализи политике САД према Совјетској Русији указивало од самог почетка тридесетих да је само питање времена када ће пуни дипломатски односи бити успостављени. Са друге стране се анализира низ антикомунистичких делатности владе САД на унутрашњем плану предложених и делом усвојених 1931. године.⁵²⁷

У документу анализе МИП КЈ преноси се писање софијског листа Утро, коме је дао интервју совјетски амбасадор у Анкари Суриц 14. децембра 1934. Он указује да пропаганда против СССР, у неким земљама је јача него што се мисли, и да је акценат на томе да заправо совјетски представници у другим земљама шире болшевичку пропаганду. Међутим, он указује на добитке које би Бугарска имала од постизања трговинског уговора са СССР, али да за обнављање трговинских односа иницијативу треба да предузме Бугарска, највише зато што је њеном кривицом и дошло до прекида односа.⁵²⁸

У месечном извештају за јануар 1932. године МИП КЈ указује се на све већи процеп у дотадашњим, прилично добрим односима између Немачке и Совјетске Русије. Склапање споразума Пољске и СССР изазвао је немачку пажњу и углавном олакшање након обелодањивања његових елемената који нису били неповољни за

⁵²⁶ Архив Југославије, 370-33-362, Извештај МИП за регионална посланства о деловању на привредном плану комунистичких организација у региону.

⁵²⁷ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1931, Архив Југославије, Књига II, Београд 2007, Извештај за јануар, стр. 89.

⁵²⁸ Архив Југославије, фонд 334, ПСШ, III, Децембар 1931, 107. Интервју је изашао у листу Утро под насловом «Москва није опасна».

Немце. «Ипак, све ово задовољство не може прикрити разочарење које постоји у Немачкој због саме чињенице да Русија тражи и налази и на другој страни расположења за споразуме. Нико не придаје важности самим споразумима са Совјетима, али – нарочито код националиста – постојала је нека тајна нада, да Русија због своје усамљености мора да се ослони само и једино на Рајх. Сада је свима јасно да су такви рачуни погрешни и да се никакве комбинације не могу градити на том веровању.»⁵²⁹ У сличном правцу говори и мартовски извештај где се каже да долази до смањења трговинске сарадње две земље. «И с Русијом дошло је до новог споразума, иако у Немачкој почиње већ да се осећа замореност у пословима на тој страни. Очекује се да у 1932. години сума руских поруџбина неће достигнути ни 500 милиона марака, према једној милијарди из прошле године.»⁵³⁰

На заседању Конференције о разоружању (деловала са мандатом Друштва народа) фебруара 1932, по месечном извештају МИП КЈ, совјетски представник у комисији за разоружање, министар спољних послова Литвинов показао је разумевање предлога о разоружању, посебно оног који је дала Француска.⁵³¹

У сумарном прегледу совјетских односа са европским државама у извештају МИП КЈ од марта 1932. запажа се да су односи са ревизионистичким земљама у односу на Версајски систем задржали свој квалитет, посебно кад је у питању Немачка, али и Турска, Персија, Аустрија. Наговештава се успостављање односа Бугарске и Совјетске Русије. Са друге стране запажа се побољшавање односа са Француском, и да се покушава склопити пакт о ненападању који ће ускоро и бити склопљен. Са друге стране, запажа се покушај француске дипломатије да побољша

⁵²⁹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за јануар, стр. 26. У јануарском извештају се наводи и неуспех совјетско-румунских преговора, због неспремности Совјета да признају источне румунске границе. Стр. 35.

⁵³⁰ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за август, стр. 103.

⁵³¹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за фебруар 1932. стр.78.

односе Совјета са источноевропским земљама, односно Пољском и чланицама Мале антанте. То можемо тумачити све већим уверењем и постепеном спознајом у Француској, да је јачање нациста у Немачкој нови моменат, који ће све више утицати на промену француске политике према Совјетској Русији и где ће се она од опасног идеолошког противника, претварати у пожељног савезника у правцу обуздавања немачке моћи. Са Британијом се констатују уздржани и прорачунати односи и то на крају лабуристичке владе која није донела већи део очекиваног у отопљавању и развоју односа две земље. По питању САД се наводи да је у Москви чак извесно задовољство због тога што се Америка налази у економској кризи, што би требало да буде доказ о великој кризи и слабости капиталистичког модела. Кад су у питању совјетско-југословенски односи, каже се следеће: «Што се тиче наше Краљевине, совјетска штампа нас је нападала поводом посете г. Миловановића Прагу и због држања према руској емиграцији. У последње време ширене су вести да ми помажео одашиљање емиграната у Јапан и Манџурију ради организовања антисовјетске војске за случај сукоба између Јапана и Совјетске Русије.»⁵³²

Земље Мале Антанте су се дакле од 1933. године отвореније окренуле отопљавању својих односа са СССР. У том правцу потписале су и споразум о дефинисању и осуди агресије. СССР се у претходном периоду задовољавао билатералним споразумима и пактовима о ненападању, док је Литвинов, министар спољних послова, почео да се интересује за могућност партиципације у систему колективне безбедности. У том правцу се чинило да су сазреле могућности у Европи, пошто је извештан број земаља имао макар по извесним питањима компаративне интересе са совјетским, а то се односило пре свега на земље које су се сматрале угроженим од ревизионистичких сила, понајпре од нацистичке Немачке. Тако је Литвинов дао предлог дефинисања агресије у Европи, на састанку генералне комисије земаља Друштва народа у Женеви 6. фебруара 1933, када је она и усвојена.⁵³³ У име Мале антанте предлог је отворено подржао румунски министар

⁵³² *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за март 1932. стр. 120.

⁵³³ Конвенција о дефиницији нападача има шест чланова:

спољних послова Титулеску. То је био важан помак, пошто је Румунија била резервисана дотле у прилог нормализацији односа са СССР. Југословенски посланик Ђурић је потписао протокол 4. јула, заједно са Титулеском и Јаном Масариком, чиме је од стране званичне Југославије, на неки начин СССР *de facto*

Члан први. Свака од Високих страна уговорница обавезује се да у својим узајамним односима са сваком од осталих Страна почев од дана стављања на снагу ове Конвенције прихвати дефиницију о нападању онакву као што је иста била изложена у извештају Одбора за питања сигурности од 24 маја 1933. године на Конференцији за смањење и ограничење наоружања, извештају израђеном поводом предлога Совјетске делегације.

Члан други., Према томе, сматраће се као нападач у неком међународном сукобу, под резервом споразума који су на снази између сукобљених страна, она Држава која прва буде извршила једно од следећих дела: 1. Објаву рата некој другој Држави; 2. Упад својим наоружаним снагама, чак и без објаве рата у територију неке друге Државе; 3. Напад својим сувоземним, поморским или ваздухопловним снагама, чак и без објаве рата, на територију, бродове или ваздухоплове неке друге Државе; 4. Поморско блокирање обала или лука неке друге Државе; 5. Потпору дати наоружаним бандама које буду, образоване на њеној територији, упале у територију неке друге Државе, или ускраћивање, успркос захтеву нападнуте Државе, да предузму на својој сопственој територији, све мере, којима располаже ради лишавања споменутих банди сваке помоћи или заштите.

Члан трећи. Никакво посматрање политичке, војне, економске или друге природе неће моћи послужити као изговор или оправдање напада предвиђеног у Члану два.

Члан четири. Ова Конвенција отворена је приступању свих осталих народа. Приступање даваће иста права и намећаће исте обавезе као и првобитно потписивање. Приступање ће бити саопштено Влади Савеза совјетских социјалистичких Република које ће о истоме обавестити одмах остале потписнике.

Члан пет. Ову Конвенцију ће ратификовати Високе стране уговорнице саобразно законодавству сваке између њих. Инструменте ратификације депоноваће свака од Високих страна уговорница код Владе Савеза совјетских социјалистичких Република. Чим две од Високих страна уговорница буду депоновале инструменте ратификације, ова Конвенција ступиће на снагу између тих двеју Страна. Она ће ступити на снагу за све остале Високе стране уговорнице према томе кад ове потоње буду депоновале од своје стране своје инструменте ратификације. Влада Савеза совјетских социјалистичких Република ће известити одмах све потписнике ове Конвенције о сваком депоновању инструмената ратификације.

Члан шест. Ова Конвенција потписана је у пет примерака од којих је свака од Високих страна уговорница добила по један. – из Богдан Кризман наведено дело, стр. 160.

био признат како је у свом извештају написао својој влади Ђурић, иначе југословенски посланик у Лондону.⁵³⁴ У месечном извештају МИП КЈ за јул 1933. наводи се да је «Закључење Пакта о ненападању између Совјетске Русије и њених суседа, а још више потписивањем Пакта (протокола) о дефиницији нападача између Совјетске Русије и држава Мале антанте и Турске схваћено је у Мађарској као појачавање позиције Мале антанте. Поводом тога у владиној штампи расправљана је могућност успостављања дипломатских односа са Совјетском Русијом.»⁵³⁵ У извештају МИП за јул се каже да је потписивање овог споразума чланица Мале антанте са Русијом, први такав случај да су чланице Мале антанте иступиле као једна политичка целина. Након потписивања овог споразума констатује се побољшавање писања Чехословачке штампе према Русији. «Потписивање горе поменутог Пакта тумачи се у чехословачким политичким круговима као предзнак признања Совјетске Русије *de jure* од стране држава Мале антанте.»⁵³⁶

У октобарском извештају МИП КЈ у вези постигнутог споразума наводи се следеће приликом анализе посете Титулеска Варшави: «Депоновање ратификационих инструмената Лондонске конвенције о дефиницији нападача од 4 јула 1933. године од стране румунског министра иностраних послова код варшавског совјетског посланика и врло дуги срдачни разговори које је г. Титулеску имао са г. Овсенком дали су повода разним коментарима. Једни су мислили да је ово почетак наглог приближавања Мале антанте Совјетској Русији, док је Немачко посланство у Варшави у овим манифестацијама, нарочито после Синајске конференције и пута Његовог величанства краља у Бугарску, Турску и

⁵³⁴ ДАСИП, ЛП 702м 1-10, 604 извештај посланика Ђурића из Лондона од 1. јула 1934. у Вук Винавер, «Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929-1934. године», стр. 43.

⁵³⁵ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за јули, стр. 250.

⁵³⁶ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за март, стр. 211.

Грчку видело стварање источног блока противу Немачке у коме би била Совјетска Русија, Пољска, Мала антанта са Турском и Грчком.»⁵³⁷ Ово је веома значајан архивски документ, јер указује да немачка политика сматра да Синајска конференција шефова држава Мале антанте, као и пут и разговори које је имао Краљ Александар Карађорђевић у својим посетама Грчкој и Турској пре свега, потврђују могућност стварања француске источне иницијативе иза које стоји персонално Барту, а која ће се следећих година операционализовати у француско-совјетском пакту, којем ће се прикључити и Чехословачка. Како ће у међувремену бити формиран Балкански савез који чине Југославија, Румунија, Грчка и Турска, то ће покушај стварања блока око француско-совјетске осовине блокарања немачког експанзионизма, чинити и земље Мале антанте, Балканског споразума (антанте) и Пољска. Једном речју Француска би заједно са својим системом савеза у источној и југоисточној Европи направила пакт са СССР о даљњем блокирању, све уочљивијег немачког хитлеровског експанзионизма.

У извештају МИП КЈ за јун наводи се да Русија под утицајем Француске ствара споразуме са Малом антантом. Такође и у извештају за јули се спомиње спремност Москве да се приближи Француској.⁵³⁸ Наводи се и спознаја Хитлера да СССР не реагује позитивно на Немачку од како је преузео власт.

Признавање СССР-а од практично свих западних држава употпуњено је током 1933. успостављањем пуних дипломатских односа и са САД-ом.⁵³⁹ На

⁵³⁷ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за март, стр. 398. У документу се наводи и приближавање Пољске СССР-у, делом као и одговор на наговештај фашистичких сила за ревизију граница у Европи и формирања директоријума четири силе

⁵³⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за март, стр. 237.

⁵³⁹ Драгољуб Јовановић у својим *Политичким успоменама*, каже у вези тога „...Зар није било важно што ће Сједињене Државе у јулу признати Совјетски Савез после разговора у Лондону између Литвинова и Виљема Бјулита, делегата на Економској конференцији?“, из Д. Јовановић, наведено дело, Трећи том, „Проповеди“, 1997, стр. 21.

састанку Сталног савета Мале антанте у Синаји у другој половини септембра 1933. године између осталог, је дошло до међусобног честитања представника земаља чланица због успешног закључења Конвенције о дефиницији нападача са Совјетским Савезом.

Југословенска дипломатија је пажљиво пратила ставове других великих сила према СССР, па тако у априлском извештају МИП КЈ 1933. се закључује да се влада САД све више приближава признавању и успостави пуних дипломатских односа са Совјетском Русијом. То ће се и догоити новембра те године. Са друге стране у том извештају се педантно наводи и противљење одређених структура америчког друштва том чину, посебно неким круговима деснице, који су писали и петиције Рузвелту пре признања, да то ипак не чини. Тако Удружење америчких легионара, указује у својој, у извештају цитираној петицији, упућеној Конгресу и председнику Рузвелту, да би совјетски амбасадор представљао у исто време могућност ширења комунистичких идеја Треће Интернационале на тлу Америке.⁵⁴⁰ Занимљиво је да су ово тезе, које су често спомињане код противника успоставе дипломатских односа са СССР у Југославији тог времена, стално указујући да би совјетско посланство постало легло за подршку ширења комунистичке организације у земљи и окружењу. У мајском извештају МИП КЈ наводи се писање листа Известија где је председник Централног извршног комитета СССР Калињин одговорио на поруке председника Рузвелта за мир у свету да «...СССР гледа у предлозима Рузвелта корак у правцу оне политике, за коју се совјетска влада бори и коју стално спроводи на свим међународним конференцијама...».⁵⁴¹ У октобарском извештају МИП КЈ констатује се успостаљање дипломатских односа две земље, и даје шири елаборација овог чина. Посебно се говори о непосредним проблемима у том правцу које се требају овим чином решити попут «..питања дугова Царске Русије као и повраћај конфискованих добара америчких поданика Совјетске Русије..». И овом приликом се наводи извесно негодовање неких кругова

⁵⁴⁰ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за јул, стр. 235.

⁵⁴¹ Архив Југославије, 334-ПСШ, III, Мај 1933, 343-344.

америчког друштва, попут «...Америчке уније рада, која наводи као разлог, да у Совјетској Русији не постоји слобода радника и поштовање радничких права.» Тон извештаја по овом питању југословенског МИП је коректно службен истичући и позитивне ефекте које две земље, посебно влада САД остварјују на тај начин, пре свега у економској области. Наводи се писмо Рузвелта Калињину и службени предлог Вашингтона, те позитиван одговор СССР и наступи Литвинова у правцу непосредног успостављања односа две земље.⁵⁴² Када су САД и званично у новембру признале СССР у извештају посланства КЈ у Риму се наводи да «Признање Совјета од стране Америчких Сједињених Држава сматра се у италијанској јавности као врло важан политички догађај који треба да значи дефинитиван повратак Русије у орбит светске политике и трговине...»⁵⁴³

Пажњу анализе југословенског МИП изазвало је наговештавање званичне Бугарске, којом влада Земљорадничка странка, да је спремна да успостави званичне дипломатске и трговинске односе са Совјетском Русијом.⁵⁴⁴ Са друге стране у децембарском извештају МИП КЈ анализира се стање по овом питању у званичној Белгији. «У погледу успостављања дипломатских односа са Русијом, министар иностраних послова изјавио је да Белгији то не може учинити, јер нема политичких и економских разлога за то. Искуством је утврђено да су све земље, које су успоставиле дипломатске односе са Русијом, имале само штете од тога, јер су сви руски агенти мешали у унутрашњој ситуацији дотичних земаља и ширили комунизам, а у економском погледу Русија извози у дотичне земље три пута више

⁵⁴² *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за октобар, стр. 403.

⁵⁴³ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за новембар, стр. 424.

⁵⁴⁴ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за новембар, стр. 415.

него што увози из дотичних.»⁵⁴⁵ У децембарском извештају МИП наговештава се скорашње признање Совјетске Русије и успоставу пуних дипломатских односа и Чехословачке државе. «У парламентарним круговима постоји жеља образовати комисију за нормализацију односа са Совјетском Русијом. Социјал-демократски посланици поднели су предлог министру др Бенешу о признању Совјетске Русије *de jure*, наводећи, да после признања Совјетске Русије од стране Уједињених држава – непризнавање Совјетске Русије може да има само штетне последице по Чехословачку Републику.⁵⁴⁶

Када је потписан четворни пакт на предлог Италије, заједно са Немачком, Француском и Британијом, у месечном извештају МИП КЈ за јун наводи се да је овај потпис пакта изазвао узнемиреност у Совјетској Русији. Италија је учинила посебан напор да да јемства Москви. Италијани су се уздржали и од дотадашње пропаганде и акције (предавања, штампа) о подршци малоруском (украјинском) идентитету.⁵⁴⁷

У извештају МИП за август 1933. наводи се задовољство у Немачкој због потписивања италијанско-совјетског споразума. На тај начин Хитлер је сматрао да се тако слаби француска позиција у Источној Европи, пошто је Берлин највише забрињавао француски концепт у Источној Европи, нарочито могућност даљег зближавања Париза са Москвом. Најзад у септембру је потписан италијанско-совјетски споразум о пријатељству о ненападању и о неутралности. Међутим и поред тога Москва је изразила резерву према четворном пакту, брзо после

⁵⁴⁵ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за децембар, стр. 450.

⁵⁴⁶ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за децембар, стр. 491.

⁵⁴⁷ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за јун, стр. 198.

потписивања овог споразума.⁵⁴⁸ Иако је Хитлер на почетку своје владавине желео да избегне даље погоршавање односа већине европских земаља са Берлином због доласка нациста, ефекти у овој првој години нису били велики. Тако у извештају МИП КЈ за новембар се кратко спомиње «..да су према вестима из Русије, тамо ушли у траг некој немачко-пољској сарадњи у правцу цепања Украјине», без ширег елаборирања ове вести.⁵⁴⁹

Како је реакција Француске углавном била дистанцирајућа у односу на Мусолинијев план директоријума велике четворке, а предложене измене у замишљени концепт такве, да су га фактички обесмишљавале у правцу ревизије постојећих граница у Европи, Италија није желела да поквари своје односе са СССР, када већ потписана решења пакта нису ништа за њу практично доносила.⁵⁵⁰ Мусолини је чак извршио извесно приближавање Италије ка СССР, што је и Југославију у спољнополитичкој равни, додатно мотивисало, да заједно са осталим земљама Мале антанте побољша односе са званичном Москвом. Крајем 1933. ЦК

⁵⁴⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2009, Извештај за септембар, стр. 334.

⁵⁴⁹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига IV, Београд 2019, Извештај за новембар, стр. 432.

⁵⁵⁰ Архив Југославије, 385-17-62, Посланство у Буенос Аиресу, депеша МИП за посланство од 27. децембра 1932. У депеши кореспонденције врха југословенског МИП са дипломатским представништвима земље у свету, наилазимо на депешу од 27. децембра 1932. у којој се објашњава опасност за југословенске интересе од италијанског предлога директоријума доминације четири силе у Европи. Тражећи скривене циљеве овог италијанског коцепта указује се на могућност да Италија заједно са Мађарском тражи прекомпозицију Балкана, користећи се новим односом снага у Европи, у односу на версајски систем, који би се овим предлогом увођења директоријума четири силе (Немачка, Италија, Британија и Француска) радикално изменио. Југословенски политички врх, излаже бојазни да би Италија тражила компензације у Далмацији позивајући се на Лондонски уговор из 1915, а и да би Мађарска добила компензације у односу на суседе Мале антанте. Италијанска политика према Југославији оцењује се као вишеслојна. Са једне стране Мусолини предпоставља да би се некако са Србима наредио, али да су проблем Хрвати, док са друге стране подстиче хрватско питање, подржава усташе и пропаганду да је Југославија вештачка творевина.

КП СССР донео је одлуку о борби за систем колективне безбедности у Европи и о евентуалном ступању СССР-а у пуно чланство Друштва народа.⁵⁵¹

Са друге стране на земље Мале антанте је почетком 1934. деловало успостављање дипломатских односа између Мађарске и СССР потписано 6. фебруара у Риму. У извештају МИП КЈ за фебруар се каже да се од мађарских кругова приликом потписивања овог споразума „...наводи се баш потреба да се Мађарска, ступањем у везу са Совјетском Русијом, одбрани од покушаја опкољења коме је изложена од стране држава Мале антанте Балканском пакту и пакту о ненападању закљученом са Совјетском Русијом.“⁵⁵² У истом месечном извештају констатује се да су САД након успостављања пуних дипломатских односа са Москвом, развиле трговинску сарадњу првенствено у ратној индустрији, због чега је Јапан учинио протест у Вашингтону, што је остало без икаквог коментара у америчкој јавности и дипломатији.⁵⁵³

Одлука о успостављању дипломатских односа између земаља Мале антанте и СССР донета је на састанку Сталног савета у Женеви почетком јуна 1934. На основу тога састали су се 9. јуна 1934. Литвинов, с једне, и министри иностраних послова земаља Мале антанте са друге стране. Чехословачка, румунска и совјетска влада су исти дан размениле ноте којима су успостављени дипломатски односи између тих земаља. Иако је разговорима присуствовао и југословенски министар спољних послова Јевтић, влада Краљевине Југославије је одбила да следи пример својих савезника из Мале антанте и није тада признала совјетску владу. У извештају МИП КЈ за јуни се каже да је у Чехословачкој признање СССР било једнодушно прихваћено, и да је само код групе др Карла Крамаржа изазвало

⁵⁵¹ В. И. Попов, К истории политики мирного сосуществования, История СССР, 1963, Н 4, стр. 52-57, у Вук Винавер, “Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929-1934. године“, стр. 46.

⁵⁵² *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за фебруар, стр. 80.

⁵⁵³ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за фебруар, стр. 88.

незадовољство. Наводи се да је „Васпостављање дипломатских односа са Совјетском Русијом, односно признање Совјетске Русије од стране Чехословачке и Румуније сматра се као догађај првог реда.“⁵⁵⁴

Паралелно са успостављањем дипломатских односа југословенских савезница из Мале антанте Чехословачке и Румуније у јуну месецу, велику пажњу југословенске дипломатије је представљало и успостављање дипломатских односа Софије и Москве у јулу месецу. О томе се у извештају МИП КЈ за јули месец каже: „Најважнији догађај бугарске спољне политике у месецу јулу несумњиво јесте обнова дипломатских односа са Русијом, који су успостављени 24 јула. У потписаном протоколу предвиђено је узајамно немешање у унутрашње ствари уговорница, одрицање као и сваке комунистичке пропаганде у Бугарској од стране Русије. Бугарска јавност углавном је обнову односа са Русијом примила врло повољно. Не само што се очекују користи за бугарски извоз, већ се сматра да Бугарска може имати и политичких користи од тих односа.“⁵⁵⁵ У септембарском билтену МИП КЈ пренето је писање софијског листа Камбане о томе да је бугарски посланик у Москви професор Димитри Махалчев стигао у Москву и одржао конференцију за штампу где је на питање новинара да ли Бугарска жели да уђе у политичку комбинацију са СССР одговорио: „Ми знамо шта желимо, чему тежимо, који су наши интереси и др. О другој земљи, међутим, не можемо да говориом..., пре него је познамо како треба.“ У новембарском извештају МИП КЈ се преносе утисци у вези доласка совјетског посланика Раскољникова у Софију, који је том приликом између осталог навео, да ће подржати „...јачање мира на Балкану што ће се постићи споразумом Бугарске са њеним суседима“.⁵⁵⁶ Овде би смо могли

⁵⁵⁴ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за јуни, стр. 241.

⁵⁵⁵ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за јули, стр. 255-256.

⁵⁵⁶ Архив Југославије, Фонд 334, ПСШ, III Билтен, I Септембар 1934, стр. 71; *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних

закључити да ако Совјетска Русија тежи да Бугарска постигне споразум са својим суседима, укључујући и Краљевину Југославију, то подразумева и потребу Москве за успостављањем дипломатских односа са Београдом.

Да Совјетска Русија мења своју политику у Европи након доласка нациста на власт у Немачкој, чиме долази до постепене, али прворазредне промене укупне спољнополитичке концепције Москве, у односу на читав дотадашњи период постојања совјетске власти, показује и анализа МИП КЈ за јули месец 1934. где се каже између осталог оцењујући новонасталу позицију Пољске следеће: „...Пољска је свесна да је за њу од велике важности начелна антикомунистичка борба Хитлера, која је одвојила Немачку од Совјетске Русије и омогућила њен пакт са истом. Антисемитизам национал-социјалиста иако је исто тако повољан рефлекс на огромни број Јевреја у Пољској који су били тако излечени од германофилства и постали добри Пољаци. Покварени руско-немачки односи коначно су отворили могућност да се Пољска приближи Литванији, што је њена давна жеља. Пољска је дакле у сваком правцу искористила промене у Немачкој, на које гледа са извесном захвалношћу. Према свом тешком географском положају између двају великих народа, Руса и Немаца, Пољска не жели унутрашњу срећеност код ових суседа и срећна је да су сада посвађани.“⁵⁵⁷ У јулском извештају МИП КЈ се каже у вези новонасталих спољнополитичких промена позиције СССР, условљене на западу доласком нациста и поремећеним базним односима са Немачком, а на истоку пред изазовима агресивног Јапана на Далеком истоку следеће: „...Пред непосредном опасности на Крајњем истоку и неизвесности на западно-европским границама, Совјети су прегли да своје односе са земљама западне цивилизације, нарочито Француском, учине интимнијим и чвршћим, и поред рада на обнављању дипломатских односа са већином европских земаља, чак уђу у Друштво народа,

односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за новембар, стр. 418.

⁵⁵⁷ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за јули, стр. 274.

које су до недавно преко своје штампе исмевали и званично игнорисали.⁵⁵⁸ У исто време се на унутрашњем плану приступило низу реформи као што је укидање ОГПУ и покушај какве-такве гаранције становништву, у односу на пређашње стање, да неће више бити вансудских ликвидација, већ само принудних депортација и затварања у логоре, што је опет повезано са деловањем судске власти.

Француска је са своје стране имала подударну концепцију ослонца на Совјетску Русију у односу на пораст опасности од нацистичке Немачке. То није значило одрицање од дотадашње версајске концепције система француске безбедности и осигурања од немачког ревизионизма, већ само покушај уграђивања и моћне Совјетске Русије у тај систем на истоку. На западу је Француска имала Локарно, тј. гаранцију Британије за француске и белгијске границе према Немачкој. На истоку је то био систем билатералних француских пактова са земљама тзв. „санитарног кордона“, заправо чланицама Мале антатне и Пољском. Ускоро ће се овај систем надоградити и Балканским савезом и посебно покушајем изградње Источног пакта увлачењем Совјетске Русије. О овим кретањима у француској политици била је у највећем свесна и делом обавештена и југословенска дипломатија, о чему сведочи и писмо посланика КЈ у Паризу Спалајковића министру Јевтићу од 15 јануара 1934, у коме се наводи да француска влада дискретно говори о потреби да се Совјетска Русија што пре прими у Друштво народа.⁵⁵⁹ То је делом условљено и Мусолинијевим притиском на Друштво народа од децембра 1933, чиме би се легитимитет и отпорност овог међународног тела битно ојачала уласком Русије у њега. Совјетско-француски пакт је склопљен 2. маја 1934. као први велики и централни резултат замисли Источног пакта. У извештају МИП КЈ за август 1934. указује се на изузетно срдачан пријем совјетских авијатичара који су били на аеромитингу у Паризу и који су се на путу у Москву

⁵⁵⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за јули, стр. 277.

⁵⁵⁹ Архив Југославије, фонд 341, Посланство КЈ у Лондону, поверљива архива 1934, ф-2 и Поверљиво бр. 26 од 15. јануара 1934.

зауоставили у Прагу. „...Чехословачка штампа искористила је ову прилику да повољно пише о Совјетској Русији, говорећи да је пут совјетске екипе из Париза преко Прага у Москву симболичан, јер Француска, Чехословачка и Русија могу да буду искрени савезници.“⁵⁶⁰ И након смрти Бартуа, Француска наставља да ради на Источном пакту са СССР, о чему сведочи и заједничка изјава две земље од 5 децембра 1934.⁵⁶¹

У југословенским официјелним круговима, политичара и дипломатским, било је већ тада потпуно јасно да ће доћи до потпуног повезивања међусобним системом савеза ове три земље, где је још недостајао тада само чехословачко-совјетски пакт, који је био на видуку. У широј јавности постојале су отворене симпатије већег дела јавног мњења ка приступању у перспективи и Краљевине Југославије овом Источном партнерству. Југославија је била у најтешњим савезничким односима са Француском, као и Чехословачком, док је распрострањена русофилија и славенство широких слојева становништва надоместивала недостатак успостављања дипломатских односа са Москвом. Међутим ту је још био антибољшевички став двора и буржоазије у односу на совјетску власт, док су управо ти кругови своју русофилију додатно манифестовали односом према белој емиграцији.

Када је у питању пријем Совјетске Русије у Друштво народа, Савет Балканског споразума, међу њима и Југославија, изјаснио се средином септембра 1934. позитивно. „...Савет је подробно проучио сва питања на дневном реду, и одлучио да ће четири балканске државе гласати за пријем Совјетске Русије у Друштво народа, подвукао свој пријатељски став према пројектованим пактовима о безбедности и пактовима о којима се воде преговори, изразивши жељу за скоро закључење Средоземног пакта и потврдио гледишта, већ раније прецизирана, у

⁵⁶⁰ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за август, стр. 318.

⁵⁶¹ Архив Југославије, фонд 38-51-117, Извештај о писању пољске штампе, 11 децембар 1934.

погледу мањинског питања.⁵⁶² Овде видимо, начелно подржавање Савета Балканског споразума (Југославија, Румунија, Грчка, Турска) не само система савеза и пактова који су тада постојали, већ и симпатије према пројектованим пактовима о којима се воде преговори, где би се највероватније могао рачунати и Источни пакт. Познато је да је Барту у својој посети Београду предлагао краљу Александру улазак и Југославије у овакав проширени савез, за који се већ тада могло рећи да ће обухватити Француску, Совјетску Русију и Чехословачку, и за кога се веровало да ће пружити руку и осталим земљама Мале антанте, али и Балканског споразума. Иако се краљ Александар није тада децидно одредио, било би логично да настави свој савезнички однос и према Француској и према Чехословачкој. Са друге стране у свом примарном страху од Италије, Београд се још за живота краља Александра окретао извесној сарадњи са Немачком, да би на тај начин покушао да обуздава италијанске притиске, за шта се чинило да сама Француска није довољна (Париз је лавирао између свог савезника Београда и ревизионистичке у односу на Версај Италије, покушавајући да је не одгурне у загрљај Немачке).

Најзад на заседању Друштва народа које је одржано током друге половине септембра 1934. Совјетска Русија је примљена у стално чланство. Од 46 држава, њих 39, међу којима и Југославија је гласало за, а седам је било уздржано. Поред тога СССР је примљен и у Савет Друштва народа. У извештају МИП КЈ за септембар у вези делатности совјетске делегације у Друштву народа каже се следеће: «Један од првих корака совјетске активности у Друштву народа односи се на питање разоружања. На једној од последњих седница овогодишње XV Скупштине, Литвинов је у име своје владе поднео пројекат резолуције којом се изражава жеља да претседник Конференције за разоружање поднесе Савету Друштва народа извештај о стању у коме се налази Конференција, као и мишљење по томе шта остаје да се у питању разоружања уради. ...». У наставку извештаја се наводи да ове године комисија за разоружање при Друштву народа није ни формирана и да је

⁵⁶² *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за септембар, стр. 337.

Литвинов напоменуо да ће се ово питање од стране СССР наставити у будућности у оквиру Савета Друштва народа.⁵⁶³

У више наврата у извештајима МИП КЈ, посебно југословенског посланика у Лондону, Ђорђа Ђурића, током овог периода, се наводи тежња Велике Британије, да одвоји совјетски утицај од Немачке, а и према француско-совјетским односима Лондон је гледао меру.⁵⁶⁴

Лист руске емиграције Возрождение од 10 јуна 1934. наводи да су Чехословачка и Румунија признале СССР.⁵⁶⁵ У броју од 12 јуна у тексту „Југославија и признање СССР“ указује да је Краљевина Југославија у специфичној позицији, због великог броја руских емиграната и да српски двор има своју политику у односу на Русију, која је условљена и посебним односима и сећању на династију Романов. У броју од 20 јуна, појашњава се став уредништва Возрождения, зашто Југославија неће признати СССР. Лист указује да је нереално очекивати да Краљевина Југославија призна СССР. Она није спремна да „призна бољшевице, убице цара Николаја II Романова и царске породице, као и револуционарну организацију Коминтерна. Признање СССР од стране Мале антанте, не представља признање и од стране Југославије.“⁵⁶⁶

Југословенска политичка елита је у то време посебно пратила догађаје у вези Совјетске Русије, јер је показала извесно интересовање ка отопљавању односа

⁵⁶³ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за септембар, стр. 346-347.

⁵⁶⁴ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за септембар стр. 447 – «...Са друге стране чује се да се и од Лондона прави нека понуда Хитлеру како би се Русија што више усамила...» и за децембар стр. 474 – «Због тога јој је (Британији, примедба Д.П.) било врло много стало да се Немачкој онемогући ма каква друга комбинација, било са Русијом било са Италијом...».

⁵⁶⁵ Архив Југославије, 38-882-1067, „Возрождение“, 10 јуни, 1934. Овај емигрантски руски лист се одликовао иначе критичним писањем према ситуацији у Совјетској Русији. Тако у броју од 16. фебруара 1935. тема је велика глад у више области земље.

⁵⁶⁶ Архив Југославије, 38-882-1067, „Возрождение“, 20 јуни, 1934.

са Москвом, суочена са признавањем СССР од стране осталих чланица Мале Антанте, а потом и Балканског савеза. Тако у депеши југословенског посланика у Шведској од 29. септембра 1934. наводи се да је шведска влада послала у Москву два експерта да направе економске уговоре са СССР и то највишег типа.⁵⁶⁷

Најважнији подухват у Европи током 1934. је била иницијатива Источног пакта замишљеног од Француске и Русије, везана пре свега за француског министра спољних послова Бартуа. Иако је формално за овај подухват било понуђено и Немачкој да се у њега укључи, што је она убрзо одбила, јасно је да је у првом плану француско-совјетска осовина којој би требало да се придруже и Пољска, Финска, балтичке земље, Чехословачка за почетак. Само је од ових земаља Чехословачка дала сагласност до јесени, па је било предвиђено да Француска, СССР и Чехословачка склопе ускоро један заједнички пакт, до чега је и дошло током 1935. без обзира што је у Марсеју убијен Барту и што његов наследник Пјер Лавал није био спреман да настави у највећем концепт свог претходника. Након смрти Бартуа, француска политика је покушала да овај концепт надогради тако што би у њега ушле и остале чланице Мале антанте и Балканског савеза, те евентуално још и Пољска, и изузетно још нека држава источне и југоисточне Европе. Овај концепт је био актуелан и у следећим годинама, све негде до нестанка Чехословачке као државе. Наследници краља Александра на кормилу Југославије први намесник кнез Павле Карађорђевић и председник владе Милан Стојадиновић нису уопште били наклоњени овом концепту из идеолошких разлога, као и због тога што су били под пресудним утицајем британских кругова аристократије и крупног капитала антисовјетског опредељења, а сам Стојадиновић додатно и утицајем сила Осовине. У извештају МИП КЈ за јул 1934. наилазимо на коректан опис замисли Источног пакта који чине пре свега Француска и СССР. Овде се наводи прилично афирмативно виђење подухвата јер «Источни пакт, замишљен од Француске и Русије, а усвојен од Енглеске и Италије, главни је спољнополитички догађај у месецу јулу..», потом да «... Бартуов предлог о Источном пакту има за

⁵⁶⁷ Архив Југославије, 382-1-1, депеша из југословенског посланства у Стокхолму од 29. септембра 1934.

основ идеју мира и гаранције мира.... Затим стварање пакта од стране Русије, за Немачку је морала бити озбиљна опомена да се и без њеног учешћа, ако би га она одбила изграђује једно спољнополитичко приближавање поглавито између Француске и Русије, које не само да стеже обруч око Немачке, већ има за последицу да Немачка губи свога партнера из Берлинског и Рапалског уговора, чијом је помоћу у непосредном послератном периоду, ипак, успешно избегла спољнополитичку усамљеност и добијала извесног политичког значаја.»⁵⁶⁸ У даљем тону анализе иницијативе Источног пакта види се један умерени и благонаклони однос, чега неће више бити, посебно не у тој мери, након што ће током 1935. кнез Павле и Стојадиновић преузети кормило земље.

Крајем јануара 1935. софијска „Зора“ преноси писање Дејли телеграфа, у којем се констатује приближавање Југославије и СССР, а да је у томе главни посредник турски министар спољних послова Ружди Арас. Тако је у Женеви уприличен сусрет два министра спољних послова Јевтића и Литвинова. Истиче се да су против помирења са Совјетском Русијом остали краљица Марија Карађорђевић и кнез Павле први намесник, код којих је Ружди Арас у Београду имао две аудијенције.⁵⁶⁹ У том правцу пише и лист „Утро“ апострофирајући турског министра Руждија Араса који се, по овим новинама, залаже за што ужу сарадњу земаља Мале антанте, Балканског пакта и Совјетске Русије. Ружди Арас је био у Београду код председника владе Јевтића. И овде се истиче да је сусрет Јевтића и Литвинова у Женеви, приближио две земље и поставио предпоставке за успостављање пуних дипломатских односа у будућности.⁵⁷⁰

Емигрантске новине су писале о темама везаним за положај руске емиграције у Југославији, али и у другим европским регијама. Поред тога вести из Русије и европска политика према СССР је изазивала сталну пажњу. Тако Возрождение, руске емигрантске новине које излазе у Паризу, почетком маја

⁵⁶⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1934, Архив Југославије, Књига V, Београд 2010, Извештај за јуни, стр. 271.

⁵⁶⁹ Архив Југославије, 38-882-1067, „Зора“ од 30 јануара 1935. године.

⁵⁷⁰ Архив Југославије, 38-882-1067, „Утро“ од 29 јануара 1935.

преносе текст из Политике. Председник владе Јевтић је приликом своје посете Софији (на путу ка Турској) одговарао на питања новинара, између осталог и да ли ће Мала антанта признати СССР. На то је Јевтић одговорио, да је то веома, веома сложено питање и сложен процес.⁵⁷¹ Сегодња од 6. септембра 1933. доноси чланак у којем још у насловној страни констатује да „је Југославија одложила одлуку о признању СССР“.⁵⁷² Воздружење од 12 децембра 1935. године, доноси текст који се бави анализом југословенског односа према СССР. Лист наводи, да док је био жив краљ Александар Карађорђевић да није било говора о признању СССР. Од тада се у југословенским новинама теже објављују антибољшевички чланци и постоји колебање у југословенској политици изазвано и притисцима Париза и Прага. У Југославији делује и агитурa Коминтерне. Наводи се да су бољшевици испланирали два удара, на две организације – Опште нојнички савез и национални савез Ново покољење. У Француској јавно мњење је по оцени уредника овог часописа, претежно уз бољшевице. Тако је убијен француски политичар Пол Думер, а убијен је недавно из атентата др Линицки, млади лекар, руски емигрант.⁵⁷³

И лист „Сегодна“ од 14 децембра наводи да су нестала, или убијена три руска емигранта, вероватно од стране совјетских људи и то: Леонид Линицки, лекар, Иван Шкарев, службеник, иначе син генерала и Албин Коморовски, Пољак по националности, који је служио у међувремену и у пољској армији.⁵⁷⁴

У депеши за југословенска регионална посланства из МИП средином 1935. године, наводи се да је у Београд дошао да остане извесно време Антон Дењикин чувени белоградејски генерал, који се у међуратном периоду повукао од активне политике, и углавном писао, као писац, публициста и новинар. Наводи се да је пре рата био уставни демократа, а да је сада близак интегристима и да се залаже за очување руске националне територије. Углавном делује повучено.⁵⁷⁵

⁵⁷¹ Архив Југославије, 38-882-1067, „Возрождение“ од 5 маја 1935. године.

⁵⁷² Архив Југославије, 38-882-1067, „Сегодна“ од 30 јануара 1935. године.

⁵⁷³ Архив Југославије, 38-882-1067, „Возрождение“ од 12 децембра 1935. године.

⁵⁷⁴ Архив Југославије, 38-882-1067, „Сегодна“ од 14 децембар 1935. године.

⁵⁷⁵ Архив Југославије, 370-49-234, депеша за регионална посланства јуна 1935. године из МИП.

Комунистичка партија у Југославији је иако у илегалу, наставила са деловањем, и била је велики проблем у односима између Југославије и СССР-а. КПЈ је добијала помоћ од Коминтерне, као и нешто мање званично и самог СССР, па пошто је била забрањена од стране званичног Београда, то све је лоше утицало на отопљавање односа Југославије и СССР. Совјетска штампа се извесно уздржавала током периода тридесетих година да се тако директно меша и критикује режим у Београду у вези КПЈ, као што је то било у највећем делу двадесетих година. Један од важних разлога је постепена измена спољнополитичке концепције СССР у Европи после доласка нациста на власт у Немачкој, што се читавало у томе да Краљевина Југославија није више била третирана као версајска творевина и „тамница народа“. Ипак лист „Краснаја Газета“ од 20 јуна 1935. констатује да комунистичка партија Југославије и поред терора којим је изложена, настала и чак појачава свој рад.⁵⁷⁶

У извештају посланства КЈ у Турској од 9 јуна 1934. даје се анализа стања обавештајне структуре Совјетске Русије на Балкану. Посебно се анализирају Атина и Цариград као важни центри те активности на самом Балкану (Беч је био центар комунистичког и просовјетског деловања за читаву југоисточну Европу). Указује се да совјетске службе и прокоминтерновске снаге посебну пажњу обраћају на прикупљање информација о војскама балканских земаља, укључујући и Југославију.⁵⁷⁷

Након признавања СССР-а и успостављања пуних дипломатских односа Чехословачке и Румуније са СССР-ом по писању емигрантског „Ново Доба“ крајем августа 1935. порастао је притисак на званични Београд да и он успостави пуне односе и признање са Москвом. Утолико више, што је потписивањем у Женеви споразума Лавал-Литвинов и СССР преузео на себе део међународних обавеза за одржавање *statusa quo* у Европи, за који је и сама Југославија веома заинтересована.⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ Архив Југославије, 38-882-1067, „Краснаја газета“, 20. јуни, 1935. године.

⁵⁷⁷ Архив Југославије, 370-33-449, извештај посланства КЈ у Турској за Београд од 9. јуна 1934. у вези организације совјетске обавештајне службе на Балкану.

⁵⁷⁸ Архив Југославије, 38-882-1067, „Ново доба“, 30 август 1935.

Након подписивања пакта између СССР и Француске 1935. године, као и пакта Чехословачке са СССР-ом, чехословачка политика је још активније лобирала за приближавање Југославије ка Совјетској Русији. Председник Бенеш се 18 јуна 1935. након повратка из Москве, обратио јавности саопштењем да треба наставити заједнички рад да би и Југославија успоставила дипломатске односе са СССР.⁵⁷⁹ У том правцу можемо посматрати и прелоцирање дописника чехословачког Народног листа из Београда др Папариша због његовог непомирљивог става према СССР. По извештају који је добио Милан Стојадиновић од југословенских служби, на томе је радио директно чехословачки посланик у Београду др Гирс.⁵⁸⁰

Са друге стране односи између Немачке и СССР се у овом периоду додатно развијају нагоре. У извештају МИП КЈ за месец март 1935. указује се да је СССР веома заинтересован и има позитиван став према Источном пакту, а Немачка, наравно негативан. Интересантна је констатација да Немачка и СССР заправо имају непријатељски однос једна према другој, „...Констатовано је, међутим на крају, да је Немачка остала негативна према пакту, а СССР позитивна. Пољској је било врло важно да сазна њихова права мишљења, јер, налазећи се између тих двеју држава које имају супротна гледишта по питању пакта и које су, једна према другој, непријатељски расположене...“.⁵⁸¹

⁵⁷⁹ Архив Југославије, 38-882-1067, „Калбана“, 19 јуни 1935. На исту тему писао Вечерње чешко слово од 18 јуна, који најављује поправљање односа Југославије и СССР. На ову тему пишу и „Зара“ од 16 јуна, док New York Herald Tribune најављује да ће на Бледу на савету Мале антанте бити речи о даљем побољшавању односа са СССР.

⁵⁸⁰ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48. По овом извештају који је добио председник владе Стојадиновић, тврди се да је др Папириш имао пре револуције неко имање у Кијеву и да је и због тога љути противник совјетске власти. Папириш је након Београда премештен у Лондон.

⁵⁸¹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за март, стр. 141.

Током тих пролећних месеци 1935. године извештаји МИП КЈ су писали о склапању француско-совјетског и чехословачко-совјетског пакта.⁵⁸² Извештавали су и о делању у Друштву народа совјетских делегација, које су у више савета деловале заједно са југословенским делегацијама, а у неким од њих гласале, давале иницијативе потпуно подударно (стицајем околности или само сплетом интереса ?) са Југословенима. Тако у извештају југословенског подкомитета правника МИП у Београду од 5 јула се каже у вези заседања Правног комитета Савета Друштва народа, наводи се да су делегати Француске, СССР и Југославије заступали став да треба „искључити глас државе која је погазила своје међународне обавезе“, што би у датом случају могло да се повеже са Италијом и њеном наговештеном агресијом против Абисиније. Насупрот томе делегати Италије, Холандије и Пољске су били мишљења да се чак и земља о којој се ради, дакле земља која је погазила своје међународне обавезе мора сагласити са планираним санкцијама, а британска делегација је поводом овог питања тражила арбитражу Хашког суда.⁵⁸³

Југославија је већ током 1934. године постала једина земља на Балкану, а и у ширем региону југоисточне Европе која није успоставила пуне дипломатске односе са СССР. То су врло рано урадиле Аустрија, Турска, потом Мађарска, Италија, затим Грчка и у таласу током 1933-1934. и Чехословачка, Румунија, Бугарска,

⁵⁸² *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за март, стр. 153. - Наводи се да у Француској са великим очекивањем желе да се потпише пакт са Совјетском Русијом (потписан 2. маја). «У сваком случају приврженици што скоријег закључења Источног пакта у Француској верују да ће после неповољног биланса берлинских разговора отпасти и последњи отпор споразуму са Совјетском Русијом... Од интереса је да је и Ерио јавно изјављивао, да је данас Француској најпрече да што пре веже што јачи савез са Совјетима. Међутим, има много војних писаца који у последње време отоврено изјављују да се руској снази придаје много већа важност но што она у ствари представља, па се чак не устручавају рећи да би Француска могла доживети поновно разочарење, ако би се у одбрани, на случај једног новог рата поуздала у ратну спремност Совјетске Русије.»

⁵⁸³ Архив Југославије, Фонд 159-24, Досије Савета Друштва народа, Извештај подкомитета правника, Пов. бр. 450 од 5 јула 1935.

Албанија. У Албанији није било још тада директног совјетског посланика, већ је посланик у Атини вршио и ту функцију. У вези тога констатовано је да Албанија и СССР настављају преговоре о закључењу једног трговинског споразума, током јуна месеца 1935.⁵⁸⁴

Током јуна месеца Југославију је посетио Геринг, а том приликом се у извештају за јун МИП КЈ преноси писање британског Дејли телеграфа који преноси прво Герингову изјаву дату у Будимпешти на путу за Београд, о томе да са Југославијом жели да постигне ограничени споразум, слично споразуму Немачке са Пољском, док је „немачко-мађарски споразум ствар срца.“- Дејли телеграф је потом следећих дана изнео већи текст поводом Герингове посете Београду у којој тврди „...да је главни циљ путовања Геринга у Југославију тражење антибољшевичког блока од Северног до Средоземног мора. По немачком плану, Немачка треба да својим утицајем замени Француску у Централној и Источној Европи. Предложени блок против Русије требало би да обухвати: Немачку, Пољску, Мађарску, Аустрију, Италију, Бугарску и Југославију. Главна идеја овога блока је основа на којој Немачка жели да се зближи са Италијом. Писање листа Дејли телеграф демантовали су немачки и југословенски званичници...“ У извештају МИП КЈ се даље наводи да је и на претходно писање Дејли телеграфа о изјавама Геринга дату у Будимпешти демантовано са немачке стране: „...Биорнале ди Италија преноси саопштење немачког посланства, које демантује изјаве Геринга објављене у Дејли телеграфу о односима Немачке према Мађарској и Југославији...“⁵⁸⁵

Југословенске дипломатске анализе МИП КЈ посебну пажњу придају писању једног од водећих мађарских политичара грофа Бетлена, који сматра да је систем споразума који је Совјетска Русија склопила са Француском и

⁵⁸⁴ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за јун, стр. 247.

⁵⁸⁵ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за јун, стр. 265.

Чехословачком, практично представља поновни панславистички продор Руса у централну Европу. Говори о томе да је „...Чехословачка постала ваздухопловна база Совјетске Русије и да су тиме Мађари и највећи део Дунавског басена предати на милост Русије. Совјетски аероплани налазиће се од сада у аеродромима удаљеним свега неколико десетина километара од Будимпеште, а Чехословачка, коју ће штитити чехословачке и совјетске ескадриле, водиће у будуће ону политику коју јој руска словенска браћа буду диктирала ..“⁵⁸⁶ У наставку се каже да ће ово изазвати додатно приближавање Мађарске Немачкој.

У јунском извештају МИП КЈ говори се о развоју совјетско-румунских односа. Пошто се преноси прилично критично писање румунске штампе према немачкој политици у вези Герингове посете Београду, говори се нешто опширније о стању совјетско-румунских односа. „Приликом годишњице обнављања дипломатских односа са Совјетском Русијом, скоро сва румунска штампа изражава велико задовољство што су односи са Русијом сада постали пријатељски и срдачни. Русија, подвлачи штампа, својом огромном силом и моралним утицајем пружа најсигурнију потпору румунској политици антиревизионизма. Г. Титулеску је на дан годишњице упутио Литвинову телеграм, констатујући колико је плодна била лојална сарадња између двеју земаља и колико ће бити драгоцен у будућности у служби мира. Г. Литвинов је одговорио да ће ефикасно помоћи Румунију да допуни дефинитивну консолидацију мира, сходно њеним највишим интересима. Половином овог месеца, један румунски брод вратио је из Одесе један велики део архиве које је за време рата била пренесена у Москву. Исти брод пренео је у Констанцу посмртне остатке војводе Кантомира, господара Молдавије, сахрањеног у Русији. Приликом дочека ковчега, у Констанци је приређена велика свечаност којој је присуствовао и совјетски посланик и положио венац. Овога месеца начинили су посету совјетској авијацији румунски авијатичари принц Билбеску и Кантакузино. По повратку из Москве изјавили су да су тамо били најсрдачније примљени и да су постигли циљ свога пута: припремање уласка у међународну

⁵⁸⁶ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за јун, стр. 267-268.

авијатичарску федерацију Совјетске Русије, која ће бити примљена у федерацију на јесењем састанку у Сплиту. Исто тако врше се припреме за обнову трговинских односа са Русијом, при чему узима активног учешћа совјетски посланик.⁵⁸⁷

У другим извештајима током прве половине 1935. године говори се и о прокламованој политици Турске, која у СССР и чланицама Балканског споразума види своје највеће спољнополитичке пријатеље. Грчка, као чланица Балканског споразума, побољшава своје односе са Совјетском Русијом, па се чини да је званични Београд, тада био под највећим регионалним, али и савезничким притиском да и он успостави дипломатске односе са Москвом. У оквиру Мале антанте Чехословачка и Румунија су успоставиле врло добре односе са Москвом, с тиме да је за званични Праг, тај однос све више попримао размере приоритета, ускоро чак еквивалентног и можда и већег него само савезништво са Француском. У Балканском савезу Турска је имала један приоритет савезништва са Совјетском Русијом, а у високу раван је потом стављала овај (Балкански) савез. Румунија је такође и чланица Балканског савеза, поред тога што је и у Малој антанти. Француска, која је највећи савезник пре свега чланица Мале антанте, а онда приближно и земаља Балканске антате (савеза) је у већ низу од неколико година подигла своје односе са Совјетском Русијом на место стратешког савезништва, укључујући и постигнути пакт. Истина Лавал, као нови председник владе, одуговлачењем са постизањем и прецизне војне конвенције систему савеза совјетско-француско-чехословачком битно је разводнио ову источну дијагоналу Париза, која је имала заиста капацитет да се ухвати у коштац са Хитлеровом Немачком, италијанским плановима ревизионизма, и уопште ревизионистичким антиверсајским намерама. Совјетска Русија је у релативно кратком року од неколико година, постала од реметилачког фактора у односу на версајски систем и Друштво народа, један од његових потенцијалних спасилаца. Чини се да Југославија са Јевтићевом владом, променама у европској политици и самом СССР, а и због стања у самој југословенској политичкој и друштвеној јавности, посебно у

⁵⁸⁷ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за јун, стр. 273.

њеном српском делу, долази на корак од успостављања пуних дипломатских односа са СССР и у сваком случају приближавању ка Москви. Као да су у том правцу били сазрели међународни и унутрашњи фактори и околности.

Када је тек установљена диктатура, дакле у годинама 1929. и 1930. због укупне политичке ситуације у земљи, није могло бити ни речи о признавању СССР. Тако је маја 1929. године одржана конференција министара спољних послова земаља Мале антанте на којој је подвучена њихова повезаност са Француском. Додирнута је у расправи могућност успоставе односа са СССР, и то на иницијативу Чехословачке, међутим после шире дебате је одлучено да се не мења дотадашњи став. Након доношења октроисаног устава 1931. долази до извесног отопљавања укупне политичке ситуације у земљи.⁵⁸⁸

Међутим, мора се истаћи да је Коминтерна и током почетка тридесетих година, истина у нешто мањој мери можда него у претходном периоду, стајала на становишту да је Краљевина Југославија версајска творевина буржоаског карактера, у којој великосрпски горњи слојеви становништва експлоатишу и држе у подређености друге нације и националне групе, рачунајући и све ниже слојеве становништва (укључујући и српски пролетаријат).⁵⁸⁹

При крају овог периода долази до видног отопљавања односа у свету према СССР, што је делом резултат и победе нацизма у Немачкој и доласка Хитлера на власт. Поред тога у званичним односима Краљевина Југославија и СССР су потписима у Женеви министра спољних послова две земље 1933. Јевтића и Литвинова успоставили први, макар технички споразум две земље. Чехословачка и Румунија су успоставиле пуне дипломатске односе са СССР, па је Југославија остала једина чланица Мале антанте која то још није урадила, и очекивања у том

⁵⁸⁸ Богдан Кризман *Вањска политика Југославенске државе 1918-1941*, дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 75.

⁵⁸⁹ Тако историчар Бранислав Глигоријевић тврди да је Коминтерна (а преко ње и Совјетска Русија) подржавала и рад «угњетених» шиптарских сепаратистичких група, «...Тако су и југословенски комунисти имали разумевање за рад Косовског комитета тих година...». У Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002, стр. 248.

правцу су била стална у европском јавном мњењу. Поред тога Француска видно помера своје симпатије и отопљавање односа према СССР. Све то се више одражавало на побољшавање односа према СССР незваничног дела јавног мњења и политичке јавности у земљи, а много мање званичних политичких кругова.

Са друге стране и у спољној политици СССР долази до све веће преваге реалних геополитичких интереса ове силе према окружењу. Постепено сазрева спознаја да највећа опасност за СССР долази од ревизионистичких сила будуће Осовине, а да су Француска и њени савезници, природан савезник. Ту долази чак до извесне дисхармоније у спољнополитичким приоритетима између СССР као државе и Коминтерне. О томе говори и Вук Винавер када наводи следеће: «У овој кампањи сумњичавости против Француске велику улогу имали су неки руководиоци Коминтерне, који су сматрали да је највећи непријатељ радничке класе – западна социјалдемократија (а не фашисти и нацисти), да је најгори непријатељ СССР-а – Француска (а не Јапан и све јача Немачка). Неки руководиоци Коминтерне су годинама настављали са својом политиком, запостављајући чак и битне националне интересе СССР-а и његове безбедности. Зато су совјетски руководиоци и совјетски уводничари имали више разумевања за француски страх од Немачке и за француску жељу за сарадњом са СССР-ом него неки руководиоци Коминтерне (који су чак и у фашистичко-нацистичком јуришу против Француске видели пре свега рушење версајског милитаризма.) Реалистични руски руководиоци су схватили да је за изградњу социјализма у СССР-у битно обезбедити мир на руским границама, а то је могућно путем низа пактова о ненападању са суседима и са Француском, при чему наравно нису ипак испуштали из вида да у Француској још увек постоје јаке антисовјетске групе, врло утицајне у политичком животу. Док су руски листови писали о слабљењу француског версајског система, о одвајању француских сателита од Париза, о супротностима у западној Европи, неки западни листови, органи националних Партија, борећи се против «своје» буржоазије и њеног империјализма морали су чешће нападати буржоазију и милитаристе Француске и Мале Антанте него што су то чинили совјетски листови. СССР је склапао пактове са неким капиталистичким државама, борећи се за своју безбедност, док радничке класе тих западних држава наравно да

нису склапале такве пактове са «својом» буржоазијом те су и даље разобличавале владајућу класу својих земаља жешће него што је то чинила совјетска штампа.»⁵⁹⁰ Дакле у времену од приближно 1930. до почетка 1933. године, версајске силе, а пре свега Француска и њени савезници (где важну улогу имају земље Мале Антанте, укључујући Југославију), у ставу према СССР задржавају подозрење и чак непријатељство, међутим сада извесно мање него у ранијем периоду, прожето покушајима међусобног отопљавања и тражења могућности макар парцијалне сарадње по одређеним питањима. Разлог, за овакву промену политике Француске и пре свега заједно са њом и земаља Мале Антанте, рачунајући и Југославију, могли би смо наћи, у повећавању опасности за опстанак версајског система од ревизионистичких сила, као и све већем јачању утицаја нациста у Немачкој. Југославија је по том питању и даље у првом плану имала страх од Италије као и италијанске подршке ревизионистичким намерама суседних земаља, док је са друге стране била заправо веома резервисана према могућности видног отопљавања односа са СССР. Важан моменат у правцу алармирања француске политике према Немачкој је био обелодањивање намере Немачке и Аустрије за формирање царинске уније две земље, што је све било праћено додатним јачањем позиције нациста у обе државе. Италијански експанзионизам, окренут превасходно према Југославији, али и прекоморским поседима, долазио је у сукоб са француском политиком само индиректно. Иако су италијански фашисти потраживали у свом дугорочном концепту и неке француске територије (Тунис је од раније био јабука раздора, а екстремне групе у оквиру фашистичке странке су отворено тражиле као дугорочни циљ и Ницу, Савоју, Корзику,), француска политика је све до друге половине тридесетих рачунала на могућност окретања Италије контра Немачке, или макар удаљавање ове две силе од међусобног савеза (Италије са Немачком).

За разумевање комплексности југословенско-совјетских односа у овом периоду диктатуре краља Александра, можемо узети као разделницу период прво јачања, а потом и доласка на власт нациста у Немачкој. Овај процес је пресудно деловао на почетак промене француске политике у Европи, посебно у односу на

⁵⁹⁰ Вук Винавер “Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929.1934. године“, стр. 29-30.

Совјетску Русију, где се Москва све више посматра из званичног Париза као потенцијални савезник, а умањују се идеолошке супротности. Овај процес помаже и учвршћивање на власти Стаљина, који је смањивао утицај Коминтерне и постепено одустајао од концепта ширења револуција, прихватајући све више *rezon deta* за СССР. Политика промена се осети и у Москви, где се сагледава опасност од Немачке, одустаје постепено од антиверсајског концепта, што ће се манифестовати и односом према земљама тзв. «санитарног кордона» у источној и делом југоисточној Европи, где је и Југославија. Нови талас мењања совјетске геополитике у овим годинама битно ће изменити однос према Југославији, умањити раније развијен концепт о тлачитељској и потлаченим нацијама, «тамници народа» и др. Истина, то све није могао бити праволинијски процес, имајући у виду да се преко Коминтерне и идеолошки претходни концепт прилично учврстио, нарочито кадровски, имајући у виду да су «потлачене» нације у саставу КПЈ имале доминантан удео и организациону структуру. У периоду диктатуре, постепено и споро, али ипак евидентно, се мењао и однос структура на власти у Краљевини према Совјетској Русији. Од крајње негативног става током двадесетих година, у овом периоду долази до све већег отопљавања према Москви, нарочито у годинама када нацисти јачају и долазе на власт у Немачкој, а посебно након тога. Посебну арену догађаја представљало је Друштво народа. Совјетска Русија је од неспремности на било какву сарадњу, и негативан однос према Друштву народа, које је сматрано версајским продуктом и оруђем доминантних западних империјалистичких сила, из периода двадесетих година, када је Москва управо у Берлину и ревизионистичким земљама видела потенцијалне сараднике у борби против сопствене изолације, почетком тридесетих постепено мења тај став.

Заправо у суштинском смислу однос према СССР званичне политике сила носилаца версајског система у Европи почео је да се мења тек по доласку Хитлера на власт у Немачкој. То се временски поклопило са отвореним изношењем у светску јавност Мусолинијевог концепта «директорија четири силе – Немачке, Британије, Француске и Италије» које би требало да воде главну реч у међународним односима, укључујући и потенцијално прекрајање граница ради «исправљања појединих неправди Версаја». Тај концепт је обелодањен још у јесен

1932, а предложен осталим силама у пролеће 1933, након доласка Хитлера на власт у Немачкој. Како су од овог предлога највише зазирале земље Мале Антанте које су највише стрепеле за очување свог територијалног интегритета у случају покушаја договорног прекрајања граница, како је то замислио Мусолини, а како је СССР изостављен из директорија велике четворке, било је природно да дође до извесног приближавања ових земаља, до чега је заиста у извесној мери и дошло. У исто време од четири замишљене силе директоријума великих, најмање заинтересована за реализацију овог концепта је била Француска, уз релативно равнодушну Британију, док су га Италија и Немачка подржавале. Француска је стога била окренута сада потпуно отворено и предано (за разлику од периода 1930-1933. када је то било тек у најави и прожето са и даље доминантном резервом и чак извесном непријатељством према СССР) приближавању ка званичној Москви у страху од Немачке и све већем неповерењу у могућност обуздавања Мусолинијево Италије. У том правцу је Француска покушавала да направи нови савез у источној Европи, који би покушао да задржи *status quo* на овим просторима. Француска дипломатија је покушавала да повеже подунавске земље и СССР, па је инсистирала да чланице Мале антанте званично признају СССР и успоставе са њим редовне дипломатске односе. Питање нормализовања односа СССР и Мале антанте је разматрано на седници Сталног савета крајем маја 1933. у Прагу. Живко Аврамовски наводи у вези тога да је „Као полазна база која је омогућавала даље зближење служила Конвенција о дефиницији нападача коју су потписале све чланице Мале антанте. Чињеница да је и Југославија потписала Конвенцију давала је наде да су југословенски двор и владајући кругови напустили своју антисовјетску политику. У то време је чехословачки министар спољних послова Бенеш повео у име Мале антанте преговоре са Совјетским Савезом о успостављању дипломатских односа, али је Југославија опет пружила отпор и ово питање је морало бити одложено. Крајем 1933. године Спалајковић је поново одбио француска настојања да Југославија успостави дипломатске односе са СССР.“⁵⁹¹ СССР је са своје стране чинио дипломатске покушаје приближавања земљама Мале

⁵⁹¹ Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1935-1937*, Просвета, Београд, 1968, стр. 27.

антанте, рачунајући и Југославију. Тако је совјетски дипломата Антонов-Овсјенко иначе амбасадор СССР у Варшави, који је по налогу своје владе разговарао са чехословачким министром спољних послова Гирсом 1933. указао да је званична Москва спремна да успостави добре односе са земљама Мале антанте. Он је споменуо и Југославију, указавши да између две земље не постоје препреке које би зауставиле њихово приближавање, и указао да београдска влада може само добити у правцу регулисања односа са СССР-ом. Сличан став поновио је и Литвинов на разговорима са Бенешом у Женеви средином 1933. године.

Важну улогу у спољнополитичком опредељењу Краљевине Југославије у међуратном периоду представљала је Мала антанта, а у нешто мањој мери и то од свог формирања током тридесетих година и Балкански савез. Чланице Мале антанте су поред Југославије биле Чехословачка и Румунија. Чехословачка је страховала од Немаца, због свог географског положаја, где је са запада и севера (а од аншлуса марта, 1938. и са југозапада), била окружена Немачком, те на сваки начин била угрожена немачким ревизионизмом. У том правцу је важан факт представљала немачка национална мањина у Чешкој, која је посебно била бројно надмоћна у граничним западним областима – Судетима, одакле је вођена права иредента за отцепљење ових крајева и њиховим припајањем Немачкој. Чехословачка је била веран савезник Француске, а у исто време је покушавала да са свим другим европским силама успостави што боље односе, да би то макар делом компензовало њену угроженост и страховање у односу на опасност од Немачке. Чехословачки државник Масарик је био суочен са неискреном политиком Британије у односу на француске покушаје стварања блока земаља које би представљале брану потенцијалном (а од 1933. и стварном) немачком ревизионизму у Европи. Стога је најважнији тег у политици Прага представљао СССР, и у том правцу је Масарик, као и његов министар спољних послова Бенеш, покушавао да умањи и одагна баријере других европских сила према Москви, што се посебно односи у њиховој политици према званичном Београду. Милан Стојадиновић у свом знаменитом делу «Ни рат ни пакт» каже за Бенеша по том питању следеће: «...ослањао на гледиште Француске, а као главног непријатеља сматрао је Немачку, против које је желео да се осигура пактовима и савезима, са

свим и сваким, који би само хтео да уђе у тај колосек. За ту политику он је нашао повољан одзив у Москви, где је мало пре тога путовао и вратио се пун одушевљења за Совјетску Русију. Уосталом то његово одушевљење за Русију датира још из ранијег доба. Да се сруши аустро-угарска монархија и створи Чехословачка, била је потребна интервенција Русије. Још у току рата 1914-18. он је проповедао мржњу и пропаст Аустро-Угарске и љубав према Русији. Од царске Русије, симпатија се пренела и на Совјетску Русију. То своје одушевљење Бенеш је хтео да пренесе и на мене и Титулескуа. После његовог еспозеа, да у Русији ствари иду не може бити боље, да настаје један више демократски и националан правац, са којима се може сарађивати и да Југославија стога треба да успостави дипломатске односе са Совјетским Савезом. Мала антанта, међутим треба да поздравља стварање Оријенталног пакта (споразум Француска-Русија).»⁵⁹²

Румунија је током двадесетих година водила обазриву и на дистанци политику према Совјетској Русији, међутим после доласка на власт Хитлера у Немачкој и пораста утицаја ревизионистичких сила, Букурешт покушава да отопли односе са својим моћним источним суседом. У том правцу посебно наглашену улогу је имао Титулеску, министар спољних послова Румуније и веома утицајан политичар. Из резона државног разлога (*raison d'etat*) своје земље и Титулеску је био за сарадњу са Русијом, мада не баш тако безусловно као што је био у питању Бенеш. Наиме Румунија се налазила у ситуацији да у односу на њу озбиљне територијалне претензије има Мађарска када је у питању Трансилванија (Ердељ) што је више од трећине националне територије Румуна, а и Бугарска је тражила јужну Добруцу. Иако је СССР потраживао Бесарбију, а индиректно оспоравао и Буковину, Румунија је под Титулескуом, као министром спољних послова и водећим политичарем ове земље, покушавала да омекша свој однос са Москвом, помогне да се СССР још више укључи у европску политику и постане важан тег у односу на раст фашистичких ревизионистичких сила које су у исто време са симпатијама гледале на мађарски и бугарски ревизионизам, као на природне антиверсајске снаге и своје савезнике. Насупрот томе, Титулеску је рачунао да ће

⁵⁹² Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Отокар Кершовани, Ријека, 1970. стр. 329.

Совјети отупети своја интересовања према спорној Бесарбији и да ће макар индиректно признати територијалну целовитост Румуније, а ако ништа друго, помоћи јој у одбрани од мађарског ревизионизма, преко француско-совјетског зближавања, у који је планирана да буде укључена и Мала антанта. О томе Стојадиновић каже следеће:

„Бенеш се залагао за споразум са Москвом из страха од Немачке, док је Титулеску био за исту политику из страха од Совјета. Бенеш је хтео да се преко Немачке створи појас сигурности, који ће заштити и Чехословачку, што без савеза са Русијом не би могло да се постигне. ...Титулеску је хтео приближавање са Совјетима да би помоћу пријатељства са њима избегао опасност од њиховог непријатељства. Бенеш је био потпуно обузет духом ‘пактоманије’...“⁵⁹³ Стојадиновић је дао тумачење приближавања СССР-у државника Чехословачке и Румуније, на свој начин и ношем сопственим мотивима, дајући при томе доста неубедљиво објашњење због чега је управо он, као лидер Југославије и српске странке, која управо у Русији има највећег савезника највише дистанцирао, макар од покушаја успостављања пуних дипломатских односа са њом. У наставку свог знаменитог дела, које има у исти мах и одлику мемоара, он даје појашњење да је био против тога да се меша у политику великих европских сила. То изгледа доста неубедљиво јер док је са једне стране, у тридесетим годинама у периоду јачања фашистичких сила и њихових експанзионистичких прохтева, пре свега у рушењу постојећег версајског система, он као политичар и државник са њима градио све већи ослонац и пријатељство, укључујући и закључење споразума и пактова, са друге стране је лабавио постојеће савезе и пактове са Француском, Малом антантом и Балканским споразумом, док са Совјетском Русијом, није успоставио ни обичне дипломатске односе, нити је чак признао ову земљу. За залагање Титулескуа да се склопи мултилатерални антиревизионистички пакт, где би поред Француске (која је иницијатор овог плана) ту биле све земље Мале антанте, као и СССР, Стојадиновић тврди да је то последица „пактоманије“ односно помодарства у тадашњој Европи да се пактови склапају „са свим и сваким“. Међутим после тога

⁵⁹³ Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Отокар Кершовани, Ријека, 1970. стр. 330.

сам Стојадиновић склапа пакт са Италијом 1937, а потом и са Мађарском, као главним ревизионистима у односу на интегритет Југославије, и спољнополитичким покровитељима Марсејског атентата-убиства краља Александра.

Када је у питању Чехословачка, код ње је већ и у периоду самог почетка тридесетих била видљива тенденција побољшавања односа са СССР. То се може тумачити тиме да је суштина чехословачке политике између два светска рата, била неутрализација опасности од Немачке, док је потом тек опасност од Мађарске завређивала пажњу, и то у неупоредиво мањем значају него што је то страх од немачког ревизионизма. Географски положај посебно Чешке, која је са севера и запада окружена Немачком, и са југа Аустријом, те снага немачког фактора, условљавали су овај страх од немачког ревизионизма. Тако је званични Праг посебну пажњу обратио на француско-совјетске преговоре о склапању споразума о ненападању који је склопљен већ 1932. године, што је третирано у Чехословачкој као будућа осовина њеног спољнополитичког опредељења. Наиме, Француска и СССР су представљали силе које су највише и могле да гарантују чехословачки суверенитет у односу на немачки ревизионизам. Са друге стране у унутрашњој политици чехословачке власти су успевале без великих напора да сузбијају утицај комуниста, или повремених шпијунских афера када су у питању Коминтерна или сами СССР. Тако у децембарском извештају МИП КЈ сзнајемо да је „Поводом француско-совјетског пакта о ненападању, социјал-демократска штампа у Прагу је почела опет да пише о неопходности да Чехословачка Република призна Совјетску Русију *de jure*.“ У истом извештају се говори и о покушају комуниста да искористе последице економске кризе за своју агитацију, али и о хватању директора одељења за топове у Пилзену који је ухапшен због шпијунаже у корист СССР, „...као и још дванаест лица која су одржавала везу са совјетским обавештајним центром у Берлину.“⁵⁹⁴

Поред Мале антанте важан међународни субјект, чији је члан Краљевина Југославија је био и Балкански савез (како је називају и Балканска антанта), у којем

⁵⁹⁴ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига III, Београд 2008, Извештај за децембар, стр. 444 и 446.

су чланице још и Грчка, Румунија и Турска. У том правцу, Турска је још од стварања СССР (супротно претходном вишевековном односу царске Русије и Отоманске империје) важан савезник Москве, док је Грчка као и суседна Бугарска успоставила директне дипломатске односе са совјетима почетком тридесетих година.⁵⁹⁵ Важан фактор у подстицању успостављања пуних дипломатских односа са СССР на институционалној равни Балканске антанте, била је Румунија, као и Турска. Румунски министар спољних послова Титулеску, је сматрао да успостављање бољих односа са Москвом, за његову земљу са једне стране представља олакшавање укупне међународне позиције и већи маневарски простор у односу на различите притиске, пре свега у виду ревизионизма од суседне Мађарске, у нешто мањој мери Бугарске. Ту је нарочито важан био однос према суседном СССР-у, имајући у виду да Москва није признала губитак Бесарбије. Титулеску је поводом тога сматрао да ће улазећи постепено у нови безбедоносни систем у континенталној Европи, који је креирала Француска успостављањем пакта Париза са СССР, уз привлачење читаве Мале антанте и по могућности Балканског савеза тој орбити, позиција Румуније у правцу задржавања Бесарбије бити нешто побољшана. Важна дипломатска битка у том правцу је вођена на заседању земаља Балканског споразума у Букурешту маја 1935. О томе Аврамовски каже: «Иако није било на дневном реду, важно питање о коме је расправљано на конференцији било регулисање дипломатских односа између Југославије и Совјетског Савеза. На

⁵⁹⁵ Аврамовски наводи да су успостављању пуних дипломатских односа Софије и Совјетске Русије, када је у питању бугарска страна, главну улогу одиграли спољнополитички интереси Бугарске, али и „јачање покрета у масама за признавање СССР. И са совјетске стране су чињени покушаји да се успоставе дипломатски контакти. За време економске кризе, економски разлози су појачавали захтеве за успостављање дипломатских односа. Економски и трговински кругови су 1932. године упутили једну делегацију у Москву, која је тражила могућност за пласирање бугарских производа у СССР, али због отпора владе ови преговори нису дали резултате. Крајем 1933. и почетком 1934. године јачао је притисак лево оријентисаних снага, па и неких индустријских кругова, за признавање СССР. Деветомајски режим је следио ове захтеве да би тиме стекао подршку у земљи и створио популарност у ширим народним слојевима.“ Дипломатски односи две земље су успостављени средином 1934. у Живко Аврамовски, *Балканска антанта*, Институт за савремену историју Србије, Београд, 1986, стр. 164.

овоме су инсистирали Титулеску и Арас. Они су се залагали да све четири чланице Балканског споразума заједнички регулишу основу за споразум са Совјетским Савезом.

Титулескуова инсистирања довођена су у везу с чехословачко-совјетским преговорима за пакт о узајамној помоћи, који је био пред подписивањем, а исто тако и са намером за склапање румунско-совјетског пакта и давање права совјетским трупам за прелазак преко румунске територије у случају потребе да притекну у помоћ Чехословачкој.»⁵⁹⁶ Титулеску је дакле имао план да укључи СССР у европске послове и у југоисточном делу Европе, као део опште стратегије покушаја приближавања не само Француске са Москвом, већ и по могућности, (истина у далеко мањој мери, имајући у обзир супротности интереса), и са Лондоном. На тај начин би се умањила могућност стратешког савеза између Немачке и СССР, који је највише плашио Париз, а којим би се интегритет Пољске одмах поставио у питање као и безбедност других земаља источне Европе. Наиме након Револуције, грађанског рата и стране интервенције, посредством западних сила успостављене су такве границе Совјетске Русије на западу, које су битно одступале од до тадашњих граница царске Русије, али и од етничких и религијских граница чиме је Москва територијално тешко оштећена, у прилог малих суседних земаља, од којих су неке тада новоформиране. У том процесу је и Румунија увећана добијањем Бесарбије те дела Буковине од Русије, што је стварало несигурност у међународним односима ових земаља, пошто Москва делом није признала губитке (то се односи на Бесарбију).

У вези тога је било важно придобити Југославију да призна СССР и са њиме успостави пуне дипломатске односе, а то прихвати и на равни заседања Балканског савеза, што би имало посебан значај за учвршћивања не само француско-совјетског савеза у настајању уз шта је чврсто стајала Чехословачка актуелна власт у Румунији, па и Турска, евентуално Грчка, већ и обједињавање у тај систем свих чланица Мале антанте и Балканског савеза. Најважнија карика која је тада

⁵⁹⁶ Живко Аврамовски, *Балканска антанта*, Институт за савремену историју Србије, Београд, 1986, стр. 206.

недостајала у том правцу је била Југославија. Међутим, након смрти краља Александра то је ишло још теже, имајући пре свега у виду ставове самог кнеза Павла, првог намесника, а потом је тај став заступао и Милан Стојадиновић, као премијер. Павле, а потом Стојадиновић су се ослањали управо на супротну осу политике у тадашњој Европи, на британске кругове крупног капитала који су се истицали изузетним антисовјетским ставом, те другу важну компоненту њихове спољне политике која се састојала у респектовању и сарадњи са Хитлеровом Немачком. Овоме треба додати опште неповерење највећег дела југословенске владајуће елите према СССР-у.

О томе Аврамовски каже: «Као што се из напред наведеног види, успостављање дипломатских односа између Југославије и Совјетског Савеза се уклапало у Титулескуову стратегију ‘држања’ Совјетског Савеза уз западне земље и тиме јачања система колективне безбедности и очувања територијалног *status quo*, и на концу придобијања Немачке за споразум с Француском. Међутим, ова настојања су пропала због супротстављања југословенске владе, која није хтела макар и посредно да се укључи у француско-совјетски систем пактова, како то у Немачкој не би било примљено као непријатељски акт. Немачки отправник послова у Букурешту, Похамер, је писао да је Јевтић одбијао признавање Совјетског Савеза, изговарајући се на тестаментске жеље краља Александра, али да се у ствари радило о зазирању југословенских владајућих кругова од повећаног идеолошког утицаја Совјетског Савеза у Југославији. Односно да се Јевтић није слагао са Титулескуовим тврдњама да большевици више не теже светској револуцији.»⁵⁹⁷

Уколико пратимо писање штампе, домаће, руске-емигрантске, стране, посебно совјетске, на овај турбулентни период у односима држава Мале антанте, посебно Југославије према СССР, видећемо велико интересовање и у неким

⁵⁹⁷ Аврамовски констатује да пошто се и тадашњи министар спољних послова Грчке Максимос плашио од било какве конфротације са Немачком, „...или да учини нешто што би Немачка могла да схвати као непријатељски акт, Титулескуу и Арасу је једино пошло за руком да у завршни комунике унесу реченицу у којој се поздравља француско-совјетски пакт као основица будућег система безбедности у источној Европи.“ – у Живко Аврамовски, *Балканска антанта*, Институт за савремену историју Србије, Београд, 1986, стр. 207.

случајевима исказивање навијачких ставова. Тако, руска (совјетска) штампа поздравља извесно приближавање држава Мале антанте, које су потом, а то се односи на Чехословачку и Румунију, успоставиле пуне дипломатске односе са СССР, док се званични Београд колебао и на крају одгодио до даљњег сами чин признања Совјетског Савеза и успостављања званичних билатералних односа. Руски емигрантски листови, су били против признања СССР и побољшавања односа, док је у самој Југославији јавност и штампа била подељена у односу на отопљавање релација са Москвом.

Велика најава отопљавања односа Београда и Москве била је размена писама између југословенског дипломате, опуномоћеника у Женеви Константина Фотића и министра спољних послова СССР Литвинова средином маја 1935. године.⁵⁹⁸

Убиство атентатом на Кирова, једног од високих руководиоца СССР пролећа 1935. године изазвало је различите реакције у Југославији. Тако „Борба“ пише да је то последица деловања беле емиграције и остатака контрареволуције и троцкиста у СССР. Наводи да белоградејци шаљу плаћене убице у СССР да би вршили терористичке атентате. Лист наводи да су у Југославији бели емигранти повлашћени, и да чак њих око 20 000 ради у државним службама. Са друге стране социјалдемократске „Радничке новине“ наводе да је атентат на Кирова само повод са даљим обрачуном противника режима у СССР. „Борба“ од 9 априла полемише са наведеним текстом у „Радничким новинама“. У исто време доноси афирмативан приказ привредних успеха у СССР, где рецимо индустријски завод у Харкову испоручује производњу од преко 100 000 трактора. Такође похвално говори о пролећној сетви у СССР.⁵⁹⁹ О убиству Кирова своје ставове су изнели у јавности или публицистици и неки од водећих југословенских политичара тог времена. Тако Драгољуб Јовановић у својим Политичким успоменама наводи: „Из Русије су долазиле мање веселе вести. Првог децембра је у Лењинграду био убијен Сергеј Миронович Киров, кога су многи помињали као Стаљиновог наследника. У време

⁵⁹⁸ „Дневник“ је писао да је то најава могућности међусобног признања две земље и успостављања пуних дипломатских односа – 17 мај 1935.

⁵⁹⁹ Архив Југославије, „Борба“ од 9 априла 1935.

атентата био је секретар лењинградског областног и градског комитета. Очекивала се одмазда, али нико није служио да ће она узети тако страховите размере.⁶⁰⁰

Када су у питању извори везани за акције руских емиграната у Југославији, нарочито њихов однос према СССР имамо у архивској грађи, углавном забележено у администрацији Краљевине Југославије (Фонд Милан Стојадиновић) следеће за овај период.

Када је умро поглавар руске православне цркве у емиграцији митрополит Антоније то је изазвало жаљење руске емиграције јер је он био омиљен од белих емиграната.⁶⁰¹

Покушај формирања израелске државе на простору Палестине, која је била под колонијалним мандатом Велике Британије, између два светска рата протекло је у појачаном досељавању Јевреја из целог света на те просторе. У Совјетској Русији је живео већи број Јевреја, нарочито на простору западних области. Међународна јеврејска организација у Женеви позвала је 17 августа 1936. совјетске власти да омогући иселавање Јевреја из СССР који желе да иду у Палестину и да смањи репресију на њихова права да врше верске обреде у СССР-у.⁶⁰² И на простору Краљевине Југославије међу руским емигрантима, био је мањи број припадника јеврејске заједнице.

Руски емигранти су у оквиру Краљевине Југославије били организовани у више својих савеза и организација. Повремено су имали и скупштине које су обједињавале већи или мањи део ових организација. Тако је у јесен 1936. године одржана седница Руског комитета којом је председавао Василије Штрандман у име 86 емигрантских организација у Краљевини Југославији. Иако је ранијих година положај руских емиграната био углавном оцењиван на сличним скуповима као прихватљив, сада је констатовано да у последњих неколико година се погоршао њихов положај, посебно по питању држављанства. У том правцу се они обраћају директно кнезу намеснику Павлу за помоћ у побољшавању њихове позиције.⁶⁰³

⁶⁰⁰ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Трећи том, „Проповеди“, Београд, 1997, стр. 91.

⁶⁰¹ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48.

⁶⁰² Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48.

⁶⁰³ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48., Извештај са скупа Руског комитета

Историчар Мирослав Јовановић наводи да је током тридесетих година у оквиру руске емиграције у Југославији дошло до извесних промена по политичком опредељењу. Наиме током двадесетих година, руска емиграција у Краљевини је била доста монолитна када се ради о њеном политичком опредељењу према монархији – огромна већина су били монархисти. Током тридесетих година, долази до изражаја и генерација која је провела више година свог живота у емиграцији и која прихвата нове погледе и сазнања. Смрћу великог кнеза Николаја Николајевича 1929. године, расцеп међу монархистима бивао је све мањи. Велики кнез Кирило је остао најважнији претендент на престо. Међутим сам Кирило је изненадио многе када је 1932. дао предлог за политичко зближавање емиграције са делом народа у СССР који је близак бољшевицима. Друга генерација емиграната која је почела полако да стасава током тридесетих година била је политички далеко диференциранија у односу на ситуацију међу емигрантима током двадесетих, када је изразито доминирала наглашено монархистичко опредељење. Тако друштво „Млада Русија“ (или како се још називало Савез младоруса) покушавало је да у себи сједини различите политичке групације, са девизом „Ни црвени, ни бели, већ Руси“.⁶⁰⁴ Међу припадницима ове политичке групације постојало је уверење крајем тридесетих година да ће „националистичко језгро“ у Црвеној армији успети да усмери, па чак и преотме власт од политичког вођства земље на челу са Стаљином. У вези са тим избацили су паролу „Сва власт Армији“. Следећа политичка групација која је имала извесног утицаја у оквиру руске емиграције тридесетих је Национални савез новог покољења. У ову организацију статутарном одлуком могли су се учлањавати само они који су млађи од 40 година, што је и симболички био подстицај раскида са дотадашњом доминирајућом политиком међу емигрантима и постигне дистанца са најекстремнијим припадницима војно-монархистичке организације која је проистекла из РОВС-а.⁶⁰⁵ У исто време монархистичке организације и даље су биле доминантне међу руском емиграцијом, али не толико изражено као током двадесетих година. М. Јовановић наводи да су у исто време

⁶⁰⁴ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Београд, 2006, стр. 77.

⁶⁰⁵ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Београд, 2006, стр. 79.

монархистичке идеје биле идентичне ранијим, да ту није долазило до новина, што је и један од разлога да су други политички правци и опције добијале све већи простор.

Врло важно место у анализи односа југословенске политичке јавности према СССР има штампа, где смо издвојили пре свега писање листа Политика.

У уводнику „Политике“ од 12 маја 1929. „Комунистички пораз у Европи“ се говори о актуелној ситуацији на европском континенту, везано за деловање левих снага и прославу првог маја – дана рада, само неколико дана раније. Указује се да тежње комуниста да првомајске празнике искористе за своје деловање и сопствену промоцију није дало значајних резултата. Каже се у чланку да комунисти делују веома незграпно, прихватајући основну тезу анархиста из претходног века – „што горе то боље“. У уводнику од 23 јуна „Макдоналдова пацифичка офанзива“ анализира се британска званична полиика. У оквиру те политике долази до нових конфротација са Совјетском Русијом, превасходно на политичком плану.

У уводнику од 22 јула „Прве руске победе“, који обухвата целу прву страну, говори се опширно о победама совјетских трупа у Манџурији над кинеским снагама. У овој провинцији угрожена је претходно била безбедност совјетског дела Трансибирске пруге који пролази северном Манџуријом, укључујући и жртве руског железничког особља. То је изазавало сукоб који су убедљиво добиле совјетске трупе. Са друге стране, у тексту се описује стање у совјетском друштву, где радништво и други слојеви становништва дају отворену подршку држави по питању ратног сукоба, и уопште у прилог одбране државних интереса. Новинари „Политике“ констатују да интернационални префикс совјета, не мора да значи у пракси и недржавно деловање и одуство патриотизма. „Политика“ је и у претходним бројевима у унутрашњим странама давала краће агенцијске вести поводом интервенције совјета у Манџурији, али је тек по разбуктавању овог сукоба тему ставила у центар интересовања. Тако и у сутрашњем броју од 23 јула, на првој страни даје се даљи извештај по питању ових догађаја.⁶⁰⁶ У прилог томе већ у

⁶⁰⁶ «Политика», Руско-кинески рат, «Интервенција Америке, Велике Британије, Француске и Јапана», страна прва. У тексту се између осталог наводи да ове силе очекују од Совјетске Русије и Кине да су обавезне, по више међународних уговора којих су потписнице, између осталог и

сутрашњем броју „Политике“, такође на првој страни, објављен је чланак „И Совјети и Кина потчиниће се Келоговом пакту“. И следећих дана одјеци овог сукоба привлачили су пажњу „Политике“.⁶⁰⁷ У броју од 26 јула „Борба белих и црвених“ се даје анализа пограничних сукоба између Совјетске Русије и Кине, где се од стране званичне Москве тврди да су улогу провокација и субверзије имали белоградејске групације. У уводнику од 28 јула „Совјетска Русија и Кина“ анализира се однос између две велике силе. Аутор текста сматра да Москва није успела у својој политици према Кини, пошто се на унутрашњем плану Коуминтанг дистанцирао од сваког елемента бољшевизма. У бројевима од 29 и 30 јула објављен је мини фељтон о положају Југословена у грађанском рату у Русији, који су се нашли стицајем околности у северној Манџурији (која је била под надзором Русије).

У бројевима од 31 јула и 1 августа донети су натписи о хватању комунистичке групације у Самобору, од које су неки чланови „свршили обуку терористичку у Русији“.⁶⁰⁸ У уводнику од 5 августа „Изгледи за светски мир“, између осталог се анализира позиција Русије у контексту затезања њених односа са Кином по питању крака Трансибирске железнице кроз Манџурију. Указује се да је Русија била тешко опхрвана учешћем у светском рату, а потом и у грађанском сукобу. Неколико година са лошим жетвама, не може да поправи овогодишња која је добра. У том правцу сваки рат би био велика опасност за режим у Москви, чак и онај сукоб који би се завршио победнички, имајући у виду високе трошкове, које крхка совјетска привреда у опоравку не би могла лако да поднесе.

У уводнику од 11 августа „Енглеска и Русија“ (цела прва страна) се анализира сложени однос између две силе. Лабуристичка влада није према очекивањима Москве одмах успоставила поново (ранијих година прекинуте) пуне

Келоговог пакта, да све спорове решавају мирним путем, што се односи и на овај у вези Источне железнице.

⁶⁰⁷ „Политика“ 24 јули 1929, „И Русија и Кина потчиниће се Келоговом пакту?, стр. 1; „Политика“ 25 јули уводник „Русија пристаје на енглеско посредовање“;

⁶⁰⁸ «Политика» 1 август 1929, «Ка потпуном растурању тајне комунистичке организације», стр. 1-2;

дипломатске односе две земље. У уводнику од 17 августа (прва и део друге стране) „Председник савеза руских индустријалаца Н. Денисов о стању у Русији“. Денисов као Рус избеглица и капиталиста жестоко критикује стање у Совјетској Русији. У краћем уводнику од 21 августа „Руске трупе су прешле границу“, се говори о наставку пограничних сукоба Совјетске Русије и Кине. У броју „Политике“ од 24 августа „Руси и Јужни Словени у њиховим културним односима“ се говори о историјско-културним везама Русије и јужнословенских народа. У краћем уводнику од 18 септембра „Кооперативна просвета и Руски институт пољопривредне кооперације у Прагу“ представља се рад ове руске научно-привредне установе коју су организовале белоградејске избеглице у Чешкој. У уводнику од 21 септембра „Комунизам без пророка и пророк без религије“ анализира се бољшевичко државно-партијско вођство и односи између водећих лидера. Анализира се разлика у идеологијама и концептима Стаљина, Бухарина и Троцког.

У уводнику од 16 октобра „Бољшевицима не иде добро“ из пера Александра Ксјуњина, наводи се и цитира низ истакнутих књижевника, публициста леве оријентације који се критички односе о актуелној ситуацији у бољшевичкој Русији. У броју од 29 октобра „Нелегално путовање у Русију“ даје се интервју са Владимиром Лебедовим истакнутим функционером белоградејског покрета на западу који живи у Паризу. Он је краткотрајно боравио у Совјетској Русији, како каже илегално, и у разговору о томе преноси своје опште импресије, наговештавајући да ће у најављеном фељтону то бити подробно представљено читаоцима. У уводнику од осмог новембра „Робеспјер и Стаљин“ прави се компарација ове две личности револуција, које спаја спремност на суров и бескомпромисан сукоб са неистомишљеницима. Наводе се бројне жртве Стаљиновог обрачуна са опозицијом. У чланку од 14 новембра „Извоз динамита и загушљивих гасова из Москве“ наводи се сензационално откриће о интензивној сарадњи Совјетске Русије и Немачке у производњи оружја, пре свега на руском тлу. „Политика“ је повремено објављивала чланке из новије историје, посебно везане за период око Првог светског рата. У том правцу објављен је и чланак „Лондонски пакт: држање Русије и Србије“, 18 новембра (стр. 1). Велике

територијалне бенефиције обећане Италији 1915. Лондонским пактом изазвале су незадовољство и протесте руске царске дипломатије, пре свега министра спољних послова Сазонова. У броју од седмог децембра дат је први текст из фељтона Лебедева о утисцима са његова путовања по Русији под насловом „Деца“. Он је живим бојама одсликао атмосферу на коју је наишао међу руском омладином, комсомолцима, док су се припремали за слет, описујућ њихов живот пун надања у једном друштву колективизма. И у сутрашњем броју, даје се наставак овог фељтона (такође стране 1 и 2) у чланку „Русија“. У наставку овог фељтона од 12 децембра у чланку «Модерна болест» Лебедев читаоцима «Политике» преноси своје утиске из боравка у Русији. Описујући своје утиске из Москве и других руских градова, он наводи да је био изненађен полетом и ентузијазмом младих, који читаву земљу осећају као своју, који имају ведар оптимизам ка будућности, раде и учествују у изградњи земље, сањају да постану авијатичари, инжењери, официри, задовољни су и кад раде у фабрикама. Насупрот претходном, што је превасходно оставило позитиван утисак на њега, он примећује да у самој комунистичкој номенклатури нестаје полако сваког ентузијазма, да болшевизам као идеологија копни, а да остаје само жеља за влашћу. Та два света – свет пре свега младих, оптимистичних који раде и граде своју земљу и надахнути су патриотизмом и веру у праведност друштва (чак и онда када се у свакодневници СССР суочавају са битним одступањем од тога) и свет Партије која је свемоћна и утицајна, али њен врх, па чак и на нижим нивоима, болшевичке норме и етику потпуно подређује голој борби за власт и одржавању на њој.

У уводнику од 22 децембра «Година 1929.» сумирани су утисци о овој календарској години у свету. Стаљин и СССР се кратко спомињу, али се указује да је овај совјетски државник спроводио своје намере и планове одлучношћу коју је имао Петар Велики. У уводнику 23 децембра «Совјети од 1917. до 1930» који је као и многи други слични текстови непотписан (тачније пише само «М.»), анализира се стање Совјетске Русије. Закључује се да у спољнополитичком смислу и поред великих напора Москва постиже слабе резултате. Са неким земљама су још у првој половини двадесетих склопљени трговински и други дипломатски уговори, али они дају скромне резултате, сем у томе што служе као одскачна даска комунистима за

ширење своје пропаганде и утицаја у дотичној земљи. Овде видимо да лист «Политика» није имао формиран до краја став, нити је желео да га има, по питању односа и евентуалног лобирања за признавање и успоставу међусобних односа Совјетске Русије и званичног Београда. «Политика» је заправо давала свој простор за различите идеје, предлоге и изношење аргумената низа различитих политичких опција, од умерене левнице, преко представника и ставова режима, руске емиграције, па све до повремених преношења ставова појединих совјетских дипломата и политичара (ово углавном преношењем агенцијских вести). У сутрашњем уводнику даје се други део овог чланка и теме, овај пут акценат је на унутрашњој друштвеној ситуацији у Совјетској Русији. Указује се да је национализацијом тешко погођен црквени сектор, крупан капитал, а да и сада постоје извесне социјалне разлике, превасходно изражене на селу, где постоји слој кулака. Истина овај слој је екстремно погођен порезима. У уводнику од 27 децембра даје се трећи наставак текста о Совјетској Русији 1917-1930. Указује се на социјалну ситуацију, где се већина намирница може набавити само преко тачкица (бонова), истина по повлашћеним ценама. Међутим, честе су несташнице робе, а дуги редови пред продавницама и набавним центрима су свакодневица. Ипак, на овај начин је практично целокупном становништву загарантован егзистенцијални минимум. У уводнику 28 децембра дат је интервју са председником Чехословачке Масариком «Ситуација Словена после рата». Он указује да «Данашња, официјелна Русија нема словенски програм ни интерес. Али баш због прилика у Русији, која је за ме била и остала највећим проблемом, ми мањи словенски народи имамо двоструку дужност да се што боље снађемо у новој ситуацији потпуно нове Европе.»

«Политика» у свом уводнику од 23 јануара 1930. «Очајање осуђеног» коментарише стање совјетског друштва, посебно сељаштва које је, по аутору чланка Александру Ксјуњину, веома лоше. У прилог те своје тезе, Ксјуњин цитира «Правду» која је управо неколико дана пре објављивања овог уводника у «Политици» пренела изјаву Стаљина да је сељаштво неподобан елеменат. Аутор наводи да је само у 1929. години било више од 5000 судских процеса против кулака, а да је у исто време стрељано по судским извештајима око 12 000 сељака.

Резултат тога је појачана миграција из СССР. Бухарин постепено стаје у опозицију оваквом стању, па се у односу на ранији период, практично Стаљин из бившег најужег совјетског руководства издвојио сам, док су остали или смакнути, маргинализовани или су попут Троцког емигрирали.

У уводнику од 30 јануара «Спољашњи положај Русије» анализира се заседање највиших тела СССР по питању спољнополитичке концепције ове земље. Преноси се став Литвинова, заменика министра спољних послова да су ставови становништва већине европских народа и држава према Совјетској Русији афирмативни, међутим владе тих земаља немају најчешће добар став према званичној Москви. У даљем току чланка говори се о склапању низа споразума између СССР и Турске, којим влада у Анкари, не само да прихвата свог северног суседа као стратешког савезника, већ Москва може да надгледа спољнополитичку активност Турске према трећим земљама, укључујући и однос према Британији.⁶⁰⁹ Са друге стране Турска добија низ повластица у односима са СССР.

У оквиру анализе новије историје у броју од 4 фебруара посвећен је чланак животном делу руског царског генерала и дипломате Виктора Машкова, који је био у царској дипломатији посебно задужен за српско питање и Балкан.⁶¹⁰ У уводнику од 13 фебруара «Маске су скинуте» А. Кејуњин поново жестоко критикује совјетску власт, после отварања афере са Салвелијем Литвиновим (иначе братом совјетског политичара који живи на западу), који је оптужио врх режима у Москви да штампа лажне доларе. У сутрашњем уводнику «Богови у изгнанству» из пера «Д. М. Крно.», говори се о позицији и деловању Троцког у емиграцији, али и о променама у совјетском политичком врху последњих година. Тако је и Бухарин, који је био један од најутицајнијих интелектуалаца и креатора економске политике земље запао у немилост, а слична ситуација је погодила и низ других истакнутих совјетских руководиоца попут Раковског, Чичерина и др. У сутрашњем броју доноси се трећи узастопни уводник о Совјетској Русији, под називом «Имунитет

⁶⁰⁹ Према другом члану совјетско-турског уговора СССР мора да да сагласност на уговоре са трећим земљама које би склапала надаље Турска. «Политика», 30 јануар, 1930. уводник, «Садашњи положај Русије», Значај споразума руско-турског

⁶¹⁰ «Политика», четврти фебруар 1930, стр. 1-2, «Виктор Машков», његове заслуге за нас.

злочина», поново из пера А. Ксјуњина. Ксјуњин указује на тешко стање у земљи, пошто је недавно стрељано око 300 угледних поморских официра бивше царске војске као непријатељи режима. У московском студентском дому се веома тешко живи, а дом изгледа веома бедно. Око 30 % совјетских сељака нема теглећу стоку, и свега по око два хектара земље. Следећих 67 % има само по два коња и између 5 до 10 хектара земље, док свега 3 % има већи број грла стоке и земље, али и то не премашује 20 хектара, и њих називају кулацима.

У уводнику 9 марта «Слабљење руско-немачких односа» говори се о снажном послератном развоју ових билатералних односа, где је немачки привредни утицај у Совјетској Русији најдоминантнији. Последњих година запажен је и утицај Америке и Британије, чему треба додати и реструктурирање совјетске привреде, односно јачање њене индустрије као носиоца привреде. Иако се у чланку не тврди децидирано да је совјетска индустрија изузетно порасла последњих година, указује се да је дошло до промена структуре њене привреде, где аграр више није најважнији. У уводнику од 24 марта «Совјетска колективизација», А. Ксјуњин жестоко критикује стварност совјетских колхоза и совхоза, износећи више примера из читаве земље о неуспешности овог пројекта.

У уводнику од 1 априла «Грађански рат у Русији» износе се тврдње да је насилна приватизација производа руског села, стварање колхоза и совхоза изазвало у претходној 1929. години више инцидената мањих побуна, што је аутор текста Сергије Маслов не без претеривања назвао грађанским ратом. О томе сведочи и број жртава које је он навео, па је и по тим подацима не улазећи у њихову веродостојност, «погинуло око 10 000 владиних чиновника, и до 12 000 људи из народа, углавном сељака». Аутор наводи да је због претераног улагања у индустрију дошло до планског слабљења пољопривреде, што наредних година може довести до поновне појаве глади у земљи, слично оном периоду при крају грађанског рата и стране интервенције. Четвртог априла се даје други део овог наслова у уводнику. У чланку се дају прогнозе даљег заоштравања прилика у совјетском друштву, посебно на селу, где се концепт колективизације наметнут од врха одбија од већег дела популације, као контрапродуктиван и за већину сељака углавном штетан.

У броју од петог априла даје се мањи чланак о могућности прекида односа Француске и СССР на нивоу амбасадора. Указује се да је совјетски амбасадор у Паризу прилично изолован, како од сарадње са француским властима тако и у комуникацији са другим амбасадама. Постоје индиције да би се због афере Кутапова могло очекивати и прекидање односа две земље на нивоу амбасадора.⁶¹¹ У броју од 16 априла објављен је мањи чланак «Устанак на Кавказу» у којем се преносе француски извори да је због проблема са колективизацијом на северном Кавказу дошло до низ сукоба у срединама са исламским живљем. На истој првој страни, објављен је и мали чланак «Положај Стаљина пољуљан» где се говори о томе да очигледан неуспех са колективизацијом села у СССР-у доводи Стаљина у ситуацију да ће морати да се бори да задржи своју водећу позицију у партији и држави, пошто свуда расте незадовољство. У празничном ускршњем броју «Политике», четворброј за 19, 20, 21, и 22 април, у уводнику је објављен чланак «Краљ Милан и Русија» који је написао Слободан Јовановић. Ово је историјски осврт на положај Милана Обреновића и његовом односу са Русијом, посебно у периоду када се он окренуо ослонцу на аустроугарску царевину.

У мањем чланку од 12 маја „Пољска, Русија и Балтичке земље“, спомиње се између осталог совјетска војска, за коју се каже да је у Совјетској Русији, то један од ретких респектабилних фактора. Дају се одређене спекулације у односу на потенцијалне сукобе у региону, посебно у случају даљег поремећаја пољско-руских односа. Током следећих седмица давали су се повремене вести о догађањима у Совјетској Русији. У уводнику од 18 маја „Заплети руско-пољски“ се говори о напетости односа две суседне земље.

У чланку од 1 јула 1930. „Совјетски комесари о последњим догађајима у Русији“ преноси се из Париза разговор са групом бивших совјетских руководилаца који су емигрирали на запад, незадовољни најновијом ситуацијом у Совјетској Русији. У првом плану је бивши комесар Беседовски који говори највише о тешком стању совјетског села. У уводнику од 31 августа „Алхемија болшевизма“ говори се о управо завршеном седамнаестом конгресу комунистичке партије СССР и о

⁶¹¹ «Политика», 5. април 1930, «Уочи прекида односа Француске и Совјета», стр. 1.

проблемима у којима се налази совјетско друштво, а које највише погађа сељаштво. У чланку од 14 септембра „Тајмс о црвеном терору у Русији“ преноси се писање лондонског листа о бројним хапшењима у СССР која се правдају обрачунима са контрареволуцијом. У чланку од 18 септембра „Са бољшевицима за реванш или с Европом за мир“ говори се о уској сарадњи немачке војске са совјетском на територији СССР-а.⁶¹²

У уводнику од 26 септембра „Совјетска трговинска офанзива“ говори се о порасту спољнотрговинске сарадње СССР са капиталистичким светом, уз напомену да још није достигнут предратни обим царске Русије у тој области. Наводе се проблеми у којима се налази руско друштво, а са друге стране долази и до одређених помака у индустријализацији и спољној трговини. У чланку од 18 новембра „Руси за Србију“ започет је фељтон где се даје анализа догађаја 1914. када је царска Русија помогла Србима, између осталог и ушла у светски рат. Овај фељтон је настављен и следећих дана. У великом уводнику од 7 децембра „Пред новим сукобима у Русији“ који обухвата прву и део друге стране (потписан је као и већи део других чланака последњих неколико месеци са Х У.), анализира се ситуација у бољшевичком вођству, где Стаљин све више преузима власт у својим рукама. Признаје се да индустрија у земљи има извешан напредак, али са друге стране трпи највише село.

У уводнику од 22 децембра «Велеиздајнички процес у Москви» говори се о судском процесу против већег броја бољшевичких вођа, који су се нашли на суђењу за велеиздају. У броју од 24 децембра цела прва страна је поново посвећена СССР-у: Уводник «Совјетски дампинг» говори о спољнотрговинском продору совјетском који се у ту сврху служи дампиншким ценама; У другом чланку «Вођи руске револуције» преноси се следећи наставак започетог серијала о стању у совјетском друштву, на основу прича емигрираних совјетских комесара. Ово је критичко виђење, које говори о злоупотребама и корупцији у средњем и нижем слоју совјетских партијских руководилица. Паралелно са овим фељтоном,

⁶¹² «Политика», 18 септембар 1930, стр. 1, чланак, „Са бољшевицима за реванш или с Европом за мир“

нередовно је објављиван и фелтон о визијама немачког генерала Лудендорфа, који сматра да би немачки фашизам уколико дође на власт, могао направити спољнополитички савез са совјетима ради преузимања утицаја у Европи.

У уводнику «Политике» од 3. јануара 1931. из пера Давида Лојда Џорџа, «Поглед на прошлост и на будућност» анализира се ситуација у тадашњој Европи. Констатује се између осталог, да је Совјетска Русија важан фактор у равнотежи европских снага, пошто једино са њом ревизионистичке и антиверсајске снаге могу да постигну неки успех. У краћем чланку од 16 јануара «У Кремљу и у црвеној војсци» говори се о стању у совјетској армији, које је усталасано након смењивања Рикова и већег броја истакнутих високих официра. У уводнику од 23 јануара «Стаљин и Молотов» говори се о смени Рикова и постављању Молотова на истакнуто место предводника совјетске владе. У уводнику, преко целе прве стране 10 фебруара, донето је низ натписа о Достојевском, поводом педесетогодишњице његове смрти. Слични текстови уследили су о славном руском писцу и следећих дана у «Политици». У малом чланку од 11 фебруара преноси се одговор совјетске стране на позив да учествује у свеевропском скупу и комисији посвећеном европској унији.

У «Политици» од 7 марта, у чланку «Суђење мењшевицима у Москви» се указује на нове случајеве обрачуна са политичком опозицијом у СССР. Новинара «Политике», аутора чланка, збуњује спремност оптужених да сами себе оптужују и признају издају и сарадњу са страним дипломатама, док су радили у представништву СССР у Берлину и другим дипломатским местима. У уводнику од 22 марта «Европски капитал и совјетска привреда», даје се извод из обраћања јавности Молотова, високог партијског и државног руководиоца СССР. Он указује на успешност совјетског привредног модела, који стално јача земљу, која по њему није захваћена великом светском економском кризом. И поред непријатељског држања према Совјетској Русији од значајног дела капиталистичких земаља, Молотов похваљује трговинску сарадњу коју СССР развија са њима. Тако, на пример, САД још нису успоставиле пуне дипломатске односе са СССР, али развијају економску сарадњу.

Новинар Алексеј Ксјуњин, аутор је уводника од 8 маја 1931. «Шта је то социјализам Стаљина?». И овај текст је веома критички према стању у СССР-у. Прво се цитира део жестоких критика Троцког према стању у Совјетској Русији, а потом се констатује да у земљи нема правих слобода, да раде логори за неистомишљенике, и да је стање веома тешко. У уводнику од 31 маја «Совјети у Женеви» анализира се наступ Литвинова, совјетског представника на скупу Друштва народа. Литвинов је са једне стране критиковао буржоаске владе, а са друге стране им пружио руку, пре свега за привредну сарадњу. Тако, по њему, чак 50 % свих произведених америчких трактора, 21 % од немачких пољопривредних справа, и 15 % енглеских разбоја, откупљују совјети, што их чини важним фактором у светској привреди, која је поред тога тешко погођена економском кризом, која ни изблиза није погодила СССР.

У уводнику од 16 јуна «Завера црвених команданата» чији је аутор Ксјуњин, указује се на тешко стање слобода у СССР-у где се чак и високи војни официри хапсе и стрељају под оптужбама за велеиздају. Каже се да је још почетком календарске године шеф ГПУ поднео извештај вођству земље, да је неповерење народа, па чак и дела официрског кора према властима, у узлазу и да се ствара непријатељски однос. Са друге стране омладина се масовно обучава војном обуком и шири бројност армије, јер се јавно мњење СССР од стране партијског и државног руководства (по мишљењу аутора чланка) стално плаши потенцијалним спољним ратним сукобом. Током овог периода, на првој страни је повремено настављан фељтон о одговорности за Светски рат, где се често спомињала ситуација у царској Русији током периода 1913-1914. Указује се на малу утемељеност теза које лансирају земље поражене у Светском рату, да су руске службе помогле да Срби изврше атентат на аустроугарског надвојводу у Сарајеву.

Током следећих седмица повремено је објављиван фељтон о Бесарбији, путописне извештаје из ове бивше руске области, која, како се наводи, «грца у дуговима». У уводнику од 5 јула «Рапалски уговор и односи немачко-руски», анализирају се односи између две силе након формирања Совјетске Русије. Указује се на тесни однос две земље, где поред заједничких ставова у прилог заједничког ривалства према Версајском уговору, постоје и противречности, које временом

могу да добију на изражају. Једанаестог јула објављен је краћи чланак «Промене правца у политици Совјетске Русије», у којем се указује на могући заокрет према увођењу одређених тржишних вредности у економској области. О томе се наставља говорити у чланку од 13 јула «Бољшевици мењају методе». У уводнику од 19 јула, «Пораз комунизма у Русији» се говори о битним изменама комунистичке доктрине владајуће гарнитуре у Москви, која све више уводи тржишне вредности и одступа од оригиналних бољшевичких норми. У чланку од 4 августа - Слике из совјетске Русије „Ми празнујемо јеврејску Пасху и хришћански Ускрс“ из пера М. Павловића, говори се о стању религијске свести у Совјетској Русији. Религија је тамо прогоњена и у другом плану, готово у полутајности. Са друге стране, она је ипак опстала и има извесног утицаја на поједине сегменте становништва, нарочито на старије особе. У „Политици“ се у периоду дужем од једног месеца објављивао фељтон о одговорности за Светски рат, где посебно место (афирмативно) има изношење улоге коју је имала царска Русија, посебно у оквиру њене помоћи Србији и Црној Гори након атентата у Сарајеву, у покушају да се одврати Аустро-Угарска од свог притиска према Србима. У уводнику преко целе прве стране „Совјетска дипломатска офанзива“ од 6 септембра указује се да званична совјетска дипломатија на челу са Литвниновим не жели сукобе, а са друге стране да партијски функционери и даље повремено дају веома снажне и чак агресивне изјаве. У тексту се наводи да су веома мале шансе да се путем револуција шири совјетски и комунистички утицај у остале делове Европе.

У „Политици“ од 3 октобра објављен је чланак Алексеја Кејуњина „Москва и најновији догађаји“.⁶¹³ Аутор чланка, иначе познат по свом изразито критичком односу према совјетима, описује стање у СССР. Стаљин по њему, покушава да нађе излаз из катастрофичне унутрашњоекономске ситуације, извесним отопљавањем односа према стручњацима, увођењем елемената тржишта. У вези ситуације у Манџурији, где је ранији совјетско-кинески сукоб замењен јапанско-кинеским, аутор наводи да се Москва држи одмерено и прорачунато, рачунајући да ће сукоб две земље бити испрљујући за сукобљене стране. У броју од 13 октобра „Москва и

⁶¹³ «Политика», 3. октобар 1931. «Москва и најновији догађаји», стр. 2.

рат“ потписан са С. Димитријевски говори се о војној снази СССР, за коју се каже да није довољно велика да би се земља олако упустила у потенцијалне ратне сукобе, али да ипак представља респектабилну снагу. Већ у броју од 17 октобра у чланку „Црвене менице у Европи“, говори се о слабој економској снази СССР, који је посебно дужан према Немачкој. У броју од 14 новембра „Русији прети глад?“, говори се о великим тешкоћама које за совјете може представљати неродна година. У броју од 20 новембра „Кћи Лава Толстовја одбила да се врати у Русију“ представља још један у низу веома критичких чланака о стању у СССР од стране Алексеја Ксјуњина. У уводнику од 5 децембра „Иза кулиса Кремља“ на прве две стране, који је потписао С. Димитријевски, говори се о односу снага у политичком врху СССР. Поред Стаљина који суверено држи власт, својим утицајем издвајају се још Молотов и Кагановић. У оквиру низа фељтона који су посвећени новијој прошлости, пажњу изазивају они који се баве Првим светским ратом, и где царска Русија има посебно место заштитнице Срба и Словена у целини.⁶¹⁴ У сутрашњем уводнику „Мирољубивост Москве и пјатиљетка“, аутор Ксјуњин критички се односи према политици врха СССР.

У 1932. години током јануара месеца чланци у вези Совјетске Русије су били ређи него раније, делом и због повећаног интересовања за Немачку. Двадесетог јануара су објављена у том правцу два чланка на првој страни, и оба су се односила на совјетску шпијунажу.⁶¹⁵ У уводнику од 24 јануара „Совјети преговарају“ указује се на стратегију совјета да поправе односе са окружењем и западним силама, пре свега из економских разлога, да би се развила спољна трговина и поспешили покушаји стабилизације привреде. У мањем чланку-вести од 1 фебруара саопштава се да је склопљен совјетско-бугарски трговински уговор. Тек 24 априла је објављен следећи текст о Совјетској Русији и то уводник – „Планови Кремља“. У тексту се анализира стање у земљи, указује се да Стаљинов утицај нешто опада, и да су у успону Молотов, Кагановић, Ворошилов, Крестински. Следећи текст на првој

⁶¹⁴ У том правцу привлачи пажњу чланак од 10 децембра 1931. «Цар Никола за спасавање српске војске» у коме се говори о важној помоћи Русије Србији током Светског рата.

⁶¹⁵ «Политика» 20 јануар, 1932. «ГПУ (писмо из Стокхолма)» и «Совјетска шпијунажа у Румунији», страна прва.

страни „Политике“ уследио је тек 8 јуна „Совјетско-немачки планови“ у којем се указује на велики утицај војних кругова на челу са Ворошиловим, на укупну совјетску политику. Војска представља пресудну снагу у друштву. Рат који у Манџурији и Кини води Јапан, за совјете представља психолошки изазов, па су знатне снаге послате на источну границу. Политичко вођство совјета ратну перспективу у свету сматра могућом, па се чине додатни напори за јачање војске. У чланку „Озбиљна времена за Совјетску Русију“ од 14 јуна говори се о тешкоћама СССР-а у привреди, посебно пољопривреди која даје знатно мање резултате од планираног. У ускршњем броју – 18, 19 и 20 јуни, у уводнику „Пораз бољшевички на селу“ указује се на веома слаб учинак совјетских комуниста у сеоској средини. Иако су колективни облици својине на селу обухватили близу три четвртине обрадивог земљишта, њихови резултати су веома лоши, а колективизам у задругама је подређен групним и појединачним интересима у пракси. Током читаве прве половине 1932. настављени су да буду фрагментарно објављивани чланци из фељтона о одговорности за Први светски рат, где се афирмативно говорило о тадашњој царској Русији.

У кратком чланку-вести од 5 јула доноси се новост о убиству начелника ГПУ Раковског у атентату у Кијеву.⁶¹⁶ У уводнику од 8 августа „Стаљин мења генералну линију“ говори се о новом курсу политичког врха СССР, превасходно на унутрашњем плану, где се јача централизам, смањују привилегије партијског руководства и чланства приликом организовања снабдевања робом и животним намирницама, јача војна структура и производња наоружања. У уводнику од 12 августа „Опште разоружање и совјетска политика“, говори се о извесном успеху совјетског подухвата индустријализације, посебно у области индустрије наоружања. Насупрот тенденцији тадашњег света ка разоружању, совјети изграђују војну индустрију, али се констатује општи успех у индустријализацији, нарочито по

⁶¹⁶ «Политика», 5 јули 1932, стр. 1, «Освета за генерала Кателова». У чланку се наводи да вероватно постоји тајна терористичка група у западној Европи, повезана са белом емиграцијом која организује атентате по Европи и у самом СССР на истакнуте совјетске активисте и руководиоце ГПУ и дипломатског система, најчешће као освете за већ извршене репресије и атентате према белоградејцима, попут претходног убиства генерала Кателова.

питању тешке индустрије. У броју од 17 августа наговештава се могућност да се совјети умешају у сукобе на Далеком истоку против Јапана.⁶¹⁷ У уводнику од 23 августа „Пактови о ненападању и тајни уговори Москве“, указује се да политички врх СССР са једне стране критикује западне империјалистичке силе да припремају ратове, док сама Москва јача своје оружане снаге и припрема интервенцију на Далеком истоку. У „Политици“ су и у овом периоду настављени повремени фељтони о прошлости, најчешће на првој страни, где се често говорило о Русији.⁶¹⁸ Поред директних натписа о Совјетској Русији, најчешће о унутрашњој ситуацији, у „Политици“ се дотицао СССР у низу других чланака, извештаја са међународних скупова, привредним анализама... Тако у броју од 30 августа, у уводнику „Резултати ценкања у Отави“, односно анализирајући протеклу међународну конференцију, се наводи податак да је Британија изузетно увећала свој увоз жита из Русије током протеклих неколико година, чиме се индиректно признаје да велика светска економска криза није погодила снажно СССР као што је то случај са највећим делом капиталистичког света.

„Политика“ је повремено објављивала чланке о руским емигрантима у Југославији. Тако је 3 септембра 1932. објавила текст А. Еропкича „Питање поданства Руса емиграната“, у коме аутор чланка, који је и сам руски емигрант, констатује велику широкогрудост и братство српског народа у свом гостопримству према белоградејцима. Са друге стране указује на одређен пропусте у правном статусу руских емиграната, који између осталог немају могућност да служе југословенску војску, за шта сматра аутор текста, да би им било изузетно задовољство, жеља и част.⁶¹⁹

Шеснаестог октобра у уводнику „Споразуми са Русијом“ говори се о све већем респекту великих сила у сарадњи са СССР-ом. Тако Немачка и даље уважава

⁶¹⁷ «Политика», 17 август 1932, стр. 1, «Исток у пламену», да ли ће доћи до руско-јапанског рата.

⁶¹⁸ На пример у броју од 27 августа објављен је на првој страни чланак «Руски поморци међу Југословенима», где се писало о догађајима са почетка XIX века. Следећих дана је настављен овај фељтон у више наставака.

⁶¹⁹ «Политика», 3. септембар, 1932, „Питање поданства Руса емиграната“, стр. 2.

Совјетску Русију, док САД планирају да је користе као важног савезника у сузбијању утицаја Јапана. У уводнику од 20 октобра „Заједничка акција Италије и Совјета на Балкану“ говори се о повезаности интереса две силе, да делују на антиверсајском концепту на Балканском полуострву. Иако различитих идеологија, обе силе подржавају ревизионизам, контра Версајског споразума.

У уводнику од 6 децембра „Један велики међународни догађај“ описује се стање у вези потписивања уговора о ненападању између СССР, Француске и Пољске. Овај уговор много значи за СССР, пошто је до сада био третиран као држава практично ван система међународних односа у очима европских капиталистичких сила.

У уводнику 6 јануара⁶²⁰ „Божих у Совјетској Русији“ говори се о прилично лошем стању православне цркве у СССР-у. Доминација партијског и атеистичког мишљења у односу на цркву, ублажава се само у неким случајевима, па је позиција православља у доста тешкој ситуацији. Током следећих неколико месеци, вести о Немачкој су биле у првом плану писања „Политике“. Тако тек 5. априла у уводнику „Одговор француске владе на предлог о пакту четири Велике силе“, даје се и реакција совјетске дипломатије. Совјетска дипломатска реакција је негативна у облику протеста, јер изражава незадовољством Мусолинијевим предлогом да се четири западне европске силе ставе у позицију да воде главну реч на континенту. У уводнику 9 априла „Спољашна политика Хитлерове Немачке“, указује се да је главна оштрица ове политике против Француске, а да се према Совјетима заузима став узајамног немешања у унутрашње послове. У броју од 1 маја спомиње се свечаност коју је југословенско посланство у Женеви приредило за руске избеглице у том граду и делегатима из Југославије. Међу руским избеглицама делегатима на овом скупу из Југославије један део је носио српску народну ношњу. Најзад, после дуже паузе, посвећен је уводник ситуацији у вези СССР, 21 маја „Русија у новим комбинацијама“. У чланку уредништво „Политике“ које вероватно стоји иза овог непотписаног чланка, говори претежно о совјетско-немачком односу, посебно актуелизованом, након доласка Хитлера на власт. Наиме, будући да је и Москва,

⁶²⁰ Празнични број «Политике» за 6, 7, 8 и 9 јануар 1933. године.

баш као и Берлин, незадовољна Версајем, њихова сарадња након Рапала се сматрала једном врстом симбиозе из интереса, чему треба додати да су обе силе биле у подређеном положају у односу на западне силе. Међутим, доласком Хитлера на власт, долази до новог спољнополитичког опредељења Берлина ка светској политици (са више амбиција), па је остало нејасно какви ће у том случају бити даљњи немачко-руски односи. У броју од 30 маја се у краћем чланку-агенцијској вести, преноси да је у Бугарској откривен тајни канал одакле је преко Цариграда из Совјетске Русије преношена комунистичка литература.⁶²¹ Најзад 5 јула у уводнику „Споразум са Русијом о дефинисању нападача“ говори се о споразуму у Женеви са совјетском делегацијом коју је потписао министар спољних послова Јефтић. Споразум је потписала Мала антанта са Совјетском Русијом, као и свака од чланица Мале антанта са Совјетском Русијом појединачно. „...Пре свега та конвенција значи нов, озбиљан знак промене у спољнополитичком курсу Русије. У последње време Русија развија у разним правцима на међународним форумима дипломатску активност, из које се може видети да се она реориентише према иностранству у позитивном правцу рада на стабилизацији мира у свету. На многим интернационалним скуповима из последњег времена, који су се одржавали у циљу консолидовања општих прилика, Русија је такђе најживље учествовала. У исто време она је закључила са појединим европским државама неколико значајних конструктивних пактова и конвенција и приближила се на тај начин извесним државама са којима су њени односи раније били у перманентној кризи. У првом периоду совјетске владавине, Русија је, као што је познато, имала офанзиван и интрансингентан став скоро према целом свету споља. Овом својом садашњом новом оријентацијом у спољној политици она напушта тај свој офанзивни став и настојава да своје држање у међународној политици прилагоди реалном стању ствари и новим потребама...“ У сутрашњем броју на стр. 3 се у краћем чланку преноси предпоставка лондонског листа Дали Хералд „Тајни споразум Немачке и Јапана против Русије?“ У уводнику од 16 јула „Русија и Источни пакт“ говори се о односу Москве према догађајима на Далеком истоку, али и шире, на Евроазијском

⁶²¹ «Политика», 29 мај, 1933, стр. 3, «Откривен тајни комунистички канал».

пространству. У тексту се са више уважавања говори о совјетској политици и њеној међународној позицији, него што је то случај био претходних година. У броју од 30 августа објављен је извештај са предавања др Милана Стојадиновића у Лозани „О питању незапослености с обзиром на капитализам и комунизам“. Већи део овог чланка је посвећен економској ситуацији у СССР. Приказ те ситуације на први поглед изгледа прилично реалистичан, пошто се одају признања совјетима за извесне учинке у запошљавању становништва, а са друге стране дају подаци о извесном порасту незапослених последњих година. Током читаве године, паралелно и повремено су објављивани фељтони из модерне историје, где се често спомињала и Русија. Тако је рецимо 5 септембра донет текст „Тургењев“ поводом педесетогодишњице његове смрти. У уводнику 18 септембра „Совјетска Русија и фашистичка Италија“ се говори о комплексном односу две силе. Без обзира на велику идеолошку разлику, две силе имају прилично пријатељске односе и развијену сарадњу. У уводнику од 12 новембра „Совјетска Русија главни противник Јапана“, се говори о затезању односа на Далеком истоку између две земље, пошто Јапан и даље ратује са Кином и развија агресивну политику у регији. У уводнику од 24 децембра „Основи међународне политике Совјетске Русије“, говори се о прилично уздржаном ставу званичне Москве према новој улози Немачке у Европи и покушају совјета да задрже извесну дистанцу према све израженијим поделама међу европским силама.

Да се у југословенској политичкој јавности све убрзаније мењају ставови о Совјетској Русији говори и уводник од 12 јануара 1934. где се објављује чланак француског дипломате Анри Де Жувнала „Крај болесничке постеље Друштва народа“, у којем он каже и ово „...Зар поуке јапанског конфликта и последице зближења Русије са Западном Европом и Сједињеним Државама нису довољне Русима и Американцима са Севера да увиде неопходност и да приведу у праксу солидарност која их везује са неких педесет народа који су остали у Женеви...“ Двадесетог јануара објављен је краћи чланак – пренос извода интервјуа који је Стаљин дао западним агенцијама. Он напомиње спремност Совјетске Русије на трговину са западним силама, али и потребу своје земље за кредитима. У уводнику од 22 јануара, преко целе прве стране „Пољска између Немачке и Русије“,

анализира се спољнополитичка концепција Варшаве између два моћна суседа. Пољска лавира под Пилсудским, не приближавајући се пресудно ни са једном од две суседне силе.

У уводнику 22 априла „Унутрашњи догађаји и спољашња политика Совјетске Русије“ указује се на потпуну победу Стаљина у унутрашњој политици земље. Он предводи конзервативну групацију у партији, која учвршћује и међународну позицију Совјетске Русије, ставља у други план ширење светске револуције, за шта се залагала поражена струја око Троцког. Указује се на јачање руског идентитета у постојећој комунистичкој партији. У броју од 28 априла се преноси вест да је Совјетска Русија дала предлог о закључењу пакта о гарантовању независности земаља Балтика.⁶²² У уводнику од 10 јуна „Совјетска Русија и Друштво народа“ говори се о промени односа Москве према капиталистичким земљама и самом Друштву народа. Са друге стране и Друштво народа мења постепено свој однос према Совјетској Русији, тако да долази до њиховог међусобног, лаганог, али уочљивог приближавања. „Политика“ је повремено објављивала текстове и анализе где се само спомињала Совјетска Русија, попут уводника од 11 јула „Енглеска одобрава политику регионалних пактова и не противи се уласку Русије у Друштво народа“. „Политика“ је следећих дана преносила текстове који охрабрују Источну иницијативу коју је покренуо Луј Барту, француски министар спољних послова. Ова иницијатива полази од склапања савеза, где су главне силе Француска и СССР, заједно са низом источноевропских земаља у покушају формирања одбране од растуће опасности Хитлерове Немачке. Тако се афимативно говорило о подршци британске политике овој иницијативи⁶²³, а потом и сагласју совјетског јавног мњења.⁶²⁴ Осамнаестог августа објављен је чланак на првој страни „Политике“ који најављује склапање војног пакта између Француске и Совјетске Русије. У броју од 24 августа се преноси протест совјетске

⁶²² «Политика» 28 април, 1934., «Немачка Совјетска Русија и Балтичке државе», страна 1.

⁶²³ «Политика», уводник, 14 јули, 1934, «Велика Британија званично објављује да Источни пакт сматра подесним за консолидовање европског мира».

⁶²⁴ «Политика», уводник од 17 јула 1934, «Совјетска штампа тражи да се убрза рад на закључењу Источног Локарна».

дипломатије против агресивног држања Јапанаца и марионетске владе Манџуко, против хапшења совјетских службеника Трансибирске железнице у северној Манџурији. У уводнику од 5 септембра из пера Георг Берихарда „Русија у Друштву народа“ говори се о скором уласку СССР у ово међународно тело, и поздравља се тај процес као драгоцен за међународни мир. На истој страни објављен је и чланак „Јапан предлаже Русији стварање неутралне зоне на Манџурској граници“. У уводнику од 9 септембра „Праве тежње Јапана на Далеком истоку“ говори се и о могућој улози Совјетске Русије, која би требало да има интреса ка обуздавању експанзије Токија што важи и за велике западне силе, које такође имају интереса да се Јапан заустави. Након бурних догађаја везаних за атентат на краља Александра Карађорђевића, поново се СССР спомиње у уводнику „Политике“ од 16 децембра „Источни пакт“, где се разматра могућност склапања безбедоносних и војних уговора Француске и Совјетске Русије.

У уводнику од 21 фебруара 1935. „Русија у светским догађајима после збора совјетских првака“, говори се о потенцијалној угрожености СССР од немачког експанзионизма, посебно након доласка нациста на власт. Иако је Немачка након Светског рата имала посебно добре односе са Русијом, нацистичка идеологија и сам Хитлер виде начелно Русе за ривале.

Долазак Хитлера на власт у Немачкој додатно је подстакло писање „Политике“ у правцу већег респекта ка Совјетској Русији. То је повезано и са општом атмосфером у Европи, укључујући и њене водеће западне силе посебно у случају Француске, па и Британију. Тако у уводнику преко целе прве стране 19 марта 1935. „Консултовање западних сила о заједничком ставу према Немачкој“, у поднаслову се спомиње да „...и француски министар спољних послова г. Лавал после г. Идна, посетиће Совјетску Русију“. У сутрашњем броју, такође у уводнику посвећеном истој теми, констатује се изостанак јединства западних сила и разочарење у Француској према британској реакцији у односу на Немачку.⁶²⁵ Са

⁶²⁵ «Политика», 20. март. 1935, «Нема заједничког става западних сила према Немачкој», уводник. У наднаслову се каже «Енглеска влада није нашла за опортуно да откаже посету Берлину», а у поднаслову «Држање Енглеске прилично оштро се критикује у француској јавности. Немачка је изгледа решена да изгради и своју ратну морнарицу»

друге стране се каже да „један део јавности сматра да Француска после последњих догађаја треба што више да се приближи Русији“. После каквих-таквих консултација и одржавања сарадње Француске и Немачке по питању покушаја надзирања немачке политике, велику пажњу је изазвао одлазак британског министра спољних послова Идна у Москву. О састанку Идна у Берлину довољно говори уводник „Политике“ од 28 марта – „Захтеви г. Хитлера: „аншлус“ са Аустријом, исправка границе према Чехословачкој, анексија данцишког коридора и Мемелска област“. У поднаслову „Осим тога Немачка тражи стварну војну хегемонију у Европи и да се Француска одрекне споразума са Русијом и Италијом“. Одговор француске политике према агресивном наступу Немачке и прилично попустљивом ставу Британије се могао сагледати из сутрашњег уводника „Политике“ – „Француска јавност тражи организовање мира без Немачке“, у поднаслову „Као одговор на агресиван став Немачке истиче се потреба обнове пријатељства с Русијом“. У другом наслову на првој страни се говори о посети Идна Москви. Серија натписа о Идновој посети Москви садржи углавном афирмативан тон и оптимизам разговора представника две силе. У уводнику сутрадан (30 март) „После најновијих догађаја у Немачкој Русија је решена да сарађује у европском систему безбедности“, а у наднаслову „Посета г. Идна Москви изгледа да ће убрзати зближење између Енглеске и Совјетске Русије“. У серији мањих чланака на првој и другој страници се говори афирмативно о совјетско-британским разговорима, где посебну пажњу изазива начелни договор о сарадњи на Далеком истоку у одржавању мира (заправо неутрализацији јапанског ревизионизма). У уводнику од 4 априла „Источни пакт и балтичке државе“ поново се афирмативно говори о улози СССР у европском систему безбедности, где се похваљује улазак Москве у Друштво народа. У уводнику преко целе прве стране „После састанка у Москви“ од 8 априла, анализира се пре свега британска политичка сцена и јавно мњење према политици у Европи, и посебно према евентуалном приближавању Совјетској Русији због немачке опасности по европски мир. Указује се на још увек јаке предрасуде и у СССР и у Британији од међусобних скривених намера и непријатељства, а са друге стране да постоји и приближавање две силе, чак и невезано од последица доласка Хитлера у Немачкој на власт. У

уводнику од 16 априла „На прекретници“ чији је аутор француски политичар Елрио, говори се афирмативно о приближавању Француске са Русијом.

У следећим данима „Политика“ доноси афирмативне натписе о спољној политици Совјетске Русије у Друштву народа, која се солидарисала са осудом Немачке по питању низа њених наговештених и остварених ревизија Версајског уговора. У уводнику од 11 маја који је написала француска новинарка Анри де Жувнел „Прави смисао француско-совјетског споразума“ говори се на формално уздржан, али суштински афирмативан начин према приближавању две силе. У сутрашњем уводнику „Руско-француски пакт“ говори се о изузетној важности споразума две силе. У карикатури која је дата на истој страни, виде се два љубавна пара која седе на клупи. Жена, која има одлике Францускиње држи за руку Руса (са комунистичким обележјима) и поставља питање мушкарцу који персонификује Енглеза зашто је љубоморан, када она није љубоморна на његову даму, коју опет представља Немица са кукастим крстом. Петнаестог маја објављен је уводник чији је аутор поново Ерио „Значај француско-совјетског споразума“, док се у другом наслову на истој страни преноси афирмативан став Литвинова министра спољних послова СССР о потписаном пакту са Француском.⁶²⁶ „Политика“ је такође на првој страни донела вест 17 маја о потписивању совјетско-чехословачког пакта, као једног вида допуне француско-совјетског пакта.⁶²⁷ У уводнику од другог јуна „Превирања у болшевичкој Русији“, који је као и огромна већина осталих текстова на тему СССР током последњих пар година непотписан (тачније X, Y, Z), дакле уреднички текст, указује се на прогресију у развоју совјетског друштва и политике, упркос многим грешкама и недостацима који су и даље више него евидентни. У уводнику осмог јуна «Пут г. Бенеша у Москву» преко целе прве стране се говори о потписивању споразума две земље, који је свеобухватнији од самог војног дела, пошто обухвата и културну и економску сарадњу. У уводнику од 12 јуна «Сагласност Совјетске Русије и Чехословачке о колективној организацији

⁶²⁶ «Совјетско-француски пакт није завршетак него тек почетак сарадње Совјетске Русије и Француске – констатује г. Литвинов», «Политика» од 15 маја 1935. страна 1.

⁶²⁷ «Политика», 17 мај. 1935. «Јуче је у Прагу потписан чехословачко-совјетски споразум о узајамној помоћи», а у наднаслову «Допуна совјетско-француског пакта».

обезбеђења мира» дају се нови тонови потписивања споразума две земље. Међутим након склапања немачко-британског поморског споразума уследио је уводник Ериа од 7 јула «Систем колективне безбедности сасвим је компромитован», а у наднаслову «Енглеско-немачки поморски споразум», где се критикује оштро британска политика попуштања Немачкој.

Током посматраног периода Политика наставља да доноси прилично честе извештаје, вести и анализе везано за СССР, у односу на осталу водећу југословенску штампу (на пример лист Време). Теме писања су врло разноврсне, од унутрашњо политичких кретања, стања у привреди и друштву, спољнополитичких вести. Поред вести, постоје и анализе, извештаји, полемике и др, а што је врло важно сами аутори су прилично разноврсни мада пошто се текстови нередовно потписују, немамо у том правцу пун увид у то. Један део аутора су руски бели емигранти, попут Ксјуњина, који имају прилично критичан однос према совјетском моделу и стању у политици и друштву, прецењују снагу опозиције и др. Међутим, има и других аутора, од анализа југословенских бивших и тадашњих дипломата, политичара, све до (у неколико случајева) анализа западних, углавном британских аутора (новинара и публициста, политичара). Велики значај имају белешке Рибникара, Васића и других истакнутих интелектуалаца који су имали прилике да посете СССР и да из прве руке дају своје виђење тамошње ситуације.

Када је у питању лист Време, он је био по својој концепцији далеко мање наклоњен писању о СССР. Време у овом периоду, углавном доноси краће и периодичне вести о догађајима у СССР. Чешће је даван акценат на критичке елементе у совјетској политици и друштву, у сваком случају далеко критичније него што је то случај у компарацији са концепцијом Политике по овом питању. Тако у чланку у Времену од 7. децембра 1934, «До сада у Совјетској Русији стрељано 66 лица» доноси и имена личности смењених у врху полиције након убиства Кирова, а то су пре свега Медвед Фемин Горин, Логов Петров и други. Мање чланке о убиству Кирова и започетим истрагама, као и реперсијама које су уследиле, Време је пре тога донело 4 и 6 децембра. У чланку од 22 децембра у Времену преносе се апели совјетског руководства да збије редове и да повећа радне учинке, а у исто време се повећава репресија и давање овлашћења у правцу истраге

за убиство Кирова. Тако се спомиње и хапшење бившег народног комесара Зиновјева, «под сумњом да је умешан у заверу чија је жртва био шеф петроградског Совјета, Киров». У чланку од 30 децембра 1934. «Завршено је суђење Лењинградском центру», истиче се да Шацки није признао кривицу, али су га теретили «другови». Следећи већи чланак на ову тему, посвећен је 19 јануара 1935, када су изречене пресуде делу процесуираних, а са друге стране се истицало писање совјетске штампе, која преноси наводан притисак радног народа ка строжијем кажњавању оптужених и проналажењу криваца. За разлику од Политике, која је и даље давала чешће извештаје из СССР и везано за СССР, Време је тек 9. фебруара, известило о новим кретањима у СССР, овај пут о започетом процесу измене Устава.

О ставу земаља Мале антанте у односу према признању СССР доста нам говоре документа совјетских (руских) архива за посматрани период. Тако у писму совјетског посланика у Чехословачкој Александровског заменику министра спољних послова Н. Н. Крестинском од 27 јануара 1934. године, указује се на сву сложеност политика земаља Мале антанте према совјетском признању. Тако Чехословачка, која је предњачила у својој политици отварања и сарадње са СССР, није још увек признавала *de jure* совјете, већ само *de facto*. У вези састанка Мале антанте у Загребу одржаном почетком јануара, указује се да југословенски краљ Александар, затеже и даље са Бенешом у правцу признања СССР, што је везано и за његов однос према руским емигрантима у Југославији. Чехословачка је пак спремна да призна СССР и *de jure*, пошто опозициона странка Народна демократија није више против тога категорички, а владајућа Аграрна странка је за. Чехословачка је само у дилеми да ли да већ самостално призна СССР, или да и даље покушава да то у целини учини Мала антанта, где је Југославија највећи проблем. После скупа Мале антанте у Загребу, изгледа вероватно да Бенеш неће до даљњег више повећавати притисак на краља Александра, због признања СССР,

закључује совјетски посланик у Прагу Александровски, свој извештај заменику министра спољних послова Крестинском.⁶²⁸

Разговор Александровског са Бенешом у Прагу 7. фебруара 1934, преточен је у записник совјетске амбасаде, у који имамо увид. Из тог записника, важног документа за разумевање политика земаља Мале антанте према признавању СССР видимо да је након заседања у Загребу земаља Мале антанте, «.Бенеш и Чехословачка потпуно спремни за *de jure* признање СССР, да се и Титулеску са Румунијом нашао на сличној позицији, па чак и Јефтић и Југославија су ту врло близу сагласности признавања СССР. Хегемонија Француске у Европи подривена је Хитлером, а Француска је принуђена да реагује. Бенеш у том правцу сматра пожељним француско-совјетску алијансу...»⁶²⁹

Током 1934. расла је спремност земаља Мале антанте ка потпуном признавању СССР, што можемо сагледати из докумената. Тако из Женеви Литвинов као министар иностраних послова, шаље телеграм својој влади 7. јуна да „...се Титулеску и Јефтић начелно слажу о признању СССР, на чему су Бенеш и Титулеску већ договорили све. Остаје још Југославија до септембра да уговори детаље и очекује се да све три земље признају СССР“.⁶³⁰ Већ сутрадан Литвинов шаље нови телеграм својој влади, у којем каже да Бенеш предлаже за СССР стратешко-интимне односе са Чехословачком као што већ Чехословачка има са Француском. Јефтић потпуно сагласан да и Југославија призна СССР са осталим

⁶²⁸ Документ, «Письмо представителя СССР в Чехословакии заместителю народного комиссара иностранных дел СССР Н. Н. Крестинскому 27. I 1934», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XVII Том, 1. I 1934. – 31 XII 1934, Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 93-96.

⁶²⁹ Документ, «Запись беседы представителя в Чехословакии с Министром иностранных дел Чехословакии Бенешом, 7 1934», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XIVII Том, 1. I 1934. – 31 XII 1934., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 120-124.

⁶³⁰ Документ, «Телеграмма народного комиссара иностранных дел СССР в НКВД. СССР, из Женеви 7. VI 1934», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XVII Том, 1. I 1934. – 31 XII 1934., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 376.

земљама Мале антанте, али да мора да добије и сагласност краља Александра. У Женеви су на ту тему разговарали Бенеш, Јефтић и Титулеску, извештава Литвинов своју владу.⁶³¹

Литвинов у писму које шаље посланику (амбасадору) СССР у Италији В. П. Потемкину 27. јуна говори о Малој антанти и признавању СССР-а. Он каже „...да су Титулеску и Бенеш спремни да признају *de jure* СССР и спремни да одложе то признање до Букурештанског скупа Мале антанте, када очекује да и Југославија буде спремна за признање...» У наставку писма Литвинов каже и следеће «...Југославија била спремна да призна СССР у Женеви (Јефтић), али краљ Александар је то блокирао. Бенеш и Титулеску уверени да предстоји признање и од стране Југославије у следећа три месеца ...», међутим Литвинов у наставку износи своје мишљење да он у тако нешто није сигуран.⁶³²

Временом су током 1934. године, југословенски званични ставови према СССР-у били све повољнији и ближи признавању. Тако у писму које је Литвинов, као министар спољних послова упутио председавајућем XV редовног заседања Друштва народа у Женеви Сандлеру 15 септембра каже се између осталог „...и Југославија спремна да СССР уђе у Лигу народа, то је већ потписао Јевтић..“⁶³³

Југославија је почетком 1935. и даље показивала извесну наклоност ка даљем приближавању својих односа са СССР, тако да је чак и признавање *de jure* совјетске државе било у оптицају. О томе сведочи да је званична Југославија у

⁶³¹ Документ, «Телеграмма народного комиссара иностранных дел СССР в НКВД. СССР, из Женеви 8. VI 1934» *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XVII Том, 1. I 1934. – 31 XII 1934., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 378.

⁶³² Документ, «Письмо народного комиссара иностранных дел СССР Полномочному представителю СССР в Италии В. П. Потемкину 27. VI 1934.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XVII Том, 1. I 1934. – 31 XII 1934., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 410.

⁶³³ Документ, «Письмо народного комиссара иностранных дел СССР Председателю Ассамблеи лиги нации Сандлеру 15. IX 1934», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XVII Том, 1. I 1934. – 31 XII 1934., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 588-590.

оквиру Друштва народа, заједно са Турском, Ираном, Авганистаном, Чехословачком потписала да подржава предложену дефиницију СССР о дефинисању агресора у међународним односима. Поводом тога задовољство изражава у свом реферату председник совјетске владе на VII заседању скупштине СССР 28 јануара 1935, где се спомиње «..да је на Друштву народа у Женеви предложена дефиниција агресора од стране СССР и да су тај такст потписале и опуномоћене делегације Турске, Персије, Афганистана, Чехословачке и Југославије...».⁶³⁴ Овај предлог је потом усвојен у оквиру Друштва народа што је био успех совјетске дипломатије у оквиру овог тада најважнијег међународног тела.

⁶³⁴ Документ, «Доклада председателя Совета народных комисаров СССР на VII Съезде Советов 28. I 1935, *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XVIII Том, 1. I 1935. – 31 XII 1935., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 18.

Пети део

«У сусрет рату»

Овај део рада се више бави унутрашњим друштвеним и политичким питањима у СССР, али и општој међународној позицији која је условљена са више фактора. Јачање фашистичких сила ставља СССР као велику силу, у позицију да постаје пожељан војно-политички савезник управо од сила браниоца Версајског система у Европи, попут Француске и њених савезника у источној и јужној Европи, (већина земаља Мале Антанте и Балканског пакта). У исто време због противречних ставова према СССР, те политике у односу на званичну Москву нису усаглашене и предмет су низа политичких надметања, промена и неизвесности. У исто време совјетско политичко вођство, из тактичких разлога умањује значај коминтерновске девизе «перманентног ширења комунизма у свету путем помагања револуција», што би требало да да већу маневарску могућност за дипломатска решења совјетских интереса у Европи. У свему томе Краљевина Југославија има своје место и значај.

Глава 1 – Велики терор

До средине тридесетих година у оквиру унутрашње политичке сцене у СССР долазило је до унутарпартијских сукоба, који међутим нису имали посебно репресивна обележја. Стаљин се практично од Лењинове смрти налазио у политичкој експанзији у оквиру структура власти, повремено мењао своје најближе партијске савезнике, а према пораженима су примењиване мере постепене политичке деградације, али и ревидирања ставова, рехабилитација и поновних унапређења. Међутим, како каже Исак Дојч „око средине тридесетих година започело је најмрачније поглавље Стаљинове каријере, серија процеса у којима је он уништио готово целу гарду бољшевиизма.“⁶³⁵ Уколико би смо тражили разлоге

⁶³⁵ Исак Дојч, *Стаљин*, политичка биографија, Глобус, Загреб, 1977, стр. 301.

овако екстремно репресивних обрачуна са читавом плејадом авангарде бољшевика који су претходно изнели револуцију, могли би их наћи у жељи Стаљина да сконцентрише своју неупитну свемоћ владања партијом и државом уочи предстојећих крајње неизвесних међународних политичких заплета, који ће имати своје последице и на совјетску политичку и друштвену сцену. Једном речју Стаљин, иако и до тог времена неоспорни хегемон на совјетској политичкој сцени који је успео да порази све своје политичке ривале (Зиновјев, Камењев, Троцки, Бухарин, Риков и др.) и практично није имао против себе организовану политичку опозицију, пред неизвесним будућим политичким заплетима у међународном окружењу, желео је да се и физички отараси стварних, могућих, а често и уображених опонената у земљи. На почетку овог периода ситуација није наговештавана у том правцу, па је чак током 1934. године дошло до извесног отопљавања односа и либерализације прилика у земљи. Међутим, након атентата и убиства високог функционера партије Кирова у Лењинграду, Стаљин врши политички заокрет и постепено се, и то све масовније у монтираним процесима обрачунава са истакнутим политичким и војним, а делом и цивилним руководиоцима у земљи. Закључно са 1938. годином одвијали су се ови монтирани процеси и прогони и често физичке егзекуције читаве једне генерације бољшевичких вођа, војних и политичких руководиоца, партијског врха. Почетком 1939. године завршене су чистке и тада је након паузе од пет година одржан конгрес партије. Након тога, у августу 1940. у Мексику је убијен и сам Троцки, након вишегодишње емиграције. У елиминацији политичких опонената, али практично и читаве генерације истакнутих бољшевика, Стаљин је укључио и систематске обрачуна у оквиру Коминтерне многих истакнутих европских комуниста. Стаљин је у односу на Троцког, а у извесној мери и неке друге истакнуте совјетске бољшевице, развио тезу о могућности развоја комунизма у самој Русији, чак и под условима да у дужем низу година то остане изоловано идеолошко острво у односу на остатак света, где је владао поглавито капитализам. Сама Коминтерна у Стаљиновим очима није била претерано вреднована, мада је он лично давао подршку Георги Димитрову од када је овај постављен на њено чело. Тако у четири године када се Лењин налазио на челу совјетске власти, Коминтерна

је одржала четири конгреса, да би потом у дугачком периоду владавине и доминације Стаљина, за око две деценије одржана само три конгреса (1924, 1928 и 1935).

По овом питању масовних чистки и сукоба у врху СССР овог периода, важна су сведочења и извори везани за Јосипа Броза Тита, као и других важних личности из врха КПЈ. Крајем 1934, током 1935. и 1936. у неколико наврата у Москву је долазио и Јосип Броз Тито, као и више истакнутих југословенских комуниста. У више писаних књига мемоарске грађе, која су пренела и Титова сећања на овај период, остали су забележени утисци о овим боравцима у СССР. У време Првог светског рата и Револуције, Тито није боравио у Москви. Поред тога он је обишао многе области европског дела СССР, укључујући и Урал, где је и раније боравио. У сведочењима које је дао Владимиру Дедијеру (Нови прилози за библиографију Јосипа Броза Тита) Броз наводи да је у односу на период царске Русије и Револуције, затекао осетно развијенију земљу, али још увек са више уочљивих проблема. Са друге стране, посебно му је дошла до изражаја несигурност у комуникацији руског становништва, као последица мањка демократије и честих хапшења.⁶³⁶

У збирци архивских докумената о Титу коју је објавио историчари Перо Симић и Слободан Деспот, налази се и више њих који се односе на период

⁶³⁶ «Био сам тамо довољно времена да бих могао да стекнем одређену слику. Био сам и у вријеме револуције, видио сам како су изгледали под царским режимом ти радници и сељаци. Био сам 1935. и 1936. Послије Конгреса Коминтерне, заједно са југословенском делегацијом направио сам дужи пут по СССР-у. Обилазио сам велике фабрике, колхозе, био сам на Уралу у оним мјестима у којима сам боравио за вријеме заробљеништва и револуције. Видио сам много и док сам био у Москви. Док сам тамо радио уочио сам разне ствари које не ваљају, видио сам много каријеризма и лакташтва, разговарао сам са колхозницима, видио сам кад неки колхозник хоће нешто да каже, други га гурне лактом. ...Све сам ја то тада видио, али узроци свега нису ми били толико јасни као данас, јер данас је читава ствар отишла много даље. Али моја револуционарна дужност налагала ми је тада да то не критикујем и да не помажем туђу пропаганду против те земље, пошто је СССР тада био једина земља у којој је извршена револуција и у којој је требало да се изгради социјализам.» из Владимир Дедијер, *Нови прилози са биографију Јосипа Броза Тита*, Младост Загреб, Либурија Ријека, Спектар Загреб, 1980, стр. 223-224.

«Московских чистки». Чињеница је да је Јосип Броз један од ретких југословенских комуниста који су се нашли тамо, а који је не само преживео све те чистке и њима био неокрзнут, већ је након тога и десетковања дотадашњег највишег руководства партијског КПЈ, био и изузетно унапређен. Један део ових понуђених докумената говори о улози Броза у потказивању и критиковању накнадно свргнутих и често ликвидираних водећих кадрова КПЈ.⁶³⁷

Јосип Броз је поново долазио у Москву септембра 1938, када је такође настављена серија чистки коју је спроводио Стаљин преко партијског и државаног апарата, а што је погађало и кадрове Коминтерне. Тито је од лета 1937. био у Паризу где је чекао одобрење за визу и одлазак у Москву.⁶³⁸ И из овог периода настављене су смене и ликвидације и у редовима југословенског комунистичког вођства у Москви, а понуђена документа Симића и Деспота говоре о Титовој улози у денунцијацији појединих југословенских комуниста.⁶³⁹

⁶³⁷ Перо Симић, Слободан Деспот, *Тито, строго поверљиво, архивски документи*, Службени гласник, Београд, 2010, Документ, РГАСПИ 49, «Карактеристика тадашњег генералног секретара КПЈ Милана Горкића коју је Тито дао агентима НКВД у Москви почетком марта 1935.», стр. 58-59; РГАСПИ, 495-277-207 «Карактеристике које је Тито дао агентима НКВД о Ивану Гржетићу, стр. 60; РГАСПИ, 495-277-21/2, «Упитник који је Тито попунио у Москви јула 1935.»; РГАСПИ, 495-277-21/2 «Специјални Титов упитник попуњен у Москви марта 1936.», стр. 63-64; РГАСПИ, 495-277-21/2 «Још један Титов специјални упитник попуњен у Москви марта 1936», стр. 65-66; РГАСПИ, 495-277-207 «Доставља коју је Тито јула 1936. једном агенту Стаљинове полиције, НКВД, дао против представника КПЈ у Коминтерни Гржетића», стр. 67-68; РГАСПИ, 495-277-191, «Карактеристика југословенског комунисте Владимира Ћопића коју је Тито дао под именом Сверчевски К.К: у Москви, стр.69-70; РГАСПИ, 495-277-21/1 «Непозната Титова биографија настала у Москви педесетих година прошлог века», стр. 70-71;

⁶³⁸ Перо Симић, Слободан Деспот, *Тито, строго поверљиво, архивски документи*, Службени гласник, Београд, 2010, Документ, РГАСПИ, 495-277-21/1 «Захтев за издавање визе Титу за СССР, поднет октобра 1937», стр. 81; РГАСПИ, 495-74-589 «Совјетски обавештајац Јосип Копинич 4 августа 1938. моли лидера Коминтерне Георги Димитрова да одобри Титу долазак у Москву», стр. 82-85;

⁶³⁹ Перо Симић, Слободан Деспот, *Тито, строго поверљиво, архивски документи*, Службени гласник, Београд, 2010, Документ, РГАСПИ, 495-277-21/2 «Титова тајна изјава у којој се кандидат за генералног секретара КПЈ обрачунава са седморицом стрељаних и двојицом осумњичених функционера КПЈ 23. септембар 1938.», стр. 86-90,

Дипломатски извештаји представника југословенског МИП су и у овом питању део извора за анализу ставова југословенске јавности према СССР.

У месечном извештају МИП КЈ за фебруар и март 1933. говори се о обрачуна Стаљина са „троцкистима“ Смирновим, Преображенским и неким другим и наговештаја обрачуна и са другим комунистичким фракцијама. Иако у то време није било ни изблиза очекивати онај ниво чистки и репресија који ће се појавити приближно за три до четири године, ове унутрашње размирице у оквиру совјетске комунистичке партије изазвали су пажњу аналитичара југословенског МИП. У извештају се наводи и да су ухапшени из савета за земљорадњу Конер, Јеремијев и њихови сарадници, као и још око 140 приврженика Смирнова, Преображенског из круга „троцкиста“. Указује се и на још увек постојећи проблем пуне исхране градског становништва у европском делу земље, јер многи удаљени региони не испуњавају задате квоте допреме прехранбених производа и друге робе. Указује се и на притисак према представницима иностраних комунистичких партија у Совјетској Русији од стране Стаљина и врха Кремља.⁶⁴⁰ У извештајима МИП КЈ се доста говори у исто време о јачању и реорганизацији обавештајног апарата и полицијских структура Совјетске Русије, и у исто време одаје признање на озбиљном јачању и наоружању свих родова Црвене армије. Тако се наводи да се највећи део наоружања сада израђује у самој земљи, укључујући артиљерију и оклопна кола. Морнарица је реорганизована и нарочито повећан број подморница, док је напредак достигнут и у авијацији. Хвали се стручност и обука стручног војног особља.

Током 1934. године убијен је Киров секретар Лењинградске партијске организације, што је проузроковало одмазду и „чишћење“ партијског тела, истина далеко мањих размера него што ће уследити у неколико таласа након 1937. године. У извештају МИП КЈ децембра 1935. године о тим тада започетим акцијама се каже: „Унутрашња ситуација владајуће партије није изгледала повољно прошле године. Ликвидација Удружења старих бољшевика и Удружења бивших

⁶⁴⁰ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1933, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2009, Извештај за фебруар и март, стр. 77.

политичких криваца и затвореника, уклањање дугогодишњег секретара Извршног комитета Комунистичке партије Совјетског Савеза Јенукидзеа, откривање опозиционих организација у Лењиновој библиотеци и у Главном одбору партије, разни ферменти у омладинском Комсомолу – све то не иде у прилог совјетским тврђењима о јединству партије. Акција чеишћења предузета после убиства Кирова, која још увек траје под изговором верификације партијских легитимитета – треба да буде завршена на дан 1. фебруара 1936. године. Као жртва ове акције до сада је пало неколико хиљада чланова комунистичке партије, и не треба заборавити да је поменута верификација отпочела још 1932. године. Бројно стање партије после обадва чишћења не превазилази сада цифру од 2 милиона – и због тога ће се на дан 1. јуна ове године отпочети са примањем нових чланова и кандидата.⁶⁴¹

О великом терору који се спроводи у СССР, тзв. „чисткама“, које су захватиле и управљачки слој у армији, па и привреди, Београд је примао информације и преко својих посланстава у земљама које су биле суседи Совјетске Русије. Тако у извештају из посланства у Стокхолму од 12. априла 1935, се наводи да „...је према поверљивим подацима, руска војска осуђена на потпуну немоћ, због обављених чистки где је нестало око 70 % високих и близу 30 % нижих официра.“, који су што смењени, што прекомандовани, што „нестали“.⁶⁴²

Мемоари Драгаољуба Јовановића, једног од првака Земљорадничке странке, такође нам представљају извор за увид у однос југословенске политичке и друштвене јавности према СССР, у овом случају о чисткама и сукобима у државном врху и партији.

Драгољуб Јовановић у својим Политичким успоменама, спомиње догађаје у вези тога из 1936. године. „У Москви је 19 августа почело суђење главним Лењинским сарадницима: Зиновјеву, Каменеву и друговима. Оптужени су не само као троцкисти већ као шпијуни и агенти империјалистичких сила, па и самог

⁶⁴¹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за децембар, стр. 481.

⁶⁴² Архив Југославије, посланство КЈ у Стокхолму, фасцикла 388-1-5, извештај за МИП од 12. априла 1935.

Хитлера. Питао сам се шта је теже за комунистичку ствар: да ли да су те оптужбе истините или да су лажне. Ако су истините, зар није ужасно да први људи руске КП и Треће интернационале постану реакционари и фашисти? Ако су лажне, зар није ужасно да се једна влада и њени судови служе таквим средствима да би уклонили своје идеолошке и политичке противнике, тачније оне који се нису слагали са једним тренутним курсом? Био сам потиштен, јер сам сарађивао са комунистима, а они су се покоравали наредбама из Москве, из оне Москве где су за издају комунизма одговарали његови творци у нашем времену.⁶⁴³ Јовановић наводи да је 1937. „У Совјетском Савезу умро Григориј Константиновић Орцоникидзе, грузински бољшевик, један од организатора устанка у Петрограду, али су погубљени или на смрт осуђени његови саброци из Револуције: Зиновјев, Камењев, Бухарин, Пјатаков, Риков, Крестински, Смирнов, Тухачевски, Криљенки, Косјор, Јакир и многи други, можда и сам Максим Горки (1936) – сви који су имали изгледа да помраче Стаљинов диктаторски положај. Светла тачка је одлука совјетске владе да чувено Царско Село назове најпре Детскоје, затим Пушкин, приликом стогодишњице песникове смрти.“⁶⁴⁴

Током 1938. године вести о сукобима у совјетском политичком врху и даље су допирале до Југославије. „Кад је реч о комунистима, почетком марта су се у Москви одиграли нови процеси. Грађанска штампа је помињала Бухарина и Радека, Рикова и Раковског, а највећу пажњу је изазвао случај Николаја Николајевића Крестинског. Он је био скоро једини који је на суду порекао своје исказе дате пред полицијом. То је била светска сензација. Најзад се нашао у Совјетском Савезу један човек који није био ‘добровољац за губилиште’. како је источноевропске осуђенике назвао касније Винцент Савариус. Нажалост, и Крестински се признао кривим

⁶⁴³ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Четврти том, „Искуства“, Београд, 1997, стр. 50-51.

⁶⁴⁴ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Четврти том, «Искуства», Београд, 1997, стр. 257. цитат. О великим чисткама унутар самог апарата Комунистичке партије и високих државних руководилаца које је спроводио Стаљинов режим од средине тридесетих посебно у Рой Медведев, *К суду историји. О Сталине и сталинизме*, Москва, Издање «Права човека», 2002; Рой Медведев, *За суд историје, о Стаљину и стаљинизму*, Службени гласник, Београд, 2012.

после једне ноћи размишљања и тражио да буде кажњен пуном мером за ‘издају домовине’. Тек наших дана смо чули од Н. С. Хрушчова какви су били методи притисака: мучења до губљења свести и до неурачунљивости, понижавање до скота, најчешће да би се сачували чланови породице..⁶⁴⁵

Југословенска политичка и друштвена јавност је на различите начине реаговала на вести о унутарсовјетским сукобима и чисткама руководства које је спроводио Стаљин. Тако угледни интелектуални часопис Српски књижевни гласник у својој редовној рубрици „Иностранци“ о актуелној спољнополитичкој ситуацији у свету за 1937. годину говорећи о Русији каже: „Русија је имала у 1937. два унутарња потреса: једно ново уставно уређење земље, а друго велеиздајничке парнице. На изборима за два дома, Стаљин је добио девет и по десетина гласова и посланика, према изборном систему који је био тајан, опозиција је више формално ушла. Велеиздајнички процеси су одрубали главе многим важним чиниоцима у владиној партији, док је тамом покривен прави узрок оваквог поступања. Маршал Тухачевски, један од важних комесара СССР са седам генерала је стрељан после таквога једног процеса. За спољну политику није било времена кад су се рашћишћавале овакве ствари..⁶⁴⁶

Време је током 1935. и 1936. извештавало о суђењима у бројним монтираним процесима у СССР тог периода.⁶⁴⁷

Београдски лист Време од 10. марта 1938. даје извештаје са суђења наведене групе комуниста, на челу са Бухарином. Наводи да се оптужени држе прилично пасивно и да изгледају психички сломљени. Издваја се Бухарин, за кога се каже да је сачувао поносно држање.⁶⁴⁸

⁶⁴⁵ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Четврти том, «Искусва», Београд, 1997, стр. 294. цитат.

⁶⁴⁶ Српски књижевни гласник, јануар 1938, стр. 157, цитат.

⁶⁴⁷ Гордана Марковић, *Унутрашње промене и процеси у Совјетској Русији 1934-1938. у београдској штампи*, Филозофски факултет, Одељење за историју, Београд, 2003.

⁶⁴⁸ Архив Југославије, 370-45-123 лист Време од 10. марта 1938.

Глава 2 - Совјетско друштво уочи рата

Велика светска економска криза је оставила осетни траг у привредном, друштвеном, па и политичком смислу на читав капиталистички свет током периода од свог настанка крајем двадесетих година. Заправо велика економска криза није настала и имала једнаке последице у капиталистичком свету међуратног периода. Свој нуклеус имала је у најразвијенијим западним силама, пре свега она је настала у САД-у крајем двадесетих година и после се ширила на Британију и друге западне земље. Француску је захватила нешто касније, током тридесетих година, а потом у већој или мањој мери и друге европске капиталистичке земље, укључујући њен одјек и у Југославији. Свакако да је у Немачкој ова економска криза поспешила долазак нациста на власт, а и у неким другим европским земљама владајући режими су имали диктатуру или неки вид аутократске владавине. Када је у питању СССР он није био ни изблиза захваћен одјецима економске кризе као што је то био случај са капиталистичким земљама, па је у овом периоду настављен његов привредни развој и модернизација.

У вишетомној историји Русије коју је објавио Руски државни универзитет Ломоносов, а чији је редактор академик Милов 2009, наводи се да је посебно сектор индустрије био погођен светском економском кризом када су у питању најразвијеније западне силе, што је довело до умањења укупне индустријске производње у САД за чак 46 %, Немачкој за 40 %, Француској за 31 % и Британији за 16 %. Неке од западних сила су лакше пребродиле последице кризе захваљујући колонијалној и неоколонијалној експлоатацији поседа над којима су имале контролу и утицај, што би се од великих сила посебно односило на Британију и у мањој мери Француску. Са друге стране Немачка, Италија и Јапан су завеле тоталитарне режиме и окренуле се додатно међународној експанзији. Када је у питању СССР указује се да је фебруара 1931. године на Првом конгресу индустријских радника Стаљин изјавио „Ми заостајемо за најразвијенијим

земљама света у индустрији између 50 и 100 година. Ми смо дужни да остваримо приближавање и чак изједначавање са њима за десет година“.⁶⁴⁹

СССР је преласком са НЕП на петогодишње планове, почевши од 1928. успевао, по цену великих напрезања и експлоатације радне снаге и становништва, заостајања у области пољопривреде, да ипак у области индустрије оствари импресивне резултате. У самој индустрији акценат је био на тешкој и екстраактивној индустрији и енергетици, који су требали да постану база за даљи дугорочни развој привреде. Принудни откуп у пољопривреди, те дампишке цене које су требале на међународној трговини да донесу девизне добитке којим би се додатно унапредила индустрија, односили су велике жртве у исхрани и стандарду становништва, до недостатка станова, што је између осталог довело и до таласа глади у деловима земље током почетка тридесетих година.⁶⁵⁰

Током следећег периода уследио је додатни замајац у покушајима економског и модернизацијског напретка, нарочито у области индустрије и развоја оружаних снага. До приближно 1930. године постојале су јаке баријере на западу, пре свега идеолошке природе у правцу дистанце према већој економској сарадњи са СССР-ом. Међутим велика економска криза је поспешила жељу западних земаља трговином са Совјетском Русијом, у чему су у почетку предњачиле пре свега САД, а затим Француска, Немачка, Италија и остале западне земље. У том правцу руски историчари указују на значај привредне сарадње са СССР западних земаља које су биле тешко захваћене великом светском економском кризом. Привреда СССР која је још након Првог светског рата се нашла у једној врсти аутархичког начина привређивања, била је далеко имунија на страшне последице

⁶⁴⁹ *История России, XX – начала XX века*, Под редакцией Л. В. Милова, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2009, стр. 477.

⁶⁵⁰ Архив Југославије, Фонд Милан Стојадиновић, 37-22-159, У оквиру архивских документа сведочења југословенским властима појединаца који су емигрирали из СССР током овог периода и који наводе да је посебно у периоду почетка тридесетих дошло до економске кризе и у СССР-у која се огледала у недостатку станова, појави незапослености и чак глади. Тако се наводе подаци да номинално сваки појединац треба да има бар 9 м квадратних станбеног простора у градовима, а да то остварују само интелектуалци и техничка лица, а радници у просеку тек део од тога.

велике светске економске кризе која је захватила прво САД, а потом и европске земље. Привреде Америке, Немачке и других великих западних земаља су покушале да грандиозним јавним радовима и привредним подухватима масовне производње избегну економску рецесију и привредни застој, док су услед међународног пада тражње, управо у дотле аутархичној, али експанзивној совјетској привреди, видели могућност пласмана својих производа. Како је совјетски привредни систем и током НЕП, и током првог петогодишњег плана давао акценат на развоју тешке и екстраактивне индустрије и енергетског сектора, који ће у будућности бити база за општи развој индустрије и привреде у целини, управо у овом периоду се исказао дебаланс и дефицит у производњи и снабдевању домаћег тржишта производима лаке индустрије и посебно индустрије пољопривредних машина. Како је стандард совјетских грађана био релативно низак, отуда се одрицање огромног руског тржишта од дела робе широке потрошње могло извесно толерисати пошто је еластичност тражње за овим производима релативно висока, односно највећи део тих производа се могао сматрати „лукузом“, без кога се привремено могло. Међутим, услед масовне изградње „фабрика фабрика“ односно тешке индустрије, по Марксовој стратегији привредног развоја (тзв. Одељак I), те дебаланса производње у односу на индустријске производе шире примене (тзв. Одељак II у марксистичкој економији) управо у периоду Прве петолетке, совјетско руководство се суочило са неопходношћу куповине већег броја пољопривредних машина, превозних средстава и њихових делова управо из САД, Немачке и других сила које су се грчевито бориле за излазак из економске кризе. „...У условима кризе многе капиталистичке фирме, без обзира на ембарго, продавале су Совјетском Свезу своје продукте. У САД удео од 50 % од општег извоза трактора, у Немачкој око 25 % производње пољопривредних машина, у Британији – више од 10 % производње, слично као и у Пољској, одлазило је у том правцу. Таквим, привредним односом, заправо је СССР помогао знатно да економија тих земаља излази из кризе...“⁶⁵¹ У

⁶⁵¹ *История России, XX – начала XX века*, Под редакцией Л. В. Милова, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2009, стр. 479.

том правцу многи пословни кругови на западу су утицали да се побољшају и прошире односи са СССР током почетка тридесетих година. Француска која је током двадесетих година била носилац версајског система у Европи који је сматрао бољшевичку владу у Москви за свог противника и подржавала тзв. Санитарни кордон у источној Европи као брану од бољшевизма и немачког ревизионизма, сада је почела да заузима мекши став. Завршни тренутак француске политике према СССР двадесетих је био покушај формирања тзв. „пан-Европе“ који је требало да обједини источноевропске земље у економској блокади владе у Москви. Подстицај, тог последњег покушаја француске политике у међуратном периоду (уочи великог и фундаменталног заокрета према СССР-у који ће настати у француској политици током следећих неколико година) да у бољшевичкој Русији види ривала, био је и дампиншки извоз више производа које је СССР примењивао током краја двадесетих година, што је директно погађало интересе привреда и извоза западних сила. Насупрот томе већ у следећих годину-две дана Совјетска Русија постаје све важнији и све истакнутији спољноекономски партнер западних сила изнурених светском економском кризом. Милов стога наводи да је „резултат свега тога био одустајање Француске од привредног притиска и замишљене блокаде совјетског извоза, а да су Немачка и Италија дале СССР кредите“.⁶⁵²

У дипломатским извештајима представника југословенског МИП, долазила су извесна сазнања о збивањима у СССР. До тих података се долазило на различите начине, из контакта са дипломатским представницима других земаља, у неким случајевима и од самих совјетских (иако није било директних дипломатских односа, из досадашњих случајева видимо да су ту и тамо неки контакти успостављани), преношење информација писања на ту тему штампе трећих земаља, а некад и совјетске штампе и радија, појединаца који су емигрирали из СССР, или тамо били на путовању.

Године 1932. међународна ситуација Москве се побољшала, јер је тада дошло до потписивања договора о ненападању Совјетске Русије са Француском,

⁶⁵² *История России, XX – начала XX века*, Под редакцией Л. В. Милова, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2009, стр. 479.

као и суседним земљама – Пољском, Финском, Летонијом, Естонијом. Те 1932. године у априлу месецу обележена је у Женеви заједно у организацији и немачког и совјетског министра спољних послова (Брининг и Литвинов) десетогодишњица Рапалског уговора (обновљен 1930.).⁶⁵³ Уз појачану трговинску сарадњу две земље, у месечном извештају МИП КЈ се констатује да је „...Коментаришући ову прославу, совјетска штампа између осталог подсећа да Рапалски уговор – омогућава масама немачким потчињеним Версајским уговором успешан отпор. – То је писање нашло и извесног одјека у Рајху. Само поред све жеље за отпором Версаљском уговору, чак ни националистички кругови не рачунају на неку озбиљну помоћ са руске стране.“ Сиже овог извештаја би био да и поред нешто појачане трговинске сарадње две земље, долази до постепеног смањења срдчности у укупној, пре свега политичкој сарадњи у односу на претходне године.

У месечним извештајима МИП КЈ за јануар, фебруар и март 1933. преносе се сазнања о стању у СССР. Тако се преноси писање Известије, Правде и других совјетских листова, допуњено сазнањима из међународних дипломатских кругова о излагању Молотова на седници Централног извршног комитета СССР 23 јануара 1933. Молотов је поред спољне политике говорио и о политичком значају резултата првог петогодишњег плана, уз напомену да је привредни план за ту 1933. годину, продужење прве петолетке. У реферату су изнесени подаци да је СССР у области индустрије остварио 94 %, док је у тешкој индустрији остварен план од 108 %. У пољопривреди, четири петине усевне површине обрађене у 1932. години отпада на колективна државна добра (колхозе и совхозе). Молотов је навео и велики пораст становништва СССР за последње четири године од 11 и по милиона (у 1932. земља има 165 700 000 житеља). Молотов је у том правцу говорио о великом међународном порасту угледа СССР и да његов привредни модел изазива све веће

⁶⁵³ *Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1932, Архив Југославије, Књига II, Београд 2008, Извештај за април, стр. 144. У јунском извештају се наводи совјетска пропаганда у делу Украјине који је тада припадао Пољској, што занимљиво, по извештају МИП КЈ потпомаже и Немачка. (наведено дело стр. 216.).

поштовање и признање у свету.⁶⁵⁴ Он је нагласио побољшање односа у међународном окружењу, потписивање и ратификацију пакта о ненападању са Француском, као и са суседним Балтичким земљама, те Пољском и Финском, наравно све на билатералној основи. Похваљени су односи са Немачком и Турском, док је у односу на Британију, званични Лондон отказао од раније постигнути билатерални трговински уговор, «што је за СССР још увек неразумљиво..», истичући да је то био у 1932. једини негативан случај у међународним односима. У односу на развој ситуације на Далеком истоку, истакнута је неутралност, са критиком агресивних потеза Јапана у региону.

Совјетска Русија је победом Стаљина над Троцким, што је било видљиво још 1928. године, одступала постепено од концепта перманентне револуције према споља, односно покушаја поспешивања револуција у другим земљама. Међутим у извештају МИП КЈ за децембар 1935. године, истиче се сумња, да се управо у тој календарској години поново враћа принцип перманентног подстицања револуција ка споља. Међутим, пре би се могло закључити да је ова анализа МИП КЈ рађена за унутрашње потребе, јер је за такав закључак превасходно узета атмосфера поводом VII конгреса Коминтерне.⁶⁵⁵ Управо је овај конгрес дао подстицај за борбу против фашизма, што је у ствари додатна основа за крупан геополитички заокрет који СССР води према спољњем окружењу још од периода јачања нациста, а посебно од тренутка када је Хитлер постао канцелар. Заправо доласком на власт Стојадиновића и заједно са кнезом Павлом, заузима се прилично негативан однос званичног Београда према СССР, упркос управо замаху овако крупних геополитичких промена политике званичне Москве у Европи, изазване пре свега доласком нациста на власт у Немачкој, што је изазвало, тачније убрзало и промену совјетске политике и основног става према Југославији.

Средином 1935. године одржан је и VI конгрес комунистичке омладинске интернационале. Сам совјетски Комсломољ је тада бројао око три и по милиона

⁶⁵⁴ Архив Југославије, Фонд 334, ПСШ, III, Јануар 1933, стр. 124.

⁶⁵⁵ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за децембар, стр. 480.

чланова, док је та организација у то време имала у 55 других држава своје подружнице са свега 273 000 чланова.⁶⁵⁶ На тај начин је ширен утицај комсомолске организације, као и самог СССР у читавом свету, рачунајући и балканске просторе.

Године 1933. се потписује међународни споразум Конвенција о одређењу агресора, која представља зачетак организације колективне безбедности земаља Европе и Азије. Ту Конвенцију са Литвиновим потписују представници Пољске, Литваније, Летоније, Естоније, Југославије, Чехословачке, Турске, Румуније, Ирана, Авганистана, Финске. У јесен 1933. потписан је споразум о ненападању и неутралности Чзмеђу СССР и Итилије, а потом и успостављање пуних дипломатских односа СССР-а и САД-а. Децембра 1933. одржано је важно заседање Политбироа ЦК посвећено спољнополитичкој платформи. Усаглашено је да СССР може приступити Друштву народа, затим отказивање процеса изазивања светске револуције насилним путем, улажење у токове колективне безбедности и очувања мира на Европском континенту. Један од првих великих резултата ове политике је улазак СССР-а у пуноправно чланство Друштва народа 18 септембра 1934. године. Услед доласка нациста на власт у Немачкој и раста утицаја ревизионистичких сила, снага СССР-а је била све више респектована, као и спремност Москве и Коминтерне да одустану од програма насилног изазивања револуционарних процеса ван граница СССР. У правцу превазилажења супротности између земаља и покушај решавања различитих интереса мирним путем у источној Европи, постојао је концепт формирања Источног пакта. У њега су требало да уђу практично све источноевропске државе, као и евентуално Француска, чиме би се створила нека врста Источног Локарна. Због одустајања Немачке, којој се потом придружила и Пољска овај план је привремено онемогућен. Такође је отпала могућност склапања Тихоокеанског пакта у који су требало да уђу СССР, САД, Јапан, Британија, вероватно и Холандија и Кина.

Осујеђени су и концепти француске дипломатије, пре свега Бартуа, да се формира Источно партнерство, у коме би се повезале Француска и СССР, заједно са носиоцима версајског система безбедности у источној и југоисточној Европи,

⁶⁵⁶ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Трећи том, „Проповеди“, Београд, 1997, стр. 137.

попут земаља Мале антанте и Балканског пакта. Међутим, због противљења режима у Југославији, а потом и смене Титулескуа у Румунији (1936), формиран је ипак 1935. пакт између СССР и Француске, коме се придружила само Чехословачка.⁶⁵⁷ У СССР је био одржан VII конгрес Коминтерне у јулу-августу 1935. на којем је дат акценат на стварању јединственог антифашистичког фронта. У исто време избачена је реторика о светској револуцији, што је требало да поспеши сарадњу са свим оним државама и покретима које су се залагале за очување светског мира и одбрану од агресивних ревизионистичких сила.

Дакле укупно посматрано у спољнополитичкој равни, СССР је средином тридесетих потпуно заузео једну нову политику која се пре свега базирала на одбрани од Хитлеризма и сарадњи са оним снагама у Европи, које су подржавале тај концепт. Док је све до доласка Хитлера и нациста на власт у Немачкој, Совјетска Русија, од свог настанка доживљавала Версајски систем у Европи као нешто што јој није наклоњено, и подржавала оне силе и земље у Европи које су се том систему супротстављале, а пре свега саму Вајмарску Немачку, од 1933. године ситуација се из бити мења. Од тада је Версајски систем у Европи, који је пре свега бранила Француска, постао нешто што је потенцијално било савезничко за Москву у правцу обуздавања нацизма у експанзији. Истина та политика није била праволинијска, имала је својих меандра и одступања, али је током 1934-1935. и формирањем француско-совјетског пакта, а потом и совјетско-чехословачког дошло до постепеног учвршћивања те политичке визије. У том правцу је покушај француске политике да учврсти своју нову стратегију у источној Европи подразумевало успостављање што чвршће повезаности и осталих земаља Мале антанте и Балканског савеза (антанте) са Паризом, али и успостављање сарадње тих земаља и њихово отварање и са Москвом. У исто време Париз је покушавао и да се што чвршће повеже, али и обавеже Лондон, који је наставио своју специфичну политику која је ипак свог највећег противника и даље видела у Москви и комунизму (и геополитички и идеолошки). Стога је Лондон покушавао да усмерава

⁶⁵⁷ *История России, XX – начала XX века*, Под редакцией Л. В. Милова, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2009, стр. 478-480.

Немачку ка заштравању њеног непријатељства према Совјетској Русији и комунизму. Слично томе покушавало се и са Италијом. Британска политика према Француској није била до краја искрена, а посебно је била дистанцирана у односу на француски концепт зближавања са СССР, увлачење његово у безбедоносни систем у источној Европи успостављен још Версајем, (Мала антанта, потом Балкански савез и др.). Југославија је дакле на различити начин била третирана у плановима великих европских сила. Француска је покушавала, сходно својој новој стратегији у источној Европи коју је дефинисао још Барту, а која се после модификовано примењивала, да због сад већ нарасле опасности од нацистичке Немачке, увуче и СССР у свој систем савеза у источној Европи. Једном речју, „санитарни кордон“ требало је реформисати у том смислу, да је он изгубио своју другу одлику, а то је супротстављање СССР-у, већ заправо укључивање његово у систем који има суштински циљ, а то је обуздавање Немачке. Француска је дакле на Југославију гледала као на земљу, коју треба не само задржати у већ формираном систему у источној Европи (чланица Мале антанте и Балканског савеза), већ је постепено повезивати и са Совјетском Русијом. Међутим, ни Стојадиновић ни кнез Павле нису били спремни да следе такву политику. Њима је била далеко ближа стратегија Велике Британије, а Стојадиновићу и Немачке, а временом је покушао да се приближи и Италији.

Да бисмо имали заокруженију слику ставова југословенске политичке јавности о СССР у том периоду, морамо пратити однос између КПЈ и Коминтерне, односно СССР.

Драгољуб Јовановић наводи у својим мемоарима да је средином 1935. године одржан је и VI конгрес комунистичке омладинске интернационале. Сам совјетски Комсломољ је тада бројао око три и по милиона чланова, док је та организација у то време имала у 55 других држава своје подружнице са свега 273 000 чланова.⁶⁵⁸ На тај начин је ширен утицај комсомолске организације, као и самог СССР у читавом свету, рачунајући и балканске просторе.

⁶⁵⁸ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Трећи том, „Проповеди“, Београд, 1997, стр. 137.

Да полако, али сигурно долазе промене официјелних власти у Совјетској Русији, могло се далеко спорије и у скромнијем виду приметити и у деловању Коминтерне тих година. Већ је речено да је Стаљин са далеко мање одушевљења посматрао Коминтерну, од рецимо Лењина, и посебно Троцког, што се могло видети и у позицији Коминтерне током тридесетих у односу на двадесете. Ипак је Коминтерна имала велики значај у односу на комунистичке партије осталих земаља света, посебно кад су у питању оне европске, укључујући и КПЈ. На Седмом конгресу Коминтерне одржаном у Москви од 25 јула до 21 августа 1935. године, дошли су и делегати КПЈ и узели учешћа у њеном раду. Тако су се са својим рефератима и излагањима скупу обратили Шмит и Горкић у име КП Југославије. Шмит се јавио са својим рефератом на осмој седници у оквиру конгреса, где је делегацијама комунистичких партија из читавог света, представио стање у Југославији. Из тог реферата је видљив и запањујуће уочљив тада и посебно ранијих година доминантан концепт југословенских комуниста према уређењу сопствене земље, политичким и друштвеним односима у њој. Шмит, а то чини потом и Горкић на свом излагању на седамнаестој седници конгреса, оптужују „великосрпски режим и владајуће структуре у Југославији..“, не само за класно и национално угњетавање несрпских народа и мањина, те нижих слојева становништва, већ јавно тврде да је то заправо фашистички, или бар неофашистички режим. Тако Шмит у самом уводу свог излагања каже: “Другови, од времена Шестог конгреса Комунистичка партија Југославије је прешла тежак пут, пут тешких искушења у борби против великосрпске војно-фашистичке диктатуре. Захваљујући безграничној оданости радничке класе Југославије и њених првобораца ствари Партије и Коминтерне, захваљујући свестраној помоћи Извршног комитета Коминтерне, наша Партија је из те борбе изашла ојачана и збијена као никад до сада и обогаћена скупо плаћеним искуством. У том периоду Комунистичка интернационала је Комунистичкој партији Југославије указивала свестрану руководећу помоћ не само у разradi програмских питања и опште линије Партије већ и у свакодневном раду на спровођењу те линије. За КП Југославије највећи значај су имала упутства која је нашој Партији дао друг Стаљин 1925. године и која и сада остају основа револуционарне борбе, основа

рада у КП Југославије. Та помоћ Коминтерне и великог Стаљина радничка класа Југославије и њена Партија високо оцењују. Развитак политичке ситуације у Југославији и услови борбе КПЈ потпуно су потврдили оцену и перспективе које је дао Шести конгрес Коминтерне. Полет радничког националноослободилачког и сељачког покрета растао је у Југославији после Шестог конгреса таквим темпом и таквом снагом да је угрожавао владавину великосрпске буржоазије и претио рушењем насилно створене Југославије. Под претњом тог масовног покрета крупна великосрпска буржоазија, њена монархија и велепоседници су 6. јануара 1929. године увели војно-фашистичку диктатуру у циљу разбијања револуционарног радничког, сељачког и националноослободилачког покрета; у циљу учвршћења хегемоније великосрпске буржоазије и насилног посрбљења угњетених народа под фирмом југословенства...“⁶⁵⁹ У наставку је Шмит говорио о периоду последњих пет година (1930-1935), где је са једне стране режим успео да десеткује КПЈ и сведе је на свега око 300 чланова на слободи, да би почетком те, 1935. године она пребродила кризу и имала 3800 илегално организованих чланова, уз њих још око 800 у затворима. „...Око Партије постоји велики број активиста у легалним организацијама који раде под руководством Партије, али још нису укључени у Партију...“⁶⁶⁰ Иако се чини да је тон и форма излагања Шмита изузетно непомирљив и револуционаран, он се заправо залаже за промену дотадашњег начина деловања, критикујући револуционарну стратегију КПЈ протеклих година, када је она по њему, непотребно и без резултата чак позивала и на устанак против режима. Из овог излагања, видимо све већи акценат на истицању нацизма и фашизма у Европи, као највећег противника комуниста. Тако се са посебним поносом истиче разбијање прозора на посланству Немачке у Београду и то у неколико наврата.⁶⁶¹ Када је у питању излагање Горкића, у њему се још више

⁶⁵⁹ *Комунистичка интернационала*, Стенограми и документи конгреса, Књига II, Културни центар, ЈУР «Привредна књига» - Горњи Милановац, 1983, стр. 197.

⁶⁶⁰ *Комунистичка интернационала*, Стенограми и документи конгреса, Књига II, Културни центар, ЈУР «Привредна књига» - Горњи Милановац, 1983, стр. 201.

⁶⁶¹ *Комунистичка интернационала*, Стенограми и документи конгреса, Књига II, Културни центар, ЈУР «Привредна књига» - Горњи Милановац, 1983, стр. 202. Истина ово се спомиње као

истиче потреба сарадње КПЈ са неспрским „угњетаваним“ нацијама. Он указује да није требало бојкотовати синдикалне, опозиционе и друге акције, већ им се придруживати, јасно поцртавајући да је „великосрпски режим“ и уопште „великосрпски класни противник и реакција“ главна претња. Горкић када је критика спољополитичког концепта Београда запада заправо у противречност. Понављајући овештале фразе из претходних година, да је ослонац Београда на Француску реакционаран концепт, суочава се заправо да управо Совјетска Русија продубљује своје стратешко партнерство са Паризом, склапајући и пакт две силе. Он у вези тога каже „...Симпатије владајућих класа Југославије према њиховом савезнику Француској више се односе на најреакционарније кругове француске буржоазије него на политику мира на чијем челу стоји СССР. Због тога великосрпска фашистичка диктатура тежи да лавира између политике савезништва с Француском и политике пријатељских односа с хитлеровском Немачком и директног подржавња белоградејских терориста. Због тога борба против војно-фашистичке диктатуре у Југославији има огроман значај како за развитак револуционарног покрета на Балкану тако и за борбу за мир.“⁶⁶² Ове нелогичности у Горкићевом излагању, где је постигнути пакт од раније и тесна сарадња Београда са Паризом, уствари сарадња са „најреакционарнијим француским круговима“, а управо постигнути пакт и сарадња СССР са Паризом, „у прилогу мира у Европи“. Успостављање сарадње Београда и Берлина која је раније била на доста нижем ниову, и пре свега се у ово време развија на пољу економије, је заправо сарадња „фашистичког великосрпског режима и хитлеровске Немачке“. Дакле за Горкића је пре свега Југославија фашистичка и њен режим, а тај предзнак не иде преваходно испред тадашње Хитлерове Немачке. Колио су за све ове године КПЈ срасла са антисрпским предзнаком своје класне борбе у Југославији показује и наставак Горкићевог реферата на Седмом конгресу коминтерне (двадесет и шеста седница).

акција у «правцу ослобађања Телмана», али се ипак примети антинацистички контекст манифестација.

⁶⁶² *Комунистичка интернационала*, Стенограми и документи конгреса, Књига II, Културни центар, ЈУР «Привредна књига» - Горњи Милановац, 1983, стр. 684.

Он тако рецимо спортску организацију Соко, назива „масовном фашистичком организацијом“. Он у свом излагању заправо користи често готово као синоним, или као додатак реч фашизам, одмах иза помињања нечег српског (режима, владајућих класа, спортских организација и др.). Хрватство се спомиње афирмативно, а чињеница да су и Горкић и већина других комунистичких водећих функционера КПЈ често били Хрвати по националности (Горкић, односно Јосип Чержински је имао чешко порекло, али у принципу прохрватски идентитет), није случајна у контексту укупне стратегије коју је ова партија спроводила на простору Југославије. Он каже: „...Борба и притисак маса још нису довели до победе над фашизмом, али су спречили учвршћивање диктатуре и приморали је да иде на уступке у правцу ограничавања фашистичких облика владавине буржоазије. Југославија је многонационална земља. Од првог дана стварања Југославије основно политичко питање јесте национално питање, а пре свега хрватско питање. Зато борба угњетених народа, а посебно хрватског народа, има огроман значај у развоју кризе фашизма. Због тога је такође за владајућу великосрпску буржоазију главна брига не толико очување фашистичких облика њене владавине колико очување великосрпске хегемоније у земљи. Наша партија мора усадити у свест најширих маса радних људи историјске поуке седамнаестогодишње борбе против великосрпских угњетача и експлоататора. Главна поука састоји се у томе да је великосрпска буржоазија увек успевала да туче своје противнике сваког посебно и у различито време...“. Горкић наводи слабости у дотадашњој борби ХСС против режима и понавља да је потребно направити савез свих против „великосрпске владајуће клике“. „...Главни узрок што досад није могла бити свргнута хегемонија великосрпске буржоазије састоји се у томе што није био остварен савез радничке класе, сељаштва и угњетених народа. Једино је савез тих трију основних снага у стању да великосрпској буржоазији и њеном фашизму зада одлучујући ударац. Остварење савеза тих трију снага представља главну садржину и главни задатак антифашистичког народног покрета и залог победне народне револуције у Југославији...“.⁶⁶³ Из овога видимо дубину застрањивања укупне политике

⁶⁶³ *Комунистичка интернационала, Стенограми и документи конгреса, Књига II, Културни*

тадашњег руководства КПЈ у односу на међунационалне односе у Југославији и општу политику у земљи. За разлику од Шмита Горкић чак даје замерке да је политика КПЈ на простору Хрватске попустљива и да је требало ићи на распламсавање борбе користећи и потпирујући међунационалне и верске разлике. Он наводи 35 села у Макарској регији која су одбијала да плате порез, а КПЈ није била спремна да то искористи за покрет и побуну у читавој Далмацији, и више других сличних ситуација.

Горкић у свом реферату наводи и то да „...у Југославији, само од делатности наше партије зависи да ли ће националноослободилачка борба Хрвата и других угњетених народа постати снажна полуга антифашистичке борбе. У тој области треба у пракси Партије искоренити следеће грешке:

1. Несхватање да се треба учити од маса и прихватити оне њихове захтеве и пароле који националноослободилачку борбу покрећу напред. На пример, захтев хрватских сељака у околини Брода да се уклоне српски натписи довео је 20 000 сељака до сукоба са властима. Такве захтеве наша Партија треба одмах да прихвата.

2. Несхватање да се треба ухватити за борбу и ослањати се на борбу за свакодневне захтеве национално угњетених маса, на борбу против појединих последица и испољавања националног угњетавања не ограничавајући се на понављање наше пароле 'самоопредељење до отцепљења'.

3. Несхватање и потцењивање диференцијације у сељачком и националноослободилачком покрету; неспособност за активно мешање у ту диференцијацију и за подстицање лево оријентисаних елемената тога покрета.

4. Несхватање путева стварања националнореволуционарног покрета и услед тога секташки став према њему, секташка оријентација на стварање појединих сасвим илегалних националнореволуционарних група одвојених од постојећих организација, покрета и од маса.

5. Површно прилажење борби против споразумашких тенденција у националноослободилачком покрету; та површност се испољила у томе што смо се ми, тражећи да изолујемо споразумашке воће од маса, често ограничавали на грдњу на рачун националреформиста. Уместо да борбу против националреформиста води на основи убеђивања национално угњетених маса да се ми заједно с њима боримо против заједничког непријатеља, наша Партија се понекад срозавала дотле да је борбу против националреформиста поистовећивала с борбом против великосрпске диктатуре. То нас је омело да се зближимо с оним масама које су спремне за револуционарну борбу, али које још верују националреформистима.⁶⁶⁴

Уколико се упустимо у анализу овог Горкићевог реферата прочитаном на двадесет шестој седници Седмог конгреса Коминтерне, долазимо до запањујућих закључака. Горкић не само да изједначује српску буржоазију, али некад и категорије које у ширем контексту се односе и на елементе српске народности у целини, са фашизмом, он у том правцу прихвата све облике сарадње са покретима хрватског и других народносних покрета против српског фактора. Он се чак залаже и за сарадњу КПЈ са националистичким, па чак реално посматрано, рецимо кад је реч о франковцима, па и усташама, и клерофашистичких елемената у пуном смислу речи, против београдског режима, српске буржоазије и чак у неким случајевима, он не прави јасну разлику са српским националним елементом у целини. Најекстремнији погледи Горкића изнети на овом Конгресу, ипак представљају његово залагање и поздрављање већ уочених трендова дотадашњег рада КПЈ „на терену“ у директно мешање у те антисрпске покрете Хрвата и других народа, и у оквиру њих, укључивање у борбу против свих елемената који су спремни на споразумевање са југословенским властима по било ком основу. Напротив, он подржава да КПЈ подстиче све екстремне облике борбе тих покрета против југословенске власти и српске буржоазије. Дакле реално посматрано иако се са лакоћом може тврдити да су франковци и усташе били несумњиви фашисти, Горкић и владајуће структуре у КПЈ их сматрају пожељним елементом сарадње

⁶⁶⁴ *Комунистичка интернационала*, Стенограми и документи конгреса, Књига II, Културни центар, ЈУР «Привредна књига» - Горњи Милановац, 1983, стр. 687.

против српског владајућег фактора и српске буржоазије у целни, којој се импутира да је она та која је фашистичка.

Горкић у свом реферату каже да су последњих месеци појачане промене у КПЈ у правцу потпуне спремности на директну сарадњу са „потлаченим нацијама“ и предлаже следеће мере:

„1. Ми прихватамо низ захтева угњетених народа, као на пример, захтев за стварање хрватског сабора и других националних скупштина.

2. Поред црвене заставе, ми у последње време у заједничким антифашистичким демонстрацијама прихватамо и забрањену хрватску заставу зато што је она у таквим иступањима застава борбе против војно-фашистичке диктатуре.

3. Ми улазимо у ХСС и радимо у њој у корист јединственог антифашистичког општеног фронта.

4. Ми смо прекинули праксу извлачења наших присталица из ХСС и настојимо да идемо с целом масом, да подржимо ниво њене борбе и да у пракси у заједничкој борби остваримо руководећу улогу пролетаријата. Ми смо ревидирали наш став према националнореволуционарном покрету одбацивши измишљене и декретоване шеме.

Најзад ми смо одлучили да у оквиру јединствене Комунистичке партије створимо посебне партије у Хрватској и Словенији. Та одлука има огроман значај, јер ће нам стварање посебне словеначке и посебне хрватске партије олакшати борбу против националних споразумша, а за хегемонију пролетаријата у националноослободилачком покрету и покренути напред развитак националних кадрова у нашој Партији.“⁶⁶⁵ Како се у претходном излагању Шмита на Седмом конгресу Коминтерне овај обрушио на део српских комунистичких кадрова, пре свега Симу Марковића, који су због своје неспремности да прате до краја пут Партије у односу на национално питање били маргинализовани и чак избачени из КПЈ, јасно се види из Горкићевог излагања спремност врха југословенских

⁶⁶⁵ *Комунистичка интернационала*, Стенограми и документи конгреса, Књига II, Културни центар, ЈУР «Привредна књига» - Горњи Милановац, 1983, стр. 687-688.

комуниста да себе сматрају само делом ширег фронта несрпских народносних покрета против „великосрпске буржоазије“ и „великосрпског“ фактора у Краљевини Југославији. Овакви токови у оквиру КПЈ су били посебно доминантни након Дрезденског конгреса Коминтерне, док су се ствари битно измениле у међународним односима, и самој политици државног врха Совјетске Русије након доласка нациста на власт у Немачкој. Иако су у самој Коминтерни ти процеси нешто каснили у односу на совјетску државну политику, из приложеног видимо да је вођство КПЈ тог времена још увек било под снажним утицајем преовлађујуће политике КПЈ након Дрезденског конгреса Коминтерне. Кадрови као што су Горкић у врху КПЈ, као и добар део руководећих кадрова у покрајинским КПЈ за Хрватску, су постали ускоро кочница, или макар успоравајући фактор, праћења промена које су настале у глобалној европској политици у Москви, посебно кад је реч о званичној совјетској државној политици. Совјетска државна политика је имала све већу потребу за реалним сагледавањем изазова у Европи након доласка Хитлера на власт у Немачкој, одакле је произишло да Москви Француска и друге земље које су спремне на антинацистичку борбу, а које су у исто време биле поборници Версајског система, представљају природне савезнике Совјетске Русије. Из свега тога је долазила потреба за ревидирањем дотле владајуће политике пре свега Коминтерне, укључујући КПЈ да је Краљевина Југославија реметилачки и реакционарни фактор, посебно „владајућа великорпска буржоазија“. Ови процеси промене геополитичке опције владајуће Москве према ситуацији у Европи и свету, рачунајући и Југославију, спорије су се одвијали у оквиру Коминтерне, што је опет спорије долазило до свести владајућих струја у оквиру КПЈ. Међутим, без обзира на анализу једина два изложена реферата југословенских комуниста на Седмом конгресу Коминтерне лета 1935. у Москви у којима се види да су они под дубоким утицајем политике заокружене још Дрезденским конгресом Коминтерне што се тиче националне политике у Југославији, да су управо сами закључци Седмог конгреса, указивали на све радикалнији заокрет у европској, па и балканској политици званичне Москве, односно СССР-а (што је по инерцији пратила и сама Коминтерна).

Шести део «На путу ка успостављању дипломатских односа»

У овом поглављу, анализира се однос југословенске политичке јавности према СССР у периоду владавине Милана Стојадиновића, а потом и период који је следио све до средине 1941. године, када је прво Југославија, а потом и СССР ушао у Други светски рат, пошто су обе земље нападнуте од фашистичке коалиције.

Глава 1 – Искуство владе Милана Стојадиновића

Период од друге половине 1935 до почетка 1939. године је период када је на власти у Југославији био Милан Стојадиновић који је као представник деснице идеолошки још даљи од СССР, а у спољној политици за разлику од ранијих година када се Краљевина ослањала на Француску, учинио значајно приближвање ка силама Осовине, пре свега ка Немачкој. Из прагматских разлога однос са СССР се није видно погоршавао, али се није приступило успостављању непосредних дипломатских односа, при чему је Југославија остала на последњем месту у Европи.

У анализи ставова југословенске политичке јавности према СССР у овом периоду када је на власти био Милан Стојадиновић, прво ћемо презентирати ставове до којих смо дошли политичког вољства Краљевине Југославије.

О ставовима нове владе Југославије, укључујући и позицију кнеза Павла, према СССР и потенцијалном признању, много нам значи записник совјетске амбасаде у Бечу 14. новембра поводом сусрета совјетског амбасадора Лоренца са југословенским послаником у Аустрији Настасијевићем. Лоренц наводи да «га је управо посетио Настасијевић који је управо био на разговору са Стојадиновићем у Београду. После консултације са Стојадиновићем, тако и он као и кнез Павле су за признавање СССР, начелно..». У наставку записника у вези свог разговора са Настасијевићем, Лоренц наводи да је Краљ Александар имао два принципа у својој политици. На унутрашњем имао диктатуру у задњем делу владавине, на спољном

за антисовјетску линију. Сада у Југославији ликвидирана диктатура и враћена парламентарна демократија Југославија спремна да призна СССР, али чека тренутак, да то код српског народа не испадне као непоштовање краља. Лоренц је подржао начелно измену диктатуре, и сматра да би српски народ био задовољан, ако би се приступило променама. Настасијевић је по овом записнику дуго потом говорио о расположењу српског народа према успостављању односа са СССР. Народ, нарочито млади у Београду и другде, који врше агитацију за признање СССР и симпатишу Русију.

Лоренц је на крају записника дао своје виђење да постоји противречност у Настасијевићевим тврдњама – пошто му са једне стране њему (Настасијевићу) у разговору у Београду Стојадиновић није ништа спомеуно о постојању међу делом становништва агитације за признавање СССР (то је у наставку разговора сам констатовао Лоренцу Настасијевић) већ је управо Стојадиновић навео да већи део јавног мњења као пијетет према краљу Александру, није сада за признање».⁶⁶⁶

У оквиру Мале антанте постојали су све већи притисци Чехословачке и Румуније да и Југославија прихвати признавање СССР и да се прикључи политици Француске ка приближавању ка Москви. На заседању чланица Мале антанте на Бледу лета 1935. године представници ове две земље су извршили притисак на тада новопостављеног председника владе Краљевине Југославије Стојадиновића да прихвати признавање СССР-а што су њихове владе већ раније учиниле. О томе Стојадиновић у својем мемоарском раду «Ни рат ни пакт» каже: «На Бенешово наваљивање за приближавање Југославије Русији, ја сам одговорио да сам присталица побольшавања садашњих односа и да сам пре неку годину објавио чланак под пуним потписом у београдском листу «Политика», да Југославија треба да успостави нормалне дипломатске и трговачке односе са Русијом. Али – додао сам, у томе правцу морамо ићи опрезно. Морам рачунати са осетљивошћу краљевског Дома, крајње нерасположеног према Москви, особито због убиства

⁶⁶⁶ Записъ беседы полномочного представителя СССР в Австрии с послаником Югославии в Австрии Настасиевичем, 14. XI 1935», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XVIII Том, 1. I 1935. – 31 XII 1935., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 556.

царске породице и једног руског принца, мужа принцезе Јелене, сестре краља Александра. Руски цар се традиционално сматрао заштитником Србије и српског народа. Премда то историјски није сасвим тачно, тако веровање постоји дубоко урезано у души народној и са тим психолошким моментом такође морам да рачунам.

Моју владу сачињавају све сами опозиционари покојног краља Александра и не треба још давати маха веровању да сам дошао да преокренем и основне принципе досадашње спољне политике Југославије. Иначе сматрам да је наш интерес нормализирати односе са Совјетима, као што су то већ урадиле све државе на свету, али то мора бити поступни процес. Свакако Југославија неће ступити ни у какав пакт уперен против Русије, али исто тако не може ступити ни у савез са Русијом. Бенеш и Титулеску морали су се задовољити овом изјавом, али су једва прикривали незадовољство због свог неуспеха...»⁶⁶⁷

Позиција кнеза Павла уместо краља Александра Карађорђевића није нудила веће разумевање за признавање и успостављање дипломатских односа са СССР, а то је још мање било опредељење по том питању Милана Стојадиновића у односу на његовог претходника Јефтића. То можемо сагледати и из документа записника совјетске амбасаде у Паризу од 5. фебруара 1936. приликом сусрета министра иностраних послова Француске Фландена са совјетским амбасадором. Фланден је навео да је све већа опасност од Аншлуса, да земље Мале антанте «..су на жалост све мање спремне да се супротставе тако нечему, особито забрињава Југославија. Додао је, и да му је Титулеску рекао у недавном сусрету, да би се у правцу заштите аустријске независности, било пожељно да се укључи директно СССР.»⁶⁶⁸

Француски посланик Дампиер је у својим извештајима влади у Паризу указивао током 1936. године, да је Стојадиновићева политика још увек на прелазу између традиционалног савезништва са Француском и отвореношћу за сарадњу са

⁶⁶⁷ Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Отокар Кершовани, Ријека, 1970. стр. 331. цитат

⁶⁶⁸ Документ, «Запись беседы Полномочного представителя СССР во Франции с Министром иностранных дел Франции Фланденом 5. II 1936.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XIX Том, 1. I 1936. – 31 XII 1936., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 59-62.

ревизионистичком Немачком. У односу на Француску Дампнер наводи да је «Стојадиновић у свом експозеу пред Скупштином 6 марта 1936. алудирао само на уске односе економске природе са Немачком и још више на изјави да је Југославија спремна, ако то околности захтевају, да своју војску стави на располагање Француској.»⁶⁶⁹ Међутим, Стојадиновић је овај став изнео на почетку кризе настале уласком немачке војске у дотле демилитаризовану Рајнску област. Због неодлучности западних сила, Хитлер је из ове ситуације изашао као победник. То је упоредо са укупним поразом западних сила у случају етиопске кризе у односу на Мусолинија, довело до повећања утицаја Немачке и Италије у Европи и до пада престижа Француске и Британије. Дампнер је тада указивао на два важна фактора политике југословенског политичког врха која су ишла на руку Немачкој. То је била извесна равнодушност према Аншлусу, као мање опасном решењу у односу на повратак Хабзбурга, и друго «одбијање да следи своје савезнике из Мале антанте у збижењу са Совјетским Савезом.»⁶⁷⁰ Аврамовски наводи да је средином тридесетих, уочи зачетка Абисинске кризе, Југославија имала такве односе са Москвом, «да је СССР пак, био потпуно изолован и са њим нису одржаване никакве политичке или економске везе.»⁶⁷¹

О односима Југославије и СССР и даљем одуговлачењу званичног Београда, персонификованог у кнезу Павлу и премијеру Стојадиновићу, да се уопште поведу преговори о признавању и успостави међусовних дипломатских односа, говори и записник са сусрета совјетског посланика у Албанији са принцом Салихом 14 маја 1936. Салих је између осталог изјавио «...да непризнавање СССР од стране Југославије је несмотрено и објаснио је личним ставом покојног краља Александра и наследника регента принца Павла. Међутим, то противречи симпатијама југословенског народа и интересима југословенске државе.»⁶⁷²

⁶⁶⁹ Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1934-1941*, Просвета, Београд, стр. 157. цитат

⁶⁷⁰ Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1934-1941*, Просвета, Београд, стр. 157.

⁶⁷¹ Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1934-1941*, Просвета, Београд, стр. 66

⁶⁷² Документ, «Запись беседы полномочному представителю СССР в Албании с принцем Салихом, 14. V 1936.» *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР

На основу извештаја који је урађен за потребе београдског дела Удружене опозиције о дипломатској активности актуелне власти средином новембра 1936. године (на основу података које су добили од др Мачека) сазнајемо неке важне детаље о односу Стојадиновића према СССР. Указује се да је Стојадиновић приликом свог боравка у Анкари и разговорима са председником републике Ататурком и представницима турске владе, вршио притисак на олабљављивање сарадње Турске и СССР. У вези са тим постоји замисао да се створи блок држава које нису у најбољим односима са Москвом, а где би била и Југославија. О томе ко би могао да буде покровитељ овако замишљене групације земаља југоисточне Европе, говори се у наставку анализе-извештаја, где се каже, да у вези тога «наш став зависиће од држања Енглеске. Његово величанство Кнез намесник Павле је у вези тога у Енглеској на разговору у вези са тим. У Лондону ће о томе бити разговора. Исто тако у вези са тим је и недавни боравак кнеза Павла у Немачкој. Те информације има и Мачек. Мачек је добио редован извештај из Женева, који му периодично шаље др Јурај Кошуткић. У том извештају било је и о томе говора.»⁶⁷³

У спољнополитичком домену, Стојадиновићева влада (заједно са кнезом Павлом, као првим намесником), је значајно допринела да се изблокира процес изградње савеза између Француске, СССР и Мале антанте. Док је министар спољних послова Румуније био Титулеску, уз здушну подршку Чехословачке, и уз иницијативу и разумевање Француске и СССР, чинило се да ће Мала антанта, прићи овом савезу у формирању. «...Немачка је на румунско-совјетске преговоре одговорила појачаном активношћу за слабљење Титулескуовог положаја у Румунији. С друге стране она је у овој прилици видела могућност за разбијање Мале антанте. Неједнак став чланица Мале антанте према Совјетском савезу, који је и раније био евидентан, поводом склапања чехословачко-совјетског пакта и покретања румунско-совјетских преговора потпуно је парализовао деловање Мале антанте као јединствене организације. Одбијање југословенских владајућих

XIX Том, 1. I 1936. – 31 XII 1936., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 267-268.

⁶⁷³ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48. У овом извештају се истиче да је све то на основу података које има др Мачек.

кругова да успоставе нормалне дипломатске односе са Совјетским Савезом сада се нарочито неповољно одразило и показало велики раскорак у политици и интересима држава чланица.

Немачка дипломатија је била веома заинтересована да се односи унутар Мале антанте и даље заоштравају како би се коначно разбила ова организација. Због тога је уследило давање значаја југословенском држању и охрабрење нове владе Милана Стојадиновића и њене политике ‘самосталности’ и ‘неутралности’. Тиме је, у ствари, Немачка настојала да Југославију најпре одвоји од Француске и Мале антанте, после чега би њено привлачење Немачкој био много лакши задатак.⁶⁷⁴ Историчар Живко Аврамовски наводи да се у немачким политичким круговима тог доба развила теза, да СССР покушава да користи део стратегије царске Русије према Балкану и Југоистоку Европе, између осталог и панславизмом.⁶⁷⁵ Постепено је немачки покушај одстрањивања Титулескуа имао све више успеха, пошто се између осталог, користила и сарадња са извесним британским политичким круговима (укључујући и енглески двор) који су у заједници са немачком политиком рачунали на истискивање совјетског уплива у Румунију. Суштина те политике је одстрањивање СССР-а. Аврамовски се позива на извештај немачког посланика у Букурешту Поханмера о блиским интересима Немачке и наведених британских политичких кругова да се умањи пре свега совјетски, а и француски утицај у Румунији на начин који би заправо пре свега повећао Немачки уплив у овом делу југоисточне Европе: «...Ова чињеница је од огромног значаја за правилно схватање политике Енглеске и Немачке према балканским земљама у време борбе за умањење или одстрањење француског, а још више совјетског утицаја. Та политика је врло јасно ишла у корист немачких циљева, јер се енглеска влада није истовремено заузимала да после потискивања француског и совјетског утицаја појача свој, што је значило препуштање овог подручја политичкој хегемонији Немачке. Овај докуменат је од велике важности и за оцену односа кнеза Павла према Немачкој и Енглеској. Позната је чињеница да

⁶⁷⁴ Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1934-1941*, Просвета, Београд, стр. 177. цитат

⁶⁷⁵ Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1934-1941*, Просвета, Београд, стр. 177.

је он, због својих добрих веза са енглеским двором и другим политичким круговима, у више махова служио као посредник за зближење између Немачке и Енглеске. Овде се међутим, види да је постојала и обрнута акција, односно, да је енглеска влада користила свој утицај у балканским земљама да их одвоји од Совјетског Савеза и Француске, која с њим пактира, и упућивала на добре односе са Хитлеровом Немачком у којој је видела брану против комунистичког утицаја у Европи.»⁶⁷⁶ Аврамовски даље наводи да су «Антисовјетске снаге у Румунији имале су у борби против Титулескуове политике издашну подршку Немачке, Италије, Пољске и Југославије.»⁶⁷⁷

«И југословенска влада радила је против Титулеска. Већ само одбијање да се нормализују односи са СССР-ом стварало је једну препреку више у румунско-совјетским преговорима. Међутим, Павле и Стојадиновић нису вршили само пасивну опструкцију, они су и активно радили на спречавању закључења румунско-совјетског пакта. О томе веома јасно говори извештај немачког посланика у Београду Херена. После аудијенције коју је имао код кнеза Павла 6. децембра 1935. године Херен је у *Auswartiges Amt*-у упутио следећи извештај: 'Он верује, тако је он рекао, да је недавно немачкој политици учинио једну добру услугу. Њему и његовом председнику владе пошло је у последњем тренутку за руком да спречи склапање једног румунско-руског пакта. Он верује да је овог пута краљу Каролу отворио очи пред комунистичком опасношћу. Титулеску је, наравно, бесан на њега и Стојадиновића. То је један веома опасан човек, али он има утисак да његов утицај полако опада.' Херен даље извештава да се ова обавештења кнеза Павла поклапају са обавештењима која је тих дана добио и од Стојадиновића, према којима је Титулеску 'код куће – не без његовог, Стојадиновићевог учешћа – доживео један неуспех и да је због тога веома љут на њега.' Стојадиновић је још изјавио Херену да се краљ Карол и Татареску у руском питању све више приближавају југословенском становишту.

⁶⁷⁶ Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1934-1941*, Просвета, Београд, стр. 184. цитат

⁶⁷⁷ Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1934-1941*, Просвета, Београд, стр. 194. цитат
– Овде се свакако мисли на само југословенско политичко вођство тог времена које су чинили председник владе Стојадиновић и први намесник кнез Павле Карађорђевић.

Непомирљивост кнеза Павла и Стојадиновића у питању односа са Совјетским Савезом дошла је до изражаја и у разговорима који су вођени приликом сахране енглеског краља Ђорџа V почетком 1936. године. После повратка у Београд Павле је изјавио Херену да је у Паризу и Лондону учинио велике услуге немачкој политици, јер је, између осталог, дејствовао у смислу разумевања према немачким ставовима и да је југословенску политику заступао имајући у обзир немачке интересе. То важи како за руско тако и за аустријско питање ... Излажући да је морао да се супротставља покушајима да Југославија буде одвојена од Немачке, Павле је указивао да је узрочник кампање, која је поведена у француским и енглеским листовима против југословенске спољнополитичке оријентације, несумњиво Титулеску и да се он у то уверио у више наврата, како у Лондону, тако и у Паризу.

Павле је изјавио да је по његовом мишљењу највећи непријатељ Европе Совјетски Савез и да се Европа мора ујединити ради одбране од њега, те да с тог становишта политика коју спроводи Хитлер изгледа од одлучујућег значаја, а нарочито генијална политика према Пољској. Овакво становиште Павла Херен је искористио да делује у смислу југословенско-мађарског зближења. Он је указао да немачка настојања за побољшање југословенско-мађарских односа треба схватити као део немачке борбе против комунистичке опасности, односно зближења свих европских земаља које су позване да једног дана у борби против комунизма иду заједно. Иза целог разговора Херен је стекао утисак да се са сигурношћу може веровати да југословенска политика, и поред вишеструког притиска са стране, неће бити измењена, како у руском, тако и у аустријском питању и да ће и даље бити избегавано све што би Југославију могло да доведе у положај противника Немачке.⁶⁷⁸

Из овог можемо закључити да су кнез Павле, као први намесник, и Милан Стојадиновић, заправо били под доминантним утицајем британске и у мањој мери немачке политике, док је француски уплив био бар кад су они у питању, потпуно маргиналан. Историчар Бранко Петрановић, се са тим начелно слаже, указујући на

⁶⁷⁸ Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1934-1941*, Просвета, Београд, стр. 198. цитат.

предоминантност утицаја британске политике и културе на кнеза Павла, док је у случају Стојадиновића, временом долазило до пораста утицаја немачке политике, који је временом постао доминантан.⁶⁷⁹ Стога је однос према СССР био веома лош и непријатељски. У Букурешту је почетком јуна требало да се одржи састанак Мале антанте на нивоу шефова држава и министара спољних послова. Иако је Титулеску дошао крајем маја у Београд, код кнеза Павла са намером да изврши утицај да Стојадиновић дође на планирани самит, успех у том правцу није постигнут. Крајем августа 1936. најзад је смењен Титулеску, што је означило заокрет румунске спољне политике према дистанци у односу на Француску и посебно захлађење односа према СССР-у. Стојадиновић је након тога све више напуштао концепт Мале антанте, и тежиште регионалне сарадње заснивао на Балканском пакту. Тако је Чехословачка била све више изолована, и препуштана немачком притиску, без адекватне подршке земаља Мале антанте. Приликом своје посете Букурешту септембра 1936. Стојадиновић „је у разговорима са румунском владом нагласио да унутрашњополитички положај Југославији не дозвољава никакво приближавање Совјетском Савезу и да југословенска влада мора имати слободне руке да свој став према Совјетском Савезу и убудуће може одређивати зависно од унутрашње ситуације.“⁶⁸⁰

Важан је доказ односа југословенске званичне политике према СССР-у и извештај који је Чехословачкој влади пренео њен изасланик др Херберт Рипке који је посетио Југославију маја 1936. Рипке је иначе уредник листа Лидове новине, за кога историчар Љубо Бобан тврди да је „човек Бенешевог поверења“. У дужем извештају налази се само пар реченица о односу према СССР. „...Што се тиче Русије, мислим да се у блиској будућности не може очекивати успостављање нормалних веза између Београда и Москве. У Београду се боје комунизма и уопће слободнијег режима, принц Павле је оштро против бољшевизма, емигранти,

⁶⁷⁹ Бранко Петрановић, *Историографске контроверзе*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998, стр. 168-180.

⁶⁸⁰ Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1934-1941*, Просвета, Београд, стр. 205.

црностотинаши, добили су новог утјецаја, а све то спретно искориштава њемачка и пољска пропаганда.⁶⁸¹

Од како је преузео место председника владе и почео да креира нови спољнополитички курс земље, опозиција га је све више критиковала. Тако Драгољуб Јовановић почетком фебруара 1937. године у име земљорадничке левице пише јавну критику спољне политике владе Милана Стојадиновића. У том тексту пребацује се влади да њено номинално залагање за неутралност у тадашњој «узнемиреној Европи», у пракси представља приближавање нацистичкој Немачкој. «Данашња влада г. Стојадиновића, Корошеца и Спаха хвали се тиме што остаје неутрална у узнемиреној Европи. Такав став би био наиван, да није неискрен и злонамеран. Нико данас не може бити неутралан. Европа се поделила на два фронта, државе су се груписале по својим схватањима: на једној су страни демократске, а на другој фашистичке и реакционарне. Ко каже да није ни лево ни десно, тај је десно. Ко се изјављује неутралним у ствари је на страни фашизма који је у ставу нападача. Очигледно је, да кад Немачка позива у борбу против болшевизма, она у ствари позива у борбу против Русије. Помагати данас Немачку значи не само рушити демократију и социјални прогрес, него и Словенство. Ми оптужујемо г. Стојадиновића, а нарочито г. Корошеца који инспирише ову антисловенску политику, за тешко издајство наших општих словенских интереса.

Ни једна влада од Уједињења до данас није мање водила рачуна о правом расположењу нашег народа, нарочито у спољно-политичком погледу. Ми смо у суштини за руско-француско-енглеску оријентацију, за демократију, за Словенство, док се данашња влада окреће према Немачкој и Италији, одлучно против словенске и сељачке Русије, лажно пријатељска према Бугарској и кокетира са фашизмом. Таква противречност између режима и народа мора бити само на штету онога који је пролазан, и завршиће се победом народа који је вечан.»⁶⁸²

⁶⁸¹ Љубо Бобан, *Мачек и политика Хрватске сељачке странке 1928-1941*, Први том, Либер, Издавачко предузеће, Загреб, стр. 246.

⁶⁸² Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Четврти том, «Искусва», Београд, 1997, стр. 114-115. цитат.

По историчару Јакобу Хоптнеру Стојадиновић је тако крајем 1937. године приликом посете Мусолинију, рекао како је чврсто одлучио отклонити споразум са Французима о једном европском блоку. Такође је напоменуо да неће признати СССР.⁶⁸³

Нова румунска спољна политика после смене Титулескуа, донела је и до измене односа снага у оквиру Мале антанте према СССР-у. Сада не само да више није био актуелан совјетско-румунски споразум, већ је постојала тенденција на нивоу Мале антанте доношења универзалног споразума о узајамној помоћи. Тај споразум би хипотетички могао Југославију да доведе у сукоб са СССР, у случају да се совјети сукобе са Румунијом. Стојадиновић није желео такав споразум који би могао да додатно оптерети званичне југословенско-совјетске односе, али је за узврат тражио да Москва утиче на смањење унутрашњег притиска комуниста у Југославији. О томе сведочи и извештај југословенског дипломате др Ивана Суботића Стојадиновићу маја 1937. године, у вези разговора које је имао са министром спољних послова СССР Литвиновим у Женеви. Сусрет између Суботића и Литвинова у Женеви се догодио на дипломатском пријему у чехословачкој амбасади.

Стојадиновић је пре тога 29 октобра 1936. имао у Анкари разговор у «четири ока» са генералом Хајдеманом, шефом совјетске ваздухопловне мисије у Турској. «Хајдман је поставио питање зашто Југославија не успостави дипломатске односе са СССР. Стојадиновић је одговорио да Југославија није никад иступала против СССР-а и да неће улазити ни у какав пакт који би је могао увући у оружани сукоб с њим. Он је неуспостављање дипломатских односа објашњавао, с једне стране, страхом од комунистичке пропаганде која би отварањем совјетског представништва, добила полета, а с друге стране, нерешеним унутрашњеполитичким тешкоћама.⁶⁸⁴

Измена спољнополитичке позиције Краљевине Југославије од друге половине тридесетих и постепено, али сигурно напуштање система безбедности у

⁶⁸³ Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, Отокар Кершовани, Ријека, 1973, стр.117,

⁶⁸⁴ Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1934-1941*, Просвета, Београд, стр. 235

чијем се центру налазила Француска, манифестовано је и приликом закључења југословенско-бугарског пакта 1937. «Кад су у питању циљеви које су овим пактом желели да остваре кнез Павле и Милан Стојадиновић, онда се одмах може рећи да је овај пакт логична последица њихове дотадање спољнополитичке оријентације. Наиме, после италијанско-етиопског рата и ремилитаризације Рајнске области, када се систем колективне безбедности показао као неефикасан и неспособан да заустави експанзију фашистичких сила, јер Француска и Енглеска, као најзаинтересованије силе за одржавање *status quo*-а, нису могле да нађу платформу за заједничку ефикасну акцију против аката агресије и кршења мировних уговора, Стојадиновић је све више почео да се одваја од њиховог система и да води 'самосталну' политику. Покушај да се у систем колективне безбедности укључи СССР, није никако наишао на одобравање код Павла и Стојадиновића. Они су показали веће зазирање од ширење комунистичке агитације, него од оживљавања ревизионизма у Европи.

У складу са таквом политиком југословенска влада се све више економски повезивала са Немачком и створено је једно стање које је значило велику добит за немачку политику на Балкану. Како је при томе Немачка увиђала да је за њен економско-политички продор на Балкан најважније придобити Југославију, а како су тога били свесни и југословенски владајући кругови, они су сматрали да ће се повезивањем са Немачком и Италијом боље заштити од ревизионистичких захтева својих суседа на рачун Југославије и осујетити јачање идеолошког утицаја Совјетског Савеза.⁶⁸⁵

Током јуна месеца 1939. године приликом посете кнеза Павла Берлину, министар спољних послова Немачке Рибентроп, поставио је свом колеги, Цинцар-Марковићу, захтев да Југославија приступи Антикоминтерна пакту. Хоптнер наводи да је министар спољних послова Југославије Цинцар-Марковић одговорио да је то немогуће. «Југославенима је тај пакт немило оружје уперено против Русије с којом имају сентименталне славенске везе.»⁶⁸⁶

⁶⁸⁵ Живко Аврамовски, *Балканске земље и велике силе 1934-1941*, Просвета, Београд, стр. 243-244 цитат.

⁶⁸⁶ Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, Ото кар Кершовани, Ријека, 1973, стр.166, цитат.

Међу најважнијим изворима за истраживање ставова југословенске политичке јавности према СССР у овом делу, спадају стенографске белешке Народне скупштине.

Народни посланик др Урош Стајић се у свом излагању на редовном заседању 20 јула 1935. осврнуо и на СССР указујући могућности да се са том великом земљом заснују економски односи: «...Ни у погледу извоза не водимо добру политику. Ми имамо добре потрошаче које не користимо. Тако, имали би одличног потрошача и купца у Совјетској Русији. Њен систем привреде, колективизација, уништила је сточарство и она јако оскудева у сточним производима, у месу, у маслу, у кожама. Још за дуги низ година она неће моћи успоставити своје сточарство, да буде онако какво је било у предсовјетској Русији. Ми можемо да искористимо ту огромну пијацу, ми то не чинимо. Поставили смо посланика за Москву, али он седи у Београду. Све су готово државе успоставиле трговинске везе са њом, па и Бугарска. Ми не користимо ситуацију, на крајњем Истоку, где се грозничаво спрема и Јапан и Русија, која гомила резерве хране, нарочито од сточних производа. Ми стојимо ван тога. Наши производи тамо не иду, или ако иду, иду преко Беча и Прага па чак и преко Берлина. Сматрам да је то капитална грешка, и стављам то питање Влади у дужност, као моју сугестију коју треба да прими, да трговинско питање са Совјетском Русијом реши што пре...»⁶⁸⁷

Посланик Мита Димитријевић је опширније говорио о званичним односима према Совјетској Русији, на седници Народне скупштине 22. јула 1935. «...Ја прелазим на једну ствар која нама свима лежи на срцу, а то је ствар наших односа са Совјетском Русијом. Господо, ја сам уверен да нема ниједног нашег сељака, да нема ниједног грађанина који у души искрено не гаји најбоље осећаје према Русији. С друге стране можемо казати да је Совјетска Русија у односу према нашој земљи у односу према Балкану утврдила извесне основе, услове и то као значајне услове, да би ја може бити са 50 % истине рекао да је Балкански споразум баш наступио, јер су се односи према Совјетској Русији променили почев од 3 јула 1933. години

⁶⁸⁷ *Стенографске белешке, Народне скупштине, Краљевине Југославије, Ванредан сазив за 1935, Књига I, Од претходног до редовног састанка, од 3 јуна до 18 јула 1935. године, Београд, Штампариа Владете С. Јанићијевића, 1935, стр. 51.*

после закључења пакта о дефиницији нападача. Када се је са Русијом тај пакт закључио читав низ држава, почев од севера до југа, од Пољске до Турске, нашао се је на истој линији у питању схватања нападача и та једнодушност наишла је свог израза у поменутом Пакту о дефиницији нападача.

То је господо, допринело да се и на Балкану дође до идеје споразума са већом сигурношћу и вером. Ми, господо, у нашој историји, па ако хоћете и у политичкој историји, имамо само једну традицију, коју наш народ никад није издао, од проте Матеје Ненадовића до Николе Пашића, а та је традиција: увек бити с Русијом и увек имати вере у Русију (Усклици: Живела Русија!).

Господо, ја сматрам и видим, да Русија скреће, видим какву је улогу имао Литвинов за време једног великог и тешког међународног процеса у Женеви, видим колико је дубоки осећај правде и борбе против међународних терористичких организација. Иако је Русија оптуживана због тероризма ипак је она отворено била против држања и потпомагања терористичких организација у свету.

Господо, ја имам да кажем једну истину: прошло је време кад се мислило на односе са Русијом кроз једну мистику. Не мисли се на односе са Русијом кроз мистику и осећање него се мисли о успостављању односа са Русијом од срца, кроз чисто реално схватање, кроз своје интересе.

Господо, ми врло добро знамо да је Лојд Џорџ, кад су га оптуживали, зашто хоће односе са Русијом, рекао: Оно што је интерес Енглеске, па макар се ја и са људождерима погађао, то ће претегнути и довести до споразума. Ми знамо у каквим је односима била Русија са Француском и знамо да је Русија дуговала Француској и како је имало мало изгледа да Француска наплати свој дуг, па је дошло до споразума између Француске и Русије. Ми знамо за односе Русије са Сједињеним Америчким Државама. Знамо да Сједињене Америчке Државе никако нису хтеле да признаду структуру Совјетске Русије, па знамо са каквом су помпом обновили те односе.

Најзад, господо, ја ћу поменути Бугарску. Ви врло добро знате кржаве догађаје у Бугарској за време Цанкова које су извршиоци покушали да бране кроз Европу ово убиство 30 000 бугарских сељака тиме што су тобоже спречили большевизам на Балкану, па ево је и Бугарска признала Совјетску Русију.

Најзад, господо, има један разлог који се не може признати. Обично се каже: Не можемо ући с Русијом у везу зато што се може бољшевизам јавити у нашој земљи. Зар можемо да се признамо слабијим и од Албаније и од свих малих држава, да само због тога нећемо ући у односе са Русијом. Ја на то гледиште имам само ово да кажем: Однос са Русијом мора да буде дело наших интереса и кад влада, ова или она, буде наша да ти интереси постоје и да стога треба признати Русију без икакве мистике, без икаквих осећаја, нека слободно иде тим путем и у народу ће наићи на одобравање...»⁶⁸⁸

Посланик Антон Видец је говорио о променама у међународним односима на заседању Народне скупштине 20 јула 1935, спомињући и Совјетску Русију. «...Европа се већ престаје делити на победиоце и побеђене. Немачка већ води самосталну политику великог стила. Совјетска Русија је већ постала чланица Друштва народа и има већ пакт са Француском...»⁶⁸⁹

Др Војислав Јањић из радикалне странке (ЈРЗ) је на заседању 27 фебруара 1936. је полемисао са представницима опозиције, који су претходно замерили на дотирању беле руске емиграције. Он је подсетио на помоћ коју је у Првом светском рату Србији и Црној Гори дала царска Русија. «...Даље се Влади и Министру финансија г. Летици пребацују греси, ако су греси, они, које су све владе чиниле, а међу њима и г. Васа Јовановић, и свих 11 бивших министара, који седе у његовом клубу (Смех). Пребацује се на пример г. Министру финансија, што он води неко сумњиво потраживање од 660 милиона динара. Које су издати тих 660 милиона динара? - Издати су господо, нашој браћи руским избеглицама од 1918. године до данашњег дана, и сва та решења потписао је и г. Васа Јовановић. (Смех). – Па, господо, има ли, и једнога човека у овоме Парламенту, који ће жалити што дајемо Русима помоћ?! (Сложни узвици: Нема!)

⁶⁸⁸ *Стенографске белешке, Народне скупштине, Краљевине Југославије, Ванредан сазив за 1935, Књига I, Од претходног до редовног састанка, од 3 јуна до 18 јула 1935. године, Београд, Штампарија Владете С. Јанићијевића, 1935, стр. 175-176.*

⁶⁸⁹ *Стенографске белешке, Народне скупштине, Краљевине Југославије, Ванредан сазив за 1935, Књига I, Од претходног до редовног састанка, од 3 јуна до 18 јула 1935. године, Београд, Штампарија Владете С. Јанићијевића, 1935, стр. 71.*

Господо, треба се сетити 1914. године, онога ултиматума моћне Аустро-Угарске монархије, када се у Ристићевој кући очекивао одговор рускога Цара, кад је Влада г. Пашића са нестрпљењем очекивала тај одговор, и кад су поједини министри, најближи пријатељи његови изгубили стрпљење. Док је народ викао: «Доле Аустрија!», док се та вика чула са улице, док су резервни официри без објаве мобилизације облачили униформе, дотле је Министар г. Пачу изгубио стрпљење и казао Пашићу: Ти нас Никола, водиш 30 година са руском политиком, дође време да пропаднемо.

И господо, не треба објашњавати радост, не треба објашњавати ону душевну радост, када је дошао знаменити одговор руског Цара Николе само у две речи: Мобилишите, Русија ће се борити за Србију! (Народни посланици устају са својих места и кличу: Слава му!)

Ја мислим да је ова Краљевска влада, дајући Русима ову малу помоћ извршила само своју дужност и да има и даље да је врши. (Живо одобравање)...».⁶⁹⁰

Посланик Стојадиновићеве радикалне странке Богољуб Кнежевић је на седници Народне скупштине од 20. фебруара 1937. навео да је «.Господо, ја сам одрастао у предкумановској Србији и ја добро знам, - ми смо однеговани у тој традицији, - да су нам једини искрени и стварни пријатељи били Русија и Француска..»⁶⁹¹

Посланик из Херцеговине Војислав Гаћиновић, иначе свештеник СПЦ, у свом излагању 24. фебруара 1937. у Народној скупштини, заложио се за успостављање дипломатских односа са СССР. «...До сада смо говорили о спољној политици Краљевске владе. Говорено је и о односима са Немачком и Италијом, али се у овом Дому још довољно није нагласило и питање односа са Русијом. Свима

⁶⁹⁰ *Стенографске белешке, Народне скупштине, Краљевине Југославије*, Ванредан сазив за 1935, Књига I, Од претходног до редовног састанка, од 3 јуна до 18 јула 1935. године, Београд, Штампарија Владете С. Јанићијевића, 1935, XVII Редовни састанак, стр. 26

⁶⁹¹ *Стенографске белешке, Народне скупштине, Краљевине Југославије*, II Редован сазив за 1936/37. годину, Књига II, Од XX претходног до XXXVIII редовног састанка, од 17 фебруара до 10 марта 1937. године, Београд, Штампa државне штампарије Краљевине Југославије, 1937, стр. 182.

нам је познато, да је наш народ стално и увек симпатисао политици сарадње са другим словенским државама. Он је увек поздрављао наше добре односе и везе са браћом Чехословацима и Пољацима. Он је поздравио и јучерашњи Пакт пријатељства са братским бугарским народом, али не разуме што смо још и сада остали по страни у питању дипломатске обнове односа са Русијом, када су то већ учиниле све суседне државе и државе савезнице у рату.

Ми можемо да не волимо данашњи режим у Русији. Можемо да га и нападамо. Али, треба да имамо у виду да је та земља још у процесу револуције и унутарењег сређивања, да се она све више и више изграђује и из дана у дан постаје све већи и све значајнији фактор у светској политици. Ја верујем у васкрс Русије, па стога мислим да нећемо погрешити ако са њом што пре обновимо односе, без обзира на данашњи режим и прилике у Русији, у које ми и немамо права да се мешамо, јер је то ствар руског народа...»⁶⁹²

Министар за социјална питања Драгиша Цветковић је у свом излагању у Народној скупштини 9 марта 1937, између осталог у једном тренутку говорио о томе да Југославија заиста има више штрајкова, и да се то може посматрати и као израз демократије и либерализма у земљи, а да рецимо у СССР штрајкова по службеним показатељима нема, а слично је и са низом земаља са ауторитарним уређењем.⁶⁹³

Посланик Мита Димитријевић, који је припадао левици и опозицији у односу на Стојадиновићев режим, у свом излагању у Народној скупштини 4. марта 1937, говорио о чврстим стратешким интересима Француске и Русије. Тако је републиканска Француска склопила Антанту са царском и аутократском Русијом, а такође комунистичка Русија склапа пакт са Француском. «...Правац спољне политике остаје најчешће непромењен, на традиционалним линијама. Пример нам за

⁶⁹² *Стенографске белешке, Народне скупштине, Краљевине Југославије, II Редован сазив за 1936/37. годину, Књига II, Од XX претходног до XXXVIII редовног састанка, од 17 фебруара до 10 марта 1937. године, Београд, Штампa државне штампарије Краљевине Југославије, 1937, стр. 274.*

⁶⁹³ *Стенографске белешке, Народне скупштине, Краљевине Југославије, II Редован сазив за 1936/37. годину, Књига II, Од XX претходног до XXXVIII редовног састанка, од 17 фебруара до 10 марта 1937. године, Београд, Штампa државне штампарије Краљевине Југославије, 1937, стр. 253.*

то дају, како велике тако и мале државе. У Енглеској бивале су промене у унутрашњој политици од конзервативаца до либерала, али то није никад имало дејства на правац спољне политике. У Француској исто. Републиканска Француска била је годинама везана савезом, и то чврстим савезом са аутократском Русијом: крајња разлика у репењима ове земље није ни мало била од каквог утицаја на одржавање чврстине руско-француског савеза. Исти је случај и сад у обновљеном савезу између буржоазне Француске Републике и Совјетске Русије...» У наставку Димитријевић је рекао «...Ми смо у прошлости имали поткад врло умне људе, неоспорне интелигенције, који су, из опозиције, по сваку цену нападали спољну политику г. Пашића, нарочито политику чврстог и оданог наслона на Русију, па су сви они, догађајима и сувише били демантовани...». После дужег излагања о спољној политици, где је он имао свог непосредног искуства ранијих година у дипломатији, Димитријевић се непосредније позабавио односима Београда са СССР: «...Господо, сад прелазим на једно питање од политичке велике важности. То је питање наших односа с Русијом. Нисам чуо да је оно у декларацији г. Претседника Владе било поменуто. Господин Ерио рекао је француском Парламенту, да за њега као и за Француску, Совјетска Унија значи увек једно исто: Велику и моћну Русију. За нас Русија још више остаје увек Русија, наша велика и моћна словенска Русија. Сваки пут досад увек постављам питање успостављања нормалних односа између наше Краљевине и Совјетске Русије. Овог пута, као и досад, мој апел заснива се још више на ноборивој логици ствари и догађаја. Је ли логично да је у Малој антанти, која преставља јединствен политички организам, једино Југославија изван нормалних односа са Русијом. Исти је случај са Југославијом и у Балканском споразуму, који представља такође један политички организам за одржавање мира на Балкану. И ту само и једино је Југославија изван нормалних односа са Русијом. Издвојеност Југославије у непризнавању Русије, то је, господо нелогично, у толико више што смо ми, у самој ствари, признали Русију. Јер је Југославија заједно и истовремено са свима осталим државама, чланица Друштва народа, учинила свој апел у Женеви за пријем и улазак Русије у Друштво народа. Ја знам мишљење г. Стојадиновића, знам како је његово дубоко схватање Русије, читао сам и његове чланке у прилог обнове односа са Русијом, и мислим да

је у духу г. Стојадиновића било једно јасно и пречишћено гледиште о Русији, и о потреби обнове односа са њом. Али можда само за моменат. Он је више или мање у том резервисан. Али његово је гледиште о Русији јасно.

Као доказ логичности обнове односа с Русијом, наводим и ово. Југославија је, још пре уласка Русије у састав Друштва народа, закључила у Лондону 3. јула 1934. године пакт са Русијом о дефиницији нападача. Овак пакт закључен између Совјетске Русије и свих држава Мале антанте, па и Југославије, као и Пољске и Турске, представља по садржини и по своме циљу најкрупнији дипломатски догађај после Версаљског уговора. За нашу државу, као и за Малу антанту у њеној целини, овај пакт о дефиницији нападача, закључен између њих и Русије, имао је за последицу и то да је тим самим омогућено било да се Мала антанта обележи као значајна војна и политичка групација. Тим самим Мала антанта, у све дефинитивнијем изражају, постала је један снажан и јединствен међународни политички организам, што је у овом Дому најсвечаније било прокламовано, као што је то са истом манифестацијом такође прокламовано и у Прагу и у Букурешту. Истичући све нелогичности данашњег става Југославије у непризнавању Русије, не могу прећутати факат да се Русија нашла са нама заједно оних тешких дана кад се у Друштву народа расправљало по нашој тези о оптужби Мађарске за грозни Марсељски атентат и убиство нашег Блаженопочившег Краља Александра I Ујединитеља. Тих дана, кад је било велико колебање и међу блиским нам великим државама, Русија се нашла декларацијом г. Литвинова потпуно без резерве с нама и уз нас. Остаће за историју те мучне расправе у Друштву народа за свагда назабораван говор г. Литвинова који је сасвим одређено стао уз нашу тезу с отвореном оптужбом против међународног тероризма чија је жртва био наш Блаженопочивши Краљ.

Пређимо даље у доказивању потребе обнове нормалних односа између наше државе и Русије. Зар сукцесивне посете учињене Москви од Лавала и Идна, као и од г. Бенеша, не указују на јасну нелогичност досадашњег изузетног и издвојеног става Југославије према Русији. Да оставимо по страни шта су поводом својих сусрета у Москви саопштили светској јавности г. Лавал и г. Идн, констатујући и један и други значај Русије за гарантију колективне безбедности и мира...» У

наставку Димитријевић је прочитао излагање Бенеша приликом потписивања пакта са СССР, где је говорио о совјетској држави, као моћном ослободитељу мира у Европи и савезнику Чехословачке. Потом је прочитао и говор министра спољних послова Француске Фландена приликом потписивања пакта са СССР. Димитријевић је потом рекао да никога нема у Југославији који се не би обрадовао обнови односа са Русијом. «...У току 1936. године Русија је продужила успостављати нормалне односе како споља тако и у унутрашњости своје земље. Она је сарађивала у саставу Друштва народа на обезбеђењу колективног мира и узимала учешћа у комитету Лорда Палмута у немешању у шпанским делима. Без обзира на оптужбе неких сила да Русија не испуњава лојално неке услове о немешању у Шпанији, та нелојалност није била доказана. Совјетска Русија продужила је утврђивати своју војну силу и увеличавати мирнодопски кадар своје војске. Стално је подвлачила да њена војска нема никакве завојевачке циљеве. У унутрашњој политици Русије јавља се као велики фактор и нови Устав који даје нову основу за уређење Совјетске државе. Пре свега у том Уставу нема више пређашње деобе грађана на класе. Једнака грађанска права добија све становништво државе без обзира на социјално происхођење лица и њихово занимање.

Господо, данашња Русија, чак и у односу цркве има несумњивих промена. Ви сте без сумње читали извештај једног кореспондента Тајмса о томе како је био прослављен Божић у московским црквама. Цркве су биле осветљене, украшене и биле су пуне и препуне народа. Нема сумње, господо, да ће се Русија, ослањати као и свака друга држава на ону велику снагу која почива и у вери.

Завршавајући свој говор, господо, ја бих имао да вам кажем још само ово: Немојмо се потпуно пуштати и предавати оним многим говорима и изјавама којима се из фашистичких центара позивају народи у Крсташки рат противу Русије из разлога што тобоже од Русије прети народима уништење културе и мира. Можда под том маском лежи и постоје скривени империјалистички циљеви. Господо, нама је познато и ми сви знамо да је Русија нама најближа велика држава, да је Русија увек поред нас била по традицијама. Како је и данас Русија моћна и снажна, она ће и у будућности нама увек пружити помоћи и ако би то устребало као и у прошлости. Ја хоћу да ван напоменем само то да је посредством Руског патријарха

утврђено и дејство руске цркве на уређењу државне православне цркве и то не само у Русији, него и ван Русије. (Жагор) Господо, ја вам ово не говорим на памет. Ја Русију волим, као Србин, као Словен и као човек! Господо, Русија је нама најближа као велика сила и у данима, ако то устреба, она ће по својим старим методама и традицијама бити уз нас и пружити нам помоћ за идеју чувања мира. Нико нам неће бити толико близак и нико нам неће тако сложено помоћи у том правцу као што ће то учинити Русија (Одобравање и плескање).

Пледирајући овде за обнову односа с Русијом, ја желим да ставим у програм рада и у програм размишљања г. Председника владе ову моју тезу. Нека сама Краљевска влада изабере моменат и начин, када ћемо и ми завршити сем осталих још једно велико дело из наше спољне политике, а то је питање објављања односа са Русијом. (Одобравање). ...»⁶⁹⁴

Димитријевић је у свом излагању 14 марта 1938. говорио између осталог о последњем дипломатском представнику Краљевине Србије (СХС) у Москви након 1918. године. «...Професор Радослав Јовановић био је специјални делегат Владе наше Краљевине у Русији за време рата и револуције, и то од самог почетка светског рата. У тој функцији је остао и после 1918. године, по договору с једне стране са војним изаслаником Краљевине Србије потпуковником Браниславом Лонткијевићем, а с друге са првацима наших државних организација у Русији...» У наставку Димитријевић наводи да је он остао ту све до 3 августа 1923. године. «...Погрешно је била обавештена Совјетска влада да је у Југославији настао болшевички режим и г. Јовановић, као заостали претставник наш, био је привремено ухапшен, када су и последњи остаци наших званичних мисија били затворени...»⁶⁹⁵

⁶⁹⁴ *Стенографске белешке, Народне скупштине, Краљевине Југославије, II Редован сазив за 1936/37. годину, Књига II, Од XX претходног до XXXVIII редовног састанка, од 17 фебруара до 10 марта 1937. године, Београд, Штампa државне штампарије Краљевине Југославије, 1937, стр.818-821.*

⁶⁹⁵ *Стенографске белешке, Народне скупштине, Краљевине Југославије, Редован сазив за 1937/38. годину, Књига III, Од XX до XXXV редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. године, Београд, Штампa Државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, стр. 1019.*

Посланик Народног сељачког клуба Војислав Ђорђевић је говорио 27 фебруара у Народној скупштини о планирању привреде у свету, истакавши да се такав модел колективизације користи и у Русији, али на неки начин и у Немачкој, Италији, као контра либералној економији, која је начета светском економском кризом. У наставку излагања он указује на сличност одређивања буџета у Италији, Немачкој и Совјетској Русији, као делом плански, а неке елементе такве привреде он препознаје и у привреди Југославије⁶⁹⁶.

Народни посланик из Црне Горе Велимир Јојић, је на седници Народне скупштине 14 марта 1938, одржао један ватрен говор у којем је Немачку означио као главног кривца за огромне српске жртве и разарања у Првом светском рату, и између осталог се заложио за неопходност успостављања дипломатских односа са Совјетском Русијом, без обзира на режим који је у њој. По њему Немачка је и даље главни противник Краљевине, с тим да има нешто повољније могућности, а да је званични Београд умањио интензитет својих пријатељских односа са Француском и Британијом: «..Те повољније политичке прилике састојале би се у томе што смо ми наше старе опробане и искрене пријатеље, Французе и Енглезе, отуђили својом незахвалношћу, а нашег главног и вековног бранича Русије нема. Нема је за нас, иако она постоји силна и моћна. Нема је, јер је ми нећемо. Истина, ње нема онакве какву би ми желели да видимо. Али од преврата и револуције до данас, она је толико еволуирала, да ће она у скорој будућности представљати носиоца демократије. Но без обзира на њено унутрашње уређење, на облик и режим владавине, ми нисмо смели ни у ком случају дозволити, да останемо једина европска држава која нема дипломатских веза са Русијом. И на основу кога права ми имамо право захтевати од Русије, какав ће режим она завести код своје куће. Свакако је она господар у својој кући. Братимимо се и пријатељујемо са онима који су нам били кућу разорили и свако зло учинили, а бежимо од оних, који су крв наше крви; од оних који су дали милијоне своје најбоље деце ради нашег спаса. Идемо и тражимо оне, који ће нас првом згодном приликом збрисати са лица земљина, а

⁶⁹⁶ *Стенографске белешке, Народне скупштине, Краљевине Југославије*, Ванредан сазив за 1935, Књига I, Од претходног до редовног састанка, од 3 јуна до 18 јула 1935. године, Београд, Штампарија Владете С. Јанићијевића, 1935, XVII Редовни састанак, стр. 29-30.

бежимо од оних, који ће опет стати пред свима и свакима, да нас заштите, да нас одбране. Помоћи ће нам као саме себе! Да великих незналица, да великог безумља!..⁶⁹⁷ У наставку Јојић је врло опширно говорио о историјату српско – руских односа, где је посебно место заузимала Црна Гора и њен однос са Русијом. На крају тог дела излагања он каже: «..Свака руска помоћ, било у крви било у метеријалу, била је несицрпна, а давана је пуном братском љубављу како могу давати само Руси. Њена помоћ Црној Гори давана је као делу своје државе, но с том разликом што се од свога дела траже извесне дажбине у накнади за давана добротинства, а од Црне Горе никад није ништа тражено, сем да јој се помогне, да ми живимо. Отуда је и постало оно чувено осећање заједнице са Русима, то сматрање да смо једно.

Од Карађорђевог устанка па до 1914. године на свим мировним конференцијама, нарочито у стварању Србије, Русија води српску ствар. Било је момената када Русија није могла довољно да заштити наше интересе, али то је било под притиском Европе да се не би снажила словенска ствар...» У наставку Јојић је навео да је Русија ушла и у светски рат да заштити Србе, и да је напослетку постала жртва револуције. Указао је да је Русија поднела велике жртве због Срба и показала велику спремност за подршку у сваком тренутку. Он се запитао у емотивном излагању ко је то једини од сила у свету спреман да помогне Србима свуда и у свакој прилици? «..Русија! И само Русија! Братска Русија! И од те братске Русије бегамо ми!..» Јојић упозорава да је велики европски и светски сукоб на помолу, и да се само од Русије, истина Совјетске Русије може очекивати кључна помоћ. «..Неоспорно је да би ми више волели да видимо силну и моћну царску Русију, него ли данашњу под данашњим режимом. Али наше није да одређујемо Русима који ће режим завести, то је њихова ствар, њихово искључиво право, као што ни они немају право да траже да ми заведемо режим који ми нећемо. Ми чак немамо право да о томе говоримо. Али оно што је за нас главно, то је то: да у Русији живе они исти Руси који су нас увек волели, који нас и данас воле и који ће нас увек волети.

⁶⁹⁷ *Стенографске белешке, Народне скупштине, Краљевине Југославије, Редован сазив за 1937/38. годину, Књига III, Од XX до XXXV редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. године, Београд, Штамп Државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, стр. 1021.*

Руски комунизам еволуирао је и из њега се рађа нова демократија и национална Русија. Но нека је она и чисто комунистичка, то је њено унутрашње уређење и ствар схватања. Али љубав руског народа неће од нас отстранити ни комунизам нити прближити империјализам. Руска срца и руске душе, јер те душе и срца није створио ни империјализам ни комунизам. Њих је створила и родила заједничка крв и језик. ...» Он се потом запитао, које су то тадашње силе, које највише дају повике на руски комунизам и уређење, и закључио да су то фашистички режими Немачке, Италије и Јапана, који су највећа опасност по човечанство, и да их заправо највише плаши обнова руске моћи. Али он наводи да чак и те земље нису прекинуле своје дипломатске односе са Москвом.

«...Да ли ми немамо дипломатских односа са Русијом зато да би спречили ширење комунизма код нас? Да ли на тај начин да херметички затворимо наше границе комунизму? Не! Тако се комунизам не спречава. Комунизам се спречава: поштеном управом, добрим социјалним законима и гоњењем корупције до истребљења...» Потом је додао да поред комунизму, у Југославији не би требало да буде места ни фашизму. «...Али то не значи, да ако смо противници комунизма, да смо противници Русије, да смо противници руског народа, да смо противници дипломатским и пријатељским везама са руским народом. Те због тога ми тражимо успоставу дипломатских односа са Русијом. Многобројни су разлози за то. А нема скоро ни једног противу тога.

И све донде, док наша спољна политика не буде имала подршке и помоћи од велике словенске сестре Русије, наш ће државни брод лутати од спруда и из буре у буру. Ми тражимо једно тихо, сигурно пристаниште, да би избегли опасну буру и склонили свој брод. То пристаниште, ту сигурност, може нам дати само Русија. Јер када бисмо имали савез и пријатељство са Русијом, другојаче би се према нама понашале друге извесне државе, јер би знале да имамо сигурног и моћног савезника. Због тога ми тражимо, да се што пре обнове дипломатски односи са Русијом, како би се поправио наш тешки међународни положај. А обновити наше дипломатске односе лако је, јер ми нисмо ни имали каквих конфликта, који би нам отежавали обнову односа. Сем ако данашњи управљачи наше државе не мисле, да

смо ми економско, културно, војнички и дипломатски најјача држава на свету, па можемо и без једне Русије, без које не може ни једна нација у Европи и свету.

Знали су шта раде и добро су радили Краљ Никола, Краљ Петар и Никола Пашић када су малену Црну Гору и Србију везивали за судбину Русије, да само с Русијом и уз Русију могу осигурати будућност Српства и Југословенства. Од тога пута нису скретали. А ратови и ратни резултати показали су, да су били на добром путу. Резултат српске вере у Русију, њено братство и помоћ је манифест рускога цара Николе II 1914. године с који се ступа у најкрвавији рат светски, да би заштитили интересе српског народа.

Хоћемо успоставу односа са Русијом. Хоћемо пријатељство са Русијом. Пријатељство које диктују божји и људски закони. Хоћемо пријатељство са Француском и Енглеском, јер оне не каматизирају своје пријатељство нити траже, нити су икада тражиле, нити ће тражити черечење нашег државног организма. Непријатељи куцају на нашим вратима. Дванајести је час. Спасевајмо се што пре!

Због вођења ненационалне политике коју спроводи данашња влада, гласаћу против Финансијског закона (Одобравање на левици).»⁶⁹⁸

Народни посланик Милоје Сокић је 6 марта 1936. у Народној скупштини навео да се мења међународна политика и односи великих сила, споменувши и Совјетску Русију: „...Дужност ми је да не пропустим а да не укажем на чињеницу да је и наша држава овим савезом заинтересована. Француско-руском савезу претходио је један Протокол који је потписала у Женеви и наша савезница Чехословачка. Поред тога смо и ми, као чланови Мале антанте, потписали 1933. Године у Лондону са Совјетском Русијом и Турском једну конвенцију која прецизира и дефинише питање нападача, и ако, додуше, наша држава ни *de jure*, ни *de facto*, није признала Совјетску Русију...“, „...Нарочито ме радује да је наша велика пријатељица Француска ових дана остварила иницијативу покојног Бартуа,

⁶⁹⁸ *Стенографске белешке, Народне скупштине, Краљевине Југославије, Редован сазив за 1937/38. годину, Књига III, Од XX до XXXV редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. године, Београд, Штампa Државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, стр. 1019-1023*

коју је у пролеће 1934. године лансирао, иницијативу за склапање једног источног савеза безбедности, која је на први мах била срдачно прихваћена од совјетског министра Литвинова. Тако је ова иницијатива покојног Бартуа обележила почетак дипломатске сарадње Париза и Москве, а која је ових дана завршена ратификацијом Уговора о француско-совјетском савезу у француском парламенту. Једно је жалити што је Немачка још увек по страни, иако је иницијатива пок. Бартуа јасно испољавала жељу да овом уговору треба да приступи и Немачка. Али Немачка још увек сматра да је њен споразум закључен са Пољском јануара 1934. године довољан за обезбеђивање њених граница. Пољска са своје стране, исто тако, није приступила овом пакту, али је посета г. Лавала Варшави, по повратку из Москве, у мају месецу 1935. године, омогућила наде да ће Пољска разумети стварну ситуацију и увидети да њени прави интереси могу бити потпуно загарантовани само источним пактом.

Закључењем источног пакта испуњена је и једна од жеља Мале антанте, која је увек сматрала да ради осигурања мира у источној Европи треба што пре да дође до остварења источног пакта, а због мешања Немачке у питање Аустрије, које је онеспокојило целу Европу и до решења подунавског проблема...⁶⁹⁹

Посланик Југословенске радикалне заједнице, Ото Гавриловић, је у свом излагању у Народној скупштини 11. фебруара 1938. о економским питањима, указао на пораст улоге државног интервенционизма (кејнзијанске доктрине) у привредама читавог света. У том правцу, долази до приближавања по његовом мишљењу, државног интервенционизма које примењују готово све тадашње економије, са совјетском планском. Он указује на неопходност да Југославија крене у планску капиталистичку привреду, где је између осталог свака земља упућена на интервенцију државе, али и на задржавање одређених елемената, где је то неопходно, раније политике лесе фер: „...Морамо бити начисто с тим, да се без

⁶⁹⁹ *Стенографске белешке, Народне скупштине, Краљевине Југославије*, Ванредан сазив за 1935, Књига I, Од претходног до редовног састанка, од 3 јуна до 18 јула 1935. године, Београд, Штампарииа Владете С. Јанићијевића, 1935, XX Редовни састанак, стр. 134.

капитала не може очекивати никкав напредак. Нема земље која може без њега. Совјетска Русија, једна социјалистичка држава представља данас једну од најјачих капиталистичких земаља тиме, што је капитал у државним рукама. Капитализам и социјализам, према томе, нису супротни већ су фактори који се у привредном и социјалном животу допуњују. Не може се замислити ни једна социјалистичка држава, која не би применила капиталистичке методе, а не може да постоји ни једна капиталистичка земља, која би могла избећи утицају социјалистичких стремљења. Као што рекох, Совјетска Русија је изразито капиталистичка земља, али ни она није успела да створи ону жељену равнотежу, онај идеал од равнотеже између капитала и рада. Поред свих оштрица и сукоба које капитал носи, са капиталом се мора рачунати...⁷⁰⁰

Хрватски посланик др Шиме Кулишић је на седници Народне скупштине 14. фебруара 1938, поставио питање зашто Совјетска Русија већ није званично призната и успостављени пуни дипломатски односи: „...Са начела демократије не видимо никакве разлике између ауторитативних режима, били они црни, црвени или смеђи. Одобравам вањску политику Владе, док иде за тим да уз очување традиционалних и скушаних пријатељстава и савеза, ствара и налази нове пријатеље, без обзира на њихове идеолошке ставове. Али не могу разумјети да ми до данас нијесмо признали Совјетску Русију и да с њом не подржавамо дипломатске везе, премда су то учиниле све државе свијета, а нарочито наши најближи и најискренији савезници.

Коначно Русија је славенска земља, без обзира на режиме који у њој владају. Вјерујемо да ће она ипак коначно наћи свој мир и своје сређење, а не вјерујем да од Русије прети пропаст култури и цивилизацији свијета, како се то приповједа са стране становитих режима, чији је став према славенству, било оно црвено или бијело, у најмању руку увек био сумњив. Зар су само ауторитативни режими звани

⁷⁰⁰ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига I, од I Претходног до VI Редовног састанка, од 20 октобра до 8 фебруара 1938. Штампа државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, VIII Редовни састанак, 11 фебруар 1938, стр. 30*

да бране културу и цивилизацију свијета? Од кога? Зар од Русије, која је дала, и која ће, вјерујем, у будућности дати велики прилог опћој култури човечанства...“⁷⁰¹

Народни посланик Радисав Вучетић, из Земљорадничке странке, замерио је Стојадиновићевој влади на седници Народне скупштине 17. фебруара 1938, што нису успостављени дипломатски односи са Совјетском Русијом: „...Интереси наше земље налажу да будемо са свима добро, и за то ја поздрављам ту политику која нам је још више утврдила стара пријатељства и донела нова пријатељства, а још ћу више поздравити спољну политику ове Владе, ако она најзад начини споразум и са великом братском Русијом. (Војислав Лазић: Није могућно пријатељство и са Русијом и са Италијом једновремено. – Живота Милановић: А како може Италија да одржава дипломатске односе са Русијом?). Егзистенцију Русије не може да негира наше непризнавање и наша жеља да останемо ван саобраћаја са њом. (Војислав Лазић приговара). Ја видим, Војо, да си ти сада у пријатељству са оним комшијама који су ти били највећи непријатељи, а да си у непријатељству са онима који су ти били најбољи пријатељи. Зашто би ми, који смо тако много обавезни Русији, остали последњи, који ће да успоставе дипломатске односе са њом. Интереси наше земље, захтевају што брже успостављање дипломатских односа са највећом земљом у свету, са Русијом...“⁷⁰²

Народни посланик Љубомир Јовановић је у својој дискусији у Народној скупштини 14. фебруара 1938, указао на велику грешку владајуће политике што се не успостављају дипломатски односи са СССР. Он је говорио о успесима Краљевине Србије и Црне Горе у спољној политици, ослонцем на Русију. „...Само је демократизам од 1903. године ојачао економски нашу малену Србију и у њен

⁷⁰¹ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига I, од I Претходног до VI Редовног састанка, од 20 октобра до 8 фебруара 1938. Штампа државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XIV Редовни састанак, 16 фебруар 1938, стр. 111-112.*

⁷⁰² *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига I, од I Претходног до VI Редовног састанка, од 20 октобра до 8 фебруара 1938. Штампа државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XIV Редовни састанак, 16 фебруар 1938, стр. 283.*

политички живот уливао вјеру и убеђење, да ће не само постојати, него и бити центар гравитациони за све Јужне Словене. Само такав унутрашњи живот малене Србије био је фантастично привлачан, да су Јужни Словени подјармљених суседних Империја, жудно очекивали да се баце у загрљај братске им Србије. Само такав систем довео је до величине државе Југославије. А у спољној политици, на гаранцију Русије имали смо кредит и престиж код наших савезника. А данас, не само што се стиде имена пређашњих партија и веза са Русијом, него се онај који у најбољој намери помишља на обнову пређашњих партија и везу с Русијом сматра непатриотски настројен...⁷⁰³

Радикалски посланик Миленко Глишић је у свом излагању у Народној скупштини 18 фебруара 1938, констатовао да је Краљевина Србија и уопште српски и југословенски фактор закључно са Првим светским ратом имао уз себе Русију као заштитника, поред других савезника: „...Ми смо имали среће да имамо за пријатеље Енглезе, Французе и Американце, а имали смо и мајку Русију и мо смо њиховом помоћи савили своје гнездо, створили смо га заједно са Французима, Енглезима и Русима на Кајмакчалану и та кућа је постала заједничка, наша држава...⁷⁰⁴

Народни посланик опозиције у односу на Стојадиновићеву владу, Радивоје Николић, критиковао је на седници 15 фебруара 1938. актуелну спољнополитичку концепцију, па се у једном тренутку додатакао и Совјетске Русије: „...Ми, господо посланици, морамо нашу спољну политику водити у сагласности са нашим савезницима, који су нам се нашли у невољи, не искључујући коректне односе и са осталим суседима. Међу нашим савезницима, господо посланици, налазила се и

⁷⁰³ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига I, од I Претходног до VI Редовног састанка, од 20 октобра до 8 фебруара 1938. Штампа државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, X Редовни састанак, 14 фебруар 1938, стр. 117.*

⁷⁰⁴ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига I, од I Претходног до VI Редовног састанка, од 20 октобра до 8 фебруара 1938. Штампа државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XIV Редовни састанак, 16 фебруар 1938, стр. 371.*

наша братска Русија. Свима вама познат је факт, да је Русија угазила у рат због мале Србије и Јужних Словена. Вама је исто тако познат факат, да је покојни руски цар Никола рекао, када је Русија ступила у рат, да неће ставити мач у корице све дотле док не види ослобођене Јужне Словене! Исто тако, господо посланици, вама је познат и други факат, да је данашњи шеф руске државе г. Стаљин, рекао онда, када се догодио страшан марсељски злочин, када је наш Блаженопочевши Краљ Александар убијен, док је он још лежао несахрањен, док су код нас у Југославији на сваки сат звонила звона: нека приме на знање противници Јужних Словена, да иза 15 милиона Јужних Словена стоје још 200 милиона Словена. И ту његову реченицу спикер је понављао и преносио преко радија сваког сата. Истина је, господо посланици, да се искључује ранија политика царистичке Русије, и данашња политика комунистичке Русије. Али господо посланици, и једна и друга су биле пријатељски наклоњене нашем народу. Зато је господо посланици, потребно да и наша земља што пре обнови дипломатске односе са Русијом. То би уосталом било у сагласности са нашом спољном политиком, која се ослања на остале наше савезнике Француску и Енглеску, коју су такође и у дипломатским односима са Русијом...“ У наставку свог излагања посланик Радомир Николић је указао да је практично сва спољна политика Краљевине Југославије у рукама једног човека, мислећи на Милана Стојадиновића.⁷⁰⁵

Опозициони посланик Игњат Стефановић у односу на Стојадиновићеву владу, врло жестоко је критиковао целокупну спољнополитичку концепцију, указујући да се одступило од елементарне премисе по њему, а то је да су савезничке земље Југославији „...Мала Антанта, Француска, Енглеска и Русија..“ (тим редоследом), а у ширем историјском смислу је навео као највеће савезнике „Русију, Француску и Енглеску..“. Стефановић је критиковао постигнути пакт са Италијом, приближавање Немачкој и силама Осовине. Пошто је у историјској

⁷⁰⁵ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига I, од I Претходног до VI Редовног састанка, од 20 октобра до 8 фебруара 1938. Штампа државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, X Редовни састанак, 11 фебруар 1938, стр. 163.*

ретроспективи указао на више места о значају савезништва са Русијом он се окренуо, у свом изузетно дугачком излагању и на актуелне односе са Москвом, и совјетску позицију у Европи: „...Кад сам се већ у главним линијама, дотакао спољне политике наше земље, сматрао бих за велики грех, а да се и као ратник и као Словен овом приликом не осврнем на највећу словенску државу, нашу мајку Русију – вечну заштитницу свега Словенства, а којој имамо највише да захвалимо за све оно што данас имамо, те да видимо како стоји стање код ње, то јест да видимо, да ли је она заиста сада комунистичка држава – интернационална или национална.

Руски народ је, као што нам је Брусилев приказао у његовим ратним успоменама, уведен у рат 1914. године потпуно војнички неспреман и да је због тога тучен на свим бојним линијама изгубивши неколико милиона својих најбољих синова. Вођи комунистички су искористили тај војнички неуспех и срушили оно труло стање, које је владало тада у Русији сматрајући да ће се на Русију угледати и остале државе, те тиме створити светску револуцију у којој би дошао комунизам до пуног изражаја, па према томе до ратова више никад не би дошло. Али, како до светске револуције није дошло, то су вођи комунистички од 1926. године почели стварати од Русије националну државу да их Немачка и Јапан не би прогутали.

Г. Стаљин опростивши се свију оних комунистичких вођа, који су били интернационалисти, успео је да од 1926. године до данас створи од Русије најјачу војну силу на свету. Из извештаја француског генерала Гамлена, који је пре две године присуствовао маневрима руске војске на Кавказу, види се, да данас Русија располаже са 1 500 000 војника у кадру, 19 500 000 добро извежбане и наоружане резервне војске, 1800 Викерсових тенкова, 700 оклопних аутомобила, неколико стотина тенкова најтежег типа, наоружаних топовима и великим митраљезима, а који се крећу брзином од 16 до 25 километара на сат, 100 000 коњаника, 5000 првокласних војних авиона, од којих су трећина бомбардери, који могу да понесу сваки по две тоне експлозива, 50 000 војника служи у ваздухопловству, од којих 8000 обучених пилота. Војни буџет за прошлу 1937. годину износио је 300 милиона долара. Према овоме и оваквом стању у Русији, може ли ово бити комунистичка држава? Не може. Па кад је данас Русија, једна национална држава првог реда, ја не

видим разлога, да са њоме не обновимо дипломатске односе и да за њу, поред Француске и Енглеске, не привежемо и ми свој малени чунић, као што смо то деценијама радили и толико пре, кад је цео свет обновио дипломатске односе са Русијом, само једино ми нисмо...⁷⁰⁶

Опозициони посланик у односу на Стојадиновићеву владу, др Милан Стијић говорећи о просветној делатности на седници Народне скупштине 28. фебруара 1938. споменуо је и положај професора Руса емиграната у школском систему. „...Даље, господо, постоји питање контрактуалних наставника Руса. Они су наши држављани. Они међутим немају сталност, него служе као хонорарни. Најосновнији обзир братске захвалности према Русима и осећај правде захтева, да се то питање што пре регулише, на тај начин, да они добију сталност, како би им се и те године зарачунале.“⁷⁰⁷

Интересантан је став посланика радикала, из Стојадиновићеве странке, Жарка Томашевића, који је у свом излагању 18 фебруара, укратко покушао да одговори на неке критике опозиционих посланика, према спољнополитичкој концепцији Владе Југославије и самог Стојадиновића. Он је указао да је Стојадиновић постигао побољшање односа са суседима, наводећи између осталог пакт са Бугарском, а индиректно мислећи и на пакт са Италијом. Споменуо је и СССР: „...Исто тако, када је реч о Бугарима, да поменем и Русију. Ја могу да вам

⁷⁰⁶ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига I, од I Претходног до VI Редовног састанка, од 20 октобра до 8 фебруара 1938. Штампа државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XI Редовни састанак, 15 фебруара 1938, стр. 175. Стефановић је додао и ово: „...Господо, као што је г. Стојадиновић у унутрашњој политици скренуо и удаљио се од шестојануарске политике и трудио се да је ликвидира, тако исто и у спољној политици, скренуо је од њене јасно оцртане линије, а мислим да у томе неће успети, да нас од Француске, Енглеске и Мале Антанте одвоји исто онако, као што ни влада Милана Пироћанца 1880, године није успела да српски народ одвоји од Русије...“ – стр. 175.*

⁷⁰⁷ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига III, од XX до XXV Редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. Штампа државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XXII Редовни састанак, 26 фебруар 1938, стр. 123.*

кажем ово да жалим као Србин, као Југословен, што се Русија налази у оваквом стању. Ја жалим, јер ствар целог Словенства трпи и ко зна колико ће још дуго трпети док се не воспостави ред у Русији. Јер Маћ Русија – то је наша словенска мајка и ја знам и свестан сам тога колико поштовање наш народ и Срби, и Хрвати и Словенци имају према великој Русији. И мени је жао као добром Србину, Југословену што не постоји један систем у Русији не левичарски, него бар један демократски систем, да бисмо могли да тражимо заштиту баш те велике Русије. Она нам је помогла у најтежим моментима и ми јој то нећемо никад заборавити.

Али, господо, данас је друга ситуација. Ми не можемо да дозволимо да нам они намећу политичке системе, и то оне који представљају левичарство...“ У наставку Томашевић се изјаснио да он не сматра да је потребно да се у спољној политици у датом тренутку ослања Југославија на неки од савеза и осовина у свету, већ да се држи неутрално и са својим интересима, па је похвалио начелно Стојадиновићеву политику.⁷⁰⁸

Из Стојадиновићеве странке посланик Јоца Георгијевић је у свом излагању у Народној скупштини 14 марта 1938. веома оштро полемисао са претходним излагачима који су се zaloжили за успостављање дипломатских односа са Совјетком Русијом. „...Верујте господо, то што се овде пева, тај назив певање не сме се схватити као увреда, јер је то само карактеристика за лиричке изливе о бољшевичкој Русији – то што се пева да ми њој пружимо пријатељску десницу, односно да ми ступимо у што тешње односе с њом, а да се истовремено пева и о слави Царске Русије, - то нема оправдања. (Јован Здравковић: А за фашизам можете да се загревате!)... Пардон, господо нисам ја рекао овде да се загревам за фашизам. Ја ћу вам одмах рећи за шта ћу да се загревам. Молим вас само за један моменат стрпљења. Бољшевичка Русија уништила је ону словенску Русију која је нама била пријатељски и братски и крвно расположена, господо. (Јован Здравковић: То није ни ваљало!) Зато смо тако далеко и дотерали ми Словени. То је

⁷⁰⁸ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига I, од I Претходног до VI Редовног састанка, од 20 октобра до 8 фебруара 1938. Штампа државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XIV Редовни састанак, 16 фебруар 1938, стр. 354-355.*

наша општа словенска особина. И господо, та бољшевичка Русија која је порушила ону Русију која је нас волела и штитила, нема права да тражи од нас пријатељска осећања нити има права да тражи да ми имамо неких нарочитих расположења с њом да се споразумемо и с њом да стојимо у вези, нити ми имамо разлога да ми желимо те везе, јер она нема више националних особина, господо. Ту лежи баш она наша велика словенска мана која је довела у тој Русији оне елементе против којих ми овде вичемо. Та Русија нема права да тражи од нас никаквих пријатељских осећања нити ће она икад да буде према нама пријатељски расположена, јер она је показала шта је радила са својим сељацима, она је показала шта је радила са својим најбољим синовима, она је показала чак и то шта је радила са оним људима који су јој највеће услуге чинили у бољшевичком смислу а које она за љубав једнога режима стреља једног за другим и малтретира на најнечовечнији и најгрознији начин. Ја сам мало пре рекао да немам симпатија ни за фашизам ни за бољшевизам, али ћете признати да су жртве са стране фашизма према жртвама које је учинила бољшевичка Русија нула кома нула, нула...па тек на седмом месту један одломак ... (Јован Здравковић: Од куда Ви то знате?)... Е па господо, никоме не би могла једна таква несразмера да се прикрије. Ми који смо православни и који смо се овде препирали недељама и месецима о Конкордату, заборављамо великодушно тој бољшевичкој Русији, да је поништила све што је верско, а то је значило у Русији, све што је православно. То је наша конзеквенција, господо. И онда има један трећи пут и ја ћу вам га казати овде. Потребан је један ауторитативан режим који ће уклонити све непотребне супротности. Јер док се ми овако међусобно глођемо, ми ћемо да изгубимо време, а дотле ће нас то време да прегази. (Јован Здравковић: Дакле, Ви сте за диктатуру!). Не, али за једну политику која зна шта хоће, која ће да учини шта хоће па макар то појединцима овде било то криво, па можда и мени.

Како је гледам на поједине појаве нашег финансијског, политичког и привредног живота, чућете у идућим минутима. (Јован Здравковић: Ви сте за

пријатељство са фашистима, а нисте за пријатељство са Русијом!) Ја да сам за фашизам, ја бих то казао отворено...⁷⁰⁹

Радикалски посланик др Милан Грба је у свом излагању у Народној скупштини 18 фебруара 1938, дао једну алузију на недемократичност и одсуство парламентаризма у Стаљиновој Совјетској Русији, рекавши: „...Ја сам, господо, ово питање нагласио као једно од најважнијих за будућност наше земље, јер господо, док се законом не обезбеди светиња предатог гласа нема демократије, све је узалуд, јер терор одлучује, а максималан терор видели сте код руског Парламента, јер и Стаљин има један Парламенат. Не значи, господо, да је то све са вољом...“⁷¹⁰

Опозициони посланик у односу на Стојадиновићеву владу, Милош Рашовић, критиковао је пре свега његову унутрашњу политику, и само се фрагментарно осврнуо и на спољну, закључивши да је и она лоша. Указао је на историјске везе Србије са земљама старе Антате у афирмативном смислу, пре свега указујући на блискост односа са Француском, али и са Русијом.⁷¹¹

Посланик др Мирко Косић, који је припадао крилу Народне радикалне странке који је био у опозицији према Стојадиновићевој влади, на седници Народне скупштине 9 марта 1938. у више наврата је својом расправом о спољној политици дотицао и СССР. Анализирајући политику Немачке према СССР он је навео да је у принципу то неискрена политика и у најмању руку двосмислена и са скривеним

⁷⁰⁹ *Стенографске белешке, Народне скупштине, Краљевине Југославије, Редован сазив за 1937/38. годину, Књига III, Од XX до XXXV редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. године, Београд, Штампa Државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, стр. 1024-1025.*

⁷¹⁰ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига I, од I Претходног до VI Редовног састанка, од 20 октобра до 8 фебруара 1938. Штампa државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XIV Редовни састанак, 16 фебруар 1938, стр. 343.*

⁷¹¹ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига I, од I Претходног до VI Редовног састанка, од 20 октобра до 8 фебруара 1938. Штампa државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XIV Редовни састанак, 16 фебруар 1938, стр. 323.*

циљевима. “..Господо народни посланици, било је критичара новог поретка у Немачкој, који су налазили да тај нови поредак много подсећа на прилике у Русији и назвали су национални социјализам националним бољшевизмом. То на први поглед може да збуњује пошто се национал-социјализам у својој спољној политици служи антикомунистичком пропагандом и своје огромно наоружање правда пред целим светом мисијом својом да нарочито Средњу и Источну Европу заштити од бољшевизма. Али то је био један моменат, у коме се показало да то није ништа друго него вешто камуфлирање других циљева који су данас споменути. То је било издавање Тухачевског од стране шефа Гестапоа Химлера Стаљину. Тухачевски је успео да направи нешто са немачким генералима Фричом, Бломбергом и осталима коју су после Рапалског уговора помагали изградњу руске ратне индустрије и давали инструкторе Русији, надајући се да ће тамо имати резерву, да реализују своје планове ако то не би успели на другој страни. Са Тухачевским било је кувано збацивање Стаљина, са тим продужењем, које овде није речено, да после та Русија помогне те немачке офицере, претставнике феудалне класе и тешке индустрије, да они изврше рестаурирање своје династије и да се ослободе својих нових господара. И у томе моменту видимо како се врше издавање плана интернационалног бољшевизма од стране националног бољшевизма, о обостраном ослобођењу од бољшевизма у Русији и оваквог националног бољшевизма у Немачкој. (Милан Банић: То нема никакве везе са нама)...“ У наставку свог излагања Косић је подсетио да су током Првог светског рата Срби добијали од царске Русије помоћ у наоружању, да би указао на неопходност успостављања пуних односа са СССР: „...Постоји опасност да ми нећемо имати времена да извршимо потпуну обуку за тако савремено оружје. Има још једна могућност, а то је имати наслона на савезнике или савезнике у близини. За време рата ми смо добијали нешто оружја и нешто муниције из Русије Дунавом. (Један глас: Рђавог!). Па, и рђавог и доброг, ја сам имао за време рата руску пушку која није била рђава.

Али код нас постоји једно апсолутно – Не можемо и нећемо, да признамо Совјетску Русију. Цео свет је признао. Признала је Енглеска чији је владалац у најближем крвном сродству са царском кућом руском, али ми не можемо. Човек

долази код нас у сумњу да је комуниста ако захтева признање Совјетске Русије, иако то признање Совјетске Русије и какви такви односи са Совјетском Русијом могу да буду диктовани у потребама војног снабдевања. (др Часлав Никитовић: Ми признајемо руски народ, али не и бољшевизам!) Али пошто је бољшевизам стварност, ми стварност не признајемо; ми признајемо стварност код Италије и код Немачке, али овде код Русије не признајемо је. (Александар Дачић: Цабе губите време!) Не мислим ја Вас ни у што да уверавам, време ће бити то које ће довести сва потребна решења – ако не буде касно. ..“ Потом је Косић говорио о потреби да се уваже пре свега економски интереси изнад идеологије, дајући пример да и нацистичка власт у Немачкој поред идеолошке разлике са СССР развија са њим трговинске односе. „...Указано је већ на то да смо имали најинтензивније трговинске односе са Италијом кад су политички односи били најзатегнутији. Не иде паралелно трговинска политика са спољном политиком, и не иде у конкретном случају ни у Немачкој, која продужује своје трговинске односе са Совјетском Русијом кад мал те неће да јој објави рат или стави под интернационални карантин!“⁷¹²

Посланик Демократске странке Милан Петковић је критиковао спољну политику Стојадиновићеве владе на седници Народне скупштине 9 марта 1938. и указао да је још у Краљевини Србији српски народ „...је својим сопственим осјећајима и снагом своје сопствене интуиције гледао свој национални интерес у наслону на Русију, а преко ове и на Велику Антанту..“⁷¹³

Опозициони посланик др Војислав Јањић је у својој дискусији 23 јула 1937. указао да Конкордат за Ватикан са Југославијом има шире значење, јер цитирајући

⁷¹² *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига III, од XX до XXV Редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. Штампана државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XXXI Редовни састанак, 9 март 1938, стр. 810-811.*

⁷¹³ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига III, од XX до XXV Редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. Штампана државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XXXI Редовни састанак, 9 март 1938, стр. 824.*

ватиканску стратегију кардинала Рампола „Београд је мали Петроград“, односно да се „...у Петроград може ићи само преко Београда“, како је то појаснио Јањић.⁷¹⁴

Јањић дискутује и на седници 23 јула о Конкордату, када каже: „Наша Патријаршија добила је и од сва четири васељенска патријарха: Цариградског, Анитохијског, Александријског и Јерусалимског подршку у овој борби против оваквог Конкордата. И све друге православне цркве, у Русији, Грчкој, Манџурији и Јапану, свугде, где има 170 милиона православних, устале су против њега и говоре нам – Не дајте се браћо, овај је Конкордат закључен на штету православне цркве.“⁷¹⁵

Посланик опозиције према Стојадиновићевом влади Војислав Лазић је у Народној скупштини 1. марта 1937. у неколико наврата спомињао СССР. Споменуо је једног Србина комунисту кога је срео у Паризу, и који је агитовао за совјете, па га питао зашто не живи и оде у Москву, кад је тамо све тако добро. У даљем излагању је навео француског државника Ериа, који и ауторитарне режиме у Совјетској Русији, Турској и Бугарској назива демократским, из разлога што практично сваки човек у тим земљама, без обзира на своје порекло, може заузети највећи положај у земљи. У том правцу, Лазић апелује да би то било добро имати и у Југославији, да се сваки човек, без обзира на своје порекло може попети и до највећих положаја у земљи, својим радом и квалитетима. У наставку излагања, он се још једном дотакао СССР. Он је рекао да у капитализму је акценат искључиво на новцу, док он види ове нове правце у свету, интервенционистичке и колективистичке земље, где је акценат на раду, на учинку рада. „...Јесам ли за једну диктатуру, ја бих му одговорио : Јесам за диктатуру рада. Треба и ми да усвојимо начело које је први извео Свети Павле, а прихватио Лењин, начело, - да не једе онај који не ради! Држава треба да буде кошница пчела у којој трутови могу да буду

⁷¹⁴ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, II Редован сазив, за 1936-37, Књига III, од XXXIX до LVII Редовног састанка, од 16 марта до 17 јула 1937. Штампана државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XXXI Редовни састанак, 9 март 1938, стр. 231.*

⁷¹⁵ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, II Редован сазив, за 1936-37, Књига III, од XXXIX до LVII Редовног састанка, од 16 марта до 17 јула 1937. Штампана државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XXXI Редовни састанак, 9 март 1938, стр.233*

само неспособни за рад, недорасла деца, старци, инвалиди, жене породиље. Овај култ рада измириће нас и са болшевизмом и са фашизмом и са демократијом, јер он лежи у основи свију тих трију система: стварно, ради се, и још како ради, и у савременој Русији и у савременим фашизмима и у савременим демократијама које су још релативно здраве! Овај култ рада учиниће код нас крај траћењу народних снага у јаловим политичким борбама...⁷¹⁶

Војислав Лазић је у свом излагању на седници Народне скупштине 9 марта 1938. навео да је политика Краљевине Југославије након 1903. била истрајна у неприкосновеном савезништву са Русијом и да је то донело плодове. „...Долазак Краља Петра 1903. године учинио је крај таквој двострукој спољној политици. Од тада, господо, у нашој земљи била је само једна политика: била је политика само наслона и савезништва са Русијом. Та политика савезништва са Русијом била је врло добра. (Један глас са деснице: А шта је било за време Краља Милана?) Ја сам рекао шта је било. Он је тражио да се води политика наслона на Аустрију а народ је тражио политику наслона на Русију.

Господо, политика која је била једноставна, која је била јасна за све нас, политика савезништва са Русијом, довела је до тога да је наш народ остао на оној висини на којој је данас. Та је политика била добра јер је Русија била верна наша савезница. Ми смо били верни њој и зато што је она осећала верност нашу у моменту када је Аустрја објавила рат Србији. Русија је без наше молбе одмах објавила рат Аустрији. Само таква спољна политика која је била стална, која је била јасна, могла је да послужи нама да остваримо наше уједињење. Она је послужила нама да можемо да победимо непријатеље и да дође до овог уједињења и да створимо нашу велику Југославију.

Господо, та је политика продужена. Ако је због разних догађаја Русија испала из блока у коме смо били, наша држава је продужила савез са Французима и Енглезима. Остали смо и даље савезници Француске све до доласка на власт Владе

⁷¹⁶ *Стенографске белешке, Народне скупштине, Краљевине Југославије, II Редован сазив за 1936/37. годину, Књига II, Од XX претходног до XXXVIII редовног састанка, од 17 фебруара до 10 марта 1937. године, Београд, Штампa државне штампарије Краљевине Југославије, 1937, стр. 524.*

г. др. Стојадиновића. Господо, та је политика била добра. Међутим, господо, сада почињемо опет да се враћамо натраг у историју из 80-их година, оваквом политиком г. др. Стојадиновића, којом се иде затим да се напусти досадашња политика наслона и савезништва са Французима, Чесима и Енглезима, и ствара политика савезништва са Немцима и Италијанима. Направиће се у нашој земљи два идеолошка фронта за вођење спољне политике и створити још већи унутрашњи раздор од овога који данас постоји...“ Лазић је на крају свог излагања клицао Францској и за то „...добрио аплауз од левице“ (како се наводи у стенографским белешкама).⁷¹⁷

Посланик Милан Банић, иначе Хрват из Сушака, изабран на Јефтићевој листи и близак владајућој коалицији и Милану Стојадиновићу, на седници 25. фебруара 1937, у опширном излагању говорио о узроцима и последицама Првог светског рата, где је анализирао и царску Русију, која је са својом аутократском структуром и конзервативним уређењем ипак била део Антанте. Он је у наставку више говорио и о Совјетској Русији: „...Нашла се једна земља која није спровела демобилизацију читаве своје националне делатности, свих својих националних снага. То је била Русија. На развалинама царске Русије, једна група људи задојена – наравски нећу опширно говорити о томе – филозофијом Хегела и Фојербаха, задојена марксизмом и научним социјализмом, једна група социјалиста, управо бољшевика, узела је власт у руке. И шта су они стварно учинили? Они нису остварили комунизам. Живео сам у Русији од 1917. до 1920. године, па то знам из аутопсије. Комунизма у револуционарној Русији готово никада није ни било. Комунизам и социјализам, ин ултима линеа, у последњој конзеквенцији, воде до аболиције државе. А то бољшевици напосто нису могли да дозволе: Кад су они дошли на власт, они су покушали да спроведу социјализацију. Они су дали фабрике у руке фабричких радника, трговачка предузећа у руке намештеника; али се у врло кратком року од 15-20 дана показало да то води директно ка потпуном расулу. И од

⁷¹⁷ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига III, од XX до VVV Редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. Штампана државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XXXI Редовни састанак, 9 март 1938, стр. 828.*

онда, господо, шта су бољшевици стварно радили и урадили у Русији? Нису спровели комунизам или социјализам, него су спровели оно што се у научној терминологији зове државни капитализам. Учинили су то, да је, перманентно не само привремено, држава узела у руке читаву привреду: индустрију тешку и лаку, касније пољопривреду, па и читаву трговину; држава је узела у своје руке и науку и уметност – узела је напросто све. У спровођењу државног капитализма бољшевици су разорили и фамилију, па су дете узели из руке оца и матере и почели га васпитавати као јаничаре своје идеологије, своје државно-социјалне организације. Па су отишли и даље: скинули су божанство са небеса, укинули су религију, уместо ње, поставили своје вјерују, вјерују у историјски материјализам. И шта се тада десило? Демократија је демобилизовала, а бољшевици су задржавали перманентну мобилизацију државе и нације, довели све у руке државе. Настала је једна огромна разлика, - ралика, господо, на корист бољшевизма. Држава бољшевичка, то је тип хипер-државе, над-државе, то је Молох, то је можда свепрождируће божанство, али то је јача, далеко снажнија, савршенија и савременија држава, него што је држава организована по принципу *laissez faire, laissez passer*, тј, пустите да све иде својим током! - где видимо једну мање-више политичку и економску анархију. Па кад се то десило, либерални запад, увиђајући и осећајући велику опасност која му прети од бољшевичког типа државе, одлучио је да ликвидира бољшевичку наддржаву, државу која организује и дисциплинује све националне снаге, доводећи их у своју службу.

И тако је у Русији дошло до онога што се назива интервенционизмом. Покушало се помоћу завера рушити бољшевичка власт у Русији. Била је ту завера Дењикина, Алексејева, Колчака, Јуденича, и шта ја знам; била је разних завера, а све су биле помагане од Антанте. Па смо и ми Југословени у Русији били увучени у једну такву заверу: Министар г. Спалајковић, тадашњи посланик Србије у Русији, знао би да прича много како смо били увучени у једну заверу против бољшевизма у Русији, па како је он киднуо, а нас оставио да губимо главе борећи се и на страни контрареволуције и револуције. Знао би да прича г. Спалајковић ваљда и то, како је наш комуниста Вукашин Марковић убио мајора Благоћића код Казања...Много и

много наших најбољих људи изгубило је без потребе, главу у руском грађанском рату!

Интервенционизам у Русији скрхао се је. Следила је, после интервенције, контра-офанзива болшевика. Болшевици, сећате се, провалили су у Пољску; сећате се да су под Курт Ајснером узели власт у Баварској, под Бела Куном власт над Мађарском. Али и та болшевичка офанзива према западу била је ликвидирана. Није било још тада у њих снаге за обарање либералистичко-капиталистичког поретка у Европи. После тога је Клемансо дошао на идеју, да подигне кордон бодљикаве жице, око болшевичке Русије, да изолацијом задави болшевичку Русију. И доиста, тада је у Русији било тешко стање; била је глад, у којој су изгинули милиони Руса, али се болшевичка Русија и тада одржала. Па кад ни интервенционизам, ни кордон бодљикаве жице нису помогли, тада, као реакција на болшевизам, долази оно што се зове фашизам или национални социјализам. Је ли то реакција? Јесте. Али необично интересантна реакција! Руска револуција, као и свака револуција, има тенденцију универзализма, тј. хоће да буде светска, универзална револуција. То је, уосталом хтела да да буде француска револуција, али универзалних феномена нема у природи па ни у животу уопште...“ У наставку Банић је говорио о томе да је и фашизам револуција, али у националном оквиру, и макар индиректно указао да је он реакција западних центара моћи у правцу покушаја борбе са болшевизмом.⁷¹⁸ У завршној анализи својој, Банић указује да и западни демократски режими, попут Француске, такође су принуђени да се ослоне на државни интервенционизам, који као модел примењује и болшевичка Русија, и фашистичке силе (овде Банић вероватно мисли на кејзијанску доктрину државног интервенционизма која постаје владајућа у свету након светске економске кризе, што он претерано идентификује са корпоративном државом фашистичких земаља, и државним планом у СССР). Банић мисли да је најбољи пут који по њему оличава

⁷¹⁸ *Стенографске белешке, Народне скупштине, Краљевине Југославије, II Редован сазив за 1936/37. годину, Књига II, Од XX претходног до XXXVIII редовног састанка, од 17 фебруара до 10 марта 1937. године, Београд, Штампa државне штампарије Краљевине Југославије, 1937, стр. 334-335.*

политика Стојадиновића, која је нешто између свих ових идеологија, и да и када би се хтео развити рецимо болшевизам, који је по њему за разлику од фашизма, искључиво интернационални, дошло би до сукоба и рата, од стране профашистичких снага и обрнуто увести фашизам у Југославији, то не би било могуће, између осталог и због деловања болшевика („посебно руског“) и западне демократије. Он сматра да би парламентарна демократија стога било преостало решење, које је најмање неидеално у датим околностима. Банић поздравља Стојадиновићеву спољну политику која није по њему пристала директно ни уз Осовину Берлин-Рим, али ни уз савез Париз-Москва.

Милан Банић је у свом излагању у Народној скупштини 9 марта 1938. заложиио се да није још тренутак да се успоставе дипломатски односи са СССР. У првом делу свог излагања о тадашњем стању међународном, споменуо је у више наврата СССР. Да је Совјетска Русија ушла и делује као активан члан Друштва народа, да у односу на Румунију има противречности око Бесарабије, и да са Пољском има потписан пакт, али и низ противречности и чак конфликтних питања. Навео је да је формирана осовина Париз-Москва, и по њему као реакција на то осовина Берлин-Рим. „...Ми до данас немамо војног савеза ни са једном великом силом, па ни с Француском. И поставља се питање – постављају га поготово наши назови-демократе: с ким треба ми да идемо; уз коју ћемо осовину? И импутирају ови псеудемократи г. др Милану Стојадиновићу, да је већ пошао с фашистичким блоком, да се већ определио за осовину Берлин-Рим. А ја кажем, и мислим да је то тачно: Није се определио! И хвала Богу да није! И дубоко сам уверен да г. др Стојадиновић, неће удовољити овој побожној жељи господе са левице. Господа која се називају демократама, међутим већ су се определила за осовину Париз-Москва, и траже од читаве наше нације, траже од наше државне политике, да се оријентира према осовини Париз-Москва, јер да је то тобоже демократска осовина.

Господо, што би то значило да се ми вежемо за један или други блок на помолу, за једну или другу осовину? Пре свега, то неоспорно значи убрзавање, поспешивање светског или бар европског рата. Али, у најмању руку, за нас, у нашој ситуацији и констелацији, то би представљало рецидив интензивне туђинске интервенције код нас. Кад би се ми определили за осовину Париз-Москва, за тај

тако звани демократски идеолошки фронт, - сви они зову идеолошки, али нису баш превише идеолошки! – то би одмах, со ипсо, изазвало интервенцију оне друге осовине Берлин-Рим, и ми би на грбачу добили интервенцију, мешање у наше прилике не само од стране Немачке и Италије него и од стране свих њихових сателита: Аустрије, Мађарске, Бугарске, Албаније и др. А кад бисмо се везали за осовину Берлин-Рим, доживели бисмо активно уплитање, мешање интервенцију од стране осовине Париз-Москва и њихових сателита. Зато је најпапетнија и најпатриотскија, у овим приликама, политика невезивања ни за једну ни за другу од поменутих осовина. У осталом, до чега можда да доведе везивање за једну осовину, видели смо на примеру Шпаније: У Шпанији дошла је на управу земље влада народног фронта, па је сматрала потребним да се веже за осовину Париз-Москва. До чега је то довело? До овог стања које данас у Шпанији влада: до грађанског рата, општег покоља и до интервенције свих ђавола! И право има наша слепа псеудодемократија, кад на уста г. Драгољуба Јовановића каже: наша престоница није Београд, него Барселона! Право има да то каже, али заборавља да поред Барселоне, грађанским ратом бичевана, искрвављена и истрзана Шпанија има још једну престоницу, а то је Бургос (или Саламанка), и да поред Барселоне и Бургоса постоје још и разне друге њезине, шпанске престонице: и Париз, и Москва, и Рим, и Берлин и тд, јер данас свако господари у Шпанији, само не Шпанци.

Везивање за једну од поменутих осовина, незгодно је још са једног гледишта: Говорници наше парламентарне левице, која дабоме и није левица, једноставно су прећутали, пред нама и затајили, да постоји осовина Париз-Москва, него су редовно наглашавали осовина Лондон-Париз. Али данас, док је јасно да је Идн сишао с власти зато што Енглеска хоће, апсолутно хоће, да разбије поменуте осовине, зато што хоће да преговара и с Немачком и с Италијом – данас је ваљда евидентно да се Лондон не идентификује с осовином Париз-Москва, и да би наше везивање уз било коју од осовина било, у најмању руку, једно истрчавање пред рудо, које бисмо могли и скупо платити (Бурно одобравање у центруму и на

десници)..⁷¹⁹ У завршном делу свог дугачког излагања о спољнополитичком концепту владе Стојадиновића, Банић се још једном осврнуо на односе са Совјетском Русијом: „...А што, коначно, да кажемо, у вези с тиме, о данашњој Русији? Господо, Лењина Русија, а и Стаљина Русија, негација је расне политике, расног словенског интереса у спољној политици. Стаљин – Џугашвили је Грузин, и он не води словенску политику ни у самој Русији, а ни изван ње. На овоме месту нећу да вам објашњавам актуелне догађаје у Русији. Могло би се о томе дуго причати. Али је неоспорно то да је Термидор руске револуције већ ту, а бојим се да ће скоро доћи до бонапартизма у Русији, а може доћи – Русија је земља свих могућности и може да нам приреди свако изненађење! – и до рестаурације у њој. Како било да било, доклегод је Русија у тако страшном, крвавом и тешком превирању, над којим се зграђава сав културан и цивилизован свет, без разлике – зграђавају се највише левичари на Западу, који су прави, ортодоксни левичари, а не ови наши *левичари!* – дотле држим да би стављање будућности наше земље на карту расног словенског интереса било врло близу авантуризму. За овакву оријентацију наше спољне политике ваља још чекати – чекати, док поновно не никне – а верујем да ће никнути – словенска, национална Русија (Живо одобравање).⁷²⁰ Милан Банић се потом јавио за излагање и на седници Народне скупштине 15. марта 1938, где је похвалио политику Милана Стојадиновића, који је по њему стекао велики политички капитал када је два месеца пре тога боравио у Немачкој и показао пријатељство према Берлину. Јер, како тврди Банић, управо спроведен Аншлус Аустрије, и увећање Немачке која постаје сусед Југославији, заправо одговара Југословенима. По Банићу нема више страха од рестаурације Аустро-Угарске, а за Југославију је ово боље решење, па се онда јавно запитао:

⁷¹⁹ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига III, од XX до V XV Редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. Штампa државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XXXI Редовни састанак, 9 март 1938, стр. 812-814.*

⁷²⁰ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига III, од XX до V XV Редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. Штампa државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XXXI Редовни састанак, 9 март 1938, стр. 817.*

„...сама чињеница да је Аустрија прикључена Немачкој код нас је изазвала један дрхтај. Али ја вас господо питам: У каквом положају бисмо се ми нашли да је Немачка која је дошла на наше границе, да је та Намачка дошла на наше границе не као пријатељ него као непријатељ! (Живо одобравање ко деснице!) Господо, у каквој ситуацији бисмо се нашли да смо се определили за осовину Париз-Москва? (Пљесак на десници)...“⁷²¹

Посланик др Јанко Баричевић, који је припадао Јевтићевој листи, али се потом налазио у опозицији према Стојадиновићевој влади, у свом наступу у Народној скупштини 9 марта 1938. споменуо је и однос према Совјетској Русији. Он је навео да је Краљевина Србија представљала претечу садашње спољне политике Краљевине Југославије. „...Карактеристика спољне политике Краљевине Србије, била је стопроцентни, ослонац на Русију, а доцније кроз Русију, на Велику Антатну. ...Перипетије свјетског рата довеле су до значајних померања. Руска револуција је за дуги рок избацила Русију са колосека словенске политике, нарочито србофилске политике. Њено место заузела је Француска, не само држава, него и цјелокупна француска нација...“ У наставку свог дугачког излагања Баричевић је описивао постепено одређивање Стојадиновићеве политике све више ка Немачкој и Италији, уз задржавање при томе делом ослонаца и ка Британији и Француској. „...Та чињеница има једну замашну последицу: затворила нам је врата за једну велику могућност, коју је наша спољна политика до сада увијек држала у резерви: будућност наших односа са Русијом! Наша спољна политика је стално будним оком и нескривеном пажњом пратила развој прилика у Русији, и са пуно наде очекивала ускрснуће националне Словенске Русије. Па и данас, као и раније, наша стална и озбиљна брига требали су бити наши односи према Русији, и није се смјело пропустити ништа, да се та будућност брижљиво спрема у корак са поступном еволуцијом и консолидацијом националне Русије. Али др Стојадиновић, који је привидно одбијао да се приклони ма којем од два

⁷²¹ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига III, од XX до VVV Редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. Штампана државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XXXI Редовни састанак, 15 март 1938, стр. 1067.*

блока у Европи, ипак се ангажовао. Ангажовао се на другу страну. Његова штампа, и лична и партијска, опрезно избјежавати сваку расправу о сада истакнутим чињеницама и односима...“ У наставку Баричевић је закључио да и уз сво балансирање и релативизације, Стојадиновићева политика се одмакла од Француске, и превише примакла силама Немачкој и Италији.⁷²²

Посланик Стојадиновићеве владајуће већине Марко Ружичић, је у свом излагању 18 фебруара полемисао са ставовима опозиције. Говорио је да је она разнородна, састављена од Мачекових присталица, Демократске странке Давидовића, радикалске групе око Аце Станојевића, земљорадника... Навео је опозициони скуп одржан у јануару у Шапцу, где је последњи говорник тражио ослонац на Совјетску Русију, и рекао да живи Трећа интернационала, и да је то истина збунило организаторе скупа.⁷²³

Посланик опозиције Стојадиновићевој скупштинској већини Александар Лазаревић је на седници Народне скупштине 9 амрта 1938. изразио неразумевање претходно изнесеним дискусијама да треба успоставити односе са СССР. Он је говорећи о стању у свету навео да постоје силе које су за *status quo*, али и оне које су за промену поретка. Такве су пре свега оне фашистичке, али и оне комунистичке, које заједно теже револуцијама и променама постојећих односа у свету. Говорио је о протоколу сионских мудраца, који је чак за многе и фалсификат, али да он примети да се многе ствари у свету дешавају у том правцу. У том контексту је споменуо и СССР и Коминтерну. „...На трећем месту постоји као доказ о тим тајним силама отворен, неанонимни програм Коминтерне на конгресу у Москви, августа 1935. године, где је известилац и главни секретар

⁷²² *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига III, од XX до VVV Редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. Штампа државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XXXI Редовни састанак, 9 март 1938, стр. 799-804.*

⁷²³ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига I, од I Претходног до VI Редовног састанка, од 20 октобра до 8 фебруара 1938. Штампа државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XIV Редовни састанак, 16 фебруар 1938, стр. 378.*

Коминтерне, Димитров, јавно означио као циљ Коминтерне светску револуцију, а ова опет моће доћи само ако претходно дође до светског сукоба у коме, у прво време, неће учествовати СССР. А када се зна какав је утицај уродио Руску бољшевичку револуцију, када се зна да је она била финансирана од највећих јеврејских америчких банака, када се зна јудејски печат који је она на себи од почетка носила, када се зна, колики и дандањи, од свију толиких процеса и чишћења у СССР, на Стаљина имају утицај Јевреји и у самој Совјетији и данданас заузимају најутуцајније положаје онда и овај њен циљ, циљ коминтерне, може бити с правом узет само као циљ тајних јеврејских сила, које кроз то иду својим циљем за господство над светом!..“ У наставку Лазаревић је рекао да је покојни краљ Александар Карађорђевић поставио извесна начела спољне политике укључујући и однос према Совјетској Русији. „...Заборавља се, да је он био тај који је поставио друго начело наше спољне политике: са Савезом Совјетских Социјалистичких Република, дотле докле у њему влада Коминтерна, док у њој владају цареубице и народоубице – Југославија не може бити у односима нормалним...“ У својем закључку Лазаревић наводи да треба развијати пријатељске и у сваком случају коректне односе са тадашњим силама и посебно суседима, где је изузетак СССР. „...Поштовање и пријатељство за све остале земље изузев СССР, док тамо не дође до праве националне Русије, са искреном поруком да смо готови бити пријатељи, у колико њихова спољна политика не иде против онога што смо напред поставили...“ Он је изразио незадовољство Владином политиком у том правцу. (по стенограму наводно му је аплаудирала „левица“, заправо вероватно назив за опозицију у Народној скупштини већини Стојадиновићеве владе).⁷²⁴

Посланик Стојадиновићеве странке Јоца Георгијевић је на седници Народне скупштине 9 марта 1938. подржао у свом говору владајућу спољну политику, и као већина из владајуће коалиције, а посебно Стојадиновићеве странке, избегавао да

⁷²⁴ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига III, од XX до VVV Редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. Штампана државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XXXI Редовни састанак, 9 март 1938, стр. 830-832.*

посебно говори о односу према Москви. Ипак у делу свог излагања је споменуо традиционалну руску политку према Балкану: „...Наша велика словенска сестра, или мајка, како смо радо називали моћну царску Русију, несумњиво је давала доказе својих симпатија наспрам нас Јужних Словена. Али, то јој није сметало да иза тих симпатија врши покушај оснивања разних држава на Балкану и да преко њих покуша да дође до Јегејског мора и да обезбеди себи пролаз кроз Дарданеле, који су њој били толико потребни за испољавање читаве силе и моћи у даном моменту, када то њени интереси буду захтевали. (један глас: Је ли боље да Русија има Дарданеле или Немачка?) Није о томе реч, реч је о томе да ли симпатије наше велике мајке Русије, односно да ли су њена деловања и њене намере биле диктиране искључиво само симпатијама или њеним виталним потребама, очувањем њене моћи. (Милан Петковић: И једним и другим, без осећаја не може бити ни праве ни здраве реалне политике). Али господо, те симпатије према Словенима нису сметале истодобно великој Русији да потчини и држи у ропству на небратски и несловенски начин словенску Пољску. Ви видите, господо, отуда у политици – ја ћу да идем даље - нема не само симпатија као доминантног разлога за одлуку него чак често пута ни братства....“⁷²⁵

Посланик из Хрватске Лука Костренчић, који је био у Стојадиновићевој коалиционој владајућој групацији, је на седници Народне скупштине 9 марта 1938, навео да је начелно и добро што нису успостављени дипломатски односи са Совјетском Русијом: „...Господо народни посланици, некоји говорници опозиције стално покрећу питање успоставе односа са Совјетском Русијом. Међутим, последњи догађаји, када се на очиглед целог света без милосрђа напросто коље највише претставнике војне и цивилне власти, када се најбруталније гања и убија протагонисте и идеологе револуције, ти последњи догађаји јасно говоре да се Совјети перманентно налазе у пуној кризи и да је Југославија добро урадила што уопште није ни успостављала односе са Совјетским режимом (Одобравање на десници – приговори на левици). Међутим, не сме се заборавити да Југославија

⁷²⁵ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига III, од XX до VVV Редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. Штампa државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XXXI Редовни састанак, 9. март 1938, стр. 798.*

није никада прекинула односе са руским народом (бурно одобравање и плескање на десници). И југословенски народ зна да иза црвених кулиса крваве диктатуре живи и даље велики руски народ својим праисконским расним словенским животом. А његова голема витална снага, као о огромно богатство руске земље, манифестоваће се коначно у својој правој величини у оквиру велике и национално препорођене руске државе. (Одобравање на десници)⁷²⁶

Словеначки посланик Станко Ленарчић који је био у владајућој Стојадиновићевој коалицији је у дебати у Народној скупштини одржаној 4. марта 1938, начелно критиковао одређене пропусте у набавци оружја и опреме из иностранства ранијих година за потребе војске, па је између осталог рекао: „...Не дуго после тога разговарао сам са једним господином који је имао прилику, да види преузимање војног материјала у Плзну од официра из Совјетске Русије. Тај господин казао ми је, да би југословенска војска имала пуно више бољег оружја, да њене комисије раде тако савесно као руске. У Русији наиме сваки официр, који преузме лош материјал, губи главу..⁷²⁷

Ленарчић је дискутовао и 9 марта 1938. када је говорио о притисцима на Словенце и Хрвате у Истри и простору Јулијске крајине од стране италијанског режима. Навео је да је код Копра италијанска власт пронашла летке са комунистичким садржајем и грбом СССР, што је он тврдио да је подметнуто, и да је због тога следила репресалија према становништву локалном где је ухапшено двадесет и пет лица.⁷²⁸

⁷²⁶ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига III, од XX до V XV Редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. Штампана државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XXXI Редовни састанак, 9 март 1938, стр. 170-171.*

⁷²⁷ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига III, од XX до V XV Редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. Штампана државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XXII Редовни састанак, 26 фебруар 1938, стр. 454.*

⁷²⁸ *Стенографске белешке, Народне скупштине Краљевине Југославије, III Редован сазив, за 1937-38, Књига III, од XX до V XV Редовног састанка, од 25 фебруара до 15 марта 1938. Штампана државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1938, XXXI Редовни састанак, 9 март 1938, стр. 823.*

У архиви Милана Стојадиновића, нашли смо на овај допис Централног прес бироа у којем се наводи да је насупрот Стојадиновићу и влади опозиција се прегруписавала. Поред Удружене опозиције где су уз ХСС биле и неке српске странке, формиран је и Народни фронт. Тако је радио Коминтерне, централа из Москве, јавио на пропагандном делу излагања на немачком језику афирмативне вести о деловању Народног фронта у Југославији 20 јула 1936. «У Београду је одржана конференција присталица Народног фронта. Заступљене су присталице Народног фронта, левице, српског земљорадничког савеза Драгољуба Јовановића, социјалисти, чланови иницијативног комитета јединствене радничке партије, демократски левичари и радикали. Конференција је потврдила да у свим опозиционим партијама постоје велике наклоности за идеју јединственог фронта, па чак и код једног дела Југословенске радикалне заједнице.»⁷²⁹

Избијање грађанског рата у Шпанији, утицало је на додатно интересовање југословенске политичке јавности и према политици Москве, која је имала утицаја у шпанском заплету. Тако Драгољуб Јовановић наводи да су «западне силе вршиле притисак на совјетску владу да се такође изјасни за неутралност у шпанској ствари. Стаљин је мудро ћутао, јер није хтео да се отворено залаже за шпанску републику, а није могао да је се одрекне.»⁷³⁰ У шпанском грађанском рату симпатије доброг дела Срба, нарочито оних западно од Дрине, је било на страни републиканаца. Драгољуб Јовановић у исто време тврди да је највећи део белих Руса емиграната симпатисао Франка.⁷³¹

Удружена опозиција је све више критиковала општи спољнополитички курс Стојадиновићеве владе, укључујући и упорно одбијање њега и кнеза Павла да се призна СССР и са њим успоставе пуни дипломатски односи.

Средином 1937. године на двогодишњицу доласка на власт Милана Стојадиновића издат је поводом тог јубилеја критички према влади и премијеру проглас Демократске студентске омладине, где се између осталог каже и ово: «..О

⁷²⁹ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48.

⁷³⁰ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Четврти том, «Искуства», Београд, 1997, стр. 38-39.

⁷³¹ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Четврти том, «Искуства», Београд, 1997, стр. 195.

успостави односа са Совјетском Русијом влада неће ни да чује, већ се отворено ставља на страну најогорченијих противника ове велике и нама братске земље...»⁷³²

Поводом доношења Народног споразума удружене опозиције од 8. октобра 1937. дат је Проглас омладине УО, у коме се између осталог каже: «...Народни споразум значи одлучну осуду Стојадиновићеве политике – остварење борбене слоге између Срба, Хрвата и Словенаца, он пружа гаранције за стварање једне слободне, чврсте и мирољубиве Југославије, која би одлучно стала уз бок снагама мира и демократије у свету, уз бок Француске, Чехословачке, Совјетске Русије, и две велике западне демократије, Енглеске и Америке. Уз тај бок и уз њега само, сигурна је будућност, слобода и независност наших народа и наше државе, а на том путу лежи и будућност наше омладине која зна данас да је фашизам изазивач рата у свету, а да је њен интерес у борби за мир...»⁷³³

Тако је у јеку решавања кризе са Чехословачком и доношењем Минхенског споразума у јесен 1938. године, у Зајечару одржан скуп дела Удружене опозиције. У крцатој сали биоскопа пред око 600 посетилаца говорили су лидери Демократске странке Љуба Давидовић и Милан Грол. Давидовић је направио алегорију са спољнополитичком ситуацијом у којој се тада нашла Југославија, где режим упркос већинској вољи грађана се окреће силама Осовине Рим-Берлин, а занемарује симпатије народа ка западним демократијама (пре свега Француској, али и Британији, уз одбијање да призна СССР), са ситуацијом у којој се нашао краљ Милан након Берлинског конгреса, где се упркос већинској вољи Срба ослањао на Аустро-Угарску, а занемарио односе са Русијом. «..Народ није хтео да напусти православну Русију, словенску Русију, велику Русију у чије је пријатељство веровао. И народ се није хтео одметнути од Русије. Шеснаест година ова странка која је била на власти није могла да преобрази наш народ да одобри наслон на Аустрију. И наш народ остао је уз Русију...»⁷³⁴ Овде је Давидовић мислио на

⁷³² Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, Проглас Демократске студентске омладине средином 1937. године, поводом двогодишњице постављења владе Милана Стојадиновића.

⁷³³ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, Проглас омладине УО од октобра 1937.

⁷³⁴ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, извештај о говору Давидовића и Грола у Зајечару 4. новембра 1938.

тадашњу Напредну странку, а аналогију је правио са Стојадиновићевом странком и његовим и Павловим одбијањем да се више ослоне на Француску и западне демократије, одмакну од осовине Рим-Берлин, и признају СССР и са њим успоставе пријатељске односе.

Из наведених стенограма из Народне скупштине Краљевине Југославије у периоду владе Милана Стојадиновића (1935-1939), видимо различите ставове према СССР, посматрано по политичким странкама. Радикалско крило на челу са Стојадиновићем, је на један релативно уздржан начин, стављало у први план русофилска осећања српског и других народа Југославије, истина у битно мање израженој форми, од већине посланика опозиције, нарочито оних из редова Земљорадничке и Демократске странке, као и фракционих група радикала, те готово свих посланика из Црне Горе и суседних Динарских подручја, српске националности, који су се сви заједно одликовали изузетно наглашеном русофилијом. Са друге стране Стојадиновићеви радикали, су износили низ разлога зашто не треба у тој фази признавати СССР и посебно не успостављати пуне дипломатске односе са њим. У својим експозеима, Стојадиновић и поједини министри, говорећи о међународним односима, или уопште нису спомињали СССР, или су давали само кратке констатације зашто се и даље не успостављају дипломатски односи са Москвом.

Опозиција из српског националног корпуса не само да је истицала историјску покровитељску и пријатељску улогу царске Русије, често цитирајући неке моменте из те традиције, нарочито оне везане за прве две деценије XX века, и посебно Први светски рат, већ је указивала и на прагматичност потребе успостављања дипломатских односа са Москвом, без обзира на режим који је тамо, а ретко ко је тај режим хвалио. Истина ту и тамо, би се указивало да се поред промене односа и концепције политике и снага у Европи и свету, управо у СССР не догађају привредне последице светске економске кризе, да је Москва ушла у Друштво народа, и др. Много чешће се са различитих страна, и власти и опозиције истицало да је постигнута осовина Париз-Москва, уз коју је и Чехословачка, па су опозициони представници српских странака то истицали као потребу солидарности Београда са старим савезницима, како из предратне Антанте, тако и из Мале

антанте и пакта постигнутом са Француском, као и традицијом русофилије, без обзира на режим у Москви, или прецизније речено упркос режиму у Москви. Са друге стране из владајуће групације, стављало се у први план, да заправо Стојадиновић води мудру политику неутралности у односу на осовинску коалицију са једне стране, и на осовине Париз-Москва, односно Лондон-Париз.

Када су у питању политика ХСС и Мачека, она се током тридесетих одликовала извесним уздржанијим ставом према СССР него што је то свакако имао покојни Радић док је водио странку. Иако је и сам Мачек из периода 1923-1924. имао извесну улогу у одласку у совјетску амбасаду у Бечу, потом у Москву, он је по питању СССР, као његов лидер био далеко уздржанији. Начелно се задржала тежња ка потреби успостављања дипломатских односа са Москвом, поштовао се факат о привредном узлазу совјета, и уласку у Друштво народа, и на томе се остајало. У својим дискусијама у Народној скупштини, посланици ХСС нису ни изблиза тако често као што је то био случај током двадесетих година у време Радићевог вођства, спомињали СССР, и руски свет.

Када су у питању посланици из Словеније, они су у оквиру Корошецове групације, будући да су део владајуће Стојадиновићеве коалиције, се уздржано односили по овом питању. Са друге стране, код посланика других групација пореклом из Словеније, и даље је преовладавао прагматски став, заступан још од 1919. и првих скупштинских дана, да би успостављање пуних дипломатских односа са Москвом, ојачало међународну позицију земље, и да су то урадиле безмало све земље у Европи.

Иако КПЈ, потпада под политичке партије, због њене забрањености и илегалног рада, овде ћемо је посебно третирати у оквиру анализе односа југословенске политичке јавности и СССР-а. Изворе имамо из полицијских архива тог времена (Фонд Милан Стојадиновић), потом из совјетске дипломатије, као и у литератури, односно већ реализованим истраживањима претежно домаћих историчара.

Југословенски комунисти су током овог периода били у условима илегалног деловања и сталног притиска од стране режима. Истина ти притисци су били тек нешто мањи него у претходним годинама, а вођство КПЈ је било подређено

централи Коминтерне у Москви. Важан регионални центар комунистичког вођства КПЈ је био у Бечу одакле су долазиле директиве о вођењу и усмеравању рада партије. Фракцијске борбе су биле веома изражене. На априлском пленуму Централног комитета КПЈ у Бечу дошло је до даљњег поларизовања фракцијских борби. На том пленуму није био присутан Јосип Броз, који се тада налазио у Москви. Извршни комитет Коминтерне је позвао у Москву вођство ЦК, Горкића, Ћопића и остале руководиоце. У Москви их је после састанка и шире дискусије у Коминтерни сменио све осим Горкића. Коминтерна је именовала ново руководство у којем је Горкић постављен за генералног секретара, Јосип Броз за организационог секретара, а за чланове Родољуб Чолаковић и Сретен Жујовић-Црни. На разговору код Георги Димитрова Јосип Броз је тражио да се партијско руководство врати у земљу, да би на тај начин имало већег успеха у раду са масама. После дуже расправе одлучено је да се ЦК КПЈ подели на два дела. Један део на челу са Јосипом Брозом је послат у земљу, а други део на челу са Горкићем, као политичким секретаром је остао и даље у иностранству. Владимир Дедијер наводи Брозове тврдње да је након периода од око годину дана по његовом повратку у земљу и појачаног непосредног рада са радничким масама дошло до извесне ревитализације и јачања структуре КПЈ. Дедијер тврди пак, да је упркос велике цензуре режима Милана Стојадиновића, «Политика» тада писала наклоњеније у прилог републиканској влади током прве године трајања грађанског рата у Шпанији. Он наводи да је народ у Србији (и Југославији ?) био масовно за републиканску Шпанију, па је одговарало власницима „Политике“ такво писање.⁷³⁵

Велики преокрет у КПЈ је настао хапшењем Милана Горкића у Москви лета 1937. и именовањем од стране Коминтерне за вођу Јосипа Броза. Броз, који је том

⁷³⁵ Владимир Дедијер, *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита*, Младост Загреб, Либурија Ријека, Спектар Загреб, 1980, стр. 235. Југословенски комунисти су у шпанском грађанском рату учествовали као добровољци њих близу хиљаду и по. Многи други нису успели да дођу до Шпаније. Тако је југословенска полицији провалила покушај слања читавог брода са добровољцима у Будви и више стотина добровољаца спречила том приликом да оду за Шпанију. Слање тог брода је организовала КПЈ на челу са функционером Муком, који је ухапшен заједно са другим организаторима овог подухвата. – Видети Владимир Дедијер, наведено дело стр. 257-258.

приликом поново дошао у Москву на позив Коминтерне, добио је мандат да води КПЈ, а практично цело дотадашње руководство је смењено. У биографским радовима о Јосипу Брозџу Титу, као и у његовим изјавама и списима, истиче се да се он тада вратио у Југославију са намером да реорганизује партију, али и да усмери њене активности ка јачању оних снага у друштву које би се одупрле предстојећој агресији фашистичких сила. Након спроведеног Аншлуса – припајања Аустрије Немачкој и порасту утицаја фашистичких сила у Европи, ЦК КПЈ је издао проглас у коме се каже: „Хитлерове фашистичке моторизоване хорде прегазише малу Аустрију и поцијепаше својим бајонетима све међународне уговоре, који су осигуравали независност те земље...

...Окупацијом Аустрије Хитлер је стегао у кљешта братску Чехословачку. Само је питање дана кад ће над њеним мирним становницима да забрује фашистички авиони. Њемачки фашизам постепено и досљедно проводи свој паклени план да претвори све народе Средње и Југоисточне Европе у своје робове и у топовско месо у свом коначном обрачуну са демократијом, а нарочито с њеном тврђавом – Совјетским Савезом.

...Хитлеризам није 'пријатељ и добар сусјед', већ заклет и непријатељ слободе и независности народа Југославије...Јуче је Хитлерова солдатека згазила слободу аустријског народа, данас већ спрема удар против Чехословачке, а сутра ће његове чете да провале преко Караванки у Југославију..

..Хитлер обнавља старо њемачко царство и Виљемов план 'Drang nach Osten'. Тај пут води преко Југославије на Јегејско море. У томе га помаже Мусолини, који себи тражи Далмацију и Босну.

...Хитлеров агент Стојадиновић издао је народне интересе.. Противнародни и хегемонистички режим Стојадиновића је највећа опасност за слободу народа Југославије и за независност Југославије. Он сије неслогу и спречава и у овим судбоносним часовима братски споразум међу народима Југославије..

Својом издајничком спољном политиком он одваја Југославију од њених савезника и продаје је Хитлеру и Мусолинију. Тиме он отвара врата Југославије фашистичким освајачима.⁷³⁶

На основу овог прогласа ЦК КПЈ видимо да је у односу на спољнополитичко окружење дошло до директног политичког одређења у виду означавања фашистичких сила као главне опасности за опстанак Југославије и реметилачког фактора у Европи. У исто време на унутрашњеполитичком плану, се сада мање инсистира на Југославији као 'версајској творевини' и чак 'тамници народа', већ је акценат на покушају њеног преуређења у правцу, пре свега решавања хрватског питања. У вези тога се може обратити пажња на део осуде Стојадиновића који „сије неслогу и спречава и у овим судбоносним часовима братски споразум међу народима Југославије“. Уосталом КПЈ је и на првим парламентарним изборима после смрти краља Александра 1935. услед немогућности да самостално на њих изађе, дала подршку Удруженој опозицији на челу са Мачеком. Можемо извести закључак да је за овакво одређење позиције КПЈ у овим годинама добрим делом важна политика Коминтерне, укључујући и совјетски став.

На основу архивских докумената које су обелоданили у својој збирци докумената Симић и Деспот, види се да позиција Броза није била тако стабилна у очима Коминтерне и вођства СССР. Тако је јануара 1939. чак члан Извршног комитета Коминтерне Дмитриј Мануљски потписао документ у којем се тражи његова смена, због одговорности за неуспешно слање југословенских добровољаца у Шпанском грађанском рату.⁷³⁷ Са друге стране Броз се учврстио на унутрашњој сцени СКЈ, задржавши при том колико-толико подношљиве односе са Коминтерном. О томе говори и документ из Архива Југославије – Записник са

⁷³⁶ Владимир Дедијер, *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита*, Младост Загреб, Либурнија Ријека, Спектар Загреб, 1980, стр. 245. цитат.

⁷³⁷ Перо Симић, Слободан Деспот, *Тито, строго поверљиво, архивски документи*, Службени гласник, Београд, 2010, Документ, РГАСПИ, 495-74-590, «Документ из јануара 1939. у којем се тражи Титова одговорност за неуспешно слање југословенских добровољаца у Шпански грађански рат» стр. 93;

првог састанка Привременог руководства за текућа питања у КПЈ док наше питање не буде решено у Коминтерни“, из марта 1939.⁷³⁸ На том састанку се показује лојалност према чисткама Коминтерне и ни речи жала за ликвидираним дугогодишњим југословенским комунистима, саме партијске врхушке. На састанку на коме се налазе сви будући водећи комунисти Титове епохе (Тито, Милован Ђилас, Јосип Краш, Едвард Кардељ, Франц Лескошек, Иво Лола Рибар, Александар Ранковић, Миха Маринко) речена је веома тешка критика претходних кадрова КПЈ и њиховог рада. У овом периоду у више наврата Тито и КПЈ је тражила, и добила средства од Коминтерне за свој рад.⁷³⁹

У време избора појачавао се интензитет деловања у штампи и медијима по политичким темама, где се спољна политика, а често у оквиру ње однос према Совјетској Русији и бољшевицима користио у предизборне и унутрашњополитичке борбе. Тако се за изборе 1937. Стојадиновићева кампања користила плакатима и брошурама које су оптуживале Удружену опозицију да ради за непријатеље државе а често и да сарађује са комунистима и бољшевицима.⁷⁴⁰ У Приморској бановини је објављено више летака-плаката који су указивали на опасност од комуниста,

⁷³⁸ Перо Симић, Слободан Деспот, *Тито, строго поверљиво, архивски документи*, Службени гласник, Београд, 2010, Документ, АЈ, 507, ЦК КПЈ 1939/15, стр. 98;

⁷³⁹ Перо Симић, Слободан Деспот, *Тито, строго поверљиво, архивски документи*, Службени гласник, Београд, 2010, Документ, РГАСПИ, 495-74-591, Тито јануара 1939. тражи новчану помоћ од Коминтерне», стр. 94; АЈ, Микротека, ролна 11, «Титова депеша шефу Балканског секретаријата Коминтерне Вилхему Пику, послата 6. августа 1940». стр. 101; АЈ Микротека, ролна 11, «Титова депеша секретару Коминтерне Георгију Димитрову, послата 23 августа 1940.» стр. 102; АЈ Микротека, ролна 11, «Нова Титова депеша Димитрову, послата 3. октобра 1940.», стр. 103»;

На основу писма Тита Јосипу Копиничу од 12 јануара 1940. писано у Истанбулу, види се значајна заслуга Копинича за долазак Броза на чело КПЈ, «Пето Титово писмо Јосипу Копиничу, писано 12 јануара 1940. у Истанбулу», стр. 99-100.

⁷⁴⁰ Архив Југославије, 37-10-62. На плакату за изборе 1937. наводи се да Љуба, Аца, Јоца, Пера, Бошко, предводе опозицију која сарађује између осталог са интернационалним комунистима, и путем које се меци који су убили краља Александра 1934. користе против читавог народа. – «Ваши гласови су потребни да подупру захтеве постављене атентаторским мецима испаленим на краља Александра у Марсеју октобра 1934. године...»

бољшевика, али и од Русије. У једном случају поред антисовјетске ноте, порука носи и антируску димензију.⁷⁴¹

У том правцу треба пратити и повратак у земљу високог функционера КПЈ Благоја Паровића 1936. године. Он је у земљу стигао из Беча. Паровић је до јануара 1929. био генерални секретар савеза кожарско-прерађивачких радника. Затим је био упућен у Русију, где је свршио партијску школу и агитационо-пропагандистички курс. Од 1934. стављен је на располагање КПЈ.⁷⁴²

Шпански грађански рат је изазвао додатно интересовање и поделе у југословенској политичкој јавности, имајући у обзир да је СССР био савезник једне од страна у сукобу. Тако су пре свега комунисти и социјалисти у Југославији сматрали да СССР и Француска помажу шпанску републиканску владу. То би требало да утиче да се и левица у Југославији, укључујући и синдикате више ангажују на помоћи шпанским радницима.⁷⁴³

Московска «Правда» је имала своје извештаче из Југославије. Тако је чехословачки новинар Јан Крихталек, поред тога што је из Београда као извештач писао за своје матичне «Лидовне новине» постао и дописник «Правде». Он 1936, у чланку у «Правди» описује бугарско-совјетске односе који су кренули набоље после међусобног признавања две земље. «Другачије је у Југославији где су без сумње широке масе радника и сељака, и целокупна млада интелигенција пуне симпатија за Совјетску Русију. Са ким год говорим, сваки, знајући да си дошао из Русије и да су ти познате тамошње прилике, тражи од тебе информације, јер су овдашње новине врло резервисане у погледу СССР. Није у питању југословенски народ, кад се третира признавање Совјетске Русије. Народ је за признавање, али дворска клика и неколико чланова данашње владе одлучни су противници тога и самим тим раде против интереса милиона чланова радничке класе, како у

⁷⁴¹ Архив Југославије 37-10-62 У Приморској бановини објављен је летак-плакат на коме се далматинским наречјем каже «Не диши добри, па ше ен Рус је нотри!», а приказано је више буради са смрдљивим блатом из кога излазе буба швабе и стоноге, на једном бурету је комунистички знак.

⁷⁴² Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48.

⁷⁴³ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48.

Југославији, тако и у Русији. У последње време ипак се осећа повољнија ситуација, а и све се више говори о потреби сарадње између Југославије и СССР.»⁷⁴⁴

Из дописа архивске грађе Милана Стојадиновића, сазнајемо даље да се за Крихталека каже да је за релативно кратко време свог боравка у Београду, успео да изгради широку мрежу познанстава и сарадника у левичарским редовима. Такође он се не устеже од пропаганде у корист СССР, а своје текстове за «Правду» шаље преко совјетског посланства у Букурешту.⁷⁴⁵

Деловање Комунистичке партије Југославије, као и утицај Коминтерне у овом периоду били су под пресудним утицајем нове спољнополитичке концепције СССР. СССР више није инсиситирао на ширењу светске револуције, због раста утицаја фашизма предузете су мере покушаја сарадње антифашистичких снага у Европи и свету, а у конкретном случају Југославије делом се одустајало од раније концепције да је она «тамница народа, а српски народ хегемон». Док је у ранијим периодима Француска доживљавана као версајски хегемон и покровитељ капиталистичког поретка у континенталној Европи, она све више постаје сарадник, па чак и савезник у покушају обуздавања фашистичких сила, пре свега Немачке.

И поред тога борба против комуниста није озбиљно посустајала, они су и даље били непријатељ поретка, истина са њима су сада примењиване тек можда нешто блаже методе репресије. Слика Совјетске Русије у југословенској политичкој јавности у овом периоду, је постала, уопште посматрано (уз све евидентне разлике у мишљењима и ставовима различитих југословенских регија, политичких и друштвених групација) нешто повољнија. На комунисте у Југославији и окружењу су и даље деловали, макар на знатно прикривенији и суптилнији начин, Коминтерна и сама совјетска власт. Тако су југословенске власти успеле да ухапсе једног од истакнутијих комуниста који су деловали у окружењу, пре свега из самог Беча, као регионалног центра комунистичке акције против Југославије. То је Мориц Херцл, бивши београдски трговац, који је потом емигрирао и једно време живео у Берлину. Тамо је покушао да добије пасош од

⁷⁴⁴ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48.

⁷⁴⁵ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48. Допис о Крихталеку

совјетског посланства и емигрира у СССР. Међутим, у совјетском посланству су му рекли да не може да добије њихов пасош, све док не буде прошао партијски стаж, односно док једно време не буде сарађивао као комуниста. Херцл је једно време писао у Берлину за више листова и часописа прокомунистичког опредељења. Између осталог објавио је и брошуру «Шта је то петогодишњи план», у којој је величао Русију, а критиковао Југославију и друге капиталистичке земље. У више листова је својим чланцима критиковао режим у Југославији. У том правцу је сарађивао и са дописником «Политике» из Берлина Предрагом Милојевићем, за кога се у југословенским архивима тврди да је био тајни комунистички агент.⁷⁴⁶ Југословенске власти су га приликом уласка у земљу, ухапсиле и спровеле у истражни притвор, а приликом хапшења код њега је пронађено око стотину брошура комунистичког садржаја.

Комунистичка партија Југославије је током репресије којом је од стране режима била изложена, посебно током периода од завођења Шестојануарске диктатуре, почела да се опоравља око половине тридесетих година. Јосип Броз Тито је у својим сећањима навео да је након убиства секретара Централног комитета Ђуре Ђаковића 1929. дошло до појачавања репресије против комуниста. «Рачуна се да је од 1929. године, када је краљ Александар успоставио диктатуру, кроз затворе у Југославији прошло око 35 000 политичких осуђеника. Они су ту скоро сви без разлике били премлаћивани, а само је мали дио изведен на суђење, пред специјални суд за заштиту државе. Године 1929. било је осуђено од овога суда 110 лица, године 1930 – 388, године 1931 – 196, године 1932 – 301, године 1933 – 458, а године 1934 – 493 лица.»⁷⁴⁷ Тито даље наводи да је један од разлога лошег рада комунистичке партије и тај што је она била високо централизована, са центрима ван земље, регионалним у Бечу, и центром у Москви. На чело појединих органа постављани су људи у иностранству, без сталног додира са стањем у Југославији. «..Али већ 1933. године почињу да се нашироко обнављају илегалне ћелије КП, да се стварају мјесни комитети, а 1934. године, кад сам ја изашао са

⁷⁴⁶ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48.

⁷⁴⁷ Владимир Дедијер, *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита*, 1980, стр. 206.

робије, већ су били оформљени и покрајински комитети.»⁷⁴⁸ Драгољуб Јовановић наводи да су потом и током следећих година, можда тек у нешто мањој мери настављене репресије против комуниста, нарочито у Црној Гори, Војводини, Македонији и неким другим покрајинама. «Али то није било ништа према гоњењу коме су били изложени комунисти, особито у Црној Гори и Војводини. Говорило се да их је током 1936. прошло кроз затворе преко две хиљаде, а да је од разних судова послато на робију око осам стотина. Њихова централа је била у иностранству, и тамо су изгледа биле вођене тешке фракционашке борбе. Очекивало се да ће Партија бити боље постављена кад један део вођства буде прешао у земљу. Хрвати и Словенци желели су да организују посебне комунистичке партије и да не буду више само покрајински комитети или земаљски бирои, који су пред судом помињани као Зембили.»⁷⁴⁹

У том правцу треба пратити и повратак у земљу високог функционера КПЈ Благоја Паровића 1936. године. Он је у земљу стигао из Беча. Паровић је до јануара 1929. био генерални секретар савеза кожарско-прерађивачких радника. Затим је био упућен у Русију, где је свршио партијску школу и агитационо-пропагандистички курс. Од 1934. стављен је на располагање КПЈ.⁷⁵⁰

У време Чехословачке кризе током краја лета и јесени 1938. СССР се нашао на крају изолован у решавању овог питања, пошто је споразум у Минхену потписало вођство Немачке, Италије, Британије и Француске. Упркос пакту који је СССР имао са Француском и Чехословачком, због притисака Лондона, Париз се нашао у ситуацији да узмиче у односу на своје обавезе које су проистицале из пакта које је имао са СССР и са Чехословачком. У сваком случају став Москве је био у случају Чехословачке на њеној страни. Дедијер тврди да су југословенски комунисти здушно подржавали интегритет Чехословачке. „Дошли су и октобарски дани 1938. Чехословачка у смртној опасности. Хоће ли се одупрети Хитлеру или неће? КП Југославије позива народ у одбрану Чехословачке. На хиљаде омладинаца пријављује се посланству Чехословачке у Београду, као добровољци за

⁷⁴⁸ Владимир Дедијер, *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита*, 1980, стр. 206.

⁷⁴⁹ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Четврти том, „Искуства“, Београд, 1997, стр. 90.

⁷⁵⁰ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48.

одбрану угрожене чехословачке републике. У низу места одржавају се велике демонстрације. Онда страшни дани Годесберга и Минхена. Чемберлен и Далајде одлазе на поклоњење Хитлеру и Мусолинију. Кнез Павле и Стојадиновић ликују.»⁷⁵¹ Дедијер у наставку наводи да је КПЈ издала проглас поводом случаја Чехословачке где је веома оштро напала режим за издају савезничких обавеза које је Југославија имала према Чехословацима.

На унутрашњој политичкој сцени покушавало се доћи до извесног споразума са Хрватима и њиховим политичким вођом, лидером ХСС Влатком Мачеком. Управо не долажење до непосредног резултата на овом правцу је један од главних разлога пада Стојадиновића.

Комунистичка партија Југославије је све више, како се приближавао рат, критиковала политику Стојадиновићеве владе, нарочито у оном сегменту, за који је сматрала да представља уступке и чак приближавање фашистичким силама. Тако се током трајања расплета чехословачке кризе ЦК КПЈ издаје нови проглас народу Југославије у коме се каже:

«...Својом издајничком политиком према савезницима Југославије Стојадиновићева влада је извршила тежак злочин над народима Југославије. Она је помогла немачким империјалистичким разбојницима да отворе пут на југоисток и припремала народима Југославије судбину Чехословачке. Стојадиновићева политика не само да није отклонила опасност раскомадања Југославије, него је напротив ту опасност појачала и приближила. Народи Југославије требали би постати као ситниш за поткусуривање између Немачке и Италије. Хитлер и Мусолини већ хушкају бугарске, албанске и мађарске реакционарне елементе против Југославије, да би је учинили лакшим пленом немачких и италијанских фашиста...

Уочи предстојеће опасности за Југославију основна задаћа Комунистичке партије Југославије у овом је часу покренути и организирати све народе

⁷⁵¹ Владимир Дедијер, *Нови прилози са биографију Јосипа Броза Тита*, Младост Загреб, Либурнија Ријека, Спектар Загреб, 1980, стр. 246.

Југославије у борби за одбрану недељивости и независности земље против немачких и италијанских фашистичких агресора и њихових помагача.

Потребан предуслов за остварење те задаће јесте: обарање протународне Стојадиновићеве владе и стварање владе националне одбране која ће бити способна организовати одбрану земље и пружити фашистичким агресорима непоколебљив отпор. Руководјена том задаћом влада националне одбране треба да се ослања на радничку класу, на уједињење свих демократских и свих здравих националних снага Југославије, решена да побољша материјалне и културне животне услове радног народа града и села, да сместа успостави демократске слободе и братске односе међу народима Југославије на основи њихове националне равноправности, да свестрано учврсти пријатељске односе са балканским државама и да подржава пријатељске везе Југославије са свим земљама које су спремне да се боре против немачког и талијанског фашизма у првом реду са Совјетским Савезом.»⁷⁵²

Поред стенограма Народне скупштине КЈ у овом периоду, изузетно важан извор за посматрање односа југословенске политичке јавности према СССР је била дипломатска преписка југословенске мреже МИП.

У депеши МИП за посланства КЈ у свету од 27. новембра 1935. наводи се извесна дилема у којој се налази британска политика у односу на француски концепт на истоку. Француска је склопила пакт са Совјетском Русијом, Чехословачком и ради на томе да се и друге земље Мале антанте, Пољска, а у перспективи можда и Балканска антанта (савез) повежу тим системом споразума и савеза у односу на опасност немачког ревизионизма. Британија се наводно, у том тренутку још увек размишљала да слично Локарну, гарантује и неке границе у источној Европи, а у депеши се спомињу Чехословачка, Пољска и још неке којима је Француска спремна да да сличне гаранције. Британија би релативно лако прихватила такве гаранције према Пољској, имајући у обзир да она има споразум са Немачком, а такође и неку врсту савеза са Француском.⁷⁵³ За британску политику

⁷⁵² Владимир Дедијер, *Нови прилози са биографију Јосипа Броза Тита*, Младост Загреб, Либурија Ријека, Спектар Загреб, 1980, стр. 247.

⁷⁵³ Архив Југославије, 385-17-61, посланство КЈ у Буенос Аиресу, депеша МИП за посланства у свету од 27. новембра 1935.

тешко је направити било какав споразум у то време са Совјетском Русијом и ту је основна тешкоћа њеног (не)разумевања за политику Француске у источној Европи, пошто Лондон није спреман да иде далеко у прављењу неког савеза против Немачке, посебно не у правцу осетног приближавања и отопљавања односа са Совјетском Русијом. Управо овде је копча британске политике са концепцијама кнеза Павла и Стојадиновића, који су при томе имали извесно разумевање, а то се првенствено односи на Стојадиновића, и према немачкој политици. То ће бити и главни разлози за постепено дистанцирања званичне Југославије од система савеза и концепције Француске на овим просторима, као и од осталих чланица Мале антанте, а временом у извесној мери и Балканске антатне (савеза). Ипак политика званичног Београда у посматране више од три и по године, док је председник владе био Стојадиновић, није била тако једноставна и праволинијска, напротив она је кривудала и давала извесне осцилације и држала дуго прикључак са француском концепцијом на овим просторима. Међутим, и због промена у односима снага у Европи, званични Београд је све више напуштао ову од раније прихваћену и вођену француску концепцију, а све више се примицао политици сила Осовине, и сво време следио и британску стратешку замисао, у основи које су се заправо уједињавали и прожимали и кнез Павле и Стојадиновић.

Можемо приметити и нови појачани антисовјетски тон, након неколико година отопљавања односа, у извештајима МИП КЈ, дипломатским списима и званичним документима државе према СССР још крајем 1935. године. Рецимо у извештају МИП КЈ од децембра 1935. године, и поред сада већ очигледног заокрета Москве у свом основном спољнополитичком одређењу због доласка нациста на власт у Немачкој и приближавања са Француском, према СССР се пише и закључује прилично лоше. За VII конгрес Коминтерне који је акценат дао у борби против фашизма, даје се закључак у извештају МИП КЈ да је то заправо јачање Коминтерне и «...јер је тај Конгрес заиста уништио одједном вишегодишње напоре Совјета на делу општег мира и сарадње са осталим светом». У делу извештаја који се бави спољном политиком, иако се констатује успешност посета Москви Идна, Лавала, Бенеша, потписивање пактова са Француском и са Чехословачком, неочекивано се као контраст даје крајње негативна оцена међународног положаја

СССР у 1935. – «..И због тога међународни положај Совјетског Савеза у 1935. години у упоређењу са 1934. годином треба оценити негативно.»⁷⁵⁴ Заправо овакви тамни тонови у оцени спољнополитичког курса СССР, су пре били резултат намере власти у Југославији, да заправо она заузме један сасвим други курс према СССР, а пре свега према читавом спољнополитичком концепту, где се постепено напушта наслеђена концепција превасходног ослонаца на Француску.

Међународне околности у време преузимања власти Стојадиновића су биле такве да су промене у европској политици у односу на претходни период пре јачања, а потом и доласка нациста на власт у Немачкој, сада биле далеко видљивије него у ранијих неколико година. Дакле још у периоду јачања нациста, када они још нису дошли апсолутно на власт у Немачкој, али су заузимали све већи утицај у немачком парламенту, а од 1932. и партиципирали у највишој власти, долази до првих видљивијих промена у стратешкој политици Француске и политици Совјетске Русије. Совјетска Русија региструје јачање нациста, смањује постепено своју дотадашњу спољнополитичку опредељеност на контрирање версајском поретку и у том правцу са једне стране сарадњу са Немачком и другим антиверсајским снагама, а са друге стране посматрање Француске као носиоца версајског система и једног од носиоца западног империјализма.

Званични Париз је иначе и током двадесетих година видео чак Вајмарску Немачку као свог највећег спољнополитичког ривала кога је требало надгледати и сузбијати сваки ревизионизам, а са јачањем нациста долази до још веће опрезности у том правцу. Француска све више увиђа да јој њен систем савеза у Европи за сузбијање нарастајућег немачког ревизионизма није довољан. Она на западу располаже само Локарно споразумом, где је Британија само по том питању непосредно увучена у сарадњу са француским безбедоносним системом у Европи. То је у сваком случају важна непосредна заштита Француске од потенцијалне директне немачке агресије на француско-немачку границу. На истоку Европе, тамо где је вероватно да би Немачка покушала да прво оспори версајски систем,

⁷⁵⁴ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за децембар, стр. 481.

Француска располаже са билатералним системом савеза са низом земаља, потом са Малом антантом, а на Балкану блиске су јој земље Балканског споразума (антанте). Француска све више помишља почетком тридесетих да ту укључи на неки начин и Совјетску Русију, која јој се чини прихватљивијом у односу на двадесете године и због тога што Стаљин одустаје од концепта ширења револуција и контролише деловање Коминтерне. Ови трендови су знатно појачани током 1932. године када су нацисти имали делимичну власт у Немачкој, а када је Хитлер јануара 1933. постао канцелар, као да је дошло до знака за фундаменталније и брже промене у стратешкој политици ових сила. Још 1932. године Француска и СССР су склопили пакт о ненападању, да би од 1933, а посебно током 1934. разматран концепт Источног пакта. Након убиства Бартуа, концепт Источног пакта добија своје отелотворење у француско-совјетском и совјетско-чехословачком пакту, али Пјер Лавал који постаје председник француске владе током 1935. до друге половине 1936. разводњава ову идеју јер одуговлачи са склапањем и војних конвенција између ових земаља. Но без обзира на то управо у периоду када Стојадиновић преузима власт у Београду као председник владе, и делује заједно са првим намесником кнезом Павлом, атмосфера у Европи, Југославији и сазрели услови су наводили на очекивање о најскоријем успостављању дипломатских односа Москве и Београда. Са друге стране постојала су очекивања у Француској пре свега, у Чехословачкој, а до смене Титулескуа августа 1936. и о постепеном укључивању и Југославије у неком облику у сарадњу са осовином (у зачетку) Париз-Москва. Та осовина у зачетку је имала суштински интерес пре свега у сузбијању немачке експанзије и ревизионизма. У овом периоду совјетско-немачки односи се нагло кваре, они од стратешке сарадње која траје још приближно од оснивања Вајмарске Немачке и СССР, посебно од њиховог споразума у Рапалу 1922. почињу временом да слабе са јачањем нациста. Од доласка на власт Хитлера совјетско-немачки односи су дошли на врло ниске гране у односу на претходни период дужи од деценије. Нацистичка Немачка је била веома задовољна још од самог почетка Стојадиновићеве власти његовим држањем по ова два кључна питања: односу према француској, заправо француско-совјетској концепцији о мобилисању свих снага, а пре свега оних у Малој антанти и временом и у Балканској антанти, за

сузбијању утицаја нациста, и по питању даљњих југословенско-совјетских односа. У том правцу можемо тумачити извештаје југословенских дипломата, извештаје МИП КЈ почевши већ од заседања Мале антанте на Бледу августа 1935. У вези тога анализира се политика Немачке према Југославији, спољнополитичким потезима Стојадиновића (са благословом кнеза Павла) у овим првим почетним потезима према СССР, француском концепту Источног пакта, и немачко-совјетским односима. «Непосредни и најактуелнији интерес указује се у Немачкој спољнополитичким догађајима у вези с нашом земљом. У Немачкој се зна и стално истиче велика спољнополитичка важност наше земље не само по њеном стварном и геополитичком положају, већ и по утицајима који се над њим врше у комплексу односа француско-италијанских, средњеевропских, балканских, Мале Антанте, а нарочито с погледом на активност совјетске спољне политике. Из данашњег држања Немачке може да се извести закључак да је Хитлер био добар познавалац географско-политичких односа када је југоистоку Европе и нашој земљи, већ по доласку на власт у јануару 1933. поклонио своју пуну пажњу. Немачка штампа истиче да је Југославија приликом састанака на Бледу Савета Мале антанте водила прву реч и да је успела да одржи своју спољнополитичку индивидуалност у питањима која она мора другојачије осећати него друге две чланице Мале антанте. Нарочито се истиче повољност нашега става према хабсбуршком питању и Русији као и изјава о методама за обезбеђивање мира, које, поред колективних акција, могу бити вршени и одвојеним акцијама.

Са великом пажњом праћен је у Немачкој рад VII конгреса Комунистичке интернационале у Москви. Трећи Рајх осећа Совјетску Русију као тешког противника. Он је свестан борбе која му предстоји у будућности јер се он иставио налету комунизма према Немачкој и Европи. Националсоцијализам себе сматра спасиоцем Европе од овог зла и осећа тешко разочарење при констатацији да се извесне земље, после свега, још и даље не само приближују Совјетској Русији, већ са њоме и удружују.

Познато је да евентуална експанзија Немачке у будућности може ићи само њеним ширењем у правцу територија садашње Совјетске Русије, било у циљу заузимања простора за увећано становништво, било ради задобијања нових

могућности у снабдевању сировинама. Сем тога, из чисто унутрашњих побуда, често и као диверсија за тешкоће које национал-социјализам има савлађивати на многим пољима, а нарочито на привредно финансијском, режиму у Немачкој је потребно да масе одржава у запту од комунистичке опасности, па се борби против комунизма даје најшири значај и опсег и то тим пре што милиони комуниста у прохитлеровској Немачкој нису могли бити потпуно елиминисани и искључени. Са свег горњег целокупна штампа и настројења државних и партијских фактора водила су јако запажену кампању противу одлука Конгреса у Москви, упозоравајући свет на притајени али суверзивни рад комунистичке интернационале у смислу разривања данашњег друштвеног поретка у свету.»⁷⁵⁵

О закључцима Мале антанте на Бледу говори се и у извештају МИП КЈ од септембра месеца где се каже да су «..примљени су у Немачкој врло повољно. Немачка јавност нарочито је коментарисала околност што у коминикеу није било речи о ставу Мале Антанте према Совјетској Русији, иако је то питање било на дневном реду. У немачкој се сматра да је разлог тој уздржљивости опасност која проистиче из изјава датих на VII Комунистичком конгресу...».⁷⁵⁶ Међутим, пре би се рекло да је до оваквог уздржаног става у закључцима са скупа на Бледу дошло због Стојадиновићевог, односно званичног југословенског става, пошто су познати стратешки ставови Бенеша и Титулескуа по питању СССР и посебно по питању Источног пакта.

О односима званичне Румуније према СССР у овом периоду, већ је напред опширније писано, а овде би се додао исечак из септембарског (1935) извештаја МИП КЈ: «Односи са Совјетском Русијом су врло пријатељски. Преговори о закључењу трговинске конвенције приведени су крају. Совјетска влада усвојила је, углавном пројекат који је био припремљен у Букурешту, и Конвенција ће бити

⁷⁵⁵ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за август, стр. 312-313.

⁷⁵⁶ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за септембар, стр. 312

закључена по повратку совјетског посланика у Москви. Она ће се у погледу царина, такса и осталих формалности оснивати на клаузули највећег повлашћења...». У наставку се наводи да ће се највероватније ускоро у Букурешту отворити трговинско представништво СССР.⁷⁵⁷ У вези чехословачко-совјетских односа, који су иначе постављени на начелу изузетног пријатељства и чак војног савезништва у септембарском извештају МИП КЈ се каже: «Крајем септембра месеца вратила се из Русије чехословачка војна мисија, која је тамо била на челу са шефом Генералштаба, генералом Грејчим. Чехословачки политички кругови задовољни су са срдчним пријемом на који је наишла чехословачка мисија у Русији.»⁷⁵⁸ У октобарском извештају говори се о томе да је враћена од стране Совјета јунска посета Бенеша Москви, на тај начин што је у Праг дошла совјетска делегација која је дочекана спектакуларно. У Билтену МИП за октобар се каже да су између осталог на пријему у Друштвеном клубу у Прагу, делегацију срдчно примили Бенеш и други високи чехословачки политичари и да су совјети свуда у владиној и опозиционој штампи (изузев крајње деснице и немачке мањине) поздрављени «као гласници мира». Наводе се речи књижевника из совјетске делегације том приликом Алексеја Толстоја који је рекао «..фашизам доноси смрт, јер мрзи слободу и културу јер гаји само своје нехумане циљеве и ниске инстинкте...Ми пружамо оним земљама руку које неће да падну у ропство фашизма и које неће да буду физички уништене. Ми смо искрени пријатељи својих савезника. Ако неко буде претио нашим савезницима ми ћемо на претњу одговорити претњом. Ако их неко нападне, ми ћемо одговорити снажним ударцем једног народа од 175 милиона који није слабо наоружан... ми ћемо се борити за културу и слободу наше братске Чехословачке.»⁷⁵⁹

⁷⁵⁷ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за септембар, стр. 347.

⁷⁵⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за септембар, стр. 355.

⁷⁵⁹ Архив Југославије, Фасцикла бр. 334, ПСШ, III Билтен, II Октобар 1935, стр. 174-175.

Са друге стране ни Коминтерна није остала без фундаменталне измене своје политике у Европи, где у односу на концепт двадестих година када је версајски систем, конкретније француски систем безбедности у источној Европи (тзв. «санитарни кордон земаља») био главни противник у оквиру критике империјалистичког блока, а заједно са њим и Југославија, као део Мале антатне и француски савезник била означена као противник («великосрпски национализам», «тамница народа» и др,) сада долази до означавања фашизма као главног противника. Седми конгрес Коминтерне одржан је управо у периоду приближно кад и Бледски скуп Мале антате (од 25 јула до 21 августа у Москви) и он је означио фашизам као свог главног противника: «...главну и највећу опасност, фашизам значи рат и освајачку политику и као такав представља највећу опасност миру». На конгресу се разоткривају и методи деловања фашизма за које се каже да се прилагођавају «националним специфичностима сваке земље, па чак и специфичностима разних слојева у истој земљи», развијајући до крајности расну нетрпељивост, егоистичке страсти и др.⁷⁶⁰

Власти у Југославији су посебно зазирале од комунистичке пропаганде коју подржавају совјети, што би се свакако, могло појачати, уколико би се успоставили пуни дипломатски односи две земље. Од како је СССР ушао у Друштво народа, две земље су имале своје делегације у овом најважнијем међународном телу. Посебну пажњу југословенске дипломатије је изазвао дипломатски сукоб СССР и Уругваја у оквиру редовног заседања Друштва народа у јануару 1936. Овај сукоб је настао, како се наводи у извештају југословенског МИП за јануар 1936.: «До сукоба је дошло услед одлуке Уругваја да прекине дипломатске односе са Совјетском Русијом, наводећи као разлог учешће совјетског посланства у Монтевидеу у скорашњој комунистичкој побуни у Бразилији, стављањем новчаних средстава на расположење комунистичким превратничким елементима. Тим поводом, Совјетска

⁷⁶⁰ *Комунистичка интернационала, Стенограми и документи конгреса*, Седми конгрес комунистичке интернационале, књига број 11, Горњи Милановац, 1983, стр. 22; Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1935, Архив Југославије, Књига VI, Београд 2011, Извештај за август, стр. 312.

Русија поднела је тужбу Савету против Уругваја, позивајући се на члан 12 Пакта Друштва народа по чијим су одредбама државе чланице Друштва дужне да своје спорове, које их могу довести до прекида, подвргавају арбитражном поступку судском решавању или Советској анкети. Према поверљивим обавештењима којима располаже Министарство иностраних послова, у женевским круговима тумачено је да је Совјетска Русија изнела свој сукоб са Уругвајем пред Савет Друштва народа желећи да се, преко тог случаја у којем се не осећа крива, оправда од свих сумњичења и скине са себе све оптужбе за спровођење комунистичке пропаганде у страним државама...»⁷⁶¹ Након тога дошло је до разрешења овог спора у оквиру Друштва народа, пошто је Уругвај одбио да поднесе инкриминисани материјал којим наводно располаже против Совјетске Русије, а совјетска делегација је изјавила да их овакав став Уругваја задовољава.

У том правцу на основу месечних извештаја југословенског МИП можемо открити запажања југословенских дипломата о погоршавању односа између СССР и фашистичких сила Немачке и Италије. Тако се у јануарском месечном извештају МИП КЈ наводи да «..Пада у очи да је у Италији почела оштра новинарска кампања против Совјетске Русије, од како је Италија ублажила свој став према Немачкој. Због овога совјетски амбасадор у Риму уложио је протест код италијанске владе, претећи да ће совјетска штампа појачати своје против нападе, ако се не престане са изазивањем.»⁷⁶² У истом јануарском извештају МИП каже се да «Немачки званични кругови и целокупна немачка јавност такође су с великом напрегнутошћу пратили дипломатске разговоре у Лондону и Паризу о аустријском питању, као и економском плану за Средњу Европу. Увлачење Совјетске Русије у те разговоре и комбинације с њом немачки кругови пропраћају са скептичним коментарима...» Посебну пажњу и страх немачке дипломатије с обзиром на средњорочне Хитлере

⁷⁶¹ Архив Југославије, Месечни извештаји Министарства иностраних послова КЈ, јануар 1936. 159-32, Досије политичке секције, Текст резолуције Савета Друштва народа о спору Уругваја и СССР донет је 24. јануара 1936.

⁷⁶² *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за јануар, стр. 35-36.

планове експанзије прво у средњој Европи, изазивало је повезивање Француске са СССР (претходне 1935. 2 маја склопљен међусобни пакт), као и намера да се у тај савез повежу и остале земље Мале антанте и Балканског савеза, као и Пољска. О томе се у наставку месечног извештаја МИП КЈ за јануар 1936. каже «..Развој француско-руских односа у вези са претстојећом ратификацијом француско-совјетског пакта изазвао је, како у званичним тако и у свим немачким политичким круговима, не само живи интерес него у извесној мери и забринутост. У овом пакту Немачка види један инструмент уперен против се, а с обзиром на сличан чехословачко-совјетски уговор, види и једно средство да се Немачка војнички потпуно заокружи. Последња посета Литвинова у Лондону и у Паризу и разговори маршала Тухачевског с енглеским и француским ђенералштабом само су појачали пажњу с којом Немачка прати дипломатску акцију Совјетске Русије. Иако се верује да Литвинов у Лондону није постигао никакве резултате, који би ишли на штету енглеско-немачких односа, Немачка сматра да западне демократије чине велику грешку што Совјетску Русију све више уводе у европску политику. Немачке одговорне личности указују чак на опасност коју данашња Русија 'може да представља за нормалан развитак европске политике и социјалну равнотежу на континенту'.»⁷⁶³ У месечном извештају МИП КЈ за фебруар се наводи да је неколико дана пред ратификацију француско-совјетског пакта у француском парламенту канцелар Хитлер дао француском књижевнику Бертран д Жувенелу изјаву о француско-немачким односима, где је указао да би важан камен спотицања било повезивање Париза са Совјетском Русијом, односно да «..је тај пакт створио нову ситуацију. Изразио је чуђење што се Француска упушта у дипломатску игру једне силе која искључиво жели да међ велике европске народе унесе забуну од које само Совјетска Русија може имати користи.»⁷⁶⁴ Немачки лист Алгенмајне

⁷⁶³ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за јануар, стр. 44-45.

⁷⁶⁴ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за фебруар, стр. 98-99.

Цајтунг, објавио је 4. фебруара 1936. члан «Париски програм у девет тачака» у коме наводи да је Француска за политику савеза, а против Немачке. Лист истиче девет тачака француског програма: 1. ликвидација италијанско-абисинског сукоба, да би се припремио терен за нову заједничку акцију; 2. успостављање фронта из Стрезе; 3. ратификација француско-совјетског пакта као нове карике у систему колективне безбедности; 4. одржавање Мале антанте у неослабљеном облику; 5. независна Аустрија као *conditio sine qua non* за мир у Европи; 6. закључење централно-европског пакта са укључењем Аустрије, чије би границе гарантовале Румунија и Совјетска Русија; 7. пакт између Совјетске Уније и Румуније по узору на руско-чехословачки уговор; 8. приступ Бугарске Балканском споразуму; 9. унија Лондон-Париз-Москва. Лист закључује да Француска овим програмом жели да заокружи Немачку, са свих страна: на западу, истоку, у средњој Европи и на Дунаву, јер би тиме североисточни и средњоевропски систем безбедности био повезан.⁷⁶⁵ Међутим већ у марту Немачка је умарширала у Рајнску област, наводећи претходних дана при том као изговор да «су одредбе француско-совјетског уговора у противности са одредбама Локарнског уговора..». У свом месечном извештају за март, МИП наводи да у вези тога «..није се очекивало да ће Немачка тако далеко да оде да једновремено са одрицањем Локарнског уговора упути трупе у Рајнску област.»⁷⁶⁶ Из мартовског извештаја МИП видимо да су совјетско-турски односи врло добри и да се посебно економска сарадња њихова продубљује. У исто време Пољска подвлачи да јој је стало да одржава своје пактове о ненападању са Немачком и са Совјетском Русијом. Пољска не жели да буде у табору са СССР, али у исто време жели да са њим одржава добре суседске односе.⁷⁶⁷ Међутим Пољска и даље сумњичи СССР чак и за подршку побуни у

⁷⁶⁵ Архив Југославије, 334, ПСШ, Билтен III, фебруар 1936, стр. 71-72.

⁷⁶⁶ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за март, стр. 144.

⁷⁶⁷ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије*, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за март, стр. 163.

својим источним областима. Москва такође не верује и сумњичи пољски режим. Југословенска дипломатија је са пажњом пратила успостављање поново пуних дипломатских односа Совјетске Русије и Шпаније.⁷⁶⁸

У априлском извештају МИП КЈ, каже се између осталог следеће: «...Немачка свим силама ради на одвајању Турске од Совјетске Русије. Досад није било знатног успеха у том правцу, али се у држању Турске осећа већа слобода кретања него што је то било раније. Према изјави француског амбасадора у Анкари, немачки утицај на Турску све је јачи и почиње да узима и политички карактер. Турски министар иностраних послова то не пориче и наглашава да би Турску јаче везао са Немачком, али да то не може због односа између Совјетске Русије и Немачке. Совјетски амбасадор у Турској пак наглашава, да између Совјетске Русије и Турске нема никаквих несугласица и да је однос турско-немачки чисто економске природе.⁷⁶⁹

У мајском извештају МИП указује се на чвршће везивање Грчке уз Балкански споразума, као и његов успео скуп у Београду тог месеца. У анализи грчке политичке сцене скреће се пажња и на изванредан утицај комуниста који су ушли и у парламент. Склавелес комунистички посланик говорио је у националном парламенту о потреби стварања народног фронта у Грчкој по угледу на Француску, који би обухватио антифашистичке снаге. Грчка, би по њему, требало да подржи да Балкански споразум «...сарађује са Малом антантом, Совјетском Русијом, Француском...» у правцу одржавања мира на Балкану.⁷⁷⁰ Из свега овога можемо закључити да је СССР све више увиђао опасност од нацистичке Немачке као највећи и за мир у Европи, а и за сопствену безбедност. Са друге стране у

⁷⁶⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за март, стр. 179.*

⁷⁶⁹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за април, стр. 219.*

⁷⁷⁰ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за мај, стр. 250.*

тактичком смислу, Москва је била спремна на лавирање, највише да би добила на времену за свој даљи развој и боље припреме за потенцијални сукоб. И на Балкану Москва све више врши окупљање у односу на прављење блока према фашистичким силама и сасвим је напустила ранију политику посебно изражену двадесетих година, а напуштена након доласка Хитлера на власт, о Версајском систему као совјетском противнику. У исто време, у мајском месечном извештају МИП указује се на злурад став Мађарске према заседању Балканског споразума у Београду. Мађари са друге стране све приметније уочавају одступање Југославије у односу на дотадашњу политику уочљиву и у односу на остале партнере у Малој антанти. У извештају се каже да «..услед наглог развијања југословенско-немачких економских односа у Чехословачкој осећа нерасположење према Југославији и да се погледи на питања рестаурације Хабсбурговаца не поклапају са интересима и политичким концепцијама ових двеју држава. Исто тако, подвлачи се размимоилажење између Румуније и Југославије о потреби пријатељства са Совјетском Русијом и о приближењу са Пољском...»⁷⁷¹ И овде имамо потврду све израженог ревизионизма политике званичног Београда, коју спроводе све убрзаније кнез Павле и Стојадиновић, који заправо прате британску политику и то политику њених конзервативних кругова, и делом политику Немачке, што се посебно ово друго односи на председника владе. Док је још Титулеску био на челу румунске дипломатије, званични Београд се како се наводи, размимоилазио по питању односа пријатељства са Совјетском Русијом.

Током маја месеца у Београд је дошао пољски министар спољних послова Бек, који је том приликом разговарао са Стојадиновићем. Бек се између осталог залагао за поправљање иначе традиционално лоших односа које Пољска има са Русијом.⁷⁷² По месечном мајском извештају МИП, посебну пажњу је имало излагање министра спољних послова Чехословачке Крофте у Народној скупштини и сенату 28. маја. Он је подвукао савезништво са Француском, и напоменуо да

⁷⁷¹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међународних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за мај, стр. 263.*

⁷⁷² Архив Југославије, Фонд 341, Поверљива архива 1936, Фасцикла 1, Досије Пољска.

«.Уговор са Совјетском унијом представља нови важан фактор мира у Европи. Напори Чехословачке, Француске и Совјетске Русије не угрожавају никог; напротив, имају дефинитиван карактер и срачунати су против једног неизазваног напада. Пријатељска сарадња трију држава треба да се схвати као конструктивна акција која служи миру и јачању схватања о Друштву народа...»⁷⁷³ Када је Крофта у јуну наступао у Букурешту на заседању шефова државе Мале антанте где је наступао и кнез Павле, говорио је о извесним критикама које из других земаља долазе Чехословачкој због њене тесне сарадње и пријатељства са Совјетском Русијом. Крофта је указао на неоснованост тих критика јер је Чехословачка изнутра демократска земља где је утицај комуниста слаб, и то јој даје могућност да из геополитичких разлога буде савезник са СССР.⁷⁷⁴

У јунском извештају МИП КЈ указује се на незадовољство Немачке због наговештаја решења међународне конференције у Монтреју о мореузима. Та решења би била посебно повољна за руску ратну флоту, која сада има већу покретљивост ка светским морима.⁷⁷⁵ Слично томе у јулском месечном извештају МИП напомиње се незадовољство Италије потписаним решењима у Монтреју 20 јула, који ова сила није желела да потпише. Највише нерасположења је било због могућности да совјетска флота уђе у Средоземље. «.Међутим, главни разлог овом италијанском незадовољству према Монтреу треба тражити у учешћу Русије на овој конференцији, а нарочито у датој могућности руској флоти да се појави у водама Средоземног мора. Појавом руске флоте у Средоземном мору, по италијанском мишљењу, биће поремећена равнотежа снага, коју је Италија пре санкција била успела да воспостави у источном делу овог мора у односу према

⁷⁷³ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за мај, стр. 284.*

⁷⁷⁴ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за јуни, стр. 324.*

⁷⁷⁵ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за јуни, стр. 315.*

енглеској флоти. Поред тога, евентуална сарадња ових двеју флота довела би је у подређен положај. Стога је Италија учинила најшире резерве у погледу конвенције потписане у Монтреу. Њена се дипломатска акција вероватно неће на овом задржати. Није искључено да ће она у овом питању тражити порешку Немачке пошто нова конвенција пружа могућност руској црноморској флоти да се у случају потребе сједини са флотом Енглеске.»⁷⁷⁶ Када је у питању италијанско-совјетски однос, посебно у ширем јавном мњењу земље, у том правцу може да послужи извештај МИП КЈ за септембар у којем се наводи велико незадовољство поводом «...одлуке верификационог одбора Скупштине друштва народа, да се абисинској делегацији не може одбити учешће у раду Скупштине изазвала је у италијанској јавности буру огорчења. Главна је кривица бачена на Русију, која је, како се сматра, на овај начин хтела да минира Локарнску конференцију...»⁷⁷⁷

У августовском извештају МИП КЈ каже се да немачка штампа појачва страх од Совјетске Русије на домаће јавно мњење, да би се лакше прихватио декрет Хитлера од 24 августа, по коме се војна служба у земљи повећава са једне на две године.⁷⁷⁸ У том правцу се у закључку извештаја МИП КЈ за месец август наводи да су немачка главна настојања «...да се једне стране, дислоцира француско-совјетски систем савеза, и да, с друге стране, осујети приближење Енглеске томе систему...». Када је у августу смењен румунски министар Титулеску, то је изазвало по извештају МИП, задовољство у Немачкој «...јер је он сматран за једног од главних иницијатора политике заокруживања Немачке путем остварења система колективне

⁷⁷⁶ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за јули, стр. 359.*

⁷⁷⁷ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за септембар, стр. 464.*

⁷⁷⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за август, стр. 415.*

безбедности са све већим наслоном на Совјетску Русију».⁷⁷⁹ У августовском извештају МИП КЈ говори се и о постепеним променама у спољној политици Пољске након смрти маршала Писулдског. Након разговора шефова војске Пољске и Француске «...није измењена пољска спољна политика, али наступило је ипак нешто врло важно и значајно а то је да Пољска неће бити у случају светског конфликта у противничком табору према Француској као и да нема између ње и Немачке, сем уговора о ненападању, тајних војних споразума, који би били уперени против Чехословачке и Совјетске Русије.»⁷⁸⁰ Док је на челу дипломатије Румуније био Титулеску и Праг и Букурешт су имали сагласност о ослоњу на Француску, њен покушај успостављања што чвршћег савеза са Совјетском Русијом, и јачање поред савеза са Чехословачком, односа и са осталим земљама Мале антанте, Пољском и Балканским савезом. Титулеску је све до останка на власти 1936. имао подршку за такву политику од политичких странака у Румунији, осим националиста које је предводио Ђорђе Братјану.⁷⁸¹ Чехословачка са друге стране има апсолутни консензус на унутрашњеполитичком плану о томе да је Немачка главна опасност, и да се треба у том правцу ослонити на Француску, Совјетску Русију, а тај систем савеза проширити и на друге земље Мале антанте, а по могућности и шире (Пољска са којом иначе Чехословачка нема идеалне односе, потом на земље Балканског савеза, потенцијално и на Турску и тд.). Уосталом Праг је био апсолутно спреман да у том правцу подржи француску политику, СССР и да тражи могућност укључивања и осталих источноевропских земаља у тај систем савеза започет совјетско-француским и совјетско-чехословачким пактом.

⁷⁷⁹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за август, стр. 417.*

⁷⁸⁰ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за август, стр. 418.*

⁷⁸¹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за март, стр. 167.*

У септембарском месечном извештају МИП КЈ, каже се да је приликом посете немачког министра спољних послова Нојрата Будимпешти вођено низ разговора са мађарским државницима и истакнутим политичарима. Том приликом, како се наводи у извештају МИП КЈ, «..У обавештајним круговима се тврдило да су приликом ових разговора у главном била претресана питања која се односе на борбу против Совјета, на ситуацију и однос Мађарске према Друштву народа, на домаћаје последњег Савета Мале антанте...».⁷⁸² Екстремно наглашене нападе на Совјетску Русију, њено руководство и државно уређење, приредили, су по истом извештају МИП КЈ, политички врх нацистичке Немачке на септембарском скупу нациста у Нирнбергу. Поред тога веома оштрој критици је била изложена Чехословачка, како се каже у извештају «У том правцу Чехословачка је, због свог савеза са Совјетима, била предмет осуђивања. И Розенберг, као и др. Гебелс, нарочито су подвукли да је на територији Чехословачке Републике са совјетском помоћи изграђено 36 аеродрома за совјетску авијацију. Отуда је канцелар Хитлер, колико на адресу Совјета толико и на адресу Чехословачке, у једном свом говору, на конгресу у Нирнбергу узвикнуо 'да пред вратима Немачке стоји нова немачка војска' и да ће Немачка на сваки напад споља одговорити са 'бруталном одлучношћу'».⁷⁸³ Након тога својим протестним нотама обратили су се немачкој дипломатији и Чехословачка и Румунија. У допису југословенске интерне дипломатије преноси се септембра месеца реакција и прашког угледног дневника *Право лиду* у којем се каже да је у питању оркестрирана кампања против Чехословачке, СССР и неких других земаља: «..Хитлерова пропаганда треба да створи јединствени фронт свих европских држава за борбу против болшевизма, односно Совјетског Савеза као државе. Немачка пропаганда напада и државе које су у пријатељским односима са Совјетским Савезом и наглашавају да

⁷⁸² *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за септембар, стр. 468.*

⁷⁸³ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за септембар, стр. 473.*

чехословачко-совјетски и француско-совјетски уговори имају офанзиван карактер. Тенденциозним понављањем ових неистина о совјетским аеродромима, совјетским официрима у Чехословачкој и о томе да Чехословачка треба да постане база за напад болшевизма у Средњу и Западну Европу, Немачка очекује да ће уверити бар део европске јавности и придобити је за противболшевички блок, који би она водила».⁷⁸⁴

Из свега овога можемо видети да су се две фашистичке силе Немачка и Италија у односу на Совјетску Русију, све изразитије негативно одредиле у оквиру дневне политике. Истина, то још увек није прешло у предзарађено стање, али је Совјетска Русија, макар декларативно за њих била практично главни противник, пре свега идеолошки, а потом и геополитички. Истина Италија је ранијих година имала далеко боље односе са Совјетском Русијом, као и Немачка све до доласка Хитлера на власт. Нацистичка Немачка је своје све лошије односе, пре свега идеолошке природе према СССР, постепено пренела средином тридесетих и Италији. Тако у октобарском извештају МИП КЈ се каже поводом посете министра спољних послова Ђана Немачкој следеће: «Италија је одлучила да заједно са Немачком приступи борби против комунизма. Ово је свакако највећи успех Немачке на овом састанку. Италија је још од 1924. године одржавала врло срдчане односе са Совјетском Русијом.»⁷⁸⁵

Француска је за Немачку, уз наравно Чехословачку на истоку била највећи геополитички противник у непосредном суседству, али тај сукоб интереса није имао и идеолошку компоненту, као што је то био случај са Совјетском Русијом. Нарочиту је пажњу двеју фашистичких сила, а посебно Немачке, изазивали контакти и продубљивање сарадње између Француске и Совјетске Русије, као и њихове релације са Чехословачком и другим источноевропским земљама које су планиране да се увуку у једну врсту савеза. У месечном извештају МИП КЈ за јули говори се и о ставу Немачке по питању развијања сарадње Чехословачке и

⁷⁸⁴ Архив Југославије, Фонд – 334, ПСШ, Билтен III, септембар 1936, 119, стране 126-128.

⁷⁸⁵ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936*, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за октобар, стр. 516-517.

Румуније са Совјетском Русијом. «У немачким политичким и војним круговима била је праћена са напрегнутом пажњом посета коју су совјетски авијатичари учинили у другој половини јула Чехословачкој. И овом приликом је истицано да ће надирање Совјетске Русије у Средњу Европу изазвати у скорој будућности међународне сукобе несагледивих последица. Вест о пројекту железничке пруге кроз Буковину за Чехословачку, која ће бити спојена са руским железницама, била је нарочито коментарисана, и дала повода немачкој јавности да жустро нападне спољну политику Румуније и Титулеска. На адресу Румуније упућиване су чак и опомене да се у сопственом интересу благовремено врати са опасне ‘московске линије’, јер јој се лако може десеити да изгуби не само Бесарбију, већ и добар део Буковине.» Немачка је посебно забринута, како се наводи у овом извештају МИП КЈ, француско-чехословачко-совјетским блоком. Говорећи о међународној конференцији у Лондону, у извештају се каже «..Што се тиче других питања која би могла бити стављена на дневни ред конференције, са немачке стране се чине највеће резерве, а нарочито у погледу Русије. Иако се лондонски комунике изјашњава против блокова, француско-чехословачко-совјетски блок, каже се, данас постоји и о њему се мора водити рачуна. Из последње изјаве француског министра иностраних послова доста јасно произилази да је француској влади у првом реду стало да одржи постојеће пактове са Русијом и Чехословачком, који су, по немачком схватању, у супротности са обавезама које би за Француску проистекле из новог Локарна...».⁷⁸⁶

Из овога видимо да је Немачка већ свесна да су савези и пактови потписани 1934. и 1935. учврстиле трокут односа Француске, Чехословачке и Совјетске Русије. Са друге стране у покушајима да у тај систем савеза укључе и друге земље источне и југоисточне Европе, пре свега земље Мале антанте, Балканског савеза и Пољску, најдаље се отишло по питању Румуније, чији је министар спољних послова тада био још увек Титулеску. У јулу месецу, Титулеску је изјавио у интервјуу за румунску јавност да поред Друштва народа, гаранције стабилности

⁷⁸⁶ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међуржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за јули, стр. 365-366.*

Румуније су на првом месту Мала антанта и Балкански споразум, као и Француска, Пољска и Британија. «...Говорећи о Совјетској Русији, Титулеску каже да никад није био комуниста нити је присталица те доктрине. Међутим, он сматра да зближење са Совјетском Русијом, која броји 170 милиона људи, јесте најбољи начин да се постојећим уговорима о савезу које је закључила Румунија омогући најпотпунији успех. Титулеску даље каже да није ‘никад закључио уговор о помоћи са Совјетском Русијом нити примио обавезу да се дозволи пролаз совјетских трупа преко румунске територије.’» Други истакнути румунски политичар Јон Михалке рекао је крејем јула да «...у погледу нашег евентуалног споразума са Русијом, категорички изјављујем: сматрам за свога савезника свакога ко гарантује границе Румуније и њених савезника; то може бити и Немачка и Русија, за коју ме се не тиче да ли је царска или совјетска».⁷⁸⁷ Титулеску је чак успео током 1936. да убеди владу да се смањи трпељивост према оном делу штампе «...и оним елементима који систематски нападају Совјетску Русију и владу Народног фронта у Француској...».⁷⁸⁸ Режим Стојадиновића, уз благослов кнеза Павла, није био наклоњен Николае Титулеску, због његове спремности за зближавање са СССР. Тако Глигор Попи историчар наводи да су на смену Титулеска 29 августа 1936. «...утицале десничарске снаге у Румунији које су биле против политике зближавања са Совјетским Савезом. Немачка, Италија, Пољска и Југославија настојале су да спрече склапање румунско-совјетског пакта».⁷⁸⁹

Стога је смењивање Титулеска у августу 1936. био важан преломни догађај, након чега је полет у доградњи система освих савеза доживео свој битан ударац. У извештају МИП за септембар говори се о ефекту посете Стојадиновића Букурешту одмах после смене Титулеска и конференција Мале антante у Братислави:

⁷⁸⁷ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за јули, стр. 370.*

⁷⁸⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за јули, стр. 372.*

⁷⁸⁹ Глигор Попи, *Југословенско-румунски односи 1918-1941*, Вршац, 1984, стр 150.

«.Немачки кругови сматрају да је посета коју је претседник Југословенске владе одмах по паду Титулеска учинио Букурешту знатно појачала политичке и војне везе између Југославије и Румуније и да те везе сада прелазе оквиру савезних односа у Малој антанти. Истичући резултате букурешког састанка као успех југословенске спољне политике, који ће се несумњиво рефлектовати и у будућем држању Мале антанте, немачки политички кругови изражавали су у Берлину уверење да Румунија, и поред њених добрих односа са Москвом, у догледном времену неће примати никакве војно-политичке обавезе према Совјетској Русији. У коментарима пак о састанку Сталног савета Мале антанте у Братислави истицало се да је и у оквиру Мале антате наступила значајна промена услед пада Титулеска, који је у Немачкој био сматран за бескомпромисног присталицу Француске и за једног од иницијатора политике наслона на Совјетску Русију. Стога се и веровало да је најделикатније питање којим су се три министра спољних послова налазила било питање односа са Совјетском Русијом, с обзиром на постојећи руско-чехословачки пакт, на промену става Румуније и на категорично држање Југославије у том питању. Са немачке стране одавало се Југославији пуно признање што ни овога пута није одступила од свог становишта у погледу односа са Совјетском Русијом...»⁷⁹⁰

У септембарском извештају МИП КЈ даје се и анализа одјека у СССР смене Титулеска: «Москва је са великим подозрењем примила одлазак г. Титулеска са положаја министра иностраних послова. Тамо се сматра да је пад г. Титулеска у вези са појачаном хитлеровском акцијом у Румунији и да према томе, и поред помирљивих изјава новог министра г. Антонеска, Совјети неће више моћи да рачунају на ону предусретљивост на коју су овде наилазили док је г. Титулеско био на челу румунске спољне политике. У извештају се потом цитира писање Њу Јорк Тајмса од 31 августа у чланку «Румунски фашисти добијају одрешене руке». Између осталог у чланку се каже и следеће «.отпустом Титулескуа од стране пропаганде у Букурешту, одсада ће фашистички покрет у Румунији који је само

⁷⁹⁰ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међуржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за септембар, стр. 475.*

национал-социјализам под другим именом, имати одрешене руке. Убудуће Русија ће морати убрајати Румунију у своје непријатеље...немачки утицај на Балкану, који је недавном турнејом др Шахта економски ојачан и политички оснажен, учинио је нови напредак. У фашистички блок може се убрајати не само Немачка и Италија, већ и Мађарска, Аустрија и Бугарска, вероватно и Југославија, а од сада и Румунија са Пољском, ако би она била присиљена да прави избор између Немачке и Русије.»⁷⁹¹ Иако би се могло сматрати да је овај чланак нешто претерао у проценама о доминацији фашистичких снага у Румунији након смене Титулескуа, као и то да би «..вероватно и Југославија..», могла да буде у фашистичком блоку, он указује на битан заокрет у румунској спољној политици, што ће имати директне последице на даљу политику званичног Београда у односу на Совјетску Русију, започети француско-совјетски систем безбедности у источној и југоисточној Европи.

Смена Титулеска ће у многоме помоћи да Стојадиновић и кнез Павле надаље лакше одолевају притисцима из Париза и Прага да се у својој политици према овом систему савеза позитивније одреде, креирању даљње политике Мале антанте и Балканског савеза, и напосле, наставе са политиком одуговлачења по питању даљег (не)успостављања дипломатских односа званичног Београда са Совјетском Русијом.

Абисински рат, затезање односа Италије и Британије, али вероватно и нова Стојадиновићева политика, која није полагала много на питање Совјетске Русије као значајно за званични Београд, утицали су да је први пут у посматраном периоду интересовање писања «Политике» за вести из СССР изузетно смањено. Тек у уводнику «Политике» од 5 марта 1936. се поново у уводник⁷⁹² и прву страну доводе вести у вези СССР – «Француско-руски пакт и Локарно», аутора Живојина Балугџића истакнутог југословенског дипломате. У тексту он указује на сложене односе у Европи, на експанзионистичке намере Немачке, којој се ни најмање не

⁷⁹¹ Архив Југославије, Фонд 334, ПСШ, Билтен III, Септембар 1936, стр. 104.

⁷⁹² Термин уводник, употребљавамо за сами наслов у листу Политика, на њеној првој страни, са леве стране, који се каткад протезао на читаву прву страну, а често само на њен леви део, док је са десне стране објављиван други, мањи наслов.

допада француско-совјетски пакт. У овом периоду су заиста смањене вести о СССР на минимум у односу на претходне године. Тако се СССР спомиње 11 јула у вези изгласавања у француском парламенту поверења влади по питању сарадње са Совјетском Русијом.⁷⁹³ У сутрашњем уводнику који је написао Живојни Балугџић «Енглеска и Русија о Дарданелима раније и данас», говори се о односима две силе кроз историју по питању ових важних мореуза. У уводнику од 2 августа чији је аутор такође Балугџић «Версаљски уговор на умору» говори се о напетостима у Европи, где су у првом реду Немачка и Италија ревизионистичке силе, а почео је и грађански рат у Шпанији. Балугџић указује на важност Русије, која се низом уговора вратила на велику сцену у Европи, спомињући њене пактове и споразуме са Француском, Чехословачком и најзад Монтрејски споразум о Мореузима, где је добила одрешене руке пролаза за Медитеран. Аутор указује на важност ове колосалне земље са око 170 милиона становника и пораст утицаја који бележи последњих година, без обзира на њено унутрашње уређење. У кратком чланку од 17 августа преноси се изјава јапанског посланика у Москви о поправци односа две силе. У уводнику од 30 августа «Наоружање Немачке», Балугџић говори о све већим затегнутостима у Европи, где се Француска, посебно преко нове владе Народног фронта зближила са Русијом као својом савезницом, покушавајући у том правцу да приближи и Британију. Са друге стране Немачка се убрзано наоружава. У уводнику од 3 септембра, «Око чега се води борба између стаљиниста и троцкиста у Русији» Балугџић говори о дубоким разликама две струје. Стаљин јача државност земље, противи се коришћењу Треће интернационале као ударне песнице за ширење револуције по свету, насупрот стратегији сада већ пораженог Троцког. Стаљин води по Балугџићу умеренију социјалну политику, односно не спроводи ортодоксни бољшевизам за који се залагао Троцки.

Иако Краљевина Југославија и СССР нису успоставили званичне односе, њихове дипломате, акредитовани представници, стручњаци, па чак и војна лица су се сусретала у оквиру различитих међународних скупова и организација, од

⁷⁹³ «Политика», 11 јул. 1936, «По питању техничке сарадње са Русијом влади изгласано поверење», стр. 1.

Друштва народа до чак војних манаевара трећих сила. Тако у септембарском извештају МИП КЈ сазнајемо да су на маневрима у Пардубици у Чешкој «присуствовали само војни изасланици, са војним мисијама, савезничких земаља (мисли се на савезничке земље Чехословачке као домаћина и организатора ових маневара чехословачке војске – примедба ДП);: Мале антатне, Француске и Русије.»⁷⁹⁴ Тако су се војне мисије и војни изасланици Југославије и СССР на маневрима у Чехословачкој нашли у збиља неуобичајеној ситуацији, да су са једне стране у оквиру групе савезничких земаља према Чехословачкој као домаћину и организатору ових војних маневара, а да у исто време, међусобно једна земља другу нису ни у пуном обиму признале ни одржавале дипломатске односе.

Након смене Титулеска фашистичке силе појачавају своје деловање у источној и југоисточној Европи, у намери да одстране утицај Француске и развију антисовјетско деловање, те покушају да изолују Чехословачку. Из извештаја МИП за октобар говори се о сусрету аустријског и мађарског министра спољних послова у Будимпешти: «Противно својој уобичајеној резервисаности, Кања је врло жестоко напао Совјетску Русију, коју чини одговорним за данашњу европску ситуацију, говорећи да је Москва врело свих интрига, свих тровања и свих лажних игара. За Кању је неразумљиво да Совјетска Русија може рачунати на савезнике у Западној Европи и да још има земаља које не увиђају инфамне махинације совјетске спољне политике, додајући да чињеница тесних односа између Прага и Москве претставља непремостиву препреку за нормализацију мађарско-чехословачких односа.»⁷⁹⁵ У овој и следећим годинама долази до појачавања сукоба у источној, а потом и југоисточној Европи између фашистичких сила и са друге стране француске и совјетске политике које пружају помоћ Чехословачкој. Немачка политика је у односу на Југославију, посебно у мандату Стојадиновића,

⁷⁹⁴ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за септембар, стр. 487.*

⁷⁹⁵ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за октобар, стр. 521.*

тежила да је што више дистанцира од Француске, да олабави Малу антенту и изолује Чехословачку, те да се не успостављају односи Београда са Москвом. Стојадиновић је при том добијао начелну подршку Берлина у односу на уобичајене притиске Италије, и чак од 1937. кренуо да директно успоставља тешње односе са Римом (уз благослов Немачке). Немачка је појачала економску, односно трговинску сарадњу са читавим Балканом, укључујући Југославију, одакле су увозени највише пољопривредни производи. Ову политику је у главним контурама подржавала и Велика Британија, тачније њени конзервативни кругови, који су рачунали да управо агресивни фашизам и његов антиверсајски ревизионизам усмере против Совјетске Русије као главног противника. Стога је и кнез Павле макар прећутно, подржавао ову Стојадиновићеву политику, посебно по питању даље дистанце према СССР и постепеног истискивања француског утицаја. Пољска се у периоду када је на њеном челу био Бек држала врло уздржано у односу на ове процесе у источној Европи, али је са задовољством пратила политику дистанцирања СССР, о чему сведочи и октобарски извештај МИП где се говори о задовољству у службеним круговима у Варшави због смене Титулеска, конкретно због његове политике приближавња совјетима.⁷⁹⁶

У октобарском извештају МИП КЈ се каже да Немачка покушава да искључи СССР из договарања сила о односима у западној Европи, о улози Совјета у Шпанском грађанском рату. Немачка сматра да је након смене Титулеска положај Југославије много јачи. «Док је до скора у самој Малој антанти за свој познати став према Совјетској Русији Југославија била усамљена и имала против себе и Румунију и Чехословачку, сада са румунским хлађењем према Русији од пада Титулеска, Југославија и Румунија чине притисак на Чехословачку. Поводом

⁷⁹⁶ У извештају МИП КЈ од октобра се наводи, да Пољска има пактове о ненападању и са Немачком и са СССР. «..Они који мисле да ће Пољска заузети став посредника за стишавање затегнутих односа између Берлина и Москве, варају се, јер то не би било у њеном интересу. Неслога између ове две велике државе представља врло сретну околност за саму Пољску, која је иначе увек била подељена када су цареви Немачке Русије били сложни. *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за октобар, стр. 529.*

горњих дипломатских састанака и преговора у Београду, у немачкој јавности доношене су многе вести махом страних агенција, да се показује и на југоистоку Европе тенденција ка стварању неутралног блока било ширег, између Мале антанте, Балканског споразума, Пољске и Бугарске, и ужег, само између Југославије и Румуније, који би важио на случај немачко-руског сукоба...».⁷⁹⁷ Дакле, немачка политика је већину својих пројекција у овом периоду одређивала ка свом идеолошком сукобу са СССР. Активизацијом тог сукоба у јавности Хитлер је добијао извесне симпатије више водећих кругова у Британији, као и конзервативних кругова у више других европских земаља. Он је у том правцу отупео отпор снага у европским земљама које су увиђале опасност даље немачке експанзије у правцу ревизије Версајског мировног уговора, и на средње стазе угрожавања мира у Европи. Хитлер је тежио да постепено изолује и Француску, али како је то било још увек доста тешко, сконцентрисао се на дистанцирање СССР и заокруживање Чехословачке, паралалено градећи свој простор за аншлус. Југословенска политика му се у том правцу чинила погодном и због њене спремности да зазире од рестаурације сваког облика Подунавске монархије, али не и од аншлуса ни у приближној мери.

У извештају МИП КЈ за септембар говори се да у Белгији, преко фламанског покрета јача утицај Немачке. „...Уз појачани утицај фламанског покрета мора се додати да је утицај Француске у Белгији у многоме опао, а нарочито од момента потписивања француско-совјетског пакта који је послужио да се у Белгији пропагира идеја да би Белгија у извесном моменту била обавезна да ратује за рачун Совјета или пак за Малу антанту.“⁷⁹⁸

Из извештаја др Војислава Радовановића отправника послова посланства КЈ у Лондону за септембар описују се ефекти заседања делегата радничких синдиката

⁷⁹⁷ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међуржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за октобар, стр. 528.*

⁷⁹⁸ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међуржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за септембар, стр. 447.*

(тред униона): „...Суђење, а затим стрељање, у Москви донели су велико разочарење енглеском радништву, које се радовало најављеном новом совјетском Уставу, у демократском духу више него који други. Ипак је наглашена жеља за једном тешњом сарадњом између енглеских и руских радничких синдиката. Али у погледу стварања фронта са либералима, нарочито са комунистима конгрес није био одушевљен том идејом. Председник Финдлеј је подвукао да, кад је у питању борба против фашизма, сви, и социјалисти и либерали и комунисти се налазе на истој линији. Међутим, њихови путеви воде различитим правцима те је без наде очекивати неку органску групацију од таквих странака. Конгрес је ипак пледирао за закључење једног Пакта о ненападању и узајамној помоћи који би се имао закључити под окриљем Лиге народа а који би обухватао Русију, Француску и Велику Британију – чак и без Немачке ако она то не жели. Наглашено је да су лабуристи противни политици учвршћења мира на западу, ако би се тиме не би обухватила и Источна Европа. Дакле, никако оставити слободне руке Немачкој према Русији и Истоку.⁷⁹⁹ Из овога можемо закључити да су у Британији лабуристи и левица у целини имали прилично уравнотежену политику према СССР, као и према опредељењу француско-совјетским за стварање система савеза у источној Европи, где би се блокирала експанзија и даља ревизионистичка делатност Немачке и фашистичких земаља у целини. Ова политика се у бити разликује од политике аристократских кругова и крупног капитала у Британији, ослоњеном највише у делу конзервативне странке. Проблем кад је у питању Југославија и југословенско-совјетски односи у целини, да су управо тим круговима били блиски кнез Павле и Милан Стојадиновић, што је у многеме омело даље приближавање и успостављање односа Југославије и СССР током друге половине тридесетих.

На заседањима Друштва народа, од како је и СССР постао његов члан, долазило је до комуникације и додира и са југословенским дипломатским представницима у овом високом међународном телу. Тако у извештају од 28

⁷⁹⁹ *Месечни извештаји југословенског посланства у Лондону 1930.-1941*, Извештај др Слободана Радовановића, отправника послова за септембар 1936, стр. 301-306.

новембра 1936. са заседања Друштва народа који је МИП слао својим посланствима у свету, наводи се да је „...совјетски представник на овом заседању Друштва народа Литвинов је овога пута на суптилан начин углавном подржавао ставове и предлоге контра Немачке. Совјетска Русија је гласала на предлог југословенске делегације, заједно са делегацијама земаља Мале антанте, Балканског споразума, Француске, Пољске, о дефинисању тероризма, мерама за сузбијање тероризма и предлогу да се у 1937. сазове међународна конференција о сузбијању тероризма.⁸⁰⁰

У вези рата у Шпанији извештаји МИП КЈ су били различити у односу на улогу Совјетске Русије, између осталог и врло критични. Тако се у вези доласка на челу владе Љарга Кабаљјера у трећем месецу рата, наводи да грађански рат поприма сасвим нову форму „...Док је наике у првом месецу имао карактер унутрашње борбе између владе и побуњеника, у другом шири карактер борбе између демократизма и фашизма, он се у трећем, са доласком на владу Љарга Кабаљјера, потпуно изродио у социјалну борбу између два друштвена поретка, између болшевизма и анархизма са једне и капитализма са друге стране. Мадридска влада, која је у првом, и у знатној мери и у другом периоду имала моралну, а донекле и материјалну подршку капиталистичких великих сила и уживала неподељене симпатије демократских држава европских, изгубила је исте са прелазом целокупне државне власти у руке комуниста и анархиста.“ У наставку се указује на повлачење Британије и Француске из активне улогу у Шпанском грађанском рату, где остају супротстављени: „На тај начин остале су на попришту само државе које претстављају екстремне социјалне тенденције – с једне стране Совјетска Русија, а с друге Италија и Немачка, и шпански грађански рат претворио се у ствари у рат између ове две групе великих сила као носиоца потпуно опречних државних концепција...“ У наставку се говори врло прецизно и са обимним подацима о совјетској војној помоћи републиканској влади, „...о искрцавању у Валенцији 600 совјетских војника“, потом бројним авијатичарима, оружју и опреми

⁸⁰⁰ Архив Југославије, 385-17-61, посланство КЈ у Буенос Аиресу, извештај МИП у Београду за посланства у свету, од 28. новембра 1936. о последњем заседању Друштва народа.

који се допрема. Указује се на велику улогу совјетског амбасадора Розенберга у Шпанији на креирање политике владе у Мадриду. „...Од нарочите је важности акција коју је овде развио совјетски амбасадор г. Розенберг који је дошао са готовим планом за совјетизирање Шпаније. Последња влада уопште није образована од стране г. Азање, већ од стране г. Розенберга, и зато је и добио претседништво шпански Лењин г. Ларго Кабаљеро, а портфељ министра иностраних послова г. Алварес дел Вајо који је васпитаник Чеке и био за време ранијих режима плаћени агент Москве у Шпанији. На захтев г. Розенберга наименован је г. Дел Вајо и за комесара рата, како би он могао увек бити у контакту с њим и давати му потребна наређења. У ствари, влада г. Љарга Кабаљера не доноси ни једну важну одлуку а да претходно не тражи мишљење и савет г. Розенберга и поступа у свему по његовим инструкцијама.Владин део Шпаније је у ствари већ сада совјетска колонија чији је гувернер г. Розенберг“. У наставку се наводе и друга решења у организацији земље, посебно у Каталонији, који се делом организују по совјетском моделу. Са друге стране се указује и на помоћ коју Португалија, Немачка и Италија дају побуњеницима. Међутим томе се посвећује далеко мања пажња него делу који говори о уплитању совјета. Указује се на далеко боље наоружање и организацију војске побуњеника, па се и прогнозира њихова вероватна победа на крају сукоба, сем уколико се не деси интервенција СССР директније. „... У случају пак руске интервенције и евентуалне победе владиних трупа грађански рат не би био никако завршен са поразом побуњеника, јер би тек онда дошло до унутрашњег разрачунавања и борбе за превласт између комуниста и анархиста, лењиниста и троцкиста.“⁸⁰¹ Чини се да је овај октобарски извештај МИП КЈ о грађанском рату у Шпанији и улози у њему страних сила, посебно СССР, рађен прилично пристрасно, са прилично наглашеном оптужујућом компонентом према Москви и совјетској улози, а са приличним маргинализовањем помоћи и мешања фашистичких земаља на страни побуњеника са друге стране.

⁸⁰¹ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међуржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за октобар, стр. 544.*

Интересантан је шифрован телеграм из југословенског посланства у Турској за МИП од 19. септембра. 1936. У њему се наводи списак бродова који су из Црног мора слали ратни материјал за Шпанију. Југословенска дипломатија се дистанцирала од рата у Шпанији, док је са друге стране било јасно да СССР директно помаже републиканску власт.⁸⁰² Међутим имајући у виду идеолошке ставове Стојадиновића, и делом кнеза Павла, није искључено да је интересовање југословенског МИП од посланства КЈ у Цариграду и Анкари за списак бродова који су носили из Црног мора ратни материјал за Шпанију и који су морали проћи кроз Босфор и Дарданеле имало различито порекло.

У вези Шпаније и у децембарском месечном извештају МИП КЈ се наставља писање о доминантној улози Совјетске Русије у раду републиканске владе. Тако амбасадор Розенберг и совјетски представници врше притисак ка маргинализовању анархиста и троцкиста („бакуњин-троцкиста“) у републиканској Шпанији. При томе се повећава директна совјетска војна помоћ републиканској влади „...Због руске интервенције општи војни положај знатно се изменио у последње време у прилогу владе у Валенсији, тако да је дефинитиван исход рата постао неизвестан. Влада је добила из Совјетске Русије све најмодерније оружје које јој је раније недостајало, како да сада њени авиони и топови далеко надмашују националистичке. У погледу људства такође стоји много боље од националиста и повећала је месеца децембра свој кадар са нових 60 000 људи, од којих 22 000 обвезника регрута, и 40 000 Каталонаца.⁸⁰³

У новембарском извештају МИП КЈ анализира се француска унутрашња политичка сцена. Влада подржава и даље споразум са СССР и истиче спремност за

⁸⁰² Архив Југославије, фонд 370, посланство КЈ у Турској, Цариград и Анкара, депеша са шифрованим подацима од 19. септембра 1936.

⁸⁰³ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међурђавних односа 1930-1940, година 1936*, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за децембар, стр. 661.

продубљивање сарадње, што посебно подржавају леве снаге у земљи, али и напада део снага на десници.⁸⁰⁴

Интересантан је примерак листа Вестник (излази на руском језику) који је из југословенског посланства у Буенос Аиресу послат за МИП у Београд. Реч је о листу изразите деснице, заправо профашистичком кога издају у Аргентини и Буенос Аиресу руски бели емигранти. У овом броју мартовском (1937). жестоко се напада и критикује «младоруски и јудејски..» лист такође руске беле емиграције у Буенос Аиресу «Русија и Аргентина». У наставку се доноси пар чланака који се баве анализом залеђине Марсејског атентата на краља Александра, што је и изазвало пажњу југословенског посланства да пошаље овај примерак за Београд. Ту се тврди да наводно екстремна десница којој се приписује у јавности Европе да стоји иза атентата, попут фашистичке Италије, потом Мађарске, заправо није главни кривац, већ наводно да су главне коловође сама Француска која је по њима зажмурила и није спречила остваривање атентата, а потом се прихвата кривица и Мађарске и хрватских усташа.⁸⁰⁵

Током пролећа месеца 1937. године, југословенско посланство у Анкари, као и Генерални конзулат у Цариграду, су у више наврата слали за МИП у Београду детаљне извештаје о списку и називима, као и транспортованом терету совјетских теретних бродова који пролазе кроз Босфор и Дарданеле и носе терет помоћи за републиканску Шпанију.⁸⁰⁶

Из југословенског посланства у Варшави 29 августа се обавештава МИП, да је пољска дипломатија, укључујући и самог Бека, преговарала са Шведском, да скандинавске земље у Друштву народа заузму неутралан став. То по мишљењу

⁸⁰⁴ *Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Извори за историју међуржавних односа 1930-1940, година 1936, Архив Југославије, Књига VII, Београд 2012, Извештај за новембар, стр. 606.*

⁸⁰⁵ Архив Југославије, депеша посланства КЈ из Буенос Аиреса од 26. марта 1937. са слањем примерка руског белоградејског десничарског часописа Вестник, с тиме да је раније послат и примерак руског белоградејског емигрантског часописа Русија и Аргентина (такође излази на руском језику у Буенос Аиресу).

⁸⁰⁶ 370-35-13, на пример и више таквих дописа крајем 1936. и пролећа 1937. године.

саветника посланства КЈ Славка Којића не би одговарало Совјетској Русији, која је рачунала у Друштву народа на подршку скандинавских земаља, кад је у питању осуда агресивних потеза фашистичких сила, попут рецимо италијанског напада на Абисинију и сл.⁸⁰⁷

У депеши за МИП коју је послало посланство КЈ у Турској од 8 јула 1937. запажа се да шпанска лађа Магаљнес у Дарданелима је ударила у судару и потопила италијанску лађу Напо Пино. Магаљнес је задржан у луци ради истраге од турских власти. Од чланова посаде укупно 31 лице се пребацило на руску лађу Симансик које иде за Одесу. Предпоставља се да су то претежно авијатичари, а од њих чак 19 наводно има југословенско држављанство и прилаже се њихов списак.⁸⁰⁸ Вероватно се ради о покушају кријумчарења добровољаца за шпански грађански рат, на страни републиканаца.

У вези Шпанског грађанског рата је потписан мултилатерални споразум 28 октобра више средоземних земаља и великих сила. Тај споразум подразумева заједничку међународну контролу шверца оружја на мору, а предлагачи су Британија и Француска. Потписници су поред ове две земље још и Грчка, Румунија, Бугарска, Египат, Турска, Југославија и СССР. За Југославију је потписао споразум Божидар Пурић, а за СССР Максим Литвинов.⁸⁰⁹

Дипломатска преписка југословенских посланстава у свету са централом МИП-а у Београду, оставља нам документацију о ставовима југословенских званичника према СССР, као и о међународној позицији совјета. Тако у депеши од 17. септембра 1937. МИП извештава посланства КЈ у свету, да је Хитлер на великом годишњем нацистичком скупу у Нирнбергу изразио спремност да подржи садашњи статус у Европи, али да бољшевизам који се учврстио у СССР и шири према остатку Европе, угрожава *status quo*. По њему Енглеска треба да се определи

⁸⁰⁷ Архив Југославије, по јављању регионалним посланствима поверљиво бр. 790, из Варшаве од 29 августа 1937.

⁸⁰⁸ Архив Југославије, фонд 370, посланство КЈ у Турској, депеша за МИП од 8 јула 1937.

⁸⁰⁹ Архив Југославије, фонд 370, посланство КЈ у Турској, депеша за МИП од 28 октобра 1937.

да ли је са једне стране за Совјетску Русију, или са друге стране за Немачку и Италију.⁸¹⁰

Писање југословенске штампе о СССР је било разноврсно и као и ранијих година, подељено по политичким ставовима. То је важило и за публицистику. Тако је др Милан Поповић, Новосађанин и «велики јенесовац», донео у неколико чланака критику политике Драгољуба Јовановића, као и самог СССР. Потом је те текстове објавио у мањој брошури под називом «Акција Драгољуба Јовановића» 1936. године. Јовановић о томе каже «..ту сам представљен као експонент Треће интернационале, док је за СССР и поред новог Устава остала на снази диктатура пролетаријата.»⁸¹¹

Сатирични лист «Геца» нападао је углавном Удружену опозицију, а посебно симпатије левих земљорадника према СССР.⁸¹²

Из извештаја италијанског војног изасланика својој влади у Риму, видимо да је током 1936. код њих постојало уверење о слабљењу утицаја руске емиграције на спољнополитичку позицију Југославије. Ту се наводи да је још пре само годину дана утицај руске емиграције на одређивање политике Београда према Москви био висок. Нарочито је елита руске емиграције имала велики утицај на југословенску спољну политику, и то захваљујући свом политичком и материјалном утицају. Ту треба апострофирати бивше царске генерале, као и друге високе официре, потом аристократију и богате појединце. Тај утицај је био посебно изражен на краља Александра Карађорђевића. И поред тога, југословенска политика према СССР је имала своје неформалне канале комуникације, као што је пре свега турска дипломатија. «Пак Југославија, као савезница Француске, Турске, мора да има неких тајних обавеза према Совјетској Русији, јер је и Совјетска Русија са своје

⁸¹⁰ Архив Југославије, 385, посланство у Буенос Аиресу, депеша из МИП у Београду од 17. септембра 1937; Такође пронашли смо и послату депешу истог садржаја за посланство КЈ у Турској истог дана – АЈ, 370-30-300. Хитлер је између осталог истакао да подржава постојећи status quo у Европи, али да даљње учвршћивање большевизма на континенту тумачи као повреду принципа равнотеже.

⁸¹¹ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Трећи том, „Проповеди“, Београд, 1997, стр. 329.

⁸¹² *Политичке успомене*, Трећи том, „Проповеди“, Београд, 1997, стр. 229.

стране савезник са Турском и Француском. Можда и због оваквог стања Југославији се не жури да склопи са СССР засебан политички или војни пакт.

Познато је да је већина југословенског народа за то да се Југославија приближи Совјетској Русији, али под условом да се Русија одрекне комунистичке пропаганде у границама Југославије, јер југословенски народ у огромној већини не би прихватио комунистичке методе које су упропастиле руско сељаштво. Против зближавања Југославије и СССР експонирају се отворено богатији југословенски кругови, јер им долази у питање материјална страна. Због тога се од стране Југословена одуговлачи почетак признања СССР.»⁸¹³

Из извештаја југословенског посланика у Варшави од 29 августа 1939. сазнајемо више о односима између СССР и његових суседа. Наиме у посету Варшави је дошао шведски министар спољних послова Солдер. Југословенски посланик у Варшави наводи у свом извештају МИП-у у Београду, да „...у вези ове посете СССР није спокојан, јер је свестан да Бек настоји да одвоји Шведску, као и остале скандинавске и балтичке земље од активне сарадње са Москвом...“. Шведска се раније залагала за концепт колективне безбедности, а у последњој години инсистира на концепту неутралности. За СССР се каже и да у Карелији и Мурманску прегрупише своје војне снаге које су окренуте Скандинавским земљама, првенствено ка Финској.⁸¹⁴

Децембра 1937. године у Београд је у службену посету дошао министар спољних послова Француске Делбос, у покушају да утиче на Милана Стојадиновића и кнеза Павла, да прихвате основне постулате спољне политике Кеј Д Орсеја, и зауставе своју већ уочљиву дистанцу у односу на званични Париз. Ова посета је била повод масовних манифестација представника различитих политичких опција у Београду у Југославији, посебно пријатеља Француске и франкофила који су на више места у главном граду организовали демонстрације и скупове подршке Француској. То је у исто време била и масовна критика према тадашњој политици актуелне власти, пре свега у односу на Стојадиновића и кнеза

⁸¹³ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, 37-9-48-57

⁸¹⁴ Архив Југославије, посланство у Варшави, извештај потписао Славко Којић секретар посланства КЈ у Пољској, 29 август 1939.

Павла. Полиција је интервенисала и било је већи број повређених и један погинуо демонстрант. Из извештаја домаћих и страних средстава информисања видимо размере незадовољства и масовност манифестација.⁸¹⁵

Југословенска политичка и друштвена јавност је и даље била подељена око СССР-а. Било је приметно да се протеклих година због јачања ревизионистичких сила са једне стране, и несигурног држања западних демократија у односу на своје обавезе одржавања мира, углед Совјетске Русије повећава и од ње очекује помоћ у очима бројних припадника нижих и средњих слојева Југословена. То је посебно било изражено код српског и других православних народа Југославије. У престижним гласилима интелектуалаца, нарочито оних у спектру левнице, па и политичког центра, писање о СССР, и уопште о Русији, поприма све већи простор и интересовање.

Иако је дошло до извесног смекшавања односа Коминтерне према Југославији и другим земљама тзв. «сантирарног кордона», због промене политике Москве и нацистичке опасности, југословенски режим је и даље третирао комунисте као велику опасност и развијао бескомпромисну борбу против њих. То посебно важи за период када је на челу земље био тандем који су чинили кнез Павле Карађорђевић, као први намесник и Милан Стојадиновић, председник владе. На основу архивске грађе, имамо депеше дипломатске преписке са југословенским посланствима у свету, где се спомиње однос према комунистима и посебно СССР. Тако је централа МИП у Београду прилично ажурно обавештавала посланства у свету о кретањима истакнутих југословенских комуниста и коминтерновских функционера, који су се пребацивали за Шпанију. Тако у депеши за посланство у

⁸¹⁵ Архив Југославије, Фонд 37, Милан Стојадиновић, о доласку Делбоса у Београд и манифестацијама подршке Француској и критици политике режима постоје исечци новина од 9-12 децембра 1937. Тајмс од 11 децембра: Маса пева Марсељезу – један убијен демонстрант и више рањено. Исги лист наводи 9 децембра да је лист «Политика» добио критику режима јер је о одласку Стојадиновића у Рим није известио на првој страни, већ у унутрашњости листа. «Политика» јавља да је приликом доласка Делбоса погинуо један демонстрант, а 20 рањено.

Буенос Аиресу од 4. јула 1937. говори се о кретању Мирка Димитића и Спаса Левковића по Европи ка шпанској граници.⁸¹⁶

Руска емиграција у свету током тридесетих доживљава постепену смену генерације и већу лепезу различитих мишљења и ставова. Поред деснице, укључујући и ону изразиту, све више се јављају политичке групације центра, па и левице. Поред западне и средње Европе и Балкана, руска емиграција делом мигрира и у Нови свет, укључујући и Латинску Америку. На основу архивске грађе дипломатске преписке југословенског посланства у Буенос Аиресу дознајемо нешто више о деловању руске емиграције на том поднебљу. Најутицајнија газета политичког центра и левице у исто време је била „Русский в Аргентини“, док је изразита десница објављивала „Нинџ“, а излазио је и профашистички „Веџст“. „Веџст“ оптужује за убиство југословенског краља Александра у Марсеју француске власти, да нису добро поставиле обезбеђење. Оптужује власти у Југославији да су на страни француског левичарског режима Народни фронт. Лист критикује стање у СССР, и посебно одлазак у Москву француског државника Ел Риа, који је том приликом посетио Лењинов маузолеј и ради на учвршћивању совјетско-француских односа. Овај лист концепцијски више симпатише Немачку и Италију, те има разумевања за Британију, односно део политике у њој коју подупире крупан капитал.⁸¹⁷

Веома је важан извештај који је МИП слао посланствима у вези деловања КПЈ у садејству са Коминтерном од 26 јуна 1937. У овом извештају-анализи стања у КПЈ и деловању Коминтерне према Југославији, издвајамо следеће. Дају се врло прецизан опис инфраструктуре врха КПЈ и огранака Коминтерне за Балкан, рачунајући и персоналне саставе, кратке биографије истакнутих вођа, психофизичке карактеристике. Иако смо овај извештај пронашли у архиви која се односи на преписку посланства у Буенос Аиресу, логично је да се он слао и у југословенска дипломатска представништва, углавном европских земаља, пре свега због даљег праћења, идентификације и по могућности њиховог хватања, вероватно

⁸¹⁶ Архив Југославије, посланство у Буенос Аиресу, депеша из МИП од 4. јула 1937.

⁸¹⁷ Архив Југославије, 385-17-61, Посланство КЈ у Буенос Аиресу, депеша од 26. марта 1937. и примерци часописа руске емиграције „Веџст“, „Русский в Аргентини“ и „Нинџ“.

због различитих оптужби за антидржавну и изузетно чак и терористичку активност. Тако се у извештају пажња поклања највишим руководиоцима КПЈ, који су у исто време често били и функционери Коминтерне, а неки и обитавали у Москви, попут Владимира Ћопића, Јосипа Чизминског, Мук Адолфа. Нашу пажњу посебно привлаче Борис Кидрич, Благоје Паровић, Сретен Жујовић, и изнад свих досије о „Брос Ивану“, чије је „...конспиративно име Тито“. На основу пратећих података јасно је да је реч о Јосипу Брозу, пошто се наводи да је „...рођен 6. марта 1892, селу Кумодравицу срез Клањац, по занимању струјомеханичар. Више пута осуђиван због непријатељске пропаганде...“. „Потражује се ради комунистичке делатности. Конспиративно име му је Тито.“ У даљем тексту се наводи да се у Москви налазе Брос, Паровић и Флајшер, у Шпанији је Владимир Ћопић, ухапшен је у покушају да оде тамо Мук, а покушава да уђе Бергеш. Централни комитет КПЈ се налази у Бечу, а при Коминтерни се налази представништво КПЈ које чине три члана „...и то Хорватић Камило, Воја Флајшер и Брос Иван. Ово представништво одржава најтешње везе са Секретаријатом комунистичке интернационале и сва питања претреса и чини измене ако шта нађе правилно решено и урађено, наравно у сагласности са Коминтерном...“. Спомиње још имена двојице комуниста који су у непосредној вези са Москвом, а то су Сретен Жујовић и Павловић Павле. „...Што се тиче везе са Москвом и појединим комунистичким партијама изван Русије, ове се везе обављају преко специјалних курира Коминтерне званих ‘ОМС’“. Ова су лица самостална у свом послу и независна од партије којој припадају. Ово је учињено из разлога да се везе Коминтерне са партијским руководством одвоје од партијског рада“. У наставку се наводи да је марта 1936. у Прагу требало да се одржи скуп КПЈ, али је спречен од полиције. Потом је у априлу у једној гостионици на периферији града ипак одржан тајно. Затим је Чизински отишао у Москву да реферише о стању у партији, али је задржан три месеца, а Коминтерна је поништила све одлуке априлског пленума. Потом је Коминтерна сугерисала одређене одлуке и закључке које је потом прихватио ЦК КПЈ фебруара 1937, што све заједно обележава нову политику партије, на линији „националног комунизма“

у оквиру народно-фронтовске политике.⁸¹⁸ Овако детаљан увид у стање КПЈ, њених највиших руководиљаца, који су фактички углавном у илегали, посебно сарадња са Коминтерном и Москвом, говори о одличној обавештености југословенских власти. Захваљујући међудржавној сарадњи земаља Мале Антанте, Балканског савеза, односа са Француском и др, југословенске власти су пратиле кретања функционера КПЈ и Коминтерне по читавој Европи. У самој земљи тајна КПЈ је била и поред одличне организације и конспиративног деловања, повремено изложена провалама, деловањем доушника режима у својим редовима, што је омогућавало југословенским властима да прати комунистичку и коминтерновску делатност, да је сузбијају и повремено наносе веома озбиљне ударе. Са друге стране, пада у очи, да су главни регионални центри деловања Коминтерне и КПЈ били простори оних земаља које нису биле у пријатељским односима са Југославијом, и углавном су припадали антиверсајским снагама (Аустрија, Мађарска, Бугарска и др.).

У извештају који је августа 1937. послао МИП за посланства у свету говори се у сажетој форми о утицају комуниста на Балкану и ширем региону. За Бугарску се каже да се тамо са једне стране режим супротствља комунистима, где се паралелно води неколико суђења, а са друге стране да КП Бугарске веома успешно делује пропагандно. У Грчкој се тамошњи режим супротставља комунистима и управо се суди њиховим истакнутим представницима. У Турској и поред тога што су совјетско-турски односи добри, деловање комуниста у тој земљи нема много успеха. Чехословачка има такође одличне односе са СССР, а положај комуниста у тој земљи није посебно ометен.⁸¹⁹

Политика Стојадиновића и кнеза Павла у овом временском периоду је дакле заузела дистанцу према СССР, у нешто блажем облику и према Француској, била блиска политици Британије и, а то се нарочито односи на самог Стојадиновића, примакла се обема фашистичким силама Немачкој и нарочито од 1937. и Италији.

⁸¹⁸ Архив Југославије, 385-17, посланство у Буенос Аиресу, депеша из седишта МИП у Београду, од 26. јуна 1937.

⁸¹⁹ Архив Југославије, 385-12-62, месечни извештаји МИП, за август 1937, депеша и извештај за Буенос Аирес.

У том правцу се проширивала сарадња са земљама које су пратиле сличне политичке трендове. Ту свакако има простора за Пољску, што закључујемо и из дописа МИП дипломатским представништвима КЈ од 22. јула 1938. где се анализира пољска спољна политика, посебно према СССР и додирне тачке са југословенском политиком тог времена. Ту се наводи „...да Пољска сматра да јој највећа опасност долази од Совјетске Русије и зато жели да се повеже са другим сличним земљама. Након смене Титулеска пре две године има боље односе са Румунијом. Пољска се чува антинемачке политике и у том правцу су јој Југославија и Белгија блиске...“ У наставку се каже да Варшава покушава да направи повезаност и савез са Шведском и другим балтичким земљама, али и да прошири своје односе са блиским политикама других земаља у Европи.⁸²⁰

У даљем току Румунија и Југославија су имале све мање слуха за политичке потезе и планове Француске, Чехословачке и посебно СССР-а. Румунија се после смене Титулескуа све мање показала спремном да уважава ставове Француске и да сарађује са СССР. О томе сведочи и депеша београдског МИП за посланство у Стокхолму од 22. августа 1938, у коме извештава о току заседања (последњег) Мале антанте на Бледу. Тако се преноси изнети став на заседању румунске стране, која наводи да су тадашњи румунско-совјетски односи погоршани, иако наводно „...румунска страна показује коректно држање...“⁸²¹

Када је у питању Балканска антанта (савез), он је наставио да постоји формално и у следећим месецима, укључујући и период након почетка Другог светског рата. Тако у депеши МИП за посланство у Стокхолму од 25 фебруара 1939. се извештава о заседању Сталног савета Балканског савеза. Том приликом су четири министра спољних послова (Југославија, Румунија, Грчка, Турска), изјавила „...да не желе да приступе идеолошким групацијама, које би биле уперене против

⁸²⁰ Архив Југославије, 370-35-529, Посланство КЈ у Турској, примљен допис из МИП у Београду о пољској спољној политици од 22. јула 1938.

⁸²¹ Архив Југославије, 382-1, Посланство КЈ у Шведској, депеша из МИП од 22. августа 1938.

једне, или више великих сила.⁸²² Међутим, за наше истраживање значајнија је депеша која је послата управо из посланства у Стокхолму за МИП у Београду два дана раније (23. фебруара) и у којој се анализира писање водећих шведских медија у вези заседања Балканске антante (савеза). Ту се цитира следеће „...да је Југославија била незадовољна ставом Турске да се у својој спољној политици, што више приближи Совјетској Русији...“⁸²³

Српски књижевни гласник у 1938. календарској години, наставља да у својим радовима веома широког тематског опсега, пише о Русији, па и о СССР-у, распрострањено и све више у позитивним тоновима. Изузетак су текстови у којима се спомињу унутарсовјетски обрачуни на врху, Стаљинове чистке, које су због свог интензитета забрињавале чак и пријатеље СССР-а у Југославији. Тако јануарски бројеви СКГ дају више текстова о Русији и Русима у савремености и историји, од којих је тек мањи део посвећен савременом тренутку и текућој политици. Посебну пажњу изазивају натписи и анализе о савременим руским (совјетским) писцима млађе генерације, попут Јурија Карловића Ољеше, али и даље о оним руским ствараоцима из егзила, попут Венедикта Александровића Мјакотина, Александра Блока и других.⁸²⁴ У веома афирмативном смислу дати су текстови о Достојевском.⁸²⁵ Савковићева анализа романа Достојевског полази од тога да се у Русији XIX века судара дах модернизма са заосталим феудалним тековинама.⁸²⁶ О

⁸²² Архив Југославије, 382-1-4, Посланство КЈ у Шведској, депеша из МИП од 25. фебруара 1939.

⁸²³ Архив Југославије, 382-9-28, Посланство КЈ у Шведској, депеша за МИП од 23 фебруара.

⁸²⁴ Српски књижевни гласник бројеви за јануар 1938. О Ољеши стр. 231-232 (у претходним бројевима дати су изводи из више радова и романа Ољеше, на пример у задњем јануарском броју прича Љубав стр. 164-173.), о В. А. Мјакотину стр. 237-238.

⁸²⁵ Српски књижевни гласник бројеви за јануар, о Достојевском стр. 222-225 из пера Милоша Савковића.

⁸²⁶ «Има страховитих сукоба остатака Средњег века и Истока се једне и модерног темпа живота и Европе с друге стране, руске романтике и руске стварности, патологије манастира и патологије идеалистичког револуционарства, кликуша и 'старца', трагова феудализма, и окреченог милитаризма, има зеленаша, проституције, бирократије, анархије, злочина у име конвенционалног реда и злочина у име напредних идеја.»- СКГ, 1938, стр. 224.

царској Русији и руској улози у борби српског народа за уједињење карактеристичан је фељтон Живојина Булугџића, где посебно место има сећање на Николу Пашића. Пашић се овде осенчује као традиционални русофил, окренут ослонцу на Русију у спољној политици. То је онај Пашић континуитета деловања политичког, од чега је изузетак само период његових последњих година живота када је заступао антисовјетизам, али задржао своје снажно русофилство.⁸²⁷

Руска емиграција у Југославији је у новонасталим околностима покушавала да нађе адекватне одговоре. Она је и даље представљала прилично организовану и међусобно повезану етничку групу, уз све политичке разлике, слојна раслојавања и друге проблеме са којима се суочавала. Тако је 1937. године у Београду на руском језику објављен Пушкинов зборник који је обухватао надписе и анализу више еминентних емигрантских руских интелектуалаца из Краљевине Југославије и земаља окружења.⁸²⁸

У исто време у руској емиграцији у Југославији, после вишегодишње расправе и бројних размимоилажења по питању монархијског уређења, дошло је до извесног приближавања ставова које је испољено управо на великом скупу у виду „Белог конгреса“ који је одржан августа 1938. године. Тада је можда први пут на неком тако званичном скупу представника политичке и друштвене елите беле емиграције, назначен стратегијски правац који релативизира питање монархије, односно она није више аксиом који је неспоран, већ могућност која се и не мора реализовати. „300 годишње царствовање Дома Романових је заувек славом уписано у историју Русије и никада неће ишчилети из наших срца. Но, та прошлост мора нас достојно повести у славну будућност. У супротном случају њена историјска улога ће се показати завршеном. Династија није позвана само да чува руско национално достојанство, већ и да активно служи сверуском националном интересу... Не постоји народ због династије, већ династија због народа. Русију може да спаси само човек воље и мудрости, човек великих решења, велике храбрости и политичког умећа. Ми ћемо бити срећни, ако се такав човек појави у

⁸²⁷ СКГ, 1938, стр. 185-192.

⁸²⁸ СКГ, 1938. Блградскый Пушкинскый сборникъ стр. 303-307.

династији Романов. Но, ако се то не деси, ми ћемо помоћи сваком Русу, који ће мушки повести Русију ка спасењу од бољшевизма и страног утицаја.⁸²⁹ Један мањи део руске емиграције у Југославији се политички приближио нацистима, у оквиру своје укупне борбе против поретка у СССР-у.⁸³⁰

Београдски лист „Време“ од 10 марта наставља своје повремена извештавања (истина много ређе од „Политике“) о збивањима у Совјетској Русији. У овом броју доноси вест да је доктор Плетњев давао Горком и по 14 инекција дневно по налогу Јагоде. У овом броју детаљно извештава са суђења оптуженима Бухарину, Јагоди и др. који ће ускоро у монтираним процесима бити осуђени и погубљени.⁸³¹

Период од 1939. године, представља нагло убрзање развоја догађаја изазваних супротностима између великих сила, што је и довело до отпочињања Другог светског рата. Југославија је покушавала очајнички да сачува своју неутралност и независност.

У даљем току Румунија и Југославија су имале све мање слуха за политичке потезе и планове Француске, Чехословачке и посебно СССР-а. Румунија се после смене Титулескуа све мање показала спремном да уважава ставове Француске и да сарађује са СССР. О томе сведочи и депеша београдског МИП за посланство у Стокхолму од 22. августа 1938, у коме извештава о току заседања (последњег)

⁸²⁹ Мирослав Јовановић, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Београд, 2006, стр. 65.

⁸³⁰ Неки од њих су били толико утицајни да су се повезали чак и са нацистичким врхом у Немачкој, ради координирања шире борбе против СССР. У архивском фонду Милана Стојадиновића смо пронашли документ југословенских власти о Георгијевски Михајлу, професору земунске гимназије који је одлазио у Немачку и сарађивао са нацистичким врхом у прилог шире сарадње окупљања антисовјетских снага. Тако је он сарађивао и са Јапаном (генерал Овада који је долазио у Беч на састанке са њим) у покушају успостављања утицаја међу руском емиграцијом у Манџурији против СССР, где дотле није било успеха, јер су се ови углавном окретали левим и либералним идеологијама. Интересантно је да су југословенске власти давале позитивне препоруке о праћењу даљњих активности Георгијевског, јер „може бити користан у антикомунистичкој борби, и јер се преко његових активности могу лакше сагледати општи планови деловања нациста у региону и посебно према СССР-у...“ Архив Југославије, 37-22-169.

⁸³¹ «Време» од 10 марта 1938.

Мале антанте на Бледу. Тако се преноси изнети став на заседању румунске стране, која наводи да су тадашњи румунско-совјетски односи погоршани, иако наводно „...румунска страна показује коректно држање...“⁸³²

Када је у питању Балканска антанта (савез), он је наставио да постоји формално и у следећим месецима, укључујући и период након почетка Другог светског рата. Тако у депеши МИП за посланство у Стокхолму од 25 фебруара 1939. се извештава о заседању Сталног савета Балканског савеза. Том приликом су четири министра спољних послова (Југославија, Румунија, Грчка, Турска), изјавила „...да не желе да приступе идеолошким групацијама, које би биле уперене против једне, или више великих сила.“⁸³³ Међутим, за наше истраживање значајнија је депеша која је послата управо из посланства у Стокхолму за МИП у Београду два дана раније (23. фебруара) и у којој се анализира писање водећих шведских медија у вези заседања Балканске антанте (савеза). Ту се цитира следеће „...да је Југославија била незадовољна ставом Турске да се у својој спољној политици, што више приближи Совјетској Русији...“⁸³⁴

Када је у питању писање стручних часописа у Југославији овог периода о СССР, навели би писање Српског књижевног гласника. Тако Српски књижевни гласник током 1938. године доноси више аналитичких текстова о спољној политици који критикују калкулације западних демократија, пре свега Британије у свом уздржаном и чак непријатељском односу према Русији. „Поред тога, буржоазију енглеску почео је захватати страх од комунистичког надирања и чини јој се, да у овом тренутку она не треба да кида везе са владама које су отпор тој опасности истакле за основно начело своје светске политике. Зато буржоазија енглеска не жели ни да се ојачава значај совјетске Русије у међународним

⁸³² Архив Југославије, 382-1, Посланство КЈ у Шведској, депеша из МИП од 22. августа 1938.

⁸³³ Архив Југославије, 382-1-4, Посланство КЈ у Шведској, депеша из МИП од 25. фебруара 1939.

⁸³⁴ Архив Југославије, 382-9-28, Посланство КЈ у Шведској, депеша за МИП од 23 фебруара.

односима и труди се чак да споразумима са ауторитативним државама тај значај ослаби.⁸³⁵

Југословенска политичка јавност је у периоду када је председник владе био Милан Стојадиновић наставила да прати међународну ситуацију, посебно везану за експанзију фашистичких сила где је СССР све више добијао на значају као потенцијални противтег стабилности светског мира. То је посебно наглашено због чињенице да је Совјетска Русија и сама увиђала да је фашистичка опасност превасходно уперена и против њених егзистенцијалних интереса, уз све дневнополитичке калкулације које је у том правцу званична Москва чинила. Међутим, председник владе Стојадиновић и први намесник кнез Павле, нису били наклоњени не само самом СССР-у, већ су показивали дистанцу и антинемачкој концепцији коју је развијала у читавом међуратном периоду Француска и окренули су се помирљивој и калкулантској политици Велике Британије која је ишла на попуштање ревизионистичким силама, и још увек била изузетно неповерљива и чак непријатељски оријентисана (за разлику од Француске) сарадњи са СССР. Поред тога сам Стојадиновић је директно успостављао најразноврсније облике сарадње са фашистичким силама, како са Немачком, тако и са Италијом. То је само донекле разумљиво било, пошто је Немачка била главни спољнотрговински партнер Краљевине Југославије, а од Берлина се очекивала и заштита од италијанског ревизионизма. Како је Стојадиновић и са самом Италијом развио билатералне односе, укључујући и пакт – споразум из 1937. године, сарадња са фашистичким ревизионистичким силама је својим интензитетом и разноврсношћу полако излазила из домена изнуђене рационалности и постајала један од елемената стратешког опредељења, где су посебно трпели односи са Француском и наставак дистанце према СССР-у. О томе делимично сведочи и писање југословенске штампе која је била блиска режиму, или макар делом под његовим утицајем, јер у

⁸³⁵ СКГ, април 1938, стр. 552. У исто време СКГ доноси низ текстова који на афирмативан начин говоре о улози царске Русије у новијој историји Срба. Између осталог фелтон Милован Миловановић и анексија, стр. 493-510. и дужи чланак о руском писцу В. Гаршину за кога се каже да је био велики пријатељ Срба (текст објављен поводом педесетогодишњице његове смрти) стр. 348-353.

периоду када СССР добија на значају у задржавању мира и равнотеже у Европи, званични Београд наставља политику дистанце у односу на Москву, укључујући и даље одбијање успостављања макар дипломатских односа са Совјетском Русијом. Стога ћемо обратити пажњу на писање најважнијих гласила и показатеља јавног мњења у Краљевини током овог периода, што посебно важи за „Политику“ која је дотле изражено пратила збивања у вези са Совјетском Русијом и показивала наглашене симпатије према Француској.

У тим данима после пада Јевтићеве владе, нову формира Стојадиновић и његов долазак на власт доноси и нову политику званичног Београда. У уводнику од 4 августа «Посусталост Треће интернационале» се говори о полаком одустајању Коминтерне од раније прокламованих циљева светске револуције. У том правцу важну улогу имају социјалистичке и социјалдемократске опције раширене по Европи, које одбацују револуционаран начин освајања власти. Крајем августа «Политика» је извештавала са скупа на врху Мале антанте на Бледу, где је једна од тема била и сугестије Чехословачке и Румуније Југославији да успостави дипломатске односе и призна Совјетску Русију. Као епилог би могао да послужи уводник од 31 августа «Југославија је одложила обнову односа са Совјетском Русијом» у којем се поцртава биланс бледског скупа, где Стојадиновићева влада није прихватила сугестије друге две чланице Мале антанте. Извештавајући са скупа Друштва народа, где је акценат био на агресији Италије према Етиопији, «Политика» је фрагментарно преносила и наступе и ставове совјетских дипломатских представника попут расправе са пољском делегацијом.⁸³⁶

Постало је уочљива промена у писању «Политике» током 1936. године, нарочито у њеној другој половини, пошто је поред опадања интересовања за СССР, веће интересовање и више уводника припало ауторима из Британије, за разлику од ранијег случаја где су то били Французи. Ту се такође види утицај промене државне политике Краљевине Југославије, и пресудан утицај Стојадиновића и кнеза Павла, који су више симпатисали Британију и напуштали ослонац на

⁸³⁶ «Политика», 17 септембар 1935. «Абисинија, Мемел и пољско-совјетски односи пред Друштвом народа», уводник. Извештавање по овом случају је било официјелно, са преношењем суштине расправе пољских и совјетских представника

Француску, са порастом уважавања фашистичких сила Немачке и Италије. Однос њихов према СССР је био крајње лош. У светлу свега тога, упркос аутономности коју је имала у свом уредништву «Политика», утицај ових промена на њену уређивачку политику је и те како видљив.

Вести из СССР су биле ређе и током 1937. године, што се посебно односи на уводник и прву страну. Тако у броју од 31 јануара на страни три се преноси пресуда совјетског суда групи троцкиста који су осуђени на смрт (њих тринаест на челу са Пјатаковим, Серебјаковим и Мураловим) док је њих још четворо осуђено на временске казне затвора – „Пресуда групи седамнаесторице троцкиста у Москви“. У броју од 5 фебруара на страни три се преноси писање британске штампе да је и Лењинова супруга у кућном притвору.⁸³⁷ Током прве половине 1937. године вести из СССР-а су постале изузетно ретке. Тако се совјети спомињу тек понекад у контексту грађанског рата у Шпанији, где се указује да имају своје присталице у оквиру комуниста. Тако у тексту уводнику од 31 маја Мануела Ногалеса уредника мадридског листа „Ахора“ указује се да званична Москва стишава утицај комунистичког крила међу републиканцима и даје предност ширем фронту социјалиста и ситнобуржоаских елемената да би се направио шири фронт републиканаца против Франкове војске. После дужег времена објављена је вест о догађајима у СССР 11 јуна и то тек на трећој страни. Преносе се ставови француских и британских агенција где се предвиђа могућност увођења војне диктатуре пошто се Стаљин обрачунава са више својих опонената у војсци и цивилној власти. Остао је Ворошилов који има велики углед у војсци и народу. Из текста француске агенције се подвлачи доминантан утицај који Стаљин има у политичком животу земље.⁸³⁸ Двадесет деветог јуна се објављује мањи чланак о новим чишћењима у Совјетској Русији (стр. 3) од противника режима, наднаслов „Чишћења у Совјетској Русији нису завршена“ и наслов „У Москви су ухапшени комесар Рудук и виши чиновници управе привредних предузећа“. Преносе се

⁸³⁷ «Политика», 5 фебруар, После стрељања троцкиста «И поред демантија из Москве у Лондону се упорно тврди да је гђа Крупска затворена у свом стану». страна 3,

⁸³⁸ «Политика» од 11 јуна мали чланци на страни три «Авас предвиђа војну диктатуру у Русији» и «Морнинг пост и Дејли Хералд дају иста предвиђања», страна 3.

заправо вести добијене из Варшаве, где се спомиње и хапшење синовца Троцког. После више месеци вести о СССР су се нашле у уводнику „Политике“ 8 септембра 1937, међутим и то је била ванредна вест о потапању совјетског брода од стране италијанске морнарице у Средоземљу, везано за шпански грађански рат.⁸³⁹ На првој страни се даје више реакција на совјетску ноту, али практично све су из Рима одакле се преносе италијанске реакције, док никаквих вести у том правцу нема директно из Москве. Међутим, указује се у неким случајевима на постојање гусарских италијанских подморница, премазаних црном бојом, чија је база поред Напуља. У вези јапанске агресије у Кини, објављује се 28 септембра афирмативан чланак (страна три) о совјетској реакцији против јапанских бомбардовања Нанкинга, - наднаслов „Оштар протест совјета у Токију против бомбардовања Нанкинга и наслов „Совјети изјављују да ће сматрати Токио одговорним за сву штету коју претрпе совјетска амбасада и совјетски грађани у Нанкингу“. У чланку се истиче оштар став совјета и наклоност коју имају према Кинезима у рату са Јапаном. У вези шпанског грађанског рата у уводнику од 28 октобра дотичу се и совјети „Изгледа да је енглеска влада вољна да спроведе план о повлачењу добровољаца и без сагласности Совјетске Русије“. У броју од 10 децембра на првој страни се преноси мања агенцијска вест из Париза о писању француске штампе у вези совјетских реакција на потписивање тројног антикоминтерна пакта трију фашистичких сила. Полази се од тога да би, по мишљењу француских извора, Москва могла да ограничи свој споразум са Италијом пре свега. У броју од 17 новембра се наводи спремоност совјета да прихвате британски план о повлачењу странаца из Шпаније.⁸⁴⁰ У уводнику од 19 новембра се поново спомињу индиректно совјети „Званична спољна политика Пољске републике: Одржавање равнотеже између Немачке и Совјетске Русије“. Указује се да огромна већина становништва симпатише Француску, и да тек преко савезништва са њом, Пољска

⁸³⁹ «Политика», 8. септембар, «Совјетска Русија оптужује Италију за торпедовање совјетских трговачких бродова и тражи од италијанске владе кажњавање криваца и надокнаду штете».

⁸⁴⁰ «Политика», 17 новембар 1937, страна 2, «Совјетска влада је прихватила у целини британски план о повлачењу добровољаца из Шпаније».

индиректно може да дође до потенцијалне сарадње са Русијом, имајући у виду споразум-пакт између Совјетске Русије и Француске.

У броју од 23 децембра објављује се краћа вест о томе да се између Кине и СССР гради посебан пут који ће повезати кинеску провинцију Сенчуан са Совјетском Русијом. Тај пут ради по убрзаном систему око 700 000 Кинеза, да би се избегла изолација кинеске владе, пошто је Јапан заузео значајан део североисточне и источне Кине.⁸⁴¹ О учешћу и ангажовању СССР у грађанском рату у Шпанији доношене су фрагментарне вести, изјаве и др. Тако је премијер Британије Идн навео да је СССР знатно повећао свој извоз у републиканску Шпанију.⁸⁴² У броју од 24 децембра се спомиње да су франкистичке снаге морнарице зауставиле совјетски брод у близини Гибралтара и принудиле га да се заустави у Сеути у Шпанском Мароку коју контролишу франковци.⁸⁴³ Истоветна вест је објављена и у „Политици“ од 22 јануара, када је поново један совјетски трговачки брод заустављен код Гибралтара од стране франкистичке флоте и принуђен да пристане у Сеуту.⁸⁴⁴ „Политика“ практично од доласка на власт Милана Стојадиновића од друге половине 1935. престаје да објављује ударне вести у директној вези са Совјетском Русијом, већ се она спомиње углавном индиректно у вези међународних конференција, рата у Шпанији, затегнутости на Далеком истоку. Па и тада се те вести углавном смештају на унутрашње стране, ван уводника и прве странице. Тако је у броју од 28 јануара описана ситуација на Далеком истоку у вези јапанско-кинеског рата, и бојазни Јапана да гомилање совјетских трупа на граници са Манџуријом и Корејом (које су припадале тада Јапану) може да угрози мир између две силе.⁸⁴⁵ Међутим у сутрашњем броју у уводнику „Ројтер тврди да је

⁸⁴¹ «Политика», 23. децембар, «700 000 радника граде пут дуг 5000 км из Совјетске Русије у Кину», стр. 3.

⁸⁴² «Политика», уводник 8 новембра, «Нови тон у енглеској спољној политици».

⁸⁴³ «Политика», 24. децембар, 1937, «Један совјетски брод заустављен у близини Гибралтара», кратка агенцијска вест, страна 2.

⁸⁴⁴ «Политика», 22. јануар, 1938, «Један совјетски брод задржан у Гибралтарском мореузу», кратка агенцијска вест, страна 4.

⁸⁴⁵ «Политика», 28. јануар, «У Лондону сматрају да је ситуација на Далеком Истоку толико затегнута да је довољна једна мала искра па да избије руско-јапански рат», у поднаслову «Дејли

велики број руских моторизованих одреда већ прешао кинеску границу“, наводи се да су совјетске оклопне и моторизоване трупе ушле у Синкјанг на западу Кине и да иду даље, уз сагласност Кинеза. У исто време долази до погоршавања односа између Јапана и САД и Британије са друге стране. У сутрашњем уводнику „Јапански војни кругови због могућности рата с Русијом траже да се обуставе непријатељства са Кином“, указује се на даље затезање јапанско-совјетских односа преваходно због помоћи коју Москва даје Кинезима. Петнаестог фебруара је пренета вест о совјетској поларној експедицији која је заробљена у Леденом мору и којој у помоћ притичу ледоломци „Тајмир“ и „Мурман“. ⁸⁴⁶ И следећих дана су следили краћи извештаји о подухватима да се спасу поларни истраживачи. Најзад у броју од 20 фебруара се констатује њихово успешно спасавање „Папанинци су јуче спасени са санте Северни пол“ (стр. 3).

У броју од 16 фебруара доноси се краћа вест да је нестао на мистериозан начин совјетски отпражник послова у Букурешту Федор Бутјенко. ⁸⁴⁷ На исту тему и следећих дана је дато неколико вести. У сенци аустријске кризе, у броју од 1 марта пренета је краћа вест да ће отпочети суђење совјетским дисидентима бившим бољшевичким вођама. ⁸⁴⁸ И следећих неколико дана се прати ово суђење, пре свега кроз преношење натписа из француске и немачке штампе. У броју од 6 марта се наговештавају нова суђења која иницира Стаљин. Седмог марта на првој страни се објављује чланак „Трагичне странице руске историје у светлости политичких процеса у Москви“, док се на другој страни објављује чланак „Пред судом у Москви Раковски даје фантастичне изјаве и признања“. У броју од 14 марта „Осамнаесторица оптужених у московском процесу осуђени су на смрт“ (стр. 4)

експрес пише да у Јапану посматрају концентрисање совјетских трупа с великом забринутошћу, јер желе да с обзиром на рат у Кини избегну рат с Русијом», страна 2.

⁸⁴⁶ «Политика», 15. фебруар 1938, «Тајмир је због дебелог леда у немогућности да продре до папанинове санте», у поднаслову «Извршиће се покушај да се научници спасу помоћу авиона», страна 4.

⁸⁴⁷ «Политика», 16 фебруар, 1938, «Истрага о нестанку Федора Бутјенка совјетског отпражника у Букурешту наставља се», страна 3.

⁸⁴⁸ «Политика», 1 март, 1938. «Сутра у Москви почиње суђење Бухарину, Рикову, Јагоди, Крешћинском, Иванову, Чернову и још дванаесторици високих совјетских функционера», страна 3.

преноси се пресуда у којој су на смрт између осталих осуђени Бухарин, Јагода, Риков. У броју од 16 марта кратко се преноси вест да су сви осуђени стрељани и да се чак очекују нови процеси.⁸⁴⁹ У броју од 13 априла се говори о граничним инцидентима на Далеком истоку, где је једна јапанска ескадрила прешла на совјетско тло и ушла у сукоб са совјетским ваздушним снагама, где је дошло до обарања једног јапанског авиона.⁸⁵⁰ У вези рата у Шпанији објављена је кратка агенцијска вест 11 јуна, да званична Москва тражи слање посматрача у шпанске луке да би се избегло бомбардовање становништва.⁸⁵¹

Седмог августа у уводнику „Да ли јапанска челична армија у Манџурији, без знања Токија, може да изазове рат са Совјетском Русијом“, у којем се указује на могућности граничних инцидената између две силе, па чак и прерастање у прави сукоб. Међутим у уводнику од 12 августа „Према претходном споразуму Литвинов-Шигемицу, јуче у подне обустављена су руско-јапанска непријатељства на Чанг-куфенгу, који сада држе совјетске трупе“, указује се на успех совјетске војске и дипломатије која је довела до примирја, с тиме да совјети поседују спорну зону.

У јеку судетске кризе „Политика“ је веома мало извештавала о ставовима Москве. Међутим, 24 септембра на петој страни је пренела став Москве поводом чехословачке кризе у чланку „Совјети обавештавају Варшаву да пакт о ненападању између њих и Пољске престаје да важи у случају уласка пољских трупа у Чехословачку“. У чланку се указује на ултимативан став совјета према пољској у случају Чехословачке. На истој страни се у мањем чланку преноси задовољство у Паризу због споменуте совјетске ноте Пољској.⁸⁵²

⁸⁴⁹ «Политика», 16 март, «Сви осуђени на смрт у московском процесу јуче су стрељани», страна 4.

⁸⁵⁰ «Политика», 13 април, «Борба између совјетских авиона и једне јапанске ескадриле која је прелетела на руско земљиште», страна 2.

⁸⁵¹ «Политика», 11. јуни 1938, «Совјетска Русија тражи да се у све шпанске луке пошаљу посматрачи одбора за немешање», страна 2.

⁸⁵² «Политика», 24. септембар 1938. «Одјек у Паризу совјетске ноте Пољској», страна 5.

Седamnaестог децембра на првој страни је објављен мањи чланак о калкулацијама да се руском великом кнезу од дела емиграције руске у Берлину понуди номинација на украјински престо. Међутим, ова на први поглед не много озбиљна вест добија на значају јер се у чланку спомиње на основу тврдњи Њујорк хералда да ће га примити и Хитлер. У следећој весту се међутим одбацује та тврдња од немачких власти у Берлину као неоснована, тврдећи да је посета великог кнеза Владимира приватне природе његовим рођацима у Немачкој.⁸⁵³

Потпуна доминација и експанзија фашистичких сила и стално дипломатско повлачење западних демократија, постепено је доводило званичну Москву да преиспита своје стратешке односе према Немачкој. Француска је услед недовољне подршке Британије стално узмицала, што се најбоље видело у случају аншлуса и посебно код комадања Чехословачке. Париз у том правцу није показао иницијативу да користи макар и делимично свој систем савеза и пакт са Москвом. У том правцу се може посматрати уводник од 29 јануара 1939. који се бави британском политиком у Европи, где се напомиње из различитих британских извора, да би Совјетска Русија могла да потражи нову политику према Немачкој услед сталног узмицања западних демократија. Ту се као пример спомиње извесна незаинтересованост совјета за шпански грађански рат у последња два месеца, као и све већа спремност на трговачке споразуме са Немачком.⁸⁵⁴ У истом броју на страни два се преносе агенцијске весту из Риге да се не примећују промене у совјетско-немачким односима, упркос вођењу трговинских преговора између две земље. У „Политици“ од 4. фебруара се наводи агенцијска вест (стр. 2) да је званична Москва прекинула дипломатске односе са Мађарском због њеног приступања Пакту против коминтерне.

Укупно посматрано Политика у континуитету наставља да пише о СССР, истина у извесно мањем обиму него у ранијим периодима. То би се могло протумачити укупном политиком власти на челу са Стојадиновићем и кнезом

⁸⁵³ «Политика», 17 децембар 1938, «Говори се да ће руском великом кнезу Владимиру бити понуђен престо Украјине», страна 1.

⁸⁵⁴ «Политика», 29. јануар, 1939, уводник, «Пред састанак Рајстага, г. Чемберлен је синоћ у Бирмингену изнео став Енглеске о међународној ситуацији».

Павлом, који нису показивали спремност и заинтересованост за продубљивање односа са Москвом и макар успостављањем пуних дипломатских односа.

Лист Време је доносио знатно ређе вести из СССР и у овом периоду. Истина, највећи део тих вести и извештаја отпадао је током 1936. на различите процесе, суђења и репресије у овој земљи који су вођени против истакнутих дотадашњих партијских и државних функционера. Тако се у броју од 23 августа обавештава о суђењу „...троцистичко-зиновјевског клана“. И у сутрашњем издању дају се изјаве оптужених приликом изрицања пресуда, њихова признања кривице, и чак саглашавање са оптужбама и захтевима оптужбе за смртну казну. И донешене пресуде су све биле најтеже: смрт стрељањем. Оптужени су по сутрашњем (25 август 1936) писању овог листа поднели молбе за помиловање. Међутим, 26 августа Време извештава да су све жалбе одбијене од ЦИК СССР, и да су сви стрељани (чланак „Стрељани шеснаесторица осуђених у терористичком процесу“). У тексту се наводи да „...противно очекивањима да би неки осуђеници с обзиром на високе положаје које су заузимали раније у Совјетској Унији могли бити помиловани, јуче ујутру извршена је смртна казна без одлагања над њима.“⁸⁵⁵ Два дана доцније преноси се писање совјетске штампе против Троцког. Такође се одбацују као нелогичне оптужбе против Зиновјева и Камњева да су могли да имају „моралну кривицу за убиство Кирова“, како је писало против њих у покренутој оптужници. И следећих дана Време доноси извештаје са суђења у СССР, одбацујући у својим анализама рационалност тако масовних судских репресија, пошто су се паралелно са тим одвијала и масовна хапшења „старе гарде“ комуниста.

Током јануара 1937. Време наставља са серијом натписа са нових процеса који су се водили у СССР, истичући апсурдност њихову, и неутемељеност оптужница. У јуну месецу се извештава са процеса против војних и цивилних процеса. За војни процес се каже да је трајао само један дан.⁸⁵⁶ У броју од 15. јуна у

⁸⁵⁵ „Време“ од 26. августа 1938, према Гордана Марковић, *Унутрашње промене и процеси у Совјетској Русији 1934-1938, у београдској штампи*, Дипломски рад, Филозофски факултет, Група за Историју, Београд, 2003, стр. 41.

⁸⁵⁶ Време од 12, 13. и 14. јуна 1937.

чланку „После стрељања Тухачевског совјетске власти су предузеле разне мере предострожности“. Каже се да „ова мера била је успостављена одмах након грађанског рата; кад су над свим војним пуковима постављени цивилни. Била је укинута 1931, године и сада је поново успостављена, али не само по пуковима него и над армијама.“

Интересантно је да је лист Време за разлику од Политике далеко ређе писао о СССР, али да је заправо у ових неколико година друге половине тридесетих највећи број тих насова отпадао на извештавање о процесима и репресалијама. Током марта 1938, акценат је био на суђењу „десно-троцкистичком блоку“. Време у текстовима од 1, 3, 4 и 5 марта описује ситуацију у судници, изјаве оптужених, попут Крестинског, који је у једном тренутку и одбио да призна своју кривицу, али је после тортуре којом је био изложен, накнадно то све признао. Посебну пажњу је изазвало суђење Бухарину (Време од 7 и 8 марта 1938.) и доношење пресуде читавој осумњиченој групи, рачунајући њега и Рикова (Време од 14 марта). У броју од 10 марта доноси вест да је доктор Плетњев давао Горком и по 14 инекција дневно по налогу Јагоде. У следећим бројевима извештава са суђења новооптуженима попут Јагоде и др. који ће ускоро у монтираним процесима бити осуђени и погубљени.⁸⁵⁷

Из совјетских махом дипломатских и државних извора до којих смо дошли из овог периода, даћемо неке изводе и сазнања који се односе на Краљевину Југославију.

Совјетској дипломатији је постајало јасније да је и Југославија све угроженија од концепта фашистичких сила. То можемо закључити и из писма совјетског министра спољних послова совјетском амбасадору у Берлину Ј. З. Сирицу марта 1936. у којем наводи да се немачко – италијански блок залаже за промену граница у Европи. Што се тиче Југославије њој опасност долази вишеструко у том случају, и то од Италије, Бугарске, Мађарске.⁸⁵⁸

⁸⁵⁷ «Време» од 10 марта 1938.

⁸⁵⁸ Документ, «Письмо народного комиссара иностранных дел СССР полномочному представителю СССР в Германии Я. З. Сирицу», *Документы внешней политика СССР*

У телеграму совјетског посланика у Букурешту за министарство спољних послова у Москви од 7. јуна 1936. говори се и о Југославији. Наводе се румунски политичари и чехословачки министар Крофта као саговорници. Каже се да би Југославија радо признала СССР као што то сугеришу политике Чехословачке и Румуније, али указује се на страх који постоји у Београду од победе Италије у Абисинији. Такође постоје и неки унутрашњополитички разлози који нагоне званични Београд да одуговлачи овакву одлуку.⁸⁵⁹

За време Олимпијских игара одржаних у Немачкој лета 1936. манифестофана је између осталог, широј јавности моћ и експанзивна природа немачког рајха и нацизма. Након њиховог завршетка у писму совјетског амбасадора у Берлину заменику министра спољних послова Крестинском 13. септембра, сумирају се утисци немачке јавности, посебно везано за Хитлеров говор на великом скупу у Нирнбергу, који за нацисте има традиционалан значај годишњег окупљања. Хитлер је навео да рачуна на савез „са фашистичким и профашистичким режимима“, совјетски дипломата сматра да би се поред несумњивих Италије, Мађарске, Аустрије, ту у ширем кругу сарадње могле наћи и Пољска, па чак и Југославија. Он посебно подвлачи пример понашања и дочека италијанске делегације на управо одржаним Олимпијским играма.⁸⁶⁰

Са јесењег заседања Друштва народа у Женеви министар спољних послова (народни комесар спољних послова) Литвинов у телеграму влади у Москви 5. октобра 1936., преноси сажете утиске након разговора са Леоном Блумом и другим важним политичарима, да „...се покушава створити шири коалиција Француске,

Министерство иностранных дел СССР XIX Том, 1. I 1936. – 31 XII 1936., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 69-72.

⁸⁵⁹ Документ, «Телеграмма полномочного представител СССР в Румынии в народный комиссариат иностранных дел СССР, 7. VI 1936, *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XIX Том, 1. I 1936. – 31 XII 1936., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 292-293. Остовский.

⁸⁶⁰ Документ, «Письмо Полномочного представителя СССР в Германии Заместителю народного комиссара иностранных дел СССР, 13. IX 1936.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XIX Том, 1. I 1936. – 31 XII 1936., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 425.

СССР, држава Мале антанте и Балканског савеза и још неких других земаља..⁸⁶¹. Очигледно се ради о покушју проширивања Француско-совјетског пакта, где је још и Чехословачка, и на остале чланице Мале антанте и Балканске антанте.

Совијетски амбасадор у Лондону је у телеграму који је послао Министарству иностраних послова у Москву од 17. децембра 1936. указао да су Немачка и Италија већ одредиле своје зоне утицаја у Европи. Тако су то тада биле за Немачку Аустрија, Чехословачка, Румунија, Бугарска, и покушај економског продора у Совјетску Украјину, а за Италију – Мађарска, Југославија, Албанија, Грчка, Шпанија, северна Африка.⁸⁶²

Југославија је била предмет разговора совјетских дипломата и лидера других земаља региона тог времена. Тако министар спољних послова Литвинов и његов турски колега Ружди Арас су средином јула 1937. разговарали у Женеви током заседања Друштва народа. Тада је иначе Арас посредовао о ставовима две земље у вези преговора у узајамној помоћи који је тада био на дневном реду у Друштву народа.⁸⁶³

О политици Југославије према СССР сазнајемо и из записника совјетске амбасаде у Прагу, након сусрета амбасадора Александровског са председником Бенешом 18. јануара 1937. Бенеш је том приликом навео да политика Румуније на дистанци и прикривено, али ипак евидентно прати курс извесне суптилне подршке Чехословачкој у односу на притиске којима је изложена од Немачке. Југославија

⁸⁶¹ Документ, «Телеграмма Народного комиссара иностранных дел СССР в НКНД СССР, из Женеви 5. X 1936.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XIX Том, 1. I 1936. – 31 XII 1936., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 461.

⁸⁶² Документ, «Телеграмма Полномочного представителя СССР в Великобритании в народный комиссариат иностранных дел СССР 17. 1936», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XIX Том, 1. I 1936. – 31 XII 1936., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 672-673.

⁸⁶³ Документ, «Запись беседы Народного комиссара иностранных дел СССР с Министром иностранных дел Турции Арасом 15 – 17. VII 1937», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XX Том, 1. I 1937. – 31 XII 1937., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961.

има нешто израженију несталност по том питању, и он наводи у једном тренутку и термин «разочарење», описујући то «колебање југословенске политике». Указује на јак дојам који је у Југославији имало тадашње гостовање Геринга у Риму. Југославија се приближава сарадњи са Бугарском, што у Малој антанти поздрављају, али може имати велике последице за Балканску антанту (савез).⁸⁶⁴

Разговог на сличну тему је био између министра спољних послова Румуније Антонескуа и совјетског амбасадора у Румунији Островског, вођен у Букурешту 1 марта 1937, што можемо пратити из сачуваног документа записника совјетске амбасаде. Саговорници су били сагласни да је Југославија остварила напредак у развоју својих односа са Бугарском, Мађарском и посебно Немачком, што све утиче на позицију Чехословачке и Мале антанте. Совјетски дипломата се слаже да је продубљавање југословенско-бугарског пријатељства заправо почетак краја Балканске антанте. Он је додао да је Румунија задржала изванредан облик сарадње и наклоности према Чехословачкој, иако је то у последњој години умањено, док је Југославија на том путу удаљавања од Чехословачке далеко отишла. Антонеску је пренео совјетском дипломати изјаву кнеза Павла, да Југославија вероватно не би била у стању да брани Чехословачку од потенцијалног немачког напада, што је М. Островски потом критиковао.⁸⁶⁵

У разговору министра спољних послова Чехословачке Крофте и совјетског амбасадора у Прагу Александра 21. априла 1937. поново се говорило о Југославији. Критиковано је приближавање Југославије и Мађарске. Румунија није спремна на такво толерисање Мађарске као Југославија. СССР упозорава Чехословачку да обрати пажњу на покушај сила Осовине да што више удаље

⁸⁶⁴ Документ, «Запись беседы Полномочного представителя СССР в Чехословакии с Президентом Чехословакии Бенесом 18. I 1937.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XX Том, 1. I 1937. – 31 XII 1937., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 41-42.

⁸⁶⁵ Документ. «Запис бесед Полномочного представителя СССР в Румынии с Министром иностранных дел Румынии Антонеской 1. III 1937.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XX Том, 1. I 1937. – 31 XII 1937., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961.

Југославију и Румунију од Чехословачке, и на тај начин је изолирају. Оваква упозорења СССР још од раније како се наводи, Чехословачка није довољно уважила.⁸⁶⁶

Министру спољних послова (народном комесару) Литвинову у телеграму совјетског амбасадора у Риму Б. Е. Штијна од 28. априла 1937. се скреће пажња «..на јачање немачке позиције у Југославији, Грчкој и Турској. Постоји видљиво настојање Немачке и Италије да усмеравају Мађарску да нагло побољшава своје односе са Југославијом и Румунијом.⁸⁶⁷

Из писма које је заменик министра спољних послова СССР послао амбасадору ове земље у Немачкој К. Ц. Њреневу 31. августа, критикује се југословенско-бугарски споразум. Наводи се да овај споразум има скривене намере према Грчкој (Бугарска заинтересованост за Дедегач, а југословенска за Солун), и да Немачка стоји иза тога. Напомиње да Французи нису схватили опасност од југословенско-бугарског пакта, по Малу антанту и посебно Балкански савез (антанту).⁸⁶⁸

Литвинов је добио телеграм од совјетског амбасадора у Паризу, који га је 22. децембра 1937. обавестио о ефектима посете Београду француског министра иностраних послова Делбоса. Југословени су приредили величанствени спонтани дочек Делбосу. Делбосу је ово можда најважније гостовање на турнеји (Пољска, Румунија, Чехословачка, Немачка). Француска подвукла да уважава Друштво

⁸⁶⁶ Документ, «Запись беседы Полномочного представителя СССР в Чехословакии с Министром иностранных дел Чехословакии Крофтой 21. IV 1937», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XX Том, 1. I 1937. – 31 XII 1937., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961.

⁸⁶⁷ Документ, «Телеграмма Полномочного представителя СССР в Италии Б. Е. Штийна с Народного комиссариата иностранных дел СССР 28. IV 1937.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XX Том, 1. I 1937. – 31 XII 1937., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 206.

⁸⁶⁸ Документ, «Письмо Заместителя народного комиссара иностранных дел СССР полномочному представителю СССР в Германии к. Н. Њрешеву 31. VII 1937.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XX Том, 1. I 1937. – 31 XII 1937., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 432-433.

народа, и добила уверавања од Стојадиновића да се неће примаћи Тројном пакту. Стојадиновић је навео да се Југославија приближила у односима са Италијом, слично Француској, која је то отварање већ извршила.⁸⁶⁹

У телеграму совјетског амбасадора у Турској Министарству (Народном комесаријату) иностраних послова у Москви од 28. фебруара 1938. за земље Балканске антанте се каже да сада прихватају италијанско освајање Абисиније као свршен чин, као и успостављање извесне економске сарадње и са Франковим режимом, поред Републиканске Шпаније.⁸⁷⁰ То је резултат односа снага у Европи и све јачег утицаја сила Осовине.

Одмах након спроведеног Аншлуса, совјетски амбасадор у Немачкој Г. А. Астрахов шаље телеграм за своје министарство у Москви, у којем наводи да му је «.турски посланик рекао да после Аустрије, Немачка на Балкану управља експанзију на Југославију, па и на Турску...».⁸⁷¹ Овде се не наводи да ли се мисли можда на повећање економско политичке експанзије или чак на политичке па и војне притиске.

За разумевање политике Стојадиновића према Чехословачкој, важан је запис совјетске амбасаде од 21 марта 1938. разговора тамошњег совјетског амбасадора и министра спољних послова Чехословачке Крофта. Крофта је том приликом навео да може да разуме држање Румуније, која уз сва ограничења наставља да пружа неку врсту суптилне подршке Прагу. Међутим, држање Југославије није по њему

⁸⁶⁹ Документ, «Телеграмма Полномочного представителя СССР во Франции в Народный комиссариат иностранных дел СССР 22. XII 1937.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XX Том, 1. I 1937. – 31 XII 1937., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 686.

⁸⁷⁰ Документ, «Телеграмма временного поверенного в делах СССР в Турции в народный комиссариат иностранных дел СССР 28. II 1938», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XXI Том, 1. I 1938. – 31 XII 1938., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 95.

⁸⁷¹ Документ, «Телеграмма временного поверенного в делах СССР в Германии Г.А. Астрахова в народный комиссариат иностранных дел СССР 18. III 1938.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XX Том, 1. I 1937. – 31 XII 1937., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 136.

озбиљно. Тако наводи да је Стојадиновић у комуникацији са чехословачким дипломатама прилично грубо реаговао, да „...без Италије он не би суделовао у неком отпору Немачкој..“⁸⁷²

Совјети су интензивирали своју сарадњу током 1938. са Француском, имајући у виду и војни пакт који је постојао између две земље, као и са Чехословачком. Тако из записника разговора совјетског министарства спољних послова сусрета од 20. априла заменика министра са француским амбасадором у Москви Кулендром, наводи се да „...Француска појачава свој однос сарадње са Југославијом и Румунијом, а покушаће и са Пољском..“⁸⁷³

Совјетски амбасадор у Италији Штеин јавља за министарство спољних послова у Москву од 16. маја, да Италија покушава да искористи наступајућу Чехословачку кризу и немачки аранжман тамо, да за своје интересе повећа притисак на Југославију и на тај начин максимизира свој утицај на Јадранском мору.⁸⁷⁴

Совјетски посланик у Чехословачкој јавља Литвинову 16. маја да ће Румунија и Југославија помоћи Чехословачкој по питању Мађарске. Са друге стране Мусолини покушава да зближи Мађарску са Румунијом и Југославијом. Указује на Крофтину заблуду да се Италија може још увек искористити у неком ривалству са Немачком. Напротив, након Аншлуса, совјетски посланик

⁸⁷² Документ, «Запись беседы Полномочного представителя СССР в Чехословакии с Министром иностранных дел Чехословакии Крофтой 21. III 1938.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XX Том, 1. I 1937. – 31 XII 1937., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 146.

⁸⁷³ Документ, „Запись беседы Заместителя народного комиссараа Иностранных дел СССР с послом Франции в СССР Кулендром 20. IV 1938.“, *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XXI Том, 1. I 1938. – 31 XII 1938., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр.

⁸⁷⁴ Документ, «Телеграмма полномочного представителя СССР в Италии Б. Е. Штейна в Народной комиссариат иностранных дел СССР 16. V 1938.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XXI Том, 1. I 1937. – 31 XII 1937., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 264-265.

Александровски, указује Литвинову, да Италија подржава Немачку иако помало страхује да би Хитлер могао да усмери свој утицај и експанзију и на Југославију.⁸⁷⁵

О састанку министра спољних послова Турске Араса и совјетског амбасадора Терентева одржаног 5 октобра 1938. сазнајемо из сачуваног записника совјетске амбасаде у Турској. Том приликом Терентев је скренуо пажњу Арасу да Немачка на Балкану шири утицај да би између осталог дошла у посед сировина, пре свега из Румуније, Југославије, али и Турске. Указао је да се чини да границе Турске у овом тренутку нису угрожене потенцијалним агресором, али да ће се прилике на Балкану вероватно усложњавати.⁸⁷⁶ Када су у питању укупни совјетско (руско) -турски односи они су постали фактички пријатељски током читавог међуратног периода, што је озбиљан дисконтинуитет у односу на претходну вишевековну историју две суседне земље, нарочито ако имамо у виду Источно питање. О томе у свом извештају за МИП о писању турске штампе говори и документ југословенског посланства у Турској од 24. марта 1938. Ту се даје резиме чланака који су објавили на ту тему дневници Ла републик (излази на француском) и Аншлик, у коме се наводи да „...из писања турске штампе се констатује да царска Русија не постоји више, и да је она уступила место једној пријатељској и благонаклоној организацији...“.⁸⁷⁷ Управо ће за југословенску дипломатију Турска бити значајан простор за одржавање и праћење односа са СССР, што је посебно дошло до изражаја приликом самог успостављања пуних дипломатских односа Београда и Москве, што је процес започет 1939, и завршен средином 1940. године.

⁸⁷⁵ Документ, «Писмо полномочного представителя СССР в Чехословакии Народному комиссару иностранных дел СССР М. М. Литвинову 16. V 1938.», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XX Том, 1. I 1938. – 31 XII 1938., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 268-270.

⁸⁷⁶ Документ, «Запис бесед Полномочного представител СССР в Турции с министром иностранных дел Турции Арасом 5. X 1938», *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР XX Том, 1. I 1938. – 31 XII 1938., Государственное издательство политической литературы, Москва, 1961, стр. 567-568.

⁸⁷⁷ Архив Југославије, посланство КЈ у Турској, 370-30-313, извештај за МИП од 24. марта 1938, «...из Цариграда...», дакле из одељења посланства у Цариграду (Истамбулу) о турском јавном мњењу у вези Совјетске Русије.

Глава 2 – Југославија и СССР. Дипломатски односи и рат

Ово поглавље се односи на период од почетка 1939. године, дакле када је смењен Стојадиновић, па надаље све са почетком Другог светског рата и на југословенским просторима, окупације земље. У овом периоду су најзад крајем пролећа 1940. успостављени прво трговински, а потом и пуни дипломатски односи две земље. Када је у питању анализа односа југословенске политичке јавности према СССР у овом делу најважније целине извора су: убедљиво највећи део простора отпада на дипломатску грађу југословенског МИП, одакле смо могли да сагледавамо пре свега ставове дипломатског кора, обавештајног сектора и политичара везаних за рад југословенског МИП. Нарочито су значајни чести телеграми, сугестије, наређења и чак некад и елаборати и анализе, или само допуна тих, самог министра спољних послова Александар Цинцар-Марковића у овом првом периоду до пуча 27. марта, као и дописи југословенских дипломата у трговинској мисији, и потом и у посланству КЈ у Москви. У другом делу, овог подпоглавља, дакле од како је избио рат и окупирана Краљевина Југославија, располажемо са изузетно богатом дипломатском грађом, пре свега избегличке владе у Лондону, њеним контактима преваходно са посланствима КЈ у трећим земљама, попут Стокхолма, посебно овде значајне Турске (амбасадор Шуменковић, који је иначе одиграо велику улогу претходно у логистици успостављања дипломатских односа са СССР), Јужноафричке уније, посланстава на тлу Јужне Америке (Аргентина, Уругвај и др.) и у САД. У ранијим годинама велику улогу је играло дипломатско представништво у Букурешту и Варшави, што је због ратних дејстава овде само делимично случај (окупација Пољске у септембру, и прекид односа са Румунијом од 6. априла 1941.). Дакако, посланство у Москви КЈ, је након кратког прекида билатералних односа пролећа 1941, наново успостављено и имало као извор, врло значајну улогу.

Следећа велика целина је писање југословенске штампе, што се преваходно односи на лист Политику;. Најзад ту су и совјетски дипломатски извори из којих смо могли да видимо низ интересантних ствари везано за југословенско-совјетске односе, и само делом из овога и о совјетском виђењу односа југословенске

политичке јавности према њиховој земљи. У овом подпоглављу извори у виду стенограмских белешки из Народне скупштине, полицијско-обавештајних извора КЈ, стручних часописа, комунистичке литературе и штампе, постоје, али својим обимом представљају само фрагменте у односу на изузетно доминирајуће место које заузимају својим обимом, напред наведене целине извора посматрања односа југословенске политичке јавности према СССР (дипломатска југословенска грађа, штампа и совјетска дипломатска грађа везано за КЈ). Најзад, за допуну анализе ставова пре свега политичког врха КЈ према СССР, а у мањој мери и за нека друга питања, важан репер и допуна су нам били литература истакнутих домаћих (са читавог југословенског простора, укључујући и емиграцију југословенског порекла) и неких страних, пре свега совјетских историчара.

До почетка септембра 1939. дошло је до крупних промена у Европи, везаних значајним делом и за позицију СССР, пре свега изазваних потписивањем пакта Рибентроп-Молотов, а потом почетка Другог светског рата, где је СССР остао неутралан. Такође и у унутрашњополитичкој ситуацији у Југославији долази до крупних промена успостављањем владе Цветковића у којој је био и Мачек, као и потписивања њиховог споразума у Фаркашићу. Са једне стране СССР је себи омогућио већу маневарску позицију, значајан део Европе се нашао у ратном сукобу, а Југославија је макар делом, добила повећавање унутрашњополитичке стабилности. СССР је постигнутим споразумом са Немачком, добио и додатну шансу да појача свој утицај на Балкану, где су сада Немачка, Британија и Француска биле далеко више заузете међусобним ратним сукобом на западном делу европског континента.

Смена Стојадиновића и формирање нове владе, дали су извесну промену политике Краљевине Југославије, мада се званични Београд трудио да покаже да наставља континуитет политике претходне владе Стојадиновића кад је у питању спољна политика. Евидентно је затезање ситуације у Европи, која практично иде ка сукобу већ од марта 1939. године, када је Хитлер окупирао Чешку, супротно својим обећањима датим на Минхенском споразуму. Од марта 1939. године посебно извесно је било да ће доћи до сукоба у Европи, и западни савезници су покушавали да нађу заједнички језик и споразум са СССР, што је кад су макар у питању били

Британци, имало своју алтернативу у жељама да Хитлер уђе у сукоб управо на истоку против совјета. Стаљин је, поучен искуством Минхена, када је Москва остала сама и практично по страни од договора четири европске силе по питању Чехословачке, такође калкулисао, и тежио да одгоди улазак СССР у рат, што је на крају довело до споразума Молотов-Рибентроп. Овим споразумом СССР добија могућност да се додатно припреми за предстојећи, и тада је свима постало јасно и неминовни сукоб у Европи са фашистичким силама, које су саме изазивале велики сукоб. Друго, овим споразумом СССР је добио одрешене руке у источној Европи, да поврати део изгубљених територија у периоду грађанског рата и стране интервенције, посебно оне територије које иначе етнички већински припадају источнословенском корпусу. На тај начин, Стаљин добија далеко повољније околности за рат са Тројним пактом, у односу на почетак Другог светског рата крајем лета 1939. године.

У овом периоду, чини се да владајући кругови у Југославији, пред непосредном опасношћу да земља постане жртва осовинске агресије, прилазе међународним односима, па и односу према Совјетској Русији, са далеко мање предуслова и критеријума, сем жеље да се спасе национални интегритет и избегне увлачење у рат. У том правцу руководство земље покушава да лавира између три центра моћи у тадашњој Европи, између западних савезника према којима се показују веће симпатије него у претходном периоду владе Стојадиновића, што се посебно односи на Француску, која је у Стојадиновићевој епохи била значајно скрајнута; према силама Осовине, према којима се показује страхопоштовање, али и жеља да се на сваки начин земља не веже за Тројни пакт и задржи неутралност докле год је то могуће; према СССР се показује крајња прагматика, одустајање од дотадашње политике, посебно изражене у време Стојадиновићеве владе, дистанце и избегавања практично било какве сарадње са Москвом. Сада чак и кнез Павле показује крајњу прагматику у овом правцу, и саглашава се са убрзанијим процесом у правцу успостављања пуних дипломатских односа. Истина овај процес је привремено успорен због совјетско-финског рата, али је потом окончан. СССР је требало да представља важан тег у спољнополитичком концепту Београда у вртлогу међународних изазова и започетог европског (светског) рата. Међутим,

како је на западном фронту дошло до неочекивано брзих немачких победа, капитулације Француске и уласка Италије и других земаља на страну Немачке у рат, СССР је постао више него значајан тег у међународним односима, чак и изнад ранијих очекивања југословенске владе када се одлучила да успостави пуне дипломатске односе са Москвом.

Пре него што пређемо на презентирање три велике целине извора овог подпоглавља (дипломатски извори МИП КЈ, штампа и најзад совјетски извори), даћемо прилично скроман преглед извора који се односе на анализу дела југословенске политичке јавности према СССР из редова државника и политичара, где су у овом другом случају укључени и КПЈ. Извори сазнања су одавде углавном везани за литературу, и у само неколико наврата на историографске изворе, попут Стенограма Народне скупштине и полицијске архиве (Фонд Милан Стојадиновић у Архиву Југославије).

На заседању Народне скупштине марта 1939. када је извештај поднео министар спољних послова др Александар Цинцар-Марковић и уследила дебата, ни једном речју није споменут СССР. Истина посланик Милан Тупањанин се у свом критичком осврту на експозе министра осврнуо и на то „да ни једном речју министар није споменуо САД у свом излагању..“, међутим из стенограма са ове седнице у скупштини од 9 марта 1939. видимо да заправо управо СССР ни једном речју није споменут, ни од министра, ни у накнадној дебати у којој је реч узело више посланика.⁸⁷⁸ Интересантно, је да барем по стенографским белешкама, након елабората за сваку од водећих сила тог времена која је споменута, следио је аплауз у Народној скупштини (Француску, Британију, Немачку, Италију и др.).

Историчар Љубо Бобан сматра да су владајући кругови у Југославији, који су били прозападно оријентисани са симпатијама гледали на покушаје зближавања између СССР и Француске и Британије, који се очекивао током највећег дела календарске 1939. године, све до пропасти ових преговора крајем лета и до муњевитог након тога, потписивања споразума Рибентроп-Молотов. И наше

⁸⁷⁸ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине Југославије*, Ванредан сазив за 1939. годину Књига 1, (од I претходног до XV редовног састанка, од 16 јануара до 17 марта 1939), Штампа држане штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1939. стр. 524-528.

истраживање налази доста потврде у том правцу, јер је југословенска дипломатија пажљиво пратила приближављање СССР са Француском и Британијом током читаве календарске године, да би неуспех преговора између ових сила о стварању заједничког блока, а потом посебно потписивање споразума Молотов- Рибентроп оставило трага на извесно успоравање зближења званичног Београда са Москвом, укључујући и привремено одлагање успостављања пуних билатералних дипломатских односа. Нарочито је финско-совјетски рат током зиме 1939-1940. утицао на ове процесе.

Бобан сматра да су „Владајући кругови око кнеза Павла и поред свих резерви, па и очитог зазирања од совјетског утјецаја, одлучили су се на то да совјетски утјецај користе као протутежу њемачкој и талијанској опасности. Они су полазили од увјерења да је и сам Совјетски Савез заинтересиран за потискивање доминације других великих сила с Балкана, а да он неће ићи тако далеко да над Балканом успостави своју доминацију. На тај се начин СССР у калкулацијама владајућих кругова у Југославији појављивао као фактор протутеже, али без одлучнијег утјецаја. Једино под тим увјетом владајући кругови око кнеза Павла били су спремни на одређену сурадњу с СССР-ом. Сурадња с њим постављала се пред те кругове у првом реду као израз нужде и очајања.

Процењујући да се совјетска улога на Балкану не може занемарити и мимоићи и видећи у њој последње средство у игри с Њемачком и Италијом, кнез Павле и владајући кругови око њега почели су поступно припремати атмосферу за успостављање нормалних односа са Совјетским Савезом. Како су у тај посао улазили с много забринутости за последице које би то могло имати у унутрашњим односима, као и због особног анимозитета према бољшевичкој Русији, ти су кругови на нормализирању односа са СССР радили с великим оклијевањем и уз наглашену опрезност, резервирајући могућност да се према потреби у сваком часу повуку с тог пута.⁸⁷⁹ Важан фактор у опрезном држању власти у Југославији према приближавању ка СССР је био страх од тога да би то могло додатно покварити

⁸⁷⁹ Љубо Бобан, *Мачек и политика Хрватске сељачке странке 1928-1941*, Први том, Либер, Издавачко предузеће, Загреб, стр. 309.

односе Београда са силама Осовине. У исто време, Британија и Француска, које су и саме биле заинтересоване да се што више повежу са СССР и увука га у ратни сукоб на својој страни, нису биле превише расположене да Москва повећава самостално свој утицај на Балкану, што би делом довело до потискивања њиховог уплива на овом простору. Након совјетско-финског сукоба, односи Британије, па и Француске су се у односу на Москву погоршали, па чак краткорочно и заоштрили. То је утицало да се југословенско приближавање и покушај успостављања дипломатских односа са СССР успори.

Руска савремена историчарка О. Н. Решетникова описује југословенску позицију након почетка Другог светског рата, као очајничку борбу за сачување независности „...у клештима између Немачке и Италије..“. По њој званични Београд је скривао симпатије према западним силама, док је у односу према СССР покушавао, доста бојажљиво да успостави пуне дипломатске односе. Званични Београд се заправо користио у том правцу као формалном чињеницом пред немачким моћним суседом да је успостављен немачко-совјетски споразум. Међутим, Немачка је са доста скепсе и сумњи посматрала покушај приближавања Београда са Москвом. Совјетско-фински сукоб је успорио успостављање односа две земље, они се убрзавају потом од марта 1940. Ауторка наводи да је због немачког подозрења између две земље (СССР и Краљевине Југославије) успостављен пре свега трговински споразум и развијан економски однос, иако су паралелно постепено развијани и покушаји проширивања сарадње и у другим областима. Међутим, и овако успостављени односи имали су велики морални утицај на широке масе југословенског становништва у позитивном виду. По Решетниковој совјетски циљ је био умањити, или макар одгодити покушај Немачке да има апсолутни утицај на Балкану. Совјети су ипак зазирали да уђу у било какав отворени сукоб са Берлином по питању Југославије и било ког другог питања на Балкану. На тај начин је Југославија могла очекивати разноврстан облик помоћи и подршке од СССР, али не и кључан у правцу гаранције независности и опстанка

земље пред потенцијалном директном агресијом Немачке и других сила Осовине.⁸⁸⁰

Историчар Бранко Петрановић у свом знаменитом делу *Историја Југославије* (Први том – Краљевина Југославија), за процес успостављања односа две земље са аспекта југословенског политичког врха оцењује следеће: „Краљевина Југославија је тек у јуну 1940. постигла споразум са Совјетским Савезом о размени дипломатских представника, чиме је међу последњим европским земљама *de jure* признала СССР. Намеснички режим се обраћао СССР-у прелажењем преко интимних антисовјетских расположења и предубеђења о комунистичким намерама. Владајуће снаге Краљевине Југославије биле су суочене с поразом Француске и покушајима Велике Британије да утиче на ток догађаја у Југославији, али без ефективне војно-материјалне подршке, и биле су натеране да уочи рата траже тачку ослонца и противтежу притиску осовине у Совјетском Савезу, на шта су свакако утицали и све снажнији захтеви комуниста и других антифашистичких снага да се призна совјетска држава и у њој нађе одбрамбена потпора.“⁸⁸¹

Британски историчари Балфур и Мекеј, у својој књизи о кнезу Павлу, у вези успостављања дипломатских односа Београда и Москве 1940. године, наводе да је овај процес раније замишљен, али да је због рата између СССР и Финске одложен неколико месеци. «...Но, упркос својим личним гледиштима, Павле је још 1939. схватио да је дошло време у коме је потребно покушати са приближавањем. Позвао је свог старог пријатеља Стредемана, који је некада био саветник при царској руској амбасади, а после револуције наставио да представља царистичку Русију у Београду. Стрендеман је удовољио Павловом захтеву. Уклонио је двоглавог орла са врата своје амбасаде и објавио да више није представник владе која више не постоји. Убрзо после ових припремних корака, Русија је напала Финску. Не желећи да иритира савезнике, Југословени су одложили формални рапрошман.

⁸⁸⁰ СССР, *Восточная Европа и Вторая мировая война 1939-1941*, Роосийская академия наук, Институт славяноведения, Наука, Москва, 2007, стр. 263-264.

⁸⁸¹ Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, Први том «Краљевина Југославија», Нолит, Београд, 1989, стр. 363.

И тек када је италијанска претња изгледала непосредна, марта 1940, они су поново почели да раде озбиљно на томе. Пошто је први корак учињен, напредак је био брз, јер су Руси имали сопствене разлоге да дође до споразума. Петнаестог априла почели су привредни разговори између две владе, а 11 маја потписан је трговински споразум. Десетог јуна Руси су се сагласили да отпочну преговоре о могућности службеног признања, а 24-ог су између две земље успостављени дипломатски односи. Југословенска влада је за свог амбасадора изабрала Милана Гавриловића, вођу Српске земљорадничке странке. Његове инструкције биле су кратке: да упозна СССР са опасним положајем Југославије и Балкана; да обезбеди испоруку наоружања и у случају напада Осовине на Југославију, да осигура помоћ совјетске армије. Господин Гавриловић отишао је за Москву у јулу, а истог месеца стигао је у Београд и први амбасадор СССР-а...»⁸⁸²

На место југословенског амбасадора у Москви је постављен један од лидера Земљорадничке странке Гавриловић. Он је лично био по спољнополитичком опредељењу франкофил и англофил, те склон парламентарној демократији и либерализму западног типа. Југославија је у свом спољнополитичком опредељењу још од доласка Милана Стојадиновића на власт, што је у модификованој варијанти преузето и од Цветковићеве владе, напустила дотадашњи курс ослањања на Француску и западне силе, те све више прелазила на курс неутралности и покушаја јачања сопствених оружаних снага. У том правцу, је отварање према СССР имало за своју функцију, покушај слабљења осовинског притиска, који је постао изузетно јак, након капитулације Француске, и са друге стране, покушај добијања помоћи у наоружању. Совјетска страна је обећала помоћ у оружју, али се на конкретизацију тог начелног договора, а после и на саму реализацију доста чекало. Хоптнер, наводи, да је закључење Југословенско-мађарског уговора у јесен 1940. утицало на одгађање совјетске помоћи Југославији у наоружању.

„Москва је реагирала смјеста и драстично – повукла је понуду да Југославији дадне оружје. Она је то била понудила још у почетку студеног, вјеројатно потакнута Хитлеровом помоћи мађарским и бугарским територијалним

⁸⁸² Нил Балфур, Сели Мекеј, *Кнез Павле Карађорђевић*, Литера, Београд, 1990, стр. 130.

захтјевима, што је Фирер био поновио у свом последњем разговору с Молотовом 13 студеног. На тражење замјеника комесара за вањске послове Андреја Вишинског, Милан Гавриловић био је предао попис основног ратног материјала који је био потребан Југославији. Одговор Шапошњикова, начелника совјетског генералштаба, био је надмашио сва очекивања Југославена. Доставит ће им све што траже и к томе одмах. Штовише, Југославени ће добити и веће количине од тражених. И даље, рекао је Шапошњиков, цијену и течај нека Југославени одреде сами. Руси захтијевају само да погодба остане тајна; Њемачка, Бугарска и Румунија не смију дознати да СССР помаже Југославију.

Стога су Руси, сигурности ради, и тражили да читав поступак тече војним каналима. Онда су 22 студеног пожурили Југославене нека дадну точне податке о потребним врстама и количини оружја. – Свако чекање може бити кобно, Шапошњиков је упозорио Поповића, југославенског војног аташеа у Москви, који му је на то журно, већ идућег дана, дао детаљнији попис.

И од тога дана, 23 студеног 1940. године, Југославени су узалуд чекали да од тога нешто буде. Топлину славенског братства смијенила је хладноћа руске суздржљивости. Руси су се најпре изговорили потешкоћама техничке нарави. Онда су прешли на политичке приговоре. И напосљетку, пошто се тједнима трудио дознати истину, Поповић је добио изравни одговор, 4 вељаче 1941. године рекли су му како је погодба отказана, 'зато што смо закључили уговор с Мађарском и трговински споразум с Њемачком (20 листопада 1940. године). Ти уговори протумачени су као удаљавање од Русије. А то исто као и њихово истицање да цијена није важна, показује како се нашом молбом желе користити у својој политичкој игри.'

Поповић је био у праву. Мађарско-југославенски пакт био је погодан клин о који је Кремљ могао објесити своје одбијање војне помоћи. Пружити помоћ Југославенима значило је погоршати иначе већ натегнуте нацистичко-совјетске односе.⁸⁸³

⁸⁸³ Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, Отокар Кершовани, Ријека, 1973, стр.203-204. цитат.

Када је почетком фебруара 1941. године, немачки притисак постао толико јак у правцу притиска да Краљевина Југославија приступи Тројном пакту, Цветковићева влада и кнез Павле су све више почели да окрећу главу ка Москви, очекујући политичку и материјалну подршку. Разрешивање ребуса Грчке, коју Мусолини не само да није успео да победи, већ су Грци постигли успех продором у јужну Албанију, значило је за Хитлера, покушај директне интервенције на Балкану немачким трупама. У том правцу, добијена је сагласност, прво Мађарске, потом Румуније и најзад Бугарске за пролаз немачких трупа и напад на Грчку са севера. Турска се није усуђивала да покаже јавно непријатељство према силама Осовине, док је Велика Британија почела да доводи тек мање снаге у Грчку, што је са друге стране имало психолошки ефекат на противосовинске снаге на Балкану. Тако је по Хоптнеру, у разговору Гавриловића и Вишинског, „Вишински је неувијено рекао да ће СССР ући у рат против Њемачке ако Британци отворе фронту на Балкану. Совјетске би трупе кренуле равно на Бугарску и Тјеснаце. Ако пак Совјетски Савез не уђе у рат, а западне силе поразе Њемачку, Црвена ће армија ући у Румуњску и Мађарску. Ако Њемци уђу у Бугарску, расуђивао је Гавриловић након разговора са Русима, СССР неће се умијешати. Потез Њемаца ићи ће им заправо на руку, закључио је, јер ће Бугари, кад Њемачка изгуби рат и њезине се трупе повуку, бити идеолошки спремни поздравити Црвену армију.

Истодобно је Цветковић потицао Плотникова, совјетског амбасадора у Београду, нека наговори своју владу да помогне Југославији. Не трудећи се нимало да сакрије слабост југословенске војске, Цветковић је изложио њезине недостатке – нема оклопних јединица, нема моторизованих јединица, нема уопће никакве опреме. Плотников је обећао помоћ у свему, па је на пут у Москву у ожујку понио потпун попис свих југославенских потреба.⁸⁸⁴ Хоптнер наводи да је Плотников отишао у Москву уочи драматичних догађаја око потписивања Тројног пакта, и потом напада Немачке на Југославију, и да се више није вратио, а да уз сва обећања Београд није добио никакву конкретну помоћ од СССР у наоружању.

⁸⁸⁴ Према Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, Отокар Кершовани, Ријека, 1973, стр.203-212-213. цитат, према Цветковићевом писму Хоптнеру након Другог светског рата.

На заседању Народне скупштине марта 1939. када је извештај поднео министар спољних послова др Александар Цинцар-Марковић и уследила дебата, ни једном речју није споменут СССР. Истина посланик Милан Тупањанин се у свом критичком осврту на експозе министра осврнуо и на то „да ни једном речју министар није споменуо САД у свом излагању..“, међутим из стенограма са ове седнице у скупштини од 9 марта 1939. видимо да заправо управо СССР ни једном речју није споменут, ни од министра, ни у накнадној дебати у којој је реч узело више посланика.⁸⁸⁵ Интересантно, је да барем по стенографским белешкама, након елабората за сваку од водећих сила тог времена која је споменута, следио је аплауз у Народној скупштини (Француску, Британију, Немачку, Италију и др.).

Из свега претходног можемо видети да је југословенски политички врх тог времена радио најзад на успостављању пуних односа са СССР, да би проширио своју маневарску позицију, уочи, и на самом почетку европског рата. И даље је, поебно код кнеза Павла, а у мањој мери и неких других водећих политичара постојао страх од комунистичке делатности, али у сплету европског конфликта и ратне опасности, ишло се на опрезно и етапно приближавање са Москвом. Те процесе је нешто успорио совјетско-фински сукоб, због привременог заоштравања односа западних савезника са СССР, али је одмах потом настављен и завршен. Након пада Француске и успостављања пуних дипломатских односа са Москвом, владајуће структуре у Београду, су још више тежиле интензивирању, истина и даље извесно опрезне (због комунистичке опасности у самој Југославији за владајуће интересе), сарадње са СССР.

О односу југословенских комуниста и њима блиског дела јавности према СССР тог времена имамо следеће податке, највише из домаће и стране литературе, али и из архивског фонда КПЈ.

Руски историчар Г. М. Славин, сматра да је након потписивања пакта Рибентроп-Молотов 23 августа 1939. године, КПЈ на челу са Титом начелно подржао овај споразум, што су уосталом учиниле и друге комунистичке партије

⁸⁸⁵ *Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине Југославије, Ванредан сазив за 1939. годину* Књига 1, (од I претходног до XV редовног састанка, од 16 јануара до 17 марта 1939), Штампа држане штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1939. стр. 524-528.

под окриљем Коминтерне.⁸⁸⁶ Славин наводи да је Тито дошао 2. септембра у СССР из Француске. На скупу комуниста у Москви, водећи људи европских комунистичких партија добили су налог од врха Коминтерне да напишу своје виђење даљег стратешког делања њихових партија, након потписаног споразума Рибентроп-Молотов. Славин наводи да је то изазвало збуњеност и да неки од њих ништа нису знали ни да напишу по том питању, али да је Тито предао своје виђење, које је наишло на одобравање једног од руководиоца Коминтерне Мануилског, који је био и задужен за ове контакте. Тито је навео да се комунисти у Југославији, а и другим европским земљама, морају односити пре свега по питању заштите своје земље и народа од опасности фашизма, док се СССР овим споразумом руководио својим актуелним стратешким интересима, док фашизам представља и даље највећу опасност за човечанство. Славин каже и то да су југословенски комунисти у првим месецима отпочињања Другог светског рата, јесени 1939. развијали пропаганду да је у питању рат империјалистичког сукоба две стране. Дакле, иако је фашизам означен начелно као највећа опасност за свет, у започетом светском рату, КПЈ се залагала за неутралност Југославије и посебно за успостављање што скоријих пуних дипломатских односа између Београда и Москве.⁸⁸⁷

Руски саврмени историчар Л. Я. Гибианский указује на подељене реакције међу комунистима у Европи након потписивања пакта Рибентроп-Молотов. Он наводи да су у Француској многи комунисти изражавали незадовољство, чак цепали своје чланске карте испред седишта комунистичке партије у Паризу. На Балкану, по њему настаје извесна пометња у иначе прилично лоше организованим комунистичким партијама, где он наводи да је КПЈ била донекле изузетак, јер се изгледа у овом периоду консолидовала.⁸⁸⁸

⁸⁸⁶ СССР, *Восточная Европа и Вторая мировая война 1939-1941*, Роосийская академия наук, Институт славяноведения, Наука, Москва, 2007, стр. 225.

⁸⁸⁷ СССР, *Восточная Европа и Вторая мировая война 1939-1941*, Роосийская академия наук, Институт славяноведения, Наука, Москва, 2007, стр. 226.

⁸⁸⁸ СССР, *Восточная Европа и Вторая мировая война 1939-1941*, Роосийская академия наук, Институт славяноведения, Наука, Москва, 2007, стр. 234; Гибианский Л. Я. „Балканский кризис и Советский Союз“, *Международный кризис 1939-1941*, г. С. 481-528.

Комунистичка партија Југославије је у овом периоду појачала фаворизовање СССР као пожељне силе која би могла да успостави баланс снага у односу на продор фашистичких сила. КПЈ се енергично изјашњавала против уласка у рат Југославије, било на страну западних сила, било на страни Немачке. У раздобљу до пролећа 1940. када је Немачка преокренула рат у своју корист, југословенска јавност и политички врх су били ближи опцији прилажења западним силама. „...У наведеном раздобљу јављала се већа могућност да Југославија буде увучена у рат на страни западних земаља. Зато је и тежиште активности и пропагандног дјеловања КП и било усмјерено према захтјеву да се спријечи такво одређење владајућих кругова Југославије. КПЈ је сматрала да интересима Југославије највише одговара одређење за сурадњу са Совјетским Савезом. Такво стајалиште образлагано је тиме да ослонац на СССР омогућава очување мира, да је СССР фактор протутеже како према плановима западних земаља тако и фашистичких сила. Такву оријентацију КП, дакако, увјетовали су и класно-идеолошки разлози.⁸⁸⁹

Са друге стране, интересантан је телеграм који је Јосип Броз Тито послао Коминтерни од 12 новембра 1942. године. Наиме совјетска влада је од почетка свог уласка у ратно стање (22 јуна 1941.) високо вредновала савезнички однос са Британијом, и од децембра 1941. и са САД. У том правцу Москва није желела да ремети те односе, па је наложила комунистичким партијама и покретима отпора под њиховим утицајем у источној Европи да не улазе у област идеологије и револуционарног деловања, већ само да се ограниче на антифашистичку борбу. То је посебно важило за партизански покрет у Југославији, који је био посебно снажан. У наведеном телеграму Коминтерни од 12 новембра Броз на један суптилан начин поред извештаја о формирању осам дивизија у оквиру партизанских јединица, наводи да ће се та војска убудуће звати народноослободилачка војска Југославије. Поред тога он каже: „Ми сада формирамо нешто као владу, а зваће се Национални комитет ослобођења Југославије. У Комитету ће бити заступљене све

⁸⁸⁹ Љубо Бобан, *Мачек и политика Хрватске сељачке странке 1928-1941*, Први том, Либер, Издавачко предузеће, Загреб, стр. 335.

националности Југославије и разне бивше партије. Председник Комитета биће др Иван Рибар, председник Уставотворне скупштине 1920. године и руководиоца демократске левице. Комитет ће ових дана издати проглас народима Југославије.⁸⁹⁰ Ускоро је Коминтерна одговорила телеграмом поводом Првог заседања АВНОЈ, обраћајући се ЦК КПЈ последњег дана новембра. „Стварање Народног комитета ослобођења Југославије веома је потребно и изванредно важно. Дајте обавезно томе комитету општенационални југословенски и општепартијски антифашистички карактер, како по његовом кадровском саставу тако и по његовом акционом програму. Немојте гледати на тај комитет као на нешто што представља владу, већ као политички орган Народно-ослободилачке борбе. Немојте га супротствљати Југословенској влади у Лондону. У датој етапи не постављајте питање о укидању монархије. Не постављајте паролу републике. Питање о режиму у Југославији, како сами схватате, решаваће се после пораза италијанско-немачке коалиције и после ослобођења земље од окупатора.“⁸⁹¹

Највећи део овог подпоглавља спада у анализу односа дипломатског кора и МИП према СССР, и то на основу пре свега примарних извора – дипломатске грађе МИП КЈ.

У допису МИП КЈ од 26. јуна 1939. послатом југословенским дипломатским представништвима говори се и извесном усложњавању процеса преговора СССР и Британије где је запело на совјетским инсистирањима да им се загарантује подршка у процесу реализације потенцијалног споразума на терену: они са правом истичу да ће бити блокирани у остварењу војне сарадње и размене материјала са Британијом, имајући у виду да Пољска, Румунија и балтичке републике не желе сарадњу са совјетима.⁸⁹² У следећем допису на ову тему који је потписао Цинцар-Марковић од 13 августа, каже се да „...совјети у преговорима са Британијом и Француском, неће

⁸⁹⁰ Архив Југославије, ЦК СКЈ, Фонд ЦК КПЈ-КЈ, 1942/269; С. Нешовић, Б. Петрановић (приређивачи), АВНОЈ и револуција, Београд, 1983, стр. 260.

⁸⁹¹ Архив Југославије, ЦК СКЈ, СК КПЈ-КЈ, 1942/289, *АВНОЈ и револуција*, стр. 262.

⁸⁹² Архив Југославије, допис из МИП за југословенска дипломатска представништва од 26. априла 1939; Посланство КЈ у Турској, 370-33-458.

још отворити своје војне карте и да ће тако избећи да покажу британским и француским делегацијама војним колико заправо вреди руска војска..“⁸⁹³

СССР је током септембра 1939. поседнуо источне делове Пољске који су изгубљени током стране интервенције и грађанског рата и где су етнички Украјинци, Белоруси и Руси надмоћно најбројнији. То је са друге стране проширило и географску присутност СССР у источној и према југоисточној Европи, укључујући Балкан, посебно према Румунији. Румунско-совјетски односи су иначе у међуратном периоду били оптерећени питањем Бесарбије, чију припадност након Револуције, грађанског рата и стране интервенције Румунији, Москва није признала. Бобан сматра да је тај фактор додатно мотивисао СССР у окренутости ка Балкану, што је додатно забринуло део владајућих кругова у Југославији, нарочито кнеза Павла. Један део политичке елите је стога био за повећање утицаја СССР како би се умањила опасност од Немачке, али и од Италије, која је након септембра 1939. остала привремено неутрална у ратном сукобу. Овде би смо препознали, пре свега све оне кругове у Југославији, али и широке масе, пре свега српске, које су имале макар изесних симпатија традиционално према СССР и Русији. Чак и Мачек се залагао за признавање СССР-а и успостављање међусобних односа две земље, да би се умањио притисак сила Осовине. Са друге стране један део владајуће елите „био је за ослонац на Немачку, да би се спријечио утјецај СССР-а.“ Међутим, за суштинске разлике у политици између са једне стране Британије према Совјетској Русији, а са друге стране Француске према Совјетској Русији, и те како се знало у врховима југословенске власти и дипломатије. О томе сведочи и допис МИП за дипломатска представништва КЈ од 23. августа 1939. где се преносе сазнања посланства КЈ у Паризу. Ту се каже „...да Француска за разлику од Британије жели широки споразум са Русијом...“ У том правцу се жестоко критикује Пољска која иако угрожена са запада од Немачке, не жели да попусти и учини уступак да у случају

⁸⁹³ Архив Југославије, допис из МИП за југословенска дипломатска представништва од 13. августа 1939, потписао министар спољних послова Цинцар-Марковић; Посланство КЈ у Турској, 370-33-458.

ширег рата допусти Русији слање трупа на Немачку преко пољске територије, што би у укупном договору Британије, Француске и Русије био контролисан процес. „...Тон Пољске данас је исто толико против Русије колико и против Немачке. Њен трагични положај отежава чињеница што уместо да се брине за свој опстанак, Пољска изгледа да је још увек у ставу и амбицији велике силе“. Овај допис дипломатским представништвима КЈ који заправо представља сиже и цитате претходног извештаја посланства КЈ у Паризу, допуњену низом ранијих анализа из претходног периода, потписао је лично министар спољних послова Цинцар-Марковић.⁸⁹⁴

На основу архивског материјала можемо пратити период јесени 1939. и првих месеци 1940. године, када је југословенска дипломатија планирала приближавање СССР и то покушала да спроведе у дело. По свему судећи почетак великог европског рата, а потом и улазак совјетске војске у источну Пољску, уплашио је југословенски дипломатски врх па се одлучило на додатан опрез у правцу намера за успостављање дипломатских односа са Москвом. У том правцу можемо посматрати и телеграм министра спољних послова Цинцар-Марковића од 21 септембра дипломатским представништвима КЈ у Европи, где наводи да су се појавиле вести у иностраној штампи о обнављању односа са СССР. Он наводи да „...никакве емисаре наша влада није послала у Москву...“.⁸⁹⁵

У том правцу је значајан телеграм који је министар спољних послова Југославије Цинцар-Марковић послао регионалним посланствима, укључујући и посланство у Анкари од 27 септембра. У том телеграму он каже да је после разговора који је имао са британским послаником у Софији, да отпада могућност да Британија објави рат Русији због Пољске. „Такође отпада и ранија енглеска

⁸⁹⁴ Архив Југославије, допис из МИП за југословенска дипломатска представништва од 23. августа 1939, потписао министар спољних послова Цинцар-Марковић; Посланство КЈ у Турској, 370-33-464.

⁸⁹⁵ Архив Југославије, 370-34-593, за посланство КЈ у Турској од 21 септембра 1939.

комбинација о неком фронту на Балкану, после интервенције Русије.⁸⁹⁶ Овде би смо покушали да дамо тумачење значења телеграма Цинцар-Марковића. Из овог телеграма се може сагледати једна вишеслојност, компликованост тадашње британске политике према СССР, и позиције владајућих структура у Југославији у односу на велике силе, и посебно према Совјетској Русији. Наиме, британска политика у међуратном периоду са једне стране није била хомогена, пошто је постојала разлика између лабуриста и конзервативаца, као и извесне нијансе у оквиру самих политичких странака имајући у виду утицајне личности и кругове моћи које су их чиниле и на њих имале утицаја. Ту је и двор, краљевска кућа, која је имала извесног утицаја на политику земље. Међутим, без обзира на те разлике, и у овом периоду, није дошло до кључног одступања британске политике према Русији, која датира још од почетка XIX века, и која Русе види као главне геополитичке ривале на широком простору ЕвроАзије. Иако је Британија имала геополитичких укрштања интереса и са Француском, а потом од уједињења Немачке и са Берлином, то није имало свој значај у мери у којој су постојале британско-руске противречности интереса. Уочи Првог светског рата Британија се невољно приклања уз Антанту, где је 1907. склопљен и споразум са Русијом. Међутим, те противречности су само стављене у други план, а Лондон се није коначно тада преломио искључиво за Антату, већ је наставио да лавира, користећи и даље своју традиционалну политику балансирања и одржавања равнотеже снага. Након револуције Совјетска Русија је третирана као главни противник, што је само мало умањено од доласка нациста на власт у Немачкој. Дакле за разлику од Француске која фундаментално мења своју европску политику од времена јачања, и посебно доласка нациста на власт у Немачкој, где долази до потребе сарадње и удруживања са Совјетском Русијом, Британија и даље посматра СССР као главног геополитичког и идеолошког ривала. Нарочито су конзервативни британски кругови, аристократски и крупног капитала гледали непомирљиво на Совјетску Русију и комунизам у целини. Ти кругови су имали велики, вероватно пресудни

⁸⁹⁶ Архив Југославије, 370, посланство КЈ у Турској, Анкара, телеграм од министра спољних послова Цинцар-Марковића 27 септембра 1939.

утицај на кнеза Павла, првог намесника, и врло велики утицај на Стојадиновића. Иако је од марта 1939. и окупације и припајања Чешке од стране Немачке и у Британији заузет непомирљив курс према Хитлеру и почеле припреме за рат против Немаца, и даље се покушавало дипломатским путем изазвати сукоб пре свега Немачке са СССР. Међутим, споразум Рибентроп-Молотов је то осујетио, па је Британија ушла заправо у европски рат против Немачке, заједно са Француском. Однос према СССР је остао и даље противречан, због рата у којем се нашла Британија са Немачком „неутралан СССР је био важан тег међународних односа и једна зарађена сила, попут Британаца, није смела да себи дозволи луксуз додатног погоршавања односа са Москвом. Међутим геополитичке и идеолошке супротности првог реда, су чиниле да се Британија крајње негативно одређивала према уласку Совјета у источну Пољску и повраћавање етничких територија Белоруса и Украјинаца које је Пољска узела на крају грађанског рата источно од тзв. Керзонове линије. Сличан проблем и пораст напетости још већег ранга ће настати крајем 1939. када СССР буде ушао у рат са Финском. Стога овде видимо да је Цинцар-Марковић био у тесној вези са британским политичарима и обавештаван и о детаљима британских планова и комбинацијама уперених против Совјетске Русије, иако је званични Београд управо тада наговештавао могућност успостављања пуних дипломатских односа са Москвом. У телеграму Цинцар-Марковића од 25 септембра, дакле два дана раније, на основу неименованих информација, он обавештава дипломатска представништва КЈ у региону о британском виђењу актуелне совјетске политике. Британци сматрају да је „...Русија добила одрешене руке у новонасталом сплету догађаја у Европи према Балкану..“ и „...она ће покушати да придобије Бугарску, Југославију, Турску...“. „...Балканске земље сада покушавају да нађу ослонац у Русији да би смањиле немачки притисак..“⁸⁹⁷

Југословенско посланство у Турској је било веома погодно за праћење догађаја везано за СССР, што је између осталог последица и одличних совјетско-

⁸⁹⁷ Архив Југославије, писмо министра спољних послова КЈ од 25 септембра 1939. Регионалним посланствима КЈ, 370-33-483

турских међуратних односа, али и чињенице да је Југославија била чланица Балканског савеза где је била и Турска и да су односи Београда и Анкаре у то време били веома добри. Тако се из депеша посланства за МИП у Београду преноси писање турске штампе и укупан однос Турске према СССР за који се каже да је веома пријатељски. То је ишло дотле да су турски листови махом подржали и симпатисали улазак совјетске војске у источну Пољску септембра 1939. Тако се преноси писање Џумхуријета, који говори о аплаузима турских посланика у Народној скупштини СССР-у, а лист Тан говори о одличним односима две земље.⁸⁹⁸ Преноси се писање листа Вакт од 20 септембра 1939. где се са задовољством наводи да је СССР ушао војно у источну Пољску, и да поред тога што је то и етнички карактер тих области, да ће „сад немачке армије које би покушале из Пољске да продру у Румунију, сада имају једну брану...“.

Интересантан је извештај посланства КЈ у Турској од 24. септембра 1939. за Београд, у којем посланик Шуменковић износи своја запажања из разговора са совјетским амбасадором у Турској. То је било приликом испраћаја министра спољних послова СССР који је био у посети Турској, а том приликом је југословенски посланик разговарао са совјетским амбасадором. Совјетски амбасадор је том приликом указао да је чуо нетачне вести на турском радију о југословенском признању СССР, што он назива гласинама, али је значајно додао, да се оне могу ускоро показати тачним. Навео је и то да Русија нема никаквих територијалних интереса ван Пољске, мислећи при том на улазак Црвене армије у делове источне Пољске који су већински насељени Белорусима и Украјинцима. „...Што се тиче балканских земаља, мисли да је за њих најбоља неутралност. За Италију верује да неће напустити садашње стање (неутралности).“⁸⁹⁹

Из извештаја југословенског посланства у Анкари за МИП у Београду од 27 септембра, се наводи изјава турског министра Сирацогула да је руска акција у

⁸⁹⁸ Архив Југославије, Посланство у Турској, 370-45-123, анализа писања турске штампе 12. септембра 1939.

⁸⁹⁹ Архив Југославије, Посланство КЈ у Турској, 370-33, Извештај посланства од 24 септембра, 1939. за Београд.

источној Пољској у принципу позитиван догађај.⁹⁰⁰ Џумхуриет истог дана објављује чланак у којем се каже да се након заузећа источне Пољске, „...Совјетска Русија се уздиже у централној Европи као један моћан елемент равнотеже. Совјети који су закључили један пакт о ненападању са Немачком, неутрални су у сукобу између Немачке са једне, и Енглеске и Француске са друге стране, али су они фактор безбедности за Средњу Европу и Балкан“.

Анализирајући совјетску политику на Балкану у месецима након отпочињања Другог светског рата, југословенски аналитичари из посланства у Анкари се позивају и на турске изворе и штампу. Совјети су добили већи маневарски простор пошто су западне силе и Немачка ушле у међусобни ратни сукоб, а са друге стране Италија је покушала да промовише политику неутралности земаља ове регије, иза чега се заправо крила тежња Рима да максимизира своју фиктивно незараћену-неутралну позицију и наметне се другим неутралним земљама региона. Тако лист Тан у својим текстовима од 28 септембра наводи да је један од тактичких потеза Москве тежња да се склопи пакт земаља Црноморског басена и Балкана, где би поред СССР ту биле и Румунија, Бугарска, Турска и Грчка.⁹⁰¹ Са друге стране исти лист у свом тексту од 10 октобра наводи да три подунавске земље Југославија, Мађарска и Румунија, које су се због уласка Немачке у рат на западу, ослободиле делом немачког превеликог утицаја, а да им сада прети повећани совјетски утицај у региону. У анализи овог листа од 24 октобра се указује на повећано интересовање Италије, која форсира формирање неутралног блока у региону где би поред ње као главне силе те замишљене групације, узеле учешће и Мађарска, Румунија, Југославија и Бугарска. Наводи се да се ова италијанска иницијатива допада вођству Југославије.⁹⁰² Један од разлога је да би тај, релативно моћан неутрални блок могао вероватно да сачува мир на

⁹⁰⁰ Архив Југославије, Посланство у Турској, 370-45-123, депеша од 27 септембра 1939.

⁹⁰¹ Архив Југославије, Посланство КЈ у Турској, 370-45-123, анализа писања турске штампе од 28 септембра 1939.

⁹⁰² Архив Југославије, Посланство КЈ у Турској, 370-45-123, анализа писања турске штампе од 24 октобра 1939.

Балкану, макар у догледном периоду, а друго Италија је један од потенцијалних агресора који угрожава Југославију, па би улазак у изванредан, и прилично необавезујући блок неутралних земаља, свакако помогао Београду да добије некакву гаранцију од свог западног суседа. Наводи се у тексту да Југославија користи свој утицај на Бугарску да је охрабри да уђе у овај замишљени блок неутралних земаља које би предводила Италија. Југословени су пре свега заокупљени очувањем своје неутралности, независности и интегритета, а њихово окретање покушају да успоставе односе и са СССР има више потребу успостављања геополитичке стабилности, него потребу посебног ослањања на совјете, у односу на које се и даље идеолошки зазире.

У вези Југославије лист наводи следеће „...Да би се тачно оценила замашност промена које су настале у војној и политичкој ситуацији Средње Европе и северног дела Балкана, потребно је узети у обзир да ће се једна југословенска дипломатска делегација ускоро кренути путем Совјетске Русије. Познато је да до сада Југославија није била успоставила дипломатске односе са бољшевичком Русијом и да чак ни пријатељско посредовање Турске у том правцу није било дало никакве конкретне резултате. Али сада су Југословени одлучили да се ти односи најзад успоставе.“⁹⁰³ У следећем извештају-анализи писања турске штампе посланства КЈ у Анкари од 24. октобра, наводи се писање Џумхуријета о совјетско-југословенским односима. По писању овог листа југословенска владајућа елита се приближава успостављању односа са Москвом, али са друге стране се плаши и зазире од превеликог совјетског утицаја. Указује се да Југославија покушава да своје односе тако постави да по сваку цену задржи неутралност у односу на рат у Европи. У том правцу, посебну пажњу за Београд представља држање Италије, како наводи Џумхуриет, пошто је Рим покренуо иницијативу неутралности у овом делу Европе, а Југославија „охрабрује Бугарску да се определи у том правцу“.⁹⁰⁴

Дакле, током овог периода политичко вођство Југославије, све више увиђа да је у прилог елементарног интереса земље да сачува своју независност, веома

⁹⁰³ Архив Југославије, Посланство КЈ у Турској, 370-45-123, анализа писања турске штампе од 20 септембра 1939.

⁹⁰⁴ Архив Југославије, посланство КЈ у Турској, 370-45-123, извештај од 24. октобра 1939.

пожељно, чак неопходно успоставити макар нормалне дипломатске односе са Совјетском Русијом, да би лакше могла да се води спољна политика и маневрише између зараћених страна. Са друге стране, бар кад је у питању кнез Павле и део владајуће структуре, зазирало се од дубљих повезивања и чак сарадње са Москвом, пошто се то није уклапало у њихове геополитичке и идеолошке пројекције. Страх од комунизма тих кругова је био огроман, а имајући у обзир рецимо геополитичко опредељење кнеза немесника Павла, у Великој Британији и њеним круговима крупног капитала и аристократије пре свега, у том правцу је Совјетска Русија доживљавана као мало пожељан елеменат. Дакле, југословенска владајућа елита, покушала је да увођењем СССР у спољнополитичку сарадњу Југославије, повећа своју маневарску позицију у зараћеној Европи, али да то уради на један дозиран и изузетно контролисан начин, плашећи се већег утицаја Москве на балканским и југословенским просторима.

У депеши регионалним посланствима КЈ које је послао Цинцар-Марковић 8 октобра, преносе се сазнања посланства КЈ у Риму, где се наводи сазнање да „Русија није противна *status quo* на Балкану...“.⁹⁰⁵ И из низа других депеша које су слате у интерној кореспонденцији МИП и дипломатских представника КЈ у свету провејава овакав став, да је СССР за неутралност Балкана. Тако у депеши Цинцар-Марковића од 12 октобра, он на основу сазнања добијених у Лондону, где се преко грчког амбасадора и његовог директног контакта са тамошњим совјетским амбасадором, указује на жељу Москве да Балкан до даљњег остане неутралан. „...Русија неће ништа учинити што би допринело да се рат пренесе на балканске државе, а сматра да за сада не прети опасност за то ни са које друге стране...“.⁹⁰⁶

У извештају југословенског посланства од 1. новембра преноси се писање листа Тан о совјетској стратегији на Балкану, у новонасталим условима одпочињања европског сукоба. Лист тврди да је интерес совјета на Балкану да овај простор остане неутралан у новонасталим околностима. Наводи се да СССР

⁹⁰⁵ Архив Југославије, дописи Цинцар Марковића за регионална посланства КЈ у вези ставова СССР, према информацијама добијених из посланства КЈ у Риму од 8. октобра 1939.

⁹⁰⁶ Архив Југославије, дописи Цинцар Марковића за регионална посланства КЈ у вези ставова СССР, према информацијама добијених из посланства КЈ у Лондону од 12. октобра 1939.

наводно нема своје значајне економске интересе на Балкану, али зато има огроман интерес геополитички, пре свега по питању задржавања постојећег режима Мореуза (Босфор и Дарданели). Уколико би Мореузи били угрожени да пређу у руке неке друге силе, СССР би морао по писању листа, да уђе у рат.⁹⁰⁷ Лист Тан у тексту од 10 октобра, наводи да су Југославија, Мађарска и Румунија повећале у међувремену своју регионалну сарадњу у Подунављу, али да режими ове три земље не би били наклоњени повећавању руског утицаја на овом подручју, као и на Балкану у целини.⁹⁰⁸

У шифрованом телеграму који је послао Цинцар-Марковић посланствима КЈ од 26. октобра, на основу података добијених из посланства КЈ у Риму, преносе се сазнања добијена из разговора са совјетским војним изаслаником. Са њим је разговарао југословенски војни изасланик у Риму. Совјетски изасланик сматра да су совјетско-немачки односи веома коректни, највише због тога што је за обе ове силе Британија највећи противник. Изјавио је да је управо постигнути британско-турски споразум у „...првом реду уперен против Југославије...“ Изразио је уверење да никакве руске војне акције на Балкану неће бити.⁹⁰⁹

Интересантан је телеграм који је добијен из посланства КЈ у Вашингтону 22. октобра. У њему се изражава задовољство због постигнутог споразума Британије и Француске са Турском. Преноси се сазнање до којих је дошла америчка страна, да је „...тражено од стране СССР према Турској, да се Анкара дизаинтересује од евентуалне акције према Бесарбији, да Дарданели буду затворени за ратне бродове, и да Турска се обавезе да неће учествовати у акцијама које могу да помуте добросуседске односе Немачке и СССР...“⁹¹⁰

⁹⁰⁷ Архив Југославије, 370-45-123, посланство КЈ у Турској, извештај за Београд од 1. новембра 1939.

⁹⁰⁸ Архив Југославије, Посланство КЈ у Турској, 370-45-123, анализа писања турске штампе од 10 октобра 1939.

⁹⁰⁹ Архив Југославије, дописи Цинцар Марковића за регионална посланства КЈ у вези ставова СССР, према информацијама добијених из посланства КЈ у Риму од 26. октобра 1939.

⁹¹⁰ Архив Југославије, депеша МИП регионалним посланствима КЈ, на основу сазнања из посланства КЈ у Вашингтону од 22. октобра 1939.

На Балкану је у јесен 1939. повећано ривалство, и чини се уплив СССР и Италије. Италија је прогласила неутралност у односу на рат на западу Европе, али је поред тога што је била савезник Немачке, показивала додатно интересовање за Балкан. Рим је радио у правцу проглашавања неутралности читавог блока балканских држава, где би „неутрална“ Италија имала највећи утицај. Са друге стране СССР је на неки начин, као највећа сила ван постојећег рата у Европи, добио одрешене руке на истоку континента, укључујући и Балкан. Ни Немачка, а ни западни савезници, нису у тренуцима свог ратног сучељавања имали посебно снаге и спремности да се упусте у парирање са Москвом, уколико би она у овом периоду показивала своје додатно интересовање за сопствени пораст утицаја на истоку, укључујући и Балкан. Тако да у овом периоду, из различитих дипломатских извора, сагледавамо пораст ривалства између Италије и СССР. Тако је МИП из Београда, са потписом М. Јуришић Штурма посланика из Софије за министра Цинцара Марковића 15. Новембра, пренео своје утиске из разговора са италијанским тамошњим послаником. Он наводи да Италија нема директан сукоб са СССР на Балкану, али ако би совјети желели да повећају утицај на полуострву, Рим би прихватио то кад су у питању историјске области које јој припадају....“ Питање је да ли се овде мисли на Бесарбију. Са друге стране он је додао да уколико би Руси желели да измене режим Босфора и Дарданела, то би довело до сукоба са Италијом, али и са неким балканским земљама.⁹¹¹ У сутрашњој депеши из МИП за регионална посланства, преноси се разговор који је у Лондону имао југословенски посланик са тамошњим италијанским амбасадором. Италијан је према овом извору навео, „...да бољшевици покушавају да узму маску панславизма за продор на Балкан...“ Додао је да Русија и Немачка сарађују, имају и споразум, па ће вероватно Москва добити компензације у Централној Азији, Индији и Далеком Истоку.⁹¹²

⁹¹¹ Архив Југославије, Посланство КЈ у Турској, 370-28-81, депеша из МИП у Београду за низ посланстава, укључујући и Анкару од 15 новембра 1939, у вези добијених информација из посланства КЈ у Софији.

⁹¹² Архив Југославије, Посланство КЈ у Турској, 370-28-81, депеша из МИП у Београду за низ посланстава, укључујући и Анкару од 16 новембра 1939. у вези добијених информација из посланства КЈ у Лондону.

Да је у овом периоду вероватно највећи интерес Москве био да поред сачувања сопствене неутралности, и тежња да се две зарађене стране што више закупе међусобним сукобом, а да други делови Европе, посебно Балкан, остану ван ратних сукоба. Тако у телеграмима дипломатским представништвима од 12. октобра које је потписао Цинцар-Марковић се преноси сазнање југословенског посланства у Лондону. Совјетски амбасадор је саопштио југословенском посланику да је интерес Москве да Балкан остане неутралан.⁹¹³ У сличној депеши од 24. октобра, Цинцар-Марковић преноси сазнања од југословенског посланства у Мадриду, где је југословенски посланик разговарао са тамошњим немачким амбасадором. Немачки амбасадор му је пренео да споразум Молотов-Рибентроп даје могућност СССР-у за експанзију према Персији и даље „...и да није вероватно да ће ускоро доћи до компликација на Балкану од стране Совјета...“.⁹¹⁴

У телеграму од 29. новембра из МИП за дипломатска представништва преноси се запажање са сусрета који је са групом страних новинара имао совјетски подсекретар у Друштву народа Соколин, при његовом повратку из Париза. Он је изнео да је СССР за неутралан Балкан, али да ако би се друге силе умешале на том простору директно, тада „...би Русија морала да заштити своје интересе и то пре свега у Бесарбији...“. Када је у питању Југославија, Соколин је напоменуо да је највише заинтересован за што скорије успостављање пуних дипломатских односа две земље.⁹¹⁵ Само три дана касније послата је нова депеша поводом новог разговора Соколина, заправо интервјуа који је дао представницима Авас новинске агенције. Он је навео да ће се СССР супротставити свакој потенцијалној италијанској акцији на Балкану и отпочињања „...било какве акције против независних балканских држава...Русија је нарочито заинтересована да Балкан остане онакав какав је данас“. Када је у питању Југославија, Соколин је рекао да

⁹¹³ Архив Југославије, депеша представништвима дипломатским КЈ од 12 октобра 1939, потписао Цинцар-Марковић, на основу извештаја посланства КЈ из Лондона. 370-33

⁹¹⁴ Архив Југославије, депеша представништвима дипломатским КЈ од 24 октобра 1939, потписао Цинцар-Марковић, на основу извештаја посланства КЈ из Мадрида. 370-33-421

⁹¹⁵ Архив Југославије, 370-33-498, депеша представништвима дипломатским КЈ од 29. новембра 1939.

Совјетска Русија не би допустила да Италија покуша да разбије Југославију или Турску. Русија би у таквом случају устала против Италије и помогла Турску и Југославију. Он очекује да балкански народи прихвате гледиште Совјетске Русије, и да их она увери у то.⁹¹⁶

Југословенска дипломатија је за информације и контакте са СССР користила најразноврсније канале, укључујући пре свега дипломатију суседних и пријатељских земаља. Из депеше МИП за регионална посланства преносе се сазнања добијена од бугарских извора, да „...у Москви постоји велико и повољно интересовање за Југославију....“ Са друге стране сазнало се и то „...да је у Москви рђаво одјекнула изјава турског амбасадора Хајдуна да се у врху Југославије уопште не жели успостављање односа са Русијом...“⁹¹⁷ У овом периоду дакле, извештај део информација изгледа није био до краја поуздан, што је изазивало додатне сумње у врху југословенске дипломатије. Ту свакако спада и ова информација добијена у виду експозеа од агенције Аваз. По томе је наводно Стаљин на заседању Политбироа истакао повољности које Москва може имати од споразума са Немачком. Поред повраћаја источне Пољске (заправо западних делова Белорусије и Украјине), „...рачунајући и Галицију...“, напомиње се слобода акције у три балтичке републике, као и повраћај Бесарбије. Добија се и пресудан утицај у Румунији, Бугарској, вероватно делом и у Мађарској, док је још нерешено питање пресудног утицаја у Југославији. Уз циркуларно достављање ове депеше за регионална посланства из МИП, напомиње се да се проверава њена веродостојност, која није сигурна.⁹¹⁸

О сазнањима добијеним од немачких кругова (на директан и индиректан начин) о снази совјетске армије, врх МИП је у најосновнијим цртама упознао своја дипломатска представништва извештајем од 7 децембра. Ту се наводи да немачки

⁹¹⁶ Архив Југославије, 370-33-506, амбасада КЈ у Турској, 2. децембар 1939, депеша из МИП у Београду.

⁹¹⁷ Архив Југославије, 370-33-507, посланство у Турској, телеграм послат од МИП, 12. децембар, 1939.

⁹¹⁸ Архив Југославије, 370-33-510, посланство у Турској, телеграм послат од МИП, 8. децембра, 1939.

војни кругови овако процењују, на основу својих информација тренутну снагу Црвене армије: Прво, командни кадар цене да је слабе стручне спреме и углавном недовољно интелектуално и на други начин дорастао положају који заузима. (вероватно да су се овде примећивале последице управо реализованих масовних чистки које је Стаљин био спровео током последњих неколико година – примедба Д.П.). Друго, констатује се да је служба снабдевања војске лоша. Треће, што се тиче личне спреме војника, како са аспекта најнужније пратеће опреме, тако још више извешбаности и способности за борбу, оцењена је као углавном добра. Четврто, примећује се да се од осталих родова војске у афирмативном виду издвајају добра борна кола (нарочито тешки тенкови) и подморнице.⁹¹⁹

Управо је совјетско-фински сукоб нешто успорио успостављање односа две земље. У том правцу је веома драгоцен архивска грађа везано за посланства Југославије у нордијским земљама. Погоршавање односа Финске и СССР могло се пратити одавде, што је слало сигнале властима у Београду да буду нешто опрезније приликом покушаја приближавања и крајњег циља успоставе дипломатских односа са Москвом. Наиме у тим првим месецима Другог светског рата, југословенска дипломатија је била принуђена да буде врло опрезна, и да се ни на који начин не замера трима центара моћи тадашње Европе, а то су фашистичке силе, западни савезници Француска и Британија, те СССР. Жеља за успоставом пуних дипломатских односа са Москвом је био готово императив Београда, али се избегавало да се сам чин спроведе управо у периоду одвијања совјетско-финског рата, где су западни савезници, укључујући и јавно мњење САД (као четврти важан пол моћи тадашњег света) нагло и краткорочно заоштрили своје односе са Москвом.

Управо у депеши југословенског посланства из Стокхолма 21. септембра 1939, непосредно након почетка Другог светског рата за МИП у Београду, говори се о гласинама које постоје у дипломатским круговима о евентуалном обнављању

⁹¹⁹ Архив Југославије, 370-33-516, посланство у Турској, телеграм послат од МИП, 7. децембра, 1939.

совјетско-југословенских односа. Посланство побија такве калкулације као нетачне и тражи додатно појашњење од МИП у Београду.⁹²⁰

Из документа анализе совјетске спољне политике која је писана за министра спољних послова Југославије, и која је делом слата у шифрованој форми, и под строго поверљиво посланствима у Европи, између осталог и оног у Стокхолму, каже се и следеће: „...Русија се данас делом мање руководи у спољној политици комунизмом у свету, колико словенофилством и руским месианизмом, али без сентименталности. Русија повећава свој утицај у Европи, па ће и према Југославији томе тежити. Са друге стране то је рационалан приступ. Пре десет година, Русија покретала питања албанско, македонско, хрватско и др, па без обзира на промену политике треба бити опрезан...“⁹²¹

Југословенски посланик у Шведској Стражњици, иначе по националности Хрват, који ће потом већ са формирањем НДХ, напустити службу и ставити се на располагање Павелићу у Загреб, извештавао је током тог периода владу у Београду о појачавању напетости између Финске и СССР. Испрва се на то није обраћала посебна пажња у Београду, али и у светским центрима моћи, јер се сва пажња сконцентрисала на европски рат у току, између Немачке и са друге стране пре свега Француске и Британије. Међутим, са непосредном опасношћу рата, и најзад његовим избијањем између СССР и Финске, очи европске јавности су биле уперене и ка овом делу Европе, шта више, неподељене симпатије западних земаља (осим бар јавно Немачке и других симпатизера Осовине) су биле на финској страни. Финци су одатле третирани као жртве напада несразмерно јаче силе.

Из посланства у Стокхолму је послата депеша за МИП у Београду од 24. октобра 1939. У њој је анализирано писање шведског листа блиског КП Шведске, који је и близак Коминтерни (Varlden dag или „Свет данас“) и који раније није писао о Југославији, а који управо у задње време јој посвећује пажњу, као и

⁹²⁰ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, депеша за Београд од 21. септембра 1939.

⁹²¹ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, Извештај за министра спољних послова КЈ о спољнополитичким циљевима и деловању Совјетске Русије, 1. октобар 1939. строго поверљиво и шифровано.

Балкану као целини. Лист констатује да се земље Балкана све више окрећу ка СССР-у, а Југославија планира да са Москвом успостави и директне пуне дипломатске односе.⁹²²

У депеши од 25. октобра 1939. посланство у Стокхолму јавља за централу МИП у Београду да су нордијске земље одржале своју конференцију, и одредиле се подршци миру, али да ће у случају финско-совјетског сукоба симпатисати Финце уз задржавање своје неутралности. Посебно Шведска има моралну обавезу да материјално помогне Финску.⁹²³

О порасту утицаја, па можда и угледа СССР након отпочињања ратних дејстава у Западној Европи, где је Москва сачувавши неутралност, представљала важан тег ван два војно супротстављена табора, говори и извештај југословенског посланства у Софији од 16. октобра. Ту се наводи да посебну пажњу у Бугарској завређује то што „...је Стаљин учинио неактулену доктрину развоја и подупирања светске револуције...“.⁹²⁴ То је, како се тврди, дало могућност другим европским земљама, да се договарају са Москвом, са свешћу да разговарају са једном сувереном земљом, која поштује основне норме у постојећим међународним односима. Вероватно је извесно дистанцирање совјетске власти од деловања Коминтерне, те евидентно смањење подупирања стратегије извоза револуције, допринело да и југословенски владајући кругови, могу лакше приступити успостављању пуних дипломатских односа са Москвом. Они су након отпочињања Другог светског рата у Западној Европи, могли лако уочити изузетан значај СССР за даљу спољнополитичку позицију Југославије, у њеном покушају да настави да балансира у међународном окружењу у тежњи да сачува своју неутралност и интегритет.

Совјетска политика у првим месецима рата, а потом и касније све до свог уласка у ратни сукоб јуна 1941. је тежила да Балкан остане што дуже неутралан и

⁹²² Архив Југославије, 382-9-28, депеша из посланства у Стокхолму за МИП у Београду, од 24. октобра 1939.

⁹²³ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, депеша за Београд од 25. октобра 1939.

⁹²⁴ Архив Југославије, 370, прослеђен извештај из посланства КЈ у Софији за регионална посланства, конкретно за Анкару од 16. октобра 1939.

без битних територијалних и других промена, где би изузетак могао бити само статус Бесарбије (не ретко су совјетски дипломати и преставници у комуникацијама са странцима током овог периода, а и раније, указивали да заправо Бесарбија својим географским положајем и не припада Балкану). Потврду такве политике СССР према Балкану, укључујући и Југославију, можемо наћи и у телеграму југословенског посланства у Швајцарској од средине новембра, где се наводе сазнања о политици Москве, добијена у комуникацији са швајцарским властима. По тим изворима, како се преноси у извештају за Београд, совјетска политика подржава неутралност балканских држава, а у односу на Југославију, нарочито њен народ, „...има посебну наклоност...“.⁹²⁵ У том правцу југословенска дипломатија је добијала и друге сличне извештаје од својих дипломатских представништва широм Европе. Тако у извештају југословенског посланства у Мадриду за Београд од 12 децембра (који је одмах прослеђен у више других дипломатских представништва КЈ, укључујући и Анкару) се дају изводи разговора тамошњег југословенског и немачког посланика у вези СССР. Немачки посланик је навео да се споразумом постигнутим Рибентроп-Молотов, наводи да Совјетска Русија између осталог добија сагласност да прошири свој утицај на Персију и суседне земље тог региона. Он је додао да се „...поводом Балкана не очекују компликације, ако Турска не чини сметње совјетској експанзији...“.⁹²⁶ Будући да су совјетско-турски односи били веома добри, овде се то може тумачити да је Турска у овом периоду усаглашавала и најзад постигла споразум са Британијом и Француском. Детаљи тог споразума нису били познати совјетској политици, па је ту постојало само извесно подозрење Москве о опасности да Турска промени режим теснаца који је већ био постигнут у Монтреју, и којим је било забрањено да у време мира, дакле док је год Турска неутрална, да силе које немају излаз на Црно море, а ту се посебно мислило на Британију, немају право да уђу са својим ратним бродовима у Црно море.

⁹²⁵ Архив Југославије, 370-33-495, прослеђени телеграм за посланство КЈ у Анкари, из посланства КЈ у Швајцарској. Послао МИП у Београду, 15 новембар 1939.

⁹²⁶ Архив Југославије, 370-33-497, прослеђени телеграм за посланство КЈ у Анкари, из посланства КЈ у Мадриду, Послао МИП у Београду, 16, новембар 1939.

Југословенски посланик у Шведској Стражњицки извештава о совјетско-финском сукобу, као и обраћању јавности шведског краља Густава V 18 децембра 1939. Он је навео «...да је разочаран у Русију, где је после двадесет година тврдњи од стране Москве да је поборник мира, заправо напала једну мирољубиву и демократску земљу...» Краљ је том приликом позвао и на дистанцу према комунистима у Шведској.⁹²⁷

У следећој депеши Стражњицког од 26. децембра извештава о комунистичким организацијама у Шведској, од којих је једна странка парламентарна.⁹²⁸

У извештају из посланства у Стокхолму од 6. јануара, наводи се да Финци у сукобу са совјетима, држе и даље своје одбрамбене положаје, и да из авиона избацују летке и фотографије пропагандног садржаја совјетским војницима.⁹²⁹ Југословенски посланик у Шведској у свом извештају од 11. јануара 1940. описује пријем дипломатског кора код краља Густава V. Примећује да је пољски посланик Ратворовски био лепо примљен од домаћина и већег дела дипломатског кора, док је госпођа Колонтај добила хладнији пријем него раније, па је чак и немачки посланик са њом провео мање времена. Наводи се одсуство финског посланика, имајући у виду да је совјетско-фински рат још увек трајао.⁹³⁰

Веома важан је извештај који је Цинцар-Марковић проследио дипломатским представништвима 14 јануара, а који је претходно њему поднео посланик КЈ у Лондону, о свом сусрету са Мајским. „...У разговору са Мајским објаснио сам му наш став у Женеви по случају Финске и подвукао коректност и доследност тог става према Совјетској Русији. Мајски изјавио да је задовољан тим нашим ставом, који се цени од стране совјетске. Напротив, Мајски каже да је незадовољан држањем Турске у Женеви. По питању Балкана, Мајски казао да територијални

⁹²⁷ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, телеграм од 18. децембра 1939.

⁹²⁸ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, телеграм од 26. децембра 1939.

⁹²⁹ Архив Југославије, посланство у Стокхолму, телеграм од 6. јануара, 1940.

⁹³⁰ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, телеграм од 11. јануара, 1940. за Београд.

status quo и неутралност Балкана најбоље одговара интересима Совјетске Русије. Москва нема намеру да подстиче Бугарску и да тим застрашује Турску....⁹³¹

У депеши од 18. јануара Стражњицки наводи да је шведски министар спољних послова поднео оставку. У образложењу се наводи да је шведска политика у региону последњих година улагала у изглађивање односа СССР и Финске, и да је са појавом рата између две земље то доживљено у Стокхолму као неуспех. „...Нико у Шведској није тако неразуман да жели рат против Совјетске уније. Сви ми желимо да се ово огромно царство поново врати политици мира..“⁹³² У извештају посланства за месец јануар који је потписао Марковић за Београд, указује се да СССР све више замера Шведској, на њеном све пристраснијем односу и помоћ коју пружа Финској.⁹³³

Интересантно је да је амбасадор КЈ у Анкари Шуменковић, који је одржавао веома добре односе са совјетским амбасадором у Турској, имао дугачак састанак и исцрпан разговор управо са финским послаником у Турској 22. јануара, у јеку финско-совјетског рата. Шуменковић је о овом састанку детаљно информисао МИП, а овде преносимо најзанимљивије моменте. Фински посланик је у главним цртама овако описао стање совјетске војске. Утисак о официрском кору, врло слаб. Што се тиче снабдевања, утисак је да је у тоталној дезорганизацији. Авијација је оцењена у целини као добра, међутим указује се да је добар део апарата слабог капацитета, и то долази до изражаја нарочито у компарацији са стањем авијације других великих сила. Кад су у питању велики тенкови, истиче се њихов несумњиви квалитет, што није случај са онима средње и мање величине. О способности, извежбаности и храбрости руског војника, изразио се врло похвално, међутим његова лична спрема и опрема није на том нивоу. Најбоље руске трупе нису ангажоване још у рату, и тврди да се држе у унутрашњости ради унутрашње безбедности државе, посебно у региону Москве. Указује и на унутрашње разлике у

⁹³¹ Архив Југославије, 370-33-514, посланство у Турској, телеграм послат од МИП, 14. јануара, 1940.

⁹³² Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, телеграм од 18. јануара 1940.

⁹³³ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, допис који је потписао Марковић, јануара 1940. за Београд.

спремности за борбу по совјетским регионима, где је рецимо у Украјини врло често слабија него у већини региона Русије. Посланик је изразио уверење да ће Финска издржати преко зиме, а и преко лета, ово друго везано и за помоћ која је неопходна. Тако истиче неопходност доласка добровољаца из других земаља, који би макар мало заменили преморене финске војнике, бар на истуренијим линијама фронта. Указује да је тренутно чак 140 000 финских војника на фронту.

Помоћ су послале Италија и Мађарска. Немачка је почела да блокира транспорт оружја и добровољаца преко своје територије, и то од момента кад је шведска штампа почела писати да Берлин помаже у рату Русију јавно, и Финску тајно. Фински посланик ипак верује да ће Немачка омогућити слање помоћи Финској преко своје територије, и да ће се супротставити само покушајима Британије да се на било који начин учврсти у Скандинавији. Финац се нада да ће савезници (Британија и Француска) најдаље до лета напасти СССР и то са југа из правца Каваказа и Украјине, што би могло да доведе и до побуне неруских народа.⁹³⁴

Интересантан је извештај југословенског посланика у Лондону за Београд од 8 јануара, у вези његовог разговора са тамошњим јапанским амбасадором о СССР-у. Јапански дипломата је указао да су Немачка и СССР продубили своје односе од потписивања споразума две земље, али да је неизвесно да ли они имају неки детаљан план када су у питању мноштво спољнополитичких питања у источној и југоисточној Европи. Када је у питању руски однос према Балкану, Јапанац мисли да аспирације и интересовања Москве у том правцу тренутно нису велике. Разлози би могли да буду, како он наводи, тренутна заузетост Русије ратом са Финском и бављењем Балтиком, али и тешко политички подељен Балкан, и тешкоћа да се на њему измире аспирације између Русије, Немачке и Италије. Говорећи даље о руској (совјетској) војсци он указује на очигледне слабости њене и посебно одређених родова Црвене армије у почетној фази рата са Финском. Као разлоге он указује на последице „чистки“ у војсци последњих година, попут афере Тухачевски и сл.

⁹³⁴ Архив Југославије, 370-33-517, шифровани телеграм за МИП у Београду, из посланства КЈ у Анкари, потписао Шуменковић, посланик, 22. јануар 1940.

Веома важан фактор је слабост комуникација, дакле саобраћаја у североисточном делу земље, према фронту са Финском, где постоји у непосредној зони само једна слабија железничка пруга. Са друге стране указује на приличну слабост осталог саобраћаја у земљи, који се у целини налази тек у нешто бољој ситуацији. Говорећи о снази руске војске на Далеком истоку, он указује да је она прилично респективна и да располаже у првој линији са 300 000 војника под заставом, и да је то права једна посебна војска и добро организована у односу на остатак руске армије у Европи и другим азијским регијама Русије.⁹³⁵

Шуменковић, југословенски амбасадор у Турској је послао извештај о свом разговору са кинеским отправником послова у Анкари 19 фебруара, везано за совјетско-јапанске односе. Кинез је указао на то да Јапан, који води рат и наставља агресију на Кину, у односу на Совјетску Русију покушава да издејствује у пракси корекцију границе у своју корист према Монголији, која је под совјетском (руском) подршком и патронатом. Потом, Јапан посматра даљи развој ситуације у Европи и на свом војишту у Кини, и у зависности од тога ће покушати да на различите начине угрожава руске позиције на Далеком истоку, укључујући у екстремној варијанти, можда чак и напад на СССР. Када су у питању совјетски планови, он сматра да Москва тежи да оконча тадашњи рат са Финском победом, и да након тога добије извесну мирнодопску паузу, јер је очигледно да јој је потребна реорганизација војске и саобраћаја.⁹³⁶

Тешкоће у којима се Совјетска Русија нашла у првим месецима рата са Финском, наишавши на неочекивано упоран и чврст отпор, а потом се суочивши са прилично великим притиском и незадовољством западних сила Британије и Француске због тог чина, као и због претходно постигнутог споразума са Немачком, охрабрили су власти у Румунији. Румунија је са правом очекивала тешкоће од стране Москве по питању Бесарбије чији губитак Совјетска Русија

⁹³⁵ Архив Југославије, 370-33-520, прослеђени телеграм МИП за дипломатска представништва КЈ, примљен од посланства КЈ у Лондону у вези разговора тамошњег посланика са јапанским амбасадором у вези СССР, од 8 јануара 1940.

⁹³⁶ Архив Југославије, 370-33-52, извештај амбасадора Шуменковића за Београд, од 19 фебруара 1940.

никада није признала, па је након потписивања споразума Рибентроп-Молотов страховање Букурешта нагло порасло. У Букурешту је, како извештава југословенска амбасада у Румунији од 5. јануара, постојала нада да би чак западне силе могле да нападну СССР из правца Дарданела, са југа и да „би то био други Кримски рат и вероватан пораз Русије, што би могло да угрози њена налазишта петролеума у Бакуу“.⁹³⁷ Овде би се могло констатовати да је ово била прилично нереална процена власти у Букурешту. Заиста је било тешко очекивати од Британије и Француске тада до грла у проблемима јер су водиле рат са моћном Немачком (уз Италију која је само чекала прилику за улазак у сукоб) да би могли имати толико снага да нападну или чак и припрете једној Совјетској Русији, без обзира на реалност да су и Лондон и Париз због совјетског напада на Финску битно пореметили своје односе са СССР-ом. Међутим сасвим је била друга ствар одбрамбена и начелна подршка западних сила неутралним источноевропским земљама у правцу потенцијалних претњи за њихов територијални интегритет и независност. Тако у депеши југословенског посланика у Софији Јуришић-Штурма од 11 јануара, се преноси сазнање „бугарских извора“, да је наводно француски амбасадор у Риму поручио бугарском дипломати да ће Британија и Француска дати подршку Румунији, а потенцијално и Бугарској ако буду угрожени од СССР.⁹³⁸

У извештају југословенске амбасаде у Букурешту од 2. фебруара, у вези разговора са румунским помоћником спољних послова Григориом, указује се на његова сазнања о односима са СССР. Он је пренео амбасадору Дучићу, да је однос совјетске политике према Румунији прилично бахат, да рецимо румунски посланик у Москви Давидеску, нема прилике да разговара и да се види са Молотовом и високим државним функционерима, већ само са помоћником министра Потемкином. Григорио указује да је „...руска уображеност тек нешто умањена задњих седмица услед бледе ратне кампање у Финској..“ Он преноси и да је Гестенберг немачки војни аташе у Букурешту посетио румунска утврђења у

⁹³⁷ Архив Југославије, 370-33-523, депеша из амбасаде КЈ у Букурешту за МИП, прослеђена регионалним посланствима КЈ од 5. јануара 1940.

⁹³⁸ Архив Југославије, 370-33-526, депеша из посланства КЈ у Софији, прослеђена за регионална дипломатска представништва КЈ од 11. јануара 1940.

Бесарбији.⁹³⁹ Југословенска политика се тих година нашла у извесном процепу у односу на Румунију, пошто је нестанком Чехословачке марта 1939. фактички нестала Мала антанта. Истина Југославија и Румунија су на неки начин наставиле своје савезништво, које поред Мале антанте, постоји и преко Балканског савеза, и стога је Београд пратио у својим настојањима да најзад успостави пуне односе са Москвом, даље совјетске притиске према Румунији по питању Бесарбије.

У извештају из посланства у Стокхолму од 12. фебруара 1940. се говори о притиску на комунисте у јавном мњењу Шведске. Предузете су акције полиције, и пронађен је новац код комуниста за који се тврди да је добијен из Совјетске Русије.⁹⁴⁰

О повећавању утицаја Совјетске Русије на балтичке земље Летонију, Литванију и Естонију, говори и депеша југословенског посланства у Шведској од 25. фебруара 1940. Наводи се да „...Русија повећава утицај на балтичке земље, а оне се отварају према њој..“⁹⁴¹

Интересантан је шифровани телеграм за регионална представништва КЈ средином фебруара, на основу претходног извештаја из посланства КЈ у Риму. Од како је Цинцар-Марковић постао министар спољних послова, буквално свакодневно су следиле овакве редистрибуције представништвима дипломатским КЈ, по његовој процени важних извештаја из појединих посланстава КЈ. Иза тако редистрибуираних извештаја, често у оригиналној форми, а некад само са препричаним деловима, следили су потписи Цинцар-Марковића, као надређене особе која је проценила и одобрила да се изабрани део дипломатске интерне преписке са министром спољних послова упути, у делимичној или комплетној форми изабраним, или чак свим дипломатским представништвима КЈ у регији, Европи, или изнимно и у свету. У овој редистрибуираној депеши од југословенског посланика у Риму, за регионална посланства (и амбасаде, којих је почетком 1940. било две, у Букурешту и потом и у Анкари), наводи се да је по „...римским изворима

⁹³⁹ Архив Југославије, 370-33, депеша из амбасаде КЈ у Букурешту почетком фебруара 1940, достављена регионалним посланствима КЈ 2. фебруара, конкретно амбасади КЈ у Анкари.

⁹⁴⁰ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, телеграм од 12. фебруара 1940.

⁹⁴¹ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, телеграм од 25. фебруара 1940.

Рибентроп гарантовао Италији да Русија неће ништа предузимати скоро на Балкану, односно према Мађарској и Румунији...“.⁹⁴²

У извештају посланства за месец март, између осталог се указује да Скандинавски савез који за сада чине Норвешка, Шведска и Финска и који је дефинисан као дефанзиван, изазива подозрење Москве. Пошто је управо постигнуто примирје између Финске и СССР, а рат фактички завршен совјетском победом, Молотов је изјавио „...да је СССР могао да освоји целу Финску, али смо се задовољили умереним решењем...“.⁹⁴³

Да је у југословенском дипломатском кору у Шведској постојала извесна разлика по питању односа према СССР говори и чињеница да је др Милорад Стражњицки након окупације Југославије пролећа 1941. напустио службу и отишао у НДХ, а и раније се могло приметити у његовим извештајима, можда стилем умерен, али евидентно одбојан став према СССР. Са друге стране налазимо документ извештаја генералног конзула КЈ у Шведској Шајковића за МИП почетком 1940. о совјетско-финском сукобу, где он констатује да је Финска одговорна за рат, јер није пристала да уважи тражена права приликом пловиме руској флоти у Финском заливу, на шта су пристале СССР-у већ Балтичке државе у Балтичком мору. Интересантно је да је овај извештај Шајковића неко подвукао црвеним и дописано, „...да овај, као и други Шајковићеви извештаји показују да Шајковић има лош став о Финској“.⁹⁴⁴ У извештају генералног конзула Шајковића од 27. фебруара говори се да у финској штампи постоји потцењивање руске (совјетске) војске. „...Ту пропаганду су прихватили и други Скандинавци, посебно Швеђани и њихова штампа...“.⁹⁴⁵ Из извештаја југословенског посланства од 2.

⁹⁴² Архив Југославије, 370-33-556, шифровани телеграм Цинцар-Марковића за регионална дипломатска представништва КЈ на основу извештаја из посланства КЈ у Риму, средина фебруара 1940.

⁹⁴³ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, месечни извештај посланства за март 1940..

⁹⁴⁴ Архив Југославије, генерални конзулат у Шведској, извештај генералног конзула Шајковића јануара 1940. за МИП у Београду.

⁹⁴⁵ Архив Југославије, генерални конзулат у Шведској, извештај генералног конзула Шајковића 27. фебруара нуара 1940. за МИП у Београду

марта се наводи да је разговарано са финским дипломатама који признају да су до почетка рата, финско-совјетски привредни односи били врло добри. Цитира се неименовани фински дипломата који је казао „морам признати да нико никада није био солиднији у трговинским пословима као што је то Совјетска Русија последњих година...“⁹⁴⁶

Из депеше Стражњицког од 13. марта 1940. обавештава се МИП о примирју између СССР и Финске, на фински захтев. И из овог извештаја можемо приметити извесну наклоност коју Стражњицки има према финској страни, што је добрим делом заклоњено дипломатским стилем опхођења и изражавања.⁹⁴⁷

Са завршетком финско-совјетског сукоба, југословенско посланство извештава о смиривању односа Шведске и СССР, пошто су за Стокхолм „односи две земље од много већег значаја дугорочно, него што сад то изгледа неким...“⁹⁴⁸

Југословенско посланство у САД јављало је у вези совјетско-финског сукоба, 11. јануара 1940. депешом (коју је потписао посланик Константин Фотић), да у Америци различити појединци и групе скупљају прилоге за помоћ Финској. Тако је бивши председник САД Хувер прикупио око 500 000 \$ средстава за Финце.⁹⁴⁹ Када је већ реч о САД и његовом односу према СССР у периоду око почетка Другог светског рата у Европи, из југословенских извора имамо више важних дипломатских докумената. Тако је посланство КЈ у Вашингтону послало почетком новембра 1938. извештај за МИП о америчком виђењу ситуације у Европи, укључујући и СССР у којем се између осталог износи велико незадовољство држањем Британије и Француске у кризи око Судета. Осуђује се и Совјетска Русија за неспремност на војну акцију (међутим та самостална војна акција би се у стварности врло тешко могла остварити иако су совјети показали извесну спремност у том правцу због отказивања Француске и блокаде проласка совјетске војске према Чехословачкој од стране Пољске и Румуније, што се у овој

⁹⁴⁶ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, извештај од 2. марта 1940.

⁹⁴⁷ Архив Југославије, посланство у Стокхолму, депеша Стражњицког од 13 марта 1940.

⁹⁴⁸ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, депеша за Београд од 16. јула 1940.

⁹⁴⁹ Архив Југославије, посланство КЈ у САД, депеша посланика Фотића од 11. јануара 1940. за Београд.

анализи-извештају прећуткује). САД замерају по извештају Фотића Русији и то што је показала неодлучност да се војно супротстави Јапану или одлучније помогне Кинезе у јапанско-кинеском сукобу. То све, закључује Фотић још више мотивише САД да заузме што већу изолационистичку политику према Европи, како он каже већу него било када раније од Првог светског рата.⁹⁵⁰ Око годину дана касније у јеку финско-совјетског рата у депеши од 28 децембра, указује се на велико незадовољство у САД совјетским нападом на Финску. „...Постоји страх да совјети притискају балтичке републике и желе да прошире комунизам по Европи, што угрожава дугорочно и уређење и стабилност САД...“. Са друге стране се указује на неспремност Рузвелта да у том правцу примени оштрије мере.⁹⁵¹ У следећем извештају у којем се детаљније говори о односу власти САД према СССР од 16 марта, констатује се олабљавивање антисовјетског расположеа у САД насталог последњих пар месеци због напада СССР на Финску. Констатује се да је Финска добила од владе САД само један мали кредит, а не знатно већи износ са којим се раније калкулисало.⁹⁵² Пораз ратни Финске и завршетак сукоба, вероватно је условио и промену расположења како јавног мњења, тако и власти у САД према Совјетској Русији.

Југословенски МИП је послао својим посланствима у Европи депешу 2. фебруара 1940, коју је потписао Станковић, помоћник начелника Политичког одељења, да је „...Франко спреман да Финској пошаље неколико авијатичара и артиљеријских официра...“.⁹⁵³

Југословенско посланству у Швајцарској, јавља из Цириха за Београд депешом од 2. марта, да стиче утисак да „...Руси желе да заврше сукоб са Финском,

⁹⁵⁰ Архив Југославије, 370-31-556, послано посланствима КЈ од стране МИП извештај посланства у Вашингтону од 3. новембра 1938.

⁹⁵¹ Архив Југославије, 370-31-567, послано посланствима КЈ од стране МИП извештај посланства у Вашингтону од 28. децембра 1939.

⁹⁵² Архив Југославије, 370-31-578, послано посланствима КЈ од стране МИП извештај посланства у Вашингтону од 16. марта 1940.

⁹⁵³ Архив Југославије, депеша посланствима КЈ из МИП, потписао помоћник начелника Политичког одељења Станковић, од 2. фебруара 1940.

да избегну заоштравање са Енглеском...“. Наводи писање московске Известие, да у последње време извесно затезање односа на граници СССР са Авганистаном и Турском, посматрано са совјетске стране, „...нема амбиција за сукобе..“, али да се „...види утицај империјалиста“. Указује се да је циљ Совјетске Русије да остане неутрална у постојећем сукобу на западу.⁹⁵⁴

Југословенска официјелна политика је, дакле била привремено зауставила намеравањем процес успостављања односа са СССР због избијања совјетско-финске кризе, и рата који је трајао све до почетка марта. Изненадно заоштравање односа западних демократија са Москвом, имало је своје корене још у постигнутом споразуму Рибентроп-Молотов, потом акцијама совјета током јесени 1939, почевши од уласка у источну Пољску, па преко почетка отворенијег притиска политичког на балтичке републике и слично томе Румунију по питању Бесарабије. Најзад отпочињање финско-совјетског рата, довело је до кулминације квариња тих односа, што је све утицало на званични Београд, да привремено успори реализацију намераваног и планираног концепта успостављања пуних односа са Москвом. У том правцу одмах након окончања финско-совјетског сукоба, ослушкивало се дипломатским путем даље развијање релација између Москве и западних сила. У телеграму из посланства КЈ у Атини 11. марта за Београд, извештава се на основу добијених података да совјетска страна чини појачане напоре да прошири своје економске односе са Британијом, Француском и САД. Један од разлога, како се у извештају наводи је и жеља званичника у Москви да се смањи немачки привредни утицај у совјетској привреди (узрокован и привредном сарадњом и уласком једног броја привредних саветника и стручњака у привредни систем СССР). Отопљавање односа са западним земљама, дакле у овом случају води Москву и преко појачавања привредне сарадње са њима. Наводи се да један део канала те иницијативе иде преко дипломатских представништва са овим земљама директно, а један део преко Грчке и Турске.⁹⁵⁵

⁹⁵⁴ Архив Југославије, посланство КЈ у Цириху – Швајцарска, од 2. марта 1940.

⁹⁵⁵ Архив Југославије, 370-33, извештај посланства КЈ у Атини за Београд од 11. марта 1940, прослеђено за регионална дипломатска представништва КЈ, у овом случају у Турској.

У депеши југословенског амбасадора у Букурешту Дучића од 16. марта, он преноси утиске тамошњег данског посланика са којим је разговарао, и који му је рекао да сматра да је за Москву постигнути мир са Финском привремен.⁹⁵⁶

У извештају из Генералног конзулата КЈ у Цариграду за Београд од 21 марта, наводи се разговор који су имали са југословенским исељеником (из Далмације) Николом Брозовићем који живи у Канади. Брозовић је недавно преко туристичке агенције провео неко време у Совјетској Русији и изнео је своје утиске о стању у њој. Истакао је слаб стандард становништва, дугачке редове испред продавница, док са друге стране истиче да су војници добро опремљени и одевени, и да је виђао велике транспорте возовима трупа за фински фронт.⁹⁵⁷ Иако су у овом периоду били далеко ређи извештаји о деловању агената Коминтерне и посебно совјетских, они су се периодично слали, посебно када су у питању Цариград и неки други устаљени пунктови на Балкану за њихово деловање. Тако у извештају Генералног конзулата у Цариграду од 16 марта, дају се имена неколицине белих емиграната у том граду за које се предпоставља да су совјетски агенти и који би могли имати улогу у деловању према Југославији.⁹⁵⁸

У извештају амбасадора у Анкари Шуменковића од 28 марта, преносе се његови утисци из разговора са турским министром спољних послова Сараџогулом о СССР. Сараџогулу му је рекао да не верује у агресивне планове совејта према Балкану и Средњем истоку, и да има јасне информације о враћању и транспорту совјетских трупа након завршетка рата са Финском својим кућама из азијског дела земље (Сибир, Казахстан и др.).⁹⁵⁹ Истог дана увече он шаље нова два телеграма за Београд. У првом извештава да су совјети одмах повукли и нагостили замену свог амбасадора из Париза, који је претходно прозван од домаћина за дипломатски

⁹⁵⁶ Архив Југославије, посланство у Букурешту, депеша од 16. марта 1940.

⁹⁵⁷ Архив Југославије, 370-33-553, Генерални конзулат КЈ у Цариграду, извештај од 21 марта 1940. за Београд.

⁹⁵⁸ Архив Југославије, 370-33-553, Генерални конзулат КЈ у Цариграду, извештај од 16 марта 1940. за Београд.

⁹⁵⁹ Архив Југославије, 370-33-40, извештај амбасадора Шуменковића из Анкаре за Београд, од 28. марта 1940.

гаф. У коментару Шуменковић закључује да је и то доказ тежњи Москве да што боље поправи своје односе са западним силама, који су погоршани окончаним совјетско-финским сукобом. У другом наводи да је поново стицајем околности разговарао са совјетским амбасадором који је нагласио своје мирољубиве намере према Балкану и Југославији. Том приликом поновио је свој критичан став према Италији.⁹⁶⁰

Када је Немачка напала Норвешку априла 1940. Стражњицки у свом извештају од 19. априла критикује због тог чина Немачку, и преноси да је госпођа Колонтај пренеле шведским властима, да је званична Москва саопштила Берлину да је Шведска за СССР „...значајна неутрална земља.“⁹⁶¹

У месечном извештају југословенског посланства у Данској (Копенхаген), говори се о расположењу већине данског јавног мњења у корист Финске, везано за тек завршени финско-совјетски сукоб. Наводи се, да по сазнањима из дипломатских извора у Данској, да чим су совјети, још почетком сукоба заузели једну финску бању близу границе, да су одмах ту формирали провизорну финску владу на челу са комунистом Отом Кусионеем, који је дотле, као и други чланови те „владае“ живео у СССР. Велики број финских комуниста који су живели у СССР у егзилу, је за време Стаљинових чистки ликвидирано, а што се тиче Ота Кусионееа, он је у Коминтерни био шеф одсека за Нордијске земље.⁹⁶²

У депеши помоћника начелника политичког одељења МИП у Београду за посланство у Стокхолму од 2. маја, указује се да преко извора шведског дипломате који је био у Финској, се сазнаје да и Британија и СССР имају тренутно консензус да треба држати Шведску, подаље од немачког утицаја.⁹⁶³ Истог дана помоћник начелника МИП шаље за више посланстава, укључујући и оно у Стокхолму,

⁹⁶⁰ Архив Југославије, 370-33-562 и 370-33-563 извештаји Шуменковића из Анкаре за Београд, такође 28 марта 1940.

⁹⁶¹ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, телеграм од 19. априла 1940.

⁹⁶² Архив Југославије, посланство КЈ у Копенхагену – Данска, 382-2, из месечних извештаја првог тромесечја 1940. за МИП у Београду.

⁹⁶³ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, депеша од стране помоћника начелника политичког одељења МИП за посланство у Стокхолму, 2. мај 1940.

депешу, у којој се наводи да је победа совјета над Финском веома повољно деловала на њихово посланство у Софији, али се примети расположење и у делу јавног мњења Бугарске. Совјетски посланик у Софији је навео да је СССР том приликом показао да поштује независност Финске, и да Москва не следи стил Немачке, о потпуној окупацији поражених земаља.⁹⁶⁴

Кратком депешом од 17. маја посланство у Стокхолму, обавештава МИП да су односи СССР и балтичких република Летоније, Литваније и Естоније „...одлични и да је у њих управо ушао део совјетске војске.“ и наводи се да се по совјетским изворима то образлаже да је на позив тамошње власти...⁹⁶⁵

У месечном извештају за јуни месец посланства, који је потписао др Милорад Стражњицки, између осталог се наводи да је Москва у вези рата на западу, рачунала на међусобно изнуравање зараћених страна, али да се уместо тога Немачкој прикључила Италија, а Британија је остала сама у сукобу против сила Осовине.⁹⁶⁶ У месечном извештају за септембар, Стражњицки наводи да су Шведска и СССР закључили међусобни трговински споразум.⁹⁶⁷

У шифрованом телеграму који је министар спољних послова КЈ Цинцар Марковић послао дипломатским представништвима у региону од 8 маја, наводи се да је из југословенског посланства у Лондону добио извештај о разговору југословенског посланика са тамошњим совјетским амбасадором Мајским. „...Мајски ми је рекао: Заузећем Норвешке, Немачка је себи обезбедила потребне руде. Он мисли да ће Немачка настојати сада осигурати себи сав петролеум Румуније и да ће ова то мирно дати. Обезбедити шведске руде и румунски петролеј, задржавши до садашњи довоз хране са Балкана, по мишљењу Мајског, то ове године исцрпљује програм Немачке. Он не верује да ће Немачка напасти

⁹⁶⁴ Архив Југославије, посланство у Стокхолму, депеша од стране помоћника начелника МИП, о одјеку совјетског успеха у Софији, од 2. маја 1940.

⁹⁶⁵ Архив Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, телеграм од 17. маја 1940.

⁹⁶⁶ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, месечни извештај посланства за јун 1940., потписао Стражњицки.

⁹⁶⁷ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, месечни извештај посланства за септембар 1940., потписао Стражњицки.

Балкан. Рекао ми је, да интерес Русије није да Немачка или Италија уђу на Балкан.⁹⁶⁸

У исто време Италија је појачала своје напоре у прилог дестабилизације Југославије, где је један од елемената био пренаглашавање унутрашње опасности од комунистичке револуције. У том правцу је југословенска политика умањивала утицај комуниста у земљи. Тако је крајем 1939. Цинцар-Марковић министар спољних послова Краљевине упутио један циркулар дипломатским представницима Југославије у свету у којем наводи следеће: „У последње време у међународној јавности све се више расправља питање о тобожњој опасности болшевизације која прети балканским земљама. Поједини безначајни инциденти у Југославији такође се преувеличавају да би се подржавала горња претпоставка. Молим пратите пажљиво ову кампању и настојте да је благовремено сузбијете као скроз тенденциозну. Што се тиче Југославије, никаква, па ни најмања опасност од болшевизма не постоји, нити је могућ ма какав утицај Совјетске Русије како у унутрашњем тако ни у спољашњем погледу. Наш народ је у основи антиболшевички, а државна власт увек је одлучна, и сад као и раније, у сузбијању сваке болшевичке акције.“⁹⁶⁹

Међутим већ у строго поверљивом извештају за своја дипломатска представништва у свету од 17. јануара 1940, југословенски МИП указује на повећани утицај комуниста у земљи: „...нарочито је запажено да комунисти у нашој земљи стоје у тесној вези са иностранством, одакле добијају инструкције метеријал и све остало што је потребно за ту разорну акцију. То указује на потребу координисаног рада, посебно обратити пажњу на њихове везе са иностранством,

⁹⁶⁸ Архив Југославије, шифровани телеграм министра спољних послова Цинцар-Марковића за регионална посланства КЈ од 8. маја 1940, где преноси извештај посланика КЈ из Лондона о његовом разговору са Мајским од 5. маја. Посланство КЈ у Турској, 370-30-391.

⁹⁶⁹ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, шифровани телеграм за низ југословенских дипломатских представништва у свету, 13. децембар 1939. Такође о овом телеграму говори и Љубо Бобан у *Мачек и политика ХСС*, Други том, Либер, Загреб, 1974, стр. 312-313.

интернационалне комунистичке...“.⁹⁷⁰ Нема сумње, да се под овим изразом „везе са иностранством“ подразумевала Коминтерна, затим шира комунистичка сарадња у регији, али и помоћ из Москве, где је тешко разграничити комунистичку солидарност и деловање Коминтерне од уплива и сарадње са државним елементима СССР-а. У том правцу се југословенска власт налазила у извесној противречности. Са једне стране постојала је потреба прожета вишим државним, геополитичким и безбедносним инстресима успостављања пуних односа са СССР, а са друге стране, свест да се из Москве, пре свега путем Коминтерне, али делом и саме совјетске државе, координира рад комуниста у ширем региону, укључујући и саму КПЈ. Стога су ти односи са СССР и у овом периоду, у правцу међусобног признавања и успостављања пуних дипломатских односа, у пракси били прилично кривудасти, несигурни, прожети фазама активности и мировања, чак и повлачења, као што је то био случај са периодом финско-совјетског рата.

У периоду од 1939. до 1941. долази до појачаних напора и најзад успостављања званичних и пуних дипломатских односа између СССР и Краљевине Југославије. То је праћено почетком Другог светског рата, у коме у тој почетној фази стицајем околности нису непосредно учествовале две стране. Током овог периода имамо на располагању дипломатску архивску грађу званичних односа две државе, што олакшава израду рада за овај период.

У извештају посланства у Стокхолму за Београд од 5. јануара 1940. о писању шведског листа Ст. Тидниген, између осталог се цитира овај шведски лист: «..Да би се разумела унутрашња политика Југославије не сме се губити из вида један ирационални факат: сваки Србин гледа више или мање према Русији. Један уметник ми је рекао – У Русији не влада болшевизам него Стаљин. Назвати Стаљина комунистом значи само провокацију. Стаљин ће оборити болшевизам. У Русији има 140 милиона људи који раде, нема сумње да ће постићи неки резултат...», «... Ни Срби, ни Хрвати ни Словенци нису пријатељи болшевизма. Сви подједнако сматрају Стаљина и Молотова као представнике старог руског

⁹⁷⁰ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, телеграм МИП за југословенска посланства од 17. јануара 1940.

империјализма. Пољаке сматрају у Београду као ренегате и судбина која их је снашла сасвим им припада...» На руској страни су практично сви панславени у Југославији.⁹⁷¹

У депеши од јануара 1940. преноси се сусрет са неименованим совјетским дипломтом, на једном међународном пријему. Том приликом је совјетски дипломата изразио задовољство због евидентног приближавања две земље и да «...Совјетска Русија неће дозволити повреду неутралности Југославије».⁹⁷²

Да се однос југословенске политичке јавности, укључујући и средства информисања провладина, према СССР радикално побољшава, показује и писање листа Време од 19 децембра 1939. где се односи између СССР и Турске, «приказују превише оптимистички», како преноси реакције турских политичких кругова југословенско посланство у Анкари, у свом извештају Централном прес бироу.⁹⁷³

Међутим, када се погледају анализе извештаја југословенског посланства у Анкари о писању турске штампе о СССР од почетка Другог светског рата, приметно је изузетно, чак навијачко расположење према Москви. Када су совјетске трупе ушле у источну Пољску, са већинским украјинским и белоруским становништвом, по извештајима југословенског посланства, већина турских листова је то поздравила као праведно, и као допринос стабилизацији тог дела Европе.⁹⁷⁴

⁹⁷¹ Архив Југославије, 382-9-28, посланство у Стокхолму, извештај из посланства за Београд од 5. јануара 1940. поводом писања шведског листа Ст. Тиднингема.

⁹⁷² Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, телеграм за Београд јануара 1940.

⁹⁷³ Архив Југославије, 370-45-123, посланство КЈ у Турској, извештај од 21. децембра 1939.

⁹⁷⁴ Архив Југославије, 370-45-123, извештаји из посланства КЈ у Турској током јесени 1939. и почетком 1940. Истина, рецимо лист Јени Сабах је 16 децембра указао да је рат СССР са Финском «рђав пример могућности ширења рата...», мада је исти лист два дана раније навео да ће упркос почетним тешкоћама руског напада на Финску, свакако Совјетска Русија победити и да се после тога може очекивати притисак и чак напад на Румунију. Према извештајима из посланства КЈ и други листови и радио, сматрају могућност извесног опадања угледа Москве у светској јавности због напада на Финску и почетних ратних неуспеха совјета да муњевито скрше отпор слабијег противника. Међутим, са јењавањем рата совјетско-финског поправља се рејтинг СССР у Турској,

У вези совјетско-југословенских односа битан је и Балкански савез чији је Југославија члан. У извештају посланства у Анкари од 23 јануара за Београд, наводи се писање турског листа Акшан, по којем је наводно СССР био резервисан према овом савезу, укључујући чак и свој у међуратном периоду одличан однос са Турском. Немачка није наклоњена Балканском споразуму према писању овог листа, а Италија важи за његовог отвореног противника. Са друге стране наводи се Француска, а у мањој мери и Британија као силе наклоњене овом савезу, у којем Југославија представља важног члана.⁹⁷⁵

Југословенски посланик (од 1940. истакнут на ниво амбасадора) у Турској, Шуменковић, је када је у питању југословенска дипломатија, имао посебно истурено место за директну комуникацију са совјетима. Он је релативно често комуницирао са совјетским амбасадором у Турској.

У његовом извештају од 8 јануара преноси сазнања и утиске из свог разговора са тамошњим совјетским амбасадором Терентијевим, са којим је развио посебно добре односе. Совјетски амбасадор је показао оптимизам у правцу по њему скорашњег успостављања дипломатских односа две државе. Слична сазнања, о очекивању совјета да ће се скоро успоставити пуни дипломатски односи две земље, сазнао је и из разговора са кинеским отправником послова, који је у сталној вези са совјетском амбасадом у Турској. Кинез му је пренео и то, да су совјети по њему потпуно спремни за пуно успостављање дипломатских односа, али «..да као велика сила, нису у стању да повуку први потез, они сматрају да то треба да учини Југославија..». Шуменковић, посматрајући укупно понашање Терентијева, сматра да му он (Шуменковић) није дао повода да овај толико инсистира на скором успостављању односа две земље, па закључује, да је за то добио инструкције своје владе из Москве. Са друге стране, Шуменковић уочава извесно опадање утицаја

тако да др Илија Шуменковић посланик КЈ, већ у марту извештава да турска јавност има и даље афирмативан став према свом великом, северном суседу.

⁹⁷⁵ Архив Југославије, 370-45-123, Амбасада КЈ у Турској, извештај од 23. јануара 1940.

Совјетске Русије последњих недеља код Британије и Француске, па чак и код Турске, због напада на Финску.⁹⁷⁶

Тако у његовом извештају за Београд од 13. јануара 1940. преноси главне изводе једног таквог разговора са совјетским колегом. Наводи, да му је совјетски амбасадор рекао како се види јасна разлика измађу званичног СССР и са друге стране Коминтерне. Казао је, да он и не зна постоји ли коминтерновска пропаганда у балканским земљама. «...То би морале да знају те земље, али ако не постоји, да то и јавно кажу. Русија нема агитацију на Балкану, сем у Бесарбији, коју не сматра делом Балкана...». Он је потом, по Шуменковићевом извештају, га питао (Шуменковића), какав је став Југославије према питању Бесарбије, на шта му је југословенски амбасадор одговорио да («...за сад...»), није довољно упознат са тим питањем.⁹⁷⁷ Из овог можемо закључити, да је совјетска политика у односу на Југославију, имајући у обзир да је свакако совјетски амбасадор добијао инструкције за своје држање према југословенском амбасадору у Турској, указао на постојање евидентне разлике, па чак и мале дистанце када је у питању званична совјетска политика, и са друге стране Коминтерна. Међутим, он иде и корак даље, па запажа да и не зна да ли постоји коминтерновска пропаганда у то време на Балкану. То са једне стране може значити да совјетска званична политика и није имала најдиректније контакте и информације, а камо ли директан утицај на коминтерновску политику, посебно што се тиче самог Балкана. Са друге стране може значити и то, да је вероватно коминтерновско деловање на Балкану, толико скромних размера у том периоду, да се за њега чак не може ни чути, нити приметити га у широј јавности. И заиста мора се констатовати извесна и препознатљива промена совјетске политике званичне током тридесетих година, што се у мањој мери може рећи и за коминтерновску политику, али са друге стране и сам однос званичне Москве према Коминтерни. Све то као да је речено да би додатно охрабрило југословенске владајуће кругове да успоставе пуне дипломатске односе са СССР, што је заправо у то време већ био дубоко испланиран и чак

⁹⁷⁶ Архив Југославије, 370-34-595, Извештај Шуменковића о свом сусрету са Терентијевим од 8 јануара 1940.

⁹⁷⁷ Архив Југославије, 370-45-123, Амбасада КЈ у Турској, извештај од 13. јануара 1940.

започет процес од самог Београда, али нешто успорен због избијања совјетско-финског рата. Југословенски владајући кругови су успорили тај процес због ставова западних сила према совјетско-финском рату, где је дошло до наглог заостравања, истина краткорочно, њихових ставова према Москви. Како је југословенска дипломатија и висока политика у то време јасно имала изузетан респект према трима половима моћи у свету (Западне силе, савезници Британија и Француска, иза којих су магловито стајале и тада неутралне САД као подршка; силе Осовине, где је до уласка Италије у рат, постојала Немачка, а Рим био тек нешто дистанциран као формално неутралан; најзад СССР као самосталан пол моћи, који се након потписивања споразума Молотов-Рибентроп заиста нешто одмакао у односу на западне силе, којима је претходних година, а то се нарочито односи на Француску, био далеко приснији, него према Хитлеровој Немачкој). Најзад констатације совјетског амбасадора у Турској, да «...Бесарбија и није део Балкана..», посебно да је у интересу Москве да Балкан треба да остане неутралан и недирнут променама, требало је да додатно охрабри Београд, да се Совјети залажу за *status quo* на Балкану, што је била и суштина југословенске политике читавог овог периода како од затезања међународне ситуације уочи Другог светског рата, тако нарочито и од његовог почетка. Нестанком Чехословачке распала се и Мала антата, али су односи Југославије и Румуније, као две њене преостале чланице остали присни. Отуда је ово питање совјетског амбасадора Шуменковићу о ставу Београда према Бесарбији, имало посебан значај, јер је са једне стране указало да СССР под *status quo* Балкана поштује и границе Румуније, која је под вишеструким притиском Мађарске, а и Бугарске за њеним променама на румунску штету, што из овога видимо није непосредни циљ који би подржала Москва. Са друге стране, указује се на совјетске аспирације према Бесарбији, и чак тражи о томе непосредно мишљење Југославије, односно скреће се пажња Београду, да је то процес који ће вероватно бити крунисан повећавањем притисака са совјетске стране, да им се врати Бесарбија, што је било договорено и са Берлином, у оквиру постигнутог споразума са њим.

Југословенско посланство у Софији је послало 6 фебруара извештај за Београд, у којем наводи да располаже информацијама да совјетско посланство у

Бугарској прима у последње време веће количине југословенске дневне и периодичне штампе, новијих публицистичких политичких и друштвених издања, као и других информација у вези прилика у Југославији. Између осталог пристигао је и материјал који се шаље за 18 конгрес КП Југославије.⁹⁷⁸ Ова информација нам може служити као допунски индикатор да су у Москви очекивали успостављање односа са Београдом, и уопште појачано интересовање за Југославију. Између осталог то је везано и за почетак европског рата, где су совјети појачали свој дипломатски и обавештајни рад, укључујући и земље Југоисточне Европе, које су у том тренутку биле ван европског сукоба. Према Балкану је постепено долазило до јачања интереса, нарочито од стране тада прокламованих сила ван сукоба још и то: Италије коју је поводом ових питања совјетска политика сматрала главним противником, и са друге стране самог СССР.

У документу МИП КЈ објављеном 23 марта 1940. на пет важних спољнополитичких тема, прва је «Спољна политика (Совјетске) Русије». У овој краћој анализи се каже да је Русија постигла пакт са Немачком, «...не зато да помогне Немачкој да ова добије рат, већ да рат траје све док Немачка не ослаби...». У наставку се наводи тежња совјета да добију упориште и базе у Балтику, по могућности и територијална проширења, да би ојачали своју позицију (пре свега према Немачкој), превасходно у дефанзивном смислу. Рат који је добијен са Финском, донео је и одређене материјалне и људске губитке совјетској војсци, поред тога што је показао и неке њене слабости.⁹⁷⁹

Да се ствара простор за постепено успостављање дипломатских односа две земље, а у првом кругу постизање трговинског уговора преко слања трговинске делегације, говори извештај амбасадора Шуменковића за Београд од 26 марта. Ту се преноси изјава совјетског амбасадора Терентијева дата Шуменковићу, да «..совјетска влада нема никакву примедбу да се у СССР пошаље једна трговинска

⁹⁷⁸ Архив Југославије, 370-34-598, Делеша из посланства КЈ у Софији од 6 фебруара 1940. за МИП, истог дана послата на увид за представништво КЈ у Анкари.

⁹⁷⁹ Архив Југославије, 370-45-445, Амбасада КЈ у Турској, послат документ из МИП од 23 марта 1940. (предпоставка је да је овај документ слат и у низ других регионалних и европских дипломатских представништва КЈ).

делегација југословенска и да се совјетима доставе основне линије које би биле основ за вођење ових преговора...»⁹⁸⁰ На основу овога можемо сагледати суштину, а то је да је након привременог застоја у вези међународног захлађења односа у Европи и посебно од стране западних земаља према Москви због совјетско-финског рата, након његовог завршетка дошло до наставка процеса за успостављање дипломатских односа Краљевине Југославије и Совјетске уније. Прва фаза тог процеса је успостављање трговинских односа две земље, а први кључни корак у том правцу је слање југословенске трговинске мисије у Москву.

О томе да совјетска страна није желела само да прими трговинску делегацију Краљевине већ и успостављање трговинског споразума, као важан корак ка потоњем успостављању пуних дипломатских односа говори већ сутрашња депеша Шуменковића из његовог новог разговора са Терентијевим. Том приликом му је Рус рекао да би било добро да се да један општи програм трговински, који би послужио као оквир за вођење даљих преговора.⁹⁸¹

Већ за пар дана Цинцар-Марковић је послао шифровану депешу Шуменковићу у којој прецизира основ југословенске стране за преговоре о трговинском споразуму. Ту су битне две целине, у првој се прецизира будући трговински споразум како га види југословенска страна: Трговински споразум који би ушле најважније одредбе о највећем повлашћењу, о поступању две земље у међусобном пословном амбијенту, о пловидби, транзиту и сл. Други део разговора се односи на прецизирање успостављања трговинских агенција односно представништава у престоницама обе земље, чији би задатак био контрола робног и платног промета међусобног, а чији положај би се утврдио током преговора.⁹⁸²

У извештају Шуменковића од 9 априла у вези свог разговора са Терентијевим, подвлачи се изричитост совјетског амбасадора да је "...Русија

⁹⁸⁰ Архив Југославије, 370-34-601, извештај амбасадора Шуменковића од 26 марта 1940. за Београд о свом разговору са совјетским амбасадором Терентијевим

⁹⁸¹ Архив Југославије, 370-34-603, извештај амбасадора Шуменковића од 27 марта 1940. за Београд о свом разговору са совјетским амбасадором Терентијевим

⁹⁸² Архив Југославије, 370-34-606, Шифровани телеграм Цинцар-Марковића за амбасадора Шуменковића 30 марта 1940.

решена остати ван сукоба. Додао је да она није везана за Немачку ни за савезнике и да води само сопствену политику....“ Већ сутрадан у извештају Шуменковића у вези његовог новог сусрета са Терентијевим, преноси став совјетског амбасадора да је совјетска влада прихватила програм преговора трговинских и да очекује долазак југословенске делегације у Москву. Подвучено је са совјетске стране да је Молотов надлежан за ове преговоре.⁹⁸³ Већ сутрадан у следећем извештају Шуменковића за Београд, преноси се његово сазнање у вези новог сусрета са Терентијевим. Терентијев је навео да је совјетска влада са једне стране спремна водити преговоре о трговинском споразуму са југословенском делегацијом у највећој дискрецији ако је то жеља Југославије, али како је немогуће пут делегације КЈ одржати у тајности, сматрају да би било боље да се на време јавност од стране Југословена обавести једним саопштењем.⁹⁸⁴

И заиста 16 априла уследило је саопштење Цинцар-Марковића за Шуменковића у коме га обавештава о саставу делегације трговинске за Москву у саставу: Милорад Ђорђевић, бивши министар финансија председник делегације; др Сава Обрадовић помоћник министра трговине и индустрије, а са њима ће ићи још три члана делегације. Путоваће се возом преко Букурешта, а кренуће се за неколико дана.⁹⁸⁵ Истога дана Цинцар-Марковић је послао још један, знатно дужи телеграм за Шуменковића. Даје се образложење југословенске владе зашто ће у Москву ићи трговинска делегација КЈ. У њему се наводи да је „...Југославија приморана да услед ратних околности да тражи потребне јој сировине на свим странама. Данас као сировинска земља долази у обзир САД и Совјетска Русија. Док са првом већ одржавамо контакт, друга долази у обзир за нас као лиферант нафте и памука. Стога ми смо ступили у везу са совјетском владом у циљу започињања

⁹⁸³ Архив Југославије, 370-34-606 и 370-34-610, извештаји амбасадора КЈ у Анкари Шуменковића у вези његових разговора са совјетским амбасадором Терентијевим од 9 и 10 априла 1940. за Београд.

⁹⁸⁴ Архив Југославије, 370-34-611, извештај амбасадора КЈ у Анкари Шуменковића у вези његовог разговора са Терентијевим од 11 априла 1940. за Београд.

⁹⁸⁵ Архив Југославије, 370-94-613, саопштење министра Цинцар-Марковића за Шуменковића од 16 априла 1940.

преговора за закључење једног трговинског споразума о размени робе за робу. Предстоји скорашњи одлазак наше трговинске делегације у Москву....“ У наставку се наводи следеће „...Ради ваших личних информација јављам Вам, да ово, мада још не значи обнову редовних дипломатских односа, ипак представља почетак реализовања наших односа са Совјетском Русијом..“.⁹⁸⁶

У извештају југословенског генералног конзула из Цариграда од 29 маја 1940. дају се подаци о снази совјетске Црноморске флоте. Наводи се да она располаже са једним носачем авиона, једном тешком крстарицом, са три средње и још пет лаких крстарица, потом са девет разарача, два миноловца и педесет подморница. Ова флота има у свом саставу и 150 хидроавиона. Примера ради италијанска флота у Средоземљу је у укупној снази била нешто јача квантитативно, али није имала носач авиона, већ са друге стране два капитална бојна брода, а слично томе, нешто већа је била снага француске, и посебно британске флоте у Медитерану. Ипак, напомиње се да совјетско поморско особље има опрему и стручност нешто слабију него флоте ових западних земаља.⁹⁸⁷

Деветнаестог априла Цинцар-Марковић обавештава дописом Шуменковића о тачном и коначном саставу трговинске делегације КЈ која креће у Москву. Поред већ раније најављених др Милорада Ђорђевића, бившег министра финансија и др Сава Обрадовића актуелног помоћника министра трговине и индустрије, као чланови делегације биће и др Љубиша Микић, вице гувернер Народне банке КЈ, др Рудолф Бићанин, директор дирекције за спољну трговину, Иван Авсеник индустријалац, Владислав Марковић, саветник МИП и Драго Залар који је секретар делегације. Цинцар-Марковић налаже Шуменковићу да о др Милораду Ђорђевићу посебно нагласи позитивно његову биографију и значај у стручном домену Терентијеву, да би овај то пренео у Москву. Поред тога са делегацијом ће ићи и

⁹⁸⁶ Архив Југославије, 370-33-614, саопштење Цинцар-Марковића за амбасадора Шуменковића 16 априла 1940. увече. Већ сутрадан Шуменковић кратко обавештава Београд да је о свему обавестио Терентијева, и да ће овај то пренети Москви. АЈ, 370-33-615, Извештај Шуменковића за Београд од 17 априла.

⁹⁸⁷ Архив Југославије, 370-33-644, Генерални конзулат КЈ у Цариграду, извештај о снази совјетске Црноморске флоте од 29 маја 1940.

неколико новинара представника Централног пресбиора и агенције Авала. Делегација полази «...сутра увече, дакле у суботу, а из Букурешта ће после предаха наставити пут вероватно у недељу увече за Москву...».⁹⁸⁸ Цинцар-Марковић је послао, (а потом је објављено и у Политици), дипломатским представништвима КЈ саопштење југословенске владе у вези слања трговинске делегације у Москву. У саопштењу се каже: «Између Југославије и Совјетске Русије отпочеће преговори за склапање трговинског споразума. Привредна делегација са г. Милорадом Ђорђевићем на челу одлази у Москву. Краљевска влада постигла је споразум са владом Савезом Совјетских Република да се поведу преговори о стварању привредних веза између две земље. У том циљу имао би се закључити један трговински споразум, као и споразум о плаћању. Преговори ће се водити у Москви, где ће ускоро отпутовати југословенска делегација, којој ће на челу бити г. Милорад Ђорђевић, бивши министар финансија.»⁹⁸⁹

У извештају Цинцар-Марковићу амбасадор КЈ Шуменковић 22 априла обавештава свог предпостављеног министра о разговору који је имао са амбасадором Терентијевим. Том приликом Терентијев му преноси позитивне реакције коју је на ову вест њему лично дао Фон Папен немачки амбасадор у Турској. Из података које му је у вези тога дао Терентијев, Шуменковић закључује да заправо Фон Папен није ништа дотле знао о преговорима Југославије и СССР.⁹⁹⁰ Сигурно је да су реакције Фон Папена биле куртоазне, а са друге стране Немачка је била у то време преузета својом експанзијом у Скандинавији где је након заузећа брзог Данске и јужне Норвешке водила жестоке борбе у средњој и северној

⁹⁸⁸ Архив Југославије, 370-34-625, телеграм министра спољних послова Александра Цинцар-Марковића за амбасадора КЈ у Анкари Шуменковића од 19 априла 1940. у вези састава трговинске делегације КЈ која креће за Москву, и да проследи та обавештења амбасадору СССР Терентијеву.

⁹⁸⁹ Архив Југославије, 370-34, саопштење владе КЈ у вези слања трговинске делегације Југославије на преговоре у Москву, послат дипломатским представништвима и објављен у Политици 18 априла 1940.

⁹⁹⁰ Архив Југославије, 370-34-622, извештај Шуменковића за Београд о свом разговору са Терентијевим и његовим утисцима из комуникације са Фон Папеном, немачким амбасадором, 22. април 1940.

Норвешкој са британско-француским експедиционим корпусом, а у исто време вршила последње припреме за кључну офанзиву на западу на Бенелукс и Француску која је почела 10 маја. Берлин је укалкулисао и претходно оквирно договорио са Москвом споразумом Рибентроп-Молотов улазак совјетске војске у источну Пољску, одрешене руке у Балтику и начелно прихватање повратка Бесарбије. Како је све то осим овог последњег већ било реализовано, отуда је совјетско појачано интересовање за Балкан, делом било очекивано, а делом, због одсуства договора немачко-совјетског по том питању, била велика брига Берлина, јер се није знало докле ће у том правцу ићи совјети. Само успостављање односа Москве и Београда је била природна, и по много чему у међуратном периоду закаснела и свакако за обе земље веома пожељна ствар, али је Немце бринуло шта ће након тога следити у совјетској политици на Балкану, док је Немачка заузета кључним борбама на западу Европе, за које се није знало када се могу завршити.

У извештају из Посланства КЈ у Турској 20. априла, говори се о врло опширном чланку који је објављен у турском листу Улус, везано за совјетско-југословенске односе. Каже се да је пре Светског рата Србија и Црна Гора биле под заштитом царистичке Русије до те мере, да је Санкт Петербург ушао у светски сукоб 1914. да помогне и солидарише се са Србима кад им је припређено од Аустро-Угарске уз благослов Немачке. За стварање велике Југославије, каже се да је била створена у смислу ранијих планова и жеља Русије. Додаје се да као што је Совјетска Русија настала од трансформисане царске Русије, тако је и Југославија трансформисана од Србије. Међутим, за читав период дужи од две деценије од Првог светског рата, званични Београд није успоставио односе са Москвом, са једне стране «...због тога што је напустила традиционалну царистичку политику, а са друге стране због односа Карађорђевића према Романовим, и других неколико разлога...». Указује да је Југославија у овом периоду тесно сарађивала са Француском, деловала у оквиру Мале антанте, и да је створен 1934. Балкански савез. «..Опадање потом француског утицаја у Средњој Европи и распад Мале антанте, довео је Југославију до политике ‘неутралности’». Наводи се да је југословенска политика постала попустљива у односу на силе Осовине где апострофира Стојадиновића, и да је на њу крајње деловало анексија Чехословачке

од стране Немачке и анексија Албаније од стране Италије, тако да надаље она није тражила гаранције западних савезника. За кнеза Павла се каже да са пуно опрезности управља својом земљом и тражи све могућности да је сачува од ратног изазова. Са друге стране притисак још увек неутралне Италије да се на Балкану створи блок неутралних земаља је заправо тежња Рима не да заштити ове земље, већ да им наметне додатно свој утицај. Тек пред тешкоћама Југославија се сетила Совјетске Русије, па је успостављање трговинских односа две земље, само претходница успостављања пуних дипломатских односа. «...Иако су у задоцњењу односи између Југославије и Совјетске Уније, могу се врло брзо развијати, и да ће се то тицати и осталих балканских земаља у овом тренутку...».⁹⁹¹

Дана 22 априла, Цинцар-Марковић шаље депешу амбасадору Шуменковићу у којем тражи да он обавести Терентијева да је југословенска влада врло задовољна договором са совјетима о одласку трговинске делегације и отпочињању преговора две земље о склапању Трговинског споразума у Москви. Захваљује се совјетској влади на предусретљивошћу и љубазношћу како је овај сет питања договорен и уређен и да је све то изазвало велико задовољство у Југославији и њеном ширем јавном мњењу. Посебну захвалност упућује се и самом Терентијеву.⁹⁹²

Сложеност међународне позиције Краљевине Југославије је у овом периоду дотатно подигнута, почетком светског рата и фиктивном неутралношћу фашистичке Италије. Италија, је упркос пакту са Југославијом из 1937. године, представљала за званични Београд највећу спољнополитичку претњу. Мусолини је рачунао као реалну могућност да нападне Југославију током периода од почетка Другог светског рата, па све до уласка Италије у ратни сукоб јуна 1940. године.

⁹⁹¹ Архив Југославије, 370-45-435, посланство КЈ у Турској, извештај о писању турске штампе од 20. априла 1940. У наставку текста се додаје да Улус констатује да у балканским земљама постоји различита реакција на пораст совјетског утицаја у региону, а да у Румунији постоји стрепња да Москва разматра могућност да поврати Бесарбију, што онеспокојава Букурешт, који са једне стране и сам страхује од сила Осовине, али покушава да из свега тога изађе неокрњеног територијалног интегритета, што ће бити јако тешко имајући у обзир аспирације и Мађарске и Бугарске.

⁹⁹² Архив Југославије, 370-34-623, депеша Цинцар-Марковића за Шуменковића од 22 априла 1940.

Југословенско политичко вођство је стога још од јесени 1939. године покушавало да поправи своје односе са СССР. Тако је крајем септембра 1939. године, отказана могућност бившем царском дипломати Страндману да представља званичног дипломатског представника у Београду, односно да представља власт која више не постоји. Кнез Павле је већ тада одлучио да призна и *de jure* СССР, али је то одгођено привремено због совјетско-финског рата, како се не би изазивала Британија (и у мањој мери Француска, која је имала афирмативнији став према Москви и са којом је фактички била повезана споразумом из 1935. године). У марту 1940. године сазрели су услови за појачавање делатности ка успостављању пуних дипломатских односа Београда и Москве. Наиме, завршен је био совјетско-фински сукоб, а Италија је наставила да буде претња безбедности Југославије. Тада је министар спољних послова Цинцар-Марковић упутио југословенског амбасадора у Турској Илију Шуменковића нека свом колеги Терентијеву предложи да две земље успоставе привредне односе. У исто време Шуменковићу је речено да совјетског колегу обавести о експанзионистичким тежњама које Италија спроводи према Југославији.⁹⁹³ Управо у вези овога наишли смо на депешу са личним потписом Цинцар-Марковића од 22. марта у којој обавештава амбасадора у Турској Шуменковића, да „Краљевска влада жели послати у Совјетску Русију једну званичну трговинску делегацију, састављену од виших државних чиновника, ради преговора са совјетском владом о стварању привредних веза Југославије и Совјетске Русије..“⁹⁹⁴ Ово је био први конкретан документ на који смо наишли у правцу дефинитивног опредељивања званичних власти КЈ у правцу отпочињања преговора за склапање трговинског споразума са СССР, а потом и пуних дипломатских односа. Намере су испољене и раније, али је због споменутог совјетско-финског рата дошло до привременог успоравања планираног подухвата.

У југословенској историографији доста је тога писано, али само у основним цртама о успостављању односа две земље, па тако Јакоб Хоптнер који је имао

⁹⁹³ Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, Отокар Кершовани, Ријека, 1973, стр.187,

⁹⁹⁴ Архив Југославије, 370-34-599, амбасада КЈ у Анкари, депеша из Београда од 22. марта 1940. за амбасадора Шуменковића, потписао министар спољних послова Александар Цинцар-Марковић

увида и у западне архиве наводи у вези овога следеће: „Званична Москва је одговорила да се противи таквој политици Италије према Југославији, подржала *status quo* у региону и прихватила привредне разговоре са Југословенима. У другој половини априла су одржани преговори привредних делегација две земље, који су резултирали потписивањем три документа: договор о трговини и пловидби, протокол о начинима плаћања робе и споразум о отварању трговинских представништва у Београду и Москви.“⁹⁹⁵ У међусобној привредној сарадњи, руска страна је показала посебно интересовање за неке југословенске руде, посебно бакар, а Југославија за бензин и нафту. Молотов је тада југословенској делегацији, дипломатским речником и на суптилан начин указао да није искључена могућност да ће се СССР супротставити прекомерној осовинској експанзији у дунавско подручје.⁹⁹⁶

Преговори између две земље су настављени следећих неколико седмица у правцу међусобног пуноправног признавања. То се потом и догодило када су у Анкари Терентијев и Шуменковић 24 јуна подписали споразум о успостављању пуних дипломатских односа између две државе. Совјетска страна је прихватила да не инсистира на томе да стекне власт над Домом руских емиграната и капелом у Београду, који су припадали царској Русији, већ да потражи други смештај за своја дипломатска представништва.

О процесу постепеног успостављања дипломатских односа две земље према доступној грађи и обављеном истраживању фонда Централног пресбириа запажа се следеће. Током прве половине 1940. године, све до успостављања пуних дипломатских односа две земље, простор Турске, а пре свега Цариград и Анкара, су били најважније поље живе политичке сарадње и кореспонденције у том правцу. Тако југословенски дипломата Лукачевић извештава из Цариграда 23 јануара на

⁹⁹⁵ Југословенску делегацију на преговорима у Москви су представљали Ђорђевић бивши министар финансија, Обрадовић помоћник министра трговине, Микић, вицегувернер Народне банке, Бићанић шеф Извозног завода и истакнути хрватски економиста и Авсеник индустријалац из Словеније у Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, Отокар Кершовани, Ријека, 1973, стр.187

⁹⁹⁶ Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, Отокар Кершовани, Ријека, 1973, стр.187-189.

основу француских извора, да Совјетска Русија и поред свог условно говорећи коректног односа према Турској током читаве последње две деценије, у последње време нешто квари те односе.⁹⁹⁷ Оно што посебно интересује југословенску страну из овог извештаја је процена листа који излази на француском (Акшам) у Турској, је да СССР никада посебно благонаклоно није посматрао Балкански споразум.⁹⁹⁸ У том правцу, односу СССР према Балканском споразуму, можемо посматрати и извештај амбасадора КЈ у Анкари Шуменковића, у вези његовог разговора са совјетским колегом у Турској. Тада је совјетски амбасадор изразио задовољство што се управо одржани састанак Балканског споразума у Београду, ограничио на низ протоколарних одлука, и што је изостало усвајање могућности међусобне обавезе чланица да војно реагују и помогну другу, нападнуту чланицу на њеној територији. У исто време отпала је могућност, од које су очигледно совјетски политичари стрепели, да Италија наметне Балканском споразуму, изван антикомунистички карактер. Совјетски амбасадор је између осталог навео да „...грчка војска неће ићи у Југославију да је брани, нити турска у Румунију и др.“ Пошто је совјетима било врло важно да Румунија, након распада Мале антанте,

⁹⁹⁷ Могуће је да је у периоду када је СССР био у рату са Финском и када је порасло неповерење пре свега између Москве и Лондона, да је и Турска нешто затегла своје односе са својим северним суседом. Наиме, како је на основу пакта Рибентроп-Молотов, СССР заузео источне области Пољске, настањене већински Белорусима и Украјинцима, потом заузео балтичке државе и имао локални рат са Пољском, а све у правцу надокнаде изгубљених територија након Октобарске револуције, грађанског рата и стране интервенције, вероватно је и у Турској то изазвало извесну нелагоду. Турска је не само прошла без корекције границе у корист СССР, већ је и избегла могућност да призна независну Јерменију што је било предвиђено Париским мировним споразумом, уговором у Севру са пораженом Отоманском царвином. Лењин је чак Ататурку уступио јерменску област Карс, која је дотле била у саставу Русије, па је све то изазвало одређено неповерење у турско-совјетским односима

⁹⁹⁸ Архив Југославије, Фонд 55 Централни прес биро. фасцикла 124, Телефонски извештај Лукачевића из Цариграда од 23 јануара 1940. У сличном правцу откривања појединих доказа у Француској, након њеног пада од стране Немаца, о наводним преговорима Британије и Француске са Турском, у правцу изолације СССР и извештај југословенских дипломата из Турске од 6 јула 1940. У истом извештају се наводи да су ипак Турска и СССР последњих двадесет година успоставили веома добре односе у практично свим сферама.

може фактички добити директну обавезу помоћи пре свега преко Балканског споразума, што је изостало да се реши на састанку овог савеза у Београду, Совјети су се спремали да притисну додатно Румунију због Бесарбије, па им је овакав исход београдског састанка одговарао. Совјетски амбасадор је навео да у Бесарбији „нема ни једног Румуна.“, и да су Молдавци иако сродни Румунима, заправо посебан народ, а да у Бесарбији живи изузетно бројно руско и украјинско етничко становништво. У вези постигнутог споразума Турске са Британијом и Француском, совјетски дипломата је указао да Турци имају одличне односе са Совјетима, али да овај споразум у јеку рата са Финском, може бити искоришћен од западних савезника за покушај уласка флотом у Црно море, што се они надају да се неће десити.⁹⁹⁹

У специјалном документу-анализи коју је израдило политичко одељење МИП у вези етничког састава и ситуације у совјетском Закавказју и Централној Азији, дају се прилично прецизни подаци на ову тему. Изражава се сумња да се на овом подручју, упркос томе што је прилично мултинационално, совјетска Русија може скоро напасти, због огромних снага које би биле потребне за овакав удар са југа.¹⁰⁰⁰

Амбасада КЈ у Букурешту шаље извештај од 11. марта у коме се преносе утисци из разговора са француским војним изаслаником у Москви генералом Пеласом. Пелас каже да су совјети успели претходних година да знатно побољшају инфраструктуру у земљи, што се посебно односи на мрежу путева, и да је то недовољно познато на западу.¹⁰⁰¹

Совјетски рат са Финском, извесно је успорио планирано успостављање односа између Београда и Москве. Са једне стране југословенско политичко вођство је из обазривости према западним зараћеним силама (Британији и

⁹⁹⁹ Архив Југославије, фонд 370-33-331, амбасада КЈ у Турској, извештај амбасадора Шуменковића за МИП, о свом сусрету са совјетским амбасадором, од 24. фебруара 1940.

¹⁰⁰⁰ Архив Југославије, фонд 370-33-536, 19 март 1940, Анализа политичког одељења МИП о етнографском стању у совјетској Централној Азији и области Кавказа.

¹⁰⁰¹ Архив Југославије, 370-33-589, депеша амбасадора КЈ у Букурешту за Београд, од 11. марта 1940.

Француској) калкулисало да успостави пуне односе са СССР, јер је тада њихово незадовољство према Москви било изразито (због потписаног пакта Рибентроп-Молотов, због потоњег уласка у источну Пољску, и најзад због рата са Финском). Тако је из МИП за посланства у свету послата депеша 3. фебруара 1940, из које сазнајемо о америчком односу према совјетима. САД је био резервисан према Совјетској Русији, где су тек 1935. после пуно отезања најзад успостављени пуни дипломатски односи две земље. Вашингтон се тада надао да су совјети напустили политику и идеологију светске револуције, а Американци су озбиљно рачунали са совјетском потенцијалном помоћи у вези обуздавања Јапана на Далеком истоку. Међутим, управо од потписивања пакта Рибентроп-Молотов, и потоњих догађаја, укључујући тадашњи ток совјетско-финског сукоба, узрокује отоврено критиковање политике Москве. Американци су чак разматрали могућност помоћи Финцима у постојећем сукобу, по питању различитог материјала.¹⁰⁰² Тада су заиста односи совјета са западним силама битно пали посматрајући претходни период, али су потоњи догађаји ту ситуацију смирили, и чак је дошло до брзог побољшања. Прво је совјетска победа и крај рата са Финском, утицао на извесно смиривање тензија, а потом је немачка агресија на Данску и Норвешку (април), а посебно потоњи општи напад Немаца на западном фронту и њихове брзе победе, уверили Вашингтон и Лондон, али и читав свет, да ће Совјетска Русија имати важну будућу, можда кључну улогу, у супротстављању фашизму.

Југословенска политика и дипломатија су се охрабрили након закључивања мира између СССР и Финске почетком марта, да ослушкују све повољније токове односа Москве са западним силама, као и са трећим (неутралним) земљама у Европи. О томе говори депеша из Генералног конзулата КЈ у Цириху за Београд од 13 марта у којој се наводи да је управо завршени совјетско-фински рат са једне стране показао и извесне слабости совјетске војске, без обзира на коначан успех. Са друге стране, Британија и Француска нису конкретно помогле Финској, што представља опомену мањим земљама, да ће бити остављене у играма великих, и да

¹⁰⁰² Архив Југославије, фонд 385, посланство у Буенос Аиресу, депеша из Београда од 3. фебруара 1940.

заправо немају шта посебно да очекују. Међутим, Совјетска Русија је знатно поправила своју позицију на Балтику, и да је сада геополитички ојачала након повратка источне Пољске (односно западне Украјине и Белорусије), поправки границе према Финској, и продором у балтичке републике. У том правцу се наводе надања Француске и Британије, да би тако ојачала Русија, могла да постепено напушта свој договор са Немачком и да постепено квари тај однос.¹⁰⁰³

У депеши Шуменковића из Анкаре за МИП 23 марта каже се да је совјетски амбасадор Терентијев му рекао да се односи између Југославије и Совјетске Русије добро развијају и да се две земље убрзано приближавају. Додао је да је то мишљење и совјетске владе.¹⁰⁰⁴

Тако у извештају посланика Милановића из Софије од 21. марта, он наводи да је бугарска јавност, иначе у великој већини традиционално наклоњена Русима, почела да помно прати даљу политику Москве након окончања мира и победе над Финском. Преноси се преовлађујући утисак, да ће Совјетска Русија кренути мирољубивом политиком, што се посебно односи на Балкан, и где би изузетак могао бити покушај регулисања питања Бесарбије.¹⁰⁰⁵

Већ за пет дана посланик Милановић је послао нову депешу у вези његовог разговора са совјетским послаником у Софији, који му је напоменуо да „...Русија

¹⁰⁰³ Архив Југославије, 370-33-583, депеша југословенског генералног конзула у Цириху за Београд, Ђорђа Ђуричића од 13 марта 1940; сличне закључке шаље и посланство КЈ у Грчкој од 15 марта, 370-33-584, где се каже да се сматра и да су САД имале извесну дипломатску улогу у склапању совјетско-финског мира и одређењу његових услова, посредовавши.

¹⁰⁰⁴ Архив Југославије, 370-34-600, Депеша амбасадора Шуменковића за Београд, од 23 марта 1940.

¹⁰⁰⁵ Архив Југославије, Посланство у Бугарској, депеша посланика В. Милановића за Београд, од 21. марта, 1940; У претходном извештају посланика КЈ из Софије од 16 марта, наводи се писање софијског листа Утро, где се указује на успех СССР који је добио важне корекције граница према Финској, посебно на северном правцу где сад господари у потпуности Белим морем и Северним океаном, као и на балтичком правцу. 370-33-586.

жели само мир, и да чак и за Бесарбију не би ратовала..“ . Ову депешу је Цинцар-Марковић редистрибуирао регионалним представништвима КЈ, као важно.¹⁰⁰⁶

Веома је важна депеша из југословенског посланства у Паризу од 13. априла, коју је потом Цинцар-Марковић редистрибуирао дипломатским представништвима КЈ. У њој се наводи да се у Лондону воде совјетско-британски поверљиви преговори, и то „...било о неутралности Русије, било у сарадњи и сукобу око скандинавских земаља...“.¹⁰⁰⁷ У вези овога се може посматрати и нови преусмерени телеграм из Париза, који је Цинцар-Марковић разаслао дипломатским представништвима КЈ од 17 априла. У њему се наводи да је Сикорски пољски представник владе у емиграцији протествовао због британско-совјетских преговора, „...који се воде на бази признавања Русији области које су узели у Пољској, Балтичким државама и Финској. Савезници би прихватили да Русија лиферује Немачкој од раније предвиђену количину робе, под условом да остане неутрална. Рено ово није демантовао, али је скренуо пажњу да Енглеска никад није одустала од Керзонове линије разграничења..“¹⁰⁰⁸

У депеши посланика КЈ у Берну од 9 априла за Београд, преноси се његови утисци из разговора којег је имао са тамошњим немачких послаником у вези његове процене о политикама и намерама Немачке, СССР, Италије и западних сила према Балкану. Немачки посланик му је напоменуо, да је његова процена да ће

¹⁰⁰⁶ Архив Југославије, 370-33-566, депеша посланика КЈ у Софији, од 26 марта, 1940, редистрибуирана регионалним дипломатским представништвима, а амбасади КЈ у Анкари од 29 марта, од стране Цинцар-Марковића

¹⁰⁰⁷ Архив Југославије, 370-33-593, депеша посланства КЈ у Паризу од 13 априла 1940. за Београд, редистрибуирао потом Цинцар-Марковић дипломатским представништвима КЈ.

¹⁰⁰⁸ Архив Југославије, 370-33-596, Депеша из посланства КЈ у Паризу за Београд од 17. априла 1940, коју је министар Цинцар-Марковић, преусмерио осталим дипломатским представништвима КЈ. Из овога видимо спрмност западних савезника за попуштање и отопљавање односа са Русијом након окончања финско-совјетског рата, када су ти односи били на најнижем нивоу у последњих неколико година. Са друге стране, начелна спремност Британије да призна нове границе Совјетске Русије, и да чак укаже да је етничка Керзонова линија, између са једне стране Пољака, и са друге стране Белоруска и Украјинаца, одувек била за Лондон праведна, говори о изузетном попуштању Лондона, уз интересе и сагласност, а вероватно и наваљивање Париза.

Балкан остати по страни од конфликта, и да он искључује као реалну могућност формирање неког новог Балканског фронта. По њему, то не желе, између осталог ни Југославија ни Турска.¹⁰⁰⁹

Југословенски посланик у Берлину Иво Андрић, послао је депешу за Београд трећег априла, у којем преноси сазнања у вези совјетске политике према Балкану, на основу немачких (немачко министарство спољних послова) и румунских (посланик Румуније у Берлину) извора. Он наводи да ови извори сматрају да СССР не планира никакву акцију на Балкану, јер „...то није у интересу Немачке...“. Са друге стране, Андрић упозорава, „...да ни по питању Финске, Русија није тражила помоћ и сагласност Немачке, па је могуће да и овде на Балкану може да учини неку самосталну акцију, као на пример у односу на Румунију“.¹⁰¹⁰

Из извештаја југословенског посланства у Стокхолму од 19 априла 1940. анализира се писање шведске штампе о све већем приближавању Југославије и СССР-а. Тако се преноси писање тиражног Стокхолм тиднигена у којем се наводи да две земље побољшавају односе. Дописник ових новина указује да контакт трговинских делегација две земље отвара врата убрзавању политичке сарадње и вероватног успостављања скорих дипломатских односа. „...Сама вест о одласку југословенске делегације у Москву изазвала је велико изненађење на Балкану, узев у обзир досадашњи непомирљиви став Југославије у односу на Совјетску Русију...“. У даљем тексту се указује да је на убрзавање приближавања две земље одређену улогу одиграла нека трећа земља, а то би могла бити Турска, па и Бугарска можда. „...Побољшавање односа између Београда и Москве имаће јак утицај не само на балканску политику већ и на међународну политику уопште. Са сигурношћу се може рећи да ће обнова трговинских односа довести и до обнове политичких односа...“.¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁹ Архив Југославије, 370-33-600, депеша југословенског посланства из Берна за Београд, од 9 априла 1940.

¹⁰¹⁰ Архив Југославије, 370-33-602, депеша посланика Андрића из Берлина за Београд, од 3. априла 1940.

¹⁰¹¹ Архив Југославије, 382-9-28, посланство у Стокхолму, извештај из посланства за МИП у Београду од 19. априла 1940. о писању шведске штампе везано за совјетско-југословенску сарадњу

Да је југословенска власт и дипломатија била све умиренија и задовољнија политиком Москве јењавањем и самим завршетком рата са Финском, те промптног отопљавања односа са западним силама, и одустајања од било каквог наговештаја совјетске акције на Балкану, говори и депеша посланика КЈ из Софије В. Милановића за Београд од четвртог априла. Он преноси своје утиске, и утиске бугарске политике, јавног мњења и дипломатског кора у Софији, поводом говора Молотова на московском радију од 29 марта. „...сада су готово искључене све могућности да дође до рата на Балкану, јер се Молотов залагао за мир и неутралност Балкана...“.¹⁰¹² О постојању великих разлика и прикривеном процепу између реалне совјетске политике према Немачкој, и званичних совјетских ставова и наступа у јавном мњењу, постоји шифровани извештај Цинцара-Марковића везано за добијене информације из посланства КЈ у Атини од 18 априла. Цинцар-Марковић је послао допис регионалним представништвима КЈ, заједно са пренесеним подацима из посланства из Атине од 23 априла, у којем наводи следеће: према подацима из Министарства спољних послова Грчке, које добија информације из свог посланства у Москви, совјетски државни врх је непријатно изненађен немачким нападом на Данску и Норвешку. Јавно, совјетска штампа и радио СССР су начелно одобрили овај немачки поступак и нису га изложили критици, међутим, по тим изворима, совјетски заменик министра спољних послова изразио је у немачкој амбасادي у Москви негодовање и протест због овакве немачке акције.¹⁰¹³

О одјецима одласка југословенске привредне делегације у Москву и почетим преговорима о постизању Трговинског уговора две земље имамо извештај посланика КЈ у Софији од 26 априла. Он наглашава изузетно велико интересовање у бугарској јавности у вези тога. Посланик Милановић у свом писменом извештају наводи да се подвлачи у већем делу бугарске штампе да је то „...мудар гест

¹⁰¹² Архив Југославије, 370-33, депеша посланика КЈ у Софији В. Милановића од четвртог априла 1940. за Београд.

¹⁰¹³ Архив Југославије, 370-33-608, шифровани телеграм Цинцар-Марковића дипломатским представништвима КЈ у свету од 23 априла, базиран на основу примљене депеше посланства КЈ у Атини од 18 априла.

Београда, који ће омогућити снабдевање сировинама као и Бугарској која већ има такав споразум...“. Указује се на очекивано скоро успостављање пуних дипломатских односа две земље. Цитира се писање листа „Слово“ посланика у парламенту Петка Стојанова који констатује да после бугарског успостављања трговинског уговора са СССР то ради и Југославија, што је начелно добар потез, али да је када је то Бугарска урадила то изазвало извесну завист у појединим београдским новинама. Сем пар изузетно десничарских листова, посланик Милановић наводи да су практично сви остали бугарски важнији листови поздравили овај процес између Југославије и СССР. Наводи се да је совјетско посланство у Софији због овога „пресрећно“.¹⁰¹⁴

У депеши југословенског посланства у Риму од првог маја за Београд, преносе се сазнања добијена од дипломатског кора, посебно од турског амбасадора, да је политика СССР према Балкану јасна, у прилог очувања неутралности полуострва и одбијања било какве ратне акције и конфликтних питања које би се могле пренети на овај простор.¹⁰¹⁵ Такође из посланства КЈ у Риму је послата једна слична депеша 24 маја, у којој се наводи извор из амбасаде САД, где се каже да је Совјетска Русија ставила до знања Немачкој и Италији да жели да се гарантује неутралност Балкана.¹⁰¹⁶

Да се убрзаније мењају набоље односи Москве са западним силама, говори и депеша посланства КЈ у Лондону од шестог маја, у којем се преноси разговор који је тамошњи југословенски посланик имао са амбасадором СССР у Лондону. Према тим подацима отправник послова француске амбасаде у Москви (привремено је био повучен француски амбасадор у Париз на консултације, у одмаклој фази

¹⁰¹⁴ Архив Југославије, 370-34-627, извештај посланика у Софији КЈ М. Милановића за Београд од 26 априла у вези одласка привредне делегације КЈ у Москву и започињању преговора о потписивању Трговинског уговора између КЈ и СССР.

¹⁰¹⁵ Архив Југославије, 370-33-610, депеша МИП регионалним посланствима КЈ, на основу примељеног телеграма из посланства КЈ у Риму од првог маја 1940.

¹⁰¹⁶ Архив Југославије, 370-33, прослеђен телеграм из посланства КЈ у Риму, од стране Цинцар-Марковића, за регионална представништва дипломатска КЈ, између осталог и у Турској, од 24. маја 1940. У телеграму се такође тврди да по америчким изворима (амбасада САД у Риму), да немају никакве вести о било каквој припреми Италијана за напад на Балкан, и посебно Југославију.

финско-совјетског рата) тражи од совјета подизање односа две силе на виши ниво. „...Руси немају ништа против, али истичу да је Француска сама до краја креирала односе две земље у последње време, а не Москва...“¹⁰¹⁷

Да је југословенска дипломатија помно пратила тада сваки потез и међународни потез совјетске владе, говори и извештај из амбасаде КЈ у Анкари априла месеца, у којем се прилаже и препис управо постигнутог трговинског уговора између СССР и Ирана.¹⁰¹⁸ У вези овог постигнутог трговинског споразума две земље, Шуменковић је послао још један извештај од 16 маја, у коме се наводи да по постигнутом споразуму, друга страна остаје неутрална, ако је једна од две потписнице нападнута.¹⁰¹⁹

Вероватно је управо постигнут трговински уговор совјета, посебно интересовао Југословене, имајући у обзир да су завршаване последње припреме да и Београд закључи трговински уговор са СССР, као први корак у оквиру предвиђеног пуног успостављања дипломатских односа две земље.

О започетом, вероватно и неповратном процесу приближавања Југославије и СССР у правцу успостављања пуних дипломатских односа говори и извештај амбасадора Шуменковића из Анкаре 25. априла 1940. где даје анализу писања турске штампе на ту тему. Тако преноси писање дневника Сон Пост који каже да је Југославија једна од ретких земаља у Европи која још није признала совјетску владу. Наводи се успостављање трговинских односа (споразума) што би требало да буде сигурна претходница најскоријем успостављању пуних дипломатских односа две земље. Лист полемише са хипотезом да се на овај начин, Југославија окреће „словенству и окреће од Европе“. Наводи се писање италијанске штампе, која делом сматра да је то добро и да се Италија слаже са приближаввањем СССР и

¹⁰¹⁷ Архив Југославије, 370-33-610, са потписом Цинцар-Марковића, послат за дипломатска представништва КЈ примљени телеграм из посланства КЈ у Лондону од 6 маја 1940. на основу разговора тамошњег југословенског посланика са совјетским амбасадором.

¹⁰¹⁸ Архив Југославије, 370-33-612, амбасада КЈ у Анкари, извештај априла 1940. за Београд, са послатим преписом управо постигнутог совјетско-иранског трговинског уговора.

¹⁰¹⁹ Архив Југославије, 370-33-638, депеша од 16 маја, 1940, из амбасаде КЈ у Анкари за Београд.

Југославије, јер је за њу наводно боље да се Београд повеже и са Москвом, само да се у овом тренутку не везује отворено за западне савезнике (Француску и Британију) које су у директном сукобу са Немачком.¹⁰²⁰

У извештају амбасадора КЈ Шуменковића из Анкаре од седмог маја, пренесе се његови утисци из разговора који је имао са совјетским амбасадором Терентијевим. Терентијев му је изјавио задовољство совјетске владе постигнутим, као и напретком преговора у Москви две делегације привредне и да се све одвија у пријатељској атмосфери.¹⁰²¹

За два дана Цинцар-Марковић је послао телеграм дипломатским представништвима КЈ у којем наводи да су вести неистините које су лансиране претходних дана да је наводно нека југословенска војна делегација отишла за Москву. Додаје да се економски преговори у Москви повољно одвијају, али да никаквих других диплоатских новости у том правцу нема.¹⁰²²

Занимљив је извештај амбасадора Шуменковића од осмог маја на основу његовог разговора са совјетским колегом Терентијевим. Терентијев му је поновио да је СССР за неутралност Балкана (уз уобичајену напомену последњих пар месеци, а и раније у нешто блажој форми, да Бесарбију не рачунају у Балкан). Рекао је да је Југославија главна сметња италијанским плановима продора на Балкан. „...Југославија има јаку војску и неће дозволити даље продирање Италије. Напоменуо је да на недавном заседању Балканског савеза у Београду са задовољством констатује да Италија није успела да наметне свој концепт (антибољшевички) чланицама савеза. Он је навео да совјетска политика жали што није задржана и независност Албаније. У том контексту критике италијанске политике, он је навео и да је Молотов у свом недавном говору споменуо да су совјети у Финској имали против себе не само финске снаге. Ту је било и других, па и италијанских снага. Рекао је да је Италија у Финску била послала 50 ратних

¹⁰²⁰ Архив Југославије, фонд 370, амбасада КЈ у Турској, извештај Шуменковића од 25. априла 1940. за Београд.

¹⁰²¹ Архив Југославије, 370-33-630, допис Шуменковића од 7 маја 1940. за Београд.

¹⁰²² Архив Југославије, 370-34-632, телеграм Цинцар-Марковића за дипломатска представништва КЈ од 9 маја 1940.

авиона.¹⁰²³ Са друге стране имамо извештај Шуменковића у вези његовог следећег разговора са Терентијевим и то од 12 маја. Он је овом приликом поновио неке своје раније изречене критике према Италији, с тиме да је сад показао нешто веће разумевање за аспирације Рима да се измени тадашњи статус Средоземног мора у коме доминира Британија. Он је закључио „...да није лоше да се империјалне силе међусобно боре...“. Закључио је да верује да Италија неће напасти Југославију и Грчку и да ће евентуални сукоб одиграти у источном делу Средоземља.“¹⁰²⁴

За разумевање совјетско-југословенских односа у то време важан је шифровани телеграм министра спољних послова Цинцар-Марковића од 18 маја. У њему се наводи да је у Москви у разговору југословенске делегације и Молотова, као и спомињања те тематике у Београду са совјетском трговинском делегацијом, било је покренуто и питање добијања ратног материјала. У том правцу он тражи, посебно од Шуменковића да са совјетским амбасадором у Турској покрене питање могућности куповине од совјета следећег: „I Од авијације: ловачка аероплана 50 до 100 и извиђачких аероплана 100; II Тешке артиљерије; III Тенкова лаких и тешких; IV Бензин за авијацију и камионе;“¹⁰²⁵

Однос амбасадора Шуменковића и његовог совјетског колеге Терентијева у Анкари, а који је био прилично присан и контакти готово свакодневни, омогућавали су у овом периоду, југословенској дипломатији да континуирано комуницира са совјетима. Тако се у шифрованом телеграму врха МИП од 23 маја, тражи од Шуменковића да се што хитније види са Терентијевим, и да испита потенцијално држање Москве у односу на притиске Италије према Балкану.¹⁰²⁶

¹⁰²³ Архив Југославије, 370—33-621, депеша амбасадора Шуменковића од 8 маја 1940. за Београд, коју је са својим потписом Цинцар-Марковић разаслао на одређени број дипломатских представништва КЈ.

¹⁰²⁴ Архив Југославије, 370-33-626, Извештај амбасадора Шуменковића од 12 маја 1940, за Београд, у вези његовог разговора са совјетским амбасадором Терентијевим.

¹⁰²⁵ Архив Југославије, 370-34-635, Шифровани телеграм Цинцар-Марковића за амбасаду КЈ у Анкари од 18 маја 1940.

¹⁰²⁶ Архив Југославије, 370-33-633, шифровани телеграм за Шуменковића од 23 маја, 1940.

Већ сутрадан Шуменковић је послао нови извештај за Београд у којем преноси вести добијене у разговору са Терентијевим, а које су послате њему из Москве. „...Совјетска влада одобрила споразум и ратификација се врши ових дана. Она је издала налог совјетском посланику у Софији Лаврентијеву да изврши измену ратификација и оне ће у том циљу доћи у Београд. Совјетска влада је радо хтела послати Терентијева, али он у садашњим тренуцима ни један дан не може напустити Турску....“ У наставку је указао „...да је можда Лаврентијеву наложено да разговара о односима између Бугарске и Југославије.“¹⁰²⁷

Следећих неколико дана је уследила преписка две земље преко Шуменковића и Терентијева по питању уговарања техничких детаља у вези доласка Лаврентијева и ратификације споразума.¹⁰²⁸

Дана 25 маја, Шуменковић се јавио са одговором у вези свог састанка са Терентијевим. „...Москва подржава неутралност Балкана, и чак показује симпатије за мале и неутралне државе на њему. Спремна је да подржи те државе и чак и да склопи савез о узајамној помоћи. У сутрашњем телеграму Шуменковић каже да је поново разговарао са Терентијевим, и да му је он рекао да СССР је спреман да помогне све словенска земље, уколико су изложене расном притиску у правцу непријатељске политике према Словенима. Са друге стране, навео је да у садашњем СССР-у нема спремности да се као некада, земље словенске повезују за некакву словенофилску политику. Навео је да питање своје безбедности Москва решава са државама споразумима, а не освајањима. То важи и на Балкану. Ставио до знања да ће економско-трговински споразум са Београдом, бити претеча комплексније сарадње две земље.“¹⁰²⁹ Београд се интересовао у овом периоду за совјетски став према Италији, пошто за разлику од Немачке која је била заокупљена сопственим ратом на западу, Италија која је задржала неутралност и даље показује своје интересовање према Балкану. У том правцу СССР је био

¹⁰²⁷ Архив Југославије, 370-34-638, извештај Шуменковића за Београд од 24 маја 1940.

¹⁰²⁸ Архив Југославије, 370-34-639 и 370-34-640. дописи Цинцар-Марковића за Шуменковића у последњој седмици маја 1940.

¹⁰²⁹ Архив Југославије, 370-33-634, извештај Шуменковића за Београд од 25 и од 26. маја, 1940.

фактички потенцијална брана за тако нешто, па је југословенска дипломатија уложила доста напора да прати ставове и кретања политике ове две силе. О томе говори и депеша из југословенског посланства у Вашингтону од 10 јуна, у којој се наводи да се очекује извесна нормализација односа између Италије и СССР, чему посредује Немачка.¹⁰³⁰ Уласком у рат на страни Немачке, Италија се нашла у ситуацији да буде везана ратом на западу, посебно према Британији, па на тај начин није имала више снаге за отварање нових фронта попут Балкана. Са друге стране наставши се у рату као савзеник Берлина, италијанска политика се додатно везала за ставове Немачке, укључујући и свој однос према Совјетској Русији.

Како су током маја и почетком јуна следили велики тријумфи немачких армија на западу, показало се у управо успостављеним односима (тада још само у трговинској сфери) Југославије и СССР, да је совјетска страна врло погођена крахом западног фронта и сломом Француске. Иако се у совјетској јавности није показивала нервоза, из посланства КЈ у Атини, стиже вест добијена од грчке владе, да је СССР појачао своје војне ефикасности према својим југозападним границама у Европи, дакле већу концентрацију снага ка Балкану.¹⁰³¹ Радило се пре свега о притиску према Румунији, према којој ће се уосталом поставити совјетски ултиматум за уступање Бесарбије и северне Буковине.

Пре него што је дошло до успостављања дипломатских односа Југославије и СССР у Москву је отишао у посету трговински саветник Марковић у првој половини маја. Он је 12 маја послао извештај за Београд, у коме је наведено да је Молотов захтевао од немачког амбасадора у Москви да се поштује неутралност Шведске.¹⁰³² Вероватно су након немачке инвазије на Норвешку и брзог заузећа Данске постојала сумња у евентуални улазак Вермахта и у Шведску, или да се њен

¹⁰³⁰ Архив Југославије, 370-33-648, депеша из посланства КЈ у Вашингтону за МИП 10 јуна 1940, коју је Цинцар Марковић разаслао за низ регионалних дипломатских представништва КЈ.

¹⁰³¹ Архив Југославије, 370-33-641, телеграм из посланства КЈ у Грчкој за Београд од 25 маја, 1940.

¹⁰³² Архив Југославије, 370-33-634, шифровани телеграм Цинцар-Марковића од 12 маја за регионална дипломатска представништва КЈ, на основу сазнања од трговинског саветника Марковића који је био у посети Москви.

суверенитет на било који начин повреди. Међутим, Немци су управо од 10 маја кренули у велику и релативно неочекивану у том обиму, силовиту офанзиву на читавом западном фронту, па је питање Шведске доспело у други план.

У следећем извештају, датираном такође за 12 мај представници трговинске мисије Краљевине Југославије су известили Београд о свом сусрету са Молотовим, што најбоље показује расположење совјетске стране према Југославији, имајући у виду заузетост Молотова и релативну недоступност бројним другим представницима дипломатског кора страних земаља у Москви (читали смо извештај за румунског посланика који сем предаје агремана и није имао прилике да се сусретне са Молотовом).¹⁰³³ У допису се наводи да је Молотов том приликом изјавио представницима трговинске мисије КЈ да „...СССР нема у погледу Балкана никакве спољно-политичке обавезе...“ То се може протумачити тако да СССР се није унапред обавезао никоме по питању неких обавезујућих уговора и договора, па има слободу вођења политике према свакој земљи у регији.

О утисцима југословенске трговинске мисије у Москви и врха југословенске дипломатије о пријему и боравку у СССР говори и депеша коју је потписао Цинцар-Марковић (шифрована и под строго поверљиво) од 18 маја за Шуменковића. Преноси изванредне утиске делегације на челу са Ђорђевићем, која се вратила у Београд. У том правцу Цинцар-Марковић скреће пажњу Шуменковићу, да у име Југославије се захвали Терентијеву на ефикасном посредништву и коначном успеху. Посебно се истиче предусретљивост и топлина са којом је угошћена југословенска делегација, наглашавајући у том улогу највиших совјетских руководиоца Молотова и Микојана. «...Са наше стране приступићемо одмах озакоњењу споразума. Пошто разменимо ратификацију предвођену у Београду, ко ће од њих то урадити, радо бисмо видели да то буде сам Терентијев.

У разговору са Ђорђевићем Молотов нарочито инсистирао на уређењу односа између Бугарске и Југославије. Кажите Терентијеву да све мислимо да то

¹⁰³³ Архив Југославије, 370-33-625, Извештај за Београд 12 мај, представника трговинске мисије КЈ у Москви, који је потом препричао и послао на низ дипломатских представништава КЈ у Европи, министар Цинцар-Марковић.

уредимо, али са данашњим режимом у Бугарској наилазимо на одређене тешкоће. И због тога би смо желели да Терентијев дође у Београд ради директних контаката и разговора. Умолите га да извештава владу да Краљевска влада одобрава споразум и да смо готови приступити размени ратификација чим совјетска влада буде спремна на то...»¹⁰³⁴

У периоду посете југословенске трговинске делегације Москви на западном фронту су се одвијали кључни напади и успеси немачке армије против савезника пре свега у Скандинавији. На самом почетку велике и завршне немачке офанзиве на западу, 13 маја стигао је извештај из посланства КЈ у Паризу за Београд, о утисцима из Француске о приближавању Београда и Москве. Наводи се да су у самом зачетку ових преговора у француској политици били помало незадовољни трговинским преговорима КЈ и СССР, јер су још били живи утисци у француској јавности разочарења у политику Москве од почетка рата. Наиме, Француска, која је са СССР потписала и пакт 1934. много је очекивала од совјета, сматрала су их, као и традиционалну царску Русију пре тога, својим савезницима против Немачке. Покушавало се са Совјетском Русијом постићи савез, посебно након Хитлеровог заузећа читаве Чешке марта 1939. Међутим, дуго вођени преговори између совјета и са друге стране Британије и Француске, шокантно су се завршили склапањем пакта – споразума Рибентроп-Молотов, којим је СССР добио не само неутралност у ускоро започетом рату, већ и споразум који је омогућио несметане притиске на истоку и повратак више територија изгубљених након Првог светског рата, стране војне интервенције и грађанског рата. Врхунац нерасположења према СССР је совјетско-фински рат, након којег је, како пише у телеграму добар део француског политичког кора и јавног мњења непријатељски гледао према Москви, неки су чак, упркос актуелном сукобу са Немачком, тражили отварање сукоба према совјетима. Чак се наводи, да је Француска, која је традиционално далеко више наклоњена Русији од Британије, у појединим тренуцима почетком 1940. кочила Лондон у правцу успоравања побољшавања односа са Москвом. Међутим, у извештају се

¹⁰³⁴ Архив Југославије, 370-34-636, депеша Цинцар-Марковића за амбасадора Шуменковића од 18 маја 1940.

наводи, када су кренуле немачке офанзиве, пре свега на Скандинавију у априлу, Француска се поново веома брзо вратила окретању Русији, и побољшавању односа са њом. Очекује се да ће француски амбасадор Нежијер ускоро бити враћен у Москву. Председник владе Пол Рено се такође залаже за што веће побољшавање односа и сарадњу са Русијом. Француски посланик у Софији је доставио у Париз извештај бугарског посланика у Москви, по коме је Молотов изјавио да неће СССР дозволити да две последње преостале независне словенске државе (ван СССР) нестану, а мислио је на Бугарску и Југославију. Од совјетског става доста зависи и држање мађарске и Румуније. У Паризу француска дипломатија процењује да се Румунија приближава Немачкој тражећи гаранције за свој територијални интегритет, што се тумачи страхом у Букурешту, од страних територијалних потраживња. Указује се да посебно Италија, па ни Немачка нису превише задовољни због приближавања Русије и Југославије.¹⁰³⁵

Долазак Лаврентијева у Београд и ратификација југословенско-совјетског трговинског уговора, а потом и успостављање пуних дипломатских односа представљало је током јуна врхунац успостављања релација две земље. Из писма Цинцар-Марковића Шуменковићу од 3 јуна, детаљно смо информисани о доласку Лаврентијева у Београд и ратификацији споразума. Одатле сазнајемо да се Лаврентијев интересовао за односе Југославије према окружењу, посебно према Италији и спремност Београда да остане до даљњег неутралан. Када је у питању држање Совјетске Русије Лаврентијев је био прилично резервисан, истичући да ће она до даљњег задржати своју неутралност и мирољубиву политику. Лаврентијев је подвукао да има само овлашћења на размену ратификације постигнутог трговинског уговора две земље, а његов боравак је протекао у врло пријатељској атмосфери, како наводи у свом писму министар Цинцар-Марковић.¹⁰³⁶

Већ 6 јуна следио је шифровани телеграм за Шуменковића из МИП у којем се изражава жеља да југословенски брод «Ловћен» који је саобраћао на линији

¹⁰³⁵ Архив Југославије, 370-34-632, Извештај посланства КЈ у Паризу за Београд од 13 маја 1940.

¹⁰³⁶ Архив Југославије, 370-34-642, Писмо Цинцар-Марковића за амбасадора Шуменковића од 3 јуна 1940.

Црквенице-Констанца продужи своју линију до Одесе, а да прво путовање дотле учини већ за недељу дана. Тражи се од Шуменковића да о овоме само обавести Терентијева, и да се преко совјета обавесте власти у Одеси, а да само ако има неких сметњи у том правцу, повратно буду информисани, пошто планирају да продуже ову линију.¹⁰³⁷

Осмога јуна урађен је и упућен Шуменковићу специјални докуменат МИП (који је прегледао и вероватно уређивао и сам Цинцар-Марковић) у вези захтева совјетске стране за добијањем адекватне зграде посланства. Овде се наводи да је «...Приликом преговора у Москви са совјетске стране било је покренуто и уређено питање зграде бившег руског посланства у Београду. Са совјетске стране пристали су да се решење тога одложи, али су изразили жељу да се питање ово реши пре доласка њиховог трговинског изасланика у Београд. Кад је Лаврентијев био ту питали смо га да ли да се то решава, али је он рекао да нема овлашћење за то...» Потом се у наставку писма каже: «...Стара руска емиграција је смештена у старој згради Посланства (односно делегација за заштиту интереса Руске армије), којој је на челу био Штрадман. По налогу Министарства ова зграда ће ових дана бити испражњена и Министарство нема ништа против да она пређе у руке представника совјетске владе који буду послати у Београд. Посланству припада читаво имање између улица Краља Милана и Књегиње Наталије.» Међутим, у наставку писма се указује на реалан проблем што је на делу тог имања у међувремену саграђена зграда Руског дома за културу, и који је подигнут као успомена на руског цара Николаја. Дом је подигао (1930) Руски културни одбор, састављен од представника белоградејаца, уз помоћ делом и средстава које је приложила Краљевина Југославија. Наводи се да је читаво имање бившег руског посланства закупљено од стране овог друштва и Делегације за заштиту интереса руске емиграције. Потом се указује да је имање стрмог нагиба и да се ту веома тешко може подићи квалитетна зграда новог посланства совјетског. У том правцу се даје предлог од стране југословенске владе совјетској влади да се уступи други квалитетан плац на другој локацији, а да се евентуална разлика у цени надокнади. Такође се даје могућност да

¹⁰³⁷ Архив Југославије, допис из Београда за Шуменковића од 6 јуна 1940.

уколико совјетска влада инсистира да се постојеће имање бившег руског посланства уступи сем зграде Дома културе, а да, ако се баш инсистира на томе, «..да се грађевина (Дом руске културе), која је направљена на једном делу терена бившег руског посланства, пренесе на друго место.»¹⁰³⁸

Деветог јуна шифровано и строго поверљиво послато је од стране министра Цинцар-Марковића за амбасадора Шуменковића писмо у којем се констатује да су ратификације трговинских уговора у обе земље успешно завршене. На основу до садашњих искустава југословенске и совјетске делегације у међусобним посетама, закључено је да се са совјетске стране желе остварити пуни дипломатски односи, што жели и југословенска страна. У том правцу, се предлаже одлазак у Москву опуномоћеног амбасадора др Милана Гавриловића, уколико се и совјетска страна сагласи о успостављању до краја пуних дипломатских односа и да се о свему томе обавести Терентијев, те тражи одговор у вези тога совјетске владе.¹⁰³⁹

Већ сутрадан, министар спољних послова Краљевине Југославије Александар Цинцар-Марковић послао је нову шифровану депешу за амбасадора Илију Шуменковића у Анкару. У њој наводи следеће: «Приликом боравка југословенске делегације у Москви са стране совјетске била нам је изричито стављена готовост за лифровање ратног материјала. У разговору са Лаврентијевим покренули смо такође то питање...» У наставку депеше министар је замолио Шуменковића да у разговору са Терентијевим добије одговор на то питање («...по тражењу од 19-ог маја..»)¹⁰⁴⁰

У депеши МИП за дипломатска представништва КЈ од 12 јуна, каже се да је агенција ТАС обавестила агенцију Авала о постављању свог дописништва у Београд, али се сам долазак одгађа до формалног успостављања пуних

¹⁰³⁸ Архив Југославије, 370-34-648, депеша МИП за амбасадора Шуменковића од 8. јуна 1940.

¹⁰³⁹ Архив Југославије, допис из Београда Цинцар-Марковића за Шуменковића од 9 јуна 1940.

¹⁰⁴⁰ Архив Југославије, 370-34-647, допис из Београда Цинцар-Марковића за Шуменковића од 10 јуна 1940.

дипломатских односа две државе.¹⁰⁴¹ Истога дана послата је депеша за Шуменковића у којем га обавештавају да је амбасадор Дучић из Букурешта обавестио да је затражена од стране совјета улазна виза за Југославију од стране Ивана Герасимова члана совјетске трговинске делегације из Букурешта. У том правцу се налаже Шуменковићу да пита Терентијева о конкретнијим подацима и саставу совјетске делегације.¹⁰⁴²

Југословенска политика, укључујући власт и дипломатију, били су свесни изванредном порасту значаја СССР у европској и светској политици након слома континенталног фронта на западу, где је пала и Француска и где је Британија остала сама да пружа отпор Немачкој и Италији. У том правцу уочи капитулације Француске и уласком Италије у рат на страни Немачке, шифровани телеграм упутио је Цинцар-Марковић дипломатским представништвима на основу примљеног извештаја из посланства КЈ у Софији 12 јуна. Наводи се вест, да је Британија понудила СССР-у да ако уђе моментално у рат на њену страну, да јој се од стране Лондона признаје право на Босфор и Дарданеле, а да заузврат Турска добије компензације у Сирији. Цинцар-Марковић предлаже дипломатским представништвима КЈ којима је послао депешу, да се ово сензационално сазнање провери и пошаље повратна информација-сазнање.¹⁰⁴³ У прилог ове информације, међутим следи нова депеша од југословенског посланства у Лондону од 29 јуна, у којој је наведено да на основу сазнања из Форин офиса, да совјетска политика није спремна да у садашњој ситуацији да помоћ и сарадњу са Британијом. Назначено је да је ову информацију добио британски амбасадор у Москви.¹⁰⁴⁴ У извештају

¹⁰⁴¹ Архив Југославије, 370-34-654, депеша МИП за дипломатска представништва КЈ од 12 јуна 1940.

¹⁰⁴² Архив Југославије, 370-34-655, депеша МИП за Шуменковића од 12. јуна 1940, на основу примљеног извештаја амбасадора КЈ Јована Дучића из Букурешта истог дана.

¹⁰⁴³ Архив Југославије, 370-33-647, депеша Цинцар-Марковића за дипломатска представништва КЈ, на основу примљеног извештаја југословенског посланства у Софији, 12 јуни, 1940.

¹⁰⁴⁴ Архив Југославије, 370-33-654, депеша Цинцар-Марковића за дипломатска представништва КЈ, на основу примљеног извештаја југословенског посланства у Лондону, од 29 јуна 1940.

посланства КЈ у Грчкој од 19 јуна, преносе се информације из грчких извора да совјетска политика сматра дугорочно Немачку противником, без обзира што није спремна да предузима одмах конкретне мере против ње. Са друге стране, не искључује се могућност да се Немачка временом конфротира са СССР и отворено, што је за сада пригушено њеним ангажовањем на западу.¹⁰⁴⁵

Само успостављање дипломатских односа СССР и Краљевине Југославије дошло је на почетку последње декаде јуна. Заправо кључни дан је био 20 јуни. Тада је Шуменковић послао депешу за Београд у којој је навео да „...га је Терентијев обавестио да му је Молотов наложио следеће: 1. Совјетска влада прима предлог југословенске владе за успостављање пуних дипломатских односа. 2. Совјетска влада одређује као свог опуномоћеног министра у Југославији (посланика) Валентина Андрејевића Плотникова, дотадашњег посланика СССР у Норвешкој. Плотников се овог тренутка налази у Москви, а може доћи у Београд одмах. 3. Совјетска влада прима предлог југословенске владе да јој се за терен на којем се налази старо руско посланство, да терен у другом крају, а у случају разлике у вредности, да надокнаду, као и да јој се да помоћ приликом подизања нове зграде посланства. 4. У исто време совјетска влада моли југословенску владу да јој се моментално да зграда за смештај посланства пошто не може становати у хотелу. 5. Питање лифровања ратног материјала може се разматрати и решавати када совјетски посланик стигне у Београд.“ Терентијев је замолио што бржи одговор, посебно по тачкама 2 и 4.¹⁰⁴⁶ Исти дан Шуменковић је послао нову депешу за Београд, у којој наводи да му је Терентијев рекао за Плотникова да је стар око 40 година, ожењен, дотле посланик у Норвешкој, био је раније и отправник послова у Будимпешти и директор одељења у Комесаријату за спољне послове.¹⁰⁴⁷

Већ сутрадан долази до решавања и преосталих техничких питања око пуног дипломатског успостављања односа две земље. Тако је Цинцар-Марковић послао депешу Шуменковићу у којој се преноси да је: „1. Совјетска влада сагласна са

¹⁰⁴⁵ Архив Југославије, 370-33-69, депеша из југословенског посланства у Атини за МИП од 19 јуна 1940.

¹⁰⁴⁶ Архив Југославије, 370-33-658, депеша Шуменковића за Београд од 20 јуна 1940.

¹⁰⁴⁷ Архив Југославије, 370-34-660, депеша Шуменковића за Београд од 20 јуна, увече.

именовањем Гавриловића у Москву као посланика. У исто време влада Краљевине Југославије даје агреман за Плотникова. 2. Издат је званични комунике за јавност у којем се каже – После повољно завршених привредних преговора између Совјетске Русије и Краљевине Југославије, као и после извршења измене ратификација инструмената закљученог споразума, совјетска и југословенска влада сагласиле су се да се организују односи између две земље воспостављањем редовних дипломатских односа и одређивањем званичних дипломатских представника у Москви и Београду. Совјетска влада дале је агреман за наименовање г. Виктора Андрејевића Плотникова, досадашњег посланика у Норвешкој за посланика у Београду. 3. Учиниће се све да се совјетском посланству стави на располагање потребна зграда до подизања нове зграде.¹⁰⁴⁸

Већ сутрадан стигао је од Шуменковића нови извештај, преносећи сазнања из његовог контакта са Терентијевим. Совјетски амбасадор му је рекао да „...садржина наших нота требало би да буде топлија од садржине нота измењаних приликом установе дипломатских односа са другим државама као што је на пример Мађарска...“.¹⁰⁴⁹ Следећих дана дошло је до убрзане размене писама на наведеним релацијама, о успостави пуних дипломатских односа две земље, док су посланици две земље приспели на нове дужности 1 јула. Када посматрамо ситуацију да је совјетска страна препоручила Плотникова, дотадашњег свог посланика у Норвешкој, већ од 20 априла, имала је у виду да је Немачка заузела ову земљу, и да иако су се још на њеном крајњем северу водиле борбе са остацима британског и француског експедиционог корпуса, да су совјети проценили да Плотников треба да иде на нову дужност, а да се до даљњег совјетско дипломатско представништво у Ослу спусти у кадровском смислу на ниже функционере.

За 24 јуни се може рећи да су обе земље и формално успоставиле пуне дипломатске односе¹⁰⁵⁰ мада су већ од 20 јуна биле размењене вести о спремности обе земље да пошаљу конкретне дипломатске представнике и да се успостављају пуни дипломатски односи. Шуменковић јавља за Београд да „...совјетског

¹⁰⁴⁸ Архив Југославије, 370-34-665, депеша Цинцар-Марковића за Београд од 21 јуна 1940.

¹⁰⁴⁹ Архив Југославије, 370-34, 665, депеша Шуменковића за Београд од 22 јуна 1940.

¹⁰⁵⁰ Архив Југославије, 370-34-680, депеша од 24 јуна.

посланика прати секретар Петринјев и три нижа службеника¹⁰⁵¹, да би истог дана увече послао следећу кратку депешу да је совјетска посланичка мисија кренула из Москве још 26 јуна и да иде возом преко Букурешта.¹⁰⁵²

Како је СССР поставио током јуна све већи притисак према Румунији, југословенска политика се нашла пред новим, истина не тако великим изазовом као што је то био рат са Финском, али свакако нови проблем у правцу успостављања пуних односа са Москвом. Наиме, Румунија је била савезник Југославије, и ултиматум који ће ускоро предати СССР Букурешту, доводио је Београд у нелагодан положај, у самом финалу процеса успостављања пуних дипломатских односа две земље. Тако у депеши из Букурешта амбасаде КЈ за Београд, Дучић преноси свој разговор са тамошњим немачким послаником, који му признаје да су саветовали румунску владу, да „...Немачка и Италија не могу сувише да се заложу за Румунију, по питању њеног спора са СССР. Они су саветовали румунску владу да се споразуме са Москвом. Према његовом мишљењу питање Бесарбије није питање за себе, већ саставни део питања Мореузеа...“¹⁰⁵³

По депеши из посланства КЈ у Вашингтону од 24 јуна, преноси се став америчког државног секретара Велса по коме се између СССР и Румуније воде директни преговори по питању Бесарбије. Велс је саопштио да су у Москви веома забринути због брзих немачких успеха и да су предузете мере у Балтичким државама и да ће се тражити Бесарбија од Румуније. Навео је да је Немачка незадовољна овим притиском Русије на Румунију, али да „...су по свему судећи и Немачка и Русија спремне да за сада избегавају сваки међусобни сукоб...“¹⁰⁵⁴

Крајем јуна проблем Бесарбије је почео да поприма своју завршну фазу. Тако Шуменковић јавља 27 јуна о разговору са немачким амбасадором Фон Папеном у Анкари, који му је том приликом рекао да „...кампања коју је Русија

¹⁰⁵¹ Архив Југославије, 370-34-675, депеша од 26 јуна од Шуменковића за Београд

¹⁰⁵² Архив Југославије, 370-34-676, депеша од 26 јуна увече од Шуменковића за Београд.

¹⁰⁵³ Архив Југославије, 370-33-649, депеша Дучића за Београд, коју је Цинцар-Марковић преусмерио на низ регионалних дипломатских представништва КЈ од 18. јуна 1940.

¹⁰⁵⁴ Архив Југославије, 370-33-652, телеграм из посланства КЈ у Вашингтону за Београд од 24 јуна, разаслат 27 јуна од Цинцар-Марковића за низ представништва дипломатских КЈ.

повела према Румунији, није у складу са последњим састанком у Минхену између Хитлера и Мусолинија...“ Он је додао да је од раније познат немачки став по питању Бесарбије. „...Немачка има интереса одржати мир на Балкану и зато се нада да Мађарска и Бугарска неће напасти Румунију, ако ова пак буде нападнута од Русије...“ Он је истакао да уколико се и догоди да буде рата између Румуније и Русије, да је жеља Немачке да се тај сукоб локализује.¹⁰⁵⁵

Најзад 27 јуна увече стигао је из Букурешта телеграм за МИП у коме се саопштава да је Молотов претходне ноћи позвао себи румунског посланика и предао му ноту којом се од Румуније тражи да преда Бесарбију и један део Буковине (северне). Рок за одговор је 28 сати. Румунска влада се обратила владама више земаља и европском и светском јавном мњењу, обратила се директно влади Југославије, али се наводи да одговора још нема. Цинцар-Марковић је овај телеграм проследио у препричаној форми на више дипломатских представништва КЈ, потписао се на том допису и на крају додавши следеће: „Наш је интерес, као и интерес Балкана, да се овај сукоб локализује и у том правцу ћемо дејствовати нарочито у Софији и Будимпешти.“¹⁰⁵⁶

У депеши коју је Цинцар-Марковић послао дипломатским представништвима од 28 јуна, на основу извештаја добијеним из амбасаде КЈ у Букурешту, „...совјетска влада одобрила румунској влади да је вољна да се састану совјетски и румунски делгати. У сваком случају Бесарбија и део Буковине морају Румуни да евакуишу у року од четири дана...“. Цинцар-Марковић закључује

¹⁰⁵⁵ Архив Југославије, 370-33-650, депеша из Анкаре, коју је Цинцар Марковић разаслао регионалним дипломатским представништвима 27 јуна 1940.

¹⁰⁵⁶ Архив Југославије, 370-33-651, допис строго поверљиво Цинцар-Марковића на основу примљеног телеграма из амбасаде КЈ у Букурешту од 27. јуна 1940. Истога дана увече Дучић шаље још једну депешу у којој наводи «...могућност ескалације неспоразума, али да је још рано да се доносе закључци како ће се ствари развијати.» - 370-33-666.

Са друге стране на основу депеше из посланства КЈ у Риму од 29 јуна, Италијани су били затечени ултиматумом који је добила Румунија, будући да у том правцу им није ништа конкретно предочено раније од саме Москве – 370-33-652.

„...имам утисак да је опасност од оружаног сукоба за сада отклоњена...“¹⁰⁵⁷ У сутрашњој депеши добијеној из Рима, посланик КЈ констатује да је разговарао са Таном и да је овај рекао да је саветовао румунског посланика да прими совјетски захтев. „...Интерес Италије да се сукоб локализује, да на Балкану не дође до сукоба. Саветовали су Будимпешту и Софију умереност и да не чине ништа пренагљено...“¹⁰⁵⁸ Да се заокружио дипломатски круг питања Бесарбије показује и извештај посланика Иве Андрића од 30 јуна за Београд, у којем се наводи да му је помоћник министра спољних послова Вајцеркер рекао да је питање совјетског ултиматума Румунији, „...питање које оптерећује само совјетско-румунске односе“¹⁰⁵⁹.

Као епилог губитка румунских територија у корист СССР, долази извештај МИП регионалним дипломатским представништвима од 1 јула, где се преносе немачки утисци. „...Бесарбија била за Немачку очекивани захтев и добитак Русије, али не и северна Буковина, која има посебан стратегијски карактер. Са друге стране и Немачка и Италија хоће да са Русијом задрже добре односе и не желе компликације на Балкану...“¹⁰⁶⁰ Из посланства КЈ у Вашингтону стигао је истог дана допис у вези разговора са америчким дипломатом Велсом, који је изразио уверење да ће Русија наставити притиске према Дарданелима и након добијања Бесарбије. Као индикатор у том правцу он види суздржаност Москве да закључи нови уговор са Турском, иако Анкара у том правцу показује спремност.¹⁰⁶¹

Очигледно је да је након финско-совјетског рата, ово био највећи изазов и препрека која је могла макар делом да омете започето успостављање пуних дипломатских односа између Београда и Москве. Распадом Мале антанте,

¹⁰⁵⁷ Архив Југославије, 370-33-656, допис Цинцар-Марковића дипломатским представништвима КЈ на основу извештаја амбасадора КЈ из Букурешта Дучића од 28. јуна 1940.

¹⁰⁵⁸ Архив Југославије, 370-33-637, допис југословенског посланика из Рима за МИП од 29 јуна, 1940.

¹⁰⁵⁹ Архив Југославије, извештај посланика у Берлину Иве Андрића за Београд, од 30 јуна 1940.

¹⁰⁶⁰ Архив Југославије, 370-33-667, извештај МИП за амбасаду КЈ у Анкари, од 1 јула, 1940.

¹⁰⁶¹ Архив Југославије, 370-33-661, извештај из југословенског посланства у Вашингтону од 1 јула 1940.

Југославија и Румунија су још увек биле повезане преосталим нитима бившег савеза, али и савезништвом у Балканској антанти (савезу). Стога је Београд покушао да помогне макар на најуждражнији начин Букурешту, али да не чини ништа директно према Москви. Спремност Београда да утиче у Софији и Букурешту, заправо значи да се покуша макар умирити Бугарска и Мађарска, које ће се заиста повући у време совјетског захтева за Бесарбијом и Буковином, али ће убрзо поставити у одвојеној форми своје захтеве Букурешту, што ће бити решено у њихову корист Бечким арбитражама. СССР је добио Бесарбију и Буковину, и на тај начин се и географски приближио самом Балкану и Југославији.

Цинцар-Марковић је добио од посланства КЈ у Атини извештај 25 јуна, који је потом послао дипломатским представништвима КЈ 30 јуна у вези сазнања да су окупиране и три балтичке републике и то „по претходној сагласности и Немачке..“. У извештају се каже да се „...има утисак да су немачко-совјетски односи и даље стабилни. Са друге стране, „...у Москви се осећа да брзи немачки успеси не одговарају Русији, где се рачунало на дужи рат на западу, и слабљење Немачке...“.¹⁰⁶²

Уочи самог чина успостављања пуних дипломатских односа две земље, министар спољних послова Цинцар-Марковић, послао је телеграм дипломатским представништвима Југославије у свету 23. јуна 1940, у којем је навео да „су Краљевина Југославија и СССР сагласни да се нормализују односи две земље“.¹⁰⁶³

У телеграму Цинцар-Марковића од 6 јула за амбасадора Шуменковића наводи се да се траже визе од совјетске стране за још четири појединца: двојицу новинара Косту Крајишановића и Божидара Зајића, обојицу дописнике Централног прес бироа, и за Гавру Великића дописника дописништва Авала. Такође виза се

¹⁰⁶² Архив Југославије, извештај из посланства КЈ у Атини од 25 јуна 1940, који је потом уз потпис Цинцар-Марковића разаслат дипломатским представништвима КЈ 30 јуна.

¹⁰⁶³ Архив Југославије, фонд 382, посланство у Стокхолму, депеша из МИП у Београду од 23. јуна 1940.

тражи и за Фрању Гажиа, који је као трговински аташе требало да се придружи особљу југословенског посланства у Москви.¹⁰⁶⁴

Почетком јула преко Цариграда, совјетским паробродима за Одесу, је вршен транспорт југословенских дипломата и пратећег особља за СССР. Прво је 8 јула Терентијев отишао у Одесу, вероватно да „припреми терен“ за долазак југословенске мисије. Потом је 16. јула совјетским бродом Свиакија истим путем у Одесу допутовала група у којој су између осталог били дипломата Коста Крајишановић, потом Божидар Зајић, аташе за штампу у новоотвореном посланству Југославије у Москви, трговински аташе Фрања Гажи и Гавра Великић дописник агенције Авала из Москве.¹⁰⁶⁵ Испраћају југословенске мисије на њеном путу за СССР на цариградском пристаништу, су том приликом присуствовали генерални конзул у Турској (са седиштем у Цариграду) Хаци-Ђорђевић и совјетски генерални конзул у Цариграду Георгијевски.

Један од првих извештаја југословенског посланства у Москви за МИП је био 18 јула, и односио се на ситуацију у СССР, посебно снази Црвене армије. Цитиране су изјаве у вези тога француског и турског амбасадора у Москви. Њихове тврдње, дате одвојено, показују да је процена о реалној снази совјетске армије већа него што се то мисли у ширим круговима. Турски амбасадор нарочито указује „...да је то данас најснажнија моторизована војска..“. Француски амбасадор наводи да совјети настоје да ојачају своје положаје, укључујући и утврђења према западним границама земље. Цитира се потом у извештају британски амбасадор Крипс који тврди да совјети теже да не погоршају своје односе са Немачком и да добију на времену, јачајући што више своју војску. Покушава се да избегне сукоб, још макар за ову зиму. Преноси се и утисак из разговора са италијанским и немачким амбасадором, а то је да делује као да совјети воде самосталну и чак некоординирану спољну политику у односу на ове осовинске силе. Посланик Гавриловић наводи да се између совјетске и британске дипломатије воде

¹⁰⁶⁴ Архив Југославије, 370-34-688, телеграм Цинцар-Марковића од 6 јула 1940. за амбасадора Шуменковића.

¹⁰⁶⁵ Архив Југославије, Фонд 55 Централни прес биро. фасцикле 124-130, Дописник Централног прес бироа при Краљевском посланству у Москви, извештаји од 8 и 16 јула 1940.

преговори, али да су они тек недавно започети и да су у почетној фази. Совјети том приликом се држе прилично уздржано и резервисано као да „крију карте“. Гавриловић наводи и хладан однос совјета према италијанском амбасадору, „...иако се са друге стране Италијани труде да се приближе...“. Према Бугарској, са којом се имају посебно развијени и блиски односи, у задње време долази до извесног захлађења са совјетске стране, зато што су се Бугари посебно примакли Немцима. Британски амбасадор указао Гавриловићу, да су совјетски односи и расположење према Југославији, „...сада видно бољи него према Бугарској, и да совјети стварно желе развијати добре односе са Београдом.“ У том правцу су му говорили и остали представници дипломатског кора у Москви, у то да стварно имају утисак да СССР жели квалитетне и добре односе са Југославијом. У извештају се каже да се стиче утисак да Москва жели стварно да Балкан буде и остане неутралан. Међутим, уколико би се ту умешале друге силе, онда би се Москва морала умешати и сама. Ово последње је посебно напоменуо немачки амбасадор, тврдећи да му је управо то рекао Молотов, одмах по уласку Италије у рат.

У извештају се примећује пораст улоге и третирања панславизма у разговорима и оценама дипломатског кора. Нарочито о томе говори италијански амбасадор, који напомиње да ће тај процес добити посебно на значају за пет до десет година.¹⁰⁶⁶

У телеграму Цинцар-Марковића за Шуменковића од 20 јула, преносе се сазнања из извештаја Гавриловића у вези његовог првог пријема код Молотова. Гавриловић је 18 јула разговарао са Молотовом у трајању од једног сата. За ток разговора се каже да је био пријатељски. Молотов је указао да је општи положај Југославије врло сложен. Гавриловић је говорио о Бугарској и навео да односи југословенско-бугарски нису лоши. Молотов му је указао да су Бугари изашли тешко погођени и територијално умањени из задњег рата. Гавриловић је из овог разговора под утиском да би можда совјети подржали одређене бугарске компензације, да би добили додатне поене у очима бугарског народа. Са друге

¹⁰⁶⁶ Архив Југославије, 370-33-674, извештај југословенског посланика Гавриловића од 18. јула 1940. за Београд

стране Гавриловић мисли да би то бугарска влада приписала себи као успех и додатно се учврстила на власти, а да је то у ствари лошија влада, која сарађује пре свега са Осовином. Молотов је изјавио да „...неће баш све ићи како је записано у Мајн Кампфу...“ Утисак Гавриловића је и тај, „...да се совјети Немаца не боје, мада у извесном смислу осећају немачку политику..“. Молотов је пожелео успеха југословенском посланику и навео да може рачунати на његову помоћ у свом раду у Москви.¹⁰⁶⁷

У извештају југословенског посланства у Стокхолму за Београд од 29 јула, анализира се писање Гетеборшких новина о совјетско-југословенским преговорима. Наводи се повећана активност СССР на Балкану, и да су руске трупе ушле у Бесарбију и дошле до ушћа Дунава, на основу резултата Бечке арбитраже, који су признали припајање Бесарбије и северне Буковине Совјетској Русији. „...Руски радио продужује са нападима против Румуније. Врло је могућно да постоји извештан споразум између Русије и Југославије. У тренутку када Хитлер и Рибентроп преговарају са Гигурту и Манолеском из Москве је отпутовала авионом за Београд једна делегација од осам чланова. Званично изјављују да ће она преговарати о трговинским питањима, али се зна да је трговински уговор између Совјетске Русије и Југославије служио само да се маскирају војни преговори. Врло лако је могуће да ускоро дође до закључења руско-југословенског пакта о пријатељству. Велика југословенска русофилска странка захтева војни савез са Русијом. Један од најенергичнијих вођа те странке је инспектор земаљске одбране Максимовић. Истиче се да је Совјетска Русија спровела у последњих 20 година, своју највећу акцију према народним масама на Балкану. Закључује се да су „...руски агенти веома активни у Румунији, Бугарској, Југославији..“¹⁰⁶⁸

Из југословенског МИП у Београду, са потписом помоћника министра, дипломате Смиљанића, стигао је критички циркулар за посланство у Стокхолму, у вези писања Гетерборшких новина о совјетско-југословенским односима. У њему

¹⁰⁶⁷ Архив Југославије, 370-34-692, телеграм Цинцар-Марковића од 20 јула 1940. за Шуменковића.

¹⁰⁶⁸ Архив Југославије, 382-9-28, посланство у Шведској, Извештај посланства од 29. јула 1940. у вези писања шведске штампе о совјетско-југословенским односима.

се наводи следеће: „1. Нетачно је, на првом месту, да је Совјетска Русија данас развила у нашој земљи до сада незапамћену активност у смислу пропаганде. Совјетска Русија не развија у земљама сличну пропаганду што би она била толерисана од власти. Тачно је само да је код нашег света, од успостављања односа са Совјетском Русијом, интересовање за њу порасло и да се оно испољава у штампи, књигама о Совјетској Русији информативног карактера, неколико филмова совјетске продукције, од којих су неки и раније приказивани код нас. Услови за успех совјетске пропаганде нису, како то поменути лист каже, врло повољни, јер с једне стране привредни карактер наше земље с друге стране економска ситуација не представљају тако „повољно тле“ за ширење комунизма у нашој земљи.

2. Потпуно је нетачна вест о војним преговорима између Југославије и Совјетске Русије, између којих је тек дошло до нормализације односа. Ова вест, уосталом, кружила је и кружи захваљујући непријатељској пропаганди, која настоји да односе између двеју земаља представи много блискијим него што су. Исто тако је потпуно неоснована вест о закључку једног руско-југословенског пакта о пријатељству.¹⁰⁶⁹

Из Москве, дописник централног пресбироа, и уједно аташе у југословенском посланству Божидар Зајић, извештава 2. августа о писању совјетске штампе о рату на западу Европе. Он наводи да после пада Француске, уласка у рат на страни Немачке Мусолинијеве Италије, совјетска штампа показује можда тек нешто веће симпатије за немачку страну, у односу на Велику Британију. Када је реч о совјетској политици, Зајић истиче да домаћа штампа предност даје вестима из унутрашњег друштвеног и политичког живота СССР, а да се совјетски спољнополитички ставови дају ређе, а и тада веома уздржано. Крајем августа Зајић даје дужи извештај о утисцима и то позитивним, које је стекао приликом посете једном колхозу у широј регији Москве.¹⁰⁷⁰ У истом извештају од 29 августа, Зајић

¹⁰⁶⁹ Архив Југославије, 382-9-28, посланство у Стокхолму, допис југословенског МИП, потписан помоћник министра спољних послова Смиљанић, од 18. септембра 1940. поводом писања Гетерборшких новина.

¹⁰⁷⁰ Архив Југославије, Фонд 55 Централни прес биро. фасцикле 124-130, извештаји аташеа за штампу Зајића од 2 и 29 августа 1940. за Београд.

говори и о извесним тешкоћама које страни новинари имају у СССР, с обзиром да немају потпуну слободу кретања. Такође он указује и на његово виђење животног стандарда Московљана. Он наводи да је у главном граду дефицит станова и да је због великог прилива становништва у последње две деценије пренасељеност очита. Тако је до Првог светског рата Москва имала само милион и по становника, а године 1940 око четири и по милиона. Поред убрзане градње нових станова овај проблем је делом решаван деобом станова на више породица, посебно оних који су претходно национализовани од капиталиста. У исто време Зајић указује на прилично распрострањено чекање у редовима за намирнице.

У детаљном извештају за Београд, посланик КЈ у Москви Гавриловић 25. августа се позива на свој разговор са помоћником министра спољних послова Деканезовим. Гавриловић наводи да је укупно посматрано совјетска политика у новонасталим околностима следећа:

1. Совјети без обзира на све не желе у принципу да се замере Немачкој и на тај начин сачувају до даљњег неутралност. На Балкану, са једне стране желе да задрже у основи симпатије широких маса већине балканских земаља. Они очекују у будућности вероватни сукоб са Немачком, али из разлога што боље припреме раде на очувању мира са њом. Прибојавају се потенцијалном и скором склапању мира између Британије и Немачке.

2. Са даљњим трајањем рата на западу, очекују са великом сигурношћу даљње слабљење Немачке, Италије и Британије. Москва покушава да остане што дуже ван рата у Европи, а у исто време ради што више може на даљњем јачању својих оружаних снага и привреде.

3. Амбиција Москве је да се где може још коригује граница у њену корист, па се као синтагма Гавриловића истиче и жеља „...да се чак територијално превазиђе царска Русија..“.

4. Иако са Немачком у грубим цртама постоји нека оквирна подела сфера, сојвети интимно сматрају да све што је Немачка и силе Осовине освојили

последњих година, провизорно, не само кад су у питању територије, већ и њихове позиције у појединим земљама.¹⁰⁷¹

Југословенска дипломатија је у периоду након капитулације Француске и уласка на страну Немачке у рат Италије, те успостављања пуних односа Београда и Москве, помно пратила куда се креће совјетска политичка оријентација. Првих неколико месеци Москва је задржала непромењен курс неутралности и покушаја задржавања коректних односа са Немачком, уз минимално побољшавање својих односа са Британијом, уз инсистирање да Балкан треба да остане неутралан. То стање је потрајало до средине јесени, када је неколико догађаја убрзало додатну дистанцу Москве према Осовини, и све веће приближавање ка Британији и још увек неутралним САД. То је потписивање и формално Тројног пакта, сила Осовине, потом италијански напад на Грчку (где су совјети нескривено симпатисали Грке), затим улазак немачке војске у Румунију, извесно приближавање Бугарске Осовини. У том правцу је разговор Молотова у Берлину, остао без икаквог резултата, па је након тога постало јасније да је чак вероватно да ће Немачка у даљњој фази рата извршити агресију и на СССР. У читавом том развоју ситуације, југословенска дипломатија је схватила да је Москва важан спољнополитички ослонац у тадашњој Европи, али да се не сме јавно превише приближити СССР-у из више разлога, а најважнији је да би се тиме изазвало подозрење сила Осовине. Са друге стране, постепено приступање Мађарске, потом Румуније и најзад Бугарске силама Осовине, уз напад Италије на Грчку, створили су геостратешку позицију Југославије крајње тешком, за директан сукоб са Тројним пактом.

На основу архивских података, стиче се слика о пажљивом балансирању Београда, пре свега систематском прикупљању података о односу и правој политици Москве према две зарађене стране, као и о политици према Балкану.

У извештају посланика КЈ у Лондону од 28 јула, преносе се његови утисци у разговору са председником владе Турске Руждијем Арасом. Арас му је рекао да

¹⁰⁷¹ Архив Југославије, 370-33-695, извештај посланика КЈ Гавриловића из Москве за Београд, од 25. августа, 1940.

побољшавање британско-совјетских односа је процес у развоју, и да он за сад иде полако, али сигурно.¹⁰⁷²

Тридесетог јула, МИП је послао једно саопштење поверљиво за низ дипломатских представништва КЈ у Европи, где се наводи да су немачко-совјетски односи официјелно коректни, али заправо неискрени. Совјети јачају своју одбрану, а Немци у кулоарима говоре да је питање тренутка кад ће напасти Совјетску Русију, „...и завршити са њом за шест месеци..“. У немачким круговима постоји и раширено уверење да би било добро у том правцу се нагодити са Британијом и постићи сепаратни, али за Немачку у главним цртама победнички мир, и окренути се ка Истоку.¹⁰⁷³ У сличном правцу садржаја извештаја је и депеша амбасадора Шуменковића од 13 августа, на основу његовог разговора са министром спољних послова Турске Сарацогулом. По томе, совјетско-немачки односи у себи носе клицу сумњивог, али сматра да ће остати међусобно званично коректни све док Немачка не почне да трпи прве озбиљније ратне неуспехе. Све докле, Москва неће чинити ни један званични корак у циљу приближавања ка Британији.¹⁰⁷⁴

У извештају југословенског посланика у Берлину Иве Андрића од 26 августа о својим разговорима са совјетским амбасадором у Немачкој. Совјети сматрају да ће рат потрајати нешто дуже него што то Немци очекују. Совјетски дипломата истиче све већи значај САД које се убрзано наоружавају. Сматра природно да и совјети имају свој утицај на Балкану, посебно кад су у питању Бугари. СССР је спреман да подржи Бугарску, укључујући и потенцијалне корекције граница према суседима, пре свега према Румунији, а хипотетички и у случају Турске и Грчке. Искузује извесно незадовољство понашањем Турске у последње време, где првенствено мисли на њен споразум склопљен са Британијом (и Француском, уочи њене капитулације).¹⁰⁷⁵ Андрић у свом закључку полази од тога да СССР још није

¹⁰⁷² Архив Југославије, депеша посланика КЈ из Лондона од 28 јула 1940.

¹⁰⁷³ Архив Југославије, 370-33-681, Допис МИП од 30 јула.

¹⁰⁷⁴ Архив Југославије, 370-33-692, допис Шуменковића за Београд, од 13 августа 1940.

¹⁰⁷⁵ Архив Југославије, 370-33-703, допис посланика Иве Андрића из Берлина од 26 августа 1940. за Београд

задовољио све своје територијалне аспирације у Европи, да постоји посебна заинтересованост за Мореузе.

У извештају амбасадора Шуменковића од 2. септембра, износе се његова запажања у вези разговора са италијанским амбасадором у Турској о политици СССР. Италијански амбасадор је указао да се италијанско – совјетски односи не поправљају. Напоменуо је да су у Москви незадовољни постојећим режимом Мореуза, али да су непознати планови совјетски у вези тога. Предпоставља да би се Русија задовољила и неком врстом колаборације совјетско-турске по том питању, где би Анкара пристала на заједничко управљање Мореузима - заправо они би остали турски, али би се совјети саглашавали према функционисања режима Мореуза у односу на треће земље. Италијан је указао да је разумљиво незадовољство совјета са стањем Мореуза док је још Британија веома утицајна у Средоземљу, али „...када Италија потпуно потисне Енглеску из Средоземља“, то ће постати „...италијанско море, дакле и за Русе слободно море..“.¹⁰⁷⁶ Из овога видимо да је совјетска политика вероватно покушавала да својим притиском на Турску издејствује у пракси повластице по питању функционисања режима Мореуза, чему је још увек делом препреку представљао споразум Турске са Британијом (и Француском, која је у међувремену капитулирала).

Гавриловић је у свом извештају из Москве од 2. септембра пренео сазнања из свог разговора са британским амбасадором Криспом. Британац му је навео да између Немачке и СССР вероватно постоји оквирни договор о подели сфера на простору Европе и Блиског и Средњег истока. По његовом мишљењу тим договором још нису обухваћене Шведска и Турска, али је то свакако Персија. Гавриловић преноси и своја сазнања из разговора са норвешким послаником. Норвежанин не верује да ће Немачка успети да заузме Британију, али са друге стране ни Енглези не могу ништа урадити у Европи...“. Отуда он сматра да споразум Совјетске Русије и Немачке, даје базу будуће Европе.¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷⁶ Архив Југославије, 370-33-697, допис Шуменковића за Београд од 2. септембра 1940.

¹⁰⁷⁷ Архив Југославије, 370-33-698, допис Гавриловића из посланства у Москви за МИП 2. септембра 1940, потом Цинцар-Марковић разаслао на више дипломатских представништва КЈ.

У вези излагања Молотова на руском радију, посланик КЈ у Атини јавља на основу грчких сазнања, да је могуће да Москва повећа интерес ка својој пенетрацији у правцу Ирана и чак Турске, а што може да јој иде на руку је и проблем на који наилазе Британци у Индији.¹⁰⁷⁸

Солидан извор информација за Београд, је представљала у овом периоду Софија, пошто се тада још није дефинитивно определила за приступање Тројном пакту, и имала одличне односе са Москвом, а југословенско-бугарски односи су били прилично срдачни. Тако у извештају посланика КЈ у Софији од 16 августа преноси се извесна бојазан бугарских политичара да би након поседања Бесарбије, Москва могла да планира и продор ка Дарданелима, што би сувоземним путем водило и преко Бугарске.¹⁰⁷⁹ У том правцу је и разговор који је имао Цинцар-Марковић са бугарским дипломатом Поповим од 24 августа, где му је овај пренео сазнања да Турци, и поред свих својих добрих званичних односа са Москвом (који су у то време нешто покварени због претходног потписивања споразума Турске са Британијом и Француском, али и због великих притисака Немачке на Анкару да попусти и приближи се Осовини након пада Француске и уласка у рат Италије), задржава изузетно значајне копнене снаге у Источној Тракији.¹⁰⁸⁰ Наравно да те турске снаге нису биле уз Босфор и Дарданеле само због потенцијалног напада од једне стране силе, већ и због укупне заштите простора где је Турска била најрањивија. У депеши посланика КЈ у Софији од 22 августа, преноси се утисак из разговора са совјетским колегом, послаником у Бугарској. Он му је рекао да СССР није изменио свој став о потреби очувања неутралности и мира на Балкану. Совјетска Русија нема намеру да учини ништа што би довело у питање очување тог мира и неутралности Балкана. У том правцу, лажне су гласине да Русија жели да

¹⁰⁷⁸ Архив Југославије, 370-33-631, допис посланика КЈ из Атине, редистрибуирао дипломатским представништвима КЈ Цинцар-Марковић.

¹⁰⁷⁹ Архив Југославије, 370-33-693, допис посланика КЈ у Софији, од 16 августа, 1940.

¹⁰⁸⁰ Архив Југославије, 370-33-694, допис Цинцар-Марковића регионалним дипломатским представништвима КЈ 24 августа.

заузме Мореузе, било директно преко мора, или сувоземно преко Варне и Бургаса.¹⁰⁸¹

Југословенску политичку и ширу јавност вероватно је после толико година, изостанка званичних односа две земље посебно интересовало стање у Совјетској Русији, посебно са аспекта традиционалних веза, славенофилства, православља, историјског пријатељства. Иако су идеолошке разлике у уређењу две земље биле очите, а православље у Русији стављено у други план, доста се полагало на словенофилску компоненту, за коју се предпостављало да има своје упориште у широј јавности Русије и СССР. Југословенски дипломата у посланству у Москви Коста Крајишиновић, у свом извештају под насловом „Славенство у Русији“ од 1 септембра 1940. наводи да у данашњој Русији у организованој форми нема ни словенофилства ни свесловенске солидарности. Крајишиновић је свакако давао овакве анализе на основу истраживања службених ставова СССР и режима, али ипак напомиње да „би на то требало скренути пажњу нашим многобројним и добронамерним, славенофилима“.¹⁰⁸²

У исто време он оцењује стање државних институција, наводећи, да иако постоје два дома парламента, да се фактички све важније одлуке доносе одозго, сугестијама из самог државног врха.¹⁰⁸³

Југословенске политичаре и дипломатију је посебно занимало однос СССР према Немачкој и Италији, након што су совјети дошли до промене границе са Румунијом, када су добили Бесарабију и северну Буковину. У том правцу можемо посматрати телеграм Шуменковића од 4. септембра, где преноси своје утиске из разговора са совјетским амбасадором и турским министром спољних послова

¹⁰⁸¹ Архив Југославије, 370-33-696, допис посланика КЈ у Софији од 22. августа 1940. за Београд.

¹⁰⁸² Архив Југославије, Фонд 55 Централни прес биро. фасцикле 124-130, извештаји аташеа за штампу Зајића од 2 и 29 августа 1940. за Београд, Извештај Косте Крајишиновића од 1. септембра 1940.

¹⁰⁸³ Архив Југославије, Фонд 55 Централни прес биро. фасцикле 124-130, извештаји аташеа за штампу Зајића од 2 и 29 августа 1940. за Београд, Извештај Косте Крајишиновића од 1. септембра 1940.

Сарацогоулом. Немачко-италијанска гаранција према Румунији може се са једне стране посматрати као каква – таква сатисфакција чланици Тројног пакта која је непосредно пре тога морала да уступи своје значајне територије суседима, а са друге стране извесна блокада према СССР у правцу његових даљњих потенцијалних ширења у правцу Румуније. Сарацоголу сматра то као знак да заправо нема договора између Русије и Немачке по питању Балкана и да је тај договор постигнут до тада, само за подручје Пољске и балтичких земаља.¹⁰⁸⁴ Сличан је био извештај Шуменковића и шест дана касније у вези његовог новог разговора у вези политике СССР са Шуменковићем. Сарацоголу је поновио да мисли да не постоји прецизан договор између Немачке и СССР о подели сфера, посебно не кад је у питању Балкан. Совјети чекају да се рат на западу наставља и исцрпљује противнике, а да они полако покушавају да себи приближе балканске државе попут Бугарске, Турске, Југославије, па и Грчке.¹⁰⁸⁵

Следећи извештај Шуменковића од 14. септембра такође садржи његов разговор са турским министром спољних послова Сарацогоулом у вези СССР-а. Тема је била комунике Тасса у вези захтева совјетске владе да има учешћа у решавању питања Дунава. Сарацоголу ту види следеће важне ствари: 1. Прекор немачкој влади што у овом питању ради без Москве; 2. Инсистирање са совјетске стране на дунавском, а према томе и на балканском карактеру СССР-а; 3. Жељу Русије да јој се призна балкански интерес. Најзад Сарацоголу закључује да не постоји „...хармоничан однос и сарадња између Немачке и СССР, посебно не по питању Балкана“. Турски министар коментарише и смену совјетског амбасадора у Анкари Терентијева, пре свега жељом Москве да додатно унапреди, своје иначе солидне односе са Турском. Сарацоголу сматра да на основу свега не постоји договор, посебно не прецизан договор између Немачке, Италије и СССР око Балкана, што сматра добрим за интересе балканских држава. Јер да је све уговорено међу великим, дошло би у непосредној будућности до реализације тог

¹⁰⁸⁴ Архив Југославије, 370-33-699, допис Шуменковића за Београд од 4. септембра 1940.

¹⁰⁸⁵ Архив Југославије, 370-33-701, допис Шуменковића за Београд од 10 септембра, 1940.

договора. У супротно, балканске државе би могле да наставе да „пливају“ у односу на велике силе.¹⁰⁸⁶

Амбасадор Шуменковић је 22 септембра предао на десет страна написани извештај министру Цинцар-Марковићу у вези политике СССР. Он оцењује да су гаранције које су Немачка и Италија дали Румунији у погледу заштите њених тадашњих граница (битно умањених претходних месеци након реализације дела територијалних захтева које су према њој имале Мађарска, Бугарска и СССР). Ове гаранције Немачке и Италије, по Шуменковићу, представљају блокаду даљих потенцијалних територијалних потраживања и експанзије СССР према Балкану. Шуменковић процењује да СССР заправо има две политике. Једну која је национална и прагматска и „...њу је Молотов у свом говору оценио као акцију на осигурању спољних позиција Совјетске Русије. Друга је политика интернационалистичка, идеолошка и она би се састојала у спровођењу светске револуције, у самој ствари и болшевизација других земаља. Пример балтичких земаља је синтеза обе позиције...“ Он даље наводи да прва политика има предност у односу на другу, иако заправо делују заједно. Он даље наводи да би било лоше да Немачка и СССР имају усаглашену и договорену политику око Балкана, јер би тада судбина балканских земаља била запечаћена и у сваком случају изузетно тешка. Недостатак тог договора даје балканским земљама могућност да маневришу. Он наводи Турску која маневрише у односу на СССР, јер да има договора и чврсте позиције СССР и Немачке, могла би и Турска да постигне договор са совјетима, што није случај, „...па Сараџогулу из извештаја Тасса и совјетских званичника извлачи закључке о совјетској политици.“ Након немачко-италијанске блокаде Русије по питању њеног потенцијалног продора преко Румуније, остаје претпоставка да се она одлучи на продор ка Дарданелима. Русија би могла да проба док је Немачка заузета на западу да овлада утицајем на Турску у правцу Мореуза. Русија страхује да Италија не овлада Средоземљем, што би совјете довело у тежу ситуацију. Отуда је Совјетској Русији изузетно важно да има пресудног утицаја на Турску, да се Мореузи затворе када то Москви одговара. Тај пресудан утицај СССР

¹⁰⁸⁶ Архив Југославије, 370-33-703, допис Шуменковића за Београд, од 14. септембра, 1940.

на Турску, закључује Шуменковић даље, није могућ док Турска има постигнут споразум са Британијом, као и британски велики утицај на Анкару. Са друге стране постоји опасност за СССР од покушаја сила Осовине да се инсталирају на Блиском истоку након капитулације Француске. Продор сила Осовине на Левант, дакле у Сирију, Либан, Палестину, даље ка Ираку и чак Ирану, би опасно угрозило позицију СССР на Закавказју и Кавказу, где су и совјетски важни нафтоносни извори,

У свом извештају Шуменковић даље цитира британског амбасадора у Турској, који сматра „...да 200 немачких дивизија у средњој Европи се може употребити и према Југоистоку, дакле Балкану..“.

У закључку амбасадор Шуменковић изражава сумњу да уопште постоји неки прецизнији договор између Немачке и СССР о подели сфера на Балкану, што може користити у маневру балканским земљама.¹⁰⁸⁷

Да су заиста гаранције сила Осовине дате Румунији након узастопних Бечких арбитража и смањења њене територије у корист суседних земаља (Мађарске, СССР и Бугарске) те приближавања Букурешта Тројном пакту, оставиле негативан утисак у Москви, показује и телеграм амбасадора Шуменковића од 28 септембра. Он ту наводи свој разговор са турским министром спољних послова Сараџогулом, који сматра да су новонастале подршке и гаранције сила Осовине Румунији, изазвале незадовољство у званичним круговима у Москви. Исти дан Шуменковић је за Београд послао и другу депешу из свог разговора са совјетским амбасадором у Анкари, који му је демантовао да иза чланка објављеном у новинама совјетским „Црвена звезда“ о тобожњем дизаинтересованости Москве за Балкан стоје званични кругови. Указује да је то став и процена само једног аутора, и да су потом следиле ограда уредништва овог листа са напоменама да је то само лични став једног аутора.¹⁰⁸⁸ У следећем Шуменковићевом извештају од 1 октобра преноси се његов утисак са последњег разговора који је имао са совјетским

¹⁰⁸⁷ Архив Југославије, 370-33-704, Извештај амбасадора Шуменковића за Београд, о совјетској политици, 22. септембар 1940.

¹⁰⁸⁸ Архив Југославије, 370-33-721, Извештаји амбасадора Шуменковића за Београд, оба од 28 септембра 1940.

амбасадором. Совјетски амбасадор му је тада рекао да је СССР заинтересован да остане неутралан у односу на Тројни пакт. На питање Шуменковића како тумачи да управо члан 1 Тројног пакта предвиђа премоћ и доминацију сила Осовине, конкретно по овом питању Немачке и Италије у Европи, па тиме и на Балкану, совјетски амбасадор му је одговорио да „...је друго питање да ли ће силе Осовине то што пише у међусобном споразуму моћи и да остваре у пракси...“¹⁰⁸⁹

У архивским подацима наилазимо на извештај југословенског посланика у Стокхолму Стражњицког од 2 јула, у којем он одмах по успостављању дипломатских односа са СССР посетио амбасадорку Александру Колонтај. У получасовном разговору Стражњицки је совјетској дипломаткињи указао на значај југословенског посланика у Москви др Гавриловића, као добар избор за овако важну функцију. Већ следећих дана госпођа Колонтај је посетила југословенско посланство у Стокхолму, у узвратној посети.¹⁰⁹⁰ И у извештајима других југословенских дипломатских представништва у свету, запажамо приближавање дипломата две земље.

У депеши Стражњицког од 11 децембра, указује на борбу са бугарским послаником Антоновим у Стокхолму за већу наклоност према дипломатским представницима СССР. Он указује на превртљивост Антонова како у односу према Југославији, тако и према самом СССР, што се може тумачити тадашњим лавирањем званичне Бугарске у односу на Немачку и силе Осовине, а са друге стране све већим запостављањем својих односа према Москви и посебно према Лондону.¹⁰⁹¹

Веома важан је детаљан извештај о совјетској политици који је дао посланик КЈ у Москви Гавриловић за Београд 5 септембра, што је потом после две до три седмице, дакле са значајном задршком, слато на низ дипломатских представништва КЈ. Гавриловић у свом извештају указује на споразум Рибентроп-Молотов, као на једну рачуницу. Москва је добила предах који јој је потребан да ојача свој

¹⁰⁸⁹ Архив Југославије, 370-33-721, Извештаји амбасадора Шуменковића за Београд, од 1 октобра 1940.

¹⁰⁹⁰ Архив Југославије, Посланство КЈ у Шведској, 382-1, депеша од 2 јула 1940. за Београд.

¹⁰⁹¹ Архив Југославије, Посланство КЈ у Шведској, 382-1, депеша од 11. децембра 1940.

потенцијал привредни и оружани, а са друге стране проширила је без практично вођеног правог рата своје границе, и у значајном делу надокнадила територијалне губитке које је имала након стране интервенције и грађанског рата. Поред тога Немачка се троши на западу у свом рату, за који је још далеко од укупне победе. Совјети заправо и не желе рат са Немачком, процењује Гавриловић, али је врло вероватно да ће Немци напасти Совјетску Русију након окончања рата на западу. Званична Москва не жели рат са Немачком, јер би то могло довести у питање опстанак и стабилност система. Гавриловић указује да је у СССР бирократија, скромна, спора и скупа, док је стандард грађана низак. Са друге стране, он истиче војску, за коју каже да је добра. „...њу сачињава једна сасвим нова генерација, која је теоријски добро обучена и вредна...“ Постигнутим споразумом са Немачком, Русија и губи по њему, и то у области идеологије, али власт у Москви се већ навикла на компромисе.

Гавриловић указује да се према линији утицаја, која је неформална, Југославија ипак нашла у зони интереса мање-више признатих Немачкој. Овај споразум и та политика су већ донели проширења Русији, а Гавриловић наводи да се у том правцу може рачунати да ће она са пасивном сагласношћу Немачке моћи да прошири свој утицај, а евентуално и границе према Турској (утицај на Мореузе, интересовање за повратак области Карса у Закавказју), потом према Ирану и даље чак ка Индији. Он не верује у скори раскид руско-немачког договора, јер обема странама то за сада одговара.

Он говори о две совјетске спољне политике, дакле о овој прагматској, националној и јавној. Постоји и она друга политика, она полутајна, где се Русија припрема за обрачун са Немачком, и где се игра и на увођење комунистичких режима у друге земље. Он истиче да Москва користи тежње преосталих неутралних земаља у Европи за независношћу. У том правцу Москви нису потребни посебни споразуми и пактови са њима, пошто су они природни савезници са Русијом, страхујући од Немачке. Коминтерна, за коју каже да је под утицајем пресудним СССР-а, служи као оруђе у совјетској политици, али се покушава у јавности направити дистанца на линији совјетско руководство – врх Коминтерне. Москва рачуна као своје савезнике и све Словене. Ову совјетску рачуницу може

пореметити само неки нагли догађај, као што је престанак рата на западу, али у Москви сматрају да се тамо рат неће скоро завршити.

Гавриловић констатује да је Немачка свесна ове двоструке совјетске политике, па и она игра двоструку игру. Немачка појачава свој утицај у Словачкој, Финској, Пољској (нејасно је у ком делу Пољске, да ли у оном који су Немци окупирали или у совјетском, односно у западној Украјини и западној Белорусији). Са друге стране совјети појачавају свој притисак у Шведској, која иначе тангира Немачкој, а заправо покушава да задржи неутралност и независност.

На крају Гавриловић каже да Стаљин и Молотов, без обзира на одређене способности, имају комунистичку идеологију интернационализма, и да је довољно погледати да је и Русија устројена на један интернационалистички начин.¹⁰⁹²

Интересантан је извештај Гавриловића од 16 октобра, где указује да се СССР боји од великог рата са Немачком. По њему Руси још нису довољно спремни и да ће прихватити рат само ако им је наметнут, односно ако су нападнути и кад буде било јасно да ће до напада сигурно и ускоро доћи. И поред тога што се совјети убрзано припремају за сукоб, Гавриловић наводи да они неће бити никако спремни за рат пре идуће 1941. године. Он се пита да ли ће после и формалног склапања Тројног пакта доћи до промене совјетске политике. Сматра се да је Тројни пакт уперен против СССР у својој основи. Постоји опасност заостравања односа Јапаан и СССР на Далеком истоку. Са друге стране постоји могућност покушаја нагодбе Москве са силама Тројног пакта око Далеког истока, мада Гавриловић сматра реалнијим да се временом образује противтежа блоку Немачка-Италија-Јапан са блоком САД-Британија-СССР. Он сматра да је за Лондон и Вашингтон најтеже прихватљиво да призна што се тиче СССР, анексије балтичких република. У питању Финске СССР ће тражити од западних сила а признају бар оно што је Немачка Москви већ признала. По питању Мореуза, у Москви се по Гавриловићу рачуна разумевање Турске. По питању Пољске, Гавриловић сматра да је узето само оно што је несумњиво руско. За Совјетску Русију ради време, док је Немачка

¹⁰⁹² Архив Југославије, 370-33-714, Извештај посланика КЈ у Москви Гавриловића за Београд од 5 септембра 1940, послато у амбасаду КЈ у Анкари 23. септембра 1940.

свесна да треба брзо радити. Закључење Тројног пакта по њему, појачало незадовољство у СССР народа и војних кругова.¹⁰⁹³

Уочи нове 1941. године посланик Стражњицки се шифрованим телеграмом обратио МИП у Београду, поводом писања шведских новина Алеанда, по којима су наводно југословенске власти ухватиле новинара ТАСС да се бавио шпијунажом за „...једну велику силу која није Русија...“. Наводни доказни материјал је пронађен у његовом стану. Остали шведски листови нису спомињали оваква сазнања. Због свега тога Стражњицки моли извештај са тим да се упозна о чему се ради.¹⁰⁹⁴

Крајем јуна СССР је узео подручја Бесарбије и Буковине од Румуније, умарширајући са својом војском, пошто је претходно предао ултиматум званичном Букурешту, ка повраћају ових подручја, која су изгубљена након револуције, грађанског рата и стране интервенције. Међутим, након тога, крајем августа и почетком септембра, Немачка је током Прве и Друге Бечке арбитраже, иако формално неопредељена, фактички подржала уступање делова румунских провинција Трансилваније Мађарској и Добруце Бугарској. Хоптнер наводи како СССР поводом ових територијалних промена на рачун Румуније, а у корист Мађарске и Бугарске, није био „конзултиран како тражи уговор о ненападању од 1939. године. Берлину је свакако познат интерес Совјетског Савеза за Румуњску и Мађарску. Да би ствар била гора, држао је Молотов, свјетско је новинство претпоставило да је Немачка прије те додјеле територија конзултирала СССР.“¹⁰⁹⁵ У свом извештају од 4 септембра, за Београд, југословенско посланство изражава поводом ових догађаја, крајње уздржан став совјетске штампе, где су преовладавале агенцијске вести, без давања оцене догађаја и ширих коментара.¹⁰⁹⁶

Након војних победа Немачке на западу, капитулације Француске и претходног муњевитог освајања нападнутих западноевропских и скандинавских

¹⁰⁹³ Архив Југославије, 370-33-735, Извештај Гавриловића за Београд, од 16 октобра 1940.

¹⁰⁹⁴ Архив Југославије, Посланство КЈ у Шведској, депеша посланика Стражњицког за Београд.

¹⁰⁹⁵ Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, Отокар Кершовани, Ријека, 1973, стр.190.

¹⁰⁹⁶ Архив Југославије, Фонд 55 Централни прес биро. фасцикле 124-130, извештај из Посланства Краљевине Југославије из Москве од 4 септембра 1940.

земаља, те уласка Италије у рат, у југословенским дипломатским круговима је постало јасно да само Совјетска Русија може понудити Југославији додатан тег ка даљњим покушајима Београда да настави своје балансирање између великих сила и задржавања статуса неутралности. Споразум Молотов-Рибентроп је давао совјетима одређену сигурност у односу на Немачку, али само у периоду док је трајао рат на западу Европе. Британија се још увек борила против сила Осовине, али је након капитулације Француске Немачка добила већи маневарски простор за своју даљњу експанзију ка Балкану и источној Европи, укључујући повећавање ризика од угрожавања и самог СССР. У том правцу је важан телеграм (строго поверљиво) који је Цинцар-Марковић послао дипломатским представништвима КЈ у Европи од 24. јуна 1940. у којем се наводи да се упркос сталним званичним изјавама немачких и совјетских кругова (укључујући и совјетску амбасаду у Берлину) о редовном стању између две земље, уочљиво повећавање немачких снага према СССР и да се стално праве нова утврђења према совјетској граници.¹⁰⁹⁷ Дакле, у југословенској дипломатији није било превеликих илузија да СССР има чврсте односе са Немачком и да би они заиста могли да буду чак и партнери. Са друге стране, огромна снага СССР је у тадашњој готово од стране нациста потпуно покореној Европи, могла да буде кључна препрека силама Осовине ка њиховим плановима завођења новог поретка. Наде су полагане и у став САД које су иако неутралне помагале Британију, али због изолационистичке политике Америке, није се веровало у њено непосредно војно ангажовање, макар не у скоријем периоду. Отуда су постојеће предрасуде који је део владајуће југословенске политичке елите имао из идеолошких разлога према Совјетској Русији у овом периоду све више стављан у други план, имајући у виду угроженост земље од стране сила Осовине и њихових савезника. Успостављање пуних дипломатских односа СССР и Југославије, укључујући и дипломатска представништва у овом периоду је додатно оснажио наде Београда у помоћ од Совјетске Русије.

¹⁰⁹⁷ Архив Југославије, 370-30, телеграм Цинцар Марковића регионалним посланствима КЈ од 24. јуна 1940.

Управо је извештај из Москве из новоуспостављеног југословенског посланства већ крајем јула о немачко-совјетским односима, потакао Цинцар-Марковића да у вези тога пошаље шифровани телеграм дипломатским представништвима КЈ у свету. У телеграму се наводи, да се сазнало из Москве, управо из новоуспостављеног југословенског посланства, да је немачки посланик у СССР реаговао и упозорио Берлин, да многи немачки званичници у последње време говоре у неформалним контактима да ће „...Немачка чим заврши са Енглеском, одмах се окренути на Русију...“. Немачки амбасадор у Москви молио је, по овом извештају југословенског посланства у Москви, „...своју владу у Берлину да се стане на пут томе, јер је он уверен да и сам Хитлер томе противи у својим плановима...“¹⁰⁹⁸

Интересантан је допис југословенског посланства у Будимпешти од 9 септембра, након разговора који је тамошњи посланик имао са Тибором Екхартим шефом странке малих поседника. Екхарт је управо дошао из САД и под утиском разговора са тамошњим политичарима, сматра да ће Совјетска Русија и након заузећа Бесарбије наставити своје интересовање за Мореузе. Русија чека да се зарађене стране исцрпе, а посебно противречне интересе има са Италијом. Он сматра да ће САД од приближно маја 1941. године ући у рат против сила Осовине, и да ће на тај начин пресудно утицати на даљи ток сукоба. Тада би САД бомбардовале авијацијом силе Осовине, а поморском блокадом изнуравале противника, тако да би по њему, у том случају рат могао да потраје још две године (до 1943). Након рата САД би радиле на стварању Европских сједињених држава реорганизованих по моделу демократског либерализма.¹⁰⁹⁹

Југословенски посланик у Лондону послао је извештај у вези свог разговора са амбасадором СССР у Британији Мајским 10 септембра. Мајски је према том извештају, изјавио да је главна политика његове земље на Балкану да се очува мир.

¹⁰⁹⁸ Архив Југославије, шифровани телеграм који је министар спољних послова КЈ Цинцар-Марковић 31. јула 1940. послао дипломатским представницима КЈ у свету, на основу извештаја из посланства КЈ у Москви, 370-31, примило посланство КЈ у Турској.

¹⁰⁹⁹ Архив Југославије, 370-33-715, допис из посланства КЈ у Будимпешти за Београд, од 9 септембра 1940.

Свако проширење рата на Балкану постало би опасно по совјетске интересе. Он негира да постоји совјетско-немачки план и договор за Балкан. Није одговорио на питање југословенског посланика, зашто у време заседања Бечке арбитраже је СССР вршио притисак на Румунију, везано за оптужбе због пограничних инцидената. Мајски је навео да Москва не жели сукоб са Немачком. «...што се тиче Југославије, јасно се трудио да увери да се СССР није обавезао према Немачкој да се дезинтересује од Југославије у корист Немачке и Италије...».¹¹⁰⁰

Исти дан југословенски посланик у Лондону је послао још један допис у вези његовог разговора са државним подсекретаром спољних послова Британије Батлером. Батлер је изјавио у вези совјетско-немачких односа да се СССР боји Немачке. Москва се труди на сваки начин да са Немчаком избегне сукоб. Он не верује да постоји план између ове две земље, већ свака од њих води рачуна о интересима друге, да се не дође до сукоба. Велика Британија не може за сада рачунати на неку помоћ од СССР. Уколико би совјетско руководство временом смањило свој страх од Немачке, у том случају би Москва била спремна да успостави сарадњу са Британијом на немачку штету.¹¹⁰¹

У извештају посланика КЈ у Москви Гавриловића од 17 септембра за Београд, указује се да између СССР и Румуније постоје заиста повремени погранични инциденти, и да се то узима као повод на совјетске притиске према Румунији. Немачко-совјетски односи су по њему стабилни. Немачка је овлашћена да у име сила Осовине представља овај савез у целини у Москви.¹¹⁰²

У депеши МИП за амбасаду КЈ у Анкари од 27 септембра, наводи се писање московског дневника Краснаја звезда. У њему је прво изашао један интресантан чланак 21 септембра у коме се наводи да се СССР полако дезинтересује за Балкан.

¹¹⁰⁰ Архив Југославије, 370-33-716, допис из посланства КЈ у Лондону за Београд, од 10 септембра 1940. у вези разговора посланика КЈ са совјетским амбасадором у Британији Мајским.

¹¹⁰¹ Архив Југославије, 370-33-717, допис из посланства КЈ у Лондону за Београд, од 10 септембра 1940. у вези разговора посланика КЈ са британским подсекретаром за спољну политику Батлером.

¹¹⁰² Архив Југославије, 370-33-718, Изештај посланика КЈ у Москви Гавриловића за Београд од 17 септембра 1940.

У тексту се наводи да је циљ британске (и до капитулације Француске и њене политике) да се увуче у рат, формира нека реприза Солунског фронта, да «..би се уништила Немачка и напао СССР». Каже се да је зато Совјетска Русија верна миру и неутралности. Међутим, само четири дана касније исти лист је објавио текст да је на писање читалаца овај наведени чланак проглашен искључиво као текст и мишљење његовог аутора, а не редакције, па се наводи да се сматра погрешним што је уопште објављен.¹¹⁰³

Извештај амбасадора Шуменковића од 3 октобра преноси његове утиске у вези разговора које је имао са грчким амбасадором у Турској, као и са турским војним изаслаником у Москви, који је дошао у Анкару. Грчки амбасадор указује да чак 90 немачких дивизија се тренутно налази на совјетским границама, чему треба додати и око 5000 авиона, а да те трупе и армије се могу допунити по потреби новим снагама. Томе треба додати и све тешњу сарадњу Немачке са Финском која је у порасту последњих месеци. Шуменковић додаје разговор који је имао са турским војним изаслаником у Москви, који му је пренео његову комуникацију са совјетским високим официром иначе замеником шефа за координацију са страним војним изасланицима. Совјетски официр му је рекао да совјети знају за те немачке припреме и концентрацију све јачих снага према совјетским границама и да је то уперено пре свега против СССР. Он је додао и да је војни савез Немачке са Јапаном, такође претња по безбедност СССР.¹¹⁰⁴

Уследио је долазак у Турску новог совјетског амбасадора Виноградова, са којим ће Шуменковић имати дугачак разговор на самом првом сусрету, о чему је известио Београд. У почетку су разговарали на тему панславизма, за шта је Виноградов рекао да је то царски, а сада превазиђен термин. Шуменковић му је скренуо пажњу да је то било преклапање интереса царске Русије са малим балканским словенским народима. Додао је да сада мале балканске земље немају ни толико слободе. Царска Русија је из интереса својих ка Мореузима и Средњем

¹¹⁰³ Архив Југославије, 370-33-732, допис МИП за амбасаду КЈ у Анкари од 27 септембра 1940.

¹¹⁰⁴ Архив Југославије, 370-33-727, депеша амбасадора КЈ Шуменковића за Београд од 3. октобра 1940.

истоку супротставила се немачком продору на Исток. Данас пак притисак сила на Балкан даје врло мало простора за балканске земље. Виноградов је рекао да мале балканске земље могу да сарађују са СССР и спроводе као и совјети политику мира и сарадње, неутралности и ишчекивања. Виноградов је дискретно одбијао Шуменковићеве напомене да Тројни пакт заправо жели животни простор за себе. Он је указао на неуспех укупни Јапана у Кини. Додао је да «...цели свет чека да Русија уђе у рат, али да она то неће. Совјетска Русија ће чекати и спремати се, како би била довољно јака да се о њеној речи и интересима води рачуна. На питање да ли ће Америка ући у рат, он је рекао да се не зна, али да он мисли да ће САД ући у рат. Рекао је да верује да ће англо-амерички савез бити јачи и да Јапан нема много снаге. Рекао је да ће СССР даље чекати «...док САД не уђу у рат, мада се са Енглеском може догодити као и са Француском...».¹¹⁰⁵

У телеграму посланства КЈ из Лондона од 12 октобра наводи се «...да у Форин офису сматрају да у садашњим околностима није реално очекивати приближавање Русије и Британије, јер се Русија боји Немачке.»¹¹⁰⁶ Истога дана посланство КЈ у Лондону послао је за Београд следећу депешу у којој се преноси сазнање у вези разговора британског амбасадора у Москви са Молотовим. Молотов је тада, по овом наводу на један суптилан начин одбио до даљњег могућност стратешке сарадње СССР и Британије. Сва три британска предлога, нису наишла на разумевање совјетске стране. Молотов није прихватио сугестију о генералној и континуираној консултацији вођстава ове две силе. Друго, рекао је да отварање новог пута снабдевања Кине преко Бурме не интересује тренутно совјете. Треће, није се сагласио и са могућошћу координације потеза две силе на Далеком истоку, са образложењем да то не може да се постигне за сада ни о таквом питању, као што су бивше балтичке државе.¹¹⁰⁷

¹¹⁰⁵ Архив Југославије, 370-33-728, депеша амбасадора Шуменковића из Анкаре у вези његовог разговора са новим совјетским амбасадором Виноградовим.

¹¹⁰⁶ Архив Југославије, 370-33-733, депеша посланства КЈ у Лондону за Београд од 12 октобра, која је одмах прослеђена низу дипломатских представништава КЈ од Цинцар-Марковића.

¹¹⁰⁷ Архив Југославије, 370-33-334. депеша посланства КЈ у Лондону за Београд од 12 октобра, која је увече прослеђена низу дипломатских представништава КЈ.

У извештају амбасадора КЈ у Турској Шуменковића од 25. новембра 1940. преносе се његова запажања након разговора са немачким амбасадором Фон Папеном о тада управо одржаном сусрету у Берлину између немачког државног вођства и совјетског министра спољних послова Молотова. Шуменковић је пренео у извештају извесну нелагоду коју је приметио код Папена. „...у непрецизној форми Папен ми је рекао да су Немачка и Русија разговарали у Берлину, и да СССР није против немачког Тројног пакта, али је неизвесно да ли ће се СССР прилагодити томе.“¹¹⁰⁸ О томе да је југословенска дипломатија на основу прикупљених информација могла да у највећем има заокружену слику о совјетско-немачким односима, који су се управо посетом Молотова Берлину постепено профилисали, говори и шифровани телеграм Цинцар-Марковића дипломатским представништвима такође од 25. новембра у којима их обавештава о сазнањима до којих је дошла југословенска амбасада у Букурешту („...Букурешт јавља..“) и тамошњи амбасадор Јован Дучић. Ту се наводи да је у разговорима у Берлину „...Молотов одбио територијалне компензације у Азији за приступање Тројном пакту..“.¹¹⁰⁹ Најзад у телеграму Шуменковића за Београд од 8. децембра 1940. Наводи да је из свог разговора са Саратогулом, сазнао о посети Молотова Берлину – да је то у целини немачки неуспех.¹¹¹⁰

Интересантан је извештај посланика КЈ из Вишија у Француској, дакле при влади марионетске Петенове власти од 15. октобра, базиран пре свега на разговору који је имао са тамошњим совјетским послаником. Совјетски дипломата му је, према овом извештају, рекао да СССР води тренутно заправо две паралелне своје политике, једну у Европи, где се превасходно ослања на сарадњу са Немачком на

¹¹⁰⁸ Архив Југославије, амбасада КЈ у Турској, извештај Шуменковића од 25. новембра 1940. за Београд о свом разговору са Фон Папеном у вези немачко-совјетских односа и посете Молотова Берлину.

¹¹⁰⁹ Архив Југославије, амбасада КЈ у Турској, 370-30-456, шифровани телеграм дипломатским представништвима КЈ Цинцар-Марковића, на основу примљених информација из амбасаде КЈ у Букурешту.

¹¹¹⁰ Архив Југославије, амбасада КЈ у Турској, извештај Шуменковића од 8. децембра 1940. за Београд о свом разговору са Саратогулом у вези немачко-совјетских односа и посете Молотова Берлину.

основу постигнутог споразума Рибентроп-Молотов, и другу на Далеком истоку, где се више ослања на Британце и САД. Он не види могућност да СССР приђе споразуму Немачке, Италије и Јапана. Након што су ове силе потписале Тројни пакт, Молотов је позвао кинеског амбасадора у Москви и саопштио му да ће СССР и даље и на исти начин као и дотле помагати Кину у њеној борби са Јапаном. Верује да неће доћи до рата између Совјетске Русије и Јапана, докле год Јапан директно не повреди совјетске интересе.

Навео је да између Немачке и СССР постоји подозрење. Немачка прихвата и издржава неколико хиљада политичких избеглица из балтичких држава, које захтевају од Берлина да њихове земље подпадну под немачки протекторат, иако су се нашле сада у оквиру СССР као федералне републике. Немачка у исто време подржава украјинске и грузијске емигранте. По совјетском дипломати Немачка има постављено према СССР 94 дивизије, од чега 9 оклопних, према 200 совјетских, (мада је додао југословенски посланик у извештају да је ових 200 совјетских дивизија вероватно нешто претерана цифра). Совјетски дипломата је додао да се Турска обратила СССР са питањем како би се држала Москва ако би Турци били принуђени да уђу у рат, рецимо против Сирије, или чак на западу против Грчке (није јасно да ли против Грчке, или против наговештеног и потенцијалног италијанског агресора према Грчкој). Совјети су одговорили да би они били спремни да уђу уопште у рат против неког, само ако би неко, попут Немачке ушао у Дарданеле или Црно море. У случају напада Италије на Грчку, совјети би сугерисали Грцима да у крајњој нужди дају Бугарској минималне компензације, или размену територије, да би Бугари добили излаз на Егејско море, и да се тако избегне потенцијални напад Бугарске на Грчку, на шта би је подстицале силе Осовине.¹¹¹¹

Из југословенског посланства у Москви стигао је извештај за Београд од 22 октобра у вези совјетско-немачких односа. У то време долази до извесне кулминације тих односа у вези планова Берлина да се рашчисти однос са Москвом,

¹¹¹¹ Архив Југославије, 370-33-736, Извештај посланика КЈ у Вишију за Београд од 15 октобра 1940, на основу његовог разговора са тамошњим совјетским послаником.

када се наишло на западу на тешкоће у правцу покушаја избацивања Британије из рата. Немачка команда на челу са Хитлером, још није била дефинитивно одлучила да нападне Совјетску Русију, па је закључно са посетом Молотова започела жива дипломатска игра између две силе. Са једне стране Немачка је закључивањем Тројног пакта, нашла се у ситуацији да покуша са Москвом да издејствује изузетно повољне договоре, на начин да се фактички СССР увуче у сарадњу са Осовином, и у том правцу се постигну договори које би Немачкој и њеним савезницима давали посебне погодности за даље вођење рата на западу. Алтернатива је била, а што се до краја календарске године искристалисало, бар кад је Хитлер у питању, напад на СССР, који би могао да започне већ са пролећа 1941. године, што се наравно све држало у изузетној тајности. У извештају посланства КЈ у Москви од 22 октобра, видимо да је југословенска дипломатија добила врло приближно тачне увиде у започињање кључне немачке дипломатске игре која је завршена посетом Молотова Берлину који ће потом уследити. У извештају се истиче да „...је из извора блиских немачкој амбасади у Москви..“ сазнаје да у тој дипломатској акцији Немачка предлаже совјетима следеће услове договора:

1. Прво, тражи се да се умање или чак анулирају неспоразуми између Москве и Јапана, тиме што би се између две земље постигао споразум, који би између осталог предвиђао њихово билатерално ненападање. Совјетска Русија би у идеалној могућности требала ући и у Тројни пакт, или макар са њим склопити одређени стратешки договор.

2. Затражено је повећавање досадашњег обима снабдевања у трговинској размени, Немачке од стране СССР по питању хране и нафте.

3. Тражи се и могућност да немачки стручњаци, укључујући и војне, па чак и извесне снаге њиховог обезбеђења, учествују у експлоатацији и посебно транспорту нафте (из СССР? не види се јасно из извештаја) за Немачку.

Напомиње се у наставку извештаја да су из посланства КЈ сазнали у комуникацији са амбасадом Јапана, да је за сада између њих и совјета постигнут

прећутни споразум о међусобном ненападању, али да Молотов за сада не показује спремност да се то стави и у писемној форми.¹¹¹²

У ових неколико месеци се посебно обраћала пажња у југословенској дипломатији на сваки међусобни потез СССР и Немачке. Тако у извештају из посланства КЈ у Берлину од 28 октобра, преноси се писање Национал цајтунга, и Ноје цирхер цајтунга, где се изражава задовољство што је СССР прихватио да учествује на заседању Дунавске конференције на којој ће учествовати поред ове две силе и Италија и Румунија. Са друге стране пошто су Британија и Француска изашле из Дунавске комисије, то сматрају у Берлину да би се ове две институције везано за дунавски регион требало спојити у једну, где би поред осовинских сила биле и СССР, Југославија, Бугарска, Мађарска, Словачка. Тврди се у овим немачким новинама, да Москва није желела да учествује у тој комисији, да једноставно не би ни дошла на њено заседање.¹¹¹³

Југословенски амбасадор у Анкари Шуменковић послао је извештај за Београд 8 новембра у којем је пренео своје утиске из разговора са совјетским амбасадором Виноградовим на пријему у амбасади СССР. Том приликом, а и сутрадан када су се срели на ручку код британског амбасадора, Виноградов је одговорио на питање Шуменковића у вези неколико новонасталих догађаја у Европи, који и по совјетском дипломати изазивају неспокој. Прво, то је италијански напад на Грчку, затим улазак немачке војске у Румунију, као и склапање званично Тројног пакта. Виноградов је додао да је тада постало јасно и то да се Британија прилично успешно брани од ваздушних напада Немачке. У сличном правцу је разговарао и совјетски војни изасланик генерал Кутцов.¹¹¹⁴

Истога дана увече Шуменковић је послао телеграм у којем наводи да је поново разговарао са совјетским амбасадором Виноградовим, и то у друштву

¹¹¹² Архив Југославије, 370-33-737, Извештај посланства КЈ у Москви за Београд од 22. октобра 1940.

¹¹¹³ Архив Југославије, 370-33-739, Извештај из посланства КЈ у Берлину за Београд од 28. октобра 1940.

¹¹¹⁴ Архив Југославије, 370-33-740, Извештај амбасадора Шуменковића за Београд од 8 новембра 1940. у вези својих разговора са тамошњим совјетским амбасадором Виноградовим.

грчког амбасадора. Виноградов је том приликом рекао да услед убрзаног развоја ситуације у Европи, не може се сматрати совјетски неутралан статус као дефинитиван, а слично томе ни статуси Југославије, Румуније и још неких земаља у региону¹¹¹⁵

У извештају из посланства КЈ у Москви за Београд 8 новембра (што је после са потписом Цинцар-Марковића послато у амбасаде КЈ у Анкари и Букурешту, као и у још нека посланства) указује се да и поред напредовања утицаја сила Осовине на Балкану, да совјетски интерес ту још увек постоји, а читав овај извештај се базира на информацијама из „совјетских високих кругова“. Тако се цитира изјава Молотова да ће Совјетска Русија све учинити да избегне рат са Немачком, али има и своје лимите у виду интереса на Балкану, а то су пре свега Мореузи и Црно море, где посебно не би могла да толерише улаз и поседање од стране осовинских сила, што би угрозило егзистенцијалну сигурност СССР. Наводи се да „...совјетски кругови не искључују и немачко-бугарску војну сарадњу..“, што би значило да су у Москви свесни да без обзира на веома добре односе које совјети имају са Бугарском, да се она све више приближава силама Осовине.¹¹¹⁶

Већ сутрадан 9 новембра у шифрованом телеграму из Москве посланства КЈ за Београд, преносе се сазнања из разговора са тамошњим турским амбасадором. Турчин је пренео своје утиске из разговора са Вишинским, па је истакао да је стекао дојам да СССР неће ући у рат због Балкана, а потврдио је и да је Турска у директним преговорима са совјетима. По питању Мореуза „...Турска заступа и руске интересе који су по овм питању истоветни...“, а ако би чак и дошло до рата

¹¹¹⁵ Архив Југославије, 370-33-742, Извештај амбасадора Шуменковића за Београд од 8 новембра 1940. увече у вези свог разговора са тамошњим совјетским амбасадором Виноградовим.

¹¹¹⁶ Архив Југославије, 370-33-743 и 370-33-744, Извештај из посланства КЈ у Москви од 8 новембра за Београд, потом од стране Цинцар-Марковића послато на увид под строго поверљиво за амбасаду КЈ у Анкари и нека друга дипломатска представништва. (У овом периоду већина телеграма строго поверљиво је била шифрована, а за неке, посебно са ознаком изузетно поверљиво који су били врло ретки тражило се да га дешифрује искључиво «шеф шифре»).

Турака са Немачком, „...Русија не би ушла директно у рат, али би помогла Турску...“.¹¹¹⁷

У извештају југословенског генералног конзула у Цариграду од 9 новембра описује се прослава у совјетској амбасади поводом државног празника. Ове године су били присутни сви генерални конзули у Турској сем британског, а био је присутан чак и албански генерални конзул који није био присутан прошле 1939. године, јер је његова земља окупирана од Италије пролећа те године. У извештају се наводи да је југословенска делегација на прослави била најбројнија, и да су сви они позвани што се тумачи као посебна наклоност домаћина (совјета). Совјетски генерални конзул највише времена на скупу провео са југословенским дипломатама. Он је у кратком разговору са грчким генералним конзулом честитао му на храбром држању његове земље која је нападнута недавно од Италије. О томе је и југословенском генералном конзулу рекао: „Грци да се држе још па ће бити добро..“, и пожелео успеха Грцима, али и Албанцима који су, ови други, покорени од Италијана. Распитивао се о италијанском бомбардовању Битоља, и демисији генерала Недића у вези тога. Сматра да су Италијани искључиви кривци, али да не верује да је то намерно урађено, јер би било сувише ризикантно, познајући снагу југословенске војске која би могла да ступи у дејство. Указао је да може бити врло незгодно за Југославију, ако се немачка војска спусти кроз Румунију и Бугарску, „на шта Југословени не могу бити индиферентни...“. Потом је правио вицеове на рачун Немаца, а нарочито на рачун Хитлера, истина у друштву са малим бројем људи. Са друге стране руски генерални конзул је по овом извештају разговарао учтиво са немачким и италијанским дипломатама, „...али хладно“. Са друге стране у свом запажању извештаја закључује се да су совјетско-немачки односи и даље релативно стабилни, иако се запажа извесно захлађење у последње време.¹¹¹⁸

¹¹¹⁷ Архив Југославије, 370-33-745, Извештај из посланства КЈ у Москви од 9 новембра за Београд, потом од стране Цинцар-Марковића послато на увид под строго поверљиво за амбасаду КЈ у Анкари и нека друга дипломатска представништва

¹¹¹⁸ Архив Југославије, 370-33-747, Извештај генералног конзула КЈ у Цариграду, 9. новембар, 1940; Из Генералног конзулата КЈ у Цариграду, стигла је потом депеша од 22. новембра у којој се наводи да је кроз Цариград прошло пет грчких лађа дупке напуњеним житом, које су

Из извештаја југословенског посланства у Лондону за Београд од 15 новембра, међутим сазнајемо да су британско-совјетски односи све бољи и да је „...негативан став Москве према британском гледишту у вези Међународне дунавске конференције само маневар..“. У Лондону сматрају да Немачка покушава да у разговрима са совјетима разматра питања на Блиском истоку укључујући и Турску, и да се врши осовински притисак према Турској.¹¹¹⁹

Посета Молотова Берлину, изазвала је велико интересовање у међународним односима. Реално, како је време показало, Москва није прихватила Хитлерове понуде, што га је дефинитивно и неопозиво определило да изда наређење о припремама за напад на Совјетску Русију, пролећа 1941. и реализацију плана „Барбароса“. Ипак, из разумљивих разлога, по извештајима дипломатским на које смо наишли у архивама, није се одмах знало за прави исход ових разговора у потпуности. Тако из извештаја посланства КЈ у Вашингтону, се износе сазнања да је Немачка пунудила и затражила од Молотова, да СССР призна интегритет Немачке и Италије у Европи као носиоце новог поретка, као и Јапана на Далеком истоку. За узврат нуде се Москви концесије у Средњој Азији и источној Турској. Наводи се у извештају да амерички кругови у Вашингтону верују да се ради о покушајима Немаца да се заједнички са СССР изврши притисак на Турску, да би се поништио и дезавуисао турски споразум са Британијом, и дозволио пролаз осовинских трупа за Сирију.¹¹²⁰

Петнаестог новембра стигао је кратак телеграм од Гавриловића из Москве, који је навео да је сама посета Молотова Берлину, већ оставила лош утисак на британског амбасадора у СССР, који му је пренео тај свој утисак.¹¹²¹

добили од СССР (око 100 000 тона) и иду за Солун. – АЈ, 370-33-777, депеша из ГК КЈ у Цариграду, 22. XI, 1940.

¹¹¹⁹ Архив Југославије, 370-33-746, Извештај из посланства КЈ у Лондону од 15 новембра 1940. Цинцар-Марковић овај телеграм послао потом на увид амбасади КЈ у Анкари.

¹¹²⁰ Архив Југославије, 370-33-751, Извештај југословенског посланства у Вашингтону за Београд о америчким ставовима и сазнањима поводом сусрета Молотова у Берлину са немачким вођством, 18 новембар 1940.

¹¹²¹ Архив Југославије, 370-33-761, Телеграм посланика Гавриловића за Београд из Москве од 15. новембра 1940.

На исту тему стигао је извештај из југословенског посланства у Атени, на основу разговора са грчким министром спољних послова Мавридисом. Грк сумња да се у Берлину уопште озбиљно разговарало о Балкану између Молотова и немачког вођства, а да са друге стране совјетима никако не одговара да Немачка и Италија завладају Балканом.¹¹²²

Такође у вези овог сусрета у Берлину Молотова са немачким вођством, можемо посматрати извештај амбасадора Шуменковића од 21 новембра, где је разговарао са совјетским амбасадором. Шуменковић је питао за мишљење о говору који је пред страним дипломатама имао немачки амбасадор у Анкари Фон Папен тих дана, који је том приликом навео да Немачка има разумевање за традиционалну тежњу Русије да изађе на отворена мора и да то може, што се Немачке тиче да реализује излазом на Персијски залив. Совјетски амбасадор је одговорио Шуменковићу, „...да то може бити став немачког амбасадора, али не и совјетске владе...“.¹¹²³

Истога дана 21 новембра, стигао је у Београд извештај посланика КЈ у Софији, где је југословенски војни изасланик разговарао са тамошњим совјетским војним изаслаником. Совјетски војни изасланик је том приликом рекао да ће Совјетска Русија остати стриктно неутрална и да неће „...под понудом и сугестијама Немачке чинити никакав притисак код Турске...“. Већ сутрадан стигао је из Софије нови извештај у вези разговора тамошњих југословенског и совјетског посланика. Совјетски посланик је рекао у вези посете Молотова Берлину да СССР остаје неутралан, и не верује да ће тада, а ни доцније Москва прихватити, нити је Молотов то у Берлину радио, поделе интересних сфера са Немачком.¹¹²⁴

Амбасадор Шуменковић је написао 22 новембра занимљив извештај у вези разговора у троје које је имао са америчким и совјетским амбасадорима Келијем и

¹¹²² Архив Југославије, 370-33-752, извештај југословенског посланства у Атени за Београд од 18 новембра 1940.

¹¹²³ Архив Југославије, 370-33-755, извештај амбасадора Илије Шуменковића од 21 новембра 1940.

¹¹²⁴ Архив Југославије, 370-33-756 и 370-33-760, извештаји из посланства КЈ у Софији у вези разговора са совјетским дипломатама од 21 и 22 новембра 1940.

Виноградовим. Кели је рекао да ће Америка напасти Немачку у перспективи и да може за своје јавно мњење да има изговор да мора трошити толико за наоружање због рата у Европи, да ће временом то изнуривати земљу. Америка може бомбардовати тада Немачку јер имају авионе који то могу да постигну директним полетањем чак из САД. Виноградов је рекао да се без обзира на то Немачка може победити дефинитивно само ратом на копну. Кели је потом питао зашто Русија не помогне практичније малим земљама угроженим од Немачке, на шта је Виноградов одговорио да се то до сада никад није десило да се те земље обрете у вези тога Москви.¹¹²⁵

Иво Андрић посланик КЈ у Берлину, послао је извештај за Београд 25 новембра о посети Молотова Немачкој. Наводи да је Молотов лепо дочекан од Немаца, али да немачка пропаганда потом шири вести о приближавању Совјетске Русије и чак могућем прикључењу у неком облику Тројном пакту, а да ни један документ том приликом није потписан, чак није дата ни заједничка декларација након посете. Андрић наводи да је од великог броја привредника совјетских који су дошли са Молотовим у Берлин, сви су се одмах вратили у Русију. Шнуре, немачки привредни представник делегиран за трговинско-економску сарадњу са СССР, такође се ових дана вратио из Москве у Немачку.¹¹²⁶

Са друге стране, из посланства КЈ у Мађарској стигао је кратак телеграм, у коме се наводи да мађарски извори указују да је још рано да се доносе закључци о скромном резултату Молотове посете Берлину, зато што он мора да тражи сагласност Кремља.¹¹²⁷ Са друге стране, се вероватно из навијачких разлога, имајући у виду да је Мађарска пришла силама Осовине, указује да је без обзира на релативно тврд и резервисан став Молотова у Берлину, да Москва мора да изузетно

¹¹²⁵ Архив Југославије, 370-33-757, Извештај амбасадора у Анкари Шуменковића од 22. новембра 1940.

¹¹²⁶ Архив Југославије, 370-33-773, Извештај посланика КЈ у Берлину Иве Андрића за Београд од 25 новембра 1940. у вези посете Молотова Немачкој.

¹¹²⁷ Архив Југославије, 370-33-774, Извештај из посланства КЈ у Мађарској од 20. новембра 1940, у вези посете Молотова Берлину, на основу мађарских извора.

респектује Немачку, и да надаље у сваком свом важном спољнополитичком потезу мора имати сагласност Немачке.

Посланик КЈ у Вашингтону јавља, сада већ са веће временске инстанце 27 новембра у вези посете Молотова Берлину, да у Вашингтону сматрају да је сама ова посета на неки начин признање Немачкој као носиоцу новог поретка у Европи. Међутим, Американци сматрају да приликом те посете ништа Молотов у Берлину није прихватио, нити ће СССР приступити Тројном пакту ни у каквој форми. По питању Балкана, СССР се неће директно одупирати Немачкој и силама Осовине, али ћа саботирати извођење немачког плана, служећи се превасходно утицајем у Коминтерни на „...радикалне елементе у балканским земљама.“¹¹²⁸

У извештају из југословенског посланства у Стокхолму од 27 новембра наводи се писање листа Деген, по којем се наводно у Софији воде тајни преговори Немачке, СССР и Бугарске. По том извору, Немачка обећава совјетима право да „уколико дође до рата“, могу да поставе гарнизоне у Бодфору, као и да добије стратегијске тачке на бугарској црноморској обали и Турској. Напомиње се да у дипломатским круговима сумњају да је ово дезинформација и да је шире немачки званични кругови преко свог утицаја.¹¹²⁹

Неколико дана касније, посланик у Будимпешти Рашић послао је лично свој извештај за Београд, на основу разговора који је о немачко-совјетским односима и совјетској политици на Балкану имао са грофом Чакијем, једним од истакнутијих мађарских политичара. Чаки мисли да се СССР противи даљем ширењу Тројног пакта, а то се нарочито односи на словенске земље и на Балкан у целини. Чаки сматра да се с обзиром на велики утицај Русије у Бугарској, Немачка не намерава

¹¹²⁸ Архив Југославије, 370-33-769, Извештај посланства КЈ у Вашингтону од 27 новембра 1940, који је потом уз потпис Цинцар-Марковића, био послат у низ југословенских дипломатских представништва (под Поверљиво).

¹¹²⁹ Архив Југославије, 370-33-770, телеграм из посланства КЈ у Стокхолму за Београд од 27 новембра 1940.

да врши притисак на Софију да се директно укључи у Тројни пакт, а да се то не ради ни по питању Југославије.¹¹³⁰

Дана 27 новембра «југословенски дипломатски агент» у Словачкој је послао извештај у вези његовог разговора који је у Братислави имао са тамошњим совјетским послаником у вези посете Молотова Берлину. Совјетски посланик му је рекао да ће СССР задржати неутралност у сваком случају, а да агенција ТАСС демантује све лажне вести у неком другом правцу. Он је указао да само моћне земље могу бити неутралне, и да чак СССР можда може остати неутралан и не реаговати уласком у ратни сукоб, чак и кад би хипотетички Немачка продирала кроз Босфор и Дарданеле. У вези британских предлога Москви за активнију сарадњу, посланик је «...одговорио да Совјетска Русија никад неће учествовати у некој коалицији против Енглеске».¹¹³¹ Уз то је додао да очекује се да Лондон призна и јавно територијална увећања током последње године, односно повратак територија које су Руси изгубили у страниој војној интервенцији и грађанском рату.

У извештају југословенског посланства из Москве за Београд од 28 новембра, каже се да је у СССР након слома Француске нагло порасло уверење о немачкој опасности. Гавриловић сматра да је немачка улога у Москви дипломатска двострука. Са једне стране званично помирљива и ненаметљива, а са друге стране у незваничном раду упућена на притиске, и да се стиче утисак да је Немачка све спремнија да се одлучи тајно на рат против Совјетске Русије. Гавриловић указује да иако је немачки утицај у Москви много већи него британски, он је у опадању, а британски у порасту.»...У свом пропагандном раду Немци имају у виду највише совјетску војну силу о којој шире неповољне гласове...». Каже се да је један део критике оправдан, али да је стасала нова генерација совјетских официра и да се потиरे утицај политичких комесара. Русија је иначе незадовољна држањем немачке политике посебно у последње време и уласком Вермахта у Румунију. Москва захтева да добије место у Дунавској комисији, и изнад свега тога

¹¹³⁰ Архив Југославије, 370-33-776, извештај Рашића посланика КЈ у Будимпешти од 25 новембра 1940. за Београд, у вези његовог разговора са грофом Чакијем по питању совјетске политике на Балкану и немачко-совјетских односа.

¹¹³¹ Архив Југославије, 370-33-772, извештај из Братиславе за МИП од 27. новембра 1940.

заинтересована да Балкан остане неутралан. Дошло је до успоравања трговинских преговора између СССР и Немачке.¹¹³²

У извештају посланства КЈ у Москви од 6. децембра за Београд, наводе се сазнања добијена из разговора са тамошњим италијанским амбасадором. Наводно совјетски врх покушава да придобије Бугарску, предлажући јој пакт о узајамној помоћи и нудећи јој у изглед територијалне добитке, «...укључујући и хинтерланд за Цариград и Мореузе, што је враћање на царску политику...» и да је ту понуду предочио Молотов.¹¹³³

Већ 10 децембра у новој депеши из посланства КЈ у Москви, се износи став Вишинског који је у разговору са грчким послаником, негирао основаност прича да наводно СССР нуди Бугарима компензације око Кавале.¹¹³⁴

Током последњих месеци 1940. године, Југославија се нашла у ситуацији да помно чува своју неутралност, независност и интегритет који тада нису били директно угрожени претњама и ултиматумима, али је геостратешка ситуација била све тежа, због уласка немачке војске у Румунију, као и због рата који се водио у Албанији између Италије и Грчке. Док је трајао рат на западу и Италија била неутрална, у Југославији се сматрало да се рат неће лако пренети на Балкан, посебно и због тога, што је Совјетска Русија инсистирала да полуострво остане неутрално и ван сукоба. Успостављање пуних дипломатских односа Југославије и СССР требало је, а то је добрим делом у старту постигнуто, да релаксира спољнополитичку позицију земље и да у сарадњи са Москвом распореди спољнополитичку сарадњу, поред западних савезника, сила Осовине, сада и на СССР. Посебно је поговарало југословенској дипломатији чињеница да је СССР смањио знатно свој ослонац и сарадњу са Коминтерном, и да је појачана пансловенска доктрина у овом периоду. Капитулацијом Француске, уласком у рат Италије и успостављањем пуних дипломатских односа са СССР измењена је укупна позиција Југославије већ до лета. Три Бечке арбитраже на штету Румуније,

¹¹³² Архив Југославије, 370-33-772, извештај југословенског посланства у Москви за Београд, од 28 новембра 1940.

¹¹³³ Архив Југославије, извештај из посланства КЈ у Москви, од 6. децембра 1940.

¹¹³⁴ Архив Југославије, извештај из посланства КЈ у Москви, од 10 децембра 1940.

подигле су неспокој у Београду, а са друге стране добијањем Бесарбије и северне Буковине, паралелно са другим територијалним добицима СССР у последњих годину дана, совјети су се и географски примакли Балкану, посевши у том правцу и део ушћа Дунава. Током јесени 1940. из наведених разлога (Потписивање и формално Тројног пакта, са промовисањем Новог поретка у Европи, улазак немачке војске у Румунију и италијански напад на Грчку, паралелно са уласком Мађарске у Тројни пакт, *de facto* и Румуније¹¹³⁵, те приближавање и Бугарске силама Осовине), погоршавала се позиција Југославије и Балкан је све више улазио, и то готово у потпуности у интересну и утицајну сферу сила Осовине. Док је Немачка задржавала макар привид својих коректних односа са СССР, што је заиста и било делимично тако, до доласка Молотова у Берлин новембра месеца, италијанско – совјетски односи су и даље били врло хладни, готово непријатељски.¹¹³⁶

Посланик КЈ у Берлину Иво Андрић 16 децембра извештава Београд о совјетској политици и совјетско-немачким односима. Он тврди да су совјетско-немачки односи хладни и даље. Нови амбасадор СССР у Берлину већ је две седмице у Москви, како извештава Андрић, а није још предао агреман иако је Хитлер сво време у Берлину. Он указује да се у последње време побољшава

¹¹³⁵ Румунија се након троструких територијалних губитака у виду Бечких арбитражи у корист Мађарске (део Ердеља), Бугарске (јужна Добруца) и СССР (Бесарбија и северна Буковина) нашла у ситуацији примицања силама Осовине. Тако у Извештају амбасадора КЈ Јована Дучића од 17 децембра 1940. се указује да су совјетско-румунски односи постали врло рафинирани, са једне стране послата је румунска економска делегација у Москву која је врло лепо примљена, а са друге стране није до краја извршено прецизно и до краја територијално разграничење две земље, што наводи на помисао да можда совјети желе и даље да притискају свог суседа. АЈ, 330-33-782, Извештај из амбасаде КЈ у Букурешту од 17 децембра 1940.

¹¹³⁶ У том правцу можемо посматрати и од југословенских дипломата забележену изјаву високог италијанског дипломате да је негативна тековина од почетка рата евидентно ширење и ојачавање СССР – Архив Југославије, 370-33-781.

позиција СССР у односу на «...Софију и Анкару..», а у исто време се погоршава позиција Британије према Турској.¹¹³⁷

У свом извештају Божа Зајић од 6. јануара 1941. преноси најважније утиске свог разговора са немачким акредитованим дописником из Москве Шилеом. Шиле му је рекао да у разговору Молотова са Рибентропом (и Хитлером) који су одржани пре око месец и по дана у Берлину није било речи о Југославији.¹¹³⁸ Шиле је констатовао да су „извештаји југословенских новинских агенција из Москве под великим утицајем Интертаса.“¹¹³⁹ Нарочито се кнез намесник Павле Карађорђевић двоумио око могућности успостављања пуних дипломатских односа и међусобног признавања две земље. Са једне стране, сматрао је да је СССР из идеолошких разлога противник владарској кући и режиму који је представљао, те да ће совјетска амбасада у Београду бити место одакле ће се подржавати опозиционо, најпре комунистичко деловање против југословенских власти. Са друге стране, је био свестан да у постојећем односу снага, када је у рату против сила Осовине практично била сама Британија, да Совјетска Русија може представљати важан тег у обуздавању агресивних намера Италије, као и Немачке и осовинских земаља у целини. Практично готово сви југословенски суседи су, сем Грчке, били директни или притајени савезници сила Осовине. Изгледа да је везаност кнеза Павла за британску политику и високе аристократске кругове те земље била пресудна и код процеса успостављања односа са СССР. Наиме ранијих година ти кругови су имали важног утицаја на кнеза Павла, потом Стојадиновића, а и југословенски режим у целини, да се дистанцирају према СССР-у. Британска политика је све до отпочињања Другог светског рата покушавала да «гурне» Немачку против СССР-а,

¹¹³⁷ Архив Југославије, 33-370-783, Извештај посланика у Берлину Андрића за Београд од 16. децембра 1940,

¹¹³⁸ Хоптнер у својој књизи наводи да је Молотов поставио питање Хитлеру како види будућност више источноевропских и балканских земаља, набрајајући их појединачно, међу њима и Југославију, али да му у вези тога Хитлер није одговорио ни тада ни у будуће, већ да је почео разрађивати план напада на СССР. У Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, Отокар Кершовани, Ријека, 1973, стр.190.

¹¹³⁹ Архив Југославије, Фонд 55 Централни прес биро. фасцикле 124-130, извештај Зајића од 6. јануара 1941.

a за себе задржи неутралну позицију. Сама Британија је чак и у време отпочињања Другог светског рата, посебно у случају совјетско-финског сукоба, била против СССР-а. Међутим, након серије тријумфа Немачке на западном фронту, заузећа Скандинавских земаља и држава Бенелукса те пада Француске и уласком Италије у сукоб на страни Немачке, Британија схвата да јој СССР може послужити као важан савезник у спашавању од вероватног пораза. У том правцу је и кнез Павле после више месеци оклевања, па и пасивизирања процеса успостављања нормалних односа између Краљевине Југославије и СССР, превагнуо у корист успешног завршетка започетог. Петрановић наводи да је споразум између две земље о успостављању дипломатских односа потписан 24 јуна. 1940. у Анкари, а потписали су га Илија Шуменковић, посланик КЈ у Турској, и совјетски дипломата Терентијев. «Совјетска влада је за свог првог посланика у Београду именовала Виктора Плотникова, кога су комунисти дочекали са одушевљењем на београдској железничкој станици, док је за посланика Краљевине у Москви одређен вођа земљорадничке странке, пробритански наклоњени Милан Гавриловић који је у совјетској престоници слободно време најчешће проводио са Стафордом Крипсом, амбасадором Велике Британије у СССР-у.»¹¹⁴⁰

Југословенско мњење, нарочито широке масе српског становништва су показивале проруско, па и просовјетско расположење. О томе говори и извештај отправника послова словачког посланства средином септембра 1940: «..Народни осјећаји долазе до изражаја у просовјетским манифестацијама које влада дакако гуши. У Београду играју два руска филма којима публика одушевљено аплаудира.»¹¹⁴¹ Нешто пре тога средином августа британски посланик Кембел је у полумесечном извештају о спољној и унутрашњој политици Југославије написао «..Ентузијазам за Совјетски Савез као могућег спаситеља Југославије од опасности Осовине још увијек постоји у народу, али паметније главе у југославенској влади полако увиђају да би совјетска Русија можда дала дипломатску подршку па чак и послала оружје, али да се не може рачунати на њену војну помоћ. Међутим се и

¹¹⁴⁰ Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, Први том «Краљевина Југославија», Нолит, Београд, 1989, стр. 364.

¹¹⁴¹ Љубо Бобан, *Мачек и политика ХСС*, Други том, Либер, Загреб, 1974, стр. 357.

даље наглашава словенске односе, па се тако јавила и жеља за ужим везама с Бугарском.»¹¹⁴²

Нарочито је Балкан био потенцијално запаљив простор који би могао да увуче Совјетску Русију у рат против сила Осовине, где је традиционално пријатељство са православним балканским хришћанима, посебно Србима могао да буде важан фактор, сукобљавања Москве и сила Тројног пакта.

У документу означеном строго поверљиво од 2 јануара 1941, које је примио југословенски посланик у Стокхолму Стражњицки од МИП у Београду, наводи се да је београдски дописник ТАСС Рождественик ухваћен приликом преузимања југословенских тајних војних докумената. Совјетске власти су упознате са овим случајем и одмах су повукле Рождественика из Београда. За јавност никаква обавештења није дала ни једна страна.¹¹⁴³

На основу извештаја амбасадора Шуменковића од 8 фебруара 1941. у вези његовог разговора са совјетским амбасадором Виноградовим и грчким амбасадором у Анкари, сазнајемо да су Немци у Мађарску довели значајну војску која се потом распоређује ка СССР, а део иде за Румунију и према бугарској граници. Виноградов је питао Шуменковића шта ће да предузме Југославија ако, као што они очекују, Немци уђу у Бугарску и одатле нападну Грчку. Подвукао је да је СССР благонаклон према Југославији и Бугарској и посебно и изнад свега заинтересован за питање Мореуза.¹¹⁴⁴

Анализирајући даље у својим извештајима за Београд, стање националне и верске свести у СССР, у извештају од 9 фебруара се констатује „да и поред свега још постоји развијен, делом полутајни, верски живот“. Указује се да поред православне која је најјача, у делу мањинских народа има утицаја и друге верске

¹¹⁴² Љубо Бобан, *Мачек и политика ХСС*, Други том, Либер, Загреб, 1974, стр. 354.

¹¹⁴³ Архив Југославије, Фонд 282-1, Посланство у Стокхолму, депеша из Београда, строго поверљиво, од 2 јануара 1941.

¹¹⁴⁴ Архив Југославије, 370-33-785, Извештај Шуменковића од 8 фебруара 1941.

организације, посебно исламска. Запажа се и појава различитих секти у верском животу СССР, које иако на маргини, успевају да опстану.¹¹⁴⁵

Краишановић у свом извештају од 5 марта 1941, говори о свом виђењу предавања утицајног московског професора, у области војних и међународних односа, Леонова, коме је присуствовао. Леонов, са уважавањем говори о војној снази Немачке и Британије, док о италијанској армији нема високо мишљење. Леонов, је по Краишановићу, апострофирао значај авијације у савременом ратовању, истичући да би то могло да пресудно одреди будућег победника рата у Европи. Краишановић, наводи, да му се чини, да Леонов, изгледа више верује у победу Британије и других антифашистичких земаља..¹¹⁴⁶

У извештају о писању шведске штампе југословенског посланства у Стокхолму, за МИП у Београду од 19 марта 1941. цитира се тиражни лист Стокхлом тидниген. Тај лист је објавио да је Совјетска Русија наводно обећала помоћ Југославији и да је подржава да остане неутрална, а ако буде нападнута добиће војну, техничку и финансијску подршку. Наводи се да Југославија треба да обавести Совјетску Русију о свакој својој одлуци везано за свој даљи статус, и то најмање два дана раније.¹¹⁴⁷

У том кратком периоду од десет дана, након пуча од 27 марта и напада сила Осовине на Југославију 6 априла, југословенско-совјетски дипломатски односи су се изгледа додатно продубили, иако на један суптилан начин. Тако у извештају амбасадора КЈ у Анкари Шуменковића за Београд он преноси сазнања из свог сусрета са совјетским амбасадором у Турској. „...Совјетски амбасадор, који је пре два дана разговарао са Фон Папеном, каже ми да је немачки амбасадор показао

¹¹⁴⁵ Архив Југославије, Фонд 55 Централни прес биро. фасцикле 124-130, извештај из Посланства Краљевине Југославије из Москве од 9 фебруара 1941.

¹¹⁴⁶ Архив Југославије, Фонд 55 Централни прес биро. фасцикле 124-130, извештај Краишановића од 5. марта 1941.

¹¹⁴⁷ Архив Југославије, посланство КЈ у Стокхолму, извештај од 19 марта 1941. за МИП у Београду.

забринутост у вези са променом у Југославији и рекао да је овим ситуација Немачке отежана..“¹¹⁴⁸

Интересантан је документ – телеграм амбасадора у Турској Илије Шуменковића за МИП у Београду од 2 априла, у којем наводи да је у Анкару слетео „непотребно авион са чиновницима југословенског посланства у Русији, који је ишао за Москву, а затим одмах наставио свој лет за Москву..“¹¹⁴⁹

Пакт о пријатељству и ненападању склопљен између СССР и Краљевине Југославије 5. априла 1941. имао је пет чланова. Овде ћемо навести како је дословно изгледао овај документ.

„Члан први. Обе уговорне стране узајамно се обавезују да ће се уздржати од сваког напада у односу једне према другој и да ће уважавати независност, суверена права и територијалну целину СССР и Југославије.

Члан други. У случају ако једна од уговорних страна буде нападнута од стране треће државе, друга уговорна страна обавезује се да ће сачувати политику пријатељских односа према њој.

Члан трећи. Овај уговор закључује се за рок од пет година. Ако једна од уговорених страна не сматра неопходним да откаже овај уговор на једну годину пре установљеног рока, онда овај уговор аутоматски остаје на снази за наредних пет година.

Члан четврти. Овај уговор ступа на снагу у моменту његовог потписивања. Уговор подлеже ратификацији у што је могуће краћем року. Размена ратификационих исправа треба да се изврши у Београду.

Члан пети. Уговор је састављен у два оригинала, при чему оба текста имају равномерну силу.“¹¹⁵⁰

¹¹⁴⁸ Архив Југославије, посланство КЈ у Турској, 370-31-46, извештај амбасадора Шуменковића за Београд од 3. априла 1941, поверљиво бр. 490.

¹¹⁴⁹ Архив Југославије, 370-34-694, Амбасада КЈ у Турској, 2. април 1941, депеша амбасадора Шуменковића за Београд.

¹¹⁵⁰ Богдан Кризман *Вањска политика Југославенске државе 1918-1941*, дипломатско-историјски преглед, Школска књига, Загреб, стр. 109.

У том правцу имамо документ – телеграм амбасадора КЈ у Анкари Шуменковића за Београд од 5 априла, у којем наводи да га је совјетски амбасадор позвао и саопштио му да је добио извештај из Москве „...да је тамо стигла једна југословенска делегација, која преговара са совјетском владом и да је постигнута сагласност да се потпише пакт о ненападању и пријатељству између Совјетске Русије и Југославије...” Совјетски амбасадор му је рекао да се очекује још само дефинитивни пристанак југословенске владе. У наставку Шуменковић наводи да је разговарао и са грчким амбасадором у Турској, који му је рекао да има обавештење да у Москви се воде преговори југословенско-совјетски и да се очекује да Југословени добију одређену подршку совјета.¹¹⁵¹

Извештај Шуменковића од 7 априла који је покушао да пошаље за Београд преко британског амбасадора у Анкари, садржи податак да је министар спољних послова Нинчић тражио од југословенског посланика у Москви Гавриловића тачан текст уговора потписаног са совјетима. Тражио је да се тај тражени податак достави за Београд преко британског посланика у Москви.¹¹⁵²

Десетог априла из Москве Гавриловић је послао телеграм шифровани са ознаком „најстроже поверљиво“ за амбасадора Шуменковића у Анкару, који је приспео 11 априла. „Совјетско министарство војно дало наредбу за утовар у њихове лађе нашег материјала из мога телеграма стр. пов. Бр. 177. Питај да ли се могу ови бродови упутити у Пиреј. Молим одговорити ми телеграмом хитно.“¹¹⁵³

Једанаестог априла Шуменковић одмах одговара Гавриловићу шифрованим телеграмом у којем каже да је изгубио додир са владом. Упутио је телеграм преко Атине и не може знати када ће се добити одговор. „...Мишљења сам да би смо ја и ви могли узети одговорност и изјавити совјетској влади да транспорт упутити у Пиреј или Валос. Ако се слажете, молим телеграфисати да би се могле предузети потребне мере, код Енглеза и Грка. Пуковник Савић је такође мишљења да треба

¹¹⁵¹ Архив Југославије, 370-34-695, шифровани телеграм Шуменковића за Београд од 5 априла 1941.

¹¹⁵² Архив Југославије, 370-34-698, Извештај Шуменковића за Београд од 7 априла 1941.

¹¹⁵³ Архив Југославије, 370-34-639, телеграм из Москве Гавриловића за Анкару и Шуменковића од 10 априла, доспео 11 априла 1941.

упутити материјал да би био што пре на домаћају наших трупа.¹¹⁵⁴ Истога дана из Анкаре Шуменковић шаље телеграм (шифровани као и остали телеграми последњих пар месеци у кореспонденцији дипломатској КЈ) за посланство КЈ у Атини (које треба да проследи по могућности за министарство спољних послова КЈ) у којем обавештава да „...совјетска влада према овдашњем амбасадору совјетском, нема контаката са својим послаником у Југославији и моли обавештења у том правцу..“¹¹⁵⁵

Тринаестог априла Шуменковић је доставио за посланство КЈ у Атини извештај у којем наводи да му у вези уговора совјетско-југословенског Гавриловић није одговорио, али је зато Савић пуковник, из посланства КЈ у Москви донео званични текст уговора. Наводи се да су уговор потписали Гавриловић, Божин Симић и пуковник Драгутин Савић, а Молотов са совјетске стране.¹¹⁵⁶

Југословенски посланик у Лондону је обавестио телеграмом 16 априла амбасадора Шуменковића о следећем (телеграм стигао у Анкару, како Шуменковић потврђује на његовој полеђини њему лично тек 20 априла): „Председник владе Симовић са осталим члановима Краљевске Владе треба да стигне данас у Лондон. Мачек је задржан у Хрватској. Председник Владе Симовић је изјавио да ће југословенске снаге које су остале у организованом саставу у земљи наставити борбу под вођством двају војвода које су у ту сврху наименоване...“ У наставку се наводи да ће „...југословенска Влада наставити борбу уз савезничке Енглезе и Грке, и она остаје у очима тих влада легитимни представник Краљевине Југославије и да ће Југославија учествовати у крајњој победи..“¹¹⁵⁷

¹¹⁵⁴ Архив Југославије, 370-34-700, Извештај Шуменковића из Анкаре за Гавриловића у посланству КЈ у Москви од 11. априла 1941.

¹¹⁵⁵ Архив Југославије, 370-34-701, Извештај Шуменковића из Анкаре за посланство КЈ у Атини да проследи до министарства спољних послова КЈ, од 11 априла 1941.

¹¹⁵⁶ Архив Југославије, 370-34-698, Извештај Шуменковића за Београд од 13 априла 1941, са ознаком «најстроже поверљиво».

¹¹⁵⁷ Архив Југославије, 370-35-240, Телеграм југословенског посланика у Лондону за амбасадора Шуменковића у Анкару од 16 априла 1941. (стигло до Шуменковића 20 априла).

У вези овог путовања чак четири дана телеграма послатог од посланика КЈ у Лондону Суботића за амбасадора Шуменковића у Анкари, он је исти дан ујутро, дакле пре претходног телеграма послао такође још један у којем се жали Шуменковићу да „...постоји одсуство воље Енглеза да се организује веза са земљом и то већ данима...“ Жали се да чак ни телеграми не пролазе. На крају закључује: „У данашњој ситуацији не треба да очекујемо неку ефикасну и брзу енглеску помоћ“.¹¹⁵⁸

Министар спољних послова избегличке владе КЈ Нинчић из Јерусалима обавештава телеграмом Шуменковића 22 априла наређење које је послато Гавриловићу: „Због даљег развоја догађаја неопходно потребно да ни у ком случају не напуштате Москву и руску владу.“¹¹⁵⁹

Совјетска политика на челу са Стаљином је на сваки начин покушавала након слома Југославије, да не изазива Немачку, и да макар одгоди њену агресију на себе, ако не и отклони такву могућност. Томе у прилог можемо посматрати и чињеницу да је званична Москва 8. маја 1941. разрешила дипломатске односе са окупираним од стране Немаца и њихових сателита земаља Белгијом, Норвешком и Југославијом, с образложењем да су оне изгубиле претходно свој суверенитет. Руски историчар В. К. Волков, указује да је после напада сила Осовине на Југославију, СССР заузео једну политику избегавања било какве конфротације са Немачком, покушавајући да добије на времену и потенцијално одгоди њихов вероватни напад, који је ипак уследио 22. јуна.¹¹⁶⁰

У вези тога имамо докуменат шифровани телеграм од 20 маја који је послао Шуменковић за МИП у Јерусалиму. Он наводи „...Совјетски амбасадор ми је изјавио да жели са мном одржавати пријатељске везе као раније. У истом смислу

¹¹⁵⁸ Архив Југославије, 370-35-249, телеграм југословенског посланика у Лондону за амбасадора Шуменковића у Анкару од 16 априла ујутро 1941. (стигло до Шуменковића 20 априла). Сви ови телеграми су слати са ознаком строго поверљиво.

¹¹⁵⁹ Архив Југославије, 370-34-702, телеграм министра спољних послова избегличке владе КЈ Нинчића за Шуменковића, да проследи Гавриловићу у Москву од 22 априла 1941.

¹¹⁶⁰ СССР, *Восточная Европа и Вторая мировая война 1939-1941*, Роосийская академия наук, Институт славяноведения, Наука, Москва, 2007, стр. 442.

говорио је совјетски војни изасланик нашем војном изасланику. Једном речју совјетски амбасадор каже да је совјетска влада сугерисала Гавриловићу остати у Москви „a titre privé“ и одржавати са њом везе. Сараџогулу ми саопштио да је Гавриловић то одбио. Ја од Вас о овоме немам ништа. Ради мога управљања молим јавите шта је тачно Гавриловић јавио у вези са овим питањем.“¹¹⁶¹ Из овога сазнајемо да су упркос чињеници да су совјети разрешили своје пуне дипломатске односе и са Југославијом, да је Гавриловићу нуђено од совјетске стране да остане у нижем статусу у Москви, што је он, према овим наводима одбио.

Министар спољних послова владе КЈ у егзилу Нинчић шаље телеграм већ сутрадан, дакле 21 маја за Шуменковића као одговор у коме се каже: „У вези вашег телеграма, нисмо од Гавриловића добили никакав додатни извештај ни коментар осим текста совјетског саопштења у коме је речено – да се спољно-политички не види у садашње време правни основ за даљи рад југословенског посланства у Совјетској Русији.“¹¹⁶²

У телеграму од 22 маја Гавриловић јавља Шуменковићу следеће: „Молим доставите совјетској амбасади списак особља посланства Букурешт за транзит према совјетској Русији.“¹¹⁶³ Одавде можемо закључити да се особље југословенског посланства у Букурешту, с обзиром да је Румунија пришла силама Осовине, сматра сувишним у тој земљи, па се транспортује преко СССР, вероватно ка Блиском истоку.

Шуменковић 2 јуна шаље влади у избеглиштву следећи телеграм: „...Совјетски амбасадор ми је рекао данас да жали оно што се десило са југословенским посланством у Москви. У жељи да поправи рђав утисак, нарочито је подвукао да је нашем посланству саопштење учињено вербално у дужем

¹¹⁶¹ Архив Југославије, 370-34-704, телеграм шифровани Шуменковића за МИП КЈ у Јерусалиму од 20 маја 1941.

¹¹⁶² Архив Југославије, 370-34-706, телеграм министра спољних послова владе КЈ у избеглиштву Нинчића за амбасадора Шуменковића у Анкару, од 21 маја 1941.

¹¹⁶³ Архив Југославије, 370-34-705, телеграм шифровани Гавриловића за Шуменковића од 22 маја 1941.

разговору са Вишинским, док је белгијском и норвешком посланству само дата нота, као и да је Гавриловићу речено да може са особљем остати у Москви.¹¹⁶⁴

Да је амбасадор КЈ у Анкари Шуменковић успео да изгради и личне веома добре односе како са претходним совјетским амбасадором у Турској Терентијевим, тако и са његовим наследником Виноградовим, можемо сагледати из депеше за избегличку владу од 11 јуна. У њој се наводи да му је Виноградов приликом свог краткотрајног одласка за Москву, одатле послао на француском језику телеграм у коме му шаље поздраве и скреће пажњу да у његовом одсуству може контактирати за све што му треба дипломату Ерофијева из совјетске амбасаде у Анкари. Ово је тим значајније јер је управо у овом периоду дошло до прекида званичних односа две земље, а ова чињеница потврђује да је совјетској страни то био само маневар у очајничким покушајима да избегне извесну немачку агресију. Исти овакав гест приликом свог следећег боравка у Москви Виноградов је поновио 2 јула, само што су тада већ односи две земље били у фази обнављања.¹¹⁶⁵

После напада Немачке и других земаља Осовине на СССР 22. јуна, долази до поновног успостављања званичних односа избегличке владе у Лондону и СССР-а, те повратка посланика Гавриловића у СССР.

У том правцу можемо посматрати телеграм министра Нинчића за Шуменковића од 27 јуна, дакле пет дана након агресије Немачке на СССР. Нинчић наводи следеће: „С обзиром на нову ситуацију у Русији поставља се питање успоставити што пре у извесном облику везе са Москвом, дипломатске или сличне. Видите са Миланом Гавриловићем да ли би од особа која која се налази у Анкари могао изабрати које погодно лице, на случај да се одлучимо на то. Молим одговорите ми телеграмом.“¹¹⁶⁶

¹¹⁶⁴ Архив Југославије, 370-34-707 телеграм Шуменковића за Јерусалим, министру Нинчићу, од 2 јуна 1941.

¹¹⁶⁵ Архив Југославије, 370-34-710 телеграм Шуменковића за владу КЈ од 11. јуна и 370-34-711 телеграм Шуменковића за владу КЈ 2 јула.

¹¹⁶⁶ Архив Југославије, 370-34-708, телеграм министра Нинчића за Шуменковића, од 27 јуна 1941.

Већ сутрадан Шуменковић одговара опширнијим телеграмом министру спољних послова Нинчићу, који се већ у овом периоду налазио у Лондону (дотле у Јерусалиму). „...Мислим да је потребно одлучити се за обнову односа, нарочито ако је то дошло иницијативом совјетске владе. Из разговора које сам имао са совјетским отправником послова мислим да је совјетска влада од првог дана рата узела у разматрање ово питање.

За сваки случај јављам Вам да се у Москви налази још секретар Арлери због болести своје ћерке. Он би могао одмах прихватити док се не реши питање дефинитивне успоставе односа у пуном опсегу што би требало свршити врло брзо. Њему би оданде ваљало по једном млађем чиновнику упутити речник шифара. Тако исто врло важно упутити у Москву и једно војно лице...“ У наставку телеграма он спомиње послато од раније писмо по пуковнику Савићу и пита да ли је то писмо примљено од Краљевске владе у Лондону.¹¹⁶⁷

Дванаестог јула уследио је телеграм из Лондона од стране Суботића за Шуменковића. У њему се преноси на енглеском језику изјава председника владе Симића дата у вези немачког напада на Совјетску Русију. Ту је речено да се југословенска влада слаже са ставом британске владе у вези тога, а то је да ће подржати СССР и да су немачки противници и британски савезници.¹¹⁶⁸

У депеши коју су потписали Нинчић и Суботић од 20 јула за Шуменковића каже се да ће се следећих дана у Лондону потписати споразум са совјетским амбасадором у Британији Мајским, који је сличан већ склопљеним споразумом између СССР и Чехословачке. Указује се да је Мајски у вези тога дао следећу изјаву јавности – Совјетска влада ће се свим средствима заузети да се успостави независност Краљевине Југославије, док су облици њеног унутрашњег уређења њена интерна ствар. У наставку депеше се каже да су Руси предлагали унети у споразум и образовање једног југословенског комитета у Москви. Каже да је влада КЈ у Лондону то одбила и да је та идеја дефинитивно отпала. Такође су претходно и

¹¹⁶⁷ Архив Југославије, 370-34-709, телеграм-писмо амбасадора Шуменковића за владу КЈ у Лондону од 28 јуна 1941.

¹¹⁶⁸ Архив Југославије, 370-34-712, телеграм Суботића из Лондона за амбасадора Шуменковића од 12 јула 1941.

влада у егзилу Пољске и Чехословачке такође тако нешто одбиле. На крају се каже „...Желимо прецизирати да имамо могућности, али не верујемо да ћемо формирати наше војне јединице у Русији“.¹¹⁶⁹

Најзад 24 јула Суботић из Лондона у име владе КЈ у егзилу извештава амбасадора Шуменковића да је обавестио јавност да су званични и пуни дипломатски односи Југославије са СССР поново успостављени и да се југословенски посланик налази у Москви.¹¹⁷⁰

У једном од својих првих телеграма за владу у Лондону, Гавриловић, као нови (стари) посланик у Москви шаље у вези техничких проблема због финансијске потребе издржавања југословенских морнара са брода који се затекао у Одеси.¹¹⁷¹

Односе Југословена, посебно избегличке владе у Лондону и СССР можемо пратити преко архивске грађе дипломатске Краљевине Југославије, где су веома значајна посланства која су наставила да раде и у ратним условима. Како је највећи део европског континента био захваћен ратом, веома су значајна архивска документа дипломатске грађе посланстава неколико неутралних европских држава где су се задржала југословенска представништва – Шведске, Швајцарске и још неких других (на пример Шпанија и Португалија су временом отпустиле југословенска дипломатска представништва и чак признали НДХ). Поред амбасаде КЈ у Турској која је изузетно важна у том правцу, посебно имајући у виду личност Шуменковића, значајна су и дипломатска представништва Краљевине Југославије у Латинској Америци, Јужној Африци (Кејптаун), Аустралији и још неким прекоокенаским земљама. Југословенска избегличка влада са њима је одржавала

¹¹⁶⁹ Архив Југославије, 370-34-715, телеграм који су у име владе из Лондона потписали министар спољних послова Нинчић и високи функционер МИП Суботић за амбасадора КЈ у Анкари Шуменковића од 20 јула 1941.

¹¹⁷⁰ Архив Југославије, 370-34-716, телеграм Суботића из Лондона за Шуменковића од 24 јула 1941.

¹¹⁷¹ Архив Југославије, 370-34-717, телеграм Гавриловића из Москве за владу у Лондону. Он указује «...да совјети траже за 47 лица са породицама наших морнара у Одеси 50290 рубаља за месец јуни, за њихово издржавање.»

уредну дипломатску преписку, која је важан архивски показатељ политичких и друштвених збивања тог периода.

У депеши коју је од избегличке владе добио генерални југословенски конзулат у Кептауну датирану на 16 април 1941. преноси се изјава председника владе генерала Душана Симовића дата у Атини тог дана, у којем се преноси кратак опис стања на фронтима у Југославији где још постоји отпор силама осовине. „...Пријем на који је наша одлука да се тога ради одупремо непријатељу наишла у Енглеској, САД и Русији даје нам гаранције за будућност...“.¹¹⁷² Овде је врло интересант податак да се у обраћању светској јавности председник владе Симовић позива на позитиван одјек југословенске борбе са силама Осовине, не само у Британији која је такође у рату са њима, већ и са САД, које и поред тога што нису зараћена страна, дају разноврсну материјалну и политичку подршку Британији. Нарочито је интересантно да се у тај контекст ставља и СССР, који се назива овде „Русијом“, и који је тада још увек не само неутралан, већ има и пакт о ненападању са Немачком. Симовић, заправо апелује на традиционално пријатељство и савезништво, те сродност са Русијом, и можда зато и не изговара службени назив Совјетске Русије тог времена, а са друге стране ипак показује да је свестан да се СССР налази на истој страни антифашиста и да је само питање тренутка када ће то бити и на формалан начин. Колико је у том тренутку реално Симовић заиста могао веровати у сигурност немачког напада на СССР?! Да ли је и на овај начин хтео да покаже да је то неминовност и да ово обраћање нема само фигуративан однос охрабривања Југословена и антифашистичких снага у свету, имајући у обзир да тада још само Британија и Грчка биле непокорене и у рату са Осовином (за пар седмица и Грчка ће бити окупирана).

У депеши коју је генерални конзулата у Кептауну примио од Краљевске владе из Лондона датирану на 4. мај 1941, преноси се званично саопштење владе у којем се између осталог одређује њен однос са СССР. „...након 27 марта постојала је потреба учвршћивања међународне позиције Краљевине Југославије. ...У том

¹¹⁷² Архив Југославије, 390-6-20, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, депеша од 16. априла 1941, у којој се преноси изјава председника владе дата у Атини.

циљу закључен је уговор о пријатељству са СССР. Такав уговор одговорио је жељама народним и није био ни у колико у противности са постојећим нашим међународним обавезама...“ У даљем тексту се подвлачи важност овог уговора у даљим односима са СССР.¹¹⁷³ Ову изјаву можемо посматрати и са политичког аспекта, јер је управо у том периоду званична Москва разматрала могућност прекида односа са Краљевином Југославијом на бази посланства, што је убрзо уследило када је затворено посланство у Москви. Званични СССР, заправо можемо персонализовати на самог Стаљина, покушава у то време да на сваки начин избегне било какав чин који би могао иритирати Немачку, да би се умањила могућност напада сила Осовине на совјете, па се и овај прилично непопуларан дипломатски гест може посматрати у том правцу. Са друге стране југословенска влада се тада налазила у изузетно тешкој позицији, пошто су још *de jure* и СССР и САД били ван светског рата, а једина преостала зараћена сила у том тренутку са силама Осовине, Британија, имала је само дефанзивне могућности у односу на фашистичке силе. У том правцу је за југословенску владу, споразум о пријатељству са СССР од 5 априла, представљао изванредан капитал, који се на сваки начин желео сачувати, јер је чак и таква званично неутрална Москва давала извесну начелну подршку према Југословенима.

У извештају амбасадора Шуменковића за владу у егзилу од 14 маја, преносе се његови утисци у вези разговора са турским министром спољних послова Сарацогулом, везано за даљу совјетску политику. Турчин сумња у гласине да је наводно СССР спреман на колаборацију са Немачком ради добијања могућности продора ка Персији и неким другим правцима. Он верује у даљњу пасивност СССР, пошто Москва жели по њему да остане неутрална и у том правцу је спремна на минималне концесије према Немачкој да би сачувала неутралност. У том правцу он посматра и став совјетске владе према југословенском посланству у Москви, као једну малу компензацију Немцима имајући у обзир да је у периоду до напада на Југославију Москва показала наклоност према Југословенима.¹¹⁷⁴

¹¹⁷³ Архив Југославије, 390-6-20, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, депеша од 4. маја 1941. у којој се даје саопштење избегличке владе у Лондону.

¹¹⁷⁴ Архив Југославије, 370-33-789, Извештај Шуменковића од 14 маја за владу КЈ у егзилу.

Почетком јуна Душан Симовић израђује елаборат од 12 страна у којем објашњава деловање владе на чијем је челу почевши од 27 марта. Каже се између осталог да је „... чин од 27 марта уштедео је земљи једну револуцију, али није могао за час променити ону спољну ситуацију која је била створена радом раније владе. Немачка војска стајала је ту, у Бугарској према нашој источној граници, спремна за напад. Нисмо имали ни са Грчком ни са Турском споразуме о заједничкој одбрани. Шта више, после приступања Тројном пакту, били смо у обавези према Немачкој да јој не сметамo у операцијама. Требало је времена, да се та спољна ситуација промени. У вези закључења споразума са СССР он наводи следеће: „...ради стишњавања оне узнемирености која је почело још од приступања тројном пакту у јавном мњењу, влада на којој сам ја на челу, закључила је са СССР уговор о пријатељству. Међутим, никаква дипломатска активност се није могла привести крају, јер је већ шестог априла ничим изазваним, бруталним нападом Немачке против Југославије почео рат..“.¹¹⁷⁵

За генерални конзулат у Кептаун, је прослеђена депеша југословенског посланства из Хелсинкија од 4. јула 1941. у којој се наводи да је Финска упутила циркуларно писмо у вези свог напада на СССР (на енглеском језику) у којем обавештава међународну јавност да је ово њена реакција на раније совјетске анексије. У истом дану влада у Лондону је послала депешу за своја дипломатска представништва у свету, у којима се солидарише са британском политиком где се СССР-у даје подршка у вези агресије коју је извршила Немачка.¹¹⁷⁶

У депеши владе из Лондона од 29 јуна 1941. за Кептаун, преноси се садржај депеше од 7 јуна, који је из Анкаре послао Божин Симић за министра Будисављевића у Лондон, у коме га извештава да је званични СССР након капитулације Краљевине Југославије признао НДХ, и да наставља да одржава што

¹¹⁷⁵ Архив Југославије, 390-6-20, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, Извештај председника Краљевске владе Југославије Душана Симовића, датиран на јун 1941.

¹¹⁷⁶ Архив Југославије, 390-6-21, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, прослеђена депеша из југословенског посланства у Хелсинкију за владу у Лондону од 4. јула 1941. и депеша Југословенске краљевске владе из Лондона за своја дипломатска представништва у вези своје реакције поводом немачке агресије на СССР, такође од 4 јула 1941.

боље односе са Бугарском. У Москви делује снажан лоби бугарофила, и потписник писма Јефтић указује на потребу да се овај утицај Бугара сузбије, након што се Совјетска Русија нашла на истој страни зараћених против сила Осовине.¹¹⁷⁷

У депеши од 27. јула 1941. за Генерални конзулат у Кептауну као и за друга југословенска дипломатска представништва у свету, наводи се да је дошло и до формалне обнове дипломатских односа са СССР. Министар Чубриловић је посебно поводом тока поднео експозе, указујући на важност тог чина. Тражи се и слање посебне делегације у Москву тим поводом.¹¹⁷⁸

Међутим у депеши од 1. августа 1941. констатује се да се Гавриловић вратио у Москву и да се до даљњег нека нова делегација неће слати.¹¹⁷⁹

Изгледа да је Југословенска краљевска избегличка влада у Лондону, у овом периоду некад само прослеђивала депеше неких својих посланстава у свету, или чак појединих министара поводом неких питања, за своја дипломатска представништва у свету. Тако у следећој депеши за Кептаун од 6. августа 1941. даје се извод из Чубриловићевог саопштења за Слободана Јовановића, у којем упозорава да би било пожељно ипак послати неку делегацију у Москву да помогне Гавриловићу, између осталог и због тога што Бугарска појачава свој дипломатски рад у том правцу.¹¹⁸⁰ Из Лондона је послата депеша дипломатским представништвима КЈ 29 августа, коју је потписао Гавриловић, посланик у СССР, а проследио Јефтић. Наводи се да је Бугарска у добрим односима са СССР упркос томе што је чланица Тројног пакта, али формално није у рату са Совјетском Русијом. Иако је КЈ поново успоставила званичне односе са СССР, у депеши се

¹¹⁷⁷ Архив Југославије, 390-6-21, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, депеша од 29 јуна, 1941.

¹¹⁷⁸ Архив Југославије, 390-6-21, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, депеша од 27. јула 1941.

¹¹⁷⁹ Архив Југославије, 390-6-20, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, депеша из Лондона од Краљевске избегличке владе од 1. августа 1941.

¹¹⁸⁰ Архив Југославије, 390-6-21, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, 6.август 1941.

скреће пажња о великом утицају Бугарске у Москви, и „...да је наш интерес разобличити сву бугарску игру...“.¹¹⁸¹

Телеграм југословенске избегличке владе из Лондона за посланство у Стокхолму од 9. августа 1941. преноси излагање министра спољних послова Нинчића. „...Говорећи о Русији др Нинчић је казао да су дипломатски односи са Русијом васпостављени и да се југословенска влада у потпуности слаже са г. Черчиловим држањем према немачко-руском рату. ‘Пријатељи Немачке наши су непријатељи’, рекао је, ‘а непријатељи Немачки наши пријатељи’.“¹¹⁸²

У извештају посланства у Стокхолму о писању шведске штампе од 19 августа 1941, послато избегличкој влади у Лондону, наводи се писање Гетерборг хендла. Тај лист наводи да „...је од напада Немачке на СССР српски народ живнуо и кренуо одлучније у борбу против Немаца...“.¹¹⁸³

У следећем извештају посланства о писању шведске штампе од 28 августа, цитирају се Гетербошке новине. Оне јављају о устанцима у Хрватској и Србији. Преноси се изјава посланика НДХ у Риму да су немиру у Хрватској и Србији „...само рефлекс руског рата. Комунистички панслависти осећају се охрабрени руским отпором.“ Додао је и да „...Хрватске и Италија учествују у крсташком походу против Русије...“.¹¹⁸⁴

У депеши коју је послао из Стокхолма нови југословенски дипломатски представник Марковић 18 септембра (који је преузео да води посланство након одласка Стражњицког у НДХ), наводи се сазнање о деловању радио станице Шумадија из Србије. Ова за Немце тајна радио станица, је обавештавала народ у

¹¹⁸¹ Архив Југославије, 390-6-21, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, депеша од југословенске владе у Лондону, 29. јула 1941. Само два дана раније, по депеши из Лондона, јавља се да су обновљени званични односи Краљевине Југославије и СССР; У депеши из Лондона од 1 августа, се наводи да је Гавриловић приспео поново у Москву.

¹¹⁸² Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, депеша избегличке краљевске владе у Лондону за посланство у Стокхолму од 9 августа 1941.

¹¹⁸³ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, изештај посланства за владу у Лондону о писању шведске штампе од 19. августа 1941.

¹¹⁸⁴ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, изештај посланства за владу у Лондону о писању шведске штампе од 28. августа 1941.

Србији о потреби организовања све масовније борбе против окупатора. Тако она у прогласу почетом септембра позива омладину Србије да крене у масовнију борбу, без обзира на идеолошке разлике између комуниста и националиста, поучени примером СССР и Британије, који сарађују против заједничког непријатеља сила Осовине.

Интересантан је извештај југословенског генералног конзула у Кептауну за избегличку владу у Лондону од 15. октобра, где спомиње своју неслужбену посету естонском конзулу. Естонија је већ више од годину дана била у саставу СССР, али је део дипломатске мреже ове земље у свету и даље остао да ради још неко време.¹¹⁸⁵

Југословенска избегличка влада је послала путем депеша изјаву министра спољних послова Нинчића својим посланствима и конзуларним представништвима у свету датирану на 9 август 1941. у вези односа са СССР. Говорећи о СССР Нинчић је навео да су дипломатски односи Краљевине Југославије и СССР поново успостављени „...и да се југословенска влада у потпуности слаже са г. Черчиловим држањем према немачко-руском рату. Пријатељи Немачке наши су непријатељи и непријатељи Немачке наши су пријатељи.“¹¹⁸⁶ Са једне стране, у овој изјави се поцртава блискост избегличке владе у Лондону са британском политиком. Друго, заобилази се неугодан моменат о претходном прекидању пуних дипломатских односа између СССР и Југославије од маја месеца једностраном совјетском акцијом. И треће, подвлачи се савезништво југословенско-совјетско, али се стиче утисак на један хладнији начин, него што се то апострофирало пре прекида тих односа у мају месецу.

У депеши из југословенског посланства у Стокхолму од 8. новембра 1941. за избегличку владу у Лондону, каже се да је госпођа Колонтај поводом годишњице

¹¹⁸⁵ Архив Југославије, 390-6-20, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, депеша за владу у Лондону од 15. октобра 1941.

¹¹⁸⁶ Архив Југославије, 390-6-20, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, Писмено саопштење министра спољних послова Нинчића од 9 августа 1941.

Октобарске револуције приредила пријем у совјетском посланству и да је између осталих званица, њему присуствовао и бугарски посланик Антонов.¹¹⁸⁷

У телеграму лондонске владе за дипломатска представништва у свету, укључујући и генерални конзулат у Кептауну од 16. децембра 1941. говори се о томе да генерал Михајловић води покрет отпора у Југославији. Ван његове контроле су само најзападнији простори земље, мада и у Словенији и деловима западне Хрватске постоје одреди који сарађују са њим (покрет отпора у Словенији и четничке јединице Јевђелића), док у појединим деловима земље делују и партизански покрети. Негирају се наводи радија Слободна Југославија о опадању утицаја четника у неким деловима земље у корист партизана.¹¹⁸⁸

У депешама избегличке владе у Лондону од 9, 10, 11 и 12 августа 1941. наводи се да је по писању московских новина и московског државног радија, да је у Југославији избио устанак, нарочито у пределима који су обухваћени НДХ. Ту је избио масован устанак од преко 50 000 устаника, и то у Црној Гори, Лици, Кордуну, Херцеговини и другим областима. Говори се и о репресији која се предузима у Загребу и другим крајевима Хрватске од стране нациста и њихових помагача. У повратним депешама генералног конзула југословенског у Кептауну, преноси се писање јужноафричких новина, које се позивају на совјетске изворе када говоре о размерама устанка у Југославији.¹¹⁸⁹

Интересантно је да из телеграма само две недеље раније говорећи о устанку истина само у Херцеговини, преносе се совјетски извори, где има око 5000 устаника, које предводи Невесињац Чедо Милић.¹¹⁹⁰

Бранко Петрановић сматра да је југословенска краљевска влада у избеглиштву била под предоминантним утицајем Британије: „...Краљевска влада је

¹¹⁸⁷ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, телеграм од 8. новембра 1941.

¹¹⁸⁸ Архив Југославије, 390-6-20, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, депеша владе из Лондона од 16. децембра 1941. о стању у Југославији.

¹¹⁸⁹ Архив Југославије, 390-6-20, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, депеше у кореспонденцији са избегличком владом у Лондону од 9, 10, 11 и 12 августа 1941.

¹¹⁹⁰ Архив Југославије, 390-7-25, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, депеша од 24 јула, 1941.

уживала гостопримство Велике Британије, спроводећи у суштини британску политику, независно од разлика које су се појављивале у процени низа питања, пре свега оних везано за унутрашње прилике у земљи; била је, с другим владама, адут Великој Британији за обнову њеног утицаја у послератној Европи и свету.¹¹⁹¹ Са друге стране званична Москва је после априлског војног слома, половином маја 1941. прекинула званичне дипломатске односе са Краљевином Југославијом и њеном владом у Лондону, по Петрановићу „изгледа под притиском Трећег рајха“.¹¹⁹² Овај фактор је вероватно био пресудан у опредељењу званичне Москве маја 1941. да привремено прекине званичне односе са избегличком владом КЈ у Лондону, пошто се совјетска политика тада базирала на избегавању, или макар одлагању отпочињања ратног сукоба са Немачком и силама Осовине. Када је убрзо дошло до немачке и осовинске агресије на СССР 22 јуна, долази већ током јула до обнове односа званичне Москве и избегличке владе у Лондону, као легитимног представника Краљевине Југославије. Тада се СССР изјаснио за обнову Југославије, прокламујући да је њено унутрашње уређење ствар народа. Петрановић наводи да је „Поред веза с краљевском владом успостављеним после обнове односа јула 1941, Совјетски Савез преко Коминтерне одржавао везе и са Комунистичком партијом Југославије, који се нису ни прекидале после априлског војног пораза Краљевине Југославије.“ Без обзира на званично дистанцирање званичног СССР од политике Коминтерне, те две политике су биле веома блиске, и Коминтерна је зависила на више начина од СССР-а. Анализирајући утицај Коминтерне према политици КПЈ у последњим годинама уочи уласка Југославије у Други светски рат, Петрановић примећује разлике у односу на претходни период. Иако је у практично већем делу међуратног периода, КПЈ користила привлачност словенске компоненте и традиционалне русофилије Југословена и посебно Срба у својој делатности, то се са доласком нациста у Немачкој појачава, а од почетка Другог светског рата ставља у први план, што смо и ми могли констатовати на основу архивског истраживања у овом раду. Дакле, независно од званичне

¹¹⁹¹ Бранко Петрановић, *Историографске контроверзе*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998, стр. 181.

¹¹⁹² Бранко Петрановић, *Историографске контроверзе*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998, стр. 182.

политике Москве, која је одржавала односе са Београдом, а потом Краљевском избегличком владом у Лондону, веза са КПЈ и њен однос на терену су били веома важни за сагледавање политике СССР-а. КПЈ је од тренутка отпочињања Другог светског рата, указивао на опасност од стране агресије. Критиковала је светски сукоб, и то практично обе стране. Међутим, после пада Француске средином 1940. појачава се апел КПЈ ка одбрани земље. Од тренутка напада Немачке на СССР јуна 1941. КПЈ напушта у потпуности став да је Други светски рат империјалистички сукоб.¹¹⁹³ Када је пак у питању однос СССР-а према избегличкој влади у Лондону, по Петрановићу он је био „...независно од јавних изјава, односи између совјетске и југословенске краљевске владе били су засновани на неповерењу, хладни и уздржани.“¹¹⁹⁴

Када је Немачка 22 јуна 1941. напала СССР, министар спољних послова Немачке Рибентроп, у свом говору је тада навео да је Москва у претходним годинама вршила притисак против југословенског режима у правцу совјетских интереса, а посебно контра Немачке. Овде износимо део тог излагања: „Тако је поводом годишњице немачко-руског споразума, 23 августа 1940. године, издат летак који је напао југословенску владу зато што она спроводи политику зближења ка Риму и Берлину и зато ‘што жели да се упрегне у империјалистичка кола Немачке и Италије.’ Спољнополитичка пропаганда захтева наслањање Југославије на Русију. Тако је у једном комунистичком летку растуреном у новембру у Загребу нападнут Мачек што ‘жели земљу да прода фашистичким империјалистима у Берлину и Риму‘. У једном летку који је у Словенији циркулисао поводом руског дана револуције, 7 новембра 1940, упућује се ‘протест против вршљања Цветковићевог режима са империјалистичким владама у Берлину и Риму.’“¹¹⁹⁵ Дакле и на основу ових аргумената немачко руководство је желело да да алиби

¹¹⁹³ Бранко Петрановић, *Историографске контроверзе*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998, стр. 183-184.

¹¹⁹⁴ Бранко Петрановић, *Историографске контроверзе*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998, стр. 182-183.

¹¹⁹⁵ Владимир Дедијер, *Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита*, Младост Загреб, Либурнија Ријека, Спектар Загреб, 1980, стр. 259.

свом нападу на СССР, користећи као своју оптужбу деловање југословенских комуниста против немачких интереса које је било под руским утицајем.

О односима са СССР Краљевине Југославије, и посебно у периоду бивствовања избегличке владе у Лондону, драгоцени су нам архивски подаци из (преосталих) југословенских дипломатских представништва у свету. Обично су у тој дипломатској кореспонденцији југословенских посланстава и конзулата у свету са Краљевском владом и посебно врхом МИП, долазили до изражаја важни стратешки закључци и крупни политички догађаји, које су у депешама и анализама слали представници владе и МИП дипломатским представницима у свету, а у супротном правцу се углавном радило о регионалним темама, или чак темама везаних често само за догађања у дотичним државама. По тој логици, су посебан значај имале земље (односно тамошња југословенска представништва), које су се граничили са СССР, а задржавале неутралност, попут Шведске и Турске, а пре избијања ратних дејстава и Пољске, Румуније, Финске, Данске и неких других.

Тако југословенско посланство у Шведској шаље депешу за избегличку владу у Лондону 10. августа 1941. о збивањима у тој земљи која је задржала неутралност у односу на зарађене суседе силе Осовине (Немачку и Финску) и са друге стране СССР, док су остале земље региона покорене од осовинских снага (Норвешка, Данска, Пољска и др.). Дипломата Марковић, који пише извештај, констатује да је Шведска присније везана за Немачку, пошто иако и даље неутрална, даје крупне концесије Немцима. Немачка шаље конвоје транспорта оружја и материјала за Финску, која је сад савезник Немачке у нападу на СССР, који пролазе кроз шведске територијалне воде, а неки и тик поред Стокхолма. Указује у депеши Марковић, да је Шведска прихватила то и неке друге, чак понижавајуће догађаје за једну неутралну државу, само да би избегла конфротацију са Немачком.¹¹⁹⁶ У претходној депеши Марковића од 1 августа за Лондон, он наводи садржину свог разговора са амбасадорком СССР Колонтај. Она му је навела да совјетска индустрија производи невероватних 2500 авиона месечно. Фабрике

¹¹⁹⁶ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, депеша за избегличку владу у Лондону од 10. августа 1941.

сада производе тенкове уместо трактора и друге опреме.¹¹⁹⁷ Интересантни су разговори Марковића у Стокхолму са бугарским послаником Антоновим, упркос чињеници да су две земље формално у рату (а КЈ званично капитулирала), па тако 14. августа 1941. извештава да му је бугарски посланик навео да ће Бугарска свакако у Другом светском рату добро проћи, јер поред тога што је формално члан Тројног пакта, и даље одржава одличне односе са Совјетском Русијом.¹¹⁹⁸ Бугарска је иначе одбила да пошаље своју војску против СССР.

У извештају анализи штампе шведске, које је југословенско посланство у Стокхолму послало 6 септембра 1941. избегличкој влади у Лондону, највише се цитира писање листа Свенска Дагбладет. Текст пише о пансловенској пропаганди СССР: „...Срби су телом и душом на тој страни. Има из, међутим који извлаче последице из српске историје – да ли је паславизам за Србе значио само то да се Срби упрегну у руска кола, да је то увек био само мамац у служби руских интереса, да би после у другом тренутку, били жртвовани од стране Русије. Ови су међутим малобројни, највећи део српског народа је оријентисан према ‘светој Русији’ од које очекују све. За време несрећнога пораза када је била проглашена Велика Србија – Срби су очекивали нешто из Москве слично ономе што се раније употребљавало „Велики брат“ и „Мали брат“. Овај герилски рат, који се води од тако званих четника по неприступачним крајевима, црпе своју моралну снагу не само у српској националности, већ и у панславистичкој мисли...“ У другом чланку овог листа, преносе се вести из Србије, где је више кућа спаљено јер су нађене слике Стаљина и других комуниста. У извештају посланства се даје запажање да шведска штампа при извештавању са подручја НДХ има различите нијансе процене ситуације и описа стања на терену, али да је уочљива тенденција извесне наклоности према силама Осовине.¹¹⁹⁹

¹¹⁹⁷ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, депеша за избегличку владу у Лондону од 1. августа 1941.

¹¹⁹⁸ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, депеша за избегличку владу у Лондону од 14. августа 1941.

¹¹⁹⁹ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, извештај посланства за владу у Лондону.

У депеши из Стокхолма од 6 октобра југословенско посланство обавештава владу у Лондону, да је из контакта са шведским властима обавештено, да шведски посланик у Москви слуша од совјетских средстава информисања о успесима Црвене армије, што због реалног стања на фронту, више не делује веродостојно.¹²⁰⁰ У депеши од 15 октобра јавља о жестоком отпору на који немачке армије наилазе у покушају да заузму Лењинград, укључујући и велике немачке губитке у људству.¹²⁰¹

У депеши из посланства у Стокхолму од 10. новембра за избегличку владу у Лондону, указује се на дипломатске покушаје совјета да шведска дипломатија посредује између СССР и Финске. Међутим, шведска влада одбила је такве покушаје амбасадорке Колонотај, позивајући се на неутралност Шведске, а заправо се не желе замерити са Немцима. Такође се у депеши наводи да је тада, још увек формално неутрална Америка, преко свог амбасадора у Финској (тачније његове супруге), покушала да посредује код финских власти за дијалог са Совјетском Русијом, али да су то Финци одбили. Наводи се да више од половине чланова финске владе, верује у коначну ратну победу Немачке и пораз СССР, Британије и антиосовинских снага.¹²⁰²

У извештају анализе писања шведске штампе југословенског посланства у Стокхолму за избегличку владу у Лондону од 5. децембра 1941, цитира се лист Свенске новине. Ту се наводи да су „...Срби најнепокорнији народ у Европи, да везују велики број осовинских снага, и да тиме пружају Русији велику помоћ....“¹²⁰³

¹²⁰⁰ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, депеша за избегличку владу у Лондону од 6. октобра 1941.

¹²⁰¹ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, депеша за избегличку владу у Лондону од 15. октобра 1941.

¹²⁰² Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, депеша за избегличку владу у Лондону, од 19. новембра, 1941.

¹²⁰³ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, извештај о писању шведске штампе за избегличку владу у Лондону од 5 децембра 1941.

У допису избегличке владе за посланство у Стокхолму од 31. јануара 1942. се каже да су на пољско-чехословачку иницијативу, белгијска влада, француски национални комитет, грчка, луксембуршка, норвешка, холандска, пољска, чехословачка и југословенска влада се сагласиле да се изради једна заједничка декларација о кажњавању злочина, који раде Немци и њихови савезници. Декларацију потписали 13 јануара у Лондону у присуству представника САД, Совјетске Русије, Кине, британских доминиона и у име Британије Ентони Идн. У име Југославије били су Слободан Јовановић као председник владе и Нинчић као министар спољних послова.¹²⁰⁴

Југословенско посланство у Стокхолму, извештава владу у Лондону о писању шведске штампе. Тако се у извештају од 6. јануара јавља да лист Афтоне Ладет наводи да у Ужичкој области партизани имају праву Совјетску републику, по узору на совјетско искуство и модел, и да на њеном челу стоји „мађарски Јеврејин Тито.“ У извештају од 4 фебруара наводи се писање листа Свенска дагбладет јавља да су четници, као и устаници српски на простору НДХ у вези са Москвом и Лондоном. Хрватски извештаји (НДХ) говоре о „пропаганди Москве, панславизму...“.¹²⁰⁵ У депеши од 14 јуна, наводи се писање торинске Ла стампе, да је у Црној Гори букнуо велики устанак против Италијана, узрокован добрим делом одјеком немачко-руског сукоба, где су црногорски устаници охрабрени руским учешћем у светском сукобу.¹²⁰⁶

У депеши посланства у Стокхолму од 5 јануара 1942. преноси се писање ТАСС да се Хрватска добровољачка легија на источном фронту, „дезертирала у маси и са тешким губицима повучена са совјетског фронта и послата у Загреб.“ Наводи се да је Хитлер затражио од Павелића да му пошаље боље војнике.¹²⁰⁷

¹²⁰⁴ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, депеша владе у Лондону за посланство у Стокхолму од 31. јануара 1942.

¹²⁰⁵ Архив Југославије, 382, Посланство у Стокхолму, депеше влади у Лондону, извештаји о писању шведске штампе од 6. јануара и 4. фебруара 1942.

¹²⁰⁶ Архив Југославије, 382, Посланство у Стокхолму, депеша из Лондона од 14. јуна 1942.

¹²⁰⁷ Архив Југославије, 382, Посланство у Стокхолму, депеша од 5. јануара 1942.

Амбасадор КЈ у Анкари Илија Шуменковић, који је одиграо већ велику улогу у успостављању и одржавању односа са СССР, јавља 4 јануара 1942. влади Југославије у Лондону да су се у Кујбишеву (данашња Самара) састали Стаљин и Идн. Стаљин је затражио признавање совјетских граница из 1941. године, а са друге стране обећао да неће наметати бољшевичке режиме у источној Европи.¹²⁰⁸

Интересантна је депеша за Владу у Лондону из амбасаде КЈ у Турској од 14. фебруара 1942. где се јавља дипломата Гажи који констатује да совјети неће да га приме у посланство КЈ у Москви, дакле да му одобре улазак у земљу као трговинског аташеа, са образложењем да тренутно између две земље не постоје трговинска сарадња (Југославија је окупирана и нема могућности за трговинску сарадњу до даљњег). Отуда Гажи се позива на министра Крњевића, на разговор и препоруку од њега, у правцу да буде именован као аташе за штампу од владе у Лондону, и да на тај начин уђе у СССР и посланство КЈ у Москви.¹²⁰⁹

Југословенска дипломатска представништва из Јужне Америке у овом периоду су слала извештаје о претежној лојалности значајног дела исељеника према влади у Лондону, мада у исто време наводе да је веома велики део њих прилично аполитичан и заокупљен својим егзистенцијалним проблемима. Са друге стране међу хрватским исељеницима, запажа се веома велики утицај идеологије НДХ, за коју се ипак тврди да је и међу њима, дакле етничким Хрватима на тим просторима, мањинска. Више хрватских, проушашких клубова, новина и удружења су у том периоду давали директну подршку не само усташком режиму и Анти Павелићу, већ и усташком легионарском контингенту који се борио на Источном

¹²⁰⁸ Архив Југославије, 370-33-790, Извештај амбасадора Шуменковића из Анкаре за Владу КЈ у Лондону од 4. јануара 1942; Са друге стране Рузвелт председник САД је напоменуо да неће признавати промене граница пре послератне мировне конференције – како јавља посланик КЈ у Вашингтону Фотић од 14. априла 1942. АЈ. 370-33-722. Иначе совјети су сматрали своје границе из 1941. предатним, што је на крају и прихваћено, осим делом кад је у питању анексија балтичких република. Најзад Шуменковић јавља да је 17 јуна 1942 постигнут специјални совјетско-британски уговор. Према АЈ, 370-33-793.

¹²⁰⁹ Архив Југославије, 370-34-718. Депеша за владу у Лондону из амбасаде КЈ у Анкари од 14- фебруара 1942. у вези позиције дипломате Гажиа који је требао да иде у посланство КЈ у Москви као трговински аташе.

фронту против совјетске војске. У том правцу издвојили би смо прогласе на више страна које су југословенска посланства у Буеносе Аиресу и Бразилу слала влади у Лондону као узорак тих активности. У „Прогласу за све Хрвате и Хрватице“ издатом у Чилеу априла 1942, а који се у модификованој форми прештампавао и следеће 1943. године, каже се између осталог и следеће: „Борбе које захвални Хрвати воде на источном бојишту уз бок са нашим савезницима, међу којима осим Немаца и других налазимо и јуначке Финце, као и браћу Словаке, доказаше да су данашњи Хрвати достојни потомци храбрих бораца који током столећа бранише своју домовину. Суделовање Хрвата пак у тим борбама, одлучним за цело човечанство доказује не само да смо народ јунака, већ и политички потпуно зрели. Руси, за време царства, били су против Хрвата, те тамо није нашао разумевање за Хрватску ни Кватерник ни Супило. Касније се обраћа на бољшевице Стјепан Радић, па и он буде одбијен. Срби напротив били су увек протежирани по Русима, а и данас од бољшевика, увијек на штету Хрвата...“¹²¹⁰ У исто време послат је и примерак комунистичког прогласа штампаном у Буенос Аиресу, у којем се агитује за СССР, партизански покрет у Југославији, и критикује и Павелић, Мачек, влада у Лондону и позива у борбу за независност Југославије.

У депеши из Стокхолма од 15 априла 1942, цитирају се немачки и шведски извори, који говоре о појачаним напорима Немачке и сила Осовине да добију рат у СССР. Немци најављују победу до августа месеца, када би се чак могло очекивати да у Москви буде образована нова влада, можда и са маршалом Тимошенком, која би заменила досадашњу због ратних неуспеха. Преноси се и вест да је у Шведску стигао одбегли подофицир војске КЈ из заробљеништва у северној Норвешкој. Он говори да има вести да су комунисти подигли устанак у Југославији због популарности Совјетске Русије, а и да четнички покрет има своју снагу.¹²¹¹

¹²¹⁰ Архив Југославије, 385-7-48, и 388-7-47. посланство у Буенос Аиресу, депеше од априла 1942. године, ово је послат документ из посланства за владу у Лондону. На документу је потписан Главни домобрански стан, Буенос Аирес.

¹²¹¹ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, депеша владе у Лондону за посланство у Стокхолму од 15. априла 1942.

Влада КЈ у Лондону послала је допис својим дипломатским представништвима од 16 јула 1942. где наводи извештај свог представника у Кујбишеву, који је разговарао са представником Де Гола у СССР. Француз је пренео свој разговор са совјетским врхом, где су му они предочили своје незадовољство због одуговлачења Американаца и Британаца да отворе други фронт у Европи, „...да би СССР изашао што слабији из рата..“. Поред тога навели су му и своја сазнања да англосаксонске силе након рата желе у Европи на власти десницу коју могу контролисати попут Петена у Француској и неких десних снага у Немачкој које нису директно уз Хитлера, али се нису ни дистанцирале од њега. Са друге стране совјети би желели да подрже Де Гола у Француској.¹²¹²

У извештају посланства у Стокхолму за Лондон од 3. новембра 1942. износи се запажање да гласило Коминтерне, Слободна Југославија, извештава прилично прецизно о стању на фронтима у Југославији, у вези чега се закључује, да је веома добро повезана са побуњеницима.¹²¹³

Допис из посланства у Стокхолму за избегличку владу у Лондону од 29. децембра 1942. каже да „...у Београду сви очекују победу савезника, али се примећује да руски савезник ужива нарочите и изузетне симпатије..“.¹²¹⁴

У депеши из посланства у Стокхолму од 5. јануара 1943. преноси се извештај Радио Рима, по коме се садашња Совјетска Русија у време рата више ослања на панславизам, него што у први план ставља Маркса и Енгелса, односно марксизам.¹²¹⁵

О односима југословенске избегличке владе према СССР у првој години рата, можемо сазнати и из депеше генералног конзулата у Кептануну за владу у Лондону од 28. јануара 1941. У депеши он преноси иницијативу генералног конзулата Грчке у Јужноафричкој унији, да се одрже јавне манифестације широм

¹²¹² Архив Југославије, 370-33-794, депеша владе КЈ у Лондону за амбасадора КЈ у Анкари Шуменковића, 16. јули 1942.

¹²¹³ Архив Југославије, 382, Посланство у Стокхолму, Извештај од 3. новембра 1942.

¹²¹⁴ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, депеша за Београд од 29. децембра 1942.

¹²¹⁵ Архив Југославије, посланство у Стокхолму, депеша од 5 јануара 1943.

земље у прилог подршке совјетској гигантској оруженој борби против сила Осовине. Југословенски конзул је истакао да је то унутрашња ствар Јужноафричке уније, и да се страни конзули не би требало у то мешати, али да је спреман да да изјаву да Југославија има дивљење за борбу СССР против фашистичких земаља. У том циљу ће се обратити и друштву пријатељства СССР у Јужноафричкој унији.¹²¹⁶

У депеши генералног конзула у Кептауну за избегличку владу у Лондону, преносе се сазнања о кнезу Павлу који је био послат у Кенију од стране Британаца. Тамо је он говорио са грчким официром, ађутантом грчке престолонаследнице. Павле је рекао да је књегиња Олга била у сталном контакту са грчком краљевском породицом, током периода све до потписивања Тројног пакта, и да је она непосредно инсистирала да Павле неће потписати пакт. Када је Павле након пуча 27 марта, стигао у Атину негде 29 марта, Грци су дали лажни аларм за опасност од ваздушне опасности и на тај начин показали шта мисле о Павлу, након његовог прихватања Тројно пакта.¹²¹⁷ Када је реч о генералном конзулату КЈ у Кептануну и кнез Павлу постоје још две интересантне депеше. Једна се односи на 10 април 1943. где се тражи сагласност од избегличке владе да кнез Павле због нарушеног здравља у Кенији дође да живи у Јоханесбург, и одговор из Лондона од владе од 19. априла у којој се каже да то за сада не би било пожељно. Најзад Грол депешом од јула 1943. указује генералном конзулату Краљевине Југославије, да до даљњег не би требало прихватити долазак кнеза Павла у Јужноафричку унију.¹²¹⁸

Интересантна је депеша генералног конзулата Југославије у Кептауну од 2. марта 1944. у којем се наводи да је у том граду обележена 26 годишњица Црвене армије. Генерални конзул СССР Колонов је уприличио за ту прилику скуп у Градској већници, а поподне је ту одржан и митинг подршке Црвеној армији. Тада је говорио и министар правде Јужноафричке уније Стејн. Говорено је о успесима

¹²¹⁶ Архив Југославије, 390-6-21, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, депеша за југословенску владу у Лондону од 28. јануара 1942.

¹²¹⁷ Архив Југославије, 390-6-21, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, депеша за југословенску владу у Лондону од 11. јануара 1942.

¹²¹⁸ Архив Југославије, 390-6-21, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, депеша са југословенском владом у Лондону од 10 и 19 априла, и средином јула 1943.

Црвене армије, између осталог и о Југославији где снаге покрета отпора држе више од 14 дивизија сила Осовина и њихових сателита. Позвана је влада Јужноафричке уније да успостави дипломатске односе са СССР на амбасадорском нивоу, а не као до тада само на нивоу генералног конзулата (успостављен од краја 1942.). На митингу говрили и генерални конзули Француске и Чехословачке, који су хвалили борбу и успехе СССР.¹²¹⁹

У извештају Марковића од 14 марта 1942. за владу у Лондону, наводи се да готово 90 % белих Руса (из Шведске, делом и из Скандинавије) је у служби Немаца. Код Немаца се по његовом мишљењу, осећа потиштеност због претходног неуспеха у Русији пред Москвом.¹²²⁰ У депеши од 15 марта, он јавља да су Немци у Србији планирали прославу заузећа Москве, а да са друге стране српски народ са одушевљењем гледа на победу совјета у контраофанзиви.¹²²¹ У депеши из Стокхолма од 16 марта, који је потписао члан посланства Крсто Кадијевић, даје се анализа писања усташких листова, који наводе да је НДХ у пропорцији са бројем становника, дала највећи број добровољаца за рат против Совјетске Русије.¹²²²

У депеши коју је Краљевска влада из Лондона послала за посланство у Стокхолму од 31. августа наводи се „...да је Михајловић више пута интервенисао и у Лондону и у Москви..“, због ширења информација да неки његови команданти сарађују са снагама Осовине у Југославији. У вези тога Краљевска влада тражи подршку свог посланства у Стокхолму, да у контактима са совјетском амбасадом преноси повољне информације о Михајловићу. У том правцу се сугерише југословенском посланству у Стокхолму „...да је чак и званични лист совјетске амбасаде у Стокхолму „Sovjet War Now”, у два наврата објавио текстове у којима се критикује Михајловић“.¹²²³

¹²¹⁹ Архив Југославије, 390-6-21, генерални конзулат Краљевине Југославије у Кептауну, депеша за југословенску владу у Лондону од 2. марта 1944.

¹²²⁰ Архив Југославије, 282-1, посланство КЈ у Стокхолму, депеша од 14. марта, 1942.

¹²²¹ Архив Југославије, 282-1, посланство КЈ у Стокхолму, депеша од 15. марта, 1942.

¹²²² Архив Југославије, 282-1, посланство КЈ у Стокхолму, депеша од 16. марта, 1942

¹²²³ Архив Југославије, 282-1, посланство КЈ у Стокхолму, депеша Краљевске владе из Лондона за посланство у Стокхолму од 31. августа 1942.

Већ 2. септембра 1942. Слободан Јовановић лично је послао депешу за посланства, рачунајући и посланство у Стокхолму, у којима наводи да постоји у земљи озбиљан сукоб између партизана и четника. Да практично сви Срби желе победу Русије, али да је против „...зверстава партизана“.¹²²⁴ Сличну садржину депеше послао је Слободан Јовановић и 28 августа, у којем извештава југословенска посланства и дипломатске мисије о злочинима партизана. Он наводи да српски народ воли Русију, а Москва помаже партизана, што они у својој пропаганди пренаглашавају, да је уз њих Совјетска Русија. Он указује да треба на сваки начин скренути пажњу Москви, да одустане од подршке партизанима.¹²²⁵

Тадашњи министар спољних послова Нинчић потписао је следећу депешу југословенским дипломатским представништвима у свету 31. августа 1941. у којој се између осталог каже: „...у одбрани Михајловића не нападати совјетску владу ни комунизам уопште. Истицати национални карактер акције генерала Михајловића, који ужива поверење целог народа Срба, а има везе и са Хрватима и Словенцима националистима. Одбијати свако сумњичење да је у каквом било договору са Недићем и Италијом. Осуђивати оне који се у Југославији боре под комунистичким заставима, што не увиђају потребу сарадње између свих противника Осовине и чим отварају братоубилачки рат...“¹²²⁶

Нинчић је дипломатским представништвима послао шифровани телеграм 31. августа 1942. у којем се наводи да је 3. августа у Москви народни комесар иностраних послова послао допис тамошњем југословенском посланику у којем се наводи да је по сазнањима које су добили из Југославије (на основу партизанских извора) снаге Михајловића местимично сарађују са Недићем и Италијанима, а у неким случајевима и са немачким властима на окружном нивоу. Краљевска влада одговорила да партизанске снаге нападају на Михајловића у неким случајевима још

¹²²⁴ Архив Југославије, 282-1, посланство КЈ у Стокхолму, депеша Краљевске владе из Лондона са потписом Слободана Јовановића од 2. септембра, 1942.

¹²²⁵ Архив Југославије, 282-1, посланство КЈ у Стокхолму, депеша Краљевске владе из Лондона са потписом Слободана Јовановића од 28. августа, 1942.

¹²²⁶ Архив Југославије, 282-1, посланство КЈ у Стокхолму, депеша Краљевске владе из Лондона са потписом министра Нинчића од 31. августа, 1942.

од октобра 1941. године, било због недисциплине дела њихових јединица било из других разлога.¹²²⁷

У краткој депеши из југословенског посланства у Стокхолму за избегличку владу у Лондону од 4. новембра 1942. наводи се да су Немци у тој (1942.) календарског години имали велике људске губитке на Источном фронту са Русијом, и то око 900 000 мртвих и несталих, и око 2,4 милиона рањених.¹²²⁸

Историчари Љубодраг Димић и Александар Животић указују да је совјетска влада наступала у првим годинама рата превасходно са аспекта интереса да се да што већи допринос антифашистичкој борби и да се не улази у политичка размимоилажења са САД и Британијом по питању Југославије. Временом је све више давана предност информацијама о све већој улози партизанског покрета у антифашистичкој борби у Југославији, а појавиле су се вести о „колаборацији четника са купатором“.¹²²⁹

Децембра 1942. године, влади КЈ у избеглиштву у Лондону, прослеђује се из посланства у Стокхолму примерак усташког листа „Хрватски народ“ од 1 децембра (просинца) у којем се између осталог може видети низ чланака о усташким јединицама које су послате на Источни фронт према Стаљинграду. Тако у чланку „Ви сте наш понос“ се говори о усташким авијатичарима, за које се наводи да су наводно оборили чак 150 совјетских авиона. У другим текстовима овог листа се говори и о покрету отпора у оквиру НДХ, „...који су заведени од стране Москве и Лондона отишли у шуму..“¹²³⁰

Из југословенског посланства у Турској послата је депеша влади у Лондону од 31. децембра 1942., где се извештава о вестима које емитује Радио Београд под немачком управом. У том билтену, се наводи да су осовинске силе у повољној

¹²²⁷ Архив Југославије, 282-1, посланство КЈ у Стокхолму, шифровани телеграм Краљевске владе из Лондона са потписом министра Нинчића од 31. августа, 1942.

¹²²⁸ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, телеграм од 4. новембра 1942.

¹²²⁹ Љубодраг Димић, Александар Животић, *Напукли монолит, Југославија и свет 1942-1948*, Архипелаг, Службени гласник, Београд, 2012, стр. 13-14.

¹²³⁰ Архив Југославије, фонд 388, посланство КЈ у Шведској, лист «Хрватски народ» од 1. децембра 1942.

позицији јер су „...Совјети бачени натраг на Волгу, а Јапан стоји пред вратима Индије и Аустралије..“. У истој депеши се извештава о пропаганди Радио Загреба, који наговештава од 11 сати смотру легионара са Источног фронта.¹²³¹ У сутрашњој депеши (1. јануар 1943.) из посланства у Турској, јавља се о извештавању Радио Загреба у вези смотре легионара у Загребу пред Павелићем. Павелић је говорио о заједничкој борби усташких легионара и немачке војске против Совјетске Русије „...у том светом рату...“. Он подсећа да је још на почетку рата са Совјетском Русијом позвао хрватске добровољце да се јаве за овај велики поход, и да су се они одазвали. „...Загреб поставља своје наде у легионаре..“¹²³²

Југословенска избегличка влада у Лондону објавила је 22. јануара 1943. билтен, у коме се између осталог позива на писање шведског листа Деили скел. Тај лист наводи да има сазнања да југословенска влада у Лондону и званична Москва покушавају да измире партизане и четнике у Југославији.¹²³³

Веома је важан извештај из југословенске амбасаде у Анкари од 8 фебруара, у којем се анализира писање турске штампе о совјетско-југословенским односима. По писању листа Улус, у пролеће 1942. године југословенска краљевска избегличка влада у Лондону одбила је тадашњи предлог совјетске владе за потписивање билатералног пакта. Сада, дакле почетком 1943. године, ситуација је обрнута јер избегличка влада сада нуди Совјетима потписивање таквог пакта, што Москва одбија. Москва се све више дистанцира од емигрантске владе у Лондону, а како наводи турски лист, све више долази у питање и подршку опстанка династије Карађорђевић.¹²³⁴

¹²³¹ Архив Југославије, 370-51-7, посланство у Турској, депеша за владу у Лондону од 31. децембра 1942.

¹²³² Архив Југославије, 370-51-7, посланство у Турској, депеша за владу у Лондону од 1. јануара 1943.

¹²³³ Архив Југославије, фонд 382, посланство у Шведској, билтен владе КЈ у Лондону, послат за Стокхолм од 22. јануара 1943.

¹²³⁴ Архив Југославије, 370-49-127-29, извештај из амбасаде КЈ у Анкари за владу у Лондону од 8 фебруара 1943.

Из извештаја влади у Лондону, посланства у Стокхолму од 11. фебруара 1943. (потписао Авакумовић, који је наследио Стражњицког), указује се да Шведска подстиче Финску да тражи примирје у односу на Совјетску Русију.¹²³⁵

У извештају влади у Лондону из посланства у Турској (Анкара) од 17. априла 1943. који је потписао Јовичић, говори се о инциденту који је направио секретар посланства Николајевић. Он је тражио и добио лични сусрет са совјетским амбасадором у Анкари. На том сусрету он је критиковао југословенско посланство у Анкари као антисовјетско, као и владу у Лондону. Совјетски амбасадор се поводом тога обратио југословенском посланству и указао у кратким цртама на овај догађај и жељу да не квари односе са Југославијом, односно владом у Лондону. Након тога, премештен је Николајевић на нову дужност у Јерусалим, на место вицеконзула.¹²³⁶

У извештају владе у Лондону за посланства у свету, рачунајући и посланство у Стокхолму од 25. фебруара 1943, који је потписао Јовановић каже се да је он имао разговор са совјетским амбасадором у Лондону Богомиловим. Разговор је највише вођен у вези генерала Михајловића и оспоравањима која постоје према његовом покрету од неких медија, које контролишу и совјети. Богомилов је поновио његове раније ставове „...да совјетска влада сматра међусобну борбу партизана и четника за унутрашње послове у које не жели да се меша.“ Међутим совјетска влада је спремна да поздрави сваког ко се бори против Осовине. Совјетски односи према југословенској влади остају непромењени. Јовановић наводи да је напоменуо Богомилову да југословенска влада жели да са СССР буде у што бољим односима, додавши при том да би у садашњем тренутку свака, ма и најмања несагласност могла само служити циљевима немачке политике.¹²³⁷ Исти дан, дакле 25 фебруар и посланство у Стокхолму је послало

¹²³⁵ Архив Југославије, 382-13, посланство КЈ у Стокхолму, депеша за Краљевску владу у Лондону, потписао Авакумовић од 11. фебруара 1943.

¹²³⁶ Архив Југославије, 370-51-451, посланство у Турској, депеша од 17 априла 1943. за владу у Лондону, потписао Јовичић.

¹²³⁷ Архив Југославије, 382, посланство у Стокхолму, депеша владе у Лондону за посланство у Стокхолму од 25. фебруара 1943.

депешу влади у Лондон, у којем се између осталог наводи да су добили податак од једног дипломате из неутралних земаља да је пролазећи кроз Београд, на железничкој станици видео и белоградејске војнике и официре са обележјима царског орла на шлемовима.¹²³⁸

У шифрованој депеши југословенске избегличке владе у Лондону за посланство у Стокхолму од 5. марта 1943 каже се: „У вези Вашег писма Пов. Бр 215. – Приликом састанка совјетска Амбасада није предала ноту у којој оптужује Михајловића за тајни споразум са Осовином, већ је само забележила да се руска обавештења не слажу са нашим у погледу борбе у Југославији. Према потреби усмена обавештења можете давати у том смислу. Док се по овом питању не споразумемо са Русима, уздржавајте се од сваког писменог деловања. – Слободан Јовановић“.¹²³⁹

Деветнаестог марта 1943. послата је из посланства у Стокхолму депеша за владу у Лондону. Читајући „Правду“ износи се изненађење са спознајом колико је у Совјетској Русији сачувана инфраструктура Руске православне цркве. Црква је одељена од државе. Посебан одељак у тексту је посвећен положају православне цркве у Југославији од почетка Другог светског рата. Наводи се пљачкање црквених добара на различитим подручјима Југославије, која је распарчана од окупатора и марионетских творевина. Патријарх Дожић је затворен од стране окупатора.¹²⁴⁰

У депеши од 26. марта 1943. говори се о великим руским (совјетским) резервама војске које се још нису употребиле. Такође, говори се и о бројним новим фабрикама које ће тек за око две године почети да дају оружје и опрему. Што се

¹²³⁸ Архив Југославије, 382-13 посланство у Стокхолму, депеша за избегличку владу у Лондону од 25. фебруара 1943.

¹²³⁹ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, шифрована депеша од 5 марта 1943. председника владе КЈ у Лондону Јовановића за посланство у Стокхолму.

¹²⁴⁰ Архив Југославије 382-13, Депеша од 19. марта 1943. из југословенског посланства у Стокхолму за избегличку владу у Лондону.

тиче чињенице да се други фронт још не отвара, то изазива незадовољство код Руса „...и подозрење према савезницима...“.¹²⁴¹

Југословенска влада у Лондону се већ током пролећа 1943. суочила са све отворенијим критикама на рачун Михајловићевог покрета од стране неких савезничких медија, пре свега совјетских и британских. Са друге стране званичне владе ових сила су и даље начелно подржавале министра војног Краљевине Југославије. У том правцу можемо посматрати и извештај југословенског посланства у Буенос Аиресу од 21 априла 1943. У њему се наводи да је совјетска влада признала југословенског краља и владу који су у избеглиштву, а то значи да се признаје и министар војни Дража Михајловић. Совјетска влада до тада још није дала ни једну своју званичну изјаву против Михајловића, „...и ми се морамо држати официјелних изјава...“. У том правцу се критикује Слободна Југославија и друга комунистичка гласила, да нападају Михајловића.

Тих дана је у Монтевидеу иначе био одржан конгрес словенски на коме је дошло до сукоба међу делегатима, јер је једна група претежно комуниста, и претежно Хрвата, критиковала Михајловића, и саму владу у Лондону, а величала партизански покрет. Делегати, представници ЈНО су се противили томе.¹²⁴²

Интересантна је депеша из посланства КЈ у Стокхолму од 30 априла 1943 за Лондон, у којој се каже да шведски лист Нудаг и фолкквиљан наводи да је 12 јануара код Сталаћа од стране герилаца (не наводи се да ли су партизани или четници) ослобођен воз са руским заробљеницима, који су тада ослобођени.¹²⁴³

У депеши од 17 јула 1943. преносе се утисци о Курској бици. Немци су употребили огромне снаге, између осталог и 14 оклопних дивизија, али није било

¹²⁴¹ Архив Југославије, 382-13, депеша од 26. марта 1943. из југословенског посланства у Стокхолму за избегличку владу у Лондону.

¹²⁴² Архив Југославије, 385-2-23, депеша од 21 априла 1943. из посланства КЈ у Буенос Аиресу за избегличку владу у Лондону. У следећој депеши од 3 маја, отправник послова посланства Филип Доминиковић, је у описивању претходних догађаја указао на дистанцирање неких југословенских завичајних организација од критика Михајловића на том скупу.

¹²⁴³ Архив Југославије, 382, депеша од 30. априла 1943. из југословенског посланства у Стокхолму за избегличку владу у Лондону.

успеха. За ову битку су доведене и неке снаге које су до пре два-три месеца биле у Југославији.¹²⁴⁴

У том нестабилном ратном периоду када су деловале пропаганде зараћених страна, често су колале и дезинформације, укључујући и оне које су се тичале совјетско-југословенских односа. Тако у депеши 13. Децембра из посланства у Стокхолму влади у Лондону, коју је потписао Авакумовић, каже се следеће: „У вези вести да су Совјети признали владу у Југославији, молим телеграфски обавештења и упутства.“¹²⁴⁵ За три дана, 16. децембра стигао је одговор из Лондона: „Вест нетачна да Русија признала владу у Краљевини. – Јевтић“.¹²⁴⁶

Неколико дана после, из посланства у Стокхолму је послата депеша влади у Лондону, у којој се преноси писање неких стокхолмских новина. Ти медији су пренели извештај Московског радија о извесном Марку Месићу, раније заробљеном усташком команданту у Стаљинградској бици, који је сада ушао у новоформирану Југословенску добровољачку легију, која би наводно у будућности требало да узме учешћа у борбама са силама Осовине.¹²⁴⁷

Кратка депеша владе КЈ у Лондону за амбасадора Шуменковића од 1. септембра 1943, говори много о њеном виђењу промена у совјетској политици према источној Европи, Балкану и самој Југославији: „...Совјетска Русија све више напушта комунистичке и коминтерновске правце деловања, а све више се ослања на словенство...“.¹²⁴⁸ Уосталом совјети ће укинути Коминтерну управо 1943. године, а према Југославији, баш као и према Бугарској, Чехословачкој, Пољској ће појачати деловање у правцу словенске блискости, да би и на тај начин добили

¹²⁴⁴ Архив Југославије, 382-13, депеша од 17 јула 1943. из југословенског посланства у Стокхолму за избегличку владу у Лондону.

¹²⁴⁵ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, депеша од 13. Децембра 1943. из посланства у Стокхолму (потписао Авакумовић), за избегличку краљевску владу у Лондону.

¹²⁴⁶ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, депеша од 16 децембра 1943. од Владе у Лондону, потписао председник владе Јевтић.

¹²⁴⁷ Архив Југославије, 382-13, посланство у Стокхолму, депеша за Лондон, крајем децембра 1943.

¹²⁴⁸ Архив Југославије, 370-33-811, депеша МИП КЈ у Лондону, потписао генерални секретар МИП, за амбасадора КЈ Шуменковића у Анкари од 1. септембра 1943.

предност у односу на утицај предратних структура у овим земљама, и покушај рестаурације капитализма након рата.

Важна је депеша коју је из Каира упутио председник владе Пурић за амбасадора КЈ у Анкари Шуменковића од 27 децембра 1943. Он преноси сазнање да је совјетски амбасадор у Лондону известио владу КЈ да његова влада „не види за сада могућност почетка преговора са владом КЈ пошто је ситуација у Југославији нејасна и неодређена...“ Реч је о понуђеним од стране КЈ влде у Лондону преговора о пријатељству са СССР. Пурић додаје да је „смешно да праве сличне споразуме Руси са Чехословачком која се не бори, а са нама, који смо једини од покорених народа у Европи скоро три године у борби против заједничког непријатеља, избегавају споразум...“ Пурић је како преноси у овом саопштењу Шуменковићу, поновио совјетском амбасадору важност постизања споразума између две земље, пошто се спроведе на пролеће очекивана савезничка офанзива на западу (овде се мисли на „други фронт“ - примедба ДП), „...могли би дићи на оружје целу Југославију, ослободити Балкан, и на лето бити у Средњој Европи. Ако се не споразумемо то ће бити у корист Немаца и продужити рат...“ У наставку се преноси став совјетског амбасадора, који се са наведеним слаже, али сматра да треба постићи споразум са Титом (овде је нејасно да ли совјети желе споразум само са Титом, или што је логичније да се Михајловић и Тито спроазумеју о јединству акције – примедба ДП)...“ Пурић овај притисак совјета за споразум са Титом сматра капитулацијом и одбија га. Он додаје да „...ако Тито ослаби у перспективи, а Михајловић се одржи, они би првог за споразум са другим најлакше одбацили.“¹²⁴⁹ Из наведеног видимо да је сада совјетска влада неспремна да приступи преговорима о потписивању споразума о пријатељству са владом КЈ у Лондону, „јер је ситуација у Југославији нејасна и неодређена...“. Током 1942. године влада КЈ у Лондону је одбила сличну понуду Москве, па одавде видимо колико се ситуација променила. Совјети дају предност Титу, односно инсистирају на

¹²⁴⁹ Архив Југославије, 370, 34, 720, депеша председника владе КЈ у Лондону Пурића посталта из Каира за амбасадора КЈ у Турској Шуменковића од 27 децембра 1943.

споразуму између Тита и владе КЈ, што је делом последица и промене политике саме Британије која све више даје предност Титу у односу на Михајловића.

Најзад, у депеши из југословенског посланства у Стокхолму за Краљевску владу у Лондону од 7 јануара 1944. говори се о несразмерном порасту утицаја Совјетске Русије у односу на Англо-Американце, те се спомиње и могућност сепаратног мира између Немачке и СССР, захваљујући сталним успесима на фронту Совјета.¹²⁵⁰

Председник владе Пурић послао је депеше дипломатским представништвима КЈ 25 јануара 1944. године у којима их извештава да је у СССР, или како се наводи „...у Русији..“ основан одред југословенски „...без нашег знања и пристанка..“ и то „...већином од Павелићевих заробљених војника, као и од Југословена из једног заробљеног мађарског радног батаљона...“ Даље се каже да је за њиховог команданта одређен пуковник Месић, који је заробљен код Стаљинграда као командант хрватске легије.¹²⁵¹ Два дана након тога следи нови телеграм Пурића, где се презентира нешто више података о Марку Месићу. Указује се да је „...Павелићев орган Хрватски народ у броју од 27 јуна 1943. писао о Месићу као хероју код Стаљинграда...“.¹²⁵²

У депеши из Каира за посланство у Стокхолму од 15. марта 1944. наводи се да „...русофилско осећање је укорено у српском народу и ништа га не може изменити. Руски успеси наилазе на најрадоснији пријем код свих без разлика. Има само једна ствар са којом се српски народ не може и неће помирити, а то је комунизам...“¹²⁵³

¹²⁵⁰ Архив Југославије, 382-13, депеша од 7. јануара 1944. из југословенског посланства у Стокхолму за избегличку владу у Лондону.

¹²⁵¹ Архив Југославије, 370-34-722, депеша председника владе КЈ Пурића од 25 јануара 1944. за дипломатска представништва КЈ.

¹²⁵² Архив Југославије, 370-34-724, депеша председника владе КЈ Пурића од 27 јануара 1944. за дипломатска представништва КЈ.

¹²⁵³ Архив Југославије, посланство КЈ у Стокхолму, депеша у име избегличке владе послата из Каира 15. марта 1944. за Стокхолм.

Уколико пратимо извештаје из југословенског посланства у Буенос Аиресу за ратни период, видећемо да тамо долази до све оштрије поделе међу бројним исељеницима у односу на владу у Лондону и НОБ. Посебно међу делом Хрвата су приметне поделе, још од 1941. године, када је, како се наводи у извештају посланика, примећен мањи део који симпатише НДХ. Влада у Лондону, је бар по извештајима посланства, уживала већу подршку чак и међу Хрватима, а о исељеницима православцима то је редовно био случај. Шеф посланства је иначе Хрват Филип Доминиковић, где из његових извештаја видимо да је прилично лојалан према влади у Лондону. Међутим, са развојем НОБ јавља се све више симпатија према партизанима међу исељеницима у Аргентини и Уругвају, па се у неколико случајева културне манифестације исељеника претвориле у попришта надметања различитих струја, укључујући и пар инцидената. Када је почетком маја 1943. одржан конгрес исељеника, посланство је добило сугестију да не учествује јавно, због преваге просовјетског и прокомунистичког опредељења међу организаторима. У том правцу позване су неке исељеничке организације да не учествују на конгресу. У извештајима са конгреса наводи се да су на скупу Хрвати Петар Цетинић и Никола Дијанић, говорили о Дражи Михајловићу и четничком покрету као о издајницима и за то добили „урнебесни аплауз значајног дела присутних..“. На закључном делу скупа дошло је до поделе међу делегатима, па је ипак уз бројна негодовања написана резолуција која подржава „Тита и Рибара, закључке у Бихаћу..“ Доминиковић у свом извештају указује да се Михајловићу замера што је избацио комунисте из свог покрета. Критикује лист „Слободна Југославија“ у Аргентини, као језгро комуниста.¹²⁵⁴ Из последњег извештаја до кога смо дошли у архиви из посланства у Буенос Аиресу за владу у Лондону од 30. октобра 1944. године, говори се о замаху прокомунистичких ставова међу југословенском емиграцијом, и да су комунисти у Аргентини до 22. јуна 1941. заузимали нешто помирљивији став према рату у Европи и силама Осовине. Из

¹²⁵⁴ Архив Југославије, 385-12, посланство у Буенос Аиресу, извештаји отправника послова Филипа Доминиковића за април и мај 1943. године.

овога изводи закључак, да је совјетска политика и пропаганда кључна за опредељење комунистичких организација на тлу овог дела Јужне Америке.¹²⁵⁵

У извештају југословенског посланства у Турској од 25 јануара 1945. за Лондон, говори се о делегацији СПЦ коју предводи скопски митрополит, иначе заменик патријарха иде у Москву. Пре одласка он је рекао „Ми обнављамо старе путеве и старе стазе.“ Делегација је отишла за Москву на позив митрополита Лењинградског и Новгородског Алексеја, заменика патријарха. Поред њих на пут су кренули и Цариградски патријарх Бењамин, Атински патријарх Александар III, Александријски патријарх, Јерусалимски патријарх, Антиохијски патријарх, Грузијски патријарх и др.¹²⁵⁶

У депеши од 29 јануара говори се о саставу српске црквене делегације у којој су и епископ нишки Јован, архимандрит Филариот иначе професор на Теолошком факултету у Београду, протојереј проф. Стеван Димитријевић, декан београдског теолошког факултета, Јован Сорал, представник Руске цркве у Југославији и приор цркве Свете тројице у Београду, чланови Патријаршиског већа Грегорије Тадић и Добрица Митровић, пуковник НОБ прота Блажа Марковић и др. Дочекали су их митрополит Кијевски Галиц и други великодостојници РПЦ.¹²⁵⁷

Уколико анализирамо југословенску политичку јавност у периоду 1939-1941. важан фактор ће нам бити анализа писања штампе. То посебно важи за београдску „Политику“, чији је задњи број изашао 6. априла 1941, након чега она престаје да излази за време краткотрајног априлског рата и после тога троипогодишње немачке окупације.

Након смене Милана Стојадиновића са места председника владе, и формирања нове на чијем су челу били Цветковић и Мачек, долази до постепених и благо уочљивих промена писања „Политике“. У броју од 13. фебруара (страна 2) преноси се кратка вест о томе како Мађари тумаче совјетско прекидање дипломатских односа са Будимпештом, због приступања Мађарске антикоминтерна

¹²⁵⁵ Архив Југославије, 385-12, посланство у Буенос Аиресу, извештај за Лондон од 30. октобра 1944.

¹²⁵⁶ Архив Југославије, 370-51-28, посланство у Турској, депеша од 25 јануара 1945.

¹²⁵⁷ Архив Југославије, 370-51-28, посланство у Турској, депеша од 29 јануара 1945.

пакту. У краткој агенцијској вести од 16 фебруара се наводи да ће совјетски бродови допремити оружје републиканској влади у Шпанији преко Валенсије (стр. 5).

Совјетска Русија се после дуже паузе нашла на насловној страни – уводнику „Политике“ од 27 марта, где се међутим само спомиње у наговештају међународних преговора нефашистичких сила, после кризе која је настала немачком окупацијом Чешке и Словачке.¹²⁵⁸ Након завршетка шпанског грађанског рата, и након нестанка Чехословачке, британска политика је више него икад показала интересовање за сарадњу са СССР. О томе, истина на суптилан начин говори уводник од 2 априла, „Велика Британија и нова ситуација у Европи“, (аутор Предраг Милојевић). Ту се наводи да чак и Кантеберијски бискуп жели пријатељство са Совјетском Русијом. Након анексије Мемелске области од стране Немачке и окупације Албаније од стране Италије, ситуација се додатно заоштрила у Европи. У уводнику од 15 априла „Сер Џон Сејмон завршио је у Доњем дому дебату о гаранцијама Румунији и Грчкој изјавом о сарадњи са Русијом“, наводи се на више места спремност званичног Лондона на сарадњу и чак савезништво са Совјетском Русијом. У броју од 21 априла у мањем чланку „Енглеско-совјетски споразум треба да буде сличан француско-совјетском пакту“, наводе се размишљања истакнутих француских политичара, који очигледно навијају да што пре дође до савеза између Лондона и Москве, чиме би се заокружило савезништво трију сила.

„Политика“ је у мањем чланку од 1 маја, обавестила о начелном успеху у преговорима између министра спољних послова Британије лорда Халифакса и совјетског представника Мајског о гаранцијама граница балтичким државама.¹²⁵⁹ У броју од 3 маја у чланку „Преговори о тројном савезу Енглеске, Француске и Русије“ преносе се утисци са преговора представника три силе у Лондону у

¹²⁵⁸ «Политика», 26 март, 1939, «Није искључено да се за одбранбени блок мира изјасне Енглеска, Француска и Русија – без Пољске».

¹²⁵⁹ «Политика», 1 мај 1939. «Енглеско-пољско-совјетски споразум, са гаранцијама начелно остварен», стр. 4. На истој страни се доноси агенцијска вест о томе да је совјетски извиђачки авион морао да принудно слети у Канади због квара и да је том приликом пилот повређен.

покушају да се нађе заједнички споразум – политички и војни, који би учврстио мир у Европи. У броју од 5 маја на првој страни објављен је чланак „Повлачење г. Литвинова наговештава промену совјетске спољне политике?“ у којем се наводи да је нови народни комесар за спољну политику Молотов. Указује се да је Литвинов готово дошао до успеха у договорима са западним силама о колективној безбедности, али да се не зна тачан разлог његове оставке. У сутрашњем броју на страни 4 у чланку „Енглеска влада за сада одбија совјетски предлог о војном савезу Русије, Француске и Енглеске“, говори се о неспремности званичног Лондона да склопи чвршћи савез три силе, али да се у исто време прихвата низ совјетских сугестија о даљњој сарадњи. На истој страни објављен је и чланак „Већа резервисаност Москве према западним демократијама као разлог повлачења г. Литвинова?“ на основу извештаја из Париза. У чланку преовејавају само нагађања и калкулације у вези оставке Литвинова и евентуалних промена у спољнополитичком курсу совјетске владе. У исто време се наводи да све што је Литвинов радио по питању до садашњих преговора, да је свакако уживао подршку и координацију совјетског политичког врха. У броју од 9 маја, објављен је чланак на трећој страни „Могућност компромиса у британско-совјетским преговорима“, где се указује да оставка Литвинова неће утицати на даље преговоре две силе. У уводнику од 19 маја „Енглеска и Русија већ су се начелно споразумеле о војном савезу“ (аутор М. Петровић). Међутим у чланку на истој страни „Због чега су настале тешкоће у преговорима између Енглеске и Совјетске Русије за узајамну сарадњу у Европи“, указује се на низ препрека стратешке и идеолошке природе који још увек стоје на путу покушаја сгварања савеза две силе (аутор П. Милојевић), пре свега због тога што совјетска влада не може да прихвати да гарантује границе Пољске и Румуније, а да те две земље не преузимају никакву обавезу у односу на сарадњу са Москвом. У сутрашњем уводнику даје се више оптимизма преговорима две силе „Г. Чемберлен се нада да ће ускоро моћи да саопшти Доњем дому и споразум Велике Британије са Совјетском Русијом.“ Током следећих десет дана маја, практично у сваком броју у уводнику се најављивао скорашњи успех у склапању војног споразума између Британије, СССР и Француске. У уводнику од 8 јуна „Г. Чемберлен изјављује у Доњем дому да је

енглеска влада спремна да закључи споразум са Совјетском Русијом на бази пуне узајамности“. У броју од 11 јуна, „У Паризу се све више верује да је савез са Совјетском Русијом једини излаз из садашње међународне ситуације“. Указује се да су Британија и Француска сада сасвим близу да предложе првобитне совјетске предлоге о свеобухватном и дубоком савезу, а у почетку су наступиле са пројектом минималног договора о заједничким гаранцијама пољских и румунских граница. Указује се да упркос томе што су се преговори отегли, да у Паризу нико не сумња да ће доћи до споразума у најскоријем року. У уводнику од 13 јуна „Г. Чемберлен изјављује у Доњем дому да се Енглеској не може приписати одлагање споразума са Совјетском Русијом“. Преносе се на истој страни агенцијске вести из Токија и Варшаве. Из Токија се указује да Британија кроз политику Чемберлена и Халифакса показује са једне стране спремност према Берлину да се нађе компромис и благонаклоност, што узимајући у обзир преговоре са Русијом представља дволичност.¹²⁶⁰ Из Варшаве пак стижу вести да СССР започиње преговоре и са Немачком и Италијом. У уводнику од 14 јуна „У извесним париским круговима поставља се и питање: да ли је Совјеска Русија спремна да приђе предложеном тројном савезу?“ На истој страни се преноси карикатура из лондонских новина „У кавезу припитомљеног медведа“ где се приказују Чемберлен и Халифакс којима се од стране дресера сугерише да могу да узјаше медведа који је покривен огртачем.

У уводнику од 15 јуна „Г. Вилијам Стренг стигао је у Москву са новим предлозима британске и француске владе за тројни савез“, преноси се после дужег времена, и писање совјетске штампе о чврстим принципима совјета. Совјети инсистирају на свом приступу гаранцијама граница земаља балтичког подручја, где се заузврат тражи да и те земље прихвате одређене обавезе у споразуму. У уводнику 18. јуна чији је аутор П. Милојевић „Балтичка формула за остварење енглеско-француско-совјетског савеза коју је г. Стренг однео у Москву“ указује се на предности, али и на замке које постоје на путу склапања споразума три силе.

¹²⁶⁰ «Политика» 13 јун, 1939, «Једно мишљење из Токија» и «Немачки и италијански преговори са Совјетском Русијом», страна прва.

Највећа је у томе, што Москва инсистира да земље балтичке области којима би се давале гаранције (Пољска, Финска, Летонија, Естонија, Литванија) морају и са своје стране да се обавежу трима силама, што ове нису спремне да ураде јер не желе да изађу из неутралности, највише из страха према Немачкој. Док је Велика Британија спремна да уважи такав њихов став, то није и Москва, која упорно тражи извесни узвратни гест од балтичких држава. У многим тачкама долази до приближавања ставова Москве и Лондона, али је по Милојевићу, споразум још увек под знаком питања. Следећих дана „Политика“ је објављивала чланке о наставку преговора у Москви, који су се односили углавном на споразум по питањима Европе, док се наговештавала и могућност савеза и на простору Азије, у односу на Јапан. Симптоматичан је уводник од 27 јуна „Зашто се у Енглеској и Француској жели савез са Русијом“, аутора М. Петровића. У њему се указује на противречности великих сила и на природну блискост коју Русија и САД имају према Британији и Француској, као што и Јапан тежи Немачкој и Италији. Наводи се да и Шпанија представља природног савезника Немачкој и Италији, али да се то још није манифестовало конкретним споразумом. Првога јула у чланку (прва страна) „Енглески предлог Москви да се да гаранција Финској, Естонији, Летонији, Пољској, Румунији, Турској, Грчкој, Швајцарској, Холандији и Белгији“, указује се на конкретна решења британског предлога Русији. Међутим, цитира се изјава Жданова, да то нису искрене намере западних сила, и сваљује на њих одговорност што споразум још није постигнут. Поново, се дакле цитира московска „Правда“ и други совјетски извори, што ранијих година није била пракса. У уводнику и преко целе прве стране 7 јула „Услед нових захтева совјетске владе опет је одложен успешан исход преговора у Москви“, се наводи да совјети траже да се као компензацијама гаранцијама границама Швајцарске и Холандије, на сличан начин учини и гаранција Пољској и Румунији, које би адекватно преузеле да склопе споразуме билатералне са Москвом. У уводнику од 27 јула „Енглеска и Француска упућују војне мисије у Москву“, наговештава се склапање и војних споразума, паралелно са текућим покушајима да се усвоји политички пакт трију сила. У уводнику од 30 јула „На седници владе г. Боне саопштава да су дипломатски разговори у Москви углавном постигли циљ по најбитнијим тачкама“, се

наговештава скори и успешан крај преговора трију сила по питању склапања заједничког савеза. У уводнику од 2 августа, „Лондонска штампа сматра да одлука о одашиљању војних мисија у Москву значи да споразум са Москвом већ постоји“ (у наднаслову „Пред закључењем тројног споразума“), указује се на реалност скорог склапања тројног споразума. Свих ових дана „Политика“ је објављивала и извештаје из британског парламента, где је опозиција стално сумњичила Чемберлена да није искрен у покушајима да направи савез са Совјетском Русијом. Да је у питању велики дипломатски преокрет говори уводник „Политике“ од 22 августа „Совјетска Русија и Немачка закључују и пакт о ненападању, после трговинског и привредног споразума“. Указује се да Рибентроп министар спољних послова Рајха, одлази авионом у Москву да са совјетском владом потпише пакт о ненападању. Преносе се реакције из светских престоница на ову вест. У Москви се указује да је савремени свет у стању затегнутости и кризе, и да је ово пут за одржавање мира. Из западних престоница се преноси изненађење оваквим расплетом ситуације. Следећих дана уводници „Политике“ су се бавили припремама за потписивање пакта о ненападању две силе, али су се преносиле и вести из Москве где је совјетска страна предлагала британским и француским делегацијама наставак заједничког покушаја да се дође до споразума о савезништву трију сила. Због потписивања споразума Цветковић-Мачек, вести о збивањима у Европи су биле нешто потиснуте, али је ипак пренешено на унутрашњим странама потписивање пакта о ненападању између СССР и Немачке. У исто време спомињала се и могућност потписивања извесног споразума о ненападању између СССР и Јапана. Тридесет првог августа прве стране „Политике“ су пуне натписа у вези затегнутости ситуације у Европи. Тек на страни три у мањем чланку се спомиње да агенција Тасс преноси да се појачавају совјетски гарнизони према западним границама. У мањем чланку испод тога се указује да совјетска влада показује вероватно намерну спорост у ратификацији споразума о ненападању претходно склопљеног са Немачком, и да је то вероватно резултат тактике да се прате наступајући догађаји на западу Европе. Првог септембра се тек на страни осам спомиње СССР и то у контексту могућности да захваљујући склопљеном трговинском споразуму са Немачком се подигне привредна размена две земље, која

је готово десет пута мања него рецимо 1931. године. У броју од 2 септембра, тек на страни шест се у малом чланку спомиње излагање Молотова пред совјетским врховним саветом, где је он образлагао разлоге који нису резултирали потписивањем споразума у до садашњим преговорима са Британијом и Француском. Он је истакао да су у тим преговорима акценти предлога западних сила били такви да би СССР требало да преузме терет тих споразума, што совјетска стана није могла да у потпуности прихвати већ је тражила нове модалитете. У исто време је склопљен споразум са Немачком о ненападању, који није препрека да се и даље са западним силама Британијом и Француском склопи заједнички споразум.

У броју од 11 септембра, у мањем чланку објављена је кратка вест да совјетске власти мобилишу један део резервиста.¹²⁶¹ Седамнаестог септембра на страни пет објављен је већи чланак о успостављању мира на Далеком истоку, након граничних сукоба између СССР и Јапана – „Закључен је споразум између Москве и Јапана“. У уводнику преко целе прве стране од 18 септембра „Јуче у 4 сата ујутро совјетске трупе дуж целе совјетско-немачке границе прешле су у Источну Пољску“, наводи се да совјети поседају ове просторе да би заштитили украјинско и белоруско становништво након нестанка пољске државе. У исто време совјети задржавају неутралност у европском сукобу. На следећим странама се дају различити чланци у којима се спомиње могућност да се рат прошири и на СССР (италијански извори чак сматрају, или прижељкују, да Британија објави рат СССР због уласка у Пољску). На страни четири се даје велика етничка карта Пољске и околних земаља, из које се види да Белоруси и Украјинци већински насељавају читав источни део ове земље. У уводнику од 19 септембра се констатује да су се немачке и совјетске трупе спојиле код Брест-Литовска, да је пољски генералштаб емигрирао у Румунију. Међутим, у Варшави се пољске трупе још боре против Немаца. На страни два се преноси писање Известие, где се наводе области источне Пољске, етнички насељене Белорусима и Украјинцима, које ће бити припојене СССР. У броју од 20 септембра, на страни три се говори да ће Бјалисток и Брест

¹²⁶¹ «Политика», стр. 1, «Совјетска влада позива под оружје извесне класе резервиста», стр. 1, према јављању Ројтреса.

Литовск припасти СССР, а о Лавову се воде преговори. У уводнику 23 септембра „Немачка и совјетска влада споразумеле су се да демаркациона линија између немачких и совјетских трупа иде рекама Писја, Нарев, Висла и Сан“. Указује се да ће Пољска бити подељена на два дела између Немачке и СССР, коме ће припасти крајеви насељени већинским православним живљем Украјинцима и Белорусима. Следећих дана на унутрашњим странама „Политике“ давале су агенцијске вести о заузимању совјетских трупа договорених области у источној Пољској. У уводнику 27 септембра „На позив совјета немачки министар спољних послова г. Фон Рибентроп данас авионом стиже у Москву“, се говори о разради текућих питања између две силе, без ширих образложења. У сутрашњем уводнику се пак разрађују детаљи ове посете – „У Москви ће г. Фон Рибентроп преговарати о подели Пољске, о проблему Естоније који совјети покрећу, као и о руској и немачкој политици у односу на Балкан“. У сутрашњем уводнику се наводи да тема неће бити само подела Пољске већ целокупна ситуација у Европи.¹²⁶² У сутрашњем уводнику се констатује подела Пољске између две земље, с тим да се у средишњем делу ствара комерсаријат под немачким надзором. Две земље позивају на прекид рата у Европи.

Током следећих седмица интересовање јавности за догађаје у вези Совјетске Русије је видно смањено, пошто је у жижи био наставак сукоба између Немачке са Британијом и Француском. Истина и на западном фронту је дошло до затишја, али су стизале вести о пограничним чаркама, ваздушним нападима и поморским биткама. Када је у питању СССР углавном су у питању биле фрагментарне вести о дипломатским активностима Москве. Тако је 1 октобра објављена кратка вест у «Политици» о дипломатским разговорима турског министра спољних послова у Москви, а 2 октобра о склапању совјетско-естонског пакта.¹²⁶³ Трећег октобра у уводнику се говори и о предузимању дипломатских напора Совјетске Русије да се

¹²⁶² «Политика», 29. септембар 1939, «У Москви се не преговара само о подели Пољске већ и о уређењу осталих проблема источне Европе, првенствено Балтика».

¹²⁶³ «Политика», 2. октобар 1939. «Руско-естонски пакт изазвао је приличну забринутост у скандинавским земљама», стр. 2. Са једне стране се указује на значајном дипломатском успеху Русије, а са друге стране забринутост код балтичких држава, пре свега код Шведске и Финске.

успостави мир у западној Европи.¹²⁶⁴ У истом броју на страни два, се преноси да ће Совјетска Русија и Турска подписати заједнички пакт.¹²⁶⁵ На страни шест објављен је чланак «Совјетска Русија тражи да и остале балтичке државе закључе са њом уговоре о узајамној помоћи као и Естонија». Указује се да је летонски министар спољних послова тим поводом отишао на преговоре у Москву. Следећих дана «Политика» је наставила фрагментарно да преноси агенцијске вести у вези Совјетске Русије, попут дипломатских преговора са суседним земљама, преношењу вести са Далеког истока у рату Кине и Јапана и др.

Међутим, 14 октобра у уводнику се наговештава могућност затезања односа између Финске и Совјетске Русије, у вези чега су дипломатски представници Шведске, Норвешке и Данске покушали да посредују у Москви ради одклањања неспоразума.¹²⁶⁶ Сутрадан, 15. октобра у уводнику «Г Молотов је предао финској делегацији захтеве Совјетске Русије», указује се на дипломатски притисак Москве на Хелсинки да потпише уговор о уређењу односа две суседне земље. У сутрашњем уводнику се указује на притиске које према Финској спроводи СССР, тражећи да се уступе три мања острва и склопи војни савез две земље.¹²⁶⁷ У уводнику од 19 октобра се указује на извесне проблеме који још увек стоје на путу закључивања руско-турског пакта. Следећих дана «Политика» извештава у уводницима о склапању турско-британско-француског споразума, који ни на који начин није уперен против СССР, са којим се и даље настављају преговори у прилог покушаја постизања споразума. Вести о преговорима са Финском су се објављивали фрагментарно следећих дана. У уводнику од 13 новембра се говори о прекиду преговора између Финске и СССР – «Преговори између Совјетске Русије и

¹²⁶⁴ «Политика», 3. октобар, 1939, «У Берлину се тврди да се Италија придружила акцији Немачке и Русије за обустављање рата».

¹²⁶⁵ «Политика», 3. октобар, 1939, «Очекује се да ће г. Сарацоглу пре одласка из Москве подписати пакт са Совјетском Русијом», стр. 2.

¹²⁶⁶ «Политика», уводник, «Краљеви Шведске, Норвешке и Данске састаће се 18 октобра на конференцији у Стокхолму».

¹²⁶⁷ «Политика», 16 октобар, уводник, «Русија тражи од Финске да јој уступи три острва у Финском заливу, да не утврђује Аландска острва и да закључи са њом војни савез».

Финске прекинути». У уводнику преко целе прве стране 28 новембра се говори о граничном инциденту између Финске и СССР, где су гранате финске артиљерије убили и ранили групу совјетских граничара. Са друге стране преноси се изјава финских званичника да са њихове стране није дошло до пуцања на совјете, и преноси се став Немачке која саветује Финце да попусте у оквиру преговора са Москвом. У следећим данима се у уводнику преносе дипломатски потези Москве према Финској у виду прекида важећих споразума, прекида односа и најзад од 1 децембра отпочињања непријатељстава. Следећих дана се у уводнику преносе непомирљиви ставови Москве према Финској, где се одбила даља дипломатска акција и спроводе мере оружаног напада. Пошто су отпочела ратна непријатељства две земље «Политика» је свакодневно, углавном на унутрашњим странама преносила коминикее са ратних подручја и у исто време заседање Друштва народа које је сазвано на жалбу Финске. Најзад, 15 децембра пошто је одбила захтеве Друштва народа за посредовање, Друштво народа је након гласања искључило из свог чланства Совјетску Русију – уводник: «Совјетска Русија је искључена из Друштва народа». У чланку се напомиње да се велики број земаља изузео од гласања, односно заузео неутралан став, укључујући и Југославију. Током децембра се наставило са извештајима о совјетско-финском рату, углавном на унутрашњим странама «Политике». Вести су биле прилично неутралне и сведене на војне извештаје, са извесним симпатијама за фински народ када је било речи о репортажама и извештајима у вези цивила. Совјетске трупе су биле прилично заустављене на југу, посебно у вези Мајнхајмове линије, али су на северном делу фронта бележиле успехе и дубоко продрле у Финску. «Политика» је у вези финско-совјетског рата преносила вести и извештаје са различитих страна, док су она из британских извора и штампе била крајње ненаклоњена совјетима. Због зимског терена совјетска напредовања на северу су успорена и чак заустављена крајем децембра. Тако је 28 децембра у уводнику «Код Хејхенјервија на северном финском фронту Руси концентришу и припремају нову офанзиву». У низу извештаја са фронтова преовлађују ипак они који говоре о застоју и чак губицима совјетског похода. Готово сви извештаји су из околних скандинавских престоница које редовно симпатишу финску страну у сукобу. Следећих дана се дају повремене

и посредне вести о одјецима рата и у Русији, где у ширем јавном мњењу нема довољно информисаности о правом стању на фронтима, али преовладава утисак о јаловом вођењу ратних сукоба у току ових месец дана. Међутим, у свим овим извештајима и анализама преовејава став да је совјетска страна велики фаворит, и да је велики успех за Финце и то што већ нису прегажени од неупоредиво веће силе. Совјети су и у ових почетних месец дана рата и поред све јаловости, успели да дубље продру у северну Финску, и да постигну неке мање продоре и на средњем делу фронта, у правцу Карелије. У уводнику 31 децембра «Појачања од 150 000 војника из Сибира и Кавказа стигло на руски фронт у Карелији», се указује на довођење појачања и нове офанзиве совјета на финском фронту, где су постигнути и неки нови успеси. Јака зима и хладноће су један од разлога релативно успешне финске одбране у до тадашњем току ратних операција.

У броју од 1 јануара 1940. на трећој страни «Отпочела је велика офанзива совјетских трупа на Карелиском земљоузу» говори се о јаким офанзивним дејствима совјетских снага. Преносе се и извештаји страних агенција које углавном имају симпатије за Финце, што се посебно односи на британске изворе, као и суседне скандинавске земље. У уводнику од 3 јануара «На Карелијској Превлаци отпочела је јуче очекивана велика офанзива совјетских трупа против Манехарјмове линије», говори се о општој офанзиви великих размера. Преносе се извори из Лондона углавном, који говоре о великим губицима совјетских елитних трупа у покушају да пробију Манехарјмову линију. Током следећих дана због лошег времена дошло је до привременог затишја у финско-совјетском сукобу. У броју од 15 јануара, после дужег времена преносе се и совјетски извори, који потпуно демантују западна извештавања о губицима совјета на појединим деловима фронта. Тако се цитира совјетска врховна команда која негира губитке у рејону Соумсалмија своје 44 дивизије од 14 000 људи, када читава ова јединица броји 10 000 људи. Признаје се да је ова дивизија изгубила до сада само 900 људи, а да су у исто време у борбама са њом Финци изгубили најмање 2000 бораца.¹²⁶⁸ У броју од

¹²⁶⁸ «Политика», 15 јануар 1940, «Лепо време у Финској омогућило је прекључе и јуче многобројне летове совјетских авиона и бомбардовање из ваздуха више финских градова», стр. 3.

16 јануара на страни пет у чланку преко целе стране «Совјетска влада упутила је Шведској и Норвешкој ноте у којима протестује против писања њихове штампе, тврдећи да она представљају позивање у рат против Совјетског Савеза». У чланку се истиче да совјети полазе од тога да владе ове две земље активно прикупљају ратну помоћ за Финску. Стокхолм и Осло су проследили одговоре на ове ноте Москви, која их сматра недовољним и неуверљивим. У чланку од 19 јануара «Хладноћа од – 50 степени испод нуле прекинула је сваку војну активност на свим фронтовима у Финској» (страна 3), говори се о пасивизацији ратних сукоба, због хладноће и невремена. Међутим у сутрашњем броју на првој страни говори се о наставку сукоба у средњој Финској у правцу Бонтиског залива. У броју од 23 јануара у чланку на страни три «Совјетске снаге су јаком артиљериском ватром на левом крилу отпочеле офанзиву против Манехарјмове линије», говори се о нападима совјета који се за сада углавном одбијају уз велике совјетске губитке. «Политика» је на првој страни 25 јануара објавила чланак о затезању односа између Британије и СССР у вези рата са Финском. Указује се на привремено повлачење амбасадора две земље на консултације. Преноси се кратка агенцијска вест Ројтера о пропасти последње совјетске офанзиве на Манехарјмову линију. Следећих дана саопштавани су коминикеи у вези ратних збивања у Финској који су говорили о мањим сукобима и непромењеној ситуацији на југу на главном фронту. Међутим, 1 фебруара у чланку «Фински маршал Манехарјм изјавио је да финске трупе неће моћи више дуго одолевати, ако им се не пошаље одмена», указује се на бројчану инфериорност две сукобљене стране и на различите дефиците у материјалу и оружју које има финска страна, која у исто време моли помоћ широм Европе и света. Следећих дана «Политика» је доносила више вести о дипломатским акцијама у Европи и свету у прилог помоћи Финцима. Између осталог у уводнику од 8 фебруара се преносе калкулације италијанске штампе да би Британија и Француска чак могле да упуте у Финску експедицију војну као подршку Финцима.¹²⁶⁹ Међутим, у даљем току чланка види се мала спремност Британије и Француске за

¹²⁶⁹ «Политика», 8 фебруар, 1940, уводник, «Према информацијама италијанске штампе, Енглеска и Француска ће ускоро послати војну експедицију у Финску».

тако нешто, углавном се ради о могућој привредној помоћи, мада се не искључује ни неки од облика оружане помоћи. Један од разлога оваквог непријатељског става јавности две западне силе према совјетима, могу се тражити у посредовању немачке дипломатије за окончање сукоба, где Финска изражава спремност да прихвати готово све совјетске захтеве. Томе треба додати и уверење на западу да су совјети пактом са Немачком, изиграли наговештено савезништво са западним силама, и да су тренутно ближи Берлину, бар кад се ради о Стаљиновом ставу.

Неколико дана (од 10 до 12 фебруара) су преношени контрадикторни извештаји војних команди две стране о офанзиви совјета на Манехарјмову линију, да би најзад 13 фебруара у уводнику потврђен велики совјетски војни успех «Совјетске трупе заузеле 16 одбрамбених утврђења на Манехарјмовој линији». У броју од 16 фебруара и даље се говори о гигантској борби и о томе да Британија и Француска планирају да оружјем помогну финску страну. Најзад победа Совјетске Русије је потврђена у уводнику «Политике» од 17 фебруара «Финци су напустили прву линију положаја на Манерхајмовој линији». Указује се на изјаве радио Лондона који јавља процене британских војних стручњака да Финци могу да издрже у одбрани остатака линије још само око два дана. У исто време у британској штампи, коју «Политика» преноси постоје различите процене о будућим могућностима Финаца, укључујући и она која сматрају да они могу да преокрену ток рата у своју корист. Са друге стране немачки извори, листом предвиђају победу совјета. У сутрашњем броју се говори о вероватном успеху совјета у чланку на страни три «На Карелиском земљоузу совјетске трупе надиру једним од главних путева ка Вијпурију и положај финске одбране сматра се веома озбиљним». Током следећих дана постало је јасно да ће совјети заузети Вајпури, што се и догодило 2 марта.¹²⁷⁰ После даљих совјетских напредовања и практичном слому јужног финског фронта у уводнику 8 марта се указује на могућност скорог закључења мира «У Стокхолму се воде преговори о миру између Совјетске Русије и Финске?». Следећих неколико дана се калкулисало о томе да ће се закључити мир

¹²⁷⁰ «Политика», 3 март 1940. уводник, «Претходнице совјетске војске ушле су у току јучерашњег дана у Вајпури».

између две земље и да Немачка посредује у вези тога. Преносе се ставови немачких медија да Британија и Француска подстичу Финце да се не предају и да наставе сукоб, наговештавајући им помоћ у оружју и можда чак добровољцима. У уводнику од 11 марта «Јуче је званично саопштено да се фински делегати већ пет дана налазе у Москви», и да финску преговарачку делегацију предводи председник владе Рити.

У уводнику од 13 марта говори се да је постигнут мир између две земље «Јутрос је потписан у Москви споразум о миру између Совјетске Русије и Финске». Петнаестог марта се прецизирају територијални уступци које Финска по уговору о миру мора да уступи Совјетској Русији. На југу, то је област Карелијске превлаке и град Вијпури, а на северу се добија залив Печенга, чиме СССР добија директну копнену везу са Норвешком. Поред тога у средњем подручју границе две земље СССР ће добити минималне корекције у своју корист. Указује се да ће се око 250 000 Финца иселити из области које по споразуму добија СССР. У уводнику од 17 марта преноси се изјава председника финске владе Ритија «Г. Рити је изјавио да је иницијативу за преговоре дала финска, а не совјетска влада». Рити је навео да је Финска касно добила помоћ у материјалу и оружју са запада, што је уз огромну бројчану и техничку надмоћ совјетске армије узроковало да се морало тражити примирје. У финском парламенту је ратификован уговор о миру.

Следећих дана су вести у вези минулог рата постале спорадичне и на унутрашњим странама «Политике». Углавном су преношени извештаји о техничким питањима реализације постигнутог мировног споразума, који су текли без проблема и застоја. Такође пажњу је изазвала дипломатска активност на линији Берлин-Москва, укључујући најаву посете Молотова Берлину. «Политика» је на страни три деветнаестог марта објавила више мањих чланака који су се тицали калкулација у вези наводних притисака СССР на нордијске земље. Главни чланак на овој страни носи наслов «Г. Кохт демантује вест да је Совјетска Русија тражила од скандинавских земаља да јој уступе на раслолагање извесне луке». У чланку норвешки министар спољних послова демантује гласине о наводним притисцима Москве на скандинавске земље (ван финског случаја). На истој страни се преносе извештаји из Шведске где се коментаришу претходне вести из Финске односно

оптужбе за ускраћивањем конкретне војне помоћи. Финска влада је открила јавности да су Швеђани одбили њену молбу почетком фебруара за помоћ у добровољцима, што је на крају довело до одлуке Хелсинкија за тражење примирја. Управо тих дана је између скандинавских држава, рачунајући и Финску склопљен регионални војни споразум. Двадесетог марта је на првој страни, у контексту вести из Немачке, пренето и мишљење Берлина, да ће и СССР узети учешћа у спровођењу мира у Југоисточној Европи. У истом броју на страни четири се преноси излагање британског премијера Чемберлена, који наводи да су се таман западни савезници спремали да пошаљу у Шведску и Финску експедициони корпус као помоћ, када је дошло до краха финског фронта и закључења мира.¹²⁷¹ Чемберлен указује да је Немачка претила Шведској нападом уколико би ова војска стигла до њених граница. Заправо Чемберлен нигде директно не спомиње да би овај корпус био употребљен против совјета, већ индиректно спомиње Немачку. Ова вест би изискивала анализу њене изводљивости и самог залеђа оваквог подухвата. Наиме, нема сумње да је «Политика» само пренела из страних средстава информисања излагање Чемберлена у Доњем дому британског парламента и да је он то доиста изјавио. Чемберлен је иначе уочи отпочињања рата остао доследан до краја својој антисовјетској концепцији, и тражењу уступака Немачкој, да би се избегао сукоб британско-немачки, а Хитлер усмерио на Исток против Совјетске Русије. Та компонента Чемберленове политике, носи идеолошки предзнак (антикомунистички), који је код њега био израженији него код доброг дела британских политичара, с обзиром да је фаворизовао подршку крупног капитала британског и изузетно антикомунистичких политичких кругова. Потом ту је геополитичка компонента која у британској традиционалној геополитици види Русију (још од царске Русије) као највећег ривала у борби за светску хегемонију. Међутим, како је и француска политика у овом периоду подржавала интервенционизам и помоћ Финској, те искрцавање у Скандинавији, то би изискивало и шири осврт. И Британија и Француска су биле јако фрустриране

¹²⁷¹ «Политика», 20 март, «Савезници су били решили да у Шведску и Финску пошаљу експедициони корпус замишљен на најширој основи, али пре но што је до тога дошло у Москви је закључен мир», стр. 3.

великим дипломатским преокретом августа 1939. где се СССР после дужих преговора са њима о склапању тројног војно-политичког савеза, на крају споразумео са Хитлером, мада није био за прекидање даљих споразума са Паризом и Лондоном, тврдећи да пакт Молотов-Рибентроп не треба посматрати као антизападни. Следеће, и овде веома важно, потенцијална интервенција и искрцавање британско-француског корпуса у Скандинавију, није била искључиво везана за подршку Финској у њеном сукобу са СССР, већ је имала шири геостратешки интерес, у виду запоседања овог простора пре Немаца, одакле би се могла ефикасно угрозити Немачка, и одлучујућа предност у добијању рата са њом. Наиме важан геостратешки положај Скандинавије, њене неутралне и ресурсима богате земље (шведска гвоздена руда на пример), морске луке, све то је могло да послужи као одскачна даска за неутрализацију Немачке, и обрнуто Немачка би њиховим поседањем стекла важну предност. Управо су се и једни и други спремали на искрцавање и преношење рата на Скандинавију, што ће се десити само неколико седмица након тога по питању Данске и Норвешке. Најзад, изјавама о спремности за оружану подршку у тој регији, где је посебно важна Шведска, Чемберлен је сматрао да се шаљу речи подршке британском утицају у тој регији. То што се у исто време додатно ремете односи са СССР није посебно забрињавало Лондон, па чак ни Париз, јер се пошло од тога да Москва доследно поштује своју неутралност у односу на Берлин и западноевропски сукоб, да се из те позиције неће лако одвајати, а да је њено потенцијално ратно непријатељство за западним силама у овој ситуацији ван реалних основа. И доиста Москва се посветила својој неутралности у односу на западноевропски сукоб рачунајући да ће он дуго да траје и да ће се западне силе у том рату међусобно исцрпети, док је СССР са једне стране прибирао снаге, а са друге стране користио погодности склопљеног споразума са Немачком, да коригује своје границе на западу у односу на мање земље источне Европе, делом територија које је изгубио за време грађанског рата и стране интервенције након Револуције. Међутим, ова Чемберленова изјава о потенцијалном слању експедиционог корпуса у Скандинавију није ни била схваћена код доброг дела јавног мњења и европских дипломатија као директна претња СССР, већ заправо Немачкој, о чему најбоље сведочи чланак у сутрашњем

броју у «Политици» (страна два) – «Немачка штампа оптужује Чемберлена да је хтео да увуче скандинавске земље у рат». Немачка штампа напомиње да је планирани експедициони корпус од 100 000 људи замишљен против Немачке.

Већ од 22 марта «Политика» опширно пише о наговештају тешње дипломатске сарадње Немачке са СССР, по вестима из Берлина¹²⁷², док се рецимо у чланку од 23 марта изражава скептичност Италије за тешњу сарадњу осовине Берлин-Рим са Совјетском Русијом.¹²⁷³ У уводнику од 24 марта се настављају калкулације на ту тему «У Берлину и у Москви не потврђују се вести о доласку совјетског комесара за иностране послове г. Молотова у Берлин», док се у поднаслову каже «У Немачкој, се међутим верује да ће доћи ускоро до једне заједничке манифестације трију ауторитарних сила». У сутрашњем броју у чланку «У Берлину се тврди да је г. Хитлер лично позвао г. Молотова да дође у Берлин на конференцију», се истиче спремност Немачке да продуби своје односе са Совјетском Русијом. Међутим, у сутрашњем броју на страни два, у чланку «У Берлину се сматра да пре средине идуће недеље неће доћи до наговештене манифестације сарадње трију аутархистичких великих сила» (поднаслов «Тешкоће су избиле, изгледа око тога што је г. Молотову немогуће да дође у Берлин»), указује се, на основу вести из Берлина, на велику жељу Немачке, али и извесно разумевање Москве, да дође до приближавања и сарадње ових сила, пре свега на бази одржавања мира у Југоисточној Европи. Да СССР пази да не изађе из стања неутралности показује и уводник у «Политици» где је Москва повукла свог амбасадора из Париза, пошто је дао оштру оцену држања Француске и Британије по питању совјетско-финског сукоба.¹²⁷⁴ У чланку 30 марта (стр. 2) «У своме говору на седници Врховног совјета изјавио је г. Молотов да ће Совјетска Русија

¹²⁷² „Политика“, 22 март, 1940. „У Берлину се придаје велики значај мисији совјетског амбасадора г. Шкварцева и очекује скоро заједничка манифестација трију аутархистичких великих сила“, стр. 3.

¹²⁷³ «Политика», 23 март 1940. «У италијанским политичким круговима веома су резервисани према свима плановима о заједничкој сарадњи Рима, Берлина и Москве».

¹²⁷⁴ «Политика», уводник, «Опозивање совјетског амбасадора у Паризу г. Сурича изазвало је најразличитије реакције у иностранству».

остати неутрална у рату који се сада води», указује се на излагање са скупа «да је СССР био принуђен да уђе у сукоб са Финском ради заштите Лењинграда и пруге за Мурманск». Москва је незадовољна склапањем Скандинавског дефанзивног пакта, али указује да нема спора са Норвешком и Шведском. У чланку се преносе вести из Лондона да Москва жели да продужи трговински уговор са Британијом.

У сутрашњем броју се наводи да је без дискусије Врховни совјет прихватио спољнополитички експозе Молотова.¹²⁷⁵ Симптоматичан је поднаслов овог чланка «Енглеска штампа истиче изјаву г. Молотова о вољи совјетске владе да очува независност своје земље и каже да она значи да Совјетска Русија не жели да веже своју судбину за судбину Немачке». У чланку се преносе изворна излагања Молотова, где он указује да трговинска сарадња са Немачком никако не угрожава политички и војни статус неутралности Совјетске Русије. У том контексту он узима пример Румуније која има несразмерно већи удео спољне трговине са Немачком. Молотов је критиковао Чемберленово излагање у Доњем дому, где је навео размере британске помоћи у наоружању Финској, уочи и за време њеног сукоба са СССР. Молотов је навео да је Совјетска Русија имала око 48 000 погинулих и око 158 000 рањених у рату са Финском, а да финска страна стално покушава да умањи своје жртве. Међутим, совјети рачунају да су Финци имали око 60 000 мртвих уз око 250 000 рањених, што је више од половине њених војника, којих је на почетку сукоба било око 600 000. У броју од 1 априла, на страни четири у великом чланку «У Берлину се сматра да говор г. Молотова представља тежак удар за савезнике, а у Паризу и Лондону у истом говору виде доказ да је немачка политика претрпела неуспех», говори се о реакцијама широм Европе на излагање Молотова. Констатује се пораст утицаја и угледа Совјетске Русије у Европи и међу зараћеним странама, а и да се сама Москва највише заправо бави сопственим интересима. Преносе се све више цитати и ставови совјетске штампе, пре свега «Правде». У броју од 3 априла, на страни четири у чланку «Извештај пољског амбасадора у Лондону о енглеско-руским односима» говори се о новим сазнањима у јавности о односима две силе у

¹²⁷⁵ «Политика», стр. 3, «Пошто је саслушао експозе г. Молотова Врховни совјет је без дискусије одобрио спољну политику совјетске владе».

протеклих пар година. Добија се потврда о лошим ставовима према Совјетској Русији које има британски премијер Чемберлен, и чак о његовом притиску на француску владу у истом периоду да смањи своје проруске ставове. У броју од 6 априла, на страни два објављено је више чланака који се дотичу СССР-а. У једном од њих се преноси изјава совјетског дипломате Мајског да је обавестио министра спољних послова Британије Халифакса да неће доћи до склапања споразума између СССР и Италије, а у другом чланку се говори о томе да радио Москва води све јачу антијапанску пропаганду, као и о јављању новог инцидента на граници две силе у Манџурији.

У време заокупљености југословенске, као и светске штампе сукобима на северу Европе, у Скандинавији, после искрцавања немачких трупа у Норвешку и брзе немачке окупације Данске, изненада се 18. априла на првој страни «Политике» појавила краћа вест о отпочињању преговора СССР и Краљевине Југославије у покушају да успоставе трговински уговор и економске односе. У сутрашњем броју у уводнику «У Риму и Берлину сматрају да обнова односа Југославије са Совјетском Русијом, није противна интересима Немачке и Италије», говори се о могућности скорог успостављања односа Београда и Москве. У чланку се анализира реакција Немачке и Италије на вест о могућности скорог успостављања пуних међудржавних односа Југославије и СССР. Следећих дана се доста пажње посветило одласку југословенске привредне делегације на разговоре са СССР у Москву.¹²⁷⁶ У броју од 21 априла на страни два је објављен чланак „Југословенска привредна делегација отпутовала је јуче преко Букурешта у Москву“ у којем се дају основни подаци о успостављању привредних односа две земље, саставу југословенске делегације и др. На истој страни се у више чланака преносе ставови других европских сила на вест о успостављању привредних односа Београда и Москве. Из Париза долазе углавном повољне реакције на ову вест, што потврђује да француска политика у континуитету гледа са симпатијама на Русију, али да је претходни совјетско-фински сукоб изазвао негативне реакције према режиму у

¹²⁷⁶ «Политика», 20 април, 1940. »Југословенска привредна делегација са г. Др. М. Ђорђевићем одлази сутра за Москву», стр. 2.

Москви. „Политика“ преноси писање „Хрватског дневника“ који повољно посматра успостављање трговинских односа Краљевине Југославије и Совјетске Русије, истичући да овај потез превазилази само привредну сферу и има шире значење. „Хрватски дневник“ указује да у прилог очувања свог мира, Југославија треба да сарађује са више водећих сила у Европи. У броју од 23 априла преносе се ставови Британаца у правцу спремности за што скорије склапање трговинског споразума са СССР.

Извештавајући о писању италијанске штампе о СССР, у „Политици“ од 25 априла у чланку „У Риму разматрају могућности споразума Италије, Немачке и Совјетске Русије о Југоистоку Европе“, преносе се и тонови који су скептични по питању даљег приближавања и чак неке врсте партнерства Немачке и СССР. Тако се указује да део италијанске штампе са скепском посматра на Совјетску Русију као потенцијалног партнера Немачке, наводећи низ примера који говори у супротном правцу, као што је побољшавање слике западних савезника у совјетској штампи, одсуство спремности да се озбиљно разговара о приближавању и чак приступању СССР Челичном пакту, уклањање споменика везаних за Немце из Првог светског рата на просторима који су поново припали СССР-у (од Финске, Пољске), чак је и изостала уобичајена међудржавна честитка Немачкој од стране совјетских руководилаца за Хитлеров рођендан 20 априла и др. Као елеменат погоршавања односа Москве са Немачком па и Италијом, тај део штампе наводи и потписивање трговинског споразума са Југославијом од стране СССР. Са друге стране део италијанске штампе верује у коректну неутралност СССР према Немачкој, као и према Италији. Званични Рим је указивао на корисност совјетског утицаја на Балкан и Југоисточну Европу, али значајан део штампе није делио то мишљење.

Следећих дана су у вези доласка југословенске привредне делегације у Москву преношене само краће вести и стране оцене. Стране оцене, и то углавном оне од стране неутралних земаља су биле афирмативне по овом питању, док су и официјелни ставови великих европских сила захваћених тада ратом, такође начелно подржавали ове процесе. Међутим, имајући у обзир тешку ситуацију у којој су се налазиле зараћене стране, оне су доста полагале на држање Совјетске Русије, и свакако да јавно нису желеле да на било који начин компликују своје

односе са Москвом. Фински случај се пре може посматрати као изузетак у том правцу. По том питању западне силе су више желеле да се и саме умешају, услед „забринутости за ситуацију на северу Европе“ и искрцају се у Скандинавију из стратегијских разлога, па су се мешале дипломатски у финско-совјетски сукоб, а потом слали и оружје Финцима. Када је заиста дошло до искрцавања савезника у Норвешкој уз претходни завршетак совјетско-финског сукоба, западне силе су у Совјетској Русији поново у потпуности гледале као на важан тег у међународним односима, који никако нису желеле да удаље од себе, већ напротив да му се некако приближе и побољшају своје односе са Москвом.

У броју од 1 маја, на страни седам дат је нешто детаљнији извештај о путу југословенске привредне делегације у СССР, о томе да су их совјетски домаћини лепо примили. Између осталог дали су им спаваћи вагон, пријатан дочек и у Москви их је примио високи руководиоца Микојан.¹²⁷⁷

Веома је симптоматично да је „Политика“ почевши од петог маја започела фељтон објављиван углавном на првој страни о историјским односима са царском Русијом српских земаља, и то посебно од почетка XIX века до 1917. године.

У броју „Политике“ од седмог маја поново се преноси писање „Хрватског дневника“ о успостављању трговинских односа са Совјетском Русијом.¹²⁷⁸ У том чланку сазнајемо да „Хрватски дневник“ у принципу повољно посматра успостављање трговинских односа две земље, истичући да је то посебно повољно пошто би Југославија извозила у већим количинама пољопривредне производе у Совјетску Русију, а увозила нафту и њене деривате, као и памук. „Хрватски дневник“ поздравља могућност продубљивања трговинских односа две земље, указујући да у тадашњим условима посебно петролеум на светском тржишту добија на значају услед ратних прилика.

¹²⁷⁷ «Политика», 1. мај, 1940, «Југословенска делегација у Москви води преговоре за успостављање привредних односа са Совјетском Русијом». Страна седам.

¹²⁷⁸ «Политика», седми мај, 1940, страна 8, «Хрватски дневник о трговинским преговорима са Совјетском Русијом, Немачком и другим земљама».

У броју од осмог маја на првој страни је објављен мањи чланак „Турски кругови тврде да треба да се рачуна и на реч Русије о Балкану“, који је један у низу афирмативних или неутралних објављених у последње време о Совјетској Русији.

У броју од 10 маја, на првој страни у веома малом агенцијском чланку се преноси писање италијанске штампе о писању московског часописа „Труд“. Овај совјетски лист анализира италијанску спољну политику као условно неутралну, која ће искористити могућност да се у садашњем рату велике силе исцрпе, а онда одабрати прави моменат да Италија уђе у сукоб и добије што веће задовољење својих интереса.¹²⁷⁹ Упркос томе што је највећи део простора бројева „Политике“ од 11 маја био препуштен извештајима са западног фронта где су Немци напали на дотле неутралне Холандију, Белгију и Луксембург, у броју од 13 маја и то на првој страни објављен је чланак „У Москви је потписан трговински уговор закључен између Совјетске Русије и Југославије“, у коме се напомиње значај овог акта као и срдачно понашање домаћина. У броју од 14 маја (стр. 4) објављен је чланак „Надлежни кругови у Берлину придају велики значај трговинском уговору између Совјетске Русије и Југославије“, у коме се извештава о укупно позитивном ставу Немачке према закључењу привредног уговора СССР и Краљевине Југославије.

„Политика“ од 16 маја даје опширан чланак на странама четири и пет „Југословенски делегати при повратку из Москве излажу нам своје утиске из преговора“, где се у изузетно афирмативном стилу, говори о утисцима из Совјетске Русије. Ти утисци су толико афирмативни, да превазилазе и најистакнутије текстове по том питању из ранијих периода писања „Политике“ о Совјетској Русији, из времена пре доласка Стојадиновића на власт. Тако Југословени из делегације, где је између осталих био и један Рудолф Бићанин, истакнути економски стручњак, као и др Милорад Ђорђевић, потом и други функционери, дипломате и стручњаци, били су присутни на великој војној паради у Москви заједно са руководством СССР и самим Стаљином. Њихове импресије о снази Црвене армије, на првомајској паради на Црвеном тргу, укључујући и све родове војске који су дефиловали на војној паради преноси у овом чланку „Политика“.

¹²⁷⁹ «Политика», 10 мај, «Московски Труд излаже држање Италије», страна прва.

Југословенски делегати са веома упечатљивим утисцима говоре о неким техничким и привредним достигнућима које су видели да се раде у СССР, посебно о систему канала који повезује унутрашњи водени пут у Русији са свим околним морима европског дела земље северна мора (Бело и Баренцово), Балтичко, са јужним морима – Црно, Азовско, Каспијско. Потом о Дворцу совјета у Москви, метроу (за кога се каже да је врхунски у свету) и многим другим привредним достигнућима, утисцима из позоришта, уметности, свакодневнице. У сутрашњем броју на страни четири у чланку „Руски кругови у Берлину тврде да је Москва интервенисала код зараћених за одржавање мира на Балкану“, говори се о дипломатској акцији СССР код великих европских сила (Немачке, Британије, Француске, Италије) да се свака евентуална ратна акција на Балкану може сматрати као акција против Совјетске Русије. У истом броју на страни пет у чланку „Можете да кажете да се враћамо задовољни са резултатима које смо постигли у Москви – изјављује нам г. др. Милорад Ђорђевић“, настављају се позитивне импресије југословенске делегације са пута у Москву где је закључен трговински споразум са Совјетском Русијом.

У броју од 19 маја након исцрпних извештаја са западног фронта на страни седам објављен је чланак „Г. Др. Бићанић износи своје утиске из Совјетске Русије“. Овај истакнути хрватски економиста указује на колосалне размере СССР, бројност и големи прираштај његовог народа, снагу привреде, и динамику живота, која је по њему изнад оне из периода царства. Бићанић говори о значају у пољопривреди колхоза и колективизације. Указује да је укупна слика о СССР у Југославији била „у криву“, односно да је Совјетска Русија и њено друштво развијеније и снажније него што се то могло наслутити у југословенском јавном мњењу протеклих година. У броју од 24 маја на страни седам се објављује чланак о демографској структури СССР – „Совјетска Русија има 169 и по милиона становника, а са новоосвојеним крајевима 182 и по милиона“. Указује се на висок природан прираштај и у структури становништва по старости, на велики удео младе популације. „Политика“ је током маја, а посебно од његове друге половине, уврстила и извод писања совјетске штампе о ситуацији на западном фронту. Тако у броју од 26 маја у мањем чланку «Преглед догађаја на западном фронту у московској *Правди*» (стр. 2), поново се указује да одмерен став совјетске штампе, која прилично одмерено и

неопредељено посматра ситуацију на фронтовима зараћених европских сила. У истом броју на страни шест, (преко целе стране) у чланку «Југославија је ратификовала уговор о трговини и пловидби са Совјетском Русијом», наставља се афирмативно писање о односима две земље. Оба парламента су већ ратификовала билатерални трговински споразум. У сутрашњем броју се дају анализе ситуације на западном фронту радиа Москве и посебно новина «Известие». Указује се да Москва даје и директне извештаје из Београда.

И следећих дана упркос тешким борбама у северној Француској и Белгији, на унутрашњим странама «Политике» објављиване су редовно краће вести у вези СССР. Пажњу је изазвало одашиљање британског дипломате Стафорд Крипса у Москву на разговоре са совјетским вођством, начелно о привредним, али и о политичким темама. Интересантно је да је током маја месеца настављено објављивање фељтона у «Политици» о историјату српско – руских односа, упркос томе што су догађаји на западном европском фронту заузимали највећи део простора ових новина. У уводнику од 31 маја, практично после три узастопне седмице када су извештаји са западног европског фронта били на насловној страни «Политике», објављен је уводник «Интересовање Совјетске Русије, Немачке и Италије за мир у југоисточној Европи» у којем је акценат на ставу СССР да се ситуација на Балкану не мења, поготову не новим агресијама и проширивања ратних сукоба. О томе сведочи и поднаслов «Извештаји из Будимпеште говоре о заузимању Москве да се мир на Југоистоку не поремети евентуалним уласком Италије у рат на против савезника». У тексту се указује да совјетске трупе појачано поседају своје западне границе, од Литваније до Црног мора, а да у исто време совјетска дипломатија ради на томе да област Балкана и целог Југоистока буде поштеђена ратних дејстава и одељена од сличних догађања у западном делу европског континента. На првој страни се налази само фотографија Молотова.

У уводнику од 1 јуна «У Београду је јуче извршена размена ратификационих инструмената уговора о трговини и пловидби између Југославије и Совјетске уније и тиме је уговор ступио на снагу», даје се шири извештај о разговорима са совјетском делегацијом. Између осталог шефа делегације Лаврентијева примио је на разговор и Мачек, а министар спољних послова Цинцар-Марковић је приредио

за совјетску делегацију ручак. У посебном чланку на страни два «Пут совјетске делегације од Софије до Београда» говори се о више него срдачном пријему на који су наишли совјетски изасланици у Србији. На страни пет дата је серија фотографија у вези совјетске делегације у Србији. У сутрашњем броју посвећена су читаве стране седам и осам совјетској делегацији која обилази Србију «Совјетска делегација учинила је јуче излет у Шумадију, посетила Краљевску задужбину на Опленцу и поклонила се сенима Витешког Краља Александра».

У броју од трећег јуна, констатује се одлазак совјетске делегације у СССР, а цела страна осам се посвећује чланку «Директор за спољну политику г. Др Рудолф Бићанић изложио је, на предавању које је одржао у Загребу, своје утиске из Москве и Совјетске Русије». Бићанић даје своје утиске у препуној великој сали Радничке коморе. Он истиче да је исхрана у СССР добра, да је изградња, нарочито у индустријском комплексу наглашена. Описујући Дворац совјета, монументалну палату у Москви, у којој велика конгресна сала има 20 000 места, а мала 6000, он указује да је то једна од најмонументалнијих савремених грађевина. Говори о организацији банака и штедње, «где су камате мало веће него код нас», систему дивиденди и купона у задругама. Указује на значај совјетске културе, бројност посете позориштима, биоскопима и другим културним комплексима. Описује руски метро, канале који повезују систем унутрашњег воденог саобраћаја, али спомиње и редове испред продавница. Наводи да се у Југославији око 30 % зараде у просеку троши на станарину, а у СССР само 5 до 10 %, међутим у Москви влада извесна тескоба, јер је имала око 2 милиона становника до револуције, а сада 4 милиона. У броју од 4 јуна на страни шест преноси се писање бугарске штампе која најављује да и Југославија, као готово последња земља у Европи која још није успоставила пуне дипломатске односе са Москвом то ускоро учини. Бугарски лист «Слово» истиче пријатељски пријем у Југославији и Београду за совјетску трговинску делегацију. Следећих дана и поред значаја ситуације на западном европском ратишту у вези СССР су објављивани редовни чланци, у којима се може сагледати велики и све већи значај који је Москва заузимала у тадашњем свету. Тако у броју од седмог јуна у чланку «У Берлину се претпоставља да би Москва могла ускоро да постане поприште врло живе дипломатске борбе између

представника Немачке и савезника», указује се на велики значај СССР у тадашњој зараћеној Европи. Француска је послала у Москву свог новог амбасадора Лабона, а Британија Крипса. У сутрашњем броју је посвећен велики чланак петогодишњици смрти руског научника Мичурина.¹²⁸⁰

У броју од 15 јуна, у јеку завршних борби на западу Европе, објављен је један мали чланак на страни три, «Југословенско-совјетски односи по мишљењу турских политичких кругова», где се каже да је «југословенско-руско пријатељство једна нова гаранција мира у Европи». Ових завршних дана борби на фронту у Француској, дају се као и раније, повремено извештаји писања совјетске штампе. Она је као и раније, по питању рата на западу Европе уздржана и неутрална, дајући основне углавном стручне и фактографске чињенице о ситуацији на фронтима.

У јеку извештаја са западног европског ратишта у тренуцима када се већ назирао скори и потпуни пораз Француске, „Политика“ је почела фрагментарно да извештава о преговорима између Москве и балтичких република, да би на првој страни 16 јуна упоредо са вестима са запада, донела у поднаслову уводника вест да су совјетске трупе ушле у Литванију. Након оптужби совјетске владе да су из војних база совјета у Литванији киднаповани и ликвидирани неки руски војници, дошло је до преговора две земље, а потом и до уласка дела совјетске војске у литванске граничне градове. На страни осам „Политика“ је дала серију чланака на ову тему, укључујући и вести из Берлина, да то тамо није изазвало велико интересовање. Дана 18 јуна када је на насловној страни „Политике“ објављена молба нове француске владе на челу са Петеном за мир са Немачком и Италијом, на страни пет је објављен чланак „Совјетске трупе прешле су границу Естоније и Летоније чије су владе усвојиле захтеве совјетске владе“, указује се да СССР овим обезбеђује своје западне границе. Преносе се таксативно вести о уласку совјетских трупа, и емиграцији председника Литваније у Немачку. На страни девет у истом броју се констатује да је у Вуковару објављена књига руског језика, у којој је дат и фактографски преглед о СССР као и о кратким биографијама водећих људи ове

¹²⁸⁰ «Политика», 8. јун, 1940, стр. 6, «Петогодишњица смрти чудотворца природе И. В. Мичурина».

земље. На страни 11 дата је Последња вест чланак „Поседање Естоније совјетским трупима извршено је без инцидената“, као и неколико других агенцијских вести које говоре о успешном поседу Летоније и Литваније. Такође указује се да бекство литванског председника Сметоне у Немачку осуђује литванско јавно мњење. У сутрашњем броју на страни пет објављен је чланак „Совјетске трупе заузеле су сва важнија места у Летонији“. Двадесетог јуна на страни четири у чланку „Совјетска Русија врши хитну реорганизацију балтичких држава“ указује се на смену власти у њима и постављање за Москву прихватљивих режима.

Следећих дана су са Балтика стизале вести о образовању нове владе, али у исто време и преношене агенцијске вести из Швајцарске да совјети на простору три балтичке државе имају око милион и по војника. Тако 22 јуна на страни четири се објављује низ мањих агенцијских вести о успостављању трговачких односа СССР са земљама окружења (Финском, Шведском) и успешном спровођењу политичких и друштвених промена у балтичким земљама. Међутим под Последње вести на страни 10 се преноси да су естонски радници, међу којима значајан део етничких Руса који живе у овој земљи, заузели зграду владе у Талину и разоружали естонске полицајце.¹²⁸¹ У сутрашњем броју на страни два објављен је чланак „Совјетска званична агенција демантује све вести о гомилању трупа и карактеру војних мера у балтичким земљама“, као и низ других чланака из балтичких земаља у којима се преноси убрзан процес формирања просовјетских режима у њима. На страни 14 преко целе стране је објављен чланак „Совјетска Русија имала је 1939. године око 28 000 тенкова и најмање 500 000 људи у моторизованим трупима“, у коме се веома афирмативно говори о стању моторизованих и оклопних трупа у Црвеној армији.

Најзад у уводнику од 25 јуна „Успостављени су редовни дипломатски односи између Савеза Совјетских Социјалистичких република и Краљевине Југославије“, дају се технички подаци о успостављању званичних односа две државе. Наводи се да је совјетски посланик у Београду Виктор Плотњиков, а југословенски у Москви др Милан Гавриловић. У броју од 27 јуна на страни четири

¹²⁸¹ «Политика», 22 јуни, 1940, страна 10, «Наоружани радници заузели су Талински двораци седиште, естонске владе»

се објављује чланак у коме се каже да је у СССР-у уведено осмочасовно радно време дневно, и радна недеља од седам дана, што је повећање радног дана и радне недеље, због новонасталих околности. На страни седам се преноси писање московског листа „Труд“ о успостављању дипломатских односа са Југославијом. Лист на афирмативан начин говори о овом чину, али бираним дипломатским речником.

У уводнику од 28 јуна „Јуче је совјетска влада упутила Румунији ултиматум у коме тражи враћање целе Бесарбије и уступање северног дела Буковине Совјетском Савезу“, „Политика“ преноси ову вест, без посебних додатних оцена и анализа. Указује се на кратак ултиматум на који мора да одговори румунска влада, као и на извесне знаке регруписавања армија две земље у граничним областима. Румунска влада тражи од совјета да се одреди место преговора и прихвата да преговара о постављеним захтевима. На страни седам у истом броју, као Последња вест у чланку „Румунска влада је синоћ усвојила ултимативне захтеве Совјетске Русије“ се констатује прихватање Румуна у односу на постављени совјетски ултиматум, и у исто време преносе вести сагласности Немачке захтевима Москве. У сутрашњем уводнику преко целе прве стране се потврђује од стране Румуније спремност уступања тражених територија СССР-у, а наводи се и улазак у Буковину и Бесарбију совјетске војске. Указује се на сагласност Немачке и Италије у односу на совјетске захтеве.

Тридесетог јуна „Политика“ објављује кратак чланак о именовану више југословенских дипломата за функције у посланству Југославије у Москви. У истом броју на страни осам објављен је чланак „Научни успеси руске пољопривреде и њихова практична примена“ у коме се веома афирмативно говори о научним установама у пољопривреди, али и о успесима у пракси развоја совјетске пољопривреде последњих година. Следећих дана „Политика“ је у више наврата писала о уласку совјетских трупа и посетама Бесарбије и северне Буковине, као и краће вести о постепеном совјетском овладавању простора балтичких република, које су и након подпадања под совјетску власт задржале основне облике самосталности, међутим која им је постепено умањивана, све до њиховог потпуног укључивања у оквир СССР-а.

У броју од 3 јула на страни пет даје се извештај са испраћаја особља југословенског посланства које је отпутовало из Београда за Москву.¹²⁸² У броју од седмог јула (стр. шест), објављено је више кратких чланака и агенцијских вести о СССР-у, од којих један о успеху новог унутрашњег зајма. Цела страна седам је била посвећена совјетском посланику и његовом путу за Београд, као и путовању југословенског посланика у Москву. У сутрашњем броју на првој страни објављен је чланак о доласку совјетског посланика у Београд. У броју од 10 јула поново се афирмативно говори о совјетском унутрашњем зајму (стр. 5)¹²⁸³. У сутрашњем броју је поново објављено неколико афирмативних чланака о стању у СССР.¹²⁸⁴ Следећих дана су настављене да се објављују кратке вести из СССР, које су углавном на афирмативан начин говориле о унутрашњој ситуацији у земљи, као и о важнијим спољнополитичким догађајима. У броју од 13 јула, у чланку на страни три, илустрованом са више фотографија, представљена је аудијенција коју је код кнеза Павла имао совјетски посланик Плотњиков. На истој страни је објављен и чланак о уређењу Москве, посебно нове палате Совјета која се гради. Током следећих дана јула следиле су фрагментарне вести о СССР, где пажњу привлачи постепено прикључивање балтичких држава совјетској унији, након избора одржаних у њима где је огромну већину добила комунистичка листа. Тако у броју од 21 јула на страни четири у чланку „И у Литви се шири покрет за приступање СССР“, говори се о спремности већег дела јавног мњења све три балтичке земље да се укључе у састав СССР-а. О томе говори и поднаслов овог чланка „У друге две балтичке државе, Летонији и Естонији народ и штампа и даље траже да њихове земље постану саставни део СССР“. У броју од 22 јула на страни два чланак „Литва, Летонија и Естонија прогласиле су се совјетским републикама“, говори о њиховом уласку у СССР, што треба да потврде још само централне федералне власти у Москви.

¹²⁸² «Политика», 3 јул, 1940, «Нови југословенски посланик у Москви г. др Милан Гавриловић отпутовао је јуче са особљем посланства за Совјетску Русију».

¹²⁸³ «Политика», 10 јули, 1940, стр. пет, «У Лењинграду је уписано скоро пола милијарде рубаља новог унутрашњег зајма».

¹²⁸⁴ «Политика», 11. јули 1940. стр. два «Рад на претварању Москве у велики модеран град».

Вести из СССР-а су добиле запажен простор, обично на другој или трећој страни „Политике“, током друге половине јула. Такође се у неколико наврата преносе ставови Немачке и њених водећих руководиоца, који са посебним уважавањем говоре о СССР-у. У броју од 28 јула на страни шест се објављује вест о доласку совјетске трговачке делегације у Београд. У сутрашњој „Политици“ на страни четири објављен је чланак „У току прошле године у СССР је спуштено у море 168 нових ратних бродова“, указује се на енормно јачање совјетске флоте, која средином 1940. има три пута више ратних бродова него 1937, док је њена подморничка флота практично међу најјачим на свету. Током следећих дана „Политика“ је извештавала о процедури пријема балтичких република и Молдавије у састав СССР, пошто су њихове делегације дошле у Москву да моле за улазак у састав СССР.¹²⁸⁵ Приликом заседања Врховног совјета СССР, „Политика“ је први пут од успостављања Совјетске Русије у уводнику недвосмислено афирмативно пренела изводе са овог скупа, на целе прве две стране. Указује се да СССР жели да задржи своју неутралност у међународном сукобу, с тиме да има пријатељске односе са Немачком, да се односи са Италијом поправљају, а да односи са Британијом нису постали бољи, док се за релације са САД тврди да су на дистанци. Преноси се формално прикључивање СССР-у балтичких земаља и Молдавије. Тако у броју од 3 августа се преносе закључци седмог заседања Врховног совјета СССР по којем се прихвата формирање Молдавске републике, а неколико срезова јужне Молдавије и северна Буковина се прикључују републици Украјини. У чланку на страни три истог броја „Коментаришући говор г. Молотова, у Берлину нарочито истичу да немачко-совјетски односи остају непомућени и да се СССР интересује за одржавање мира на Балкану“, преносе се ставови званичне Немачке према совјетима, где долази до изражаја поново респект према Москви. Јасно је да је СССР веома респектован и од стране сила Осовине и од стране Британије, као и неутралних сила на челу са САД, имајући у виду снагу војну, економску и политичку са којом располаже и чињеницу да је до даљњег остао ван војног сукоба.

¹²⁸⁵ Рецимо чланак од 1 августа 1940. «Делегације балтичких држава које ће молити да њихове земље буду примљене у СССР стигле су у Москву», страна два.

Током августа месеца „Политика“ је наставила да објављује вести у вези СССР, које су углавном афирмативне. Реч је о побољшавању односа совјета са суседима, инкорпорирању нових области у политички, економски и културни систем земље, службени контакти са другим силама, извештаји из привредног и друштвеног живота СССР, снази совјетске армије, али и о развоју даљих односа са Југославијом и др. Интересантан је чланак од 14 августа „Совјетска штампа залаже се за то да се Јужна Добруца уступи Бугарској и истиче да је Русија увек потпомагала овај захтев Бугарске према Румунији“ (стр. четири). У броју од 23 августа објављена је кратка вест о убиству Лава Троцког у Мексику од стране атентатора. Сутрадан на годишњицу потписивања немачко-совјетског пакта преноси се писање немачке и совјетске штампе о томе да је пакт задовољио интересе двају страна (страна два).

Током септембра месеца смањено се квантум вести и чланака о СССР-у у „Политици“, ти натписи су истина и даље остали и објављивали се фрагментарно. У броју од 2 октобра преноси се писање „Правде“ о потписивању у Берлину тројног пакта између Немачке, Италије и Јапана.¹²⁸⁶ У овом чланку московски дневник на један релативно уздржан начин указује да Берлински пакт није ништа ново, већ зацртавање већ постојећег савеза трију сила. Подвлачи се да је недавно изнесен став Молотова, о опасности проширења рата на друге меридијане, и даље веома актуелан. Указује се на спремност СССР да остане неутралан, практично док то год зависи од совјета, што би се могло протумачити да Москва не жели сама да даје допринос потенцијалном проширењу сукоба.

У броју од 8 октобра објављена је вест о изјави јапанског министра спољних послова да су углавном отклоњене несугласице са СССР на нивоу сила осовине, а да је између Токија и Москве могуће отклонити потенцијалне несугласице.¹²⁸⁷ У сутрашњем броју у чланку „Знаци побољшања јапанско-совјетских односа“ преносе се изјаве Молотова по том питању (стр. 5). Најзад у броју од 13 октобра у чланку „Јапански листови истичу потребу пријатељске сарадње између Јапана и

¹²⁸⁶ «Политика», 2. октобар 1940, «Московска *Правда* о Берлинском пакту», страна два.

¹²⁸⁷ «Политика», 8. октобар, 1940. «Г. Мацуока истиче потребу отклањања евентуалних несугласица између Јапана и Совјетског Савеза», стр. 4.

СССР“, на неки начин се заокружују односи на Далеком истоку Москве са Токијом, пошто ни једној од сила није одговарало поштравање међусобних односа. „Политика“ се по овом питању углавном ограничила на агенцијске краће вести, које су ипак давале акценат на разумевању двају великих сила. Током месеца октобра вести у вези СССР су биле готово свакодневне и углавном су се дотичале дипломатских, начелних изјава представника сила Осовине о уважавању СССР и повремених вести из самог СССР о организацији тамошњег политичког, економског и културног живота. У броју од 29 октобра, а то је дан пошто је Италија напала Грчку, преноси се саопштење британске информативне агенције, да медији у СССР уравнотежено извештавају о тим збивањима и да у исто време Москва заступа став о потреби одржавања неутралности на Балкану.¹²⁸⁸ У броју од 8 новембра преноси се писање берлинских новина („Берлинер берзенцајтунг“) по којима у односима између СССР и Британије постоје компликације, пошто Лондон не признаје легитимитет већег дела припојених совјетских територија на западу, у периоду 1939-40.¹²⁸⁹ Цела четврта страница истог броја је посвећена описом прослави у СССР годишњице октобарске револуције. Преноси се и прослава тим поводом у оквиру совјетског посланства у Београду, где су присуствовали као гости и чланови југословенске владе и други угледници из Југославије, као и посланици практично свих посланстава тадашњих у Београду, од немачког, италијанског, америчког, британског и других. У сутрашњем броју се описује парада совјетских трупа у Москви, као и говор маршала Тимошенка том приликом.¹²⁹⁰

У уводнику од 10 новембра „Према званично потврђеним вестима из Берлина, г. Молотов, председник Совјета народних комесара треба у уторак да стигне у Берлин“, придаје се велики значај посети Молотова Немачкој. Главна тема

¹²⁸⁸ «Политика» од 29 октобра 1940. стр. 5, где се на целој страни дају одједи отпочињања италијанско-грчког рата, «Обавештења Москве», по извештајима Јунајтед преса.

¹²⁸⁹ «Политика», 8. новембар. 1940. «Чланак г. Мегерлеа о компликацијама у односима између Енглеске и СССР», стр. 3.

¹²⁹⁰ «Политика», 9 новембар 1940, стр. 4, «Приликом параде московског гарнизона маршал Тимошенко, народни комесар за војску, одржао је говор совјетској војсци».

разговора је регулисање односа између Тројног пакта и Совјетске Русије, као и разматрање питања од значаја у Европи. Следећих пет дана на првим странама „Политике“ су давани извештаји о поласку, доласку и боравку Молотова у Берлину, његовим разговорима са домаћинима. Петнаестог новембра у уводнику „У комуникеу који је издат после одласка г. Молотова из Берлина истиче се да је постигнута сагласност по свима важним питањима које интересују Немачку и Совјетски Савез“, док се у поднаслову преноси мишљење Турске да ће Совјетска Русија и даље остати неутрална у ратом захваћеној Европи. Указује се у чланку на велики значај који су сусрету придали домаћини, а са друге стране преносе се прилично штуре агенцијске званичне изјаве представника једне и друге стране, које истина у љубазном стилу говоре о својим партнерима. Следећих дана се местимично објављују извештаји новински из Немачке која са уважавањем говоре о СССР и прилично штури и уздржани из Москве, који начелно уважавају Немачку, али истичу спремност да се сачува совјетска неутралност. У броју од 20 новембра на страни три, објављен је чланак „Турска штампа истиче да Совјетска Русија сматра пријатељство Немачке кориснијим од пријатељства Енглеске“. По турској штампи постоје два важна разлога што Москва даје предност немачком пријатељству, а то је пре свега страх од немачког напада на сами СССР, пошто су немачке армије слободне по том питању, јер немају других изазова, а други разлог је могућност да се у договору са Немачком можда коригују потенцијално још неке совјетске границе, пре свега у делу Азије.

У броју од 27 новембра указује се на изванредан одјек изненадне посете совјетског генералног секретара за спољне послове Собољева Софији. У „Политици“ од 1 децембра се преноси извештај са преговора између САД и СССР који иду успешним током – „Преговори између Сједињених Држава и Совјетског Савеза, према изјави г. Самнера Велса, теку у пријатељској атмосфери“ (стр. 3). У броју од 4 децембра говорећи о нанкишкој кинеској – пројапанској (марионетској) влади, да ће се са њеним признањем сачекати да би се видела реакција СССР по том питању (стр. 4). У броју од 5 децембра доноси се чланак о прослави у СССР четворогодишњице новог устава, и набрајају се све уставне и важне законске промене од настанка совјетске власти (стр. 6). Током децембра су вести из СССР-а

биле нешто ређе него у претходним месецима, али и даље редовно афирмативне. Тако у броју од 16 децембра се преноси низ вести о повољном развоју совјетских механизованих трупа и успелим маневрима у широј области Ростова противваздушних снага (стр. 2). У броју од 19 децембра објављен је мањи чланак о писању софијских листова да је СССР показао појачано интересовање за Дунав. Овде би се могло додати да је Москва заправо била заинтересована после напада Италије на Грчку, и потписивања Тројног пакта са Мађарском и Словачком, те уласка немачких трупа у Румунију, још за Бугарску и делом Југославију, као последње земље које нису биле под директним осовинским притиском. У броју од 24 децембра преносе се извештаји ТАСС-а да је до садашња електрификација СССР дала импозантне резултате јер се производња електричне струје од 1913. године увећала за више од седам пута.¹²⁹¹

У уводнику „Политике“ од 12 јануара 1941. се говори о потписивању немачко-совјетског привредног споразума. На целој првој страни се дају утисци из Москве, а на другој из Берлина, али поново и из СССР везано за овај споразум. Цитирају се по том питању писања „Правде“, „Известие“, наводи руског државног радија. Тако се у писању „Извесите“ цитира да она констатује да СССР задржава своју неутралност ако развија извоз житарица или других пољопривредних производа рецимо у Немачку, а да са друге стране на пример САД извозе Британији најважније стратешко наоружање и задржавају статус неутралне државе. Совјетски лист при том не разуме зашто неки британски листови критикују совјетску трговину намирницама са Немачком, а при том Британија редовно увози и наоружање од неутралних земаља. У сутрашњем броју се на страни два преносе реакције из Лондона поводом потписаног трговинског уговора са совјетима где се указује да он има одређени шири значај у односима две силе, али у практичном смислу може имати низ ограничења због транспортних могућности. Следећих дана објављиване су повремене и издвојене вести о дипломатским активностима совјета, билатералним трговинским и техничким договорима претежно са суседима. У

¹²⁹¹ «Политика», 24. децембар 1940, стр. 4, «Прошло је двадесет година од како је усвојен план о електрификацији Совјетског Савеза».

броју од 23 јануара преносе се вести из СССР о обележавању Лењинове годишњице смрти, као и о низу одликовања у армији (стр. 4), а на страни седам већи чланак о успомени на Ану Павловну руску балерину. У броју од 24 јануара објављен је чланак о постизању споразума о побољшању совјетско-америчких трговинских односа. Током следећих дана сасвим су смањене вести у вези са СССР. Најзад 15 фебруара је објављен чланак који у светлу општег затезања ситуације на Далеком истоку калкулише да ли би аутоматски дошло до проширења совјетско-јапанског сукоба и на остале силе тројног пакта („Да ли тројни пакт обезбеђује помоћ осовине Јапану и у случају рата између Јапана и Совјетског Савеза“, стр. 6). У броју од 24 фебруара највећи део стране четири је посвећен вестима у вези Совјетског Савеза. Централно место заузима манифестација у совјетском посланству поводом 23-годишњице оснивања Црвене армије. Потом се преносе извештаји Тасс-а који демантује умешаност Москве око склапања бугарско-турског споразума. Извештај из СССР у вези тамошње прославе 23-годишњице Црвене армије дат је у сутрашњем броју у краћем чланку (стр. 3).

У броју од 26 фебруара на страни шест је пренета краћа вест да јапански министар спољних послова најављује пут у СССР ради потписивања пакта о ненападању две силе. И следећих дана су доношене повремено краће вести и информације из друштвеног и политичког живота у СССР-у и дипломатских активности совјета.

Почетком марта вести из СССР су имале фрагментарни и поврени карактер и углавном су се односила на преношење вести из унутрашњег политичког и друштвеног живота агенције ТАСС. Видело се упадљиво одсуство преноса совјетских реакција на нека важна збивања на Балкану, попут приступања Бугарске тројном пакту. У том случају, само је 5 марта пренета реакција немачких званичника на претходно негодовање совјета према Бугарској. „Политика“ није коментарисала ове догађаје, само је пренела званични став Немачке поводом тога,

који је опет бираним речима уз уважавање совјета указао на позитивну и очекивану компоненту приступања Бугарске тројном пакту.¹²⁹²

„Политика“ даје нешто мање саопштења и оцене совјетске званичне политике и штампе почетком марта месеца када се у Београду одлучивало да ли, и када приступити тројном пакту. Тако у броју од 7 марта, о СССР тек у културном делу, у чланку „Музика у Совјетској Русији“, на страни осам. Констатује се културна размена две земље и извођења за југословенске радио станице појединих совјетских композитора, као и гостовање Глиера и Прокофјева у Београду осмог марта. У броју од 10 марта на страни шест објављен је чланак „Московска *Правда* о енглеско-америчкој војној сарадњи“. У чланку се указује на велико приближавање две земље и након тога што је амерички Конгрес одобрио низ мера директне економско-војне сарадње две земље, САД повећавају број авиона и друге ратне технике који сваки месец испоручују Британији. У сутрашњем броју поново се даје преглед писања совјетске штампе о спољнополитичкој концепцији СССР.¹²⁹³ Преноси се писање „Правде“ која констаује да је СССР остао ван војног сукоба и има сигурност својих граница. Вести у вези СССР су заиста биле веома проређене током марта. Тако у броју од 19 марта се даје већи чланак (стр. 7) поводом смрти белоградејског генерала Венјамин Иванович Баскакова који је живео последње две деценије у Југославији, за кога се каже да је био проверени пријатељ српског народа. Тих дана се дају и повремене информације о доласку јапанског министра спољних послова у Европу, између осталог он је био и у Москви где се састао са Молотовом. У броју од 22 марта на првој страни у малом чланку-агенцијској висти, говори се о гаранцијама које СССР даје Турској о ненападању две земље у виду споразума који је потписан. Двадесет четвртог марта на првој страни „Политике“ објављена су и два чланка у вези СССР. У једном се преносе извештаји британске агенције „Јунајтед прес“ да између СССР и Турске неће доћи до потписивања

¹²⁹² «Политика», 5 март, 1941. уводник «Поводом саопштења агенције Тасс о догађајима у Бугарској у Берлину се истиче да је немачка акција била наметнута потребама рата против Велике Британије».

¹²⁹³ «Политика», 11. март 1941. стр. 4, «Московска *Правда* о спољнополитичкој ситуацији».

пакта, већ само уговора о пријатељству. Други чланак се односи на долазак јапанског министра спољних послова Мацоуке у Москву.

У броју од 25 марта наводи се, и то доста неочекивано (ако се узме у обзир да то није била централна тема писања „Политике“ ранијих седмица, па и месеци), да је председник владе Југославије Цветковић отишао у Немачку, ради продубљивања односа две земље. У даљем тексту се указује да се могу очекивати и неки важни догађаји, али се не каже који. У малом чланку на истој страни „Берлин и Москва“ се анализира однос две силе у вези могућих важних догађаја на Балкану, односно да ли је Москва са тим упозната од стране Немачке, на шта се даје неодређен одговор. На страни два се у чланку о односима совјетско-турским говори о потписивању уговора две земље, чији интензитет још не може да се сазна. Међутим на страни осам се прецизира да је између две земље потписали декларацију о ненападању у случају да једна од две земље буде у сукобу са трећом страном. На истој страни се у мањем чланку описује свечани испраћај јапанског министра спољних послова из Москве, ка његовој даљој турнеји по Еворпи. Следећих, судбоносних дана потписивања тројног пакта Југославије и потоњег пуча у Београду, о ставовима и вестима у вези СССР готово да и није било простора у „Политици“. До краја марта у пар случајева доношене су краће вести о задовољству у Турској потписаним споразумом са СССР. Тек петог априла на страни два у веома малом чланку преноси се писање „Правде“ о политичким променама у Југославији, за коју новинар Заславски каже да их треба поздравити. На страни пет се доноси више краћих чланака о збивањима у СССР. То су краће, углавном афирмативне вести, од поларне експедиције на северу, до кратких информација из појединих совјетских области. У броју од 6 априла, а то је последњи број „Политике“ који је изашао до рата, на страни 14 у кратком чланку се говори о изложби дечје књиге у Москви. Дакле, нешто смањен интензитет вести о политици СССР током 1941. године у „Политици“, у односу на рецимо период од пролећа 1940. године, па до краја те календарске године. Један од разлога је и велики притисак сила Осовине на Краљевину Југославију, која са друге стране за разлику од периода рата до капитулације Француске, када су вести из западних

извора имале извесну предност над немачким изворима, након тога даје не претерано велику, али ипак уочљиву предност осовинским изворима.

Најзад, о совјетско-југословенским односима овог периода, неколико цитата и података из совјетске историографије.

Када је у питању пуч од 27 марта, уврежено је мишљење да је британска политика одиграла најважнију улогу у његовом потицању, са чиме се слаже и савремени руски историчар Л. Ј. Гибински који се бави посебно југословенским питањем између два светска рата. Међутим он указује и на извесну, мада не претерано наглашену, улогу совјетског утицаја на пуч од 27 марта. Тако наводи документа МИД, обнародована 1989.¹²⁹⁴ у којима се датирано од 1 марта, Лебедов совјетски дипломата спомиње да је у Москву дошао Б. Симић (иначе близак Мустафи Голубићу за кога Гибински наводи да је био резидент совјетске обавештајне службе у Југославији) који је добио тајна овлашћења да преговара са совјетском страном.

Гибински наводи да је совјетска страна била потпуно обавештена у исто време о намерама владе Цветковића и Мачека да потпише пакт. Тако у прилог томе наводи да је још Вишински у разговору у Москви са југословенским послаником Гавриловићем 22. марта изјавио да зна ће Југославија потписати споразум – пакт којим би се приклонила силама Осовине. Одмах потом југословенски комунисти су добили преко Коминтерне, укључујући и самог Тита, сугестије да развију демонстрације против приступања Југославије Тројном пакту, о чему постоји и један сачуван телеграм.¹²⁹⁵

Савремена руска историчарка Решетникова закључује да је Југославија била та која је након смене власти 27. марта, показала иницијативу у склапању споразума – пакта са СССР, од саме Москве. Са друге стране СССР је то прихватио, али у дозираном смислу. СССР је прихватио да пружи подршку Југославији, нарочито након пуча 27 марта. Са друге стране Москва није желела да се директно конфротира са Немачком, пошто је укупна Стаљинова стратегија тог периода била

¹²⁹⁴ Вестник МИД, 1989, Н. 15. с. 57.

¹²⁹⁵ СССР, *Восточная Европа и Вторая мировая война 1939-1941*, Роосийская академия наук, Институт славяноведения, Наука, Москва, 2007, стр. 295-296.

да се избегне давање повода за немачку агресију на СССР. СССР у том периоду, када је још увек био ван светског сукоба, није био посебно наклоњен ни Британији, па је на Југославију гледао са симпатијама и жељама да она сачува своју независност и неутралност. Када је Југославија била на путу ка потписивању Тројног пакта, симпатије Москве ка Београду су попуштале.¹²⁹⁶

Међутим, готово супротно овој тези, савремени руски историчар Гибиански износи тврдњу да је заправо совјетска страна имала свој интрес, па и суптилну иницијативу за потписивање споразума са Југославијом. Понављајући да је за тезу у прилог југословенске иницијативе заправо главни документ обнародован од совјетске државе 1989. у коме се види да је 30. марта 1941. југословенски генерал Богољуб Илић, пренео иницијативу Симовића за потписивање совјетско-југословенског споразума о пријатељству, што је том приликом саопштио совјетским дипломатама Лебедеву, Самохину и Солодову. Са друге стране, Гибински износи чињеницу да је још 29 марта Тито добио депешу од Коминтерне у којој се тражи прекид демонстрација. Совјетска страна је сматрала да треба потписати са Југославијом споразум „О пријатељству и ненападању“, који би ипак дао извесну подршку Југословенима. Међутим, након што је Молотов 4 априла то саопштио немачком посланику Шуленбергу, Немачка је изразила незадовољство, па је у даљем току израде споразума, совјетска страна оклевала да да озбиљније гаранције Југословенима у правцу подршке интегритету у случају потенцијалног напада. Ипак, на крају је, захваљујући изричитости Гавриловича и југословенским молбама, потписана коначна верзија споразума, а Стаљин се сагласио да преко Одесе буде послат извештај ратни материјал Југословенима. Међутим, због скоре немачке агресије мало је тога могло да се спроведе у пракси.¹²⁹⁷

Историчар Гибиански покушавајући да документује совјетско држање за време априлског рата наводи два момента, и оба су се догодила 13 априла, и то један незванични и један званични. Када је у питању званични, то је разговор

¹²⁹⁶ СССР, *Восточная Европа и Вторая мировая война 1939-1941*, Роосийская академия наук, Институт славяноведения, Наука, Москва, 2007, стр. 297-298.

¹²⁹⁷ СССР, *Восточная Европа и Вторая мировая война 1939-1941*, Роосийская академия наук, Институт славяноведения, Наука, Москва, 2007, стр. 299-300.

Вишинског са мађарским послаником у Москви И Криштофом. Вишински је протествовао Мађарској због суделовања у агресији на Југославију, посебно критикујући да је Будимпешта четири месеца пре тога потписала са Београдом пакт о војној сарадњи. Вишински је одбио и аргумент мађарског посланика, да је у Загребу формирана 10 априла тзв. Независна држава Хрватска, што наводно мотивише Будимпешту да штити своју мањину у Југославији. За Вишинског је то била агресија Мађарске, која је од 6 априла у томе учествовала. У том правцу је и ТАСС, као и совјетска штампа пренели овај негативан став СССР према мађарском агресији на Југославију. Истог тог дана, 13 априла, Стаљин је дошао на железничку станицу у Москву, где је готово ван протокола дошао на дочек јапанском министру спољних послова који се враћао из вишедневне посете Европи, односно земљама Осовине. Стаљин је том приликом се поздравио и са Немачким дипломатом из посланства у Москви, стегао руку и изјавио гласно „Ми дужни остати друговима“, а овај догађај нису забележили совјетски медији.¹²⁹⁸

Совјетска политика на челу са Стаљином је на сваки начин покушавала након слома Југославије, да не изазива Немачку, и да макар одгоди њену агресију на себе, ако не и отклони такву могућност. Томе у прилог можемо посматрати и чињеницу да је званична Москва 8. маја 1941. разрешила дипломатске односе са окупираним од стране Немаца и њихових сателита земаља Белгијом, Норвешком и Југославијом, с образложењем да су оне изгубиле претходно свој суверенитет. Руски историчар В. К. Волков, указује да је после напада сила Осовине на Југославију, СССР заузео једну политику избегавања било какве конфротације са Немачком, покушавајући да добије на времену и потенцијално одгоди њихов вероватни напад, који је ипак уследио 22. јуна.¹²⁹⁹

¹²⁹⁸ СССР, *Восточная Европа и Вторая мировая война 1939-1941*, Роосийская академия наук, Институт славяноведения, Наука, Москва, 2007, стр. 300.

¹²⁹⁹ СССР, *Восточная Европа и Вторая мировая война 1939-1941*, Роосийская академия наук, Институт славяноведения, Наука, Москва, 2007, стр. 442.

Образложење и допуна структуре рада анализом најважнијих актера и области југословенске политичке јавности у перцепцији СССР-а

Определили смо се за структуру рада која је извршена на обједињавању основе временске периодизације и посебно на основу тематског одређења.

Паралелно, односно поред постојања структуре временске периодизације рада, овде је уграђена и тематска структура рада. Она је заснована на комплексности теме рада, која изискује специфичан приступ његове обраде, укључујући и структуру. Временска периодизација у структури рада је неопходна, јер се ради о историјској теми и приступу пре свега историјском, али она није сама по себи довољна. Наиме, у посматраном временском хоризонту није долазило до нарочито наглашених промена у југословенско – совјетским односима, посебно имајући у виду наш предмет рада, а то је посматрање односа југословенске политичке јавности према СССР. Тако су званични односи југословенски према СССР били уз све повремене промене, ипак релативно унисони, без успостављања директних и комплетних дипломатских односа све до 1940. године, дакле готово на самом крају посматраног временског хоризонта нашег рада. У исто време ови односи су остали током безмало читавог међуратног периода хладни, и чак на ивици непријатељства и нетрпељивости, превасходно из идеолошких разлика. Међутим како је у структури југословенске политичке јавности постојала огромна разлика у ставовима према СССР то смо сматрали неопходним да би се због адекватне и темељне обраде предмета рада, паралелно са структуром рада базираном на временској периодизацији успоставила и структура рада базирана на тематском моделу.

У тематској структури посебно место би имало посматрање политичких и друштвених актера од посебног значаја за креирање политичке јавности у Краљевини. Другу целину анализе би представљали сами медији.

Од актера у југословенској политичкој јавности посебно место заузима Двор, пре свега позиција у односу на предмет рада два представника породице

Карађорђевић који су били на власти. Први је краљ Александар Карађорђевић, а потом кнез Павле Карађорђевић. У мањој мери може се обратити пажња и на ставове других истакнутих представника династије Карађорђевић, као и Двора као институције од посебног значаја у политичком животу и јавности Прве Југославије.

Краљ Александар Карађорђевић је имао веома снажну улогу у политичком и друштвеном животу Југославије, све до своје смрти у Марсејском атентату октобра 1934. године. По Видовданском уставу, улога монарха је била истакнута у политичком животу земље. Међутим, од Шестојануарске диктатуре почетком 1929. улога краља Александра је још више повећана, што је делом и *de jure* регулисано новим Уставом из 1931. (тзв. октроисани Устав). Александар Карађорђевић је уживао велики углед у народу, али и у војсци, највише захваљујући свом држању за време ратних сукоба 1912-1918. Његова доктрина југословенског интегрализма, на дуже стазе посматрано није доживела успех. У том правцу он се највише ослањао на Француску као силу која је давала подршку интегритету и међународном положају Краљевине СХС, рачунајући и културни и војно-политички утицај. Краљ Александар је имао искрених симпатија према Русији, али је у међуратном периоду, након Октобарске револуције, новоформирану СССР сматрао идеолошким и политичким противником. Тај став треба јасно раздвојити од његове русофилије, која се и у међуратном периоду манифестовала у виду наклоности према белим мигрантима и њиховом повлашћеном положају у југословенском и српском друштву, према руској православној цркви и према неговању традиционалног односа и пијетета према Русији и руском историјском наслеђу.¹³⁰⁰ Краљ Александар је у својој младости у Русији завршио најелитнију високу војну школу Пажевског корпуса. Љубодраг Димић у вези краља Александра и утицаја царске Русије на његово образовање и васпитање каже «...Строго војничко васпитање које је почео да добија са несвршених петнаест година живота, школовање у елитном пажевском корпусу у Петрограду, вишегодишњи боравак у

¹³⁰⁰ Тимофејев наводи да су значајни део српске елите који је био русофилан, „предводили краљ Александар Карађорђевић (1888-1934) и патријарх Варнава Росић, који су се школовали у царској Русији и гајили симпатије према руским избеглицама.“ у Алексеј Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, 2010, стр. 27.

царистичкој Русији, суочавање са самодржављем и стасавањем у условима који нису пружали прилику да упозна климу демократског живота, пресудно су утицали на формирање његове ауторитарне личности...»¹³⁰¹

У том правцу он је показивао неупоредиво већу блискост према Русији и свему што је руско, у односу на кнеза Павла Карађорђевића, који ће заузети позицију првог намесника, након Александрове смрти октобра 1934. године. Драгољуб Јовановић наводи да је краљ Александар из више разлога одбијао да призна СССР, због белих Руса, посебно њене елите, током првих година двадесетих због Британије и у мањој мери Француске, па чак и због наговарања неких белих Руса да Александар може полагати право на руски престо. У исто време Александар «се лично никад није много изјашњавао против Москве. Чак се за време диктатуре хвалио да је 'доста радио са Совјетима, али преко Ататурка'.»¹³⁰²

У свом државничком опусу, краљ Александар је у спољнополитичкој равни, показао минималне назнаке могућности извесног отопљавање односа према СССР, тек у периоду од последњих годину-две дана свог живота, што је и било повезано са извесним модификацијама спољнополитичке политике Београда у односу на период од 1918. године.¹³⁰³ Дотадашње безусловно ослањање на Француску,

¹³⁰¹ Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, Србија и Југославија, САНУ, огранак у Новом Саду; Беседе, издавачка установа православне епархије Бачке; Друштво историчара Јужнобанатског и Сремског округа, Нови Сад, 2001, стр. 102.

¹³⁰² Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 72.

¹³⁰³ Драгољуб Јовановић међутим наводи да је још у периоду 1927-1928. дошло до минималног отопљавања на унутрашњополитичкој равни односа према СССР јер су више толерисани, заправо мање санкционисани индивидуални односи и посете СССР-у, где су рецимо Драгиша Васић и Дарко Рибникар као умерени левичари, али не и тврди противници режима, одлазили и после објављивали чланке у Времениу и Политици о стању у СССР. Јовановић каже да „...Режим као да је увиђао да може бити неке користи од било каквог додира са Совјетима, макар то долазило од левичара или неутралаца.“ у Д. Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“, 1997, стр. 72. Ипак, намеће се закључак, да ове минималне тачке умањивања репересивног односа према свему што долази из СССР-у током овог периода од стране актуелног режима, не можемо подвести под видљивом државном политиком укупног отопљавањем према њему, какав је рецимо наступио 1933-1934. за живота краља Александра Карађорђевића.

доживело је извесно кориговање, што је вероватно највише последица проблема званичног Београда да изађе на крај са својим агресивним суседом Италијом. Наиме Југославија је покушавала да у Француској нађе подршку још од 1918. године, у правцу покушаја обуздавања италијанског притиска. Сама Француска је калкулисала у односу на супротностима између Италије и Југославије, покушавајући да задржи утицај на обе земље, у исто време се трудећи да изглади њихове противречности.

Кнез Павле је до убиства краља Александра у Марсеју 1934. године, имао веома скромну улогу у политичком животу Југославије. Након тога, све до 27 марта 1941. године, његова улога је веома важна, пошто он постаје Први намесник. У односима са СССР његова улога је изражена, баш због његовог антикомунистичког става, који је био посебно наглашен. Томе треба додати да је он био један од ретких важних политичких личности међу Србима тог доба, који не само да није имао изражене симпатије према Русима, већ чак и изван анимозитет. То се може делом објаснити и његовим образовањем и доминантном улогом изразито конзервативних британских политичких кругова на њега. Историчар Богдан Кризман у вези концепције кнеза Павла у периоду док је водио Намесништво 1934-1941. је следеће: «антикомунизам и стога непризнавање СССР и избегавање сарадње са совјетском дипломатијом (до 1940); британско-њемачко зближење с усмјерењем нацистичке експанзије према СССР-у, а у том погледу осигурати добре и економски плодноне југолавенско-њемачке односе; чување интегритета државе превладавањем супротности са сусједима билатералним уговорима уз приближавање Риму и побољшање узајамних односа, с тим да добри односи Београда с Берлином представљају евентуално покриће и осигурање државе и њеног интегритета од немирног и увијек потенцијално опасног италијанског сусједа.»¹³⁰⁴

Бранко Петрановић је анализирајући британске дипломатске извештаје из међуратног периода приметио да је «Кнез Павле Карађорђевић насликан у овим

¹³⁰⁴ Богдан Кризман предговор књизи Јакоб Хоптнер, *Југославија у кризи 1934-1941*, Отокар Кершовани, Ријека, 1973, стр.9, цитат.

извештајима на крајње позитиван начин, будући да су га Британци сматрали својим човеком, а при томе и интелектуалцем којему је својствен англосаксонски начин виђења ствари и размишљања о свету, друштву и људима.»¹³⁰⁵ У годишњем извештају за 1936. годину, који је објавио историчар Живко Аврамовски, стоји следеће: «...Докле год кнез намесник буде давао, као што сад даје, смернице југословенској спољној политици, ова земља се никада неће наћи међу непријатељима Велике Британије. Његово проенглеско расположење, повремено је представљало аргумент у рукама опозиције, која је оптуживала владу да из пријатељства према Великој Британији води стерилну политику...»¹³⁰⁶

Британски историчари Нил Балфур и Сели Мекеј, у својој књизи Кнез Павле Карађорђевић се у принципу према њему односе са симпатијама.¹³⁰⁷ У овој биографији Кнеза Павла, односи са Совјетском Русијом се спомињу само у пар наврата. Аутори наводе да су Срби и Руси веома блиски и међусобно пријатељски народи, а да је династија Карађорђевић у блиским односима са Романовим, чак и у крвном сродству. Међутим, „...Постојање снажне руске мањине у Југославији, уз географску близину две земље, омогућило је да вести о свирепостима и убиствима редовно стижу, па је то само потхрањивало страх од болшевизма. И сам Павле потпуно је делио тај страх: био је противник тог режима и плашио се совјетских амбиција.“ Балфур и Мекеј потом наводе да је Павле најзад у пролеће 1940. године схватио да од Русије једино може добити помоћ у односу на опасност од сила Осовине, па је дао сагласност да се са Москвом успоставе дуго одлагани пуни дипломатски односи. Аутори подвлаче непријатан утисак који је кнез имао док је примио у аудијенцију првог амбасадора СССР.¹³⁰⁸

Тимофејев описује кнеза Павла на следећи начин: «Принц Павле који је преузео врховну власт у држави, рођен је у Петербургу 1893. године, а његова

¹³⁰⁵ Бранко Петрановић, *Историографске контроверзе*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998, стр. 169.

¹³⁰⁶ Живко Аврамовски, *Годишњи извештаји Британског посланства у Београду, 1920-1938*, из дела извештаја за 1936. годину. Архив Југославије, Београд, 1986.

¹³⁰⁷ Нил Балфур, Сели Мекеј, *Кнез Павле Карађорђевић*, Литера, Београд, 1990. Наслов оригинала Neil Balfour and Sally Mackay, *Prince Paul of Yugoslavia*, Hamish Hamilton, London, 1990.

¹³⁰⁸ Нил Балфур, Сели Мекеј, *Кнез Павле Карађорђевић*, Литера, Београд, 1990. стр. 130-131.

мајка је била руска племкиња А. П. Демидов, и по рођењу он је био руски држављанин (добрио је српско држављанство тек 1904). Ипак, одређене околности из породичног живота (развод родитеља 1895) и пре свега школовање у Оксфорду начинили су од њега класичног припадника англофилске струје у српском друштву, који је повезивао своје симпатије и будућност са козервативним круговима енглеске елите.¹³⁰⁹ Драгољуб Јовановић у својим *Политичким успоменама* о кнезу Павлу када је вршио намесничку улогу у другој половини тридесетих каже: «У Стојадиновићу и Корошцу наша буржоазија је нашла супротно од онога што су били Рузвелт у Америци, Блум у Француској, Масарик са Бенешом у Чехословачкој, реформатори револуционари, у већој или мањој мери демократски социјалисти. Изнад њих је стајао кнез Павле, слаб и неупућен, уплашен од Хитлерове снаге, без везе са правом Енглеском, без икакве са Француском, непријатељски расположен према Русији.»¹³¹⁰ Јовановић највише замера кнезу Павлу да се, попут Стојадиновића ослонио на Немачку и Британију, а у пракси више на силе Осовине, занемаривши традиционалне српске савезнике Француску и Русију. Већина историчара се слаже да су се кнез Павле Карађорђевић и Милан Стојадиновић ослањали пре свега на Британију и Немачку, а Стојадиновић у целини превасходно на силе Осовине, поштујући и прихватајући британски утицај, пре свега, као и кнез Павле, њихових аристократских и у целини високих политичко-привредних кругова.

Милан Стојадиновић, је био једна од најважнијих политичких личности међуратног периода, као један од лидера радикала, потом лидер Јерезе, председник владе од 1935. до почетка 1939. Овај државник и талентовани економиста није показивао наклоност према Совјетској Русији, напротив био је веома нетрпељив према болшевичком режиму у њој. Истина за разлику од кнеза Павла није показивао никакве елементе русофобије, већ је више важио за прагматског политичара. У југословенском издању Стојадиновићеве књиге «Ни рат ни пакт» објављене 1970. године у Риједи, писац предговора историчар Душан Бибер тврди

¹³⁰⁹ Алексеј Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, Институт за новију историју Србије, 2010, стр. 27, цитат.

¹³¹⁰ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Четврти том, «Искуства», Београд, 1997, стр. 155.

да је пресудну улогу на политику владајућих структура у Краљевини током друге половине тридесетих имала британска политика, што се посебно односи на првог намесника кнеза Павла и председника владе Милана Стојадиновића. «Стојадиновићева влада образована је 24. јуна 1935. године. Можда није случајно да до образовања те владе долази неколико дана после потписивања британско-немачког поморског споразума о тонажи немачког ратног бродовља. Тај споразум, склопљен иза леђа Француске и уз њено оштро негодовање, био је нов двостран прекршај версајског мировног уговора са Немачком. Није била никаква тајна да је тим споразумом Немачка добила пре свега јачи положај на Балтику и то против Совјетског Савеза а не против Велике Британије. Приликом избора Милана Стојадиновића за нову политичку комбинацију имао је великог утицаја управо Невил Хендерсон, од 1929. до 1935. године британски посланик у Београду, касније последњи британски амбасадор у Берлину, који се залагао за споразум између Лондона и Берлина. Он је био блиски пријатељ краља Александра и кнеза Павла. Хендерсон је у круговима у Берлину акредитованих страних дипломата важио као пронацистички усмерени политичар... Чехословачки посланик у Берлину Мастни често је могао да чује Хендерсона како хвали реализам Стојадиновића. ...Стога је сасвим погрешно сматрати да је инспирација за спољнополитичку оријентацију Стојадиновићеве владе долазила из Берлина или Рима. Напротив, то су били они конзервативни, али врло утицајни британски политички кругови, који су веровали да је са нацизмом могућ и потребан *modus vivendi* и политички споразум. Док се краљ Александар залагао за мир на Рајни, за споразум између Лондона и Париза, главни циљ политике кнеза Павла био је споразум између Лондона и Берлина. Рат у Европи, сматрао је Павле, користио би само бољшевизму и Совјетској Русији. У Београду су у јавности повремено пуштане ‘дискретне’ гласине да је спољна политика Југославије договорена у Лондону. Али стога, како пише Хуг, Ситон-Вотсон, та политика није постала ништа популарнија и привлачнија, већ је напротив престиж Велике Британије све више падао у очима југословенске јавности.»¹³¹¹

¹³¹¹ Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Југославија између два рата, Отокар Кершовани, Ријека,

Милан Стојадиновић у свом делу «Ни рат ни пакт» међутим негира било какав свој лош однос према Русима, указујући са друге стране да спада, као и велика већина Срба у русофиле. Не признавање СССР и извесну дистанцу према њему, док је он био на власти, тумачи делом стицајем околности, а делом реалним потребама тадашње политичке ситуације у земљи. Приликом своје посете председнику Турске Ататурку 1936. године у октобру као председник владе Југославије, више пута је разговар вођен о односима Београда према Совјетској Русији. Ататурк је назначио велики значај Русије кроз историју, и о њеним тежњама да савлада Турску и освоји Босфор и Дарданеле, што и у тадашње време, уз поправљање односа Турске и СССР у међуратном периоду до нивоа савезништва, још увек чини извесну дозу опрезности у односима две земље. Следећег дана посете Ататурку, био је приређен велики пријем и бал, ком приликом је домаћин упознао Стојадиновића, између осталог и са руским војним аташеом у Турској. «..Те ноћи имао сам прилику и да посебно разговарам са руским генералом Ајдеманом. Висок, лепо развијен официр, са плавим очима чинио је одличан утисак. По имену судећи можда је био из балтичких области, или пореклом Швеђанин. За време Првог светског рата био је царски генералштабни официр. У време доласка у Анкару сматрао се као један од најбољих организатора совјетске авијације. Кад се нађосмо сами, седећи на једној клупи у углу једног од мањих салона, он поведе разговор о томе: зашто Југославија није признала Совјетску Русију?

Дадох му неколико објашњења, подвлачећи да Југославија, иако није признала Совјете, никад није иступила против њих. Она није ни у једном политичком пакту ни са којом од великих сила и неће ући ни у какав пакт, који би био уперен против Совјетске Русије, а који би евентуално могао увући Југославију у оружани сукоб са Совјетима. Овластих га да ову моју изјаву може саопштити надлежним круговима у Москви. Затим наставих: Захвалност српског народа према руском, особито из времена светског рата 1914, тако је дубоко укорењена код нас да је немогуће замислити један оружани сукоб између нас, па ма какав био

1970. цитат из Увода Душана Бибера, стр. XIV

политички режим у Русији. То је унутрашња ствар самог руског народа, у шта ми немамо право да се мешамо. С друге стране опет морам рећи да у Београду постоји веровање у опасност од болшевичке пропаганде и да би се опасност само повећала ако би московска влада отворила своје посланство у Београду. Југославија је врло млада држава, недовољно учвршћена унутра, са извесним нерешеним проблемима и за то су њој потребне још неколико година потпуног мира, спољног и унутрашњег, ради свога консолидовања, док не преболи своју дечју болест, додадох смејећи се. Пошто ме је врло пажљиво саслушао, генерал Ајдеман ми одговори тихим тоном и као мерећи сваку реч. – То што Југославија није нигде иступила против Совјета, то није довољно. Ви треба да извршите и формално признање и обновите дипломатске односе. Треба разликовати владу СССР од Комунистичке партије. Влада је једно, Партија је друго, и ако вам влада обећа да неће спроводити болшевичку пропаганду, онда можете бити сигурни да ће то обећање бити и одржано.»¹³¹² Следећег дана посете Анкари Стојадиновић је имао детаљне разговоре и са министром спољних послова Арасом, између осталог и о Совјетској Русији. Том приликом Арас је изложио свом госту из Југославије суштину совјетско-турског споразума, и у исто време се интересовао за совјетско-југословенске односе. Стојадиновић, је како је то навео у својој књизи, одговорио да Југославија неће правити никакве пактове, нити преузимати на себе обавезе уперене против СССР. «..Остаје отворено питање признавања Совјета од стране Југославије и обнове дипломатских односа. За сада у Београду преовлађује мишљење да не изгледа опортуно за Југославију да тај корак учини. У томе смислу говорио сам синоћ опширније и са совјетским генералом Ајдеманом.»¹³¹³

Важну улогу у односу према СССР, али и Русима у целини, у југословенском јавном мњењу међуратног периода, развијала је Српска православна црква. Она је имала традиционалне везе са Русијом, пре свега

¹³¹² Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Југославија између два рата, Отокар Кершовани, Ријека, 1970, стр. 391-392. У наставку Стојадиновић наводи да је за две године приликом «чистки» у совјетској војсци стрељан и генерал Ајдеман.

¹³¹³ Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Југославија између два рата, Отокар Кершовани, Ријека, 1970, стр. 400.

захваљујући самом православном хришћанству. Са друге стране, у овом периоду, пре свега на његовом самом почетку, она изражава негативан став према режиму новоформираног СССР, у односу на ранију царску Русију. Када су у питању руске избеглице, СПЦ је веома наклоњена према њима. У политици СПЦ према СССР и Русима уопште, важну улогу су имала и личности два патријарха, која су у овом периоду стајала на челу српске патријаршије. Када је у питању патријарх Варнава Росић, који је на том месту био све до уочи Другог светског рата, његов став према Русима је у сваком случају био афирмативан, чак и изнад уобичајене русофилије која је иначе уочљива код највећег дела српског народа. Варнава Росић се школовао у царској Русији, где је био питомац Петроградске духовне академије. Он је гајио посебне симпатије према руским избеглицама, па су и у његовој најближој околини, у самој Патријаршији, они били заступљени највише у послузи и окружењу.

Када је после смрти патријарха Варнаве на то место дошао Гаврило Дожих, чини се да је тек нешто умањена симпатија највишег врха СПЦ према руској емиграцији. У том смислу Тимофејев каже «Знатно хладнији него код патријарха Варнаве био је и однос према Русима његовог наследника – патријарха Гаврила, који је имао негативно искуство из контакта са руским монасима у Дечанима још у свој младости.»¹³¹⁴

Када су у питању државници, лидери Народне радикалне странке Никола Пашић као посебно истакнута историјска фигура, а потом у мањој мери значајни лидер Демократске странке Љуба Давидовић и Земљорадничке странке Јован Јовановић, ради се свакако о особама дубоко прожетим русофилијом. То за свакога од њих појединачно посматрано није спорно, још из периода Краљевине Србије. Међутим у оквиру Краљевине Југославије (СХС) у новоизмењеним околностима

¹³¹⁴ Алексеј Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, Институт за новију историју Србије, 2010, стр. 27 то наводи према више извора попут Маевск В, *Русские в гославиин, Взаимоотношени России и Сербии*, т. 2, Н- орк, 1966, стр. 225, 227; Радић Р, *Живот у временима: Гаврило Дожих (1881-1950)*, Београд, 2006; Кузмичева Л. В, „Представители императорского дома Романовх о Карагеоргиевичах и Петровчач“, *Нововековне српске династије у мемоаристици*, Београд, 2007, стр. 261-284;

створене Совјетске Русије, и они се налазе у специфичној улози односа према СССР. Пашић и даље задржава и показује своју русофилију пре свега у изузетној наклоности и подршци белим руским емигрантима. Када је пак у питању однос према Совјетској Русији, он је са једне стране уздржан јер одбија успостављање међусобних односа, у чему следи и ставове краља Александра. Са друге стране, док је он био на власти у Краљевини СХС (све до своје смрти децембра 1926.), званични Београд је ипак показао неколико гестова према новим властима у Русији, који се могу повезати са општом русофилијом њених водећих политичара, а пре свега и самог Пашића. Прво је одбијан на сваки начин да се пошаљу трупе и учествује у странијој војној интервенцији. Друго, званични Београд је избегавао дуго да призна независност отцепљених нових земаља од СССР (то се пре свега односи на балтичке републике Естонију, Летонију и Литванију). Затим, скупљана је помоћ за гладне у Совјетској Русији, и тражен начин за доставу те помоћи, пре свега преко Црвеног крста међународног, пошто се није тада имао директан контакт са новом државом.

Када су пак у питању Љуба Давидовић и Јован Јовановић, они су, поред своје неспорне опште русофилије, имали и знатно попустљивији однос према новој совјетској држави, у односу на Пашића. А можемо рећи, посебно у односу на Двор. Наиме, и Давидовић, а на основу стенографских белешке у Народној скупштини које смо цитирали, посебно Јован Јовановић, су се односили прагматски према новој Совјетској Русији. Са једне стране су истицали да нове большевичке власти, многим својим потезима, а нарочито укидањем вишестраначја и парламентаризма, прогоном неистомишљеника, укључујући и цркву, национализацијама имовине владајућим структурама и др, заслужују најтежу критику. Са друге стране, су временом све више истицали да попут других све бројнијих држава и сила, и званични Београд треба да успостави дипломатске и трговинске односе са Москвом.

Породица Прибићевић је имала велику специфичну тежину у политичком животу међуратне Југославије. Светозар, Милан и Адам Прибићевићи су посебно били истакнути. Милан Прибићевић је при крају свог живота написао политичку платформу 1936, коју су потом многи прозвали његовим политичким тестаментом.

У том тексту се спомиње и Совјетски Савез. Прибићевић позива српске политичаре да задрже добре односе са Хрватима и уговорну државну заједницу са њима. Изнад свега је важно по Милану Прибићевићу, да Срби остану на окупу, да чврсто међусобно сарађују и буду повезани на најразличитије начине. У тексту је Совјетска Русија споменута као пример земље која је успела да развије снажну армију, док се потом на самом крају текста наводи «Никад не заборавите Русију, сељачку и словенску. Она је наша мајка и заштитница. Увек нас је помагала. Увек ће нас помоћи.»¹³¹⁵

Следе политичке странке, које би смо посебно могли да разврстамо на десницу и левицу. У односу према СССР могли би смо разликовати део политичког јавног мњења и према регијама, националном и верском саставу становништва. Ту би наилазили и на појмове антисовјетизма (антикомунизма) и русофилства у исто време, што је често случај са крајевима са православним, претежно српским становништвом блиском режиму. Супротни су примери просовјетских ставова са русофилским или чак русофобским односом.

Радикална странка, а то је већ напред наведено по питању Пашића, се према Русији односила традиционално са изразитом русофилијом, са којом је историјски и била препознатљива у својој спољнополитичкој концепцији. Са друге стране након Првог светског рата и доласка бољшевика на власт, радикали су подржавали политику Двора, да се не успостављају дипломатски односи са Москвом. Из стенографских белешки Народне скупштине видимо наглашену русофилију, која се пре свега читавала у подршци бројној белог емиграцији у Краљевини СХС (Југославији). Након Диктатуре и обнове вишестраначја, долази до поделе радикала на неколико фракција. Она водећа, окупљена око Стојадиновића, истрајавала је на одбијању успостављања дипломатских односа са Москвом, али истичући да се ради само о тактичком потезу и да се чека прави тренутак. Са друге стране сам Стојадиновић није имао до ступања на власт 1935. изражене посебно критичке ставове према СССР, чак је више пута спомињао прагматске могућности

¹³¹⁵ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Култура, Архив Југославије, Четврти том, „Искуства“ Београд, 1997, стр. 237.

трговинских и друих односа сарадње. Међутим, као председник владе, истрајавао је не само на неуспостављању дипломатских односа са Москвом, већ је и избегавао теме у вези СССР у својим излагањима. То се примети и у вези других министара, посебно спољних послова у његовој влади, који су у том троипогодишњем периоду, врло ретко у својим експозеима у Народној скупштини третирали СССР. Сама политика Стојадиновића на спољнополитичком плану, а то смо детаљно обрађивали у овом раду, се ослањала примарно на уважавање британске политике (али посебно њених конзервативних кругова крупног капитала, и наглашеног антисовјетског става), те у исто време приближавање и Осовинској политици. Са друге стране Стојадиновић је прилично игнорисао француску политику, укључујући и његов статички и у суштини неискрени, али прикривани стварни однос према Малој антанти. Према СССР је задржао одсуство сарадње, заправо радило се о изузетној неспремности на било какву суштинску сарадњу, што се може видети делом и из односа листа Време према Совјетској Русији тог периода. Заправо лист Време је имао у односу на Политику, далеко мање интересовање и простор вестима у вези СССР, а са друге стране, у првом плану су биле критичке и лоше вести, па се та концепција може сматрати начелно и недобронамерном према Совјетској Русији.

Посебну пажњу је у страначкој лепези изазивала Хрватска сељачка странка која је у међуратном периоду била свакако најмасовнија хрватска партија. Њу су до 1928. водила браћа Радић, а потом Влатко Мачек. Драгољуб Јовановић у свом делу *Политичке успомене*, наводи да је ова странка, као сама браћа Радић, посебно у периоду када је носила и назив републиканска, имала посебне симпатије према СССР. Тако су критичари браће Радић и ХРСС у то време етикетирали њих често као «бољшевице», «агенте Москве» и др.¹³¹⁶ Радић је заступао и идеје о «зближавању са Русијом и уједињењу са Бугарима», чак и непосредно пошто је ушао у власт средином двадестих.¹³¹⁷ Утицај ХРСС на политику владе према СССР

¹³¹⁶ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Култура, Архив Југославије, Први том, „Заноси“ Београд, 1997, стр. 130.

¹³¹⁷ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Култура, Архив Југославије, Први том, „Заноси“ Београд, 1997, стр. 285.

постојао је чак и када је ова странка била у опозицији. Тако је у декларацији владе лета 1924. (у којој је ДС имала већину), о спољној политици земље ушао и став „спремности да се уз извесне услове успоставе дипломатски односи са СССР.“¹³¹⁸ Заиста Радић је и приликом свог боравка у Москви показивао симпатије за владу Милана Давидовића. Историчар Бранислав Глигоријевић наводи да су против Радића даване изјаве и квалификације да је пријатељ и сарадник СССР-а и од представника дипломатског кора Југославије у Европи: «У тој борби ангажовани су и политичари ван земље, иначе блиски радикалским и дворским круговима, поједини посланици на страни, који су требало својим извештајима о наводној ‘большевичкој опасности’ која у земљи прети од Радића, да унесу забуну и изазову несигурност у влади. Тако је посланик у Бечу Милоје Милојевић слао лично Давидовићу (као председнику владе – примедба Д.П.) извештаје са вестима о ‘везама Радића са непријатељима државе’, о сарадњи неких чланова ХРСС при листу Балканска федерација који подржава СССР и др. Исти циљ имали су и извештаји сличне садржине које је слао посланик из Берлина, Живојин Балугчић.»¹³¹⁹ О боравку Радића 1924. године у Москви више аутора наводи да је он већ у свом одседању у Бечу био у додиру и сарадњи са Совјетима.¹³²⁰ Глигоријевић наводи контакте «са совјетском обавештајном службом, а затим је успоставио директну везу са шефом совјетске амбасаде у Бечу Логановским».¹³²¹ Из тог периода датира посебно повољно писање о совјетима у листу ХРСС и

¹³¹⁸ Бранислав Глигоријевић, *Демократска странка, и политички односи у Краљевини СХС*, Институт за савремену историју, Београд, 2009. стр. 228. На истој страни се наводи у наставку спремност владе у исто време да се обрачуна са свим покушајима промене поретка у земљи насилним путем.

¹³¹⁹ Бранислав Глигоријевић, *Демократска странка, и политички односи у Краљевини СХС*, Институт за савремену историју, Београд, 1970. стр.417.

¹³²⁰ Архив Југославије, збирка браће Радић, записник са саслушања Стјепана Радића; Бранислав Глигоријевић, *Демократска странка, и политички односи у Краљевини СХС*, Институт за савремену историју, Београд, 2009. стр. 237; Такође Р. Ј. Кнежевић, *Љуба Давидовић*, СКГ, 1940, спомиње контакте Радића са совјетима – стр. 59, 390;

¹³²¹ Бранислав Глигоријевић, *Демократска странка, и политички односи у Краљевини СХС*, Институт за савремену историју, Београд, 2009. стр. 237;

сродној штампи у Хрватској.¹³²² Радић је два месеца боравио у Совјетској Русији, где је стално био у вези са Комесаријатом за спољне послове и са водећим личностима Треће интернационале. ХРСС је тада приступио Сељачкој интернационали. Историчар Бранислав Глигоријевић наводи топао дочек на који је Радић наишао у Москви и СССР-у, на извесну спремност совјетске врхушке да разматра опцију сепаратне Хрватске у случају екстремног заоштравања унутрашње ситуације у Југославији. Када је потом Радић при повратку у Југославију ушао у Давидовићеву владу, није му се посебно постављало питање боравка и делања у Москви.

Истакнути хрватски друштвени радник, левичар Лујо Новак средином двадесетих је износио ставове о томе како види будућност економске организације Совјетске Русије. «За Русију је веровао да ће од бољшевичке економске идеологије остати у животу само оно што буде у складу са садашњим стањем на селу и што буде одговарало сељачким погледима на економско уређење државе. С друге стране у капиталистичким земљама могу да се констатују нови погледи радничке класе на земљорадничко питање, а и друкчије гледање сељачких кругова на раднички покрет».¹³²³ Дакле Новак је сматрао да ће се у СССР временом успоставити прихватљив економски и друштвени поредак, који је посебно место водио о положају сељака, најзаступљенијег социјалног слоја не само у СССР тада, него и у многим другим европским земљама тог времена. Са друге стране, управо оно што ће уследити следећих година, а то је принудни откуп на селу, и фаворизовање градова и индустрије у СССР-у изузетно ће се негативно одразити на положај села. У том правцу су и сојветске реформе које ће следити на селу, у виду колективизације (колхоза, совхоза) дати више него скроман учинак, и заједно са принудним откупом, бити један од разлога појаве глади у многим руралним областима СССР почетком тридесетих година.

¹³²² Бранислав Глигоријевић, *Демократска странка, и политички односи у Краљевини СХС*, Институт за савремену историју, Београд, 2009. стр. 237;

¹³²³ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Култура, Архив Југославије, Први том, „Заноси“ Београд, 1997, стр. 242.

Након смрти браће Радић, Хрватска сељачка странка је сачувала и чак увећала своју доминацију и утицај међу бирачима хрватске националности. Др Влатко Мачек је постао неспорни лидер ХСС, па и читавог хрватског народа. Драгољуб Јовановић, који је и сам имао изузетну сарадњу са Мачеком, наводи у политичким успоменама свој разговор са вођом ХСС о приоритетима Удружене опозиције, где је посебно место заузимао однос према Русији. Када су на ту тему разговарали 1933. (у сремскомитровачком казамату где су заједно служили краће затворске казне у време Шестојануарске диктатуре), Мачек је одбио концепт земљорадника наслона на Русију. Када се Јовановић позвао на Радићев афирмативан однос према Русији, Мачек је одговорио «Много је тога Радић проповедао!»¹³²⁴

Историчар Љубо Бобан (је објавио за савременике тајни (документ који се чехословачкој влади послао њен изасланик у Југославији др Ј. Корбел крајем 1937. године. У том документу се налази и извештај поводом разговора са др Мачеком, између осталог и о спољној политици. Др Корбел напомиње да је Мачек у том домену «врло слаб и непринципијелан, без дубљег размишљања и принципијелности.» «...Кад бих ја водио југословенску и чешку иноземну политику, настојао бих да дође до зближења с пољопривредном Мађарском. Кад дођемо на владу, вратит ћемо се вањској сарадњи са западним демократијама: с Енглеском, Француском и Америком. Мала антата за нас није важна, јер би се могло догодити да неки њен дио пријеђе на другу страну. Но Чехословачка води демократску политику и зато ћемо се с њом наћи на заједничкој fronti. Ја се слажем с руском вањском политиком. Но познато ми је да је Русија изнутра слаба, да су сељаци незадовољни, па мислим да руски мужик не би ишао у рат.» У наставку Мачек је поновио и ово «...Поздрављам сарадњу Енглеске, Француске и Русије премда је Русија слаба.»¹³²⁵

У свом говору у Фаркашићу 23 октобра 1937. године Мачек се осврнуо и на словенску компоненту и на Русију. Пошто је нагласио специфичност

¹³²⁴ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Култура, Архив Југославије, Други том, „Сазнања“ Београд, 1997, стр. 330.

¹³²⁵ Љубо Бобан, *Мачек и политика ХСС*, Либер, 1974, Загреб, стр. 314.

југословенских народа и тадашњу тежњу Хрвата да имају одређену аутономију, најбоље федеративну позицију у оквиру Југославије рекао је следеће:»...Ми смо сви Словени. То је велика ствар. Ја се поносим што сам Словен, што сам словенске расе, поносим се јер знам да словенску расу чека велика будућност. ...Међу свим сељачким народима први народи то су словенски. Русија је једна велика реторта и тамо још није готово. Сетите се француске револуције: колико је глупости почињено кроз 25 година, колико је она трајала до Наполеона. А у ствари то је само био Париз. А Русија, то је огромна територија, са огромним народом. Они имају тешку судбину да буду пробно попрште. Много оног што раде биће уврштено међу глупости и заблуде. Здравом ће остати, нездравом ће пропасти. Ми мали сељачки народи, Срби, Хрвати, Бугари, па да речем и Чеси, Словаци, Пољаци, ми треба да од тог примера учимо, па да не будемо попрште покушаја. Проблем је код нас хоћемо ли ми бити кадри, па да прескочимо покушаје и да одмах постанемо сељачка држава, да прођемо одмах у коначну пету фазу у којој је основа друштва сељаштво. Читав проблем састоји се у томе хоћемо ли ми из треће капиталистичке фазе моћи да прескочимо у пету сељачку фазу, као што су Руси из друге феудалне фазе прескочили у четврту класно-радничку.»¹³²⁶

До почетка септембра 1939. за свега неколико седмица изменила се на веома крупан начин укупна позиција Југословена, посебно Хрвата у односу на СССР. Прво, споразумом Цветковић-Мачек дошло је до примиривања ситуације у Југославији, односно хрватско питање је макар привремено и делимично скинуто са дневног реда акутних решавања проблема Краљевине. Мачек је од опозиције постао део власти. Дошло је до пакта Рибентроп-Молотов и најзад почео је Други светски рат сукобом Немачке са Британијом и Француском. Непосредно након тих важних догађаја, средином септембра историчар Бобан наводи да је „...Мачек који је иначе био познат по свом антибољшевичком расположењу, залагао се за успоставу односа са Совјетским Савезом. У том је смислу средином рујна 1939. говорио и талијанском посланику у Београду Инђелију, спомињући да се кнез

¹³²⁶ Архив Југославије, Фонд Милан Стојадиновић, 37-10-60, Документ-извештај «Реч др Мачека на вечери у Фаркашићу, 23 октобар 1937.»

Павле томе противи. Мачек је полазио од процјене да би СССР могао послужити као фактор протутеже притиску других великих сила на Балкану, а напосе Италије.¹³²⁷

Историчар Љубодраг Димић, указује анализирајући ХСС и политику Мачека, да је „...ослонац на клерикалне кругове обезбедио је хрватском покрету благонаклоност Ватикана, а захтеви за решењем националног питања и државним преуређењем омогућили су сарадњу са КПЈ и подршку Совјетског Савеза...“¹³²⁸

Близу сарадник у врху ХСС Влатка Мачека је био Вјечеслав Видлер. Он је издавао у Загребу «Нову ријеч» која је, када је у питању однос према СССР-у, била веома критична. По писању тадашње левичарског «Народног гласа», писање «Нове ријечи» доноси «изватке из свих светских новина, али само оне што пишу лоше о СССР-у».¹³²⁹

„Хрватски дневник“ су новине које су биле блиске ХСС-у. Овај лист је током већег дела међуратног периода имао благу наклоност према западним демократским европским силама Британији и Француској, уважавао је Немачку, док кад је у питању Италија доминирао је дефанзивни став у односу на италијански ревизионизам. Када је по среди СССР ту је била извесна дистанца, али се није одлазило у крајност изразитог анимозитета. Тако је током периода када је Мачек био у Цветковићевој влади након нагодбе из 1939. италијанска јавност форсирала приче о опасности од болшевичких покрета у Југославији, што би био изговор за додатно мешање и притиске Рима према свом суседу. „Хрватски дневник“ је у том периоду доносио више анализа и вести које су долазиле од самог врха ХСС о малим могућностима за такав расплет. Умањивала се опасност од комунизма у Хрватској па и Југославији као целини, док се СССР није сматрао више као сила која подстиче револуционарне преврате. Када је дошло до успостављања дипломатских односа између Краљевине Југославије и СССР-а средином 1940.

¹³²⁷ Љубо Бобан, *Мачек и политика ХСС*, Либер, 1974, Загреб, стр. 322.

¹³²⁸ Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, Србија и Југославија, САНУ, огранак у Новом Саду, Беседа, издавачка установа православне епархије у Бачкој, Друштво историчара Јужнобанатског и сремског округа, Нови Сад, 2001, стр. 167.

¹³²⁹ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Четврти том, «Искуства», Београд, 1997, стр. 250.

године, „Хрватски дневник“ је објавио следеће: „Водити политику значи превиђати. Наши мјеродавни кругови предвиђали су развој прилика у подручју Средоземног Мора и правовремено подузели све да би се тешкоће које су морале настати, смањиле, кад се већ не могу потпуно уклонити. То је предвиђање довело до убрзаног рада на успостави господарских одношаја. Сада је то свршена ствар.

Нормализовањем дипломатских одношаја између Совјетске Русије и Југославије створена је претпоставка за даљњи развој међусобних политичких одношаја. Треба очекивати, да ће тај развој бити одређен обостраним политичким интересима, који налажу међусобну сарадњу на заједничком великом интересу: одржању мира у овом дијелу света. Наша земља показала је својим досадашњим држањем кроз 10 мјесеци рата у Еуроци несумњиву вољу, да тај мир одржи, а Совјетска Русија показала је недавно, прије проширења рата на Средоземно Море, да мир на Балкану, Еуропском Југоистоку и Блиском Истоку сматра саставним дијелом свога мира и своје сигурности. Наши интереси су према томе у основној ствари, одржања мира на Балкану, потпуно истовјетни, па ће платформа мира бити платформа сарадње између Југославије и Совјетске Русије. Заједничко настојање на томе великом и данас тешком послу могло би, наравно, током времена довести до већег разумијевања и осталих заједничких интереса... Сентименталне везе засноване на славенству и на успоменама на прошлост не играју данас у политици Совјетске Русије никакву улогу, па би стога било потпуно депласирано подсећати на те везе и изводити из њих било какве закључке. Јасно је данас сваком, да Совјетска Русија, не води данас никакву славенску политику, већ једино политику својих властитих интереса.¹³³⁰ Из наведеног можемо закључити да је „Хрватски дневник“ као лист близак ХСС и Мачеку, пришао односима с Совјетском Русијом након почетка Другог светског рата на један реал-политички начин. Хрватска елита око ХСС на челу са Мачеком имала је нешто више симпатија према западним силама, посебно према Британији, задржала и неговала односе са Немачком и због италијанског ревизионизма била опрезна према Италији. У односу на СССР је заузет приступ сличан званичном Београду у то време, да Москва може да

¹³³⁰ Љубо Бобан, *Мачек и политика ХСС 1928-1941*, Први том, Либер, 1974, Загреб, стр. 359-360.

допринесе балансу снага на Балкану. Међутим, док су српски владајући кругови, били више резервисани према СССР због његове начелне подршке комунистима у Југославији, рачунало се на симпатијама на традиционално пријатељство засновано на историјском искуству, православљу и словенству. У случају Хрвата није долазило толико до изражаја страх од комуниста и револуције, делом и због тога што је ХСС преко својих полувојних формација које су бројале око 150 000 људи контролисао села и простор Хрватске. У хрватском случају није се могло рачунати на историјско искуство пријатељства са Русијом, макар ни приближно као што су то могли рачунати Срби, а није било ни елемента православља. Дакле, иако је делом тачна чињеница коју наводи „Хрватски дневник“ да Совјетска Русија није полагала у тој мери обзир у својој спољној политици према Балкану и Југославији на историјску традицију, православље и словенство, није баш тачно да није уопште о томе водила рачуна, макар као о утицајном факту. „Хрватски дневник“ је желео да представи савремени СССР као прагматску државу која не полаже рачуна на традиционалне елементе политике према Балкану, да би у јавности фактички умањио српску карту посебног статуса међу југословенским народима пријатељства са Русима, и у исто време придобио шире слојеве хрватског народа за прагматску сарадњу са СССР, имајући у виду да традиционално у круговима хрватске деснице, и оним блиским Ватикану, постоји велика резервисаност и чак одбојност према Русији.

У архивском фонду Милана Стојадиновића, нашли смо на допис од 11. новембра 1935. године, у коме се анализира стање у Мачековој странци. Указује се да Мачек након стварања Уједињене опозиције и прављењем споне са парламентарним странкама из Србије, мора да рашчисти у својим редовима са франковцима и комунистима. До тада су комунисти имали извесног додира и чак сарадњу у неким случајевима са ХСС.¹³³¹ Историчар Љубо Бобан наводи да су у опозицији режиму у Београду током више година опозиционе борбе Мачек и ХСС могли да рачунају на подршку и садејство са другим антирежимским групама и

¹³³¹ Архив Југославије, Фонд 37 Милан Стојадиновић, Ф. 9-48, Допис од 11. новембра 1935. о ситуацији у ХСС и политици Мачека.

покретима, где је посебно место имала КПЈ. Међутим, након доласка ХСС на власт после споразума Цветковић-Мачек августа 1939. долази до убрзаног диференцирања комуниста у односу на ХСС и СДС који сада представљају власт у Бановини Хрватској.¹³³² Бобан наводи да су комунисти на простору Бановине Хрватске и после преузимања власти од стране ХСС наставили извесне облике сарадње, или макар кохабитације са новим властима. „Комунисти су и након Споразума користили легалне могућности дјеловања у организацијама ХСС, користећи тај рад за продубљавање процеса унутрашње диференцијације у организацијама те странке и проширујући на тај начин утјецај над масама. Слично је било и с дјеловањем комуниста у редовима СДС. У анализи Генералштаба из средине листопада 1939, у којој се говори о активности комуниста и мјерама за њено спречавње, поред осталог стоји: 'И у редовима појединих политичких партија осећа се активан рад комуниста.' Нарочито њихова делатност је појачана у

¹³³² «Послије доласка ХСС и СДС на власт мијењали су се и увјети дјеловања Комунистичке партије на селу. С тим је странкама раније КП остваривала извјесно акционо јединство у борби против режима. Након њихова доласка на власт отворено је оштро диференцирање комуниста према политици водства тих странака. Исто тако су водства странака Селачко-демократске коалиције, као и апарат Банске власти, повели врло енергичну активност против комунистичке дјелатности, полазећи од процјене да су комунисти главни противници па да према томе и тежиште борбе мора бити усмјерено у том правцу. Различити подаци указују на процес оштрог конфронтирања између комуниста и странака СДК, посебно ХСС. Тако је Среско начелство у Сплиту почетком листопада 1939. извјештавало да су до Споразума комунисти у организацијама ХСС 'иступали као Хрвати', па су од стране вођства ХСС били толерирани. У извјештају се затим каже: 'Сада комунисти иступају отворено, пак водство ХСС неће унапријед бити индиферентно према њиховом раду, а властима ће на тај начин бити олакшан рад око идентифицирања комунистичких функционера и сузбијању комунистичке акције и пропаганде.' Среско начелство у Хвару извјештавало је да у појединим мјестима тога среза 'има прилично велик број комунистички оријантисаних лица.' Дотад су они у извјештају, били у редовима ХСС и понашали се као присташе те странке. На подручју среза Вис 'комунистички оријантисана лица одвајају се из редова ХСС, а има их и у редовима ЈРЗ, заузимају опозициони став и групишу се.' Како пише Испостава банске власти у Сплиту, 'комунисти су били присталице хрватског покрета, те су све до споразума били по водству ХСС трпљени'. Послије Споразума, 'осјећа се раскид и услијед тога незадовољство које се све више јавно наглашава.' Љубо Бобан, *Мачек и политика ХСС 1928-1941*, Други том, Либер, 1974, Загреб, стр. 189. цитат

редовима присталица ХСС. Екстремни елементи и комунисти сакупљају се по улицама и поворкама врше манифестације, приликом којих могу да се чују разни поклицы против државе и њеног уређења, величајући Совјетску Русију и њене водеће личности.¹³³³

Словеначки политичар др Корошец био је важна политичка личност у међуратном периоду Краљевине СХС. Поред тога што је био лидер словеначких клерикалаца, обављао је у више наврата министарску функцију, најчешће унутрашњих послова. Када је први пут постављен на ту функцију, Драгољуб Јовановић је написао јануара 1928, а после пренео у својим Политичким успоменама, следеће: „Сада су се они (комунисти, примедба Д.П.) нашли очи у очи. Др Корошец добро познаје комунисте, њихову науку и њихове методе. – То је сусрет мачке и миша. Питање је хоће ли Корошец гонити комунисте и како. Зацело, он неће радити као незналице који су му претходили. Од Кершованија, који је често разговарао са Корошцем, сазнао сам да овај чита комунистичку литературу и да прати догађаје у Русији. Сада је први пут постао министар унутрашних послова...“¹³³⁴

Током периода од неколико година почетком тридесетих Корошец се нашао привремено у опозицији, па је чак једно време био и интерниран. Међутим, од средине тридесетих он поново добија власт, што утиче на измену неких његових предходних ставова. О томе пише Драгољуб Јовановић: „Ја сам затражио да ме прими Корошец, министар унутрашњих дела, због терора који је владао у Царибродском срезу. Он ме је саслушао, узео забелешку са именима жандарма који су били најгори, али није ништа обећао. Изнебуха ме је питао нешто сасвим друго: 'Ко вас финансира кад држите толико зборова по целој земљи? Не питам вас као министар, већ као Корошец'. То ме је револтирало, па сам му показао пенцетне на ципелама, не баш елегантним гестом. На то се касније жалио пријатељима. Ја сам онда њега питао: 'Ви као министар унутрашњих дела морате имате неку претпоставку о томе.' 'Совјетски Савез или Геца Кон'. Ја сам се само насмејао..

¹³³³ Љубо Бобан, *Мачек и политика ХСС 1928-1941*, Други том, Либер, 1974, Загреб, стр. 189.

¹³³⁴ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 84

Преда мном више није био напредни Корошец, који се спремао да иде у СССР пре десет година, а 1932. мени говорио о 'коллективизацији Словеније и о везаној привреди, и који ми је у затвор и на кућу слао честитке за празнике почетком 1933.»¹³³⁵ Јовановић је још критичнији према Корошецу следећих година.

Земљорадничка странка, социјалисти, левичарски покрети око СКЗ, часописа „Рад“ и других блиских земљорадницима и социјалистима, били су условно посматрано наклоњени СССР-у, односно залагали су се за његово признавање, успостављање пуних дипломатских односа. Они су у исто време хвалили све оно што су сматрали афирмативним у СССР-у, али су имали јасну линију разграничења у односу на комунисте и бољшевице. Тако Драгољуб Јовановић наводи да „За историчаре XX века биће занимљиво да смо се ми међу првима побунили против Стаљинових метода у унутрашњој политици Совјетског Савеза: насилно коллективизирање пољопривреде, угушивање леве и десне опозиције, 'чистка', која је већ почињала, да би после 1936. узела страховите размере¹³³⁶. Земљорадници су уз све своје унутрашње поделе, које су носиле и индивидуалне ставове о СССР, полазили од тога да је добро што је извршена национализација земље у СССР, али су ипак сматрали да није требало тако доследно да се изврши, и да је у првом плану требало да буде аграрна реформа расподеле крупних поседа. „Далеко смо од старог аграризма; налазимо се пред једним 'историјским новумом, пред покретом досад непознатим у историји, пред покретом насталим у Светском рату и у свтлости Руске револуције. Земљорадници

¹³³⁵ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Трећи том, «Проповеди», 1997, стр. 247.

¹³³⁶ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 78.

У наставку Јовановић наводи писање Рада по том питању из 1927. „Хвалили смо, доносећи чланак А. П. Смирнова, народног комесара за пољопривреду, успехе на том пољу од 1917. до 1927, али смо пустили радника – песника Видосава Трепчанина из Јагодине да са чуђењем пита 'Шта је то тамо у Држави Рада?' Је ли истина што се чује, да револуционари прогоне једни друге? Реакционари већ ликују, док су се раније страшно плашили њихове снаге и слоге. Затим долазе три надахнуте строфе: „А ви у свађи подижете буну,

На пропаст црну наше свете ствари.

Умирите се! – Зар ви нисте знали

Да свађа уби Париску комуну?»

се не могу слепо држати малог поседа, већ морају тражити ослонац у задругарству, у социјализацији великих друштвених установа и крупних предузећа, не дирају у мали земљораднички и занатски посед.¹³³⁷ Дакле у односу на комунисте и на аграрну реформу коју су урадили большевици у СССР-у земљорадници се противе уситњавању земљишног фонда и атаку на средњег имовинског земљорадника. Они начелно прихватају колективизацију, али у виду задруге, која има извесне разлике у односу на концепт совхоза и колхоза примењен у СССР-у. Драгољуб Јовановић, али и други лидери земљорадника, су делом своје узоре видели у земљорадничком покрету Бугарске, где су ови у парламентарном систему чак и дошли на власт.¹³³⁸

У Архиву Југославије, у фонду Милан Стојадиновић, нашли смо од 25. августа 1938. допис публицисте Стевана Ненадовића, који саветује тадашњег председника владе да не би било добро за државу да допусти формирање и деловање крајње леве политичке групације Земаљске сељачке окупљене око др Драгољуба Јовановића, пошто би „то било политичко деловање у сагласности и повезано са Интернационалом (Коминтерном).“¹³³⁹

„Српски књижевни гласник“ и „Нова Европа“ су били елитни интелектуални и стручни часописи који су између два светска рата окупљали веома утицајну, махом српску интелектуалну елиту.

„Народну читанку из науке и књижевности“ као и левичарски лист „Народни глас“ издавали су иста група интелектуалаца: Максим Горановић, др Михаило Вучковић, др Драгољуб Сретеновић (у чијем је стану у Стевана Сремца

¹³³⁷ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 82-83.

¹³³⁸ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 79, Тако је Јовановић чак једном навео да „Као што хришћани из целог света иду на поклоњење у Јерусалим, комунисти у Москву, тако земљорадници треба да иду у Софију“.

¹³³⁹ Архив Југославије, Фонд Милан Стојадиновић, 37-10-59, Допис Стевана Ненадовића. Са друге стране иако сам Д. Јовановић није био комуниста и често критичан према ситуацији у СССР и резултатима большевика, уобичајене су биле етикете према њему од стране политичких опонената, нарочито са деснице, да је комуниста и повезан са Интернационалом (Коминтерном).

бр 16 у Београду и било уредништво часописа). Ови часописи су имали симпатије према Русији¹³⁴⁰

Удружена опозиција коју су чинили Мачеков ХСС, Демократска странка на челу са Љубом Давидовићем, Земљорадничка странка и неке друге мање коалиционе групе, није имала јединствен однос према СССР-у. Ипак Демократска странка је била блиско идеји да се призна, а потом вероватно и да се успоставе нормални дипломатски односи са СССР-ом.

У прогласу „београдског дела Удружене опозиције“ од августа 1937. године, који се искључиво односи на спољну политику критикује се доста оштро просовинско опредељење Стојадиновићеве владе (блискост осовини Рим-Берлин). Позива се на блискост пре свега са Француском, Малом антантом, потом Британијом, док се овај пут СССР нигде директно не спомиње.¹³⁴¹

То се још наглашеније односило и на Земљорадничку странку, где је Драгољуб Јовановић био посебно заговорник те идеје. Народни фронт, као до краја не дефинисана коалиција левих групација од друге половине тридесетих, посебно је форсирао признавање СССР и сарадњу са њим. Тако је јула 1936. донет полуванични концепт Народног фронта, где се у тачки 6. тражи успостављање дипломатских односа са Русијом, а у последњој тачки – 13. спољнополитички ослонац на Француску и Совјетску Русију.¹³⁴² Милан Стојадиновић је у свом спољнополитичком експозеу почетком 1937. године дао главне правце спољнополитичке активности своје владе. Драгољуб Јовановић је 6. фебруара изнео веома садржајну критику тог експозеа. Он је између осталог рекао да Стојадиновић прелази ћутке у свом експозеу преко једне силе без које не би било Југославије (Француска) и једне силе без које не би било више Србије (Русија). „...то је љубав за Француску и Русију. Стојадиновић ће остати усамљен на свом путу, који води преко Берлина и Рима, јер цео наш народ остаје веран савезницима из најтежег доба: Француској, Русији и Енглеској. Ми настављамо ту традицију и

¹³⁴⁰ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Четврти том, «Искусства», Београд, 1997, стр. 250.

¹³⁴¹ Архив Југославије, Фонд Милан Стојадиновић, 37-10-60, Проглас београдског дела Удружене опозиције, августа 1937. о спољнополитичкој критици политике владе Милана Стојадиновића.

¹³⁴² Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Четврти том, «Искусства», Београд, 1997, стр. 19 и 20.

желимо добре односе са свим државама које желе мир, а пријатељство и савез са Француском, Енглеском, Русијом и Чехословачком. Хоћемо дакле Антанту из рата повећану Малом антантом, Балканским споразумом, проширеним на братску Бугарску... Очигледно је, да кад Немачка позива у борбу против бољшевизма, она у ствари позива у борбу против Русије. Помагати данас Немачку значи не само рушити демократију и социјални прогрес, него и Словенство. Ми оптужујемо г. Стојадиновића а нарочито г. Корошеца који инспирише ову антисловенску политику, за тешко издајство наших општих словенских интереса. ...Ми смо у суштини за руско-француско-енглеску оријентацију, за демократију, за Словенство, док се данашња влада окреће према Немачкој и Италији, одлучно против словенске и сељачке Русије, лажно пријатељска према Бугарској и кокетира са фашизмом.¹³⁴³

Српска православна црква, представља верску организацију, која се одликовала посебном русофилијом, али у овом случају и негативним односом према СССР, и посебно према комунизму. До избијања велике Октобарске револуције Српска православна црква је у Русији, и посебно Руској православној цркви имала великог заштитника и узора, а са доласком на власт бољшевика то се из темеља променило. Историчарка међуратног периода, а посебно позиције Срба и Српске православне цркве у Хрватској Софија Божић, у својим истраживањима указује на тежак удар и губитак подршке коју су српство и православље доживели доласком бољшевика на власт и губитком традиционалне потпоре од православне Русије. „... У сваком случају, у времену у коме скоро више ништа није ишло на руку институцији вере, и у коме је атеистичка пропаганда (под дејством бољшевиче револуције у Русији и домаћих комуниста) све више захватала нарочито младе људе, свакако да би било претерано, ако не и сасвим погрешно, сву одговорност за извесно посустајање религиозности и теистичког погледа на свет пребацити само

¹³⁴³ Архив Југославије, Фонд Милан Стојадиновић, 37-22-156, Земљорадничка странка, 1935-1938. Летак критике спољнополитичког експозеа владе Милана Стојадиновића, који је потписао Драгољуб Јовановић.

на представнике Српске православне цркве.¹³⁴⁴ Такође историчарка Божић указује да је велики проблем за изучавање Теологије код православних у Краљевини СХС био и тај „што студенти из Краљевине СХС више нису могли ићи на студије у Русију“¹³⁴⁵ – односно, тај проблем је још више актуелизован после затварања Православног теолошког факултета у Загребу 1924. године.

Високи великодостојник СПЦ владика Николај Велимировић се одликовао критичним ставом према СССР, али је задржао своју русофилију. Тако је 22. септембра 1937. у Жичи одржао проповед која је била пуна критика према постојећем стању у Совјетској Русији.¹³⁴⁶

Када је реч о југословенским покрајинама, националном и верском саставу становништва, јасно је да ту није било равномерно заступљено традиционално русофилство и једнак однос према Русији. Због историјских околности и због православља, српски национ је био више прожет русофилством од других југословенских народа, а у том корпусу су опет истакнуто место имали Црногорци. Тако Драгољуб Јовановић констатује да су у међуратном периоду у Црној Гори међу левичарима највећи утицај имали комунисти и то пре свега због Русије и због виолентног менталитета.¹³⁴⁷

Међутим русофилија и наклоност према Совјетској Русији постојала је поред српског, истина у далеко мањој мери, и код других југословенских народа, укључујући Словенце, па и Хрвате. О томе Душан Бибер цитира записе Луиса Адамича о својим утисцима током боравка у хрватским и словеначким областима Краљевине Југославије између два светска рата:

¹³⁴⁴ Софија Божић, *Срби у Хрватској 1918-1929*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2008, стр. 399.

¹³⁴⁵ Софија Божић, *Срби у Хрватској 1918-1929*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2008, стр. 396.

¹³⁴⁶ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Четврти том, «Искусства», Београд, 1997, стр. 251.

¹³⁴⁷ „У Црној Гори покрет (земљораднички, примедба Д.П.) није имао услова да буде чисто класни, али се могао развити као општенародни и сељачки. Нажалост, Црногорце је више пленио комунизам, због Русије и због екстремизма.“, Д. Јовановић, *Политичке успомене*, Други том, „Сазнања“ 1997, стр. 160.

« 'Они кажу да смо ми били *ослобођени* сада када смо део Југославије', забележио је свој разговор са хрватским сељаком Луис Адамич, познати писац словеначког порекла у чланку у америчкој ревији Курен Хистори маја 1934. године, 'али режим у Београду, како се показало, у ствари није ништа бољи од аустроугарске владавине Будимпеште или Беча.' Адамич је детаљно описивао левичарска струјања на која је наишао чак између релативно добро ситуираних лица. 'У Југославији, питао сам сељаке и грађане: Шта мислите о будућем рату? Шта ћете учинити, ако или боље речено када дође до рата? Није било мало оних који су ми одговорили, да желе да дође до рата. Било би свршено са свим тим. Револуција, хаос и онда нови ред.' Један други хрватски сељак изјавио је Адамичу: ' Понекад сањам и замишљам како Црвена армија старта од Москве милионима војника. Ми јој се придружимо и онда адио са свим тим. Ми постајемо део СССР, независна република унутар велике социјално-економске уније. Сви Словени заједно, нас триста милиона и сви други који би хтели да нам се придруже' .¹³⁴⁸

Када је реч о Словенији ту се однос политичке јавности према Совјетској Русији може анализирати праћењем између осталог, важних писаних медија тог времена. «Трговински лист» је у континуитету доносио натписе о европским збивањима, где је једна од важних тема био и СССР. Број од почетка октобра 1938. говори да у Русији сада владају Жидови и Грузин (Стаљин). У светском рату царска Русија је помогла Србе да не пропадну, а данас заправо Русије више нема, већ Совјетијом владају странци. Каже да је 1931. године од тешке глади умрло најмање 3,5 милиона људи.

У броју од 16 октобра 1938. под насловом «Централизам се не исказал» анализира домете централистичког уређења у низу европских земаља тог времена, а и иначе кроз историју. Указује да је хомогенизација немачке државе, као и италијанске имала своје утемељење и у централистичком уређењу тих земаља, без чега вероватно не би било ни тих нација, већ више мањих народносних група регионалног карактера. У случају Југославије сматра да би централизам какав је

¹³⁴⁸ Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Југославија између два рата, Отокар Кершовани, Ријека, 1970. цитат из Увода Душана Бибера, стр. XIV

био остварен у време диктатуре могао дати контра резулат у појачавању жеље народа са самоисказивањем. Тако је царска Русија развијала дуго свој централизам, који је покушавао да хомогенизује руски национ, без имало суптилности за одређене нијансе у историјској свести и културном развиту појединих региона. Насупрот томе није тада било могуће одвајати као засебне малоруску од великоруске књижевности, док од тренутка доласка бољшевика на власт сепаратни идентитет Малоруса се експанзивно развија јер је подстицан одозго, уређењем државе и тезама које су наметнули бољшевици. Лист критикује комунистичку идеологију која развија сепаратизам у Југославији, а када би се то радило и у другим државама таквим темпом, на пример и у СССР то би на дуже стазе дезинтегрисало те земље. Напомиње да Немци и даље раде, и то успешно, у међуратном периоду, на развијању сепаратних идентитета, не само у Украјини, већ и на више других места у оквиру СССР- поволошки Немци, Татари и др. Указује да су Немци још уочи Првог светског рата улагали милионе на развијању сепаратног идентитета код Малоруса и да је то већ дало одређене резултате.¹³⁴⁹

Интересантна је еволуцију комуниста Југославије у међуратном периоду, од антимперијалиста до антифашиста.

О еволуцији југословенских комуниста илустративно говори и иступање Драгољуба Јовановића који је као адвокат одбране на суду бранио групу окривљених комунистичких вођа крајем 1935 године. Између осталог он каже: «Ни у *Пролетеру*, ни у *Комунисту*, ни у *Младом комунисту*, ни у окружницама Покрајинског комитета, ни у осталим инкримисаним списима – нема позивања на оружани устанак, ни рад на разарању војске и морнарице, нема упутстава за стварање илегалних организација. У свима тим списима хвали се Совјетски Савез, петогодишњи план, технички напредак Русије, говори се о јединству радничког покрета, против рата, против фашизма, за амнестију политичких криваца, за сарадњу са демократским странкама и левим покретима у свим земљама. Треће: служили су се јавкама, имали лажна имена, само то више није комунистички монопол. Сваки од нас је за ових седам година, употребљавао сличне методе, што

¹³⁴⁹ Архив Југославије, 37-22-60, «Трговински лист» од 16 октобра 1936.

не значи да смо сви комунисти, терористи или анархисти у смислу чл. 1 Закона о заштити државе. Четврто: одлика овог процеса јесте да су у њему главни учесници студенти, баш као у мартовским демонстрацијама 1903. године.

Ове разлике нису случајне. Оне долазе од еволуције коју је претрпео комунистички покрет у току неколико последњих година. Као што је на крају XVIII века Француска револуција ставила себи за циљ да се прошири на остале земље западне Европе, Руска револуција од 1917. била је везала своју судбину и свој успех за остварење светске револуције... Данас, међутим, идеју светске револуције проповеда само Троцки, кога у Трећој интернационали сматрају контрареволуционарем. Комунисти ове Интернационале и Совјетски Савез не проповедају више револуцију кроз рат, већ светски мир кроз Друштво народа. Совјети воде свуда прву реч у смислу мира. Чак и наша држава – која још није признала Совјетску Русију, али која се осећа угроженом са свих страна, на свих својих седам граница и на своме мору са страховито развијеном обалом – и наша држава је потписала прошле године совјетски предлог конвенције о дефиницији нападача.¹³⁵⁰

Из напред изнетог се види еволуција укупне међународне политике коју спроводи СССР, а у исто време и понашање и деловање југословенских комуниста који су под утицајем Коминтерне и званичне Москве. О начину деловања међународног комунизма и посебно југословенских комуниста Јовановић у наставку каже следеће:

„Место оружаног устанка и грађанског рата, данас све комунистичке партије траже разоружавање фашистичких и других ‘патриотских’ удружења и лига и стоје на челу борбе против фашизма.. Сличну промену претрпео је тај покрет у своме схватању државног уређења. Позната је догма о диктатури пролетаријата, против слободе, демократије и парламентаризма. Данас, међутим комунистичке партије у целом свету имају налог да се боре за политичке слободе, да учествују у парламентарном животу и у свима акцијама за остварење демократског режима.

¹³⁵⁰ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Трећи том, „Проповеди“, Београд, 1997, стр. 176-177. цитат.

Комунисти су раније са подсмехом и презрењем посматрали сваки политички рад на светлости и у границама закона. Данас комунистички покрет тежи да се легализује, да се прилагоди постојећим законима, да учествује у свима акцијама, да употреби све облике пропаганде. Дакле, још једна еволуција: од подземне акције ка легализацији, од конспирације ка учешћу на изборима...¹³⁵¹

Током друге половине тридесетих година, КПЈ је све више у прогласима ЦК, упозоравала на спољнополитичку опасност у виду јачања фашистичких сила и опасности које оне представљају за Југославију. Ту можемо видети концепцију Коминтерне и саме спољнополитичке опције СССР-а који су заједно имали пресудан утицај на креирање платформе КПЈ. О самом односу југословенских комуниста према СССР говори и Титов биограф Дедијер који на основу разговора са њим у Прилозима за биографију ЈБТ, наводи на ту тему следеће:

„Велики део своје активности Партија је посвећивала популаризацији Совјетског савеза. На томе се радило неуморно и користила се свака, па и најмања могућност: издаване су легалне и полулегалне публикације о друштвеном и политичком уређењу СССР-а, о решењу националног питања, о успесима индустријализације и петогодишњих планова, о културном и уметничком животу у СССР-у. Популаризована су дела совјетских писаца, филмова, музика и уметничке манифестације. Ова непрестана борба за популаризацију СССР-а, на који су сви комунисти у Југославији гледали као на социјалистичку земљу, плод победоносне Октобарске револуције, била је неодвојиви део свакидашњег практичног партијског рада. Сваки напад, свака критика, па и свака сумња у СССР у то време у Партији је сматрана као непријатељска активност, као тенденција ка ликвидаторству, као бежање из битке. Бранећи тада углед СССР-а, југословенски комунисти бранили су уједно своју веру у напредак, у социјализам. У то време, комунисти у Југославији, као и народ ове земље, још се нису на своје властитом искуству убедили колико је дубоко размимоилажење између речи и дела

¹³⁵¹ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Трећи том, „Проповеди“, Београд, 1997, стр. 177. цитат. У наставку Јовановић прави разлику марксиста и комуниста и уопште тадашње левице указујући да су комунисти само један од облика левице, који некад чак одступа и од Марксизма, пошто су неки комунисти више лењинисти или троцкисти, што није исто.

руководилаца СССР-а, између писаних званичних историја и стварног стања факата, колико се Стаљин огромно удаљио од пута којим је Совјетски Савез кренуо после Октобарске револуције.¹³⁵²

О променама од средине тридесетих година у ставовима СССР, Коминтерне, што су усвојили југословенски комунисти према ситуацији у Европи, али и односу према сарадњи са политичким снагама у Југославији говори и историчар Бибер у предговору Стојадиновићевом делу „Ни рат ни пакт“: „Совјетски државници и револуционари рачунали су де ће се нови империјалистички рат, који ће свакако букнути, моћи успешније него први, по старом рецепту, претворити у грађански рат, који ће да доведе до победе пролетерске револуције. Чак се и у прогласима КПЈ 1939. године могу читати мисли о томе како немачки пролетаријат већ води борбу за претварање империјалистичког рата у грађански рат, а да Цветковићева влада спрема трупе за интервенцију у Немачкој у случају победе пролетерске револуције. Главна брига совјетских државника била је да отклоне опасност заједничког капиталистичког окруживања и интервенције у СССР, да гарантују младој совјетској држави тако потребан мир и социјалистичку изградњу.

Велики совјетско-чехословачко-француски систем пактова о узајамној помоћи из маја 1935. године који је склопљен управо пре формирања Стојадиновићеве владе, могао је да буде врло привлачан за менталитет и осећања свију који су узели учешћа у Првом светском рату на страни сила Антанте. Велика кампања коју су у Југославији пуне четири године водили не само раднички покрет и Комунистичка партија Југославије, већ и грађанска опозиција, ишла је у том правцу: Југославија мора да сарађује са великим западним демократијама, Чехословачком и Совјетским Савезом у одбрани против фашистичких агресора, само је у том савезу њезин спас.¹³⁵³

У прогласу КПЈ за учешће на парламентарним изборима средином 1935. године (на који смо наишли у Архиву Југославије, фонд Милан Стојадиновић) у

¹³⁵² Владимир Дедијер, *Нови прилози са биографију Јосипа Броза Тита*, Младост Загреб, Либурнија Ријека, Спектар Загреб, 1980, стр. 256.

¹³⁵³ Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Југославија између два рата, Отокар Кершовани, Ријека, 1970. цитат из Увода Душана Бибера, стр. XV

вези међународне ситуације каже се следеће: „...Ми тражимо закључење међународног споразума о контролисању и смањењу наоружања. Успоставу привредне међународне планске заједнице. Потпуно признавање Совјетске Русије и њено учешће у изградњи међународног мира и економске сарадње. Солидне гаранције међународног мира кроз Друштво народа, општебалкански, дунавски и Источни пакт. Одлучно сузбијање фашизма у свим његовим облицима и успоставу у нашој држави демократске народне владавине, која ће демократским путем налазити решења свих наших унутрашњих проблема и решавати о спољним савезима, о рату и миру.“¹³⁵⁴

Из овог прогласа видимо да је КПЈ подржала, као и раније, правац признавања и успоставе пуних дипломатских односа и сарадње са СССР. У односу на дисперзију спољнополитичких циљева, који су у сличним прогласима давани током двадесетих година, када је ипак версајски политички систем у Европи и сама Француска као његов покровитељ била највише критикована, сада је акценат на борби против сваког облика фашизма, што има свој директан унутрашњо-политички и спољнополитички фактор. У спољној политици дакле највећи противник је међународни фашизам, оличен у осовини Рим-Берлин, односно у светским размерама њему се може додати и милитаристички Јапан, као и друге мање земље које заступају неки од облика фашизма. У унутрашњо-политичкој равни, поред директних облика фашизма, које су подржавали мање значајни политички субјекти, попут франковаца и усташа у Хрватској, љотићеваца и профашистичких организација појединих националних мањина, акценат је и на за комунисте оквалификован делом и сам Стојадиновићев режим, за кога су они тврдили да је највеће унутрашње зло и да има елементе милитантног и чак профашистичког начина деловања, посебно у сталним обрачунама са самим комунистима. У том правцу, КПЈ је услед немогућности сопственог политичког и страначког појављивања на парламентарним изборима, давала своје симпатије ка опозицији, и то највише према Удруженој опозицији, коју су чинили Мачеков ХСС

¹³⁵⁴ Архив Југославије, Фонд Милан Стојадиновић, 37-22-159, Из прогласа КПЈ везано за парламентарне изборе у Југославији 1935. године, на којима је због спречености сопственог учешћа подржана опозиција.

и демократске српске странке, попут ДС, Савеза земљорадника, дела радикала око Аце Станојевића и др. Са једне стране, КПЈ наставља делом рефлексију свог ранијег унутрашњо-политичког деловања, где се под термином доживљавања Краљевине Југославије као дела версајског система, где је доминантна црта режима и поретка великосрпска концепција, усредсређује на борбу против ње, и помоћ национализмима других народа, укључујући чак и различите облике сепаратизма. У том правцу се ХСС сматра и даље савезником, макар по инерцији. Са друге стране, се у спољнополитичкој равни прихвата потпуна измена, па се након доласка Хитлера на власт и приближавања па и удруживања Француске и Чехословачке са СССР, Немачка и њени стварни и потенцијални савезници, доживљавају не више као најближи партнери у разбијању верајског ситема у Европи, већ као највећи противници. У унутрашњо-политичкој равни, оваква промена није била тако брза и директна, она се делом читавала превасходно у прихватању пређутне сарадње са оним српским политичким странкама које су се бориле против режима, и које су директно сарађивале са ХСС, попут Демократске странке, Савеза земљорадника, па и Станојевићевог крила радикала који је припадао београдском делу Удружене опозиције. Овакве унутрашњо-политичке промене, су опет последица делом и спољнополитичких интереса СССР, јер је у одређивању курса међународне политике званичног Београда, Стојадиновић са кнезом Павлом показао у периоду 1935-1939. малу спремност на приближавање са СССР-ом, удаљавање од раније сарадње са Француском, и приближавање осовини Рим-Берлин, уз сталну кооперацију са британском политиком, тачније оним њеним делом који је подржавао овакав курс, а који је персонификација интереса најкрупнијег капитала и жестоког антикомунизма, па и антисовјетског става. У том процесу, оне српске буржоаске и демократске странке и покрети који су били у опозицији према спољнополитичком курсу Стојадиновића и кнеза Павла, које смо набројали, су били прагматски потребни интересима КПЈ, али и самог СССР, у обарању режима и промени званичне спољне политике земље. На тај начин је и извршена извесна трансформација политике КПЈ у унутрашњо-политичким приликама земље, где је део српских парламентарних буржоаских странака постао не само мање зло, већ и савезник у борби за обарање режима. Томе свакако

доприноси и начелна спремност овог дела српске парламентарне опозиције, да се споразуме са ХСС-ом и Мачеком, око преуређења земље и извесном смањењу централистичког уређења који је посебно поцртан Уставом из 1931. године. Из свих тих спољнополитичких па и унутрашњо-политичких разлога, КПЈ је приписивала режиму Стојадиновића најцрње атрибуте, између осталог у дневној политичкој утакмици га чак окривљавала за профашистичке елементе, који се заиста реалном анализом страначког и политичког деловања тог времена, тешко могу прихватити као аргументовани. Из истих интереса и разлога, део српских политичких странака окупљених у Удруженој опозицији, је у односу на раније године, постао прихватљив и чак означен као потенцијални савезник у обарању режима и „демократској трансформацији“ земље. Као последица свега тога, у односу на раније године, посебно период двадесетих, један део политичких субјеката који су припадали „потлаченим народима“ у земљи, а који су нагињали уској сарадњи са осовином Рим-Берлин, попут франковаца и усташа у Хрватској, десних елемената у ВМРО, Косовском комитету, међу фолксдојчерима и др, дакле политичких субјеката који су ранијих година сматрани природним савезницима у борби против „великосрпске хегемоније“, сада постаје неприхватљив, и добија елемент политичких противника.

Овде ћемо цитирати део који се односи на снагу комуниста у Југославији, из меморандума Ситон-Водсона својој влади крајем 1936. године.

„Помањкање стварног социјалног програма спојено је са свјетском економском кризом и катастрофалним падом цијена (премда сад има извјесних знакова, да се и цијене поправљају) у главном је криво наводном ширењу комунизма у Југославији. Садашња је влада озбиљно забринута због комунистичке опасности – по мом скромном мишљењу сасвим непотребно забринута. Док влада не употребљује више против старих странака озлоглашене методе полицијске репресије, које је увела диктатура, она ипак учествује или подупире драстичне акције против наводних комуниста. Владу у њеном страху од комунизма свјесно још више плаше екстремни десничари, а нарочито изјестан број бијелих Руса, који су били на административним или војним положајима, те који су се ушанчили у тајној полицији, те постоје сасвим озбиљни разлози сумњи да су бар неки од њих у

вези са Нази агентима, те да употребљују сличне методе као и у Румуњској, премда међу славенским пучанством треба радити са много већим опрезом.

Југословенско друштво у међуратном периоду, укључујући и класу политичара, дипломата, није било хомогено ни по свом односу према Русији (иако је по том питању национална и верска одредница играла велику улогу, па се посебно становништво српске националности и православне вероисповести традиционално одликовало некритичким русофилством), а још више по свом ставу према Совјетском Савезу. Тако на пример, и у области дипломатије, чак и на највишим позицијама, постојали су појединци и групе који су се одликовали обожавањем комунизма, СССР и његових вођа Лењина и Стаљина. Стојадиновић наводи да је посланик Југославије у Француској, Станоје Симић пензионисан „због свог сувише експонираног левичарства. Тако, на пример, држао је у свом кабинету за рад у посланству бисту Лењинову.“¹³⁵⁵

Међутим, у редовима и начину деловања КПЈ долази повремено ипак до извесне рефлексије па и конфузије након великог спољнополитичког заокрета у Европи који је након доласка на власт Хитлера у Немачкој, оличен у склапању пакта и појачане сарадње Француске са СССР, те третирањем од стране Москве, истина на један суптилан начин, фашизма као примарног противника. КПЈ је изршио одређени заокрет о коме смо напред говорили, али се и следећих година, осећала извесна рефлексија и оптужбе у правцу великосрпске хегемоније као главног проблема у земљи. Тако смо користећи анализу писања гласила КПЈ „Пролетера“ до кога смо дошли у Архиву Југославије, могли доћи до закључка да се и следећих година, чак и после почетка Другог светског рата у Европи 1939. и склапања споразума Цветковић-Мачек и доласка ХСС на власт у земљи, заузима став, истина у далеко мањој мери него раније, да је Југославија версајски пројекат где су неке нације обесправљене, пре свега македонски, па и црногорски народ. Тако се у чланку у „Пролетеру“ из 1938. подвлачи да је по лењинским начелима потребна борба „за национално ослобођење угњетених народа Југославије“.¹³⁵⁶ У

¹³⁵⁵ Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Отокар Кершовани, Ријека, 1970. стр. 428.

¹³⁵⁶ Архив Југославије, Фонд Милана Стојадиновића, 37-22-159, КПЈ је у својим прогласима и пропагандним материјалима, нарочито у периоду до средине тридесетих, позивала «угњетене

бројевима „Пролетера“ из 1939. и 1940. појављују се чланци који критикују Троцкисте и у свету, а у мањој мери и у Југославији. Формирање владе Цветковић-Мачек, није зауставило критику Југославије у „Пролетеру“, као земље у којој је на власти великосрпски национализам, и потреба добијања аутономије и за народе попут македонског и црногорског.¹³⁵⁷ Оваква критика би са једне стране могла да се посматра као део инерције, након вишегодишњег држања на тапету великосрпског концепта и версајског уређења земље и европског поретка, као неприхватљивог како за интерес Совјетске власти, а посебно Коминтерне. Промене од доласка Хитлера на власт, су видљиве у деловању и званичног СССР-а, и нешто спорије Коминтерне, па и КПЈ. Са друге стране, уколико је ХСС и Мачек сматран од стране врха КПЈ, а нарочито његових покрајинских организација за Хрватску, па и Словенију, као прихватљив, и чак савезник у борби против режима, његов улазак у владу 1939. и задржавање извесног (истина нешто модификованог) спољнополитичког курса који је дао у основи Стојадиновић ранијих година, изазива незадовољство од стране КПЈ. Истина под налетом спољнополитичких догађаја, званични Београд је признао СССР и успоставио пуне дипломатске односе средином 1940, са даљим узлазом сарадње, али се у односу на Тројни пакт задржава снисходљивост, закључно са његовим потписивањем 25 марта 1941, године. Дакле, КПЈ на чије деловање је званична совјетска политика имала огромног утицаја, врши у периоду од почетка тридесетих, а посебно приближно од 1935. велики салто мортале, како у међународно-политичкој ситуацији, а нешто спорије и са извесном недоследношћу и повременим конфузијама и рефлексима, нарочито на покрајинским нивоима, и у унутрашњо-политичкој равни. Како је српски фактор заправо стварни носилац антифашистичке борбе, укључујући и безмало све грађанске странке, а насупрот томе значајан део политичких партија и

нације» у Краљевини Југославији, да се удруже против великосрпске хегемоније и великосрпске буржоазије. На једном плакату КПЈ Покрајинске организације Хрватске каже се «..Тјерајте из својих села жандаре и насилнике. Слава хрватским жртвама, Живјела слободна Хрватска!»

¹³⁵⁷ Архив Југославије, Фонд Милан Стојадиновић, доступни бројеви «Пролетера», или делови новина, за период 1938-1940. у фасциклама 37-22

организација „поробљених нација“ које су дотле (а током двадесетих година посебно), били савезници КПЈ у борби против режима и „великосрпског и версајског поретка како у земљи тако и у Европи“ – заправо носиоци просовинских, а често и профашистичких ставова и идеологија (хрватска десница, пре свега франковци, старчевићевци и усташе, те клерикални кругови, делови муслиманске деснице, албански покрети и организације као и већина покрета националних мањина – фолксдојчера, мађарске организације, ВМРО, и др), то долази до извесне конфузије у теорији и пракси деловања комунистичког покрета у Југославији. О позицији КПЈ према СССР у међуратном периоду историчар Бранко Петрановић истиче следеће: „О повезаности совјетске владе и Коминтерне говори синхронизација војно-политичких интереса СССР-а и потеза које је предузимала Коминтерна. Био је то у идеолошкој сфери израз оновремених схватања пролетерског интернационализма, који се сводио на дужност комуниста да бране једино 'социјалистичко острво' на свету – Совјетски Савез. Пролетерски интернационализам се у комунистичком покрету ценио зависно од односа који се заузимао према Совјетском Савезу. Комунистичка партија Југославије се од свог оснивања залагала за ово схватање пролетерског интернационализма. У међуратном периоду бројни су примери солидарности КПЈ и класних синдиката са Совјетском Русијом (у време интервенције капиталистичких држава, глади у Совјетском Савезу, принудне изолације Совјетског Свеза, итд.). Традиционално присуство Русије код дела југословенских народа, настављало се преко Октобарске револуције и нових социјалних инспирација које је она предкаживала. КПЈ је словенске наслаге у свести народа (тзв. руски фактор), нарочито користила у освајању политичког простора. Традиционална компонента „Русије“ добила је највећи размах за време политике народног фронта.“¹³⁵⁸ Петрановић наводи да је нарочито уочи почетка Другог светског рата и појачавања опасности од нацизма, порасла улога антифашизма и позивање на традиционална проруска осећања: „Антифашистичка нота је у делу Југославије садржавала у себи и једно антигерманско обележје што је водило груписању народних снага, које су у обнови

¹³⁵⁸ Бранко Петрановић, *Историографске контроверзе*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998, стр. 183.

словенске заштите виделе национални спас, против немачке агресије, поготову поистовећивањем Совјетског Савеза и 'Русије', што је 1941. враћало самопоуздање и уливало веру да наци-фашистичке снаге неће превагнути. Комунистичка партија Југославије је обједињавањем традиције и револуционарних перспектива уочи Другог светског рата, снажила је фронт антифашистичких снага, развијајући веру народа и победу СССР-а и демократских снага у свету.¹³⁵⁹

Демократска странка је једна од најважнијих парламентарних странака у животу међуратне Југославије. Њен однос према Совјетској Русији је далеко афирмативнији од погледа радикала, али далеко од тога да су демократе имале болшевизам за свој репер у политичком деловању. Будући да су демократе биле више лево оријентисане од радикала, они су гледали на совјете мање острашћеним очима, и покушавали су да примене прагматски однос према том питању. У току двадесетих година, истицали су често да ће затезање социјалне ситуације у земљи повећати опасност од избијања револуције по угледу на руску. Тако је лист „Ријеч“ који је био гласник демократско-социјалистичког блока који је био један претеча Демократске странке, писао у јесен 1919. године да: „Ако хоћемо да се социјална револуција код нас мирније обави, него што је то била на почетку у Русији, па онда у Немачкој и Мађарској, треба да јој приђемо у сусрет, јер свет се налази у стадијуму социјалне револуције, која неће баш само нас оставити по страни. Зато мислимо да треба да буде што мањи јаз између грађанских странака и пролетерских слојева.“¹³⁶⁰ Потом је и „Глас народа“ орган Демократске странке за Босну и Херцеговину, у свом тексту „Зашто смо за радикалну аграрну реформу“ објављеном крајем 1919. године, узимао за пример руску револуцију, као алтернативу, не извршавања успешне аграрне (и то радикалне) реформе: „Ми треба да се сетимо како је руска револуција започела. ...Зато смо ми за наредније решење аграрног питања, да отнемо из руку масе пламени мач којим се тај гордијев чвор треба да расече. ...Ми суостављамо бујицу која би расула нашу тешко

¹³⁵⁹ Бранко Петрановић, *Историографске контроверзе*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998, стр. 183.

¹³⁶⁰ Бранислав Глигоријевић, *Демократска странка, и политички односи у Краљевини СХС*, Институт за савремену историју, Београд, 1970. стр. 114.

састављену заједницу.“ Вођа ДС М. Драшковић оценио је тада да односи у србијанском селу нису били исти као они у Русији, али зато у селима БиХ, Славоније, Војводине, има доста сличности са оним у Русији уочи револуције: „Концем 1918. је у тим крајевима било много црвеног на хоризонту. Аграрном реформом коју је држава узела да руководи ти су црвени облаци почели да се растурају.“¹³⁶¹

Историчар Бранислав Глигоријевић наводи да је Демократска странка предвођена Давидовићем, дошла на власт јула 1924. године, између осталог и због измене међународне ситуације у Европи, где је на власт у више земаља дошла левичарска влада, пре свега у Британији Макдоналда и у Француској Ериоа, док је више земаља признало СССР, а у међународним односима долази до постепене афирмације Совјетске Русије.¹³⁶² Све је то погодовало ставовима Демократске странке и Давидовића, што је помогло да му краљ повери формирање владе чију окосницу чине посланици ДС. Наиме, за разлику од радикала демократе и сам Давидовић, су према Совјетској Русији, још од почетка намениле далеко мекши и афирмативнији став. Тако влада даје општи став да је начелно спремна да призна СССР уз извесне услове. Са друге стране влада је истакла своју одлучност да брани утврђени правни поредак свим средствима, што би се могло тумачити спремношћу да се супротстави и деловању комуниста, и платформи која је долазила тада од Коминтерне. По тадашњој платформи Коминтерне Југославија је проглашавана великосрпском творевином, где је више народа било потлачено, а осуђује се и версајски систем у Европи, коме припада и сама Краљевина СХС (Југославија).

О личном односу према Русији уопште и посебно СССР-у лидера ДС Давидовића и Грола, може се видети између осталог и из њихових текстова које су објављивали у Српском књижевном гласнику.¹³⁶³

¹³⁶¹ Бранислав Глигоријевић, *Демократска странка, и политички односи у Краљевини СХС*, Институт за савремену историју, Београд, 1970. стр. 220.

¹³⁶² Бранислав Глигоријевић, *Демократска странка, и политички односи у Краљевини СХС*, Институт за савремену историју, Београд, 1970. стр. 385-388

¹³⁶³ СКГ, бројеви за 1927-1930.

Изразито десне политичке организације, странке и покрети у међуратном периоду, су готово по правилу имали изражену антибољшевичку и антосовјетску црту. Тако је још од двадесетих година деловала као међународна организација, која је своје упориште имала и у Краљевини СХС, „Словенска секција Међународне Антанте против III Интернационале“, са седиштем у Женеви. У њеном програму југословенске подружнице, се захтева помоћ белим снагама у рушењу бољшевичког поретка у Русији. Године 1927. је донешен Меморандум о стварању словенског покрета за „ослобођење Русије од бољшевика“, у којој по њима доминирају „Јевреји и Немци“.¹³⁶⁴

Када је у питању однос према Совјетској Русији Земљорадничке странке која је свакако припадала левици, била једна врста социјалиста, залагала се за парламентаризам и није била комунистичка, та релација је свакако била афирмативна. У свом званичном страначком програму, ова странка се залагала не само за успостављање пуних дипломатских односа и признања СССР, већ дугорочно посматрано и наслон на Русију. Тако се у програму објављеном у шеснаест тачака крајем 1931. године се поред уједињења са Бугарском (тачка 10) предвиђа и наслон и сарадња са Русијом (тачка 11). „...Ми морамо имати неки додир са Русијом. Тамо се дешавају велике ствари, и то није све комунизам. Треба видети шта се тамо ради и рећи да ми јесмо и остајемо са Русијом иако нисмо комунисти. То морамо учинити баш ми, борбени земљорадници, који не рачунамо са кратким роковима и не журимо да дођемо на власт. Ниједан други покрет, ни странка, ни струја то не уме и не сме да учини, јер сви очекују да им француски капитализам даде власт још колико сутра.“¹³⁶⁵ У самом закључку овог програма-платформе се каже „Јасно је из свега овога да наш земљораднички покрет има да се бори за федеративну, сељачку, демократску, задружну Југославију, која би се што пре ујединила са Бугарском, а у спољној политици водила независну националну политику, тражећи наслон на Русију и на радничке странке у Европи и Америци.“ Сличну спољнополитичку платворму земљорадници наводе и 1936. године у тзв.

¹³⁶⁴ Архив Југославије, 37-22-169

¹³⁶⁵ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Култура, Архив Југославије, Први том, „Заноси“ Београд, 1997, стр. 220.

„Петом писму“ где су изнели и критику Стојадиновићеве политике: „Најзад смо спољну политику Стојадиновићеве владе означили као опасну, јер ‘води у Берлин и у Рим’, баца нас против онога шта нам је најсветије, против словенског и сељачког народа у Русији. Не умирује нас ни вест о зближењу са Бугарима. Не задовољава нас ни Балкански споразум ни оваква Мала антанта.“ ...“Само једна спољна политика нас може задовољити: политика пријатељства, савеза са Француском и Енглеском, политика наслона на Русију и уједињења са Бугарском. То једино одговара нашим народним и државним интересима.“¹³⁶⁶

Међутим, у политичком врху Савеза земљорадника постојале су извесне разлике у спољнополитичкој оријентацији. Тако је дугогодишњи лидер земљорадника Јован Јовановић био пре свега окренут западним силама, највише Британији (задржавајући афирмативан став према Русији), док је његов наследник на месту председника странке, након његове смрти, Гавриловић и поред тога што је постао први посланик Краљевине Југославије у Москви 1940. превасходно био окренут западним демократијама. Драгољуб Јовановић, који је био један од лидера земљорадника и више истакнути левичар од два председника странке, имао је отворене симпатије према СССР, које су свакако биле веће него што је то случај код Јована Јовановића и Гавриловића.

Поред Савеза земљорадника на чијем је челу био Јован Јовановић, а након његове смрти Гавриловић, постојала је и Земљорадничка странка на чијем је челу био Радисав Ђокић, и која је имала свој лист „Земљорадник“. Ова странка се недвосмислено опредељивала за крајњу левицу, и оптуживала Савез земљорадника да је странка која подржава крупније поседнике и да не заступа довољно интересе сиромашних сељака и безземљаша. У тексту „Земљорадници и међународна веза“ објављеном у листу „Земљорадник“, 28. јануара 1926. критикује се Савез земљорадника који у спољнополитичкој оријентацији приступа Зеленој интернационали, где сарађује са представницима француске, италијанске и чехословачке заједнице и организације сељака, односно све су то представници крупнијег сеоског капитала, по уреднику ових новина. „...Зато наши земљорадници

¹³⁶⁶ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене*, Четврти том, „Искуства“, Београд, 1997, стр. 105.

треба да знају да једина земљорадничка међународна заједница може бити она која постоји у Москви, у престоници наше словенске мајке Русије, оне Русије у којој је земљорадња главно занимање огромне већине њених становника. Са том међународном земљорадничком заједницом, наши земљорадници морају ићи, ако желе своје пуно ослобођење испод јарма чаршије и зеленаша.¹³⁶⁷

Сличне ставове према СССР је имала и Народна сељачка странка. Тако она након 27 марта 1941. године, издаје проглас у којем позива на директну сарадњу са СССР-ом. „...Наш народ зна да нема бољег и сигурнијег пријатеља од СССР. Зато НСС тражи политику ослонаца на СССР. Није могуће водити спољну политику без најтешњег повезивања са Русијом...“¹³⁶⁸

У програму из 1935. не много утицајне Социјалистичке заједнице радног народа (СЗРН), у области спољне политике наводи се и ово:

„ – Чување међународног мира путем колективне акције или организовања у Друштву народа.

- Признање Совјетске Русије и нормализација економских и политичких односа са овом државом..¹³⁶⁹

Важан центар утицаја у међуратном периоду Краљевине, је свакако била њена армија. Официрски кор се није бавио непосредно политиком, али је свакако пратио политичка збивања и имао најчешће свој став у односу на Русију и дешавања у СССР-у. Ту су посебно значајни високи официри, као и они који су имали удела у мисијама у иностранству, као и професионалног додира са страним силама. Дража Михајловић је већ у међуратном периоду имао дипломатску улогу, па је тако био југословенски војни аташе у Софији тридесетих година. По Милану Стојадиновићу, Михајловић је већ у том периоду, без обзира на симпатије према Француској које је стекао и школовањем тамо, био изразити пансловен. Описујући у свом делу „Ни рат ни пакт“ Михајловића како у тридесетим годинама

¹³⁶⁷ Архив Југославије, Фонд Милана Стојадиновића, 37-22-157

¹³⁶⁸ Архив Југославије, Фонд Милана Стојадиновића, 37-22-158

¹³⁶⁹ Архив Југославије, Фонд Милана Стојадиновића, 37-22-161.

афирмативно посматра снагу совјетске армије¹³⁷⁰, закључује: „Био је панславен. У словенству је гледао расу, која није још достигла своју кулминациону тачку, а која ће дати човечанству - говорио је он – ‘оно што му до сада није нико дао’. У Совјетима Михајловић није видео комунистичку, већ словенску силу. Док је са једне стране био одушевљен са Совјетском Русијом, он се у земљи огорчено борио против комуниста...»¹³⁷¹

Када су у питању националне групе у Југославији посебну пажњу изазивају народи, пре свега Срби, Хрвати, Словенци. Када су у питању националне мањине, посебну пажњу привлаче Немци, Мађари, Албанци и руска емиграција.

Немачка национална мањина у Краљевини Југославији је углавном насељавала Панонски део земље. То се односи на Војводину, потом у мањој мери Славонију и северну Словенију. Тако у извештају Министарства унутрашњих послова Краљевине за Дравску бановину тридесетих година, се каже да је немачка национална мањина, са веома малим утицајем комунизма у својим редовима. Ипак спомиње инцидент комунистичке акције у Марибору почетком тридесетих у којима су учествовали припадници немачке националне мањине, али више као један изузетак од наведеног правила.¹³⁷²

Када је у питању култура ту је такође постојао изванредан став југословенске јавности према Совјетској Русији. Из међуратне југословенске штампе примећујемо да се на ту тему веома ретко писало. Тако «Политика» тек у периоду када се успостављају односи са Москвом на званичном нивоу, дакле прво трговински уговор пролећа 1940, а потом и званични дипломатски односи две

¹³⁷⁰ Стојадиновић наводи да је Михајловић имао мишљење супротно пропаганди у делу водећих режимских медија, да је совјетска војска одлична, и да је лаж да Црвена армија даје војницима дрвене пушке за вежбање, већ оне праве, као и друге војске у свету «само можда још мало боље..Совјети имају војску која може тући свет! додао је Михајловић у одушевљењу.“ Међутим делом због оваквих ставова он потом добија прекоманду у једно мало место у Македонији, што је било пре него што је Стојадиновић постао председник Владе. У Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Југославија између два рата, Отокар Кершовани, Ријека, 1970, стр. 364.

¹³⁷¹ Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Југославија између два рата, Отокар Кершовани, Ријека, 1970, стр. 364.

¹³⁷² Архив Југославије, Фонд Милан Стојадиновић, 37-22-177, Извештај за Дравску бановину.

земље, почиње систематски да објављује на ову тему. И из претходног периода у фрагментарним вестима и репортажама добијамо слику о извесним дешавањима у совјетској култури, укључујући и прва гостовања совјетских уметника у Београду. Са друге стране, у оквиру саме југословенске, а првенствено српске културе међуратног периода, могли су се приметити совјетски утицаји. Тако историчарка Радина Вучетић Младеновић у свом раду посвећеном културном животу Београда у међуратном периоду, и то првенствено павиљону «Цвијета Зузорић» констатује нарастајући утицај совјетског културног обрасца посебно у периоду тридесетих година. «..После Међународне конференције пролетерских и револуционарних писаца у Харкову 1930. године, на којој је социјалистички реализам проглашен званичном пролетерском естетиком, све комунистичке партије, па и југословенска, прихватиле су овај правац као недодирљиву основу своје политике у области културе и уметности. Међу југословенским интелектуалцима од тада је, можда и због наивног осећаја да им комунистички покрет, бавећи се чак и питањима естетике, даје посебну важност, нагло растао углед и уплив КПЈ, тако да се тих година покрећу нови левичарски часописи и листови, издају књиге са смелим социјалним садржајем, освајају постојеће грађанске институције и удружења..»¹³⁷³ У Загребу је леви, неокомунистички правац у уметности био чак утицајнији, нарочито око уметничке групе «Земља». Распадом надреалистичког покрета на мање групе, изражену улогу добијају левичари од којих су једну групу представљали они блиски КПЈ, а другу такође левичари, попут Мирослава Крлеже који су тражили спој између уметности и револуционарних погледа левичара.

У Београду се током тридесетих оформио неокомунистички правац у уметности, посебно видљив у ликовној уметности где се од 1934. формира група «Живот». У њој су посебно истакнути били Мирко Кујачић (који је 1932. издао Манифест социјалне уметности, односно како је он видео даљи правац у развоју југословенске и српске уметности под утицајем изразито левих идеја), потом близак овом правцу вајар Ђорђе Андрејевић-Кун и други.

¹³⁷³ Радина Вучетић Младеновић, *Европа на Калемегдану*, ИНИС, Београд, 2003, стр. 193; Л. Трифуновић, *Српско сликарство 1900-1950*, Београд, 1970, стр. 241.

Закључно разматрање

У раду се посматрају односи совјетско-југословенски између два светска рата, и почетком Другог светског рата. Прецизније посматра се југословенска политичка јавност, и у мањој мери и шира јавност у целини (друштвена, културна и др.) у односу на Совјетску Русију у посматраном периоду. Током претходне историје, дакле пре овог изучаваног у раду периода, руско-српски односи се могу оценити у целини, упркос периодичним метаморфозама и осцилацијама, као укупно посматрани пријатељски и савезнички. Два народа су повезана и елементима „дугог трајања“, као Словени, православни хришћани и историјски блиски и најчешће савезници. То је нарочито дошло до изражаја у дугачкој епохи која је претходила у овом раду посматраном периоду након Другог светског рата, а то је Источно питање. Епоха Источног питања је трајала од Друге опсаде Беча 1683. до краја Првог светског рата и у том периоду је током сталног опадања Отоманског царства, царска Русија помагала покореним балканским и блискоисточним хришћанима да се ослободе од турског ропства. То је царска Русија чинила са једне стране из савезништва и наклоности према овим народима, себи културно и некад (кад су у питању Јужни Словени) и етнички блиским, а са друге стране из сопственог интереса потискивања Турске и добијања у новоослобођеним народима своје вероватно дугорочне савезнике и земље где би руски утицај био веома висок, често и доминантан. То се посебно односило на српски народ, који је уживао симпатије руске политике, али и ширих маса руског становништва.

Кључна промена у односима два народа током XX века се догодила везано за Октобарску револуцију и преврат који се тада десио у Русији. Совјетска Русија, је од тренутка свог настанка, направила велики дисконтинуитет и преокрет у односу на вишевековни претходни период геополитике и приоритета царске Русије. У односу на Версајем успостављен систем у Европи званична Москва је заузела непријатељски став и почела се ослањати на атниверсајске снаге, иако је царска Русија била претходно један од носиоца Антанте, највећи савезник Француске, и противник поражених Централних сила. Совјетска Русија је посматрала Версајски

мировни уговор и систем који је потом био овим уговором конституисан у Европи и свету, непријатељски из два разлога. Први је идеолошке природе, пошто су светски рат добиле империјалистичке силе, носиоци светске хегемоније и вођства и у периоду пре Првог светског рата, посебно посматрано са аспекта колонијалне доминације (Британија, Француска и др.). Други разлог је прагматски, пошто је Совјетска Русија, Брест-Литовским мировним уговором при крају светског сукоба закључила примирје, а потом и провизорни мир са Немачком и другим Централним силама, па миром у Версају, што због тога, што због стране војне интервенције и грађанског рата, није била третирана као победничка сила. Напротив, из грађанског рата и стране војне интервенције, Совјетска Русија је што због прихватања и примене сопствене идеологије права народа на самоопредељење, што због сопствених слабости, изашла битно територијално умањена, са укупно посматрано демографски значајним губицима (у светском рату, у револуцији и страним интервенцији, чему треба додати и беле избеглице који су избегли ван земље), и великим материјалним разарањима и опљачканим средствима.

Версајски мировни уговор и Версајски систем је стога третиран непријатељски и званична Москва се повезује са антиверсајским снагама у Европи, а то су пре свега поражене Централне силе. Важна компонента у том правцу је формирање Коминтерне чије је седиште у Москви, која се залаже за ширење револуционарне делатности по свету, пре свега по Европи, што изазива подозрење осталих европских земаља, пре свега оних из табора победничких сила Антате.

Први светски рат се може сматрати са аспекта српског националног питања, као финале нововековних напора Срба за ослобођење и покушај њиховог територијалног уједињења. У Балканским ратовима долази до ослобођења преосталих српских области од Турака, чиме је за Србе окончано Источно питање. Док су Балкански ратови (први Балкански рат) били планирани, Светски рат је избио стицајем околности што се тиче повода, а што се тиче узрока услед нагомиланих противречности интереса водећих европских и светских империјалистичких и колонијалних сила, за прераспodelу колонија, тржишта и уопште прераспodelу моћи у свету између пре свега два међусобно дубоко антагонизирана блока, Централних сила и Антате. Што се тиче српског народа,

укључујући чак и његову владајућу елиту у Србији и Црној Гори, није постојала жеља и посебне припреме за отпочињање и учешће у светском сукобу. Са друге стране Аустро-Угарска монархија, је тежила да низ својих унутрашњих противречности делом преусмери према споља и агресију на Србију и Црну Гору које су као независне државе представљале привлачан путоказ и нуклеус уједињења српског народа, а од почетка XX века и све ширих слојева других југословенских народа Монархије.

Ослонац на царску Русију је био основни спољнополитички оријентир Србије и Црне Горе и целокупног српског народа током читаве епохе Источног питања, па и раније. У том правцу је извршена револуција и измене у Русији почевши од октобра 1917. представљао у исто време прави шок и удар на читаву спољнополитичку оријентацију српског фактора, а у емотивном и духовном смислу тежак удар на читав српски народ, практично на све његове слојеве, изузев присталица комунистичке идеологије. Стога је у периоду након Првог светског рата владајући слој у Краљевини СХС, пре свега у оквиру српске елите, задржао своју вишевековно развијану русофилију, што се посебно манифестовало у бризи за беле избеглице у Југославији, а са друге стране према новоуспостављеном режиму болшевика у Москви крајњу дистанцу и неповерење. Док је трајао грађански рат у Русији, владајући слој у Краљевини СХС је отворено показивао наклоност према белоградејцима, мада је одбијао различите позиве и понуде савезника из Антанте да се тамо пошаљу српске-југословенске војне јединице. То се може сматрати увреженим елементом русофилије, која би представљала својеврсну моралну блокаду да се српске и југословенске непосредно употребе у Русији у оквиру грађанског рата и стране интервенције против болшевика, а са друге стране и политичком прагматиком, јер се истрошене и десетковане трупе нису могле још посебно додатно користити након управо завршеног за Србе посебно исцрпљујућег и крвавог светског рата, са невероватно великим пре свега људским губицима, који доводе у питање и основну биолошку супстанцу даље егзистенције српског народа.

Совјетска Русија је дакле од свог самог настанка извршила кључни дисконтинуитет са дотадашњом вишевековном политиком, посебно спољном,

царске Русије. Рецимо Француска која је протеклих деценија била најважнији руски савезник у Европи, сада као носилац Версајског система постаје главни противник. Турска која је вековима била главни противник царске Русије, сада постаје савезник, па тако Лењин помаже чак Турке и Кемал-пашу у грчко-турском рату 1919-1922. Какав парадокс, да је царска Русија била покровитељ вишевековног процеса Источног питања и помоћи балканским и блискоисточним православним хришћанима у њиховој борби за ослобођење од Турака, и да када је дошло до самог финаша тог процеса, и када се чинило да ће Јермени успети да се ослободе, а Грци да се уједине и чак реализују Мегали идеју, и ослободе и Цариград и доспеју на малоазијску обалу, болшевичка Русија, потпуно им је окренула леђа и чак се ставила на турску страну. То је добрим делом помогло Турцима да њихов геноцид над Јерменима остане тада некажњен, и да Грци не само што нису добили подршку за реализацију у пракси решења Версајског мировног уговора (мировни уговор са Турском у Севру), већ је болшевичка власт показала симпатије за Турке. То је додатно охрабрило Турке да воде рат са Грцима, који се за ове друге катастрофално завршио, када је на крају дошло до протеривања око милион и по Грка из Мале Азије и источне Тракије и ревизије мировног уговора у Севру, и доношења Лозанског уговора (којим Турска у односу на постигнути уговор у Севру, добија источну Тракију и област Смирне, поред тога што никад није дошло до реализације независне Јерменске државе којом су били обухваћени и хелеспонтски Грци).

У односу на Краљевину СХС и српски фактор новоуспостављена болшевичка Русија такође заузима сасвим нови однос, тако да Београд остаје без своје најважније спољнополитичке подршке у веома важним тренуцима окончавања светског рата и склапања мировног уговора у Версају. Вероватно је већ на самом старту то био један од важних разлога што је формирана заједничка држава Краљевина СХС, али без дефинисаних унутрашњих граница и са једним прилично утопијским концептом интегралног југословенства, који ће се истина у својој огољеној форми приказати у режији краља Александра у периоду успостављања Шестојануарске диктатуре. Царска Русија је била склонија варијанти формирања Велике Србије, и где је постојао један отклон у Санкт-Петербургу

према заједничкој југословенској држави. Страхovalo се тада у царској Русији да би у заједничкој југословенској држави католичка црква и Ватикан имали могућност свог посебног деловања и повећавања утицаја, где је у пракси познат њихов прозелитски утицај у вишерелигијским државама.

У том правцу владајући кругови у Краљевини СХС, пре свега они из српског националног корпуса, према Совјетској Русији заузимају један став дистанце, уздржаности и страха од болшевичког утицаја у правцу дестабилизације режима и подстицања комунистичке делатности. Са друге стране, тај однос никада није био русофобски, напротив, своју русофилију, ови кругови су манифестовали бригом и помоћи према белој емиграцији у Југославији, као и заинтересованошћу за даљу судбину Совјетске Русије, укључујући и њено становништво (подршка акцијама гладним у Русији током више наврата и сл.). Владајућа династија Карађорђевић је гајила посебан пијетет према свргнутој царској породици Романов, са којом је претходно успоставила и крвне везе.

Званични Београд у том правцу је одуговлачио успостављање дипломатских односа са Совјетском Русијом, укључујући чак и њено признавање. Током трајања револуције, грађанског рата и стране интервенције југословенски владајући кругови су отворено навијали, па и на суптилне начине помагали белоградејце. Када је дошао талас белих емиграната они су примљени широкогрудо у Краљевини СХС, посебно кад су у питању владајуће структуре и српски простори. Временом је Београд из прагматских разлога успоставио извесне (неформалне) контакте са новим властима Совјетске Русије, укључујући и извесне додире на различитим међународним скуповима мултилатералног значаја, где је постепено улазила и нова Русија. Ти односи су и даље били веома хладни, и по низу спорних тачака супротстављени (питање одређених средстава које су однели белоградејци, конкретно Врангел, и која су потраживана директно од званичног Београда; укупан повлашћен статус белоградејаца, њихове паравојничке организације и деловање у Југославији; нетрпељив однос владајућих медија Краљевине СХС према болшевичком режиму у Русији; пијетет и слављење царске Русије, у званичним круговима; специјални положај Штредмана као дипломатског представника нестале царске Русије, посебан однос СПЦ према РПЦ, где је такође од ове прве

следила осуда бољшевичког режима у Русији и др.). Како је Совјетска Русија успостављала званичне односе са низом држава у окружењу, пре свега са оним који су развијали антиверсајску политику као поражени у Светском рату, укључујући и ревизионистичку фашистичку Италију незадовољну својим добицима у Версају, званични Београд се све више уверавао да би совјетска дипломатска представништва помагала рад комуниста у региону. На унутрашњем плану је забрањена КПЈ после низа атентата и инцидената, па је Беч постао регионално седиште деловања не само југословенског комунистичког вођства већ и саме Коминтерне за Југоисточну Европу. Совјетске власти су се трудиле да се у очима међународног окружења дистанцирају од политике Коминтерне, или макар укажу да званична Москва не може бити одговорна за све њене потезе, и да заправо Совјетска Русија и Коминтерна нису једно те исто.

Док је Троцки имао посебног утицаја у политици Совјетске Русије, постојала је извесна тежња да Коминтерна развије светску револуцију, да би са учвршћивањем Стаљина на челу државе преовладало уверење да је и сама Коминтерна подређена интересима СССР као државе. У том правцу је спутавана отворена револуционарна политика Коминтерне према другим земљама, и уопште улога Коминтерне је била битно умањена у оквиру укупне совјетске политике и Стаљинове концепције. То је свакако био један разлог постепене релаксације односа Москве са спољним окружењем, укључујући у мањој мери и саму Југославију. Међутим, кључни догађај за промену целокупне совјетске геополитичке међуратне концепције је заправо долазак нациста на власт у Немачкој почетком 1933. године. Тај елемент утиче тектонски и на промену дотадашње концепције и неких других сила, пре свега Француске. Забринутост ових сила за безбедност у Европи, укључујући и сопствену безбедност од стране фашистичке Немачке, утиче и на њихово (француско-совјетско) приближавање, што је убрзо крунисано и заједничким пактом, чему се прикључила и Чехословачка.

До јачања нациста у Немачкој, пре свега Коминтерна, а и совјетска политика, третирали су Југославију као део версајског, дакле француског система у источној и југоисточној Европи. Тај систем је имао за главни задатак сузбијање

јачања Немачке, као и ширење утицаја бољшевика и совјетске политике у целини. У том правцу су Коминтерна и комунисти развили тезу да је Југославија версајска творевина француског империјалистичког интереса, и давали су јој негативан предзнак, иако је пре тога вековима управо царска Русија развијала посебно пријатељство и савезништво са српских фактором. То је дакле последица тоталног дисконтинуитета геополитичког интереса и поставки Совјетске Русије и бољшевика у односу на концепцију царске Русије која је развијана вековима, и где су између осталог Срби третирани као важни савезници. Нарочито је Коминтерна развијала тезу о Србима као хегемонима у оквиру Југославије, тлачитељима других нација и чак Југославији као „тамници народа у оквиру великосрпске хегемоније“. Између осталог то је био и резултат што су кадрови из поражених нација претходног светског рата имали великог утицаја у раду Коминтерне, посебно у Југоисточној Европи и Балкану. Конгрес Коминтерне у Дрездену, је разрадио и дефинисао ту концепцију. Са друге стране у оквиру саме КПЈ долази до потискивања доброг дела српских руководећих кадрова, а пре свега Симе Марковића, под оптужбом да су опортунисти и фракционаши, неспремни да до краја прихвате класну и националну критику уређења и амбијента Краљевине СХС (Ј у г о с л а в и ј е) .

Од доласка нациста на власт убрзава се процес промене односа Москве према Југославији, укључујући, истина нешто спорије, и саму политику Коминтерне. На Седмом конгресу Коминтерне у Москви лета 1935. види се из наступа југословенских делегата, пре свега тадашњег вође КПЈ Горкића, колико су комунисти Југославије, нарочито вођство били индоктринирани претходном, владајућом коминтерновском политиком о „Југославији као тамници народа, и великосрпској хегемонији“ и „угњетеним народима“. Додатан проблем је представљала чињеница да су у организационој структури КПЈ, дуго биле формиране као засебне организационе јединице само КП Хрватске и КП Словеније, а у самом комунистичком вођству југословенских комуниста било мање етничких Срба. Поред тога регионално седиште Коминтерне и седиште КПЈ у егзилу је био Беч, док је КП Бугарске добио посебан задатак у оквиру Коминтерне да надгледа, координира и помаже функционисање југословенских комуниста.

Са друге стране промене у спознаји геополитичких приоритета Стаљина, совјетског руководства, постепено су се преносили на Коминтерну, а још спорије на вођство КПЈ. Формирање Народног фронта у Француској као владајуће структуре додатно је деловало на промену држања југословенских комуниста и на све убрзаније одређење према фашизму и Немачкој као главном идејном и геополитичком противнику. У том правцу можемо посматрати и све већи одијум у Совјетској Русији и њеном вођству према Немачкој, након што су Хитлер и нацисти на власти, стално прозивали комунизам и СССР као свог највећег противника. СССР је од почетка тридесетих учинио значајно приближавање не само са Француском и Чехословачком, већ и са другим западним земљама, учинивши извешан одклон у односу на ревизионистичке антиверсајске земље, са којима је дотле највише сарађивао. СССР је примљен у Друштво народа где је био прилично активан, укључујући сарадњу по низу питања и са југословенским делегацијама. Светска економска криза није директно погодила Совјетску Русију, што је додатно подигло углед ове силе. Истина недемократско уређење и вести о све масовнијим прогонима неистомишљеника укључујући и обрачуне унутар комунистичке номенклатуре које је Стаљин све више спроводио, крњили су углед СССР, чак и онда, када је постало јасно да се у привредном смислу постижу у процесу индустријализације несумњиви успеси. То се одражавало и на веома шарену слику о СССР у оквиру југословенске јавности, од пангеричког односа који су развијали прокомунистички и у нешто мањој мери остали левичарски кругови, до изразите критике и практичне негације било чега позитивног, што је развијано на крајњој десници. При томе не треба мешати однос према бољшевичком режиму, са русофилијом, која је и даље доминирала као традиционална компонента, посебно у српским и православним просторима Југославије. Када су у питању рецимо Хрвати, ту је у комунистичким и левичарским круговима постојало фаворизовање совјетског друштва, а у осталим слојевима народа није било баш оне изразите и уочљиве русофилије видљиве у српским круговима. Ипак свест о Совјетској Русији као важном и све значајнијем тегу европске политике, била је јака у практично свим круговима хрватске и посебно словеначке политичке и друштвене сцене међуратног периода.

Компликовање позиције југословенске политичке јавности према Совјетској Русији у овом периоду представља постепена промена политике званичног Београда према стању у Европи. Док се краљ Александар Карађорђевић одликовао неспорном русофилијом, али и вишеструким одијумом према Совјетској Русији, заправо њеном политичком одређењу и опасности коју су круна и он сам имали од комунизма који је подржавала Москва, први намесник кнез Павле се одликовао извесном дистанцом према Русији, што је иначе био изузетно редак феномен кад су у питању Карађорђевићи и представници српске политичке и друштвене елите. Сличне ставове је имао и Милан Стојадиновић, који је у континуитету, држао власт у земљи од 1935-1939. као председник владе. Парадокс да је у међуратном периоду званични Београд се ослањао превасходно на Француском у интервалу приближно до половине тридесетих година, када је ова сила била у посебно ривалском односу према Москви због идеолошких разлога. Када је Француска почела све убрзаније да мења своју спољнополитичку концепцију од јачања нациста, управо у том периоду званична Југославија почиње да смањује свој ослонац превасходно на Париз и да се окреће Британији и Немачкој. И кнез Павле и Милан Стојадиновић су се превасходно ослањали на британске конзервативне политичке и економске кругове, крупног капитала и изразито антикомунистичке, са традиционално ривалском политиком према Русији, што је у међуратном периоду добило и своју идеолошку подлогу. Поред тога Стојадиновић се ослањао и на силе Осовине, што је све заједно имало за последицу постепено дистанцирање од Француске, тако да нова спољнополитичка концепција Париза према Москви, није имала посебног утицаја на званични Београд. Окретање британској нестабилној, према Русији изразито ненаклоњеној политици конзервативаца и крупног капитала, уз то склоној компромисима са фашистичким силама, од стране вођства Краљевине Југославије овог периода, имало је за последицу постепено дистанцирање Београда и од Француске па чак и од саме Мале антанте. Поред тога односи са Совјетском Русијом су тапкали у месту, током читавог периода друге половине тридесетих, када је интерес земље и спољнополитички развој ситуације указивао да је макар успостављање званичних односа са Москвом крајње пожељно.

Смена Стојадиновића као председника владе почетком 1939. године, давала је додатне могућности за покушај успостављања званичних односа са СССР. Почетком Другог светског рата у Европи, и кнез Павле схвата огроман значај за интерес земље уколико би се успоставили званични односи две земље. Мали застој у том правцу, је био везан за краткотрајни руско-фински рат од децембра до почетка марта 1940. године имајући у виду одијум према Москви који је међу западним савезницима тај сукоб изазвао. Званични Београд је у том периоду и те како морао да води рачуна о ставовима западних савезника, Немачкој (и Италији), а све више и о Совјетској Русији. Стога се од стране владајућих структура у Југославији поред начелне жеље да се најзад успоставе званични односи са Москвом, калкулисало у односу на западне савезнике и сачекало да прође краткотрајна криза изазвана финско-совјетским ратом. Иако је кнез Павле, имао посебну идеолошку дистанцу према бољшевичком режиму у Москви, чему треба додати и његову велику подложност утицају британских конзервативних кругова који су геополитички сматрали Русију својим највећим противником, у успостављању односа са Совјетском Русијом он је сматрало да може доћи до следећих политичких и друштвених добитака: повећавањем маневарске позиције земље у односу на два оштро конфротирана блока – западне савезнике и силе Осовине. Имајући у виду значај и величину СССР ова сила је представљала фактички засебан пол моћи у Европи и свету; Друго, на унутрашњем плану, огромна већина српског становништва, практично без великих разлика у политичком и идеолошком погледу (од комуниста, преко целокупне левице, политичког центра, па и знатног дела деснице) је имала консензус о неопходности успостављања пуних дипломатских односа са СССР, без обзира што су се ови слојеви становништва и различите политичке опције међу њима, разилазили по питању степена пожељности разраде даљње сарадње са Москвом, након самог успостављања званичних односа. Када су у питању Хрвати и Словенци, ту русофилија није ни приближно била толико изражена као кад су у питању Срби, посебно у случају Хрвата. Ипак, утицај и престиж СССР, као и свест о неопходности макар успостављања пуних дипломатских односа са Москвом није

довођена у питање код практично свих политичких опција и слојева становништва, изузев крајње деснице и дела клерикалних кругова.

Следеће, степен унутрашње пенетрације сила Осовине у политички и културни живот Југославије је био посебно изражен, па би уз посебан опрез, и начелно дистанцирање званичних совјетских представника од комунистичке пропаганде, на пансловенској матрици и русофилији, то могла да буде једна од противтежи германском, неофашистичком и проосовинском утицају у земљи. Сви ови фактори су добили посебан значај, и потреба успостављања пуних дипломатских односа са СССР постала још пожељнија и промптнија, након серије пораза западних савезника на северозападном (Данска, Норвешка) и посебно западном фронту (Холандија, Лускембург, Белгија и најзад капитулација и Француске јуна месеца 1940, уз улазак Италије у рат на страни Немачке).

Успостављање пуних дипломатских односа две земље реализовано је управо крајем пролећа и почетком лета, што је процес, за који су се истина стекли сви услови и могућности још пре најмање пет, или десет, па можда чак и свих петнаест година раније. Излазак Француске из рата и њена капитулација, имали су велики одјек у политичкој јавности земље, као и у ширем јавном мњењу, посебно виших и средњих слојева српског народа имајући у виду традиционални утицај Француске у културном, образовном и политичком погледу. Чини се да је добрим делом тај простор и енергија од тада била додатно усмерена ка Совјетској Русији, која је преко комунистичке акције имала неупитне симпатије нижих слојева становништва Југославије, укључујући у већој или мањој мери и наклоност практично читаве левице политичког спектра опредељења.

Југословенски комунисти након Седмог конгреса Коминтерне одржаног лета 1935. године, се налазе у извесној стратешкој збрци када је у питању њихов однос према држави Краљевини Југославији и укупној политици коју је требало заступати у националном и геополитичком концепту. Дотле, а свакако до доласка нациста на власт у Немачкој, они су заступали концепт образован још на конгресу Коминтерне у Дрездену, по којем је Југославија вештачка творевина, великосрпског класног и националног експлоататора, и где су национализми и сепаратизми попут хрватског, били потенцијално пожељан савезник против

режима у Београду. Група српских комуниста на челу са Симом Марковићем, је означена опортунистима и фракционашима, а он сам искључен накнадно из партије. Промене у совјетској стратешкој политици од почетка тридесетих и јачања нациста у Немачкој, а посебно од тренутка њиховог доласка на власт јануара 1933. године, нешто су спорије праћене у Коминтерни, а сасвим слабије и спорије када је у питању политика вођства КПЈ. Ипак након Седмог конгреса Коминтерне лета 1935., долази до нешто брже промене свести о потреби модификовања дотадашњег концепта према југословенском националном питању и укупној стратешкој политици, где је све више фашизам апострофиран као главни непријатељ, како у идејној тако и у стратешкој равни (Немачка и Италија, дакле Осовинске силе). Део вођства КПЈ, попут Горкића, је запао у антиномију између тежњи да помире своју дотадашњу концепцију и загриженост да је „великосрпска буржоазија“ главни тлачитељ и противник југословенских комуниста, и прокламоване платформе Коминтерне на Седмом конгресу (и нешто раније), по коме је то заправо фашизам и осовинске силе, покушао да преточи у етикетирање режима у Београду и српске буржоазије као фашистичких. Парадокс да је Горкић и КПЈ, а пре свега КП Хрватске дотле сарађивао са франковцима, па индиректно и са усташама, који су директни протагонисти фашизма и савезници Осовине, а са друге стране покушаваће етикетирања српског владајућег фактора као фашистичког, није могао дуго трајати. Ова струја у КПЈ је брзо губила утицај, а добар део њих је био потом смењен, попут самог Горкића од врха Коминтерне, а неки чак и ликвидирани у чисткама. Постепено је дакле КПЈ, истина више под притиском Коминтерне и совјетске политике, прихватио тезу о фашизму и Осовинским силама, као главној претњи миру у Европи и региону, али и водећим идеолошким противницима, већим чак и од западних империјалистичких сила. То је био резултат, пре свега промене у геостратешким приоритетима Кремља, након доласка Хитлера на власт и измене читаве концепције спољне политике СССР. Доласком Тита на чело КПЈ побеђује као привремено неко средње решење, у којем је са једне стране у првом плану била прихваћена начелно нова линија Коминтерне и СССР да је фашизам и Осовинске силе биле највећи противник и препрека миру у Европи и свету, а са друге стране се провлачила на унутрашњем плану синтагма о великосрпској

буржоазии и Београду као тлачителу осталих нација и потреби за национално решење супротно постојећем уређењу Краљевине Југославије. То што је званични Београд управо у овом периоду на челу са Стојадиновићем и уз благослов кнеза Павла, чинио велико приближавање силама Осовине, уз задржавање блискости са Британијом, уз повећавање дистанце према свом раније највећем савезнику Француској, коришћено је у арсеналу КПЈ као важно оружје за даљње жигосање и заостравање борбе према „великосрпској буржоазии“ и чак „неофашистичком режиму Стојадиновића“. У том правцу је КПЈ иако у илегалу, давала начелну подршку Уједињеној опозицији на челу са Мачеком, на свим парламентарним изборима и против актуелних режима од 1935. па надаље.

Постепено приближавање владе Цветковић-Мачек ка СССР у правцу успостављања међусобних пуних дипломатских односа, што је био процес видљив још од смене Стојадиновића и формирања ове владе почетком 1939. године, поздрављен је не само од комуниста и левице у целини, већ и од већине бирачког тела и политичких актера у Југославији.

Демократска странка је имала од почетка више слуха и спремности за успостављање пуних дипломатских односа са Совјетском Русијом, него што је то случај са радикалном странком. У пар наврата када је ДС била на власти, озбиљно је разматрана могућност да влада успостави званичне односе са Совјетском Русијом. Земљорадничка странка, која је истина била углавном у опозицији и мањих могућности и присталица, је у том правцу начелно била спремна да иде још даље. Кад је у питању само руководство то се односи на председника Јоцу Јовановића и изнад свих на изразитог левичара и русофила Драгољуба Јовановића (са друге стране постојао је англофилски лоби у вођству Земљорадничке странке). Кад су у питању Хрвати, лидер ХСС Стјепан Радић је чак средином двадесетих боравио у Москви и Совјетској Русији, када је и приступио са својом странком Сељачкој интернационали. Његов наследник Влатко Мачек није био русофил по опредељењу и далеко одмереније се односио према СССР. Хрватска екстремна десница је била крајње неповерљива не само према совјетима, већ и Русији у целини. Са друге стране идеолошко одређење вођства КПЈ и саме Коминтерне према Југославији и националном питању у њој током двадесетих година, чему је

кулминација Дрезденски конгрес, дали су хрватском национализму, као и свим противницима тадашње Краљевине, неочекивану подршку. Она је била мања након промене политике у Москви од доласак нациста на власт у Немачкој, посебно након 1935. и Седмог конгреса Коминтерне.

Словенци су се прилично уздржано односили према Совјетској Русији, чини се без великих осцилација и страсти. Они Русију нису имали у виду ни као свог великог савезника, али ни противника. Словеначка политика каналисана око странке Корошеца, имала је сасвим други однос према Југославији, Србима, Београду и династији од ХСС и хрватске политике у целини. Самим тим се и однос према Русији, русофилији и русофобији, могао слободније формирати, више праћен конкретним словеначким националним интересима, него што је то био случај са хрватском политиком, нарочито хрватском десницом, која је само идентификовање Руса као пријатеља Срба стављало одређени негативан предзнак у свом укупном односу према Русији. Ту је важан фактор био католичка црква, која је негативно у целини гледала на православно хришћанство, што је делом опредељивало и однос Словенаца према Русији, али далеко мање него када су у питању Хрвати. Наравно словеначки комунисти су заузимали сасвим други, у овом случају превасходно идеолошки однос према Совјетској Русији, од осталих крила словеначке политике.

Дакле, последњи период совјетско-југословенских односа у међуратном периоду можемо посматрати, уочи самог признавања и успостављања односа са СССР, дакле приближно од смене Стојадиновића почетком 1939. године, па све до 1941. године. У том периоду долази и до успостављања пуних дипломатских односа две земље, након чега се динамика тих односа убрзано развија: међусобна размена ставова и идеја, економска сарадња, успостављање војне сарадње и изнад свега дотле невиђено увећавање дипломатских контаката, не само преко званичних представништава (совјетски амбасадор и југословенски посланик, конзулати и трговинска представништва) већ и укупна међусобна сарадња између њеихових дипломатских представништава широм света.

Након окончања совјетско-финског рата, југословенска дипломатија се веома брзо уверила да се односи Москве са западним савезницима нагло поправљају, што

је утицало на убрзани наставак привремено успореног процеса успостављања пуних дипломатских односа две земље. Последња сенка се изненада појавила, у виду совјетског ултиматума Југославији пријатељској и савезничкој Румунији крајем јуна по питању Бесарбије, али то за разлику од протеклог финско-совјетског сукоба није чак ни пролонгирало већ започети процес успостављања пуних односа две земље (још почетком маја у СССР је отишла југословенска трговинска мисија). Управо је капитулација Француске додатно утицала на југословенски политички врх да је неопходно да се спољнополитичка позиција Краљевине Југославије што пре ојача успостављањем новог пола сарадње тада мултивекторске Европе: поред доминантних сила Осовине, постојала је и усамљена Британија као зарађена страна према њима, али и САД као велика прекоморска сила која иако неутрална заправо помаже и симпатише Британце, и најзад Совјетска Русија, као моћан самосталан фактор у тадашњој Европи, којом су, тада макар привремено највећи утицај имале силе Осовине.

Остваривање пуних дипломатских односа две земље почетком лета 1940. године, заиста је Југославији дало извесну подршку и могућност каквог-таквог растерећења осовинског притиска на њу. Међутим силе Осовине су временом све више освајале утицај на Балкану, па је Југославија на крају остала окружена њима, уз изузетак Грчке, на коју је Италија извршила агресију у јесен 1940. године. Успешан отпор Грчке, само је појачао интересовање Немачке да се и она савлада, што је значило појачан притисак на Југославију да се макар уздржано приклони силама Осовине. СССР је подржавао Југославију, али се у исто време плашио било каквог конфликта са Немачком, па се избегавала отворенија подршка Југословенима. Југославији је СССР обећао начелну помоћ у наоружању која никада није реализована у пракси, а након пуча 27 марта, у Москви је потписан споразум између две земље о пријатељству 5 априла. Међутим, напад сила Осовине на Југославију предухитрио је конкретизацију совјетске помоћи Југославији. Стаљин је покушавао да добије на времену у односу на вероватни немачки напад на СССР, па је након заузећа Југославије учињен крајње непопуларан гест, пошто је званична Москва прекинула на највишем нивоу дипломатске односе са Југославијом у мају месецу. Након осовинског напада на СССР ти односи су брзо

обновљени. Током рата СССР се уздржавао у директније мешање у унутрашње односе у Југославији, укључујући и односе између партизана и четника, мада је било јасно да се из идеолошких разлога подржавају заправо партизани.

Југословенска политичка јавност и СССР – закључак истраживања

На основу расположиве грађе, као и на основу важности југословенских политичких и друштвених субјеката који су третирани у раду у односу на СССР, разврстани су у раду на Двор и државни врх, потом на политичаре и политичке странке, затим на дипломате, на новинаре (штампу), на стручне и научне раднике, књижевнике. Због важности утицаја совјетске политике на комунисте, посебно смо у оквиру политичара издвојили комунисте, а у оквиру извора посебну групу су нам чинили совјетски пре свега дипломатски, те у мањој мери остали државни извори. Квантитативно посматрано, највише грађе, а самим тим и простора у раду смо посветили пре свега дипломатама и дипломатским изворима, а потом следе политичари, највише захваљујући стенограмима из Народне скупштине Краљевине СХС (Југославије), као и штампи (пре свега Политика, потом Време, а у далеко мањој мери и само фрагментарно и неки други листови и периодика). У извесно мањој мери извори су нам били стручни и научни часописи, као и извори државне администрације Краљевине Југославије (СХС), где посебно место заузимају полицијске и обавештајне архиве, Прес биро и др.

Посебно респектабилни извори су совјетског порекла, пре свега совјетске дипломатије (иако је предмет рада југословенска политичка јавност и СССР, дакле југословенска јавност, допуна коју смо имали коришћењем и совјетских извора је важна да би смо заокружили посматране феномене, мада би се рад методолошки могао урадити и без совјетских извора).

Поред свега наведеног морали смо користити и целокупну литературу која третира предмет рада, макар и индиректно, и то ону југословенских аутора, као и совјетских, а у знатно мањој мери и неких других страних који су дотицали тематику.

Када смо се бавили званичном политиком Краљевине ту су најважнији субјекти Двор, председници Владе и сама Влада. Изузимајући министра спољних послова, чије ставове смо могли пратити преко дипломатске грађе и извора (слично и за министра унутрашњих дела, на основу полицијских и обавештајних извора), овај врло важан сегмент политичке јавности смо могли преко доступних извора да пратимо врло штуро, чак су нам совјетски и неки други секундарни извори ту више помогли него они примарни које смо користили. У том правцу смо важну допуну имали у литератури и у знатно мањој мери у периодици.

Насупрот томе, дипломатска обимна грађа, нам је омогућила да свеобухватно посматрамо дипломатску мрежу југословенску, како самог МИП, укључујући и саме министре (посебно Цинцар Марковића кој је често и обимно писао своја запажања и слао депеше, а потом и Нинчић који је у више наврата вршио ту функцију). На основу детаљног увида ставова југословенске дипломатије можемо допунити и низ сазнања и недоумица у правцу одређења тадашњих државних власти, па делом и двора у односу на многа важна питања према Совјетској Русији.

Стенографске белешке Народне скупштине у читавом међуратном периоду које смо истражили, дају нам одличан увид у односе према СССР парламентарних странака, чланова владе и чак премијера. Ту су посебно значајни за наш рад они из Хрватске и Словеније, будући да за ове југословенске покрајине, нисмо имали тако обимну грађу и изворе, као што је то у питању за српске делове земље, посебно Београд.

Управо штампа нам је важан елеменат на основу које смо могли да анализирамо југословенску политичку јавност у њеном односу према СССР, у овом случају превасходно српску политичку јавност. Јер, истражен је сав фонд бројева међуратних листа Политика, и део фонда листа Време (године 1922-1924 и 1934-1938). Поред њих, фрагментарно су третирани и још неки други листови. Када су у питању стручно-научни листови, углавном се то односи на Српски књижевни гласник, Мисао, Нову Европу, Рад, а неки други само фрагментарно, укључујући неке и из Хрватске и Словеније. Интересантно је било коришћење и дела емигрантске руске штампе у нашем истраживању.

На основу свега можемо рећи да је југословенска политичка јавност, опште посматрано, у међуратном периоду, а то се односи пре свега на српске области, поседовала традиционалну русофилију ширих слојева становништва и јавног мњења. Када су у питању Словенија, па и Хрватска то је делом и тамо уочљиво, али у далеко мањој мери него на српским и православним просторима земље. На основу пре свега стенографских белешки Народне скупштине, и муслимани Југословени су имали сличан однос, уздржане и ограничене русофилије, попут католичког становништва, мада је било (појединачних) примера из ових средина и дистанце, те чак и нетрпељивости према руском питању.

Посматрано по слојној припадности, ту такође не можемо приметити неке велике разлике код југословенске популације по имовинској и статусној стратификацији. Међутим, када са русофилије, пређемо на однос према СССР, ту наилазимо на крупна одступања. Двор, радикална странка и виши имовински и статусни део популације је заузимао претежно негативан став према совјетима и бољшевицима, чак и онда, као што је то случај са СПЦ, Двором, врхом радикала и сл, који су у исто време показивали нескривену русофилију, на пример у свом односу према традицији царске Русије и посебно белим избеглицама.

Политичке странке су према Совјетској Русији, такође имале неуједначене ставове. Природно, поред комуниста, највише наклоности показивала је целокупна левица, и то од сталних парламентарних странака у највећем Земљорадничка странка, а ХСС (односно ХРСС) док је на њеном челу био Радић. Демократска странка је имала далеко више разумевања и спремности за успостављање макар пуних дипломатских односа са СССР од радикала. Од политичара нарочито је неспреман за успостављање дипломатских односа са Москвом се показао Стојадиновић у периоду док је био председник владе. Интересантно, на основу доступних извора и посебно литературе, он се у претходним својим периодима бављења политиком односио према СССР крајње прагматски, истичући економски интерес као важан за успостављање сарадње и односа две земље. Кнез Павле се међу српском владајућом елитом, вероватно на један можда уникатан начин, истицао не само великом и наглашеном дистанцом према СССР и комунизму, већ чак, и према Русији у целини. Ту је крупна разлика у односу на краља Александра,

који је имао наглашену русофилију, али и дистанцу према бољшевицима и новоформираном СССР. Никола Пашић је врло слично краљу Александру Карађорђевићу, изражавао веома наглашену, вероватно још и наглашенију русофилију, а у односу на Совјетску Русију, нешто мање изражену дистанцу. Тако Пашић се поред помоћи руским избеглицама, у спољној политици док је био на власти залагао за уздржан став према отцепљеним од Совјетске Русије земљама, па се дуго нису признавале Естонија, Летонија и Литванија.

Челници Демократске странке, Давидовић, Маринковић, па и Грол, су изражавали разумевања за успостављање пуних дипломатских односа и прагматску сарадњу са СССР, истичући да су тим путем кренуле и водеће европске силе и остале чланице Антанте. Министар спољних послова и једно време кратко и председник владе Јефтић, показивао је пуно разумевање у том правцу, али се чини да Нинчић, као и Цинцар Марковић нису у тој мери делили тај ентузијазам. Међутим, свакако да су по питању овог чина, ставови актуелних министара спољних послова били важни, али ни изблиза толико колико ставови Двора и председника Владе, а у знатно мањој мери и других чланица Владе и других водећих политичких странака, ван актуелне гарнитуре власти.

Др Влатко Мачек, као лидер ХСС након Радића, показивао је прагматски однос према СССР, и то без видљивих емоција и априорне наклоности као што је то претходно био случај са Стјепаном Радићем. Мачек је у пар наврата у архивским документима на које смо наилазили, као и у литератури, указивао да однос према СССР треба да буде рационалан и без сувишних страсти, алудирајући делом и на Радићев период лидерства. Истина, сам Мачек је претходно у периоду 1923-1924. када се ХРСС највише приближио Москви и пришао Сељачкој интернационали, нашао непосредно у улози преговарача са совјетском страном, како у амбасади СССР у Бечу, тако и на путовању у Совјетску Русију. Мачек, је током тридесетих све подредио јачању ХСС и хрватском питању, па је тако третирао и велике силе у оквиру те стратегије, и покушавао да задржи самосталност у односу ња њих. Мачек је покушавао при томе да стекне њихову наклоност, мада је највише нагињао западним демократијама, али имао и развијене односе са Осовинским силама Италијом и Немачком, те покушавао да тактизира и према СССР. У том правцу се

не може рећи да су Мачек, а посебно не Радић, били ти политичари који су подупирали званични Београд током међуратног периода у непопустљивости да се успоставе макар дипломатски и трговачки односи са Москвом.

Када је почео Други светски рат, и када је дошло до успостављања дипломатских односа Београда и Москве, Мачек и ХСС будући да су развили сарадњу са Осовинским силама, и од раније задржали добре односе, а Мачек и личну наклоност према западним савезницима, нису се посебно истицали у продубљивању односа са СССР. То се делом може тумачити и Мачековом и врха ХСС превасходном заинтересованошћу за примарно хрватске интересе, и географском положају након капитулације Француске јуна 1940, што се приближно поклапа са термином успостављања пуних дипломатских односа Београда и Москве. Најзад, иако смо констатовали русофилију код Радића, и макар одсуство русофобије код Мачека, ни један ни други нису показивали ништа од посебне наклоности према белим емигрантима. Истакнути комунисти Хрвати, изражавали су оданост СССР и посебно Коминтерни, непријатељство и чак мржњу према остацима обележја „беле Русије“, укључујући чак у извесној мери и емиграцију. Анте Павелић је показивао одсуство било какве русофилије, како према белоградејцима и традицији царске Русије, тако и према СССР. У његовим обраћањима легионарима хрватским који су ишли на Источни фронт, говори о историјској запостављености било какве видљивије наклоности царске Русије према Хрватима, и напротив указује на преференције Петербурга према Србима.

Укупно посматрано стиче се утисак, да хрватски национални корпус, заправо његова елита, није имала ни изблиза такве симпатије и русофилију према Русији у целини, као што је то случај са српским корпусом и елитом. То се посебно односи ако посматрамо у сећању и осврту на царску Русију, на беле избеглице, да не говоримо о руској православној цркви, што је све делом и разумљиво, јер су Хрвати своје вишевековно бивствовање везивали за Хабсбуршку монархију, Угарску, посебно за Ватикан. Ипак задржало се позивање на Словенство највећег дела хрватских политичара, елите, што смо могли да наиђемо у документима међуратног периода. Међутим, однос према СССР и идеологији большевизма, није био прожет тако уочљивим анимозитетом, као што је реч о делу српске елите

међуратног периода. Једном речју, код дела српске владајуће елите, пре свега кад је у питању Двор, Радикална странка, па можда и део СПЦ, имамо уочљив антипод и супротност са једне стране према наглашеној русофилији (однос према традицији и преосталим обележјима царске Русије, белим избеглицама и РПЦ), а са друге стране израженим антибољшевизмом и нерасположењем чак и за успостављањем дипломатских и трговинских односа према СССР. Међутим, и ту треба нагласити, ради се о само врло танком слоју краљевске куће и Двора, дела водећих политичара радикала, и само у неким случајевима врха СПЦ. Заправо, када се СССР посебно од половине тридесетих година, показао као конструктиван елемент у версајском систему Европе, рачунајући и опасност од Хитлера за европски мир, потом уласком Москве у Друштво народа, одустајањем од остатака пропаганде према револуцији споља (Стаљинов концепт самодовољности у постојећим околностима), чини се пре свега да је само политички ауторитет и снага положаја кнеза Павла и Стојадиновића пресудно утицала да се не доврши започети процес успостављања односа са Москвом пуним дипломатским признањем и разменом посланика, те трговинском живом сарадњом. Код хрватске елите, као и код словеначке, нити је било тако уочљиве русофилије у целини као код Срба, нити је са друге стране показивана таква спремност да се настави са одуговлачењем са успоставом пуних дипломатских и трговинских односа са Москвом. Стиче се утисак да је прагматизам имао превагу код већине хрватских и словеначких политичара па и елите, када је реч о односима и политици према СССР.

Када су у питању комунисти, свих националности југословенских ту је предњачио поклонички однос према СССР, бољшевицима и Коминтерни, негативан однос према царској Русији и белоградејцима. Део српских комуниста на челу са др Симом Марковићем, покушавао је ипак, на један суптилан начин да утиче на владајућу политику Коминтерне према југословенском питању и Краљевини СХС (Југославији), али у томе није имао превише успеха, и на крају је доживео своју ликвидацију и маргинализацију, посебно током чистки од половине тридесетих година. Истина, измена политике СССР, укључујући и Коминтерну, управо од приближно средине тридесетих према Југославији, погодовало је да и српски комунисти, а нарочито српске масе, лакше прихвате совјетску Москву као

носиоца борбе против надлазеће фашистичке опасности. Томе су свакако поговорила традиционална и јака проруска осећања широких слојева српског народа.

Дипломатски кор је о догађајима у вези СССР педантно скупљао податке практично из свих доступних извора, имајући у виду да нису одржавани директни дипломатски и званични односи. У том правцу су посебно значајна посланства КЈ у свету, нарочито она одакле су се добијали обимни и прецизни подаци о СССР. То су пре свега посланства у Букурешту, Варшави, Стокхолму, Анкари (Цариграду), одакле је следила и најобимнија грађа и обавештења везана за СССР. Ово су земље из совјетског суседства, од којих су неке попут Турске у овом периоду одржавали одличне односе са СССР, чему треба додати и Чехословачку. Пољска и Румунија, а њима треба додати и Финску су имали прилично напете односе са својим великим источним суседом, највише због отворених територијалних спорова. Најзад Шведска, је имала неутралан однос са СССР посматрано геополитички, али је он био свакако делом у напетостима, због идеолошких разлика, али и у периоду финско-совјетског рата, где су Швеђани симпатисали Финце у сукобу.

Из других посланстава КЈ у Европи, такође су стизале информације у вези СССР, али не тако честе и обимне, као из наведених источноевропских земаља (Румуније, Турске, Пољске, Шведске и др.). У том правцу посебно важни су били Берлин, Рим, Лондон, Париз, што је и природно, јер се ради о великим тадашњим европским (па и светским) силама. Запажене информације и грађу у вези СССР, стизала је и из посланстава КЈ из Софије, Беча, Будимпеште, Атине...Овоме треба додати и Вашингтон, и посебно посланство у Швајцарској, где је и седиште Друштва народа (Женева).

Уочи Другог светског рата, и нарочито за време његовог трајања, те информације су посебно долазиле из дипломатских представништава КЈ ван Европе, која је била захваћена ратом, и то пре свега из Јужне Африке (Кептаун, Преторија), Јужне Америке (Монтевидео, Буенос Аирес, Рио Де Жанеиро и др.), и наравно Вашингтона. Од успостављања дипломатских односа са Москвом, из југословенског посланства у СССР су пристизала важна обавештења и анализе. Од личности дипломата који су писали извештаје у вези сазнања о СССР, издвајамо

пре свега Шуменковића, који је одиграо важну улогу у успостављању дипломатских и трговинских односа преко Анкаре, затим Дучић (Рим, Букурешт), Стражњицки (Стокхолм), и др. Министри спољних послова су периодично давали своје елаборате, виђења, анализе и препоруке, чиме се посебно истицао Александар Цинцар-Марковић. Након окупације од сила Осовине Краљевине Југославије, седиште избегличке владе постао је Лондон. Из овог центра је деловао МИП, па су одавде следила усмеравања дипломатских делатности, сугестије министара (посебно министра спољних послова) преосталим дипломатским представништвима КЈ у свету.

Штампа је представљала важан извор за анализу ставова југословенске политичке јавности према СССР. У раду је по том питању посебно место заузела београдска Политика, чији су сви бројеви у међуратном периоду били основ анализе по предмету рада, а у значајној мањој мери лист Време, у периоду 1922-1924, и 1934-1938. Политика је у континуитету износила текстове о догађајима на простору Русије, још од завршних периода грађанског рата и стране интервенције. Извештаји из Совјетске Русије су имали свој континуитет и следећих година, а вести су биле делом агенцијске и преузимане из различитих западних извора, а временом и од самог ТАСС. Аналитичари о догађајима у Русији су били највише сами бели емигранти новинари попут Ксуњина, али и југословенски дипломати, политичари, публицисти (Милош Васић, Рибникар, уредник листа и др.), страни путописци који су извештавали са својих путовања и екскурзија из Совјетске Русије. Током тридесетих година у више наврата су своје анализе о кретањима у Совјетској Русији и ширим европским питањима који су се дотicali и бавили СССР, давали и западни, англосаксонски и ређе француски дипломати и аналитичари. Политикина слика совјетског друштва и уређења није била унисона, а у односу на писања других листова и стручно-научних издања на ову тему, чак прилично коректна и на моменте и од неких аутора, и благо наклоњена совјетском друштву. То је нарочито еволуирало у периоду од половине тридесетих, када је порасла опасност од нациста, СССР ушао у друштво народа, и постало јасно да совјетски привредни модел је имун на светску економску кризу. Такође, без обзира на бескрупулозне обрачунае у врху совјетске политике и масовне жртве, што је само по себи значајно

крњило углед СССР у очима читаоца Политике, југословенске јавности, али реално и читавог света (осим можда самих комуниста), велики поен за међународну јавност је представљала свест о томе да совјетска политика са Стаљином, па и сама Коминтерна не стављају више у први план као свој стратешки циљ, ширење комунизма у Европи и свету преко организовања револуција и преврата. Извесну осеку у писању Политике, а посебно осталих листова на челу са режимским Временом, је био период власти Милана Стојадиновића, када су заиста као никада до тада у међуратном периоду, битно редукован број и интензитет текстова и писања о СССР. Од смене Стојадиновића, када постаје потпуно јасно и у међународним круговима и југословенској јавности да је велики рат са силама Осовине неизбежан у Европи, и да СССР представља важан политички и војни тег, појачава се интензитет писања о Совјетској Русији. Тај тренд је настављен све до самог 6 априла 1941. Преовлађивали су текстови вести и афирмативне анализе о стању и снази СССР, где је делом изузетак совјетско-фински рат, у коме су извештаји Политике били прилично реални у односу на догађаје на фронту и друге околности везане за сукоб. Од успостављања Трговинског споразума совјетско-југословенског пролећа 1940, и потом пуних дипломатских односа, вести о СССР су постале готово свакодневне.

Лист Време је имао далеко уздржанији, и критичнији однос према СССР. Током двадесетих година биле су знатно чешће вести о рецимо периоду грчко-турског сукоба, него шта се догађа у завршници грађанског рата и практично бољшевичке победе на руским просторима. У том периоду постојале су само фрагментарне вести о последњим акцијама белих снага, и још чешће о бројној белог емиграцији ка Цариграду, и потом југословенским просторима. У периоду средине и друге половине тридесетих, несразмерно највећи део вести везано за СССР је био поводом бројних процеса, суђења и монтираних оптужница и пресуда највишим совјетским руководиоцима. За разлику од Политике, лист Време је врло ретко писао о реалним успесима у индустријализацији и електрификацији совјетске привреде, дислокацији њене привреде ка удаљеним областима, описмењавању становништва и др, на унутрашњем плану, а на све већим активностима званичне

Москве у Друштву народа, склапању пакта са Француском и Чехословачком, критичком односу према фашизму и другим питањима на међународној сцени.

Од осталих листова праћени су само фрагментарно нека издања. Дакле, закључили би смо да је лист Политика имао прилично уравнотежен однос према СССР у овом периоду, што није случај са листом Време, који је давао акценат углавном на вестима и сазнањима, негативним и веома критичним према совјетском уређењу и друштву.

Емигрантски листови, дакле руске беле емиграције на тлу Југославије, су током двадестих година имали изразито негативан и критичан однос према СССР и догађајима у совјетском друштву. Током тридесетих година, дошло је до извесног ублажавања овог тренда, али се тада у неким од њих периодично писало доста о повременим аферама везано за ликвидације и отмице појединих белих функционера и активиста у Европи, у пар наврата и на тлу Југославије, за шта су оптуживани комунисти, Коминтерна, и чак совјетска обавештајна служба, мада је у неким случајевима остављана могућност и других узрока. Иако је емигрантска руска штампа у Југославији и Европи, остала начелно изразито десничарска и изузетно нетрпељива према СССР и уређењу совјетског друштва, и ту је дошло до појаве нешто мекшег приступа и до реалнијег односа са порастом утицаја нове генерације емиграната и оних који су ближе политичком и друштвеном центру (либерали, кадети, социјалдемократе, уопште за парламентарни вид демократије, у контрасту са преовлађујућим бројем десничара, монархиста и чак неофашиста у руским белим емигрантским интелектуалним и политичким круговима на тлу Југославије и Европе).

Посматрано у суштини избегличка руска популација такође је била предмет анализе, имајући у виду да се ради чак о око 40 000 стално настањених у Краљевини СХС (Југославији). Они су припадали углавном средњим и вишим слојевима становништва по образовању и статусном пореклу. Њихово присуство позитивно је значило за југословенско, а сходно свом месту настањења, поглавито за српско друштво међуратног периода. Током двадестих година, они су листом заузимали изузетно негативан и непомирљив однос према режиму у СССР. Током тридесетих година са приспећем нове генерације избегличке популације долази до

извесног умекшавања, и даље претежно негативног става према совјетском друштву и уређењу, али се јављају и одређени помирљивији односи и концепције.

Када су у питању стручна и научна јавност, предмет анализе су били периодични часописи пре свега, попут Српског књижевног гласника, Нове Европе, Мисао, књижевно-левичарског листа Рад и других. У њима је слика совјетског друштва углавном давана критички, али не и тенденциозно негативно. Интересантно је да су они стручни часописи, али и делови штампе, који су били окренути више десници, посвећивали већу пажњу традиционалним односима са царском Русијом, и давали честе анализе нововековне историје, са посебним односом на улози Русије, што се нарочито односи на догађаје почетка XX века, све до Револуције. У исто време, посвећивала се пажња избегличкој белој емиграцији у Југославији, као и у Европи, и на тај начин давала једна заокружена слика русофилије. Ту су истакнуту улогу имали и књижевност, велики руски писци, песници и њихова дела, почевши од Достојевског, Толстоја, Пушкина и др. Умерено лево оријентисани кругови, више пажње су посвећивали социјалним питањима, економији, што је случај и са продемократским парламентарним круговима који су посебну пажњу у својим анализама, историјским ретроспективама и савременим освртима, посвећивали економским и социјалним питањима, увођењу парламентаризма у Русији од почетка XX века, али можда још више актуелним питањима Совјетске Русије, нарочито стању у привреди, реформама управљања, партијској структури КПССР, личностима и односима снага у врху партијског и државног руководства и друго. Десничарски кругови, са негативним ставом према СССР су у том правцу имали израженије интересовање у правцу кризе функционисања совјетске привреде и друштва у целини, непоразумима и сукобима у врху партијске и државне врхушке, спровођењу откупа од сељака, и потом борби против кулака, обрачунима са неподобним слојевима у земљи, недостатку друштвених слобода, економским недостацима и периодичним појавама глади у појединим регијама, елементима унутрашњих немира, сепаратизама и нарочито од средине тридесетих, јавним процесима и суђењима, прогонима бивших високих партијских, војних и државних функционера.

Совјетска архивска грађа за овај период, нам је била важан извор у истраживању. Одатле смо са једне стране могли заокружити изворе за слику југословенске политичке јавности према СССР, а са друге стране, посебно имати и одређени увид совјетског гледања на Краљевину СХС (Југославију), њене владајуће структуре, друштво, социјалне слојеве. Совјетска политика је током двадестих година третирала званичне власти у Југославији, као део Версајског система, блиских пре свега Француској. Совјети, а посебно Коминтерна су своје фаворите на југословенској политичкој сцени видели у комунистима, и у мањој мери остатку левице. Долазак Радића у Москву 1924. за њих је била једна симпатична епизода, која није узела посебног маха, имајући у виду да Радић и ХРСС нису то потом институционализовали адекватно преко својих страначких органа, нити продубили сарадњу. Напротив следили су уступци Радићеве странке према властима Краљевине, и потом улазак у владу, паралелно са мењањем назива странке, и признавањем монархистичког уређења земље. Коминтерна је имала далеко ригиднији став према Краљевини СХС од званичне Москве, мада је и СССР заузимао у принципу претежно негативан став према званичном Београду, сматрајући га делом „санитарног кордона“ успостављеним Версајем у источној Европи. Из тог периода датира изузетно негативан став Коминтерне према Југославији, као безмало „тамници народа“.

Од доласка Хитлера на власт, убрзано долази до промене у политици СССР, а нешто спорије и Коминтерне према читавом европском простору, укључујући и Југославију. акценат је на борби против фашизма, па се Југославија као део Мале антанте и Балканског савеза, сматра потенцијалним савезником, управо формиране совјетско-француске сарадње.

Посматрано по југословенским покрајинама, српски простори су показивали изразиту русофилију, што се односи фактички на све области, а можда чак наглашеније на динарском подручју (Црна Гора, Херцеговина и др). Када је у питању Хрватска, ту нема тако наглашене русофилије, мада ипак препознајемо одређене симпатије према Русији, нарочито Совјетској највише из нижих слојева становништва. Тако имамо парадокс, да су српски крајеви и посебно српска елита имали наглашену русофилију, и нешто уздржанији став према СССР (првенствено

нижи слојеви популације и левица), док су Хрвати имали далеко мање изражену русофилију, али са друге стране прилично симпатија према СССР. Чини се да је код хрватске, као и словеначке елите у односу према СССР преовлађивао прагматизам интереса, односно свест о значају ове силе, без обзира на њено тренутно уређење. Словеначки политичари су у бризи за помоћ и опстанак словеначког живља у Аустрији и Италији, указивали, да је позиција званичног Београда ослабљена због неспремности да успостави дипломатске односе са Москвом, указујући да су то чиниле редом практично следећих година све друге европске силе и државе.

Укупно посматрано у методолошкој немогућности да совјетско-југословенске односе у највећем делу међуратног периода анализирамо преко дипломатске грађе имајући у виду да је све до средине 1940. изостало успостављање билатералних дипломатских и трговачких односа две земље, рад је конципиран у правцу третирања југословенске политичке јавности према СССР. На тај начин, смо, захваљујући и расположивим изворима до којих се могло доћи, имали најзначајније актере-целине југословенске политичке јавности у виду државног врха (Двор и Влада), политичких странака, дипломатије, штампе, стручно-научних кругова. Због повратне спреге анализе предмета рада, укључили смо у анализу и обраду доступне совјетске изворе (објављене) за овај период. На тај начин смо добили прилично заокружену слику односа југословенске политичке јавности према СССР у међуратном периоду (пре свега српске популације, а у знатно мањој мери и других југословенских области), укључујући и прве године Другог светског рата (ово последње преваходно анализом дипломатске грађе КЈ – избегличке владе у Лондону и преосталих њених дипломатских представништва у свету). Овај рад се у исто време може третирати и као прилично заокружена слика укупних југословенско-совјетских односа, када се пре свега анализира југословенска страна. За комплетнију слику југословенско-совјетских односа неопходна је темељнија анализа совјетске дипломатске грађе и других совјетских извора, а такође би били врло драгоцени и извори трећих земаља који се односе директно и индиректно на југословенско-совјетске међуратне односе.

Библиографија

Извори

Необјављени извори

Архив Југославије:

Дипломатска представништва КЈ у свету,

И то: серије фасцикли 370 посланство КЈ у Цариграду, од 1940. Амбасада КЈ у Анкари, генерални конзулат КЈ у Цариграду; серије фасцикли 382 посланство КЈ и генералног конзулата КЈ у Стокхолму; серије фасцикли 388 посланство КЈ у Паризу; серије фасцикли посланство КЈ у Букурешту; серије фасцикли 410 посланство КЈ у Женеви; серије фасцикли 385 посланство КЈ у Буенос Аиресу; серије фасцикли 390 генерални конзулат КЈ у Кептауну; серија фасцикли посланства КЈ у Москви и трговачке мисије КЈ у Москви од пролећа-лета 1940. године па надаље (са двоипомесечним прекидом мај-јул 1941);

-документација МТИ КЈ (КСХС) архивске грађе везана за Совјетску Русију из посланстава и генералних конзулата из: Варшаве, Беча, Будимпеште, Прага, Копенхагена, Рима, Лондона, Атине, Софије, Вашингтона, Монтевидеа, Рио Де Жанеира, Преторије, Отаве, Каира, Хелсинкија, Осла, Брисела, Мадрида, Лисабона, Цириха, Тиране;

Фонд 37, Милан Стојадиновић

Фонд 55 Централни прес биро.

Фонд ЦК КПЈ-КЈ,

Архив Србије:

Руско-српски клуб 1903-1935.

Објављени извори,

- Вишетомна збирка докумената *Документы внешней политика СССР* Министерство иностранных дел СССР, Государственное издательство политической литературы, Москва, 1957-1972.
- Стенографске белешке Народне скупштине, Краљевине СХС (Југославије) 1919-1940.
- Извештаји министарства иностраних послова Краљевине Југославије,
- Извори за историју међудржавних односа 1930-1940, године 1930-1937, Архив Југославије, Књиге I-8, Београд 2006-2013;
- Комунистичка интернационала, Стенограми и документи конгреса, Институт за међународни раднички покрет, Културни центар, ЈУР, «Привредна књига», Горњи Милановац, 1983, књиге 1-12
- Перо Симић, Слободан Деспот, *Тито, строго поверљиво, архивски документи*, Службени гласник, Београд, 2010;
- Аврамовски Живко, *Годишњи извештаји Британског посланства у Београду, 1920-1938*, Архив Југославије, Београд, 1986.
- Руска емиграција у Југославији (елаборат), Билећа 1953.
- Русский народный Университет в Белграде. Отчет за 1925. учебный год, Белград б.г.
- Кошутић Р, «Извештај о ревизији руских кадетских корпуса који је поднео господину Министру просвете министар изасланик, професор Београдског универзитета, Радован Кошутић», у Просветни гласник, књ. 1, св. 7-8, 1922.
- Јовановић Ст. Радослав, Зашто сам и како био и остао у Русији од 1913. До 1923. године, Кратки меморандум Министру спољних послова Краљевине СХС, Београд, 1925.

Периодика

1. Народна библиотека, лист Политика, сви бројеви за године 1919-1941.
2. лист Време, микрофилмовано, бројеви за године 1922-1924, и 1934-1938.

3. Фрагментарни бројеви листова Дневник, Борба, Рад, Пролетер за међуратни период.

4. Стручно-књижевни периодични часописи-књиге у области друштвених наука и књижевности: Нова Европа, Мисао, Српски књижевни гласник, за читав међуратни период.

Литература

Коришћене књиге, монографије, дневници

- Аврамовски Живко, *Балканске земље и велике силе 1935-1937*, Просвета, Београд, 1968,
- Аврамовски Живко, *Балканска антанта*, Институт за савремену историју, Београд, 1986;
- Anderson M. S, *The Eastern Question 1774-1923, A Study in International Relations*, Macmillan, London, 1966.
- Арсенъев, А.Б. Жизнь русских мигрантов в Сербии, Новый журнал, 2010,
- Балфур Нил, Сели Мекеј, *Кнез Павле Карађорђевић*, Литера, Београд, 1990;
- Balfour Neil and Mackay Sally, *Prince Paul of Yugoslavia*, Hamish Hamilton, London, 1990.
- Барсенков А. С, Вдовин А. И, *История России 1917-2004*, Москва 2005.
- Безелянски Юрий, *От Рюрика до Ельцина*, календарь российской истории, Физкультура и спорт, Москва, 1993;
- Белых Н. Ю, *Экономика ГУЛАГ-а как система подневольного труда: На материалах Вятлага 1938-1953*, Москва 2011.
- Бобан Љубо, *Мачек и политика Хрватске сељачке странке 1928-1941*, Први том, Либер, Издавачко предузеће, Загреб,
- Божих Софија, *Срби у Хрватској 1918-1929*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2008,
- Бофа Ћовани, *Повјест СССР I, Од револуције до другог свјетског рата, Лењин-Стаљин 1917-1941*, Опатија 1987,
- Важдра Андрей, *Пут зла, запад: матрица глобалной гегемонии*, Астра Москва, Киев, 2004.
- Васильев К.К. Эмиграция российских врачей в Королевство Сербов, Хорватов и Словенцев (в гославию), Проблемы социальной гигиены и народного здравоохранения, 2006, Н 1;

- Везмар Гојко, *Преглед развоја КПЈ у Лици 1919-1940. и осврт на Прву окружну конференцију*, Плитвичка језера 1985,
- Винавер Вук, *Југославија – Француска између два рата*, Институт за савремену историју, Београд, 1985,
- Вукић Драго, *Српска штампа између два рата*, САНУ, Београд, 1956,
- Вучетић Младеновић Радина, *Европа на Калемегдану*, ИНИС, Београд, 2003;
- Гелер Михаил, Њекрич Александар, *Утопија на власти*, историја Совјетског Савеза, Подгорица, 2000.
- Глигоријевић Бранислав, *Парламент и политичке странке у Југославији 1919-1929*, Институт за савремену историју, Народна књига, Београд, 1979.
- Глигоријевић Бранислав, *Коминтерна, југословенско и српско питање*, Институт за савремену историју, Београд, 1992,
- Глигоријевић Бранислав, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002,
- Глигоријевић Бранислав, *Демократска странка, и политички односи у Краљевини СХС*, Институт за савремену историју, Београд, 2009
- Данилов А. А., *История России*, Издательский дом «Новый Учебник», Москва 2002;
- Дедијер Владимир, *Нови прилози са биографију Јосипа Броза Тита*, Младост Загреб, Либурија Ријека, Спектар Загреб, I и II, 1980,
- Димић Љубодраг, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, I-III, Стубови културе, Београд, 1997,
- Димић Љубодраг, *Историја српске државности*, Србија и Југославија, САНУ, огранак у Новом Саду; Беседе, издавачка установа православне епархије Бачке; Друштво историчара Јужнобанатског и Сремског округа, Нови Сад, 2001.
- Димитров Георги, *Дневник (9 март 1933-6 фебруари 1949)*, Софија, 1997.
- Дугин Александр, *Проект «Евразия», «Яуза»* Эксмо, Москва, 2004;
- Дојч Исак, *Стаљин*, политичка биографија, Глобус, Загреб, 1977,
- Duroselle Jean Baptiste, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Dalloz Sirey, Paris, 1997.
- *СССР, Восточная Европа и Вторая мировая война 1939-1941*, Роосийская академия наук, Институт славяноведения, Наука, Москва, 2007,
- Ђурић Остоја, *Руска литерарна Србија 1920-1941*, Писци, кружоци, издања, Горњи Милановац-Београд, 1990.
- Зуев М. Н., *История России, с древности до наших дней*, Всыша школая 1994, Москва;

- *История России, XX – начала XXI века*, Под редакцией Л. В. Милова, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2009,
- Јовановић Драгољуб, *Политичке успомене*, Култура, Архив Југославије, I-V, Београд, 1997,
- Јовановић Мирослав, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*, Београд;
- Јовановић Мирослав, *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*, Чигоја штампа, Београд, 2006,
- Јовановић Мирослав (приређивач), *Срби о Русији и Русима: Од Елизабете Петровне до Владимира Путина (1750-2010)*, Антологија, Београд, 2011.
- Јовановић Мирослав, *Срби и Руси 12-21 век*, Народна библиотека, Београд, 2012.
- Кнежевић Р. Л., *Љуба Давидовић*, СКГ, 1940,
- Ковачевић Душко, *Годишњи извештаји Министарства иностраних дела Руске империје о Србији и Босни и Херцеговини (1878-1903)*, САНУ, Нови Сад 1996;
- Ковачевић Душко, *Србија и Русија 1878–1889. Од Берлинског конгреса до абдикације краља Милана*, Историјски институт САНУ, Београд 2003;
- Ковачевић Душко, *Русија у међународним односима 1856-1894. Од Кримског рата до савеза са Француском*, Службени гласник, Београд 2012;
- Кризман Богдан, *Вањска политика Југославијске државе 1918-1941*, дипломатско-хисторијски преглед, Школска књига, Загреб;
- Кузмичева Л. В., „Представители императорского дома Романовых о Карагеоргиевичих и Петровцах“, Нововековне српске династије у мемоаристици, Београд, 2007,
- Литвињенко С. *Руски лекари у Србији и Црној Гори*, Београд, 2007.
- Маевск В, *Русские в гославии, Взаимоотношени России и Сербии*, т. 2, Н- орк, 1966;
- Марковић Гордана, *Унутрашње промене и процеси у Совјетској Русији 1934-1938. у београдској штампи*, Дипломски рад, Филозофски факултет, Одељење за историју, Београд, 2003.
- Медведев Рой, *К суду историји. О Сталине и сталинизме*, Москва, Издательство «Права человека», 2002;
- Милова Л. В., (Под редакцией академика РАН) *История России*, III, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Москва, 2009;
- Матхюина Юлия Алексеевна, Пакалина Елена Николаевна, *Большая иллюстрированная энциклопедия истории России*, ООО «Дом Славянской книги», Москва, 2007;

- Митровић Андреј, *Време нетрпељивих*, ЦИД Подгорица, 2003,
- Наталија Нарочница, *Русија и Руси у светској историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008;
- Петрановић Бранко, *Историја Југославије 1918-1988*. Прва књига, «Краљевина Југославија 1918-1941, Нолит, Београд, 1989,
- Петрановић Бранко, *Историографске контроверзе*, Службени лист СРЈ, Београд, 1998,
- Петровић Драган, *Русија на почетку XXI века- геополитичка анализа*, Прометеј, Нови Сад и Институт за политичке студије Београд, Нови Сад, 2007,
- Петровић Драган Јасмина Николић, *Српски народ и велике силе – културно историјски процеси*, Институт за политичке студије и Прометеј Нови Сад, 2008,
- Половина Гојко, *Почетак и развитак дјеловања КПЈ на подручју котара Грачац до априла 1941. године*, Дјелатност КПЈ до априла 1941. на подручју Карловца, Кордуна, Лике и Покупља, Карловац, 1969,
- Попи Глигор, *Југословенско-румунски односи 1918-1941*, Вршац, 1984,
- Попов В. И., *К историји политики мирног сосушествовања*, Историја СССР, 1963,
- Поповић Никола *Србија и Русија 1914-1918*, Институт за савремену историју, Народна књига, Београд, 1977,
- Поповић Васил, *Источно питање*, Службени лист СРЈ, Београд 1996;
- Радић Р, *Живот у временима: Гаврило Дожих (1881-1950)*, Београд, 2006;
- Радојевић Мира, Димић Љубодраг, *Србија у Великом рату 1914-1918*, кратка историја. Српска књижевна задруга, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2014,
- *Росийские врачи, в Королевстве Сербов, Хорватов и Словенцев (Югославии)*, биографическиј словъ и анкеты (1918-1946), Дом Русскогo зарубеж Александра Солженицына, Архив Југославије, Белград-Москва, 2012,
- *СССР, Восточная Европа и Вторая мировая война 1939-1941*, Роосийская академия наук, Институт славяноводения, Наука, Москва, 2007,
- Станковић Ђорђе, *Пашић Никола, савезници и стварање Југославије*, Задужбина Николе Пашића, Зајечар, 1995,
- Ставријанос Лефтен, *Балкан после 1453. године*, Еквилибријум, Београд, 2005.
- Стојадиновић Милан, *Ни рат ни пакт*, Отокар Кершовани, Ријека, 1970.
- Успенски Фјодор, *Источно питање*, Службени лист СРЈ, Београд, 2000.
- А. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, Институт за новију историју Србије, 2010;
- Тесемников В. А. *Россискаа емиграция в Югославии (1919-1945)*

- Трифуновић Л., *Српско сликарство 1900-1950*, Београд, 1970,
- Хоптнер Јакоб, *Југославија у кризи 1934-1941*, Отокар Кершовани, Ријека, 1973,
- Цон М. Робертс, *Европа 1880-1945*, Клио, Београд, 2002;

Коришћени чланци у научним часописима и зборницима

- Винавер Вук, “Прилог историји југословенско-совјетских односа 1929.-1934. године“,
- Гибианский Л. Я. „Балканский кризис и Советский Союз“, *Международный кризис 1939-1941*, г. С. 481-528.
 - Ђикановић Весна, «Југословенско иселеништво у САД у време велике економске кризе 1929-1934.», *Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе 1-2*, 2005, Београд,
 - Јовановић Мирослав, «Краљевина СХС и антбольшевичка Русија 1918-1924, Скица за свеобухватно тумачење» у Токови историје 1-2 (1995), стр. 93-126, Београд.
 - Йованович Мирослав, «Сербия (Югославия) между большевиками и белыми генералами, или дипломатическом признании Колчака», *Русский сборник: Исследования по истории России*, Том Москва, 2006, ст. 293-312.
 - Ковачевић Душко, «Русија и Први балкански рат», *Зборник радова, Први балкански рат 1912. године и крај Османског царства на Балкану*, Научни скупови САНУ, књ. СХVI, Одељење историјских наука, књ. 30, Београд, 2007
 - Мипошевић Миладин, „Успостављање дипломатских односа између Краљевине Југославије и СССР-а 1940“, *Историјски записи*, бр. 3-4, 2000, Подгорица.
- Петровић Драган, „Совјетско-југословенска војна сарадња у североисточној Србији током октобра 1944. године, са посебним освртом на Браничевски крај“, у *Зборнику радова са међународног научног скупа Браничево у историји Србије*, *Историјски архив Пожаревац и Институт за новију историју Србије*, Пожаревац-Београд, 2008, стр. 585-594.
- Петрович Драган, «Россия и Балканы – историческое наследие и современные отношения, в *Выстраивая добрососедство, Россия на пространствах Европы*, Ассоциация Европейских исследований, Институт Европы, Российской Академии наук, Москва, 2013, стр. 119-132.
- Храбак Богумил, «Југословени у интервенционистичким трупима на северу Русије 1918-1919. године», у: *Историјски гласник 2 (1936)*, стр. 3-51.